

5 TOKAT

• S E M P O Z Y U M U

1 4 - 1 5 - 1 6 E K İ M 2 0 2 2

B İ L D İ R İ L E R
C İ L T I

USKUDAR
BELEDİYESİ

5. TOKAT • S E M P O Z Y U M U

14-15-16 Ekim 2022

B İ L D İ R İ L E R

CİLT I

5. TOKAT SEMPOZYUMU

KOORDİNATÖR
COŞKUN YILMAZ

BİLİM KURULU

BAŞKAN

MEHMET ÂKİF AYDIN

AHMET İNANIR	İBRAHİM AYKUN
AHMET KARADAĞ	İBRAHİM ÖZBAY
AHMET ÖNAL	İSMET TÜRKMEN
ALİ AÇIKEL	M. A. YEKTA SARAÇ
ALİ SATAN	MAHMUT AK
ALPAY DOĞAN YILDIZ	MEHMET KARAKAŞ
AYLA AYDIN	MEHMET KARATAŞ
BİROL ÇETİN	MEHMET SERKAN UMUZDAŞ
BÜNYAMİN ŞAHİN	MUHİTTİN DEMİRAY
CEMALETTİN ŞAHİN	MURAT HANİLÇE
COŞKUN ÇAKIR	MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI
COŞKUN YILMAZ	NİHAT ÖZTOPRAK
EMEL ŞENER BOY	NURHAN ATASOY
EREN YÜRÜDÜR	ORHAN METE KILIÇ
ERHAN AFYONCU	ORHAN UZUN
FATİH SAVAŞAN	SEBAHATTİN BAYRAM
FİKRET SARICAOĞLU	TUNCAY DÖĞEROĞLU
HALİL İBRAHİM ZEYBEK	UĞUR DEMİR
HAMZA ÜSTÜN	YAVUZ ACUNGİL
HATİCE UYANIK	YUNUS EMRE TEKİNSOY
HÜSREV SUBAŞI	

YÜRÜTME KURULU

OSMAN SARI

MUSTAFA BANDIRMALI

İSMET TÜRKMEN

MURAT HANİLÇE

YUNUS EMRE TEKİNSOY

FATİH ERARSLAN

NAZİM BOY

HASAN ERDEM

COŞKUN ÜNSAL

ENGİN ÇETİN

HASAN YAPICI

SERKAN OSMANLIOĞLU

5. TOKAT SEMPOZYUMU

YAYIN KURULU
MEHMET ÂKİF AYDIN
COŞKUN YILMAZ
ERHAN AFYONCU
MAHMUT AK
UĞUR DEMİR

FOTOĞRAF
TOKAT VALİLİĞİ
TOKAT BELEDİYESİ
HASAN ERDEM ARŞİVİ
MÜELLİFLER

TASARIM ve UYGULAMA
BÜLENT AVNAMAK
SMEY

BASKI ve CİLT
FC REKLAM
Aydıntepe Mahallesi Coşkun Sokak No: 24
Tuzla / İstanbul

ISBN: 978-975-7328-90-2 (Tk)
978-975-7328-91-9 (1. Cilt)
İstanbul, Ekim 2023

Kitabın telif hakları Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'ne aittir, tamamı veya bir kısmı izinsiz basılamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden iktibas yapılamaz.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Taşlıçiftlik Yerleşkesi, 60250
MERKEZ/TOKAT
Tel: 0356 252 16 16 • Faks: 0356 252 16 25

5. TOKAT SEMPOZYUMU

14-15-16 Ekim 2022

B İ L D İ R İ L E R

CİLT I

EDİTÖR
COŞKUN YILMAZ

USKUDAR
BELEDİYESİ

5. TOKAÇ SEMPOZYUMU

OTURUM BAŞKANLARI

AHMET İNANIR
AHMET KARADAĞ
AHMET ÖNAL
AHMET ÖZKİRAZ
ALİ AÇIKEL
ALPAY DOĞAN YILDIZ
BAHATTİN ÇELİK
BEKİR SÜHA PARLAKTAŞ
BİROL ÇETİN
CEMALETTİN ŞAHİN
COŞKUN YILMAZ
EREN YÜRÜDÜR
ERHAN AFYONCU
ERKAN GÖKSU
GÜLTEKİN YILDIZ
HALİL İBRAHİM ZEYBEK
İBRAHİM AYKUN
İBRAHİM ÖZBAY
İSMET TÜRKMEN
KUBİLAY ÖZYER
M. A. YEKTA SARAÇ
M. CELAL VARIŞOĞLU
MAHMUT AK
MEHMET BEŞİRLİ
MEHMET HÜSREV SUBAŞI
MEHMET İPŞİRLİ
MEHMET KARAKAŞ
MEHMET KARATAŞ
MEHMET SERKAN UMUZDAŞ
MUHİTTİN DEMİRAY
MURAT HANİLÇE
MUSTAFA DAŞ
MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI
NİHAT ÖZTOPRAK
ORHAN UZUN
SERDAR SALMAN
TALAT CANBOLAT
TUNCAY DÖĞEROĞLU
YAŞAR TÜRK BEN
YUNUS EMRE TEKİNSOY
YUNUS KOÇ

Önsöz

YAYIN KURULU

Bilim ve kültür-sanat faaliyetleri, şehrin gerçek kimliğini gün yüzüne çıkaracak ve geleceğini inşa edecek en önemli çalışmalardandır. Geçmişini anlamaya yönelik faaliyetler de bugünü anlamlı kılmak ve geleceği planlamak açısından mutlaka yerine getirilmesi gereken faaliyetlerdir. Esas itibarıyla, mazi bir geçmişten ibaret değildir aynı zamanda bugünün ve istikbalin de temeli ve inşa edicisidir.

Sempozyumlar, şehirlerin dününü anlamamız ve geleceğini planlamamız açısından en önemli bilimsel faaliyetlerdendir. Bu gibi geniş kapsamlı, çok katmanlı ilmi faaliyetlerde sadece geçmiş konuşulmaz, bugüne ve geleceğe de ışık tutan değerlendirmeler, tespitler, tenkitler, teklifler ve fikirler de gündeme gelir. Sempozyumlar sayesinde yüzlerce uzman bir şehrin tarihine, sanatına, kültürüne, iktisadî, ictimai, siyasî ve dinî hayatına, mimarisine, eğitimine, ekonomisine, yönetimine, ulaşımına, kentsel dönüşümüne, tarihî şahsiyetlerine dair pek çok bilgi, bulgu, değerlendirme ve önerilerini ortaya koymakta, şehrin birikimine ışık tutmakta ve katkıda bulunmaktadır.

Tokat, Anadolu'nun tarihi kadim şehirlerindedir. Malazgirt Zaferi'nden sonra, 1074'de Dânişmendliler tarafından fethedilen Tokat, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde Anadolu'nun en önemli merkezlerinden biri olmuştur. Binlerce yıllık geçmişi ve dokuz asrı aşan Türk-İslam tarihiyle Tokat farklı disiplinlerde çalışan uzmanlar için canlı bir araştırma sahası olarak öne çıkmaktadır. Bu zenginliği ortaya çıkarmak için, dönemin Tokat Valisi Recep Yazıcıoğlu tarafından 1986'da ilk Tokat Sempozyumu düzenlenmiş ve büyük ilgi görmüştür. O tarihten sonra Tokat ile ilgili genel veya tematik 3 sempozyum daha düzenlenmiştir.

Son 20 yılda Tokat'ın tarihî mirasını ihya etmek ve dokusunu ortaya çıkarmak için yapılan çalışmalar, yok edilen veya olan mimarî mirasın yeniden ihyası yo-

lundaki büyük gayretler Tokat'ı ayrı bir cazibe merkezi yapmıştır. Tokat'la kardeş şehir olan Üsküdar'ın Belediye Başkanı Hilmi Türkmen'in 2021'de Tokat'ı ziyareti 5. Tokat Sempozyumunun düzenlenmesinde büyük rol oynamıştır. Tokat'ın tarihî miras ve tabii güzelliği karşısında hayranlığını gizleyemeyen Hilmi Türkmen kardeşliğin bir gereği olarak Üsküdar Sempozyumlarından hareketle Tokat'la ilgili geniş katılımlı bir sempozyum fikrini gündeme getirdi. Bunun için, Üsküdar Belediye Başkanı Hilmi Türkmen'in ev sahipliğinde, Tokat Valisi Numan Hatipoğlu, Tokat Belediye Başkanı Eyüp Eroğlu, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Rektörü Bünyamin Şahin, M. Akif Aydın, M. Yekta Saraç, Erhan Afyoncu, Mahmut Ak, Hüsrev Subaşı, Mustafa Sabri Küçükaşcı ve Coşkun Yılmaz'ın katıldığı toplantıda sempozyum önerisi değerlendirildi. Toplantıda organizasyonu, ilmî seviyesi, kitaplarının baskı ve tasarımı ile geniş çevrelerin takdirini kazanan ve müstesna bir ilmî geleneğe dönüşen Üsküdar Sempozyumları gibi, onu örnek alan bir sempozyum düzenlenmesi, sempozyumun bilim kurulu başkanlığını İstanbul'daki Tokatlı hocalarımızdan, Üsküdar Sempozyumlarının da Bilim Kurulu Başkanı M. Akif Aydın'ın, koordinatörlüğünü de Üsküdar Sempozyumlarının koordinatörü Coşkun Yılmaz'ın yapması kararlaştırıldı. Her fırsatta Tokat'ı tanıtmaya gayret eden Erhan Afyoncu başta olmak üzere toplantıya katılan diğer hocalarımızın da bilim kurulunda yer alması esasa bağlandı.

Bu toplantıyı müteakiben. Tokat Belediyesi'nin ev sahipliğinde Tokat Valiliği, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi ve Üsküdar Belediyesi'nin katkısıyla gerçekleştirilecek sempozyum için uzun soluklu, titiz ve hummalı bir çalışma yürütüldü. Öncelikli olarak çoğunluğu Tokatlı ve Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nde görev yapan seçkin bir ilim ve düzenleme kurulu oluşturuldu. Heyetlerde önce sempozyumla ilgili ilkeler ve usuller belirlendi. Daha önce yapılan Tokat sempozyumları değerlendirilerek hangi alanlarda tebliğ sunulduğu tespit edildi. Diğer taraftan Tokat'a dair literatür taraması yapılarak tebliğlerde tekrara düşülmesinin engellenmesi hedeflendi. Herkesin katılımına açık tutulan sempozyumda değerli hocalarımızın tebliğ sunması için de özel davetler yapıldı. 14-16 Ekim 2022 tarihinde düzenlenecek sempozyuma katılım için yüzlerce tebliğ müracaatı oldu. Bilim kurulu tebliğ özetlerini titizlikle değerlendirerek programa katılacak tebliğleri belirledi.

Diğer taraftan, sempozyumun başarılı bir organizasyonla gerçekleşmesi, misafirlerin en güzel şekilde ağırlanması, Tokatlıların geniş katılımının sağlanması için düzenleme kurulu, Tokat Belediyesi, Tokat Valiliği ve Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi yöneticileri sempozyum mekanlarında ciddi bir çalışma yürüttü. Sempozyumların tanıtım için internet ortamında, sosyal medyada ve Tokat'ın açık hava alanı mecralarında etkin bir çalışma yapıldı.

İlk oturumlar 14 Ekim Cuma günü Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nde yapıldı. Açılış programı ise 14 Ekim Cuma akşamı Tokat Dedeman Otel'de gerçekleşti. Cumartesi ve Pazar günkü oturumlar da burada yapıldı. Tokat'ın en önemli kültür insanlarından Hasan Erdem'in uzun yıllardır büyük bir özveriyle oluşturduğu arşivinden tarihî Tokat fotoğrafları sergisi programa ayrı bir renk kattı. 3 günlük programa hem devlet ricalinden, hem ilmî çevrelerden hem de halktan çok geniş bir katılım oldu. Ve Sempozyum günlerinde Tokat tarihinde görülmedik, hafızalarda yer eden, hatıralarda iz bırakan ilmî bir şölene ev sahipliği yaptı.

Sempozyum sonrasında tebliğlerin toplanması için yoğun bir mesai sarf edildi. Önceden yapılan duyuruların gereği olarak tebliğler bilim kurulunun incelemesine sunuldu. Her tebliğ, heyet üyeleri tarafından uzmanlık alanlarına göre okunup değerlendirildi. Bir tür hakemlik çalışması yapıldı. Bazı tebliğler, ilgili ilim kurulu üyesi tarafından uygun görülmediği için yayın planına alınmadı. Bazı tebliğler düzeltme talepleri doğrultusunda sahiplerine iade edildi ve gerekli tashihlerin yapılması sağlandı. Tashih ve imla çalışmalarında tebliğ sahiplerinin tercihlerine riayet edilmekle birlikte eserin bütününde bir imlâ birliği sağlanmasına gayret edildi. Bir taraftan bu çalışmalar yürütülürken diğer taraftan metinlerin redaksiyonu, kitabın en güzel şekilde yayına hazırlanması ve şehrin görsel tarihine de kaynaklık etmesi için titiz bir çalışma yürütüldü. Yazarların gönderdiği görsellerle yetinilmeyerek araştırma ekiplerimizce tebliğlerde kullanılmak üzere yeni görseller temin edildi. Bu manada tebliğin konusuna uygun Tokat'ın tarihi ve güncel fotoğraflarıyla kitabın görsel zenginliği sağlandı. Tokat kültürüne ömrünü adayan Hasan Erdem'in arşivi görsellikte büyük rol oynadı. Bütün hazırlıklar Uğur Demir'in rehberliğinde Coşkun Ünsal, Nazim Boy, Serkan Osmanlıoğlu, Engin Çetin ve Hasan Yapıcı tarafından başarıyla sürdürüldü. Bütün süreçler Coşkun Yılmaz tarafından takip edildi. Ülkemizin önde gelen sanatçılarından Özkul Eren'in danışmanlığında kitabın tasarımı, grafik ve uygulama çalışmaları yürütüldü. Usta tasarımcı ve grafiker Bülent Avnamak tarafından tebliğlerin grafik uygulama çalışmaları yapıldı. Kitabın en güzel şekilde basılması işini de, sempozyumun gerçekleşmesine katkıları yanında başkanı olduğu Üsküdar'ın Sempozyumlarının baskı kalitesine işaret eden Hilmi Türkmen üstlendi. Ve neticede Tokat tarihine, kültürüne, sanatına, edebiyatına, mimarisi, sosyal, siyasî, iktisadî hayatına kaynaklık edecek, Tokat merkezde olmak üzere ülkemizin tarihine de önemli katkılarda bulunacak dört ciltlik bu hacimli eser ortaya çıktı.

Bu süreçte pek çok şahıs ve kurum görev aldı. Bilim kurulu başkanımıza ve bilim kurulu üyelerine, koordinatörümüze ve düzenleme kurulu üyelerine, Sempozyuma ev sahipliği yapan Tokat Belediye Başkanı Eyüp Eroğlu ve mesai arkadaşlarına, sempozyuma katkıda bulunan Tokat Valisi Numan Hatipoğlu ve mesai arkadaşlarına, sempozyumun hazırlık ve icra sürecinin bütün safhalarında yer

alan Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi eski rektörü Bünyamin Şahin'e, İsmet Türkmen, Murat Hanılçe ve mesai arkadaşlarına, yaşayan en önemli fahri Tokat tarihçisi Hasan Erdem'e, 5. Tokat Sempozyumunun gündeme gelmesinden kitaplaşmasına kadar her safhasına katkıda bulunan Üsküdar Belediye Başkanı Hilmi Türkmen'e kültür müdürü Mesut Meyveci ve basın yayın müdürü Hilmi Erdem'e, sempozyumu yakından takip eden ve programa katılan Tokat Milletvekilleri Yusuf Beyazıt, Özlem Zengin ve Mustafa Aslan'a, kitabın hazırlanmasında yardımcıları nedeniyle yayın kuruluna, koordinatörlere, tasarımcılara, fotoğrafçılara, sempozyuma ve kitaba katkısı bulunan bütün ilim, kültür, sanat erbabına, kısacası Tokat dostlarına teşekkür ediyoruz.

Sunuş

NUMAN HATİPOĞLU
Tokat Valisi

Şehirlerin de insanlar gibi bir kaderi vardır. Ülkemizin bu güzel köşesini süsleyen Tokat, tarih içinde uzun bir yazgıya, derin bir kültüre, zengin bir tarihi-kültürel mirasa sahiptir. Öyle ki Tokat şehri, çağlar boyu Anadolu'da uzanan mühim ticaret yolları üzerinde bulunmuş, ayrıca Beylikler, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Türk tarihinde önemli siyasi, sosyal olaylara sahne olmuş bir ilimizdir.

Tokat şehri pek çok medeniyet, devlet, kültür, inanç vb. olguların şekillendiği özgün bir kent görünümündedir. Zamanın her deminde farklı tarihî olaylarla yoğrulmuştur. Bazen isyanların durağı iken bazen kahramanların konağı olmuştur. Bazen kervanların, uzak diyarlardan gelen tüccarların uğrak noktası olurken bazen de zamanın alimlerinin toplandığı, alimler şehri, fazıllar yurdu olmuştur. Ticaretin kalpgâhı noktasındadır. Bir yanda bakırcıların çekiç sesleri, diğer yanda dericilerin, yazmacıların sesleri sokaklarında yankılanmıştır. Kısacası bilimin, kültürün, edebiyatın, sanatın, tasavvufun mayalandığı şehirlerden biridir Anadolu'da Tokat. Belirtilen özellikleri sayesinde ilde, köklü bir tarihi, kültürel ve ekonomik doku teşekkül etmiştir. Bölgede, asırlar boyunca maddi kültür yapıtlarının yanında somut olmayan kültürel miras öğeleri de gelişmiş ve bunlardan bazıları günümüze ulaşmıştır.

Tokat'ta Türk asırlarında kurulan eğitim, bilim, sosyal ve ticaret kurumları hem şehrin gelişimine katkı sunmuş hem de insana hizmet etmiştir. Şehrin ve döneminin canlı tanıkları bu eserler, zamana direnerek hâlâ şehrimizin köşe başlarını süslemektedir.

Millî Mücadele'yi yöneten, Cumhuriyeti kuran iradenin sahibi Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü birçok defa misafir eden kenttir Tokat. Talihi değişse de hep bir çıkış yolu olarak ülkemizin lokomotif şehirlerinden biri olma iddiasını canlı

tutmuştur. İşte bu hedef doğrultusunda elinizdeki çalışma Tokat şehrinin tarihi ve kültürel mirasının dokuz asırlık birikiminin değerli bilim insanları tarafından kaleme alınan araştırmalarıyla değerlendirilmesini içermektedir. Bu sebeple esere yazılarıyla katkı sunan tüm bilim insanlarına, söz konusu çalışmada emeği geçen Tokat Belediye Başkanı Av. Eyüp Eroğlu'na, Tokat Milletvekillerimize, Üsküdar Belediye Başkanımız Sayın Hilmi Türkmen'e, Türk Tarih Kurumu Eski Başkanımız Prof. Dr. Birol Çetin'e, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi eski Rektörü Sayın Prof. Dr. Bünyamin Şahin'e; sempozyumun bilimsel sürecini Prof. Dr. M. Akif Aydın başkanlığında yürüten bilim kurulu üyelerimize, yürütme kurulu üyelerimize, Milli Savunma Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Erhan Afyoncu'ya, YÖK üyesi Prof. Dr. Mahmut Ak'a, Cumhurbaşkanı Danışmanı Prof. Dr. Yekta Saraç'a ve emeği geçen herkese teşekkürlerimi sunuyorum.

Cumhuriyetimizin 100. yılına böyle anlamlı bir yayın ile katkı verilmesinden şehrim ve milletim adına gurur duyuyorum. Bu eserin gelecekte yapılacak çalışmalarda Tokat şehrinin tarihsel kimliği ve misyonu için örnek teşkil etmesini temenni ediyorum.

Sunuş

EYÜP EROĞLU
Tokat Belediye Başkanı

Tokat, tarihi zenginliği, kültürel mirası bakımından ülkemizin en önde gelen şehirlerinden biridir. Tarihte iz bırakmış müstesna insanların doğduğu, büyüdüğü şehir olan Tokat, bu tarihi şahsiyetlerin şehir insanına, şehrin mimarisine ve kültür iklimine kattıkları değerlerin temelleri üzerinde inşa olmuş bir medeniyet şehridir.

Tokat, tarihi yapıları, sokakları misafirlerine bir açık hava müzesinde gezdikleri hissini yaşatmaktadır.

Malazgirt Zaferi'nden sonra yapılan Anadolu'daki en eski Türk camisi olan Garipler Camii, Yağıbasan Medresesi, Gökmedrese, Hıdırlık Köprüsü, Zaviyeler, Osmanlı Dönemine ait Ali Paşa Cami ve Hamamı, Taşhan, Deveciler Hanı, Arastalı Bedesten, Mevlevihane, Saat Kulesi, tarihi sokaklarında geçmiş kültürün izlerini taşıyan sivil mimari örnekleriyle 900 yıllık tarihin 900 adımında gezildiği bir şehirdir.

Tokat'ın tarih ve kültür mirasını korumak, yaşatmak; bir taraftan ecdadımıza olan vefa duygumuzu göstermek, diğer taraftan sağlam temeller üzerine kurulmuş olan medeniyetimizin aynasında geleceği tasarlamak bakımından bizlerin en önemli vazifelerinden birisidir.

Ülkemizde son yirmi yılda Cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın himayelerinde zengin kültürel mirasımız küllerinden doğmuş, yapılan çalışmalarla yeniden can bulmuştur. Anayasa Komisyonu Başkanımız, Tokat Milletvekilimiz Sayın Yusuf Beyazıt'ın Vakıflar Genel Müdürü olarak görev yaptığı yıllarda artık harabe görüntüsüne bürünmüş şehrimizdeki birçok tarihi eser ve yapı aslına sadık kalınarak restore edilmiş, Tokat tarih ve turizmüne kazandırılmıştır. Bu önemli çalışmalarla Tokat'ın tarihi varlığı bütün ihtişamıyla görünür hale

gelmiştir. Bu bakımdan bir milat niteliği taşıyan çalışmalar için Cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan'a, Anayasa Komisyonu Başkanımız, Tokat Milletvekilimiz Sayın Yusuf Beyazıt'a teşekkürlerimizi sunuyoruz. Bu çalışmaların akabinde bıraktıkları noktadan bizler de tarih ve kültür şuurunu yaşatmak, şehrin turizm potansiyeline katkı sağlamak amacıyla bütüncül bir bakış açısıyla tarihi alanların bir açık hava müzesine dönüştürülmesi çalışmalarını aralıksız olarak sürdürüyoruz. Şehrimizde tarihi zenginliğin tamamının restore edilerek şehrimiz ve ülkemizin değerleri arasına katılması sürecini titizlikle devam ettiren Tokat Valimiz Sayın Numan Hatipoğlu ve Vakıflar Genel Müdürlüğümüze teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Tokat olarak kültürümüz bugün, o tarihi eserlerin içerisinde yaşamış olan tarihi ve manevi şahsiyetlerin şehrin tarih ve kültürüne yön verdikleri yaşantıları ile yoğrulmuştur. Tokat'ın binlerce yıllık geçmişinde meydana gelen hadiselerin, gelişmelerin bu kültürün temelini oluşturduğu ve şehrimizin bugün görünen kültürünün bu temeller üzerine bina olduğu bir gerçektir. Geçmişin bugüne ve geleceğe ayna tutması bakımından şehrin tarihinin araştırılması, gün yüzüne çıkarılarak kültür hazinesine katılması tarihi eserlerin ortaya çıkarılması kadar önemlidir.

Tokat'ın bugün sahip olduğu kendine özgü unsurlarının da geleceğe aktarılması en az geçmişin bugüne aktarılması kadar kıymetlidir. Bu bağlamda beşincisini düzenlediğimiz sempozyumda sunulan birbirinden değerli bildirileri içeren dört ciltten meydana gelen bu çalışma çok değerli bir kültür hizmetidir. Kıymetli akademisyenlerimizin büyük emekler vererek hazırladıkları bu bilgiler şehrimizin geleceğini inşa ve ihya ederken bizlere ışık tutmaktadır.

"Geçmişin İhyası, Geleceğin İnşası" mottosuyla hareket ederken, kültürümüzün önemli bir parçası olan Coğrafi işaretleri alınmış ürünlerimiz, zengin mutfağımız, gelenek göreneklerimiz, tarihi varlıklarımızın, Kadim şehrimiz Tokat'ın dün ve bugünün bütün yönleriyle araştırılarak kayıt altına alınması şehir kimliğimizin daha da belirginleşmesi açısından, hafızasının korunması açısından da çok yüksek değere sahiptir. Ortaya çıkan eser de bu bakımından şehrimiz için çok değerli bir çalışma olmuştur. Bu kültür hazinesinin ortaya çıkmasında emeği geçenlere Tokat halkı adına şükranlarımı sunuyorum.

Şehirlerin idarecilerinin şehirlerinin kendine has kültürü ve tarihinden yola çıkarak hizmet üretmesi, projelerini gerçekleştirirken sağlam temeller üzerine kurulmuş şehrin hikâyesini bu önemli hafızadan kopmadan geliştirmeleri gereklidir. Bizler bu önemli hususu düstur edinerek şehrimizde projelerimizi, yeniliklerimizi gerçekleştirdik. Bugün ve yarın da şehrimizde yapacağımız çalışmalarda aynı hususlar bize rehberlik etmeye devam edecektir.

5. Tokat Sempozyumu tarihe bir not düştüğümüz çok değerli bir sempozyum olmuştur. Sempozyumu birlikte gerçekleştirdiğimiz Tokat Valimiz Sayın Numan Hatipoğlu'na, Üşküdar Belediye Başkanımız Sayın Hilmi Türkmen'e, Türk Tarih Kurumu eski Başkanımız Prof Dr. Birol etin'e, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi eski rektörü Sayın Prof. Dr. Bünyamin şahin'e; sempozyumun bilimsel sürecini Prof. Dr. M. Akif Aydın başkanlığında yürüten bilim kurulu üyelerimize, yürütme kurulu üyelerimize, Milli Savunma Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Erhan Afyoncu'ya, YÖK üyesi Prof. Dr. Mahmut Ak'a ve Cumhurbaşkanı Başdanışmanı Prof. Dr. Yekta Saraç'a teşekkür ederim.

Sunuş

H İ L M İ T Ü R K M E N
Üsküdar Belediye Başkanı

Türkiye demek şehirler demektir, şehir medeniyet demektir. Biz Anadolu’da bin yıldır kurduğumuz şehirler sayesinde kök saldık. Okul, hastane, cami, kışla, hamam, yemyeşil bahçeler ve tertemiz sularıyla bizim şehirlerimiz bizim kimliğimiz oldu. Her şehrimizin başka havası, başka duygusu vardır. Biz, şehrimizin iklimi, toprağı, güneşiyle yoğrulup biz oluruz. Tokat bizi biz yapan şehirlerimizden birisi. Mevlâna’nın, *Fihi Ma Fih* adlı eserinde “*Tokat’a gitmek gerek, çünkü Tokat’ta insan ve iklim mutedildir*” dediğı gibi...

Tokat’a geldiğimde gördüğüm ilk manzara, bana bu satırları yazdırdı diyebilirim. Tarihi, iklimi, insanı, mimarisi, Yeşilırmak’ın güzellikleri ile süslenmiş Tokat, bizim maalesef unuttuğumuz bazı değerleri de yaşatmasıyla gönlümde ayrı bir yere oturdu. Bazı metropollerde kaybettiğimiz veyahut elimizden kayıp gitmesi için büyük büyük çabalar harcadığımız, bizi biz yapan değerlerin Tokat’ta günün olağan akışı içinde capcanlı bir şekilde yaşaması bizim için büyük bir mesajdır. Tokat’tan alacağımız dersler var. Bu dersleri, Anadolu’daki varlığımızın yeni bin yıllarda da devamı için iyice öğrenmemiz gerekiyor.

Anadolu’daki başka pek çok şehrimiz gibi Tokat bu dersler için çok doğru bir başlangıç noktası. Tokat’ın sesine kulak vermeliyiz. Burada yaşayan herkes Tokat’ın anlatılmaya lâyık bir hikayesi, hafızalara kaydedilmesi elzem bir şehir kültürü olduğunu bilir. Daha önce de düzenlenmiş sempozyumlar ile bu anlamda büyük adımlar atılmıştı. Biz de Üsküdar Belediyesi olarak sahip olduğumuz sempozyum tecrübemizle bu büyük birikime katkı sağladığımız için çok mutluyuz. Tokat’ın sahip olduğu değerleri hatırlatan, unutulmuş veya yeni keşfedilmiş zenginlikleri bulup çıkararak, bunları hem şehir tarihine hem de milli kültürümüze kazandıran bütün çabalar saygındır, onur vesilesidir. Bu sempozyumların, bilimsel çalışmaların, Tokat’ımızın kimliği, kültür ve sanatına dair atılan adımların her daim artması dileğiyle...

Biz ziyaretçilerini bağına basan, bizimle kardeş şehir beratını imzalayan, bize korumamız gereken güzellikleri hatırlatan Tokat'a, Sempozyum Koordinatörlüğünü üstlenen Marmara Üniversitesi öğretim üyesi Dr. Coşkun Yılmaz'a, Bilim Kurulu Başkanımız Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın ve Bilim Kurulu Üyelerine, Tokat Valimiz Sayın Numan Hatipoğlu ve Tokat Belediye Başkanı Sayın Eyüp Eroğlu'na, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi eski Rektörü Prof. Dr. Bünyamin Şahin'e, Türk Tarih Kurumu eski Başkanı Prof. Dr. Birol Çetin'e, Tokat kültürüne ömrünü adayan Hasan Erdem'e ve Tokat'ın varlığını unutturmeyen sanatçılara, gönül erlerine, manevi bekçilerine teşekkür ediyorum.

İ Ç İ N D E K İ L E R

25-600

I. BÖLÜM
TARİH

26-41

Antakya Haçlı Prinkepsi Bohemond'un Niksar'daki Esareti ve
Bunun Kişiliğine Etkileri
UMUT BAŞAT

42-51

Türkiye Selçuklu Devleti'nde Bir İdâri Bölge: Tokat Merkezli Dânişmend İli
İSMAİL TURAN

52-65

Moğol-İlhanlı Hâkimiyeti Döneminde Tokat ve Çevresi
ERKAN GÖKSU

66-73

Tokat Mevlevîhanesi'nin Erken Dönemine Ait Yayınlanmamış 737 (1337)
Tarihli Farsça Kitâbe
SADİ S. KUCUR

74-87

Celâlî İsyânlarında Tokat Kalesi ve Sokulluzâde Hasan Paşa'nın Şehadeti
MAHMUT AK

88-103

Tokat Kazası ve Kadıları (16-18. Yüzyıl)
LEVENT KURU

104-113

Yeni Çağ'da Gayrimüslim Seyyahların Gözünden Tokat
HÜSEYİN ONUR ERCAN

114-135

18. Yüzyılın İlk Yarısında Şark Seferlerinde
Tokat ve Çevresinden Yapılan Askerî Yardımlar (1722-1746)
BEKİR GÖKPINAR

136-157

Tokat Mevlevihânesi Şeyhi Abdülehad Dede (Ö. 1766) ve
Tokat'ta İktidar Mücadelesi
ERHAN AFYONCU

158-201

Canikli Mahmud Tayyar Paşa İsyanı ve Bu İsyanın Tokat ve
Çevresine Yansımaları Üzerine Bazı Belgeler (1805-1806)
MEHMET BEŞİRLİ

202-235

XVIII. Asırda Tokat Kalesi
AHMET ÖNAL

236-247

18. ve 19. Yüzyıl Britanya Basınında Tokat ve Çevresi
FATİH GÜRCAN

248-263

Osmanlı'nın Son Döneminde Tokat'ta Yaşanan Depremler (1825-1923)
SELAHATTİN SATILMIŞ & ZEHRA İRKİN

264-273

Tokat'ta Tifo Salgınının Hapishanelere Yansıması (1889-1914)
KÜBRA KABAKCIOĞLU

274-287

Tokat Sancağında Polisin Teşkilatlanması ve Faaliyetleri (1893-1914)
OLCAY KAHRAMAN

288-333

Tokat Kenti Osmanlı Polis Simaları Üzerinden Kurumsal Analiz (1890-1925)
CEMAL TEPE

334-363

Osmanlı'da Hapishane Reformunun Taşraya Yansıması: Erbaa Hapishanesi
AHMET TAŞDEMİR

364-377

Arşiv Belgelerine Göre Niksar Hapishanesi
EMEL ŞENER BOY

378-389

Osmanlı Son Döneminde Tokat Karakolhaneleri
DUYGU ATEŞ

390-411

Feda-yı Nefsdan Tehcire Tokat ve Çevresinde Ermeni Olayları
İBRAHİM AYKUN

412-425

Millî Mücadele Dönemi Boyunca Batı Basınında Tokat
MEKKİ ULUDAĞ

426-445

Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Tokat Şubesi (1921-1935)
MAKBULE SARIKAYA

446-473

Tokat'ta Acı Yıllar: 1939, 1942, 1943 Depremlerinin Ulusal Basına Yansıması
ÜNAL ÜSTÜNDAĞ

474-513

Çocukların Anılarında Niksar'da 1939 ve 1942 Depremleri
M. NECATİ GÜNEŞ

514-529

Tokat'ta Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1934-1950)
BETÜL TEKİNSOY

530-545

Demokrat Parti Tokat İl Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Örgütlenmesi
MUHSİN ERTÜRK BUDAK

546-555

Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan'ın TBMM Çalışmaları (1950-1957)
ALİ SATAN

556-577

Turhal Müftüsü Mustafa Bilgen Efendi (1869-1964)
ile Prof. M. Tayyib Gökbilgin'in (1907-1981) Mektuplarında Tokat ve
Kültür Tarihi Üzerine Değerlendirmeleri
M. ALTAY GÖKBİLGİN

578-600

Afganistan Türkmenlerinin Tokat'a İskânı ve
Abdülkerim Mahdum'un Bu İskândaki Rolü
KEMALETTİN MAHDUM & ABİD NAZAR MAHDUM

I. BÖLÜM TARİH

Umut Başat
İsmail Turan
Erkan Göksu
Süleyman Sadi Kucur
Mahmut Ak
Levent Kuru
Hüseyin Onur Ercan
Bekir Gökpınar
Erhan Afyoncu
Mehmet Beşirli
Ahmet Önal
Fatih Gürcan
Selahattin Satılmış & Zehra İrkin
Kübra Kabakcıoğlu
Olcay Kahraman
Cemal Tepe
Ahmet Taşdemir
Emel Şener Boy
Duygu Ateş
İbrahim Aykun
Mekki Uludağ
Makbule Sarıkaya
Ünal Üstündağ
M. Necati Güneş
Betül Tekinsoy
Muhsin Ertürk Budak
Ali Satan
M. Altay Gökbilgin
Kemalettin Mahdum & Abid Nazar Mahdum

Antakya Haçlı Prinkepsi Bohemond'un Niksar'daki Esareti ve Bunun Kişiliğine Etkileri

UMUT BAŞAT
Dokuz Eylül Üniversitesi

Giriş

11. yüzyılın başlarında Güney İtalya'da varlık göstermeye başlayan ve nihayetinde yüzyılın ikinci yarısında siyasi teşekkül vücuda getiren Normanlar, dünya tarihine damgasını vurmuş önemli askeri şahsiyetleri içlerinden çıkarmışlardı. Önce Taranto Kontu, sonra Antakya Prinkepsi olan Bohemond, işte bu milletin çıkardığı önemli askerî şahsiyetlerden biriydi. Bohemond'un oldukça maceralı, savaşlar ve mücadelelerle dolu hayatında ismini en çok duyurduğu ve Yakındoğu coğrafyasına damgasını vurduğu bölüm, Birinci Haçlı Seferi ve sonrasındaki zaman dilimiydi. Bu zaman diliminin yaklaşık 3 senelik kısmı Tokat Niksar'da kale zindanlarında geçmişti. Burada geçirdiği karanlık günlerin hayatında neleri değiştirdiğini anlayabilmek adına, Haçlı Seferleri evvelinde neler yaptığını değinerek meseleye giriş yapmak gerekmektedir.

Bohemond, ünlü Norman lider Robert Guiscard'ın yine bir Norman olan Alberada ile evliliğinden 1050-1058 arasında bir tarihte doğmuştu¹. Vaftiz adı Mark olmasına rağmen, babası tarafından bir şenlikte kendisine dev Bohemond'a atfen bu isimle seslenilmiş ve Mark adı neredeyse gittiği her yerde bir kenara bırakılmış ve Bohemond diye bilinir olmuştu².

1 Ralph Bailey Yewdale, *Bohemond I, Prince of Antioch*, Princeton, 1924, s. 5-6; Umut Başat, *Anadolu'ya Saplanan Hançer: Antakya Prinkepsi Bohemond'un Hayatı ve Faaliyetleri*, İstanbul 2021, s. 22.

2 Ordericus Vitalis, *The Ecclesiastical History England and Normandy*, III, ing. çev. Thomas Forester, M. A., Henry G. Bohn York Street Covent Garden, Londra 1854, s. 366.

Bohemond'un çocukluk ve gençlik evreleri hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Gençlik dönemi hakkında bildiğimiz tek şey babasının yanında bir asker olarak yetiştiğiydi. Bu bilgiyi teyit etmek için anonim bir yazar tarafından kaleme alınmış olan *Chronicon breve Nortmannicum*'a bakmak yeterli olacaktır. Bu kroniğe göre, Bohemond babasına karşı çıkan bir isyanı bastırmak için bir grup askerle gönderilmiş, ancak mağlup olarak geri dönmüştü.³ Bu kısa kayıttan anlaşılacağı üzere babasının yanında asker olarak yetişmesinin yanında, genç yaşına rağmen onun güvenini de kazanmış ve ordusunda iyi bir konuma gelmişti.

Bohemond'un tarih sahnesindeki ilk ciddi sınavı 1081-1085 arasında patlak veren Norman-Bizans Savaşları'ydı. Bu savaşların ilk bölümünde babası Robert Guiscard'ın ikinci komutanı; Robert'in iç problemler nedeniyle Güney İtalya'ya dönmek zorunda kaldığı savaşın ikinci safhasında ise orduların birinci komutanıydı. Bu savaşlar esnasında artık tecrübeli bir asker haline geldiğini herkese göstermiş, Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos'a oldukça zor ve çileli zamanlar yaşatmıştı. Nihayetinde Aleksios tarafından mağlup edilse bile Bohemond zekası ve dur durak bilmeyen atılganlığıyla Bizanslıların nazarında kötü bir hatıra olarak kalmayı başarmıştı.

1085 yılında babası Robert Guiscard'ın ölümüyle birlikte Bohemond için işler hiç de iyiye gitmemişti. Babasının Apulia Dükalığı tacı, üvey kardeşi Roger Borsa'nın başına giydirilmiş, Bohemond için sonuçsuz bir hâkimiyet mücadelesi başlamıştı. Babasının tahtını almayı başaramayan, üstelik sus payı verircesine kendisine tevdi edilen verimsiz küçük Taranto bölgesinin kontluğu kendisini tatmin etmeyen Bohemond, 1096 yılında kardeşi Roger ile Amalfi'yi kuşatırken bölgeden geçen Haçlı ordularını görmüş ve hızlı bir karar ile Haçlı olmuştu. Artık kırklı yaşlarındaydı ve önemsiz bir prens olarak ölmek istememiş olabilirdi. Haçlı Seferi hareketini gelecek vaat eden bir hareket olarak görmüş ve olgun yaşına rağmen maceracı ve mücadelecî ruhundan aldığı enerjile Kutsal Topraklar'daki kazanımlarının hayaliyle hazırlıklara girişmişti.

³ *Chronicon breve Nortmannicum*, Rerum Italicarum Scriptores, V, içinde, yay. Ludovico Antonio Muratori, 1724, s. 278 (VI).

Birinci Haçlı Seferi ve Bohemond'un Antakya Hakimiyeti (1096-1098)

Bohemond Birinci Haçlı Seferi'ne katıldığını ilan ettiğinde artık askerî kimliği oturmuş, babasından miras aldığı kurnazlığı ve taktiksel zekayı kullanmasını tamamen öğrenmiş bir prens olarak karşımıza çıkmaktaydı. Güney İtalya'daki hakimiyet mücadelelerinde gösterdiği pes etmemek bilmeyen kişiliği, Birinci Haçlı Seferi'nde oldukça işine yarayacaktı. Şüphesiz Birinci Haçlı Seferi, katılan prenslere çeşitli zorluklar çıkarmaya gebe bir seferdi. Karşılaşacakları en büyük düşman, Aleksios gibi bir siyasi dehaya sahip dönemin süper gücü Bizans İmparatorluğu'nun bile baş edemediği Türkiye Selçukluları'ydı. Askerî manada tecrübeli, kolay yılmayacak liderlere ihtiyaç vardı. İşte tam da bu noktada sefere kadarki yaptıklarıyla bir hayli askerî tecrübe kazanmış Bohemond devreye girecekti.

1096 yılının Kasım ayı itibarıyla Bizans başkenti Konstantinopolis'e ulaşmaya başlayan Birinci Haçlı Seferi liderleri, İmparator Aleksios'a bağlılık yeminlerini ettikten sonra Anadolu'ya sırayla geçirilmişlerdi. Bunların arasındaki Bohemond, 8 Nisan 1097 günü Konstantinopolis'e ulaşmış, ertesi gün imparator tarafından kabul edilmişti⁴. Aleksios'un Birinci Haçlı Seferi'ne katılan prensler arasında en çok çekindiği kişi oydu. Çünkü 16 sene önceki Norman-Bizans Savaşları'nda yaşananlar şüphesiz ki hem halkın hem de imparatorun hafızasında tazeydi. Emellerini engelleyecek herhangi bir olayın çıkmasını istemeyen Bohemond, sorunsuz bir şekilde Anadolu'ya geçirilmek için imparatorun isteklerini hevesli görünerek kabul etmişti⁵.

Anadolu'ya geçirildikten sonra birleşen Haçlı orduları 6 Mayıs 1097 günü İznik'i kuşatmışlardı⁶. Haçlıların seferdeki ilk ciddi sınavları olan bu kuşatma yaklaşık olarak bir buçuk ay devam etmişti. Başkentini bu beladan kurtarmak için harekete geçen Türkiye Selçuklu Sultanı Kılıçarslan'ın da çabaları yetersiz kalmış⁷,

4 Anna Komnena, *Alexiad*, çev. Bilge Umar, İstanbul 1996, s. 320-321; Ordericus Vitalis, s. 92; *Anonim Haçlı Tarihi*, çev. Ergin Ayan, İstanbul 2013, s. 62-63; Peter Tudebodus, *Bir Tanığın Kaleminden Birinci Haçlı Seferi: Kudüs'e Yolculuk*, çev. Süleyman Genç, İstanbul 2019, s. 72; Marino Sanudo Torsello, *The Book of the Secrets of the Faithful of the Cross (Liber Secretorum Fidelium Crucis)*, ing. çev. Peter Lock, Routledge, Abingdon 2011, s. 222; Ralph of Caen, *The Gesta Tancredi: A History of the Normans on the First Crusade*, ing. çev. Bernard S. Bachrach ve David S. Bachrach, Hampshire 2005, s. 31-32.

5 Anna Komnena, *Alexiad*, s. 321; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, c. I, Ankara 2008, s. 121-122; Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, çev. Mustafa Daş, İstanbul 2010, s. 92; Umut Başat, *Anadolu'ya Saplanan Hançer*, s. 78-79.

6 Ordericus Vitalis, III, 93; *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 66; Peter Tudebodus, s. 77; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 136.

7 Anna Komnena, *Alexiad*, s. 326; *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 67-68; Peter Tudebodus, s. 77-78; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi (Kutsal Toprakları Kurtarmak)*, çev. İlean Bihter Barlas, İstanbul 2009, s. 65-66; Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te: Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi*, çev. Süleyman Genç, İstanbul 2019, s. 59-60; *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği I*, haz. Ergin Ayan, İstanbul 2016, s. 118-119; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana History of the Journey to Jerusalem*, ing. çev. Susan B. Edgington, Oxford 2007, s. 105-109; Ralph

kendi başlarının çaresine bakmaları söylenen şehir garnizonundaki Selçuklu askerleri şehri 19 Haziran sabahı kendilerine iyi davranacaklarını düşündükleri Bizans'a teslim etmişlerdi⁸. Bu kuşatma esnasında Bohemond'un çok ön plana çıkmadığını söyleyebiliriz. Bohemond'un seferde söz sahibi olmaya başladığı süreç, İznik'ten sonra başlamıştı.

İznik düştükten sonra biraz dinlenen ve sefer planı yapan Haçlılar, 26 Haziran günü İznik'ten ayrılmışlardı. Yolda ordu ikiye bölünmüş, ilk ordunun sorumluluğu Bohemond'a, ikinci ordunun sorumluluğu Toulouse Kontu Raymond'a verilmişti⁹. 30 Haziran akşamı Dorylaion'a ulaşan Bohemond komutasındaki ilk grup burada kamp kurmuştu. O günün gecesinde, sabaha karşı dağlardan inerek vadideki Haçlılara saldıran Kılıçarslan'ın askerleri, Bohemond'un kendisini ve askerî yeterliliğini herkese göstermesine yolunu açmışlardı¹⁰. Bohemond saldırının başlangıcında derhal ikinci gruba haber uçurmuş ve orduya aldırıldığı savunma tertibatıyla hatların bozulmasını engellemiş ve savaşın kazanılmasında aslan payını kapmıştı¹¹. Birinci orduya yetişen ikinci ordu sayesinde Selçuklu Türklerini mağlup etmeyi başaran Haçlılar yollarına devam etmişler, yine Bohemond'un askeri maharetleri sayesinde Konya, Ereğli civarında kazandıkları bir savaş dışında herhangi bir ciddi tehditle karşılaşmadan 21 Ekim 1097 günü Antakya önlerine ulaşmışlardı¹².

Yaklaşık sekiz buçuk ay sürmüş olan Antakya Kuşatması'nın artık resmi lideri Bohemond idi. Kuşatma boyunca onun taktikleri ve talimatları dinlenmişti. Bunu kabul etmeyen liderler olsa da Antakya önlerine gelene kadar gösterdiği liderlik örneği, Bohemond'un liderlerin çoğuna lafını dinletmesini kolaylaştır-

of Caen, s. 39; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara 2014, s. 31; Aydın Usta, *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*, İstanbul 2015, s. 70-71.

8 Anna Komnena, *Alexiad*, s. 327-329; Raimundus Aguilers, s. 60-61; Anonim Haçlı Tarihi, s. 68-70; Peter Tudebodus, s. 78-79; Fulcherius Carnotensis, s. 66-67; Willermus Tyrensis, c. I, s. 119-128; Ralph of Caen, s. 39-40; Marino Sanudo Torsello, s. 224; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, II, yay. Ali Öngül, İzmir 2001, s. 14-15.

9 Raimundus Aguilers, s. 63; Anna Komnena, *Alexiad*, s. 332.

10 Bu savaş, ünlü İrlandalı tarihçi Conor Kostick'e göre Bohemond'un askerî hayatının en mühim sınavlarından biriydi. Bkz. Conor Kostick, *The Siege of Jerusalem: Crusade and Conquest in 1099*, New York 2009, s. 28.

11 Anna Komnena, *Alexiad*, s. 332; Ordericus Vitalis, III, 99-100; Anonim Haçlı Tarihi, s. 71-73; Peter Tudebodus, s. 79-83; Raimundus Aguilers, s. 63-65; Fulcherius Carnotensis, s. 68-71; Willermus Tyrensis, I, 129-133; Albert of Aachen, s. 129-137; Ralph of Caen, s. 44-56; İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi (el-Kâmil fi'l-Târih Tercümesi)*, c. 8, çev. Ahmet Ağırakça vd., İstanbul, 2016, s. 411; *Azîmi Tarihi: Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430-538= 1038/39-1143/44)*, çev. Ali Sevim, Ankara 2006, s. 37.

12 Ordericus Vitalis, III, 108; Anonim Haçlı Tarihi, s. 82; Peter Tudebodus, s. 92; Willermus Tyrensis, I, s. 163-164; Fulcherius Carnotensis, s. 76; Albert of Aachen, s. 195; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s. 148, 165; Jonathan Riley-Smith, "The Crusades, 1095-1198", *The New Cambridge Medieval History IV*, Part I, ed. David Luscombe, Jonathan Riley-Smith, Cambridge 2006, s. 451; Gürhan Bahadır, *İslam Fethinden Haçlılara Kadar Antakya (M. S. 636-1100)*, Antakya 2010, s. 235; Gürhan Bahadır, *636-1100 Arasında Antakya*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009, s. 323.

mıştı. Nitekim Antakya'yı 2 Haziran'ı 3 Haziran'a bağlayan gece yarısında ihanet yoluyla ele geçiren de Bohemond olmuş, Ermeni Firuz'un yardımıyla ele geçirdiği şehirde kurulacak olan Haçlı idaresi için hakimiyet iddialarını kabul ettirmeye çalışmıştı¹³. 14 Haziran günü bulunan Kutsal Mızrak'ın motivasyon sağladığı Haçlılar, tüm planlarını Bohemond'un hazırladığı savaşta, 28 Haziran 1098 günü Antakya'yı kurtarmaya gelen Kürboğa'nın ordusunu yine Bohemond'un liderliğinde mağlup etmişlerdi¹⁴.

Antakya Hakimiyeti ve Esaret Süreci

Haçlı liderlerin ve pek tabii Bohemond'un Bizans İmparatoru Aleksios ile yaptıkları anlaşmalar gereği ele geçirdikleri eski Bizans vilayetlerini imparatora teslim etmeleri gerekmesine rağmen, Antakya'nın ele geçirilme sürecinin ve şehre ihanetin mimarı olan Bohemond bunu şiddetle reddetmiş ve şehirde kendi idaresini kurmuştu. Birinci Haçlı Seferi'ne katılırken kurduğu hayallerin gerçekleşmeye başladığını düşünmüş olabilirdi. Geri adım atmayan ve haris bir lider olması, bu hadisede açığa çıkmıştı. Nitekim Bizans'ın diplomatik yollarla üzerine geldiği dönemde dik durmayı başarabilmişti¹⁵.

Antakya'yı tek başına idare etmeye başladığı 1099 yılının Ocak ayından itibaren yayılmacı politikasını uygulamaya koymaya başlamıştı. İlk hedefi bölgedeki güçlü Bizans liman şehri Lâzikiye idi. Karadan yaptığı kuşatmayı, o sıralarda doğuya gelmiş Pisa filosuyla anlaşarak denizden de desteklemişti¹⁶. Bohemond'un

13 Anna Komnena, *Alexiad*, s. 334-335; Ioannes Zonaras, s. 174; Ordericus Vitalis, III, 121-125; William of Malmesbury, s. 380-381; Anonim Haçlı Tarihi, s. 103-105; Peter Tudebodus, s. 116-119; Raimundus Aguilers, s. 90-93; Willermus Tyrensis, I, 215-226; Fulcherius Carnotensis, s. 82-83; Ralph of Caen, s. 91-92; Marino Sanudo Torsello, s. 232; İbnü'l-Esîr, c. 8, s. 412; İbn Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl -I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi-*, çev. Onur Özatağ, İstanbul 2015, s. 3-4; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, çev. Mustafa Alican, İstanbul 2017, s. 53; *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrnt D. Andreaşyan, Ankara 2000, s. 196-197; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, c. II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1987, s. 339; *Anonim Süryani Kroniği (I. ve II. Haçlı Seferleri)*, çev. İlhan Aslan, İstanbul 2019, s. 18/I. ve II. *Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, çev. Vedii İlmen, İstanbul, 2005, s. 12; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, II, 10, 15.

14 Anna Komnena, *Alexiad*, s. 342; Ordericus Vitalis, III, 136-142; William of Malmesbury, s. 381-382; Anonim Haçlı Tarihi, s. 129-132; Peter Tudebodus, s. 142-146; Raimundus Aguilers, s. 113-117; Willermus Tyrensis, I, 259-273; Fulcherius Carnotensis, s. 87-90; Ralph of Caen, s. 104-110; Marino Sanudo Torsello, s. 232-233; İbnü'l-Esîr, c. 8, s. 413; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslam Tarihi)*, c. 12, çev. Mehmet Keskin, İstanbul 1994, s. 303-304; Azîmî Tarihi, s. 37; İbn Kalânîsî, s. 4; İbnü'l-Verdî, s. 53-54; *Anonim Süryani Kroniği*, s. 19; I. ve II. *Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, s. 12-13; Gregory Abû'l-Farac, II, 340; *Suryani Patrik Mihailin Vakainamesi*, II. Kısım (1042-1195), çev. Hrnt D. Andreaşyan, TTK Basılmamış Nüsha, Ankara, 1944, s. 41; Urfalı Mateos, s. 197-198; Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihi'nin Altın Çağı*, çev. Altay Tayfun Özcan, İstanbul 2015, s. 65; Müverrih Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi (889-1269)*, çev. Hrnt D. Andreaşyan, İstanbul 2017, s. 51; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, I, yay. Ali Öngül, İzmir 2000, s. 227.

15 Raimundus Aguilers, s. 173-174; Willermus Tyrensis, I, 310-311.

16 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 232; Ralph Bailey Yewdale, *Bohemond I*, s. 87; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, Ankara 2000, s. 147; Ebru Altan, *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112)*, Ankara 2018, s. 96; Sevtağ Gölgesiz, *Kuruluş Döneminde (1098 – 1112) Antakya Haçlı Prinkepsliği – Bizans İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2007, s. 65.

Lâzikiye'yi kuşattığı esnada Bizans imparatoru Aleksios da harekete geçmiş ve Kilikya bölgesine hem karadan hem de denizden askerler sevk etmişti. Lâzikiye Kuşatması, Kudüs'ten dönen diğer Haçlı prensleri tarafından engellenmiş¹⁷, Bizans'ın Kilikya Seferi ise Ermenilerin direnişiyle herhangi bir başarı kazanamadan sonlanmıştı¹⁸. Burada dikkat edilmesi gereken husus, Bohemond'un çoklu cephelerde savaşmaktan çekinmemesi, kafasına koyduğu hedef uğruna sonuna kadar gitmeye çalışmasıdır. Lâzikiye hedefinden de şimdilik vazgeçmek zorunda kalmıştır, ancak pes etmeyecekti.

Antakya'ya dönen Bohemond, askerî hareketlarına bir süre ara vermişti. Bunun nedeni Pisa filosuyla bölgeye gelen yeni Papalık legatı Daimbert ile Kudüs'e gitmesiydi¹⁹. Kudüs'te Daimbert tarafından Antakya Prinkepsi olduğu resmi olarak ilan edildi²⁰. Böylece bir hedefine resmî olarak ulaşmıştı. Bundan sonra Bohemond'un yapacağı faaliyetler meşru bir zemine oturacaktı. Nitekim bu durumun verdiği rahatlıkla, 1100 yılının hemen başında Antakya'ya döndükten sonra, Mayıs sonu ya da Haziran başında topraklarını genişletmek adına Halep Selçuklu Emirliği'nin topraklarına harekete geçti. Kendisi Apamea Kuşatması'nda başarısız olsa da çevreye gönderdiği askerleri Cezr, Zerdana, Sermin ve Kellâ kalelerini ele geçirmişlerdi. Bu harekâtına karşılık yola çıkan Halep Meliki Rıdvan'ın Bohemond tarafından Kellâ Savaşı'nda mağlup edilmesi, bölgedeki Haçlı varlığının daha da genişleyerek pekişmesine katkı sağladı²¹. Bu ileri harekât ve yapılan savaş, Bohemond'un bölgede savaşı bir genişleme aracı olarak kullandığına da bir işarettir.

Hem devletin hem de kendisinin gücünü gösteren Bohemond, başladığı işi tamamlamak ve Halep Selçuklu Emirliği'ne tamamen son vermek için hazırlıklara başladı. Temmuz ayının ortalarında yanına önemli soyluları alarak yola çıktı.

17 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I, s. 232-233; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997, s. 81; Ralph Bailey Yewdale, *Bohemond I*, s. 88.

18 Emrullah Kaleli, *Haçlı Seferleri Zamanında Bizans ve Batılılar (1096-1204)*, Ankara 2017, s. 277; Emrullah Kaleli, "İmparator I. Aleksios Komnenos (1081-1118) Döneminde Bizans ve Haçlılar Arasındaki İhtilaflar", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 13/4 (2014), s. 982; Ralph Bailey Yewdale, *Bohemond I*, s. 87; Ebru Altan, *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi*, s. 95.

19 William of Malmesbury, s. 397; *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, çev. Ergin Ayan, Ankara 2018, s. 49; Fulcherius Carnotensis, s. 111-114; Ralph of Caen, s. 156; Marino Sanudo Torsello, s. 241; Sevtap Gölgesiz Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı: Siyasi Tarihi (1099-1187)*, Ankara 2020, s. 66.

20 Albert of Aachen, s. 497-499; Willermus Tyrensis, c. II, s. 49; Fulcherius Carnotensis, s. 114; Ralph of Caen, s. 156; Aydın Usta, "Kudüs Haçlı Krallığı'nda Kilise-Devlet İlişkisi (1099-1187)", *Orta Çağ'da Din ve Devlet*, ed. Ayşe Atıcı Arayancan, İstanbul 2018, s. 120.

21 İbnü'l-Esîr, c. 8, s. 431; İbn Kalânîsî, s. 7; Azîmî Tarihi, s. 38; İbnü'l-Adîm, s. 93; Ralph Bailey Yewdale, *Bohemond I*, s. 92; Ali Sevîm, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, Ankara 1989, s. 108-109; Ali Sevîm, "Rıdvan b. Tutuş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 35, İstanbul 2008, s. 49.

Planlı bir şekilde, Halep çevresinde hızlıca birkaç istihkam inşa ettirdi. Amacı Halep'i sıkıştırmak, periferisiyle bağını koparmaktı. Bohemond, kendisine belirlediği hedefte işini şansa bırakmak istememişti. Nitekim başarılı da oldu²². Halep'i ele geçirmeye çok yaklaşmıştı, ancak ordugaha ulaşan bir haber, buradaki kazanımlarından vazgeçmesine neden oldu. O haber Malatya'nın Ermeni hâkimi Gabriel'den gelmişti. Gabriel, şehri üç senedir saldırı ve kuşatmalarıyla bunaltan Dânişmendli Emiri Gümüştekin'e karşı yardım istemişti. Eğer Bohemond kendisine yardıma gelirse, şehri ona teslim edeceğini temin etmişti²³. Bohemond'un ebedi düşman olarak gördüğü Bizans ile mücadelesi için Malatya çok kıymetliydi, zira orayı tutan Anti-Toros geçitlerini de elinde tutardı. Bu da Anadolu ve Suriye'nin hâkimiyeti için bir adım öne geçmek demekti.

Bohemond bu haberden sonra derhal Antakya'ya döndü ve hem hayatının gidişatını hem de kendisini değiştirecek olan Malatya seferinin hazırlıklarına başladı²⁴. Şehirdeki Bizanslı Rum Patriği Antakya'dan kovdu²⁵ ve gözü arkada kalmadan yaklaşık üç yüz şövalye ve bir grup piyadeyle yola çıktı. Kendisini çağıran Malatya Ermenileri Bohemond'un şehrin emniyetini aldıktan sonra kendilerini de şehirden kovacağını düşündüklerinden ötürü onun gelişini Gümüştekin'e haber vermişlerdi. Bunun üzerine Malatya yakınlarında pusu kuran Gümüştekin, neredeyse kılıç dahi sallamadan Bohemond ve beraberindeki birkaç soyluyu esir aldı. Bohemond ve beraberindeki esirler derhal bugün Tokat sınırları içinde bulunan Niksar Kalesi'ne götürüldü ve zindana atıldı²⁶. Böylelikle yaklaşık üç sene sürecek Bohemond'un Niksar'daki esaret günleri başladı.

Bu nokta, yani Bohemond'un esir alındığı vakit Bohemond'un hayatında kesin bir çizgiyi ifade etmektedir. Esaret sürecine gelinceye kadar Bohemond'un hayatı askerî seferlerle dolu geçmiş hem Güney İtalya'da hem de Yakındoğu'da ekseriyetle önce saldırıyı düşünen bir ruh hali ile vâir olmuştur. Şüphesiz bu savaşı öncülleyen kişilik özellikleri kökenlerinde bulunan Viking genlerinden gelmiş

22 Ralph Bailey Yewdale, *Bohemond I*, s. 92; Ali Sevim, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 109; İbrahim Duman, *Haleb Selçuklu Meliki Rıdvan bin Tutuş (488-507/1095-1113)*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli 2014, s. 55-56.

23 Urfalı Mateos, s. 204; *Anonim Süryani Kroniği*, s. 21; *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, s. 14.

24 Willermus Tyrensis, II, 58; Ralph of Caen, s. 156-157; Marino Sanudo Torsello, s. 242; İbnü'l-Esir, c. 8, s. 431; İbn Kalânisi, s. 7; Urfalı Mateos, s. 204-205; Gregory Abû'l-Farac, II, 341-342; Suryani Patrik Mihail, II, Kısım, s. 47.

25 Willermus Tyrensis, I, 273; Ordericus Vitalis, III, 308-309.

26 Ordericus Vitalis, III, 307; William of Malmesbury, s. 399; Willermus Tyrensis, II, 58; Fulcherius Carnotensis, s. 117-118; Ralph of Caen, s. 156-157; Marino Sanudo Torsello, s. 242; İbnü'l-Esir, c. 8, s. 430-431; İbn Kesir, c. 12, s. 308-309; Azîmî Tarihi, s. 38; İbn Kalânisi, s. 7; İbnü'l-Verdî, s. 55; Urfalı Mateos, s. 205; Müverrih Vardan, s. 52; *Anonim Süryani Kroniği*, s. 21; *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, s. 14-15; Gregory Abû'l-Farac, II, 342; Suryani Patrik Mihail, II, Kısım, s. 47; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, II, 15.

olmalıdır. Esir oluncaya kadarki hayatında başından geçenlerde bunları net bir şekilde analiz etmek mümkündür. Malatya yakınlarında pusuya düşene kadar bu kişilik özelliklerini değiştirecek herhangi bir olay yaşamadığını da unutmamak gerekir. Hayatı boyunca birkaç istisnai olaylar dışında işleri yolunda gitmiş gibi görünmektedir. Ancak 1100 yılının Ağustos ayında başına gelmiş olan bu vaka, onun kişiliğinde derin izler bırakacak nitelikte olarak değerlendirilebilir. Sürenin uzunluğu da göz önünde bulundurulduğunda, zindanda geçirdiği her geçen gün, Bohemond'un sarsılmaz ve pes etmek bilmez kişiliğinden bir şeyler götürmüş olmalıdır. Bunun izlerini, esaretten kurtulduktan sonra görmek mümkündür. Ama bundan evvel esaret süreci hakkında birkaç noktaya değinmek isabetli olacaktır.

Bohemond'un Niksar'daki esaret dönemi hakkında tarihi kayıtlarda çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Elimize ulaşan bilgi kırıntılarına bakacak olursak, çok da iyi ve rahat bir esaret dönemi geçirdiğini söyleyemeyiz. Zirâ İbn Kalânîsi tarafından aktarılan bir bilgiye göre, Bohemond Antakya'ya bir elçi göndermiş ve şehrin Danışmendlilere teslimini istemişti²⁷. Bu bilginin başka bir kaynak tarafından teyit edilememesini bir kenara bıraksak ve doğruluğunu kabul edecek olsak bile, bu heyetin Danışmendlilerin zorlamasıyla gönderildiğini ifade edebiliriz. Bu kısa kayıt, Bohemond'un baskı altında bir esaret dönemi yaşadığını bize göstermekte ve bu bildiride incelediğimiz kişilik değişimlerinin nedenlerinin mantık çerçevesine oturmasına yardım etmektedir.

Buna ek olarak Bohemond'un serbest kalması ve kaldıktan sonraki akıbeti hakkında da çok ciddi devletlerarası temasların olduğunu ifade etmeliyiz. Aleksios Komnenos'un muhtemelen infaz etmek için Bohemond'un kendisine teslim edilmesini istemesi²⁸, Türkiye Selçukluları Sultanı Kılıç Arslan'ın araya girmesi²⁹, bunların yanında Kudüs Haçlı Kralı Baldwin'in de Bohemond'un teslimi için para önermesi kaynaklara yansımıştır³⁰. Şüphesiz ki kendisi için yapılan pazarlıklar Bohemond'un kulağına gitmiş gibi gözükmektedir, çünkü sonraki süreçte kendisi de bir teklif yapacak ve bu pazarlıkların içine dahil olacaktır³¹. Artık

27 İbn Kalânîsi, s. 7.

28 Ordericus Vitalis, III, 307-308.

29 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 31; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul 2014, s. 15-16; Mehmet İpşirli, "Elçi", *DİA*, c. 11, İstanbul 1995, s. 7; Muharrem Kesik, "Danışmendli Beyliği-Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu İlişkileri (1071-1178)", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Muammer Kemal Özergin Hatıra Sayısı-II, XXXIV (2009), s. 125; Nadir Karakuş, "Müslümanlara Esir Düşen Haçlı Soyluları", *NEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 45 (2018), s. 54-55.

30 Tamara Talbot Rice, *Türkiye Selçuklu Tarihi*, çev. Tuna Kaan Taştan, Ankara 2015, s. 56.

31 İbnü'l-Esir, c. 8, s. 464; Münecceimbaşı Ahmed b. Lütfullah, II, 151-152.

kırklı yaşlarının sonunda olan Bohemond için bu pazarlıklar ve Aleksios'a teslim edilme ihtimali, onun esaretteki durumunu daha kötüleştirmiş olabilir³².

Esaretteki kötü durumunu anlamamız için bir kayıt da Norman kronikçi Ordericus Vitalis ve Malmesburyli William tarafından aktarılmıştır. Bohemond zindanda geçen günlerinin ağırlığını hafifletmek adına, 6. yüzyılda yaşamış ve hapis hanelerdeki mahkumları ziyaret etme ve kurtarmasıyla ünlenmiş Aziz Leonard'a dua etmiştir. Bunun yanında gümüş prangalarını kendisine götüreceğine yemin etmiştir. Nitekim bu yeminini 1106 yılının Mart ayında yerine getirecektir³³. Bu günlerdeki en büyük dayanma araçlarından birisinin bu olduğunu söylemek yanlış olmaz. Esaret dönemine kadarki süreçte hem İtalya'da hem de Yakındoğu'da kiliseleri ve manastırları unutmadığını, adaklar ve bağışlar yaptığını arşiv kayıtlarından biliyor olsak bile, bunların aslında siyasî otorite kazanmak için yapılan hareketler olduğu kanaatindeyiz. Bunlar göz önünde bulundurulduğunda, tarihi kayıtlara yansımış ilk ciddi ve samimi dinî hareketinin esarete bulunduğu süreçte tekabül etmesi de tesadüf değildir. İşte vurgulamaya çalıştığımız değişimlerden birisi de bu olayda gizlidir.

Esaretten Sonraki Politika Değişimleri

Bohemond, Kudüs Kralı Baldwin ve birkaç Ermeni idarecinin çabalarıyla esaretten kurtulmasının ardından Antakya'ya döndü³⁴ ve prinkepsliğin idaresini devraldı³⁵. Bundan sonraki süreçte görüleceği gibi uyguladığı askeri politikalarında bazı değişimler olacaktı. Bunun ilk izlerini 1103 yazında çıktığı Halep Seferi'nde görürüz. Esaretten kurtulur kurtulmaz sefere çıkması kendisinde ilk aşamada herhangi bir değişimin olmadığını düşündürse de gerek aldığı haraçlarla gerekse vergiye bağladığı yerlerle darbe vurduğu Halep üzerine gitmeden Melik'in yüklü bir ödeme karşılığında barış isteğini kabul etmesi dikkate değerdi³⁶. Her ne kadar bu anlaşma ve aldığı para Bohemond için kazançlı olsa da öte yandan Halep'in ne

32 Bohemond'un esaret sürecinin iyi bir genel değerlendirmesi için bkz. Işın Demirkent, "Antakya Prinkepsi Bohemond'un Esir Alınması Niksar'da Hapsedilmesi ve Serbest Bırakılması (1100-1103)", *Niksar'ın Fethi ve Danişmendliler Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri*, Tokat 1996, s. 3-7.

33 Ordericus Vitalis, III, 365; William of Malmesbury, s. 415.

34 William of Malmesbury, s. 414-415; Willermus Tyrensis, II, 104; Fulcherius Carnotensis, s. 157; Ralph of Caen, s. 163-164; Marino Sanudo Torsello, s. 244; Urfalı Mateos, s. 221; Müverrih Vardan, s. 53; *Anonim Süryani Kroniği*, s. 21; *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekaynamesi*, s. 15; Gregory Abû'l-Farac, II, 343; Suryani Patrik Mihail, II. Kısım, s. 48; Azimî Tarihi, s. 39; İbnü'l-Esir, c. 8, s. 464.

35 William of Malmesbury, s. 415; Willermus Tyrensis, II, 104; Fulcherius Carnotensis, s. 157; Ralph of Caen, s. 164.

36 İbnü'l-Esir, c. 8, s. 464.

Niksar (Niksar
Belediyesi)

kadar zor durumda kaldığının da bir göstergesiydi. Barışı kabul etmeyip, oldukça zor duruma düşen Halep'in üzerine yürümüş olsa, belki de esir düşmeden önce yarım kalan işini tamamlayabilirdi.

Esir alındığı savaşa kadar Birinci Haçlı Seferi ve sonrasındaki süreçte kolay kolay mağlup edilemeyen Bohemond'un, esaretten sonraki süreçte işlerinin pek yolunda gittiğini söyleyemeyiz. Halep'ten Antakya'ya döndükten sonra, Bizans güçleriyle karşı karşıya geldiğini biliyoruz. Bizans kontrolündeki Maraş ve çevresine ilerleyen Bohemond ve beraberindekiler, kısa bir süre Kilikya'ya gönderilmiş ama başarılı olamamış Bizans komutanı Butumites tarafından püskürtülmüşü³⁷. Bu meselede de Bohemond'daki değişimlerin izlerini bulabiliriz. İhtiyatlı olmasının yanında kurnazlığıyla da bilinen Bohemond, bir Bizans toprağına sal-

37 Anna Komnena, *Alexiad*, s. 348-350; Gürhan Bahadır, *Antakya Haçlı Prenslüğü (1098-1112)*, Ankara 2011, s. 79; Sevtap Gölgesiz, *Antakya Haçlı Prinkepslüğü – Bizans İlişkileri*, s. 77; Akif Rençber, "Komnenos Hanedanı Döneminde Bizans'ın Kilikya Politikası", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6/3 (2017), s. 2119.

dırdığında gelebilecek tehditleri yeterince düşünmemiş gibi gözükmektedir. Üstelik tehdidin kendi hâkimiyetindeki Kilikya üzerinden gelmesi, hem ciddi bir ihtiyatsızlık hem de istihbarat eksikliğiyle açıklanabilir. Birinci Haçlı Seferi'nde ve öncesinde, istihbarat kaynaklarının sağlamlığıyla göze çarpan Bohemond'un esaret sürecinde ihtiyatlılık gibi bazı yetilerini kaybetmesinin yanında, istihbarat kaynaklarının da zayıfladığını söyleyebiliriz.

Bu olaydan sonra, kaynakların sessizliğinden Bohemond'un uzun bir süre Antakya'dan çıkmadığını anlayabiliriz. 1103 yazından 1104 Mart'ına kadar kaynaklarda bilgi yoktur. 1104 yılının Mart ayında Bohemond'un Halep üzerine bir sefere çıktığını, stratejik öneme sahip Basarfut Kalesi'ni alsa da Keferlata'da püskürtüldüğünü biliyoruz³⁸. Bohemond'un esaret öncesindeki üstünlüğünü ve pek tabii bölgedeki baskın siyasetini net olarak kaybettiğini söyleyebiliriz. Bu savaş sonrasında Maraş bölgesinde Bizans'tan çeşitli kazanımları olsa da bunlar uzun vadede Bohemond için pek fayda sağlamayacaktı³⁹. Bohemond'un kendisinde ve gücünde esaret sonrası çok şeyin değiştiğini anlaması ve kabul etmesi için bir büyük savaş daha gerekecek gibi görünmekteydi. Bunun için çok uzun süre geçmesine gerek kalmayacaktı.

Bohemond, Bizans'a karşı kısa vadeli kazanımlarını anlamlı hale getirebilmek için Halep'e gözünü tekrar dikmişti. Hedefi, kendisinden beklendiği üzere, Halep'in tamamen ele geçirilmesi ve oradaki Selçuklu idaresinin bertaraf edilmesiydi. Halep'in Büyük Selçuklular ile arasındaki bağlantı noktası olan Harran'ı almayı ve Halep'i yalnız bırakmayı planlamıştı⁴⁰. Plan oldukça iyi hesaplanmış gibi gözükmekteydi, ancak yaşı ve askerî tecrübesi itibarıyla olgun bir çağda olmasına rağmen Bohemond eski gücünden çok şey kaybetmişti. Antakya ve Urfa kuvvetlerinin oluşturduğu Haçlı ittifakı ile Musul Emîri Çökürmüş ve Artukoğlu Sökmen idaresindeki Müslüman ordusu 1104 Mayıs'ında Harran önlerinde karşı karşıya geldi. Bohemond, yanında seçkin askerleriyle birlikte ana ordudan uzak bir noktada beklemeyi ve Müslüman birliklerinin zayıfladığı anda savaşa dahil olup kesin sonuca gitmeyi planlamıştı. Ancak Bohemond Müslümanların nasıl bir sistemle savaşa gireceklerini ve Haçlıları ne kadar iyi tanıdıklarını düşün-

38 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 33; Ralph Bailey Yewdale, *Bohemond I*, s. 99.

39 Urfalı Mateos, s. 226; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s. 32-33; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 83; Thomas S. Asbridge, *The Creation of the Principality of Antioch 1098-1130*, Woodbridge 2000, s. 55.

40 İbrahim Duman, "Halep Selçuklu Meliki Rıdvan b. Tutuş Devrinde Halep ve Çevresinin Sosyo-Ekonomik Durumu Hakkında Bir Araştırma (1095-1113)", *JASSS*, 37/1 (2015), s. 496; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 33.

mevi ihmal etmiş olsa gerektir. Zira Müslümanlar da buna benzer bir strateji ile savaşa dahil olmuşlardı. Nihayetinde savaş Bohemond'un planladığı gibi gitmedi ve Haçlı ittifakı hezimete uğradı⁴¹.

Bohemond savaş sonunda yanına alabildiği kadar asker alıp geri çekilirken, Urfa Haçlı Kontluğu'nun idareci kadrosunun neredeyse tamamı esir edilmişlerdi. Buna ek olarak Bohemond, Asi Nehri'nin doğusundaki neredeyse tüm kazanımlarından vazgeçmek zorunda kalmıştı⁴². Aynı zamanda bu savaşla birlikte Antakya Haçlı Prinkepsliği'nin büyüme devrinin erken dönemi de sonlandı⁴³. Bu savaşın ve ezici mağlubiyetin sorumluluğu, seferi organize eden, savaş planlarını yapan Bohemond'un üzerine kaldı. Sık sık vurgulandığı gibi, Bohemond'un savaşçı özellikleri esaret sürecinden sonra git gide körelmeye başlamıştı. Birinci Haçlı Seferi'nin başarıya ulaşmasındaki aslan payına sahip Bohemond'un bu ihmalleri, bölgedeki Haçlı hâkimiyetini tehlikeye atacak boyuta ulaşmıştı. Bu andan sonra, Bohemond da artık bazı şeylerin farkına varmaya ve Yakındoğu'dan ayrılmayı düşünmeye başlamış olabilir.

Harran Savaşı'ndan sonraki süreçte, savaşın hemen ardından Çökürmüş'e karşı küçük bir zafer kazanılmış olsa da Bohemond için işler pek yolunda gitmemişti⁴⁴. Halep Meliki Rıdvan, hem Bohemond'un hâkimiyetindeki Müslüman şehirlerini isyana teşvik ederek hem de bizzat kendisi ordunun başında ileri harekâta girerek Bohemond'un elindeki toprakların çoğunun idaresini geri almıştı. Bununla da yetmezmiş gibi Antakya'nın yanı başındaki Demirköprü'ye kadar gelmesi, şehrin Müslümanların eline geçme ihtimalini gün yüzüne çıkarmıştı⁴⁵. Bu olaylar sırasında Bohemond eli kolu bağlı bir şekilde oturmak zorunda kalmıştı. Bunun nedeni aynı vakitlerde bir Bizans donanmasının Lâzikiye'de, bir Bizans kara ordusunun da Kilikya'da olmasıydı. Doğu'da olduğu gibi Batı'da da çok seri toprak kayıpları yaşandı. Lâzikiye şehrinin iç kalesi hariç tamamı Bizans'ın eline geçti. Kilikya'nın Tarsus, Adana ve Misis gibi tüm büyük şehirleri düştü⁴⁶.

41 Willermus Tyrensis, II, 110-113; Fulcherius Carnotensis, s. 160-161; Albert of Aachen, s. 795; Ralph of Caen, s. 164-167; Marino Sanudo Torsello, s. 244-245; İbnü'l-Esîr, c. 8, s. 484-485; İbn Kesîr, c. 12, s. 316; İbn Kalânîsî, s. 14; İbnü'l-Verdî, s. 60-61; Urfalı Mateos, s. 223-224; Münecceimbaşı Ahmed b. Lütfullah, II, 167-168.

42 Raymond Charles Smail, *Crusading Warfare 1097-1193*, Cambridge 1995, s. 28.

43 Thomas S. Asbridge, *The Creation of the Principality of Antioch*, s. 47.

44 Albert of Aachen, s. 799; İbnü'l-Esîr, c. 8, s. 485; Münecceimbaşı Ahmed b. Lütfullah, II, 168.

45 Ralph of Caen, s. 167.

46 Anna Komnena, *Alexiad*, s. 354-357.

Bohemond Lâzikiye'ye beyhude bir sefer yapsa da elinde tüm bu olaylarla baş edebilecek ne asker ne de isteği vardı⁴⁷. Yeni paralı askerler edinmek istese de devletin kasası tamtakır durumdaydı. Oldukça hareketli geçen hayatının büyük bir bölümü boyunca boyunca pes etmek bilmeyen, haris bir asker olan Bohemond için içinde bulunduğu bu ân pes ettiği ândı. Birinci Haçlı Seferi'nden ve Antakya'daki hâkimiyetinden itibaren tüm askerî hayatını görebildiğimiz Bohemond için bu pes etme ânı Niksar'daki esaret sonrasındaki diğer zayıflık ve eksiklikleriyle uyusmaktadır. Bu olay çok daha net göstermiştir ki Niksar'daki esaret dönemi onu bu zamana kadar var eden yılmaz kişiliğini ve pes etmek bilmeyen hırslı hâlini almış götürmüş gibi görünmektedir. Olayların gidişatını bu yönden okumak çok daha doğru olacaktır.

Öte yandan Bohemond, sadece Antakya surları içine sınırlandırılmış devletini ayağa kaldırabilmek için yapabileceği hiçbir şeyin olmadığını artık görmüştü. Yakınoğ'u da durmasına gerek olmadığını düşünmüş olsa gerek ki Antakya'nın ileri gelenlerini bir toplantıya çağırdı. Bu toplantıda onlara, devletin içinde bulunduğu umumi manzarayı anlattı; Bizans ve Selçuklular tarafından tüm güçleriyle sıkıştırıldıklarından ve bu durumda onlara direnmenin mümkün olmadığından bahsetti. Ona göre bu durumdan çıkmanın yolunun Avrupa'daki önemli idarecilere haber verilmesi ve destek toplanması olduğunu söyledi. Tancred dışında Antakya'nın ileri gelenlerinden itiraz eden olmadı ve nihayetinde Bohemond Tancred'i Antakya'ya naip olarak bırakarak 1104 yılının Eylül ayında Güney İtalya'ya doğru denize açıldı⁴⁸.

Bohemond'un çok çabuk pes edip Avrupa'ya dönme kararı incelenmesi gereken bir meseledir. Bohemond'un Birinci Haçlı Seferi'nde ve sonrasında yaptıklarını detaylı inceleyebileceğimiz bir Norman kronikçi olan Caenli Ralph, onun devletini içinde bulunduğu darboğazdan kurtarmak için Batı'ya döndüğünü işaret etmektedir⁴⁹. Ancak Ralph'in bu anlatısının taraflı olduğu da unutulmamalıdır. Bu konu üzerine düşünmüş modern araştırmacılar Bohemond'un Bizans tahtı veya topraklarını hedef aldığını ve Antakya'ya bir daha dönmeyi düşünmediğini yazsalar da zannımızca Bohemond bu planı yaparken Antakya'ya geri dönmeyi aklının bir köşesinde tutmuş olmalıdır⁵⁰.

47 Ralph of Caen, s. 167-168.

48 Willermus Tyrensis, II, 117; Fulcherius Carnotensis, s. 159; Ralph of Caen, s. 168-170; Marino Sanudo Torsello, s. 245; Azîmî Tarihi, s. 41; İbn Kalânîsî, s. 18; Urfalı Mateos, s. 224; *Anonim Süryani Kroniği*, s. 21; I. ve II. *Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, s. 15; Gregory Abû'l-Farac, II, 343; Suryani Patrik Mihail, II. Kısım, s. 48.

49 Ralph of Caen, s. 168-170.

50 Umut Başat, *Anadolu'ya Saplanan Hançer*, s. 150.

Bohemond'un amacı ve düşüncesi her ne olursa olsun, Yakındoğu'da mücadele etmeyi, kendisine fırsatlar ve kaynaklar yaratmayı düşünmeyip pes etmesi oldukça ilginçtir. Bohemond'un bu ana kadar yaşadığı maceralı ve zorlu hayat göz önünde bulundurulduğunda kendisinden beklenen davranışın bu olmadığını düşünmek yanlış olmaz. Hayatının kendisini hep zorluklarla sınadığı aşıkardır ve hayatı bu zorluklarda pes etmeyi değil mücadele etmeyi seçtiği örneklerle doludur. Hal böyleyken olgunluk çağında hızlıca böyle bir karara varması, ondaki değişimlerin aleni işaretlerindedir. Avrupa'ya döndükten sonra, Avrupa'nın dört bir yanından asker toplayıp Bizans'a karşı sonuçsuz bir savaşa girilerek eski Bohemond'a dair bazı işaretler vermiş olsa da savaş boyunca yaptığı stratejik hatalar bizim bu bildiride incelemeye çalıştığımız problemi doğrular nitelikte veriler sunmaktadır.

Sonuç

Askerî kimlikleriyle öne çıkan liderlerin hayatlarında bazı önemli dönüm noktaları vardır. Hayatlarını iyi ya da kötü etkileyen bu dönüm noktaları, kimi zaman başlarına gelen büyük bir olayla kimi zaman ise tanıştıkları bir kişiyle olur. Bohemond'un hayatında da böyle dönüm noktaları bulunur. Başarılarla dolu askerî ve siyasî kariyerinde en göze çarpan dönüm noktası kuşkusuz 1100-1103 yılları arasında geçirdiği esaret dönemidir. Bugünkü Tokat'a bağlı bir ilçe olan Niksar'da geçirdiği bu esaret yılları aslında onun için bir milat niteliğindedir. Esaret öncesi dönem parlak başarılarla öne çıkarken, esaret sonrasında neredeyse hiçbir işi yolunda gitmemiştir.

Bohemond'un hayatının esaret öncesi ve esaret sonrası dönemi siyah ile beyaz gibi farklıdır. Bunu anlamak için, bildiride Birinci Haçlı Seferi'nde Antakya'yı ele geçirdikten sonraki faaliyetlerini ve esaretten sonra Avrupa'ya dönene kadarki faaliyetlerini inceledik. Buradan çıkardığımız sonuç şu ki, esaret öncesi süreçte neredeyse kusursuz bir asker ve ihtiyatı elden bırakmayan bir lider profili çizen Bohemond, esaret sonrasında artık hata yapan, yanlış stratejiler kuran ve ihtiyatı tamamıyla elden bırakan bir lider görünümü vermiştir. Niksar'daki esaret süreci, ondan askerî ve siyasî kişiliğinin temel öğelerini almış gibi görünmektedir.

Kolay kolay pes etmeyen, hem Bizans'a hem Selçuklu emirlerine hem de diğer Haçlı liderlerine karşı gelen, onlarla mücadelede yılmayan Bohemond, evvelinde

daha ağır şartlarla da karşılaşmış ve mücadeleye devam etmiş olmasına rağmen, Harran Savaşı'ndan sonraki umumi manzarada pes etmiş ve uğruna çetin mücadelelere girdiği Antakya'yı geride bırakıp gitmeyi tercih etmiştir. Şüphesiz ki babasının ordusunda ve daha sonra komuta ettiği kendi ordularında özgüven depolayan, askerlerine sonsuz güven aşılayan Bohemond, Niksar'da askerî ve siyasî yeteneklerinin yanında özgüvenini de kaybetmiş olmalıdır.

Niksar zindanlarında geçen karanlık gecelerde kurtulma ümidini kaybetmiş olsa gerek ki, Tanrı'ya sığınmış ve tutsakların koruyucu azizi Aziz Leonard'a gelip kendisini kurtarması için yalvarmıştır. O ana kadarki hayatında dünyevî iktidarı ve zevkleri öncülleyen Bohemond, kaldığı bu zor durumda kendisine ve hayatına aydınlık verecek ışığı bu şekilde bulmaya çalışmıştır. Velhasılı 1100 yılı yazında Niksar'daki zindana kapatılmadan önceki Bohemond ile 1103 yılı ilkbaharında serbest bırakılan Bohemond'un aynı kişi olmadığı dönemin tanıklarının verdiği bilgilerle aşikâr hale gelmektedir. 7 Mart 1111 günü ölüm döşeginde son nefesini verirken gözünün önünden geçen hayat filminde hatırlamak istemediği anıların başında Niksar'daki günlerinin olduğunu tahmin etmek zor olmasa gerektir.

Türkiye Selçuklu Devleti'nde Bir İdâri Bölge: Tokat Merkezli Dânişmend İli

DR. ÖĞR. ÜYESİ İSMAIL TURAN
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Giriş

Malazgirt Zaferi (1071)'nden sonra Dânişmend Gazi tarafından kurulan ve 1178 yılına kadar Anadolu'da siyasi varlığını sürdüren Dânişmendli Devleti'nin hâkim olduğu ve siyasi yönetimini kurduğu coğrafyanın bir kısmı Türkiye Selçukluları tarafından ve sonraki dönemlerde Dânişmendliler'e ithafen "Dânişmend İli" veya "Dânişmendiye Eyaleti" diye adlandırılmıştır¹.

Dânişmend İli'nin sınırlarının nereden başlayıp nerede son bulduğu ve bu eyalet merkezinin hangi şehir olduğu tam olarak tespit edilememiştir. Döneme ait kaynaklar ve dönemi anlatan çalışmalar bu konuda birbirine yakın bilgiler verseler de farklılıklar bulunmaktadır. Bu sebeple öncelikle bu kaynaklarda ve araştırmalarda geçen bilgilerin verilip sonra bu bilgiler çerçevesinde Dânişmend İli'nin sınırları çizilebilir, merkezinin neresi olduğuna dair bir çıkarım ortaya konulabilir.

Burada değerlendirilmesi gereken önemli bir husus "il", "el", "vilayet" kavramlarının adı geçen dönemdeki anlam karşılığıdır. "İl/el", genel ifadeyle yöre, memleket, diyar anlamlarına gelmektedir. Özel anlamda ise Türkiye Selçukluları döneminde "vilayet"i karşılamaktadır². Bu tanım 13. ve 14. yüzyıllarda ise bir bey veya yöneticinin idare alanının tümünü kapsar. "Dânişmend İli (EL)" bu kavrama

1 Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisâdî ve İctimât Tarihi*, I, İstanbul 1979, s. 90.

2 Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş -I-, Anadolu'nun İdari Taksimatı*, İstanbul 2015, s. 32.

bir örnek olabilir. Selçuklular döneminde “vilayet” genelde şehir dışında kalan alanları veya taşrayı içine almıştır. Sonraki dönemlerde ise yöre, memleket anlamında kullanılmıştır. Selçuklular döneminde normal, küçük sıradan köy veya kasabalardan büyük yerleşim yerleri için “şehir” kavramı kullanılırken, yerleşim yerlerinden büyük ve güvenlik seviyesi yüksek olan yerler ise “şehir-i mahrusse” kavramı ile tanımlanmıştır. Bunların yanında bir de bazı şehirlerin başına “nefs” eklenmiştir. Bu ifade ile hem o yerleşim yerinin merkezinin adı hem de genel adı aynı olan şehirler tanımlanmıştır³.

Çizilen bu genel çerçeveden sonra kaynaklarda geçen kayıtlara ve araştırmalar-daki bilgilere bakılarak Dânişmend İli'nin coğrafi sınırlarının nereleri kapsadığı ve merkezinin neresi olduğunun tespiti yapılabilir.

Kaynaklarda Dânişmend İli ve Sınırları

Dönemin müelliflerinden İbn Bîbî, Türkiye Selçuklu Sultanı I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in, bağlı yerleriyle birlikte Dânişmend Ülkesini oğlu I. Alâeddin Keykubad'a verdiğini,⁴ başka bir yerde ise Alâeddin Keykubad'ı Tokat'a gönderdiğini kaydetmekte⁵ ancak bağlı yerlerin neresi olduğunu belirtmemektedir. İbn Bîbî, “şehir” ve “vilayet” olarak ayrı ayrı iki kavram kullanmaktadır. “Vilayet-i Tokat” ifadesinden burasının bir idarî bölge olduğu ve alt bileşenlerinin⁶ bulunduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer yerdeki “Vilayet-i Dânişmend” ifadesi ile burasını yöre, ülke, memleket anlamında kullandığı anlaşılmaktadır. Açıkçası burada Dânişmendli Devleti'nin sınırlarını ifade ettiği görülmektedir.

Aksarayî, Hülâgû Han'ın Türkiye Selçuklu ülkesini iki kardeş arasında paylaştırdığını “...Sivas'tan Sinop ve Samsun'a kadar olan Dânişmendiye Vilâyeti, Sultan Rükneddin'in yönetiminde kalacak, Tokat onun tahtının bulunduğu yer olacaktır”⁷ şeklinde ifade etmektedir. Müellif başka bir yerde, “Pervâne, Niksar ve Dânişmendiye Vilayetleri askerlerinden tam teçhizatlı 4 bin süvari topladığı”⁸

3 Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, s. 41.

4 İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umur'l-Ala'iyye*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2014, s. 110.

5 İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, s. 114.

6 Birden çok vilayet, kasaba, köy ve zirâi alanlar.

7 Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyetü'l-Ahyâr*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s. 46

8 Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 63.

ve Sinop üzerine sefere çıktığını söylemektedir⁹. Aynı müellif bir başka yerde, Rükneddin'in payına düşen bölgeyi, Sivas, Tokat, Kastamonu, Sinop ve Samsun sahilleri olarak belirtmektedir¹⁰.

Aksarayî, Tokat ve Dânişmendiye Eyaletini'ni genellikle ayrı yerler olarak kullanmaktadır. Hem bir yöre ismi olarak "Memleket-i Dânişmendiye", hem de bir idarî birim olarak "Vilayet-i Dânişmendiye" şeklinde ifade etmektedir¹¹.

Yazıcızâde Ali, Tokat ve Dânişmend İli'ni iki ayrı bölge olarak vermektedir. "Tokat ve tevâbi'i" Melik Rükneddin Süleyman Şah'ın kontrolünde, "Dânişmend İli müzafatı'nın" Melik Nâsireddin Berkiyaruk'un elinde olduğunu kaydetmektedir.¹² Yine başka bir yerde Dânişmend İli'nin Alâeddin Keykubad'a verildiğini belirtmekte ancak burada Tokat'tan bahsetmemektedir¹³.

Yazarının kim olduğu bilinmeyen 1363 tarihli *Anonim Selçukname*'de ise "Vilayet-i Dânişmend" şeklinde ifade edilmektedir¹⁴. Fakat Vilayet-i Dânişmend'in hangi şehirleri kapsadığı konusunda ve merkezinin neresi olduğu noktasında bir bilgi vermemektedir.

Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân* adlı coğrafya eserinde ise "Rum Vilayeti"nin başlıca şehirleri¹⁵ arasında Tokat'ı da göstermektedir¹⁶. Burada Tokat, vilayet ya da idarî birim olmaktan çıkmış ve sadece büyük bir vilayetin içerisinde şehir olarak yer almıştır. Bu bilgilerin verildiği tarih yaklaşık olarak 14. yüzyılın ilk yarısı yani Tokat'ın İlhanlı hâkimiyeti altında bulunduğu dönemdir.

Kadı Burhaneddin'in özel tarihçisi Esterâbadî, Kadı Burhaneddin'in Seyyidi Hüsam'ı Dânişmendiye Vilayeti'nin yöneticiliğine ve komutanlığına getirdiğini kaydettikten sonra, Şeyh Necib ile Mukbil'in damadı Ali'ye de hilat verip Tokat'a gönderdiğini belirtmektedir¹⁷. Yine Esterâbadî, *Bezm u Rezm*'de Dânişmendiye

9 Aksarayî'nin verdiği bu bilgi oldukça önemlidir. Zira bu kayıta Pervâne'nin Dânişmendiye Vilayetine serleşkeri Taceddin Giv'e çok güvendiğinden bahsedilmektedir. Bu kayıttan Tokat'ın bir serleşkerlik olduğu anlaşılmaktadır. Serleşkerlik için bkz. Erkan Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, Ankara 2010, s. 257-264.

10 Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 122.

11 Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, s. 57.

12 Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Târihi)*, haz. Abdullah Bakır, İstanbul 2017, s. 52.

13 Yazıcızâde, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 181.

14 *Tarih-i Âl-i Selçuk, (Anonim Selçuknâme)*, trc. ve notlar: Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşguner, Ankara 2014, s. 37.

15 Bu şehirler, Alaiye, Antalya, Ankara, Amuriye, Ak-şar, Konya, Kayseri, Hirakle, Amasya, Malatya, Sivas, Tokat, Erzurum, Amasya'dır. Geniş bilgi için bkz., *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Buldan)*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2017, s. 30-37; Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, s. 67.

16 Ebü'l-Fidâ, *Takvimü'l-Buldan*, s. 306.

17 Aziz b. Erdeşer-i Eterâbadî, *Bezm u Rezm*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2014, s. 224.

Niksar'ın
Fethinin
940. Yılı,
Dânişmend
Gazi Anma ve
Fetih Kutlama
Etkinlikleri
(Niksar
Belediyesi)

Kasabası¹⁸ adlı bir yeri zikretmektedir¹⁹. *Bezm u Rezm*'de Vilayet-i Artukâbâd, Vilayet-i Dânişmendiye, Vilayet-i Tokat, Vilayet-i Niksar ve Vilayet-i Kazâbâd olmak üzere parsellenmiş bir bölge tanımı yapılmaktadır. Ancak bu yerlerin idarî birim mi yoksa yer ismi mi oldukları belirtilmemektedir. İdarî birim özellikleri göz önüne alındığında, bunlardan sadece Vilayet-i Dânişmendiye'nin idarî birim olduğunu söylemek mümkündür. Zira idarî birim olma özelliğini sağlayan sadece Vilayet-i Dânişmendiye'dir. Geri kalan yerler ise bu idarî birimin diğer bileşenlerini oluşturmaktadır. Nitekim Esterâbadî, yer isimlerini sayarken genellikle bu isimlerin başına "Vilayet" tabirini koymuştur.

Dönemin menâkıbnâme müelliflerinden Eflakî, Dânişmend İli'nin sınırlarının nereleri kapsadığına dair iki farklı bilgi vermektedir. Birincisinde Dânişmend İli, başlangıçta Yeşilirmak, Kızılırmak ve Kelkit Vadisi'ni içine alırken, Dânişmend Gazi tarafından Malatya'nın ve oğulları döneminde de Elbistan, Kayseri, Ankara, Çankırı, Kastamonu'nun fethi ile Fırat Nehri'nden, Sakarya Nehri'ne kadar uza-

18 Günümüzde Tokat ile Sivas arasında bir köydür. Ayrıca bu isimle başka birçok köy ve belde ismi bulunmaktadır.

19 Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, s. 234.

nan Orta ve Kuzey Anadolu'yu içine alan bölge olarak açıklanmaktadır²⁰. İkincisinde ise 1259'da Dânişmend İli'nin IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın idaresinde bulunduğu, başkentin Tokat şehri olduğu ve bu tarihte Rükneddin Kılıç Arslan ile Pervâne Muînüddin Süleyman'ın burada ikamet ettiği aktarılmakta olup Dânişmend İli'nin Sivas, Tokat, Kastamonu, Sinop ve Samsun kıyılarını içine aldığı ifade edilmektedir²¹. Eserde verilen ilk bilgilerden anlaşılıyor ki müellif Dânişmendli Devleti'nin sınırlarını çizmektedir. Nitekim verilen sınırlar devletin kurulduğu tarihteki sınırlar ile daha sonra ulaşılan sınırları ortaya koymaktadır. İkinci bilgilerde ise anlaşıldığı üzere Türkiye Selçuklu Devleti'nin iki kardeş arasında ikiye bölündüğü dönemle ilgili bilgi vermekte olup verilen sınırların bir idari bölge sınırı olduğu anlaşılmaktadır²².

Niğdeli Kadı Ahmed, Dânişmendiye Vilayeti'ni, Niksar, Tokat, Sivas ve dolayları olarak ifade etmektedir²³. Ancak merkez olarak herhangi bir yer ismi vermemektedir.

İlhanlılar dönemi için mühim bir kaynak olan Hamdullah Müstevfi'nin *Nüzhetü'l-Kulûb* eserinde Tokat, Mülk-i Rum Vilayeti²⁴ içerisinde gösterilmektedir. Esas itibari ile bu kayıta Tokat şehir olarak verilmemektedir. Ancak Tokat'a bağlı olduğu bilinen Komanat ve Gâb kazalarının vergi miktarından bahsedilmektedir. Bu kayıta Komanat'tan 14.000 ve Gâb (Kab)'dan 22.100 dirhem vergi alındığı ifade edilmektedir²⁵. Tokat'ın bu kayıtlar içerisinde geçmemesinin sebebi bilinmemektedir. Ancak İlhanlılar dönemine ait başka bir kaynakta Tokat'tan alınan vergilere ulaşılmaktadır²⁶. Yine İlhanlıların 1350 yılı bütçesini ihtiva eden, *Risale-i Felekiye*'de "el-Vastaniye" (Orta Memleketler)²⁷ arasında Tokat adı da geçmektedir²⁸.

20 Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkabeleri*, I, trc. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1964, s. 52.

21 Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkabeleri*, I, s. 52.

22 Geniş bilgi için bkz. İsmail Turan, *Orta Çağ'da Tokat (XII.-XIV. Yüzyıllar)*, Ankara 2022, s. 67-72.

23 Niğdeli Kadı Ahmed, *El-Veledü's-Şefik*, s. 439.

24 Başlıca şehirleri; Sivas, Elbistan, Ankara, Erzincan, Erzurum, Ereğ, Aksank, Aksaray, Akşehir, Amasya, Antalya, Avnik, Abeşhur, Bayburd, Divriği, Develü, Dercan, Harbut, Şehre, Simre, Samsun, Samsat, Amuriye, Karahisarlar, Kastamonu, Komanat, Konya, Kayseriye, Kab, Kemah, Küre, Kirübakih, Lülüe, Malatya, Niğde, Niksar, Hoşyar, Yılgin-bazar, Zamantu, Kırşehir, Gedük, Tuz-ağaç, Ziyaret-bazar, Eğirdir, Kavak, Hoş-hisar, Sivrihisar, Kestiği ve Melkoniye'dir. Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, s. 71; Z. Velidi Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", s. 22-23;

25 Hamdullah Müstevfi, *Nuzhat-Al-Qulub*, trans. G. Le Strange, London 1919, s. 97-98; ayrıca bkz. Zeki Velidi Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I (İstanbul 1931), s. 23.

26 Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 209.

27 Bu şehirlerin bazıları; Amid, Niksar, Kayseri, Konya, Aksaray, Akşehir, Harput, Malatya, Trabzon, Karahisar, Çankırı, Maden, Gümüş-Bazar, Çemişgezek, Sivas, Engüriye, Amasya, Develü, Erzurum, Erzincan, Kemah, Osmançık'tır. Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", s. 33.

28 Abdullah Püser Mohammed bin el-Mazenderan, *Risale-i Felekiye (Kitab-us-Siyakat)*, Tabriz 1363, (trc. İsmail Otar), İstanbul 2013, s. 247; Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, s.72; Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", s. 33.

O. Turan tarafında neşredilen *Tarihi Takvimler* adlı eserde “Vilayet-i Dânişmendiye” tabiri kullanılan bazı kayıtlar mevcuttur²⁹. Bu kayıtlarda Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan’ın Dânişmend İli’ni fethettiğine dair önemli tarihi olayı vermektedir.

Araştırma Eserlerde Dânişmend İli ve Sınırları

Hüseyin Hüsameddin, bu bölge için eserinde genel olarak “Dânişmendiye” tabirini, birkaç yerde de “Memleket-i Dânişmendiye” ifadesini kullanmaktadır. “Dânişmendiye” içerisinde Amasya, Elbistan, Ankara, Canik, Çankırı, Çorum, Karahisar-ı Şarkî, Kayseri ve Yozgat şehirlerini vermektedir. Bu bölgenin merkezini ise Amasya olarak göstermektedir. Ne ilginçtir ki Tokat’ı bu bölge içerisinde hiçbir şekilde telaffuz dahi etmemektedir. Muhtemelen Amasya’yı merkez göstermesinin temelinde ise Amasyalı olması ve bir Amasya tarihi yazması yatmaktadır. Eser incelendiği zaman zaten Amasya üzerinde bir tarih oluşturma çabası da göze çarpmaktadır. Ayrıca eserinin bir yerinde de Zemendu (Dânişmendiye) Kasabası diye bir yer isminden bahsetmektedir³⁰.

H. Edhem, İbn Bîbî’ye dayanarak, Alâeddin Keykubad’a Tokat ile birlikte Dânişmend İli’nin verildiğini zikretmektedir.³¹ Tokat’ı ve Dânişmend İli’ni ayrı ayrı belirtmesinin sebebi İbn Bîbî’de bu isimlerin ayrı ayrı verilip iki farklı yerde iki ismin geçmesinden ötürüdür.

M. H. Yinanç, “Dânişmendli memleketi” olarak belirtmekte olup, sınırlarının ne-
releri kapsadığı hakkında bilgi vermemektedir³².

O. Turan, I. Gıyâseddin Keyhüsrev’in ortanca oğlu Alâeddin Keykubad’ı Tokat merkez olmak üzere Dânişmend İli’ne melik olarak tayin ettiğini belirtmektedir³³. Ayrıca Pervâne’nin Sinop Seferi’ne çıkarken, Tokat’a gelip Dânişmend İli, Niksar ve Samsun askerlerini toplayıp harekete geçtiğini ifade etmektedir. 1296 yılında Anadolu Umumî Valiliği görevine getirilen Moğol komutanı Togaçar Noyan’ın, Dânişmend İli’nin merkezi Tokat’a geldiği ve bölge halkına eziyet ederek

29 *İstanbul’un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler*, nşr. Osman Turan, Ankara 1984, s. 66,74.

30 Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, II, s. 315.

31 Halil Edhem, *Kayseri Şehri*, haz. Kemal Göde, Ankara 1982, s. 50.

32 *Mükrimin Halil Yinanç, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, I, Ankara 2013, s. 300-302.

33 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 275.

vergi topladığı yine O. Turan tarafından aktarılmaktadır³⁴. Ayrıca O. Turan, Türkiye Selçuklu Devleti'nin şehirlerini zikrederken, Dânişmend beldelerini Sivas, Niksar, Amasya, Tokat, Komanat, Kangrı (Çankırı), Engûriye (Ankara), Samsun, Sinop, Kastamoniyeye, Tur-halû (Turhal) ve Borlu (Bolu) şehir ve kaleleri olarak zikretmektedir³⁵.

İ. H. Uzunçarşılı, I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in oğullarını ülkenin çeşitli yerlerine vali olarak gönderdiği bilgisini aktarırken, I. Alâeddin Keykubad'ı "Vilâyeti Dânişmendiye" denilen Tokat'a gönderdiğini belirtmektedir³⁶. Aynı eserin bir diğer yerinde Alâeddin Keykubad'ın "Vilâyeti Dânişmendiye"de vali olduğu bilgisini verirken, Vilâyet-i Dânişmendiye ifadesini kullandıktan sonra burasının Tokat olduğu bilgisini de eklemiştir.³⁷ Anlaşıldığı üzere İ. H. Uzunçarşılı, "Dânişmendiye Vilâyeti" olarak sadece Tokat'ı kabul etmektedir. Yine aynı eserin başka bir yerinde burası için aynı kullanıma gitmiştir³⁸. Ancak İ. H. Uzunçarşılı yine aynı eserin bir başka yerinde ise "Vilâyeti Dânişmendiye" bilgisini verdikten sonra -Tokat ve havalisi- olarak ilave bir bilgi daha vermiştir³⁹. Uzunçarşılı'nın neden bu şekilde aynı yer için iki farklı kullanıma gittiği anlaşılamamaktadır.

M. Akdağ, Dânişmendiye Vilayeti'ni Kayseri, Sivas, Tokat, Sinop, Çorum ve Niksar olarak belirtmesinin ardından bu bölgede Dânişmendli hanedanının hüküm sürmesine ithafen bu ismi aldığını da ifade etmektedir⁴⁰. Bu bölgenin merkezini de Sivas olarak belirtmektedir⁴¹.

Değerlendirme ve Sonuç

Bütün bu kayıtlar ve bilgiler değerlendirildiği zaman, Dânişmend İli'nin sınırlarının, Kızılırmak-Dicle ve Yeşilirmak-Kelkit havzalarındaki Tokat, Çorum, Amasya, Zile, Artukabâd, Kazabâd, Niksar ve Koyulhisar ile Kapadokya Vadisindeki Kayseri ve Sivas şehirlerini kapsayan coğrafi bölge olduğu anlaşılmaktadır. Dâ-

34 Turan, *Türkiye*, s. 616.

35 Turan, *Türkiye*, s. 495.

36 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1988, s. 61.

37 Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 120.

38 Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 126.

39 Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 103.

40 Akdağ, *Türkiye'nin İktisâdi ve İctimâi Tarihi*, s. 90.

41 Akdağ, *Türkiye'nin İktisâdi ve İctimâi Tarihi*, I, s. 83, 113.

nişmendiye Vilayeti, Türkiye Selçukluları döneminde idarî ve askerî bir yönetim bölgesi olarak kurulmuş ve uzun sürede bu şekilde idare edilmiştir. Ancak bu vilayetin hangi tarihte kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. Muhtemelen Sultan II. Kılıç Arslan tarafından Dânişmendlilerin, Sivas Kolu'nun 1175 yılında ortadan kaldırılmasından sonra kurulmuş olmalıdır. Nitekim bu tarihten sonra Dânişmendli topraklarına Türkiye Selçukluları tarafından tamamen hâkim olunmuş, Türkiye Selçuklu yönetimi altında yeni bir siyasi yapılanmaya gidilmiştir.

Bu arada dikkat edilmesi gereken bir konu Dânişmendli Devleti'nin ulaştığı sınır ile Dânişmend İli'nin sınırlarının birbirine karıştırılmamasıdır. Çünkü Dânişmendliler bir devlet yapılanmasına tekâmül ederken, Dânişmend İli ise devletin içerisindeki idari ve askeri birimler karşılığında gelmektedir. Yani birisi bir devletin, diğeri ise bir devletin içerisinde oluşturulmuş olan idarî ve askerî birimin sınırlarıdır. Bu bakımdan Dânişmendli İli'nin sınırlarının tespiti yapılırken bu hususa dikkat edilmesi zaruridir. Nitekim Dânişmendli Devleti'nin sınırlarının bazı dönemlerde Malatya'dan Sakarya boylarına kadar ulaştığı da bilinmektedir.

Dânişmend İli, İlhanlıların, Anadolu'yu tamamen kendi hâkimiyetlerine aldığı dönemde dahi varlığını devam ettirmiştir. Öyle ki Anadolu'daki Selçuklu idarî birimleri İlhanlılar zamanında bir bir ortadan kaldırılırken, Dânişmend İli sınırları Tokat merkez olmak üzere Sivas, Sinop, Samsun ve çevresini de içine alacak şekilde genişlemiştir. Daha sonraki dönemlerde ise bu bölge "Rum Sahası" olarak nitelendirilmiştir.

Bu idarî ve askerî birimin merkezinin neresi olduğu hususunda kaynaklar ve araştırmacılar farklı şehirleri vermektedir. İbn Bîbî ve Aksarayî, Tokat'ı, Hüseyin Hüsameddin Amasya'yı, Mustafa Akdağ Sivas'ı göstermektedir. Bizim kanaatimize göre ise Tokat bu idarî ve askerî bölgenin merkezi konumundadır. Zira Türkiye Selçuklu Devleti toprakları İlhanlı hükümdarı Hülâgû Han tarafından iki kardeş arasında paylaştırılınca Tokat merkez olmak üzere Dânişmend İli, IV. Rükneddin Kılıç Arslan'a verilmiştir. Dönemin önemli müelliflerinden olan Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr* adlı eserinde bu konuyu açık bir şekilde ifade etmektedir⁴². Bu noktada referans alınması gereken kaynak şüphesiz bu olmalıdır. Nitekim adı geçen bu kaynağın referansı ile Tokat merkezli Dânişmend İli'nin yaklaşık sınırlarının çizilmesi muhtemeldir.

42 Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 39, 46.

İncelenen dönemde Tokat merkez olmak üzere, Komanat, Kazâbâd, Artukâbâd, Turhal ve Zile bu merkeze bağlı birer yerleşim birimleridir. Mezkûr yerleşim birimlerinin Tokat'a bağlı oldukları kayıtlardaki verilerden anlaşılmaktadır. Zira bu döneme ait az sayıdaki kaynaktan, sadece Tokat'ın emirinden ve yöneticisinden söz edilmektedir. Ayrıca vakfiyelerden de bu bölgelerin Tokat'a bağlı oldukları anlaşılmaktadır. Örneğin Ahî Muhyiddin Vakfiyesi'nde hankahın gelirleri arasında, Tokat'a bağlı Komanat, Kazâbâd ve Artukâbâd'a bağlı bazı köylerin gelirlerinden bahsedilmektedir.⁴³ Tokat yerleşim yeri olarak bir şehir ve idarî merkezdir.

43 VGMA, Terc. Derter no., 1989, s. 318-319, sıra no 5; Ali Açikel, A. Sağırılı, *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler*, I, Tokat 2005, s. 78.

Moğol-İlhanlı Hâkimiyeti Döneminde Tokat ve Çevresi

PROF. DR. ERKAN GÖKSU
Dokuz Eylül Üniversitesi

Giriş

1237 tarihine gelindiğinde Anadolu'da hadiseler Moğolların lehine gelişmeye başlamıştı. Zira Alaeddin Keykubâd'ın bir suikast sonucu öldürülmesi ve vasiyetine hilaf olarak yerine II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta geçmesi, devleti inkıraz dönemine sokmuştur. Sultanın zayıf şahsiyetinden istifade ederek idareyi ele geçiren vezir Sadeddin Köpek'in entrikaları¹, Harzemşâh Türkmenlerinin sebebiyet verdiği huzursuzluk² ve son olarak da Babaîler İsyanının zuhuru³, Moğollara istedikleri fırsatı vermiştir. 1242'de Erzurum'a giren Baycu Noyan kuvvetlerini durdurmak için yapılan 1243 tarihli Köseadağ Savaşı ile de Anadolu, Moğol ta-hakkümüne girmiştir⁴.

Savaştan bir süre sonra Anadolu'yu istila eden Moğollar, zengin Selçuklu şehirlerini yağmalayarak halkı haraca bağlamışlar, gelişmiş olan ticaret ve tarım hayatını olumsuz yönde etkilemişlerdir. Böylece "Selçukluların son dönemine kadar cennet gibi olan ve halkına saadet günlerini yaşatan Anadolu, yeryüzünü alt üst eden Cengiz-oğulları tarafından istila edilmiş"⁵, eski Türk âlemini tamamen ortadan kaldıran, Türkistan ve Ön-Asya'da korkunç kıyımlar ve tahribat meydana

1 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2009, s. 407 vd.

2 Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi 1 (1243-1453)*, I, İstanbul 1979, s. 57.

3 Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı, Aleviliğin Tarihsel Yapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, İstanbul 2000.

4 Ahmed Bin Mahmud, *Selçuk-nâme*, haz. Erdoğan Merçil, II, İstanbul, 1977, s. 153-154.

5 Ömeri'deki bu kayıt için bkz., Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, II, İstanbul, 1994, s.3.

getiren Moğol istilası, mamur ve müreffeh Anadolu'yu da ıstıraplı bir döneme sokmuştur. Bundan sonra Anadolu'nun siyasî hayatı tamamen Moğolların iradesine tâbidir⁶.

Moğollar önce Anadolu Sultanlığını müstakil bırakarak, sadece kendilerine bir miktar vergi verir bir vaziyette tutmuşlar ise de sonraları siyasî müdahalelere başlamışlar ve Sultanlığı, ilk önce nüfuzları, sonra da himayeleri altına alarak yavaş yavaş tâbi devlet haline getirmişlerdir. Kendi devlet hazinelerine gelir temin etmek maksadıyla Anadolu'yu baskı altında tutmuşlar ve bu iş için de Selçuklu sultan ve devlet adamlarını kullanmışlardır⁷. Gerçekten de Türkiye'yi daha çok mali bakımdan yani ağır vergiler almak suretiyle kendilerine bağlayan Moğollar, daha 1243'ten önce de Türkiye Selçukluları arasında başlayan siyasî kargaşa, rekabet ve entrikaları tespit etmişler ve daha sonra da bu fırsattan azamî derecede faydalanmışlardır⁸.

Ancak yer yer görülen Türkmen kıyımları ve en son 1277 tarihinde Baybars'ın Anadolu'ya davet edilmesi ve bir Moğol ordusunun Baybars tarafından yenilmesi⁹, Moğolların bu siyaseti terk etmelerine sebep olmuştur. Baybars'ın umduğu manzarayı göremeyince hemen geri dönmesinin ardından, bu olayla ilgisi olduğu anlaşılan Pervâne Muînüddin öldürülmüş¹⁰ ve bu tarihten itibaren Anadolu'daki Moğol askerî idaresi, günden güne tazyikini artırmıştır. Buna rağmen Moğolların Anadolu'da sağlam bir nizam ve hâkimiyet tesis ettikleri söylenemez. Her ne kadar Doğu ve Orta Anadolu'daki özellikle ticari ve askerî yollar üzerinde bulunan başlıca merkezlerde Moğol hâkimiyeti mutlak ise de müdafaaya müsait dağlık sahalarda ya da büyük yollardan uzak ve muvasalat imkânları müşkil olan uc mntıklarında bu hâkimiyet pek kuvvetli değildir¹¹.

İşte bu ortamda “Türk kültürünün en canlı ve mütevazı mümessili” olan Türkmenler¹², istiklâllerini koruma yolunda faaliyete girişmişlerdir. Çünkü onlar, yer-

6 M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, İstanbul 2016, s. 32-33

7 Paul Wittek, “Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu” (çev. Güzin Yalter), *Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri*, İstanbul 1971, s. 30.

8 Akdağ, *a.g.e.*, s. 90

9 Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 33

10 Turan, *a.g.e.*, s. 553

11 Köprülü, *a.g.e.*, s. 34-35

12 Türkmenler için bkz., Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul, 1997; Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, Ankara, 1997; Orhan Türkoğan, *Türk Tarihinin Sosyolojisi*, İstanbul 1996, s. 263 vd.; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987, s. 12-29; Yusuf Halaçoğlu, *XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara, 1991, s. 10-27

leşik Türk unsurun aksine mücadele için gereken teşkilâta, inzibat ve savaşçılık ruhuna sahip idiler. Yerleşik Türkler ise aralarında birleşip kuvvetli bir mücadele cephesi oluşturamamışlardır. Buna göre Türkmenlerin faaliyetleri, Anadolu'daki Moğol hâkimiyetinin daha uzun süre devam etmesini engellediği gibi, haricî istila ve fetihleri de uzak tutmuştur¹³.

Moğol-İlhanlı Vesayeti Döneminde Tokat

Türkiye Selçuklularının önemli bir kültür ve medeniyet merkezi olan Tokat da Moğol-İlhanlı vesayetinin bütün olumsuzluklarından etkilenmiştir. Bu dönemde şehirler ilgili kaynaklara yansıyan ilk olay, Köseadağ Savaşı'nda öncü kuvvetler arasında meydana gelen çarpışmadan sonra ordugâhını terk ederek kaçan Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in Tokat'a çekilmesidir. Bir müddet burada kalan Gıyaseddin Keyhüsrev, adeta görünmez hâle gelmiş, bazı kaynaklar onun Tokat'tan sonra Konya'ya, bazıları da Alaiyye'ye gittiğini ve buradan İstanbul'a kaçmak için çareler aradığını kaydetmişlerdir. Onun ortada görünmeyişi, işleri iyice karıştırmış, Sultan Gıyaseddin'in önderliğinde Moğollara karşı koyacak bir güç ortaya çıkarılmadığı gibi mağlubiyeti kabul edip sorumluluğu yüklenecek, Moğol üstünlüğünü tanıyıp bir barış anlaşması yapacak bir girişimde de bulunmamıştır.

Anadolu'da Moğol-İlhanlı hâkimiyeti döneminde Tokat ve çevresinde en etkili isim Pervâne Muînüddin Süleyman olmuştur. Zira Tokat, adeta bir İlhanlı valisi gibi hareket eden Pervâne Muînüddin Süleyman'ın ıkta merkezi olup siyasi ve askerî faaliyetlerini Tokat'tan yürütmüştür. Pervâne'nin siyaset sahnesinde etkili olduğu yıllarda Tokat, daha çok onun faaliyetleri münasebetiyle gündeme gelmiştir. Bu konuda ilk bilgiye, Türkiye Selçuklu sultanları IV. Rükneddin Kılıç Arslan ile II. İzzeddin Keykavus arasındaki mücadele sırasında rastlanır. IV. Rükneddin Kılıç Arslan 5 Mart 1257'de Selçuklu tahtına oturduğunda Baycu, ordugâhını Konya civarına kurmuştu. Atabeg Fahreddin Arslandoğmuş, Nizameddin Hurşid ve Pervâne Muînüddin Süleyman'ın gayretleriyle Baycu Noyan ile bir barış antlaşması yapıldı. Buna karşılık II. İzzeddin Keykavus da maiyetinde bulunan beylerbeyi Şemseddin Yavtaş, Emir Zeyneddin Ali Bahadır, Emir Muzafferüddin Uğurlu gibi beyler ile Uc bölgesinde Türkmenlerin desteğini sağlamaya çalışıyordu. Bir tarafta Moğollardan nefret eden Türkmenlerin desteğini alan II. İzzeddin

13 Sümer, *a.g.e.*, s. 6

Keykavus, diğer tarafta ise sırtını Moğollara dayamış IV. Rükneddin Kılıç Arslan arasında yeni bir mücadele başladı. Bu mücadele, Anadolu'nun daha fazla tahribi, Moğolların Anadolu'ya daha fazla egemen olması ve devletin yıkılışını hızlandıran Türkmen-Moğol mücadelesi ile Pervâne Muînüddin Süleyman'ın devletin kaderini eline geçirmesi gibi önemli gelişmelere zemin hazırladı.

Bu dönemde IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın emirlerinden Naib Nizameddin Hurşid ile Pervâne Muînüddin Süleyman, diğer devlet adamları arasından sıyrılıp ön plana çıkmışlardı. Devlet erkânı arasında birinci derecede rol oynamaya başlayan Naib Nizameddin Hurşid, Sultan Hanı'nda Selçuklu birliklerini mağlup eden Moğol birliklerinin başında bulunan ve halka karşı zalimane bir tutum sergileyen Hoca Noyan'ın yiyeceğine zehir katılıp öldürülmesinden sorumlu tutularak idam edildi. Bu durum Pervâne Muînüddin Süleyman'ı Türkiye Selçuklularının en etkili adamı haline getirdi. Bu sırada Hülagü Bağdat seferini başlatıp Baycu'yu yanına çağırırdı. Onun Anadolu'dan ayrılmasının hemen ardından II. İzzeddin Keykavus, II. Theodoros Laskaris'in verdiği Isaakios Dukas komutasındaki 400 kişilik bir destek kuvvetini de alarak Konya üzerine yürüdü. Nizameddin Hurşid'in öldürülmesinin ardından devletin dizginlerini tek başına ele geçiren Pervâne Muînüddin Süleyman, II. Keykavus'un imparatorun verdiği kuvvetlerle Konya üzerine geldiğini öğrenince IV. Kılıç Arslan'ı da yanına alıp Hülagü'nün yanına gitmek için yola çıktı. Muînüddin Süleyman ve IV. Kılıç Arslan'ın Konya'yı terk etmelerinin ardından başkente gelen II. İzzeddin Keykavus şehir halkı tarafından törenle karşılanarak yeniden Selçuklu tahtına oturdu (Mayıs 1257).

II. İzzeddin Keykavus her ne kadar Selçuklu tahtını ele geçirmeyi başarmış olsa da IV. Kılıç Arslan üzerinde büyük bir etkiye sahip olan Pervâne Muînüddin Süleyman'ın bu oldubittiği kabul etmeye niyeti yoktu. Vakit kaybetmeden harekete geçip IV. Kılıç Arslan ile Hülagü'nün huzuruna gitti. Pervâne, bu ziyaret öncesinde ailesini, adamlarını ve hazinesini Tokat'a bıraktı. İlhanlı hükümdarından Selçuklu ülkesinin tamamının IV. Kılıç Arslan'a bırakıldığına dair bir yarlığ ve bunun gerçekleştirilebilmesi için gereken askeri yardım sözünü almayı başardı. Bununla birlikte o esnada Bağdat üzerine çıkacağı sefer için hazırlıklar yapan Hülagü, söz konusu yardımcı kuvvetleri seferden sonra göndereceğini söyleyerek IV. Kılıç Arslan ve Pervâne Muînüddin Süleyman'ı Anadolu'ya gönderdi. Pervâne'nin Anadolu'da olmamasından faydalanan II. İzzeddin Keykâvus, Beylerbeyi Şemsüddin Yavtaş'ın yardımıyla Tokat'ı ele geçirdi. Pervâne'nin idarî ve askerî

üssü konumunda bulunan Tokat'ı kontrol altına almak II. İzzeddin Keykâvus için ülke yönetimini ele geçirmek anlamında önemli bir başarıydı. Zira Pervâne, burada kendi yönetimi için bir anlamda “başkent” oluşturmuştu¹⁴.

Anadolu'ya dönen Pervâne ve IV. Kılıç Arslan, Hülagü Han'dan aldıkları yarığa rağmen Erzincan'dan öteye gidemediler ve 1257-1258 kışını burada geçirdiler. Moğolların Bağdat seferi ile meşgul olması sayesinde II. İzzeddin Keykavus, iktidarını korumayı başardı. 1258 yılı başlarında Bağdat'ı ele geçiren Hülagü, komutanlarından Bayan idaresindeki 1000 kişilik bir kuvveti Anadolu'ya gönderince Pervâne, hemen II. İzzeddin Keykavus'a karşı harekete geçti. Fakat Sivas ile Tokat arasındaki Yıldız Dağ mevkiinde yapılan savaşta II. İzzeddin Keykavus karşısında mağlup olarak tekrar Erzincan'a dönmek zorunda kaldı. Bu yenilgiden sonra tekrar Hülagü'nun huzuruna giden Pervâne Muînüddin Süleyman, bu sefer Moğol komutanlarından Alıncak ve Kadagan'ın idaresinde 10.000 kişilik büyük bir kuvvetle Erzincan'a döndü. Bu kuvvetlerle yeniden harekete geçen IV. Kılıç Arslan ve Pervâne, II. Keykavus'u Tokat'ta kuşattılar, fakat şiddetli direniş karşısında başarısız olarak Tokat'ın batısına çekilerek beklemeye başladılar¹⁵.

İki kardeş arasında bu mücadele yaşanırken dört yıl önce diğer kardeşleri Alâeddin Keykubad ile Moğolistan'a gitmek üzere yola çıkan Selçuklu elçileri Mengü Kağan ve geri dönerken de Hülagü'dan aldıkları yeni buyruklarla dönmüşlerdi. Dört yıl önce Moğolistan'a doğru yola çıkan Selçuklu heyeti, Alâeddin Keykubad'ın Erzurum'da ölmesinin ardından aralarında çıkan fikir ayrılığı sebebiyle yollarına ayrı ayrı devam etmişlerdi. Mengü Kağan, huzuruna çıkan her iki heyettekileri de dinledikten sonra tüm Selçuklu ülkesini II. İzzeddin Keykavus'un idaresine bıraktı ve kendisine verilmek üzere Seyfeddin Torumtay'a altın bir payza verdi. Ancak tam bu esnada Baycu Noyan'ın gönderdiği Sahib Şemseddin'den II. Keykavus'un Moğollara karşı savaştığını öğrenen Mengü Kağan, bu sefer de tüm Selçuklu ülkesini IV. Kılıç Arslan'ın hâkimiyetine vermeyi uygun buldu. Üzerinde arslan başı bulunan altın yıldızlı yarığı ve altın payzayı sultana götürmesi için Sahib Şemseddin Mahmud'a verdi. Şemseddin Mahmud Anadolu'ya dönerken Hülagü'nun huzuruna çıkarak gelişmeleri ona anlattı. Hülagü, ağabeyinin verdiği yarığ ve payzayı ondan aldıktan sonra ülkesine dönerek her iki kardeşin de el-Cezire ve Suriye üzerine çıkacağı sefere katılmak için huzuruna

14 Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 63.

15 İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-Alâ'iyye*, s. 584.

gelmelerini söylemesini istedi. Anadolu'ya dönen Sahib Şemseddin'in getirdiği buyruk üzerine iki kardeş, Hülagü'nün Irak'taki ordugâhına gitmek üzere yola çıktılar. Hülagü'nün, yanına ilk olarak giden II. İzzeddin, Keykavus Moğol hükümdarı tarafından oldukça iyi bir şekilde karşılandı. Hülagü, Mengü Kağan'ın IV. Rükneddin Kılıç Arslan'a gönderdiği yarlıg ve payzayı ona verdi. Fakat birkaç gün sonra IV. Kılıç Arslan da Hülagü'nün huzuruna gelince durum yeniden değişti. Aksarayî'nin ifade ettiğine göre tüm Selçuklu ülkesinin II. Keykavus'un hâkimiyetine bırakıldığını öğrenen Pervâne, hemen Hülagü nezdinde girişimlere başlamış ve onu ülkenin iki kardeş arasında taksim edilmesine ikna etmişti. Buna göre ülke iki kardeş arasında eşit şekilde paylaşılacak, Kızılırmak'ın batısında yer alan bölge Sultan İzzeddin Keykavus'un, doğusunda kalan yerler ise Sultan Rükneddin Kılıç Arslan'ın yönetimine bırakılacaktı¹⁶.

Bu son kararın ardından Hülagü Suriye seferine çıktı (1260). Meyyafarikîn, Diyarbakır, Haleb ve Şam'ı zapt eden Hülagü, Mısır'a kadar gitmeyi düşünürken Mengü Kağan'ın ölüm haberinin gelmesiyle seferini sonlandırmak zorunda kaldı. Hülagü Azerbaycan'a dönerken II. Keykavus ve IV. Kılıç Arslan'a da Anadolu'ya gitmeleri için izin verdi. Böylece bir kez daha müşterek saltanat dönemi başlamış oldu. İki kardeşten Kızılırmak'ın batısından Bizans sınırına kadar olan bölgelerin hâkimi olan II. İzzeddin Keykavus Konya'da ikamet ederken, Kızılırmak'ın doğusunda kalan topraklarda hüküm süren IV. Kılıç Arslan kendisine merkez olarak Tokat'ı seçmişti¹⁷.

Devlet idaresinin bu şekilde paylaşımından sora iki hükümdar durumlarını sağlama almak için Hülagü'nün huzuruna varmak için acele harekete geçtiler. İlk olarak 6 Ağustos 1258 tarihinde İzzeddin Keykâvus, Hülagü'nün huzuruna çıktı¹⁸. Rükneddin Kılıç Arslan ise 10 Ağustos 1258 tarihinde Tuğracı Sahib ve Muînüddin Süleyman ile birlikte İlhanlı sarayına vardı¹⁹. Hülagü Han'ın huzurunda yapılan görüşmelerde Türkiye Selçuklu sultanlığı için daha önce verilmiş olan yarlıklar yok sayılarak ülke toprakları tekrar yeni bir düzenlemeyle iki kardeş arasında taksim edildi²⁰. Yeni hazırlanan yarlığa göre, II. İzzeddin Keykâvus Kayseri hudutlarından Antalya sahiline kadar olan yerleri elinde bulunduracak

16 Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 46.

17 İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, s. 583.

18 Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 45.

19 Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 45.

20 İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, s. 585; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 45.

ve başkenti Konya olacaktı. IV. Rükneddin Kılıç Arslan ise Tokat başkent olmak üzere Sivas'tan Sinop ve Samsun sahiline kadar uzanan Dânişmend İli'nin hükümdarlığını yapacaktı²¹.

Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Rükneddin Kılıç Arslan Tokat'a geldikten sonra burada III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in annesi Tokatlı Gömeç (Gumaç) Hatun ile evlendi²². Evliğin nerede ve ne zaman gerçekleştiği kesin olarak bilinmese de Gömeç Hatun'un uzun süre Tokat'ta ikamet etmesi²³ evliliğin burada gerçekleştiğine işaret etmektedir.

Bu dönemde Tokat'la ilgili kaynaklara yansıyan bir olay da Hurmaoğlu ayaklanmasıydı. Moğol-İlhanlı desteğini arkasına alarak Anadolu'da büyük bir otorite kuran Pervâne Muînüddin Süleyman'a karşı tepkiler gün geçtikçe büyüyordu. Moğol yanlısı yönetime tepki olarak çok sayıda isyan meydana geldi. Bu isyanların bir sebebi de IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın, daha doğrusu Pervâne'nin otoritesini kabul ettirmek için II. İzzeddin Keykavus taraftarlarına, özellikle Ahilere ve Türkmenlere karşı yaptığı baskı ve zulümlerdi. Genellikle Türkmen muhitleri ile uçlarda meydan gelen bu isyanlardan biri de Ali Bahadır'dan hemen sonra Tokat ve çevresinde yani Dânişmend Vilayetinde çıkan Hurma oğlu isyanıydı. Aksarayî'nin kaydına göre Dânişmend Vilayetini birkaç gün ele geçiren Hurma oğlunun başlattığı isyan Kastamonu taraflarına kadar yayılmıştı. Hurma oğlu, Moğol-Selçuklu ordusunu bir süre meşgul etse de sonunda ele geçirilerek öldürüldü²⁴.

Diğer bir isyan hareketi ise Emir-i alem Şahmelik tarafından başlatılmıştı. İbn Bibi'ye göre Şahmelik, önceleri Sultan II. İzzeddin Kaykâvus taraftarıydı. Fakat daha sonra kendi selametini düşünerek Moğollara bağlandı ve Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın yanında yer aldı. Onun yanında saygın bir yer kazanan Şahmelik, Amasya civarındaki Simre sübaşılığına (serleşker) tayin edildi. Daha sonra ise bilinmeyen bir sebeple isyan etti (1262-1263). Şahmelik, her yerden topladığı bine yakın süvari ve Moğol ordusunun tümen komutanı (emir-i hazare) Bayan'la birlikte Tokat'a yürüyen Pervâne'yi Yıldız Dağı'nda karşılayarak onu mağlup etti. Öyle ki, bu savaşta Pervâne'nin yanında bulunan Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan, Şahmelik'in eline düşmek üzereyken yakın adamlarından Emir-i ahur Necmed-

21 Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 46.

22 Ara Altun, "Gömeç Hatun Türbesi", *DİA*, XIV, s.149; İsmail Turan, *Ortaçağ'da Tokat (XII.-XIV. Yüzyıllar)*, Ankara 2022, s. 72.

23 Eflakî, *Menakibül Arifin*, II, s. 115.

24 Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 56.

Sentimur
Türbesi/Sivri
Tekke (Tokat
İl Kültür
ve Turizm
Müdürlüğü)

din Ferruh tarafından son anda kurtarıldı²⁵. Şahmelik daha sonra Tokat'ın Artova ilçesine bağlı olan Gedâğze'de bulunan kaleye kapandı. Pervâne, bu kaleyi kuşatsa da ele geçiremedi. Daha sonra tatlı sözler ve vaatlerle Şahmelik'i kaleyi

teslime ikna etti. Fakat kaleden iner inmez onu Moğollara teslim edip öldürttü²⁶.

Pervâne, 1277 yılında Baybars'ın Anadolu'ya girişi ve Elbistan'da Pervâne'nin de bulunduğu İlhanlı-Selçuklu ordusunu mağlup etmesinden sonra ıktı merkezi olan Tokat'a çekildi.²⁷ Bu sırada İlhanlı hükümdarı Abaka Han da Baybars'ın Elbistan'da Moğol-Selçuklu ordusunu mağlup ettiğini öğrenmiş ve büyük bir öfkeyle Anadolu'ya hareket etmişti. 1277 Haziran ayı içinde Erzincan-Divriği yoluyla Elbistan'a gelen Abaka'nın yanında kalabalık bir ordu da vardı. O sırada Tokat'ta bulunan Pervâne, Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev'le birlikte Abaka'nın yanına gitti. Bu sırada Elbistan mağlubiyeti hakkında bilgi alan Abaka, savaş meydanında sadece Moğol cesetlerinin olduğunu, öldürülenler arasında Türkiye Selçuklu askerinin ya da Türkmenlerin bulunmadığını görünce çılgına döndü. Çevredeki Türkmenlerin öldürülmesini ve yurtlarının yağmalanmasını emretti. Ardından Kayseri'ye gitti ve burada tahta oturan Baybars'a itaat edenlerin hepsinin öldürülmesini istedi. Kayseri'den Erzurum'a kadar uzanan bölgede şehir, kasaba ve köyler yağmalandı. Bir rivayete göre bu sırada 200.000'den fazla insan

25 İbn Bibî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, II, s. 152.

26 Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 56; İbn Bibî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, II, s. 164-165.

27 İbn Şeddâd, *Sîretü'l-Meliki'z-Zâhir*, (*Baybars Tarihi*), trc. Şerafeddin Yaltkaya, s. 91.

öldürülmüştü. Daha sonra yakın adamlarından Kongurtay'ı Pervâne'ye ait olan Tokat ve Kögonya kalelerinin yıkılması için görevlendirdi. Kongurtay'a ayrıca Sahip Fahreddin Ali ile Karaman Türkmenleri ve Aksaray'da isyan çıkarmış olan Kızıl Hamid üzerine gönderen Abaka, Moğolların-İlhanlıların yazlık merkezi Aladağ'a dönmeye karar verdi²⁸.

Abaka, dönmeden hemen önce, Baybars'ı Anadolu'ya davet ettiğine ve Elbistan mağlubiyetinde büyük rolü olduğuna dair şüpheler olan Pervâne Muînüddin'i tutuklattı ve yanında Aladağ'a götürdü. Aladağ'a varınca Abaka'nın huzuruna çıkarılan Pervâne, birçok İlhanlı emirinin de bulunduğu bir mecliste yargılandı. Abaka, Pervâne'nin ve o sırada yanında bulunan otuz kişilik maiyetinin idam edilmesini emretti. (2 Ağustos 1277)²⁹.

Pervâne Sonrası Tokat'ta İlhanlı Hâkimiyeti

Abaka, Anadolu'da düzeni sağlamak üzere 7 Eylül 1277'de Sahib Dîvan Şemseddin Cüveynî'yi bölgeye görevlendirdi³⁰. Cüveynî, Anadolu'da kendisine verilen görevleri yerine getirdikten sonra dinlenmek için Tokat civarındaki Kazova Kışlağı'na gitti.³¹ Cüveynî, burada kaldığı sırada Simre, Kastamonu ve Sinop uç bölge emirlerine hilat ve hediyeler göndererek onları kendi tarafına çekmeye çalıştı. Burada Anadolu'da uygulanan uygunsuz ve ağır vergileri ortadan kaldırarak bölge halkının ödeyebileceği şekilde yeniden vergi düzeni sağlamaya çalıştı³². Yine Tokat'ta bulunduğu sırada harap olmuş Anadolu şehirlerinin imarı için çalışma yapılması emrini verdi. Bu emir Tokat'ta da uygulanarak bazı mimarî eserler inşa edildi. Pervâne'nin Tokat'ta inşasına başlayıp bitiremediği külliyesi ve bazı diğer mimarî eserler bu dönemde tamamlandı³³.

1296'da Anadolu'ya tayin edilen Togaçar Noyan döneminde de Tokat'la ilgili kaynaklara yansıyan bilgiler bulunuyordu³⁴. Daha önce de Anadolu'da görev alan

28 Reşidü'd-din Fazlullah, *Cami'üt Tevârih*, s. 114.

29 Reşidü'd-din Fazlullah, *Câmiu'l-Tevârih*, s. 114; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 90; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 480; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti'l-Türkiye*, s. 75-76; Faruk Sümer, "İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celâyir", *Belleten*, C. LIII/S.206, Ankara 1989, s. 181.

30 İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, s. 569.

31 İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, s. 642.

32 İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, s. 643.

33 İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, s. 659.

34 Reşidü'd-din Fazlullah, *Câmiu'l-Tevârih*, s. 254.

(Hasan Erdem
Arşivi)

Togaçar, Azerbaycan, İran ve Horasan'dan toplamış olduğu çok sayıda asker ile Dânişmend İli'nin merkezi Tokat'a yerleşti.³⁵ Tokat ve çevresine akınlar düzenleyerek askerlerine yağmalatarak bölgede büyük ekonomik sıkıntı yaşanmasına yol açtı³⁶. Öyle ki Aksarayî'nin ifadesine göre, “şeker bile geçim sıkıntısı yüzünden Tokat ve diğer vilayetlerin halkının damağında zehir etkisi yapmıştı.”³⁷ Bölgede bir süre kalan Togaçar'ın, Delice Kışlağı'na gitmesiyle Tokat ve çevresi rahat bir nefes aldı³⁸.

Bu sırada İlhanlı tahtına Gazan Han geçti (1295). O her ne kadar samimi bir Müslüman ve dirayetli bir hükümdar olsa da onun döneminde de Anadolu'nun idari yapısında bir düzelme olmadı. Aksine bu dönemde, çeşitli bölgelerde meydana gelen Türkmen ayaklanmalarına, İlhanlıların Anadolu'ya gönderdiği vali ve komutanların isyanları da eklenince ülke daha da harap bir hale geldi. Gazan Han döneminde merkezi yönetim için tehdit oluşturduğu gerekçesi ile ilk olarak ortadan kaldırılan kişi Toğaçar Noyan oldu. 1296 yılı başında Gazan Han tarafın-

35 Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 152.

36 Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 152.

37 Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 153.

38 Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 153.

dan Anadolu Genel Valisi olarak atanan Toğaçar Noyan, yanındaki kuvvetlerle Tokat'a geldi. Tokat ve çevre vilayetlerde halkın mallarına el koyarak askerlerine dağıtan Toğaçar Noyan, ardından Delüce kışlağına geçerek Karahisar-ı Demürlü kasabasına geldi. Bu esnada Gazan Han, ileride başına dert açacağını düşündüğü Toğaçar Noyan'ın ortadan kaldırılması için Anadolu'da bulunan Baltu ve Samagaroğlu Arap Noyan'a emir gönderdi. Gazan Han'dan aldıkları emir ile derhal harekete geçen Baltu ve Arap Noyan, takip edildiğinden şüphelenerek Sivas'a çekilmiş olan Toğaçar Noyan'ı yakalayarak öldürdüler³⁹.

Ancak Toğaçar Noyan'ın öldürülmesi beklenilenin aksine Anadolu'da sükûneti sağlamadı. Bu olayın hemen ardından Baltu ve sonra da Sülemiş isyanları yaşandı⁴⁰. Bunlardan Sülemiş, İlhanlı emirlerinden bazıları ile Anadolu'da İlhanlı hâkimiyetine karşı gelen Türkmen gruplarının da desteğini alarak bazı İlhanlı emirlerini yendi⁴¹. Siyasi ve askerî olarak güçlenen Sülemiş, Dânişmendiye

39 Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr* s. 154-156; Turan, *Türkiye*, s. 616-618; Osman G. Özgüdenli, *Moğol İnanında Gelenek ve Değişim Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, İstanbul 2009, s. 117; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 65; Ömer Tokuş, "Moğol Hâkimiyetinde Anadolu ve Anadolu'da Moğol Noyanlarının İsyanı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, c. 117/sayı 230, s. 193.

40 Reşidü'd-din Fazlullah, *Câmiu't Tevârih*, s. 274; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 193.

41 Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr* s. 194; Turan, *Türkiye*, s. 639; Kürşat Solak, "Moğol Sülemiş ve Timurtaş İsyancı Karşısında Anadolu'da Türkmenlerin Tutumu", *Kapadokya Tarihi ve Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 3, s. 64-65.

Vilayeti'nde bulunan Kazova'yı kendine üs yaptı. (1289-1299). Burada kaldığı sırada Anadolu'da İlhanlı yönetimine karşı olan uç bölgelerdeki Türkmenler ile Memluklerden destek almayı başardı⁴². Kazova'da topladığı kuvvet ve el koyduğu Tokat'taki Selçuklu hazinesi sayesinde Anadolu'nun en büyük askerî gücü haline geldi⁴³. Tokat merkezli hareket eden Sülemiş, Gazan Han'ı uzunca bir süre uğraştırdıktan sonra Emir Çoban ve Başgırd tarafından yakalandı. Tebriz'e götürülen Sülemiş burada idam edildi (Eylül 1299)⁴⁴.

Yaşanan bu sıkıntılar ve karışıklık sebebiyle İlhanlılar Anadolu'da artık vergi toplayamaz duruma gelmişlerdi. Bu yüzden Gazan Han, bozulan mali düzenin yeniden tesis edilmesi ve vergilerin düzenli bir şekilde toplanması için Anadolu'nun dört mali bölgeye ayrılmasına karar verdi. Buna göre Konya'dan Kastamonu sahillerine kadar olan bölge, Pervâne Mehmed Bey'in, Amasya, Aksaray ve Samsun sahillerine kadar olan bölge, Kemaleddin Tiflisi'nin, Niğde ve Kırşehir dolaylarını içine alan bölge, Müstevfi Şerefeddin Osman'ın ve Dânişmendiye Vilayeti ve Sivas dolaylarını içine alan bölge de Vezir Cemaleddin'in kontrolüne verildi⁴⁵. Bu dört mali bölge arasında ekonomik olarak en zengin yer Dânişmendiye Vilayeti'di. Burada dört müstevfi görev yapmaktaydı⁴⁶. Ayrıca bu bölge İlhanlıların Anadolu'da en çok incü ve dalayının bulunduğu yerd. Gazan Han döneminde Tokat'ta İlhanlı sikkesi de bastırılmıştı (1296-97)⁴⁷.

1298'de Gazan Han, Anadolu'daki vergi işlerini düzenlemek üzere bölgeye İlhanlı Veziri Nizameddin Yahya'yı görevlendirdi. Vezir Nizameddin Yahya, yanında çok sayıda memurla birlikte Anadolu'ya geldi. Bu sırada Tokat'a da uğrayan Nizameddin Yahya, burada Kadı Sadreddin'in emlak ve mirasına karşılık, 20 bin dinar ve 200 değerli kitap aldı. Pervâne'nin kızına da bir suç isnat ederek ona 70 bin dinar ödetti. Başka emir ve memurlara da 100 bin dinar haraç kesmişti⁴⁸.

42 Solak, a.g.m., s. 65.

43 Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr* s. 194; Reşidü'd-din Fazlullah, *Câmiu'î Tevârih*, s. 275.

44 Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 219; Turan, *Türkiye*, s. 640; Kürşat Solak, *Memlük Devleti'nin Anadolu Beylikleriyle Münasebetleri*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011, s. 78.

45 Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 174-185.

46 Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, s. 352.

47 Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 193-194; Mehmet Çayırdağ, "Anadolu Selçuklu Şehirlerinde Basılan İlk İlhanlı Sikkeleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 48 (1987), s. 189.

48 Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 209.

Sonuç

Türkiye Selçukluları döneminde son derece önemli bir kültür ve medeniyet merkezi aynı zamanda da coğrafi ve askerî bir mevki olan Tokat, çok sayıda Türk/Türkmen boy ve aşiretleri tarafından yurt tutulmuş, bölgede her geçen artan bir Türkmen nüfusu oluşturmuştur. Buna bağlı olarak Anadolu'nun en önemli Türkmen şehirlerinden biri olduğu söylenebilir. Bu demografik yapısı, bölgenin kültür ve medeniyetini de etkilemiş gerek ilim ve kültür gerekse imar faaliyetleri bakımından en önemli Türk/Türkmen yerleşimlerinden biri haline gelmiştir. Anadolu'nun Moğol vesayetine girdiği dönemde de bu yapısını devam ettirmiştir. Bu döneme damgasını vuran önemli devlet adamlarından Pervâne Muîneddin Süleyman'ın ıkta merkezi olan Tokat, ülkenin Türkiye Selçuklu sultanları arasında taksim edilmesi sırasında "başkent" haline gelmiş, İlhanlıların Anadolu'yu böldükleri dört mali bölgeden birini teşkil etmiştir. Moğol komutanlarının tercih ettikleri kışlak merkezlerinden biri olan Kazova, Tokat ve çevresini Moğol-İlhanlı döneminde son derece hareketli bir bölge halinde getirmiştir. Buna bağlı olarak Moğol-İlhanlı vesayetinin bütün olumsuzluklarını yaşayan şehir, zaman zaman İlhanlı komutanlarının yağma ve akınlarına, baskı ve zulümlerine uğrayarak büyük sıkıntılara maruz kalmıştır. Ancak bazen de yine İlhanlı emirlerinin imar faaliyetlerine konu olarak şehirde günümüze kadar ulaşan bazı eserler inşa edilmiştir.

Tokat Mevlevîhanesi'nin Erken Dönemine Ait Yayınlanmamış 737 (1337) Tarihli Farsça Kitabe

DOÇ. DR. SADI S. KUCUR
Marmara Üniversitesi

Tokat şehrinde Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin sağlığında ve Mevlevîliğin erken dönemlerinde tanındığı ve müridlerinin mevcut olduğu, torunu Ulu Arif Çelebi (hilâfeti: 712-719 / 1312-1320)'nin ise bu şehirde Konyalı Ârife-i Hoşlika isimli nüfuzlu bir kadın halifesinin bulunduğu bilinmektedir.¹ Ancak erken dönemde şehirde inşa edilmiş bir mevlevîhânenin mevcut olup olmadığı hakkında bir bilgiye sahip değildik. Soğukpınar Mahallesi, Behzat Bey Sokağındaki mevcut Mevlevîhâne ise 1048 (1638) yılında Muslu Ağa tarafından inşa edilmiş ve vakıf kurulmuş, daha sonra birkaç defa yenilenmiştir.² Dolayısıyla bugünkü mevlevîhane, Tokat'ta daha önceleri inşa edilen bir mevlevîhanenin mevcudiyeti hususunda bizi aydınlatmamaktadır. Bu tebliğin konusu, Tokat Mevlevîhânesinin erken dönemine ait olduğunu düşündüğümüz Tokat Müzesi'ndeki bir kitabedir. Kitabenin şehirde inşa edilen ikinci, belki de ilk mevlevîhâneye ait olması büyük önem taşımaktadır.

Bu kitabe Tokat Müzesi'ndeki yayınlanmamış kitabeler arasında bulunmaktadır. Müze Envanter Defterinde nr. 46.2.30, sıra nr. 488'de kitabenin bir parçası kayıtlıdır.³ Kayda göre 55x50x10 cm ebatlarındaki beyaz mermer parça müzeye Tokat'tan 1930 yılında gelmiştir. Tamamı dikdörtgen olduğu anlaşılan kitabenin bu parçası sağ, başlangıç tarafına aittir ve sağ alt satırın yarısı da kırıktır. Ancak 1994 yılında

1 Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkabeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, I, İstanbul 1987⁴, s. 217-218; Abdulbaki Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul 1953, s. 93-94; Hasan Yüksel, "Tokat Mevlevîhanesi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, II/2 (Mayıs 1996), s. 61-62.

2 Hasan Yüksel, agm, s. 62-63; Ş. Barihüda Tanrıkorur, "Tokat Mevlevîhânesi", *DİA [TDV İslâm Ansiklopedisi]*, XLI, s. 228.

3 Müze envanter kaydını temin edip faydalanmamı sağlayan Tokat tarih, kültür ve folklorünün hâmisî, koleksiyoner Hasan Erdem'e teşekkür ederim.

Şa'ban
737 tarihli
kitabe (Tokat
Müzesi,
Env. Deft.,
nr. 46.2.30,
sıra nr. 488)
(Fot. Sadi
S. KUCUR,
1994)

Tokatlı meslekdaşım Erhan Afyoncu ile yaptığımız bir araştırma sırasında o zamanki müze (Gök Medrese) bahçesinde çektiğimiz fotoğraflar arasında diğer parçanınki de bulunmaktadır. Parçaların bizim ölçümlerimize göre ebatları 58x51x10 ve 59x51x10 cm.dir. Bu iki parça birleştirildiğinde kitabe metninin Farsça manzum olduğu ve gazel nazım şekliyle yazılan altı beyitten oluşturulduğu görülmektedir. Mısralar dört satır ve üç sütun halinde sıralanmıştır. Kitabe metni celî sülüs hat ile yazılmıştır.

Kitabenin metni:

Be-rûz-ı sa'd u mübârek yekî kerîm-i cevâd
 Be-rûy-ı halk zi himmet (?) der-i Hodâ be-goşâd
 Makâm-ı hâs be-ashâb-ı 'âmm-ı Mevlânâ
 Nihâd vakf ki elhak nihâd-ı hayr nihâd
 Be-rûzgâr-ı hodâvend-i Mecdüddin Begler
 Ki hiç mecd-i verâ rahne-i zevâl mebâd
 Ziyâ'-i devlet ü dîn ânk bânî-i buk'ast
 Yegâne Hâcî Begî bin Cüneyd fahr-i ibâd
 Ki tâ cihân büved âbâd ve bâd ömr-i biş
 nâm ziyâd
 Zi-hicret-i nebevî bûd der-mâh-ı Şa'bân
 Be-sâl-i heftsad u sî vü heft bûd bünyâd

.._/_/.._/_/.._/_/.._/_ (_ _)

Tercümesi:

“Mübarek ve kutlu bir günde, cömert, kerem sahibi birisi (Hacı Beği bin Cüneyd) himmetiyle Allah'ın kapısını halka açtı. (Burası) Mevlânâ'nın bütün ashâbı için hususi bir makamdır. Kurduğu vakıfla doğrusu hayrın temelini atmıştır.

Hükümdar Mecdüddin Beğler'in zamanında - Onun ihtişamında yokluk gediği olmasın. -, (bu) buk'anın [mevlevîhânenin] bânîsi, devletin ve dinin ışığı, kulların iftihar, yegâne Hacı Begi bin Cüneyd'dir. Cihan durdukça onun da ömrü uzun olsun. (.....) nâmı artsın.

Nebevî hicretin Şa'ban ayında, yedi yüz otuz yedi yılında bina oldu.”⁴

Kitabe metnine göre, Şaban 737 (5 Mart - 2 Nisan 1337) tarihinde Mecdüddin Beğler'in hakimiyeti zamanında hayırsever Hacı Beği bin Cüneyd, Mevlânâ muhibleri için *buk'*ayı yaptırmış ve onun için vakıf kurmuştur.

Öncelikle bu kitabenin Tokat Mevlevîhanesine aidiyeti hususundaki deliller üzerinde durmak yerinde olacaktır. Kitabede bâni Hacı Beği bin Cüneyd'in “Allah'ın kapısı” dediği buk'ayı halka açtığı ve burasının Mevlânâ'nın bütün yakınları için hususi bir makam/mekân olduğu ifade edilmektedir. Kanaatimizce bu ifade inşa edilen buk'anın mevlevîhâne, bâni Hacı Beği'nin de Mevlevî olduğuna delâlet etmektedir. Ayrıca kitabe metninin Farsça manzum yazılmış olması da kitabenin bir mevlevîhâneye ait olabileceğini te'yid eden diğer bir delildir. Çünkü kitabeler bu yüzyıllarda genellikle Arapça yazıldığı halde bu kitabenin Farsça manzum yazılmasının Mevlevîlik kültüründen kaynaklandığı da âşikârdır.

Kitabede inşa edilen binanın cinsi ve kurulan vakfın ne vakfı olduğu açık bir şekilde ifade edilmemiş, “buk'a” kelimesi kullanılmıştır. Bu kelimenin belli bir yer veya mekân çeşidinden ziyade genel bir anlam taşıdığı bilinmektedir. Kelimenin geçtiği Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemine ait kitabe veya vakfiyelerde kastedilen yer, mekân zaviye, hankah, medrese, darüşşifa, kütüphane, hamam, imaret gibi muhtelif yerlerdir.⁵ Bu kitabede ise bir zaviye veya hankâh çeşidi olan mevlevîhâne için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

4 Metnin okunuşuna ve tercümesine katkıları için Doç. Dr. Ümrân Ay Say, Prof. Dr. Erkan Göksu, Dr. Ali Rıza Mukaddem ve değerli öğrencim Oktay Altın'a teşekkür ederim.

5 Mehmet İpşirli, “Buk'a”, *DİA*, VI, s. 386-387; C. E. Bosworth, “Buk'a”, *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, XII (Supplement), s. 154; Yasemin Beyazıt, “Osmanlı Eğitim Sistemi İçerisinde Buk'a Medreselerinin Yeri”, *Osmanlı Medreseleri eğitimi, Yönetim ve Finans*, ed. Fuat Aydın vd., İstanbul 2019, s. 373-394.

Bu tarihlerde Anadolu'da İran Moğolları İlhanlılar'ın tehakkümü sona ermiş ve Orta Anadolu'da Eratnalılar'ın hakimiyeti başlamıştır. Mevlevîhanenin inşa tarihi, ilk hükümdar Alâeddin Eratna döneminin (736-753) ilk yıllarına tekabül etmektedir. Kitabede onun adı geçmemekte, adı zikredilen Mecdüddin Beğler'in ise Tokat emiri veya beği olduğu anlaşılmaktadır. Hüseyin Hüsameddin⁶, bu tarihlerde Tokat emiri olan iki kişiden bahsetmektedir. Bunlardan biri Sebüktay oğlu Mühezzibüddin Ulu Beğ (736 - ?), diğeri ise Ahî Tâî (Dayı) diye bilinen Tâceddin İbrahim Beğ b. Zeyneddin Tûlî Beğ'dir (? - 753~). Eratna Beğ, ilk yıllarında Tokat Emiri Mühezzibüddin Ulu Beğ'i kendi tarafına çektiyse de sonra onu bir tehdit olarak gördüğü için ortadan kaldırmış ve Tokat'ı kayınbiraderi Amasya Emiri Zeynüddin Tûlî Beğ'e vermiştir. Tûlî Beğ ise Tokat'a oğlu Tâceddin İbrahim Beğ'i göndermiştir. Eratna Beğ dostluğu güçlendirmek için oğlu Mehmed Beğ'i de Tûlî Beğ'in kızıyla evlendirmiştir. Bu evlilik dolayısıyla Tâceddin İbrahim Beğ'e Ahî Tâî (Dayı) denmiştir.

Bu durumda Mecdüddin Beğler, adı zikredilen Ulu Beğ, İbrahim Beğ veya onun babası Tûlî Beğ'den birisi olmalıdır. Ulu Beğ'in emirliğinin sona eriş tarihiyle İbrahim Beğ'in başlangıç tarihini bilmiyorsak da Ahî Tâî İbrahim Beğ'in, babası nüfuzlu Amasya Emiri Tûlî Beğ adına Tokat'ı yönetmesi ve Eratna Beğ ile akrabalığının olması onun Mecdüddin Beğler olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Zira onun oğlu Ahî Kâmil'in de 799'da Tokat'ta bir Ahî zaviyesi vakfı⁷ kurduğu bilinmektedir.

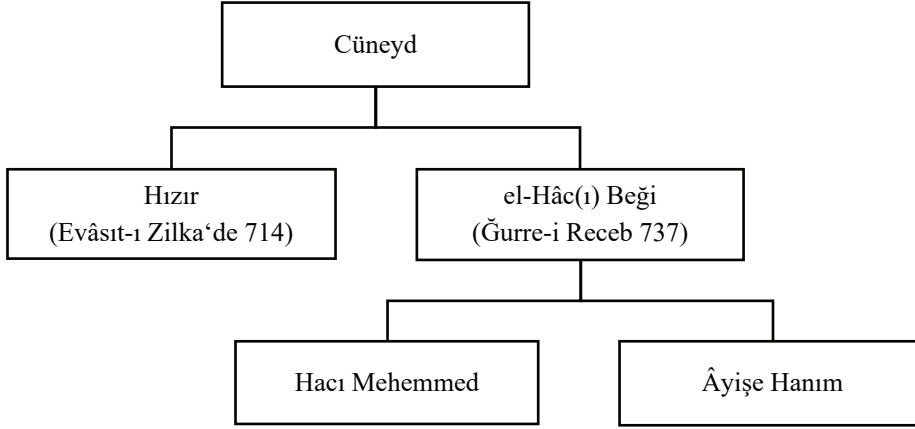
Buk'ayı (mevlevîhâne) yaptıran Hacı Beği bin Cüneyd'in ve babasının kimliği hakkında da maalesef yeterli bir bilgiye sahip değiliz. Onun hakkında bu kitabe dışında kendisinin ve ailesinden üç kişinin mezartaşlarından haberdarız. İsmail Hakkı Uzunçarşılı⁸, 1927 yılında Kâblı Mehmed Paşa Camiinin arka tarafında bulunan, halk arasında Sancı Tekkesi diye bilinen Cüneyd Kabristanındaki bazı mezartaşlarını tanıtmaktadır. Kabristana burada medfun bulunan Hacı Beği'nin babasının adının verildiği anlaşılmaktadır. Kabirlerin çoğu sanduka şeklinde ve toprağa gömülüymüş. Bunların arasında Ğurre-i Receb sene 737 (3 Şubat 1337)

6 Amasyalı Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, III, İstanbul 1927, s. 37-38; Aynı eser, VI, yay. haz. Mesut Aydın – Güler Aydın, Amasya 2004, s. 27.

7 BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), *EV. VKF.*, nr. 20/1; Ali Açık - Abdurrahman Sağır, *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları - Vakfiyeler*, I, Tokat 2005, s. 121-124.

8 İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu, *Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilâyet Kaza ve Nahiye Merkezlerindeki Kitabeler*, İstanbul 1927, s. 46-48.

tarihinde vefat eden Hacı Beği b. Cüneyd, Evâsıt-ı Zilka'de sene 714 (16-25 Şubat 1315)'de vefat eden kardeşi Hızır ile oğlu Hacı Mehmed ve kızı Âyişe Hatun'un Farsça yazılan mezartaşları da bulunmaktadır. Bu mezartaşları bugün zikredilen mezarlıkta bulunmadığı⁹ gibi onların başka bir yerde mevcut olup olmadığı da maalesef bilinmemektedir.¹⁰

Bu kitabenin tarihinden önceki ve sonraki yakın tarihlerde Tokat'ta Mevlevîler'in bulunduğu dair bazı kaynaklarda kayıtlara rastlanmaktadır. Bunlar da bu tarihlerde Tokat'ta bir mevlevîhane bulunduğunu desteklemektedir. 725 (1325) tarihli Beğler Çelebi'nin Sünbül Sinan Zaviyesi vakfının vakfiyesindeki¹¹ şahitlerden Müsafir b. Ahmed, "el-Mevlevî" mahlasını taşımaktadır. Keza kitabesine göre 691 (1292)'de inşa edilen bu zaviyenin (dârü's-sulehâ) bânisi, Muînü'd-Dîn Süleyman Pervane'nin kızı ve Sultan II. Mesud'un eşi Safvetü'd-Dünya ve'd-Dîn'in âzatlısı Zeynü'l-Hac ve'l-Harameyn Sünbül b. Abdullah'ın da mevlevî olması muhtemeldir.¹² Ancak bu zaviyenin mevlevîhane olabileceğine dair açık bir ifadeye rastlanmamaktadır. Yine Nüreddin Halef Hankâhı'nın 753 (1353) tarihli vakfiyesindeki şahitlerden birisi olan Hacı Ivaz b. el-Hâc Hasan da "el-Mevlevî" mahlasını taşımaktadır.¹³ 820 (1417) tarihli Tokat Hisariye Medresesi vakfiyesinde ise vakfın

9 Mehmet Emin Türklü, *Tokat Mezar ve Yapı Kitabeleri Üzerine Bir İnceleme*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2010, s. 4.

10 Belki bu mezartaşlarının Tokat Müzesinde bulunma ihtimali vardır. Ancak müze taşındığı için mevcut eserlerin henüz tasnifi ve düzenlenmesi tamamlanmadığından bunları araştırma imkânı olmamıştır.

11 VGMA, Def. nr. 484, s. 309-310, nr. 20; Aynı Def., s. 137, 170, nr 2; Açikel - Sağırlı, *age*, s. 82.

12 Saim Savaş, "Tokat'ta Hoca Sünbül Zaviyesi", *Vakıflar Dergisi*, 24 (1994), s. 200-202.

13 Açikel - Sağırlı, *age*, s. 91.

(Hasan Erdem
Arşivi)

akarları arasında Zodi Karyesi Nahiyesinde Şeyh Ârif el-Mevlevî'nin bağına rastlanmaktadır.¹⁴ Şeyh Ârif el-Mevlevî'nin Tokat Mevlevîhanesinin şeyhlerinden birisi olması mümkün görünmektedir.

Tokat şehri Osmanlı Devleti topraklarına katıldıktan sonra yapılan tahrirlerde de mevlevîhânenin mevcudiyeti hakkında kayıtlara rastlanmaktadır. 859 (1454-55) tarihli ilk mufassal tahrir defterinde¹⁵ şehir merkezindeki hankâhlar arasında "Hankâh-ı Mevlevîhâne" zikredilmekte ve Mevlevîhâne Mescidinin etrafında 32 haneli bir mahalle oluştuğu görülmektedir. Keza Artukâbâd Nahiyesindeki Kızılcık Köyünün mâlikâne hissesinin 1/6'sının Tokat şehrindeki mevlevîhâneye ait olduğu kaydedilmektedir.

890 (1485-86) tarihli ikinci mufassal tahrir defterinde¹⁶ ise Mevlevîhâne Mahallesinde 7 hane sahibi ve 1 mücerred kayıtlıdır. Bu da bir önceki tahrire göre nüfusun %75 civarında azalmış olduğunu göstermektedir. İki tahrir tarihleri arasında

14 Açikel - Sağırlı, *age*, s. 141.

15 BOA, *TD*, nr. 2, s. 40, 43, 396. Aynı defterde (s. 288) İcacı ve Özi Kavağı Nahiyesine bağlı Kadışehir Köyünde "Zaviye-i Mevlevîhâne-i Mevlânâ İsmail Şeyh" adıyla zikredilen ve Derviş Kaya'nın uhdesinde bulunan bir mevlevîhânenin kaydı da bulunmaktadır.

16 BOA, *TD*, nr. 19, s. 2-3.

bölgede vukû bulan önemli bir siyasi olayın buna sebep olduğu anlaşılmaktadır. Zira Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın 1472 yılında Osmanlı ordusunun Karamanoğulları topraklarına girmesi üzerine kendisine iltica eden Pir Ahmed Bey'in tahrikleriyle ve hileyle Tokat üzerine gönderdiği bir ordu ani baskınla şehri baştanbaşa, mescid ve camileri bile tahrip edip yakıp yıkmıştır.¹⁷ Bu felaket tabiatıyla mevlevîhaneyi de olumsuz etkilemiştir. Nitekim bir sonraki 926 tarihli tahrirde¹⁸ mahalle "Hoca/Hâce İbrahim nâm-ı diğer Mevlevîhane" diye kaydedilmiş ve hane sayısı 3'e düşmüştür. Kızılca Köyünün mâlikânesinin tamamı da Tokat'taki Hankâh-ı Bektut'a¹⁹ aittir.

Tokat şehrinde günümüze ulaşan mevlevîhane binasının ise 1048 (1638) yılında Muslu Ağa tarafından inşa edildiği bilinmektedir.²⁰ Halbuki yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî zamanından itibaren Tokat şehrinde Mevlevîler mevcut olduğu gibi 14-16. yüzyıllara ait diğer kayıtlardan da anlaşılacağı üzere bu tarihlerde bir mevlevîhane mevcuttur. Ancak mevlevîhane Akkoyunlu tahrip ve yağmasıyla zamanla yok olmuştur. Bu mevlevîhane ile şimdiki Muslu Ağa'nın yaptırdığı mevlevîhanenin aynı mevkide olup olmadığı da bilinmemektedir. Yayınladığımız 737 (1337) tarihli kitabe ise eğer daha erken tarihte inşa edilmiş bir mevlevîhane yok idiyse Tokat şehrindeki ilk mevlevîhanenin bânisinin kimliğini, inşa ve vakfının kuruluş tarihini belgelemektedir.

17 Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, Çev. ve günümüz diline aktarım: Kemal Yavuz – M. A. Yekta Saraç, İstanbul 2003, s. 531; İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter (Tenkidli transkripsiyon), haz. Şerafettin Turan, Ankara 1991, s. 321-323; [Gelibolulu Mustafa Âlî], *Kühû'l-Ahbâr, II, Fâtih Sultan Mehmed Devri, 1451-1481*, (yay.) M. Hüdai Şentürk, Ankara 2003, s. 151-152; Selâhattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askerî Faaliyeti*, Ankara 1985, s. 308-309.

18 BOA, TD, nr. 79, s. 5- 360-361.

19 Konuyla ilgili yayınlarda ve günümüzde yanlış olarak Şeyh Mekkun Zaviyesi diye bilinmektedir.

20 Hasan Yüksel, agm, s. 62-63.

Celâli İsyânlarında Tokat Kalesi ve Sokulluzâde Hasan Paşa'nın Şehadeti

PROF. DR. MAHMUT AK
İstanbul Üniversitesi

Giriş

Anadolu'daki birçok kent gibi Tokat da antik dönemde kale-şehir olarak kurulmuş olup şehir yerleşimi kale merkezli bir genişleme istikameti göstermiş gibi gözükmektedir. Kale merkezli Tokat şehri Osmanlı döneminde mühim tarihi hadiseler sahne teşkil etmiş, Ankara Savaşı'nı (1402) müteakiben şehzadeler arasındaki taht mücadelesinde Çelebi Mehmed'in hareket üslerinden biri olmuştur¹. 15. yüzyıl sonlarında Osmanlıların doğu sınırlarında yer alan Tokat Kalesi'nin dizdarlarının o havaliye yakın olan Amasya'da idarecilik yapan Şehzade Ahmed'in arzıyla tayin edildiğine dair arşiv kayıtları bulunmaktadır². 16. ve 17. yüzyıllarda artık imparatorluğun genişlemesi ile "iç-il" tabir edilen ve sıcak çatışmaların yaşanmadığı iç kesimde kalan Tokat Kalesi değerli eşyaların ve paranın muhafaza edildiği, devlet evrakının saklandığı ve hapisane fonksiyonunu icra eden müstahkem bir yapı hâlini almıştır³.

Kale, Osmanlı tarihinin umumi seyri boyunca en hareketli zamanlarından birisini Celâli İsyânları sebebiyle 17. yüzyıl başlarında yaşamıştır. Bu dönemde şehrin emniyeti noktasında büyük rol oynayan kale, isyancıardan kaçan şehir

1 Ali Açikel, "Tokat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 41, Ankara 2012, s. 219-223.

2 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA), Maliyeden Müdevver Defterler (MAD), nr. 17893, s. 285.

3 Adnan Gürbüz, "16.-17. Yüzyıllarda Tokat Kalesi", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu, 01-03 Kasım 2012 Tokat – Bildiriler*, 1, Tokat 2012, s. 142.

Resim I:
18. yüzyıl
başlarında
Tokat Kalesi¹

1 (Joseph Pitton de Tournefort, Relation d'un Voyage du Levant, fait par ordre du Roy. Contenant l'histoire ancienne & moderne de plusieurs Isles de l'Archipel, de Constantinople, des côtes de la Mer Noire, de l'Armenie, de la Georgie, des frontières de Perse & de l'Asie Mineure. Avec les plans des villes & des lieux considérables..., C., Paris, Imprimerie Royale, 1717).

halkının, varoşlarda yaşayanların ve köylülerin sığındığı bir yer olmuş⁴, ayrıca isyanı bastırmak üzere sefere memur edilen ve maruf veziriazam Sokullu Mehmed Paşa'nın büyük oğlu olan Sokulluzâde Hasan Paşa'nın 1602'de şehit edildiği mevki olarak tarihte yerini almıştır. Bu çalışmamızda şimdiye kadar sağlam bir kronolojisi dahi çıkarılmamış gibi gözükken bu sefer ve Paşa'nın şehadeti hadisesi Tokat Kalesi'nin bu olaylar sırasındaki durumuna da temas edilerek kitâbi kaynaklar ve arşiv vesikaları muvacehesinde incelenmeye çalışılacaktır.

Sokulluzâde Hasan Paşa'nın Celâlî Seferi ve Şehadeti

Sokulluzâde Hasan Paşa'nın Tokat Kalesi'ndeki şehâdetiyle neticelenecek olan Celâlî Seferi, dönemi konu alan muasır kroniklerin hepsinde – benzer bir anlatım sırasıyla, ancak çeşitli farklılıklarla ve çelişkiler ile birlikte – kendine yer bulmuştur⁵. Buna ilâveten, muahhar kroniklerde de Sokulluzâde Hasan Paşa'nın

4 Gürbüz, "16.-17. Yüzyıllarda Tokat Kalesi", s. 146.

5 *Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, haz. Ziya Yılmaz, Ankara 2003, I, 321-327 [Bundan sonra *Topçular Kâtibi*]; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Beyzâde Târîhi*, haz. Şevket Nezih Aykut, Ankara: TTK Yayınları, III: 686-689 [Bundan sonra *Hasan Beyzâde*]; Peçuyulu, *Târîh-i Peçevî*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1283, II: 202-204; Mehmed b. Mehmed er-Rümi (Edirneli)'nin *Nuhbetü'l-Tevârih ve'l-Ahbâr*'ı ve *Târîh-i Âl-i Osmân*'ı (Metinleri ve Tahlilleri), haz. Abdurrahman Sağır, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000, 532-534, 537 [Bundan sonra *Nuhbe*].

serdarlığı anlatılmaktadır⁶. Muasır kroniklerdeki anlatılar bir bütün olarak incelendiğinde, müverrihlerin hiçbirinin bu sırada Sokulluzâde Hasan Paşa'nın yanında olmadığı, dolayısıyla anlatılarını muhtemelen olay gerçekleşikten sonra aldıkları duyumlara göre kurguladıkları görülmektedir. Ancak bu metinler arasında, aşağıda değinileceği gibi çeşitli uyuşmazlıkların mevcudiyeti ve müverrihlerin olayların gerçekleştikleri tarihleri verme noktasında ketum olmaları tutarlı bir anlatı oluşturmayı zorlaştırmaktadır⁷. Bu tutarsızlıkları çözümlmek için Osmanlı vesikalari ile yabancı kaynaklara müracaat edilebilir⁸.

Karayazıcı 1600 yılı yazında (Evahir-i Zilhicce 1008) Çorum Sancakbeyi⁹ olarak atanmasına rağmen eşkıyalık hareketlerine devam etmişti¹⁰. Kroniklerdeki bilgiler birbirleriyle tutarsızlık göstermekle beraber, Karayazıcı'nın eşkıyalık faaliyetlerine devam etmesi üzerine Celâlîler üzerine serdar olarak İstanbul'dan üçüncü vezir Hacı İbrahim Paşa ve Bağdad Beylerbeyi Sokulluzâde Hasan Paşa'nın görevlendirildiği anlaşılmaktadır.¹¹ Hacı İbrahim Paşa 1601 yılının Nisan ayında (Şevval 1009)¹² serdar olarak atanmıştı. Hasan Paşa'nın ise İbrahim Paşa'dan aylar önce serdar olarak tayin edilmiş olma ihtimali vardır, bu hususu aşağıda tartışacağız.

Karayazıcı üzerine gerçekleştirilecek seferin kâğıt üzerindeki planı Hacı İbrahim Paşa'nın yeniçeri ve topçularla birlikte payitahttan yola çıkması ve bu süreçte çeşitli bölgelerden asker toplayacak olan Sokulluzâde Hasan Paşa ile buluşup Ka-

6 Kâtib Çelebi, *Fezleke [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]*, haz. Zeynep Aycibin, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016, I: 230-232 [Bundan sonra *Fezleke*]; Nâimâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn)*, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 2007, I, 206-208 [Bundan sonra *Nâimâ*].

7 Mustafa Akdağ olaya dair incelemesinde muasır ve muahhar kronikleri kullanmıştır. Bkz. *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celâlî İsyânları*. İstanbul 2017, s. 361-362, 372-373.

8 Nitekim William J. Griswold, Karayazıcı ve Deli Hasan'a dair verdiği bilgilerde birçok kez Venedik Cumhuriyeti'nin Halep konsolosu Vincenzo Dandolo'nun kaleme aldığı *Relazione*'ye atıf yapmaktadır (*Relazioni dei Consoli Veneti Nella Siria*, Torino 1866). M. Tayyib Gökbilgin ise, Fekete tasnifine atıfla bazı vesikalari kullanmıştır ("Sokulluzâde Hasan Paşa". *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1987, 5/1, s. 329). Mütebe İlgürel ise Karayazıcı'ya dair kaleme aldığı ansiklopedi maddesinde ("Karayazıcı Abdülhalim", *DİA*, Ankara 2001), 24, s. 482-483) Cengiz Orhonlu'nun yayınladığı telhislere müracaat eder (*Osmanlı Tarihine Ait Belgeler: Telhisler (1597-1607)*, haz. Cengiz Orhonlu. İstanbul 1970) [Bundan sonra *Telhisler*].

9 *Nuhbe*, s. 525; *Peçuylu*, 2, s. 253; *Hasan Beyzâde*, III, 685-686. *Topçular Kâtibi* Karayazıcı'nın Çorum sancakbeyliğine yahut bu süreçte dair bilgi vermemektedir.

10 Karayazıcı'nın sancakbeylik beratı 1600 yılı yazında (Evâhir-i Zilhicce 1008) verilmişti (Günhan Börekçi, *Factions and Favorites at the Courts of Sultan Ahmed I (r. 1603-17) and his Immediate Predecessors*, Doktora Tezi, Ohio State University 2010, s. 39). Karayazıcı'nın başkaldırısının ardından Çorum Sancakbeyi olarak atadılmasında devrin şeyhülislamı Sunullah Efendi rol oynamıştı (Günhan Börekçi, *Factions and Favorites at the Courts of Sultan Ahmed I*, s. 38-41).

11 *Topçular Kâtibi* sehven Hacı İbrahim Paşa'nın serdarlığını Sokulluzâde Hasan Paşa'nın şahadetinden sonra (Receb 1010/Aralık 1601-Ocak 1602) olarak kaydetmiş ve İbrahim Paşa'nın Karayazıcı ile olan muharebesinin Deli Hasan ile olduğunu belirtmiştir (I, 326-327); *Peçuylu*'nun anlatısında ise Hasan ve İbrahim paşaların serdarlığı bir arada değil, ardışık olarak aktarılmıştır (II, 253).

12 *Fezleke*'de 15 Nisan 1601 (11 Şevval 1009) tarihi verilmektedir (I, 194). Gökbilgin'in verdiği tarih ise miladî olarak *Fezleke* ile uyumlu olmakla birlikte, hicri olarak farklıdır ("Sokulluzâde Hasan Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1987), 5/1, s. 328). Her iki kaynaktan da Hasan ve İbrahim paşaların serdar olarak atanması sanki aynı tarihte gerçekleşmiş gibi gösterilmektedir. Ancak vesikalardaki bazı ibareler bunun böyle olmama ihtimalini ihlas ettirir.

rayazıcı üzerine yürümesiydi. Ancak kâğıt üstündeki plan gerçekleşmedi. Hacı İbrahim Paşa, Hasan Paşa ile buluşmaksızın, karşılaştığı Karayazıcı ordusu ile Kayseri’de muharebeye tutuştu ve mağlup olup Kayseri Kalesi’ne çekilmek zorunda kaldı¹³. Ancak plandaki bu sapmanın sebebi hususunda Hasanbeyzâde Ahmed Paşa ile Edirneli Mehmed b. Mehmed tamamen farklı izahlar yapmaktadır. Hasanbeyzâde Ahmed’e göre, Hacı İbrahim Paşa’ya, Sokulluzâde Hasan Paşa’nın oyalanması durumunda Karayazıcı üzerine müstakil olarak gidebilmesi emri verilmişti¹⁴. Mehmed b. Mehmed ise Hasanbeyzâde’den farklı olarak Hacı İbrahim Paşa’nın basit bir eşkıyanın def edilmesi için başka bir serdara muhtaç olmadığını düşündüğünü ve başına buyruk bir biçimde kibirle hareket ettiğini kaydetmektedir¹⁵. Ancak Mehmed b. Mehmed’in anlatısı muhtemeldir ki şahsi bir garazle ilişkilidir. Çünkü devrin telhisleri ve hükümleri incelendiğinde, merkezde Sokulluzâde Hasan Paşa’nın oyalanmasından ciddi bir rahatsızlık duyulduğu anlaşılmaktadır.

Hasan Paşa’ya gönderilen 12 Ağustos 1601 (12 Safer 1010) tarihli bir ferman sureti gerek payitahtın Hasan Paşa’nın atıllığından şikayetçi oluşunu gerekse serdarlığa tayin tarihini takriben vermesi bakımından dikkat çekicidir:

Celâlî üzerine serdâr olan Vezîr Hasan Paşa’ya hüküm ki sen ki her vechile re’yi zerrîn ve hüsn-i tebdîr ü tedârikde itimâd-ı hümayûnum olmağın Vilâyet-i Anadolu’da zuhûr iden Celâlî üzerine serdâr ta’yîn idüp cumhûr-ı umûrını sana tefvîz eyleyüp mirâren hükm-i hümayûnum gönderilmişken asla ol diyârda karâr itmeyüp müstevfî asker tedârükiyle kalkup müfsid-i mezbûrun def’ ü ref’inde sarf-ı maktûr ve bezl-i nâ-mahsûr eylesin diyü fermân-ı şerîfüm sâdır olmuş iken hâlâ sana serdârlık ta’yîn olunalı yedi aydan tecâvüz idüp henüz Diyârbekir’den kalkup ne mahalle gelüp ve ne vechile tedârük üzere olduğun ma’lûm-ı hümayûnum olmamışdur müfsid-i mezbûr ise vilâyete zulm ü te’addîsi ve ifsâdı iştidâd bulup bu cânibden bir niçe bin nefer bölük halkı dergâh-ı mu’allâm yeniçerileriyle düstûr-ı mükerrem vezîrüm Hacı İbrahim Paşa dahi sana imdâd için irsâl olunmuş idi mülâkî olmadıysa asla te’hîr ü terâhî olunmayup mukaddemâ irsâl olunan ahkâm-ı hümayûnum mücebince her ne mahalde isen müstevfî asker ile celâlî-yi merkûm üzerine gelüp müşârun-ileyh Hacı İbrahim Paşa ile haberleşüp

13 *Hasan Bey-zâde*, III, 687; *Nuhbe*, s. 532.

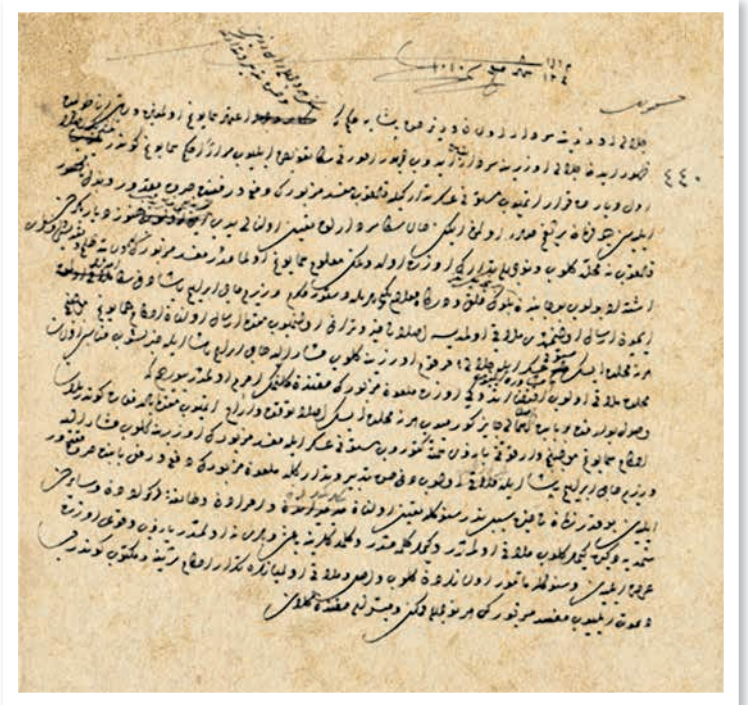
14 *Hasan Bey-zâde*, III, 687.

15 “Bir bölük eşkıyanın def’ ü ref’i ne cüz’î nesnedür ki, serdâr-ı âhar ile mülâkâta muhtâc ola! Ednâ tekayyüd ile cümlesin tu’me-i şemşîr ve hedef-i nîze vü tîr itmem mukarrerdür.” (*Nuhbe*, s. 532); Kâtib Çelebi de *Nuhbe*’nin anlatısını takip etmektedir (*Fezleke*, I, 230).

münâsib olan mahallde mülâkî olup müşâvere eyleyüp iktizâ itdüği üzere mel'ûn-ı mezbûrun hakkından gelinmek emrüm olmuştur (...) bu kadar zamân te'hir sebebi nedür senünle ta'yîn olunan beğlerbeğilerden ve ümerâdan ve tâ'ife-yi Ekrâd'dan ve sâyirden şimdiye değin kimler gelüp mülâkî olmuştur ve kimler gelmemişdür ve gelmediklerine bâ'is ü bâdî ne olmuştur yazup vuku'ı üzere 'arz eyleyesün...'¹⁶

Bu ferdandan Sokulluzâde'ye serdarlığın en geç Ocak 1601 tarihinde verildiği ve kendisinin payitahtla haberleşme noktasında ketum olmasının rahatsızlık yarattığı anlaşılmaktadır. III.

Mehmed'in Karayazıcı'nın Sivas Kalesi'ni kuşattığını, Hasan Paşa'nın ise niçin yardıma gitmediğini sorguladığı hatt-ı hümâyûnuna cevaben kaleme alınan bir telhisde¹⁷ Hafız Ahmed Paşa, Sokulluzâde serdar tayin edileli 4 ay olduğunu ve Hacı İbrahim Paşa'nın payitahttan 10 gün önce ayrıldığını ve telhisin yazıldığı tarihte Yenişehir'de olduğunu belirtmektedir¹⁸. Tokat kadısı Şücaüddin ise Karayazıcı'nın Tokat ve havalisinde yaptığı faaliyetleri anlattığı mektubunda serdarların bir türlü harekete geçememesinden yakınmaktadır¹⁹. Bu mektup içerisinde verilen bilgilerden Hasan Paşa'nın 2 Temmuz 1601 (1 Muharrem 1010) tarihinde muhtemelen asker toplamak üzere güneye gitmeden hemen önce Diyarbakir'de, Hacı İbrahim Paşa'nın ise Haziran 1601 (Evâsıt-ı Zilhicce 1009) tarihinde Konya'da olduğu anlaşılmaktadır²⁰. Hafız Ahmed Paşa'nın telhisi ve Kadı Şücaüd-

Resim II:
Hasan Paşa'ya
gönderilen 12
Safer 1010 (12
Ağustos 1601)
tarihli bir
fermanın
sureti (BOA,
KK, nr. 70, s.
440).

16 BOA, KK, nr. 70, s. 440.

17 *Telhisler*, s. 14-16.

18 *Telhisler*, s. 15.

19 "Serdârlarun te'hirinden halka temâm za'f-ı kalb geldi re'ayâ nefislerin ve terekelerin halâs için Yazıcı'ya varup şahne istemek makâmında oldukları fehm olunur." (*Telhisler*, s. 22).

20 *Telhisler*, s. 22.

din'in mektubunda verilen bilgiler birlikte düşünülürse, söz konusu telhisin takriben ne zaman kaleme alındığı tespit edilebilir. IV. Murad'ın Bağdat Seferi Ruznamesi'ndeki rakamlar göz önünde bulundurulduğunda²¹ Hacı İbrahim Paşa'nın Üsküdar'dan Konya'ya takriben 23-27 gün arasında vardığı söylenebilir. Bu bağlamda Hacı İbrahim'in 1601 yılının Mayıs ayının sonlarında (Zilkade 1009) Üsküdar'dan yola çıktığı, dolayısıyla söz konusu telhisin Haziran ayının başında kaleme alındığı tahmin edilebilir. Hafız Ahmed Paşa'nın, Sokulluzâde'nin serdar olarak tayin edilmesine dair verdiği 4 ay bilgisi de bu bağlamda yukarıdaki fermanla uyum arz etmektedir.

Arşiv belgeleri ve telhisler de göz önünde bulundurulduğunda sürecin takriben nasıl gerçekleştiği şu şekilde tasvir edilebilir: 1600-1601 kışında Sokulluzâde Hasan Paşa serdar tayin edilmişti. 1601 yılının Nisan ayında (Şevval 1009) Hacı İbrahim Paşa da Sokulluzâde'ye yardımcı olmak maksadıyla serdar olarak tayin edilmiş ve Mayıs ayının sonlarına doğru harekete geçmişti²². Sokulluzâde Hasan Paşa'nın ise ordu toplamak maksadıyla Musul, Rakka ve Ruha'ya gittiğinden haberdarız²³, ancak mevcut kaynaklar üzerinden bu sürecin kronolojisini çıkarmak mümkün değildir. Hasan Paşa'nın ihmalkârlığıyla mı yoksa Suriye havalisinden ordu toplamanın zorluğundan mı kaynaklanır bilinmez, bütün bu süreç payitahta Hasan Paşa'nın Hacı İbrahim Paşa ile buluşmak ve Karayazıcı üzerine yürümekte geç kaldığı kanaatini oluşturmuştu.

Hacı İbrahim Paşa, Sokulluzâde Hasan Paşa ve payitaht arasında muhabere hususunda ciddi problemler yaşandığı kesindir. Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa'nın III. Mehmed'e arz ettiği bir telhisinde bu duruma dair mühim bilgiler vardır. Söz konusu telhiste, Sokulluzâde'nin iki kapıcısının payitahta mektup getirmek üzere geldikleri belirtilmektedir. Ancak bu mektupların üzerinden hayli zaman geçmiştir, kapıcılar yolda gelirken İbrahim Paşa'ya Ereğli'ye giderken rastladıklarını belirtmekte, Sokulluzâde'nin Karayazıcı ile karşılaştığını umduklarını ifade etmektedirler²⁴. Bu anlatımdan taraflar arasında iletişimde ciddi problemlerin

21 Halil Sahillioğlu, "Dördüncü Murad'ın Bağdat Seferi Menzilnamesi (Bağdat Seferi Harp Jurnalı)", *Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi* 2/3-4 (1965), s. 11.

22 "Muhâsebe-i sefer-i hümayûn be-cânib-i Rum-ili ve Anadolu der-vakt-i Celâli ve ba'z-ı kılâe, vâcib-i sene 1009" başlıklı bir muhasebe defterinde Hacı İbrahim Paşa'ya verilen mühimmat üç başlık altında listelenmişti. Bunlar sırasıyla "Mühimmât-ı sefer-i hümayûn der-vakt-i reften-i Hacı İbrahim Paşa be-cânib-i Celâlî", "Mühimmat-ı yeniçeriyân-ı dergâh-ı âli der-cânib-i sefer-i Celâlî" ve "Mühimmât-ı topçiyân-ı dergâh-ı âli der-cânib-i sefer-i Celâlî" şeklindedir. BOA, MAD, nr. 5145, s. 17-18; Hacı İbrahim Paşa'nın kesin olarak hangi tarihte harekete geçtiği maalesef bilinmemektedir.

23 *Topçular Kâtibi*, I, 322-323.

24 *Telhisler*, s. 19.

yaşandığı anlaşılmaktadır. Aşağıya derc edilen ferman suretinden Hacı İbrahim Paşa'nın Kayseri'ye vardığında payitahtın beklentisinin İbrahim Paşa'nın Sokulluzâde ile buluşması olduğu anlaşılmaktadır:

*Vezîr Hacı İbrahim Paşa'ya hüküm ki südde-i sa'âdetüme mektûb gönderüp yanında olan 'asker ile Kayseri'ye dâhil olduğın bildürmüşsin dahi Celâlî ahvâline müte'allık her ne 'arz eylemiş isen cümlesi ma'lûm-ı hümayûnum olmuştur imdi Celâlî def'i için serdâr ta'yîn olunan düstûr-ı mükerrem [ve] nizâmü'l-âlem vezîrüm Hasan Paşa (...) dahi yanında mevcûd olan 'asker ile mu'accelen kalkup senünle mülâkâ ittifâk u ittihâd üzere Celâlî üzerine varmak için mü'ekked ahkâm-ı şerîfe yazılıp bundan evvel dergâh-ı mu'allâm kapucubaşlarından İbrahim zîde mechudû ile ir-sâl olunmuştur buyurdum ki inşaallahu te'âlâ müşârun-ileyh serdâr varup mülâkâ olduğunda hüsn-i ittifâk u ittihâd üzere Celâlînün üzerine varup...*²⁵

12 Ağustos 1601 (12 Safer 1010) tarihli bu ferman sureti, Hacı İbrahim Paşa'nın Kayseri'ye gelişinden itibaren olayların oldukça hızlı bir biçimde geliştiğini ortaya koymaktadır. Nitekim İbrahim Paşa'nın Kayseri'de Karayazıcı ile muharebeye tutuştuğu ve bu muharebe neticesinde Kayseri Kalesi'ne çekildiği bilinmektedir²⁶. Mehmed b. Mehmed, bu sırada Diyarbekir'de bulunan Sokulluzâde'nin bu mağlubiyet haberini duymasının akabinde ordusunu tamamlamayı beklemeksizin hemen yola çıktığını ve 12 Ağustos 1601 (12 Safer 1010) tarihinde Karayazıcı'yı Sepetlü adı verilen bölgede mağlup ettiğini belirtmektedir²⁷. Muhtemelen 24 Ağustos 1601 (24 Safer 1010) tarihinde kaleme alınmış bir ferman sureti, Hacı İbrahim Paşa'nın Kayseri Kalesi'nde kuşatma altında olduğunu haber verdiği mektubu üzerine kaleme alınmıştır. Ferman suretindeki "Celâlî üzerine serdâr ta'yîn olunan Vezîr Hasan Paşa henüz irişmemekle Celâlî fırsat bulup memâlik-i mahrûseme istilâsı olup def' ü ref'i bâbında imdâd için 'asker lâzım olduğın" ibaresinden Sokulluzâde'nin bölgeye intikalinin mühim bir mesele olduğu ve bunun bir kriz yarattığı anlaşılmaktadır²⁸. Bütün bunlar bir arada düşünüldüğünde Sokulluzâde Hasan Paşa'nın Kayseri Kalesi'ndeki kuşatma üzerine ne hızda aksiyon aldığını yahut Sepetlü adı verilen bölgede Karayazıcı ile olan muharebesinin tam olarak ne tarihte gerçekleştiğini tespit etmek mümkün değildir.

25 BOA, KK, nr. 70, s. 444.

26 *Hasan Bey-zâde*, III, 687; *Nuhbe*, s. 526, 532; *Fezleke*, s. 230.

27 *Nuhbe*, s. 532; *Hasan Bey-zâde* Sokulluzâde'nin Bağdad'dan yola çıktığı şeklinde yanlış bilgi vermektedir (III, 687).

28 BOA, KK, nr. 70, s. 639.

Resim III:
Tokat
Kalesi'ni
gösteren
18. yüzyıl
başlarına ait
bir gravürden
detay
(Kaynağı için
bkz. Resim I).

Kesin olan nokta, Sokulluzâde Hasan Paşa'nın Diyarbakir'den yola çıkarak Elbistan havalisindeki Sepetlü'de muharebeye tuttuğu ve burada kesin bir zafer kazanmasının akabinde Karayazıcı'nın Canik Dağları'na kaçarak burada öldüğüdür²⁹. Sokulluzâde Hasan Paşa bu galibiyetin ardından birçok Kürt emirinin komutası altındaki birliklerden mürekkep ordusuyla Dicle kenarına gitti³⁰. Bunun ardından birçok beylerbeyi kışlamak amacıyla kendi bölgelerine dönerken, Sokulluzâde de kışlamak amacıyla Tokat'a gitti (Seferin başından itibaren takip ettiği tahmini güzergah için aşağıdaki haritaya bkz.)³¹. Sokulluzâde'nin Tokat'a gidişinin asıl sebebi noktasında kronikler suskun olmakla birlikte, bu gidişin esas sebebinin as-

kerlerin mevaciclerinin temini ve nakdin muhafazası hususunda Tokat darphanesi ve kalesinin varlığı olduğu Osmanlı vesikalarından tespit edilebilmektedir³².

Sokulluzâde serdar olmanın verdiği yetkiyle, gerek galibiyetin hemen ardından Dicle kenarında, gerekse bilahare gittiği Tokat'ta sancakbeyliği tevcihleri yapıyor³³, Tokat'ın meseleleriyle uğraşıyordu³⁴. 1602 yılının Şubat ayında (Şa-

29 *Hasan Bey-zâde*, III, 687; *Topçular Kâtibi*, I, 323; *Nuhbe*, s. 532-533.

30 *Topçular Kâtibi*, I, 323.

31 *Topçular Kâtibi*, I, 325.

32 BOA, İbnülemin-Askeriye (İE.AS), nr. 3/186; BOA, Ali Emiri-III. Mehmed (AE.SMMD.III), nr. 2-101.

33 Sivas Beylerbeyliği'ne İlyas Paşa'yı atamasına (22 Safer 1010 / 22 Ağustos 1601) dair bkz. Gökbilgin, s. 329. Muhtemelen Tokat'ta iken eski Basra Beğlerbeği Ahmed Paşa'yı Erzurum Sancakbeyi olarak atamıştı (1 Receb 1010 / 26 Aralık 1601) (BOA, MAD, 18155, s. 35. Akt. *Telhisler*, s. 22).

34 1007 tarihinde tertip edilen bir Tokat avarız defteri Sokulluzâde'ye teslim edilmişti (BOA, MAD, nr. 15615).

ban 1010) kaleme alınmış bir fermanın ise Sokulluzâde'nin ordusunun büyük çoğunlukla süvarilerden mürekkep olması sebebiyle tüfekçi piyadeye ihtiyacı olduğunu merkeze bildirdiği anlaşılmaktadır³⁵. Ordunun bu yoksunluğu muhtemelen payitahttan yola çıkan Hacı İbrahim Paşa'nın ordusunun mağlubiyeti ve Sokulluzâde'nin ordusuyla buluşamamasıyla ilişkilidir. Payitahtın bu problemin en başından beri farkında olduğu ve Celâlîlerle mücadele için iki farklı orduyu birleştirme planı yaptığı düşünülebilir.

Nitekim Sokulluzâde'nin ordusunun zaafiyetlerine dair kanaatinin gerçek olduğu, Karayazıcı'nın kardeşi Deli Hasan'ın, ağabeyinin ölümünün ardından Celâlîleri tek bir sancak altında toplayıp Sokulluzâde'nin üzerine gelmesiyle anlaşıldı. Deli Hasan'ın ilk hamlesi, Sokulluzâde'nin Diyarbekir'den yola çıkmış hazinesini yağmalamak oldu³⁶. Bu yağmanın mahiyetine dair kroniklerde detaylı bilgi olmamakla birlikte, Venedik Cumhuriyeti'nin Halep konsolosu Vincenzo Dandolo'nun kaleme aldığı *Relazione*'de ve Peçuyulu'da bazı bilgiler mevcuttur³⁷. Dandolo'nun verdiği bilgilere göre Deli Hasan Diyarbekir'e iki gün mesafedeki bir mahalde Sokulluzâde'nin eşi dahil olmak üzere bütün harem halkına ve hazinesine rastlamıştı ve bu yağmada yanında götürebildiği her şeyi almış, geri kalanları ise yakmıştı³⁸. Peçuyulu ise Sokulluzâde'nin haremine dokunulmadığını, bu noktada Celâlî reislerinin önlemler aldığını aktarmaktadır.

Bu yağma sonrasında ise Celâlî grubu doğrudan Sokulluzâde'yle karşılaşmak amacıyla Tokat'a yöneldi. Topçular Kâtibi müstesna, bütün kroniklerde Sokulluzâde ile Deli Hasan karşılaşması, detaydan yoksun bir biçimde, tarafların çarpıştığı ancak Sokulluzâde'nin asker yetersizliği sebebiyle Tokat Kalesi'ne çekilmek zorunda kaldığı bilgisi verilmektedir³⁹. Topçular Kâtibi'nin anlatımına göre⁴⁰ Sokulluzâde, Deli Hasan'ın kendisine doğru geldiğini haber alınca asker toplama başladı⁴¹ ve Deli Hasan'ı Gümgün Köyü vadisinde⁴² karşıladı. Bu bölgede

35 Gökbilgin, s. 329.

36 *Nuhbe*, s. 533-534; *Fezleke*, I, 231; *Naîmâ*, I, 208.

37 *Relazioni dei Consoli Veneti Nella Siria*. Torino 1866, s. 116 akt. Griswold, 31; *Peçuyulu*, II, 254. Peçuyulu olayları Hasan Paşa'nın şehadetinden sonraki tarihler olarak anlatılmaktadır. Nitekim Topçular Kâtibi de yağmayı Tokat'taki çatışma sonrasında tarihlemektedir. Bu noktada, *Nuhbe*'nin anlatımı *Relazione* ile uyumu sebebiyle doğru kabul edilebilir.

38 Dandolo burada 5 milyon altın gibi abartılı bir rakam vermektedir. Bu iddia mümkün gözükmemekle birlikte, Deli Hasan'ın kârlı bir yağma yaptığı söylenebilir.

39 *Hasan Bey-zâde*, III, 688-689; *Peçuyulu*, II, 254; *Nuhbe*, s. 534; *Fezleke*, I, 231-232.

40 *Topçular Kâtibi*, I, 325.

41 *Peçuyulu*, Sokulluzâde'nin "şehirlüden ve kurâdan asker cem' itdi"ğini belirtir (II, 254).

42 Bu bölgenin neresi olduğu maalesef tespit edilememiştir.

Resim IV: Sivas istikametinden Tokat'a girişte kervan yolundan Beybağı bölgesi görünümü ve arkada Tokat Kalesi (Journal of the British Gore Ouseley, 1812).

başlayan çarpışma hareketli geçti ve çarpışma Tokat'a taşındı. Sokulluzâde, muhtemeldir ki karşı tarafın kuvvetinin de etkisiyle savunma pozisyonuna geçerek, Tokat'ın çevresini toprakla doldurarak müstahkem bir mevki oluşturdu. Burada takriben 40 gün süren bir mücadeleden sonra, Hasan Paşa, yardımcı kuvvetlerin gelmemesinin de etkisiyle Tokat Kalesi'ne çekildi. Sokulluzâde komutasında kaleye çekilen birlikler, Deli Hasan'ın ordusuna karşı top atışları yaptılar. Deli Hasan tarafı bu atışlardan kaçınmak amacıyla kuşatma yaptıkları bölgelere metrisler kazdılar.

Topçular Kâtibi'nin anlatısında Sokulluzâde'nin Tokat'a çekildikten sonra takriben 40 gün mücadele edip, ardından kaleye çekildiği belirtilmektedir. Diğer kroniklerde ise Tokat Kalesi'ndeki muhasaranın bir ay yahut bir aydan fazla sürdüğüne dair rivayetler vardır⁴³. Kalenin daha müstahkem bir mevki olduğu düşünüldüğünde, Topçular Kâtibi'ndeki 40 gün ifadesi kale muhasarasıyla ilişkilendirilebilir.

43 *Nuhbe*, s. 537; *Fezleke*, I, 532.

Harita:
Sokulluzâde
Hasan Paşa'nın
Celâli Seferi'nin
Tehmini
Güzergahı (1607-
1602)

Sokulluzâde'nin Tokat'ta düştüğü durumun öğrenilmesi üzerine, o sırada Diyarbakir Beylerbeyi olan Hüsrev Paşa serdar tayin edildi.⁴⁴ Sokulluzâde zor durumda bulunmasına rağmen, bu tayinden ve dolayısıyla kendisinin azlinden memnun olmamıştı⁴⁵. Kuşatmanın uzun sürmesinden Deli Hasan tarafının da muhasarada sıkıntı yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu durum Tokat Kalesi'nin müstahkemliğiyle ilişkilendirilebileceği gibi Celâlîler'in kuşatma pratiğindeki eksikleriyle de ilişkilendirilebilir. Nihayetinde, kuşatmayı sona erdirecek olan hamle askeri bir üstünlük sayesinde olmadı. 1602 yılının Nisan ayında (Şevval 1010)⁴⁶ Sokulluzâde'nin adamlarından biri kalenin dışına çıkarak Paşa'nın her sabah bulunmayı adet edindiği bir noktanın bilgisini Deli Hasan ile paylaştı. Bunun üzerine Deli Hasan tarafından bazı tüfekçiler ilgili bölgeye nişan alarak Sokulluzâde'yi şehit ettiler⁴⁷. Bu hamleden sonra Deli Hasan, Tokat'ın ileri gelenlerden haraç topladıktan sonra kuşatmayı kaldırarak Zile tarafına doğru gitti. Hasan Paşa ise geçici olarak defnedildiği yerden çıkarılıp, babasının Eyüp Sultan'daki türbesine defnedildi⁴⁸.

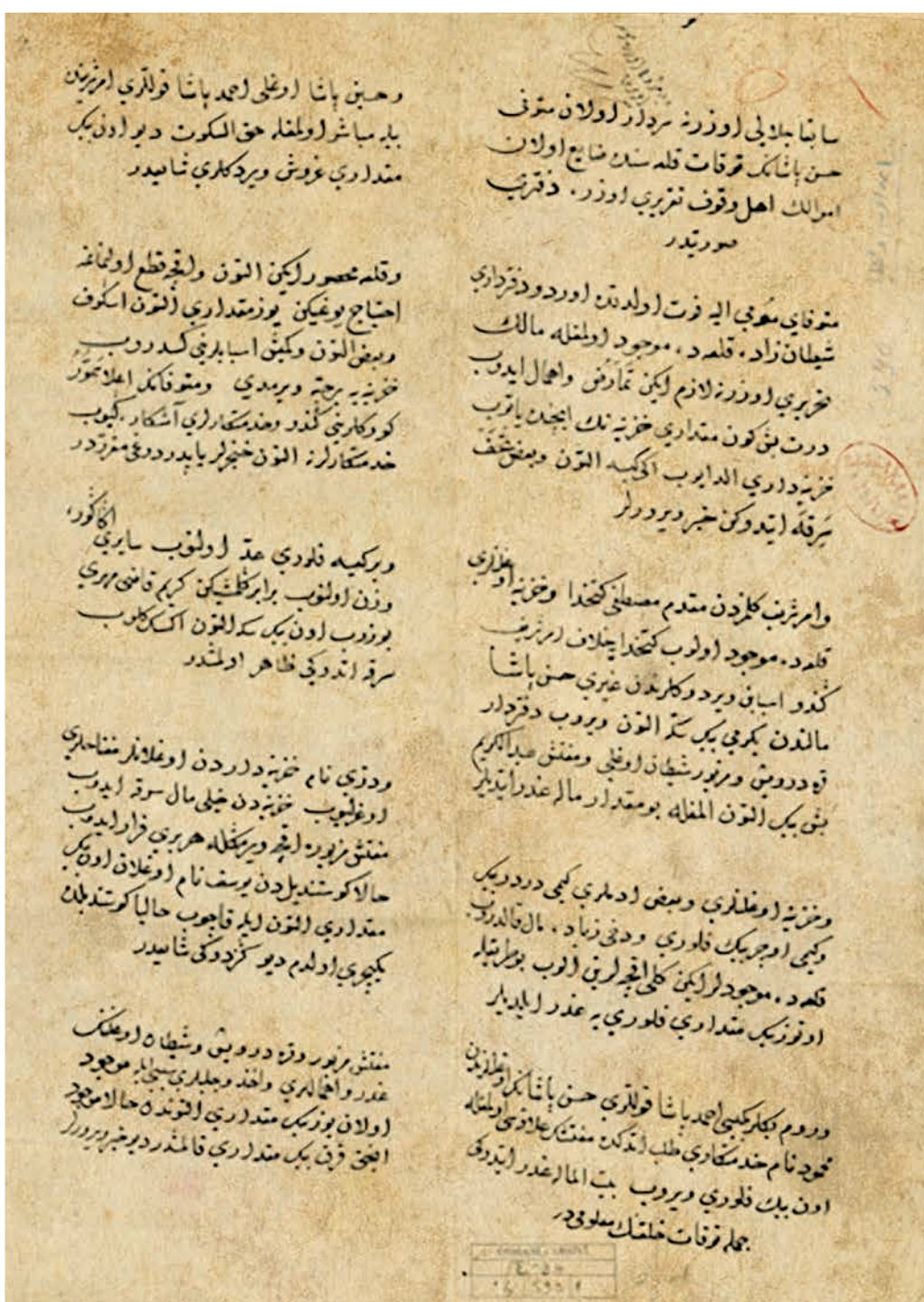
44 *Nuhbe*, s. 536.

45 *Naimâ*, I, 208.

46 Hüseyin Hüsâmeddin Zilhicce 1010 (Haziran 1602) tarihini vermektedir (*Amasya Tarihi*, İstanbul, 1927, 3, s. 351).

47 *Nuhbe*, s. 537; *Peçüvlu*, II, 254; *Hasan Bey-zâde*, III, 689; *Topçular Kâtibi*, I, 323; *Fezleke*, I, 232; *Naimâ*, I, 208.

48 *Topçular Kâtibi*, I, 326.

Resim V: Hasan Paşa'nın şehâdeti sonrasında kaledeki mal ve paralarının yağma edilmesi hakkında kaleme alınan bir raporun ilk sayfası (BOA, İE.DH., nr. 6/590-1)

Hasan Paşa'nın şehâdeti sonrasında kaledeki mal ve paralarının yağma edilmesi üzerine kaleme alınan bir rapordan, paşanın şehit olmasına sebep olan ihanetin esasında ne kadar olağan olduğu görülmektedir⁴⁹. Söz konusu raporda, paşanın 100 bin civarındaki altınından sadece 40 bin civarı altını kaldığı belirtilmektedir. Hasan Paşa'nın mal ve nakdini çalanlar arasında ordu defterdârı Şeytanzâde, müfettiş Abdülkerim, Mustafa Kethüdâ, Hüseyin Paşa oğlu Ahmed Paşa ve Dürrî adlı hazinedâr da vardır.

Sonuç

Sokulluzâde Hasan Paşa'nın Tokat Kalesi'ndeki şehit düşmesiyle neticelenen Celâlî Seferi üzerine hazırladığımız bu inceleme yazısında Osmanlı kaynaklarında ciddi tenakuzlarla nakledilen bu seferin safahatı ve Paşa'nın 1600-1601 kışından 1602 başlarına kadar devam eden serdarlığı arşiv belgeleri ve yabancı kaynakların yardımıyla mümkün mertebe doğru bir kronolojik zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Hasan Paşa'nın serdarlığı süresince payitaht ile taşradaki seferî kuvvetler arasında yukarıda değinilen muhaberat problemleri ve bunun İstanbul'da sebep olduğu yanlış değerlendirmeler modern öncesi dönemlerde iletişim imkânsızlıklarının tarihî hadiseler üzerindeki etkilerini göstermesi bakımından da dikkate değerdir. Hasan Paşa'nın Celâlî lideri Deli Hasan ile olan mücadelesinin son devresinde Tokat Kalesi'ne kapanması ve nihayet bir ihanet neticesinde burada şehit düşmesi vesilesiyle kalenin o dönemki vaziyetine dair de yorumlarda bulunulmuş ve Paşa'nın geride bıraktığı malların akıbetine dair tespit ettiğimiz bir arşiv vesikası üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır.

49 BOA, İbnülemin-Dahiliye (İE.DH), nr. 6/590-1.

Tokat Kazası ve Kadıları (16-18. Yüzyıl)

DOÇ. DR. LEVENT KURU
Milli Savunma Üniversitesi

Giriş

Osmanlı öncesi Türk İslam devletlerinde ve erken dönem Osmanlı idarî yapılanmasında görülmeyen kaza teşkilatlanması, yapılan fetihlerle 15. yüzyıldan itibaren sancak sayısının artmasına ve bir sancaktaki bütün kazaî işlere tek bir kadının yetişemesine bağlı olarak sancaklardaki kadı sayısının artması paralelinde ortaya çıkmıştır. 16. yüzyılda bazı sancaklarda daha da belirginleşen kaza idaresi 17. yüzyılda bütün ülkeye yayılmıştır. Tarihî süreçte ticarî ve kültürel gelişimiyle çevresinin merkezi olmuş bir kasaba veya şehir ile bu merkezi çevreleyen köylerin oluşturduğu kazalar, bazı sancaklarda bir tane olurken, bazı sancaklar ise birden fazla kaza bölgesine ayrılmıştır¹. Ayrıca gerekli durumlarda nahiyeler de kaza olarak itibar edilmişlerdir.

16. yüzyılın ikinci yarısına kadar tüm kazalarla ilgili işlemler Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin yetkisinde iken bu dönemden sonra üst düzey kadılıklar olan mevleviyetlere dair atama işlemleri şeyhülislamın yetkisine geçmiş, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri ise mevleviyet derecesinin altında olan kazalarda görev alacak kadıların ve 40 akçeye kadar olan medreselerde görev alacak müderrislerin özlük işlemleriyle ilgilenmişlerdir. Mevleviyet kazalarına yapılan kadı atamaları “ruûs” defterlerine kaydedilirken, kazaskerlerin yetkisindeki kasaba kadılıklarına yapılan atamalar “ruznâmçe” adı verilen defterlere kaydedilmiştir².

1 Tuncer Baykara, “Kazâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (=DİA)*, XXV, Ankara 2022, s. 117-120; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 2002, s. 233.

2 Osmanlı kaza teşkilatına dair ayrıntılı literatür için; bk. Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, Ankara 2014; İsmail Gündoğdu, *The Ottoman Ulema Group And State Of Practicing “Kaza” Authority During The 18th Century*, Doktora Tezi, Orta Doğu

Mevleviyet kadılıklarına ilmiye teşkilatında uzun süre kadılık ya da müderrislik yapmış tecrübeli ulema tayin edilir ve bu statüdeki kazalarda görev yapan ulema mevleviyet rütbesini kazanmış olurdu. Mevleviyet statülü kazaların sayısı zamanla değişiklik göstermiştir. 15 asırda İstanbul, Edirne Bursa, Filibe, Sofya, Selanik olmak üzere altı mevleviyet varken 16. ve 17. asırda bunlara Şam, Halep, Mısır, Diyarbakir, Bağdat ve Budin de eklenmiştir. 18. asırda Mekke ve Medîne kadılıkları Haremeyn mevleviyeti ismiyle İstanbul kadılığı ile Edirne kadılığı arasına alınmıştır. Bu suretle Haremeyn kadısı terfi ederse İstanbul pâyesini almıştır. Bu dönemde Rumeli ve Anadolu Kazaskerlikleri, İstanbul, Mekke, Medîne, Edirne, Bursa, Şam, Mısır, Kudüs, Halep, Havass-ı Refia (Eyüb), Selanik, Yenişehir, Fenar, Galata, İzmir, Üsküdar, Filibe, Bağdat, Antep, Sofya, Bosna, Erzurum, Maraş ve Trablusgarb mevleviyet statüsündedir. Yine bu dönemde mevleviyetler *Haremeyn kadılığı*, *Bilâd-ı hamse*, *Mahreç*, *Devriye* isimleri altında dört sınıfa ayrılmış ve bu tertip devletin sonuna kadar devam etmiştir³.

Mevleviyetlerin dışında kalan ve kasaba ya da kaza kadılıkları olarak tanımlanan kazalar Rumeli, Anadolu ve Mısır olmak üzere üç guruba ayrılmışlardır. Rumeli canibinde olan kazalar Rumeli kazaskerinin, Anadolu ve Mısır kadılıkları ise Anadolu kazaskerinin yetkisine verilmiştir. 17. yüzyılın ikinci yarısında kasaba kadılıkları kendi aralarında bir derecelendirilmeye tâbi tutulmuşlardır. İmparatorluğun Rumeli canibinde bulunan kazalar kadılara sağladıkları gelire on iki dereceye ayrılırken, Anadolu kazaları on beş dereceye ayrılmıştır. Mısır ve Ceza-yir'deki kazalar ise yedi derecede gruplandırılmıştır⁴.

Kazaların dereceleri ve itibarî bir değer olan akçe değerleri yüzyıllara göre değişim göstermiştir. Örneğin; 16. yüzyılda kaza kadılıkları içinde en yüksek derecede ve mevleviyete en yakın statüde olan kazaların akçe değerleri 300 akçe iken, bu rakam 18. yüzyılda 499 akçe olmuştur⁵.

Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009; Ercan Alan, *Kadısköy Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2015; Levent Kuru, *Kazasker Ruznamçelerine Göre Osmanlı İlimiye Teşkilatında Rumeli Kazaları ve Kadıları (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı)*, Çanakkale 2022; Cihan Kılıç, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İlimiye Teşkilatında İstihdam ve Hareket (Anadolu Kadıaskerliği Örneği)*, Doktora Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017; Ferit Arı, *Osmanlı İlimiye Teşkilatında Kadı ve Müderrislerin İstihdamı (1756-1776)*, Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir 2021; Levent Kuru-Ahmet Önal, *Osmanlı Kaza Teşkilatı (1078/1667-68)*, İstanbul 2018.

3 Fahri Unan, "Mevleviyet" *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 467-468; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı*, s. 96-103; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "İstanbul ve Bilâd-ı Selâse Denilen Eyüp, Galata ve Üsküdar Kadılıkları", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, III (İstanbul 1957), s. 25-32.

4 Kuru-Önal, *aynı eser*, s. 36, 71, 99; M. Kemal Özergin, "Rumeli Kadılıklarında 1078 Düzenlemesi", *Ord. Prof. Dr. İ.Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1988, s. 251-309.

5 Beyazıt, *aynı eser*, s. 183; Kuru, *Kazasker Ruznamçelerine Göre Osmanlı İlimiye Teşkilatında Rumeli Kazaları ve Kadıları (XVIII. Yüzyılın*

Kasaba kadılıklarının mansıb, ilhâk, te'bid, maişet ve arpalık olmak üzere beş farklı statüde tasarruf edildikleri yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur. *Mansıb* terimi, Osmanlı devlet teşkilatındaki memuriyetler için kullanıldığı gibi ilmiye bürokrasisinde kadılık görevi için de kullanılmıştır⁶. Bir kadının geçimini sağlayacak kadar yeterli gelire sahip olmayan kazalar ise yakın kazalarda görev yapan kadıların salahiyetine verilerek *ilhâk kaza* olmuşlardır. Kayd-ı hayat şartı ile kazaların kadılara tahsis edilmesi *te'bîd kadılık* olarak tanımlanmıştır. Mansıb kazaların *pîr ve ihtiyar* olarak tanımlanan ve bir kazayı zabt edecek gücü bulunmayıp gelire ihtiyacı olan kadılara, *mevâlî* denilen üst düzey ilmiye zümresine, *ulemazâde* olarak isimlendirilen ilmiyeye mensup kişilerin çocuklarına, Rumeli ve Anadolu kazaskerlik dairelerinde kadıların özlük işlemlerinde görev alan *tah-tabaşılara* ve devlet içerisinde başka hizmetlerde bulunan müstahak kişilere gelir sağlaması amacıyla verilmesi durumunda ise kaza *maişet* statüsünü almıştır.

Arpalık uygulamasına gelindiğinde ise Osmanlılarda arpalık adıyla bazı devlet memurlarına tahsis edilen ilâve gelirin ne zaman verilmeye başlandığı da kesin olarak bilinmemekle beraber bu terime 16. yüzyıl kaynaklarında rastlanmaktadır. Mesela Rumeli kazaskeri Zeyrekzâde Mehmed'e, 1518'de emekli olduktan sonra Muradiye vakfından Kırklareli (Kırkkilise) kazası arpalık olarak verilmiştir. Verilen misalde olduğu gibi ulemaya arpalık tahsisine dair kayıtlara 16. yüzyılın başlarında görülmesine rağmen uygulamanın daha önce de mevcut olması muhtemeldir⁷. 17. ve 18. yüzyıllarda artarak devam eden bu uygulama ile kasaba kadılığı olarak tanımlanan mevleviyet derecesinin altındaki mansıblar ulemaya ek gelir sağlaması için arpalık statüsünde tahsis edilmişlerdir⁸. Mevâlîye arpalık tahsisi, mevleviyet statüsündeki kazalarda da görülmekte ancak bu uygulamanın tarihten itibaren başladığına dair kesin bir bilgi henüz tespit edilemedi. Bunun yanında 9 Muharrem 1089 tarihli belgeye göre Konya, Rumeli kazaskerliği payesi olan Feyzullah Efendi'ye arpalık olarak verilmesi 17. yüzyılın son çeyreğinde bu uygulamanın mevcut olduğunu gösterir⁹.

İlk Yarı), s. 67-82.

6 Mehmet İpşirli, "Mansıb" *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s. 4; İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlimiye Merkez Teşkilâtı'nda Reform (1826-1876)*, İstanbul 2008, s. 136.

7 Cahit Baltacı, "Arpalık", *DİA*, III, İstanbul 1991, s. 392-393.

8 Kuru, *Kazasker Ruznamçelerine Göre Osmanlı İlimiye Teşkilatında Rumeli Kazaları ve Kadıları (XVIII. Yüzyılın İlk Yarı)*, s. 98-101.

9 Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA), Ali Emiri-IV. Mehmed (AE.SMMD.IV), nr. 1-93.

Tokat Kazası ve Kadıları

Kadı Burhaneddin Ahmed'in Akkoyun Hükümdarı Kara Yülük Osman Bey'e mağlup olup vefatı üzerine Sivas halkının Osmanlılardan yardım istemesiyle oğlu Süleyman Paşa komutasındaki bir orduyu bölgeye gönderen Yıldırım Bayezid 1398'de Sivas ve Kayseri ile birlikte Tokat da Osmanlı topraklarına katmıştır. 1413'te bölgede Sivas, Amasya ve Tokat sancaklarını içine alan *Rûmiye-i Suğra Eyaleti* ihdas edilmiş, II. Murad'ın son döneminde Çorum ve Canik sancaklarının, daha sonra ise Karahisâr-ı Şarkî sancağının katılmasıyla eyaletin sınırları genişlemiştir¹⁰.

15. yüzyılda Osmanlı idari taksimatında kaza yapılanmasının henüz yeni yeni oluşması dolayısıyla döneme ait Rûm Eyaleti tahrirlerinde idarî taksimat olarak *kazâ* ıstılahı geçmez ancak bu durum bölgede kadı bulunmadığını göstermez. Nitekim daha Osmanlı öncesi Tokat'ta şer'i davalara bakan kadıların var olduğu kaynaklara yansımıştır. Abdizâde Hüseyin Hüsameddin Yaşar'ın *Amasya Tarihi* isimli eserinde yer alan biyografik bilgilerde yer yer Tokat kazası ve kadıları da zikredilmiştir¹¹. 16. yüzyıla gelindiğinde ise dönemin başlarından itibaren idarî ve kazaî bir taksimat halinde kaza tabirinin umumî şekilde kullanıldığı tahrir kayıtlarına yansımıştır.

Osmanlı Devleti'nin Rum Eyaleti dâhinde bulunan Tokat'ın kaza teşkilatındaki yerine ve bu kazaya atanan kadılara dair ilk resmi bilgileri 16. yüzyılın başına ait atama kayıtlarından elde ediyoruz. Bu bağlamda Tokat kadısı olarak tespitini yapabildiğimiz ilk isim Hayreddin'dir. Yavuz Sultan Selim döneminin hemen başında 1513'te Anadolu'daki kazalara yapılan kadı atamalarını içeren bir defterdeki kayıtlara göre Öyüklü¹² olduğu anlaşılan Hayreddin kazaya Sultan Bayezid zamanında görevlendirilmiş ve mezkûr tarihte görevi hâlâ devam etmektedir. Aynı kayıttan Hayreddin'in Tokat'a 130 akçe yevmiye ile atandığı anlaşılmaktadır¹³. Osmanlı taşra idarî teşkilatına dair önemli bilgiler veren 1522 tarihli bir kanun-nâme mecmuasında göre Tokat, 120 akçelik kazadır¹⁴. Bu durumda 1521'de Tokat kadısı olan Sinan'ın ve yine 1523'te Tokat'ı tasarruf eden Celal'in 120 akçe

10 Tayyib Gökbilgin, "15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rum", *Vakaflar Dergisi (=VD)*, VI (1965), s. 51-61; Tayyib Gökbilgin, "Tokat", *İslam Ansiklopedisi (=İA)*, XII/1 (İstanbul 1974), s. 400-412; Ali Açık, "Rum Eyaleti", *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 225-226.

11 Abdizâde Hüseyin Hüsameddin Yaşar, *Amasya Tarihi*, VI, haz. Mesut Aydın-Güler Aydın, Amasya 2004, s. 162.

12 Turan Gökçe çalışmasında Hayreddin'in memleketini Öyük olarak okumuş ancak burasının Eğin olması muhtemeldir. Bk. Turan Gökçe, "Anadolu Vilâyetine Dair 919 (1513) Tarihli Bir Kadı Defteri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX (İzmir 1994), s. 250, 258.

13 Aynı makale, s. 215-259.

14 Enver Çakar, "Kanuni Sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XII/1 (Elazığ 2002), s. 261-282.

yevmiye görev yapmış olmaları yüksek olasılıktır. 1528'de Tokat kadısı olarak görünen Abdullah'ın 150 akçe yevmiye ile görevlendirildiği ve bu tarihe gelene kadar dört yılı aşkın bir zamandır kazayı tasarruf ettiği tespit edilmiştir¹⁵.

16. yüzyılın ilk yarısına ait eldeki verilerden yola çıkarak bu dönemde Osmanlı kaza teşkilatı içinde Tokat'ın önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü 1513'te Anadolu'da bulunan 232 kadılık içinde 100 akçe ve üzeri günlük gelire sahip olan sadece altı kaza varken, kalan 226 kaza ise 100 akçeden daha düşük gelirlere sahiptir¹⁶. Buradan çıkarılacak en önemli netice Tokat'ın 16. yüzyılın başında mâmur bir kaza merkezi olduğudur.

15 Turan Gökçe, "934 (1528) Tarihli Bir Deftere Göre Anadolu Vilâyeti Kadılıkları ve Kadıları", *3 Mayıs 1944 50. Yıl Türkçülük Armağanı*, Akademik Kitabevi, İzmir 1994, s. 83; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (=TSMA d.) 8823, vr.13a; *XVI. Yüzyıl Ulema Defterleri*, haz. Ercan Alan-Abdurrahman Atçıl, Ankara 2018, s. 163.

16 Bu altı kazadan Bursa'ya 300, Amasya'ya 150, Nefs-i Ankara'ya 130, Tokat'a 130, Tire'ye 100, Antalya'ya 100 akçe yevmiyelerle kadı atamaları yapılmıştır. Bk. Gökçe, *aynı makale*, s. 215-259.

Kadı
(Jean-Baptiste
Vanmour)

17. yüzyılın başında Tokat kazasının teşkilat içindeki durumu ve Tokat'a atanan kadılara dair bilgileri dönemin müşahitlerinden olan Nevîzâde Atâî'nin eserinden öğreniyoruz. Atâî, Tokat'ın 1008 yılının Ramazan ayında (Mart-Nisan 1600) ilhaklarıyla birlikte mevleviyet olduğunu ve Kastamonu'dan Şuca Efendi'nin Tokat kadısı olarak atandığını, Şaban 1010 (Ocak-Şubat 1602)'da da Şuca Efendi'nin azledilerek kazanın Kabil Ali Efendi'ye ihsan edildiği bilgisini vermiştir. Bu bilgilerden 17. yüzyılın hemen başında Tokat'ın statüsünün yükseltilerek kasaba kadılığından mevleviyet derecesine çıkarıldığı sonucu çıkmaktadır. Ancak yine aynı eserden anlaşıldığı kadarıyla bu durum çok fazla sürmemiştir. Kabil Ali Efendi atandıktan yedi ay sonra Safer 1011 (Temmuz-Ağustos 1602)'de görevinden azledilerek yerine kasaba kadılıklarında görev yapan Abdullah Çelebi 150 akçe yevmiye ile tevcih edilmiştir¹⁷. Böylece kaza mevleviyet kadılığından çıkarılarak tekrar kasaba kadılığı haline getirilmiştir.

Bu bilgilerden Tokat'ın Ramazan 1008 (Mart-Nisan 1600) ile Safer 1011 (Temmuz-Ağustos 1602) arasında iki buçuk üç yıl boyunca mevleviyet derecesinde bir kadılık olarak mevâli kadrolarına verildiği daha sonra tekrar kasaba kadılığı yapıldığı sonucu çıkmaktadır. Tokat özelinde bu değişikliğe neyin sebep olduğuna dair kesin bir bilgi henüz tespit edilmiş değildir. Ancak teşkilatın işleyişi dikkate alındığında Tokat'ın gelirinin mevâli kadroları tarafından beğenmemiş olması yüksek ihtimaldir. Çünkü kadıların geçimlerini atandıkları kazalarda icra ettikleri işlerden aldıkları harçlarla sağlamaları ve zaman zaman kaza gelirlerinin ilmiye teşkilatı içinde uzun süre görev yapmış yüksek dereceli ulemayı tatmin etmemesi kazanın ulema tarafından müteber görülmemesine neden olmuştur. Nitekim Kabil Ali Efendi'den önce Receb 1010 (Aralık 1601-Ocak 1602)'da mevâliden Şemseddin bin Mehmed Kütahya'dan Tokat'a nakledilmiş kabul etmemesi üzerine Kabil Ali Efendi Tokat kadısı olmuştur¹⁸. Ancak onun da görev süresi yedi ay gibi kısa bir zaman sürmüş ve kaza tenzil-i rütbe ile kasaba kadılığı haline getirilmiştir. Kadıların kaza gelirlerini beğenmemeleri sadece yüksek dereceli ulema arasında olmayıp kasaba kadılıklarında da yaşanmaktaydı. Bu durum teşkilat içinde büyük sıkıntılara yol açmakta ve düzenin bozulmasına neden olmaktaydı. Zaman zaman çıkarılan fermanlarla bu tür suiistimallerin önüne geçilmeye çalışılmıştır¹⁹.

17 Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik fi Tekmilâtü'ş-Şakâik*, II, haz. Suat Donuk, İstanbul 2017, s. 1391, 1467-68, 1471.

18 *Aynı eser*, II, s. 1470-1471.

19 Kuru, *Kazasker Ruznamçelerine Göre Osmanlı İlmiye Teşkilatında Rumeli Kazaları ve Kadıları (XVIII. Yüzyılın İlk Yarı)*, s. 167.

17. yüzyılda Tokat kazası ve kadılarına dair bilgiler veren Evliya Çelebi, “*Der-fasl-ı hâkimân-ı şehri azîm Tokat*” başlığı altında Tokat için “*Ve hakim-i şer’i beş yüz akçe pâyesiyile mollâdır*” ifadesini kullanmıştır²⁰. Bu durumda 17. yüzyılın başında üç yıl boyunca mevleviyet statüsü kazandıktan sonra tekrar kasaba kadılığına tenzil edilen Tokat’ın yüzyılın ortasında yeniden terfi ettirilerek mevleviyet derecesine yükseltilmiş olması muhtemeldir. Yine bu dönemde kazaya yapılan atama işlemleri incelendiğinde mevâli kadılarının Tokat’ta görev aldıkları tespit edilmiştir. Örneğin Osmanzâde Mehmed Efendi, Şaban 1053 (Ekim-Kasım 1643)’te Diyarbekir kazasından naklen Tokat kadısı olmuştur. Mehmed Efendi’nin Tokat’ı tam olarak ne kadar tasarruf ettiği bilinmemekle birlikte Şeyhî eserinde, “*Ellî üç Şa’bân’ında Tokât kazasına menkûl ve yerlerine sâniyen selefleri Monlâ Çelebi mevsûl oldu. Ba’de’l-’azl ve’l-infisâl ellî beş Receb’inde Mekke-i Mükerrreme pâyesi zamimesiyile Hasanpaşa-zâde ‘Abdü’l-bâki Efendi yerine Magnisa kazâsına icra-yı şeri’at-ı gararâ ittiler.*” bilgisini vermiştir²¹. Bu durumda Mehmed Efendi en fazla iki yıl Tokat kadılığı yapmıştır. Osmanzâde Mehmed Efendi’nin görevinin bitiminden sonra Zilkade 1059 (Kasım-Aralık 1649)’a kadar Tokat’ı kimin tasarruf ettiğine dair elde kaynaklardan bir bilgi tespit edilemedi. Bu tarihe gelindiğinde ise Kurd Mehmed Efendi Tokat kadısı olarak atanmış ve vefat ettiği Rebiülevvel 1060 (Mart-Nisan 1650)’a kadar kaza Mehmed Efendi’nin tasarrufunda kalmıştır. Onun ölümüyle boş kalan Tokat, Kemalefendizâde İbrahim Efendi’ye arpalık verilmiştir²².

Tokat’ın Kemalefendizâde İbrahim Efendi’yle başlayan arpalık statüsü sekiz yıl boyunca devam etmiştir. Bu süre zarfında sırasıyla; Kudsizâde Şeyh Mehmed, Sun’izâde Mehmed Emin, İmamzâde Şeyhî Mehmed Kadri, Ebu Sadizâde Feyzullah Efendiler Tokat kadısı olmuşlardır²³. Bu kişilerin mesleki kariyerleri incelendiğinde Tokat’ın arpalık olarak kendilerine tahsisi öncesinde ikisinin Rumeli ve Anadolu kazaskeri, ikisinin İstanbul kadısı, birinin ise Mekke kadısı olarak görev yaptıkları anlaşılmaktadır.

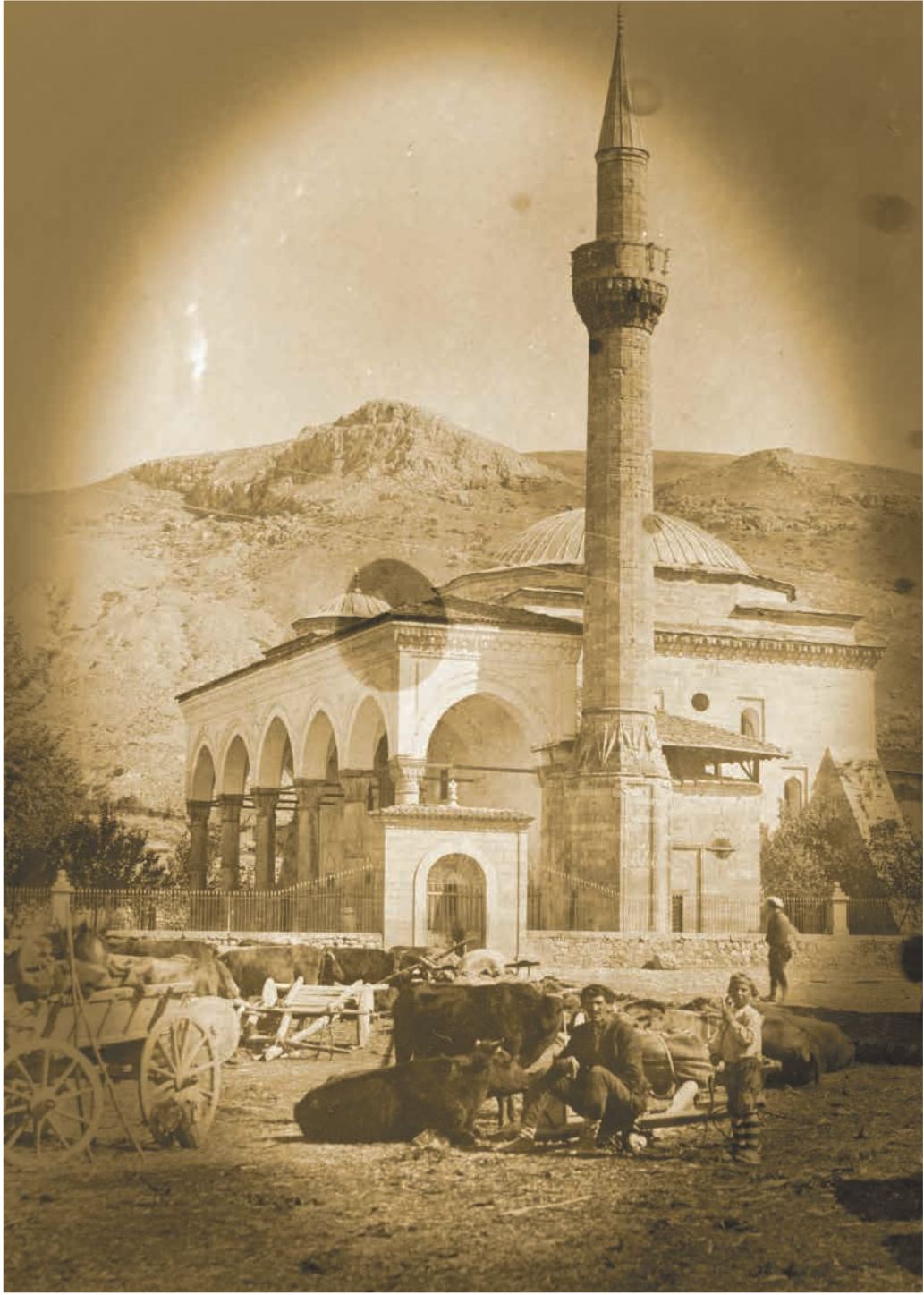
Tokat’ı arpalık olarak tasarruf eden Ebu Saidzâde Feyzullah Efendi’nin Rebiülahir 1068 (Ocak-Şubat 1658)’de görevinden alınması ve yerine Ali Dedezâde Ahmed

20 Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi V. Kitap Topkapı Sarayı Bağdat 307 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, İstanbul 2007, s. 34.

21 Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi’u’l-fuzalâ*, I, haz. Ramazan Ekinci, İstanbul 2018, s. 573, 756; Bu bilgi Uşşâkizâde İbrâhîm Hasib Efendi’nin eserinde de vardır. Bk. Uşşâkizâde İbrâhîm Hasib Efendi, *Zeyl-i Şakâ’ik*, haz. Ramazan Ekinci, İstanbul 2017, s. 450.

22 Şeyhî, *aynı eser*, I, s. 642; II, s. 1551; İbrâhîm Hasib Efendi, *aynı eser*, s. 471-72.

23 Şeyhî, *aynı eser*, I, s. 642, 760, 896; II, s. 989, 1551; İbrâhîm Hasib Efendi, *aynı eser*, s. 464-65, 471-472, 528, 674; Ekte yer alan listede bu kadıların isimleri verilmiştir.

Gülbahar
Hatun
(Meydan)
Cami

Efendi'nin atanmasıyla birlikte Tokat'ın teşkilat içerisindeki durumu yeniden değişmiş ve kaza 17. yüzyılın başından olduğu gibi mevleviyet statüsüne kavuşmuştur²⁴. Ahmed Efendi'den sonra göreve gelen Mektubî Hüseyin Efendi ve Salbaşzâde Abdülkadir Efendi'nin de Tokat'ı mevleviyet kadılığı olarak tasarruf ettikleri, Rebiülahir 1073 (Kasım-Aralık 1662)'te kazanın tekrar kasaba kadılığına tenzil edilerek sâbık Rumeli Kazaskeri Bosnevî Şaban Efendi'ye arpalık olarak verildiği görülmektedir²⁵. Rebiülahir 1081 (Ağustos-Eylül 1670)'e kadar kasaba kadılığı derecesinde Anadolu kazaskerlerinin yetkisi altında kalan Tokat, arpalık statüyle mevali kadılarına gelir sağlaması için tahsis edilmiştir. 1078 (Eylül-Ekim 1667) tarihli kadılık düzenlemesinde de Tokat'ın bu durumu gözükmektedir. Düzenlemede kaza Anadolu Kazaskerliğine bağlı 300 akçelik kasaba kadılığı olarak belirlenmiştir²⁶. Bu durum kazanın mevleviyete yakın kadılıklar arasında olduğuna işaret etmektedir.

Rebiülahir 1081 (Ağustos-Eylül 1670)'de Tokat atanan Salih Paşa İmamı İsmail Efendi'nin mesleki kariyeri incelendiğinde Tokat'tan önce Ankara kazasını tasarruf ettiği bu kazanın da arpalıktan çıkarılarak İsmail Efendi'ye mevleviyet statüsüyle verildiği tespit edilmiştir. İsmail Efendi'nin Tokat'a geçişi nakil yoluyla olmuş ve Tokat kazası da tıpkı Ankara gibi mevleviyet kadılığı yapılmıştır²⁷. Mezkûr tarihten Muharrem 1088 (Mart-Nisan 1677)'e kadar görev yapan kadılar mevleviyet statüsündeki Tokat'ı fiili olarak tasarruf etmişlerdir.

Muharrem 1088-Zilhicce 1098 (Mart-Nisan 1677/Ekim-Kasım 1687) tarihleri arasında on yıl boyunca mevâlî kadrolarına ek gelir getirmesi için arpalık olarak verilen Tokat, 19 Zilhicce 1098 (26 Ekim 1687)'de Hayreddin Paşa Medresesi müderrisi iken tarihi kazaya dahil olan Gümrükcü Mahmud Ağa Hocası Mehmed Efendi'ye mevleviyet kadılık olarak verilmiştir²⁸. Ancak Mehmed Efendi'nin görevinin bitimi sonrası Cemaziyelevvel 1100 (Şubat-Mart 1689) tarihinde kaza tekrar arpalık yapılarak İmam-ı Sultani İbrahim Efendi'ye tahsis edilmiştir²⁹. İbrahim Efendi'nin Zilhicce 1102 (Ağustos-Eylül 1691)'de vefatı üzerine Tokat, Paşmakçızâde Seyyid Ali Efendi'nin arpalığı olmuş ve Şaban 1103 tarihine kadar bu statüde kalmıştır³⁰.

24 Şeyhî, *aymî eser*, II, s. 989, 1551-1551.

25 *Aymî eser*, II, s. 989, 1086, 1107, 1551.

26 Kuru- Önal, *aymî eser*, s. 93, 224.

27 Şeyhî, *aymî eser*, II, s. 1006.

28 *Aymî eser*, II, s. 1320, 1552, 1804; III, s. 1900.

29 *Aymî eser*, III, 1901, 1922, 2017; İbrâhîm Hasib Efendi, *aymî eser*, s. 996.

30 *Aymî eser*, III, s. 1922, 2016-2017, 2158, 2525.

Paşmakçızâde Seyyid Ali Efendi'den sonra göreve gelen Hüseyin Efendizâde Yahya, Tosyevî Mustafa ve Kavukçuzâde Abdullah Efendilerin Tokat'ı mevleviyet kadılığı olarak tasarruf ettikleri Abdullah Efendi'nin 1 Şaban 1106 (17 Mart 1695) tarihinde görevinin bitmesiyle birlikte kazanın tekrar arpalık yapılarak önce Fenarizâde Mehmed Efendi'ye sonrasında ise es-Seyyid Feyzullah Efendi'ye tahsis edildiği kaynaklara yansımıştır³¹.

Es-Seyyid Feyzullah Efendi'den sonra Erzurumî Ömer Efendi tarafından 1-7 Muharrem 1110 (10-16 Temmuz 1698) tarihleri arasında kısa süreliğine mevleviyet olarak tasarruf edilen Tokat, 7 Muharrem 1110 (16 Temmuz 1698) tarihi itibarıyla yaklaşık dört yıl arpalık olarak Ak Mahmud Efendi'nin salahiyetinde kalmış ve 21 Zilkade 1114 (8 Nisan 1703)'te Kocabeğzâde es-Seyyid Fethullah Efendi'ye mevleviyet kadılığı statüsünde verilmiştir³².

Tokat kazasının teşkilat içindeki statü değişiklikleri 18. yüzyılın ilk yarısı boyunca devam devam etmiştir. Böylece kaza, 17. yüzyılın başından itibaren zaman zaman mevleviyet kadılığı zaman zaman ise ulemaya ek gelir sağlaması için arpalık kadılık statüsünü almış ve buraya mevâli kadrolarından atamalar yapılmıştır³³. 18. yüzyılın ikinci yarısı ve 19. yüzyılda ise Tokat devamlı surette arpalık olarak üst düzeye ulemaya tahsis edilmiştir³⁴.

Ek: Tokat Kazasına Yapılan Kadı Atamaları (919-1170/1513-1760)

İsim	Tarih	Azil Tarihi	Tayin Şekli	Kaynaklar
Öyüklü Hayreddin	919 (1513)		Tayin ³⁵	Turan Gökçe, "Anadolu Vilâyetine Dair 919 (1513) Tarihli Bir Kadı Defteri", <i>Tarih İncelemeleri Dergisi</i> , C. IX, İzmir 1994), s. 250.
Sinan	927-928 (1521)		Tayin	<i>XVI. Yüzyıl Ulema Defterleri</i> , haz. Ercan Alan-Abdurrahman Atçıl, Ankara 2018, s. 117; TSMA d. 699.

31 BOA, A. RSK, Defter kısmı, nr. 1555, s. 14; Levent Kuru, *Osmanlı İlmîye Tevcihâtı*, Çanakkale 2021, s. 95, 98, 205, 222, 223 232; Şeyhî, *aynı eser*, III, s. 2017, 2068-2069, 2158, 2279, 2282, 2285, 2289, 2525, 2334-2335, 2537; Şeyhî, *aynı eser*, IV, s. 3032; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Tarih-i Râşid ve Zeyli*, Haz. Abdülkadir Özcan vd., III, İstanbul 2013, s. 1327.

32 Kuru, *Osmanlı İlmîye Tevcihâtı*, s. 205, 246; Şeyhî, *aynı eser*, III, s. 2280, 2289, 2334-2335, 2343, 2519.

33 Bk. Ek'te yer alan Tokat kadıları listesi; Halis Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, 2. Kısım, Tokat 1950, s. 56.

34 Mehmet Beşirli, *Orta Karadeniz Kent Tarihi I Tokat, (1771-1853)*, Tokat 2005, s. 108-113.

35 Kaza Bayezid zamanında 130 akçe kadılık olarak görünmektedir.

Celal ³⁶	929-930 (1523)		Tayin	TSMA d. 8823; <i>XVI. Yüzyıl Ulema Defterleri</i> , haz. Ercan Alan-Abdurrahman Atçıl, Ankara 2018, s. 163.
Abdullah	934-935 (1528)		Tayin ³⁷	Turan Gökçe, "934 (1528) Tarihli Bir Deftere Göre Anadolu Vilâyeti Kadılıkları ve Kadıları", <i>3 Mayıs 1944 50. Yıl Türkçülük Armağanı</i> , Akademi Kitapevi Yayınevi, İzmir 1994, s. 83.
Şuca ³⁸	N 1008		Mevleviyet	Nevîzâde, II, s. 1391
Kabil Ali	Ş 1010	S 1011	Mevleviyet	Nevîzâde, II, s. 1391, 1467-68, 1471
Abdullah Çelebi	S 1011		Kasaba Kadılığı	Nevîzâde, II, s.1468
Osmanzâde Mehmed Efendi	Ş 1053	B 1055 öncesi	Mevleviyet	Şeyhî, I, s. 572-573, 756; <i>Zeyl-i Şakâ'ik</i> , s. 450.
Kurd Mehmed Efendi ³⁹	Za 1059	Ra 1060	Mevleviyet	Şeyhî, I, 642, 763; II, s. 1551.
Taşköprülüzâde İbrahim Efendi ⁴⁰	Ra 1060		Arpalık	Şeyhî, I, s. 642, 763; II, s. 1551; <i>Zeyl-i Şakâ'ik</i> , s. 471-472.
Kudsizâde Şeyh Mehmed Efendi ⁴¹	B 1062	S 1063	Arpalık	Şeyhî, I, s. 896; <i>Zeyl-i Şakâ'ik</i> , s. 674.
Sun'izâde Mehmed Emin Efendi ⁴²	S 1063	12 Za 1064	Arpalık	Şeyhî, I, s. 760, 896; II, s. 1551; <i>Zeyl-i Şakâ'ik</i> , s. 464-65, 528.
İmamzâde Şeyhî Mehmed Kadri Efendi ⁴³	12 Za 1064	L 1067 ⁴⁴	Arpalık	Şeyhî, I, s. 760; II, s. 1551; III, s. 2106-2107; <i>Zeyl-i Şakâ'ik</i> , s. 464-465.
Ebu Saidzâde Feyzullah Efendi ⁴⁵	L 1067	S 1068 ⁴⁶	Arpalık	Gülşah Kızılay, <i>Kamil Kepeci 270 numaralı Ruûs Defteri</i> , Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik 2022, s. 107; Şeyhî, II, s. 989, 1551; III, s. 2106-2107.

36 Hacıhasanzâde'den asaleten mülazım olmuştur.

37 150 akçe kaza olarak görünmekte ve arşiv kaydında kadının dört yıldan uzun süredir görev yaptığı anlaşılmaktadır.

38 Kastamonulu.

39 Sire/Tire'den mâzül.

40 Sâbık İstanbul kadısı; Şeyhî'de Kemalzâde İbrahim Efendi (Cilt I, s. 642); İbrâhîm Hasîb Efendi ise Kemal Efendizâde İbrahim Efendi (s. 471-72) olarak vermiştir.

41 Sâbık Rumeli kazaskeri.

42 Sâbık İstanbul kadısı.

43 Anadolu Kazaskerliğinden tekaüd.

44 Vefât.

45 Sabık İstanbul kadısı.

46 Şeyhî, aynı eser, III, s. 2106-2107'de kazadan ayrılış tarihi R 1068 olarak verilmiştir.

Ali Dedezâde Ahmed Efendi ⁴⁷	S 1068	M 1069	Mevleviyet	Anıl Kır, <i>217 numaralı Ruus Defteri (Metin-değerlendirme, s. 101-202)</i> , Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik 2019, s. 200; Şeyhî, II, 989, 1086, 1551, 1547; III, s. 2106-2107.
Mektubî Hüseyin Efendi ⁴⁸	M 1069	M 1070	Mevleviyet	Şeyhî, II, s. 989, 1086, 1107, 1550-1551.
Salbaşzâde Abdülkadir Efendi ⁴⁹	M 1070	L 1071 ⁵⁰	Mevleviyet	Şeyhî, II, s. 1086, 1107, 1551, 1554; Sevim İlgürel, "Hibrî Abdurrahman Efendi", <i>DİA</i> , XVII (İstanbul 1998), 426-428.
Bosnevî Şaban Efendi ⁵¹	R 1073	N 1077 ⁵²	Arpalık	<i>Zeyl-i Şakâ'ik</i> , s. 564.
es-Seyyid Mustafa Efendi ⁵³	27 L 1077		Arpalık	BOA, İETCT, 5-551.
Ebu Saidzâde Feyzullah Efendi ⁵⁴	18 M 1079	Ca 1080	Arpalık	BOA, İETCT, 1-73; Şeyhî, II, s. 987-988, 1551; III, s. 2106-2107.
Müfti Abdürrahimzâde Mehmed Efendi ⁵⁵	Ca 1080	B 1080	Arpalık	Şeyhî, II, s. 987-988, 1551, 1554; III, s. 2106-2107.
Ebu Saidzâde Feyzullah Efendi ⁵⁶	B 1080	R 1081	Arpalık	Şeyhî, II, s. 987-988, 1006, 1552, 1554; III, s. 2106-2107.
Salih Paşa İmamı İsmail Efendi ⁵⁷	R 1081	Ş 1081 ⁵⁸	Mevleviyet	Şeyhî, II, s. 1006, 1250, 1552, 1556; III, s. 2106-2107; <i>Zeyl-i Şakâ'ik</i> , s. 778.
Sadrüddinzâde Nimetullah Efendi ⁵⁹	Ş 1081	L 1082 ⁶⁰	Mevleviyet	Şeyhî, II, s. 1006, 1250-1251, 1536, 1552; <i>Zeyl-i Şakâ'ik</i> , s. 778.

47 Üla Zekeriyye Müderrisliğinden kaza tarikine dahil olmuştur.

48 Koca Mustafa Paşa Müderrisliğinden mâzul.

49 Darü'l-hadis Müderrisliğinden mâzul.

50 Şeyhî, eserinde Hibri Abdurrahman Efendi ile kardeşi Abdürrahim Efendi'yi karıştırmıştır. Abdürrahim Efendi Muharrem 1070- Şevval 1071 tarihleri arasında Tokat kadısı olarak görünürken aynı eserin Tokat kadılarına dair kısmında Abdurrahman Efendi'nin Muharrem 1070-Muharrem 1071 tarihleri arasında Tokat kadısı olduğu yazılmıştır. Hibri Abdurrahman Efendi'nin vefat tarihi 1068 olduğuna göre Tokat kadılığı yapan kişi kardeşi Abdürrahim Efendi'dir. Bk. Şeyhî, aynı eser, s. 1107, 1551.

51 Sâbık Rumeli kazaskeri.

52 Vefat.

53 Antep kadısı.

54 Sâbık Anadolu kazaskeri; Rumeli payesi.

55 Rumeli Kazaskerliğinden mâzul.

56 Anadolu Kazaskerliğinden tekaüd.

57 Ankara Kadılığından nakil.

58 Vefat.

59 Erzurum'dan mâzul.

60 Şeyhî, aynı eser, II. s. 1552'de tarih Ş 1082 olarak verilmiş.

Abdülkadirzâde Receb Efendi (Kadri) ⁶¹	L 1082	M 1084	Mevleviyet	Şeyhî, II, s. 1224, 1250-1251, 1552; <i>Zeyl-i Şakâ'ik</i> , s. 778.
Sadizâde Seyyid Hibetullah Efendi ⁶²	M 1084	1 R 1085	Mevleviyet	Şeyhî, II, s. 1224, 1251, 1552; <i>Zeyl-i Şakâ'ik</i> , s. 737.
Ahmed Efendi ⁶³	R 1085	1 Za 1086	Mevleviyet	Şeyhî, II, s. 1147, 1224, 1552.
Kızıklızâde Ahmed Efendi ⁶⁴	Za 1086	M 1088	Mevleviyet	Şeyhî, II, s. 1147, 1242, 1552.
Bosnevî İsa Efendi ⁶⁵	M 1088	3 N 1093 ⁶⁶	Arpalık	Şeyhî, II, s. 1147, 1242, 1523, 1552; <i>Zeyl-i Şakâ'ik</i> , s. 767, 922.
Hafız Abdurrahman Efendi ⁶⁷	N 1093 ⁶⁸	Za 1097	Arpalık	Şeyhî, II, s. 1517, 1552, 1794, 1806; <i>Zeyl-i Şakâ'ik</i> , s. 922.
Abdurrahimzâde Mehmed Efendi ⁶⁹	Za 1097	12 Z 1098	Arpalık	Şeyhî, II, s. 1319-1320, 1552, 1794, 1806; <i>Zeyl-i Şakâ'ik</i> , s. 928.
Esadzâde Seyyid Said Mehmed Efendi ⁷⁰	12 Z 1098	19 Z 1098 ⁷¹	Arpalık	Şeyhî, II, s. 1319-1320, 1552, 1806.
Gümrükcü Mahmud Ağa Hocası Mehmed Efendi ⁷²	19 Z 1098 ⁷³	Ca 1100	Mevleviyet	Şeyhî, II, s. 1319-1320, 1552, 1804; III, s.1900, 1922, 1965; <i>Zeyl-i Şakâ'ik</i> , s. 922.
İbrahim Efendi ⁷⁴	Ca 1100	Z 1102 ⁷⁵	Arpalık	Şeyhî, III, s. 1901, 1922, 1965, 1894-1895, 2017, 2525; <i>Zeyl-i Şakâ'ik</i> , s. 966.

61 Bursa'da Kadiriye Medresesinden nakl.

62 Sinob'dan mâzul.

63 Karahisar kazasından munfasıl.

64 Kadriye Müderrisliğinden nakil.

65 İstanbul'dan mâzul.

66 Vefat.

67 Mekke'den mâzul, Anadolu payeli.

68 Şeyhî, aynı eser, II, s. 1517'de nakil tarihini L 1093 olarak vermiştir.

69 Nuran Bakır çalışmasında 2. defa Anadolu kazaskeri olunca arpalıklarının selefine devredildiğine dair bir bilgi vermiştir. (Bk. Nuran Bakır, *XVII. Asrın İkinci Yarısında Payeli ve Bilfiil Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri*, Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul 1966, s. 68); İbrâhîm Hasîb Efendi, eserinde Cemaziyelevvel 1099'da Tokat arpalığı verildiğini, Şevval 1099'da vefat ettiğini yazmıştır.

70 Nakibüleşraf.

71 Vefat tarihi.

72 Hayreddin Paşa Müderrisliğinden nakil.

73 Şeyhî, Süleyman'ın tahta çıkışında (2 Muharrem 1099) Tokat kadısı olduğunu yazmıştır. Bu durumda Said Mehmed Efendi'nin vefatı üzerine Tokat kadılığına atanmış olması yüksek ihtimaldir. İbrâhîm Hasîb Efendi ise eserinde tayin tarihini Rebiülevvel 1099 olarak vermiştir. Bir önceki kadının vefat etmesi ve kazanın boş kalamayacağı düşünüldür ise Şeyhî'nin verdiği tarih daha tutarlı görünmektedir.

74 Sabık imam-ı sultanî ve Rumeli kazaskeri; Şeyhî, II. Ahmed'in cülusunda (26 Ramazan 1102) Tokat arpalığında olduğunu yazmıştır. Ancak kesin olarak kazanın ne zaman verildiğine dair bir bilgi yoktur. Bu durumda Ramazan 1102'de kesin olarak Tokat arpalık olarak tasarrufundadır.

75 Vefat tarihi.

Paşmakçızâde es-Seyyid Ali Efendi ⁷⁶	Z 1102	Ş 1103	Arpalık	Şeyhî, III, s. 1922, 2016-2017, 2158, 2525.
Hüseyn Efendizâde Yahya Efendi ⁷⁷	Ş 1103	1 C 1104	Mevleviyet	Şeyhî, III, s. 2017, 2158, 2525; Levent Kuru, <i>Osmanlı İlmîye Tevcihâtı</i> , s. 98, 223.
Tosyevî Mustafa Efendi ⁷⁸	1 C 1104	1 C 1105	Mevleviyet	Şeyhî, III, s. 2017, 2158, 2279, 2537; IV, s. 3032; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, <i>Târih-i Râşid ve Zeyli</i> , s. 1327; Levent Kuru, <i>aynı eser</i> s. 95, 232.
Kavukçuzâde Abdullah Efendi ⁷⁹	1 C 1105	1 Ş 1106	Mevleviyet	BOA, A. Rsk.d, nr. 1555, s. 14; Şeyhî, III, s. 2017, 2068-2069, 2282, 2289, 2537; IV, s. 3032.
Fenarîzâde Mehmed Efendi ⁸⁰	13 B 1106 ⁸¹	8 L 1106	Arpalık	Levent Kuru, <i>aynı eser</i> , s. 205, 222; Şeyhî, III, s. 2068-2069, 2289, 2334-2335, 2537.
e-Seyyid Feyzullah Efendi ⁸²	7 L 1106	1 M 1110	Arpalık	Şeyhî, III, s. 2068-2069, 2285, 2289, 2334-2335; Levent Kuru, <i>aynı eser</i> , s. 205, 222.
Erzurumî Ömer Efendi ⁸³	1 M 1110	Evail M 1110	Mevleviyet	Şeyhî, III, s. 2289, 2334-2335, 2343.
Ak Mahmud Efendi ⁸⁴	7 M 1111	Za 1114	Arpalık	Levent Kuru, <i>aynı eser</i> , s. 205, 246; Şeyhî, III, s. 2280, 2289, 2343, 2519.
Kocabegzâde es-Seyyid Fethullah Efendi ⁸⁵	21 Za 1114 ⁸⁶	1 Ca 1115	Mevleviyet	BOA, İE.TCT, 10/1173; Şeyhî, III, s. 2289, 2343, 2519, 2807, 2821.
Çalkandızâde Abdullah Efendi ⁸⁷	16 R 1115 ⁸⁸	1 M 1116	Mevleviyet	Levent Kuru, <i>aynı eser</i> , s. 206, 273; Şeyhî, III, s. 2519, 2424,2525-2526, 2575, 2821.

76 Nakibüleşraf.

77 Kütahya'dan mâzul.

78 Gazanfer Ağa müderrisliğinden kaza tarikine geçiş.

79 Medine payesi; A. Rsk'da "Sakız kadısı"; Şeyhî'de "mâzul Sakız kadısı ve Manisa payesiyle" bilgisi verilmiştir.

80 Sâbık Rumili pâyesiyle Anadolu kazaskeri ve hâlâ nakibüleşraf.

81 Tahvil kaydında 1 Şevval 1106'dan zapt etmek üzere yazılmıştır. Bakır'ın çalışmasında ise atama tarihi 22 Şaban 1106 olarak verilmiş ve Şevval 1106'da Gelibolu ile Tokat'ın değiştirildiğini yazılmıştır. (Bk. Nuran Bakır, *aynı tez*, s. 77) Bu durumda görevine başladıysa çok kısa süre kalmıştır.

82 Sâbık şeyhülislâm, hâlâ hoca-i şehriyârî.

83 Tayin olduktan sonra kısa bir süre içinde azledilmiştir.

84 Sâbık Anadolu kazaskeri, Rumili Kazaskerliği pâyesi olan.

85 Sâbık Amed kadısı, Bağdad pâyesi olan.

86 Şeyhî, III, s. 2519'da tayin tarihi Şevval 1114 olarak verilmiş.

87 Sâbık Belgrad kadısı, Manisa payesiyle.

88 Şeyhî, III, s. 2575'te tayin tarihini Cemaziyelvel 1115 olarak verilmiştir.

Paşmakçızâde es-Seyyid Ali Efendi ⁸⁹	2 M 1116	1 Ca 1118	Arpalık	Levent Kuru, <i>aynı eser</i> , s. 206; 281; Şeyhî, III, s. 2424, 2525-2526, 2821.
Lalîzâde Şeyh Mehmed Efendi ⁹⁰	1 Ca R 1118	1 Ra 1119	Arpalık	BOA, İE.TCT. 15/1169; Levent Kuru, <i>aynı eser</i> , s. 206; Şeyhî, III, s. 2525-2526, 2575, 2821.
Çalkandızâde Abdullah Efendi ⁹¹	1 Ra 1119	1 Za 1119	Mevleviyet	Levent Kuru, <i>aynı eser</i> , s. 206, 303; Şeyhî, III, s. 2575, 2619-2620, 2802, 2806, 2808, 2821.
Atâullah Mehmed Efendi ⁹²	1 Za 1119 ⁹³	22 Ca 1124	Arpalık	Levent Kuru, <i>aynı eser</i> , s. 206, 308; Şeyhî, III, s. 2619-2620, 2817, 2821; IV, s. 3124.
Ebu İshak İsmail Efendi ⁹⁴	23 Ca 1124	23 C 1127	Arpalık	Levent Kuru, <i>aynı eser</i> , s. 206, 332; Şeyhî, III, s. 2619-2620, 2821; IV, s. 3124.
Menteşezâde Abdürrahim Efendi ⁹⁵	23 C 1127	19 Z 1128 ⁹⁶	Arpalık	Şeyhî, III, s. 2619-2620, 2665, 2821; IV, s. 3124.
Ebu İshak İsmail Efendi ⁹⁷	5 M 1129 ⁹⁸	28 Za 1137 ⁹⁹	Arpalık	Levent Kuru, <i>aynı eser</i> , s. 206, 355; Şeyhî, III, s. 2665, 2817, 2821; IV, s. 3404, 3124.
Abdullah Efendi ¹⁰⁰	18 Za 1137 ¹⁰¹		Arpalık	Levent Kuru, <i>aynı eser</i> , s. 206, 419; Şeyhî, IV, s. 3404, 3125, 3224.
Ahmed Hasib Efendi	1147 sonrası		Mevleviyet	<i>Tekmiletü's-Şakâ'ik Fî Hakki Ehli'l-Hakâ'ik</i> , s. 199.
Mehmed Sahib Efendi ¹⁰²	20 Za 1151		Arpalık	BOA, C. ADL, 8/558.
Damadzâde Feyzullah Efendi ¹⁰³	3 Ş 1165		Arpalık	BOA, C. ADL, 93/5550.
Pirizâde Osman Efendi	27 S 1170		Arpalık	BOA, C. ADL, 85/5093; <i>İzzî Tarihi</i> , s. 686.

89 Hâlâ şeyhüslâm.

90 Sâbık Anadolu kazaskeri.

91 Hâlâ Manisa kadısı.

92 Sâbık Rumeli kazaskeri.

93 Şeyhî, III, s. 2619-2620'de tayin tarihini 1 Muharrem 1120 olarak vermiştir.

94 Sâbık Rumeli kazaskeri.

95 Hâlâ şeyhüslâm.

96 Vefat.

97 Hâlâ şeyhüslâm.

98 Şeyhî'de bu tarihi 19 Zilhicce 1128 olarak vermiştir.

99 Vefat.

100 Hâlâ şeyhüslâm.

101 1 Zilhicce 1137'den zabt etmek üzere.

102 Rumeli kazaskeri.

103 Sâbık Rumeli kazaskeri.

Yeni Çağ'da Gayrimüslim Seyyahların Gözünden Tokat

ÖGR. GÖR. DR. HÜSEYİN ONUR ERCAN
Türk-Alman Üniversitesi

Giriş

Tokat, tarihin eski dönemlerinden beri (Kalkolitik çağ, milattan önce 5400-3000) gerek ticarî gerekse kültürel açıdan önemli bir şehirdir. Bu önemin başlıca nedeni, sahip olduğu jeopolitik konumdur. Zira Tokat, Orta Karadeniz'in sahil kesimiyle İç Anadolu Bölgesi arasında önemli bir geçit olma özelliğiyle Doğu'dan (Hindistan) Batı'ya (Avrupa) uzanan milletlerarası yolların kavşak noktasıdır, önemli ticaret yolları üzerinde bulunan büyük merkezlerdendir. Selçuklu ulaşım sisteminde önemli bir kavşak olan şehir, Osmanlı hâkimiyetine girdiği Yıldırım Bayezid döneminden itibaren (1398) yine doğu-batı (İran-Tebriz-Erzurum-Erzincan)¹ ve güney-kuzey (Halep-Bağdat-Diyarbakır-Malatya-Sivas)² istikametinde ulaşımı sağlayan yolların kesişme noktası olarak transit ticaret mallarının sergilendiği pazar konumunu sürdürmüştür.³ Tokat, Yeşilirmak havzasındaki mevki itibarıyla aynı zamanda yüzyıllar boyu çok sayıda gayrimüslim seyyahın ziyaret ettiği kadim bir şehir olagelmıştır.

Türkiye'de seyahatnâme literatürüne önemli katkıda bulunmuş olan Stefanos Yerasimos'un Fransızca hazırladığı "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyyahlar: 14.-16.*

1 "İran toprakları içinde yer alan Azerbaycan ve Gürcistan'dan gelen yollar Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu kapısı olan Erzurum'da sona eriyordu. Oradan birkaç küçük değişiklik içeren tek bir güzergâh tüm kervanları Tokat'a çıkarıyor", bk. Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, I, ed. Stefanos Yerasimos, İstanbul 2013, s. 40.

2 Örneğin 1743'te İsveçli Jean Otter, Bağdat-Musul-Kerkük-Mardin-Diyarbakır-Elazığ-Sivas üzerinden Tokat ve Amasya rotasında seyahat etmiştir, bk. Hadi Belge, "İsveçli Gezgin Jean Otter'in Şark Seyahati: Tokat ve Amasya İzlenimleri (1734-1744)", *Turkish Studies – Historical Analysis*, c. 16/3 (2021), s. 256.

3 Ali Açıklık, "Tokat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (=DİA)*, c. 41, s. 223-226.

1717 yılında
Tokat ve
Tokat'ta Türk
Kadınları¹

1 Joseph Pitton de Tournefort, Relation d'un Voyage du Levant, fait par ordre du Roy. Contenant l'histoire ancienne & moderne de plusieurs Isles de l'Archipel, de Constantinople, des côtes de la Mer Noire, de l'Armenie, de la Georgie, des frontières de Perse & de l'Asie Mineure. Avec les plans des villes & des lieux considérables..., vol. II, Paris, Imprimerie Royale, M.DC-CXVII [=1717], s. 432.

Yüzyıllar” isimli kronolojik bibliyografyada, Osmanlı İmparatorluğu’nun topraklarına gelen çoğu Batılı gayrimüslim seyyahın kısa biyografik bilgileri, geliş sebepleri ve kaldıkları süreleri yer almaktadır⁴. Söz konusu eserde seyyahların uğradığı şehirlerin listesine bakıldığında bazı gezginlerin tercih etmiş oldukları güzergâhlar üstünde Tokat’ın da bulunduğu görülmektedir. Batılı seyyahlar tarafından tercih edilen güzergâhların, ulak/kurye rotalarıyla paralellik gösterdiği anlaşılmaktadır. Anadolu yarımadası, Bolu, Osmaniçik, Niksar, Erzincan ve Erzurum üzerinden geçen en kısa kuzey rotası, Bursa, Ankara ve Tokat üzerinden geçen orta kervan rotası ve Kütahya, Konya, Kayseri ve Sivas üzerinden geçen büyük güney askerî rotası ile üç rotanın birbirinden ayrılmasının en iyi örneğini sunmaktadır.

1547 yılı başında Fransa Kralı I. Fransuva tarafından İstanbul’a büyükelçi olarak gönderilmiş bir soylu olan Monsieur D’Aramon’un ekibi tarafından Erzurum’daki Osmanlı ordusuna katılmak üzere kestirme bir yol olarak kullanılan kuzey rotası, 17. yüzyılda Jean-Baptiste Tavernier’in kervanı tarafından takip edilmiştir. Diğer güzergâhlarda, Halep ile Filistin arasında ya da Belgrad’dan İstanbul’a, bu

4 Stefanos Yerasimos, *Les Voyageurs dans l’empire Ottoman: XIVe-XVIIe siècles*, Ankara 1991.

üç kategori birleştirilir, ancak kurye güzergâhları Adriyatik ile İstanbul arasında Balkanlar'dan geçer ve ordu Moldavya'ya ya da Arnavutluk kıyılarına gittiğinde kendi güzergâhını oluşturur⁵.

Tokat, Gürcistan-Kudüs ve İstanbul-Gürcistan hattında da tercih edilen güzergâh üzerinde bulunur. Örneğin Gürcü din adamı Timote Gabaşvili, 1750-1759 yıllarında kutsal mekânları ziyaret etmek amacıyla Yunanistan ve Filistin'e seyahat etmiş ve seyahat dönüşünü Kıbrıs-Atina-İstanbul-Samsun-Sinop-Tokat-Gümüşhane-Erzurum-Ahıska-Suram şehirleri üzerinden gerçekleştirmiştir.⁶ Seyahate çıkarken Batum'dan ayrılıp deniz yoluyla önce Trabzon ve Ünye, ardından karayoluyla İç Anadolu'dan geçerken uğradığı Tokat hakkında şunları yazmıştır: *“Ünye'den yolumuza karayolu ile devam etmeye karar verdik. Ev sahipleri bize yolluk ve ayrıca rahat gidebilmemiz için at verdiler. Oradan ayrıldıktan sonra dört günlük yolculuk sonrası Aziz Grigol Kilisesi'nin bulunduğu Neokesaria [Niksar] şehrine vardık. Kilisenin güzelliğine kendi gözümüzle şahit olduk. Bu şehrin içinden geçen ırmağa “Yılan” diyorlar. Efsaneye göre burada yaşayanların istekleri üzerine şehir halkının ürünlerini mahveden bu ırmağı Tanrı, elindeki asasıyla yukarı kaldırıp uzağa fırlatıp yönünü değiştirdikten sonra ırmağa hitaben: “Bundan sonra senin için belirlenen sınırları geçme!” şeklinde emretti. Uzun ağaçtan sonra bu asa günümüze kadar gelmeyi başardı. Başına gelen bu olaydan korkan ırmak ise ondan sonra oradan uzaklaşmış. Bir gece bahsi geçen ırmağın üzerinden köprüden karşı tarafa geçtik. Oradaki kilise hâlâ Hıristiyanların kontrolü altında.*

O mekândan ayrıldıktan sonra Ermenilerin “Kukuso” olarak dillendirdikleri Komani şehrine geldik. Orada, vatanından sürüldükten sonra yaşamının geri kalan kısmını Komani'de geçiren Aziz Papaz Yuhanna Okrsopiri'nin mezarını ziyaret ettik. Mezarın yakınında, Türklerin “Tokat” adını verdikleri büyük Ermeni şehri Kukuso vardı. Niksarlı Başpapaz Gurasime, kiliseyi Tokat'tan yönetiyormuş. [...] Birkaç günümüzü ayırdığımız bu şehirde, merkezden uzak mesafeye Kraliçe Teodora tarafından yaptırılmış manastırı ziyarete gittik. Takvim 15 Ağustos'u gösteriyordu.”⁷

5 Yerasimos, *Les Voyageurs*, s. 90.

6 “[...] İstanbul'dan ayrıldık ve deniz yolu ile önce Şile'ye oradan da Sinop şehrine vardık. Sinop sonrası yine deniz yoluyla Samsun'a vardık. Samsun'dan sonra karayolu ile önce Amasya'ya sonrasında ise Tokat üzerinden günümüzde Gümüşhane olarak bilinen Kaldea şehrine vardık [...]” (bk. *Osmanlı ve Avrupa Topraklarında Beş Gürcü Seyyah ve Seyahatnameleri (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)*, haz. ve çev. Harun Çimke, İstanbul 2021, s. 90-153.

7 *Aynı eser*, s. 95.

Yerasimos'un Bibliyografyasında Tokat'ı Ziyaret Ettiği Bildirilen Seyyahlar

Yerasimos, yukarıda zikredilmiş olan eserinde Vasiliy isimli Rus tüccar (1465), İtalyan seyyah ve elçi Vincenzo d'Alessandri (1570) ve İngiliz seyyah John Newberie (1581) olmak üzere üç kişinin Tokat'ı ziyaret ettiğini yazar.⁸

1465: Vasiliy isimli Rus tüccarın 1465-1466 yıllarını içine alan hac (Kudüs) yolculuğunda kullandığı güzergâh üzerinde (Bursa, Amasya, Turhal üzerinden) Tokat bulunmaktadır. 1465 Ekim'inde vardığı şehirden şu şekilde bahseder: “*Bursa'dan yola çıktıktan sonra iki kayalık dağın üzerinde yer alan Tokat'a yürümek bir ayımızı aldı. Bu şehrin pazarlarından, hamamlarından, sokaklarından ve hat-ta avlu önlerinden su geçer. Bu şehir Bursa'dan bile büyüktür. Başrahibi Arsène olan ve kutsal Aziz Nicolas'a adanmış tek bir kilisesi vardır; Hristiyanlar azdır.*”⁹

1570: İstanbul'daki Venedik okulundan mezun olan ilk dil çocuğu ve ülkenin dili ve gelenekleri konusunda uzman olan Vincenzo degli Alessandri, 1570 yılında Venedik tarafından İran Şahı'na gönderilmek üzere –1566 ila 1570 yılları arasında İstanbul'da imzalanan anlaşma uyarınca Osmanlılara karşı bir ittifak oluşturmak üzere–¹⁰ İran'a doğru yola çıktı. D'Alessandri görevlendirildiğinde, seyahat planını farklı bir şekilde oluşturdu. Viyana'ya ve ardından Kraków'a giderken Ermeni tüccarların Lviv ve Tebriz arasındaki güzergâhını takip etti. Moldavya'yı geçtikten sonra Akkerman'da Sinop'a doğru yola çıktı ve buradan Tokat, Erzincan ve Erzurum üzerinden Tebriz'e giden kervan yolunu izledi. Dönüş yolunda Gürcistan rotası Batum'dan Rize, Trabzon, Sinop, İstanbul üzerinden Karadeniz'in tüm güney kıyılarını takip etmek üzere yola çıktı. Bir sonraki aşamada Moldavya'daki Yaş ve Hotin üzerinden karayoluyla yine Lviv ve Kraków'a gitti.¹¹

1581: İngiliz tüccarların İpek Yolu'na ulaşma teşebbüslerinin ortaya çıktığı bir dönemde İngiliz tüccar ve maceraperest John Newberie/Newberry/Newbery, Fırat Nehri üzerinden yelken açarak ilk kez Felucce üzerinden Bağdat ve Basra Kör-

8 Krş. Yerasimos, *Les Voyageurs*, s. 61-62, 79, 90, 113, 291, 331.

9 B. de Khitrowo, “Pèlerinage du Marchand Basile 1465-1466”, *Itinéraires russes en Orient. Traduits pour la Société de l'Orient latin*, C I/1, çev. S. P. Khitrovo Genève 1889, s. 244-245. Tüccarın seyahatnâmesinin Türkçe tercümesi için bk. Alihan Büyükçolak, “1465-1466 Yıllarında Anadolu'dan Geçen Rus Tüccar Vasiliy ve Seyahatnamesi (Tercüme-Tahlil)”, *Rusya Araştırmaları Dergisi*, sayı 6/1 (2021), s. 1-21.

10 Yerasimos, *Les Voyageurs*, s. 291.

11 Yerasimos, *Les Voyageurs*, s. 79. Vincenzo d'Alessandri'nin elçiliğine dair raporunun İngilizce tercümesi için bk. Vincenzio d'Alessandri, “Narrative of the Most Noble Vincentio d'Alessandri”, (ed.) Charles Grey, *A Narrative of Italian Travels in Persia in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, London 1873, s. 210-229. Söz konusu raporda Tokat'a ilişkin bilgi bulunmamaktadır.

fezi'ne ulaştı. Hindistan'a ulaşmak için Portekizli tüccarlar tarafından zaten bilinen ve sıklıkla takip edilen Büyük Kervan Yolu rotasını kullanan ilk İngiliz tüccardı. 1581 Ocak'ında Tokat'a da gelmiş olan İngiliz seyyah John Newberie'den, yolculuğu hakkında şunları okumaktayız: “*Erzurum'da seyis tutmanın bedeli elli dört akçe¹² kadardır. Erzurum'dan Erzincan'a bir katırla yolculuğun bedeli on iki shehides [?] ve oradan Tokat'a üç Duckats [düka] kadardır. [...] Ocak ayının on üçüncü günü Erzincan'dan ayrıldık ve aynı gün Serperron¹³ adında bir kervansarayda¹⁴ konakladık. Ayın on dördü Pazar günüydü, Sörperan Hanı'ndan yola çıktık ve aynı gün Ardansegh [Yurtbaşı]¹⁵ adında bir kazada konakladık; o gün Chardalor [Çardaklı] Dağlarını geçtik, o güne dek görülmemiş bir kar, ayaz ve rüzgâr vardı ve bütün gece dağlarda kalma tehlikesiyle karşı karşıyaydık. Ayın 16'sında Yurtbaşı'ndan yola çıktık, aynı gün küçük bir kayanın üzerinde duran küçük bir kilisesi olan Shewbaning [Çobanlı] adlı kasabaya vardık. Ayın 17'sinde Çobanlı'dan yola çıktık, aynı gün Andre¹⁶ adında büyük bir kasabaya vardık; burası yolun dışında, bir tepenin altında, çok hoş bir vadide yer alıyordu. 18 Ocak'ta Suşehri'den ayrıldık ve aynı gün Yeolteğer'de [Hacı Murat/Koyulhisar] nehir kenarında bir yerleşke olan Longo [?] adlı bir kasabada konakladık. Burada Tokat kervanı ile karşılaştık ve bu dağın eteklerinde başka bir nehre ulaştık. Ayın 20'sinde Longo'dan [?] yola çıktık ve aynı gün Prassa [?] adında bir kasabaya vardık. Prassa'dan [?] bir Pazar günü olan ayın 21'inde Tokat'a geldik. Yol üzerinde biri Namnons [?] ve diğeri Manec [?] olarak adlandırılan iki kaza bulunur. Namnous çok büyük bir kazadır ve birçok Hıristiyan vardır. Burada öküzlerle çift sürmeye gidiyorlar, biri ötekinden üç metre uzaktadır.*

Tokat'ın yakınında, şehrin kuzeydoğusunda Ponnats [Yeşilirmak] nehri akar ve üzerinde büyük bir taş köprü¹⁷ vardır. Şehrin kuzeyinde yüksek bir kayanın üzerinde çok müstahkem bir kale vardır ve şehrin güneyinde, hem şehre hem de kaleye hâkim olan çok yüksek bir dağ yükselmektedir. Ve burada yeni inşa edilen bütün evler aslanların inine benziyor. Tokatlıların sabanlarının kulakları yok, ama çok uzun

12 Metinde geçtiği şekliyle “Auctshas”, akçe demektir, bk. Heath W. Lowry, *Ottoman Bursa in Travel Accounts*, Indiana 2003, s. 12.

13 Göyne köyünün yakınlarında bulunan bir han, bk. Thomas Sinclair, *Eastern Trade and the Mediterranean in the Middle Ages*, London 2020, s. 313. Bu yerin (Serperron) ve Newberie'nin metninde geçen diğer yer isimlerinin karşılıkları Sinclair'in kitabından alınmıştır. Serperron, günümüzde Erzincan'ın 40 km kadar doğusunda bugünkü Tunceli yol ayrımı yakınlarında ve Sansa'ya girmeden kuzeydoğuya ayrılan yol üzerindeki Sörperan Hanı'dır, bk. Hamza Gündoğdu, “Kuzeydoğu Anadolu Yol Güzergahı ve Karakulak Menzili”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, sayı 7 (2001), s. 66.

14 Metinde “Crauanserras”.

15 Ermenice kökenli Erzinsi, daha sonra Melikşerif, şimdi Yurtbaşı/Refahiye.

16 Suşehri, eski adıyla Enderes veya Endires.

17 Hıdırlık Köprüsü.

payları var. Kalay, Tokat'ta bir hizmetçi/uşak ederinde, üç yüz akçedir. Pambas [?], altmış iki akçe ayrıca yirmi beş tohum ipek, seksen akçe¹⁸ değerindedir. Ocak ayının yirmi dört ve yirmi beşinci gününde yavaşça ilerleyen kervan geldi. Tokat'taki Yahudi kadınlarının başlarında çok yüksek başlıklar vardır, eski Yunan kadınlarının başlarına bağladığı sargıya çok benziyor. Tokat kalesinin tek bir kapısı vardır, o da kuzeydedir; şehrin o bölümünün tümü Hristiyan'dır. Yirmi dokuz Ocak'ta Tokat'tan ayrıldık ve aynı gün büyük bir kalenin bulunduğu taş bir köprüden geçtik."¹⁹

Tokat'ı Ziyaret Eden Başka Gayrimüslim Seyyahlar

Fransa Kralı XIV. Louis tarafından Babür hükümdarına elçi olarak ilk kez yollanan Fransız seyyah François de La Boullaye-Le Gouz, 1644-1650 yılları arasında geniş bir coğrafyayı dolaşmıştır. Paris'ten başlamış olduğu yolculuğunda Floransa ve Roma gibi Avrupa şehirlerini gezdikten sonra İstanbul-Ermenistan hattıyla İran'a varmış, buradan da Hindistan'a doğru yol almıştır. Hindistan'ın akabinde Hicaz'a geçen seyyah, burada Kuzey Irak'ı gezdikten sonra Mardin'den Diyarbakır'a, oradan da Halep istikametinden Mısır'a devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu topraklarından geçerken İstanbul-Tosya-Amasya üzerinden Tokat'a uğramıştır. Seyahatnâmesini 1653'te Paris'te yayınlamış olan Le Gouz, seyahatnamesinin ilgili bölümünde şunları yazmıştır: “Ekim ayının üçünde Amasya'dan yola çıktık ve yedi saatlik bir yolculuktan sonra Aynapazar, yani Fransızca “Ayna Pazarı” denilen yerde²⁰ eski, yıpranmış bir kervansaraya vardık²¹. Taç kapısında bulunan ve Selçuklu Sultanı Alâeddin'in²² talimatıyla eklenen kitabenin de tanıklık ettiği gibi, Alâeddin bir zamanlar buranın kurucusuydu.²³ 4 Ekim'de Bachi coi²⁴, Fransızca “Şef'in kasabası” anlamına gelir, vardık. Buradan sağ tarafta altı saatlik bir yolculukla kabaca Hercar [?] olarak adlandırılan kasaba görülür. 5 Ekim'de Tohat'a ya da Tokcat'a vardık. Burası Floransa büyüklüğünde bir şehirdir. Ermenilerle dolu ve Avrupa tarzında inşa edilen bir şatoda ikamet eden bir paşa

18 Metinde “Aspers”.

19 “Two Voyages of Master John Newberie, One, into the Holy Land; The other to Balswara, Ormus, Persia, and backe thorrow Turkie”, *Hakluytus Posthumus, or Purchas his Pilgrimes, Contayning a History of the World, in Sea Voyages, & Lande Travels, by Englishmen and others*, ed. Samuel Purchas, Part I, Volume II, London 1625, s. 1418.

20 Tokat'ın Pazar ilçesi.

21 Burası 1239'da yaptırılan Mahperi Hatun Kervansarayı olmalı.

22 I. Alâeddin Keykubat.

23 Esasen burayı Mahperi Hatun yaptırmıştır.

24 Paşaköy.

1717 yılında Tokat ve Tokat'ta Türk Kadınları¹

1 Joseph Pitton de Tournefort, Relation d'un Voyage du Levant, fait par ordre du Roy. Contenant l'histoire ancienne & moderne de plusieurs Isles de l'Archipel, de Constantinople, des côtes de la Mer Noire, de l'Arménie, de la Georgie, des frontières de Perse & de l'Asie Mineure. Avec les plans des villes & des lieux considérables..., vol. II, Paris, Imprimerie Royale, M.DCCXVII [=1717], s. 432).

tarafından yönetilir, birçok güzel eski su kaynağı vardır. Yedi saatlik yolculuktan sonra burada durduk ve arabalara erzak yüklemek için burada beş gün kaldık. Arabanın yüklerini taşıması ve Erzurum'a gitmek için orada develer aldık.”²⁵

18. yüzyılın ikinci yarısında Tokat Kazası'nda yaşayan Rum nüfusa dair bir kayıt için Türkiye ve Rusya'da uzun yıllar yaşamış olan William Eton'un seyahatnamesi fikir verir. Eton, 1776 yılında Tokat'taki gayrimüslim tebaadan alınan arazi vergisi (haraç) miktarını 260 purse Rumi/kise-i Rûmî²⁶ olarak beyan eder²⁷. Bu sayı yine aynı kaynaktan zikredilen örneğin Amasya (180), Trabzon (300) ve Sivas (490) ile kıyaslandığında, Tokat'ta kalabalık sayıda gayrimüslim bulunduğu işaret eder.

1781 yılında Floransa akademisinden İtalyan başrahip Domenico Sestini, İstanbul'dan Basra'ya yolculuk yapmış, bu yolculuğu esnasında Tokat'a da uğramıştır.

25 François de La Boullaye-Le Gouz, *Les voyages et observations du Sieur de La Boullaye-Le-Gouz, gentil-homme angevin: où sont décrites les religions, gouvernemens, & situations des estats & royaumes d'Italie, Grece, Natolie, Syrie, Perse, Palestine, Karamenie, Kaldée, Assyrie, grand Mogol, Bijapour, Indes orientales des Portugais, Arabie, Egypte, Holande, grande Bretagne, Irlande, Dannemark, Pologne, isles & autres lieux d'Europe, Asie & Affrique, ou il à sejourné, le tout enrichy de belles figures; et dédié à l'Eminentissime Cardinal Capponi* (Paris: Chez Geruais Clousier au Palais, sur les degrez de la Sainte Chapelle, 1653, s. 68.

26 1789 yılında 1 kise-i Rûmî 416,5 Esedi kuruş ve 20 akçe ediyordu, bk. Baki Çakır, "Kese", *DIA*, Ek-2: 42. Buna göre Tokat'ta alınan haraç takriben 108.290 kuruşa karşılık geliyordu.

27 William Eton, *A survey of the Turkish Empire*, London 1798, s. 44.

Bir arkeolog, nümizmat ve doğa bilimci olan Sestini, bir yüzyıl öncesinde tıpkı Le Gouz gibi İzmit-Bolu-Tosya-Amasya güzergâhını, yani Anadolu Orta Kol rotasını²⁸ takip ederek Tokat'a varmıştır. Yolculuğunu Sivas, Keban ve Diyarbakır üzerinden Bağdat'a sürdürmüş olan Sestini'nin Tokat hakkında yazdıkları şu şekildedir: “*Tokat'tan külçe hâlinde gelen bakır, karayoluyla Samsun'a ulaşır ve buradan dağılır*²⁹ [...] *Sirke, Tokat'ta bol miktarda var [...] Komana Pontika Antik Kenti'nin yer aldığına inanılan Tokat, az ya da çok geniş bir vadide yer alır. Dağların nasıl kıvrıldığına bağlı olarak geniş bir vadide yer alır. Vadiyi çevreleyen en yüksek iki dağ, hüzünlü bir manzara ve yoğun bir hava yaratıyor. En dik olanın tepesinde eski bir kale görülebilir. Bu şehir büyüktür ve Türkiye'nin en zengin şehirlerinden biridir. Ortasından bir nehir akıyor. Şehrin duvarları yok. Şehri bir Müslüman, bir ağa, bir serdar ve bir molla yönetiyor. Nüfus, çoğu Türk olmak üzere yirmi binden fazla kişiden oluşmaktadır; iki bin Ermeni, üç yüz Rum ve birkaç Yahudi vardır. Türklerin burada birkaç camisi var. En güzeli eskiden bir Rum kilisesiydi. Türklerin sadece bir tane oldukça fakir bir kilisesi var; bana söylenene göre şehirden bir mil uzakta, antik sütunlara sahip çok güzel bir kiliseleri daha varmış. Ermenilerde yedi tane var. Altı yıl önce, 1775 yılında çıkan bir yangın Tokat'ta büyük hasara yol açtı. Köprü üzerindeki Ermenilerden birkaç madalya satın aldım.*”

Tokat ticaret odaklı bir şehir olduğu için buraya gelen kervanlar için çok sayıda han var. Son olarak, Magnesia Meandri/Aidin nakliye şirketi Tokat'taki imalathaneler için pamuk getirir ve yirmi günde varacağı İstanbul'a kadar gider. İran'dan gelen ipek, şallar, safran ve kök boya da eklenirdi, ancak Perslerin eskiden geliştirdiği bu ticaret dalı çok azaldı. Tokat'ın kendisi çok fazla ipek üretiyor. Keten boyuyorlar, Fas derisi hazırlıyorlar ve demir işliyorlar. En çok ticareti Ermeniler yapıyor; Tomagia'nın evi çok zengin. Sakinleri rahat ve bu nedenle biraz yaramaz. Ermeniler burada İstanbul'dakinden farklı ve oldukça tuhaf bir şekilde giyiniyorlar. Başlarına taktıkları büyük ve yuvarlak kalpak İran Mitra dinine benziyor. Tokat'ta Sivas halkının mutsuz olduğunu ve Kürtlerin sürüleriyle yolumuzun üzerinde durduklarını, bunun da onları tedirgin ettiğini öğrendik. Trabzon'daki valiliğinden Sivas'a geçmekte olan Çerkez diye bilinen Hamet Paşa'nın³⁰ yakında

28 Yusuf Halaçoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, sayı II (1981), s. 123.

29 Bu bilgiyi doğrulamak mümkündür: “Ergani'den develerle taşınan bakır madeni, Tokat'taki büyük kalhanede işlenerek mamul hale getirilir, buradan Samsun iskelesine ve oradan da İstanbul'a gönderilirdi”, bk. Belge, “İsveçli Gezgin Jean Otter”, s. 259.

30 Burada kastedilen, sabık Köstendil muhafızı, 30 Eylül 1779'dan 14 Nisan 1781'e kadar Trabzon Valisi olan Çerkez Hasan Paşa'dır, krş. Mehmet İnaş, “Trabzon / Batum Eyâleti Valileri (1755–1795)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, c. 31/1 (2006),

gelmesini beklememiz tavsiye edildi, ancak maceraya atılmaya karar verdik. 14 Mayıs'ta yolculuğumuza devam etmek üzere Tokat'ı ve nehri geçtik.”³¹

Yerasimos'un Anadolu'nun –Ankara ve Bursa ile birlikte– en önemli üç ticaret şehrinde biri olarak zikrettiği Tokat'a³² yine 18. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye'deyken gelmiş olan Fransız seyyah Peyssonel, Fransızların Kırım üzerinden Anadolu ve Kahire'ye olan ticareti üzerine yaptığı çalışmasında şunları yazmıştır: “*Tokat, Kastamonu ve Amasya'dan gelen ince pamuklu/Karadeniz kıyılarından gelen zamklı kumaş türü (Fr. Boucassin) veya boyalı pamuklu kumaşların ticareti Kırım'da çok büyüktür ve ticarî payı ortak yılda 400.000 kuruştan fazladır.*”³³

Sonuç

Anadolu'nun kadim şehri Tokat hakkında bu bildiride sunulan Batılı ve Doğulu gayrimüslim Rus, Gürcü, İtalyan, Fransız ve İngiliz seyyahlarının izlenimleri, daha önce yapılmış çalışmalardan ortaya çıkan bilgileri doğrular nitelikte, şehrin seyyahların uğrak bir yer olduğunu, önemli bir ticaret merkezi vasfını taşıdığını, suyunun bol bulunduğunu ve kullanımda olan çok sayıda hanı barındırdığını göstermektedir. Bunun dışında seyyahların izlenimlerinden hareketle Tokat'ın demografik yapısının çeşitli olduğu anlaşılmaktadır. 18. yüzyıl sonlarında Tokat'ı ziyaret eden ve şehrin aktif ticarî yönüne vurgu yapan Domenico Sestini'den önce mesela aynı yüzyılın başında 28 Eylül 1701'de Tokat'a gelen Tournefort da, burayı “*Küçük Asya'nın ticaret merkezi*” olarak görmek gerektiğini yazmıştı.³⁴

Yukarıda zikredilen gayrimüslim seyyahlar, Tokat'ın gelişmişliğine dikkat çekmektedirler. Nitekim 1465 yılında Bursa'dan Tokat'a yürüyerek bir aylık zaman zarfında ulaştığını yazan Rus tüccar Vasiliy, Tokat'ın “*Bursa'dan bile büyük*” bir şehir olduğunu belirtmiştir. Kendisinden yaklaşık olarak iki yüzyıl sonra 1653'te şehri ziyaret etmiş olan Fransız seyyah Le Gouz tarafından da Tokat, “*Floransa büyüklüğünde bir şehir*” olarak tarif edilmiştir.

s. 174-175.

31 Domenico Sestini, *Voyage de Constantinople à Bassora, en 1781, par le Tigre et l'Euphrate, et retour à Constantinople, en 1782, par le désert et Alexandrie*, çev. C. de Fleury, (Paris: Chez Cuchet, 1798), 48-54. Kitabın İtalyanca orijinali için bk. Domenico Sestini, *Viaggio da Costantinopoli a Bassora fatto dall'abate Domenico Sestini accademico etrusco* (Yverdon 1786).

32 Yerasimos, *Les Voyageurs*, s. 62

33 M. de C. Peyssonnel, *Traité sur le Commerce de la Mer Noire*, c. 1, Paris 1787, s. 49.

34 Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, II, 223.

18. Yüzyılın İlk Yarısında Şark Seferlerinde Tokat ve Çevresinden Yapılan Askerî Yardımlar (1722-1746)

DOÇ. DR. BEKİR GÖKPINAR
Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi

Giriş

18. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuda, batıda ve kuzeyde uzun süreli savaşların yaşandığı bir dönemdir. Bunlardan biri şüphesiz İran ile aralıklarla yapılmış ve devleti ciddi manada meşgul etmişti. İşte yüzyılın ilk yarısında yapılan İran savaşları üç ayrı safhada gerçekleşmiştir. İlki 1722-1725 yılları arasında, ikincisi 1732-1736 ve sonuncusu ise 1742-1746 yılları arasında cereyan etmişti. 1722 yılında İran tahtında Şah Hüseyin bulunuyordu. Şah Hüseyin 1694 yılında tahta çıkmış ve saltanatının son senelerinde iç isyanlar huzuru bozmuştu. Özellikle ülkenin doğusundaki aşiretler şahın otoritesini tanımaz olmuşlardı. Bu aşiretlerden biri Doğu İran'daki Türk aşiretlerinden Galcaî ve Kılıçlar oymaklarının reisi olan emir Üveys oğlu Mahmud Han bağlı olduğu Şah Hüseyin'e isyan ederek amcazadesi Mir Kasım Herat'ı işgal etmiş ve Mir Mahmud ise üzerine sevk edilen İran kuvvetlerini mağlup ederek Kirman, Yezd, Meşhed'i almış ve sonra İsfahan üzerine yürümüştür (1722). Mir Üveys oğlu Mahmud, önüne çıkan İran güçlerini bozguna uğratarak İsfahan'ı kuşatmış ve bunun üzerine bazı İran devlet adamları şehzade Tahmasb'ı alarak Kazvin şehrine kaçmışlardı.¹

1722 yılında Mir Mahmud'un İran içlerine kadar ilerleyip İsfahan'ı kuşatma altına alması Osmanlı Devleti ve Rusya tarafından dikkatle takip edilmiştir. Bu sıra-

1 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, IV/I*, Ankara 1988, s. 172-173.

larda Rusya, Baltık meselelerini çözüme kavuşturduktan sonra yönünü Hazar ve Kafkasya kıyılarına doğru çevirmişti. Rusya, 1711 yılında Prut Savaşı'nda Karadeniz'e şimdilik ulaşamayacağını fark etmesiyle birlikte Baltık'tan sonra Hindistan'a ulaşıp ipek yolunu elde etmek ve Osmanlı yayılmasını doğuda mani olmak için Kafkasya ve Hazar kıyılarına doğru yeni hareketlere girişmişti. Bu minvalde Ermeni ve Gürcülerin Rusya'yı Kafkasya'ya davetleri de önemlidir. Rusya'nın Kafkasya'ya doğru hareketinde bu iki ülkenin askerî ve lojistik destek taahhüt etmesi de işini kolaylaştırmıştı. Nitekim bu uygun ortamı değerlendirmek isteyen Çar Petro daha İsfahan kuşatma altında iken 1722 yılında karadan ve denizden Hazar kıyılarına doğru harekate başlamıştı. Hedefinde ise Kafkasya'nın önemli şehirleri Derbent, Şirvan ve Bakü vardı.²

İşte İran'da meydana gelen iç karışıklılar ve bunalım, Rusya'nın aniden Hazar sahilleri boyunca Dağıstan üzerinden İran'a doğru inmesi, Şirvan civarında Şii İranlılardan sonra Rusların zulmüne maruz kalan Sünnî halkın yardım talepleri Osmanlı yönetimini bu konuyla ilgilenmek zorunda bırakmıştı. İçeride de bir müddetten beri sefere çıkmayan yeniçerilerin savaş talepleri, Avsturya'ya Pasarofça'da terk edilen yerlerin telafisi Damad İbrahim Paşa'yı doğuya yeni bir sefer açmaya teşvik etmişti.³ Osmanlı, İran'ın içinde bulunduğu karışıklıktan da faydalanarak yeni bir sefer hazırlığına başladı. Bölgedeki gelişmeleri takip için Dürrî Efendi, daha önce İran'a gönderilmişti(1720-1721). Sınır boylarındaki valilerden alınan bilgiler, İran'a gönderilen casusların verdiği raporlar Kasr-ı Şirin Antlaşması'nın hükümlerinin kalmadığını gösteriyordu. Osmanlı devlet yönetimi, konuyu bir meclis toplayarak istişare etti. Bu istişarenin sonucunda sınır komşusu İran'ın Afgan işgalinden kurtarılması gerektiği kanaatine varıldı. Rusya'nın da güney istikametine yönelmesi ile doğuda üç cepheli bir savaş kararı ortaya çıktı. Erzurum beylerbeyi Silahdâr İbrahim Paşa Güney Kafkasya, Van valisi Köprülüzâde Abdullah Paşa Azerbaycan ve Bağdat valisi Eyyüplü Hasan Paşa ise Hermedan ve Kirmanşah taraflarına sefer için serasker tayin edildiler (1722).⁴

İlk cephe Kafkas tarafına açılmış olup, Tiflis hanı Vahtan Han'ın İran'dan ayrılarak bağımsız hükümet kurması, etrafında kendisine itaat etmeyenlere karşı

2 Serdar Genç, *Lale Devrinde Savaş, İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, İstanbul 2013, s. 16-17.

3 Abdurrahman Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2011, s. 32-33.

4 Abdülkadir Özcan, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-III*, İstanbul 2017, s. 169-170.

taarruz etmesi, Şirvan civarını da zabt etmek üzere harekete geçmesi ile Osmanlı buna karşı karşılık vermek için Erzurum valisini bu istikamete serasker olarak tayin etti. Harekatın Vahtan Han üzerine olduğu, İran ile olan sulhu bozmayacağı belirtilerek Tiflis üzerine ordu yürüyüşe geçmişti (Ekim 1722). Tiflis tarafına serasker olan Silahdâr İbrahim Paşa, maiyyetinde Diyarbekir valisi Arifi Ahmed Paşa ve Kars beylerbeyi İshak Paşa yer almıştı. İbrahim Paşa yerine serasker olan Arifi Ahmed Paşa önce Nahçıvan, akabinde Revan'ı teslim almıştı(1724). Yeni Erzurum valisi Mustafa Paşa da Lori ve Gece'yi teslim almıştı(1725).⁵ Irak cephesinde Eyyüplü Hasan Paşa serasker tayin edilerek Kirmanşah'ı almış (1723), onun vefatı ile yerine geçen Ahmed Paşa harekate devam ederek Hemedan'ı zabdetmişti (1724). İran'ın Azerbaycan coğrafyasında ise Van valisi Köprülüzade Ahmed Paşa tarafından Hoy ve Çors alınırken Tebriz kuşatılmış ancak kış şartları sebebiyle ordu geri çekilmiş ancak ertesi yıl şehri ele geçirmişti (1725).⁶

İran'da bir müddet sonra Şah Tahmasp, Osmanlı'nın zabtettiği yerleri geri istemesi ile olayların seyri değişti. Damad İbrahim Paşa, savaş açmadan Kirmanşah ve Hemedan'ı İran'a vererek bir antlaşma yapmaya çalışırken Tahmasp'ın harekete geçerek Osmanlı kuvvetlerini mağlup ederek Hemedan ve Tebriz'i alması ile sulh bozulmuş oldu. Uzun süredir Osmanlı başkentinde devam eden sükunetin ve eğlencenin yerini derin endişe aldı. İran'ın aldığı topraklar üzerine bu defa kalabalık bir ordu ile sefere çıkma planı yapılmakta idi. Sınır şehirlerindeki muhafızlara fermanlar gönderilerek 100 binden fazla asker için hazırlık başladı. Hatta Damad İbrahim, sefere bizzat padişahın da katılacağını ilan etti. Ancak Patrona Halil isyanı sebebiyle İran seferi inkıtaya uğradı (1730).⁷

III.Ahmed'in tahttan indirilmesi ve I. Mahmud'un salatanat yıllarının başında çözülmesi gereken önemli meselelerden biri İran ile devam eden ihtilafli konular idi. Şah Tahmasp 1730 yılının sonuna doğru 20 bin civarında askeri ile İsfahan'dan yola çıkarak Tebriz üzerinden Revan önlerine kadar geldi. Şehri kuşatmasına karşın Hekimoğlu Ali Paşa'nın mukavemetini kıramadı(1731). Şah'ın geri çekilmesi ile birlikte onu takip eden Ali Paşa, Kürican ovasındaki savaşta galip geldi. Paşa, Tebriz ve Hemedan'ı bu sırada zabtederken Şah ise Kazvin'e geri çekildi. Ancak bu sırada İstanbul'da ortaya çıkan huzursuzluklar nedeniyle

5 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV, s. 177-178.

6 Geniş bilgi için bkz. Genç, *a.g.e.* s. 21-24.

7 Uzunçarşılı, *a.g.e.* s. 198-202.

Taşhan'dan
Tokat Kalesi
(Hasan Erdem
Arşivi)

İran'la barış görüşmeleri başlatıldı. Nihayet her iki taraf Hemedan'da bir araya gelerek antlaşmaya vardı. Osmanlı-İran arasında Aras nehri sınır olacak, Tiflis, Revan, Nahçıvan ve Şemahi Osmanlı'da, Tebriz, Kirmanşah, Hemedan ve Luristan İran'a kalacaktı (1732).⁸

Osmanlı-İran antlaşması aslında her iki tarafı tatmin etmemiştir. Nadir, antlaşmayı derhal bozdu, II. Tahmasp'ı tahttan indirip yerine oğlu Abbas'ı geçirdi ve kendisini de saltanat naibi ilan ederek yönetimi eline aldı (7 Eylül 1732). Akabinde emrindeki kuvvetleri üçe ayırarak kendisi Erbil ve oradan Bağdat'ı kuşattı (Ocak 1733). Ancak Erzurum valisi Topal Osman Paşa kumandasındaki Osmanlı askeri karşısında dayanamayarak yaralı olarak Hemedan'a döndü (20 Temmuz 1733).

⁸ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, Erhan Afyoncu (Ed.), İstanbul 2011, s. 446-448.

Yine aynı yıl Irak seferine çıkarak Kerkük'ün kuzeyinde karşılayan Osmanlı kuvvetlerini mağlup ederek Bağdat'ı yeniden kuşatma altına aldı. Bu sırada İran'da çıkan iç karışıklıktan dolayı geri dönmek zorunda kaldı. İsyanı bastırdıktan sonra bu defa İsfahan'a geçip Osmanlı'ya karşı Ruslarla ittifak yaptı. Rus desteğini alarak Gence'yi kuşattıysa da geri alamadı (Mart 1735) ve Kars'a yürüdü. Kars'ın güneydoğusunda Osmanlı seraskeri Abdullah Paşa'yı mağlup ettikten sonra (9 Temmuz 1735) Gence'yi, Tiflis'i ve Revan'ı zapt etti (1736).⁹

Doğuda bunlar olurken Osmanlı'nın batı cephesinde yeni gelişmeler üzerine İran'la barış görüşmeleri yapılmasına karar verildi (Şubat 1736). İran'ın Osmanlı'dan talepleri daha çok Caferî mezhebi ile ilgili olması hasebiyle görüşmeler kesildi. Bir müddet sonra görüşmelere İstanbul'da devam edildi. İstanbul'da yapılan toplantılarda bazı konularda mutabakat sağlanmasına rağmen antlaşma imzalanamamış ve görüşmelerin İran'da devam edilmesine karar verilmişti (Eylül 1736).¹⁰

Nadir Şah, Caferiliğin beşinci mezhep kabul edilmesi ve Ka'be'nin etrafında bir rükün tahsisi talebinin Osmanlı tarafından reddedilmesi üzerine savaş hazırlıklarına başladı. Nadir Şah, Ahmed Paşa'dan önce Bağdat'ın teslimini istemiş, ardından da hem Bağdat hem de Kerkük'ü kuşatmıştı. Kerkük'ün düşmesi üzerine Hekimoğlu Ali Paşa yerine Seyyid Hasan Paşa sadrazam tayin edilmiş ve İran seferine gönderilmişti (1743). Nadir Şah, diğer taraftan Dağıstan'ı işgal etmiş, Irak cephesinde de Hille ve Kerkük'ü teslim alıp Musul'u kuşattıysa da geri çekilmek zorunda kalmıştı. Bunun üzerine Nadir Şah, barış teklifi yapmış ancak Osmanlı tarafından kabul görmemişti. İran'la savaş 9 Aralık 1744'e kadar devam etmiş ve nihayet Osmanlı geri çekilmek zorunda kalmıştı. Serdar Yeğen Paşa'nın vefatı ile Osmanlı ordusu dağılmış ve Kars düşmüştü. Nadir Şah'ın barış görüşmeleri talebi önce ciddiye alınmayarak Kırım ve Mısır'dan yeni asker takviyesi yapılmış ve Hekimoğlu Ali Paşa, Kars seraskerliğine tayin edilmişti. İran'ın yeniden barış görüşmeleri talebi bu defa karşılık bulmuş, Kasr-i Şirin Antlaşması esas alınarak sulh yapılmıştır (6 Ekim 1746).¹¹

9 Azmi Özcan, "Nadir Şah", *DİA*, XXXII, 276.

10 Ateş, *Nadir Şah*, s. 114-117.

11 Özcan, *Osmanlı Sultanları*, s. 189-190.

Tokat ve Çevresinden Yapılan Askerî Yardımlar

Seferlerin başarıya ulaşmasında askerî güçlerin teknik donanım, talim ve disiplinleri yanısıra sefer öncesi yapılan hazırlıklar da önemlidir. Osmanlı İmparatorluğu tarih sahnesine çıktığı günden beri savaş ve gaza ruhu her daim canlı olması münasebeti ile seferlerde iâşe ve ikmal konusunda büyük tecrübe kazandığı bilinen bir durumdur. Bu minvalde idarî ve malî yapılanması, ihdas ettiği olağanüstü vergiler, yolların, köprülerin yapım ve onarımı sosyal rehafın arttırılması yanında savaş gücünün devamını katkı sağlamaktaydı. Osmanlı'da sefer için hazırlanan lojistik faaliyetleri genel olarak askerinin ve hayvanların beslenmesine yönelik iâşe temini, bunların önceden belirlenen menzillere ulaştırılması, savaş için gerekli finansmanın bulunması ve muharip kuvvetlerin yardımcı sınıflarla birlikte toplanarak harp nizamına sokulması olarak sıralanabilir.¹² Osmanlı'da hareket halindeki orduların iâşesini temin için üç yöntem kullanılmaktaydı. Birincisi “*avâruz hânesi*” denilen hane halkı vergi birimlerinden nüzül denilen aynı vergiler talep ediliyordu. Yani arpa, buğday ve un gibi zahirenin sefer güzergâhında öngörülen yere teslimidir. İkincisi önceden belirlenen konaklama mevkilerine erzak getirip devletin belirlediği fiyatlardan satma yükümlülüğüdür ki buna sürsat denilmekteydi. Üçüncü olarak ise iştira denilen ordunun geçeceği yerlere zahirenin getirilerek piyasa fiyatları üzerinden satılmasıdır. Söz konusu zahirenin toplanması ve taşınması yükümlülüğü kaza kadılarına aittir.¹³ Nüzül, sürsat ve iştira yoluyla toplanan zahire seferin istikametine göre belirli menzillerde orduya teslim edilir yahut mirî zahire ambarlarına depo edilirdi. Osmanlı seferlerinde Anadolu ve Rumeli'de sağ, sol ve orta kol olarak teşkilatlandırıldığı yollar üzerinden orduları sıcak savaş mahalline sevk etmekteydi. Bu yollar üzerinde belirli noktalarda bulunan menzillerde askerî maksatlı zahire ambarları yer alırdı. Anadolu'da bulunan mirî ambarlar çok sayıda olmakla birlikte başlıcaları Trabzon, Erzurum, Bayburt, Batum, Karahisar-i Şarkî, Van, Diyarbekir, halep, Payas, Erzincan, Sivas, Samsun, Niğde, Çorum, Konya ve Tokat şehirlerindeydi.¹⁴

Osmanlı taşra teşkilatında Tokat'ın uzun yıllar Rum Vilayeti'nin merkez sancağı olan Sivas'a bağlı bir kaza olarak yer aldığını görmekteyiz. Bugün Tokat sınırları içinde bulunan Niksar, Zile, Kazabad, Turhal, Artukabad, Erba kazaları da Sivas

12 Ömer İşbilir, “Osmanlı Ordularının İâşe ve İkmali: I.Ahmed Devri İnan Seferleri Örneği”, *Türkler*, X, Ankara 2002, s. 151.

13 Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi(1300-1600)*, I, çev. Halil Berktaş, İstanbul 2000, s. 139-140.

14 İşbilir, “İnan Seferleri Örneği”, s. 152.

Sancağı'na bağlı kazalar idi.¹⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu'dan Kafkasya, İran, Irak, Hicaz ve Mısır taraflarına sefer ve ticarî amaçlarla kullanılan Anadolu yol şebekesi mevcuttu. Bu yol güzergahından orta yol İstanbul, Gebze, İzmit, Bolu, Tosya, Merzifon, Tokat, Sivas, Malatya, Harput, Diyarbakır, Nusaybin, Musul ve Kerkük üzerinden Bağdat'a ve Basra'ya ulaşıyordu.¹⁶ Tokat bir taraftan sefer yolu üzerinde yer alırken diğer taraftan doğu-batı ve kuzey-güney istikametinde gelişen ticarî yollarında kesişme noktasında yer alıyordu. Yani doğudan gelen kervanların İstanbul-İzmir'e gidecek olanların ayrılma noktası olduğu gibi Sinop, Samsun ve Ünye gibi Karadeniz'in başlıca limanlarına bağlayan ulaşım yollarının da merkezindeydi.¹⁷ Nitekim ele aldığımız seferlerde cephelere gönderilmek üzere Karadeniz limanlarından Tokat'a mühim miktarlarda sevkiyatların yapıldığı görülmektedir.

İşte Tokat kazasının yukarıda izah edilen stratejik konumundan dolayı bütün doğu seferlerinde ordunun konakladığı önemli bir menzil noktasıydı. Nitekim 1744 yılında Osmanlı ordusunun İran seferi için Tokat'ta kışlayacağı çok daha önceden yol üzerinde bulunan kadılara ve ilgililere bildirilmişti.¹⁸ Çalışmamızda 1722-1746 arası gerçekleşen Osmanlı-İran seferlerinde Osmanlı arşivinde bulunan belgelerden yola çıkarak Tokat ve civarından yapılan askerî yardımlar ve şehrin bu seferlerde rolü ele alınmıştır.

Sınırlarda bulunan kale ve palanka gibi istihkam mevkiileri hem sınır güvenliği hem de sınır ötesi harekatta lojistik destek açısından önemli yere sahiptir. Ordunun savaş kararı alıp toparlanarak cepheye ulaşması uzun zaman alacağından sınır kalelerinin tamir edilerek yenilenmesi ve bu kalelere büyük miktarda savaş mühimmatı gönderilmesi ve uygun noktalara zahire stoklanması öncelikli yapılan hazırlıklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçi sefer kararı ile birlikte sadece savaş bölgesi değil tüm sınır kaleleri tamir edilmekte ve insan gücü açısından takviye edilmekteydi. Kale tamir faaliyetleri İstanbul'dan gönderilen bir mübaşir nezaretinde yerel idarecilerin ve bölge halkının desteği ile yürütülüyordu. Mübaşirler kaleleri gezerek tamire muhtaç yerlerin keşfini yaparak devlet merke-

15 Serpil Sönmez, *Tanzimata Giden Yolda Bir Osmanlı Kenti:Sivas(1777-1839)*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015, s. 14-15.

16 Fatih Müderrisoğlu, "Menzil Kavramı ve Osmanlı Devletinde Menzil Yerleşimleri", *Türkler*, X, Ankara 2002, s.922.

17 Mehmet Genç, "17.-19.Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi olarak Tokat", *MÜFEF Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3 (1988), s. 36.

18 BOA, Cevdet Hariciye (=C.HR), nr. 3220 (12 N 1156/30 Aralık 1743).

zine göndermişlerdi.¹⁹ 18. yüzyılın ilk yarısında yapılan İran seferlerinde 1723 yılında fethedilen Tiflis Kalesi bir ay gibi bir kuşatmadan sonra ele geçirilmiş ve yeniden tamiri gündeme gelmişti. Bu maksatla Anadolu'nun muhtelif yerlerinden usta ve işçi talebi yapılmıştı. Kalenin tamiri için Tokat, Kazabad, Turhal ve Zile kazalarından 35 nefer neccar gönderilmesi ve ücretlerinin de bina emini tarafından verileceği belirtilmişti. Ancak Zile kazasının bu talebi karşılamaması üzerine Zile kazasına yeni bir emir gönderilerek gerekli olan neccarları göndermeleri konusunda ikaz edilmişti. Zira söz konusu neccarların gönderilmemesi veya noksan gönderilmesi kale tamirininin gecikmesine yol açacağı bilinen bir durumdu. Hatta buna mani olanların da kalebind edilerek mallarının da müsadere edileceği hatırlatılmıştı.²⁰ Tiflis kalesinin tamiri ile ilgili çalışmaların tahmin edilenden daha uzun sürdüğü anlaşılmaktadır. 1724 yılı başlarında Erzurum eyaletinden 80 nefer neccar ve 50 nefer duvarcı ustası istenirken Tokat'tan da 35 nefer duvarcı yanında bu defa 30 nefer neccar gönderilmesi ve bunların ücretlerinin bina emini tarafından verileceği, gönderilecek kişilerin de işinin ehli ve tecrübeli olmasına özen gösterilmesi gerektiği ifade edilmişti.²¹

Osmanlı'da orduyu oluşturan unsurlar muharip ve yardımcı kuvvetlerden teşekkül etmektedir. Muharip kuvvetleri yeniçeriler, kapıkulu askerleri, eyalet askerleri ve Kırım askerlerinden oluşmaktadır. Yine merkez veya kapıkulu askerleri yaya ve atlı birliklerden oluşuyordu. Yaya askerleri olarak yeniçeri, acemi, cebeci, topçu, top arabacı, humbaracı ve lağımcılar yer almaktadır. Atlı asker grubunda ise sayıca az ancak mevki olarak üstün olan kapıkulu süvarileri vardı. Yine tımar sisteminde seferlere atlı olarak sipahiler katılırdı.²² Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarının genişlemesi ve kapıkulu asker sayısının artması ile birlikte Anadolu'da Celali isyanların getirdiği asayiş problemleri yeniçeri orta ve askerlerinin taşrada istihdamları da buna paralel artış göstermiştir. Özellikle kalelerdeki nöbet sisteminin sona ermesi ile yeniçerilerin Anadolu'da mevcudunun artması ve yayılmasına sebep olmuştu. Savaşlarda asker ihtiyacı müslümanların askerleşmesini getirmiş, Anadolu'dan gönüllü kitleler halinde insanların asker yazılarak cephelere sevkini zorunlu kılmıştı. Bunun sonucunda ise birçok insanın

19 Mehmet Yaşar Ertaş, "Osmanlı Devleti'nde Sefer Organizasyonu", *Osmanlı*, VI, ed. Güler Eren, Ankara 1999, s. 590.

20 BOA, Cevdet Askeriye (=C.AS), nr. 16489 (27 B 1135/13 Mayıs 1723).

21 BOA, Ali Emiri, Ahmed III (=AE.SAMD-III), nr. 12769 (28 Ca 1136/20 Şubat 1724); AE.SAMD-III, nr. 12770 (25 Ca 1136/20 Şubat 1734); Genç, *a.g.e.*, s. 201.

22 Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar, Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu(1672)*, İstanbul 2004, s. 115-116.

yenîçeri ocağına girmesine sebep olmuştu.²³ 16. yüzyıl sonlarından itibaren ise kapıkulu askerlerinden tekaüd (emekli) olanların sayısı hızla artmıştı. Belgelerde kimi zaman “*mütekâ'id, tekâ'üd*” kimi zaman “*oturak*” şeklinde ifade edilen yeniçeriler fiili hizmetten ayrılarak askerlikle alakası kalmayan kimselerdi. Kapıkulu askeri emekli olarak İstanbul dışında ikamet etmek istedikleri zaman maaşlarını gittikleri yerin gümrük ve mukataalarından alırlardı.²⁴ Anadolu’da herhangi bir şekilde ocaktan ayrılan, çıkarılan veya tekaüt olan yeniçeriler sefer zamanlarında “*çalık tashîhi*” denilen ve ocaktan çıkarılan bir takım sabikalılar da “*tashîh be-dergâh*” sureti ile askere alınıyorlardı. Böylelikle muharebeler veya münhaller sebebiyle oluşan açıklar çalıklar, paralı askerler veya kısa müddet hizmet şartı ile ocağa alınanlarla kapatılmaya çalışılırdı.²⁵

Osmanlı-İran savaşları sırasında İstanbul’dan büyük ordu seferber edilmeyerek sınır valilerinin seraskerliğinde Anadolu eyaletlerinden asker tedariki yoluna gidilmişti. 1722-1746 yılları arasında aralıklarla devam eden savaşlarda Anadolu’nun her tarafından asker ve iâşe temin edilmişti. Savaşın Kafkasya, Azerbaycan ve Irak cephesine yayılması sebebiyle çok geniş sahadan yapılan sevkiyatın zorluğu da ayrı bir gerçekliktir. Anadolu’dan gönderilen asker arasında serdengeçtiler önemli yekün tutmaktadır. Serdengeçtilik tamamen gönüllülük esasına dayanmakta olup gerektiği zaman serdengeçti bayrağı açılır ve isteyen yeniçeriler bayrak altında toplanarak savaşa katılırlardı.²⁶ İşte bu minvalde Anadolu’dan Tiflis, Tebriz, Hemedan, Kirmanşah, Bağdat taraflarına yeniçeri serdengeçtileri, cebeci, topçu, top arabacıları, süvari, sipah ve silahdarlar gönderildiği görülmektedir. Bunlar savaşın seyrine göre muharip olarak cephelere veya kalelere muhafız görevlerine gönderilmişti. Tokat ve civarında bulunan sancak ve kazalardan Tiflis kalesi feth edildikten sonra Revan üzerine serasker olan Ahmed Paşa’nın maiyyetinde görevlendirilmek üzere dergah-ı ali yeniçeri serdengeçtileri talep edilmişti. Bunların bir grubu 20 bayrak ve her bayrak altında 200 neferden 4.000 nefer, diğer grubu ise 30 bayrak altında 120’şer nefer olmak üzere 3.600 nefer yeniçeri serdengeçtileri hazırlanması istendiği görülmektedir. Tabi bu serdengeçtilerin sefer görmüş olmaları, daha önce yeniçeri defterlerinde isimlerinin olması, silahlı, savaşa kudreti olan kul oğullarından “*tashîh be-dergâh*” usulü ile mevcut

23 *Payitaht Yeniçerileri; Padişahın Asî Kulları, 1700-1826*, ed. Aysel Yıldız vd., İstanbul 2022, s.15-16.

24 Mehmet İpşirli, “Tekâüt”, *DİA*, XL, 340.

25 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları-I*, Ankara 1988, s.484.

26 Abdülkadir Özcan, “Serdengeçti”, *DİA*, XXXVI, 554.

Tokad ve Diyarbekir arasında yol üzerinde olan mahallerden asker tedariki (BOA, MD. nr. 131, s. 361, 10 Ca 1136/Şubat 1724)

ettirilmeleri temel ilke olarak belirtilmişti.²⁷ Ancak söz konusu yeniçeri serdengeçtilerinin uzun süre geçmesine rağmen henüz Tiflis seraskeri Vezir Ahmed Paşa'nın maiyyetine henüz ulaşmadıkları anlaşılmaktadır. Bu nedenle asker tedariki ile görevli mübaşir İsmail'e gönderilen hükümde söz konusu yeniçeri serdengeçtilerinin bir fert kalmamak üzere Tiflis'e gönderilmesi, gitmeyenlerin ise cezaya müstahak olacakları konusunda ikaz mahiyetinde ferman gönderilmişti.²⁸

1723 yılı sonlarına doğru Bağdat valisi Eyyüplü Hasan Paşa tarafından fethedilen Kirmanşah'a muhafız olarak Tokad ve Diyarbekir arasında yol üzerinde olan mahallerden öncelikle 10 nefer atık serdengeçti ağası bayrağı açılması ve bunların yanına da 120'şer nefer çalık yeniçeri tedarik edilmesi ferman olunmuştu. Böylelikle toplamda 1.200 nefer yeniçeri toplanması öngörülmüştü. Bayrak açan ağaların sefer görmüş, nefer tedarikinde güç sahibi olmaları öncelikli tercih olup, yeniçerile-

27 BOA, Mühimme Defteri (=MD), nr. 131, s. 316, 325 (Evâhir Ra 1136/Aralık 1723).

28 BOA, MD. nr. 131, s. 460 (30 B 1136/Nisan 1724).

rin ise “*esâmisi çalık*”²⁹ olanlardan savaşma kudretine sahip, genç, tam teçhizatlı ve kul oğullarından “*tashîh be-dergâh*” usulü ile toplanmaları istenmişti.³⁰

Aynı tarihlerde Azerbaycan cephesinde Tebriz’in zabtı için Van valisi Abdullah Paşa görevlendirilmişti. Kaleyi zabtedebilmek için Paşa’nın maiyyetinde mümkün olduğu kadar fazla asker olması icap ettiğinden Tokat, Niksar, Turhal, Kazabad, Divriği, Erzincan vesair yakın sancak ve kazalardan asker tedariki yoluna gidilmişti. Abdullah Paşa’nın yanında istihdam edilmek üzere söz konusu sancak ve kazalarda bulunan gerek “*mukîm*” ve gerek “*misâfir*” çalık yeniçeri ve kul oğullarından mümkün mertebe bir nefer dahi kalmamak üzere evlerinden ve buldukları yerlerden çıkarılarak bizzat Tebriz cephesine gönderilmeleri ferman olunduğu görülmektedir. Bu hususta gereken dikkati göstererek yazımı yapılan yeniçeri serdengeçtilerinin Paşa’nın bulunduğu mahalde bir an önce orduya dahil olmaları istenmiştir.³¹ Ancak Erzincan’dan yazılarak gönderilmesi gereken yeniçeri ortalarının³² ve serdengeçtilerinin tekmil edilmediği ve noksan olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Tokat, Erzincan, Kazabad, Amasya ve Turhal taraflarında mevcut yeniçerilerin ortalarına veya ortası olmayanların yeni bir emir gönderilerek serdengeçti bayraklarına dahil olmaları emredilmiştir.³³

İran Şahı Tahmasb, Afganlılarla olan problemleri çözerek bu defa Osmanlı’nın 1722-1726 yıllarında aldığı yerleri talep etmişti. Sadrazam Damad Ali Paşa, bir anda İran’ın toparlanarak Osmanlı’ya karşı tavrı almasını şaşırılmıştı. Her iki devletin görüşmeleri daha başlamadan Tahmasb, çok hızlı hareket ederek Tebriz ve Hemadan’ı almıştı(1730). Osmanlı’nın İran sınırındaki birçok şehir birer birer elden çıkmış ve bunun üzerine padişah doğudaki vaziyetin ciddiyetini binaen kalelelerin metin bir şekilde muhafazasını emretti.³⁴ Bu minvalde Haseki Hüseyin’e gönderilen fermanda Tokat, Amasya, Çorum, İskilip, Zile ve Merzifon taraflarından yeniçeri serdengeçtileri için bayraklar açılarak yazılan askerin acil

29 Çalık tardolmak, işten çıkarılmak demektir. Yani yeniçeri ocağından daha önce bir sebeple ismi silinenlere çalık denilir. Bunlardan tekrar ocağa alınma işlemi için ise “çalık tashihi” tabiri kullanılır. Böylelikle ismi silinenler yeniden deftere yazılmış ve görevine dönmüş olurlar. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, s. 323; Çalık yeniçerle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulkasim Gül, *18.Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2020, s. 90-93.

30 BOA, MD. nr. 131, s. 361 (10 Ca 1136/Şubat 1724).

31 BOA, MD. nr. 131, s. 393 (10 C 1136/Mart 1724).

32 Orta yeniçeri teşkilatında tabur yerine kullanılan bir tabirdir. Yeniçeri ortalarının sayısı zaman zaman arttırılmıştır. Son zamanlarda 196 ortaya çıkarılmıştır. İlk zamanlarda her bir yeniçeri ortası 60-70 sonra 100 nefere kadar çıkmıştı. Yeniçeri ortalarının bir kısmı İstanbul’da bir kısmı da vilayetlerde, büyük şehirlerde, paşaların kapılarında bulunurdu. Ortaların her birinin ayrı ayrı bayrakları ve ortalarına mahsus alametleri vardı. Pakalın, *a.g.e.*, II, s. 730.

33 BOA, MD. nr. 131, s. 395, (10 C 1136/Mart 1724).

34 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 198-201.

olarak Tiflis muhafazasına gönderilmeleri emredildi. Söz konusu bölgeden 50 bayrak yeniçeri serdengeçtileri istenirken bunların 25 bayrağı Tiflis ve 25 bayrağı ise Revan seraskeri yanına gönderilmesi istenmişti.³⁵

İran seferlerinde Tokat ve civarından tedarik edilerek cephelere gönderilen diğer bir askeri sınıf cebecilerdir. Cebeciler yeniçeri ocağı neferlerine ok, yay, kılıç, zırh, tüfek, barut, kurşun, kazma ve kürek gibi silah ve savaş malzemesi temini, bunların tamir ve bakımı ile uğraşırlardı. Savaş zamanlarında yazılan gönüllü cebecilere de “*cebeci serdengeçti*” adı verilirdi.³⁶ Bu kapsamda İran seferlerinde istihdam edilmek üzere muhtelif cephelere Anadolu’dan cebeciler gönderilmişti. Zira 1725 yılında Eşref Han, Hemedan seraskeri Ahmed Paşa vasıtası ile bir mektup göndermiş, kendisinin İran tahtına oturduğunu, Hemedan ve Luristan’dan Osmanlı askerlerinin geri çekilmesini, Hemedan, Kirmanşah, Erdelan, Tebriz, Gence, Revan ve Tiflis’in iade edilmesini talep etmişti. Bu olay Osmanlı’nın Eşref Han üzerine yeni bir askeri hareket yapılmasını zaruri hale getirmişti.³⁷ İşte bu sefer hazırlığı kapsamında Tokat ve civar mahallerden cebeci tedariki talep edilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Halihazırda Paşa’nın yanında 265 cebeci mevcut olup ancak bunun kafi gelmediği asgari 2.500 nefer cebeci ihtiyacı olduğundan bu miktarın ikmali gerekmişti. Öncelikle Tokat’tan başlayarak yol üzerinde bulunan kaza, kasaba ve köylerde ikamet eden “*esâmileri çalık*” olup tecrübeli atik dergah-ı ali cebecilerinden “*tashîh be-dergâh*” usulü ile özellikle yeniden dirliğe talip olanlardan yazılarak serdengeçti bayrağı altına toplanmaları ve baharda Ahmed Paşa’nın maiyyetinde hazır olmaları istenmişti.³⁸ Hakeza aynı sıralarda Tebriz tarafına da serasker olarak Vezir Abdullah Paşa tayin edilmiş ve maiyyetine mühim miktarda asker sevki gerekmişti. Bunun için öncelikle İstanbul’da olan cebecilerden gönderilmesi, buna ilave olarak 1.500 nefer dergah-ı ali cebecileri “*tashîh be-dergâh*” usulü ile Tokat, Sivas, Malatya, Diyarbakir ve Tebriz’e kadar yol üzerinde olan kasaba ve köylerde sakin esamileri çalık, tecrübeli, atik cebecilerin 16.bölük çorbacısının serdengeçti bayrağı altına toplanarak gönderilmesi istenmişti. Bunlardan bazılarının sefere gitmemek için “*Benim esâmim Asitâne’de mande veyahut serhaddedir*” şeklinde bahane uydurdukları, bunların tamamının tahrir edilerek sefere gönderilmesi emredilmişti.³⁹

35 BOA, MD. nr.136, s. 248 (Evâhir R 1143/Kasım 1730).

36 Yasemin Kılıçaslan, “Cebeci”, *DİA*, VII, 182.

37 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 183-184.

38 BOA, MD. nr. 133, s. 93, (Evâhir C 1138/Şubat 1726).

39 BOA, MD. nr. 135, s. 98 (Evâhir C 1138/Şubat 1726).

İran seferlerinin ikinci safhasında Nadir Han, Osmanlı'ya karşı önemli başarılar sağlamıştır. Hatta Kerkük muharebesinden sonra elçi göndererek Revan, Gence, Şirvan, Tiflis ve Kars eyaletlerini Osmanlı'dan istemişti. Bunun üzerine İran hududunda bulunan eyaletlerinin ciddi şekilde tahkim edilmesi gerekmişti. Bu nedenle 1734 başlarında ilk önce Anadolu'nun sağ, orta ve sol kollarından 500 nefer cebecinin yeniden yazılarak Revan kalesine gönderilmesi istenmişti. Bu defa yollarda mola esnasında ve mekari davarlarının tayinatlarının vilayet ahali tarafından karşılanması gerektiği hatırlatılmıştı.⁴⁰ Diğer taraftan Şark seraskeri Abdullah Paşa'nın maiyyetine de ciddi manada asker tedariki iktiza etmişti. Paşa, halihazırda Kars'ta olmakla birlikte Nadir Şah'ın eline geçen Gence'yi kurtarmakla görevlendirilmişti. Bu sebeple onun yanında istihdam edilerek Gence istikametine sefere çıkmak üzere Tokat, Çankırı, Kastamonu ve yakın mahallerden 2.000 nefer cebecinin kasaba ve köylerden yeniden yazılarak Kars'a acil olarak gönderilmesi emredilmişti. Bunların kifayet etmeyeceği bilindiğinden hemen akabinden 400 nefer cebecinin de aynı bölgelerden yeniden yazılarak Abdullah Paşa'nın yanına gönderilmesi hususunda yeni bir emir daha gelmişti.⁴¹

İran seferlerinde Tokat ve civar mahallerden tedarik edilen diğer bir askerî sınıf topçulardır. Dergah-ı ali topçu ocağı XIV.asır ortalarında kurulmuştur. Topçu ocağının insan kaynağı acemi ocağıdır. İhtiyaç kadar acemi ocağa yazılırdı. Topçu ocağında iyi hizmeti olanlar ya ortalarında terfi ederler veya bölüğe ve timara çıkarlardı.⁴² Diğer kapıkulu askerî sınıflarında olduğu gibi herhangi bir sebeple ocakla ilişkisi kesilen topçuların da seferler esnasında yeniden yazılarak yapılarak savaşa gönderilirdi. Nitekim 1726 yılında Tebriz seraskeri olan Abdullah Paşa'nın yanına Anadolu vilayetlerinden 800 nefer topçu "*tashîh-i be-dergâh*" yoluyla yazılarak Paşa'nın maiyyetine gönderilmesi istenmişti. Bunlar Tokat, Erzurum, İzmit, Niksar, Kars vesair birçok sancak ve kazada bulunan "*esâmileri çahlık*" olup yarar, genç, ellerinde topçu başlangıç belgeleri olanlardı.⁴³ Hakeza 1730 yılında da Tokat, İznik, Eskişehir, Turhal, Antakya, Malatya vesair mahallerden Hemedan'a serasker Ahmed Paşa'nın maiyyetine 5 nefer topçunun yeniden yazılarak gönderilmesinin talep edildiğini görmekteyiz.⁴⁴ Bunun akabinden de ha-

40 BOA, MD. nr. 139, s. 428 (Evâhir N 1146/Şubat 1734).

41 BOA, MD. nr. 140, s. 252-253 (Evâhir Ş 1147/Ocak 1735); s. 307 (Evâhir N 1147/Şubat 1735).

42 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları-II*, Ankara 1988, s. 36.

43 BOA, MD. nr.133, s. 100 (Evâhir C 1138/Şubat 1726).

44 BOA, MD. nr.136, s. 101 (Evâsıt Z 1142/Haziran 1730).

zırlanmakta olan Şark sefer-i hümayunu için Tokat, Merzifon, Konya, Bolu gibi sancak ve kazalarda mevcut dergah-ı ali topçularının bekletilmeden acil olarak gönderilmesi istenmişti.⁴⁵

Yine İran seferlerinde genişleyen cepheler nedeniyle 1731 yılı başlarında Irak-ı Acem seraskeri ve Bağdat valisi Ahmed Paşa'nın maiyyetine Anadolu'nun birçok yerinden tekrar 1500 nefer topçu istenmişti. Bunlar arasında Tokat ve Turhal kazaları da mevcuttu. Paşa'nın maiyyetinde 486 nefer topçunun mevcut olduğu, ilave olarak 1014 nefer topçunun daha yeniden yazılması gerekmişti. Bunların öncekiler gibi önceden topçulukta tercübeli, genç ve kul oğlu olmaları şart koşulmuştu. Aynı yıl Revan muhafızı Vezir Ali Paşa'nın yanına da 1.500 nefer topçu istenmiş ancak bunun 223 neferinin mevcut olduğu bildirilmişti. Kalan 1.277 nefer topçunun Tokat, Turhal ve Niksar kazalarının da aralarında olduğu sancak ve kazalardan tedariki istenmişti.⁴⁶ Ertesi sene Bağdat seraskeri Vezir Ahmed Paşa'nın yanına bu defa 300 nefer daha topçu talebi yapılmıştı. Söz konusu topçu nefeleri Tokat, Turhal ve Niksar'dan da yazılmıştı.⁴⁷ Yine Gence'yi kurtarmak üzere sefere memur olan Şark seraskeri Abdullah Paşa'nın yanına 150 nefer atik topçu İstanbul'dan ve 150 nefer topçu da Erzurum, Tokat, Tosya, Niksar ve Anadolu'nun diğer mahallerinden yeniden yazılarak Kars'a gönderilmesi istenmişti.⁴⁸

18. yüzyıl İran seferlerinde topçu talebi son olarak 1742 yılında yapılmıştır. Nadir Şah'ın önce Rusya ile ittifak yapması akabinde kalabalık kuvvetlerle Osmanlı'nın sınır vilayetlerine karşı harekete geçmesi yeni bir sefer hazırlığını başlatmıştır. Bunun için Erzurum tarafına gönderilmek üzere başta Tokat, Turhal, Niksar, Merzifon, Ankara, Çankırı olmak üzere birçok Anadolu sancağından 500 nefer topçu yazılmasına karar verilmiştir.⁴⁹

İran seferlerinde istihdam edilen diğer bir askeri sınıf ise top arabacıları ocağıdır. Top arabacıları kapıkulu ocağından olup İstanbul dışında mühim kalelerde de bulunurlardı. Görevleri seferlerde top nakli hizmeti olup, topçu askerinin bulunduğu yerde bunlar da bulunurdu.⁵⁰ İran savaşlarında cephelerin tamamında top arabacıları istihdam edilmişti. Bunların bir kısmı İstanbul'dan gönderilirken

45 BOA, MD. nr.136, s. 154 (Evâhir M 1143/Ağustos 1730).

46 BOA, MD. nr.136, s. 336 (Evâhir B 1143/Ocak 1731).

47 BOA, MD. nr.138, s. 308 (Evâhir M 1145/Temmuz 1732).

48 BOA, MD. nr. 140, s. 295 (Evâ'il N 1147/Şubat 1735).

49 BOA, MD. nr. 148, s. 280 (Evâsıt S 1155/Nisan 1742).

50 Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları-II*, s. 97-98.

önemli bir kısmı da Anadolu'dan "*tashîh-i be-derhâh*" yoluyla yazılarak sefer mahalline gönderilmişti. Bu kapsamda Bolu, Tokat, Zile, Sivas vesair kazalardan 1726 yılı başlarında 300 nefer top arabacısı Tebriz tarafında serasker olan Abdullah Paşa'nın yanına, 100 nefer top arabacısı da Gence ve Şirvan taraflarının seraskeri olan Mustafa Paşa'nın maiyyetinde istihdam olunmak üzere gönderilmişti.⁵¹ Yine 1730 yılında bu defa Tebriz seraskeri olan İbrahim Paşa'nın yanına top arabacılar gönderilme ihtiyacı hasıl olmuştu. İstanbul'da mevcut 30 nefer haricinde Tokat, İzmit, Bolu, Sivas ve Anadolu'nun orta kol üzerinde bulunan mahallerden Tebriz'e 220 nefer top arabacılarının acil olarak yeniden yazılarak gönderilmesi emredilmişti.⁵² Bir müddet sonra da Revan seraskeri Ali Paşa'nın yanına da 250 nefer top arabacıları gönderilmişti.⁵³ İran seferlerinin son safhasında Erzurum cabnibinde serasker olan Numan Paşa'nın yanına yeniden yazılmak suretiyle 180 nefer dergah-ı ali top arabacılarının Gerede, Tokat, Çerkeş vesair mahallerden gönderilmişti.⁵⁴

Şark seferlerinde istihdam edilen diğer bir askeri sınıf ise sipahilerdir. Sipahiler kapıkulu askerlerinin en seçkin grubunu oluşturmaktadır. İlk devirlerde nüfuzlu devlet adamlarının ve kumandanlarının çocukları bu bölüğe alınırdı. Savaşlarda yararlılıkları görülenler, önde gelen birinin hizmetinde olanlar, devşirme oğlanlarının eğitim görmüşleri de sipahi olabilirdi. İstanbul'da kapıkulu süvarilerine mahsus bir yer yoktu. Mera ve yem ihtiyacı sebebiyle Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli yerlerinde ikamet ederlerdi. Sefer kararı alındığında bölük ağalarına taşradaki sipahileri toplamaları için emir verilirdi.⁵⁵ 1731 yılında Revan seraskeri yanında istihdam için Tokat canibinden 500 nefer sipah terakkilisi yazmak için Ömer Çavuş ve Seyyid Ali Ağa görevlendirilmişti.⁵⁶ Birkaç sene sonra İran seferlerinin ikinci safhası başladığı sırada Musul tarafında serasker olan Osman Paşa'nın yanına da Tokat'tan 500 nefer sipah terakkilisi talep edilmiştir. Cephelere gönderilecek sipahilerin cenk ve harbe kadir, genç, bahadır, tam techizatlı olmaları ve adeta "*iki konağı bir ederek*" süratle Bağdat'a intikal etmeleri istenmişti.⁵⁷ Aynı tarihlerde Anadolu'dan Musul ve Şehrizer taraflarına da 1.000 nefer

51 BOA, MD. nr. 133, s. 108, 109 (Evâsıt C 1138/Şubat 1726).

52 BOA, MD. nr. 133, s. 186,221 (Evâhir R 1143/Kasım 1730).

53 BOA, MD. nr. 136, s. 335-336 (Evâhir B 1143/Ocak 1731).

54 BOA, MD. nr. 148, s. 31-32 (Evâsıt Ca 1154/Temmuz 1741).

55 Erhan Afyoncu "Sipahi", *DİA*, XXXVII, 256-257.

56 BOA, MD. nr. 136, s. 393 (Evâsıt Ş 1143/Nisan 1731).

57 BOA, MD. nr. 139, s. 139 (Evâsıt L 1145/Mart 1733).

silahdar terakkilileri gönderilmesi söz konusu olmuştu. Ancak bunların henüz vilayetlerinde oldukları ve ağalarının yanlarına dahi ulaşmadıkları anlaşılmıştır. Halbuki bunların bir an önce Tokat ve Sivas'ta ocak kethüdalarının yanlarında toplanmaları ve görev mahalline intikal etmeleri gerekiyordu. Görev mahalline gitmek için ocak kethüdarları yanlarına zamanında gelmeyenlerin cezalandırılacağı bildirilmişti.⁵⁸

Osmanlı sefer kararı aldığı zaman en önemli konulardan biri asker için erzak ve ağırlıkları taşıyan hayvanlar için yem teminiydi. Savaş için avarız-ı divaniyye ve tekalif-i örfiyye gibi olağanüstü vergiler salındığı gibi normal piyasa şartlarında mübayaalar yapılmaktaydı. Ordunun iaşesi nüzül, sürsat ve iştirat usulü ile karşılanırdı. Mükellefiyetler sefer güzergahı üzerinde yani uzak yerlerden ise nakdi olarak alınırdı.⁵⁹ Ayrıca Osmanlı normal zamanlarda arz ve talep dengesinin bozulmaması, geçici kıtlık ve pahalılık olmaması için birçok ürüne ihraç yasağı koymakta iken savaş zamanlarında bu uygulama daha çok titizlikle takip edilerek askere erzak temininde sıkıntı yaşamasının da önüne geçilmeye çalışılmaktaydı.⁶⁰ Diğer taraftan Osmanlı'da sefere çıkan ordunun iaşesi normal sivil ve zirai yaşantıya mümkün olan en az müdahale amacı göz önünde bulundurularak dikkatli bir şekilde organize edilirdi. Osmanlı ordusu iaşenin taşıyabildiği kadarını yanında getirmekte, yanında getiremediğini savaş güzergahı üzerinde bulunan mahallerden tedarik etmekteydi. Bunu yaparken de zorla değil önceden planlanmış düzenli mübayaalar yoluyla yapmaktaydı. Osmanlı ordu iaşesinin planlaması konusunda olağanüstü hassasiyet göstermekteydi. Hava, fiziki koşullar nedeniyle aksamaya meydan vermemek için hiçbir şeyi şansa bırakmamak konusunda mümkün mertebeye titiz davranırlardı.⁶¹

İran seferleri esnasında Anadolu'nun birçok yerinden cephelere zahire sevkiyatı yapılmıştı. İnceleme konumuz olan Tokat ve civarından da bu sefer sırasında kimi zaman cephelere kimi zaman da sefer güzergahı üzerindeki şehirlere zahire sevk edilmişti. Bunlardan ilki 1734 yılında Şark seraskeri Abdullah Paşa'nın görevli olduğu sefer için Tokat-Diyarbakir arasındaki menzillere zahire tedarikidir. Bu zahirenin mübayaası ve menzillere mekari davarlarla taşıma işi için Tokat

58 BOA, MD. nr. 139, s. 193- 94 (Evâhir Za 1145/Mayıs 1733).

59 İşbilir, *a.g.m.*, s. 151.

60 Temel Öztürk, "Osmanlılarda Savaş Kavramı ve Yönetimi", *Türk Kültürü*, 521-522 (Eylül Ekim 2006), s. 292.

61 Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş, 1500-1700*, çev. Tanju Akad, İstanbul 2007, s. 109-110.

naibi de görevlendirilmişti.⁶² Tokat bulunduğu konum itibarıyla 18. yüzyıl İran ve Rus savaşlarında bir taraftan ağır mükellefiyetler yüklenirken diğer taraftan seferlerden kaçan veya güvenlik noksanlığından dolayı ciddi yağmalara maruz kaldığı anlaşılmaktadır.⁶³ 1743 yılında Nadir Şah'ın Osmanlı'nın doğu eyaletlerine hareket hazırlığı üzerine Anadolu'dan İran'a karşı geniş çaplı yeni bir seferberlik başlatılmıştı. Bu çerçevede menzil güzergahında olan Tokad'a, Samsun ve Ünye ambarlarından 300.000 kile zahire nakl edilmesi kararlaştırılmıştı. Bunların Tokad'a taşınması için de Sivas'tan 1.000 adet kağrı arabası, Amasya, Merzifon, Ladik, Köprü, Turhal kazalarından da mekari davalarlar tedarik edilecekti. Taşıma esnasında her bir deveye 8 İstanbulî kile(204,8 kg), her bir katır ve beygire 5 İstanbulî kile(128 kg) zahire yüklenmesi istenmişti.⁶⁴ Ancak Samsun ve Ünye'den nakl olunacak zahire için Merzifon ve Köprü kazaları "*davar tedârikine iktidârımız yoktur*" diyerek mekari davar veremeyeceklerini bildirmişlerdi. Bu durum baharda sefer için harekete hazırlanan ordunun iaşesi açısından problem oluşturacağından Merzifon ve Köprü kazalarında davar tedariki ile meşgul olan kapıcıbaşı Rehavî Mehmed'e bildirilerek zahire nakli için gerekli tedbiri alması ve aksama olmaması konusunda ikaz edilmişti.⁶⁵

1745 yılında Osmanlı'nın şark seferleri için Tokat ve Sivas'ta hazırlanan zahirenin Erzurum ve Kars tarafına nakl edildiğini görmekteyiz. Bu hususta gönderilen bir hükümde Erzurum ve Kars'a külliyetli miktarda zahire ihtiyacı olduğu, bunların Trabzon, Sivas ve Tokat ambarlarında olan zahirelerden kaşılanması gerektiği belirtilmişti.⁶⁶ Bunun için Kars'ta olan zahire Sivas, Tokat ve Trabzon'dan tedarik edilen mekari davarlarla Erzurum'a nakl edilmiş,⁶⁷ diğer taraftan Tokat ve Sivas ambarlarında toplanmış olan büyük miktarda zahirenin Erzurum'a gönderilmesi emredilmişti. Söz konusu zahirenin Tokat ve Sivas'tan taşınması için mekari davar ücretleri ise 1150 yılının Tokat ve Sivas cizyesi malından verilmesi konusunda kapıcıbaşı Darendeli Mehmed'e bildirilmişti.⁶⁸

62 BOA, Ali Emiri Mahmud-I (=AE.SMHD-I), nr. 8524, (2 R 1147/1 Eylül 1734).

63 Ali Açıklık, "Tokat", *DİA*, XLI, 220; BOA, MD. nr. 148, s. 113, 114 (Evâhir B 1154/Ekim 1741); BOA, C.ML. nr. 8550 (14 Ş 1154/25 Ekim 1741); BOA, C.AS., nr. 33059 (17 L 1157/23 Kasım 1744).

64 Bugünkü hesaba göre bir İstanbul kilesi 25,6 kilografa tekabül etmektedir. Cengiz Kallek, "Kile", *DİA*, Ankara 2022, s. 568; BOA, C.AS. nr. 27451 (21 R 1156/14 Haziran 1743).

65 BOA, C.AS. nr. 48727 (29 Z 1156/13 Şubat 1744).

66 BOA, AE.SMHD-I, nr. 15697 (10 M 1158/12 Şubat 1745).

67 BOA, AE. SMHD-I, nr. 337(2 Z 1157/6 Ocak 1745).

68 BOA, C.AS. nr. 51062(22 S 1158/26 Mart 1745).

Tokat ve Sivas'tan Erzurum'a zahire nakli işini yapan Darendeli Mehmed, kendisine verilen akçe kafi gelmediğinden işi geciktirmemek için bazı tüccarlardan 10.000 kuruş borç almıştır. Söz konusu tüccardan aldığı meblağı da miriden gelecek akçelerden ödemeyi planlamıştı. Nitekim tüccardan aldığı borcu “*Ben tamamen merkûmlara edâ eyledim*” diyerek makbuzları Sivas naibi Seyyid Mehmed imzası ile temessük göndermişti. Ancak akçelerin Tokat tüccarından alındığı buna karşın hüccetin Sivas naibi tarafından imzalandığı, bu nedenle gerçekte Tokat tüccarlarına ödenip-ödenmediği konusu şüphe ile karşılanmıştı. Bunun üzerine Tokat kadısına bir emir gönderilerek borcun Tokat tüccarlarından alınıp alınmadığının araştırılması, Silahşörün meblağı miriden alarak Darendeli Mehmed'e teslim edip etmediği, makbuzların Tokat'ta değil de Sivas'ta hüccet ettirilmesinin gereği gibi araştırılarak hakikatin ortaya çıkarılması istenmişti.⁶⁹

Nadir Şah'ın 1744 yılında Musul-Kerkük'ten sonra kuzeye yönelmesi üzerine Osmanlı savaş hazırlıklarını hızlandırmış ve bu minvalde Kırım askerini de davet etmişti. Karadeniz üzerinden gelen Kırım askerine 1745 yılının ilk aylarında Osmanlı'da tayinat verilmesi icap etmişti. Kırım askerine iaşe olarak 230 baş öküz, 600 baş koyun, 550 kantar peksimet, 1.100 kile un, 850 kile arpa, 55 kile pirinç, 150 vukıyye sade yağ ve 25 vukıyye kahve verilecekti. Söz konusu iaşenin ücretinin Tokat voyvodalığı malından verilmek üzere Tokat'tan satın alınması ve Kilari Mustafa'ya teslim edilmesi istenmişti. Ancak Tokat'ta arpa ve unun fiyatının yüksek ve yine Osmani köprüsü ile Tokat arası çok uzak olup nakliyenin zor olmasından bu görevin ifa edilemeyeceği dile getirilmişti.⁷⁰ Bunun üzerine yapılan itirazlar dikate alınarak peksimet, un ve arpa listeden çıkarılarak sadece öküz, koyun, pirinç, yağ ve kahvenin Tokat voyvodası tarafından karşılanmasına karar verilmişti.⁷¹

Savaşların Osmanlı maliyesine fevkalade yükler getirdiği, birçok ekonomik kaynakların seferber edilmesine sebep olduğu bilinen bir durumdur. Osmanlı maliyesinde en fazla yekünü teşkil eden harp masrafları (iaşe, nakliye, cephane) ve askerî giderlerdir ki bunun içinde maaşlar önemli yer tutmaktadır. Bu nedenle savaşın getirdiği yükleri hafifletmek için “*avâriz-ı divâniyye*” ve “*tekâlif-i örfiyye*” vergileri ihdas edilmişti.⁷² Yine “*Kutsal İttifak*” savaşları sırasında devlet bütçesi-

69 BOA, AE.SMHD-I, nr. 15361(10 L 1159/26 Ekim 1746).

70 BOA, AE.SMHD-I, nr. 939(21 M 1158/23 Şubat 1745).

71 BOA, AE.SMHD-I, nr. 15142(21 M 1158/23 Şubat 1745).

72 Ömer İşbilir, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996, s. 72-73.

nin büyük açıklar vermesi üzerine 1687 yılında “*imdâd-ı seferiyye*”, 1717 yılında Avusturya harpleri sırasında da “*imdâd-ı hazariyye*” vergileri ihdas edilmiş ve toplanmaya başlamıştı.⁷³ İran seferlerinde Tokat ve civarından da sefer masraflarını karşılamak için finansman tedariki yapılmıştı. Bunlardan ilki 1725 yılında Tokat’tan Şark seferleri sebebiyle imdad-ı seferiyye tahsil edilmişti.⁷⁴ Yine 1726 yılında Revan kalesi muhafazasında olan topçuların iki kıst mevacicleri olan 3.677 kuruşun 1139 senesi Tokat voyvodalığı ve tevabi malı mukataasından karşılanmıştı.⁷⁵ 1743 yılında da Bağdat kalesi cebecilerinin 3.000 kuruş olan mevaciplerinin dörtte biri Tokat voyvodalığından gönderilmişti.⁷⁶ İstanbul’dan Hemedan ve Luristan tarafına gönderilen hazine Tokat voyvadasına ulaştığı, voyvodanın hazineyi bekletmeden Sivas mütesellimine teslimi emredilmişti.⁷⁷ Aynı yıl Tebriz’e gönderilen hazine ve Tebriz’den tahsil olunan emval ile ilgili Van valisi Abdurrahman Paşa’nın hazinedarı Süleyman’ın kanuna muhalif hareketleri olmuştu. Kendisi aslen Tokat’lı olan hazinedar Süleyman devlet malını çaldığı ve bunu parça parça Tokat’a götürdüğü Tebriz seraskeri Ali Paşa tarafından bildirilmişti. İstanbul’dan bir kapıcıbaşı görevlendirilerek Tokat’ta hazinedar Süleyman’ın hanesinde olan nakit ve emvalini müsadere etmeleri ve hatta emanet veya başka bir şekilde hanesinin dışında olanların da araştırılarak tespit edilmesi ve el konulması emredilmişti.⁷⁸

Devletin tüm emirlerine rağmen gerek vergi tahsilinde ve gerek sefer sırasında bazı problemler de yaşanmıştı. Mesela 1728 yılında Tokat’tan imdad-ı hazariyye tahsilinde ahali ilk taksitini eda etmelerine rağmen ikinci taksit tahsili sırasında problem yaşanmıştı. 1140 yılı imdad-ı hazariyye vergisinin ikinci taksitinin ödeme süresi yakın iken bu defa Sivas valisi Vezir Ali Paşa 1141 yılı Mart ayı daha gelmeden 4-5 ay evvel imdad-ı seferiyye vergisinin tahsili talep etmiştir. Bu durum doğal olarak ahali üzerine ifa edilmesi zor bir mükellefiyet anlamına geliyordu. Tokat ahalisinin talebi üzerine bu hususa bir nizam verilmesi için kaza naibine hüküm gönderilmişti.⁷⁹

73 Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s. 267-268.

74 BOA, MD. nr. 132, s. 344 (Evâhir Za 1137/ Temmuz 1725).

75 BOA, C.AS. nr. 48404 (8 S 1139/5 Ekim 1726).

76 BOA, C.AS. nr. 13380 (21 B 1156/10 Eylül 1743).

77 BOA, MD. nr. 133, s. 115 (Evâhir Ca 1138/Mart 1726).

78 BOA, MD. nr. 133, s. 328 (Evâhir M 1139/Eylül 1726).

79 BOA, MD. nr. 135, s. 223 (Evâhir Ca 1141/Aralık 1728).

Osmanlı İmparatorluğu'nda sefer sırasında orduya yeterli zahire ulaştırmak en önemli problemlerden biri idi. Osmanlı'nın kurduğu menzil sistemi bunu nisbeten kolaylaştırmakta idi. Osmanlı ordusu sefere çıkarken yanında çok miktarda yük ve nakliye hayvanı ile birlikte hareket etmek durumundaydı.⁸⁰ Seferlerde kara yolunda zahire nakli için ekseriyetle deve, at ve katır kullanılırdı. Askerin ağırlıklarını taşımak, top arabalarını çekmek, icabında gemiler için kereste taşımak ve ordunun iâşe ve ikmal işleri için mühim miktarda yük ve binek hayvanı seferber edilirdi.⁸¹ İran seferlerinin ilk safhasında Tebriz tarafına zahire taşımak için satın alınan ve kiralanan deve ve katırların temin edildiği yerler arasında Tokat'ın da bulunduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Nitekim zahire ve mühimmat taşıma için tedarik edilen 1.300 katırdan 400'ü Sivas-Tokat-Merzifon ve Amasya bölgesinden satın alınmıştı.⁸² Yine 1727 yılında Tebriz ve Revan taraflarında zahire taşımak için Tokat ve Sivas taraflarından davarlar temini için kapıcıbaşılar görevlendirilmişti. Bu hususta kapıcıbaşının Tokat ve Sivas'ta buluna kaza ve nahiyelerde ellerinde deve, katır, beygir ve hayvan cinsinden her ne varsa alarak acil olarak Tebriz ve Revan tarafına zahire nakl etmeleri ferman olunmuştu.⁸³

1736 yılında hazırlanan İran seferi için gerekli olan deve bedel olarak Anadolu vilayetlerinden toplanmıştı. Sivas eyaleti kazalarından bedeli olarak deve başına 50 kuruş tahsil edilmesi emredilmişti. Bu kapsamda Tokat ve nahiyelerinden de 52 deve alınması ve bunun bedeli olarak 2.594 kuruşa tekabül etmekteydi. Deve mübaşirine de her beş deve için altışar kuruş verilecekti. Tokat ahalisinden söz konusu meblağ tahsil edilerek deve mübaşirine teslim edilmişti.⁸⁴

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu 18. yüzyılın ilk yarısında batıda Avusturya, Venedik kuzeyde Rusya ve doğuda ise İran'a karşı seferlere çıkmıştır. İran ile yapılan savaşlar 1722 yılında III.Ahmed döneminde başlamış ve aralıklarla 1746 yılına kadar devam etmiştir. Osmanlı'nın İran seferlerinde genellikle sefer-i hümayun şeklinde

80 Murphey, *a.g.e.*, s 94-95.

81 Lütfi Güçer, *XVI.-XVII.Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964, s. 28-30.

82 Genç, *a.g.e.*, s. 41-42.

83 “*kazâ ve nevâhîde a'yân-ı memleket ve ahâli-i vilâyet ve zümre-i ra'îyyet ve ashâb-ı ticâret ve san'at yedlerinde ve kâ'imen men-kân her kimin elinde deve, katır, bârgir ve ecnâs-ı devâb ve mevâşide her ne mîkdâr davâr bulunursa tutup..*”, BOA, MD. nr. 134, s.102-103(Evâhir Ş. 1139/Mayıs 1727).

84 BOA, AE. SMHD-I, nr. 3566 (9 B 1149/13 Kasım 1736).

büyük ordular seferber edilmemiş, çoğunlukla Bağdat, Van ve Erzurum valileri serasker tayin edilerek 30-40 bin kişilik ordu ile savaş mahallerine intikal etmişlerdi. Ancak bunun aksine durumların yaşandığı da kimi zaman olmuştur. İran hududunda yer alan şehirlerin işgal edilmesi ve önemli kısmının elden çıktığı zamanlar daha kalabalık ordular sefere hazırlanmış ve sadrazamların serasker tayin edildiğini görmekteyiz.

18. yüzyılın ilk yarısında İran savaşları Kafkasya, Azerbaycan ve Irak cephesinde cerayan etmiştir. Savaş çok geniş bir alanda gerçekleştiği için Anadolu'nun birçok yerinden asker, mühimmat, zahire ve yük hayvanı sevkiyatı yapılmıştır. İşte İran seferleri için sevkiyat yapılan yerler arasında Tokat ve civarındaki mahaller de yer almaktadır. Osmanlı arşiv belgelerinde bugün Tokat'a bağlı olan Niksar, Turhal, Zile, Kazabad, Artova sefer için sevkiyat yapılan yerler arasında olduğu zikredilmektedir. Ayrıca Tokat İstanbul'dan Bağdat'a kadar uzanan orta kol menzili üzerinde yer aldığından ordunun da gelip-geçtiği ya da konakladığı önemli noktalardan biri olduğunu da görmekteyiz. Ele aldığımız belgelerde tespit edebildiğimiz kadarıyla Tokat ve civarından İran savaşlarında cephelere yeniçeri, cebeci, topçu, top arabacıları ve sipahilerin gönderildiği anlaşılmaktadır. Yine sınır kalelelerinin tamiri için işçi, zahire nakli için yük ve binek hayvanı, seferdeki asker için iase ve hayvanlar için yem, bunlara ilave olarak sefer masrafları ve kalelerde görevli askerler için finansman tedarik yapılmıştır.

Tokat Mevlevihânesi Şeyhi Abdülehad Dede (Ö. 1766) ve Tokat'ta İktidar Mücadelesi

PROF. DR. ERHAN AFYONCU
Milli Savunma Üniversitesi

Abdülehad Dede'nin ailesi aslen Kıbrıslıdır¹. Babası, kendisinden önceki Tokat Mevlevihânesi şeyhi olan Mehmed Dede'dir. Mehmed Dede, kendisinden önceki Tokat Mevlevihânesi şeyhi Mustafa Dede'nin yerine 11 Ağustos 1700'de postnişin olmuştur². Müderris olduğu anlaşılan Mehmed Dede'nin babası ise Danişî Ali Efendi'dir³.

Mehmed Dede'nin postnişinliği zamanında At Pazarı'ndaki Mevlevihâne Hanı'nda bulunan kapanın vezzanlığının Mevlevihâne fukarasına vakf ve şart olmasının devam etmesi için mücadele etmiştir. Aslında daha Yeniçeri Ağası Sülün Muslu Ağa, Tokat Mevlevihânesi'ni inşa ettirdiğinde buraya gelir sağlamak için ilgili vezzanlığı Mevlevihâne'ye vakfetmiştir. Fakat zamanla muhtesib ve subaşı tarafından "çaşni" namıyla vezn eden tüccardan yeni bir vergi alınmaya başlamış, bu yüzden tüccar da yüklerini başka yerlerde tarttırmaya başlamıştır. Bu da Mevlevihâne vakfının gelirlerinin azalmasına sebep olmuştur. Bunun üzerine Mehmed Dede, bir arzuhal sunarak "çaşni" adı altında başka bir para talep edilmesinin engellenmesi için mücadele etmiş ve sonunda talebini elde etmeye muvaffak olmuştur⁴.

1 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Âsafî, Kalebendlik Kalemî Dosya Tasnifi (A.DVN.KLB), nr. 13/56-3. "...an asl Kıbrıs diyârından olup..."; "...vatan-ı aslîsi olan Kıbrıs Cezîresi..."

2 BOA, İbnülemin-Evkaf, nr. 26/3065. Danişî Ali Efendi hakkında bk. Esrar Dede, *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevlevîyye* (İnceleme-Metin), haz. İlhan Genç, Ankara 2018, s. 114-121.

3 Hasan Yüksel, "Tokat Mevlevihânesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 2 (1996), s. 63.

4 BOA, İbnülemin-Evkaf, nr. 26/3065.

Tokat
Mevlevihanesi'nden
Saat Kulesi (Tokat
Valiliği)

Mehmed Dede zamanında Mevlevihâne'nin gelirlerinin azalmasında 1701 yılındaki Tokat yangınının büyük rolü vardır⁵. Bu yangında Mevlevihâne'den neredeyse hiç eser kalmamış ve gelirleri de büyük oranda harap olmuştur. Mehmed Dede, 1703 yılında Mevlevihâne'yi ayağa kaldırmış ve yeni gelirler bağlamıştır⁶.

5 Yangın için bk. Halis Turgut Asarkaya (Cinlioğlu), *Osmanlılar Zamanında Tokat*, Tokat 2019, s. 104; Hasan Yüksel, "Tokat Mevlevihanesi", s. 63.

6 Hasan Yüksel, "Tokat Mevlevihanesi", s. 63.

Mehmed Dede'nin, Tokat Mevlevihânesi'ni ihya etmek adına gelirlerini artırmak için gayret ettiği ve bu çabalarının bazılarının Tokat sanayi tarihi açısından da hayati önemi haiz olduğu anlaşılmaktadır. Bunların başında da bakır kalhânesine dair mücadelesi gelir. 18. yüzyılın başlarında Tokat merkezde 12 ayrı yerde bakır kalhânesi bulunmaktaydı. Bunlar sokak aralarında bulunduğu için zaman zaman yangınlara sebep olmakta ve halkın şikâyetine yol açmaktaydılar. Bunu fırsat bilen Mehmed Dede, kalhânelerin meskûn mahallerden uzak ve geniş arazisi olan Mevlevihâne yakınına taşınmasını sağladı. Ancak bazı kişiler kalhânelerin Tokat'tan başka yerlere taşınması için çabalamaya başladılar. Bu durum en fazla Tokat Mevlevihânesi'ni zarara uğratacağı için Mehmed Dede, "Tokad ahâlisi erbâb-ı sanayiden olmağla bey' u şirâlarının inkitâ'ına bâ'is olacağı" yönünde kamuoyu oluşturdu. Şeyh, gayretleri sonucunda kalhânelerin "âhar kazâya ve âhar mahalle nakl olunmaması ve âhar mahalle kaldırmak murâd edenlerin müdâhalelerinin men' olunup bir dürlü te'addî etdirilmemesi" yönünde Tokat naibi ve voyvodasına hitaben fermân gönderilmesine muvaffak oldu⁷. Buna mukabil bakır kalhânelerine dair tartışmalar oğlu Abdülehad'ın şeyhliği döneminde de devam etti.

Bakır kalhâneleri belgelerde tarihi belirtilmeyen büyük bir yangında tamamen harap olmuştur. Bunun üzerine Mehmed Dede, borçlanmak suretiyle kalhâneleri tamir ettirmiştir. Borçlarını ise aşağıda anlatıldığı üzere halefi ve oğlu Abdülehad Dede ödemiştir⁸.

Arşiv belgelerinden tespit edebildiğimize göre Mehmed Dede'nin büyüğü Abdülehad⁹, küçüğü de Ahmed olmak üzere iki oğlunun olduğu anlaşılmaktadır. Şeyh Mehmed Dede, oğulları Abdülehad ve Ahmed'e Tokat Mevlevihânesi vakfının tevliyet ve meşihatini iştiraken kasr-ı yed etmiştir. Ancak küçük oğlu Ahmed, 1722 Aralık'ında vefat etmiş ve Mehmed Dede, vefat eden oğlunun Mevlevihâne ile ilgili haklarını 8 Aralık 1722'de geri üzerine almıştır¹⁰.

Mehmed Dede, oğlu Abdülehad'ın kendi hal tercümesinde belirttiği üzere 17 Temmuz 1725'te "umûr-ı Mevlevihâneyi görmek üzere Tokat'tan İstanbul'a revâne" olmuştur. İstanbul'daki işlerini hallettikten sonra Tokat Naibi Mustafa Efendi

7 BOA, Cevdet-İktisat, nr. 44/2172; Bâb-ı Defteri, Başmuhasebe Kalemi Dosya Tasnifi (D.BŞM), nr. 2576/5.

8 BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)*, nr. 10185.

9 BOA, Cevdet-Evkaf, nr. 444/22477.

10 BOA, Ali Emiri-III. Ahmed, nr. 218/21068.

ile birlikte 1725 Aralık'ında tekrar Tokat'a dönmüştür. Döndükten sonra "mizâc-ı şerifinde" bozukluk başlamış birkaç gün sonra da vefat etmiştir¹¹. Mehmed Dede'nin büyük oğlu Abdülehad Efendi, otobiyografisinde yazdığına göre babasının vefatı üzerine Konya'ya gitmiş ve burada Mevlana'nın türbesini ziyaret ettikten sonra dönemin Konya Mevlevihânesi Şeyhi Seyyid el-Hâc Mehmed Ârif Efendi tarafından 26 Ocak 1726'da Tokat Mevlevihânesi şeyhi tayin edilmiştir. Abdülehad Dede, Konya'da altı gün kalmış ve ardından Tokat'a geri dönmüştür¹².

Abdülehad Dede'nin Şeyhlikte İlk Yılları

Tokat'ta İran seferi sebebiyle oldukça hareketli günlerin yaşandığı bir dönemde Mevlevihâne şeyhi olan Abdülehad Dede, babasının gayretleri sayesinde ihya edilen bir Tokat Mevlevihânesi devralmıştı. Ancak 1766'ya kadar kırk yıl devam edecek olan şeyhliği oldukça netameli, kavgalı, aziller ve yeniden tayinler, sürgünler, mahkemeler ve silahlı çatışmalarla geçti.

1726 yılında Tokat Mevlevihânesi şeyhi olduktan sonra Abdülehad Dede'nin ilk uğraştığı işlerden biri bakır kalhânesinde eritilen bakırdan Mevlevihâne fukarası için verilen pay ile ilgili olmuştur. Bir arzuhalle yangınlar sebebiyle Mevlevihâne'nin vakıf gelirlerinin çok azaldığını ve Mevlevi fukarasının günlük taamiyesi için bakır kalhânesinde eritilen bakırın beher batmanından ikişer akçe verilmesini talep etmiştir¹³.

Abdülehad Dede, bakır kalhânesi konusunda Tokat'ın faydasına olacak başka bir mücadelede de girişmiştir. Daha önce babası Mehmed Dede zamanında Mevlevihâne arazine taşınmasını sağladığı kalhânelerin burada kalmalarını da sağlamıştır. Bakır kalhânelerine dair tartışmaların 1739 yılında yeniden alevlendiği görülmektedir. Bunun sebebi ise aynı yıl Tokat'ta büyük bir sel felaketinin yaşanması ve felaketten bakır kalhânesinin de zarar görmesidir. 1737 yılındaki büyük Tokat yangınının¹⁴ da etkisi olması kuvvetle muhtemeldir.

11 Mehmed Dede'nin biyografisi için ayrıca bk. Esrar Dede, *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye*, s. 272. Esrar Dede, Mehmed Dede'nin vefat tarihi olarak "bin yüz otuz hududunda" diyerek yanılmaktadır.

12 Şeyh Abdülehad'a ait olan Ahmed Şahidî Dede'nin Divânı'nın içinde şeyhin kendi kalemiyle yazdığı otobiyografisinden (Tokat Mevlevihânesi Müzesi, Envanter nr. 60.00.108). Abdülehad, 13 Nisan 1726'da tek başına Tokat Mevlevihânesi şeyhi ve vakıf mütevellisi tayin edilmiştir (BOA, D.BŞM, nr. 2584/66 (10 Şaban 1138); Cevdet-Evkaf, nr. 444/22477).

13 BOA, D.BŞM, nr. 2576/5.

14 Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, s. 120.

باعت غزير وفلادك
بيد بوز او توزيدك سنه سي ما ذى الفعدكيد التبعي كوني بدو غزير مفتح شيخ المولوي
محمد انذري و دانشي الشيخ على انذري رحمهم الله تعالى اسك مبوله روانه اولوب
امور مولو فانه كوروب بيد بوز او توزيدك سنه سي ما ربيع الاخره مدينه بوليه
توقات نائب اولاده مدرسي كرا حده مصطفى انذري ايد معاد اخل اولوب
زاج كز فله بوز انده بوزوب بر قاج كوه صولرد وفات الميشه نامه واه اليه
راجموعه رحمة الله عليه رحمه واسع واصبرنا وافرقة تا بوقفير الكثير القصيد
اغني دانشي الشيخ عبد الامجد المولوي اده سنه باشمه ايدم در عقده
بوقفير مدينه قوتيه قدس الشاه اولاده پيرم دو جهانه ادا سنكبرم
حضرت مولانا قدسنامه بسره الفريدك توربه شريفه يته بوز سوروب
فيزا مانا سجا به نشي طريقه اولاده شيخ السيد الجي محمد عارف
انذري حضرت كز ايد كور شوب كعبت العشاق باشدا اين مقام
هوكه ناقصه آمد باغا شد تمام فرما اسك تاريخ موبور مجاذي الله اولادك
بكرمي ايني كوه شينخت نام فرم اولوب در كاه بيزه انحق التور
كاه اولوب يته كده مت ايد بو طرفه كلندي بعده كلنا اضوانده رجا
وينا ز اولنور بوزلر خيبر دعاده فراموش بسور سوب كاه بيه كاه يا قلم
در فر يوم الحامس من مجاذي الاخره سنه ١١٣٠ اعانه وعلما و ما دلها

Abdülehad
Dede'nin
otobiyografisi
(Tokat
Mevlevihânesi
Müzesi,
Envanter nr.
60.00.108)

1739 yılındaki sel felaketinde Mevlevihâne de tamamen kullanılmaz hale gelmiştir. Yapılan ön incelemede Mevlevihâne'nin yeniden inşası için 3.161 guruş gerektiği görülmüştür¹⁵. Mevlevihâne arazisi üzerinde bulunan bakır kalhâne-leri de 1739 selinde tamamen yıkılmış ve içindeki eşyalar da kullanılmaz hale gelmiştir. Abdülehad, borçlanmak suretiyle kalhâneyi yeniden yaptırmıştır. Sel felaketi yüzünden Mevlevihâne dervişlerinin gelirleri büyük oranda düştüğü için Abdülehad Dede, yeni gelirler temin etmek için çabalamıştır. Şeyhe, Tokat Naibi Mehmed Efendi, Tokat Voyvodası Hacı Hasan ve Tokat halkının birkısmı da destek vermişler; naib ve voyvoda arz, halk ise mahzar göndermek suretiyle şeyhin talebinin yerinde olduğunu bildirmişlerdir. Abdülehad'ın arzuhali, voyvoda ve naibin arzı ile halkın mahzarı üzerine Mevlevihâne fukarasının maişetlerini karşılamak için 1742 yılında her birine "kirpas-ı sürh tamgası" ile Tokat boyahânesinin mukataa gelirlerinden günlük 40 sağ akçe tayin edilmesi yönünde emir verilmiştir¹⁶. Bu gelir daha sonra daimi hale gelecektir¹⁷.

1742 yılında istediğini elde etmesine rağmen bu gelirler 1747 yılından itibaren Abdülehad'ın sıkıntılı günler yaşamasına sebep olmaya başladı. 1747 Mayıs'ında "mübâyaa zehâyiri bahâsı ve menzil masârıfı ve imdâd-ı seferiyye ve sâir umûr-ı vilâyet için istikrâz eyledikleri akçelerden gayr ez-makbûz bâkî kalan altı bin iki yüz otuz sekiz buçuk guruşu" vermekte inat ettiği gerekçesiyle Tokat'ta mahkemeye çıkarılması kararlaştırıldı. Fakat 1747 Eylül'ünde "bin beş yüz guruş üzerine musâlaha" edildiği için Abdülehad Efendi suçunu affettirmeye muvaffak oldu¹⁸. Her iki taraf anlaşma sağlamasına rağmen Abdülehad, işin peşini bırakmadı ve kendisinden zorla 9 bin kuruş alındığı gerekçesiyle İstanbul'a şikâyet dilekçesi gönderdi. Şeyhin şikâyeti üzerine konunun mahkemede görüşülmesi için Sivas'a emir gönderildi¹⁹.

Abdülehad'ın Kıbrıs'a İlk Sürgünü ve Cinayetle Yargılanması

Abdülehad Efendi için 1750 yılı sonraki senelerde artarak devam edecek bazı sıkıntuların başladığı bir dönüm noktasıydı. Şeyh, Kandiye Muhafızı Vezir Mustafa

15 BOA, Cevdet-Evkaf, nr. 444/22477.

16 BOA, MAD, nr. 10185.

17 BOA, Ali Emiri-III. Osman, nr. 45/3254.

18 BOA, Sivas Ahkam Defterleri, nr. 3, s. 31.

19 BOA, Sivas Ahkam Defteri, nr. 4, s. 371, hk. 2, Evâsıt-ı Zilkade 1165/19-29 Eylül 1752.

Paşa ile rikab-ı hümâyûn silahdarı Ali'nin malikane olarak üzerlerinde olan Tokat Voyvodalığını serbestiyet üzere idaresine elde ettiği bir ilamla müdahale etmiş, kendisini nâzır tayin ettirdiği gibi adamları Hacı Mehmed oğlu Emin ve İsfencioğlu Mehmed'i de Tokat'a câbi tayin ettirmiştir. Bunlar yetmiyormuş gibi "senede tuc-câra ve ahâlî-yi fukarâya birkaç def'a ordu bâzâr" adı altında vergiler yüklemeye başlamıştır. Bu itham üzerine mahkeme edildi. "Tokad mukâta'ası umûruna ve sâir Anadolu vilâyetinin husûslarına karışıp ihtilâl-i memlekete bâ'is" olduğu gerekçesiyle Kıbrıs'a sürüldü²⁰. Abdülehad'ın Kıbrıs'taki ilk sürgünü bir seneden fazla sürdü. Bir sene sonra Kıbrıs uleması, sulehası, imamları, hatibleri, âyânı, eşrafı ve halkı mahkemeye gelerek şeyhin "her vechile mağdûr olmağla hâline merhameten cezîre-i mezbûreden sebîli tahliye ve vatan-ı aslîsine ircâ' olunmasını" Lefkoşa Naibi Ali Efendi'den talep ettiler. Ali Efendi de bu talebi İstanbul'a bildirdi. Abdülehad ile ilgili talep İstanbul tarafınca da uygun görüldü. İstanbul'un bu yönde karar vermesinde şeyhin affedilmesi için Tokat Naibi Ebubekir Saib Efendi ve Hazine-i Âmire Kethüdası görevi yanında Tokat voyvodası da olan Halil'in arzları da etkili oldu. Kıbrıs ve Tokat'tan gelen talepler üzerine Abdülehad Efendi'nin Kıbrıs'tan serbest bırakılması kararı alındı. 1751 Aralık'ında Lefkoşa ve Tokat naibleri ile Kıbrıs muhassılına fermân gönderilerek şeyhin serbest bırakılması emredildi²¹.

1751 Aralık'ında "umur-ı vilayete karışmamak şartıyla" serbest bırakılmasına ve Tokat'a geri gelmesine rağmen gelişmeler tam tersi yönde oldu. 1754 yılında Tokatlı Kafirunlu Nahiyesi'nden Seyyid Eyüb'ü Tokat Kalesi'nde mahpus iken öldürtmek ithamıyla mahkemeye verildi. Seyyid Eyüb'ün 3 eşi ve 6 çocuğunun iddiasına göre Kıbrıs'tan sürgünden döndükten sonra Abdülehad Efendi halka zulmetmekten geri durmamış, adamlarından Çıkrıkoğlu Emin ile halktan usulsüz vergiler talep etmeye başlamıştır. Şeyhin zulümleri karşısında Seyyid Eyüb sessiz kalmamış bu yüzden de Eyüb, Tokat Bezzazistanı'nda iken Abdülehad yanındaki yirmi silahlı adamı ile bezzazistanı basmış, Eyüb'ü yakalayıp Tokat Kalesi'ne hapsedmiştir. Olayın akşamı da Eyüb katledilmiş ve malına el konulmuştur. Eyüb'ün büyük kardeşi Seyyid Hüseyin'i ise İstanbul'a gidip kendileri aleyhine şikâyetçi olacağı ithamıyla hapsedmişlerdir. Müddeiler Abdülehad'ın sabık Tokat Naibi Ömer zamanında dilettiği gibi senet elde edip halka zulmettiğini de savunmuşlardır²².

20 *Kıbrıs Şer'îye Sicili*, nr. 16, s. 204, hk. 324.

21 BOA, A.DVN.KLB, nr. 13/56.

22 BOA, A.DVN.KLB, nr. 13/56, Evâsıt-ı Receb 1167/1754 Mayıs; İstanbul Rumeli Kazaskerliği ve Sadareti Sicili, nr. 261, vr. 60b.

Seyyid Eyüb'ün çocukları ve hanımı davayı daha sonra 1754 Mayıs'ında İstanbul'a taşıdılar²³. İddia sahipleri önce Cuma Divanı'nda, daha sonra da Rumeli Kazaskeri Feyzullah Efendi'nin konağında dinlendiler. Kazaskerin huzurunda iddialarını daha ayrıntılı dile getirme imkânı buldular. Yukarıda naklettiğimiz iddiaları yanında Abdülehad'ın Seyyid Eyüb'ü Tokat Kalesi'nde iken "kendi emriyle" elinde senet olmadığı halde kefere taifesine boğdurduğunu savundular. Kazasker konağındaki mahkemede Abdülehad da kendisini savunma imkânı buldu ve savunmasının birkısmı bu sayede günümüze ulaştı. Savunmasında Abdülehad, katil olayında doğrudan bir dahli bulunmadığını, "maktûl-i mezbûrun kısâsen katline birçok defa hüküm ve hüccet olunduğu ve bu yüzden katledildiğini" savundu. Ayrıca "Eyüb'ün şekâvetini müş'ir müte'addid imzâlî bir kıt'a i'lâm"ı da mahkemeye delil olarak sundu. Rumeli kazaskerinin konağındaki muhakemeye Abdülehad'ın kendilerinden zorla para aldığını iddia eden Tokatlular da katılmışlardı. Kazasker konağındaki Abdülehad ile ilgili dava kesin bir neticeye bağlanamadı. Çünkü iddiaların yerinde tetkik edilmesi gerektiği sonucuna ulaşıldı. 1754 Haziran'ı başında davanın sağlıklı görülebilmesi için meselenin Sivas kadılığında muhakeme edilmesi kararlaştırıldı²⁴. Birkaç gün sonra ise davanın Sivas'ta değil Amasya'da görülmesi uygun bulundu. Amasya kadısına gönderilen 1754 Haziran'ı tarihli fermânda bu değişikliğin sebebi şöyle izah edilir: "da'vâ-yı mezbûre Sivas'dan sarf ve sana havâle olunmadan maksûd icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hak olunmak irâde-i seniyyeye mübtenî olmağla...". Dava için Ahmed adlı mübaşir de Şeyh Abdülehad'ı Amasya'ya getirmekle görevlendirilmiştir²⁵.

Abdülehad aleyhindeki davanın daha sonra tekrar Sivas'a taşındığı görülmektedir. Sivas Valisi Zaralızâde Mehmed Paşa huzurunda görülen davada taraflar 1754 Aralık'ında belirli şartlarla barıştırılmışlardır²⁶.

23 Tokat naibine hitaben gönderilen Evâsıt-ı Receb 1167/1754 Mayıs tarihli fermânın sureti için bk. BOA, A.DVN.KLB, nr. 13/56. Fermânda Abdülehad'ın dava için İstanbul'a gönderilmesi emredilmektedir.

24 BOA, A.DVN.KLB, nr. 13/56, Sivas valisine ve kadısına hitaben gönderilen emir sureti, Evâsıt-ı Şaban 1167/Haziran 1754. Dava ile ilgili *İstanbul Rumeli Kazaskerliği ve Sadareti Sicili*, nr. 261, vr. 60b'de de benzeri bilgiler verilir. Sicil, 17 Şaban 1167/9 Haziran 1754 tarihlidir.

25 BOA, A.DVN.KLB, nr. 13/56, Amasya kadısına gönderilen Evâhir-i Şevval 1167/1754 Haziran'ı tarihli fermân sureti. İstanbul Rumeli Kazaskerliği ve Sadareti Sicili'ndeki kayıta ise mahkeme yeriyle ilgili farklı bilgi verilir. Buna göre Seyyid Eyüb'ün eşleri ve çocukları davanın Tokat'ta görülmesinden "tehâşî" ettikleri için davanın Sivas valisi huzurunda görülmesini talep etmişlerdir. Buna mukabil Abdülehad Efendi de "vezîr-i müşârunileyh hazretleri huzûrlarına mürâfa'adan tehâşî iderim deyü civârlarında vâkı' Amasiyye'de mürâfa'aya havâle buyrulmasını iltimâs etmekle" davanın Amasya'da görülmesini talep etmiştir (nr. 261, vr. 60b). Anlaşılan Abdülehad'ın talebi kabul görmüş ve dava da Amasya'ya taşınmıştır fakat ne oldu ise dava Sivas'a nakledilmiştir.

26 BOA, A.DVN.KLB, nr. 13/56 (16 Rebülevvel 1168/31 Aralık 1754) tarihli Sivas naibinin arzı ve Sivas valisinin mektubunun özetidir.

Abdülehad'ın Tokat Mahkemesini Basması ve İkinci Defa Kıbrıs'a Sürülmesi

Abdülehad Efendi, 1754 yılındaki davadan ceza almadan kurtulmayı başarmasına rağmen 1756 yılına gelindiğinde tekrar mahkemelik oldu. Bu defa karşısında daha nüfuzlu bir rakip olan Tokat Voyvodası Mehmed vardı. Mehmed ile Abdülehad'ın karşıkarşıya gelmesinin sebebi ise Tokat mumhanesinin (şem'hâne) gelirleri ve nasıl işletileceğine dair anlaşmazlıktır. Tokat mumhanesi halkın sıkıntıya düşmesini önlemek gayesiyle 1694 yılında malikane olarak işletilmesinden vazgeçilmiş fakat daha sonra Tokat Voyvodası Hasan zamanında voyvodalığa ilhak edilmiştir. Voyvoda Mehmed'in iddiasına göre Abdülehad, "bir takrîb ile hilâf-ı fermân-ı âlî senevî üç bin akçe mâl ve iktizâ eden kalemiyyesin Tokad voyvodalarına teslîm etmek üzere uhdesine kayd ve berât" ettirmiş ve mumhaneyi malikane olarak uhdesine almıştır. Voyvodaya göre bununla da kalmamış, "dilediğine beher altı vakiyye şem'-i revganı iki guruşa ve re'âyâ fukarasına üçer guruşa bey' etmekle ibâdullahın kemâl-i mertebede müzâyakasına sebep" olmaktadır²⁷.

Abdülehad, Voyvoda Mehmed ile gerginlik yaşadığı günlerde başka sıkıntılar da yaşıyordu. Aleyhinde Tokat'ın bazı âyânları ile bir olmak ve halktan usulsüz yollarla para almak ithamları da dillendirilmeye başlanmıştır. İthamlardan biri de meşayihden Ebubekir Efendi'ye türlü iftiralar atmak ve onu şeyhlikten men etmektir. Ebubekir ise çareyi İstanbul'a kaçmakta bulmuştu.

Abdülehad aleyhindeki bir diğer itham da mumhanede imal edilen mumları halka rayicinden fazlaya satmak ve keyfî fiyat politikası uygulayarak halkı zarara uğratmaktır. İthamlardan diğeri de yetmiş senedir Yağcızâde es-Seyyid Mehmed Efendi'nin evkafından olan Bakırcılar sokağındaki hurda bakır kalhânesini senetsiz olarak kendi işlettiği kalhâneye dâhil etmesidir. Bunu bahane ederek bazı kişilerden rüşvet aldığı da iddia edilmiştir.

Şeyh Abdülehad, her geçen gün aleyhindeki ithamlar arttığı için Tokat naibi huzurunda muhakeme edilmek üzere mahkemeye davet edildi. Ancak mahkemeye gitmek yerine Tokat âyânından Tebrîzî Ebubekir ile etrafına 50-60 silahlı adam topladı ve kendisini engellemek isteyenlerle çatışmaya girdi. Çatışmada kaçmayı başardı ve Kazabad'daki çiftliğine sığındı. Bunun üzerine Tokat Naibi Yusuf Efendi, şeyhin saklandığı çiftlikten yakalanıp mahkemeye getirilmesi için İstan-

27 BOA, Ali Emîrî-III. Osman, nr. 2/137 (25 Cemaziyelahir 1169/27 Mart 1756).

bul'dan yardım istedi²⁸. Mevlevi Şeyhi Abdülehad, Kazabad'daki çiftliğinde iken bu defa yakın adamlarından Çıkrıkçıoğlu Emin'in muhakeme edilmesi gündeme geldi. Fakat Emin de yanına topladığı silahlı adamlarıyla evinden kaçarak şeyhin yanına sığındı²⁹. Abdülehad ve Çıkrıkçıoğlu Emin'in bir türlü mahkemeye getirilememesi üzerine Sivas Valisi Zaralızâde Mehmed Paşa'ya ve Tokat naibine hitaben 1757 Şubat'ında bir fermân gönderildi. Fermânda Abdülehad ve Emin ile ilgili iddialar sıralandıktan sonra saklandıkları yerden yakalanarak mahkemeye çıkarılmaları ve suçları sabitse gerekli cezanın verilmesi istendi³⁰.

Abdülehad'ın bir şekilde çiftliğinden mahkemeye getirildiği, muhakeme edildiği ve sonunda suçlu bulunarak Bursa'ya sürülmesine karar verildiği anlaşılmaktadır³¹. İlginç bir şekilde olayların önemli faillerinden olup Üsküdar'da ikamet ettirilen Çıkrıkçıoğlu Mehmed Emin'in bir süre sonra Tokatlıların şeyhten alacakları için vekil tayin edildiği görülmektedir³². Fakat bu alacak-verecek meselesinin sonuçları şimdilik tespit edilememiştir.

Abdülehad, Bursa'ya sürgün edilmesine rağmen bir süre sonra bu karar değiştirilmiş ve ikinci defa olmak üzere Kıbrıs'a sürülmesi kararlaştırılmıştır. Sürgün yerine kara yoluyla gitmeyi tercih eden Abdülehad, Konya'ya da uğramış ve burada sağlık problemleri yaşamaya başlamıştır.

Abdülehad Efendi sürüldükten sonra³³ Tokat'ta gergin günler yaşanmaya devam etmiştir. Şeyhin sürgünde bulunduğu günlerde Tokat'ta Acem Ebubekir, Hacı Hüseyin, Şehir Kethüdâsıoğlu Salih gibi âyânın öncülüğünde ciddi kargaşalar meydana gelmiş³⁴, olaylar Zaralızâde Mehmed Paşa'nın silahlı müdahalesi neticesinde güçlükle yatıştırılabılmıştır³⁵. Bu hadiselerin daima "vilayet masrafları" etrafında cereyan etmesi ve mahkeme baskınlarıyla neticelenmesi dikkat çekici ve önemli ayrıntılardır.

28 BOA, Cevdet-Dahiliye, nr. 69/3447 (10 Rebiülevvel 1169/14 Aralık 1755) (bu belge Yücel Özkaya tarafından da yayımlanmıştır (*Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Ankara 1994, s. 323-324).

29 BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 158, s. 30, hk. 65. Ayrıntılar için bk. A.DVN.KLB, nr. 13/56, Tokat Naibi Yusuf'un 20 Cemâziyelâhir 1169/22 Mart 1756 tarihli arzı.

30 BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 6, s. 248, hk. 1 (Evâhir-i Cemâziyelevvel 1170/10-20 Şubat 1757).

31 Abdülehad Efendi 1756 yılı Temmuz ayı ortalarında Bursa'dadır (BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 158, s. 134, hk. 368).

32 Çıkrıkçıoğlu Mehmed Emin'in şeyhten vekalet almak üzere gözetim altında Bursa'ya yollanacağı hakkında Bursa kadısına gönderilen fermânın sureti için bk. BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 158, s. 134, hk. 368 (Evâhir-i Şevval 1169/18-28 Temmuz 1756). Bu hususta Sivas Valisi Zaralızâde Mehmed Paşa, Sivas kadısı, Niksar Müftüsü Nahifi Efendi ve Mübaşir Mekki Abdullah Efendi'ye gönderilen emrin sureti için bk. *Mühimme Defterleri*, nr. 158, s. 137, hk. 373 (Evâhir-i Şevval 1169/18-28 Temmuz 1756).

33 Abdülehad'ın Kıbrıs'da sürgün kaldığı süre zarfında Tokat Mevlevihânesi şeyhliğini Ahmed Dede ifa etmiştir (BOA, Cevdet-Evkaf, nr. 444/22477. Ahmed Dede'nin bazı yazışmaları için bk. Ali Emirî-III. Osman, nr. 81/6147; nr. 26/1842).

34 BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 159, s. 148-149, hk. 378, 380, 381 (Evâil-i Zilkade 1169/28 Temmuz-6 Ağustos 1756).

35 BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 158, s. 215, hk. 627 (Evâhir-i Z 1169/15-25 Eylül 1756).

Aynı günlerde Abdülehad Dede'nin Tokat'ta bıraktığı eşyası yağmalanmış; çocukları, eşi ve özellikle yaşlı annesine saldırılar olmuştur. Sağlık durumu bozulan şeyhin, Tokat'tan bu yönde kötü haberler aldıktan sonra affedilmesi için bazı teşebbüslerde bulunduğu görülmektedir. Bunlardan biri de Konya'daki Mevlevihâne şeyhi ve Mevlevihâne ileri gelenlerinin Abdülehad'ın affedilmesini İstanbul'dan talep etmesi için Konya Kadısı Mehmed Mustafa'ya gelmeleridir. Mehmed Mustafa da 1757 Mayıs'ında bu talebi payitahta bildirmiştir. Mehmed Efendi'nin İstanbul'a gönderdiği arzdan Abdülehad'ın bu tarihe kadar sürgün yeri olan Kıbrıs'a gitmediği ve Konya'da beklediği, beklemesine gerekçe olarak da sağlık problemlerini gösterdiği anlaşılmaktadır.

Şeyh Abdülehad'ın sürgün yeri olan Kıbrıs'a gidip gitmediğini henüz tespit edemesek de, Abdülehad'ın 1760 yılında Tokat Mevlevihânesi postuna yeniden oturduğu görülmektedir³⁶. Bu durum şeyhin bir müddet sonra affedilerek Tokat'a geri döndüğünü ortaya koymaktadır.

Abdülehad'ın İkinci Defa Tokat Mahkemesini Basması ve Rodos'a Sürülmesi

Abdülehad, 1760 yılında Tokat Mevlevihânesi şeyhliğini yeniden elde etmesine rağmen sonraki gelişmeler şeyhin tekrar mahkemelik olmasına sebep oldu. Abdülehad'ın mahkemelik olmasının ilk sebebi ise adamlarından Mumcu Çıkrıkçıoğlu Seyyid Emin ile ilgili şikâyetlerdi.

Abdülehad'ın "refiki" olarak nitelendirilen Emin ile ilgili İstanbul'a Müslümanlar, Ermeniler ve Rumlar şikâyet mahzarları gönderdiler. Müslüman ahali adına gönderilen mahzarda Abdülehad için "zâlim ve cebbâr ve müteğallibe" denilmekte, "reîsü'l-a'yânlık iddiasında" bulunduğu ifade edilmekte ve şeyhin senede iki üç defa "ordu bazar" namıyla halktan zorla salyane topladığı gerekçesiyle daha önce Kıbrıs'a sürüldüğü kaydedilmektedir. Kıbrıs'a sürülmesine rağmen "kuvvet-i irtişâ" sayesinde bir yolunu bularak sürgün cezasını affettirdiği ve Tokat'a geri geldiğinde "âyânlık iddiasına" devam ettiği ve Sivas Valisi Zaralızâde Mehmed Paşa'nın³⁷ da şeyhe destek verdiği belirtilmektedir. Mahzarda şeyhin

36 BOA, *Kalebend Defterleri*, nr. 13, vr. 97a (Evâil-i Zilkade 1173).

37 Zaralızâde Mehmed Paşa'nın Sivas valilikleri için bk. Ahmet Önal, "Sivas Eyaleti Valileri ve Beylerbeyileri (1753-1792)", *Tarihin Peşinde*, sayı: 21 (2019), s. 37.

günahsız yere sekiz kişiyi katlettiği, birçok kişinin evini basıp mallarını zorla aldığı, bu işlerde “hevâsına tâbi” Çıkrıkçıoğlu Emin ile birlikte hareket ettiği savunulmaktadır. Bunların yanında şikâyetler yüzünden daha önce Abdülehad ve refiki Emin’in mahkemeye çıkarıldıkları, suçlu buldukları ve zorla aldıkları paraların iadesi yönünde fermân çıkarıldığı, buna mukabil Abdülehad ve adamının etrafına silahlı adamlar toplayarak mahkemeyi bastığı ve kimsenin müdahaleye cesaret edemediği, şikâyetler tekrar İstanbul’a ulaştırılınca bu defa şeyhülislamın işaretiyle suçlu bulunduğu ama şeyhin yine Tokat’ta bir yolunu bularak emirlerin iptaline muvaffak olduğu ve suçluların firar ettikleri ileri sürülmektedir³⁸. Tokat Ermenileri ve Rumları da Abdülehad ve refiki Emin’den şikâyetçi olmuşlardır. Onların şikâyet konuları da Müslümanların şikâyetleriyle benzerlik arz eder³⁹.

Tokat halkının Abdülehad ve refiki Emin aleyhinde İstanbul’a şikâyette buldukları günlerde şeyh ve refiki de boş durmamıştır. Abdülehad, Emin’i gizlice sahte bir mahzarla birlikte İstanbul’a göndermiş ve davanın lehine sonuçlanması için çabalamıştır. Buna mukabil şikâyet mahzarları ve başka şikâyetler Emin’den önce payitahta ulaştığından Osmanlı devlet adamları konunun mahiyetine vakıf olmuşlardır. Emin, İstanbul’a gelir gelmez tutuklanmış ve Sinop Kalesi’ne sürgün olarak gönderilmiştir. 1760 Mart’ı tarihli sürgün emrinde Tokat naibi, voyvodası ve ahalsinin mühürlerini ihtiva eden arz ve mahzarlar gelse bile bu mühürler kontrol edilmeden Emin’in serbest bırakılmaması bildirilmiş, böylece belge sahtekârlığının önü alınmaya çalışılmıştır. Bu tedbire rağmen Emin, kendisini Sinop’a götüren çavuşun elinden yolda kaçmayı başarmış ve sonraki günlerde Tokat’ta karışıklıklar çıkarmaya devam ettiği için tekrar 1760 Haziran’ında yakalanarak Sinop Kalesi’ne kalebend olarak hapsedilmesi emredilmiştir⁴⁰.

Abdülehad’ın refiki Mumcu Emin’in yakalanması ile uğraşıldığı günlerde 30 Mayıs 1760’ta beş dakikalık bir tam güneş tutulması yaşandı⁴¹. Kuzey yarım küreden rahatlıkla gözlemlenen bu doğa olayını, Tokat sakinleri de müşahede etti. Ancak tam da güneşin tutulduğu esnada Tokat’ta ciddi bir kargaşa baş gösterdi. Esnaf dükkânlarını kapatmaya girişip duaya hazırlanırken âyândan bazı kimse-

38 BOA, *Kalebend Defterleri*, nr. 13-56.

39 BOA, *Kalebend Defterleri*, nr. 13-56.

40 BOA, *Kalebend Defterleri*, nr. 13, vr. 97a (Evâil-i Zilkade 1173).

41 Güneş tutulmasına dair ayrıntılar için bk. <https://eclipse.gsfc.nasa.gov/SEcat5/SE1701-1800.html> (erişim tarihi: 20.10.2023).

ler esnafı da zorla yanlarına alarak mahkemeyi bastılar. Şehrin ileri gelenlerinin bir kısmı kargaşanın büyümesinden korkarak Sivas yönüne kaçıp yaşananları Sivas valisine haber verdiler.

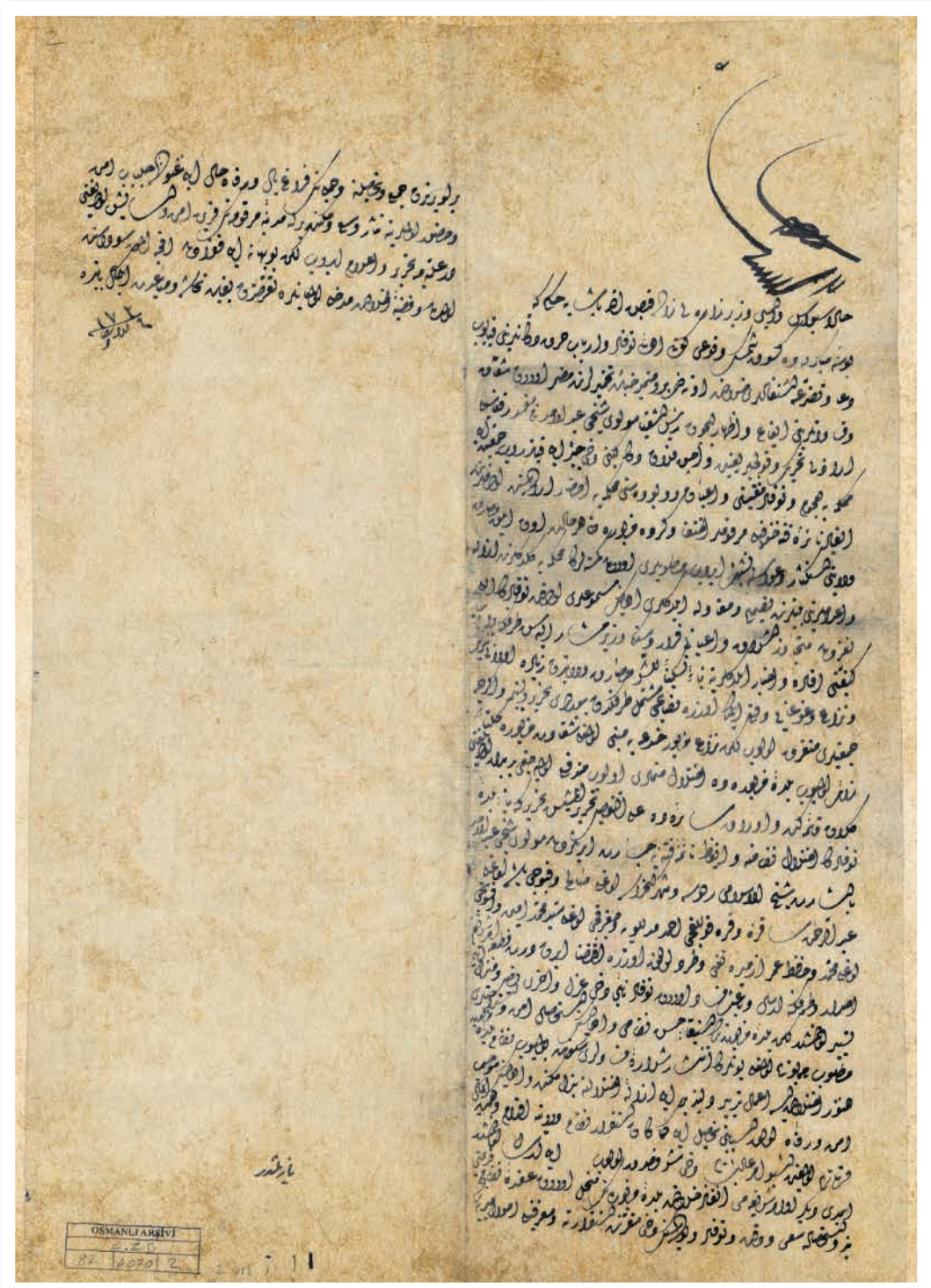
Kaçıp gidenlerin Sivas Valisi Zaralızâde Feyzullah Paşa'ya⁴² anlattığına göre; baskının elebaşı (reis-i eşkiyâ) Mevlevî Şeyhi Abdülehad'dı⁴³. Abdülehad, adamlarıyla birlikte kolcular tayin etmek suretiyle açık kalan dükkânları zorla kapattırılmış, topladığı kalabalıkla da mahkeme binasını basmıştır. Sürgün emirlerinden anlaşıldığına göre baskının diğer önemli isimleri Şehir Kethüdasızâde Salih, Kapıcıbaşızâde Abdurrahman, Karakollukçu Ahmed, Çıkrıkçıoğlu Seyyid Mehmed Emin, Efsuncuoğlu Mehmed ve Hafız Ömer'di. Bu isimler Tokat müftüsü, voyvodası ve âyânı mahkemeye toplayarak 10 aylık vilâyet masraflarının hesabını sormak istiyorlardı. Üstelik bir araya toplayacakları isimlerin bir kısmının idamı da planları arasındaydı. Bu nedenle “elli neferden fazla eşrâf ve âyân” kaçarak Sivas valisine sığınmıştı. Vali anlatılanlardan sonra vilayet masraflarında gerekli indirimin yapılması ve kavganın son bulmasına dair nasihatlerini ihtiva eden bir buyruldu kaleme aldı. Ancak olayın burada kalmayacağına dair öngörüsünü de merkeze rapor etti. Yaşananlara dair bilgiler İstanbul'a ulaşınca Mevlevî Şeyhi Abdülehad Rodos'a; Şehir Kethüdasızâde Salih ve Kapıcıbaşızâde Abdurrahman Sakız'a; Karakollukçu Ahmed Midilli'ye; Çıkrıkçıoğlu Seyyid Mehmed Emin, Efsuncuoğlu Mehmed ve Hafız Ömer İzmir'e sürüldü⁴⁴. Ancak gerek Sivas valisi gerekse Bâbîâlî olayın büyümesinden endişe etmekteydi.

İstanbul'un kaygılarının yersiz olmadığı kısa sürede anlaşıldı. Zira karışıklık mahkemeyi basan bir grup “eşkiyanın” sürülmesi ile son bulmadı. Kısa sürede merkeze voyvoda ve onunla hareket eden bazı kimselerin vilayet masraflarını

42 Zaralızâde Feyzullah Paşa'nın Sivas valiliği için bk. Ahmet Önal, “Sivas Eyaleti Valileri”, s. 37-38.

43 Tokat Voyvodası Mehmed, azledildikten sonra alacaklarını tahsil etmek için başvurduğunda kargaşanın elebaşı olarak Katroğlu Abdurrahman'ı zikretmektedir (BOA, Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Kalemî Dosya Tasnifi (=A.DVN), nr. 2180/80). Söz konusu Abdurrahman, diğer belgelerde Kapıcıbaşızâde Abdurrahman olarak zikredilen isim olmalıdır.

44 BOA, Cevdet-Dahiliye, nr. 314/15653 (Evâsıt-ı Zilkade 1173/15-25 Haziran 1760). Hafız Ömer ve diğerlerinin sürgün yerinin daha sonra birkaç defa değiştirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1761 Mart'ı tarihli Sivas beylerbeyi ve kadısına gönderilen bir fermânda 1760 Kasım'ı tarihli bir fermânla Katroğlu ve hevadârlarının Tokat'ta sebep oldukları kargaşalık anlatıldıktan sonra bunların Sivas Kalesi'ne hapsedilmesi emredildiği belirtilmektedir (BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 8, s. 201, hk. 3). Sürgün yeri daha sonra Kıbrıs olarak değiştirilmiştir. Tokat naibine, voyvodasına ve Magosa Kalesi dizdarına hitaben gönderilen Ocak 1761 tarihli fermânda Katroğlu Abdurrahman ve üç adamının Magosa'ya kalebind olarak sürüldükleri bildirilir (Cevdet-Adliye, nr. 89/5344). Buna mukabil Seyyid Ömer fermân gelmeden evvel Tokat şehir merkezinden firar etmiş ve daha sonra annesi ile çocuklarının İstanbul'a gönderdiği bir arzuhal üzerine sürgün cezası affedilmiştir. İlgili arzuhale ve affedildiğine dair buyuruldu için bk. Cevdet-Adliye, nr. 89/5344. Katroğlu ve Şeyh Abdülehad'ın 1761 Nisan'ında hapsedilecekleri yer olarak tekrar Sivas Kalesi'nin belirlendiği anlaşılmaktadır. Bunun ile ilgili Sivas beylerbeyine, kadısına ve Tokat naibine hitaben gönderilen 1761 Nisan'ı tarihli bir fermân mevcuttur (*Sivas Ahkam Defteri*, nr. 8, s. 216, hk. 2).

Tokat'taki
karışıklıklar
vesilesiyle
Sivas Valisine
yazılan
hüküm sureti
(BOA, Cevdet
Zabtiye, nr.
82/4070)

fazla göstererek ahaliye zulmettikleri yönünde belgeler gelmeye başladı. Üstelik mahkeme on aylık vilayet masrafı için basılmışken yeni başvurularda bu süre 3 yıla uzatılıyordu. Devlet birbirine muhalif birçok başvuruyla karşı karşıyaydı⁴⁵. Bir tarafın dediklerinin diğerinin yalanladığı bu ortamda “kizb ve sıhhatin” hangi tarafta olduğunu tespit etmek güçtü. Her halükarda “bu ihtilâlin menşe‘ ve mebde’i”nin kimler olduğu ortaya çıkarılmalıydı. Bu kapsamda öncelikle 1760 Haziran’ı sonlarında mevcut Naib Mehmed Ragıb azledilerek yerine yeni bir naib tayin edildi. Daha da önemlisi olayları yerinde incelemek üzere bir mübaşir görevlendirildi⁴⁶. Ancak bölgeden Tokat Voyvodası Sarı Mehmed, Koyunoğlu Kul Ahmed, Mahkeme Katibi İbrahim, Hacı Osmanoğlu Ali ve Hacı Kasımzâde Ahmed’in⁴⁷ Şaban 1170’ten (Nisan 1757) Şevval 1173’e (Haziran 1760) kadar olan vilâyet masraflarına “kendü nefsleriçün sâlyâne defterine akça idhâl” etmekle suçlayan belgeler gelmeye devam ediyordu. Bâbıâlî bu gelişmelerden olayın yerelde çözülmesinin mümkün olmayacağını anladı. Bu gerekçeyle 1760 Ağustos’unda Tokat Voyvodası Sarı Mehmed, Koyunoğlu Kul Ahmed, Mahkeme Kâtibi İbrahim ve Hacı Osmanoğlu Ali’nin İstanbul’a gönderilerek davalarının merkezde görülmesine karar verildi. Bu kapsamda hak iddia edenler adına “cümlelerin muhtarı olanlardan” birkaç kişinin de İstanbul’a gönderilmesi istendi⁴⁸. Bu emir üzerine Voyvoda Mehmed, Koyunoğlu Kul Ahmed ve Hacı Osmanoğlu Ali’nin İstanbul’a getirildiği anlaşılmaktadır. Ancak bir süre sonra Koyunoğlu Ahmed ile Hacı Osmanoğlu Ali firar etti. Söz konusu iki ismin firarını bildiren takrirleri vesilesi ile ahali adına İstanbul’a gelenler arasında Seyyid Mehmed Efendi, Seyyid Ömer Efendi ve Hacı Hasan’ın bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu firar ile bölgeye inceleme yapılmak üzere gönderilecek kadı ve mübaşirin yola çıkarılmasından vazgeçilerek kaçakların Tokat’taki emlakı mühürlendi⁴⁹. Bu esnada Voyvoda Mehmed’in başbakikulu hapishanesinde kaldığı ilerleyen aylardaki bir arzuhali vesilesiyle anlaşılmaktadır. Üstelik kendi beyanına göre üç ay süren bu haptisten ancak kefil vasıtasıyla çıkabilmişti⁵⁰.

45 Örneğin Tokat ahalisinden bir kısım kimse Tokat Naibi Mehmed Ragıb’a gelerek Voyvoda Mehmed ve Âyân Ahmed tarafından İstanbul’a gönderilecek kimselere ve ellerindeki belgelere itibar edilmemesi yönünde bir ilam hazırlatmıştı (BOA, Cevdet-Dahiliye, nr. 19/946).

46 BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 161, s. 367, hk. 1096 (Evâsıt-ı Zilkade 1173/24 Haziran-4 Temmuz 1760). Söz konusu hükmün tezkire sureti için bk. Cevdet-Adliye, nr. 97/5882.

47 Aynı zamanda Koyunoğlu Kul Ahmed diye de anılmaktadır.

48 BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 162, s. 1, hk. 1 (Evâhir-i Zilhicce 1173/3-13 Ağustos 1760).

49 BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 162, s. 69, hk. 170 (Evâil-i Rebiülâhir 1174/10-20 Kasım 1760).

50 “...bu kulları üç ay başbakikulu ağada mahbûs olduğumda hâl-i perişanıma merhameten kefil ile itlâk olunmağla” (BOA, A.DVN, nr. 2180/80).

Bâbîâlî, Tokat'taki "ihtilâl" hâinden endişe ediyor, Sivas valisinin de hassaten dikkatli olmasını emrediyordu⁵¹. Güneş tutulmasıyla başlayan kargaşanın ilk günlerinde olayların merkezinde yer alan Şeyh Abdülehad'ın sonraki mahkeme süreçleri hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Her ne kadar 1760 yılında Sivas, Kıbrıs ve Rodos'a sürülmesine dair emirler gönderilmiş olsa da Abdülehad, sürgün emirlerini hükümsüz bırakmaya muvaffak olmuştur. Nitekim 1762 Temmuz'u tarihli ve Sivas valisi ile Kazabâd naibine gönderilen bir fermânda, Abdülehad'ın şeyhülislamdan kendisinden usulsüz yollarla vergi talep edildiği ve suçsuz olduğuna dair bir fetva aldığı, fetvadan sonra da aynı yönde fermân çıkarttığı ifade edilmektedir. Fermânda Abdülehad için "medine-i Tokat'ta Mevlevihâne şeyhi" denilmektedir⁵². Buradan Abdülehad'ın 1760 Tokat olaylarında azledilmekten kurtulmayı başardığı, hatta haklı olduğuna dair önce fetva sonra da fermân almaya muvaffak olduğu, Tokat Mevlevihânesi şeyhliğini de deruhte ettiği tespit edilmektedir.

Abdülehad Efendi, Tokat Mevlevihânesi şeyhliğini 1766 Temmuz'unda vefat edene kadar devam ettirmiş, vefatı üzerine de Mevlevihâne'nin şeyhi olarak Osman Dede getirilmiştir⁵³. Abdülehad, bu süre zarfında Tokadî Genç Mehmed Paşa (ö. 1696) zamanında, Mustafa Dede'nin Tokat Mevlevihânesi şeyhi olduğu dönemde "usulsüz" yollarla paşaya satılan Mevlevihâne'ye ait dükkânların tekrar geri alınmasına muvaffak olmuştur⁵⁴.

Abdülehad Efendi, 1764 yılında kendisine atılan bir iftiranın da ortaya çıkarılmasına muvaffak oldu. İddia sahipleri Tokat ahalisinden Katuroğulları Seyyid Mustafa ve Seyyid Mehmed idi. Bu iki isim, Tokat Voyvodası Seyyid Mustafa, Tokat Müftisi Mehmed Emin ve Tokat naibi birlik olarak Tatyos oğlu Kirkor, Yenmezoglu? Ohan, Hâlîkoğlu adlı zimmîler ve Abdülehad'ın da yardım ve destekleriyle Tokat'taki Katnabor kilisesinin fermân olmadan tamir edildiğini, kilise yanındaki Niksarlıoğlu adlı zimmînin evinin kiliseye dâhil edildiğini ve bu yolla kiliseye 13 oda, mutfak, kiler, samanlık ve ahır ilave edildiğini öne sürmekteydi. İstanbul'a birçok defa bu iddialarını anlattıkları ruk'alar göndermişlerdi. Bunun üzerine Divan-ı Hümâyûn çavuşlarından Ahmed ve Nakibüleşraf çavuşlarından Seyyid Mehmed, iddiaları yerinde incelemek üzere görevlendirilmişlerdir. Çavuşlara, iddiaların araştırılmasında Amasya Müftüsü Hâfız Abdurrahman Efendi müvellâ tayin edilmiş. Görevliler zikredilen

51 BOA, Cevdet-Zabtiye, nr. 82/4070 (Evâsıt-ı Zilhicce 1173/24 Temmuz-3 Ağustos 1760).

52 BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 9, s. 52, hk. 2.

53 BOA, Ali Emirî-III. Mustafa, nr. 125/9705.

54 Konuyla ilgili Tokat naibine gönderilen Evâsıt-ı Safër 1178/9-19 Ağustos 1764 tarihli fermân için bk. BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 10, s. 191, hk. 1.

Katnabor kilisesine gelmiş ve burada yerinde incelemeler yapmıştır. İncelemelerde “kilise-yi mezbure bir dürlü tamirat olmayup ve Niksarlı oğlunun hânesi dahi ilhâk olunmadığından başka on üç bâb oda ve matbah ve kılar ve samanlık ve ahur misillü ebniye ihdâs ettiklerinin vicâhen-mine’l-vücûh aslı olmayup ancak yedi sene mukaddem vakf olan bağçenin kerbici ve divarı harap oldukda tamir” olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca para vermek suretiyle fermân alınmadan kiliseyi genişleterek tamir ettikleri iddia edilen zimmîler de sorguya alınmış, neticede bu iddianın da asılsız olduğu ortaya çıkarılmıştır. Kilise ile ilgili iddiaların tamamının iftira olduğu tespit edilince bu sefer iddia sahibi Katıroğlu Seyyid Mehmed tekrar sorgulanmıştır. Seyyid Mehmed, Katnabor kilisesi ile ilgili iddialarından vazgeçmiştir⁵⁵.

Abdülehad Efendi, ne zaman gittiğini şimdiye kadar tespit edemesek de bu tarihlerde ailesiyle birlikte İstanbul’a gitti ve Beşiktaş Mevlevihânesi şeyhi oldu⁵⁶. Beşiktaş Mevlevihânesi şeyhi iken 1766 Temmuz’unda vefat etti⁵⁷. Esrar Dede, Abdülehad’ın kabrinin Beşiktaş Mevlevihânesi’nde bulunduğunu ve vefatı üzerine Sabih adlı şairin şu şiiri kaleme aldığını belirtir:

“Nâmı gibi Sabihâ târihi oldı yek-tâ
Tekmil kıldı devrin Abdülehad Efendi”.

Yine müellife göre Abdülehad’ın vefatıyla birlikte Danişî Ali Efendi’nin de nesli erkek tarafından sona ermiştir⁵⁸. Esrar Dede’nin verdiği son bilgiyi de arşiv belgeleri teyit eder. Mesela 2 Şubat 1767 tarihli bir belgede, “Şeyh Abdülehad Efendi bilâ-veled fevt” oldu diye kaydedilmiştir⁵⁹. Buna mukabil Şeyh’in başka varislerinin olduğu, aşağıda ele alacağımız üzere, bilinmektedir.

55 BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 10, s. 218, hk. 1.

56 BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 12, s. 163, hk. 3 (Evâil-i Muharrem 1182/18-28 Mayıs 1768).

57 Abdülehad’ın İstanbul’da vefat ettiğine dair bir arşiv belgesinde şu önemli bilgiler verilir: “...şeyh-i merkûm Âsitâne’de fevt olmağla...” (BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 11, s. 239, hk. 2 (Evâhir-i Rebiülevvel 1180/26 Ağustos-5 Eylül 1766); “Mevlevi Şeyhi Abdülehad nâm kimesne bundan akdem iyâliyle Âsitâne-i sa’adettüme gelüp Beşiktaş Mevlevihânesi’nde şeyh iken bin yüz seksen senesinde fevt olup...” (Sivas Ahkam Defteri, nr. 12, s. 192, hk. 2, Evâil-i Rebiülevvel 1182/16-26 Temmuz 1768)

58 Esrar Dede, *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevlevîyye*, s. 272. Esrar Dede, Abdülehad’ın vefat tarihinde yanılmakta ve “bin yüz seksen iki târihinde intikal buyurduğunu” belirtmektedir. Abdülehad’ın vefat tarihi hususunda arşiv belgelerinde de zaman zaman karışıklıklar olmuştur. Mesela terekesinin taksimi konusunda eşi Rukiye ile kız kardeşinin çocukları arasındaki bazı davalarla ilgili kayıtlarda Şeyh’in “bin yüz yetmiş sekizde” vefat ettiği belirtilmektedir (BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 12, s. 163, hk. 3, (Evâil-i Muharrem 1182/18-28 Mayıs 1768); s. 164, hk. 1 (Evâil-i Muharrem 1182/18-28 Mayıs 1768).

59 *Evkaf-ı hümayün Müfettişliği Defteri*, nr. 177, s. 183, kayıt nr. 1 (3 Ramazan 1180/2 Şubat 1767). Bu belgeden anlaşıldığına göre Abdülehad Efendi, Tokat’ta “müteaddid oda ve ahurlu hân” bina ettirmiş ve şeyh, “bilâ-veled” vefat ettiği için de han da “muattal” kalmıştır. Abdülehad Dede’nin kabrini şimdiye kadar tespit edemedik. Bunun sebebi Beşiktaş Mevlevihânesi’nin Çırağan Sarayı yaptırılırken kısmen yıktırılması ve kabristanının da dağıtılması olabilir. Saray yaptırılınca Beşiktaş Mevlevihânesi’nin kabir taşları da Çırağan’ın bodrumuna kapatılmış, 1987 yılında otel olarak kullanılmak üzere restorasyonuna başlandığında da bodrumdaki kabir ve mezar taşları Galata Mevlevihânesi haziresine nakledilmiştir. Bu taşınma sırasında Abdülehad’ın mezartaşının nakledilmediğini söylemek mümkündür çünkü günümüzde Galata Mevlevihânesi kabristanında Abdülehad’ın mezartaşısı yoktur (Bilal Küçükkaya, *Galata Mevlevihânesi Mezartaşları (Katalog-Değerlendirme)*, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli 2019).

Şeyh'in vefatından kısa bir süre sonra terekesinin taksimi yüzünden tartışma çıkmış ve bu vesileyle konu önce Tokat, sonra da İstanbul'da resmî yazışmalara neden olmuştur. Buna göre Abdülehad vefat edince Tokat Beytülmal Emîni Ali, Tokat'tan başka yerde de varisi olduğu gerekçesiyle Şeyh'in terekesini zabdetmiştir. Bunun üzerine Abdülehad'ın Tokat'taki varisleri eşi Şerife Rukiyye, kızkardeşinin çocukları Fatıma, Âtike ve Ehlullah⁶⁰ İstanbul'a gelmişler, burada kendilerine irsen intikal eden haklarının gasbedildiğini iddia etmişler, konuyu şeyhülislama kadar taşımışlar ve şeyhülislandan “müteveffâ-yı mezbûrdan müntakıl hisselerine isabet eden haklarının ahz u kabzına bî-vech-i şer' mümana'at ve müdahale olunmamak” yönünde fetva almaya muvaffak olmuşlardır. Fetva aldıktan sonra konuyu Bâbîâli'ye taşımışlar ve buradan da aynı yönde bir fermân çıkarmışlardır. Fetva ve fermân aldıktan sonra miras davasının tekrar Tokat'ta görüşülmesini sağlamışlardır⁶¹. Bu döneme ait Tokat kadı sicilleri olmadığından konunun nasıl sonuçlandığını ve Abdülehad'ın terekesinde neler olduğunu söylemek ise şimdilik mümkün değildir. Buna mukabil Şeyh'in kayıt altına alınan terekesinin borçlarının tamamını ödemeye yeterli olmadığı⁶², terekesinin açık artırmayla Tokat mahkemesinde satışa çıkarıldığı ve elde edilen gelirin “gurebâ” olarak tarif edilen varislerine taksim edildiği⁶³, alacaklıların talepleri için de Tokat ve Kazabad'daki mülklerinin de satışa çıkarıldığı anlaşılmaktadır⁶⁴.

Abdülehad'ın terekesi yalnızca varisleri arasında değil alacaklıları arasında da dava konusu olmuştur. Nitekim Tokat sakinlerinden Bekmezoğlu Ohan adlı zimmi, Abdülehad'ın kendisinden 31 Temmuz 1755'te 3.668 kuruş borç aldığını ve buna dair kendi eliyle yazdığı bir deyn temessüğü hazırladığını belirtmiştir. Şeyh, 1766 yılında borcunun bin kuruşunu ödemiş ve geri kalanını ödeyemeden de İstanbul'da vefat etmiştir. Bunun üzerine Ohan, borcun geri kalanını almak için müracaat ettiğinde terekesinin varisleri tarafından zabtedildiğini görmüştür.

60 Bu bilgiler için bk. BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 11, s. 252, hk. 4 (Evâsıt-ı Rebiülâhir 1180/25 Eylül-4 Ekim 1766). Abdülehad'ın başka varisleri de olduğu anlaşılmaktadır çünkü bir fermânda, “kaza-i mezbûrede sâkin müteveffâ-yı mezbûrun zevcesi ve li-ebeveyn kız karındaşı oğlu ve kızlarından” ifadesi vardır (BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 11, s. 317, hk. 2, (Evâhir-i Ramazan 1180/19 Şubat-1 Mart 1767). Fermânda, Abdülehad'ın “Âsitâne'de vefat” ettiği de belirtilir.

61 BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 11, s. 226, hk. 2, (Evâil-i Rebiülevvel 1180/7-16 Ağustos 1766).

62 “ma 'rifet-i şer'le tahrîr olundukda tereke-i mezkûr müteveffâ-yı mezkurun düyûnundan ekal zuhûr etmekle” (BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 12, s. 7, hk. 1, (Evâsıt-ı Muharrem 1181/8-18 Haziran 1767).

63 BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 12, s. 7, hk. 1, (Evâsıt-ı Muharrem 1181/8-18 Haziran 1767).

64 BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 11, s. 368, hk. 1 (Evâhir-i Zilhicce 1180/19-29 Mayıs 1767). Abdülehad'ın terekesinin tespitinde de bazı sıkıntılar yaşandığı anlaşılmaktadır. Çünkü daha sonra varislerinden yeğenleri, Abdülehad'ın terekesinin tespitinde görevlilerin bazılarıyla birlik olup, nakitinin bir kısmını deftere kaydettirmediğini iddia etmişlerdir (BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 12, s. 163, hk. 3 (Evâil-i Muharrem 1182/18-28 Mayıs 1768).

Ohan, İstanbul'a gelmiş ve Şeyh'in borcunun terekesinden ödenmesi için bir fermân almaya muvaffak olmuştur. Fermânda, konunun Tokat mahkemesinde sonuçlandırılması emredilmiştir⁶⁵. Bu davanın da maalesef seyrini ve akıbetini tespit etmek, Tokat sicilleri olmadığından, mümkün olmamıştır.

Benzer diğer alacak davaları da Tokat mahkemesinde görüşülmüştür. Bunlardan Derviş Salih ve eşi Zeynep'in⁶⁶, Tokat Voyvodası Seyyid el-Hac Ali'nin⁶⁷, Abdullah'ın⁶⁸ alacaklarına dair kayıtlara sahibiz. Adı geçenlerin karşısında Abdülehad'ın varislerinden kızkardeşinin çocukları Ehlullah, Âtike ve Fatıma'nın kendilerini mahkemede savunması için vekil olarak babaları Yekçeşm el-Hac Mehmed'i tayin etmişlerdir⁶⁹.

1767 yılına gelindiğinde Abdülehad'ın eşi Rukiye ile yeğenleri Ehlullah, Âtike ve Fatıma Şeyh'in mirası yüzünden mahkemelik olmuşlardır. Ehlullah, Âtike ve Fatıma, Tokat'ta yaşayan Rukiye'nin "hevasına tâbi âdemleri ve gulâmı ile yekdil" olup Abdülehad'ın Tokat'taki muhalledatını ve evinde olan akçe temessüklerine el koyduğunu, Kazabad Kazası'ndaki mülk çiftlikte bulunan "menzildeki" eşya ve hayvanları sakladığını iddia etmişlerdir. Ehlullah, Âtike ve Fatıma, "hisse-i irsiyyeleri tahsîl ve kendülerine alıverilip ihkak-ı hak olunmak" için fermân almaya muvaffak olmuşlardır⁷⁰.

Ehlullah, Âtike ve Fatıma, Tokat'ın Sabunhane Mahallesi'nde Şeyh Abdülehad'ın sahibi olduğu beş kazancı dükkânının taksimi hususunda da Rukiye ile anlaşmazlığa düştüler. Karşılıklı ithamlar giderek sertleşti. Hatta Rukiye için "şirrete sâlik" ifadelerini kullandılar ve onun kazancı dükkânlarından hissesine düşene kanaat etmediğini iddia ettiler. İstanbul'dan fermân ve fetva almayı başardılar ve Tokat'ta kazancı dükkânları ile ilgili davanın görülmesine muvaffak oldular⁷¹.

Şeyh'in varisleri kendi aralarında davalık olmalarına rağmen, Abdülehad'ın alacaklılarına karşı ise birlikte hareket etmeye devam etmişlerdir. Mesela Tokat sakinlerinden sâdât-ı kiramdan Seyyid Mehmed Emin'in Sefil Bey Değirmeni'nin

65 BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 11, s. 239, hk. 2 (Evâhir-i Rebiülevvel 1180/26 Ağustos-5 Eylül 1766).

66 BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 11, s. 252, hk. 4 (Evâsıt-ı Rebiülâhîr 1180/25 Eylül-4 Ekim 1766).

67 BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 11, s. 317, hk. 2 (Evâhir-i Ramazan 1180/19 Şubat-1 Mart 1767).

68 BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 11, s. 368, hk. 1 (Evâhir-i Zilhicce 1180/19-29 Mayıs 1767).

69 BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 11, s. 368, hk. 1 (Evâhir-i Zilhicce 1180/19-29 Mayıs 1767); *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 12, s. 7, hk. 1, (Evâsıt-ı Muharrem 1181/8-18 Haziran 1767).

70 BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 12, s. 17, hk. 2 (Evâhir-ı Muharrem 1181/18-28 Haziran 1767).

71 BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 12, s. 157, hk. 2 (Evâsıt-ı Zilhicce 1181/28 Nisan-8 Mayıs 1768).

Tokat
Mevlevihanesi
(Hasan Erdem
Arşivi)

mülkiyeti konusundaki iddiaları karşısında ortak hareket ettiler⁷². Yine Tokat'taki iki basmacı hanı ile bir şemhane dükkânı konusundaki davada birlik olmuşlardır⁷³. Varislerinin Abdülehad Efendi'nin mirası ile ilgili meseleler sonraki senelerde de devam edip gitmiştir⁷⁴. Şeyh'in nüfuzunu kullanarak elde ettiği Tahmis-i Kahve, Şemhâne ve Nühas Kalhânesi mukataaları da tedricen Tokat voyvodalarına geri verilmiştir⁷⁵.

72 BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 12, s. 28, hk. 2 (Evâsıt-ı Safer 1181/8-18 Temmuz 1767).

73 BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 12, s. 192, hk. 2 (Evâil-i Rebiülevvel 1182/7-17 Ağustos 1768).

74 Bir misal için bk. BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 12, s. 204, hk. 2 (Evâil-i Rebiülevvel 1182/7-17 Ağustos 1768).

75 BOA, D.BŞM, nr. 5067/21. Konuyla ilgili Sivas valisi ve Tokat naibine yazılan fermân için bk. *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 11, s. 202, hk. 2

Sonuç

Abdülehad Dede, Kıbrıs kökenlidir. Babası Mehmed Dede, 1700-1725 yılları arasında Tokat Mevlevihânesi şeyliğini yapmıştır ve bu süre zarfında Tokat'a önemli katkılarda bulunmuştur. Şehrin imar ve ihyasında İstanbul'daki nüfuzunu da kullanarak büyük hizmetlerde bulunmuştur. Babasının vefatından sonra ise posta Abdülehad Dede geçmiş ve Tokat Mevlevihânesi şeyliğini 1766 yılına kadar deruhte etmiştir. Takriben kırk yıl bulunduğu şeyh postunda iken Tokat Mevlevihânesi'nin maddî ve siyasî nüfuzunun artmasını sağlamış, şehrin imar ve iktisadî olarak kalkınmasında katkılarda bulunmuştur. Buna mukabil Abdülehad'ın her manada nüfuzunun artması çatışmaları da kaçınılmaz olarak beraberinde getirmiştir.

Abdülehad Dede, birkaç defa mahkeme karşısına çıkarılmış ve yapılan incelemeler sonucunda 1750 yılında Kıbrıs'a, 1756 yılında ikinci defa Kıbrıs'a ve 1760 yılında Rodos'a sürülmüştür. Ayrıca Bursa ve Sinop'a da sürülmüştür. Birkaç defa suçlu bulunmasına ve sürülmesine rağmen Şeyh Abdülehad, özellikle İstanbul ve Tokat'taki nüfuzunu kullanarak bir şekilde affedilmeyi başarmış ve birkaç defa azledildiği posta tekrar şeyh olarak oturmuştur.

Bu tebliğde, Abdülehad Dede'nin siyasî biyografisine odaklanıldığı kadar Tokat'ın 18. yüzyıldaki tarihine de bir şahıs özelinden hareketle ışık tutmayı çalışılmıştır. Bir taşra şehri olan Tokat'ın tarihinin ortaya çıkarılması için merkez bürokrasisinin her türlü yazışmasından istifade edilmesi gerektiği, ancak böyle yapılırsa birçok parçanın anlamlı bir bütün hâline geleceği ortaya konulmaya gayret edilmiştir.

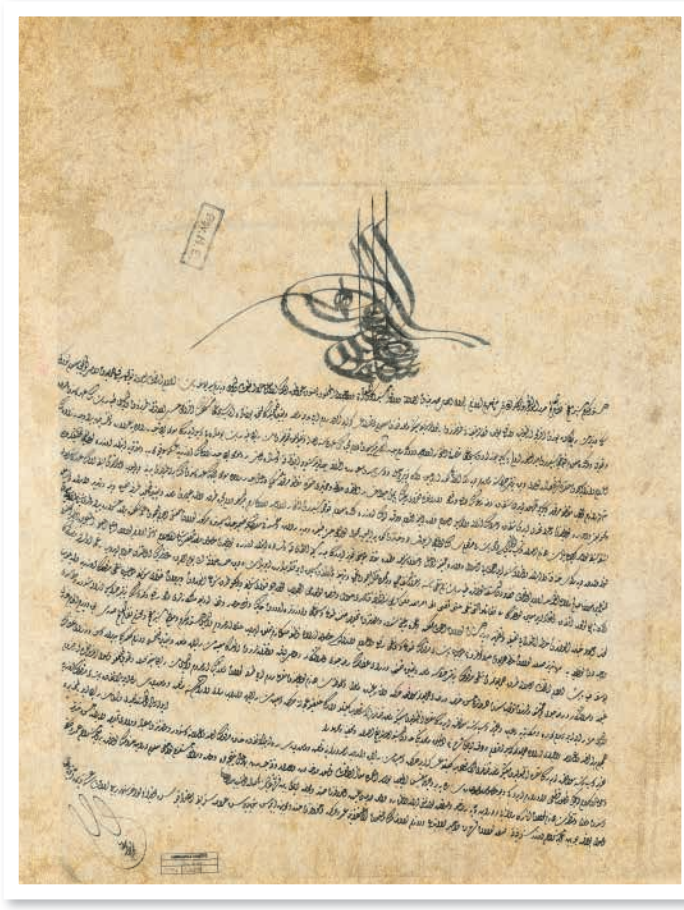
Canikli Mahmud Tayyar Paşa İsyanı ve Bu İsyanın Tokat Ve Çevresine Yansımaları Üzerine Bazı Belgeler (1805-1806)

PROF. DR. MEHMET BEŞİRLİ
Samsun Üniversitesi

Giriş

Osmanlı taşrasında 18. yüzyılın ortalarından itibaren birçok bölgede gittikçe güçlenen büyük hanedanlar, çoğu zaman bölgelerindeki eyalet ve sancakları da yönetmeye başlamıştır. Devlet, idari ve mali birtakım yükümlülükler karşılığında bazı yerlerde bölgesel yönetim ve denetimi bu hanedanlardan gelen ağa, bey ya da paşalar vasıtasıyla yerine getirmek durumunda kalmıştır. Ancak bazı hanedanlar nüfuz bölgeleri konusunda zamanla diğeriyle rekabete girmiş ve bu durum devlete isyana kadar varmıştır. Canik sancağı merkezli Orta ve Doğu Karadeniz'de Caniklizâdeler ile Bozok Sancağı merkezli Orta Anadolu'da nüfuz sahibi Çaparzâdelerin (Cebbarzâdeler) mücadelesi bu tip hanedan ailelerin rekabetine örnek verilebilir. 18. yüzyılın son çeyreğinden 19. yüzyılın başlarına Sivas eyaletinin yönetimi ve Amasya sancağına sahip olma konusunda bu iki ailenin mücadelesi hiç bitmemiş, bu rekabet Caniklilerin isyanlarını sürekli tetiklemiştir. Nitekim 19. yüzyılın başlarında Caniklilerin elinde olan Amasya sancağının 1805'te Çaparzâdelere verilmesi Canikli ailesinin son temsilcisi Mahmud Tayyar Paşa'nın isyanıyla sonuçlanmıştır.

Bu çalışmada, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan Mahmud Tayyar Paşa isyanının Sivas, Amasya, Turhal, Tokat ve Zile'yi de içine alacak şekilde genişlemesi sürecine dair bazı belgeler incelenmiştir. Konu belgelerin

diliyle ele alınmış, adeta belgeler konuşurulmuştur.

Konuya geçmeden önce Osmanlı idari ve mali teşkilatı içinde ayan, hanedan ve ailelerin güçlenmesine sebep olan amiller ve Canıklizâdeler ile Çaparzâdeler üzerine kısaca bilgi vermek konunun daha iyi aydınlatılması bakımından faydalı olacaktır.

Osmanlı Devleti'nin idari geleneğinde halk-devlet arasındaki ilişkilere aracılık eden bölgesel ya da yerel güçler hep var olmuştur. Bu güçler başlangıçta halk-devlet arasındaki ilişki ve ile-

Anadolu
Valisi Yusuf
Paşa'ya
gönderilen
Tayyar Paşa
ışyanı ile ilgili
ferman (BOA,
C.DH., 294-
14686)

tişimin kurulmasında oldukça önemli roller üstlenmişlerdir. Bunların başında ayanlar gelmektedir. 17. yüzyıla kadar ayanlar, özellikle halk ile devlet arasındaki iletişimi sağlayan ve devlet-halk arasındaki bazı iş ve görevleri yerine getiren, aracılık eden kişilerdi¹.

17. yüzyıldan sonra devletin fetih politikasının zorunlu olarak değişmesi ve dolayısıyla toprak düzeninin bozulmasından sonra tımar sistemi de gittikçe etkisini kaybetmiş, iltizam sistemi yaygın olarak sistem içinde yerini almıştır. Özellikle taşrada gelirlerin daha iyi toplanması isteği, bundan daha da önemlisi devletin çeşitli harcamaları için acil paraya ihtiyaç göstermesi zamanla iltizam sisteminin

1 Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara 1985, s. 171, Özcan Mert, "Ayan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 4, İstanbul 1991, s. 194.

de değişime uğramasına yol açmıştır. Devlet, yine maddi kaygılar ve ordunun ihtiyaçlarını karşılama güdüsünden dolayı malikane sistemine geçmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla 1695'ten sonra toprakların önemli bir kısmı kayd-ı hayat şartıyla ayanlara malikane olarak verilmeye başlanmıştır². Bunlar, malikanelerin serbestliğini ileri sürerek çoğu yerde vali ve kadının etkinliğini azaltıp, idari bakımdan da devlet otoritesi ve görevlileri ile iktidar mücadelesine giriştiler. Bu aileler, çoğu zaman ahali tarafından da desteklendiler. Halk, bölgelerine bir ya da birkaç yıllığına atanan vali ve kadı gibi devlet memurlarından oluşan birkaç otoritenin etkinliğinden çok, sürekli bölgelerinde meskun ayan gibi otoritenin istemeyerek de olsa kontrol ve koruyuculuğunu tercih ettiler. Bu durumda malikane sistemine geçişle birlikte toprak gelirlerinin büyük bir kısmı geçmişte halk-devlet arasındaki ilişkilere aracılık eden, ancak çeşitli imkanları ve şartları kullanarak mali, askeri ve ekonomik güç kazanan yerel ailelere geçmeye başlamıştır. Savaşların artık gelirden çok zarara yönelik dönüşümü ve buna paralel yaşanan ekonomik buhranların getirdiği ihtiyaçlar, malikane sisteminin Anadolu'dan Rumeli'ye adeta toplumu sarmalamasına yol açmıştır. 18. yüzyılın bu yeni şartları içinde devletin, peşin olmak üzere maddi kaynak arayışı ve bunu bulma isteği eskinin sivil güçleri sayılabilecek ayan ailelerin devlet nezdinde yeni malî-idarî güçler olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Özellikle savaşların uzun sürmesi ve ordunun büyük kısmının cephelerde savaşması, iç bölgesel karışıklıkları ve isyanları kolaylaştıran etkenlerin başında geliyordu. Devletin içerde zamanında gerekli tedbirleri alamaması ayanların güçlerini daha da artırmalarına sebep olmuştur. Özellikle II. Viyana kuşatması sonrasında devletin ve toplumun yaşadığı travma ve Avusturya ve Rusya başta olmak üzere yeni Haçlı savaşlarıyla karşı karşıya kalınması, Anadolu ve Rumeli'den başlayarak Osmanlı memleketlerinin çoğunda asayiş problemleri yaratmıştır. Vali-Ayan-Kadı üçlüsü zamanla bölgesel gücü paylaşmaya başlamış, özellikle ayanların halk üzerinde oluşturduğu baskılar farklı zamanlarda ayan atamalarında değişiklikleri getirmiştir. Ancak ayanların iş ve işlevlerine çekidüzen vermek amacıyla yapılan düzenlemeler, onların güçlerini kontrol altına almaya yeterli gelmemiştir. Bu bakımdan 1786'da ayanlık kaldırılmış, yerine şehir

2 Yücel Özkaya, "Merkezî Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Ayanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar", *Osmanlı*, c. 6, ed. Güler Eren, Ankara 1999, s. 168.

kethüdalığı getirilmiştir. Ayanların yerine gelen şehir kethüdalaları, zayıf kaldıklarından ayanların yaptıkları işleri yerine getiremediler. Şehir kethüdalaları, özellikle devletin ekonomik ve askeri sorunlarını giderecek güce sahip olamadılar. Geçmişin halk-devlet aracılığı olan ayanlar, şimdinin güçlü kişileri olmuşlardı. Bu bakımdan devletin içinde bulunduğu nazik durumu bildiklerinden eskiden olduğu gibi devlete destek vermediler. Devlet, istemeyerek de olsa 1790'da ayanlık örgütünü yeniden kurdu³. Bu durumda Anadolu'dan Rumeli'ye birçok yerde yerel güçler tekrar hakimiyet alanlarında kontrolü ele aldılar. Hatta iç karışıklık, savaş ve merkezi yönetimin içine düştüğü zaafı gibi fırsatlardan faydalanarak kontrollerini daha da genişlettiler. Devlet çoğu zaman bunlarla mücadele etmek için ayrıca güç kullanmak zorunda kaldı. Hatta devlet, bazı isyancı ayanları kontrol altına almak ve isyanlarını bastırmak için başka bölgelerde gücü elinde bulunduran ayan ve ailelerden asker ve malzeme talebinde bulundu. Devletin emirlerine uyan ve devlet tarafından talep edilen asker, malzeme talebi vb. gibi emirleri yerine getiren ayan aileler bölgelerini korumakla birlikte etki alanlarını da genişlettiler. Bunlara Anadolu'da Bozok merkezli Çaparzâdeler ile Orta ve Doğu Karadeniz'de Caniklizâdeler aileleri örnek olarak verilebilir.

18. yüzyılın başlarından II. Mahmud'un iktidarının sonlarına kadar yaklaşık yüz yıldan daha fazla bir zaman diliminde bu ayan aileleri, Anadolu'dan Rumeli'ye devleti adeta sarmala almışlardır. Bu bakımdan 18. yüzyılın başlarından II. Mahmud'un iktidarına kadar geçen süreç birçok çalışmada ayanlar dönemi olarak nitelendirilmiştir⁴.

Canikli Mahmud Tayyar Paşa İsyanının Temelleri Canikli Ali Paşa İle Çaparzâde Mustafa Bey'in Çatışması

18. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu'da etkili olan ailelerden birisi Bozok merkez olmak üzere gelişen ve zamanla çevresini genişleten Çaparzâdeler (Cebbarzâdeler, Çaparoğulları, Çapanoğulları)⁵, diğeri de Amasya'dan itibaren aşağı

3 Yücel Özkaya, "Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları", s. 171.

4 Ayanlık ve âyanlığın Osmanlı toplumundaki durumu ve süreci üzerine temel bazı çalışmalar için bakınız, Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, Ankara 1994; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Aledar Mustafa Paşa*, İstanbul 1942; Yuzo Nagata, *Muhsinzade Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessesesi*, Tokyo 1976; Mehmet Beşirli, *XIX. Yüzyılın Başlarında Bir Âyanın Yaşamından Kesitler: Zile Ayanı İlbaşıoğlu Küçük Ahmed Ağa*, Tokat 2004.

5 Çaparzâdeler/Çapanoğulları hanedanı üzerine detaylı çalışmalar için bk. Özcan Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Ankara

yukarı tüm Orta ve Doğu Karadeniz'i kontrol eden Caniklizâdeler (Caniklioğulları)⁶ aileleridir. Bu iki aile, zamanla hakimiyetlerindeki bölgeleri sürekli kontrol etmek ya da diğeri aleyhine yetki alanlarını genişletmek amacına matuf rekabete girmişler, bu durum, devleti zor durumda bırakacak isyanların çıkmasına yol açmıştır. Nitekim Caniklizâdelerin kurucusu Canikli Ali Paşa'dan başlayarak 19. yüzyılın başlarına kadar iki ailenin arasında mücadele hiç eksik olmamıştır. Başlarda Canik Sancağı'na hakim olan Hacı Ali Paşa'nın, ailesinin hakimiyet sahalarını Amasya, Tokat ve Sivas'a doğru genişleterek Çaparogulları'nın ilgilendikleri yörelere yayması bu iki ailenin arasını açan en önemli gelişme olarak görüldü. Bunların aralarındaki çekişme 1772'den itibaren giderek arttı. Özellikle Canikli Hacı Ali Paşa'nın 1777 yılı sonunda Kırım seraskerliğine tayin edilmesi Çaparzâde Hacı Mustafa Bey'in istemediği bir gelişmeydi⁷. Ardından 1778'de Hacı Ali Paşa Erzurum valisi olurken ondan boşalan Sivas valiliğine oğlu Mikdad Ahmed Paşa ve Çorum mutasarrıflığına da yeğeni Mehmed Bey'in getirilmesi Hacı Mustafa Bey'in endişelerini daha da arttırdı⁸. Çünkü bu tayinlerle Çaparzâdelerin hakimiyet alanları Canikliler tarafından kuşatılıyordu. Bu atamalara tepki olarak Çaparzâde Hacı Mustafa Bey, emirlere rağmen Kırım seraskeri Canikli Ali Paşa'ya asker ve deve yardımında bulunmadığı gibi kendi bölgesinden yapılacak yardım sevkiyatını da engelledi. Gerekli asker, erzak ve mühimatin gönderilmemesi nedeniyle Canikli Hacı Ali Paşa Kırım seferinde başarısızlığa uğradı⁹. Bu duruma sevinenlerin başında Mustafa Bey geliyordu. Bilahare Ali Paşa'nın başıboş ve itaatsiz tavırları ve sürekli Mustafa Bey ile sürtüşmesi İstanbul'da da hoşnutsuzluk yaratmıştı. Dahası Ali Paşa'nın oğlu Sivas valisi Mikdad Ahmed Paşa'nın baskısına dayanamayan Amasya ayanlarının 1778 yılı sonlarında Çaparoğlu Mustafa Bey'e sığınmaları, 1779'da Mikdad Ahmed Paşa'nın Sivas valiliğinden azledilmesine sebep oldu. Bu arada devletle Caniklilerin arasının bozulmasından faydalanmak isteyen Mustafa Bey de boş durmuyordu. Nitekim Mustafa Bey'in 1779 yılı ortalarında kendinden rütbece üstün olan Mikdad Ah-

1980; Özcan Mert, "Çapanoğulları", *DİA*, c. 8, Ankara 1993, s. 221-224; İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Çapanoğulları", *Belleten*, sayı 150 (Ankara 1974), s. 215-261.

6 Canikli Ali Paşa için bk. Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, Ankara 2003.

7 İbrahim Serbestoğlu, *Trabzon Valisi Canikli Mahmut Tayyar Paşa İsyanı*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2003, s. 26.

8 R. Karagöz, *a.g.e.*, s. 104-105.

9 İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 222.

med Paşa'nın Amasya'da halktan ve ayanlardan aldığı malları geri vermesi ve verilen emirlere uyması gerektiğini zikreden tahrikkar bir yazıyı İstanbul'a göndermesi, Ahmed Paşa'yı tahkir ve tezyif edince iki ailenin çatışmasının önu açıldı¹⁰. Mustafa Bey tarafından aşağılandığına inanan Mikdad Ahmed Paşa tepki olarak Çapanoğlu'nun hakimiyet alanındaki topraklara saldırdı. Fakat yenilerek Amasya'yı kaybetti. Babası Canikli Hacı Ali Paşa da, çatışmayı oğlunun kaybetmesi ve Amasya'nın Mustafa Bey'in eline geçmesi üzerine duruma müdahale edip İstanbul'a başvurarak kışkırtmayı yapan Çapanoğlu'nun idam edilmesini, aksi halde onu kendisinin cezalandıracağını bildirdi. Bu istek devlet tarafından reddedildi. Devlet bürokrasisi, iki aile arasındaki bu mücadelede Çapanoğulları'nın yanında yer aldı. Devletin ve Mustafa Bey'in kuvvetleri karşısında duramayan ve mağlup olan Canikli Hacı Ali Paşa ve oğlu Battal Hüseyin Paşa Kırım'a kaçtılar¹¹. Paşanın diğer oğlu Mikdad Ahmed Paşa ise Bursa'da yakalandı. Mücadelenin bu safhasında galip gelen Hacı Mustafa Bey, rakiplerini hem kendi hakimiyet sahasına yakın yerlerden hem de Canik'ten uzaklaştırmayı başardı. Nitekim Canikli Ali Paşa'nın idam cezasına çarptırılması Çaparzâdelerin zaferiydi. Böylece iki ailenin mücadelesinin ilk raundu Çaparzâdelerin üstünlüğü ile neticelenmiş oluyordu. Ancak 20 Şubat 1781'de ikinci defa sadarete getirilen Sivas Valisi İzzet Mehmed Paşa, bölgede bozulan dengeyi tekrar kurmak için Eylül ayında Canikli Ali Paşa'nın affedilmesini sağladı. Ailenin reisi Canikli Hacı Ali Paşa'ya vezirlikle Erzurum eyaleti verildi ve malikaneleri de iade edildi. Küçük oğlu Mikdad Ahmed Paşa'ya da Amasya sancağı tevcih edildi. Böylece Caniklilerle Çapanoğulları yeniden komşu oldular. İki aile arasındaki düşmanlık devam ederken 1782 yılı Nisan ayında Çaparzâde Mustafa Bey kendi adamları tarafından öldürüldü¹². Mustafa Bey'in ölümü üzerine Babıali Bozok sancağı mutasarrıflığına kardeşi Süleyman Bey'i getirdi. Süleyman Bey'in Çaparzâdelerin başına geçmesiyle birlikte iki aile arasındaki mücadele ve rekabet sona ermediği gibi Canikli Tayyar Paşa isyanıyla son raddeye ulaştı ve 1805-1806'da devletin içerde en önemli sorunlarından biri haline geldi.

10 İ. Serbestoğlu, *a.g.t.*, s. 27.

11 İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 223.

12 R. Karagöz, *a.g.e.*, s. 140.

Canikli Mahmud Tayyar Paşa ve Çaparzâde Süleyman Bey

Mahmud Tayyar Paşa¹³, Canikli ailesinin üçüncü kuşağından olup Battal Hüseyin Paşa'nın oğlu ve Canikli Ali Paşa'nın torunudur. Dedesinin isyanı sonrası aile liderleri Kırım'a kaçmış, ancak sonra affedilmişlerdir. Hacı Ali Paşa'nın ölümünden sonra aile liderliğini devralan babası Battal Hüseyin Paşa döneminde de devlet ile Caniklizâdelerin arası pek düzelmedi. Özellikle Anapa'nın elden çıkışını Caniklilerin başarısızlığına bağlayan devlet, Battal Paşa'yı suçlayınca paşa da Kırım'a kaçmıştır. Ancak Battal Paşa da babası gibi 1799'da affedilerek bölgesine dönmüş ve kendisine Trabzon valiliği, oğlu Mahmud Tayyar Paşa da Canik Muhassıllığı ve Amasya Mutasarrıflığı verilmiştir¹⁴. 1801'de Battal Hüseyin Paşa vefat edince oğlu Mahmud Tayyar Paşa, Canikli ailesinin başına geçmiştir.

Mahmud Tayyar Paşa, III. Selim'in reformlarının en hızlı muhalifiydi. Anadolu ve İstanbul'da başta Yeniçeriler olmak üzere reayanın ayaklanması için Nizam-ı Cedid reformlarını kötileyici yazılar gönderiyordu¹⁵. Burada referans aldığı kaynak ise şeriata aykırılık ve Frenk taklitçiliği idi¹⁶. Bütün bunlara rağmen Sultan III. Selim, Anadolu'da dengenin korunması ve yeni gaileler çıkmaması için Mahmud Tayyar Paşa'nın muhalif tavırlarına katlanıyordu¹⁷.

Mahmud Tayyar Paşa, 1805'te yönetiminde olan Amasya Sancağı'nın elinden alınıp Çaparzâde Süleyman Bey'e verilmesiyle isyan etti. Yusuf Ziya Paşa yakalanması ve idamı ile görevlendirildi¹⁸. Amasya, Tokat, Zile, Çorum, Canik, Trabzon, Erzurum ve çevrelerinde yapılan mücadelelerle devlete mağlup olan paşa Sohum'a gitti. İdam kararının kaldırılması ve affedilmesi için Sultan III. Selim'e aracılar gönderdi. Affedilmeyince Kırım'a kaçtı¹⁹. 1807'de III. Selim'in tahttan indirilip yerine IV. Mustafa'nın geçmesiyle affedildi ve Trabzon valiliği, Canik ve Karahisar-ı Şarki sancakları kendisine iade edildi. Bir müddet sonra da sadaret

13 Mahmud Tayyar Paşa isyanı ile ilgili detaylı bir araştırma için bk. İbrahim Serbestoğlu, *a.g.t.* ve İ. Serbestoğlu, "Trabzon Valisi Canikli Tayyar Mahmud Paşa İsyanı ve Caniklizâdelerin Sonu (1805-1804)", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 1/1 (2006), s. 89-105.

14 İ. Serbestoğlu, *a.g.t.*, s. 29; İ. Serbestoğlu, *a.g.m.*, s. 91.

15 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hattı Hümayun Tasnifi (HAT), nr.102/4048-G.

16 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, Ankara 1988, s. 89.

17 Sultan III. Selim, Mahmud Tayyar Paşa'yı 1800-1801'de Trabzon valisi ve Mısır Başbuğluğu, 1801-1802'de Diyarbakir valiliği, 1803'te Erzurum valiliği ve 1804-1805'de de ikinci defa Trabzon valiliğine getirerek hem muhalefetini kırmak hem de idari ve askeri gücünden faydalanmak istemiştir. Paşa, Rumeli'de dağlı eşkıyasını tenkil için görevlendirildiğinde İstanbul'da Padişahın taltifine mazhar olmuş, kürk, mücevher ve hançer gibi hediyelerle ödüllendirilmişti. İ. Serbestoğlu, *a.g.t.*, s. 33.

18 BOA, HAT, nr. 102/4046, 11 Cemaziyelahir 1220/7 Ağustos 1805. Yusuf Ziya Paşa'nın kaimesi.

19 İ. Serbestoğlu, *a.g.m.*, s. 98-100.

kaymakamlığı görevinde bulundu²⁰. Ancak muhaliflerinin çabasıyla Padişah IV. Mustafa, Mahmud Tayyar Paşa'yı sadaret kaymakamlığından azletti. II. Mahmud döneminin hemen başında geçmişteki isyancı tavrı ve Kırım'da Ruslara sığındığı şayiası sebebiyle hakkında oluşan kötü imaj ortadan kaldırılmasına yetti. Nihayet Sultan II. Mahmud'un fermanıyla Ağustos 1808'de idam edildi²¹. Böylece Caniklizâlerin bu etkili paşasının ortadan kaldırılmasıyla devlet, Orta ve Doğu Karadeniz başta olmak üzere zaman zaman geniş hakimiyet alanlarına sahip bu ailenin gücünü ortadan kaldırdı.

Çaparzâde Süleyman Bey, ağabeyi Mustafa Bey'den sonra 1781'de Çapanoğulları'nın başına geçti. Döneminde, aile en parlak ve en başarılı yıllarını yaşadı. Süleyman Bey, iktidarı boyunca özellikle Sultan III. Selim'in taşrada en değerli ve güvendiği adamlarından biri haline geldi²². Sert idaresine müstenit²³ yaşanan birkaç olumsuzluk dışında, genellikle devlete sadık kalmış, itaatkâr davranmış ve devletin verdiği emir ve görevleri tereddütsüz yerine getirmiştir. Tedbirli, kurnaz ve sakin bir mizaca sahip sadık yapısı, ortaya çıkan iç ve dış sorunlarda devletin yanında konumlanan siyaset anlayışı ve devletin asker, tahıl, erzak, yük hayvanı gibi taleplerini karşılama III. Selim nezdindeki güven ve gücünü artırmıştır²⁴.

1806-1808 Osmanlı-Rus Savaşı'nda ailenin gösterdiği başarıdan dolayı Süleyman Bey'e 1808'de Karahisar-ı Şarki sancağı voyvodalığı, 1810'da Kayseri sancağı, 1811'de de Kırşehir sancağı mütesellimlikleri verilerek ailenin hakimiyet alanı oldukça genişlemiştir. 1813'te Çaparzâde Süleyman Bey'in ölümü ile ailenin Orta Anadolu'daki etkisi azalmıştır²⁵.

20 İ. Serbestoğlu, *a.g.t.*, s. 58-59.

21 İ. Serbestoğlu, s. 61.

22 III. Selim'in Süleyman Bey'e gönderdiği, onu öven ve güvenini bildiren hatt-ı hümayunu için bk. İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 234.

23 Süleyman Bey, Bozok'ta yönetimi devraldığına sert davranışları ve mezalimi sebebiyle Sultan I. Abdülhamid'in pek hazzetmediği bir kişiydi. Sultan, Bozok'un yönetimini bölge dışından bir paşaya vermek istemişse de, devletin asker, malzeme ve hayvan sıkıntısı ve bunların öyle ya da böyle Süleyman Bey tarafından karşılanması gerçeğinden hareketle Sadrazam'ın da tavsiyeleriyle bunu yapamamıştı. Ancak sadrazama zulme razı olamayacağını, bunun Allah'ın da emri olmadığını bildirmiştir. İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 228-229.

24 Süleyman Bey, devletin emirlerine uyan tavrıyla zamanla nüfuzunu Bozok dışında Çankırı, Amasya, Şarkikarahisar, Kayseri, Halep, Adana, Tarsus, Konya Ereğlisi, Niğde, Kırşehir ve Ankara'ya kadar yaymış, tesirlerini Çorum, Maraş, Ayıntab ve Rakka'da hissettirmiştir. Ö. Mert, *a.g.m.*, s. 222.

25 İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 232.

Caniklizâdeler İle Çaparzâdeler Ailelerinin Rekabet Arenası: Amasya Sancağı

Caniklizâdeler ile Çaparzâdelerin hakimiyet bölgelerinin sınırında yer alan Amasya sancağı 18. yüzyılın ortalarından 19. yüzyılın başlarına kadarki süreçte iki ailenin mücadelesinin odağında yer almıştır. Canikli Ali Paşa'nın 1765'te Canik sancağında başlayan serüveni zamanla Amasya, Trabzon ve Sivas valiliklerinin uhdesine verilmesiyle genişleyince Caniklizâder, Çaparzâdelerin hakimiyet alanlarının hemen yanbaşına gelmişlerdi. Özellikle Caniklileri sınırda yer alan Amasya ve çevresinden uzaklaştırmak isteyen Çaparzâde Mustafa Bey, Amasya sancağında ortaya çıkan sorunları kullanarak, Caniklileri sürekli kışkırtmayı sürdürmüştür. Nitekim Sivas valisi Canikli Mikdad Ahmed Paşa bu kışkırtmalara uyup Mustafa Bey'in topraklarına saldırınca iki aile arasındaki mücadelenin ilk dönemi başlamıştır. 1779'daki bu mücadeleden Çaparzâde Mustafa Bey galip çıkınca devreye baba Canikli Ali Paşa girmiş ve devlete isyan bayrağını açmış ve Kırım'a kaçmıştır. Ancak 1781'de affedilince oğlu Mikdad Ahmed Paşa'ya tekrar Amasya Sancağı verilmiştir²⁶. 1781'de Çaparzâde Mustafa Bey, 1785'te de Canikli Ali Paşa'nın vefatı ile iki aile arasındaki sorunlar kısmen de olsa önlenmiştir. Ancak Sultan I. Abdülhamid'in iktidarında Caniklizâdeler hakimiyet alanlarını genişletirken Çaparzâdeler daha dar alanda hüküm sürmüştür. Haddizatında I. Abdülhamid'in Mustafa Bey ve sonrasında Bozok'ta yerine

Tayyar Paşa'ya Yapılacak Harekata Dair (BOA, Hat, 104-4083)

26 R. Karagöz, *a.g.e.*, s. 140.

geçen kardeşi Süleyman Bey'den pek hoşlanmadığı, ancak bu ailenin varlığına istemeden katlandığı hatt-ı hümayunlarına yansımıştır²⁷.

Süleyman Bey'in Çaparzâdelerin başına geçmesi ve III. Selim'in iktidara gelmesiyle bu defa bu ailenin önü açıldı. Özellikle 1787-1791 Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Avusturya savaşlarında gösterdiği başarılar Çaparzâde Süleyman Bey'in hızla yükselmesine sebep oldu. Bu defa Amasya sancağı mutasarrıflığı Canikli Battal Hüseyin Paşa'nın oğlu Hayreddin Paşa'dan alınarak Süleyman Bey'e verildi²⁸. Canikli Hayreddin ve Mikdad Ahmed paşalar özellikle Rusya ile yapılan mücadelelerde başarısızlıklarına istinaden III. Selim'in emriyle idam edildiler. Battal Hüseyin Paşa da Rusya'ya kaçtı. Affedilip dönünceye kadar da Süleyman Bey, Bozok'un etrafındaki birçok sancağı uhdesine alarak hakimiyet alanını genişletti. Çaparzâdelerin yükselişini dengelemek isteyen devlet, 1799'da Battal Paşa'yı affedip kendisine Trabzon valiliğini verdi. Oğlu Mahmud Tayyar Paşa'ya da Amasya sancağı mutasarrıflığı tevcih edildi²⁹. 1801'de babasının vefatı ile aile reisi olan Mahmud Tayyar Paşa, 1805'te Rumeli'de dağlı eşkıyasını yola getirmek için görevlendirildiği³⁰ sırada Amasya sancağı kendisinden alınıp, Nizam-ı Cedid askeri teşkilatı oluşturulması emriyle Süleyman Bey'e verildi. Dahası Süleyman Bey'in oğlu Mehmed Celaleddin Paşa da Tayyar Mahmud Paşa'nın iki yıl kadar önce isteyip de elde edemediği Sivas valiliğine atandı³¹. Bu gelişmeler iki aile arasının Sivas eyaleti ve Amasya sancağı yüzünden tekrar açılmasına sebep oldu. III. Selim, Mahmud Tayyar Paşa'nın asker toplamaya başlayıp isyana meyletmesi üzerine olayların büyümemesi için Amasya sancağını Süleyman Bey'den tekrar geri aldı ve merkezden Ali Ağa'yı Amasya mütesellimliğine atadı³². Süleyman Bey III. Selim'in bu kararına saygı gösterdi. Tayyar Mahmud Paşa ise tatmin olmayarak İrad-ı Cedid'i ortadan kaldıracığını bildirerek 1805 yılının Haziran ayında Amasya'ya geldi. Yeğni Hasan Bey'i de Zile'ye gönderdi ve Canikliler ile Çaparzâdeler arasında ikinci dönem çatışmalar 1805 yılının Haziran ayında Amasya merkez olmak üzere Zile, Tokat ve Sivas'ta tekrar başladı³³.

27 İ. H. Uzunçarşılı, a.g.m., s. 225, 228.

28 Ö. Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Ankara 1980, s. 52-53.

29 İ. Serbestoğlu, a.g.t., s. 29.

30 Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyancıları (1791-1808)*, Ankara 2020, s. 73.

31 İ. H. Uzunçarşılı, a.g.m., s. 240.

32 BOA, Cevdet-Dahiliye, nr. 294/14686.

33 BOA, HAT, nr. 103/4051-B.

Mahmud Tayyar Paşa'nın İsyanı ve Amasya, Turhal, Niksar, Zile, Tokat ve Çorum Çatışmaları

Yukarıda da ifade edildiği gibi Amasya Sancağı 1805 yılının başlarında Tayyar Paşa'nın uhdesindeydi ve yeğeni Mikdad Paşazâde Hasan Bey, Amasya müte-sellimliği görevini deruhde ediyordu. Tayyar Paşa, Sivas eyaletinin yönetiminin de kendisine verilmesi için devlete ricada bulundu. Padişah III. Selim, Nizam-ı Cedid'e yönelik reformlara destek vermeyen dahası olumlu da bakmayan paşanın bu isteğini reddetti. Kısa süre sonra da Sivas valiliği vezaretle Nizam-ı Cedid teşkilatı kurulması ve asker toplanması şartıyla Çaparzâde Süleyman Bey'in oğlu Mehmed Celaleddin Paşa'ya verildi. Bununla yetinmeyen Padişah III. Selim, Nizam-ı Cedid askeri teşkilatının kurulması ve levent ocağına asker yazması şartıyla Amasya sancağının yönetimini de Süleyman Bey'e verdi³⁴. Amasya sancağının Çaparzâdelere verilmesiyle Mahmud Tayyar Paşa, kendisine haksızlık yapıldığını düşünerek, bu ailenin kendi aleyhine genişleyen hakimiyetini tamamıyla bitirmek üzere mücadeleye girişti ve bölgeden asker toplamaya başladı. Çevre eyalet ve livalara adamları ile buyrulduklar gönderiyor, Erzurum, Trabzon ve Sivas dolaylarından asker topladığını, kendisine destek verilmesi gerektiğini bildiriyordu. Çaparzâde Süleyman Bey de Tayyar Paşa'nın bu faaliyetlerini peyderpey İstanbul'a iletiyordu. 1 Haziran 1805 tarihinde Çaparzâde Süleyman Bey İstanbul'a bir arıza yazarak Tayyar Paşa'nın olumsuz hareketlere başladığını bildirmişti. Arızasında ilk önce Viranşehir voyvodası İbrahim Ağa'dan kendisine gelen mektubu değerlendiren Süleyman Bey, aslında Tayyar Paşa'nın isyanı ile ilgili bu mektupla İstanbul'a kanıt sunuyordu: “*Viranşehir voyvodası İbrahim Ağa kulları eben an-cedd taraf-ı kullarına ta'alluk olup hukûkumuz kadîm olmak takrîbiyle bir âdemimiz ile ba'zı hediye göndermişdik. Âdemimiz kulları mûmâ-ileyhin tarafında iken Tayyar Paşa'nın bir tâtârı ile mûmâ-ileyhe bir kâimesi vürûd edüp her bir husûsu dahi tâtârının takrîrine ihâle eylediğine mebnî tâtâr-ı mezkûr lisânen mûmâ-ileyhe ifâde eyledikde mûmâ-ileyh kulları Devlet-i Aliyye'nin sâdik bendesi olmak hasebiyle müşârün-ileyhin vürûd eden kâimesini aynıyla kullarına irsâl ve tâtârının takrîrini dahi mûmâ-ileyh kulları bir kıt'a arızasında tahrîr ve hakpâ-yı devletlerine takdîm etmeğle müşârün-ileyhin harekât-ı nâ-hemvâresi mûmâ-ileyh kullarının arızası hülâsasından ve tâtârıyla gönderdiği kâimesi*

34 Serbestoğlu, a.g.t., s. 41.

me'âlinden ma'lûm-ı âlileri buyrulmak ifâdesi arıza-i çâkerânem terkîmine ic-tisâr kılınmıştır"³⁵. Buna göre Tayyar Paşa, diğer yerlere olduğu gibi Viranşehir voyvodasına da adam göndererek yapacağı işleri anlatmış, kendisine katılmasını ve destek vermesini talep etmiştir. Bu talep, aslında Süleyman Bey'in adamı olan İbrahim Ağa tarafından aynıyla Süleyman Bey'e iletilince, Tayyar Paşa'nın hareketinin içeriği de anlaşılmıştır.

Çaparzâde Süleyman Bey, yine 1 Haziran 1805 tarihinde yazdığı bir kaimesinde Tayyar Paşa'nın hareketlerinin kaynağını ve yapmak istediklerini ayrıntılarıyla İstanbul'a arz etmiştir. Süleyman Bey, kaimesinde Tayyar Paşa isyanı ile ilgili daha önce de bilgiler ilettiğini belirtip onun asıl amacının devlete yönelik olduğunu ileri sürmüştür. Özellikle Amasya'ya gönderdiği casuslarla olayları an be an takip eden Süleyman Bey: *"Bu esnâda casusumuz gelmekle Samsun'da cem'eylediği askere divân edüp sizin Üsküdar ocağına rabt olmanızı ve asker tahrîrini benden matlûb eylediler. Ocağ-ı mezkûre rabt olmanızı ve fenâ elbise giymenizi revâ görmediğimden cevâb verdim. Siz ocağ-ı mezkûre rabt ve asker tahrîr olunup fenâ elbise giymeye râzı mısınız deyü binâ-i şerîr ile da'va-yı İslâm ederek ... anlar dahi mümâşât edüp râzı değiliz ve kabul etmeyiz deyü cevâb verdiklerinde fîmâ-ba'd sizi ocağ-ı mezkûra rabt etdirüp asker yazdırmam. Benimle irtifâk eder misiz dedikde ederiz demişler. Benimle ittifâk etdikden sonra ben dahi bildiğimi işlerim deyü alenen Devlet-i Aliyye'nin şânına lâyıık olmayacak şirret kelimâta cür'et etmekle eyâlet-i Sivas Üsküdar ocağına rabt olalı bir vehim ve telâşa düşüp halka teşvîş kalup vermek için zir-i hakkdan gûnagûn havadis-i kazîbe icâd ve ilkâ etmekle cümleden biri Merzifon'da olan adamları kendü ta'lîmiyle Bağdad'a ve Diyarbekir'e giden tâtârlara Amasya ve Tokad ve Sivas'dan söylemek üzere İrâd-ı Cedîd kalkdı ve şöyle oldu böyle oldu deyin deyü telkîn ve söylen deyü tâtârlara yüzer kuruş verdirüp tâtârlar dahi Devlet-i Aliyye'nin şânına lâyıık olmayacak sohbetleri Amasya ve Tokad ve Sivas'da söyleyerek kendileri mesmû'umuz oldukda Merzifon'da olan adamlarına dahi bir şey denilmeyüp fîmâ-ba'd erâcif-i kelâma i'timâd eylemeleri ve ba'd-ezin o misillü erâcif-i sohbet söyler olur ise semâ'aten i'tibar etmeyüp söyleyenleri derhâl ahz ve kal'a-bend eylemeleri bâbında hâlâ Sivas vâlisi Mehmed Celaleddin Paşa hazretlerinden Sivas ve Amasya ve Tokad'a birer kıt'a kağıd savb-ı sa'âdetlerine gönderilmekle mefhûmunda dahi*

35 BOA, HAT, nr. 102/4048-F.

ma'lûm-ı sa'âdetleri olur. Müşârün-ileyh her ne kadar hile ve havâdis-i kâzibe icâd ve ilkâ eder ise memleket ahâlileri eğerçi isgâ etmeyüp, lâkin Amasya Canik'e karîb olduğundan külliyetlü asker cem' edüp kendü işlerine dahi değmiyor. Müşârün-ileyhin merâmı Amasya'yı ve Kastamonu'yu cebren ve darben zabt eylemek fikri olup hareketi dahi Devlet-i Aliyye'nin muğâyir-i rızâ-i aliyyeleri olmağla müşârün-ileyh edebiyle olunmayup yanına asâkir-i vâfire cem' ve merâmı ifsâd olduğundan bir vehme düşmesün deyü mukaddem gönderilen kâimemizin tarihine gelince iki adamı bir yere götürmedik. Lâkin haline nazâran muhlisinizin dahi asker cem' etmemiz icâb eylediğinde gâfil bulunmamak için asker tedârik ve cem'ine şurû' olunmağla müşârün-ileyhden ... efendilerimiz hazarâtı sadâkat ve istikâmet me'mûl buyururlar ise fîmâ-ba'd sadâkat me'mûl değildir. İktizâ eden tedbîri dahi akdemce tahrîr olunmuşdu. Bir sûretle kaydı görölmedikçe fesâd def olmayacağını inâyetlü efendilerimiz hazarâtının bir vakt-i neşât-ı aliyyelerinde ifâde ve ne vechle emr ve irâde buyurulur ise haberini bir an akdem irsâl ve isâle himmet buyurasız. Müşârün-ileyh merâmı ne idüğünü açıkladı. İ'timâd buyrulmaz ise bir mu'temed kullarını tebdîl olarak gönderüp tashîh buyursunlar, madde ma'lûm-ı devletleri buyurulur ise ne vechle emr ve irâde buyurulur ise emr ü fer-mân efendilerimizindir" demektedir³⁶.

Çaparzâde Süleyman Bey'in, İstanbul'a iletği bilgilere göre Tayyar Paşa'nın asıl kavgası kendisiyle değil, bizzat devlettedir. Özellikle hakimiyet bölgesinde Nizâm-ı Cedîd askeri yazılmasına razı göstermemekte, yeni tip asker yazmak ve elbise giymeyi dine aykırı bulmaktadır. Hatta Süleyman Bey, kendi yaptırdığı araştırmalar ve casuslarının verdiği bilgiler çerçevesinde Tayyar Paşa'nın Amasya ve Kastamonu'yu almak istediğini, kötü fikirkerinden ayrılmayarak yola gelmeyeceğini, bir an önce kendisi ile mücadeleye başlanması gerektiğini ileri sürmektedir. Kendisine inanılmazsa gizlice görevli gönderilerek bu bilgi ve duyumların doğrulanmasını da talep etmektedir.

Yine 7 Haziran 1805 tarihinde Süleyman Bey tarafından İstanbul'a gönderilen sakallı ağası Osman Ağa'nın tahririne göre Tayyar Paşa'nın hareketi Amasya'nın Süleyman Bey'e verilmesiyle başlamış ve gönderdiği emirlerle genişleme eğilimi göstermiştir. Osman Ağa tahririnde Tayyar Paşa hususunda şunları söylemekte-

36 BOA, HAT, nr. 102/4048-G.

dir: “Sivas eyâletinin Nizâm-ı Cedîd’e rabt ve idhâli idâresi ve Amasya’nın bizim beğefendi tarafına ihâlesi Tayyar Paşa hazretlerine garân gelüp ve hakkımda bir güne irâde vârid hülyâsıyla vesveseye düşüp kendü askerinden başka takım takım etraftan delil ve tüfenkçi neferâtı celb ve cem’ etmekte ve Erzurum ve Sivas ve Çıldır ve Muş ve Bayezid ve sâ’ir ol havâliye tahrîratlar irsâliyle biz Nizâm-ı Cedîd’e girmeyelim ve evlâd ve ta’allükâtımızı gâvur kayâfetine koymayalım deyü havâlî-i merkûmeyi ifsâd etmekte olduğundan mâ’adâ Samsun’da bir cem’iyet tertîb etmiş ve ufak tefek onsekiz kat’a sefîne ve kayık hazırlamış olup hatta Viranşehir voyvodası Hacı Ahmedoğlu İbrahim Ağa’ya gelen şukkasında bu Nizâm-ı Cedîd bir vechle dine aliverecek madde olmadığına Mekke ve Medine müftileri fetvâ verdiler. Biz buna kâ’il olmayız. İşte Samsun’dan kalkup ve tuğlar yakup Amasya’ya geleceğim sen de hâzır olasın. Erzurum ve Sivas ve sâ’ir ol havâlî askeriyle ittifâk eyledim. Der-aliyyeye mürâfa’aya varacağız deyü tahrîr eylemiş olduğundan dimağ-ı fesâdda olduğu ve taraf-ı Devlet-i Aliyye’den çıkmada bir irâde vardır sûretlerini izhâr etmekte idüğü ma’lûm-ı devletleri buyruldukda fermân men-lehü’l-emrindir”³⁷.

Çaparzâde Süleyman Bey’in Tayyar Paşa hakkında verdiği bu bilgiler başkente Sadrazam İsmail Paşa ve Sultan III. Selim ta-

37 BOA, HAT, nr. 102/4048-İ.

rafından ihtiyatla değerlendirilmiştir. Sonrasında sorunun büyümeden çözümü için gerekli tedbirlerin alınmasına yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Nitekim Sadrazam İsmail Paşa, Tayyar Paşa'nın asker toplamaya başladığı bilgisinin gelmesinden sonra Sultan III. Selim'e bir arz tezkeresi yazarak meseleyi birçok taraftan izah etmiş ve bu sorunda gelinen noktayı açıklamıştır. Öncelikle Sadrazam İsmail Paşa, Sultan III. Selim'in bu meselenin suhuletle çözümü için kendisine daha önce verdiği emri tekrarlayarak tezkeresine başlamıştır: *"Bu def'a beyâz üzerine şeref-rîz-i sudûr olan hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrûn-ı şâhânelerinde Tayyar Paşa'nın asker cem'ini Çaparzâde yazmış gördüm. Bu husûsa dikkat eylemeği sana yazmışdım. Tayyar Paşa Amasya'nın Çaparzâde'ye verildiğinden ve hem Sivas oğluna verildiğinden vesvese etmiş, bu günlerde ol taraflarda dahi ihtilâle rızâm yokdur. Sana tenbîh etmişdim. Şimdi Çaparzâde'ye yaz ve lâzım ise bir âdem gönder. Amasya'dan ve Tayyar'a semt olan kocunacağı yerlerden bu sene asker tahrîr etmesün. Hemen Amasya'yı zabt eylesün. Bir gâ'ile çıkarmasun. Rızâm yokdur. Tayyar Paşa'ya dahi benim hakkında teveccühüm olduğunu yazup gereği gibi te'mîn ile bunlar birbirine düşüp memleketler harâb olacak, matlûb olan maslahatımız yetmeyecek, buna rızâm yokdur. Çaparzâde yazdığı askeri kendi tarafından yazsun. Şimdi Amasya'dan ve Tayyar'a semt olan sâ'ir mahallerden terk eylesün. Ol vechle tefhîm edesün"*³⁸.

İsmail Paşa, III. Selim'den Tayyar Paşa meselesinin suhuletle çözümlenmesi emrini aldıktan sonra hemen çalışmalara başlamıştır. Sadrazam, bu çabalarını ve yeni durumu Sultan'a aşağıdaki şekilde arz etmiş ve emir beklemiştir: *"Derhâl Tayyar Paşa'ya mahsûs kâime tastîr ve nush u pendî ve te'mîn ve te'lîfi mutazammın fikirât-ı lâzîme tezbîr ve müşârûn-ileyh tarafına tesyîr olunup müktezâ-yı irâde-i seniyyeleri üzere Çaparzâde Süleyman Bey kullarına dahi tahrîr-birle ihrâc olunmak üzere iken mîr-i mûmâ-ileyh tarafından birtakım tahrîrât zuhûr etmekle gelen adamının kaleme aldırılan takrîriyle beraber merfû'-ı atebe-i ulyâ-yı mülûkâneleri kılınmağın tafsîl-i hâl mütâla'asından karîn-i ilm-i âlem-i iştîmâl-i tâcidârîleri buyurulur âhar maslahat zımnında dünki gün nezd-i çâkerîde akd olunan meclis-i meşveretde tahrîrât-ı merkûme ve sâlifü'z-zikr hatt-ı hümâyunları tilâvet ve bu maddenin dahi müzâkeresine mübâşeret olundukda vak'a emri irâde-i şehriyârîleri üzere gâ'ile kabardılmamak usûl-i maslahatdan ise de Tayyar*

38 BOA, HAT, nr. 102/4048.

Paşa'nın fesâd mizâcı dahi mazbût olduğuna binâ'en önüne Çaparzâde'den gayri hâ'il yokdur ve el-hâletü hâzihî Amasya'dan müretteb olan neferâtın tahrîrine mübâşeret olunmuş ve ahâlî bilâ-nizâ' ta'ahhüd etmiş olduğu Amasya nâ'ibinin i'lâmından müstebân olmağla bu takdîrce asker tahrîrini terk eylemesi Cebbarzâde'ye sarâhaten yazılsa şayed umûr-ı me'mûresinde fütûrunu mûcib olması ve bundan başka asker tahrîrine şurû' olunmuşken def'aten terki sâ'ir kazâlara sirâyet eylemesini ve Tayyar Paşa'nın dahi ziyâde seğirtilmesini mûcib olarak ihlâl-i maslahatı müeddî olması mütâlâ'âtı vârid oluyor. Bu sûretde maslahat-ı Devlet-i Aliyye'yi sıyânet ve Tayyar Paşa'nın dahi mümkün olur ise vesvesesini def' ile ol havâlide bir gûne nizâ' vukû' bulmaması esbâbının istihsâline dikkat iktizâ-yı maslahatdan olmağla Çaparzâde(ye) mahsûs bir kıt'a ka'ime tahrîr ve mazmûnunda Amasya'dan asker tahrîrini terk eyle deyü sarâhaten yazılmayup müktezâ-yı vakt ve hâle mebnî gâ'ile hudûdunun hengâmı olmadığı beyân olunarak asker tahrîrinde teennî eylemesi tezkîr olunmak ve Tayyar Paşa'ya dahi bu def'a mahsûs bir kıt'a kâ'ime yazulup kendüyü te'mîn ile Devlet-i Aliyye'nin irâresi şudur budur ve sizin hakkınızda hüsn-i teveccüh-i âlî derkâr iken cenâbınız misillü vezîre böyle vesvese yakışmaz deyü tastîr kılınmak ve yalnız te'mînden ibâret olsa hakkında irâde sunûhuna zehâb ile hâb-ı hargûşî veriliyor deyü ve dahi ziyâde konuşulması melhûz olduğundan nush u pend ve terbiye zimmetleriyle mahrûc olmak iktizâ eder"³⁹.

Yani, Meclis-i Meşveret'te çıkan bu tavsiye kararları üzerine Sadrazam İsmail Paşa, "Çaparzâde'ye etraflu bir kıt'a kâime tahrîr ve asker tahrîrinde kâni' eyleyüp Tayyar Paşa'nın kocunacağı mu'âmelâtdan mücânebet eylemesi vesâyâsı etraflıyla tezbîr olunduğundan başka mîr-i mûmâ-ileyhin kapukethüdâsı celb olunup şifâhen iktizâ eden vesâyâ ana dahî ifâde ve telkîn kılınacağı ve Tayyar Paşa'ya müzâkere olunan usûl üzere kâime yazılup müşârün-ileyhin dîvân kâtibi der-sa'âdetde olmağla ol dahi nezd-i çâkerîye gönderilüp Çaparzâde'ye Devlet-i Aliyye'nin ihâle eylediği mahaller fi'l-asıl Tayyar Paşa'nın mâlikânesi değildir. Bu takdîrce Amasya Çaparzâde'ye ihâle oldu deyü böyle nefsâniyet mu'âmelesi ve Devlet-i Aliyye'nin rızâsına mugâyir hareket-i nâ-hemvâre tasaddîsi Tayyar Paşa'nın akl u dirâyetine verilemez. İşte biz etrafıyla bâzdan sen dahi hakîkâti üzere tefhîm eyle deyü iktizâ eden vesâyâ ve tenbihât şifâhen gûş u huşûna" telkin edileceği, "Tay-

39 BOA, HAT, nr. 102/4048.

yar Paşa tarafına tesyîr ve bu tenbîhât-ı müşârün-ileyhin kapu kethüdâsına dahi ifâde olunarak pašasına tahrîr etdirileceği ve iktizâ eder ise” tarafından Tayyar Paşa’ya bir adam gönderileceğini belirtmiştir. Sadrazamın bu takririne Sultan III. Selim “Benim vezîrim takrîr mûcebince tarafına yazılup, husûslara gâyet dikkat eylesin” diyerek yazılan takririn içindeki değerlendirmeleri onaylamış ve Tayyar Paşa meselesinde gayet dikkatli olunmasını emretmiştir⁴⁰.

İstanbul’da devlet erkânı sorunun halli için çareler ararken Çaparzâde Süleyman Bey de bu süreçte boş durmuyor, Mahmud Tayyar Paşa’nın faaliyetleriyle ilgili araştırma ve istihbarat faaliyetlerini İstanbul’a iletiyordu. Nitekim 17 Haziran 1805 tarihinde yine İstanbul’a bir kaime yazarak, Amasya’ya gelen Tayyar Paşa’nın Turhal kazasına buyruldu yazdığını ve “hilâf-ı rızâ-yı aliyye” harekette bulunduğunu daha evvel de İstanbul’a ilettiğini bildirmiş, Tayyar Paşa’nın Turhal’a gönderdiği bir buyruldusunda maksadını da açıkça ortaya koyduğunu belirtmiştir. Belirsizlikten dolayı Tayyar Paşa’nın bölgede taraftar da topladığını ileri süren Süleyman Bey, halkın arada kaldığını, bir an önce bu konuda yapılması gerekenin netleşmesini talep etmiştir. Tayyar Paşa’nın “merâmı ifsâd olup zamâne halkı dahi ifsâda meyyâl olduklarından” buyruldusunun vardığı yerlere kendisinin de onun “buyruldusuna itâ’at etmek muğâyir-i rızâ-yı şâhâne hareketde bulunmak” şeklinde “nush-âmîz kağıdılar” yazdığını anlatan Süleyman Bey, ancak halkın “gâh müşârün-ileyh tarafından gelen haberi istimâ’ ve gâh taraf-ı muhlisânemizden varan nush-âmîz kağıdımızı istimâ’ edüp müşârün-ileyhin def’i husûsuna dahi cânib-i Devlet-i Aliyye’den bir müsâ’ade sûreti görmediklerinden kangı tarafa meyl edeceklerini bilmeyüp tereddüd üzere olmalarıyla buyruldu-suyla âdemleri geldikleri gibi çâre yok tarafına meyl ile mersûl âdemlerini kabul etmeğe başladılar”⁴¹ demektedir.

Buradan anlaşılan Tayyar Paşa, diğer yerler ile birlikte Turhal kazasına da yazdığı buyrulduda kendisine itaat edilmesi gerektiğini ileri sürmekteydi. Buna mukabil Süleyman Bey de Tayyar Paşa’nın buyruldusuna itaat edenlere nasihat edildiği, isyancılara uyulmaması gerektiği hususunun hatırlatıldığı, ancak halkın Tayyar Paşa’nın gönderdiği buyrulduya mı yoksa kendi gönderdiği adamlarının nasihatlerine mi uyacağı konusunda arada kaldığını, bir an önce karar verilmesi

40 BOA, HAT, nr. 102/4048.

41 BOA, HAT, nr. 103/4051-A.

gerektiğini, yoksa halkın Tayyar Paşa'nın buyruhdularına meyyal olduğunu ifa etmektedir.

Yine Süleyman Bey, “Zile tarafı açık olup”, Tayyar Paşa'nın “ol tarafa dahi asker göndereceği ma'lûmumuz olmak hâsebiyle Tokad voyvodası Ahmed Ağa⁴² tarafına gönderildikde Niksâr kal'asına vaz' eylediği yedi sekiz yüz mikdârı piyâdesini kaldırıp Tokad'a irsâl ve anlar dahi gelen askeri redd etmeyüp kabul ve içerü almalarıyla şimdi Tokad'ı dahi zabt eyledi” demektedir. Bu gelişme üzerine Süleyman Bey, “amâniçün muhâfaza etmeyüp zabt etdiriyorsunuz dersiniz askerimin mecmû'u müşârün-ileyhin askerinin mukâbelesinde duruyor. Muhâfaza edeyim fikriyle askerinin bir azını Tokad'a ve bir azını Amasya ve bir azını Çorum tarafına göndereyim desem mukâbelesinde olan asker kuvvetleri sâkıt olup nihâyetinde bir işe yaramayacağı âşikâr olduğuna mebnî tefrîk etmediğimizden hâlî olan mahallere buyruhdular ile âdem göndermekden keff-i yed etmeyüp gün be-gün ifsâda sa'y etmekle tarafına kağıd tahrîr ve izhâr-ı halâs etmekle bir şeyi mukayyed olmaz, herif o sularda değil tavrını açıkladı. İrâd-ı Cedîdi kaldırmak da'vâsına düştü. Ber-vech-i suhûlet asker yazılıp dururken memleketleri ifsâd edüp maddenin şikestine mûcib oldu. Eğer bir sûretle bunun bir tedbîrine ve def'ine bakılmaz ise fesâdı Kayseriyye ve sâ'ir mahallere dahi sirâyet edeceği nümâyân olmağın müşârün-ileyhin bu hallerini muhlisiniz tahrîr eyledikçe efendilerimiz nefsâniyete haml buyuruyorlar. Alimallâhu Te'âlâ tahrîrim nefsâniyete mebnî olmayup hakîkât-ı hâl olmağın ... edâda kusûr etmiyorum, efendilerimiz a'lemdir. Müşârün-ileyhin ne vechle hareket eylediğinin akdemce gönderilen buyruhdusu şâhidi”dir diyerek gelişmeleri takip ettiğini ve ne emir verilirse ona göre hareket edeceğini bildirmiştir.

Tayyar Paşa'nın ve taraftarlarının ahvali hususunda Süleyman Bey'in kaimesini III. Selim'e arz eden Sadrazam İsmail Paşa, ayrıca Sivas müteselliminin adamının geldiğini, Sivas halkından Kenanoğlu Ali Ağa, Lütfullah Bey ve İnce Ağa'nın da “ba'dehû Tayyar Paşa efendimiz gelecek” deyip mütesellimi de Sivas'tan çıkardıkları bilgisini aldığını aktarmıştır.⁴³

42 Zile ve Tokad Ayarı İlbaşıoğlu Küçük Ahmed Ağa üzerine bk. M. Beşirli, a.g.e.

43 BOA, HAT, nr. 103/4051-A.

Çaparzâde Süleyman Bey, yine aynı tarihte Erzurum valisi ve eski sadrazam Yusuf Ziya Paşa'ya yazdığı bir başka yazıda Tayyar Paşa'nın aykırı hareketlerini ve kendisine karşı düşmanlığını tekrarlamış, şahsının verilen emirlere uyduğunu belirtmiştir. Süleyman Bey, ayrıca “*emr ü irâde-i aliyyenin mugâyiri hareket eylemek bir vechle mümkün ve mutasavver değildir. Kulunuz eyâlet-i Sivas'tan matlûb buyrulan askeri emr ü irâdeye mebnî ber-vech-i te'ennî tahrîr üzere iken Tayyar Paşa hazretleri hilâf-ı irâde-i aliyye memleketlere ihtilâl ilkâ ederek nihâyetü'l-emr Amasya'ya asker gönderüp zabt ve ba'dehû Tokad'a âdem gönderüp oturdup ve Sivas'ı dahi tahrîk edüp mütesellimimizi çıkartdı ve şimdi de Zile'ye asker gönderüp ta'azzî etmek üzere olmağla mugâyir-i irâde eğerçi muhârebeye tasaddî etmedim. Lâkin müşârün-ileyhin bu vechle kulunuza olan ta'addisî bir dürlü münâsib olmayup hilâf-ı rızâ-yı âlî bir hâlet olmağla müşârün-ileyhin kulunuz tarafından ta'addisinin def'i husûsuna müsa'ade-i aliyye-i veliyü'n-ni'amâneleri buyrulduğı ve erzâni buyrulmak niyâzını sâye-yi arz-ı hâl-i âbidânem terkîmine ictisâr kılınmıştır*” demektedir⁴⁴.

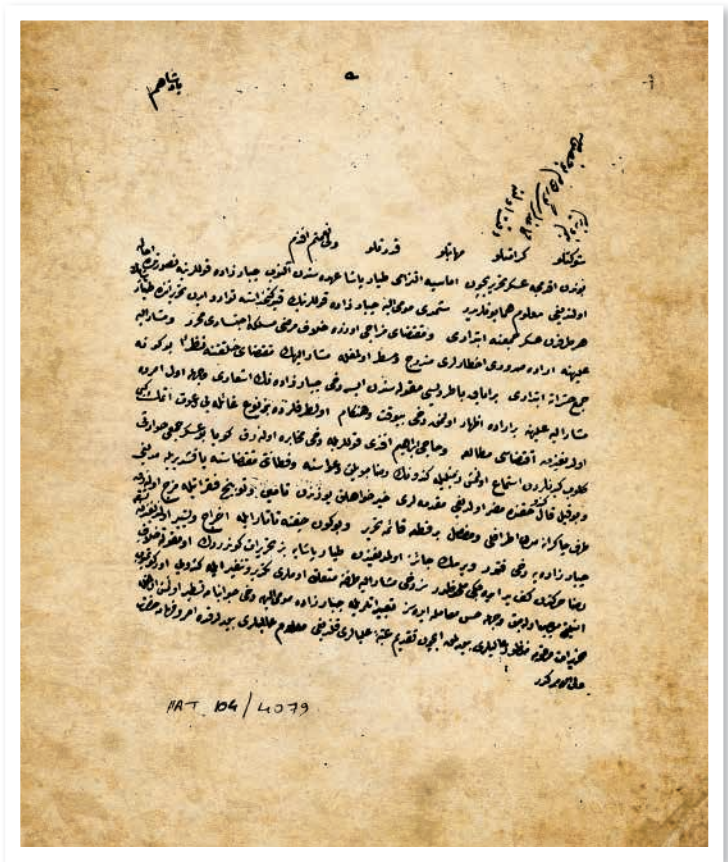
Yani Süleyman Bey, kendisinin emir ve fermanlara aykırı hareket etmediğini, Sivas'tan asker yazmaya başladığı sırada Tayyar Paşa'nın memleketi kargaşaya sürüklediğini, Amasya'ya asker gönderip zabdettiğini, Tokat'ı alıp voyvoda atadığını, Sivas mütesellimini kovduğunu ve Zile'ye doğru da asker sevkedip kendisini tahrik ettiğini, ferman olmadığı için muharebe etmediğini, bu gailenin ortadan kaldırılması için gerekenin yapılmasının zorunlu olduğunu belirtmiştir.

Sadrazam Bostancıbaşı Hafız İsmail Paşa, Çaparzâde Süleyman Bey'in İstanbul'a sunduğu bilgiler ve diğer araştırmalarının sonuçlarını, 17 Haziran 1805 tarihinde Sultan III. Selim'e bir arz tezkeresi ile sunmuş ve Tayyar Paşa'nın sebep olduğu kargaşa ve itaatsizliği detayıyla açıklamıştır. Sadrazam, “*Tayyar Paşa'nın Amasya vesilesiyle Cebbarzâde aleyhine teşebbüs ettiği tavr-ı serkeşânesi teskînine da'ir envâ'-ı tedâbîr-i te'miniyyeye ibtidâr ve nesâyih-i lâzıme-yi şifâhen tefhîm ile iskât için tarafına kıdem zâbiti olan Şirinzâde Esad Beğ*”in gönderildiğini, “*ve hattâ Sultan kethüdâlığı münâsebetiyle Kethüdâ beğ kulları tarafından dahi gavga basılur ise sene-i âtiyede Amasya iltizâmı kâbil olacağı va'diyle*” Tayyar Paşa'ya bir adam gönderildiğini, ancak paşanın henüz bunlara cevap vermeden Turhal'ı al-

44 BOA, HAT, nr. 103/4051-B.

dığını söylemiştir. Sadrazam, Çaparzâde tarafından gönderilen buyruldu mealinden Tayyar Paşa'nın "güyâ bu hareketi irâde-i devlet ve fetevâ-yı Şeyhü'l-islâmî ile olduğunu ve ref-i mezâlim ve bid'at niyetiyle" yaptığını belirttiğini ifadelerine eklemiştir. Sadrazam, Sultan III. Selim'e Süleyman Bey'in buyruldusunu da takdim etmiş, Sultan kendisine "bu herifin hâlî ma'lûm oldu ve müktezâ-yı vakt u hâl teskîne teşebbüs olundu. Lâkin olduğu memleketde taraf-ı hilâfında kimler vardır ve etrafda muktedir hasemâsı kimlerdir ve ahâlî kendüden dil-gîr midir ve kimler mümâşât eylemişdir hakkında hafî bahs ve taharrî edesin ve hâl ü şânı bilinsün. Şuna dikkat eyleyesin.

Yalnız teskîn ile uğraşmanın ne fâ'idesi var" ifadeli hatt-ı hümayun ile cevap vermiştir. Sadrazam İsmail Paşa, bu cevaba "pâşâ-yı merkûmun müktezâ-yı habs tiyneti üzere öteden berü silk ve mişvârından bi't-tecrûbe müstedill olan hâl ve hareketi ve fırsat bulur ise tasmîm ve niyeti ne ayarda idüğü ma'lûm olan kazâyâdan ise dahi işbu buyrulduda yazdığı sözler niyyet ve mişvârının fesâdını bir kat daha te'yîd etmek cihetiyle fi'l-hakîka yalnız teskîn tedbîrleriyle iktifâ olunarak gaflet olunmak dahi câ'iz olmadığından bu tavrına göre işi azdırdığı sûrette icâb edecek tedbîri dahi maslahata muvâfık olacak vechle başlanılmak için kendünün hâline ve ol havâlî ahvâline vukûfu olanlardan su'âl-i hümayûnları olan vekâyik hadd-i zâtında öğrenilmek lâzımedendir. Müşârün-ileyhden şâkî sûretinde Amasya ve Canik ve sâ'ir ol havâlî ahâlisinden gelmiş ba'zı kimesneler bulunsa bile irâde sudûru şuyû'undan ihrâzen bu makûle vekâyik çağırılıp herkesden su'âl

Tayyar Paşa Meselesinin Suhuletine Çözümü Üzerine Sadrazamın Tezkeresi (BOA, HAT, 104-4079)

olunmak câ'iz olmadığından hademe-i devletden sadâkat me'mûl olanlardan müşârün-ileyhin hâline vâkıf kimler vardır” diye yazıldığını belirtmiştir. Bunlardan özellikle kapıcıbaşılardan Gümüşhane emini sâbık Cihanzâde Hüseyin Bey, üç seneden fazla yanında ikamet ettiğinden “hasemâ ve tarafgîri kimler idüğünü ve her hâline vâkıf olduğunu haber vermeleriyle zâtında mîr-i mûmâ-ileyh hademe-i devletden hayr ve şerri fark eder kulağı delik bir kulları olduğundan sâ'ir âhâd-ı nâs gibi olmayup cevâz-ı istintâka tavr ve mişvârının kâbiliyeti olacağına binâ'en getürdülüp Trabzon ve Canik ve Karahisâr ve Amasya sancaklarında müşârün-ileyhin hasemâ ve tarafgîri kimlerdir ve bu memleketler ahâlîsinin surî hasemâ ve ma'nevî kendüsüyle mu'âmele ve râbitaları ne gûnedir ve kuvvet ve mikneti ne râddelerdedir” sorulduğunu bildirmiştir. Bu inceleme sonucunda Sadrazam, Hüseyin Bey'in Mahmud Tayyar Paşa hakkındaki izlenimlerini III. Selim'e aktarmıştır. Tayyar Paşa hakkında Hüseyin Bey, “Canik ve Karahisâr ve Amasya ahâlîleri zulm ve gadri cihetiyle kendüden müteneffir olup devletden bir irâde görseler cebren olan tebe'iyetlerinden rûgerdân olacakları ve Trabzon'da Tuzcuzâde kendünün ihtilâfgîri ve sâ'irede beğlerinin muktedîri ise dahi Trabzon kazâlarında olan ekser derebeğleri zâhirde kendüye tarafgîr olduklarından başı sıkılur ise Trabzon'a çekülmek için beş altı mâhdan berü Trabzon'da bir saray inşâsına şurû' eylediği ve dimâğı fesâdda olduğundan kendüden gaflet olunmak câ'iz” olmadığı şeklinde bilgi vermiştir. Sadrazam İsmail Paşa, ayrıca dünkü gün bazı kendi işleriyle ilgili Muş mutasarrıfı Murad Paşa ve maden emini Abdi Bey taraflarından kapıkethüdalarına tatarların geldiğini duyduğunu, bunların yollarının Tayyar Paşa'nın adamlarının yolu üzerinde olduğundan bunların getirilip “yollarda ne var ne yok” diye sorulduğunu, tatarların “yollarda Tayyar Paşa'nın hayli cem'iyeti var. Biz kendünün cem'iyetini Merzifon kurbunda Hacıköy merhalesinde gördük. Lâkin ilerü gönderdiği askerler Çaparzâde hudûduna girmişler. Ben Nizâm-ı Cedîdi kaldıracığım, mezâlimi def' edeceğim, Çaparzâde'nin dahi hakkından gelmeğe me'mûrum diyerek ulemâ ve yeniçeri bayrakları açtırdığından ekser memleketler kendüye tâbi' olurmuş hattâ Tokad ve Sivas'dan dahi Çaparzâde'nin mütesellimini koğmuşlar günden güne cem'iyeti artıyor” dediklerini aktarmıştır. Sadrazam bu sözlerin “bir azı sahîh ise bir azı dahi tâtâr gürültüsü” olduğunu söyleyerek, kendisine ilk önce arz etmediğini, tarafından bir tahrirat yazdığı esnada Süleyman Bey'den iki kaime geldiğini, bu kaimelerde de Tayyar Paşa'nın “Tokad'a dahi asker gönderüp zabt eylemiş ve ifsâdı cihetiyle Sivas ahâlî-

si dahi Çaparzâde mütesellimini cevap virüp taşra çıkarmış oldukları”nı yazdığı-
nı belirtmiş ve sözlerine şöyle devam etmiştir: “Tâtârların takrîri sahîh olup bu
maddede te’ennî ve teskîn tedbîrleriyle gaflet olunmak ca’iz değildir. Zirâ merkû-
mun gelişi her ne kadar Çaparzâde aleyhine sûretiyle olsa dahi tutduğu silk ve
da’vâ başka sûret olup taraf-ı Devlet-i Aliyye’den bir şey denilmediği takdîrce gün-
den güne kuvveti artup karşı durması me’mûl olunabilecek, Çaparzâde dahi ta-
bi’atıyla müzemmil olup sonra karşı kimesne kalmayarak dahi berülere el ataca-
ğı ve hâsılı dimağı fesâdda olacağı kerâhet mişvârıyla hâtırlara tebâdür ediyor. Bu
takdîrce hâtıra şu vechle gelür ki esnâ-yı râhda olan selef-i çâkeri Yusuf Paşa
kullarına Tayyar Paşa’nın def’-i vezâret ve i’dâmı için iktizâ eden me’mûriyet
emirleri gönderilse ve gönderilecek fermânlarda dahi din ve devlete ettiği hıyânet-
ler açılarak ana tâbi’ olanın şer’an fetevâ-yı şerîfe ile kendi kâfir avreti boş olur
yollu ... ba’zı mukaddemeler yazılsa ve Anadolu vâlisi Yusuf Paşa dahi Osmanlı
veziri olup Osmanlı askeri celbine muktedir olduğundan ve Rumili’ye me’muriye-
tine binâ’en da’iresi muntazam olarak el-yevm hâzır bulunduğundan ol dahi se-
lef-i çâkerî ma’iyyetine me’mûr kılınup fermânı ana gönderse ve Trabzon tevcîhi
selef-i çâkerîye olarak fermânı yapı olup ol dahi kendüye irsâl ve Çaparzâde ve es-
nâ-yı râhda olan sâ’ir müte’ayyenât-ı vücûh-ı memâlik dahi me’mûr kılınup anla-
rın emirleri dahi müşârün-ileyh bendelerine isbâl olursa ve taraf-ı çâkerîden dahi
bir kâime tahrîr ile mazmûnunda şu keyfiyyete mebnî ve bu mütâla’aya mübtenî
şu fermânlar size gönderildi. Lâkin matlûb olan ibtidâ-yı emirde ibrâ ve i’lân olun-
mayup şu gâ’ilenin teskînidir. Siz şöylesiniz böylesiniz size emniyetimize mebnî
iktizâ eder ise vakit geçmemek için fermânları dahi size gönderdik. Lâkin evvel
emirde ketm edüp tarafına her ne kadar mukaddemce yazmış ve adam göndermiş
olsanız bile taraf-ı devletden ıslâha ve tavassuta me’mûriyetinizi derc ederek
tekrâr nesâyih-i lâzime ile tahrîrât ve âdemler gönderüp ben askerlerinizi dağıt-
madıkça ve girü çekdirmedikçe buralardan kalkacak değilim diyerek tavassut
edüp nasıl mümkün ise şu gâ’ileyi teskîne çalışsınız ve basdırır iseniz şevketlü
efendimiz derecesiz memnun olurlar. İşte bâdî-i emirde basdırmağa şurû’ edüp
âdem gönderdiğinizde kârger olmayarak adamlarınızı def’ eder ayak ayak dahi
berülere tecâvüz eyler ise imrâr-ı vakt etmeyüp mütevekkilen alellah evâmîr-i
merkûmeyi neşr ve i’lân ve yanında olan Osmanlı askerini celb ve tefrîke ve ken-
düye tabi’ vezîr hükmünde olan memâlik tenfîre sarf-ı tâb ü tüvân idesiz deyü
selefim müşârün-ileyh kulları murahhasan ve müstakillen me’mûr olsa me’mûl-

dur ki... gâ'ile müyesser ola. Lâkin bu mütâla'ât hâtırlara geleni beyân ma'razında olup beher hâl böyle olsun ma'nâsına değildir... bu bâbda dahi... ne güne tedbîr sünûh eder ise mahza haber ve savâb ol sûretde ma'ıyyet-i bendegânemde olan me'mûrlar kullarıyla bi'l-müzâkere çâkerîlerinin şimdiki hâlde tedâbîr ve mütâla'âtımız vech-i muharrer üzere olduğundan ol vechle evâmîr-i mukteziye ve tahrîrât-ı lâzimesini tahrîr ve irsâl etdireyim mi yohsa bir tahrîrâta dahi tevakkufu mu olunsun hâsılı bu husûsda ne güne emir ve irâde-i hümâyûnları sudûr eder ise fermân velî'ni'metim şevketlü kerâmetlü efendim hazretlerininindir”.

Sadrazam İsmail Paşa'nın Tayyar Paşa hususunda ihtiyatlı ve tedbirli tavır gösterdiği anlaşılmaktadır. Tayyar Paşa sorununun aslında Süleyman Bey'e adavetten daha ileri olduğunu, nasihat için kendisine Esad Bey'in gönderildiğini, ancak sadece nasihatla yetinilmesinin gaflete yol açacağını, devletten bir şey denilmediği takdirde paşanın günden güne aykırı hareketlerini artıracığını, sonradan geç kalmamak için Yusuf Ziya Paşa'ya Tayyar Paşa'nın görevlerinden azl ve idamı için ferman gönderilmesini, ancak bunun şimdilik gizli tutulmasını, Tayyar Paşa'nın askerlerini Amasya ve çevresinden çekmesi için öncelikle nasihatte bulunulmasını, bu olmuyorsa gailenin çözümü için Anadolu Valisi Yusuf Paşa'nın da desteğiyle fermanın gereğinin yapılmasını talep etmiştir⁴⁵.

Sultan III. Selim sadrazamının bu açıklamalarına “Benim vezirim. Bu tedbîr güzeldir. Hemen selefin Ziya Paşa'ya iktizâ eden evâmîr irsâl eyleyüp icâleten ilerü varmasını te'kîd edesin. Zira def'i buralarda olmak gerekdir. Tokad'a ve sâ'ir ocakdan dahi âdemler gitmek ve Tuzcuoğlu, Öküzöğlü ele alınmak dahi sâ'ir husûsât mülâhaza olunsun”⁴⁶ diyerek emir vermiştir.

20 Haziran 1805 tarihinde Sadrazam İsmail Paşa tarafından III. Selim'e iletilen bir başka arz tezkeresinde kapıkethüdası vasıtasıyla Süleyman Bey'den gelen bir başka kaime değerlendirilmiştir. Sadrazam, “Tayyar Paşa'nın Amasya iltizâmı vesilesiyle nizâ' çıkarup ve Sivas ve Zile taraflarına dahi el atdığı cihetle esnâ-yı râhda olan Erzurum vâlisi Yusuf Paşa kulları bu maddeye me'mûr kılınup sukûk-ı ihtiyâtiyeyi câmi' olarak ne zemînde tahrîrât ve evâmîr irsâl olunduğu ma'lûm-ı âlileridir. Şimdi Çaparzâde Süleyman Beğ kullarından kapukethüdâsı Mustafa

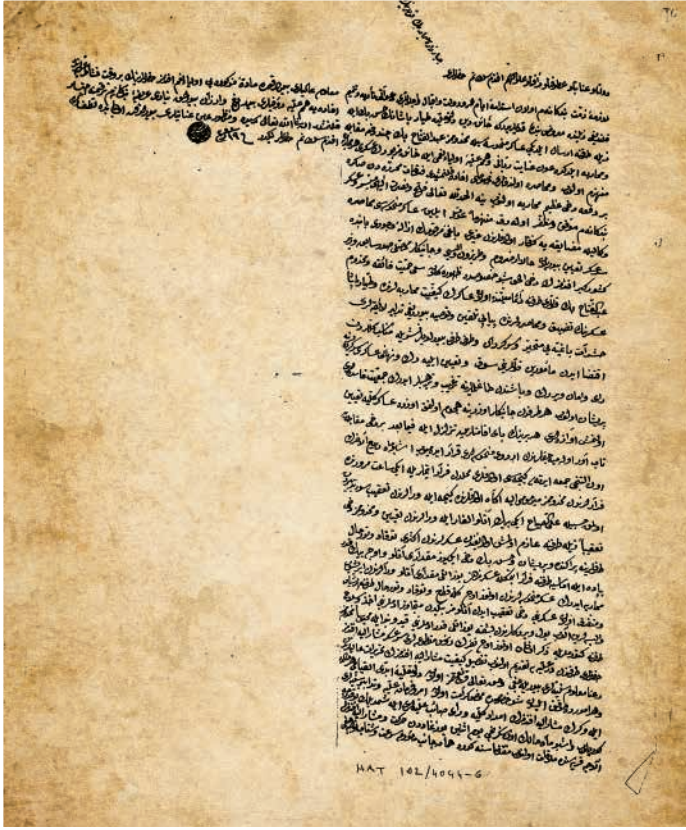
45 BOA, HAT, nr.103/4051.

46 BOA, HAT, nr. 103/4051.

Ağa'ya bir kıt'a kâ'ime gelmiş ve mûmâ-ileyh dahi huzûr-ı çâkeriye arz ve irâ'e etmiş olduğundan mütâla'a olundukda mîr-i mûmâ-ileyhin oğlu Abdülfettah Beğ ile Tayyar Paşa'nın mecmû' kuvveti olarak ilerü gönderdiği Hasan Beğ Zile civârında muhârebe" ettikleri, muharebeden Çaparzâde Süleyman Bey'in askerinin galip geldiği, Tayyar Paşa'nın askerlerinin ise hezimete uğrayarak ümitsiz bir şekilde geri çekildiği, ancak Çaparzâde askeri tarafından baskıya devam edilip, bu gailenin önleneyeceği, "Tayyar Paşa'nın kendüsü dahi fakat bin nefer mikdârı gâvur Amasya'da idüğü münfehim ve müstebân" olduğu, "mahsûr olan asâkirden delil ve sâ'ir Osmanlı askeri istimân eylediklerinde üç neferden mâ'adâsına Çaparzâde tarafından re'y ve amân verilüp şimdiye dek haşerât-ı merkûme amân ile berü tarafa celb ve tefrîk olunmuş olacağını ve işbu haşerâtın mecmû'u cemî'âtı dört bin nefere varır varmaz râddelerinde idüğünü ve olanca kuvveti bunlar olduğunu ve işbu tâtâr-ı merkûm dahi ifâde etmiş idüğünü mûmâ-ileyh Mustafa Ağa kulları ifâde ve takrîr" etmiştir. Bu takrîre göre iş ortaya çıkmış, Yusuf Paşa dahi kangı usûle teşebbüs etmiş ise akşam sabah anın dahi bir tahrîrâtı'nın geleceği, "tahrîrâtı zuhûrunda kangı şıkkı ihtiyâr etmiş ise bu taraftan ol usûle te'kîd etmek lâzım geleceği zâhir ise dahi" Süleyman Bey'i "dahi kırmamak ve fütûr vermemek için ma'yûben sûreti çıkmayacak vechle bu def'a hakîmâne bir cevâb tahrîr ile ale'l-ıtlâk def'-i gâ'ile vesâyâsı te'kîd olunacağı"nı ifade etmiştir. III. Selim, Tayyar Paşa için, Sadrazam'a "Benim vezirim. İnşallah belâsını bulur" şeklinde mukabelede bulunmuştur⁴⁷.

25 Haziran 1805'te Çaparzâde Süleyman Bey, İstanbul'daki kapı kethüdasına yazdığı bir başka kaimede Tayyar Paşa'nın tavrı ve planı ile ilgili detaylı bilgi vermeye devam etmiş, bu bilgilerin yine sadaretle paylaşılmasını istemiştir. Süleyman Bey, kapı kethüdasına Trabzon valisi Tayyar Paşa'nın tavrı konusunda daha önce birkaç defa bilgiler verdiğini hatırlatıktan sonra, "bu esnâda Trabzon eyâletinin askerini ve sâ'ir yanına cem' edüp ve Samsun'a ordu kurup zâtında mezkûr olan hıyânetini izhâr ve Canik ve Trabzon ahâlîlerine sizi İrâd-ı Cedîd'e rabt edecekler benimle ittifâk ederseniz, etdirmem" dediğini, "anların dahi bir alây sâdedil" tayfası olduklarından tarafına mey ettiklerini, "şimdi merâmı Devlet-i Aliyye'ye hıyânet etmek kaydında olduğu şâyi' olduğundan gayri Tokad voyvodası tarafından gönderilen casus gelüp keyfiyyetini voyvoda-i merkûm bir kıt'a kağıdında

47 BOA, HAT, nr. 103/4069.

5 Çaparzâde
Süleyman
Bey'in Tayyar
Paşa Meselesi
üzerine
Kaimesi (BOA,
HAT, 102,
4044-G)

tesellimliği Trabzon'un sâhib-i nüfûzu kim ise ana verildikde Trabzon'un müşârûn-ileyh yanında olan askeri ayrılıp Trabzon'a giderler" demektedir. Kendisinin de bulunduğu mahalden memur olarak görevlendirildiğinde diğer memurla haberleşerek *"her taraftan üzerine varırız"* diyerek Tayyar Paşa sorunun hemen şimdi halledilmesi gerektiğini, sonraya kalırsa fena olacağını yazmaktadır⁴⁸.

27 Haziran 1805 tarihinde Anadolu Valisi Seyyid Yusuf Paşa'ya yazılan ferman-da Amasya Sancağı'nın Trabzon Valisi Tayyar Paşa'dan alınıp Bozok sancağı mu-tasarıfı Çaparzâde Süleyman Bey'e verildiği, Tayyar Paşa'nın bu durumu vesile ederek Süleyman Bey'e düşmanlık yaptığı ve mücadeleye giriştiğini, bu sebepten halkın daha fazla zarar görmemesi için Amasya Sancağı'nın tekrar Süleyman'dan

tahrîr" ettiğini, bu kağıdın kaimeye ekli olarak gönderildiğini, bunu da sadarete vermesini istemiştir. Süleyman Bey, ayrıca Tayyar Paşa'ya istinaden *"Devlet-i Aliyye'nin bir işine yarar mülâhaza buyrulur ise evvel ve âhir yaramaz ve hıyânetinden dahi hâli olmaz. Şimdiye kadar bir tedârikimiz yoğidi hâline vâkıf olmamız hâsebiyle biz dahi gâfil bulunmamak için asker tedârikine şurû' etdik. Müşârûn-ileyhin vücudu def' olmadıkça cem'iyetinin dağılmasını akl tecvîz etmez. İ'dâmı husûsuna himmet buyrulduğu sûretde deryâdan iki sefine gelmeli ve Altıkulaçoğlu Kastamonu askeri ve Viranşehir voyvodası Viranşehir askeri ta'yîn olunmalı ve Trabzon eyâleti Selim Paşa'ya mı ve âhir bir münâsibine mi tevcih ve inâyet buyrulur üzerinden ref' ve evvelce mü-*

48 BOA, HAT, nr. 104/4079-A.

alınıp İstanbul'dan atanacak birine verilmesini, Tayyar Paşa ve onun peşinden gidenlerin idamları hususunda Şeyhülislam Salihzâde Esad Efendi tarafından fetva verildiğini, paşanın *“tuğ ve sancağı ve üzerinde olan Canik, Karahisar ve kazâ-i Erba‘a mâlikâneleri dahi ref‘ ve kendüsünün tertîb-i cezâsıyla izâle”* edilmesi, cezanın yerine getirilmesi için Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa'nın görevlendirildiği, kendisinin Rumili'ne görevlendirilmesine rağmen şimdi ortaya çıkan yeni duruma istinaden askerleriyle birlikte Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa'ya yardıma gitmesi ve onunla ittifak halinde bu gailenin halline çalışması emredilmiştir⁴⁹.

29 Haziran 1805 tarihinde Çaparzâde Süleyman Bey tarafından İstanbul'da bulunan kapı kethüdası Mustafa Ağa'ya yazılan bir başka kaimede, Tayyar Paşa isyanının geldiği son durum ve başlayan çatışmalar üzerine açıklamalar yapılmıştır. Süleyman Bey kapıkethüdasına *“Tayyar Paşa'nın Hasan Beğ ile asker gönderüp Amasya'yı ve Tokad'ı zabt ve Sivas'ı dahi tahrîk ile mütesellimleri çıkarup ve ba'dehû Zile'nin üzerine Hasan Beği gönderdiği”*ni daha önce yazdığını, ancak mücadeleye girişmek için emir gönderilmediğinden *“şimdiye gelinceye değin asker gönderüp muhârebe”* ettirmediğini, ancak *“Hasan Beğ Zile'ye gelüp oturduktan sonra”* kendi bölgesi Bozok'a doğru harekete geçince oğlu Abdülfettah Bey ile asker gönderdiğini bilgisini vermektedir. Süleyman Bey, oğlu Abdülfettah Bey'in maiyyetinde bulunan askerle *“Zile'nin dört sa'ât berü tarafında İsa Köyü nâm karyeye varup oturmak için”* 25 Haziran Pazartesi günü bulunduğu mahalden hareket edip köye varmak üzere iken Hasan Bey'in de İsa köyünü daha önce zabt etmek için Zile'den askerle çıkıp, köye gelmekte iken Hasan Bey'in atlı askeri ile Abdülfettah Bey'in ileri giden kuvvetlerinin çatışmaya girdiğini, kendi askerlerinin galip geldiğini belirtmiştir. Yine Süleyman Bey, oğlu ile savaşan Hasan Bey'in atlılarının *“derhâl bozulup gerü firâr”* ettiğini, piyade askerlerinin de geriye çekildikleri mahalde siper kazdıklarını, *“Hasan Beğ ve bâbında olan cem' güvendikleri sergerdeleri ve askerleri ol vechle muhâsara ve tazyîkde”* olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Hasan Bey'e karşı galip gelen oğlu Abdülfettah Bey'in İsa köyünde oturmaya başladığını belirten Süleyman Bey, götürdüğü askerlerin tamamının bunlar olduğunu söylemiştir. Ayrıca *“Tayyar Paşa dahi bin kadar kâffe uşağıyla Amasya'da oturuyor, şimdiye değin bunlara asker gönderüp mukâbele ve muhârebe etdirmedim. Ancak emr ve irâde-i aliyye olmadığına mebnî olmağ-*

49 BOA, C. DH., nr. 294/14686.

la hele efendimiz hazarâtı def'i tedâbîrine inâyet buyurup taraf taraf me'mûrlar ile sadr-ı sâbık efendimiz hazretleri serasker ta'yîn" edildikten sonra emirnâme-i sâmiye ve kaime yazıldığını ileten Süleyman Bey, bu sebepten artık bu "vücûd-ı müfsid"lerin haklarından gelineceğinden şüphe duymadığını belirtmiştir⁵⁰.

Sadrazam İsmail Paşa'nın Sultan III. Selim'e daha önceki bir arz tezkeresinde yazdığı Tayyar Paşa'nın isyanı ile ilgili alınan tedbirler bir bir uygulamaya konulmuştur. Öncelikle Şirinzade Mehmed Esad Bey, Tayyar Paşa ve Süleyman Bey arasındaki sorunları çözmek, onlara nasihat etmek ve devletin emirlerini iletmek üzere bir fermanla görevlendirilmiştir. Esad Bey, görevlendirme sonrası Amasya'ya gitmiş ve 4 Temmuz 1805 tarihinde İstanbul'a yazdığı kaimesinde yaptığı işlemleri anlatmıştır. Öncelikle Trabzon Valisi ve Canik Muhassılı Tayyar Mahmud Paşa'yı Amasya'da bulduğunu, elinde olan ferman emrini kendisine teslim ettiğini ve şifahen de emredilen kelimeleri söylediğini aktaran Esad Bey, buna karşılık Tayyar Paşa da olayın ortaya çıkışını izah ettiğini ve kendisine şunları söylediğini yazmıştır: "*Öteden berü Devlet-i Aliyye'nin bende ve bendezâdesi ve her hâlde inâyet-dîdesiyim. Ancak Çaparzâde necâbetlü beğefendi kulları ba'zı nâ-mercâ harekete mübâderet eylediklerinden bu keyfiyyete dûçâr oldum. Kaldı ki bu def'a mîr-i mûmâ-ileyh ile miyânemizde olan münâfesenin def' ü ref'îçün taraf-ı Devlet-i Aliyye'den sizi me'mûr buyurmuşlar, fermân efendilerimizindir. Ancak benim dahi efendilerimizden birkaç madde niyâzım var. Eyâlet-i Sivas öteden berü ve ale'l-husûs bu maddede ma'iiyet etmiş olduklarından beher hâl Çaparzâde tarafından gayri gûna mu'âmele olur ... evvelen eyâlet-i Sivas Trabzon'a ilhâken tevcih ve inâyet buyurmalarını ve sâniyen Kastamonu sancağı hâlâ mütesellimine her neye verilmiş ise o minvâl üzere tarafımıza verilmesini niyâz ederim*". Ayrıca kusurunun affedilmesi için ferman yazılmasını da Esad Bey'e söyleyen Tayyar Paşa sözlerini şöyle sürdürmüştür. "*Kusûrumun avfı içün bir kıt'a hatt-ı hümayûn-ı inâyet-makrûn ihsân buyrulmasını niyâz ederim ve bu mezkûr niyâzlarımın bir haberi vürûduna kadar ... muhârebe etdirmem, olduğumuz yerlerde meks etdiririm*"⁵¹.

Yani, Tayyar Paşa kendisine devletin nasihat ve belgesini getiren Esad Bey'e devletin eskiden beri sadık adamı olduğunu, bu hareketinin Çaparzâde Süleyman'ın

50 BOA, HAT, nr. 103/4069-A.

51 BOA, HAT, nr. 102/4044-İ.

yanlı hareketlerinden kaynaklandığını, Sivas eyaleti ve Kastamonu sancağının kendisine ilave olarak verilmesini ve dahi affedilmesine dair ferman yazılmasını talep etmiştir. Esad Bey, sonra Çaparzâde Süleyman Bey'e de ferman ve sadaret emirlerini adamıyla gönderdiğini belirtmiştir⁵².

Devlet, Tayyar Paşa'nın ortaya çıkardığı sorunu hala nasihat yoluyla çözmeye çalışırken Çaparzâde Süleyman Bey, soluksuz bir eda ile peşpeşe İstanbul'la yazışmalarını sürdürüyordu. Nitekim 1 Temmuz 1805 tarihinde İstanbul'a yazdığı bir başka kaimesinde yine eski ifadelerini tekrarlayan nitelikte, daha önce birkaç defa Tayyar Paşa'nın "*muğâyir-i rızâ harekete mübâderet eylediği*"ni kapı kethüdasına yazdığını, ancak henüz nasıl hareket edileceği konusunda net bir bilgi olmadığını, bu sebepten bir defa daha gereğini sorduğunu belirtmiştir⁵³. Çünkü Süleyman Bey, için en iyi çözüm yolu Tayyar Paşa'nın idamı idi. Bunun gerçekleşmesi için elinden gelen bütün yolları deniyordu. Şimdi belki de bu kadim düşmandan kurtulmasının tam zamanı idi. Bu fırsatı kaçırmak niyetinde değildi.

Bu arada 5 Temmuz 1805'te Viranşehir voyvodası İbrahim Ağa'dan gelen bir mektup ve içeriğindeki detay İstanbul ile paylaşılmıştır. Tayyar Paşa'dan kendisine bir mektup geldiğini zikreden İbrahim Ağa, mektubunda Tayyar Paşa'nın "*gönderdiği tâtârın takrîrine havâle ve bir mühürlü şukka dahi tahrîr etmiş, gerek şukka ve gerek tâtârın takrîri İrâd-ı Cedîdi kaldırmak için Çıldır vâlisi Selim Paşa ve Kars Vâlisi Mehmed Paşa ve Bayezid mutasarrıfı Mahmud Paşa ve Erzurum ve Sivas ve Trabzon eyâletleri cümle kol ve karar-ı ahd-i amân eyledikte peyderpey etrâfdan cem' olmakda biz cümlemiz yüzbinden ziyâde oluruz el-yevm yanımızda cem' olan otuzbine bâliğ olmuşdur. İbtidâ Çaparzâde üzerine hücum ba'dehû ol tarafda olan İrâd-ı Cedîdi kaldıracığım. İşbu mâh-ı Rebîü'l-evvelin sekizinci yevm-i Salı bi'l-aks kendümüz Samsun'dan hareket ve Amasya ve Bozok taraflarına azîmet ve Çaparzâde'nin vücudunu def' ederim ve ba'dehû ol taraflara doğru varacağım. Eğer Müslüman isen sen dahi hâzır ol*" dediğini aktarmıştır. Mektubunun sonunda Çaparzâde Süleyman'ın Tayyar Paşa konusunda ne şekilde haber gelir ise efendilerimize bildir dediğini aktaran voyvoda, kendisinin de Devlet-i Aliyye'ye hizmet için mektubu yazdığını belirtmiştir⁵⁴.

52 BOA, HAT, nr. 102/4044-İ.

53 BOA, HAT, nr. 102/4048-C.

54 BOA, HAT, nr. 102/4048-B.

5 Temmuz 1805 tarihinde bu defa Mahmud Tayyar Paşa, Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa'ya bir kaime yazmıştır. Paşa, kaimesinde mücadelesine sebep olarak Çaparzâde Süleyman'ın kendi hakkındaki yalan, dolan ve iftiraları olduğunu belirtmiştir. Tayyar Paşa, ayrıca kapıcılar kethüdası Hacı Osman Ağa ile gönderilen emir kendisine ulaştığında askerinin Zile'den dört beş saat ileride bulunduğunu ve *“oldukları mahalde meks olunup hatve-ı vâhide ilerüye gitmemek üzere tevkîf”* olunduğunu ileri sürerek, kendisinin de yazdığı ayrıntılı bir tahrirat ile devletten bazı ricalarda bulunduğunu belirtmiştir. Tayyar Paşa, Yusuf Ziya Paşa'ya iletilen bilgilerin yanlış olduğunu, *“gûyâ asâkir-i çâkerânem gün be-gün ilerüye varırlar imiş ve ibâdullâha katl zulm olunur imiş”* diyerek düşmanlarının ihbar ettiğini, bunların doğru olmadığını, kapıcılar kethüdasının geldiğinden beri askerinin buldukları yerde kaldıklarını *“hatve-i vâhide ilerü gitmedikleri ve iki def'a üzerlerine geldiklerinden muhârebe”* olduğunu belirtmiştir. *“Bu ana kadar himâyet-i fukarâ-i ibâdullâh ve icrâ-yı ahkâm-ı adâlet-i şer'ullâh husûsunda”* tek bir kimsenin yanlış bir şey diyemeyeceğini belirten Paşa, *“bu vakitlerde dahi sermû zulm ve hasârı”*nın olmadığını, askerlerinin *“cemî' me'kûlât ve malzemesi kıymet ve bahâları nakden ve peşinen”* tarafından ödendiğini kapıcılar kethüdası ve herkesin bildiğini ileri sürmüştür. Tayyar Paşa, bu zamana kadar hakkında ortaya atılanların hepsinin Süleyman Bey'e izafeten *“iftirâ kabîlinden olduğu”*nu sözlerine eklemiştir. Ayrıca Paşa, Mehmed Esad Bey vasıtasıyla kendisine gönderilen ferman ve verilen emirlere de uyduğunu belirterek, emirnamelerde *“askerin gerüye alınması emir buyrulduğundan askerimiz girüye Zile'ye”* alındı demektedir. Yine Sivas eyaletinin kendisine verilmesi istek ve ısrarını sürdüren Tayyar Paşa, Yusuf Ziya Paşa'ya yazdığı kaimesini şöyle tamamlamıştır: *“Ricâ-bend olduğum vech üzere eyâlet-i Sivâs ilhâken uhde-i abidâneme inâyet ve ihsân buyrur olup hasbe'l-beşeriyet mahven ve amden olan taksirât-ı çâkerânem avf ve inâyet buyrulduğunu hâvî bir kıt'a hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn ısdâr buyrulduğunda kulunuz havf-ı candan emîn ve sâ'irleri Çaparzâde zulmünden halâsıyla İnşallâhu Te'âlâ teskîn olup eyâlet-i merkûmeden matlûb-ı âlî buyrulan asâkir ve sâ'ir cümlesinin tertîb ve tanzîmine müte'ahhid olduğum mehâtır-ı ilm-i merâhim-mutâd-ı velü'n-ni'amâneleri buyruldukda bu bâbda lutf u inâyet ve ricâmızda müsâ'ade ve merhâmet husûsunda emr ü fermân ve inâyet ve ihsân veliyyü'n-ni'metim efendimindir”*⁵⁵.

55 BOA, HAT, nr. 102/4044-E.

Anlaşılan Tayyar Paşa isyanının sebebini, Çaparzâde Süleyman Bey'den bulmakta, affedilmesini istemekte, ayrıca Sivas eyaletinin yönetiminin de kendisine verilmesiyle birlikte asker toplama ve diğer talepleri karşılamayı taahhüt etmekte, böylece sorunların da biteceğini vurgulamaktadır.

5 Temmuz 1805 tarihinde görevli Esad Bey de, Tayyar Paşa ile ilgili Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşa'ya bir kaime yazarak gelinen noktayı ona da izah etmiştir. Görevi aldıktan sonra Mahmud Tayyar Paşa oğullarını Amasya'da bulunduğunu, elindeki emri teslim ettiğini ve şifahen de verilen emri anlattığını, buna karşılık paşanın öteden beri devletin bendezadesi olduğunu belirttiğini, bir sebeple emirlere aykırı hareket etmesinin tasavvur edilemeyeceğini söylediğini, şimdi gelinen noktanın nedenini Çaparzâde'nin olumsuz tavırları olduğunu, paşanın bundan birkaç gün önce kendisine Yusuf Paşa'nın kapıcılarkehüdâsı Osman Ağa'nın da geldiğini zikrettiğini, efendilerimiz emirlerine *"her hâlde itâ'at vâcibe-i zimmetimdir"* dediğini aktarmıştır. Yine paşanın Sivas eyaleti ile birlikte Kastamonu mütesellimliğini istediğini ve affedilmesine yönelik ferman yazılmasını talep ettiğini de aktaran Esad Bey, ayrıca Çaparzâde Süleyman Bey'e de verilen ferman ve emirlerin ulaştırıldığını yazmıştır⁵⁶.

Esad Bey, 7 Temmuz 1805 tarihinde Yusuf Ziya Paşa'ya bir başka kaime göndermiştir. Kaimesine, 5 Temmuz'da gönderdiği yukarıda zikredilen kaimeye atıfta bulunarak *"devletlü Tayyar Mahmud Paşa oğullarını Amasya'da bulup her bir emr ve irâde-i padişâhâne ve tenbîh ve nesâyih-i veliyyü'n-ni'amâneleri ifâde ve tefhîm olunup askerlerinin muhârebeden men' ve geriye"* alınmalarını telkin ettiğini daha önceki tahriratında açıkladığını belirten Esad Bey, sonrasında *"bu def'a tâtâr kullarıyla müşârün-ileyh bendelerine inâyet buyrulan emirnâme-i seniyyelerinde yine askerlerinin girüye alınmasını"* tekrarlayarak emrin yerine getirilmesini istediğini belirtmiştir. Arkasından Tayyar Paşa'nın *"irâde-i seniyyeleri üzere askerlerini haber vürûduna"* değin, *"gerüye Zile'ye aldırup her hâlde emri veliyyü'n-ni'amânelerine itâ'atde bulduklarını ve mukaddemâ niyâzları olan eyâlet-i Sivas'ın ilhâken tevcîh ve inâyet buyrulması ve bu ana kadar amden ve sehven vâki' olan kusûrunun afvını hâvî hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûnun"* yazıldığı haberi gelene kadar *"askerlerini hatve-i vâhide tecâvüz etdirmeyüp emr ü*

56 BOA, HAT, nr. 102/4044-H.

fermânları üzere hareketde bulunacakları beyânıyla kapucular kethüdâları ağa kullarını i'âde ve bu kullarına dahi bu vechle takrîr ve ifâde" buyurdıklarını söylemiştir⁵⁷.

17 Temmuz 1805 tarihinde Çaparzâde Süleyman Bey, bu defa Zile'den bir kaime yazarak, Tayyar Paşa'nın yeğeni Hasan Bey ile oğlu Abdülfettah'ın mücadelesini, çarpışmalarını, Tayyar Paşa'nın adamlarının mağlubiyetini ve kendilerinin galibiyetini anlatmıştır. Süleyman Bey, kaimesine "*hâ'in-i dîn ve Devlet-i Aliyye Tayyâr Paşa*" olarak başlayarak, paşanın adamı Hasan Bey ile Zile tarafına gönderdiği "*asâkir-i menhûsesiyle*" oğlu Abdülfettah Bey'in bir kaç defa "mukâbele ve muhârebe" ettiklerini, "*hâ'in-i mezkûrun askeri her muhârebede münhezim olup ve muhâsara olundukları*"nı daha önce yazdığı kaimesinde belirtildiğini açıklamıştır. Bu karşılaşmadan sonra bir defa daha büyük muharebe olduğunu, yine kendi askerlerinin muvaffak ve muzaffer olduklarını, Hasan Bey askerlerinin hezimete uğrayarak geri döndüğünü ve ayrıca onların askerlerinin büyük bir sıkıntı içinde olduklarını yazmaktadır. Yine "*bâğî-i merkûmun izâle-i vücûdu bâbında ser-asker ta'yîn buyrulan hâlâ Erzurum ve Trabzon vâlisi ve Canik muhassılı*" Yusuf Ziya Paşa'nın da bu hususta oğlu Abdülfettah Bey'e Tayyar Paşa "*askerinin taziyik ve muhâsaralarında pey a pey telkîn ve tavsiye*"de bulunduğunu ve isyancılara buyruldular gönderdiğini belirtmiştir. Akabinde 14 Temmuz Cumartesi gecesi Tayyar Paşa askerlerinin buldukları mahalden firar ettiklerini, iki saat içinde firarlarını haber alan oğlu Abdülfettah Bey'in gece arkalarından onları takip ettiğini, sabah olunca 2000 atlı ile takibine devam ederek Zile tarafına gittiğini belirtmiştir. Hasan Bey'in askerlerinden ekserinin Tokad ve Turhal taraflarına dağılıp perişan olduğunu anlatan Süleyman Bey, Hasan Bey'in 200 atlı ve 3000 piyade ile Amasya tarafına firar ettiğini, oğlu Abdülfettah Bey'in 150 atlı ile arkalarından yetişip 33 kişinin kellesini aldığını ileri sürmüştür. Tokad ve Turhal tarafına perişan bir şekilde dağılan Hasan Bey'in askerini, atlı askerleriyle takip eden Abdülfettah Bey'in birçok adamı yakaladığını, silah ve elbiselerini aldığını, memleketlerine gitmek isteyenlere müsaade ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Süleyman Bey, Hasan Bey'in adamlarından 150 kadar askerin de mahbus için Abdülfettah Bey'e götürüldüğünü, öldürülen 33 kişinin kellesinin de Yusuf Ziya Paşa tarafından İstanbul'a takdim edildiğini, bu konuda daha tafsilatlı bilgilerin

57 BOA, HAT, nr. 102/4044-J.

Yusuf Ziya Paşa tarafından verileceğini ifade etmiştir. Süleyman Bey kaimesinin sonunda “*Hakk Te’âlâ velîni’metimiz olan Devlet-i Aliyye-i eyyidü’l-kıyâmı her halde ve her umûrda muvaffak eylesün*” diyerek, ferman ve sadrazam emirleri ve Yusuf Ziya Paşa’nın yardımlarıyla şimdilik bu kadar iş görüldüğünü belirtmiş, 16 Temmuz Pazartesi günü Yozgad’dan hareketle Yusuf Ziya Paşa ile “*Alaca karyesinde mülâkât olunup*” ona göre hareket edileceğini, memurların süratle hareket edip bu meselenin bir şekilde çözümüne çalışılacağını da sözlerine eklemiştir⁵⁸.

Sadrazam İsmail Paşa’nın Sultan III. Selim’e yazdığı arz tezkeresi sonrasında Tayyar Mahmud Paşa’nın görevlerinden azledilerek idam cezasına çarptırıldığı ve bu iş için de eski Sadrazam Yusuf Ziya Paşa’nın görevlendirildiğini daha önce zikretmiştik. Ancak Tayyar Paşa sorununun ilk aşamasında bu idam fermanının gizli tutulduğu, Tayyar Paşa’nın görevlerinden azl ve idam cezasının tatbik edilmesi konusunun isyanın daha ilerilere varması ve nasihatların fayda vermemesi durumunda aşikar edilerek gereğinin yapılması sadrazamın arz tezkeresinde belirtilmiş, idam fermanının yazılmasıyla birlikte Sultanın da olayın büyümeden sonlandırılması hususunda onayı alınmıştır. Yine İsmail Paşa’nın arz tezkeresinde idam fermanının Tayyar Paşa isyanının başlarında yazılmasını istemesi, isyanın daha ileriye varması durumunda geç kalmamak için aldığı bir tedbirdir. Nitekim Mahmud Tayyar Paşa için yazılan idam fermanı bu suretle bir süre gizli tutulmuştur. Ancak Zile’de Tayyar Paşa askerinin mağlup olmasından sonra Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşa ve Çaparzâde Süleyman Bey, paşanın gizli tutulan idam kararının açığa çıkarılmasını talep etmiştir. Bu talepleri Sadrazam İsmail Paşa, Sultan’a sunduğu bir arz tezkeresinde değerlendirmiş, kendisi de idam cezasının artık açığa çıkarılmasının vaktinin geldiğini açıklamıştır: “*Yusuf Paşa ve Süleyman Bey böyle yazar iken artık şudur budur olmaz hemen Yusuf Paşa hafî me’ûriyetini aşikâr eyleyüp üzerine sarkar. Süleyman Beğe dahi nüvâzişli yazılıp göreyim seni denilür. Hak Te’âlâ karîben cezâsını virsün. Benim mütâla’am budur. Sen ne dersin? Böyle olmak lâzım değil mi? Münâsib görür isen hemen ihtimâmlı tutup serî’an mübâşeret edesin. Hak Te’âlâ muvaffak eylesün*” diye yazmıştır. Yine Sadrazam, “*vâkı’û Tayyar Paşa’nın derece-i hiyânetini rütbe-i bedâhate mevsûl iken ve fesâd-ı merkûmâtı neşr eylediği buyurulduklardan kat’-ı nazar yazdığı kâ’imelerden nümûdâr iken şudur budur diyerek vakit*

58 BOA, HAT, nr. 102/4044-G.

geçirülüp fitneyi alevlendirmek ve tahsîs berü taraftan tesâmüh müşâhedeyle Çaparzâde'ye fütûr gelmek câ'iz olmadığı ve müşârün-ileyh Yusuf Paşa kullarının kâ'imesinde Tayyar Paşa'nın hıyânet ve fesâdından bahisle böyle âdeme meydân vermek câ'iz değildir” dediğini aktarmaktadır. “Zile muhârebesini müşârün-ileyh henüz istihbâr etmeksizin Zile'de eğer Çaparzâde tarafı gâlib olur ise ... suhûlet-i maddeye vesile olacağı” ve “Zile'de Tayyar Paşa tarafının derece-i kesr ü inhizâmı vâreste-i kayd-ı sutûr olmağla anlara binâ olunarak müşârün-ileyh kullarının icrâ-yı irâdeye teşebbüs eylemesi te'kîd olunmak iktizâ edeceği zâhirdir”.

Süleyman Bey'e doğru ve taltif edici cevap verilmesi gereğini Sultan'ın emrine sunan Sadrazam, yine kethüda bey, reis efendi ve meclis-i meşverette bulunan defterdar efendi ile durumun müzakere olunduğunu ve kaimelerin bu şekilde yazıldığını belirterek verilen kararın “*i'lân olunması kat'iyen tahrîr olunmak mı irâde buyurulur yohsa kavâ'im-i mezkûrenin gönderilmesi mi re'y olunur*” diyerek Sultandan emir talep etmiştir. Buna Sultan III. Selim “*Kâ'imeler güzeldir. Hemen irsâl edesin. Kefâretinin? dahi me'mûriyetini izhâra tercih ettiğimizi nezâketle iş'âr edesin. Çaparzâde'ye dahi me'mûriyetler Yusuf Paşa'da olduğu ve anın ile muhâbere eylesini yazasın*”⁵⁹ diyerek verilen kararı onaylamıştır⁶⁰.

Tayyar Paşa isyanını çözümlenmekle görevlendirilen Yusuf Ziya Paşa da 21 Temmuz 1805'te Sadaret'e bir kaime yazarak Tayyar Paşa meselesinde yapılan mücadeleyi ve sonuçlarını birkaç noktadan izah etmiştir⁶¹:

1) Yusuf Ziya Paşa, daha önce Tayyar Paşa askerlerinin Zile civarında dağıldıklarını ve perişan bir vaziyette gece ile firar ettiklerini, Abdülfettah Bey'in takibiyle 33 neferin idam edildiğini, 1000'den fazla kişinin kaçtığını, askerlerden çoğunun kendi memleketlerine dağıldıklarını ve Hasan Bey'in biraz askeri ile Amasya'ya çekildiğini ilettikten sonra arkasından Abdülfettah Bey'in de Amasya'ya gittiğini belirtmiştir. Tayyar Paşa'nın durumuna gelince “*mîr-i merkûm Amasya'ya vâsıl oldukda Tayyar Paşa dahi bir gûne sabr ve ârâm edemeyüp asâkir-i müteferrikadan mütebâkî kalan bakâyâ-yı mu'ayyene ile firâr etmiş olduğu muhakkak ve Amasya kadısı efendi abd-i dâ'ileri tarafından mûmâ-ileyh Abdülfettah Beğ tarafına ve mûmâ-ileyh tarafından taraf-ı çâkerâneme tevârüd edüp ma'an takdîm-i*

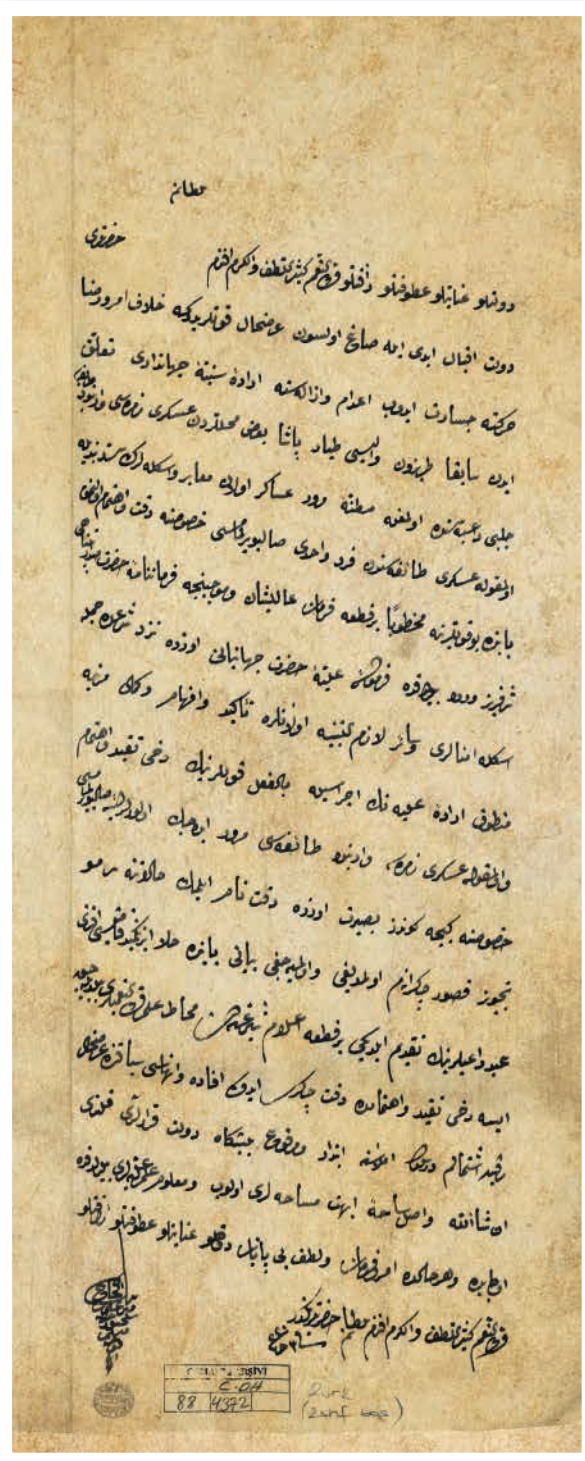
59 BOA, HAT, nr. 102/4050.

60 BOA, HAT, nr. 102/4050.

61 BOA, HAT, nr. 104/4077.

hâkpâ-yı seniyyeleri kılınan bir kıt'a i'lâm-ı şer'iyye mefhû-mundan müstebân olup ancak Canik kazâlarından kangı tara-fa firâr etmiş olduğu henüz tah-kîk olunamadığından bi-men-nihî Te'âlâ gönderilen çavuşlar ma'rifetiyle tahkîk-i keyfiyyet olundukda” arz ve haber veri-leceğini belirtmiştir. Bu bilgi-ler muvacehesinde Tayyar Pa-şa'nın askerilerinin tamamen mağlup olduklarını ve Tayyar Paşa'nın da maiyetindekilerle birlikte Canik'e doğru kaçtığı-nı, ancak hangi tarafa gittiğinin belirlenemediği ve araştırıldığı anlaşılmaktadır.

2) Yusuf Ziya Paşa, Tokad'ta-ki durumu ve aldığı tedbirleri de açıklamıştır. Paşa, Tokad halkına daha önce buyruldu gönderdiğini, tüm ileri gelen-ler ve halkın Musallâ-yı Umûm adlı meydanda toplanarak bü-tün sakinlere buyruldusunun okunduğunu, Tayyar Paşa'nın atadığı voyvodanın da “*fimâ-ba'd tevakkuf ve ârâm edeme-yüp firâr ve gayb ve gaybûbet etmiş olmağla Abdülfettah Beğ kulları bir adamını Tokad voy-vodası nasb ve irsâl ve yevme*

İdamına
Ferman
Verilen
Mahmud
Tayyar Paşa
Tarafına
Askeri
Taifesinden
Kimsenin
Katılması
Üzerine (BOA,
C. DH., 88,
4372).

nefs-i Tokad'da ikâmet üzere olduğu"nu anlatmıştır. Mahmud Tayyar Paşa'nın başkaldırısında ve askerlerinin Tokad'a girişinde Tokad ileri gelenlerinin itaat ettikleri ve eski voyvoda Ahmed Ağa'yı uzaklaştırarak yeni voyvoda atadığını daha önce belirtmiştik. Bu gelinen noktada Yusuf Ziya Paşa, Tokad'a gönderdiği buyrulduşunda halka Tayyar Paşa'nın mağlup olduğunu, devlete itaat etmeleri gerektiğini anlatmıştır. Bu sırada Hasan Bey'in Tokad'a görevlendirdiği voyvodanın da kaçmış olduğu ve yerine Abdülfettah Bey tarafından yeni voyvodanın atandığı da bilgiler arasında yer almaktadır.

3) Yusuf Ziya Paşa, Tayyar Paşa'nın Çıplak adlı bir sergerdesi ile Kara Hacıoğlu ve Gevheroğlu adlı bölükbaşları ve adamları ile ilgili de gerekenin yapıldığını belirtmiştir. Tayyar Paşa'nın, Çıplak adlı sergerdesini 600 kişiyle, Hacıköy halkından Kara Hacıoğlu ve Gevheroğlu adlı bölükbaşlarını da 200 miktarı adamlarıyla Çorum'a gönderdiğini, Çorum halkından biraz eşkıya ve bozguncunun da onlara katıldığını belirten Yusuf Ziya Paşa, halkın isyancılara katılmaması ve emirlerini dinlemesi için bir buyruldu ile tatarını eman ve af tezkeresiyle birlikte Çorum'a gönderdiğini yazmıştır. Bunun üzerine isyancılardan "*Çıplak-ı merkûm benim her vechle ol valâmda inkıyâdım vardır deyüp altıyüz nefer piyâdesiyle çıkup kendü memleketi olan Zeytûn tarafına*" gittiğini, ancak "*Gümüshacı karyelü merkûm Kara Hacıoğlu ve Gevheroğlu şâkî ba's olunan tâtârım kullarını ahz u girift ve kayd u bendle Tayyar Paşa tarafına*" gönderdiğini belirtmiştir. Çorum tarafına başka taraflardan yardım gönderilmek için Sivas valisi Celal Mehmed Paşa'nın kethüdasının birkaç yüz asker ile o tarafa sevk edildiğini, gerek bu eşkıyalar ve gerekse Çorum halkından 1000'den fazla asker toplayıp kethüdanın önlerine çıkıp muharebe ettiklerini, merkum kişinin mağlup olarak firar ettiğini, 7 adamının cezasının verildiğini, geri kalanlarının da Çorum'da mahsur kaldıklarını, "*Tayyar Paşa'nın şikest-i külli ile firâr etmiş olduğu haberi*"ni dahi duyduğunu, bunlar ve Çorum ahalisinden onlara katılan "*ba'zı mefsedet-pîşeler der-akâb Hacıkö(y) tarafına firâr etdikleri*"nin tahkik olunduğunu, Merzifon tarafına gelip oradan Çorum üzerine hareket ederek Hacıoğlu ve Gevheroğlu adlı şâkilerin de yakalanması için Çorum'a ulaştığında Gümüshacı karyesine asker sevk edeceğini belirtmiştir.

4) Öte taraftan Yusuf Ziya Paşa, "*firârî Tayyar Paşa'nın teveccüh ve azîmeti Kavak ve Samsun câniblerine olduğu tahkîk olursa ... verâsından küllî asker sevkiyle kahr ... eğerçi başka yollar ile Trabzon cânibine cân atmak dâ'iyyesine düşer-*

se beher hâl kazâ-i Erba'a ve Karahisâr taraflarından gideceği melhûz olmağın serî'an Gümüshâne emîni Ahmed Ağa kulları tarafına acîlen Tirebolu üzerine inüp mazgal mürûr olan taraf ve ma'âbiri sedd ü bend etmek üzere" o taraflara buyrulduklarını belirterek, bundan başka "*Trabzon ağavâtına ve Keşap ve Giresun a'yânlarına başka başka buyruldu*"lar gönderildiğini, Halep valisi Alaeddin Paşa'ya "*me'mûr-ı ma'ıyyeti olan Muş ve Hınıs mutasarrıflarına ve Sağırzâde ve sâ'ir eyâlet-i Erzurum kazâları ağa ve ileri gelenlerine dahi başka başka*" emirler gönderip, "*pâşâ-yı merkûmun ol taraflardan firârî ihtimâli olur ise alâ eyy-i hâl ele getirülüp hayyen ve meyyiten*" önüne getirilmesini teker teker tenbih ve tavsiye ettiğini bildirmiştir. Paşa yine yukarıda izah ettiği Çorum tarafından gelen 7 adet başın gönderildiğini, bundan sonra da nasıl ilerleme olursa olayları izah edeceğini, bu hususta ve sair hususlarda rahatı bir tarafa bırakarak bu gailenin tamamıyla ortadan kalkmasına çaba sarfedeceğini belirtmiştir.

5) Yusuf Ziya Paşa, yine Tayyar Paşa hakkında verilen emir ve iradenin yerine getirilmesi için Sivas tarafına da bir buyruldu ile tatarını gönderdiğini, tatarlardan gelen cevapta cümle halkın itaat üzere olduklarını, boyun eğdiklerini, paşaya tabi olan bazı kişilerin Sivas'ta fesat üzere faaliyette bulunmak isteseler de memleket ileri gelenlerinin onlara asker ve zahire vermeyerek devletin emirlerine uydıklarını, mahkeme ilamı ve miralayının kağıdından anlaşıldığını bildirmiştir.

Sadrazam İsmail Paşa, Yusuf Ziya Paşa'nın gönderdiği kaimeye istinaden firari Mahmud Tayyar Paşa'nın yakalanması haberini beklediklerini belirten yazı ile paşaya cevap verildiğini Sultan III. Selim'e arz etmiştir. Sadrazam, Erzurum ve Trabzon valisi Ziya Yusuf Paşa kullarının kaimesine "*firârî-i makhûrun bir gün evvel ele getirülmesi haberine intizâr-ı şâhâneleri te'kîdâtı müşârün-ileyh kullarına bu def'a dahi cevâbnâme-i çâkerîde keşîde buyruldukda fermân hazret-i veliyü'n-emrindir*" diyerek arz etmiştir. Sultan III. Selim de tezkereye evrağı gördüğünü belirten hatt düşmüş, verilen bilgilerden meseleyi ciddiyle takip ettiğini ortaya koymuştur⁶².

Yusuf Ziya Paşa'nın kaimesinden anlaşıldığı üzere en azından Tayyar Paşa sorununu Amasya, Tokat ve Sivas üçgeninde çözüme kavuşturulmuş, paşanın birçok adamı yakalanıp cezalandırılmış, bir kısmı da paşa dahil firar etmiştir. Ancak

62 BOA, HAT, nr. 104/4077.

yine kaimeden anlaşılın Tayyar Paşa'nın isyanı devam etmektedir ve paşa eski hakimiyet alanlarına doğru geri çekilmiştir.

Mahmud Tayyar Paşa ve askerleri Amasya'dan uzaklaştıktan sonra bölgenin yeniden düzene kavuşturulmasına dair çalışmaların başladığı anlaşılmaktadır. Yusuf Ziya Paşa, 7 Ağustos 1805 tarihinde Sadaret'e yazdığı bir tahriratta Tayyar Paşa'nın isyanı sonrasında Amasya'nın tekrar Süleyman Bey'in uhdesine verilmesini talep etmiştir. Paşa, Amasya sancağının 1805'te Tayyar Paşa'ya verildiğini, “*ancak tahtında melhûz ba'zı mahâzîrinde tayyi-i nazar olunarak ne gûne esbâb-ı mu'tenâya mebnî merkûmun uhdesinden sarf ve tahvîl ile Cebbarzâde Süleyman Beğefendi uhdesine tefvîz ve ihâle*” edildiğini, ancak “*lehb-i fesâdın ihmâd ve itfâsı bâbında livâ-i mezkûr mîr-i mûmâ-ileyh uhdesinden dahi sarf u ref'le mahsûs taraf-ı seniyyelerinden alâ akâbinde mütesellim*” atandığını, ancak “*mûmâ-ileyhin mütesellim nasb ve irsâl olunması muvâza'a vechle bir tevcîh lafzı kabilinden*” ve “*beher hâl mîr-i mûmâ-ileyh uhdesine ihâle ve tefvîz buyrulması kendüsünün ve cümlelerin akreb-i me'mûlû bir keyfiyyet*” olduğunu, ancak sonucun böyle olmadığını ifade etmektedir. Yusuf Ziya Paşa, Tayyar Paşa ve oğulları gâilesinin tamamen bertaraf edilmesinde Süleyman Bey'in “*mâlen ve beden*” çok çaba sarfettiğini, merkezden atanan Amasya sancağı mütesellimi Ali Ağa'nın geri gönderilerek, Amasya'nın tekrar Süleyman Bey'e verilmesi ümit edilirken, buna dair bir haber gelmediğini belirtmiştir. “*Amasya ahâlîsinin şu husûsda töhmet-i azîmeleri derkâr olup paşa-yı merkûm avânesinden bir mikdârı firâr ve ba'zısı yerlerinde meks ü karâr etmişler ise de cürm ü töhmetlerin inkâr vâdilerinde i'tizâr etmeleriyle şimdilik halkı tevhiş etmeyeyim deyü cümlesine rây ve emân verilerek te'mîn ve tavnî ve vâcibü'l-izâle ve lâzimü't-te'dîb olanlarını gâ'ilenin hitâmına terhînle el-hâletü hazîhî gerek muhabları gerek me'mûrîn-i sâ'ire itmâm-ı me'mûriyetle i'tinâ üzere*” hareket edildiğini aktarmıştır. Ancak “*beher hâl evvel ve âhir itmâm-ı gâ'ileden sonra paşa-yı merkûmun fitne ve fesâdını mürevviç bir alay müfsid ve muharrik-i mefsedet-pîşenin bir azını i'dâm ve izâle ve bir azını te'dîb eylemek vâcibât-ı umûrdan olan o makûle-kerde-i mukar-rere eşkıyânın icrâ-yı siyâset-i lâyîkaları dahi*” Süleyman Bey gibi “*erbâb-ı kudret ve liyâkatdan bir tehdîdi ikâ'a kâdir hakîme mevkûf olacağı*”nın belli olduğunu söylemiştir. Mütesellim Ali Ağa her ne kadar Rumili tarafında ve sair taraflarda “*ba'zı umûr-ı iltizâmâtta istihdâm olunmuş ise de bu havâlînin hâl ve mişvârına*

vukûfu olmadığından Tayyar Paşa taraflusu ber-takrîb hulûl ve firârîleri ve derûn-ı beldeye duhûl eyleyerek memlekete galebe ve ez ser-i nev ellerinden gelen fesâd ve ihtilâlin icrâsında kusûr etmeyecekleri”nin bilinmesi gerektiğini söyleyen Ziya Paşa, şimdilik fesadın teskin edildiği ve ortadan kaldırıldığını, ancak Tayyar Paşa taraflılarının ortaya çıkıp sorun çıkarmaları durumunda bunun halli için yeniden Süleyman Bey’e ferman yazılacağını aşikar olduğunu ileri sürmüştür. Buna delil de ortaya koyan Ziya Paşa, “*hâlâ biz ve Çaparzâde Amasya’ya sekiz sa’at mahallde asâkir-i külliye ile ikâmet üzere olup ve derûn-ı belde Ali Ağa mevcûd iken firâr eden birkaç şâkî derûn-ı beldeye gelüp bir râbiye ta’arruz ve def’ine sa’y eyleyen bir kimesneyi birkaç yerinden mecrûh ve yine selâmetle çıkup bir tarafa gitmiş oldukları mecrûhun birâderi*” tarafından kendisine arz edildiğini, yine arkadan delikodunun da mevcut olduğunu belirtmektedir. Söylentiye göre, “*Tayyar Paşa ulemâsından fetvâ şu vechle bu vechledir deyü eşkiyâya ser-i şahsına fesâd veren müfsid ve maharrik Zenbiloğlu ve gerek eimmeden tecdîd-i dîn edelim deyü köşe be köşe halkı ihtilâl ve memlekete ihlâl eden Aydınlioğlu nâmân müfsidler dahi ıslâh-ı nefis olunmak için*” yakalanarak tarafından yazılan buyruldu ile Yozgat canibine nefyi ü icla olunduğunu aktaran Ziya Paşa, yine “*bagî-i merkûmun işbu Sivas cânibinden firârıyla bu günlerde Karahisar Caniği ta’bîr olunan Ordu kazâsına doğru gitmiş olduğu ... biz dahi bu taraflardan kalkup ol havâlîye doğru azîmet eyleyeceğimiz*” için “*Amasya’dan ba’îd oldukça*” mahzurun ortaya çıkacağı, bu sebepten Amasya’nın tekrar Süleyman Bey’e verilmesine dair ferman yazılmasını talep etmiştir. Ayrıca burada yeniden sorun yaşanmaması için “*firârî eşkiyâsının memlekete adem-i idhalleri ve gelürler ise serî’an*” kendisine ihbar edilmesini herkese tenbih ettiğini aktarmıştır⁶³.

Anlaşılan Yusuf Ziya Paşa, Tayyar Paşa galesinin ortadan kaldırılmasında büyük hizmetleri olan Çaparzâde Süleyman Bey’e Amasya’nın tekrar verilmesini istemekle aslında Tayyar Paşa’ya destek verenlerin daha sonra ortaya çıkaracakları sorunları önlemek istemektedir. Mevcut mütesellim Ali Ağa’nın yeniden ortaya çıkacak sorunları, bölgeyi iyi tanımamasından ötürü önlemekte zorlanacağını, en akıllıca yolun Amasya’nın tekrar Süleyman Bey’in hakimiyetine verilmesinden geçtiğini etraflıca anlatmıştır.

63 BOA, HAT, nr. 102/4046.

Yusuf Ziya Paşa, 7 Ağustos 1805 tarihli bir başka yazısında da Amasya mütesellimi olan Ali Ağa ile ilgili şunları yazmıştır: “*Mütesellim Ali Ağa bu bâbda dökülmüş saçılmış olmağın azli sûretde gadri derkâr olmağın ne mani’ beşbin nihâye yedi bin beşyüz kuruş harcırâh nâmıyla mîr-i mûmâ-ileyh tarafında i’tâ husûsuna dahi temşiyet verileceği, İnşâllahu Te’âlâ ma’lûm-ı seniyyeleri buyruldukda işbu mâdde avez olmayup bir an akdem tanzîmi etemm-i me’mûl-i hâlisü’t-tabûneleridir sultânım*”⁶⁴.

Son tahlilde yukarıdaki kaimelerden çıkan sonuç, Yusuf Ziya Paşa’nın Amasya ve çevresindeki durumun hassasiyetine binaen Amasya sancağının tekrar devlet tarafından Süleyman Bey’e verilmesini istemesidir. Bu talep, Yusuf Ziya Paşa’nın kaimelerine istinaden Sadrazam tarafından Padişah III. Selim’e sunulmuş ve emir istenmiştir. Ancak Sadrazam, Amasya’nın tekrar Süleyman Bey’e verilmesi ile ilgili Yusuf Ziya Paşa’nın talebini Sultan’a sunarken kendisi de Amasya’daki durumu ve Ali Ağa’nın pozisyonu ile ilgili önemli açıklamalarda bulunmuştur. Yukarıda da izah edildiği gibi Amasya sancağı önceden Tayyar Paşa’nın uhdesinde iken, alınıp Çaparzâde Süleyman Bey’e verilmiş, ancak Tayyar Paşa’nın çıkardığı karışıklık vesilesiyle ondan da alınmış ve III. Selim’in kızkardeşi Beyhan Sultan’a verilmiştir. Beyhan Sultan adına Amasya sancağı iltizamını yönetmek üzere merkezden Ali Ağa mütesellim atanmıştır⁶⁵. Ayrıca Tayyar Paşa’nın mağlup olup Amasya’dan firar etmesi ile bölgede kontrolü sağlayan Süleyman Bey’in isyana destek veren bazı ahaliye fazlasıyla zulüm ettiği bölgeden gelen bilgilerden anlaşılınca onun da bölgeye müdahale etmemesine yönelik emirler verilmiştir. Sadrazam, bu süreçte daha önce verilen emirle Ali Ağa’ya müdahale edilmemesinin istendiğini, “*mültezim-i merkûmun zabt ve idare eylemesi irâde-i şâhâne müktezâsından olduğu müstebân olduğundan ol vechle emr-i âlî dahi isdâr ve tisyâr ve ba’d-ezîn Çaparzâde’nin Amasya’ya müdahâle etmemesi kendüye ve Yusuf Paşa bendelerine aşikâr olunmuş*”tur. Ancak “*bu def’a Yusuf Paşa kullarının işbu kâ’imesi zühûr edüp yine Çaparzâde uhdesine ihâlesini tahrîr ve istid’â eder. Lakin Çaparzâde’nin Tayyar Paşa vak’asından dolayı Amasyaluya ta’arruz ve nefsânîyyeti mûcib olmak hasebiyle şimdiye kadar ba’zılarını tecrîm ve i’dâm etmiş olduğundan mâ’adâ bundan sonra dahi siz Tayyar Paşa’ya dâhil olduğunuz diyerek icrâ-yı gazezden hâlî olmayacağı siyâk-ı hâlden ve merkûm Ali*

64 BOA, HAT, nr. 102/4046.

65 İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s.240.

Ağa kullarından gelen şukkalar me‘âlınden” anlaşılmış demektedir. Sadrazam, Tayyar Paşa’nın Amasya’dan uzaklaştırılmasından sonra şimdiki yeni durumda sancağı yine mültezim Ali Bey’in mi yöneteceği yoksa Süleyman Bey’e tekrar verilip onun yönetmesine mi müsaade olunacağı konusunda belirsizlik oluştuğunu, verilen emre göre hareket edileceğini de arz etmiştir. Haddizatında Yusuf Paşa, Amasya’nın tekrar Süleyman Bey’e verilmesini isterken, Ali Bey de Amasya halkının en azından bazılarının Tayyar Paşa’ya destek verdiği gözönünde alındığında oranın tekrar Süleyman Bey’e verilmesi halinde orada sorunların bitmeyeceğini şukkaları ile Sadaret’e iletmiştir. Sadrazam şimdi “bu sûretde mukâta‘a-i mezkûrenin merkûm Ali Ağa tarafından mı zabt ve idâresi fermân buyrulur yohsa yine Cebbarzâde’ye ihâlesi mi irâde buyrulur her ne vechle irâde-i aliyye-i cihân-dârîleri müte‘allik olur ise her hâlde emr ü fermân-ı hazret-i men-lehü’l-emrin idüğü ve Ali Ağa kullarının ibkâsı irâde buyrulduğu takdîrce Çaparzâde Bey iş üzerinde olduğundan kırılmamasıçün bu sene hasbe’l-iktizâ böyle oldu. İnşallah geleceği yine size verilür deyü Çaparzâde tarafına mülâyimâne cevâb tahrîr olduğu muhât-ı ilm ü âlileri oldukda fermân veliyyü’l-emrindir”.

Sultan III. Selim, sadrazama verdiği emirde şöyle demektedir: “Benim vezirim. Amasya’ya ve asker maddesine söyleşdiğimiz gibi nizâm veresin. Lâkin Süleyman Beğ dahi kırılmasun. Mûcib-i fesâd olan hâ’inler ele geçdikçe i‘dâm eylesün. Süleyman Beğ’in yazdığı hâ’inler i‘dâm olunsun. Da‘vâsı bu kadar şöhet bulduktan sonra bunlara müsâ‘ade nasıl olunur? Yusuf Paşa’ya te‘kîd edesin. Müte‘allikatının dirlikleri ref’ olunup fî-mâ-ba‘d cihânda Canikli ahfâdı kalmayınca sa’y ü ikdâm olunsun. Hak Te‘âlâ cümle hâ’inleri kahr eylesün”. Verilen bu emir 19 Ağustos 1805 tarihinde Yusuf Ziya Paşa’ya yazılmıştır⁶⁶.

Bu arada Tayyar Paşa isyanına destek verenler için de birtakım tedbirler uygulanmıştır. Nitekim 27 Aralık 1805 tarihli Çankırı Kadısı Osman Hafız Ahmed Efendi’nin bir ilamından “magdûb-ı padişâhî olan” Tayyar Paşa’nın adamlarının Tokad’a gelmesi sırasında Tokad müftüsü Osman Efendi’nin isyancılara katıldığı ve Tokat’ın kurtarılmasından sonra müftünün yakalanarak Çankırı’ya sürgün edildiği anlaşılmaktadır. Müftü efendi, divan-ı hümayun çavuşlarından Seyyid Hacı Hüseyin vasıtasıyla Çankırı’ya götürülmüş, ilgilinin bir sebeple serbest bı-

66 BOA, HAT, nr. 102/4046.

rakılmaması ve başka yerlere gitmesine de izin verilmemesi emredilmiştir. Müftü efendinin Çankırı'ya ulaşmasından sonra mahkemede herkesin huzurunda isyancılara desteği ilan edilmiş, Çankırı'da mecburi ikamet ile cezalandırıldığı belirtilmiş, Çankırı kadısı da yapılan işlemleri bir ilam ile İstanbul'a bildirmiştir⁶⁷.

Sonuç

Çalışmamızda Tayyar Mahmud Paşa'nın 1805 yılının ortalarında başlattığı isyan incelenmiştir. Ancak asıl inceleme konumuz, isyanın Amasya, Tokat, Sivas ve çevresindeki sürecidir. Son tahlilde paşanın bu bölgelerde yenilip Canik ve daha ilerilere firar etmesi ile ilgili süreç inceleme dışında bırakılmıştır. Mahmud Tayyar Paşa'nın 1805 yılı ortalarında başladığı isyan hareketi kısa sürede birçok alana yayılmış, ancak asıl mücadele Amasya, Turhal, Tokat ve Zile civarlarındaki çatışmalarla sürmüştür.

Tayyar Paşa'nın isyana başlamasına giden süreç, Amasya sancağının yönetiminin III. Selim tarafından kendisinden alınarak Çaparzâde Süleyman Bey'e verilmesi ile başlamıştır. III. Selim, Nizam-ı Cedid askeri teşkilatını sadece merkezde değil taşrada da örgütleme çalışmıştır. Bu amaca istinaden Sivas ve Amasya'da da Nizam-ı Cedid teşkilatını kurmak ve yeni tip asker yetiştirmek için uğraşyordu. Ancak bu reforma Tayyar Paşa'nın muhalefet etmesi ve hakimiyet alanı olan Amasya'da teşkilatın kurulmasına izin vermemesi ve hatta muhalif bir kimlikle karşı durması idari mekanizmanın seyrini değiştirmiştir. III. Selim, Nizam-ı Cedid askeri örgütünü kurmak ve bunun için asker toplamak şartıyla Amasya sancağını Tayyar Paşa'dan alarak Süleyman Bey'e tevdi etmiştir. Akabinde Tayyar Paşa'nın çok istediği, ancak almaya muvaffak olamadığı Sivas eyaletinin yönetiminin de Süleyman Bey'in oğlu Celaleddin Paşa'ya verilmesi isyanı tetiklemiştir.

Bütün bu gelişmeler üzerine Mahmud Tayyar Paşa, Samsun merkez olmak üzere Canik sancağı ve etkili olduğu diğer bölgelerden asker toplayarak bütün bu sorunların kaynağı olarak gördüğü Çaparzâde Süleyman Bey'in etkisiz hale getirmek için Amasya'ya gelmiştir. Çevre bölge ve yöneticilere gönderdiği emirlerin içeriğinden sorunun sadece Süleyman Bey olmadığı topyekün Nizam-ı Cedid hare-

67 BOA, Cevdet Adliye, nr. 51/3109.

ketine karşı olduğu kısa sürede anlaşılmıştır. Tayyar Paşa yanına taraftar çekmek için gerek emir ve gerek haberci göndererek asıl amacının Nizam-ı Cedid ocağını kaldırmak olduğunu, çünkü bunun ecnebi işi ve Müslüman topluma uygun olmadığını ilan etmiştir. Bu açıklamaları ile birçok yerde taraftar da toplamıştır. Aslında Amasya ve Tokat yöresinde Çaparzâdelerin ve atadığı adamlarının yaptığı baskılardan usanan ahalinin de Tayyar Paşa'nın isyanını kolaylaştırdığı pekala söylenebilir. Nitekim Tayyar Paşa askerleri Tokad'a ulaştığında ahali büyük bir muhabbetle askerleri kente almış ve biat etmiştir. Hatta Süleyman Bey'in atadığı voyvoda Ahmed Ağa da kentten kovulmuştur. Akabinde aynı durumla Sivas'ta da karşılaşmıştır. Tayyar Paşa kuvvetleri Sivas mütesellimini de kentten çıkarmışlardır. Halk da bu durum karşısında muhalefet etmemiştir. İsyanı bastırmak için Yusuf Ziya Paşa görevlendirilmiş, paşaya Tayyar Paşa'nın üzerinde bulunan yerlerin yönetimi verilmiş ve asi paşa ile topyekün mücadele başlatılmıştır. Bu mücadeleler sonucu devletin kuvvetleri karşısında duramayan Canikli Tayyar Paşa, yine kendinden önceki aile büyüklerinin akıbetine uğramış ve Kırım'a kaçmıştır.

Son tahlilde şunu da ifade etmek gerekir ki, Sultan III. Selim'in 1805'te Tayyar Paşa'nın yönetiminde olan Amasya'yı ezeli rakip Çaparzâde Süleyman Bey'e vermesi kendine güveninin en yüksek raddelerde olduğunu gösterir. Halbuki III. Selim gibi ileri görüşlü bir sultanın iki aile arasındaki rekabeti iyi okuması ve en azından Sivas eyaletinde Nizam-ı Cedid askeri yazmayı ve teşkilatı kurmayı zamana bırakması gerekirdi. Nitekim Tayyar Paşa'nın tepkisiyle Amasya sancağını Süleyman Bey'den alıp, merkezden mütesellim olarak atadığı Ali Ağa'ya vermesi ve Süleyman Bey'e de şimdilik Tayyar Paşa'nın gocunacağı yerlerden asker yazmaması emrini göndermesi en azından bu meselede hatalı davrandığının ispatı niteliğindedir.

18. Asırda Tokat Kalesi

DOÇ. DR. AHMET ÖNAL
Marmara Üniversitesi

Tokat Kalesi, kuvvetle muhtemel Roma eseri olup Anadolu'nun Türkleşmesiyle birlikte sırasıyla Danişmendliler, Türkiye Selçukluları, Eratna ve Kadı Burhaneddin devletlerinin hâkimiyetlerine şahidlik etmiş, Yıldırım Bâyezid zamanında Osmanlı idaresine geçmiştir. Tarih boyunca pek çok muhasaraya/müdafaaya sahne, Osmanlı döneminde bir taraftan sürgün, kalebendlik, prangabendlik gibi cezalara çarptırılanların mecburî ikametgâhı, bir taraftan da şehrin ve bölgenin emniyetini sağlayan, bilhassa şark seferlerinde ihtiyaç duyulan askerî malzemelerin depolandığı ve cepheye sevk edildiği merkez olmuştur. Bu çalışmada Tokat Kalesi'nin 18. asırdaki fizikî durumu, askerî ve idarî yapısı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

I) Kalenin Fizikî Durumu

Tokat Kalesi gerek inşa edildiği mevkii gerekse mimarîsi itibariyle müstahkemliği ile meşhurdur ve çeşitli tarihlerde gördüğü tamirlerle bu vasfını asırlar boyunca muhafaza etmiştir¹. Kale, XVIII. asrın başlarında Tournefort'u etkileyici surlarıyla

¹ Tokat Kalesi'nin XVIII. yüzyıla kadarki tarihi için bk. Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, I, Ankara 1959, s. 314-318; Ahmet Şimşirgil, *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1990, s. 45-48; Adnan Gürbüz, "16-17. Yüzyıllarda Tokat Kalesi", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu, 01-03 Kasım 2012 Tokat, Bildiriler*, I, yay. haz. Ali Açıkkel-Samettin Başol-Ali Osman Solmaz-Murat Hanılçe, Tokat 2012, s. 141-150. Kalenin XIX. yüzyıldaki tarihi için bk. Mehmet Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I, Tokat 1771-1853*, Tokat 2005, s. 76-89. Ayrıca bk. Ahmet Önal, "Tokat'ın Zoraki Misafirleri", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu, 01-03 Kasım 2012 Tokat, Bildiriler*, I, yay. haz. Ali Açıkkel-Samettin Başol-Ali Osman Solmaz-Murat Hanılçe, Tokat 2012, s. 243-250.

la karşılaşmıştır. Fransız seyyah 1701’de ziyaret ettiği şehri ve kaleyi şöyle tasvir eder²: “Tokat kenti Erzurum’dan çok daha büyük ve çok daha güzel. Evleri daha iyi yapılmış ve çoğu iki katlı; yalnızca çok sarp iki tepenin arasındaki araziye değil, aynı tepelerin amfiteatr biçimdeki yamaçlarını da kaplıyor: öyle ki, dünyada, bu kentinki kadar özel bir konuma sahip başka bir kent yok. Hatta çok ürkütücü, dimdik ve dümdüz yontulmuş iki mermer kayayı bile boş bırakmamışlar ve her birinin tepesine birer kale yapmışlar”.

Tournefort her ne kadar Tokat Kalesi’nin fizikî durumu hakkında tafsilatlı malumat vermese de 1717’de yayımlanan seyahatnamesinde yer alan gravürde kale-nin şehre nâzır kayaların üzerinde geneli itibariyle sağlam bir şekilde yükseldiği görülmektedir. Ertesi yıl Tokat’tan geçen Sadreddinzâde, Tournefort’un aksine şehrin evlerini beğenmez, fakat kaleyle ilgili benzer ifadeler kullanır. Müellif, 9 Ramazan 1130/6 Ağustos 1718’de günlüğüne şunları kaydetmiştir³: “*Meks der-Tokat; Medîne-i mezkûre fi’l-hakîka bir ma’mûr vilâyet. Bu dahi cibâl beyninde vâki’, lâkin Amasiyye gibi cibâli pek tazyîk itmemiş ve aşâğı tarafı açık, meddi basarı vardır ve cibâli anın gibi yekpâre seng-i hârâ degil. Ancak şehre pek havâlesi olan bir cebel-i bâlâ kaddi olup ve üzerinde kal’ası cemî’-i şehre nâzırdır. Lâkin cemî’ büyütu kerpiç ve toprak siva olmağın kat’a rûh yokdur. Hâsılı bu yollarda İznikmid’den gayri henüz bir rûh-efzâ vilâyet görülmedi”*.

Vakanüvis Süleyman İzzî Efendi, Osmanlı İmparatorluğu’na sığınan Safevî hükümdarı Şah Hüseyin’in oğlu olan/olduğunu iddia eden Sam Mirza’nın 1747’de bir süreliğine nezaret altına alınması vesilesiyle Tokat Kalesi’ni “*harâbe*” olarak tavsif eder. İzzî’ye göre Osmanlı hükümeti, İran’dan ilticası akabinde Trabzon’da ikametine rıza gösterdiği Sam Mirza’nın “*vesâvis-i dağdağa-fermâ ile nâ-sezâ harekete ictirâ eylediği*” haber verilince maiyetindeki “*a’yân-ı Acem*” ile birlikte hâlâ Trabzon’da iseler oradaki kalede, şayet şehirden ayrılmışlarsa ele geçirildikleri yerdeki munasip bir kalede hapsedilmelerini emretti. Safevî şehzadesi ve beraberindekiler, Tokat havalisinde yakalanıp kaleye konuldular. Lâkin İranlı misafirler, “*kal’a-i merkûme harâbe olduğundan*” müteakip günlerde Tokat’tan Sinop Kalesi’ne nakledildiler⁴.

2 Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, II, çev. Teoman Tunçdoğan, ed. Stefanos Yerasimos, İstanbul 2008, s. 222.

3 Sadreddinzâde Telhisi Mustafa Efendi, *Ceride [Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA), Kamil Kepeci Tasnifi (=KK), nr. 7500]*, s. 104. Bazı okuma farklılıkları ile bk. Selim Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhisi Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*, İstanbul 2013, s. 66.

4 Süleyman İzzî Efendi, *İzzî Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul 2019, s. 386-387. İzzî, Sam Mirza’nın önce Tokat sonra da Sinop’ta hapsini,

Tokat Kalesi'nin 18. asrın ortasında İzzî'nin tabiriyle harap durumda bulunmasının 1147'de (1734-1735) Amasya'da meydana gelen depremle⁵ bağlantılı olup olmadığı tespit edilememektedir. Öte yandan Sam Mirza ile maiyetindekilerin zorunlu ikameti için uygun vasıfta bulunmayan Tokat Kalesi, aynı ve müteakip tarihlerde Osmanlı tebaasından mücrimler için hapisane olarak kullanılmaya devam edilmiştir. Dolayısıyla kalenin bu yıllarda zikredilen depremden ya da bir başka sebepten ötürü tamamen yıkılmayıp bazı kısımlarının hasar gördüğü anlaşılmaktadır.

Sivas, Kangal, Hekimhan, Gürün, Malatya havalisinde tahribata sebep olan, Ankara ve İzmir'de de hissedilen 1754'teki büyük depremin Tokat'ta da yıkıma yol açıp açmadığı hususunda malumat yoktur. Mamafih Merzifon ve Amasya'da 29 Aralık 1776'da yaşanan büyük depremin artçı şoku olarak değerlendirilen 20 Ocak 1777'deki depremin Tokat'ı da tahrip ettiği bilinmektedir. İstanbul'daki İngiliz elçi son sarsıntıyı Londra'ya, "*Ayın 20'sinde... Amasia ve Tokat'ta, bir depremin şiddetli artçı şoku hissedilip, bu kentler ile civarlarında büyük hasara yol açtı; Ayrıntıları henüz öğrenilememiştir*" şeklinde rapor etmiştir⁶.

Depremlerin yanı sıra insanlar da kaleye hasar vermişlerdir. İddialara göre, Tokat sakinlerinden ve otuz altıncı bölük müteakidlerinden Korucuoğlu Hacı Mehmed, kale yakınlarında bulunan evini tamir ederken hisarın mermer taşlarından ocak taşı, "*yed-i ustadan çıkmış*" temiz ve yontma taşlarından da sahan taşı ile binek taşı yaptırmıştır. Bu usulsüzlük eyalet idaresine bildirilince Sivas valisi, 15 Rebiülevvel 1213/27 Ağustos 1798'de bir mübaşir tayin edilip derhal alınan taşların kaledeki yerlerine konulmasını ve Hacı Mehmed'in Sivas'a gönderilmesini emretmiştir⁷.

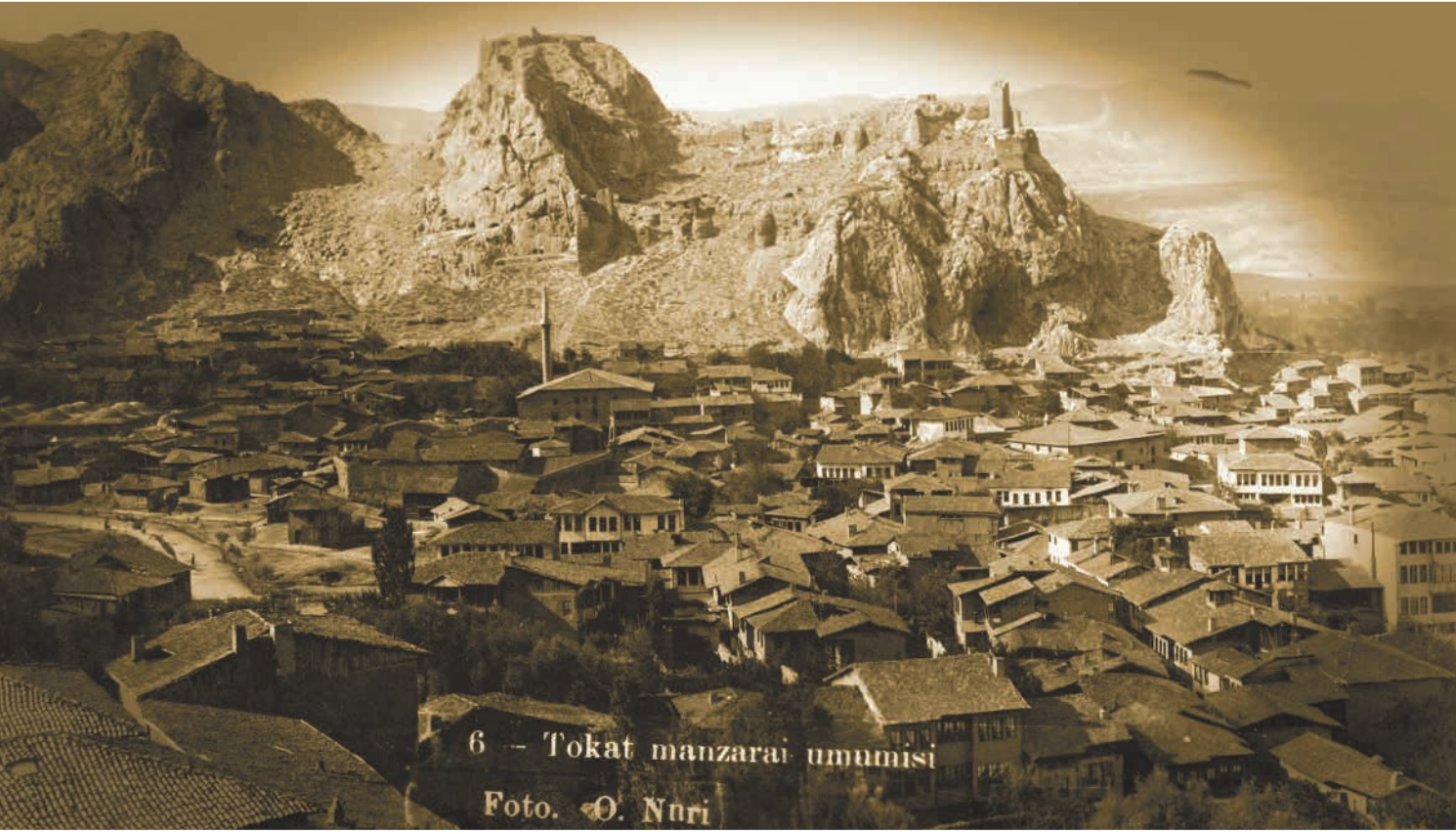
Bütün bu tabii ve beşerî amiller neticesinde Tokat Kalesi, 19. asrın başında perişan bir vaziyetteydi. Ermeni seyyah İncicyan, 1804'te yayınlanan eserinde, Tokat Şehri'nin 1775 ve 1792 senelerindeki yangınlarla büyük hasara uğradığını, fakat

Sâfi Mirzâ'nın Evasıt-ı Safer 1160'da (21 Şubat-3 Mart 1747) Karahisar-ı Şarkî Kalesi'nden Samsun Kalesi'ne naklinden sonra zikreder. Cinlioğlu da şeriye sicillerine atfen 1160 tarihini zikreder ve Sam Mirza'yla birlikte Tokat Kalesi'ne hapsedilenlere dair İzzî'de olmayan ayrıntılar verir (H. T. Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, II, Tokat 1950, s. 56-57). Sam Mirza hakkında malumat için bk. Ömer İşbilir, "Osmanlı Ülkesinden Son Safevî Şehzâdeleri: Sam Mirzâlar", *Tarih Dergisi*, 71 (2020/1), s. 239-254.

5 N. N. Ambraseys-C. F. Finkel, *Türkiye'de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler, Bir Tarihsel İnceleme, 1500-1800*, çev. M. Umur Koçak, Ankara 2006, s. 108.

6 Bu depremler ve İngiliz elçinin verdiği bilgi için bk. Ambraseys-Finkel, *Sismik Etkinlikler*, s. 108, 127, 151.

7 Ahmet Demirci, *3 Numaralı Tokat Ser'iye Sicilinin Transkripsiyonlu Metni ve Değerlendirilmesi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2007, s. 311-312; Ömer Yıldırım, *1797-1798 Yıllarına Ait Tokat Şer'iyye Sicilinde Yer Alan Belgelerin Sosyal ve Ekonomik Yönden Tahlihi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2007, s. 256. Bu sicil kaydını ilk olarak Cinlioğlu kullanmış, tarihini 15 Rebiülahir 1213 olarak göstermiştir (H. T. Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, III, Tokat 1951, s. 14-15).

Tokat Kalesi,
1930'lu yıllar

tekrar imar edildiğini belirtirken kaleyi şöyle tasvir eder⁸: “*Meşhur bir ticaret şehri olan Tokat’ın yüksek bir kayanın üzerinde bulunup çok eski bir bina olan kalesi, harabeye yüz tutmuş bir vaziyettedir, suru da ötede beride yıkılmış bir haldedir. Yirmi hane kadar Türk’ün ikamet ettiği kaleden bayram günleri toplar atılır. Tepe yamacından başlayıp büyük kısmı alçak arazide yayılmış olan şehrin surları yoktur ve kıvıll topraklı yedi tepe ile ihata edilmiş vaziyettedir...*”.

İncicyan’ın Tokat Kalesi’nin fizikî durumuna dair verdiği bilgiler, şehri 1812’de ziyaret eden William Ouseley ve Kasım 1819’da burada bir gün kalan Robert Ker Porter’in izlenimlerinden ve gravürlerinden de müşahede edilebilmektedir⁹.

8 Hrand Der Andreasyan, *Polonyalı Simeon’un Seyahatnâmesi (1608-1619)*, yay. haz. Saro Dadyan, İstanbul 2013, s. 212-213’ten naklen. Bu yangınlar için ayrıca bk. Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, II, s. 68, 74. İncicyan’ın kaleye dair tasviri için ayrıca bk. Ahmet Şimşirgil, *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat*, s. 48.

9 Bu seyyahlar ve gravürleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Murat Hanilçe, “Batılı Seyyahların Gravürlerinin Gözünden XIX. Yüzyılda Bir

II. Tokat Kalesi Görevlileri

Osmanlı askerî teşkilatında kaleler, görevlilere yapılan ödeme türüne göre, en genel mânâda, “timarlı” ve “ulufeli” olarak ikiye ayrılmaktaydı. Görevlilere hizmetleri karşılığında dirlik tahsis edilen kaleler, “timarlı”¹⁰; hazineден mevacic/ulûfe verilenler ise “ulûfeli”¹¹ olarak anılmaktaydı. Bu iki ödeme sisteminin birlikte câri olduğu; görevlilerinin tamamına ya da bir kısmına, vakıflarca ücret ödenen¹², sadece aynî tahsisat yahut bir miktar aynî ve bir miktar da nakdi ödeme yapılan¹³, bazı vergilerden veya yükümlülüklerden muafiyet tanınan kaleler olduğu gibi; hükümet ve yurtluk-ocaklık statüsündeki bölgelerde hususî idareye sahip kaleler de mevcuttu.

Tokat Kalesi, Fatih Sultan Mehmed döneminden başlamak üzere, elimizde mevcut arşiv kaynaklarına göre “*timarlı kale*”ydi. Çalışmamıza konu teşkil eden 18. asırda da kale bu statüsünü muhafaza ediyordu. Mezkûr dönemde kale görevlileri resmî belgelerde/defterlerde, “*müstahfızân-ı kal’a-i Tokad*” adıyla kaydedilmiştir. Müstahfız teriminin Ortaçağ İslâm tarihi kaynaklarında kale kumandanı ve emrindeki askerler, Osmanlılarda ise kale kumandanının emrindeki askerler için kullanıldığı iddia edilmişse¹⁴ de bu tabir Tokat Kalesi’ne dair vesikalarda, genel mânâda kalede istihdam edilen bütün vazife erbâbını, hususî mânâda ise belgelerde “*merd-i kal’a*”, “*merdân-ı kal’a*” gibi isimlerle anılan neferleri ifade etmekteydi. Mesela Tokat Kalesi imamlarından Ömer’in “*kal’a-i mezbûre müstahfızlığından*” kendi rızasıyla feragat etmesi üzerine mahlul gedik ve hizmetin

Osmanlı Kenti: Tokat”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi, 1-5 Ekim 2018/Ankara, Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, haz. Semiha Nurdan-Muhammed Özler, Ankara 2022, s. 309-351.

10 Bu türdeki bazı kaleler için bk. Hatice Oruç, “1528/30 Tarihli Mücmel Tahrir Defterine Göre Bosna Sancağında Mustahfız Timarlar”, *Perspectives on Ottoman Studies, Papers from the 18th Symposium of the International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIEPO-18) at the University of Zagreb 2008*, ed. Ekrem Čaušević, Nenad Moaçanin and Vjeran Kursar, Berlin 2010, s. 743-760; Emine Erdoğan Özünü, “XVI. Yüzyıl Ayntâb Sancağı Örneğinde Müstahfız Timarlarının Mekânsal Örgütleniş Üzerine Bazı Düşünceler”, *CIEPO 19 Osmanlı Öncesi ve Dönemi Tarihi Araştırmaları*, ed. İlhan Şahin vd, İstanbul 2014, s. 183-194.

11 Ulufeli kale statüsünde bulunan Erzurum ve Van kalelerinde sistemin işleyişine dair Orhan Kılıç, “Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 31 (2012), s. 87-127; Ali Apalı, “Osmanlı Devleti’nde Mevâcib Defterleri ve Bazı Doğu Kalelerindeki Cebeciyânların Mevâcib Muhasebe Kayıtları”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (Haziran 2017), s. 587-599; Uğur Demlikoğlu, *Teşkilat ve İşleyiş Bakımından 18. Yüzyılda Erzurum Kalesi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ 2013.

12 Mesela XVIII. asırda Enişte Hasan Paşa’nın Kara Muğurt Kervansarayı’nın etrafında teşekkül ettirdiği kaledeki görevlilerin ücretleri paşanın vakfından ödenmekteydi (E. Şükür Batmaz, *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu’da Kalelerin İdarî ve Askerî Fonksiyonları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1989, s. 19-20).

13 Karahisar-ı Behramşah Kalesi’nde 1485’de görev yapan dokuz “cerehorân”dan sekizi toplam 74 mud buğday alıyorlardı, bunlardan bir kısmına hem buğday hem de nakit para ödeniyordu. 1518’de bu uygulamaya son verilmiş, kaledeki bütün görevlilere timar tahsis edilmiştir (Murat Hanilçe, “Yozgat İl Sınırlarında İki Osmanlı Kalesi, Karahisar-ı Behramşah (Mûlaşım) ve Akçakale”, *II. Uluslararası Bozok Sempozyumu, Yozgat’ın Turizm Potansiyelleri ve Sorunları, 4-6 Mayıs 2017, Bildiri Kitabı*, I, ed. Kadir Özköse vd., Yozgat 2017, s. 143).

14 “Müstahfız”, *DİA*, XXXII, 109. Ayrıca bk. İbrahim Güler, “XVIII. Yüzyılda Osmanlılarda Kale Mustahfızlığı Hakkında Bilgiler”, *Prof. Dr. Bayram Kodaman’a Armağan*, yay. haz. Mehmet Ali Ünal, Samsun 1993, s. 390-393.

Mustafa Halife'ye tevcihine dair 16 Safer 1116/20 Haziran 1704'te berat tezkiresi verilmiştir¹⁵. Dizdar Mahmud Ağa, Gurre-i Muharrem 1155/8 Mart 1742 tarihli arzını “*ser-müstahfizân*” olarak imzalamış¹⁶; Dizdar Mehmed Ağa'ya da Evasıt-ı Rebiülevvel 1180/16-26 Ağustos 1766 tarihli bir hükümde, “...*Tokad kal'ası müstahfızlığına berât-ı şerîfimle mutasarrıf...*” şeklinde hitap edilmiştir¹⁷.

Müstahfızların yanı sıra Tokat Kalesi'yle bağlantılı olarak 18. yüzyıl arşiv kaynaklarında zikredilen bir diğer zümre mülâzımlardır. Sivas Kalesi'nde mülâzımların müstahfızlardan farklı bir zümre teşkil ettikleri, hizmetleri karşılığında kendilerine muayyen gelirler tahsis edildiği bilinmektedir¹⁸. Ancak Tokat Kalesi'nde benzer bir uygulama söz konusu değildir. Bu tabir, genellikle arz ve arzuhallerde¹⁹, nadiren de beratlarda²⁰, Tokat Kalesi müstahfızlığına tayini teklif/tasdik edilen kişiler tanıtılırken, “...*kal'a-i mezbûre mülâzımlarından...*”, “...*kal'a mülâzımlarından...*”, “*kal'a mülâzımları zümresinden...*” şeklinde karşımıza çıkar. Çalışmamıza konu olan dönemde kalenin resmî görevli kadrosunda mülâzımlık yer almadığı gibi bu sıfatla bir kişiye mevacib/timar tevcihine dair de herhangi bir malumata ulaşılamamıştır²¹.

Osmanlı merkezî idaresi, II. Süleyman dönemine ait Evâhir-i Cemaziyülahir 1101/1-9 Nisan 1690 tarihli bir deftere göre Tokat Kalesi'ne 56 gedik tahsis etmiştir. Ancak kalenin tabbal ve nakkarezenlik gedikleri, muhtemelen bu tarihlerde timara sahip olmadıklarından, defterde gösterilmemiştir. Dolayısıyla ilgili tarihte Tokat Kalesi'nin 1 dizdar, 1 kethüda, 1 imam, 1 topçu, 1 surnâî, 1 meremmatî, 1 bevvâb, 1 tabbal, 1 nakkarazen ve 49 merdân gediği olmak üzere toplam 58 müstahfız gediği vardı²². Sivas valisi İsmail Paşa'ya gönderilen Evâsıt-ı Şaban 1109/21 Şubat-3 Mart 1698 tarihli emirde, eyaletteki diğer kalelerdeki müstah-

15 Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (=TKG.KK), Tapu Tahrir Defterleri (=TT.d), nr. 2068 [Eski no: 1949], vr. 44a.

16 BOA, Ali Emiri Tasnifi Sultan I. Mahmud Evrakı (=AE., SMHD.I.), nr. 85/5761-2.

17 Yılmaz Kılıç, *1 ve 11 Numaralı Sivas Ahkâm Defterlerindeki Tımar Sistemi ile İlgili Hükümlerin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2019, s. 382-383'den naklen, *11 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri*, s. 234, hk. 1.

18 E. Şükrü Batmaz, *Anadolu'da Kalelerin İdari ve Askerî Fonksiyonları*, s. 63.

19 BOA, AE., SMHD.I., nr. 110/7937, nr. 56/3495, nr. 75/4943-2; Ali Emiri Tasnifi Sultan III. Mustafa Evrakı (AE., SMST.III.), nr. 96/7241.

20 BOA, Ali Emiri Tasnifi Sultan III. Osman Evrakı (=AE., SOSM.III.), nr. 51/3636-1; AE., SMST.III., nr. 95/7205.

21 Mülâzım veya mülâzemette beklemek tabiri bazı belgelerde bir vesile ile herhangi bir dirliğin emrini elinde bulunduran kimselere (eli emirli) matuf olarak kullanılabilirdi. Bu kimseler ellerinde padişah tarafından onaylanmış emir bulunmasına rağmen fiziki anlamda dirliklerini elde edemiyorlardı. Bu manada devlet mahlul olan gediklerin başkalarına değil mülâzemette mahlul gedik bekleyenlere verilmesini isteyebiliyordu (Serkan Osmanlioğlu, *Osmanlı Devleti'nde Gönüllü Askerlerden Garip Yiğitler (XVI. Yüzyıl)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2023, s. 187).

22 BOA, Bâb-ı Âsâf Defterhane-i Amire Defterleri (A.DFE.d), nr. 162, s. 11-14. Çeviri metin için bk. Ek-I

fızların yanı sıra, Tokat Kalesi'nin 58 neferinden 8'i kale muhafazasına, 50'si de Avusturya'ya karşı tertip edilecek sefere memur edilmiştir. Sefere iştirak edecek müstahfızlarının yaşlı ve iş göremez durumda olmamaları, hepsinin de çifte tabanca ve boylu tüfek ile orduya gelmeleri hassaten vurgulanmıştır²³. Emirde zikredilen 58 sayısının kalenin gedik miktarına göre hesaplandığı anlaşılmaktadır. Zira bu tarihte bazı müstahfız timarları, aşağıda örnekleri verileceği üzere, birden fazla kişi tarafından tasarruf edildiğinden kaledeki görevli sayısı gedik sayısından fazlaydı.

Timarlı kalelerdeki müstahfız kadro sayısı (gedik) zamanla büyük oranda sabit hale gelmişse²⁴ de dizdar ve kethüda haricindeki görevlilerin miktarı, gedik timarların tamamen berat ettirilip ettirilmemesine, müstakilen ya da müştereken tevcih edilip edilmemesine bağlı olarak dönemsel farklılıklar arz edebilmekteydi. Dolayısıyla kale müstahfızlarına tahsis edilen gedik timarların kale müstahfızlıkları miktarınca olması gerektiğine yönelik değerlendirmeler²⁵ ihtiyatla kullanılmalıdır. Nitekim bir yoklama defterine göre I. Abdülhamid devrinde Tokat Kalesi'nde 66 görevli bulunmaktaydı²⁶. Gurre-i Cemaziyülahir 1213/10 Kasım 1798 tarihli yoklama defterine göreyse kalede berat ile gedik timara mutasarrıf olan neferâtın adedi 59 olup, berat ettirilmeyen gedik timar yoktu²⁷. Bir başka yoklama defterinde ise II. Mahmud döneminde Tokat Kalesi'nde timar tasarruf eden görevli sayısı 61 olarak gösterilmiştir²⁸.

Timarlı kalelerdeki görevlilere, “*müstahfız timarı*” adıyla bilinen ve hizmete mahsus olan dirlikler tevcih edilmekteydi. Müstahfız timarları gedik olmaları hasebiyle timarın gelir birimleri zaman içinde çok az değişiklik göstermiştir. Nitekim bu timarların bulunduğu köyler vesikalarda sıklıkla “*müstâhfız timârı karyeleri*”²⁹ olarak zikredilmektedir. 18. yüzyılda Tokat Kalesi müstahfızlarına ait

23 Yılmaz Özdemir, *H. 1109-1110 (M. 1697-1699) Tarihli ve 22 No'lu Amasya Şer'îye Sicilinin Transkripsiyonu ve Tahlihi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003, s. 122-123, hk. 113. Bu sicil kaydına ilk olarak Cinlioğlu işaret etmiş, ancak tarihini Amasya'ya ulaştığı tarih olarak ayrıca belirtilen 17 Ramazan 1109 olarak göstermiştir (bk. *Osmanlılar Zamanında Tokat*, II, 22).

24 “Müstahfız”, *DLA*, XXXII, 110.

25 “Kale mustahfızlığı memuriyetine tahsis edilen gedik timarların kale mustahfızlıkları miktarınca olmasını da düşünmek gerek”, bk. İbrahim Güler, “XVIII. Yüzyılda Osmanlılarda Kale Mustahfızlığı Hakkında Bilgiler”, s. 395.

26 TKG.KK., TT.d., nr. 2135 [Eski no: 2115/159], s. 21-22. Çeviri metin için bk. Ek-II.

27 BOA, A.DFE.d., nr. 397, s. 11.

28 TKG.KK., TTd., nr. 2136 [Eski no: 2114/116]

29 Sivas Kal'a-i Atik dizdarına tahsis edilen Yıldızeli'ndeki bir köy için bu tabirin kullanımı hususunda bk. Nuriye Kılıçkaya, *Bab-ı Asafî Divân-ı Hümâyûn Sicilleri 1 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri (H.1155-1157/M.1742-1744)*, *Transkripsiyon ve Değerlendirme (s.1-86)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tez, Kayseri 2019, 345-346, hk. 73/4. Amasya'daki bazı kalelerin müstahfızlarına mahsus köyler için bu tabirin kullanımına dair bk. Feray Bıçakçı, *15 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*,

timarlar, daha ziyade Venk, Kazâbâd ve Kâfirni, daha az miktarda olmak üzere de Cincife, Komenat, Yıldız ve Tozanlı nahiyelerine dağılmış durumda idi.

Bir timar ünitesinin geliri hisseler halinde birden fazla müstahfıza tahsis olunabildiği gibi bir müstahfız da gelirini iki veya daha fazla köy, çiftlik ya da mezradaki hisselerinden temin edebilmekteydi. Mesela, Venk Nâhiyesi'ne tâbi Kızılöz Karyesi'nin hâsıl-ı divânîsinden 6 bin akçe ve Kazâbâd Nâhiyesi'ne tâbi Derbend-i Burucak Karyesi'nin hâsıl-ı divânîsinden 2600 akçe³⁰ biriktirilerek 8600 akçelik vergi geliri, birisi 1400 akçelik, birisi 1200 akçelik, altısı da 1000'er akçelik gedikler olmak üzere "*Tokad kal'ası merdânına mahsûs*" sekiz gedik timara taksim edilmişti. Bu timar ünitesine esas olan gelirin kaynakları bir hükümde şöyle belirtilmiştir³¹: "...Gedik timarlarının başkalemi olub Tokad kazâsı muzâfâtından Venk nâhiyesine tâbi' yüz yirmi nefer re'âyâ ve on bir zemîn ve bir çiftlik mâlikâne ve iki hassa çiftlik ile karye-i Kızılöz el-mezbûre mâlikâne tamam vakf-ı zâviye-i Veled Kabilü hâsıl-ı divânî çift ve hinta ve şâ'ir ve bâd-ı hevâ ve 'arûsiye yekûn ma'a gayruhû altı bin akçe yazı ile defteri mufassalda muharrir kalemiyle tahrîr ve defter-i icmâlde hâsıl-ı divânî yazı-yı mezkûresiyle tahrîr ve ma'a gayruhâ birikdirilüb sekiz bin altıyüz akçe yekûn...".

Eyalet-i Rum'un kâdim sancaklarında arazi hukukunda malikâne ve divânî adıyla iki tür tasarruf şekli câri olup³² Tokat Kalesi müstahfızlarının timar gelirleri genellikle divânî, nadiren de mâlikâne hâsıllardan tahsis edilmekteydi. Mesela Venk Nâhiyesi'ne tâbi Venk Karyesi'nin nısf mâlikâne hâsılından 3 bin akçe³³ ve aynı nahiyeye tâbi Beglü Karyesi'nin divânî ve malikâne hâsılından 1500 akçe³⁴, Tokat Kalesi müstahfızlarına ait birer timar ünitesinin gelirlerindendi. Sivas Eyaleti'ndeki diğer timarlı kalelerde olduğu gibi Tokat Kalesi müstahfızları da kendileriyle aynı bölgede tasarruf hakkına sahip malikâne mutasarrıfları ile vergilerin toplanması hususunda zaman zaman ihtilaf yaşamaktaydılar³⁵.

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tez, Sivas 2019, s. 290, hk. 74/2; s. 295-296, hk. 76/2.

30 TKG.KK., TT.d, nr. 2068, vr. 135a; TKG.KK., TT.d, nr. 2069 [Eski no: 1950], vr. 10b.

31 Yılmaz Kılıç, *1 ve 11 Numaralı Sivas Ahkâm Defterlerindeki Timar Sistemi ile İlgili Hükümler*, s. 443-444'den naklen, *11 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri*, s. 369, hk. 3 (Evâil-i Muharrem 1181/30 Mayıs-8 Haziran 1767).

32 Tayyib Gökbilgin, "15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm", *Vakıflar Dergisi*, VI (1965), s. 57-60. Bu sisteme dair ayrıntılı bilgi için bk. Ömer Lütfi Barkan, "Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller-Malikâne-divânî Sistemi", *Türkiye'de Toprak Meselesi-Toplu Eserler*, I, İstanbul 1980, s. 151-208; Mehmet Öz, "XVI. Yüzyılda Lâdik Kazâsında Mâlikâne-Divânî Sistemi", *Vakıflar Dergisi*, XXVI (1997), s. 65-73.

33 TKG.KK., TT.d, nr. 2064 [Eski no: 1944], vr. 3b, 29b; TKG.KK., TT.d, nr. 2065 [Eski no: 1945], vr. 32a.

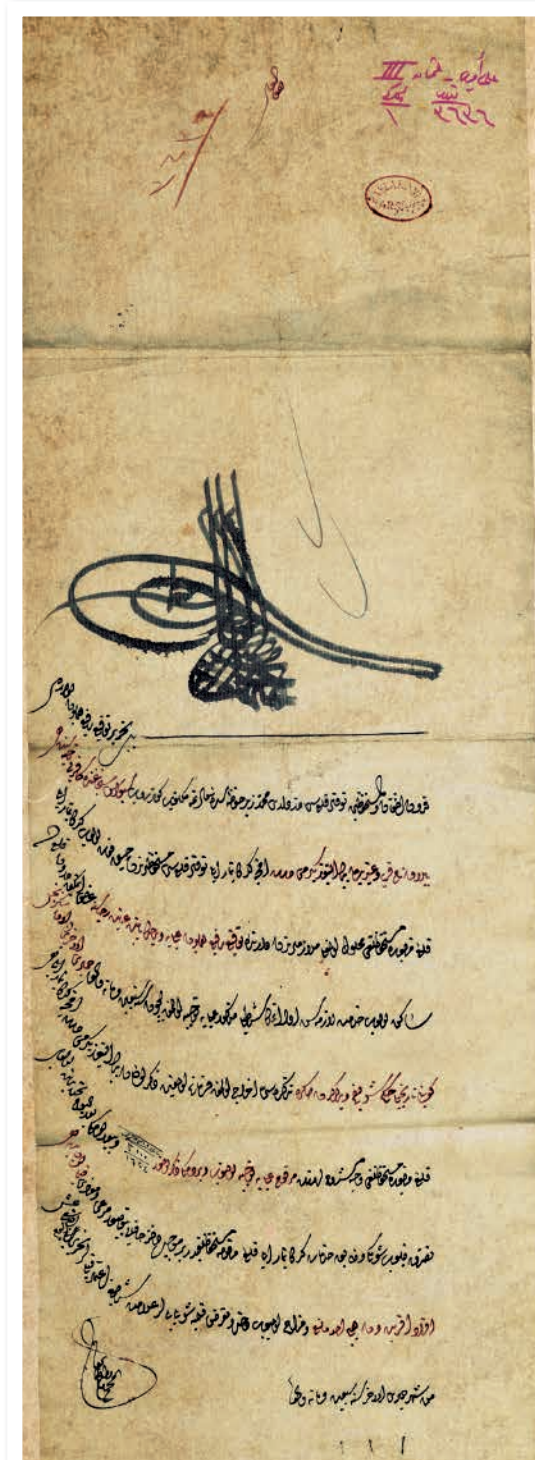
34 TKG.KK., TT.d, nr. 2064, vr. 30a; TKG.KK., TT.d, nr. 2065, vr. 30a, 85a.

35 Tokat müstahfızlarının müdahil olduğu bu neviden bazı anlaşmazlıklar için bk. Kübra Dursun, *1 Sivas Ahkâm Defterinde Yer Alan Vakıf Davalarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2015, s.

Kale görevlileri arasında en yüksek gelir, dizdara aitti. Tokat Kalesi dizdarlığı, 7000 akçelik gedik timar ve müstahfızların arûsâne vergilerinden 100 akçe olmak üzere, toplam 7100 akçe gelire sahipti³⁶. Kethüdalık gediği, 2999 akçe; imamlık, 2000 akçe; surnâilik, 1500 akçe; topçuluk, 1200 akçe; bevvâblik, 1100 akçe; meremmatçılık, 1000 akçe; merdân gedik timarlarının ise en düşüğü 700, en yükseği 1700 akçe idi. Tabballık ve nakkarazelik gedikleri, timar gelirleri yerine “nefs-i şehre çalğu ile olan cemiyet-

336-337; Ömer Topcu, 3 Sivas Ahkâm Defterine Göre 18. Yüzyıl Ortalarında Eyâlet-i Sivas'ta İltiye Zümresi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2021, s. 118-119; Feray Bıçakçı, 15 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri, s. 247-248.

36 Dizdar Mehmed Ağa'nın Ahi Muhyiddin Hangahî mütevellisi Seyyid Hasan ile yaşadığı anlaşmazlıktan ötürü İstanbul'a sunduğu arzına cevaben yazılan hükümde gelirleri şöyle kaydedilmiştir: “...gedik timarının başkalemi olan sâilîfî z-zikr Biskincik karyesinin tamam mâlikânesi Vakf-ı Hangâh-ı Ahi Muhyiddin ve divânisi müşterekiyle kayd ve berâtına dâhil olmağla zikr olunan Hangâh Vakfı mütevellisi Seyyid Hasan nâm kimesne karye-i mezbûrenin mâlikânesi tarafına aid mâlikâne mahsûlüne ber-müceb-i defter-i hâkânî cânib-i vakfıdan ahz ve kabza kanâ'at etmeyüb karye-i mezbûrenin rûsûmâtında vakfın alâkası olmayub cümle rûsûm divânî tarafına aid iken rûsûmâtından dahi hisse alrum deyü hilâf-i defter-i hâkânî fuzûlî müdâhale ve gadr-ı külli sevâsında olmağla men' ve def' olunmak bâbında emri şerîfim verilme ricâsına arz ve defterhâne-i 'amiremde mahfûz ruznâmçe-i hümâyûn ve defter-i icmâl ve mufassala mürâca'at olundukda Venk nâhiyesine tâbî' yüz otuz üç nefer re'âyâ ve sekiz zemîn ve hassa çiftlik ve çiftlik-i hassa-i mâlikâne ve hâsıl-ı divânî ma'a niyâbet ve ispençe ve hnta ve şa'ir ve 'an hisse-i bin üç yüz kırk akçe ve hnta ve şa'ir deştibânî ve tapu-yı zemîn ve resm-i küvvâre ve resm-i otlak an-cemâ'at-i Karadoğni? ber-müceb-i hüccet ve mazmûn-ı emr-i şerîf zirâ'at emleyenlerden alnur yekûn ma'a gayruhâ on iki bin akçe yazu ile defter-i mufassalda muharrir kalemiyle tahrîr ve defter-i icmâlde ma'a niyâbet hâsıl-ı divânî deyü on iki bin akçe yazusundan yedi bin akçesi ifrâz ma'a gayruhâ birikdirilüb yedi bin yüz akçe Tokad kal'ası dizdarına mahsûs bir gedik timar...” (Yılmaz Kılıç, 1 ve 11 Numaralı Sivas Ahkâm Defterlerindeki Timar Sistemi ile İlgili Hükümler, s. 382-383'den naklen, 11 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri, s. 234, hk. 1, Esâsıt-ı Rebiülevvel 1180/16-26 Ağustos 1766).

BOA, Ali
Emiri Tasnifi
Sultan III.
Osman Evrakı
(=AE., SOSM.
III), nr.
51/3636-1

lere aherden mehter gelmeyüp döşelik ile” mehterlik hakkı verilmek suretiyle tevcih edilmekteydi³⁷.

Dizdarlık ve kethüdalık haricindeki gedik timarlar, bir kişiye veya “*ber-vech-i iştirâk*” iki kişiye tevcih edilebilmekteydi. Mesela 2000 akçelik gedik timarın 1000 akçelik hissesiyle Ömer; 1000 akçelik hissesiyle Mehmed ve onun vefatından sonra da oğlu Ahmed, Tokat Kalesi imamlığını XVIII. yüzyıl başlarında bir müddet müştereken deruhde etmişlerdir³⁸. Bilhassa merdân timarlarının iki kişiye birlikte tevcihine dair çok sayıda örnek mevcuttur. İlgili vesikalarda bu surette iştiraken gedik timar tevcih edilen kişilerin bazen kardeş, amca-yeğen vs. oldukları zikredilmiş³⁹, bazen de aralarında akrabalık bağı bulunup bulunmadığı belirtilmemiştir⁴⁰.

Gedik timarın tamamı gibi hissesinin de müştereken tevcihi vakidir. Mesela Tokat Kalesi müstahfızlığına mahsus olup başkalemi Bağçecik olan 1500 akçe gedik timarın 750 akçelik hissesi İbrahim’in; diğer hissesinin 350 akçelik kısmı Fazlı’nın tasarrufunda iken Fazlı dörtte birlik hissesinden kendi rızasıyla feragat edince timarın tamamı İbrahim’e tevcih edilerek 3 Rebiülevvel 1122/2 Mayıs 1710’da kendisine berat tezkiresi verilmiştir⁴¹. Başkalemi Venk olan 1524 akçelik gedik timarın 762 akçelik hissesi ile Tokat Kalesi müstahfızlarından Mustafa ölünce timarı ve vazifesi oğulları Mehmed ile Ebubekir’e “*ber-vech-i iştirâk*” tevcih edilmiş, Ebubekir’in vefatından sonra onun hissesi Mehmed’e verilmiştir⁴². Bu uygulamalardan -dizdar ve kethüda gedikleri hariç- bir gedik timarın önce iki kişi, sonradan da bu hisselerden her birinin yine ikişer kişi, dolayısıyla en fazla dört kişi tarafından tasarruf edilebildiği anlaşılmaktadır. Böyle bir durumda devlet, gedik timarı “*icmâli bozulmamak üzere*”⁴³ şartıyla tevcih ederek timarın mâli ve hukukî statüsünü muhafaza etmeye çalışmıştır.

Gedik timarın müştereken tevcihi esasen kanuna aykırı idi. Mesela Dizdar Mahmud Ağa, 1200 akçelik gedik timar ile Tokat Kalesi topçusu olup kendi rızasıyla

37 Bk. Ek-1

38 TKG.KK., TT.d, nr. 2065, vr. 53b-54a, 97a, 134b; TKG.KK., TT.d, nr. 2066 [Eski no: 1946], vr. 214a; BOA, İbnülemin Tasnifi Askeriye Evrakı (=İE., AS.), nr. 60/5405.

39 Bir müstahfız gedik timarını iki kardeşin müşterek tasarruf etmesine dair bazı örnekler için bk. BOA, İE., AS., nr. 68/6123; TKG.KK., TT.d, nr. 2064, vr. 5b; TKG.KK., TT.d, nr. 2068, vr. 135a.

40 Mesela bk. BOA, Bâb-ı Âsafî Ruus Kalemi Defterleri (=A.RSK.d), nr. 1586, s. 7; AE., SMHD.I., nr. 75/4943-1

41 TKG.KK., TT.d, nr. 2069, vr. 214a. Bu kayıтта, 350 akçelik hisseye mutasarrıf olan üçüncü kişinin ismi ve akıbeti açıklanmamıştır.

42 TKG.KK., TT.d, nr. 2068, vr. 77a.

43 TKG.KK., TT.d, nr. 2068, vr. 23a, 44a.

görevinden feragat eden Mustafa'nın yerine Ahmed ve İbrahim'in "*ber-vech-i iş-tirâk*" tayinlerini arz etmiş; ancak Reisülküttab Mehmed Ragıb Efendi'nin "*bir gedik timarın iki âdeme iştirâken tevcihi hilâf-ı kânûn*" olduğuna dair ilamı üzerine topçuluk gediği 15 Ramazan 1156/2 Kasım 1743'te sadece Ahmed'e verilmiştir⁴⁴. Tokat Kalesi müstahfızlarından Seyyid Abdurrahim'in 1200 akçelik gedik timarını kendi rızasıyla İbrahim ve Sabit bin Hafız Ahmed'e kasr-ı yed ettiği, mezkûr timarın müştereken İbrahim ve Sabit'e verilmesi hususunda Tokat Kalesi dizdarı Mehmed Ağa'nın 20 Rebiülevvel 1177/28 Eylül 1763 tarihli arzı da aynı gerekçe ile red ve sadece İbrahim müstahfız tayin edilmiştir⁴⁵. Dizdarın arzıyla beylerbeyinin yaptığı bazı müşterek tayinler de İstanbul tarafından iptal edilmiştir⁴⁶.

Müstahfızlar, "*derûn-ı kal'ada sâkin olup hizmet-i lâzimesin edâ itmek şartıyla*"⁴⁷ ya da "*kal'ada ve civârlarında sâkin olup hizmet-i lâzimelerin edâ itmek şartıyla*"⁴⁸ göreve getirilmekteydiler. Evliyâ Çelebi, 17. yüzyıl ortalarında Tokat Kalesi'nin içinde "*dizdâr hânesi ve kethüdâ ve imâm ve mü'ezzin ve kal'a mehterleri hânesi*" bulunduğunu yazar⁴⁹. Görevlilerin bu evlerde aileleri ile birlikte yaşadıkları anlaşılmaktadır. 18. asrın sonlarına ait bir tereke kaydında Mehmed bin es-Seyyid Halil Ağa'nın zevcesi Ayşe Hanım, "*medîne-i Tokat kal'ası sâkinelerinden iken bundan akdem vefât eden Ayşe binti el-Hâc Hüseyin*"⁵⁰ şeklinde tanıtılmıştır.

Kale müstahfızları, ömür boyu görevde kalmak üzere tayin edilmekteydiler. Vefat⁵¹, kendi rızasıyla feragat (kasr-ı yed)⁵²; görevini ihmal⁵³, terk⁵⁴ ya da suisti-

44 BOA, Bab-ı Âsâfi Divan-ı Hümayun Kalemi Ruus Defterleri (=A.DVNS.RSK.d), nr. 71, s. 2.

45 "*Bir gedik timarın iki âdeme virilmesi hilâf-ı kânûndur, ancak birine olmalıdır, İbrâhim'e deyü tahrir buyurula*" (BOA, AE., SMST.III., nr. 189/14917-2).

46 Mustafa Paşa, Dizdar Ebubekir Ağa'nın arzına binaen 1600 akçe gedik timar ile Tokat Kalesi müstahfızlığını Hasan kasr-ı yedinden 17 Ramazan 1110 (19 Mart 1699)'da İbrahim ve Abdullah'a tevcih etmiş, ancak bu tayin 21 C 1112'de -herhangi bir sebep zikredilmeksizin- sadece Abdullah'a olacak şekilde değiştirilmişti (BOA, İE., AS., nr. 35/3186. Karşılaştırmak için bk. TKG.KK., TT.d, nr. 2065, vr. 59a).

47 TKG.KK., TT.d, nr. 2064, vr. 30a; TKG.KK., TT.d, nr. 2068, vr. 135; BOA, AE.SOSM.III., nr. 51/3636-1; AE.SMST.III., nr. 189/14917-1.

48 BOA, İE.AS., nr. 35/3186.

49 Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, V, haz. Yücel Dağlı- Seyit Ali Kahraman-İbrahim Sezgin, İstanbul 2001, s. 33-34.

50 Ahmet Demirci, *3 Numaralı Tokat Ser'iyeye Sicili*, s. 272-275, 5 Muharrem 1213/19 Haziran 1798; s. 500-501, 26 Rebiülevvel 1213/7 Eylül 1798. Ayrıca bk. Ömer Yıldırım, *1797-1798 Yıllarına Ait Tokat Şer'iyeye Sicili*, s. 230-231, 269-270.

51 Vefat eden bir müstahfızın yerine başkasının tayinine dair bir örnek için bk. Ahmet Demirci, *3 Numaralı Tokat Ser'iyeye Sicili*, s. 218-219.

52 Kasr-ı yedden tevcihlere dair bazı örnekler için bk. BOA, A.RSK.d, nr. 1586, s. 14 (12 Şevval 1149/13 Şubat 1737); s. 44 (8 Safer 1150/7 Haziran 1737).

53 "*...kal'a-i mezbûr müstahfızlığı vech-i meşrûh üzere hevâ vü hevesinde olup terk-i hizmet iden Mehmed tahvilinden mezkûr Mustafa'ya tevcih olunup berât-ı dâl-şân için tezkire virildi, tahriren 21 şehri-i Zilhicce-i şerif sene hamis aşare ve mi'e ve elf [21 Z 1115/26 Haziran 1704]*" (TKG.KK., TT.d, nr. 2066, vr. 207a).

54 "*...hizmet-i lâzimesin bir vechile edâ itmeyüp terk-i hizmet...*" olan Tokat Kalesi müstahfızlarından Osman'ın yerine Mustafa'nın tayinine dair Evasıt-ı Zilhicce 1158 (3-13 Ocak 1746) tarihli arz için bk. BOA, Cevdet Tasnifi Tımar Zeamet Evrakı (=C.TZ.), nr. 28/1371.

Tokat
Panoraması

mal etmedikçe⁵⁵; kaleyi terk etmedikçe⁵⁶; timar tevcihinde bir usulsüzlük tespit edilmedikçe⁵⁷ gedikleri başkasına verilmezdi. Bir kale görevlisi vefat veya vazifesinden kasr-ı yed edince, yerine birinci dereceden akrabası yahut “*erbâb-ı istihkâktan*” talip olan bir/iki kişi getirilmekteydi. Feragat durumunda iki uygulama müşahede edilmektedir. İlk olarak müstahfız, gedik timarından kendisinin belirlediği kişi ya da kişiler lehine “*feragat ve kasr-ı yed*” etmekteydi. Bu tercih, bazen İstanbul veya Tokat’taki mahkemelerde tescil edilerek⁵⁸ bazen de sadece dizdarın arzı⁵⁹ ile İstanbul’a bildirilmekte ve her iki durumda da genelde dikkate alınmaktaydı. İkinci olarak müstahfız, gedik timarından herhangi bir şart ileri sürmeksizin kasr-ı yed etmekteydi⁶⁰.

Gerek kasr-ı yed gerekse vefat dolayısıyla malul kalan gedik timarın veya bunun hissesinin sabık müstahfızın oğluna/oğullarına, kardeşine, torununa yahut

55 “...mezkûr Ali’nin hiyâneti zuhûr ve müceb-i azl olunur sù-i hâli huzûr-ı şer’le sâbit ve hüccet ve kal’a-i mezbûrdan nefy olunması şer’en icâb itmeğin merkûm ref’ olup...” (TKG.KK., TT.d, nr. 2068, vr. 23a).

56 Tokat Kalesi müstahfızlarından 1200 akçe gedik timara mutasarrıf Salih “*el-ân İstanbul’da müteehhil ve kendisi Rum-ili tarafında olup hizmet-i lâzimesi mu’attal ve gedigi hâli ve terk-i hizmet olup terk-i kal’a olmağla*” vazifesinden Dizdar Mehmed Ağa’nın 18 Rebiülahir 1159/10 Mayıs 1746 tarihli arzına binaen azledilmiş ve yerine 25 Cemaziyelahir 1159 (15 Temmuz 1746)’da Mehmed tayin edilmiştir (BOA, AE., SMHD.I., nr. 56/3495).

57 Mehmed Emin, 1600 akçe gedik timar ile Tokat kalesi müstahfızlarından Mehmed Hamdi’nin aynı zamanda Tokat’taki Yağlıbasan Medresesi’nin imamı ve Alaca Mescid namıyla maruf caminin hatibi olduğunu, iki farklı hizmetin bir kişinin uhdesinde bulunmasının kanuna aykırı olduğunu arz ve müstahfızlığın kendisine verilmesi rica etmiş, bu talep kabul edilmiştir (BOA, Ali Emiri Tasnifi Sultan III. Ahmed Evraki (=AE., SMHD.III.), nr. 76/7597-1).

58 BOA, AE., SAMD.III, 76/7597-2; A.RSK.d, nr. 1586, s. 23 (22 Zilhicce 1149/23 Nisan 1737).

59 BOA, AE., SMHD.I, nr. 85/5761-2; AE., SMHD.I, nr. 75/4943-2; AE., SOSM.III, nr. 51/3636-2; AE., SMST.III, nr. 96/7241; C., TZ, nr. 47/2322-2.

60 BOA, A.RSK.d, nr. 1586, s. 14 (12 Şevval 1149/13 Şubat 1737) ve s. 44 (8 Safer 1150/7 Haziran 1737); AE., SMST.III., nr. 95/7205.

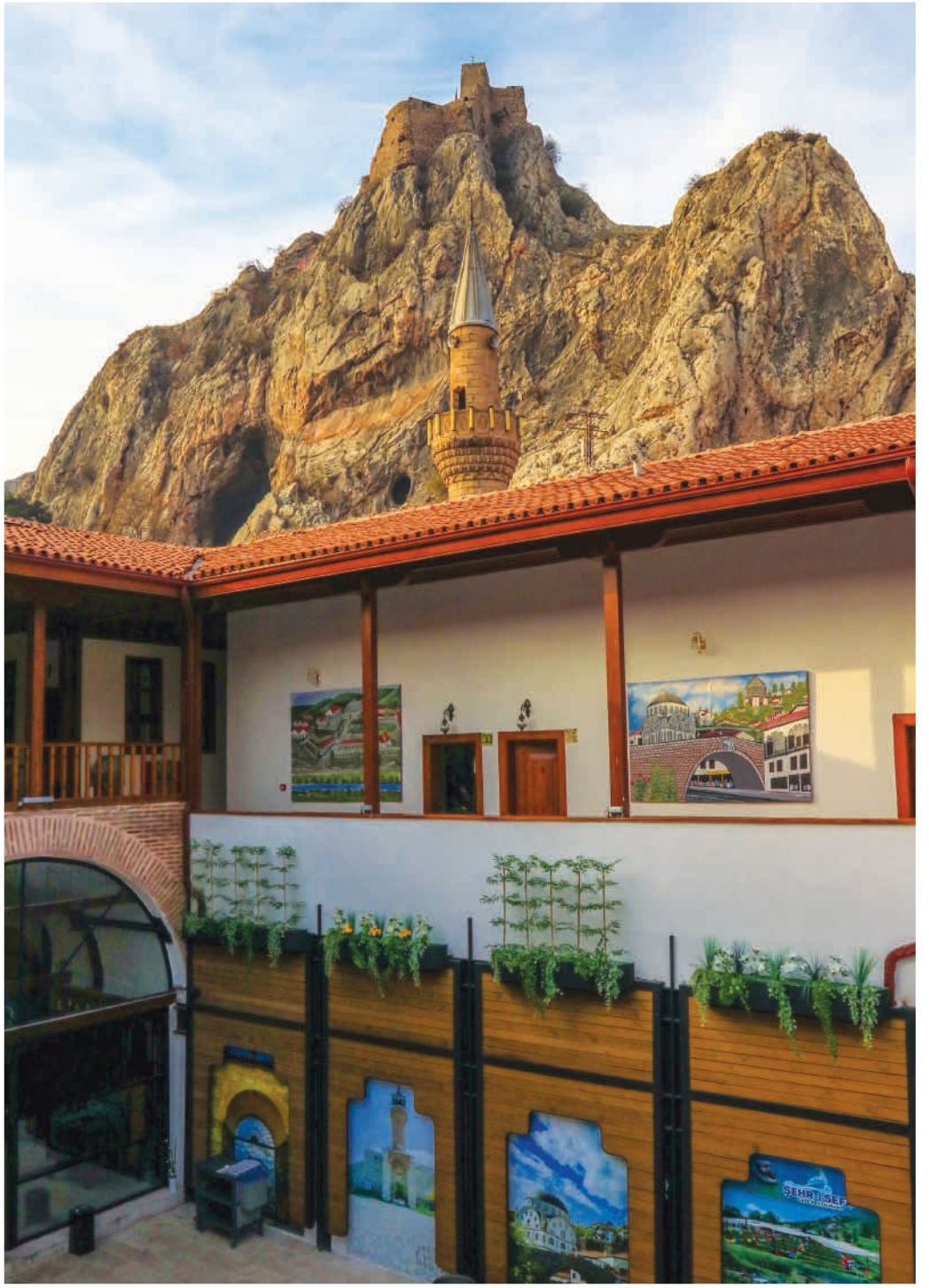
bir başka akrabasına intikali oldukça yaygındı. Ölen kale görevlisinin yerine şayet varsa öncelikle “*sulbî oğlu*”⁶¹ veya “*karındaşı*”⁶² getirilmekte; hariçten kişi ya da kişilerin tayinin teklif ve tasdik edilme gerekçesi ilgili belge ve defterlerde müstahfızın “*bilâ-veled*” vefatı olarak gösterilmektedir⁶³. Ölen müstahfızın yerine geçebilecek vasıfta akrabası varken yabancı bir kişinin tayinine itiraz edilebilmekteydi. Mesela Cidde valisi merhum Ali Paşa’nın imamı olup “*medâr-ı ma’îşeti*” bulunmayan Ömer bin Ahmed, 1600 akçe gedik timar ile Tokat Kalesi müstahfızlarından Hacı Hamza’nın “*bilâ-veled*” öldüğünü bildirip mahlul gedik ve hizmete talip olmuştur. Bu arzuhal, Ömer bin Ahmed’in bizzat Tokat Kalesi’ne gidip hizmet etmesi şartıyla 26 Zilkade 1138/26 Temmuz 1726’da kabul ve 27 Zilkade’de kendisine berat tezkiresi verilmiştir. Ancak Tokat Kalesi dizdarı Mahmud Ağa, payitahta gönderdiği Evâsıt-ı Zilhicce 1138/9-19 Ağustos 1726 tarihli arzda, “*kal’ada sâkin yarar ve tuvânâ ve hidmetinin uhdesinden gelmege kâdir*” Hacı Hamza’nın kardeşi Hacı Ali “*her vechile lâıyk ve müstahakk iken*”, “*ecânibden ve diyâr-ı âherde sâkin*” Ömer bin Ahmed’in “*bir takrîb ile*” berat alıp Ali’ye gadrettiğini ve “*hidmetine rağbet*” etmediğini bildirerek gedik timarın Ali’ye verilmesini rica etmiştir. İstanbul, dizdarın arzını kabul, Ömer’i müstahfızlıktan azl ve yerine 12 Muharrem 1139/9 Eylül 1726’da Hacı Ali’yi tayin etmiştir⁶⁴. Burada

61 Vefat eden müstahfızın yerine “*sulbî oğlu*”nın tayinine dair bazı örnekler için bk. BOA, A.RSK.d, nr. 1586, s. 28; İE., AS., nr. 67/6063; AE., SMST.III., nr. 217/17135; Ali Emiri Tasnifi Sultan I. Abdülhamid Evrakı (=AE.SABH.I.), nr. 221/14601.

62 Vefat eden müstahfızın yerine “*karındaşı*”nın tayinine dair bir örnek için bk. BOA, İE., AS., nr. 52/4705.

63 Mesela bk. BOA, C.TZ., nr. 117/5813; AE., SMHD.I., nr. 110/7937; TKG.KK., TT.d, 2069, vr. 219a.

64 BOA, İbnülemin Tasnifi Maliye Evrakı (=İE., ML.), nr. 78/7298 (Ömer bin Ahmed’in arzuhalı); AE., SAMD.III., nr. 187/18124 (Dizdar

Yazmacılar
Han'ndan
Tokat Kalesi

muhtemelen Ömer bin Ahmed'in kalede fiilen hizmet şartını yerine getirmemesi azlinin asıl sebebi olsa da Dizdar Mahmud Ağa'nın vefat eden müstahfızın gediğinin öncelikle onun akrabasına tevcih edilmesi gerektiğini vurgulaması dikkat çekicidir.

Gedik timarın babadan oğula ya da diğer akrabalara intikali teamül olmakla birlikte kanun değildi. Ölen müstahfızın geride birden fazla oğlu kalmışsa bunlardan yaşça en büyük olan birisine veya ikisine öncelik verilmekteydi. Şayet vefat eden görevlinin oğlu kale hizmetini yerine getiremeyecek kadar küçük yaşta ise babasının gediği başkasına tevcih edilmekteydi. Nitekim Tokat Kalesi dizdaru Mehmed Ağa'nın 10 Cemaziyülevvel 1163/17 Nisan 1750 tarihli arzına göre, 1600 akçe gedik timar ile müstahfız olan Ahmed vefat edince yerine kale mülazımlarından Mehmed tayin edilmiştir. Adı geçen Mehmed vazifesini dikkatle yapmakta iken Ahmed'in "*sabî oğlu*" Mehmed Emin bazı kimselere istinaden babasının timarına "*müdâhale ve mu'ârıza*" etmeye başlamıştır. Dizdar Mehmed Ağa, Ahmed'in "*derûn-ı kal'ada sâkin olmayup hidmet-i lâzimesin rüyete kâdir olmaduğundan mâ'adâ gedik timar evlâda kânûn olmamağile hilâf-ı kânûn-ı kadîm*" müdahalesinin engellenmesine dair timar kaydına şerh verilmesini rica etmiştir. Divan-ı hümayun da, "*gedik timara mutasarrıf müteveffânın oğluna kânun olmaduğundan mâ'adâ sabînin gedik timar tasarrufı dahi hilâf-ı kânûn*" olduğu için 2 Receb 1163/7 Haziran 1750'de timar kaydına şerh verilmesini emretmiştir⁶⁵. Dizdar Mehmed Ağa, 1 Rebiülevvel 1166/6 Ocak 1753 tarihli bir başka arzındaysa, 1600 akçe gedik timar ile Tokat Kalesi müstahfızlarından Hasan veledi Hacı Mehmed'in vefat ettiğini bildirip, gediği ve hizmetinin "*sulbî kebîr oğlu*" Seyyid Mehmed ve "*sulbî sâgir oğlu*" Seyyid Abdurrahman'a iştiraken tevcihini rica etmiştir. Ancak İstanbul, "*gedik timar ile kal'a müstahfızlarından fevt olanların evlâdlarına kânûnları olmayup ancak bir nefer kebîr oğluna merhameten*" verileceği için 2 Rebiülahir'de müstahfızlığa sadece Seyyid Mehmed'in tayinini emretmiştir⁶⁶.

Mahmud Ağa'nın arzı).

65 BOA, AE., SMHD.I, nr. 216/17123.

66 BOA, AE., SMHD.I, nr. 94/6462.

Tokat Kalesi
(Hasan Erdem
Arşivi)

Sonuç

Tokat Kalesi, 18. asra müstahkem bir halde ulaşabilmiştir. Ancak yüzyılın ortalarına doğru bölgede vuku bulan depremler kaleye hasar vermiş, beşerî faktörler bu tahribatı daha da arttırmıştır. Öyle ki, 19. asrın başlarında şehri ziyaret eden seyyahlar, Tokat Kalesi'nin artık harabeye yüz tutmuş bir halde olduğunu belirtirler.

Çalışmamıza konu olan dönemde Tokat Kalesi'nin mali bakımdan “*timarlı kale*” statüsünü muhafaza ettiği görülmüştür. Merkezî idare, kaleye toplam 58 müstahfız gediği (kadrosu) tahsis etmiştir. Kaledeki görevlilere hizmetleri karşılığında gedik timarlar tevcih edilmiştir. Hizmete mahsus olan bu timarlar, bir ya da birden fazla kişiye verilebildiğinden kaledeki toplam görevli sayısı yüzyıl zarfında farklılık arz etmiştir.

**EK-I: II. Süleyman Devrinde Tokat Kalesi Müstahfız Gedikleri
(Evâhir-i Cemaziyülahir 1101/1-9 Nisan 1690)**

Müstahfızân-ı Kal'a-i Tokad					
	Görevlinin Adı	Görevi	Timar Başkalemi	Gedik timar geliri (akçe)	BOA, A. DFE.d, 162, Sayfa
1		Dizdâr-ı kal'a	Bereketcik [Beskincik/Zekicik] tâbi'-i Venk	7100 ⁶⁷	s. 11
2		Kethüdâ-i kal'a	Çerçi tâbi'-i Kazâbâd	2999	s. 11
3		İmâm-ı kal'a	Bozat-alanı tâbi'-i m [Kazâbâd]	2000	s. 11
4		Merdân-ı kal'a	Dirül(?) tâbi'-i Venk	1600	s. 11
5		Merdân-ı kal'a	Dirül(?) tâbi'-i m [Venk]	1600	s. 11
6		Merdân-ı kal'a	Yapalak tâbi'-i Kâfirni	1624	s. 11
7		Merdân-ı kal'a	Kilimik(?) tâbi'-i mezbûr [Kâfirni]	1700	s. 11
8		Merdân-ı kal'a	Bereketcik tâbi'-i mezbûr [Venk]	1600	s. 11
9		Merdân-ı kal'a	Lâb tâbi'-i Kazâbâd	1000	s. 12
10		Merdân-ı kal'a	Venk tâbi'-i Venk	1500	s. 12
11		Merdân-ı kal'a	Venk tâbi'-i mezbûr [Venk]	1300	s. 12
12		[Merdân-ı kal'a]	Venk tâbi'-i mezbûr [Venk]	1500	s. 12
13		Merdân-ı kal'a	Venk tâbi'-i Venk	1000	s. 12

67 Bu gelirin 100 akçesi, müstahfızların arûsâne vergilerinden temin edilmekteydi.

14		Merdân-ı kal'a	Venk tâbi'-i m [Venk]	1600	s. 12
15		Merdân-ı kal'a	Venk tâbi'-i mezbûr [Venk]	1524	s. 12
16		Merdân-ı kal'a	Venk tâbi'-i mezbûr [Venk]	1500	s. 12
17		Merdân-ı kal'a	Venk tâbi'-i mezbûr [Venk]	1600	s. 12
18		Merdân-ı kal'a	Venk tâbi'-i m [Venk]	1500	s. 12
19		Merdân-ı kal'a	Venk tâbi'-i Venk	1300	s. 12
20		Merdân-ı kal'a	Kızıl-öz tâbi'-i Venk	1000	s. 12
21		Merdân-ı kal'a	Çerçi tâbi'-i Kazâbâd	1600	s. 12
22		Meremmâtî-i kal'a	Kızıl-öz tâbi'-i m [Venk] ⁶⁸	1000	s. 12
23		Merdân-ı kal'a	Kızıl-öz tâbi'-i m [Venk]	1000	s. 12
24		Merdân-ı kal'a	Beglü tâbi'-i Venk	1500	s. 12
25		Merdân-ı kal'a	Kızıl-öz tâbi'-i m [Venk]	1000	s. 12
26		Merdân-ı kal'a	Kızıl-öz tâbi'-i m [Venk]	1200	s. 12
[27		Merdân-ı kal'a	Kızıl-öz tâbi'-i m [Venk]	1000	s. 12] ⁶⁹
28		Merdân-ı kal'a	Kızıl-öz tâbi'-i m [Venk]	1000	s. 13

68 Defterin genelinde her sayfaya altışarlı iki sütun halinde 12 kayıt yazılmıştır. Ancak 12-13. sayfalarda kâtip, araya sonradan yeni kayıtlar eklemiştir. Bu yüzden timarın başkaleminin tâbi olduğu nahîye yazılırken önceki yer ismini tekrarlamamak için kullanılan “*tâbi'-i m*”, “*tâbi'-i mezbûr*” ifadelerinde zaman zaman karışıklık yaşanmaktadır.

69 Tokat Kalesi müstahfızlarına mahsus başkalemi Kızıl-öz olan toplam 6 tane 1000 akçelik gedik timar vardır. Defterde bunlardan birisi sehven yazılmamış ya da defterin tertip tarzından ötürü eksik yazılmıştır. Bu yüzden listeye tarafımızca eklenmiştir.

29		Merdân-ı kal'a	Çerçi tâbi'-i Kazâbâd	1000	s. 13
30		Merdân-ı kal'a	Beglü tâbi'-i mezbûr [Venk]	1500	s. 13
31		Merdân-ı kal'a	Çerçi tâbi'-i mezbûr [Kazâbâd]	1200	s. 13
32		Merdân-ı kal'a	Çerçi tâbi'-i mezbûr [Kazâbâd]	912	s. 13
33		Bevvâb-ı kal'a ⁷⁰	Aluc tâbi'-i Venk	1100	s. 13
34		Merdân-ı kal'a	Çerçi tâbi'-i mezbûr [Kazâbâd]	1200	s. 13
35		Merdân-ı kal'a	Çerçi tâbi'-i mezbûr [Kazâbâd]	1200	s. 13
36		Merdân-ı kal'a	Aluc tâbi'-i m [Venk]	1500	s. 13
37		Merdân-ı kal'a	Çerçi tâbi'-i mezbûr [Kazâbâd]	1000	s. 13
38		Merdân-ı kal'a	Çerçi tâbi'-i mezbûr [Kazâbâd]	1500	s. 13
39		Merdân-ı kal'a	Kızıl-öz tâbi'-i m [Venk]	1400	s. 13
40		Merdân-ı kal'a	Çerçi tâbi'-i mezbûr [Kazâbâd]	1500	s. 13
41		Merdân-ı kal'a	Çerçi tâbi'-i mezbûr [Kazâbâd]	1600	s. 13
42		Topçı-ı kal'a	Çiftlik tâbi'-i mezbûr [Kazâbâd]	1200	s. 13
43		Merdân-ı kal'a	Zivri tâbi'-i Kazâbâd	1600	s. 13
44		Merdân-ı kal'a	Çiftlik tâbi'-i mezbûr [Kazâbâd]	1600	s. 14

70 Defterde, sehven, "Merdân-ı kal'a".

5. TOKAT SEMPOZYUMU

45		Merdân-ı kal'a	Çiftlik tâbi'-i mezbûr [Kazâbâd]	1600	s. 14
46		Merdân-ı kal'a	Çiftlik tâbi'-i mezbûr [Kazâbâd]	1600	s. 14
47		Merdân-ı kal'a	Çiftlik tâbi'-i mezbûr [Kazâbâd]	1600	s. 14
48		Merdân-ı kal'a	Çiftlik tâbi'-i m [Kazâbâd]	1600	s. 14
49		Surnai-i kal'a	Orta tâbi'-i Kâfirni	1500	s. 14
50		Merdân-ı kal'a	Bahaeddin tâbi'-i m [Kâ- firni]	1500	s. 14
51		Merdân-ı kal'a	Zazara tâbi'-i m [Cincife]	1200	s. 14
52		Merdân-ı kal'a	Zazara tâbi'-i m [Cincife]	1200	s. 14
53		Merdân-ı kal'a	Venk tâbi'-i Venk	1100	s. 14
54		Merdân-ı kal'a	Ahini tâbi'-i m [Yıldız]	1000	s. 14
55		Merdân-ı kal'a	Mehmed Ağa veled-i Salih [tâbi'-i Kâfirni]	700	s. 14
56		Merdân-ı kal'a	Bağçecik tâbi'-i Komenat	1500	s. 15

Ek-II: I. Abdülhamid Döneminde Tokat Kalesi Görevlileri⁷¹**[s. 21]****Müstahfızân-ı Kal'a-i Tokad**

[1] Timar-ı es-Seyyid Halil veled-i Mehmed, dizdâr-ı kal'a-i m
Bereketcik tâbi'-i Venk, 12000/7000
7100
Sene [1]189

[2] Timar-ı Ali, kethüda-i kal'a-i m
Çerçi tâbi'-i Kazâbâd, 12912/1200
2999
Sene [11]88

[3] Timar-ı Mustafa [veled-i Mustafa Halife], imâm-ı kal'a-i m
Bozat-alanı tâbi'-i Kazâbâd, 1500/1200
2000
Sene [1]188

[4] Timar-ı es-Seyyid Süleyman veled-i Seyyid Ebubekir, merd-i m
Dirül(?) tâbi'-i Venk, 1700
3200/**1600**
Sene [1]189

[5] Timar-ı Hacı Osman veled-i Hacı Abdülkerim, merd-i m
Dirül(?) tâbi'-i mezbûr [Venk], 1700
3200/**1600**
Sene [1]189

[6] Timar-ı Ahmed veled-i Hasan, merd-i m
Yapalak tâbi'-i Kâfirni, 3000/**1624**
Sene [1]201

[7] Timar-ı Osman, merd-i m
Kilimik(?) tâbi'-i Kâfirni, 2600/1300
1700
Sene [1]191

[8] Timar-ı Seyyid Mehmed veled-i Hüseyin, merd-i m
Bereketcik tâbi'-i Venk, 12000/1000
1600
Sene [1]199

[9] Timar-ı Hacı Ebubekir, merd-i m
Lâb tâbi'-i Kazâbâd, 8200/**1000**
Sene [1]161

[10] Timar-ı Seyyid Ömer veled-i Mehmed, merd-i m
Venk tâbi'-i Venk, 9400
15424/**1500**
Sene [1]197

[11] Timar-ı Mustafa, merd-i m
Venk tâbi'-i Venk, 9400
15424/**1000**
Sene [1]189

71 TKG.KK., TT.d., nr. 2135 [Eski no: 2115/159]. Defterin tertip edildiği tarih belirtilmemiştir. Bazı kayıtlara XIX. yüzyılın ilk yarısına ait tarihler bulunmaktadır. Ancak Tokat Kalesi görevlileriyle ilgili kayıtlar özelinde incelendiğinde, buradaki bazı tarihlerin I. Abdülhamid'in cülusu dolayısıyla görevlilerden bir kısmının beratlarını teccid ettirdikleri tarihler olduğu; III. Selim'in cülusu dolayısıyla yapılan berat teccidlerinin ise belirtilmediği görülmektedir.

[12] Timar-ı Osman, merd-i m
Venk tâbi'-i Venk, 9400
15424/**1600**
Sene [1]198

[13] Timar-ı Ali, merd-i m
Venk tâbi'-i Venk, 9400
15424/**1500**
Sene [1]190

[14] Timar-ı İbrahim, merd-i m
Venk tâbi'-i Venk, 9400
15424/**1600**
Sene [1]190

[15] Timar-ı es-Seyyid Ahmed, merd-i m
Venk tâbi'-i Venk, 9400
15424/**1300**
Sene 1202

[s. 22]

[16] Timar-ı Ali, merd-i m
Venk tâbi'-i mezbûr [Venk], 9400
15424/**1300**
Sene 1200

[17] Timar-ı Seyyid Himmet, merd-i m
Venk tâbi'-i mezbûr [Venk], 9400
15424/**1500**
Sene [1]190

[18] Timar-ı Eyyüb, merd-i m
Venk tâbi'-i mezbûr [Venk], 9400
15424/**1524**
Sene [1]193

[19] Timar-ı Osman veled-i Hacı Ha-
san, merd-i m
Venk tâbi'-i mezbûr [Venk], 9400
15424/**1500**
Sene [1]189

[20] Timar-ı es-Seyyid Mehmed Emîn,
merd-i m
Çerçi tâbi'-i Kazâbâd, 12912/600
1600
Sene 1202

[21] Timar-ı İsmail, merd-i m
Beglü tâbi'-i Venk, 1500
3000/**1500**
Sene [1]196

[22] Timar-ı Mehmed veled-i Süley-
man, merd-i m
Beglü tâbi'-i Venk, 1500
3000/**1500**
Sene [1]191

[23] Timar-ı Hasan, bevvâb-ı [kal'a-i] m
Aluc tâbi'-i Venk, 3000/**1100**
Sene [1]193

[24] Timar-ı Ali, merd-i m
Aluc tâbi'-i Venk, 3000/700
1500
Sene [1]190

- [25] Timar-ı Mehmed veled-i Ahmed, merd-i m
Kızıl-öz tâbi'-i Venk, 6000
8600/1400
Sene [1]197
- [26] Timar-ı Hüseyin, merd-i m
Kızıl-öz tâbi'-i Venk, 6000
8600/1000
Sene [1]201
- [27] Timar-ı Osman, meremmâtî-i kal'a-i m
Kızıl-öz tâbi'-i Venk, 6000
8600/1000
İcmâl, 500
Sene [1]139
- [28] Timar-ı Süleyman, merd-i m
Kızıl-öz tâbi'-i Venk, 6000
8600/1000
Sene [1]198
- [29] Timar-ı Mehmed, merd-i m
Kızıl-öz tâbi'-i Venk, 6000
8600/1000
Sene [1]193
- [30] Timar-ı Mehmed veled-i Ali, merd-i m
Kızıl-öz tâbi'-i Venk, 6000
8600/1200
Sene [1]190
- [31] Timar-ı Seyyid Ali veled-i Sâdık, merd-i m
Kızıl-öz tâbi'-i Venk, 6000
8600/1000
Sene [1]189
- [32] Timar-ı Süleyman, merd-i m
Kızıl-öz tâbi'-i Venk, 6000
8600/1000
Sene [1]192
- [33] Timar-ı es-Seyyid İbrahim, merd-i m
Çerçi tâbi'-i Kazâbâd, 12912/1000
Sene [1]198
- [34] Timar-ı es-Seyyid Sâlih, merd-i m
Çerçi tâbi'-i Kazâbâd, 12912/1200
Sene [1]199
- [35] Timar-ı (), merd-i m
Çerçi tâbi'-i Kazâbâd, 12912/312
()
- [36] Timar-ı es-Seyyid İbrahim, merd-i [m]
Çerçi tâbi'-i Kazâbâd, 12912/1200
Sene 1200
- [37] Timar-ı Seyyid Ali, merd-i m
Çerçi tâbi'-i Kazâbâd, 12912/1200
Sene [1]190
- [38] Timar-ı Seyyid Ali, merd-i m
Çerçi tâbi'-i Kazâbâd, 12912/1000
Sene [1]190

- [39] Timar-ı Mehmed, merd-i m
Çerçi tâbi'-i Kazâbâd, 12912/**1500**
Sene [1]196
- [40] Timar-ı Hacı Mehmed, merd-i m
Çerçi tâbi'-i Kazâbâd, 12912/**1500**
Sene [1]171
- [41] Timar-ı Seyyid el-Hac Hamza,
merd-i m
Çerçi tâbi'-i Kazâbâd, 12912/1100
1600
Sene [1]196
- [42] Timar-ı Seyyid Ali, topçısı [kal'a-i] m
Çiftlik tâbi'-i Kazâbâd, 9200/**1200**
Sene [1]189
- [43] Timar-ı el-Hac Mahmud, merd-i m
Zivri tâbi'-i Kazâbâd, 4600/400
1600
Sene [1]193
- [44] Timar-ı es-Seyyid Ahmed, merd-i
m
Çiftlik tâbi'-i Kazâbâd, 9200/**1600**
Sene [1]195
- [45] Timar-ı Seyyid Ömer, merd-i m
Çiftlik tâbi'-i Kazâbâd, 9200/**1600**
Sene [1]192
- [46] Timar-ı Seyyid Mehmed, merd-i m
Çiftlik tâbi'-i Kazâbâd, 9200/**1600**
Sene [1]191
- [47] Timar-ı Ali, merd-i m
Çiftlik tâbi'-i Kazâbâd, 9200/**1600**
Sene [1]193
- [48] Timar-ı Seyyid Mehmed veled-i
Seyyid Sâlih, merd-i m
Çiftlik tâbi'-i Kazâbâd, 9200/**1600**
Sene [1]189
- [49] Timar-ı Ali veled-i Süleyman, sûr-
naî-i m
Orta tâbi'-i Kâfirni, 5500/500
1500
Sene [1]201
- [50] Timar-ı Seyyid Mehmed Pirî,
merd-i m
Bahaeddin tâbi'-i Kâfirni, 3000/1300
1500
İcmâl, **750**
Sene [1]185
- [51] Timar-ı Mahmud, merd-i m
Zazara tâbi-i Cincife, 3000/2000
2400/**1200**
Sene 1200
- [52] Timar-ı Süleyman, merd-i m
Zazara tâbi'-i m [Cincife], 3000/2000
2400/**1200**
Sene [1]191

- [53] Timar-ı Seyyid Zeynelabidin, merd-i m
Venk tâbi'-i Venk, 9400
15424/**1100**
Sene [1]189
- [54] Timar-ı Hacı Ali, merd-i m
Ahini nâm-ı diger Yakub tâbi'-i Yılduz, 3000/500
1000
Sene [1]143
- [55] Timar-ı Hüseyin veled-i Osman, merd-i m
Çiftlik-i Mehmed Ağa veled-i Sâlih [tâbi'-i Kâfirni], **700**
Sene [1]190
- [56] Timar-ı Seyyid Mehmed, merd-i m
Bağçecik tâbi'-i Komenat, **1500**
Sene 1202
- [57] Timar-ı (), nakkareî-i kal'a-i m
Nefs-i şehride çalğu ile olan cemiyetlere aherden mehter gelmeyüp döşelik ile mehterdir
- [58] Timar-ı (), tabbal-i kal'a-i m
Nefs-i şehride çalğu ile olan cemiyetlere aherden mehter gelmeyüp döşelik ile mehterdir
- [59] Timar-ı Abdûlbâkî veled-i Mehmed, [merd-i m]
Venk tâbi'-i Venk, 9400
15424/1524
762
Sene [1]149
- [60] Timar-ı Üveys, [merd-i m]
Venk tâbi'-i mezbûr [Venk], 9400
15424/**750**
Sene 1122
- [61] Timar-ı Hacı Mustafa veled-i [el-Hac] Mehmed, merd-i m
Kızıl-öz tâbi'-i m [Venk], 6000
8600/**1000**
Sene [1]188
- [62] Timar-ı Osman, merd-i m
Çerçi tâbi'-i mezbur [Kazâbâd], 12900/1200/**600**
Sene 1122
- [63] Timar-ı Bekir, merd-i m
Çerçi tâbi'-i m [Kazâbâd], 13219/**912**
Sene [1]188
- [64] Timar-ı Osman, merd-i m
Aluc tâbi'-i mezbûr [Venk], 3000/700
1500
Sene 1100

[65] Timar-ı İbrahim, [merd-i m]
Çerçi tâbi'-i m [Kazâbâd], 12912⁷²/1200
İcmâl, **600**
Sene [1]190

[66] Timar-ı Ali, merd-i m
Bahaeddin tâbi'-i mezbûr [Kâfirni],
3000/1300
1500
Sene [1]186

**Ek-III: II. Mahmud Devrinde Tokat
Kalesi Görevlileri⁷³**
[vr. 28b]
Müstahfızân-ı Kal'a-i Tokad

[1] Nâhiye-i Venk der-liva-i Sivas
Timar-ı es-Seyyid Halil veled-i Meh-
med, dizdâr-ı kal'a-i m
Bereketcik tâbi'-i Venk, **7100**
Sene [11]89
Sene [1]240

[2] Nâhiye-i Kazâbâd der-liva-i Sivas
Timar-ı Ali, kethüda-i kal'a-i m
Çerçi tâbi'-i Kazâbâd, **2999⁷⁴**
Sene [11]88
Sene [1]251
Eşkinçi

[3] Nâhiye-i Komenat der-liva-i Sivas
Timar-ı es-Seyyid Mehmed, merd-i m
Bağçecik tâbi'-i m, **1500**
Sene [1]202

72 Defterde sehven "12942".

73 TKG.KK., TTd., nr. 2136 [Eski no: 2114/116]. Defterde Tokat Kalesi görevlileriyle ilgili bazı tarihler, metinden de anlaşılacağı üzere, II. Mahmud dönemine aittir. Bu defter ile Ek-II'de zikredilen defter karşılaştırıldığında kale görevlilerinin isimlerinin büyük oranda aynı olduğu görülür. Her ne kadar iki defterin tertip edildikleri tarihlerde kaledeki görevlilerden bazılarının hayatta ve görevleri başında olmaları muhtemel ise de bu nispette bir benzerlik mümkün değildir. Nitekim her iki defterde de Seyyid Halil veled-i Mehmed, Tokat Kalesi dizdârı olarak gösterilmiştir. Ancak dizdarlık, Seyyid Halil veled-i Mehmed vefat edince Zilkade 1227/Kasım 1817'de oğlu Seyyid Mehmed veled-i Seyyid Halil'e, onun "hilâf-ı rızâ hareketi ictisâr" etmesi üzerine Şevval 1238/Haziran 1823'te kardeşi Seyyid Ahmed veled-i Seyyid Halil'e tevcih edilmiş, Seyyid Mehmed'in buna itirazına rağmen 7 Şaban 1240/27 Mart 1825'te Seyyid Ahmed'e ibka edilmiştir (bk. Mehmet Beşirli, *Tokat 1771-1853*, s. 79-81). Bu durum 2136 numaralı defterin II. Mahmud zamanında kalede fiilen görev yapan kişiler değil, kalenin gedik timarları ve kısmen bunlarda bir kısmının en son berat ettirildikleri tarih esas alınarak hazırlandığını düşündürmektedir. Defterde geçen müstahfız isimleri ihtiyatla kullanılmalıdır.

74 Defterde, sehven, "2998".

[4] Nâhiye-i Venk der-liva-i Sivas
Timar-ı es-Seyyid Ahmed, merd-i m
Venk tâbi'-i m, 15424/1300
Sene 1202
Sene [1]241

[5] Nâhiye-i Kazâbâd der-liva-i Sivas
Timar-ı es-Seyyid Mehmed Emîn,
merd-i m
Çerçi tâbi'-i m, 1600
Sene [1]202

[6] Nâhiye-i Kazâbâd der-liva-i Sivas
Timar-ı es-Seyyid İbrahim, merd-i m
Çerçi tâbi'-i mezbûr, 1000
Sene [11]98

[7] Nâhiye-i Venk der-liva-i Sivas
Timar-ı Osman, merd-i m
Venk tâbi'-i m, 1600
Sene [11]98

[8] Nâhiye-i Venk der-liva-i Sivas
Timar-ı Süleyman, meremmatî-i kal'a-i m
Kızıl-öz tâbi'-i m, 1000
Sene [11]98⁷⁵
Sene [12]31

[9] Nâhiye-i Venk der-liva-i Sivas
Timar-ı Seyyid Mehmed veled-i Hüseyin,
merd-i m
Bereketcik tâbi'-i m, 1600
Sene [11]99

[10] Nâhiye-i Kazâbâd der-liva-i Sivas
Timar-ı es-Seyyid İbrahim, merd-i [m]
Çerçi tâbi'-i m, 1200
Sene [1]200

[11] Nâhiye-i Kazâbâd der-liva-i Sivas
Timar-ı es-Seyyid Sâlih, merd-i m
Çerçi tâbi'-i m, 1200
Sene [11]99

[12] Nâhiye-i Venk der-liva-i Sivas
Timar-ı Ali, merd-i m
Venk tâbi'-i m, 1100
Sene [1]200

[13] Nâhiye-i Cincife der-liva-i Sivas
Timar-ı Mahmud, merd-i m
Zazara tâbi-i m, 1200
Sene [1]200

[14] Nâhiye-i Venk der-liva-i Sivas
Timar-ı Hüseyin, merd-i m
Kızıl-öz tâbi'-i m, 1000
Sene [1]201⁷⁶
Sene [12]31

[15] Nâhiye-i Kâfirni der-liva-i Sivas
Timar-ı Ali veled-i Süleyman, sûrnaî[-i
kal'a-i m]
Orta tâbi'-i m, 1500
Sene [1]201

75 Bu tarihin üstü çizilmiştir.

76 Kaydın üstü çizilmiştir.

- [16] Nâhiye-i Kâfirni der-liva-i Sivas
Timar-ı Ahmed veled-i Hasan, merd-i m
Yapalak tâbi'-i m, **1624**
Sene 1201
- [17] Nâhiye-i Kazâbâd der-liva-i Sivas
Timar-ı Seyyid Ahmed, merd-i m
Çiftlik tâbi'-i m, **1600**
Sene [11]95
- [18] Nâhiye-i Venk der-liva-i Sivas
Timar-ı İsmail, merd-i m
Beglü tâbi'-i m, **1500**
Sene [11]96
- [19] Nâhiye-i Kazâbâd der-liva-i Sivas
Timar-ı Seyyid el-Hac Hamza, merd-i m
Çerçi tâbi'-i m, **1600**
Sene [11]96
- [20] Nâhiye-i Kazâbâd der-liva-i Sivas
Timar-ı Mehmed, merd-i m
Çerçi tâbi'-i m, **1500**
Sene [11]96
- [21] Nâhiye-i Venk der-liva-i Sivas
Timar-ı Seyyid Ömer veled-i Mehmed, merd-i m
Venk tâbi'-i m, **1500**
Sene [11]97
- [22] Nâhiye-i Venk der-liva-i Sivas
Timar-ı Mehmed veled-i Ahmed, merd-i m
Kızıl-öz tâbi'-i m, **1400**
Sene [11]97⁷⁷
Sene [1]203
- [23] Nâhiye-i Venk der-liva-i Sivas
Timar-ı Seyyid Mehmed, merd-i m
Çiftlik tâbi'-i mezbûr, **1600**
[1]191
- [24] Nâhiye-i Venk der-liva-i Sivas
Timar-ı Mehmed veled-i Süleyman, merd-i m
Beglü tâbi'-i m, **1500**
Sene [11]91
- [25] Nâhiye-i Kâfirni der-liva-i Sivas
Timar-ı Osman, merd-i m
Kilimik(?) tâbi'-i m, **1700**
Sene [11]91
- [26] Nâhiye-i Cincife der-liva-i Sivas
Timar-ı Süleyman, merd-i m
Zazara tâbi'-i m, **1200**
Sene [11]91
- [27] Nâhiye-i Kazâbâd der-liva-i Sivas
Timar-ı Seyyid Ömer, merd-i m
Çiftlik tâbi'-i m, **1600**
Sene [11]92

77 Bu tarihin üstü çizilmiştir.

[28] Nâhiye-i Venk der-liva-i Sivas
Timar-ı Süleyman, merd-i m
Kızıl-öz tâbi'-i m, **1000**
Sene [11]92

[vr. 29a]
[29] Nâhiye-i Venk der-liva-i Sivas
Timar-ı Eyyüb, merd-i m
Venk tâbi'-i m, **1524**
Sene [11]93

[30] Nâhiye-i Kazâbâd der-liva-i Sivas
Timar-ı Ali, merd-i m
Çiftlik tâbi'-i m, **1600**
Sene [11]93

[31] Nâhiye-i Venk der-liva-i Sivas
Timar-ı Hasan, bevvâb-ı kal'a-i m
Aluc tâbi'-i m, **1100**
Sene [11]93
Sene [1]236(?)
Eşkinci-başı (...?)

[32] Nâhiye-i Venk der-liva-i Sivas
Timar-ı Mehmed, merd-i m
Kızıl-öz tâbi'-i m, **1000**
Sene [11]93⁷⁸
Sene [1]223

[33] Nâhiye-i Kazâbâd der-liva-i Sivas
Timar-ı el-Hac Mahmud, merd-i m
Zivri tâbi'-i m, **1600**
Sene [11]93

[34] Nâhiye-i Kazâbâd der-liva-i Sivas
Timar-ı Seyyid Ali, [merd-i m]
Çerçi tâbi'-i m, **1200**
Sene [11]90

[35] Nâhiye-i Venk der-liva-i Sivas
Timar-ı Ali, merd-i m
Venk tâbi'-i m, **1500**
Sene [11]90

[36] Nâhiye-i Venk der-liva-i Sivas
Timar-ı İbrahim, merd-i m
Venk tâbi'-i m, **1600**
Sene [11]90

[37] Nâhiye-i Venk der-liva-i Sivas
Timar-ı Seyyid Himmet, merd-i m
Venk tâbi'-i m, **1500**
Sene [11]90

[38] Nâhiye-i Venk der-liva-i Sivas
Timar-ı Mehmed veled-i Ali, merd-i m
Kızıl-öz tâbi'-i m, **1200**
Sene [11]90⁷⁹
Sene [1]213
Sene [12]23⁸⁰

[39] Nâhiye-i Kazâbâd der-liva-i Sivas
Timar-ı Seyyid Ali, merd-i m
Çerçi tâbi'-i m, **1000**
Sene [11]90

78 Kaydın üstü çizilmiştir.

79 Bu kaydın üstü çizilmiştir.

80 Bu kaydın üstü çizilmiştir.

- [40] Nâhiye-i Kâfirni der-liva-i Sivas
Timar-ı Hüseyin veled-i Osman, merd-i m
Çiftlik-i Mehmed [Ağa] veled-i Sâlih
tâbi'-i m, **700**
Sene [11]90
- [41] Nâhiye-i Venk der-liva-i Sivas
Timar-ı Ali, merd-i m
Aluc tâbi'-i m, **1500**
Sene [11]90
- [42] Nâhiye-i Kazâbâd der-liva-i Sivas
Timar-ı İbrahim, merd-i m
Çerçi tâbi'-i m, **1600**
Sene [11]90
- [43] Nâhiye-i Venk der-liva-i Sivas
Timar-ı es-Seyyid Süleyman veled-i
Seyyid Ebubekir, merd-i m
Dirül(?) tâbi'-i m, **1600**
Sene [11]89
- [44] Nâhiye-i Venk der-liva-i Sivas
Timar-ı Hacı Osman veled-i Hacı Ab-
dülkerim, merd-i m
Dirül(?) tâbi'-i m, **1600**
Sene [11]89
- [45] Nâhiye-i Venk der-liva-i Sivas
Timar-ı Seyyid Zeynelabidin, merd-i m
Venk tâbi'-i m, **1100**
Sene [1]189
- [46] Nâhiye-i Venk der-liva-i Sivas
Timar-ı es-Seyyid Ali veled-i Sâdik,
merd-i m
Kızıl-öz tâbi'-i m, **1000**
Sene [11]89⁸¹
Sene [1]222
- [47] Nâhiye-i Kazâbâd der-liva-i Sivas
Timar-ı Seyyid Mehmed veled-i Seyyid
Sâlih, merd-i m
Çiftlik-i Sâni tâbi'-i m, **1600**
Sene [11]89
- [48] Nâhiye-i Venk der-liva-i Sivas
Timar-ı Osman veled-i Hacı Hasan,
merd-i m
Venk tâbi'-i mezbûr, **1500**
Sene [11]89
- [49] Nâhiye-i Venk der-liva-i Sivas
Timar-ı el-Hac Mustafa veled-i el-Hac
Mehmed, merd-i m
Kızıl-öz tâbi'-i m, **1000**
Sene [11]88⁸²
Sene [1]227
- [50] Nâhiye-i Kazâbâd der-liva-i Sivas
Timar-ı Osman, merd-i m
Çerçi tâbi'-i m, **600**
Sene [11]22

81 Bu kaydın üstü çizilmiştir.

82 Bu tarihin üstü çizilmiştir.

[51] Nâhiye-i Venk der-liva-i Sivas
Timar-ı Mustafa, merd-i m
Venk tâbi'-i m, **1000**
Sene [11]89

[52] Nâhiye-i Kazâbâd der-liva-i Sivas
Timar-ı Bekir, merd-i m
Çerçi tâbi'-i m, **912**
Sene [11]88

[53] Nâhiye-i Kâfirni der-liva-i Sivas
Timar-ı Seyyid Mehmed Pirî, merd-i m
Bahaeddin tâbi'-i m, **750**
Sene [11]85

[54] Nâhiye-i Kazâbâd der-liva-i Sivas
Timar-ı el-Hac Mehmed, merd-i m
Çerçi tâbi'-i m, **1500**
Sene [11]71

[55] Nâhiye-i Kazâbâd der-liva-i Sivas
Timar-ı el-Hac Ebubekir, merd-i m
Lâb tâbi'-i m, **1000**
Sene [1]160

[56] Nâhiye-i Venk der-liva-i Sivas
Timar-ı Osman, merd-i m
Kızıl-öz tâbi'-i m, **500**
Sene [11]39
Sene [1]236

[57] Nâhiye-i Venk der-liva-i Sivas
Timar-ı Üveys, merd-i m
Venk tâbi'-i mezbûr[Venk], **750**
Sene [11]22
Sene (...?)⁸³

[58] Nâhiye-i Kâfirni der-liva-i Sivas
Timar-ı Ali, merd-i m
Bahaeddin tâbi'-i m, **1500**
Sene [11]76(?)

[59] Nâhiye-i Kazâbâd der-liva-i Sivas
Timar-ı Seyyid Ali, topçı-i kal'a-i m
Çiftlik tâbi'-i m, **1200**
Sene [11]89

[60] Nâhiye-i Kazâbâd der-liva-i Sivas
Timar-ı Mustafa veled-i Mustafa Halife,
imâm-ı kal'a-i m
Bozat-alanı tâbi'-i m, **2000**
Sene [11]88

[vr. 29b]

[61] Nâhiye-i Yıldız der-liva-i Sivas
Timar-ı Mustafa, merd-i [kal'a-i] Tokad
Ahini tâbi'-i m, **1000**
Sene [1]216

83 Tahrif olduğundan okunamamaktadır.

18. ve 19. Yüzyıl Britanya Basınında Tokat ve Çevresi

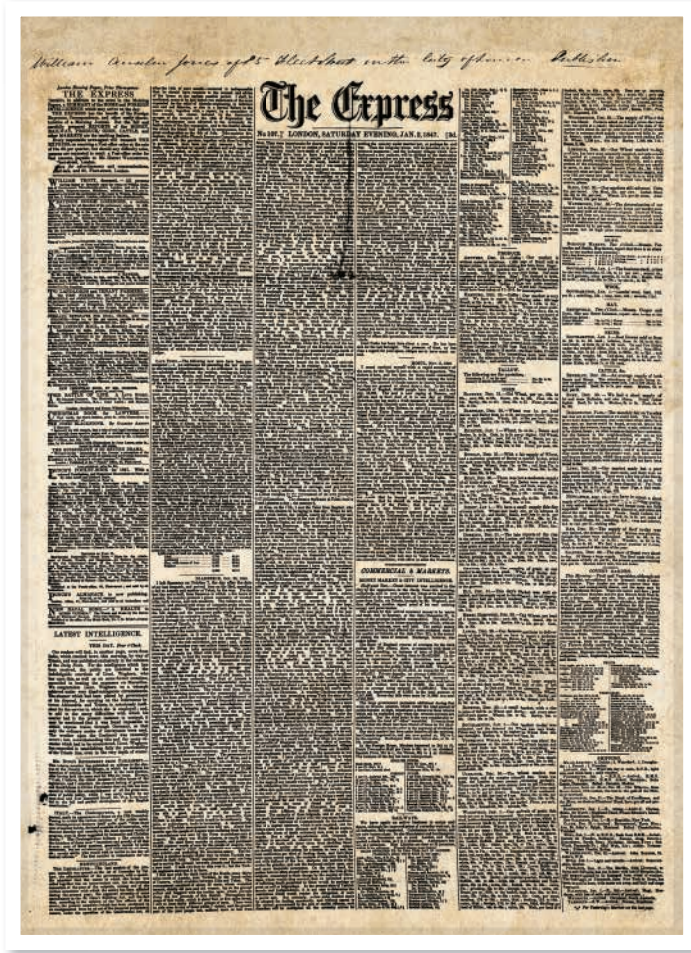
DR. ÖĞR. ÜYESİ FATİH GÜRCAN
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Giriş

Tokat, Türkiye'deki en eski yerleşimlerinden biri olarak, tarih boyunca Orta Anadolu ile Karadeniz bölgesi arasında bir geçiş arazisi olarak ön plana çıkmıştır. Gerek Yeşilirmak Nehri'nin vadisinde bulunmasından ötürü son derece verimli coğrafyası gerekse de Kuzey Anadolu ticaretinin en önemli menzillerinden biri olması münasebetiyle Tokat her daim bir çekim merkezi olarak ön plana çıkmıştır.

Tokat Anadolu'nun önemli kültür ve ticaret şehirlerinden biri olarak tarih boyunca hareketli bir yerleşim merkezi olmuştur. İstanbul'dan başlayıp Kars'a kadar uzanan Kuzey Anadolu sefer ve ticaret güzergâhının önemli bir parçası olan Tokat'a, Britanyalıların ilgisi özellikle 18. yüzyılda başlamıştır. Britanyalılar, 18. yüzyılda Anadolu'da etkin bir ticaret gücü konumuna yükselmişlerdir.

Britanyalı tüccarlar, Anadolu'daki ticari faaliyetlerini gerçekleştirebilmeleri için, sürekli haber akışına ihtiyaç duymaktaydılar. Bu ihtiyacın iki temel dayanağı bulunmaktaydı. Önce bu insanlar sürekli mal alıp sattıkları için piyasadaki cari fiyatları sürekli takip etmek zorundaydılar. İkinci neden olarak ticari faaliyet gösterecekleri bölgelerde mevcut siyasi konjonktürü ve özellikle güvenlikle alakalı enformasyonu bilmek zorundaydılar. Bu durum, başkentte yayımlanan London Gazette ile bir noktaya kadar sağlanıyordu. Zira resmî gazete hüviyetine sahip bu gazetenin en büyük problemi fiziki ebadıydı. Dönemin gazeteleri bazen tek yap-

rak bazen de iki yaprak olarak basılmaktaydı. Bu durum London Gazette'nin, hükümetin resmi kararları ve çok önemli haberler dışında detay haber vermesini fiziki ve teknik alt-yapı gereği olanaksız kılmaktaydı.

London Gazette'nin bir diğer sınırlılığı ise basıldıktan sonra okuyucunun eline geçme süresiydi. Gazete'nin herkese ulaşacak sayıda basılması bir sorun olduğu gibi Britanya'nın taşra şehirlerinde bulunan tüccarların bu gazeteye ulaşması ayrıca vakit almaktaydı. Bu durum 18. yüzyılın başından itibaren önce büyük şehirlerde sonrasında ise kasabalarda yerel gazetelerin kurulmasına neden olmuştu. 18. yüzyılın ortasına gelindiğinde Britanya matbuatı Avrupa'daki diğer ülkelerle mukayese edilmeyecek kadar büyümüş özellikle şehir bazında çeşitlenmişti. Tabii bu gazeteler yayımlandıkları şehrin tüccarlarının ihtiyaçlarını esas ala-

2 Ocak 1847
tarihli Express
(London)

arak, basın yayın faaliyetlerini sürdürmekteydiler. Bu durum yerel gazetelerin daha detaylı bilgi vermesine olanak sağlamaktaydı. Bu sayede, Osmanlı topraklarından ve Tokat özelinden detaylı bilgi almak kolaylaşmıştı. Buna karşın, Tokat'ın denize kıyısı olmayan bir iç şehir olması, doğrudan Tokatla ilgili haberlerin Türkiye ile ilgili genel haberler konteksti dahilinde verilmesine neden olmaktadır. 19. yüzyılda bu ayrıma daha çok dikkat edilmiş ve gazetelerin de mizanpajlarındaki teknik gelişimle doğrudan Tokat'a yönelik haberler yapılmıştı.

18. yüzyıl Britanya basınına alternatif sayılabilecek, Avrupa'daki tek süreli yayın geleneği, Fransa'da bulunmaktaydı. Ancak mutlakîyetin çok güçlü ve tüccar sınıfının merkezi hükümete çok bağlı şekilde hareket ettiği Fransa'da, yerel basın

İngiltere'ye göre daha geç bir gelişim göstermişti. Buna mukabil Paris merkezli basın organlarının 18. yüzyılda Tokat ile ilgili verdikleri malumat daha detaylıydı. Bu durumun temelinde, İstanbul'daki Fransız büyükelçiliğinin İngiliz elçiliğine göre çok daha profesyonel çalışmasının, Fransa'nın Osmanlı topraklarında çok daha köklü bir diplomatik ve ticari geleneğe sahip olmasının büyük payı vardı. Bu durum 18. yüzyıl ile alakalı olarak Fransız basınından daha teferruatlı bilgi edinme olanağı tanımıştı.

18. Yüzyıldaki Gelişmeler

18. yüzyılda Tokat ile ilgili ilk bilgiler, Fransız basınında kendine yer bulmuştur. Fransız basını, güncel olaylar dışında değişik ülkelere giden seyyahların seyahatnamelerini ve raporlarını gazetede yayınlamaktaydılar. Fransız basınında yer alan bu gezi yazılarından biri Tournefort Seyahatnamesiydi¹. Cizvit tarikatından bir botanik uzmanı olan ve Paris Kraliyet Botanik Bahçesi'ne atanan ve burada profesör olarak görev yapan Joseph Pitton de Tournefort, 1700-1702 yılları arasında, Osmanlı topraklarına yönelik bir seyahat gerçekleştirmiş ve bu seyahatinde gözlemlerini dile getirdiği *Tournefort Seyahatnamesi*'ni kaleme almıştı².

Tournefort'un, seyahatnamesi yayımlandıktan yıllar sonra bile, Fransız gazetelerinde Anadolu ile ilgili bir bilimsel araştırma olarak çeşitli yayınlarda kendine yer bulmuştu³. Ancak genel yazılı basında, hem daha erken tarihli olması münasebetiyle, *Mercure de France*⁴ gazetesi ön plana çıkmaktadır. 1730 yılının 1 Kasım'ında yayınlanan nüshasında bu gazetede, Tournefort'un seyahatnamesi yeniden neşredilmişti⁵. Bu seyahatnamede, Tokat ile ilgili detaylı bilgi verilmektedir. Tournefort, Tokat'ı Küçük Asya'nın (Anadolu) ticaret merkezi olarak nitelendirmiştir. Tournefort bu ticaret üssünün Anadolu'nun diğer önemli liman ve

1 Bu seyahatnamenin Türkçe tercümesi Stefanos Yerasimos'un editörlüğünde, yayımlanmıştır. İki kitaptan oluşan bu eser, toplam 22 mektuptan oluşmaktadır. Birinci kitapta yer alan ilk 10 mektup Ege Adaları ile alakalıyken, Tournefort'un ikinci kitapta yer alan 12 mektubu ise Türkiye, Gürcistan ve Ermenistan'daki gözlemleri ile alakalıydı. Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, ed. Stefanos Yerasimos, İstanbul 2005, s. 5.

2 Joseph de Tournefort, *a.g.e.* 34-37.

3 Tournefort'un yayımlandığı dergiler arasında A. Boudet'in editörlüğünde yayımlanan bilimsel bir dergi olan "*Journal oeconomique, ou Mémoires, notes et avis sur les arts, l'agriculture, le commerce et tout ce qui peut y avoir rapport, ainsi qu'à la conservation et à l'augmentation des biens de famille*", Paris 1764 ve A. Millin'in yayınladığı *Magasin encyclopédique, ou Journal des sciences, des lettres et des arts*, Paris 1796, gibi eserler yer almaktaydı.

4 Bu gazete ilk kez 1672'de *Mercure Galant* ismiyle yayınlanmaya başlanmıştır. Gazete 1724'te *Mercure de France* ismini almıştır. Joannis Guigard, *Indicateur Du Mercure de France*, Paris 1869, s. I-II.

5 1 Kasım 1730 tarihli *Mercure de France*, s. 2509-2511.

ticaret şehirleri ile olan mesafesini hesaplamıştır. Şehrin Karadeniz kıyısındaki Samsun, Sinop ve Trabzon limanları ile olan bağlantısı olduğunu dile getirmiştir. Tournefort seyahatnamesinde 28 Eylül 1701’de Tokat’a ulaştığını bildirmektedir. Şehrin dik ve hatta ürpertici yükseklikte tepelerin üzerine kurulduğu ve bir kale yapıldığını belirtmektedir. Tokat’ın Erzurum’dan daha büyük olduğunu zikreden Tournefort bu şehirde bulunan iki katlı evleri övmektedir. Ayrıca şehrin kaldırımlarına ve beledi hizmetlerine metinde yer vermektedir. Tournefort, şehrin demografik yapısı ile de ilgili bilgi vermiştir. Şehirde bariz şekilde Türk nüfusun fazlalığını dile getirmiştir.

Mercure de France seyahatnameyi fasikül fasikül yayınladığından, ileriki tarihli nüshalarda da Tokat ile ilgili malumat bulunmaktadır. Bu tarihlerde yayınlanan sayılarda da Osmanlı-İran münasebetleri, Gürcistan’dan gelen kervanlar ve Tokat’ın bu ticaret yolu üzerindeki rolü yer almaktaydı. Tournefort’un, Tokat ile yayınladığı yayılmadığı şehre ait gravür de onun seyahatnamesinin en bilinen unsurlarından biridir. Bu gravürün hemen yanında Tokatlı iki Müslüman kadına ait bir gravür yer almaktaydı⁶.

Fransız gazetelerinde kendine yer bulan bir başka seyahatname ise William Borlase’nin seyahatnamesidir. Bir İngiliz jeolog ve doğa tarihi uzmanı olan Borlase, Doğu ve Kuzey Avrupa’ya yönelik bir gezi düzenlemiştir. Bu seyahatindeki gözlemlerini yazdığı eseri “*Voyage en Pologne, Russie, Suede, Dannemarc*” adıyla Fransızca’ya tercüme edilmiştir⁷. Bu eserde, bu ülkelerden bahsedilirken Tokat’a da değinilmiştir. Borlase, Karadeniz ticaretine değinirken Osmanlı şehirlerinden de bahsetmiş ve Gürcistan’dan gelen gemilerin Trabzon’a geldiğini buradan da Tokat’a yöneldiğini belirtmişti. Yazar, Sinop limanı ve Ankara’nın ticaret güzergâhında bulunduğunu belirtmekteydi. Borlase İzmir’e kadar giden ticaret yolu güzergâhında, Tokat’ın en önde gelen ticaret merkezi olduğunu dile getirmekteydi.

7 Mayıs 1770’te yayımlanan Northampton Mercury Gazetesi, Tokatla alakalı bir isyan haberini içermektedir. Bu habere göre, Osmanlı’nın doğu topraklarında büyük bir isyan çıkmıştı. Kuşkusuz bunda Osmanlı-Rus Savaşı’nın getirdiği olumsuz havanın etkisi de büyük oynamıştı. Ordunun 1769 yılında uğradığı mağlubiyetler hem askerin moralini bozmuş hem de asker temini için taşradaki

6 M. Pitton de Tournefort, *Relation d’un voyage du Levant fait par ordre du Roy*, Lyon 1717, s. 299-300.

7 William Borlase, *Voyage en Pologne, Russie, Suede, Dannemarc*, Cenevre 1786.

birliklerin, sefer bölgelerine kaydırılmaları, ülke genelinde asayiş problemlerine neden olmuştu. Bu isyanların en büyüğü Doğu Anadolu'daki Ermeniler tarafından gerçekleşmiş ve isyan Ruslar tarafından da desteklenmişti. Bu isyan dışında isyan çıkan yerler arasında Tokat, Ankara ve Efes'teki ayaklanmalar dile getirilmekteydi. İngiliz gazetesine göre isyancılar haklıydı ve bu insanlar Osmanlı tiranlığına karşı meydan okumaktaydılar⁸. Gazete benzeri bir isyanı Filistin'de de beklemekteydi. Bu haberin bir benzeri İskoç dergisi *The Scots Magazine*'de 1 Mayıs 1770'te yayımlanmıştı⁹. Benzeri bir haber 10 Mayıs 1770 tarihli *Saturday's Post* gazetesinde yayımlanmıştı¹⁰.

19. Yüzyılda Britanya Basınında Tokat

İngilizler, denizci bir millettir ve ticaretle uğraştıkları için Anadolu'da Levant Company'nin faaliyetleri sırasında özellikle liman şehirlerinden yararlanmışlar ve yazılı kaynaklarında bu liman şehirlerini bahsetmişlerdir. Ancak daha iç bölgelerde yer alan şehirleri, genellikle kaynaklarda zikretmemişlerdir. Bu durum Tokat için özellikle 18. yüzyılda geçerlidir. Savaş gibi ekstra durumlar dışında, Tokat ile ilgili malumat 18. yüzyıl İngiltere basınında azdır. Ancak 19. yüzyılda veri transferinde hızın ve çeşitliliğin artması, İngilizler'in kıyıda yer almayan fakat ticaret yolu üzerinde olan şehirlerle de alakalı olarak malumat vermelerine neden olmuştu. Özellikle Osmanlı ile İran arasındaki ticaret yolu İngilizler için büyük ehemmiyet arz etmekteydi ve bu yol hakkında fırsat buldukça malumat vermekteydiler. İşte bu nedenden ötürü İpek yolu ticaretinin canlılığı okuyuculara aktarılmaktaydı.

İskoçya'da yayımlanan *Edinburgh Evening Courant* gazetesi 1832'de bu konuyu dile getirmiş ve Tokat'ın önemine vurgu yapmıştı¹¹. Gazetede, Türkiye-İran arasında geliri 750.000 sterlinden daha az değerde olmayan bir kervan yolu işlediğini belirtmekteydi. Burada Britanya malları değer görmekteydi. Bu ticaret yolunun Türk sınırlarındaki başlangıcı deniz yolundan Trabzon ile kara yolundan Erzurum ile başlamaktaydı. Gazete Britanyalı tüccarlara Boğazlar açık olduğu

8 7 Mayıs 1770 tarihli *Norhampton Mercury*, s. 2.

9 1 Mayıs 1770 tarihli, *The Scots Magazine*, s. 39.

10 10 Mayıs 1770 tarihli *Bath Chronicle and Weekly Gazette*, s. 1.

11 29 Ekim 1832 tarihli *Edinburgh Evening Courant*, s. 4.

için Trabzon yolunun da kullanılabileceğini belirtmekteydi. Ancak Huzistan'dan İstanbul'a doğru gitmekte olan bir yazar gezi yazısında, ticaret yolunun Kars, Van, Diyarbakır, Erzincan, Tokat ve Ankara'dan geçtiğini ve bu şehirlerin büyük birer ticaret merkezi olduğunu dile getirmişti. Bu ticaret yolu üzerinden ipek elbiseler, pamuklu ürünler, sofrta takımları, porselenler, lületaşları, tahıl ürünleri, ateşli silahlar dâhil her şey geçmekteydi. Bu gelen malların büyük kısmı Alman ve İtalyan tüccarlar tarafından ithal edilmekteydi.

Bu ticari olayla aynı tarihte bir İngiliz misyonerin Tokat'a seyahati de konu olmuştu. Tebriz'e ulaşan İngiliz misyoneri Mr. Joseph Wolff, Ankara'ya gittiğinde çok sayıda Ermeni Katolik ile karşılaşmış ve Katolik Ermeni Patriği tarafından konukseverlikle karşılanmıştı. Mr. Joseph Wolff, buradan Tokat'a geçmişti. Wolff burada bir süre ikamet ettikten sonra Niksar'a gitmişti. Niksar'dan antik Neo-Cesario yolunu takip ederek Trabzon'a gitmişti. Buradaki İngiliz Konsolosu Mr. Brant'ın evinde kalan Joseph Wolff buradan Erzurum'a ve sonra da Tebriz'e gitmişti. Mr. Joseph Wolff'un bölgedeki Ermeni nüfus hakkındaki yorumları İngilizler'in Orta Anadolu bölgesindeki gelecekteki misyonerlik faaliyetleri ile doğrudan alakalıydı¹².

Tokat'tan haber akışının oldukça yoğun oluşu bir yıl olan 1832'de Suriyeli Emir Beşir'in sürgünü, İngiliz gazetelerine haber olmuştur. Lübnan'da Sünni Müslüman olan Şihabi ailesine mensupken ailenin bazı üyeleri ile Marunî Katolik Hıristiyanlığa geçen Beşir Şihabi, Lübnan ve Suriye bölgesinde 19. yüzyılın başlarında etkin bir isimdi. Bazen Dürzîlerle iş birliği yapan, bazen diğer Arap aşiretleri ile rekabet veya ittifak kuran, Şihabî Osmanlı'ya karşı önemli bir süre otonomisini korumuştur. Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa ile Osmanlı'nın Suriye'deki valisi Abdullah Paşa arasında kalan ve İbrahim Paşa'yı tercih eden Emir Beşir, Osmanlılar tarafından kısırılınca, sürgüne gönderilmişti. Bu olay İskoç basınında kendine yer bulmuştu¹³. Gazeteye göre, Beşir Şihabî önce İstanbul'a gelmişti. Beyoğlu'ndaki Fransız elçilik yetkilileri bu uygulamanın son derece gaddarca olduğunu dile getirmişlerdi. Buradan kayıkla Üsküdar'a geçilmiş ve Maruni liderin Tokat'a doğru yolculuğu başlamıştı. Emir kendi adamlarını yanına alarak hareket etmesi ile meşhur olsa da, bu kez Bâb-ı Âli tarafından kendisine af yoktu. Tokat'ın sürgün yeri olarak seçilmesinin nedeni dağlarla çevrili

12 5 Haziran 1832 tarihli *Cork Constution*, s. 4.

13 29 Ekim 1832 tarihli *Edinburgh Evening Courant*, s. 4.

küçük bir kasaba olmasından kaynaklanıyordu. 18. yüzyıldaki İngiliz ve Fransız gazetelerinde oldukça büyük boyutlu olarak tanımlanan Tokat 19. yüzyılda artık istenildiği kadar büyümeyi başaramadığı için, bu kez küçük bir kasaba olarak adlandırılmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda başında karşılaştığı Mehmet Ali Paşa krizi sırasında, Tokat'taki asayişî negatif yönde etkilemişti. Buna Tanzimat'la beraber konulan yeni düzenlemelerin Tokat'taki Türk reayanın gösterdiği olumsuz etki de eklenince, Tokat ve ona bağlı kasabalarda 1840'ta bir isyan hareketi gerçekleşmişti¹⁴. Gazeteye göre Bâb-ı Âli isyanı bastırabilmek için, bir Avusturya buharlısını kiralamış ve bölgeye 1.500 kadar Arnavut askeri sevk etmişti. Aynı boyutta ikinci bir takviye birlik de bölgeye gönderilecekti. Elde edilen bilgilere göre ilk hamle istenilen başarıda olmuştu. Gazetenin ilginç bir şekilde bakış açısı da bu olayda Bâb-ı Âli'den yana olmuş, isyancıların hukuk vasıtasıyla ele getirileceğini belirtmişti.

Mısır Meselesinin oluşturduğu mali buhran, Tokat'ın mali yükünü ve maalesef yolsuzlukları da artırmıştı. Bell's New Weekly Messenger gazetesine göre¹⁵ Bâb-ı Âli'nin, harcamalar arttığı halde hazineye 700.000 keseden fazla parası bulunmamaktaydı. Bu geliri artırmak için en alt düzeyli memurdan en üst düzey paşalara kadar herkese para toplama görevi verilmişti. Tokat Vilayeti'ndeki hanelerde 180.000 kuruş gelir ele elde edilirken, bu gelirin sadece 17.000 kuruşu devlet hazinesine gitmiş geri kalan devlet adamları arasında paylaşılmıştı. Bu durum Tanzimat idaresinin henüz sistemli bir vergi toplama metodu oluşturamadığını açıkça ortaya koymaktaydı.

1847'de Anadolu ile ilgili bir gezi yazısı¹⁶ Tokat'ın sosyo-kültürel hayatıyla alakalı güzel bilgileri ortaya koymuştu. Amasya'dan sonra tanıtılan Tokat, meyveleri ve kilometrelerce uzanan meyve bahçeleri ile meşhur bir vilayetti. Ergani-Maden bölgesinden çıkarılan bakır, rafine elde edilmekteydi. Cevherdeki bakır oranı %20'dir ki bu oran, hiçbir bakır madeninde olmadığı kadar fazladır. Kısmi cevher daha sonra Tokat'a gönderilir ve tam bir işlemci artırımına tabi tutulur. Tokat'a gelindiğinde bakır oranı ise yüzde 75'e ulaşır geri kalan yüzde 25 demir ve sülfürden müteşekkildir. Bir Avusturyalı yönetici madenin eritme işlemine nezaret

14 4 Eylül 1840 tarihli *Dublin Evening Mail*, s. 2.

15 24 Kasım 1839 tarihli *Bell's New Weekly Messenger*, s. 2.

16 2 Ocak 1847 tarihli *Express (London)*, s. 1.

Tokat Ulu
Cami (Hasan
Erdem Arşivi)

etmektedir. Bu işlemde Batılı metotlara geçilmesi hem hızı hem de verimliliği artırmıştır.

Aşiretler ve göçebe çadırların, hayvan otlatırken oluşturdukları sorunlar ise oldukça geç bir dönem olan 1846 yılında bile *Morning Post* Gazetesinde yer almıştı¹⁷. Gazetenin muhabiri Türkiye'deki gelişmeler ile ilgili geniş bir haber kaleme almıştı. Haberin içinde, şu satırlar yer almaktaydı: Tanzimat reformları imparatorluğun daha gelişmiş bölgelerinde paşaların sınırsız yetkilerini limitlendirdiği için hak ve hukuk adına olumlu bir gelişmedir. Ancak aşiretlerin yoğun bulunduğu bölgelerde bu bir cezai sorun doğurmaktadır.

Yazar, durumu şu şekilde anlatmaktaydı: “Mesela Tokat ve Zile civarında hasattan sonra, aşiretlere küçük bir haraç karşılığında, sürülerini ovada otlatmaları için hükümet tarafından izin verilmiş gibi görünüyordu. Aşiretlerinden bu parayı toplamakla görevli iki reis yolda bizi karşıladı; sert görünüşlü adamlardı ama iyi silahlanmış ve teçhizatlandırılmışlardı. Bize yaklaştıklarında, yanaşarak selam verdiler ve sonrasında dörtnala gidip bizi geçtiler. Ziyaret ettiğimiz çadırlarda yaşlı erkekler, kadınlar ve çocuklardan başka kimseyi göremeyince şaşırдық. Geri kalan herkes sığırlarına veya daha sonra öğrendiğimiz gibi, bu aşiretler civardaki dağlarda yaşayan Afşarların büyük kabilesine mensuptular. Onlar, kural tanımaz ve inatçı bir gruptur ve büyük bir kısmı Tokat'a vardığımızda, köyleri korumak için düzenli birlikler-

¹⁷ 29 Aralık 1846 tarihli *Morning Post*, s. 5.

den oluşan güçlü bir müfrezenin az önce gönderildiğini gördük ve bize yollarda birçok soygunun işlendiği söylendi”.

1860 yılında ise, *The Scotman* gazetesinde¹⁸, Dr. Baths’ın Anadolu’ya yaptığı seyahate ait, yolculukla alakalı bir gezi yazısı telif edilmişti. Yazıda Dr. Baths’ın Tokat gözlemlerini şu şekilde yer almaktaydı: “Amasya’ya doğru ilerlendi. Buradan Tokat’a geçildi. Bu bölgenin antik yapıları ve mağaraları, en üst düzeyde arkeolojik ilgiyle dolu ayrıntılı bir raporun konusu yapıldı. Yazar bunları çizimleriyle gösterdi. Tokat’tan Hacıköy (Gümüşhacıköy), Akpınar ve Boğazköy’e gidildi ve ayrıca Kapadokya eyaletinin Asur ve Medyan satraplarının eski başkenti Pterion’un (Kerkenes dağı yakınları) kalıntıları da ziyaret edildi”. Aynı haber *Aberdeen Press and Journal* gazetesinde de yayımlanmıştı¹⁹.

19. yüzyıl Britanya basınına yansıyan bir başka olay ise, Anadolu’da yaşanan kıtlıktı. Birçok Britanyalı gazetenin²⁰ kaleme aldığı bu büyük kıtlık Niğde, Konya, Yozgat, Tokat, Ankara gibi Orta Anadolu şehirlerini çok olumsuz etkilemişti. Yaklaşık 40.000 milkare (103.000 kilometrekare) bir alanı kapsayan bir bölge büyük bir kıtlığın pençesine düşmüştü. Bu haberlerden birinin kaynağı da Amerikalı bir misyoner olan Amerikan Yabancı Misyonlar Kurulundan Rahip Dr. Clark’tı. Clark’ın Kayseri’de bulunan meslektaş J. O. Barrows’tan aldığı ve o bölgede hüküm süren korkunç kıtlığın ayrıntılarını anlatan 10 Temmuz tarihli bir mektubu kamuoyuna açıklamış ve İngiliz gazeteleri İstanbul mahreçli olarak bu haberi yayınlamıştı. Bay Barrows şunları yazmıştı:

“Bizim seksen doksan mil kuzeyimizde yer alan Yozgat’tayken, çok şiddetli olan kıtlığa ve ayrıca Ankara’nın ötesindeki tahribata tanık oldum. Birçok köy tamamen terk edilmiş durumdadır. Bazılarında bir, bazılarında iki bazılarında ise üç hane kalmış durumdadır. Yozgat’ın ötesindeki bir Protestan kilisesinin bulunduğu Sungurlu ilçesinde 6.000 kadar kişi açlıktan öldü. Pek çok insan haftalarca çimlere yattı ve sonra öldü. Yaşlı adamlar, göğüslerinde bebek olan anneler, çocuklar, genç erkekler, yarı çıplak genç erkekler ve kızlar, yalvarıyorlar, ağlıyorlar, bayılıyorlar, ölüyorlar”²¹.

18 6 Eylül 1860 tarihli *Scotsman*, s. 3.

19 12 Eylül 1860 tarihli *Aberdeen Press and Journal*, s. 6.

20 4 Eylül 1874 tarihli *Bicester Herald*, s. 3., 22 Eylül 1874 tarihli *Edinburgh Evening News*, s. 3.

21 5 Eylül 1874 tarihli *West Somerset Free Press*, s. 6.

Sonuç

İngiliz ve Fransız gazeteleri, Osmanlı tarihinin özellikle 18.ve 19. yüzyıl incelemelerinde önemli bir yere sahiptirler. Bu yayınlar ülkelerinin bakış açısıyla, Osmanlı imparatorluğundaki gelişmelere yaklaşımlar da gözden kaçan birçok detaylı bilgi bu gazetelerde kendine yer bulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğunun, İstanbul'dan İran'a doğru uzanan ana ticaret aksarından biri üzerinde yer alan Tokat şehri, özellikle 18. yüzyılda gerek İngiliz gerekse de Fransız tüccar veya seyyahların uğrak noktalarından biridir. Bunun karşın 18. yüzyılın sonlarına kadar Tokat ile haberlerin büyük çoğunluğu Fransız basınından gelmekteydi. İngiliz basını bu dönemde daha gelişmiş olmasına rağmen, İngiliz tüccarların kara yollarından çok deniz vasıtasıyla hareket etmeleri Tokat'ın İngiliz gazetelerinde kendine daha az yer bulmasına neden olmuştur. Fransızlar ise günlük gelişmeleri gerek gazeteler gerek dergilerde değerlendirdikleri gibi, özellikle antik çağda Tokat ile ilgili araştırmaları dile getirmişlerdir.

19. yüzyılda ise bilgi alışveriş akışında artış ve haberleşme olanaklarının artması İngiliz basınında Tokat'ın zaman zaman kendine yer bulmasına olanak sağlamıştır. İngiliz basını Tokatla ilgili muhtelif konularda haber hazırlamıştır. Tokat'ın tarihsel önemi, şehirdeki meyve üretimi, Tokat'ta bakır madenlerinin rafine edilmesi, Tokat'tan vergi toplanması ile alakalı meseleler, Tokat'ta bulunan aşiretlerin faaliyetleri, İpek ticaret yolu üzerinde önemli bir durak noktası olan Tokat'a getirilen ürünler, Tokat'taki misyonerlik faaliyetleri ve özellikle bölgedeki Ermeniler'e yönelik misyonerlik faaliyetleri ve Tokat ve çevresinde yaşanan kıtlık gibi olaylar İngiliz basınında teferruatlı olarak yer bulmuştur. İngilizler bu haberleri bazen konsoloslukları ve büyükelçilikleri vasıtasıyla, bazen bölgeye giden seyyahlardan aldıkları izlenimlerden faydalanarak, bazense doğrudan bölgeye gönderdikleri muhabirleri vasıtasıyla göndermekteydiler.

Avrupa basınıının irdelenmesi, bir Anadolu şehrinin tüm dinamiklerini anlamak için tek başına yeterli bir kaynak değildir. Buna mukabil, gözden kaçan pek çok konunun irdelenmesi ve eldeki verilere ek bilgi sağlanması bakımından büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda daha fazla gazete ve dergi tarandıkça Tokat ve birçok Anadolu şehrine ait yeni bilgiler bulunarak, literatüre kazandırılabilir.

Osmanlı'nın Son Döneminde Tokat'ta Yaşanan Depremler (1825-1923)

DOÇ. DR. SELAHATTİN SATILMIŞ - ZEHRA İRKİN
Aksaray Üniversitesi Milli Eğitim Bakanlığı

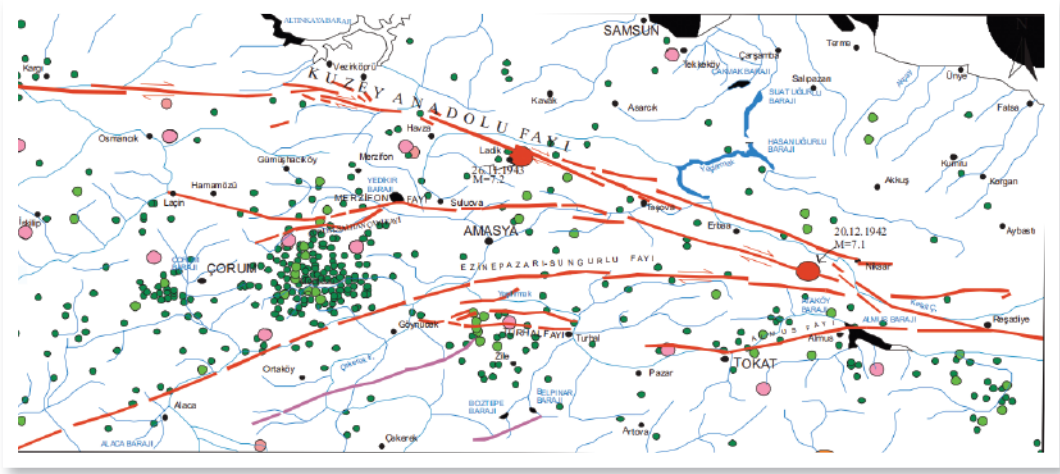
Giriş

Tokat, 1 Ocak 2019'da yürürlüğe giren Türkiye Deprem Tehlike Haritası'na göre en fazla deprem tehlikesi taşıyan illerdendir. Birçok fay hattını barındıran Tokat'tan geçen en önemli fay hattı, Anadolu'yu kuzeyinden doğu-batı yönünde kesen Kuzey Anadolu Fay Zonu (KAFZ)'dur. Batıda Saros Körfezi'nden başlayan KAFZ, doğuda Erbaa'nın kuzeyi-Niksar'ın güneyi-Reşadiye-Koyulhisar-Suşehri üzerinden geçerek Erzincan Ovası'na ulaşır. Genişliği 10 ilâ 100 m arasında değişen KAFZ'nin Koyulhisar-Niksar segmenti dar bir şekilde uzanmaktadır¹. Ayrıca KAFZ'dan ayrılan ve bu fay hattının devamı olan üç fay hattı da Tokat il sınırlarından geçmektedir. Bunlardan birincisi, Niksar'ın güneyinde KAFZ'dan ayrılan Merzifon-Esençay Fayı'dır ki, büyük oranda doğu-batı doğrultusunda KAFZ'a paralel bir şekilde, Erbaa'nın güneyinden ve Amasya'nın kuzeyinden geçerek İskilip'e kadar uzanır². Bir diğeri Niksar'ın 10 km güneyinde KAFZ'dan ayrılarak Ezinepazarı'ndan, Amasya'nın güneyinden ve Sungurlu'dan geçen Ezinepazarı Fayı'dır. KAFZ'dan Reşadiye civarında ayrılan Almus Fayı ise Almus'tan ve Tokat kasabasının kuzeyinden geçer. Bu fay hattı batıya doğru ilerlese de Tokat'tan sonra belirginliğini yitirir. Ayrıca yörede KAFZ'la bağlantısı olmayan iki fay hat-

1 Gökhan Demir, *Kuzey Anadolu Fayı Üzerinde Niksar-Suşehri Arasındaki Alanın CBS Tabanlı Heyelan Duyarlılık Analizi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Doktora Tezi, Trabzon 2011, 1-9; Haluk Eyidoğan, *50 Soruda Deprem*, İstanbul 2012, 189.

2 Selim Özalp, "Samsun İlinin Depremselliği Açısından Kuzey Anadolu Fayı", *Samsun İlinin Deprem Riski ve Alınabilecek Önlemler Sempozyumu*, ed. Tülay Bakır-Azer A. Kasımlı, 2012, 58.

Şekil 1:
Tokat ve
çevresinden
geçen fay
hatları¹

1 Tefik Erkal-Şerafettin Ateş, "Doğal Tehlikelerin Değerlendirilmesine Bir Örnek: Taşova", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9/1 (2011), 70.

tı bulunmaktadır. Bunlardan birisi Tokat kasabasının güneyinden geçen Gökçe Fayı, diğeri ise Turhal'ın kuzeyinden başlayarak batıya doğru ilerleyen Turhal Fayı'dır³. Bkz. (Şekil 1)

Bu makalenin sahasında yani günümüz Tokat ili sınırlarında meydana gelen depremleri topluca ele alan tek müstakil çalışma, Baki Canik'in kaleme aldığı "Tokat'ın Depremselliği ve Tarihte Geçirdiği Depremler" başlıklı bildiri metnidir. Bahsi geçen çalışma, çok da sağlıklı bilgiler içermeyen deprem kataloglarından faydalanılarak hazırlanmıştır⁴. Ayrıca Nicholas Ambraseys tarafından hazırlanan *Earthquakes in the Mediterranean and Middle East A Multidisciplinary Study of Seismicity up to 1900* isimli eser ile yine Ambraseys'in Caroline Finkel ile birlikte yazdıkları *Türkiye'de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler 1500-1800* isimli eserde Tokat'ta yaşanmış olan bazı depremlere yer verilmiştir. Tarafımızdan hazırlanan bu çalışmada ise arşiv belgeleri, dönemin gazeteleri ve seyahatnameler esas alınarak kaleme alınmış olması sebebiyle özgün bir niteliğe sahiptir.

1939, 1942 ve 1943 yıllarında maruz kaldığı depremlerde büyük yara alan Tokat⁵, daha eski tarihlerde de çok sayıda depreme maruz kalmış ve bunların bazılarında maddi-manevi kayıplara uğramıştır. 1418, 1481, 1498 ve 1543 yıllarında yaşanan depremlerde küçük ya da orta derecede kayıplar yaşayan Tokat, 1668 depremin-

3 Fay Üzerinde Yaşayan İllerimiz: Tokat Raporu-11, 2021, 6.

4 Baki Canik, "Tokat'ın Depremselliği ve Tarihte Geçirdiği Depremler", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, Tokat 1986, s. 238-250.

5 İsmet Üzen, "1942 ve 1943 Erbaa Depremleri", *Karadeniz Araştırmaları*, 40 (2014), 77-93.

de çok büyük tahribata uğramıştır⁶. Orta ve Kuzey Anadolu'da birçok şehirde büyük tahribata neden olan bu depremde Tokat'ta çok sayıda evin yanı sıra kalenin surlarının bazı kısımları yıkılmış ya da çatlamıştır. Depremde Behzad Camii, kalenin içindeki cami ve Taşhan Camii'nin minaresinin külâhı yerle bir olurken birçok cami de hasar görmüştür. Ayrıca deprem, Tokat sancağına bağlı birçok kaza ve köyün harap olmasıyla sonuçlanmıştır. 1776 ve 1777'de meydana gelen depremlerde de Amasya ile Tokat'ın ciddi miktarda hasar gördüğü kayıtlara geçmiştir⁷.

Ağustos 1825 Tokat ve Amasya Depremi

1825 depremi, oldukça şiddetli derecede meydana gelmiş ve çok geniş bir sahayı etkilemiştir. Nitekim bu deprem, arşiv kayıtlarına “zelzele-i azîme (büyük deprem)” olarak yansımış ve afet sırasında yıkılan bazı dini kurumların tamiri hakkında bilgiler verilmiştir. Dönemin Sivas Valisi Mehmed Paşa'nın 1827 yılına ait bir yazısından anlaşıldığı üzere Turhal'ın kuzey doğusunda yer alan Kazabad (Kazova) nahiyesinin Biskeni (Derekaya) ve Gökseni köyleri arasında bulunan Evakim Ana isimli Ermeni manastırı depremde önemli derecede hasar görmüştür. Yıkılmaya meyilli hale gelen manastırın tamir edilmesi için hükümetten ruhsat talep edilmiştir⁸. Bu talebin neticesinde manastırın aslına uygun bir şekilde yapılması kaydıyla ruhsat verilmiştir⁹. Bölgeyi ziyaret eden seyyahlardan Lesseps de bu depremin Tokat ve civarında etkili olduğunu belirtmiştir¹⁰.

Depremin en fazla yıkıma yol açtığı yerlerden birisi Niksar'dır. Nitekim bölgeyi ziyaret eden Fransız Seyyah Eugene Bore, *Correspondance et Memoires d'un Voyageur en Orient* isimli seyahatnamesinde, Roma İmparatorluğu döneminde inşa edilen Neocesaree (Yenişehir Kalesi)'nin yani Niksar'ın bu depremde tamamen yıkılarak harabeye döndüğünden bahsetmektedir. Seyyahın verdiği bilgilere göre daha önce kale içinde yerleşik olan halk, depremden sonra kale duvarlarının

6 Nicholas Ambraseys, *Earthquakes in the Mediterranean and Middle East A Multidisciplinary Study of Seismicity up to 1900*, London 2009, 387, 398, 415, 441.

7 Nicholas Ambraseys, 512-515, 606; Nicholas Ambraseys, Caroline Finkel, *Türkiye'de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler 1500-1800*, çev. M. Koçak, Ankara 2006, 75-79, 151.

8 BOA, HAT, nr. 1025/42739, 29 Z 1242; HAT, nr. 1025/42739-E, 15 M 1243; HAT, nr. 1025/42739-F, 29 Z 1242; HAT, nr. 1025/42745, 29 Z 1242; HAT, nr. 1294/50248, 29 Z 1241.

9 BOA, HAT, nr. 1025/42746, 1 RA 1243.

10 T.H. Lesseps, “Documents at Communications” *Bull. Soc. Geogr.*, 4, 1825, 375.

dışına yeni köylerini kurmuşlardır¹¹. Seyyah T.B. Armstrong da Eugene Bore'nin Yenişehir Kalesi'nin depremde tamamen yıkıldığına dair verdiği bilgileri doğrulamaktadır. Ayrıca Armstrong, Kelkit Çayı yakınlarındaki bir kayanın deprem sırasında aşağı yuvarlandığından bahsetmektedir¹². İki seyyahın verdiği bilgilerden sadece bu yerleşim birimini çevreleyen kalenin değil, aynı zamanda kale içindeki evlerin de yıkıldığı anlaşılmaktadır.

Seyyah Lesseps'in verdiği bilgilere göre deprem Merzifon'da da etkili olmuş ve can kayıplarına yol açmıştır¹³. Ambraseys ise bu depremde Erbaa'da çok sayıda binanın yıkıldığından ve can kayıpları yaşandığından bahseder, ancak bu bilgilerin doğrulanamamış bir kaynaktan alındığını ifade eder¹⁴. Depremin Erbaa'nın doğusunda yer alan Niksar ile batısı ve kuzey batısında yer alan Amasya ve Merzifon'da yıkıma, hatta can kayıplarına yol açtığına dair kayıtların olması, 1825 depreminde Erbaa'nın da ciddi bir şekilde etkilendiğine, diğer bir ifadeyle Ambraseys'in kaynağının verdiği bilgilerin doğruluğuna işaret etmektedir.

Arşiv vesikaları bu depremin Amasya'daki hasarları hakkında bilgi vermektedir. Vesikalardan kentte bulunan Haremeyn Evkâfı'na bağlı Sultan Bayezid Han-ı Veli Camii, Medresesi, İmareti ve diğer bazı kısımlarının çok fazla hasar gördüğü ve tamire muhtaç hale geldiği anlaşılmaktadır. Amasya Kadısı Mehmed Efendi ve bilirkişiler tarafından bahsi geçen binalar incelenerek 9001 buçuk kuruş masrafla tamirlerinin gerçekleştirilebileceği hesaplanmıştır. Ayrıca binaların tamirinin adı geçen vakfın yetkilisi Ahmed Kâmil Efendi tarafından yaptırılması kararlaştırılmış ve masrafların Haremeyn Hazinesinden karşılanması uygun görülmüştür.¹⁵ Amasyalı Abdizâde Hüseyin Husameddin Bey de *Amasya Tarihi* isimli kitabında bu depremin verdiği hasarlara değinmektedir. Hüsameddin Bey, Hicri 1241 (1825) depremi nedeniyle Amasya'da bulunan Beyler Sarayı'nın tamamen yıkıldığını, buranın depremden sonra boş bir arsa halini aldığını ve sarayın kıymetli taşlarının yer altında kaldığını belirtmektedir¹⁶.

11 Eugene Bore, *Correspondance et Memoires d'un Voyageur en Orient*, 1, Paris 1840, 317, 421.

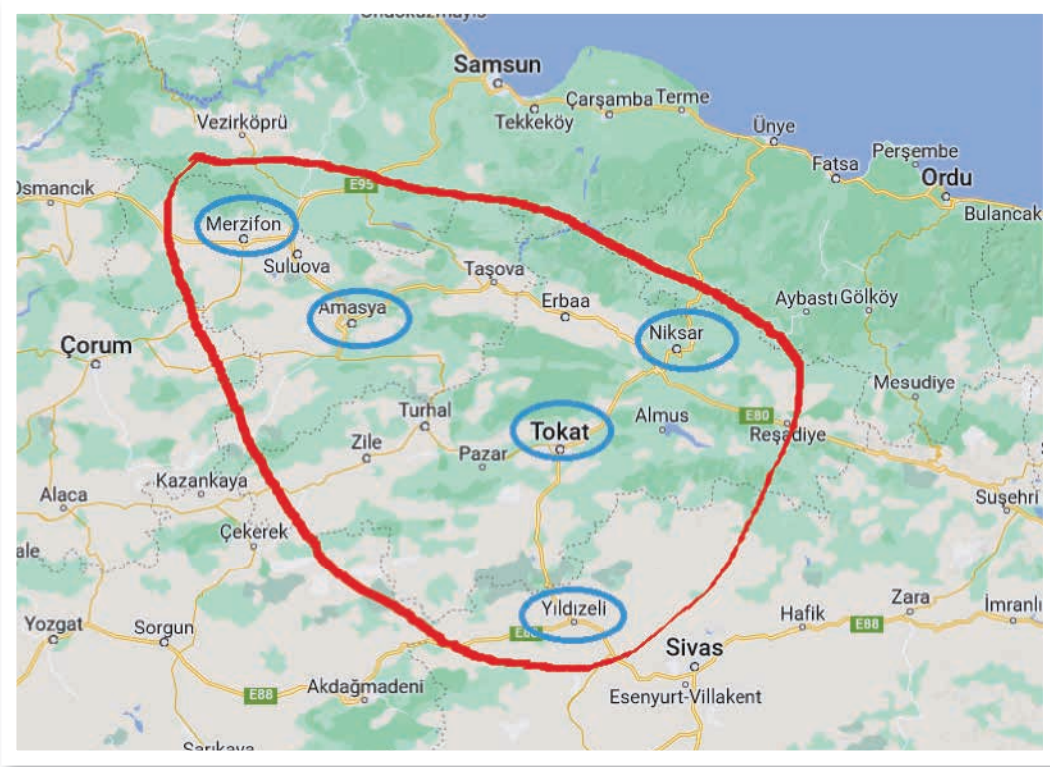
12 T.B. Armstrong, *Journal of the Travels in the Seat of War*, London 1831, 192.

13 T.H. Lesseps, "Documents at Communications" *Bull. Soc. Geogr.*, 4, 1825, 375.

14 Nicholas Ambraseys, 639.

15 BOA, HAT, nr. 1573/30, 09 CA 1243.

16 Birçok depremde hasara uğrayan Beyler Sarayı, 1148 (24 Mayıs 1735-11 Mayıs 1736) yılında meydana gelen depremde hasar gördükten sonra bir daha tamir edilmediğinden harap bir halde bulunmaktaydı. Amasyalı Abdizâde Hüseyin Husameddin, *Amasya Tarihi*, İstanbul 1927, 52.

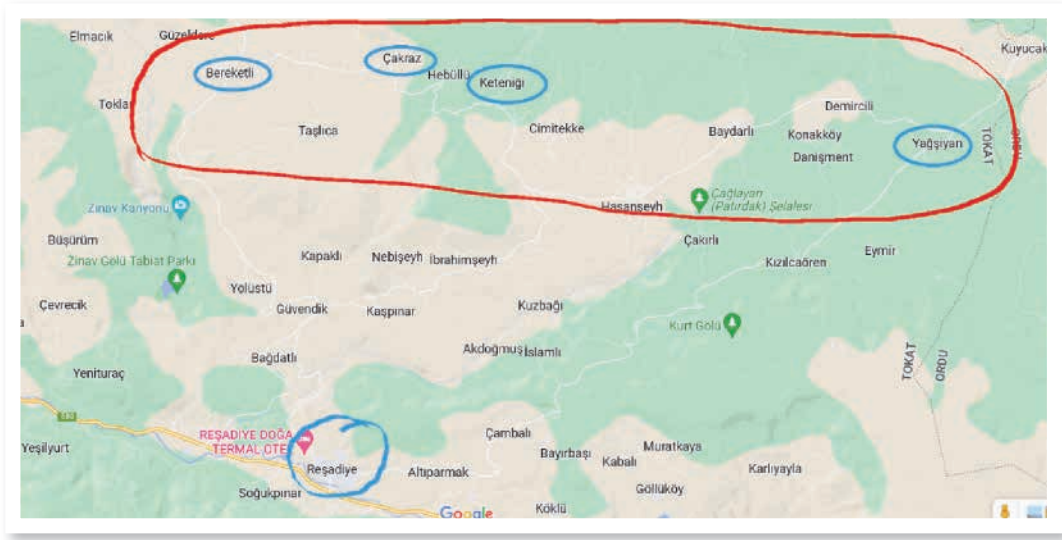

Şekil 2: 1825 depreminin etki alanı

Deprem vermiş olduğu zarar sadece Tokat ve Amasya'daki hasar ve can kayıplarıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda Sivas'a bağlı Yıldızeli de afetten etkilenmiştir. Öyle ki padişaha hitaben kaleme alınan 26 Eylül 1827 tarihli bir yazıdan anlaşıldığı üzere Sivas'ın Yıldızeli kazasında bulunan Ermenilere ait bir manastır ile müştemilatından olan misafir odaları, mutfak, ahır ve samanlığın duvarları hasar görmüştür. Aynı yazıda bu yerlerin deprem sonrasında geçen zamanla birlikte daha fazla harap olduğundan bahisle tamir edilmesi için ruhsat talebinde bulunulmuştur¹⁷.

Kaynaklarımızın kısıtlı bilgiler vermesi nedeniyle 1825 depreminde toplamda kaç binanın yıkıldığı hakkındaki bilgilere ulaşmak mümkün olmamıştır. Bununla birlikte birçok farklı kaynaktan yararlanarak yukarıda aktarılan bilgiler topluca değerlendirilerek depremde cami, medrese, manastır, saray ve kale gibi çok sağlam yapıları binaların yıkıldığı dikkate alındığında bu afetin çok geniş bir

17 BOA, HAT, nr. 1025/42745, 05 RA 1243.

Şekil 3: 1875 depreminin etki alanı

alandanda etkili olduğu, bahsedilen binaların yanı sıra çok sayıda ev, dükkân, ahır, samanlık vs. binaların da yıkılmasına yol açtığı tahmin edilebilir. Ayrıca depremin Tokat, Niksar, Erbaa, Amasya, Merzifon ve Yıldızeli'ni içine alan geniş bir coğrafyada etkili olması, hasarın sadece bu yerlerle sınırlı olmadığına, özellikle de bu bölge içerisinde bulunan başka yerleşim birimlerinde de tahribata yol açtığına işaret etmektedir.

23 Nisan 1875 Reşadiye Depremi

Gece meydana gelen deprem, Reşadiye'nin kuzeyi ile kuzeydoğusundaki köylerde etkili olmuştur. Depremde Yağşiyân, Keteniği, Bereketli ve Çakraz köylerinde hasar meydana gelmiştir¹⁸.

17 Nisan 1891 Niksar Depremi

Deprem, Niksar'da çok küçük miktarda hasar meydana getirmiştir. Ertesi gün akşam vakitlerinde depremin bir defa artçı şoku yaşanmıştır¹⁹.

18 Nicholas Ambraseys, 739.

19 The Levant Herald, XI/17, 27 Nisan 1891.

6 Mart 1892 Niksar Depremi

Deprem, gündüz saat 12.37 sularında meydana gelmiştir. Niksar kasabasında ana deprem yaşandıktan sonraki ilk dört saat içinde yedi defa artçı şok hissedilmiştir²⁰.

14 Mart 1892 Niksar Depremi

Gece saat 22.16'da başlayan depremler sabaha kadar sürmüştür. Bu saatten sabaha karşı saat 05.46'ya kadar başlangıçta şiddetlice ve sık, sonraları aralık aralık ve hafifçe olmak üzere yirmi deprem yaşanmıştır. Bir sonraki günün akşamında saat 22.17'de iki, gece 06.47'de bir defa olmak üzere üç defa artçı şok meydana gelmiştir. Çok sayıda yaşanan depremlerin hiç birisi de hasara yol açmamıştır²¹.

28 Şubat 1893 Tokat Depremi

Tokat kasabasında orta derecede hasar meydana getiren bu şiddetli deprem, birkaç evi oturulamaz hale getirdiği gibi çok sayıda evde de hasara yol açmıştır. Hasarlı binaları incelemek üzere görevlendirilen teknik komisyon, yıkılması ya da tamir edilmesi gereken binaları belirlemiş, toplam 100.000 liralık zararın oluştuğunu tahmin etmiştir²².

6 Ağustos 1900 Pazar ve Ulaş Depremi

Deprem, Pazartesi günü Tokat'ın güney batısında yer alan Pazar köyünde oldukça şiddetli derecede meydana gelmiştir. Sarsıntının tesiriyle bazı haneler ahırlarıyla beraber yıkılmış, bazı duvarlarda çatlaklar oluşmuştur. Can kaybı yaşanmamışsa da bölge halkı depremin şiddeti sebebiyle korku ve telaşa kapılarak evlerine girmek istememiş ve bahçelerde barınmaya başlamıştır. Afettede halka yardımda bulunmak üzere bölgeye özel memurlar gönderilmiştir.²³ Aynı tarihlerde Tokat'a bağlı Varaz (Ulaş) köyünde de hasar meydana getiren bir deprem yaşandığı arşiv

20 BOA, Y.PRK.UM., nr. 21/37, 7 Ş 1308.

21 BOA., Y.PRK.UM., nr. 21/37, 7 Ş 1308.

22 The Levant Herald, XIII/20, 15 Mayıs 1893.

23 Tercümân-ı Hakikat, nr. 6941, 26 R 1318.

31 Ekim 1901 Tokat Depremi

Deprem, gündüz saat 10.30'da hafif şiddetli derecede meydana gelmiş ve hasara yol açmamıştır. Depremin yönü kuzeyden güneye doğrudur²⁷.

20 Ocak 1902 Niksar Depremi

Deprem, gece saat 22.27 civarında hafif şiddetli derecede hissedilmiş ve hasara yol açmamıştır. Depremin yönü kuzeyden güneye doğrudur²⁸.

4 Şubat 1902 Tokat Depremi

Tokat merkezde gece saat 01.13 civarında şiddetli derecede meydana gelen depremde²⁹ bazı duvarlar yıkılmaya meyilli hale gelmiş, bazıları da tamire ihtiyaç duyacak derecede hasar görmüştür. Mahalli yetkililer, herhangi bir kazaya meydana vermemek için yıkılma tehlikesi taşıyan binaların boşaltılmasına karar vermiştir.³⁰ Niksar'da ise aynı gece saat 01.01 civarında yani 11 saniye önce, birincisi hafif, ikincisi şiddetli derecede iki sarsıntı hissedilmiştir. Niksar'da ertesi gün 11.31 civarında hafif bir artçı sarsıntısı daha yaşanmıştır. Aynı deprem Amasya ve Erbaa'da şiddetli derecede hissedilmiştir³¹. Erbaa'da saat 01.00'den sonra başlayan sarsıntılar aralıklarla şiddetli ve hafif derecelerde ertesi gün saat 14.00'e kadar devam etmiştir. Depremler, Tokat dışındaki yerlerde hasar ve zayıyata yol açmamıştır³².

12 Şubat 1902 Erbaa Depremi

12 Şubat gecesi Erbaa'da iki sarsıntı yaşanmışsa da hasara yol açmamıştır³³.

27 İkdâm, nr. 2647, 22 B 1319.

28 İkdâm, nr. 2727, 13 L 1319.

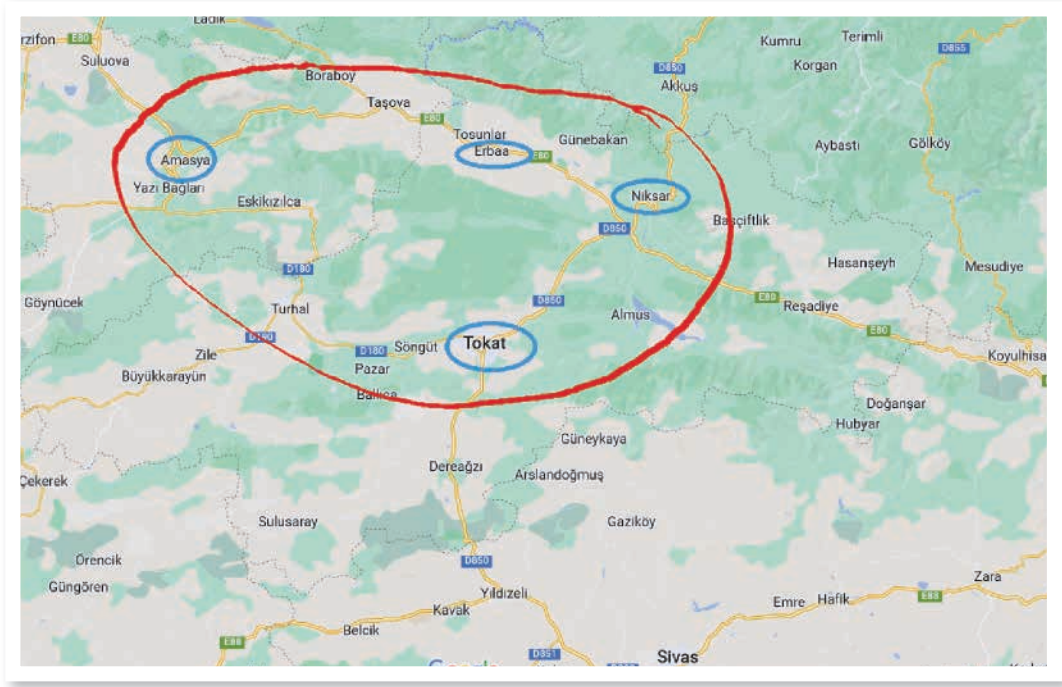
29 İkdâm, nr. 2742, 28 L 1319.

30 BOA, DH.MKT., nr. 2585/86, 29 L 1319.

31 İkdâm, nr. 2742, 28 L 1319.

32 İkdâm, nr. 2753, 9 ZA 1319.

33 İkdâm, nr. 2753, 9 ZA 1319.

Şekil 5: 1902 depreminin etki alanı

7 Mart 1902 Niksar Depremi

Deprem, Niksar'da gece saat 22.43'te şiddetli derecede yaşanmıştır. Yönü doğudan batıya doğru olan bu sarsıntının ardından bir defa da hafif şiddetli artçı şok meydana gelmiştir. 8 Mart'ta yine gece aynı saatlerde hafif şiddetli iki deprem yaşanmıştır. 9 Mart gündüzünde ise Amasya ve Ladik'te depremler meydana gelmiştir. Depremlerin hiç birisinde hasar oluşmamıştır³⁴. Aynı tarihlerde Doğu Anadolu ve Orta Anadolu'nun birçok yerinde şiddetli veya hafif derecelerde sarsıntılar hissedilmiştir. Giresun, Şebinkarahisar, Hamidiye, Koyulhisar, Giresun, Koçgiri, Erzurum, İspir, Erzincan, Kırşehir ve Beypazarı depremlerin yaşandığı yerler arasındadır³⁵.

15 Mart 1902 Niksar Depremi

Deprem, gece saat 20.16'da hafif şiddetli derecede hissedilmiştir³⁶.

34 İkdâm, nr. 2792, 19 Z 1319.

35 İkdâm, nr. 2774, 1 Z 1319; nr. 2775, 2 Z 1319; nr. 2792, 19 Z 1319; BOA, DH.MKT., nr. 2598/123, 2 Z 1319.

36 BOA, DH.MKT., nr. 454/18, 8 Z 1319.

8 Mayıs 1902 Niksar Depremi

Deprem Niksar'da gece saat 00.42 civarında hafif şiddetli ve saat 03.12 civarında şiddetli derecede yaşanmışsa da hasara yol açmamıştır. Yaşanan iki sarsıntı da doğu-batı istikâmetinde gerçekleşmiştir³⁷. Aynı gece Niksar'a civar birçok yerde; Zارا,³⁸ Koyulhisar, Alucra, Hamidiye,³⁹ Sivas ve Şebinkarahisar'da depremler gerçekleşmiştir. Şebinkarahisar'da gece saat 00.50'de şiddetli derecede meydana gelen ilk depremi 01.35'te hafif, saat 03.35 civarında oldukça şiddetli iki sarsıntı izlemiştir. Bu sarsıntılardan sonra iki defa hafif derecede artçı şokları hissedilmiştir⁴⁰.

11 Ocak 1903 Erbaa Depremi

Deprem, gece saat 20.33'te yaşanmıştır. Yönü doğudan batıya doğru olan deprem hasara yol açmamıştır⁴¹.

28 Ocak 1903 Artukabad (Artova) Depremi

Deprem, Tokat'ın güneybatısında yer alan Artova'da gece saat 04.36'da meydana gelmiş, ancak hasara yol açmamıştır⁴².

11 Şubat 1903 Niksar Depremi

Deprem, gece saat 20.39'da meydana gelmiştir. Yönü kuzeyden güneye doğru olan deprem hasara yol açmamıştır⁴³.

9 Şubat 1909 Koyulhisar Depremi

Kaynaklarda “dehşet-i eفزâ” olarak nitelendirilen ve Koyulhisar, Zارا ve Suşehri'nde 4000'e yakın binanın hasar görmesine yol açan bu yıkıcı nitelikli deprem⁴⁴

37 Tercümân-ı Hakikat, nr. 7576, 21 S 1320.

38 İkdâm, nr. 2836, 4 S 1320.

39 İkdâm, nr. 2837, 5 S 1320.

40 BOA, DH.MKT., nr. 502/2, 30 M 1320.

41 İkdâm, nr. 3082, 14 L 1320.

42 İkdâm, nr. 3101, 3 ZA 1320.

43 Tercümân-ı Hakikat, nr. 7851, 3 Z 1320; İkdâm, nr. 3115, 17 ZA 1320.

44 BOA, BEO., nr. 3501/262544, 6 S 1327; İkdâm, nr. 5292, 26 M 1327.

geniş bir sahada kendisini hissettirmiştir. Depremi şiddetli derecede yaşayan yerlerden birisi de Tokat'ın kuzeybatısında yer alan İskefsir kazası yani günümüzün Reşadiye'sidir. Deprem kazada dördü şiddetli, onu hafif şiddetli derecede olmak üzere on dört defa kendisini hissettirmiştir. İlk depremlerin şiddetli olması ve daha sonraki artçı şokların sık tekrarlanması büyük endişeye sebep olmuş ve kaza halkı evlerine girmeye çekinerek bir müddet çadırlarda yaşamışlardır⁴⁵. Aynı tarihte, bahsi geçen yerlerin dışında, Hamidiye, Alucra, Sivas, Tokat, Karahisar-ı Şarki, Divriği, Kangal ve Gürün kazalarında aynı şiddette hissedilmiştir⁴⁶.

17 Ağustos 1910 Tokat Depremi

Deprem, gündüz saat 11.05'te meydana gelmiştir. Yönü güneyden kuzeye doğru olan deprem 2 saniye devam etmiştir. Aynı saatte Niksar ve Reşadiye'de de sarsıntılar hissedilmiştir. Deprem hiçbir yerde hasara yol açmamıştır⁴⁷.

1 Mayıs 1914 Reşadiye Depremi

Deprem, akşam saat 23.30'da hafif derecede 6 saniye süreyle yaşanmıştır. Gece saat 03.00'te ise birbiri ardına oldukça uzun süreli iki defa sarsıntı hissedilmiştir. Bunlardan 3 dakika sonra ise korkunç bir gürültünün eşlik ettiği, 15 saniye devam eden bir sarsıntı yaşanmıştır. Saat 03.20'de daha büyük bir gürültüyle beraber 20 saniyeden fazla dalgalı ve 03.50'de yine şiddetli derecede olmak üzere toplam altı defa deprem yaşanmıştır⁴⁸.

18 Mayıs 1914 Akdağmadeni Depremi

Akdağmadeni'ne bağlı birkaç köyde dam ve bacaların yıkılmasına sebep olan⁴⁹ ve yönü kuzey-güney doğrultusunda olan bu deprem Yıldızeli, Sivas, Tunus, Azi-

45 Tercümân-ı Hakikat, nr. 10012, 3 S 1327.

46 BOA, DH.MKT., nr. 2738/44, 24 M 1327; İkdâm, 5286, 20 M 1327; İkdâm, 5289, 23 M 1327; Depremin Koyulhisar, Zara ve Suşehri'ndeki zararları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zehra İrkin, *Osmanlı Türkiyesi'nde Depremler ve Afet Yönetimi (1900-1923)*, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Aksaray 2022, 47-49.

47 Yeni İkdâm, 158, 14 Ş 1328.

48 BOA, DH.EUM.EMN., 73/5, 5 C 1332.

49 İkdâm, 6201, 2 B 1332.

ziye, Tokat⁵⁰ ve Erbaa'da da şiddetli derecede hissedilmiştir. Deprem Erbaa'da saat 18.50'de doğu-batı istikâmetinde şiddetli derecede yaşanmışsa da herhangi bir hasara yol açmamıştır. Yine 28 Mayıs'ta Akdağmadeni'nde ve Gemerek'te yaşanan, Akdağmadeni'nde bazı çürük duvarların yıkılmasına, Gemerek'te ise 1-2 hane ve bahçe duvarı yıkılmasına, hükümet dairesinin de hasar görmesine yol açan başka bir deprem de Tokat, Erbaa, Sivas, Aziziye ve Tunus'da uzun süreli ve şiddetli derecede hissedilmiştir⁵¹.

31 Mayıs 1914 Tokat Depremi

Deprem, Tokat merkezde, gündüz saat 17.15'te meydana gelmiş ve uzun sürmüştür. Aynı saatte Sivas'ta da hissedilmiştir. Ertesi gün saat 16.52'de Aziziye'de hafif şiddetli derecede bir sarsıntı yaşanmıştır⁵².

19 Kasım 1914 Tokat Depremi

Deprem, gece saat 19.51 civarında meydana gelmiştir. Hafif şiddetli derecede hissedilen deprem, 3-5 saniye kadar devam etmiştir⁵³.

24 Ocak 1916 Hafik ve Almus Depremi

Hafik'e bağlı yedi köyün tamamen yerle bir olduğu, 107 kişinin hayatını kaybettiği bu deprem⁵⁴ aynı zamanda Tokat'ın Almus nahiyesine bağlı on köyünde ve Zara'ya bağlı bir köydeki hanelerin büyük bir çoğunluğunun yıkılmasına, geriye kalanların da oturulamayacak derecede hasar görmesine yol açmıştır. Açıkta kalanların iskânları için Sivas vilâyetinden para yardımı talep edilmiştir. Bu talep üzerine depremzedelere mahsûs olmak üzere "masârif-i gayr-i melhûze tertibinden" 1000 liranın gönderilmesi hususunda Maliye Nezâretine talimat verilmiştir⁵⁵.

50 BOA, DH.EUM.EMN., 75/45, 22 C 1332; 75/46, 5 Ş 1332; İkdâm, 6203, 4 B 1332.

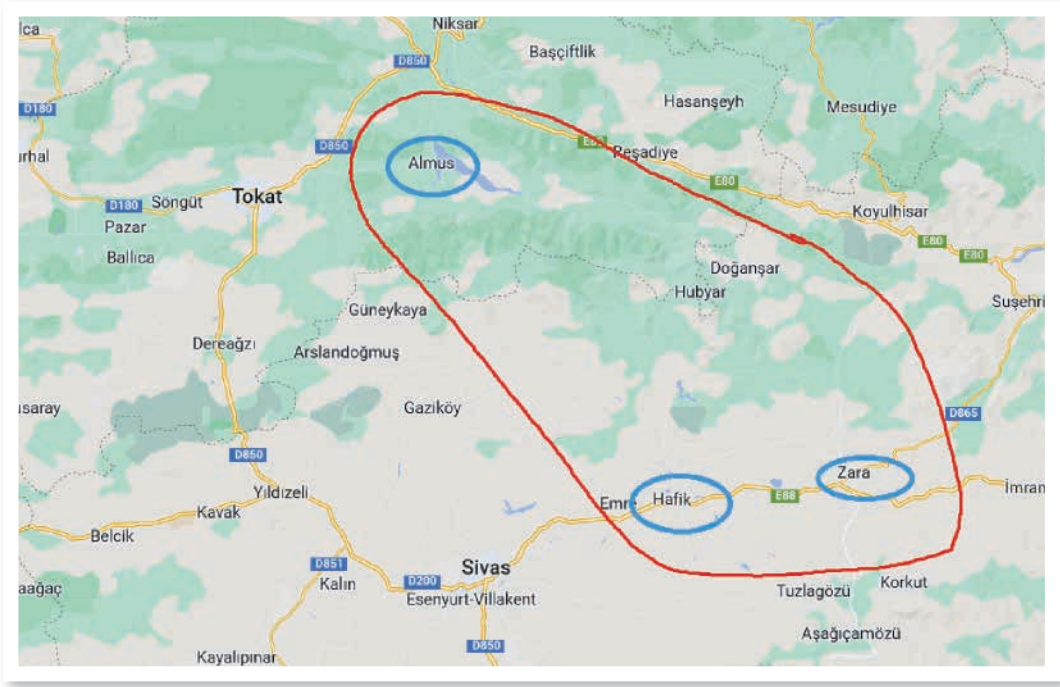
51 BOA, DH.EUM.EMN., 76/30, 26 C 1332; İkdâm, 6205, 6 B 1332.

52 BOA, DH.EUM.EMN., 79/32, 9 B 1332.

53 BOA, DH.İ.UM.EK., 90/36, 4 M 1333.

54 BOA, DH.İ.UM.EK., 15/32, 23 RA 1334.

55 BOA, BEO., 4396/329685, 28 RA 1334.

Şekil 6: 1916 depreminin etki alanı

Ağustos 1918 Tokat Depremi

Yönü doğudan batıya doğru olan bu deprem hasara yol açmamıştır. 2 Eylül 1918 tarihli Sivas gazetesinin depremin “geçenlerde” meydana geldiğini belirttiği dikkate alınırsa sarsıntının Ağustos ayının son haftasında meydana geldiği tahmin edilebilir⁵⁶.

? Eylül 1919 Amasya Depremi

Amasya’da küçük miktarda hasara yol açan bu deprem Tokat ve Zile’de de hissedilmiştir⁵⁷.

56 Sivas, 1354, 2 Eylül 1918.

57 İkdâm, 8117, 21 Z 1337.

Sonuç

Arşiv belgeleri, gazeteler ve seyahatnameler üzerinden yapılan taramalar neticesinde günümüz Tokat ili sınırları içinde, 1825-1923 yılları arasında, artçı şoklar hariç, yirmi sekiz depremin meydana geldiği tespit edilebilmiştir. Bununla birlikte bahsi geçen deprem sayının asgari rakamı ifade ettiğini belirtmek gerekir. İncelenen kaynaklarda yer verilmemiş ya da tarafımızdan tespit edilememiş olması nedenleriyle başka depremlerin de meydana gelmiş olabileceği ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle çalışmanın ilk dönemlerini kapsayan süreçte kaynakların depremlerle ilgili yeterli bilgiler vermediği hususu unutulmamalıdır.

Yaşanan depremlerin yirmi biri hasara yol açmamıştır. Ancak bunların bazılarının çok şiddetli hissedildiği ve bölge halkında büyük korku ve endişeye sebep olduğu söylenebilir. Bahsi geçen depremlerin merkezlerinin çoğunun Tokat sınırlarında olduğu, bazılarının ise başka şehirlerde yaşanan ve hasar meydana getiren depremlerin uzantıları olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca kaynakların verdiği bilgiler doğrultusunda bazı dönemlerde özellikle de 1891-1893, 1900-1903 ile 1914'te bölgedeki deprem hareketliliğinin arttığı dikkat çekmektedir.

Bölgede yaşanan yedi deprem ise hasara yol açmıştır. Bunlar arasında 1825 depremi hem etkilediği sahanın genişliği hem de meydana getirdiği tahribat ve can kayıpları bakımından dikkat çekmektedir. Kaynaklar ayrıntılı bilgiler vermese de 1825 depreminin, aynı sahada yaşanması ve çok farklı yerlerde tahribata yol açması nedeniyle 1668 depremi boyutlarında olduğu tahmin edilebilir. Niksar ile Erbaa'da çok büyük tahribata yol açan bu deprem aynı zamanda Tokat'ın 19. yüzyılda yaşadığı en büyük depremdir. Hasar veren diğer depremlerin ise Niksar, Tokat merkez, Reşadiye, Almus, Pazar ve Ulaş gibi yerleşim birimlerinde orta ve hafif derecelerde tahribata yol açtıkları, bölge halkına büyük korku ve endişe yaşattıkları söylenebilir. Depremlerin geneli dikkate alındığında ise Tokat, Niksar ve Erbaa'da bu afetin sık bir şekilde yaşandığı göze çarpmaktadır.

Afet yönetimi bağlamında Osmanlı merkezi ve yerel idarelerinin bazı önemli girişimlerde buldukları söylenebilir. Bu bağlamda Tokat genelinde yaşanan depremler sonrasında vilayet ya da sancak merkezinden deprem bölgesine özel memurlar gönderilerek hasar tespitinin yapıldığı, herhangi bir tehlikeye meydan vermemek için riskli binaların yıktırıldığı, afetzedelerin ihtiyaçlarının giderilmesinde ve kamu binalarının yeniden inşası ya da tamirinde maddi destek sağlandığı görülmektedir.

Tokat'ta Tifo Salgınının Hapishanelere Yansıması (1889-1914)

KÜBRA KABAKCIOĞLU
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

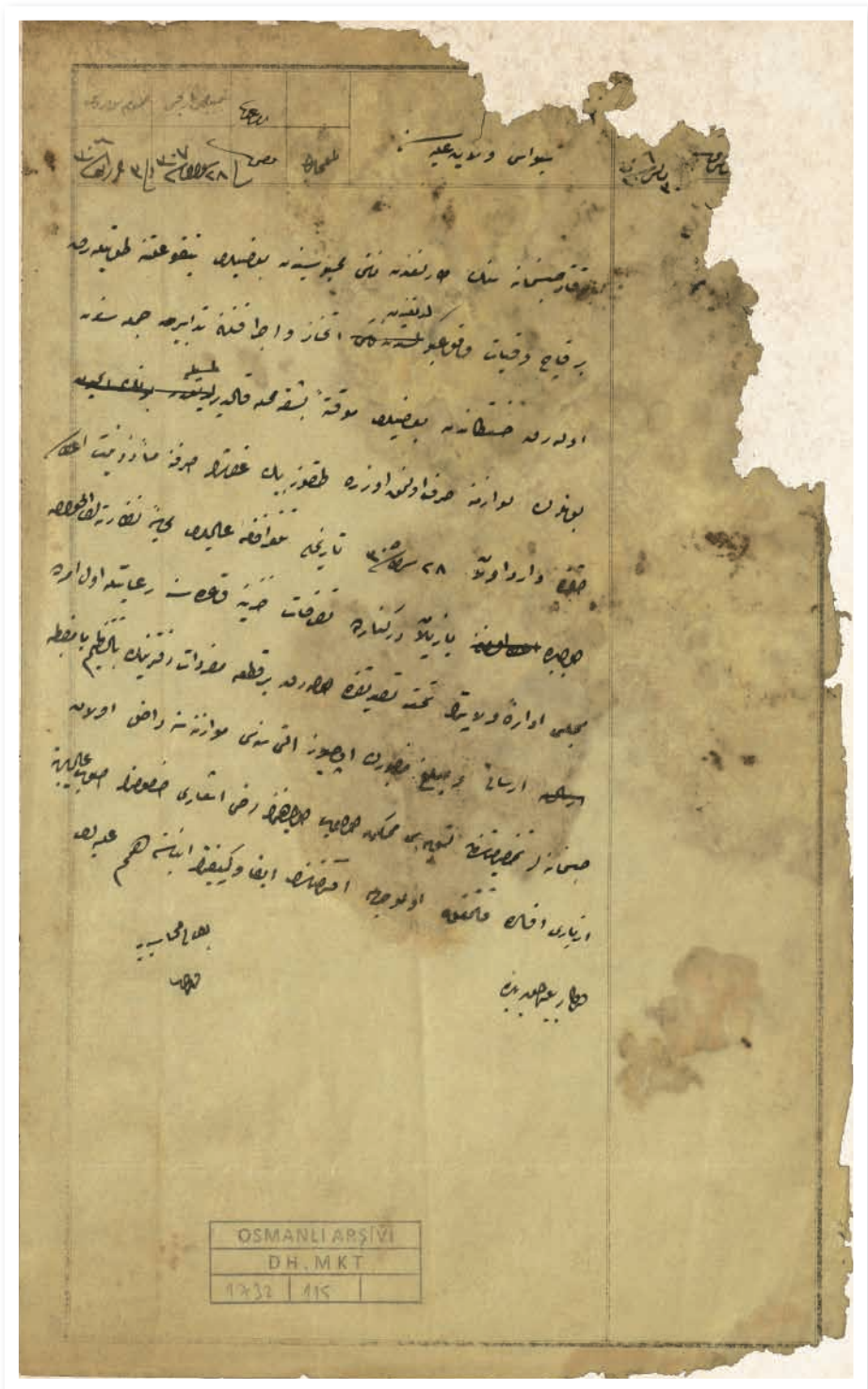
Giriş

Salgın ortaya çıktığı dönemde yeni vakalar gibi görülen ancak önceki tecrübelerle göre beklenenden fazla etki gösteren ve insan nüfusunda ciddi azalmalara sebep olan hastalıklardır. Belli bir bölgede yayılan salgınlara epidemi, dünya çapında yayılan salgınlara ise pandemi denir¹. Osmanlı topraklarında görülen salgın hastalıkların başında veba, kolera, tifo, sıtma ve dizanteri gelmektedir². Ülkeler maruz kaldıkları salgın hastalıklarla mücadele kapsamında önemli tedbirler alınmaya çalışılır. Fakat bazen salgın hastalıkların geniş coğrafyalarda yayılmasını engellemek oldukça güçtür. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu da geniş bir coğrafyaya yayıldığından salgın hastalıklardan korunması zor olmuştur. Özellikle ticaret güzergâhında bulunan yerleşim yerleri harab olmuştur.

İstanbul'da ve Anadolu'da salgınların yayılmasını engellemek için Tanzimat döneminde birçok alanda modernleşme faaliyetlerinde bulunulmuştur. Eskiden beri uygulana gelen karantina usulünün genişletilmesi ve teşkilatlandırılması (1838) belki en önemli adım olarak gösterilebilir. Fakat bazen devlet salgının büyüklüğü karşısında yeni tedavi alanları yaratmak zorunda kalmıştır. Tıpkı tifo

1 Betül B. Oğuz, "Türkçe Sözlüklere Göre "Salgın" Kavram Alanı", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 19 (2021), s. 233.

2 Zeynel Özlü ve Kerim Tiryaki, "20.Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nde Sağlık Güvenliği Alanında Bir Uygulama: Kolera Talimatnamesi (1908)", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Kolera*, ed. F. Çakmak, Ş. Köse, A. Çağrı Büke, E. Akçiçek, Ankara 2020, s. 35-49.

salgınında hapishanelerin bir kısmının ıslahı ve hastaneye dönüştürülmesi gibi³. Özellikle ıslah konusunda Avrupa'da hapishane devriminin öncüsü olarak tanı-
nan ve Sultan Abdülmecit Dönemi'nde diplomatik kişiliği sayesinde ayrıcalıklara
sahip olan İngiltere Büyükelçisi Lord Stratford Canning'e, vurgu yapmak gere-
kir. Cannig'in hapishanelerin düzenlenmesi konusundaki diplomatik baskıları
neticesinde 1856 Islahat Fermanı'nda Osmanlı topraklarında bulunan hapishane
ve tevkifhanelerin düzenlenmesine dair ilk hükümler alınmıştır⁴. Sonrasında
ise İngiliz Binbaşı Gordon, İstanbul ve Anadolu da Osmanlı hapishanelerinin
düzenlenmesi için incelemeler başlatmıştır. Gordon'un yaklaşık bir buçuk sene
süren incelemeleri neticesinde sunduğu rapor, Ocak 1858'de Meclis-i Tanzimat,
Meclis-i Vükelâ ve Sultan Abdülmecid tarafından kabul edildi. Buna göre Os-
manlı ceza infaz sistemindeki kapatma mekânları, ilk kez "hapishane" başlığı
altında toplandı⁵. Tanzimat ile başlayan modernleşme sürecinde Avrupalı dev-
letlerinde etkisiyle hapishanelerin düzenlenme sürecinde önemli adımlar atıldı.

Çalışmamızın konusunu Tokat hapishanelerinde tifo salgınının yayılması ve şid-
detlenmesi üzerine hapishanenin bir kısmının ayrılarak hastahane haline dönü-
ştürülmesi ve alınan tedbirler oluşturmaktadır. Bu bağlamda T.C. Cumhurbaşkan-
lığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndan temin ettiğimiz arşiv belgeleri ve araştırma
eserleri taranmış ve değerlendirilmiştir.

Tifo Salgınında Tokat Hapishanesinde Alınan Tedbirler Aşısı Uygulaması

Salgın hastalıkların çoğu, suyla, besinlerle ağız yoluyla ve bir kısmı da solunum
yoluyla bulaşmaktadır. Şehrin sularına karışan lağım atıklarından binlerce kişinin
kısa sürede tifoya ve koleraya yakalanması, devletlerin tarihinde savaşlardan daha
fazla yıkımlara neden olması mümkündür. Bu hastalıklardan korunmanın en et-
kili yolu ise aşıdır. Tifo aşısının üretimi ve kullanımına yönelik ilk girişim bilim
insanı Poymer ve Payper'e aittir. Sonraki süreçte ise 1896 yılında Kolle ve Pfeiffer,

3 Hasan Şen, "Osmanlı'da Hapishane Mefhumi", *Osmanlı'da Asayiş Suç ve Ceza 18-20. Yüzyıllar*, der. Noemi Levy, Alexandre Toumarkine, İstanbul 2007, s. 207.

4 *Memâlik-i Mahrûsa-yı Şâhâne'de Bulunan Tevkîfhane ve Hapishanelerin İdare-i Dâhiliyelerine Dair Nizamname Layihâsı*, Dersaadet 1335, s. 2.

5 Kerim Tiryaki, "Son Osmanlı Hapishanelerinin Sıhhi Islahı; Salgınlar ve Önleme Çabaları", *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, sayı 8 (2021), s. 429.

1897 yılında Wright ve Semple tifo aşısını kullanıma hazır hale getirmiştir⁶. 1899-1911 yılları arasında Almanya, Amerika, Fransa ve İtalya gibi devletler ordularına tifo aşısı uygulamıştır. Osmanlı Devleti'nde ise tifo aşısının uygulanmasına yönelik ilk teşebbüs Muallim Doktor Hüsametdin Bey tarafından 1911 yılında gerçekleştirilmiştir. Hüsametdin Bey, Harbiye Nezaretine sunduğu raporda askerlere aşı yapılmasını talep etmiştir. Sunduğu rapor, Gülhane Tabâbet-i Askeriye Tatbikat Mektep ve Seririyatın'da Doktor Reşad Rıza ve Mustafa Hilmi Bey'e havale edilmiştir. Bu rapor üzerine Doktor Reşad Rıza ve Mustafa Hilmi Bey, Kolle ve Pfeiffer usulünü kullanarak daha hafif bir aşı geliştirmiştir. Aşı ilk defa Gülhane Tabâbet-i Askeriye Tatbikat Mektep ve Seririyatın'da hazırlanmıştır ve ilk defa Balkan Harbi esnasında uygulanmıştır. Aşının örnek uygulamasını öğretmek ve aşının koruyucu etkisini anlatabilmek amacıyla Doktor Ziya Ali, Saim Ali, Tevfik Salim ve İhsan Beyler'den oluşan, başkanlığını Muallim Doktor Neşet Osman Bey'in yaptığı bir heyet Hadımköy'e gönderilmiştir. Heyet Hadımköy civarında görevlerini yapmış, aşı hakkında konferanslar vererek doktorları bilgilendirmişlerdir⁷. 7 Eylül 1914 tarihinde Meclis-i Vükela kararı ile yayımlanan "Tifo Aşısının Lüzum Görülecek Mahallerde Tatbikinin Mecburi Olması Hakkında İrâde-i Seniyye", tifo hastalığıyla mücadelede önemli bir adımdır. Alınan bu karar tifo aşısının, çiçek aşısında olduğu gibi gerekli görülen durumlarda, zorunlu uygulanmasını öngörmektedir⁸.

Meclis-i Vükela da alınan 7 Eylül 1914 tarihli bu karardan beş ay kadar önce 22 Nisan 1914'de Tokat'ta da tifo salgını esnasında aşı uygulamasının talep edildiğini arşiv belgesinde⁹ görmekteyiz. Şöyle ki Sivas Valiliği'nden Dâhiliye Nezaretine gönderilen bir yazıda hastalığın hızla yayıldığı ve günden güne aşuya ihtiyacın arttığı, salgının halka bulaşmaması için tabiplerin hızlı bir şekilde tedbir almaları gerektiği bildirilmiştir¹⁰. Belgede geçen Sivas Valisi'nin: "...hapishanede tifodan vesair hastalıktan yetmiş kadar musâb bulunduğu ve birkaç gün zarfında on yedi vefat vukû' bulduğu ve günden güne ziyadeleşmekte olduğunu gördüm. Aşının ehemmiyet ve müteaciliyeti derpiş iderek..." ifadeleri durumun aciliyetini ve aşuya dayalı tedbirin biran önce alınmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

6 Tevfik Salim Sağlam, *Tifo Aşısı*, İstanbul, 1922, s. 4.

7 Tevfik Salim Sağlam, *a.g.e.*, s.8.

8 İbrahim Aykun-Melek Yıldız Uslu, "Talimatnameler Işığında XIX. Yüzyılda Tifo Salgınından Korunma Yolları ve Aşı Uygulaması", *Assam Uluslararası Hakemli Dergi*, c. 9, sayı 20 (2022), s. 23.

9 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezaret Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı (DH.MB..HPS), 6-17, s.3.

10 BOA., DH.MB..HPS., nr. 6-17, s. 3.

Sonrasında, 21 Aralık 1916 tarihinde Mebânî Emiriye ve Hapishaneleri İdaresi Müdüriyeti tarafından gönderilen talimatnamede önceden tifo hastalığı ortaya çıkan bazı hapishanelere aşı uygulandığı, sonrasında bulaşma ve ölüm gerçekleşmediğinden aşının yapılması bildirilmiştir¹¹. Talimatnameden de anlaşılacağı üzere devlet aşı uygulamasında titiz davranmış ve belgede geçen: "...*hapishanelerde tifo aşısı tatbik edilerek mezkûr hastalıktan musâb ve vefat vukû'a gelmediği...*" ifadesinden anlaşıldığı üzere istenildiği sonuca ulaşılmıştır.

Hapishanenin Hastaneye Dönüştürülmesi

Osmanlı Devleti geniş bir coğrafyada olması ve ticaret güzergâhında bulunması hasebiyle çok eski zamanlardan beri salgın hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bunun izlerini Osmanlı kroniklerinde sürmek mümkündür. Mesela; Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde halkın anlattığı bir rivayeti aktararak¹² kolera'nın ve tifonun özellikle ılıman ve sıcak bölgelerde kirlenen sulardan yayıldığını ve ateşli hastalıklara sebebiyet verdiğini işaret etmektedir¹³. Bu hastalıklarla mücadele noktasında bir yandan karantina uygulanmaya çalışılırken bir yandan da günümüzde olduğu gibi batıl yollarla sıhhat bulunmaya çalışılmıştır. Ancak batıl yollarla hastalığın önüne geçilmesi imkânsız olduğundan, halkın bu inançlarını köreltmeye, bilinçlendirmeye ve hastalıkların hızla yayılmasını engelleyecek adımlar atılmaya başlandı. *Hıfzıssıhha* olarak adlandırılan ve bizim *Halk Sağlığını Koruma* olarak tanımlayabileceğimiz uygulama Batı'da XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tıp ilminin ayrı bir dalı olarak ele alınmıştı. Özellikle XIX. yüzyılda İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde halk sağlığını korumaya yönelik kanunlar çıkarılıp çeşitli komiteler kurulmuştu. Bu durum Osmanlı Devleti'ni de etkisi altına almıştı. Bunun sonucunda II. Mahmud, ilk defa genel sağlığı korumaya ve salgın hastalıkları önlemeye çalışarak devamlı bir sağlık teşkilatı ile hıfzıssıhha için büyük önem taşıyan karantina teşkilatını 1838'de kurdu. Ayrıca mevcut sağlık kurumlarını modernize etmeye başladı. Bu bağlamda genel

11 BOA., DH. MB., HPS., nr. 152-41.

12 Evliya Çelebi kolera ve tifonun ortaya çıkışı ve yayılmasını şöyle izah eder: Kırım Gözlev kalesinin yapımında tunçtan büyük bir su kabı bulurlar. Su kabı kırıldığında üç gün boyunca içinde sarı, yeşil ve kibriti renginde su akar. Su kabının kırılması anında orada bulunanlar hemen sıtmaya tutulurlar. Bazıları taundan bazıları da sinekten helak olur. Rivayeti Evliya'ya anlatan halk, o günden beri şehrin havasının bozulduğunu ve bu yüzden şehri karasinek kapladığını ve taun hastalığının yaygınlaştığını belirterek durumdan şikâyetçi olmuşlardır (*Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, haz. S. A. Kahraman, Y. Dağlı, R. Dankoff, 7. Kitap, İstanbul 2003, s. 217).

13 Mehmet Yaşar Ertaş-Kağan Eğnim, "Evliya Çelebinin Seyahatnamesinde Hastalıklar", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 10 (Ağustos 2011), s. 100.

sağlığın temini için gerekli olan pek çok tedbir karantina nizamnameleri arasında yer aldı¹⁴. Mesela çevreyi ve havayı kirleten pisliklerin ortadan kaldırılması, imalâthanelerin şehir dışına çıkarılması, gıda maddelerinin sağlıklı ve temiz olması, ağaçlandırma, mezarlıkların yerleşim yerlerinin dışında kurulması, ölü defninde mutlaka ruhsat alınması, mezarların belli bir derinliğe kadar kazılması gibi kuralların uygulanmasında hassas davranıldı ve cezaî yaptırımlar getirildi. Sınırdan giren gemilerin, insanların ve malların tecrit edilmesi şart koşuldu¹⁵.

Salgın hastalıkların oluşmasını ve yayılmasını engellemede bugün olduğu gibi geçmişte de gerekli sıhhi tedbirlerin alınması, mekânların ve insanların temizliği oldukça önemliydi. Nitekim Sivas Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 22 Nisan 1914 tarihli yazıda ıslahatlar doğrultusunda hıfzıssıhhanın yaygınlaştırılması, hapishaneler, bimarhaneler gibi kurumların düzenlenmesi ve temizliği noktasında ihtiyaçlarının giderilmesi talep edilmektedir.¹⁶

Tokat özelinde hapishanelerin durumuna baktığımızda ise tifo salgını esnasında bir takım tedbirlerin alınmaya çalışıldığını söyleyebiliriz. Nitekim yukarıda da değindiğimiz üzere Tokat Hapishanesi'nde tifo hastalığının şiddetlenmesi üzerine Sivas Valiliği'nden Dâhiliye Nezaretine 22 Nisan 1914 tarihinde bir yazı gönderilmiştir¹⁷. Bu yazıda geçen: “...vilayetin şiddetle muhtaç bulunduğu hapishanelerin hıfzıssıhhaya muvafakat sûretde vücuda getirilmesi...” ifadesinden anlaşıldığına göre mahpuslar arasında artan salgından dolayı, hapishanenin bir kısmının hıfzıssıhha dönüştürülmesi istenmektedir. Dâhiliye Nezareti'nden Sivas Vilayeti'ne gelen cevabi telgrafta: “...Tedâbir-i fennîyeye müsâra'atla hastalıkların men' sirayeti ve itinâ olunması bir mahallin tefrikiyle hastahane ittihâz olunması” istenmiştir. Yani hapishanelerde tifo salgının artmasından sonra fenni tedbirlerin artırılmasına ve uygun görülen yere hıfzıssıhha oluşturulmasına izin verilmiştir¹⁸.

Bunun yanı sıra hıfzıssıhha yetersizliği sadece Tokat'a özgü bir durum değildi. Nitekim Osmanlı Devleti'nin farklı şehirlerinde hıfzıssıhha yetersizliği yaşanmış ve hapishane içerisinde uygun görülen yerlere hıfzıssıhhalar açılmıştır. Mesela 25 Temmuz 1914 tarihli bir yazıda, Giresun Hapishanesi'nde hastalananların te-

14 Gül den Sarıyıldız, “Hıfzıssıhha”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 17, 1998, s. 320.

15 Gül den Sarıyıldız, *a.g.e.*, s. 320.

16 BOA., DH.MB.HPS., nr. 6-17, s. 3.

17 BOA., DH.MB.HPS., nr. 6-17, s.3.

18 BOA., DH.MB.HPS., nr. 6-17, s.5., BOA., DH.MB.HPS., nr. 6-17, s.7.

سواس ولایتی
ملکوت قلمی
تاریخ
۱۳۱۹
۱۳۱۹

ح. ح.
بخدمت عالیجناب

دولت ارفع حضرتی
برهقه اول دورا نوزاد برلینیم مره حضانة رة بنورده سارخسته لکده رة سبه قدر مصاب برلینیم ورتاقوج کوه طرفه اوله برید و فامه دولتی برلینیم
کونده کونده بادا شکله اولدینیم کوروم اینه کیمت سنجیندی ریسیدیرک معاضی لقا ریکه برنده مازونشاری بعده اتمکله ایلک اوزره حضانة بن کیمر اوزره
بجویم بله بیوزلته خودکده حرفه مازونیت و بروم ایاجه لوم کوستریم چه تریبک بلاقاته اوقته ایضا ایلیتی و سطلانه دولتیلم رله بیخونک اهلای برات
ایته برلینیم ایجا بیوز و خودکده کیم و موزه رتینغ دینیشیم حرفه مازونیت و برینه لکور لقطه اوله نام و برولیسیم باربارک و آخر و عملای لکیم و بریم بودور
اولیاه مصلده حضانة بن کیمه ات سته و برموداروب بر اولور لقمه بر سارخ برکده نده رده لایه انزیا بوکی ساری خسته لکده لک تریبینه و ماکده
اهلای ارسنه بر سارخیم برموده شفاته و ضایعانه سبب اولد حضانة لک تغییرینه حرفای لک و حیمه حرفه برکونا سو اتمکله لایه و برورده مک و کمالی ان
و با تغییراته کتفازل اولدی بو بایک حرفیاته بیه معدله حساب بر صدر لیم بار بر لقمه ایلک اوزره و برلینیم لقمه به مناسب بر سطلانه نام اتمکله
ولایت ستمه حاج برلینیم حضانة لک حفظ العویه مؤنوه صورتی و جوره کیم ستمه بر لقمه با فامه رجا و استماع ایدم اولد ابروز لایه
حضرت مه ارکله راجه اولد حضانة و ایا ستمه

سواس ولایتی

اورامه کتفیری بعده کوندر لک اوزره نوقار حضانة بیه سار حضانة لک تغییرات جزئی لری مصارف اولدیه
سواس ولایتی طلب ایدیلدی تخصیصانه مقابل ایک بیغ غرض اچکون اومح ایلله موقف بودور حضانة اوله بیه کیم حضانة
تغیراتی فصلدن حواله نامه شکیل فصلت محاسبه عدلیتیه اراده بو لقمه بانج امر و موزمه حضانة مه اولدور کور (سواس ولایتی)

۱۳۱۹
۱۳۱۹

OSMANLI ARŞIVI
DH.MB.HPS
6 | 17 | 2

BOA.,
DH.MB.HPS.,
nr. 6-17

davisi amacıyla hapishane yanında, hastahane olarak kullanılmak üzere iki barakanın yapılması istenilmiştir¹⁹. Belgeden hapishanede tifo salgınından korkulmasından dolayı hıfzıssıhhanın hapishane yanında uygun görülen yere inşasının planlandığı anlaşılmaktadır. Bu şekilde hapishanelerdeki yoğunluk azaltılarak, hastalığın ortaya çıkmasının ve yayılmasının önüne geçilmeye, tedbirler artırılarak, teşkilatlı bir şekilde denetim sağlanmaya çalışılmıştır.

Mahkûm Sayısının Azaltılması

Tifo, kirli yiyecek, içecek veya hasta kişilerle doğrudan temas yoluyla geçer. Bu açıdan bakıldığında insanların iç içe yaşamak zorunda kaldığı hapishanelerin salgın dönemlerinde kontrolden çıkması yüksek bir ihtimaldir. Nitekim tifo salgının yaşandığı 1889 senesinde Tokat hapishanesindeki durum mahkûmlar arasında hastalığın yayılmasına güzel bir örnektir. Kaldı ki hapishanelerin yoğunluğunu ve yetersiz sağlık koşullarını göz önüne aldığımızda hastalığın ortaya çıkmaması ve yayılmaması neredeyse imkânsızdır. Daha öncede belirttiğimiz üzere Osmanlı Devleti'nde yapılan ıslahatlar sonrasında sağlık hizmetleri arttırılmaya (hıfzıssıhha) ve hapishanelerdeki koşulları iyileştirmeye yönelik çalışmalar yapılmıştır. Fakat hapishanelerde mevcut mahkûm sayısının fazla olması ve alanın dar olmasından dolayı tifo salgının önüne geçmek zorlaşmıştır. Öyle ki ölümlere sebep olan bu artışı durdurabilmek için Tokat hapishanesinde mahkûm sayısının azaltılmasına, bu bağlamda uygun görülen yerlere geçici olarak sevkine karar verilmiştir. Bu duruma 10 Mayıs 1889 tarihli evrak güzel bir örnektir. Sivas Vilayeti'ne gelen bu telgrafta Tokat hapishanesinin dar olmasından dolayı mahkûmlardan bazılarının tifo hastalığına yakalandığı ve hayatlarını kayb ettikleri belgede geçen: “...*Tokat hapishanesinin darlığından nâşî mahbûsinden ba'zılarının tifo illetine tutularak birkaç vefayat vukû' bulduğundan ittihâz ve icrây-ı fennî-i tedâbir cümlesinden olarak hastahanedan bazılarının muvakkaten başka mahalle kaldırılması...*” ifadesinden anlaşılmaktadır²⁰. Yine anladığımız göre bu uygulama daimi olmayacaktı.

Tokat hapishaneleri özelinde değerlendirdiğimiz bu tedbir ülkenin farklı şehirlerinde de uygulanmaya çalışılmıştır. Mesela 24 Ocak 1891 tarihli bir belgede Ordu'da tifo salgının şiddetlenmesinden dolayı mahkûmların sayısının azaltılması

19 BOA., DH.MB.HPS., nr. 96-48.

20 BOA, DH.MKT, 1732-115.

gündeme gelmişti²¹. Aynı problemin Trabzon hapishanelerinde de yaşandığı, sayısı 600'ü bulan mahkûmlar arasında sadece tifonun değil cüzzamında yayıldığı ve durumun acil olduğu 17 Aralık 1904 tarihli arşiv belgesinde yer almaktadır. Yine belgede yer alan bilgiye göre mahkûmların süratle başka mahallere nakil ile sayılarının azaltılması istenmektedir²².

Sonuç

İnsanoğlu var olduğundan beri özellikle kıtlık ve savaş dönemlerinde pek çok ölümcül salgın hastalıklarla mücadele etmiş ve tedavisine çare aramıştır. Devletleri korku ve paniğe sevk eden bu hastalıklar ortaya çıktığında savaşlardan daha fazla ölümlere neden olmuştur. Salgınların önüne geçmek isteyen Avrupalı devletlerin oluşturduğu sağlık teşkilatları ve gelişmeler Osmanlı devletini etkisi altına almış ve sağlık alanında yapılanmaya gidilmiştir. Bunun sonucunda II. Mahmud, 1838'de ilk defa genel sağlığı korumaya ve salgın hastalıkları önlemeye çalışarak devamlı bir sağlık teşkilatı ile hıfzıssıhha için büyük önem taşıyan karantina teşkilatını kurmuştur. Öte yandan mevcut sağlık kurumlarını modernize etmeye başlamıştır. Hastalığın yayılmasını önleyici tedbirler olarak gösterebileceğimiz bir uygulamada hapishanelere yönelik olmuştur.

Hapishaneler hastalığın ortaya çıkışı ve bulaşması açısından oldukça elverişli alanlardır. Özellikle hapishanenin kapasitesinin üstünde mahkûmun yer aldığı durumlarda salgın kolaylıkla kontrolden çıkabilmektedir. Bu durumu tifo salgını esnasında Tokat özelinde incelediğimiz arşiv belgelerinde tespit edebildik. Belgelerden yaptığımız çıkarımlara göre Tokat hapishanesinde sağlığı korumaya yönelik öncelikli olarak aşı yapılması istenirken bir yandan da hapishanenin uygun görülen bir bölümünün hıfzıssıhhaya dönüştürülmesi ve mahkûmların başka mahallere nakledilerek sayısının azaltılması talep edilmiştir. Denilebilir ki fenni uygulamalarla tifo salgını ortadan kaldırılmaya, hapishanedeki yoğunluk azaltılarak hastalığın ortaya çıkmasının ve yayılmasının önüne geçilmeye, tedbirler arttırılarak, teşkilatlı bir şekilde denetim sağlanmaya çalışılmıştır.

Tokat hapishanesi özelinde ele aldığımız bu tifo salgını problemi ülkedeki başka hapishanelerde yaşanmış ve aynı fenni ve idari tedbirler uygulanmaya çalışılmıştır. Tıpkı Ordu ve Trabzon hapishanelerinde olduğu gibi.

21 BOA, DH.MKT, 1802-44.

22 BOA, DH. Islahat Evrakı (TMİK.S), nr. 56-5.

Tokat Sancağında Polisin Teşkilatlanması ve Faaliyetleri (1893-1914)

DR. ÖĞR. ÜYESİ OLCAY KAHRAMAN
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Giriş

Osmanlı Devleti'nde, ülke içerisinde seyahat eden tacir ve yolcuların emniyetini sağlamak ve asayişini temin için II. Mahmud zamanında iç güvenliğe yönelik tedbirler alınmaya çalışılmış ve bu çerçevede Avrupa modelinden hareketle bir polis teşkilatının kurulmasına yönelik girişimlerde bulunulmuştur¹. Bu girişimden bir sonuç alınamamakla beraber, Tanzimat Dönemi'ne gelindiğinde her alanda olduğu gibi iç güvenlik konusunda da Avrupa örneğiyle kurumlar oluşturulmuş ve polis teşkilatının temelleri atılmıştır. Polis teşkilatının kurulmasından önce iç güvenliğe yönelik faaliyetler, Osmanlı askeri yapılanması içinde yer alan birbirinden farklı birimlerce yürütülmüştür².

Tanzimat'ın akabinde, İstanbul'da iç güvenliğin tesisi için 1843 yılı sonundan itibaren Babiâli ile yabancı elçilikler arasında yoğun bir görüşme trafiği gerçekleşmiş ve bu süreç de polis teşkilatının kuruluşunu hazırlamıştır. 28 Mayıs 1844 tarihli ve içerisinde bir polis meclisinin açılmasını da öngören 13 maddelik tasarıyla süreç yasal bir zemine oturtulmuştur³. Tophane Müşiriyeti bünyesinde bahsi geçen polis meclisi kurulmuş ve polisliğin usul ve esasları ile personel yapısı ve işleyişine dair yasal düzenleme çalışmalarına başlanmıştır. Çalışmalar ne-

1 *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, yay. haz. Yücel Demirel, C. 4-5, İstanbul 1999, s. 823-824.

2 Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Yüksel, *Perapolis: Osmanlı Polis Tarihini Yeniden İnşa Denemesi*, Ankara 2022, s. 17-30.

3 Yüksel, *a.g.e.*, s. 47-50.

ticesinde Osmanlı Devleti'nde meskûn mahallerde güvenliği sağlamak amacıyla 10 Nisan 1845 tarihinde Fransız güvenlik birimlerinden model alınarak askeri birimlerden ayrı ve isminde "polis" ibaresinin yer aldığı Osmanlı Polis Teşkilatı kurulmuştur⁴. Polis teşkilatının kurulduğuna dair sefaretlere tezkire gönderilmiş ve tezkirede artık iç güvenliğin polis tarafından sağlanacağı ve başına da Tophane-i Amire Müşiri Mehmed Ali Paşa'nın getirildiği bildirilmiştir⁵.

1845 senesinde polis teşkilatı kurulmuş fakat teşkilatlanma sürecinde istenilen başarının elde edilememesi üzerine görevlerini 15 Şubat 1846 tarihinde kurulan Zaptiye Müşirliği'ne devretmiştir. 1846-1879 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde asayiş, Zaptiye Müşirliği'ne bağlı zabıta teşkilatınca sağlanmıştır. Zaptiye Müşiriyeti kurulduktan sonra teşkilatlanma çalışmalarına başlamış ve 1870'lere doğru Rumeli ve Anadolu'da birçok vilayette teşkilatlanmıştır⁶. Bu arada polis birimi İstanbulun bazı bölgelerinde varlığını bir süre daha devam ettirmiştir. 19. yüzyılın son çeyreğinde iktidara II. Abdülhamid geçmiş ve I. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Meşrutiyetin ilanının akabinde kurulmuş olan ilk hükümet programında, Avrupa'daki polis teşkilatları düzeyinde bir polis teşkilatının kurulmasına yer verilmiştir. Bu arada iç güvenliğin aksayan yönleriyle ilgili bir rapor hazırlaması için Avrupa'dan uzmanlar getirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda 1877 yılında İngiltere'den Baker Paşa, İstanbul'a davet edilmiştir⁷.

Bahsi geçen gelişmeler yaşanırken Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 93 Harbi başlamış ve savaş sonrası galip gelen Rusya da iç güvenlik konusunda (azınlıkların güvenliğinin sağlanması) Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başlamıştır. Osmanlı yöneticileri de iç güvenliğin sağlanmasında yeni bir teşkilatın kurulması konusunda görüş birliğine varmıştır. Osmanlı idarecileri; iç güvenliğin sağlandığı takdirde Avrupalı devletlerin, bunu sebep göstererek Osmanlı Devleti'ne yaptıkları ve yapacakları baskının ortadan kalkacağını düşünmüşlerdir. Aynı zamanda merkezi otoritenin ülkenin en ücra köşesine kadar yayılması da sağlanmış olacaktır.

1879 tarihinde yeniden İstanbul'da kurulan polis teşkilatı takip eden yıllarda bütün Osmanlı taşrasında da tesis edilmiştir. 1879 yılında Zaptiye Nezareti kurul-

4 Derviş Okçabol, *Türk Zabıta Tarihi ve Teşkilat Tarihçesi (Tıpkı Basım)*, Ankara 2016, s. 96-97.

5 Zafer Toprak, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Kolluk Kuvvetleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul 1985, s. 1269-1270.

6 BOA, ZB, nr. 2/88,

7 Ali Dikici, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin İç Güvenliği*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006, s. 19.

duktan altı yıl sonra Osmanlı coğrafyasında polis teşkilatının bulunduğu vilayet, sancak ve mutasarrıflıklarda toplam 1000 üzerinde polis amir ve neferleri istihdam edilmiştir⁸. İdari olarak Tokat sancağını da içerisine alan Sivas Vilayeti'nde de 1885 yılında polis teşkilatı kurulmuştur. Bu tarihte 1 amir ve 5 nefer olmak üzere toplam 6 polisin görev yaptığı görülmektedir.

Tokat ve çevresi, Türkler tarafından yurt edildikten sonra, haiz olduğu stratejik konumu da dikkate alınarak önemli bir idare ve kültür merkezi haline getirilmiştir. Tokat, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde uzun zaman voyvodalık olarak yönetilirken, 1864 yılından sonra Sivas Vilayeti'nin önemli bir kazası olarak idare edilmiştir⁹. 1880 yılına kadar Sivas'a bağlı bir kaza merkezi iken bu tarihten sonra Tokat, Sivas Valiliği'nin de talebi üzerine yapılan düzenleme ile sancak merkezi olmuştur¹⁰. Tokat'ın sancak merkezi olmasında ticari güzergâhlar üzerinde bulunması, nüfusunun yoğunluğu ve önemli bir konumda olması etkili olmuştur. Ayrıca sancak merkezi olmasıyla beraber Zile, Erbaa ve Niksar kazaları da Tokat'a bağlanmıştır¹¹. İdari ve coğrafi alanı genişleyen Tokat sancağının buna bağlı olarak nüfus sayısı artmış ve takip eden süreçte bölgeye yapılan yoğun göçlere bağlı olarak da asayiş sorunları ortaya çıkmıştır. Bu durum da Tokat'ta polise olan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır.

Polis Öncesi Tokat'ta İç Güvenlik

II. Mahmud devrinden itibaren ülkede iç güvenliğe yönelik arayışlar sürekli devam etmiştir. İdarenin her kademesinde yapılan dönüşümler, Tanzimat'tan sonra da sürmüş ve iç güvenliğe yönelik polis teşkilatının kurulması planlanmıştır. 1845

8 Hüseyin Hüsni Gören, *Birinci Yüzyılda (1839-1938) Türk Polis Teşkilatının Tekâmül, Teşkilat ve Kadro Hareketleri*, Ankara 2018, s. 71-84.

9 Sivas'a bağlı sancak merkezi olan Tokat'ta Tanzimat Dönemi'nde nüfusun çoğunluğu Müslüman olmak üzere, Gregoryen Ermeni, Rum, Katolik Ermeni, Yahudi ve Kıptilerin birlikte yaşadıkları bilinmektedir. Kaynaklara göre, 1844-1845 yılları arasında Rumlar Tokat'ta 16 mahallede 223 hanede yaşamış olup nüfusları tahminen 1115 kişidir. Bu miktar ile Rumlar, 1844-1845 tarihinde Tokat kaza merkezi toplam nüfusunun %5,67'sini teşkil etmiştir. Necati Çavdar, "Tanzimat Dönemi'nde Tokat'ta Rum Nüfusu", *History Studies*, 11/6, s. 2224; 1846 yılında, Tokat'ta vergilendirme amacıyla yapılan temettüt sayımında 4.305 binanın, 1851 sayımında ise 3.956 bina ve işyerinin tespit edildiği görülmektedir. Şehrin 1890 yılı nüfus kayıtlarında nüfusunun 29.800'e yükseldiği düşünülmektedir (Çiğdem Ünal, *Şehir Coğrafyası Açısından Tokat*, Erzurum 2004, s. 33).

10 1903 yılı Sivas Salnamesine göre; 4 kaza, 22 nahiye ve 688 köyden oluşan Tokat sancağının toplam nüfusu 230.207 kişidir (*Sivas Vilayet Yıllığı, (1882-1883-1884-1886-1888-1890-1903)*, haz: Ebubekir S. Yücel, Sivas 2011, s. 331-359). Bahsi geçen salnameye göre Tokat kazasında toplam 17.585 Ermeni unsur yer alırken bu nüfusun bağlı kazalara dağılımı şu şekildedir: Niksar'da 2.419, Erbaa'da 2.117, Zile'de 2.711'dir. 1907 yılı Sivas Vilayet Salnamesine göre, 4 kaza, 22 nahiye ve 688 köyden oluşan Tokat sancağının toplam nüfusu 274.465 kişidir. Bu toplamın %86,24'ünü Türkler (236.707 nüfus), %8,18'ini Ermeniler (22.468 nüfus), %0,29'unu ise gayrimüslim Kıptiler (823 nüfus), oluşturmaktadır (Murat Hanılçe, "Ermenilerin Tehciri Sırasında Zile Kazasının Nüfus Yapısı", *Tarih ve Kültürle II. Zile Sempozyumu (06-09 Ekim 2011)*, Tokat 2011, s. 229, 237; Sivas Vilayet Yıllığı, (1882-1883-1884-1886-1888-1890-1903), s. 424-425; Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1997, s. 16).

11 BOA, İ.DH, nr. 797/64634, H. 28 Muharrem 1297; *Salname-i Vilayet-i Sivas*, H. 1298, (M. 1880), Def'a 8, s. 196; Ali Açık, "Tokat Sancağının İdari Durumu ve Nüfus Yapısı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/2 (Elazığ 2004), s. 333-334.

yılında kurulan polis teşkilatı bir yıl sonra lağvedilmiş ve görevleri zaptiye teşkilatına devredilmiştir. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'nde iç güvenlik polis teşkilatının yeniden tesis edildiği 1880'li yıllara kadar zaptiye teşkilatınca sağlanmaya başlanmıştır. Bununla birlikte taşrada askeri birlikler de iç güvenlik ve asayişin sağlanmasında yer almışlardır.

Tokat'ta da asayişin temininde iki farklı birim karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri zaptiye, diğeri ise askeri birliklerdir. Zaptiye teşkilatı 1846 yılından itibaren iç güvenliğin temininden sorumlu olmuş ve bu görevi jandarma ve polis teşkilatlarının kurulmasına kadar geçen sürede devam ettirmiştir. 1869 yılında seraserlik makamına bağlanan zaptiye teşkilatı askeri yapıda teşkilatlanmış ve daha sonra jandarma adını almıştır. Zaptiyeler, süvari ve piyade olarak iki şekilde faaliyet göstermiş ve 1880 yılında Tokat'ta 10 süvari ve 12 piyadenin görev yaptığı görülmektedir¹². 1882 yılında zaptiye sayılarında önemli bir artış gözlemlenmektedir. Sivas Vilayet salnamelerine göre zaptiye sayısı bu tarihte 87 piyade ile 70 süvariye çıkmıştır¹³. Salnamelerden takip ettiğimiz yıllarda 1883 yılında zaptiye sayıları azalmış 13 piyade ile 30 süvariye düşmüştür¹⁴. 1884 ve 1886 yıllarında zaptiye dairesinin mevcudu 72 süvari ile 45 piyadeden teşekkül etmiştir¹⁵.

Tokat'ta iç güvenliğin sağlanmasında zaptiye teşkilatının dışındaki bir diğer unsur da askeri birliklerdir. IV. Ordu'ya bağlı piyade taburları Sivas Vilayeti'ne bağlı sancak ve kaza merkezlerine ihtiyaçlar dâhilinde sevk edilmiştir. Yine IV. Ordu'ya bağlı redif ikinci alayının bir taburu da Tokat'ta bulunarak bölge güvenliğine ve asayişine katkı sağlamıştır. Askeri birliklerin sayıları zaptiye birlikleri ile karşılaştırıldığında çok daha fazla olduğu gözlenmektedir¹⁶.

Tokat Polis Teşkilatı

Kuruluşu

Tokat sancağında ilk polis teşkilatlanması, 1890'lardan sonra artan Ermeni hadiseleri neticesinde, bağlı bulunduğu Sivas Vilayeti İdare Meclisi'nin talebi üzerine gerçek-

12 *Salname-i Vilayet-i Sivas*, H. 1298, (M. 1880), Def'a 8, s. 123; Esat Aktaş, "19. Yüzyılın Sonunda Tokat Sancağı", *Mavi Atlas*, 9/1 (2021), s. 105.

13 *Salname-i Vilayet-i Sivas*, H. 1300, (M. 1882), Def'a 10, s. 121: Önceki ve sonraki yıllara kıyaslandığında bir orantısızlığın olduğu görülmektedir. Bu durum iki şekilde izah edilebilir; ilki bu dönemlerde başlayan ayrılıkçı Ermeni faaliyetleri çerçevesinde bölgeye kısa süreli bir zaptiye takviyesi gerçekleşmiş olabilir. İkincisi ise salnamelerde verilerin kaydında bir yanlışlık olasılığıdır.

14 *Salname-i Vilayet-i Sivas*, H. 1301, (M. 1883), Def'a 11, s. 125

15 *Salname-i Vilayet-i Sivas*, H. 1302, (M. 1884), Def'a 12, s. 413; *Salname-i Vilayet-i Sivas*, H. 1304, (M. 1886), Def'a 13, s. 118.

16 Aktaş, *a.g.m.*, s. 105.

leşmiştir. 1891-1892 yıllarında yapılan üçüncü sınıf bir komiser ve iki nefer polisin görevlendirilmesine yönelik talepler, bütçe yetersizlikleri nedeniyle reddedilmiştir. İdare meclisi, vilayete bağlı sancak ve kazalardaki Ermeni nüfusunun az-çok bulunduğu ve hiç olmazsa bir nefer polis memurunun istihdamının asayişin temininde önemli olacağını belirtmiştir. Bu talepler ve artan asayiş olayları neticesinde Sivas vilayetine 1893 yılında on polis görevlendirilmiş ve bunun da bir miktarı Tokat'ta istihdam edilmiştir. Bu bilgiler ışığında 1893 yılında Tokat'ta ilk polis teşkilatı teşkil edilmiştir diyebiliriz¹⁷.

Taşhan'dan genel görünüm, 1970'li yıllar

1893 yılında Sivas vilayetine yapılan 10 nefer polis tayininin hemen ardından bu sayıdan daha fazlasına ihtiyaç duyulduğu belirtilerek yeniden polis tayini ile Amasya, Tokat, Zile ve Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar) askerlerinin de takviye

17 BOA, İDH, nr. 1301/33, H. 28 Cemaziyelahir 1310.

edilmesi hususunda talepte bulunulmuştur¹⁸. Bölgede artan güvenlik probleminin çözümü amacıyla polis sayılarının artırılmasına yönelik Sivas Vilayet Meclisi'nden taleplerde bulunulmuştur. Ayrıca kırsaldaki eşkıyalık olaylarına karşı da asker mevcutlarının artırılmasının elzem olduğu bildirilmiştir.

Takip eden süreçte Sivas vilayeti polis sayıları artarken Tokat sancağına da polis tayinleri gerçekleşmiştir. Arşivden ulaştığımız belgeler ışığında, gerçekleşen bir eşkıyalık hadisesinde Tokat'ta 1894 yılında bir polis komiserliğinin varlığından haberdar olmaktadır¹⁹.

1894 yılının Temmuz ayında ihtiyat askerlerinin, zaptiye ve polisin kalacakları yerlerin temini ve asayişi sağlanmaları amacıyla Sivas'ın muhtelif bölgeleri ile Tokat ve Amasya merkez kasabalarında 16 karakolhanenin inşası emredilmiştir. Karakolhanelerin inşa masrafları için gerekli olan 100 bin guruşun henüz gönderilmediği Sivas Vilayeti'nden merkeze gönderilen telgrafta dile getirilmiş, söz konusu meblağın temini için gerekenin yapılması arz edilmiştir. Konunun Meclis-i Vükelaca müzakere edildikten sonra belirtilen meblağın gönderilmesi istenmiştir²⁰.

Personel Yapısı

Tokat'ta artan asayiş sorunları ve Ermeni hadiseleri ile eşkıyalıkla mücadele konularında polise duyulan ihtiyaç neticesinde 1893 yılını takip eden süreçte polis sayıları artış göstermiştir.

Sivas'a ait ulaşılabilen 1903 ve 1907 yılı salnamelerinde; Tokat Polis Dairesi'ne ait personel ve amirlerinin sancak merkezi ve bağlı kazalardaki örgütlenmesi aşağıdaki gibidir²¹.

18 BOA, BEO, nr. 162/12095, H. 22 Şevval 1310.

19 BOA, DH.ŞFR, nr. 168/12, H. 5 Cemaziyelahir 1310.

20 BOA, İ.HUS, nr. 26/8, H.3 Muharrem 1312.

21 *Salname-i Vilayet-i Sivas*, H. 1321(M. 1903), s. 137; *Salname-i Vilayet-i Sivas*, H. 1325(M. 1907), 145-169.

1903 TOKAT MERKEZ SANCAĞI POLİS DAİRESİ						
Komiserler	İkinci Sınıf Komiser	Açıktan Komiser	Açıktan Üçüncü Sınıf Komiser			
Polisler	Besim Efendi	Ali Galip Efendi	Mahmut Efendi	Şakir Efendi	Artin Efendi	Stefanaki Efendi
Nevahi Polisleri	Ali Bey	Rıfat Efendi	Abdülkadir Efendi	Hasan Efendi	Abdullah Efendi	İshak Efendi
	Lütfi Efendi	Bekir Efendi	Kamil Efendi	Rüştü Efendi	İbrahim Efendi	Murat Efendi
Niksar	Üçüncü Sınıf Komiser Şakir Efendi	Hüseyin Efendi	Sabri Efendi	İsmail Efendi	Ohannes Efendi	
Zile	Üçüncü Komiser Süleyman	Osman Efendi	Tevfik Efendi	Sami Efendi	Hamdi Efendi	
Erbaa	Üçüncü Komiser Safvet	Şükrü Efendi	Rasim Efendi	Hamdi Efendi	Mehmed Efendi	

1907 TOKAT MERKEZ SANCAĞI POLİS DAİRESİ							
Komiserler	Açıktan İkinci Sınıf Komiser Süleyman Bey	Açıktan İkinci Sınıf Komiser Süleyman Bey		Üçüncü Sınıf Komiser Aleksi Efendi	Üçüncü Sınıf Komiser İslam Muhlis Bey		
Polisler	Ebubekir Efendi				Nişan Efendi		
Nevahi Polisleri	Emin Bahri Efendi	İbrahim Edhem Efendi	Ali Rıza Efendi	Hüseyin Lütü Efendi	Ahmet İshak Bey	Naci Efendi	Ahmed Remzi Bey
Niksar	Komiser Mehmed Raci Efendi			Ali Rıza Efendi	Ohannes Efendi		
Zile	Üçüncü Komiser Mehmet Safvet Efendi			Osman Efendi	Süleyman Rıfat Bey		
Erbaa	Açıktan Serkomiser Mehmed Rıfat Efendi			Merkez Polisi Ali Rıza Efendi			

Tokat'ta polis personellerinin milli/dini yapısına baktığımızda mevcut polislerin bir kısmının gayrimüslim unsurlardan olduğunu görmekteyiz. Bu duruma örnek olarak III. Sınıf Komiser Begos Efendi polis olarak istihdam edilmiştir. Ayrıca Begos Efendi daha sonra ihtida ederek Müslüman olmuş ve Ali Mümtaz ismini almıştır²².

22 BOA, DH.TMIK.M., nr. 11/46, H. 23 Safer 1314; HR.TH., nr. 179/46, M.3 Ağustos 1896; DH.TMIK.S., nr. 7/15, H. 13 Ramazan 1314.

II. Abdülhamid'in iktidarının son döneminde II. Meşrutiyet ilan edilmiş ve kamu personelleri arasında eski ve yeni rejim taraftarları birlikte mesai yürütmüşlerdir. Polis teşkilatı içerisinde meşrutiyet yanlısı ve karşıtı polisler de bulunmaktadır. Bunlar yaşanan asayiş olaylarına da siyasi duruşları çerçevesinde müdahil olmuşlardır. Bu konuda en çarpıcı örnek, Hoca Mehmed Efendi (hadisesinde) adındaki bir zatın II. Meşrutiyet'in ilanına tepkisi ve bu konuda halkı galeyana getirmesi hadisesidir. Bu olayda meşrutiyet yanlısı polisler tarafından gözaltına alınan Mehmed Efendi, eski rejim yanlısı polisler tarafından kurtarılmış ve salı verilmiştir²³.

Tokat polisi komiser ve neferatına da zaman zaman gerçekleştirdikleri yararlılıktan dolayı bazı taltiflerde (mecidi nişanıyla) bulunulmuştur. Tokat sancağı üçüncü sınıf komiserlerinden Hafız Mehmet ve Artin Efendi'lerin hizmetlerine istinaden beşinci rütbeden mecidi nişanı verilmesi uygun görülmüştür²⁴. Yine hüsn-i hizmeti görülen Tokat'da görevli polis İslam Muhlis Efendi'nin iftihar madalyası ile taltif edilmesi Zaptiye Nezareti'nden Sivas Vilayeti'ne bildirilmiştir²⁵.

Polis olarak görevliyken farklı bir devlet kurumuna geçiş yapan polisler de olmuştur. Tokat polis komiseri iken Erzurum Şifre Kâtipliği'ne tayin edilen Bekir Bey'in yerine Sivas vilayeti polis ikinci komiserlerinden Sivashlı Mehmed Rıfat Efendi tayin edilmiştir²⁶. Osmanlı maliyesinde yaşanan sıkıntılardan dolayı bazı dönemlerde Tokat polisine ayrılan tahsisat gönderilememiş ve neferatın maaşlarının ödenmesinde gecikmeler de yaşanmıştır²⁷.

1897 yılındaki Tokat hadisesinden sonra kurulan özel yetkili mahkeme (mahkeme-yi fevkalade) tarafından, Tokat'taki polis mevcudunun ve mevcut polislerin niteliksiz ve yetersizliklerinden bahisle buraya daha dirayetli bir jandarma binbaşısı ve polis komiseri ile neferlerinin tayin edilmesinin yerinde olacağı bildirilmiştir²⁸.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra tensikat uygulamaları çerçevesinde Tokat'taki polislerin de görevlerini sağlıklı bir şekilde yerine getirip getiremeyecekleri ko-

23 Yavuz Selim Kaya, "Tokat Sancağı'nda İkinci Meşrutiyet'e Karşı Tepkiler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi (TDA)*, 123/243 (2019), s. 358-360.

24 BOA, DH. MKT., nr. 2389/106, H. 18 Rebiyyülahir 1318.

25 BOA, DH. MKT., nr. 1073/53, H. 29 Safer 1324.

26 BOA, ZB., nr. 453/23, R. 28 Kânunuevvel 1322.

27 BOA, DH.EUM.MH., nr. 26/108, H. 29 Rebiyyülevvel 1329.

28 BOA, A)MKT. MHM., nr. 662/17, H. 16 Zilkade 1314.

nusunda soruşturma gerçekleştirilmiştir. Tokatlı olup Tokat ve çevresinde veya Tokat'ta görevli polislerin, polislik mesleğini yerine getirmelerine engel bulunmadığı ve göreve elverişli oldukları tespit edilmiştir²⁹.

Trablusgarp Savaşı sonrasında burada görevli polislerden II. Sınıf komiser Sami Efendi ve komiser muavini Hürrem Efendi ile iki polis memuru Şerif ve Mustafa Efendiler Dersaadet'e dönmüşler, oradan da geçici olarak yaklaşık dört ay Tokat'a görevlendirilmişlerdir. Maaşlarının da Tokat'a havale edilmesi amacıyla Şubat 1912 tarihinde talepte bulunulmuştur. Bir süre sonra talep edilen meblağlar Tokat'a havale edilmiştir³⁰.

Polisin Tokat'taki Faaliyetleri

Ermeni İsyanları

Tokat'ta askerî yapılanmada yeniliklerin gerekliliği, bu yüzyılın sonunda yaşanan olaylar karşısında güvenlik birimlerinin de ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi öncesinde başlayan Ermeni-Rus işbirliği süreci Anadolu'nun bazı yerlerinde Ermeni çetelerinin yapılanmasını hızlandırmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi esnasında Ruslar Kuzeydoğu Anadolu'daki bazı şehirleri işgal ederek Ermenilerle temas kurmuş ve Ermeniler buradan aldıkları güç/destekle bölgede asayiş sorunlarına sebep olmuşlardır. Bu tarihten sonra batılı devletler ki başında İngiltere ve Fransa ile daha sonra ABD, patrikhane ve kiliseler Ermeni örgütlemesini desteklemişlerdir³¹.

1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sonrasındaki Yeşilköy ve Berlin antlaşmalarında yer verilen Ermeni meselesi kısa zamanda uluslararası bir terim haline gelmiştir. Rusya, İngiltere ve Fransa'nın da çabaları ile mesele Osmanlı Devleti açısından uluslararası bir soruna dönüşmüştür. Uluslararası destek Ermeni çetelerini bir takım faaliyetlerde bulunmaya heveslendirmiştir. Bu durum Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Tokat'ta da Ermeni isyancılarını harekete geçirmiştir. 1879'da Portakal-

29 BOA, DH.EUM.SCL., nr. 13/27, H. 21 Ramazan 1327.

30 BOA, DH.EUM.MH., nr. 244/124, H. 9 Rebiyyülevvel 1330; DH.EUM.MH., nr. 33/24, H. 14 Rebiyyülevvel 1330.

31 Ruslar Osmanlı toprakları ve boğazlar üzerindeki amaçları doğrultusunda 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'ne karşı saldırgan bir politika izlemiştir. Ermenileri kendi emelleri doğrultusunda kışkırtmış ve yine Balkan milletlerini de bu çerçevede destekleyerek Osmanlı Devleti'ni zor duruma düşürmeyi amaçlamıştır. Detaylı bilgi için bkz. Ercüment Kuran, "Osmanlı-Rus İlişkileri Çerçevesinde Ermeni Sorunu (1912-1914)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 5/5 (Ankara 1994), s. 227; Abdullah Özdağ, "Tokat Sancağında Ermeni Olayları (1890-1900)", *Turkish Studies*, 9/1 (2014), s. 430.

yan isimli bir Ermeni, açtığı okul ve bu okulda Osmanlı aleyhine yürüttüğü propagandalarla ve manipülatif eylemlerle bölgede gerginliği tırmandırmıştır³².

Ermeni çeteleri, Osmanlı idaresine karşı desteğini alamadıkları kişilere yönelik saldırılar düzenlemişlerdir. Doktor Jozef'in Ermeniler tarafından 1893-94'te öldürülmesi hadisesi ve akabinde gerçekleşen olaylar, dış basında (Türkler tarafından öldürülmüş gibi gösterilmeye çalışılmış) hayli yer tutmuştur³³.

1897 yılında da benzer bir olay gerçekleştiren Ermenilerin sebep olduğu hadiselere dış basında geniş yer ayrılmış ve olay sanki Ermeniler katlediliyormuş gibi yansıtılınca dış politik baskılar artmaya başlamıştır³⁴. Yaşanan bu olay neticesinde Tokat Polis komiseri İshak Necati Efendi kurulan özel mahkemece yargılanmıştır. Yargılama sonucunda Necati Efendi beraat etmiştir³⁵.

Esas itibarıyla Tokat Sancağında dinî ve etnik nüfus oranlarına değinmek yaşanan gelişmeleri anlamlandırmada son derece etkili olacaktır. Aşağıda Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere, demografik yapı kazadan kazaya farklılık arz etmektedir.

Tablo 1. 1907'de Tokat Sancağı nüfusunun kazalara göre dağılımı³⁶

Kazalar	Merkez		Erbaa		Niksar		Zile	
	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%
Dinî ve etnik gruplar								
Müslüman Türkler	90255	84.43	49253	81.99	26423	78.56	70776	95.81
Gregoryen Ermeni	12530	11.72	2967	4.93	3113	9.25	2683	3.63
Protestan Ermeni	51	0.04	367	0.61	0	0	79	0.10
Katolik Ermeni	678	0.63	0	0	0	0	0	0
Ortodoks Rum	2699	2.52	7319	12.18	4067	12.09	83	0.11
Yahudiler	299	0.35	165	0.27	29	0.08	248	0.33
Gayrimüslim Kıpti	381	0.35	165	0.27	29	0.08	248	0.33
Toplam	106893	100	60071	100	33632	100	73869	100

32 Aktaş, a.g.m., s. 105.

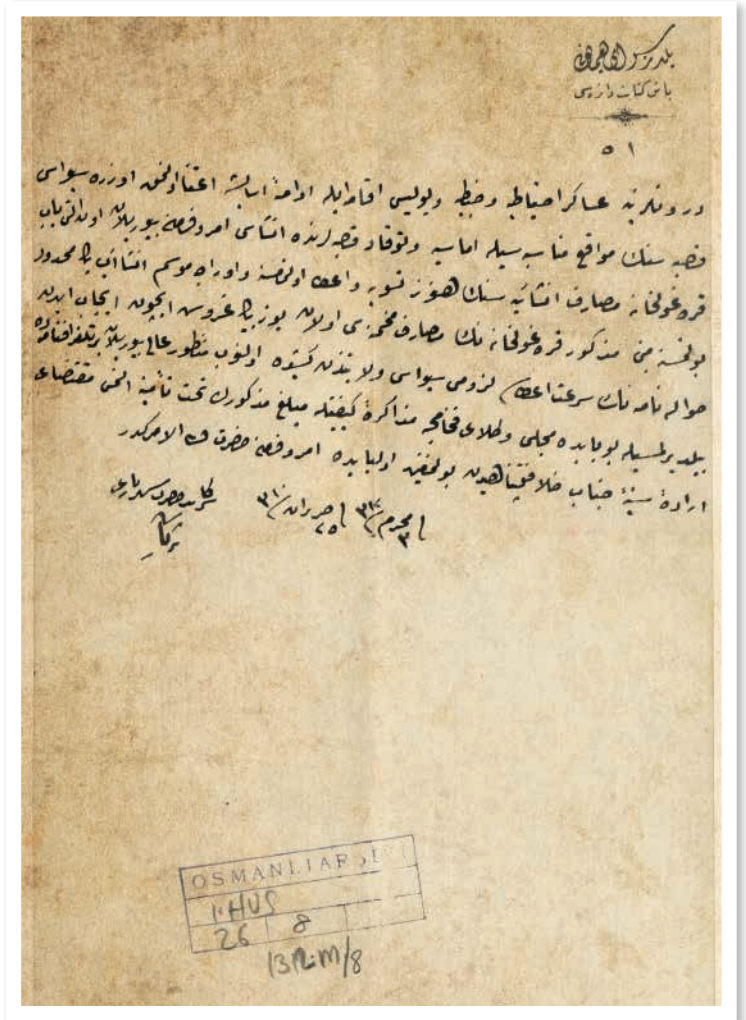
33 İbrahim Aykun, "Ermeni Olaylarında Tokat", *Ermeni Ayaklanmaları (1894-1909) Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2014, s. 382.

34 Baha Öztunç, "1897 Tokat Ermeni Olayının Dış Basına Yansımaları ve Olayın Gerçek Yüzü", *History Studies*, 2/1 (2010), s. 196-197.

35 BOA, A).MKT.MHM, nr. 662/37, H. 20 Şaban 1315.

36 *Salname-i Vilayet-i Sivas*, H. 1325(M. 1907, s. 254-255; Açıklık'e göre, 1880-1907 arasında Tokat sancağının demografisinde önemli değişikliklerin meydana geldiğini ve bu yıllar arasında %80 oranında (152.516'dan 274465 nüfusa) kayda değer bir nüfus artışının görüldüğüne işaret etmektedir. Bu nüfus büyümesinin normal demografik gelişmenin yanı sıra, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra genelde Anadolu'ya özeld Tokat Sancağı'na yapılan göçlere atfedilmelidir. Göçmen nüfusun müslim-gayrimüslim gruplar arasındaki oran dağılımını da etkilediği düşünülebilir. 1881 yılında müslim-gayrimüslim oranı %84,14'e %15,86 iken 1907'de %86,24'e %13,76 olmuştur. Bu oranlardaki değişim, göç olgusu dolayısı ile Tokat sancağında Müslümanların sayısının gayrimüslimler aleyhine sürekli arttığını ortaya koymaktadır (Açıklık, a.g.m., s. 354-356).

1908 tarihli Sivas Salnamesi'ne göre ise Tokat sancağının toplam nüfusunun 274.255 olduğu, bu nüfusun 131.946'sının kadın, 142.309'unun erkek nüfustan oluştuğu aktarılmaktadır³⁷. Mevcut verilerden de hareketle, Tokat'ın da bağlı olduğu Sivas'ta azınlık unsur olmak üzere Ermeniler'den ve Rumlar'dan söz edilmektedir. Bu unsurlardan özellikle Ermenilerin nüfuslarının diğer Anadolu sahalarında olduğu üzere Ermeni veya Ermeni taraftarlarınca kaleme alınan malzemelerde her defasında abartılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile Ermeni nüfusu farklı kaynaklarda şu şekilde dillendirilmektedir: Özellikle Marcel Leart'a göre, Türkiye genelinde 2.260.000, Tokat'ın bağlı bulunduğu Sivas'ta ise 28.000 Ermeni nüfusu mevcuttur. Patrikhanenin Ermeni nüfusuna ilişkin tahminleri ise farklılık arz etmektedir; Türkiye nüfusu 1.018.000, Sivas nüfusu 165.000 olarak verilmektedir. Patrikhanenin Ermeni nüfusu ile ilgili rakamları gerçeklere daha uygundur.

BOA, İ.HUS.
nr. 26/8

Eşkîyalık Olayları

Tokat'ta yaşanan asayiş sorunlarından bir diğeri de eşkıyalık olayları olmuştur. Niksar'da eşkıyalık yapan ve devletten aman dileyen şaki Davidoğlu, Zaptiye Yüz-

37 Ünal, a.g.e., s. 33.

başısı Bekir Bey ile Polis Hüseyin Efendi'yi silahsız olarak yanına çağırarak emrindeki 12 kişi ile birlikte (avanesiyle) teslim olacağını ve buna karşılık affedilmesini talep etmiştir. Bu durum bölgenin asayiş ve güvenliği açısından önem arz ederken Metropolit Kostandinos tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır³⁸.

Bir diğer olayda Ermeni eşkıya Serkiz Tokat'dan İstanbul'a giden posta arabasını vurmuş ve gasp etmiştir. Serkiz'in araştırılması ve yakalanması için Tokat'a gönderilen 40 askere refakat etmek üzere Ankara vilayeti polis kadrosundan komiser Ömer Bey de beraberlerinde hareket etmiştir. Olayın gerçekleştiği günden itibaren Tokat içinde gizlenen Ermeni eşkıyalarından Kavas oğlu Serkiz, Rumi 21 Ağustos 310/Miladi 2 Eylül 1894 akşamüzeri saklandığı yerden çıkararak kaçmaya çalışmış, takip eden zaptiye ve piyade çavuşu ile vatandaşlardan birini yaraladığının haber alınması üzerine takibe alınmıştır. Takip sırasında bölgedeki görevli askerler de takibe katılmıştır. Takip neticesinde Serkiz ile birlikte ona yardım ve yataklıkta bulunan bir kişi ölü, 7 kişi de canlı olarak ele geçirilmiştir. Olay esnasında meydana gelen heyecan yatıştırılmış, halk dağıtılmış ve büyük bir fesadın ortaya çıkması bu vesileyle önlenmiştir. Bu olayın yatıştırılmasında polis önemli rol oynamıştır³⁹.

Yine bu olayın (posta arabasındaki Tatar Mahmud efendiyi vuran ve Duyun-u Umumiye'ye ait 76 bin guruş ve hazineye ait 31 bin guruşu kaçıran Serkiz ve şürekâsı) soruşturulması ve sorumlularının yakalanmasına yönelik faaliyetlerin Sivas Vilayeti'ne ve oradan Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmesi hadisesinde de Tokat polis komiserliği gerekli tahkikatı yaparak yetkili birimleri bilgilendirmiştir.

Asayiş Olayları

Sivaslı Hoca Mehmed hadisesi; II. Meşrutiyet'in ilanına yönelik Anadolu'nun birçok bölgesinde tepkiler ortaya çıkmış ve Tokat'ta da Hoca Mehmed hadisesi yaşanmıştır. Hoca Mehmed isyanı ve Tokat mutasarrıfının bu isyana göz yumması halkın galeyana gelmesine sebep olmuştur. Polisler tarafından engellenmeye çalışılan Hoca Mehmed, bu sırada bir polisi de yaralamıştır. Daha sonra meşrutiyet aleyhtarı bazı polislerin de desteği ile kaçmıştır⁴⁰.

38 BOA, DH.MKT, nr. 390/43, H. 4 Muharrem 1313.

39 BOA, Y.PRK.UM, nr. 30/49, H. 2 Rebiyyülevvel 1312.

40 Kaya, *a.g.m.*, s. 358-360.

1877-78 Osmanlı Rus Harbi sonrasında Sivas vilayetine önemli sayıda göçmen iskân ettirilmiştir. Demografik yapının hızlı bir şekilde değişmesi ve nüfusun artmasından Tokat sancağı da etkilenmiş, bu hızlı değişim karşısında da bazı asayiş problemleri yaşanmıştır. Tokat polisi bu asayiş olaylarının tesisinde de aktif rol almıştır.

Sonuç

Osmanlı son döneminde artan eşkıyalık olayları, Ermeni isyanları ve göçlerle artan asayiş sorunlarında polis teşkilatı asayişin temininde kimi zaaflarına rağmen önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Olayların arttığı dönemlerde polis sayılarında da artış yaşanırken, ülkenin içinde bulunduğu mali buhranın da etkisi ile bazı dönemlerde bu sayılar düşüşe geçmiştir. Kimi zaman da mevcut polislerin maaşlarını zamanında alamaması ve bu konuda yaşanan sorunlar, polislerin istifasına veya görevini layıkıyla yapmamlarına sebep olmuştur.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasındaki Anadolu'ya gerçekleşen büyük göçler ve yine buna bağlı olarak Rusların Ermenileri kışkırtmaları neticesinde bir takım asayiş sorunu ve terör faaliyetleri gerçekleşmiştir. Sultan Abdülhamid'in merkeziyetçi politikası çerçevesinde taşranın kontrol altına alınması ve asayişin temini amacıyla iç güvenliğe yönelik hamlelerde bulunulmuştur. Bu çerçevede Sivas Vilayeti'nde 1885 yılında oluşturulan polis teşkilatı, vilayete bağlı sancak merkezi Tokat'ta da iç güvenliğin tehlikeye girdiği dönemde 1893 yılında tesis edilmiştir.

Tokat Kenti Osmanlı Polis Simaları Üzerinden Kurumsal Analiz (1890-1925)

DR. CEMAL TEPE
Samsun İl Emniyet Müdürlüğü

Giriş

Avrupa ülkelerinde hukukileşme sürecinin bir parçası olarak polis teşkilatlarının kurulmasının ardından Osmanlı ülkesinde ilk defa 1845 senesinde 46 nefer (memur) ile Türk Polis Teşkilatının temelleri atılmıştı¹. Polis teşkilatı ilk olarak Batılı vatandaşların yoğun olarak bulunduğu Beyoğlu, Galata ve çevresinde faaliyete geçecekti². Resmî belge ifadesiyle numune olarak başkent İstanbul'da kurulan polis idaresi bir yıl sonra 1846 senesinde Zaptiye Müşiriyetine bağlanmıştır³. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin Osmanlı İmparatorluğu adına olumsuz sonuçlanmasının ardından özellikle büyük devletlerin baskısıyla iç güvenlik alanında reforma gidilmiştir. Temelleri 1840'larda atılan ancak gelişmemiş olan jandarma ve polis usulüne göre teşkilatlanmaya ağırlık verilmiştir. Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde, Sait Paşa hükümeti önderliğinde 1879 senesi itibarıyla ülkenin her bir yanında kırsalda jandarma, kasaba ve şehirlerde ise polis birimleri kurulmaya başlanmıştır. Avrupa'da hemen her devletçe kabul edilen iç güvenlik modeliyle hareket etme anlayışı tercih edilmiştir⁴. Bu nedenle yeni yapılanmanın kamuoyuna bir yansıması olarak, ıslahat-ı esasiye dâhilinde tüm yurttaki zaptiye anlayışının terk edildiği yönünde haberler basında çıkmaya başlamıştır⁵.

1 T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA), Maliyeden Müdevver Defterler (=MAD), nr. 12352.

2 BOA, İrade, Mesail-i Mühimme (=İ. MSM), nr. 3-48.

3 *Takvim-i Vekayi*, Nr. 297.

4 *Jandarma Sadası*, Sy. 3, s.14, 5 Mart 1336 R.

5 "İlan-ı Resmî", *Vakit*, s.1, 5 Zilhicce 1296 H.

1879 senesi Kasım ayında Jandarma İdaresi; Seraskeriye, Polis İdaresi; Zaptiye Müşiriyetinden dönüştürülen Zaptiye Nezaretine bağlanmıştır⁶. Polis Teşkilatının tarihi konusunda önemli çalışmaları bulunan Halim Alyot'a göre 1879 senesi aralık ayına kadar polis teşkilatı tam olarak hiçbir yerde kurulmamıştı⁷. Ancak bu ifadeden hareketle Polis İdaresinin 1879 senesi sonlarına doğru tüm ülke genelinde kurulmaya başlandığı söylenebilmektedir. Özellikle 1879 ve 1880 yıllarından itibaren hemen her yerde polis idaresinden kurulmaya başlaması nedeniyle dönemin gazetelerinden *Vakit* gazetesi "*Devlet-i Aliyye'de dahi Avrupa'nın her tarafında olduğu gibi polis teşkilatına sarf-ı mesai olunmakta ise de polis ne demek vezaifi neden ibaret olduğu bilinmek lazım geleceğinden...*"⁸ sözleriyle başlayan yazısıyla kamuoyunu bilgilendirme cihetine gitmiştir.

1879 senesinde Zaptiye Nezareti kurulduktan sonra şehirler, polis mıntıklarına ayrılmış ve ser komiserlik adı altında yapılanmışlardır. 1885 senesi ülke geneli kuruluş istatistiğine bakıldığında Tokat'ın bağlı bulunduğu Sivas vilayetinde bir polis amiri/komiseri ve dört polis neferi/memuru bulunduğu görülmektedir⁹. Ayrıca 1885 senesinde bir belgede Sivas vilayeti polis komiserliğine muavenet yüzbaşlarından Recep Efendi'nin görevlendirildiği görülmektedir¹⁰. Diğer taraftan ise 1886 senesi Sivas vilayet salnamesinde ise "*Sivas Polis Dairesi*" başlıklı bölümde Sivas merkez sancağında biri ikinci komiser olmak üzere beş polis memurunun bulunduğu kaydedilmiştir. Ancak bu yıllarda Tokat'ta polisin görevlendirilmesi söz konusu olmamıştır¹¹.

Tokat ve Amasya sancaklarında gizli cemiyetlerin sayısal artışından kaynaklanan asayişsizlik ve kargaşalık olaylarının artmasına binaen 1893 senesinde Sivas vilayeti polis sayısında artış gözlemlenmiştir. Ayrıca ülke geneli yapılanmanın bir gereği mi veya Sivas vilayetindeki artan tedhiş/terör olayların ehemmiyeti mi bilinmez, Sivas polis birimi, ser komiserlik düzeyine yükseltilmiştir. Ancak 1890'lı yıllarda Tokat'ta polis birimi kurulduğuna dair bir veriye ulaşılamamıştır¹². 1903

6 *Jandarma Sadası*, Sy.3, s.14, 5 Mart 1336 R.

7 Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta*, Ankara 2008, s.181.

8 *Vakit*, s.2, 28 Cemaziyelahir 1297 H.

9 Hüseyin Efendi, Polis Teşkilatının Başladığı 1255-1839 Tarihinden 1938 Tarihine Kadar Tekâmül, Teşkilat ve Kadro Hareketleri, Emniyet Genel Müdürlüğü 3. Şube Arşivi, Ankara 1938, s. 44-51.

10 BOA, Zaptiye (=ZB), nr. 115-2.

11 Yasin Kozak ve Olcay Kahraman, "Sivas Polis Teşkilatının Kuruluşu (1885-1893)", *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 44/1, s. 151-164.

12 Yasin Kozak ve Olcay Kahraman, "Sivas Vilayeti Polis Teşkilatının Gelişimi (1893-1908)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, XVIII/70, s. 297-312.

senesi Sivas Vilayet Salnamesi incelendiğinde ise Tokat polislerine dair bilgilere ulaşılabilmektedir. Bu da demek oluyor ki 20. yüzyılın başından itibaren Tokat'ta polis teşkilatı varlığını göstermeye başlamıştır.

1- İkinci Meşrutiyet'e Doğru; Tokat Polis Teşkilatı

Tokat, 1881 ile 1920 seneleri arasında Sivas vilayetine bağlı bir sancaktır. 1909 senesi itibarıyla Sivas vilayeti ise Sivas merkezi, Amasya, Karahisar-ı Şarkî, Tokat sancaklarından oluşmaktadır. II. Meşrutiyet yıllarında Tokat sancağı; Tokat merkez, Erbaa, Niksar, Reşadiye ve Zile kazalarından meydana gelmektedir. Bu kazalardan sadece Reşadiye, 1911 ile 1923 seneleri arasında Tokat sancağına bağlıdır. 1911 senesi öncesi nahiye olarak Karahisar Şarkî sancağına bağlı olduğu görülmektedir. Bu nedenle Reşadiye kazası, çalışmada kapsam dışında tutulmuştur. Diğer kazalar ise 1881 ile 1923 seneleri arasında Tokat'a bağlı kazalar olduğu kayıtlara geçtiğinden çalışmaya konu edilmişlerdir¹³.

II. Meşrutiyet öncesi Tokat sancağı polis dairelerinde görev yapmış olan polislerin kimler olduğunun tespiti amacıyla 1321/1903 ile 1325/1907 Sivas Vilayet Salnameleri incelenmiştir. Buna göre salnamenin 1903 senesi baskısında Tokat sancağı merkezinde bulunan Polis Dairesinde; ikinci komiserlerden Bekir ve Hafız Mehmet, üçüncü komiserlerden Yahya, Şakir ve Artin, polis memurlarından; Besim, Ali Galip, Mahmut ve Stefanaki Efendilerin isimleri geçmektedir. Tokat merkezine bağlı nahiyelerde görevli polis memurları ise şunlardır: Ali, Refet, Abdülkadir, Hasan, Abdeh, İshak, Lütfi, Bekir, Kâmil, Rüştü, İbrahim ve Murat Efendilerdir¹⁴. Bu bilgiler ışığında 1902/1903 senesi itibarıyla Tokat sancağı ve bağlı nahiyelerinde Polis Dairesi adı altında hizmet verildiği görülmektedir.

1902/1903 senesinde Tokat sancak merkezinde dokuz adet polis teşkilat mensubu bulunmaktadır. Bunlardan beşi rütbeli/amir personeli, dördü ise memurdur. Günümüzdeki amir ve memur istihdamı piramidine aykırı görülmektedir. Memur kadrosunun, amir sınıfından fazla olması beklenirken aksine amir sayısı fazladır. Bu konu ayrıca irdelenmelidir. Diğer taraftan polis mensuplarının dini ve etnik dağılımına bakıldığında ikisinin Gayrimüslim olduğu, kalanının ise Müslüman olduğu görülmektedir. Gayrimüslim polislerin isim analizi yapıldığında birinin (Artin) Er-

¹³ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara 2017 (Genişletilmiş 2. Baskı), s. 757.

¹⁴ *Salname-i Vilayet-i Sivas*, s.137-138, 1321/1903.

meni, diğ erinin (Stefanaki) ise Rum asıllı oldu ğ u anlaşılmaktadır. Tokat'ın 1914 senesi nüfus oranlarına bakıldığında, sancak merkezinde; 90.125 Müslüman, 3.997 Rum ve 12.046 Ermeni nüfusunun oldu ğ u görülecektir¹⁵. Bu nedenle polis idaresinde birer adet Ermeni ile Rum polis istihdamı son derece do ğ al karşılanmalıdır.

1902/1903 senesinde göze çarpan başka bir husus, Tokat sancağında merkezî polis yanında ilaveten yerel polis yapısında nevahi (nahiyeler) polislik teşkilatının da varlık göstermesidir. Nahiyelerin yönetim esasları, 6 Nisan 1876 tarihli İdare-i Nevahi Nizamnamesine göre belirlenmiş idi. Nahiyeler, köy ve çiftliklerin birleşmesiyle oluşturulan idari birimler olarak tanımlanmıştır. En az 200 hane, köy merkez mesafeleri, köylerin birleşmesi gibi birçok kıstasları vardır. Bu kıstaslardan birisi nahiyelerde polis biriminin kurulmasıdır. Nahiye yönetimi tarafından kurulan komisyon tarafından yapılan yazılı ve sözlü sınavlarda başarılı olanlar belli bir miktar maaşla polis neferi olarak ilgili nahiyelere atanmaktadırlar. Nahiye polisleri istekleri halinde bir sınavla yerellikten merkezi teşkilatın polisliğine geçebilmektedirler¹⁶. Bu bilgilerden hareketle Tokat sancağı, nahiye polisliği için uygun bir yer olarak belirlenmiştir. 1902/1903 senesine bakıldığında merkeze ba ğ lı nahiyelerinde toplam on iki nahiye polisi bulunmaktadır. Bu sayı, normal polis sayısından fazladır. Tokat sancağı nahiye sayısının yedi tane oldu ğ u dikkate alınır sa bazı nahiyelerde polis memurlarının tek kaldığı ve bazı nahiyelerde ise ikişer kişi olarak görev yaptı ğ u anlaşılmaktadır. Tek veya iki kişi olarak görev yapan polislerin yakalama, ifade alma, gözaltına alma, arama, suç eşyasını adli emanete alma, şüpheli şahsı savcılığa sevk veya mahkemeye çıkarma konularında teknik ve lojistik imkânsızlıklar yaşadığı değerlendirilmektedir. Bu tür imkânsızlıklar nedeniyle nahiye polislerinin, buldukları nahiyelerde jandarma gibi diğ er kolluklar ile birlikte görev yaptı ğ u değerlendirilmektedir.

Tokat'a ba ğ lı kazalarda sadece merkez polis teşkilatından mensupların yer aldığı görülmektedir. Niksar kazasında Üçüncü Komiser Şakir, Polis Memurlarından Hüseyin, Ohannes, Sabri ve İsmail Efendiler bulunmaktadır¹⁷. Niksar'daki toplam polis personel sayısı beştir. Bunlardan sadece biri rütbeli personel olup, diğ erleri polis memurudur. Aralarında bir kişi Gayrimüslimdir. Polis Memuru Ohannes Efendi, Ermeni asıllıdır. Niksar nüfusuna bakıldığında (1914Y) 23 bine

15 Kemal H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics*, London, 1985, s. 178.

16 Eyüp Şahin, "Nevahi Polis Teşkilatı", *Tarihte Türk Polis Teşkilatı Sempozyumu*, Ankara 2013, s. 519-531.

17 *Salname-i Vilayet-i Sivas*, s. 142, 1321/1903.

yakın Müslüman'ın, 8 bine yakın Rum ve Ermeni vatandaşın olduğu görülmektedir¹⁸. Bu oran dikkate alınırrsa Niksar'da Gayrimüslim polis istihdamının yerinde bir karar olduğu değerlendirilecektir.

Zile kazası polis dairesinde Üçüncü Komiser Süleyman, Polis Memurlarından; Osman, Tevfik, Sami ve Hamdi Efendiler bulunmaktadır. Komiser Süleyman Efendi, Gümüş İftihar Madalyası sahibidir¹⁹. Zile'deki toplam personel sayısı beştir. Bunlardan sadece biri rütbeli, diğerleri memurdur. Aralarında Gayrimüslim polis bulunmamaktadır. Bunun nedeni, diğer kazalara nazaran Zile'de Gayrimüslim nüfusunun azlığı olmalıdır. 1914 nüfus sayımına göre Rum nüfusu 154 iken, Ermeni nüfusu; 2.833'tür²⁰.

Erbaa kazası polis dairesinde Üçüncü Komiser Safvet, Polis Memurlarından; Şükürü, Rasim, Hamdi ve Mehmet Efendiler yer almıştır. Erbaa'da toplam personel sayısı beştir. Bunlardan biri rütbeli personel iken diğerleri polis memurudur. Aralarında Gayrimüslim personel bulunmamaktadır. 1914 sayımına göre Erbaa'da; 7.922 Rum, 3.274 Ermeni yaşamaktadır. Gayrimüslim sayısının 11 bin civarında olduğu görülmektedir²¹. Buna karşın Niksar'da 8 bin civarında Gayrimüslim nüfusun yaşadığı kazada bir adet Gayrimüslim polis mensubunun çalıştırılması söz konusu iken, 11 bin civarında Gayrimüslim nüfuslu Erbaa'da Gayrimüslim polis bulundurulmayışı ayrıca değerlendirilmelidir.

1902/1903 senesi salname kayıtlarına göre Tokat Polis Teşkilatı toplam 36 personelden ibarettir. Bunlardan 12'si nahiye polisi iken geriye kalan 24'ü merkez teşkilatı polisidir. Merkezi polislerin sekizi rütbeli personeldir. En üst düzey rütbe, ikinci komiserdir ve sadece Tokat sancak merkezinde iki adet bulunmaktadır. İkinci komiserlerin görev taksimi analiz edildiğinde bunlardan kıdemlisinin tüm Tokat'ın polis amiri olduğu, diğerinin ise sadece Tokat sancak merkezinin polis dairesinin amiri olduğu değerlendirilmektedir. Zile, Erbaa ve Niksar kazalarının her birinde beşer polis görevlendirilmiştir. Bunların her birinin başına birer rütbeli personel verilmiştir. Rütbeli personel ise 3. sınıf komiserdir. Tokat sancağı genelinde toplam üç Gayrimüslim personel bulunmaktadır. Bunların ikisi Ermeni biri ise Rum asıllıdır. Ayrıca ikisi polis memuru iken bir diğeri polis amiri rütbesindedir.

18 Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s.178.

19 *Salname-i Vilayet-i Sivas*, s.144, 1321/1903.

20 Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s.178.

21 Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s.178.

1907 senesi Sivas Vilayet Salnamesinde Tokat sancağı Polis Dairesi başlığı altında ikinci komiserlerden; Süleyman ve Mehmet Arif, üçüncü komiserlerden; Aleksi ve İslam Muhlis, polis memurlarından; Ebu Bekir ile Nişan Efendilerin isimleri kaydedilmişti²². Polis Dairesinin toplam personel sayısı altıdır ve dördü rütbeli amir iken ikisi polis memuru rütbesindedir. 1903 senesine göre polis kadro sayısında azalma meydana gelmiştir. Amir sayısı beşten dörde düşerken, memur sayısı ise ikiye düşmüştür. Gayrimüslim polis mensubu iki kişi olarak devam etmiştir. Bunlardan biri; polis amiri iken, diğeri polis memurudur. İsim analizi yapıldığında Komiser Aleksi Efendi'nin; Rum, Polis Nişan Efendi'nin; Ermeni asıllı olduğu değerlendirilmektedir. Yukarıda ismi geçen personeller sorgulandığında aralarında ismi geçen İslam Muhlis Efendi'nin iftihar madalyasıyla ödüllendirildiği bilgisi elde edilmiştir²³. Yine Muhlis Efendi'nin 1907 senesinde Erbaa kazasında eşkıyaların dağıtılmasındaki hizmetlerinden dolayı Mecidiye Nişanı ile ödüllendirildiği tespit edilmiştir²⁴.

Vilayet salnamesinde "*Liva-i Mezbure Mülhak Nevahi Polisleri*" başlığı altında Tokat sancak merkezine bağlı nahiyelerde polis olarak Emin Hayri, İbrahim Ethem, Ali Rıza, Hüseyin Lütfi, Ahmet İshak, Naci, Ahmet Remzi Efendilerin isimleri sayılmıştır²⁵. Buna göre Tokat merkezinde nahiye polisi sayısı; yedidir. 1902/1903 senesine göre kadro sayısına göre azalma meydana gelmiştir. Nahiye sayısının yedi tane olduğu düşünülür ise her bir nahiyede birer polis memurunun görevlendirildiği ortaya çıkmaktadır. Aralarında önceki dönemlerde olduğu üzere Gayrimüslim nahiye polisi bulunmamaktadır.

Niksar kazası "*Polis Dairesi*" başlığı altında ismi geçenler; Komiser Mehmet Raci, Polis Ali Rıza ve Polis Ohannes Efendilerdir²⁶. 1902/1903 senesi kayıtlarında Niksar polis kadro sayısı beş iken 1907 kayıtlarında üçe düşmüştür. Bunların ikisi polis memuru iken, biri polis amiridir. Ermeni milletinden Ohannes Efendi, polisler arasındaki tek Gayrimüslim olan personeldir. 1903 senesi kayıtlarında da ismi geçen tek personeldir.

Zile kazası "*Polis Dairesi*" başlığı altında ismi geçenler; Üçüncü Komiser Mehmet Safvet Efendi, Polis Osman Efendi ve Polis Süleyman Refet Bey'dir²⁷. Zile kaza-

22 *Salname-i Vilayet-i Sivas*, s.145, 1325/1907.

23 BOA, Dahiliye-Mektubi Kalemi (=DH. MKT), nr. 1073-53.

24 BOA, ZB, nr. 115-51.

25 *Salname-i Vilayet-i Sivas*, s.145, 1325/1907.

26 *Salname-i Vilayet-i Sivas*, s. 150.

27 *Salname-i Vilayet-i Sivas*, s. 154.

sında polis kadrosu sayısında azalma meydana gelmiş ve sayı beşten üçe düşmüştür. Polis amiri rütbesinde personel değişikliği yaşanmıştır. Komiser Mehmet Safvet Efendi, Erbaa kazasından Zile kazasına tayin olmuştur. Ayrıca Polis Osman Efendi'nin her iki salnamede ismi geçen tek isim olduğu görülmüştür. Osman Efendi, Zile'de uzun süre kalır iken, yukarıda ismi geçen diğer personellerin kazadan ayrıldıkları anlaşılmıştır. Ayrıca 1903 senesi salname kayıtlarında olduğu gibi polis mensupları arasında Gayrimüslim polis yer almadığı görülmüştür.

Erbaa kazası "*Polis Dairesi*" başlığı altında Ser komiser Mehmet Refet Efendi ve Merkez Polisi Ali Rıza Efendi bulunmaktadır²⁸. 1903 senesi kayıtlarında Erbaa polis kadro sayısı beş iken 1907 senesi itibarıyla kadro sayısı ikiye düşmüştür. Bunlardan birisi polis amiri diğeri ise polis memuru rütbesindedir. Yalnız salnamede Mehmet Refet Efendi'nin rütbesi konusunda bir hata yapılmış olmalıdır. Ser komiser, zaman itibarıyla polis rütbeleri arasındaki en üsttedir. Rütbesi itibarıyla hiyerarşik manada Tokat sancağı merkezinde istihdam edilmesi ve Tokat sancağı polis biriminin amiri olarak görev yapması gerekmektedir. Ayrıca çalışmanın bu kısmına kadar geçen aşamada görüldü ki kazalarda ast düzey komiserler/üçüncü komiserler görevlendirilmektedir. Bu nedenle ser komiser ifadesinin yazım hatası olduğu değerlendirilmektedir.

1907 yılı kayıtlarına göre Tokat Polis Teşkilatı personel mevcudu; 21'dir. Bunun yedisi nahiye polisi, 14'ü ise merkez teşkilatı polisidir. Merkez teşkilat polislerinden dördü ise polis amiridir. Geriye kalan 10 kişi polis memurudur. 1903 senesi kayıtlarına göre sancaktaki genel mevcut; 36'dır. 1907 senesi kayıtlarına göre 15 personel kaybı yaşanmıştır. 1903 senesi kayıtlarında olduğu gibi Tokat merkezde iki tane ikinci komiser bulunmaktadır. Diğer taraftan Gayrimüslim polis sayısında bir değişiklik yoktur. 1903 ile 1907 yılı kayıtlarında Gayrimüslim polis sayısı üçtür. Bunların ikisi Tokat merkezde görevli iken diğeri ise Niksar kazasındadır. İki Ermeni diğeri ise Rum asıllıdır. 1906/07 nüfus sayımına göre Tokat sancağı genelinde Rum nüfusu; 17.622 kişi iken, Ermeni nüfusu; 20.483 kişidir²⁹.

II. Meşrutiyet Dönemi Tokat Polis Teşkilatı kadro bilgileri mevcut değildir. Tokat Polis Teşkilatı, Sivas vilayeti genel kadrosu içerisinde verildiğinden genel bir değerlendirme yapılamamaktadır. Ancak Cumhuriyet Dönemi'nde 1923 senesinin

28 *Salname-i Vilayet-i Sivas*, s. 157.

29 Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s.164.

de Tokat'ta bir ser komiser, bir komiser, üç komiser muavini, 21 polis memuru olmak üzere toplam 26 personel bulunduğu anlaşılmaktadır³⁰. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Meşrutiyet'ten geçen kadro teşkilatının korunduğu ve mali şartlar nedeniyle polisliğe yeni alımların imkânsızlığı birlikte değerlendirildiğinde 1923 senesinde verilen 26 kişilik Tokat polis kadrosunun II. Meşrutiyet yıllarında yaklaşık olarak aynı oranlarda bulunduğu değerlendirilmektedir. Ayrıca bu sayının Tokat geneli polis teşkilatı kadrosu olduğu varsayılmaktadır. Çünkü aşağıda tabloda görüleceği üzere 1925 senesinde Tokat merkezi polis kadrosu toplam 11 kişi olarak verildiği görülmektedir³¹.

1925 Senesi Tokat Polis Teşkilat Kadrosu		
Apolet No	Sınıf-ı Memuru	Esamisi/İsimleri
1	Ser komiser	Derviş Efendi
1	İkinci komiser	Halil Zühtü Efendi
1	Komiser muavini	Muhlis Efendi
1	Polis Memuru	Salih Sabri Efendi
2	Polis Memuru	Hacı Ahmet Efendi
3	Polis Memuru	Ali Rıza Efendi
4	Polis Memuru	Hasan Hulusi Efendi
5	Polis Memuru	Bekir Sıtkı Efendi
6	Polis Memuru	Muhlis Efendi
7	Polis Memuru	Hayri Efendi
8	Polis Memuru	Asım Efendi

Meşrutiyet öncesi ve sırasında Tokat'taki polis biriminin temsilciliğini ikinci komiser yaparken Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren ser komiser birim amirliğini yapmıştır. 1932 senesine bakıldığında ise Tokat polis biriminin temsiliyetini emniyet memuru sıfatıyla daha üst düzey bir yetkilinin yaptığı görülmektedir³². Bu durum zamanla Tokat polis teşkilatının nüfuz kazandığını göstermektedir.

30 Hüseyin Hüsnü Gören, *Birinci Yüzyılda (1839-1938) Türk Polis Teşkilatının Tekâmül, Teşkilat ve Kadro Hareketleri*, yay. haz. Ebubekir Açıkgöz, Ankara, 2018, s. 102.

31 EGM, PÖD, C-5149.

32 Hüseyin Hüsnü Gören, *a.g.e.*, s. 120.

2- Sivas Vilayetinde Tokat Nüfusuna Kayıtlı Polisler

Sivas vilayeti sırasıyla komiserlik, ser komiserlik birim adları ile II. Meşrutiyet'e intikal etmiştir. Ser komiserliğin ise müdürlüğe dönüşümü, 1 Ocak 1911 tarihinde gerçekleşmiştir. Çalışmanın ana kaynaklarından 12 numaralı Personel Kütük Defterine bakıldığında “*polis müdürü*” satırının sonradan eklendiği açıkça görülmektedir. Çünkü hiyerarşi yapıda en üstte olması gerekirken en alt satırda yer açılmıştır.

Sivas Vilayeti Polis Kadrosu (II. Meşrutiyet) ³³			
Memuriyeti	Adedi	Maaşı	İcmali
Ser komiser	1	1500	1.500
İkinci Komiser	5	750	45.000
Üçüncü Komiser	13	600	93.600
Komiser Muavini	26	500	156.000
Efrat	105	400	504.000
Polis Müdürü	1		

Polis Müdürü ibaresinin hiyerarşiye uymayarak son sırada verilmesi ayrıca 12 numaralı Personel Kütük Defterinin II. Meşrutiyet yıllarında düzenlendiğini ayrıca ortaya koymaktadır. Rütbe isimlerine bakıldığında ise 1907 senesi Polis Nizamnamesi ile uyumlu olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda defterin 1907 sonrası tutulmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Polis tarihi çalışmacılarından Hüseyin Hüsnü Gören, 1908 senesi Sivas vilayeti polis karosunu verirken polis müdürü hariç olmak üzere tabloda verilen kadro unvan ve sayı oranlarının aynısını vermiştir³⁴. Personel Kütük Defterine göre II. Meşrutiyet Dönemi'nde 1911'de Sivas'ta kurulan polis müdüriyetinin başında Polis Müdürü Mahmut Celalettin Efendi bulunmaktadır ve 2.000 kuruş maaş almaktadır. Kendisi Ankara Polis Müdüriyetinden Sivas'a tayin olmuştur. Ardından 27 Haziran 1911'de görevi Behiç Efendi devralmıştır. Şimdi ise Sivas vilayetinde görev yapmış Tokatlı polislerin kısa künyelerine bir göz atalım.

Mehmet Arif Efendi (1867-1941): Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında mutlakiyetten meşrutiyete uzanan yıllarda polislik mesleğine dâhil olarak döne-

33 EGM, PKD, nr.12.

34 Hüseyin Hüsnü Gören, *a.g.e.*, s. s.16

min siyasal ve sosyal hayatının bir parçası olmuş Osmanlı polislerinden birisidir. Yazı işlerinde başlayan memuriyet hayatından kısa bir süre sonra 1897 Yunan Harbi'ne gönüllü olarak katılmış, ser çavuşluğa kadar yükselmiş ve akabinde İstanbul'da polis mesleğine dâhil olmuştur. Memur rütbesiyle başlamış olduğu meslek hayatında polis amirliğine kadar yükselmiştir. Polis komiseri olduktan sonra Sivas vilayetine tayin olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanı ve karşı devrimi 31 Mart Olayı sırasında Sivas'ta bulunmuştur. İsyanın ardından Sivas vilayetinde oluşturulan Tensikat Komisyonu³⁵ kararıyla tenzili rütbe ile 2. sınıf komiserlikten 3. sınıf komiserliğine dönüş yapmıştır. Ardından Dersaadet/İstanbul Polis Mektebinde üç ay kadar tahsil görerek, Sivas'a geri dönmüştür. 1913 Polis Nizamnamesi gereğince 3. komiser rütbesinin muavinliğe dönüştürülmesi üzerine meslek hayatına komiser muavini olarak devam etmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında Bağdat'a tayin edilmiş ancak yeni görev yerine sağlık koşullarını ileri sürerek gitmemiştir. Nihayetinde 1915 senesinde sağlık sebebiyle emekliye ayrılmış, polislik mesleği ile ilişkisi kesilmiştir. 1918-1920 seneleri arasında Tokat Hapishane Müdürlüğü, 1925-1929 seneleri arasında Tokat Hususi Muhasebe Piyade Tahsil-darlığında memuriyet hayatını tamamlamıştır³⁶.

Ailesi, 1867 senesinde Tokat'ta Samili Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Babası Şerif Abdullatif, annesi Fatma Hanife Hanım'dır. Tercümeihalinde İslam dini ile Türk milletinden olduğu kaydedilmiştir. Aile soyu Kadızade namı diğer Abdul Cabbarzade'dir. Eşi Naciye Hanım, babası Abdullatif Bey'dir. Naciye Hanım, 9 Mart 1946 tarihinde vefat etmiştir. Naciye Hanım'dan olma üç çocuğu vardır. Bunlardan ikisi erkek, biri ise kız çocuğudur. Erkek çocukları; 1332/1916 doğumlu Mehmet Şerafettin ve 1333/1917 doğumlu Ahmet Süreyya'dır. Kızı ise Ayşe Bedriye Aktan olup, jandarma yüzbaşılığından istifa etmiş Celal Aktan Bey ile izdivaç etmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde "*Erbay*" soyadını almıştır³⁷.

Eğitimi, Evlerinin yakınındaki İbtidâî Okulu'na gitmiştir. İlkokulda okuma ve yazmayı öğrendikten sonra okulu terk etmiş, medreseye giderek eğitimini tamamlamıştır. 4. Ordu Kumandanlığı sırasında hakkıyla okuryazar olduğu, yazı ve hesap işlerine fevkalade hâkim olduğu not düşülmüştür. 31 Mart gerici ayak-

35 31 Mart Olayının ardından eski düzenle irtibat ve iltisaklı devlet memurlarının araştırılması ve memuriyetten çıkartılması amacıyla oluşturulan Tensikat Komisyonları hakkında ayrıca bkz. Erkan Tural, *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat ve Tensikat Kanunu*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir 2006.

36 EGM, PÖD, C-515.

37 EGM, PÖD, C-515.

lanmasının ardından Ekim 1909 tarihi itibarıyla Dersaadet/İstanbul Polis Mektebinde tahsile başlamıştır. Eğitimini sınıfının 64. olarak ala/iyi derece diploma puanıyla 18 Şubat 1910 tarihinde tamamlamıştır. Diploması incelendiğinde kendisinin polis mektebinin 4. devre eğitimine (Ekim 1909-Şubat 1910) alındığı görülmektedir. Mektepte güncel ifadeyle Ceza Kanunu, Ceza Muhakemeleri Usul Kanunu, Devletlerarası Hukuk, İdare Hukuku, Genel Hukuk, Polisiye Uygulama, Resmi Yazışma, Polis Nizamnamesi/Tüzüğü, Beden ve Meslek Eğitimi, Fransızca, Kroki, Fotoğraf ve Telgraf dersleri görmüştür³⁸.

Memuriyeti, 20 yaşında iken 1887 senesinde Tokat'ta Tahrirat Kaleminde mübeyyiz olarak memuriyet hayatına başlamıştır. Buradaki görevini 25 Haziran 1888 tarihine kadar sürdürmüştür. İstifasının ardından 13 Temmuz 1888'de gönüllü olarak 4. Ordu Kumandanlığı 32. Piyade Alayının 4. Taburuna kaydedilmiştir. Ser çavuşluk rütbesine kadar terfi etmiştir. 17 Mayıs 1893 tarihi itibarıyla tezki-resini alarak askerlik görevinden ayrılmıştır. 13 Kasım 1895 tarihinde Dersaadet polis kadrosunda 4. Bölük, 2. Kısım'da ve 2 Numaralı neferliğe/memurluğa tayin olunmuştur³⁹. Ancak Personel Kütük Defterinde Mehmet Arif Efendi'nin 14 Kasım 1896 tarihinde dâhil olduğu kaydedilmiştir⁴⁰.

İstanbul polis kadrosunda 30 Haziran 1896 tarihinde 5. Rütbeden Mecidiye Nişanı ve 25 Haziran 1898 tarihinde yangın hadisesi nedeniyle Tahlisiye (Cankurtaran) Madalyası almıştır. Ayrıca 1 Ağustos 1898 tarihinde Yunan Harbi'nde askerî hizmetlerinden Yunan Muharebe Madalyası almıştır. 13 Mart 1899 tarihinde 17. Bölük 31 Numaralı neferliğine nakledilmiştir. Bu sırada kendisine 25 Temmuz 1899 tarihinde 4. Rütbeden Mecidiye Nişanı verilmiştir. 27 Eylül 1899 tarihinde 17. Bölük 5. Çavuşluğuna, 15 Ocak 1900 tarihinde ise açıktan 3. sınıf komiserliğe terfi olmuştur. 3. Sınıf komiser iken üstün hizmetlerinden dolayı 6 Temmuz 1901 tarihinde Osmanî Nişanı ile ödüllendirilmiştir. 18 Kasım 1903 tarihinde 2. sınıf komiserliğe terfi etmiştir. 21 Temmuz 1904 tarihinde Sivas'ta çalışmaya başlamıştır. Eylül'ün sonuna doğru buradan Hafik'e tayin olmuş, Hafik'ten beca-yişle/yer değiştirme ile Yenihan'a tayin olmuştur. Yenihan'da bulunduğu sırada Tokat'ta bulunan Komiser Şakir Efendi ile beca-yiş yaparak 14 Ağustos 1905 tarihinde Tokat'a gelmiş ve 1907 senesi Haziran ayına kadar burada çalışmıştır. Bu

38 EGM, PÖD, C-515.

39 EGM, PÖD, C-515.

40 EGM, PKD, Nr.12.

tarihten 27 Ocak 1909 tarihine kadar Niksar'da görevini ifa etmiştir. Sivas Vilayeti Tensik Komisyonu kararı gereğince 14 Ağustos 1909 tarihinden itibaren rütbesi 3. sınıf komiserliğine düşürülmüş, görev yerinde memuriyetine devam etmiştir⁴¹.

Tensikatın ardından (1909 Kasım), yeniden göreve başlamasıyla Ekim 1909 itibarıyla Dersaadet Polis Mektebinde eğitime başlamış ve eğitimini 18 Şubat 1910 tarihinde tamamlayarak Sivas'a dönmüştür. 22 Nisan 1912-14 Ocak 1913 tarihleri arasında Niksar Polis Komiserliği görevini yürütmüştür. Ardından 18 Ocak'ta Niksar'dan Erbaa'ya, oradan da 31 Mayıs 1913 tarihinde Tokat merkeze tayin olmuştur. 1914 tarihli Polis Nizamnamesi gereği rütbesi, kıdemli komiser muavinliğine dönüştürülünce Bağdat'a tayin olmuştur⁴². Kıdemli Komiser Muavini Mehmet Arif Efendi, Bağdat'a tayini çıkınca, sağlık şartlarından yeni görev yerine gidemeyeceğini beyan etmiş, bunun üzerine Belediye Tabibi İbrahim Efendi tarafından muayene edilmiş ve polislik mesleğini ifa edemeyeceğine dair rapor almıştır. Mehmet Arif Bey'in "*Bendeniz Sivas 3. sınıf komiserlikten 22 Haziran 1915 tarihinde... tekaüt (emekli) edilmişim.*" ifadesinden anlaşılacağı üzere 1915 senesinde polislik mesleği ile ilişkisi kesilmiştir. Tokat'ta 1918 senesinde hapisane müdürü olarak başladığı görevini 1920 senesine kadar yürütmüştür. 1925'te ise Hususi Muhasebe Piyade Tahsildarlığında başladığı memuriyet görevini 1929'a kadar icra etmiştir⁴³.

Hafız Mehmet Agâh Efendi (1868-?): Mutlakıyetten Meşrutiyete uzanan süreçte Amasya ve Tokat'ta uzun sürelerle görev yapmış, başarılarla dolu meslek hayatı geçirmiş bir Osmanlı polis amiridir. Tokat nüfusuna kayıtlı olup, 1868 senesinde dünyaya gelmiştir. Babası Abdurrahman Efendi olup, aile soyu bölgede Derviş Efendizade olarak bilinmektedir. İslam dinine mensuptur. Sivas vilayeti Amasya sancağı ikinci komiseridir⁴⁴. Asker bir babanın oğludur. İlkokulun ardından hususi olarak orta eğitimini tamamlamıştır. Ermenice lisanına yatkın olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Kitabete memuriyetinin ardından 13 Kasım 1894 tarihli bir kararla Sivas polis kadrosuna 350 kuruş maaşla üçüncü komiser olarak atanmıştır⁴⁵. 15 Kasım 1894'te işe başlamıştır. 2 Eylül 1906'da Amasya'da 750 kuruşlu ikinci komiserliğe terfi etmiş ve aynı tarihte göreve başlamıştır. II. Meşrutiyet

41 EGM, PÖD, C-515.

42 EGM, PKD, Nr.12.

43 EGM, PÖD, C-515.

44 EGM, PKD, Nr.12.

45 BOA, Dahiliye-Emniyet Umum Müdürlüğü, Sicil Kalemi Evrakı (=DH.EUM.SCL), nr. 12-65

başlarında Amasya sancağının başındaki en üst düzey polis amiridir. 31 Mart Olayının ardından kurulan Tensikat Komisyonu'nun 17 Kasım 1909 tarihli yazısına göre rejime dair tehlikeli ve sakıncalı addedilmeyerek görevinde kalmıştır. 10 Temmuz 1903 tarihli bir belgeden anlaşılacağı üzere Tokat sancağında müstahdem iken başarılı hizmetlerinden dolayı taltif edilmiştir⁴⁶. 13 yaşında ölüm kalım mücadelesi veren Osman isimli kişiyi yaralayanları tespit edip yakaladığı için takdirname almıştır⁴⁷. Yine 19 Mart 1914 tarihli bir belgeye göre Sivas'ta meydana gelen yangın hadisesinde üstün fedakârlıkları görüldüğünden iftihar madalyası ile ödüllendirilmiştir⁴⁸.

Abdullah Hilmi Efendi (1876-?): II. Meşrutiyete doğru Türk Polis Teşkilatına dâhil olmuş, nahiye polisliği ile başlayan meslek hayatında polis amirliğine kadar yükselmiş bir son dönem Osmanlı polislerindedir. 12 Mart 1876 tarihinde Tokat'ın Zile kasabası Cedit Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Babası Müezzinzade Hacı Ahmet Ağa'dır. İslam dinine mensup, Türk asıllıdır. 173 cm uzunluğunda, gözleri ela, siyah bıyıklı ve dudağının sağ tarafında ufak bir ben bulunmaktadır. İlköğretimini, 1890 senesinde Zile'de Rüştüye Mektebi'nde tamamlamıştır. 13 Eylül 1891 tarihinde yeni açılan Sivas İdadî (Lisesine) gitmiş, ancak beşinci sınıftan okuldan çıkarılmıştır. 31 Ağustos 1897 tarihinde başladığı askerlik görevini 13 Şubat 1905 tarihinde tamamlamıştır. Polislikten önce Redif 16. Fırka Yazıcı Başçavuşu olarak çalıştığı kayıtlara geçmiştir⁴⁹.

18 Eylül 1905 tarihinde Sivas vilayeti İdare Meclisi imtihanıyla nahiye polis memurluğuna atanmıştır. 4 Eylül 1906 tarihli bir karar ile Sivas merkez polisliğine tayin edilmiştir. 17 Kasım 1909 tarihinde Sivas Tensik Komisyonu imtihanla kendisini komiser muavinliğine terfi etmiştir. Terfian Şarkî Karahisar sancağı Koyulhisar kazası komiser muavinliğine tayin edilmiştir. 14 Mayıs 1911 tarihinde Alucra kazasına atanmıştır⁵⁰. Personel Kütük Defterinde düşünceler kısmında "*Terfian*" başlığı altında, Abdullah Hilmi Efendi'nin Karahisar Şarkî kazasında müstahdem olduğu belirtilmiş ve kahvehanede oturmak, ahali ile laubali hallerde bulunmak eyleminden Alucra kasabasına tayin edildiği kaydedilmiştir. Ancak Alucra'da çok kalmadan tekraren eski yerine dönmeyi başarmıştır. Alucra'da

46 BOA, DH. MKT, nr. 545-23.

47 EGM, PKD, Nr.12.

48 BOA, İrade-Taltifat (=İ.TAL), nr. 491-53.

49 EGM, PÖD, C-527.

50 EGM, PÖD, C-527.

hakkında açılan bir idari soruşturma gereğince on günlük maaş kesimi cezası aldığı da kayıtlara geçmiştir⁵¹. Yalnız bu idari soruşturma sırasında Alucra kaymakamının, Abdullah Hilmi Efendi'nin vazifesini yaptığı, cezaya mahal olmadığı yönünde görüş belirttiği kayıtlara geçmiştir⁵².

Ohannes Ferit Efendi (1872-1915): Osmanlı İmparatorluğu'nda Mutlakiyetten Meşrutiyete uzanan süreç içerisinde 19 yıl kadar Tokat'a bağlı Niksar ve Erbaa kazalarında çeşitli rütbelerde polislik mesleğini icra etmiş, Ermeni asıllı Osmanlı polislerindedir.

Ailesi, Ohannes Ferit Efendi, 1872 senesinde Niksar kazası Mesturi Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Annesi Anita Hanım, babası ise Tüccar Agop Efendi'dir. Ermeni milleti mensubudur. Aile soyu Kazazoğlu namı diğer Kasparoğlu olarak bilinmektedir. Orta boylu, siyah gözlü, esmer saçlıdır. Boyu 170 cm'dir. Elmas Hanım ile 1893 senesinde evlenmiş ve bu evlilikten; Meliha, Nadire, Adalet isiminde kızları ile Adil isiminde oğlu dünyaya gelmiştir. Ohannes'in kayıtlara göre çeşitli Ermeni isimlerinde 10 tane çocuğu bulunmaktadır. Bunlardan ilki Aknik olup, 1896 Niksar doğumudur. Ohannes Efendi, 1915 senesi Aralık ayında vefat etmiştir. Ailesi, vefatından bir süre sonra İstanbul'a gelerek yerleşmişler ve 1934'te "Duru" soyadını almıştır⁵³.

Eğitimi, Niksar Ermeni İbtidai Okuluna gitmiştir. Ardından Niksar Rüştüye Mektebine giderek 4. dönem öğrencisi olarak 23 Haziran 1887 tarihinde tahsilini tamamlamıştır. Ortaokul diplomasına bakıldığında ders ve notlarının; Arapça 9, Farsça 10, Hesap 10, Osmanlı Tarihi 9, Genel Tarih 9, İmla 9, İnşa 8 ve Hutut 9 olduğu görülmektedir. Ermenice, Fransızca, Türkçe, Arapça ve Farsça dillerine aşinadır. 1909 senesi tensikatın ardından komiser muavinliğine terfi etmesinden sonra İstanbul Polis Mektebinde 7. devre olarak tahsile başlamıştır. 14 Eylül 1911 tarihinde polis mektebinden mezun olmuştur⁵⁴.

Meslek Hayatı, Polis mesleğine girmeden evvel 1887 senesinde Niksar kazası Bida-yet Mahkemesi Kaleminde çalışmıştır. Polislik mesleğine ise 13 Şubat 1896 tarihinde dâhil olmuştur⁵⁵. 250 kuruş maaşla Erbaa ve Alucra'da çalışmıştır⁵⁶. Tensikat sırasın-

51 EGM, PKD, Nr.12.

52 EGM, PÖD, C-527.

53 EGM, PÖD, C-527.

54 EGM, PÖD, C-527.

55 EGM, PKD, Nr.12.

56 EGM, PÖD, C-537.

da (1909), komiser muavinliğine terfi etmiştir. 14 Eylül 1911 tarihinde İstanbul Polis Mektebinde eğitime başlamıştır. Mektebin ardından Erbaa ve Niksar kazalarında görev yapmıştır⁵⁷. Personel Kütük Defterinde düşünceler kısmında Ohannes Efendi'nin "Görülen lüzum üzerine Erbaa'dan Niksar'a nakli bilicra" tayin kılındığı belirtilmiş ve kendisi de 20 Aralık 1912 tarihinde burada işe başlamıştır⁵⁸. 14 Haziran 1915 tarihinde durumu itimada şayan görülmediğinden vilayet makamının onayı ile meslekten çıkarılmıştır. Ardından bir süreliğine mülkiye mahkemesi sorgu hâkimliği görevi icra etmiştir. Kendisinin, bölgede oldukça tanınmış bir şahsiyet olduğu kayıtlara geçmiştir⁵⁹.

Ebu Bekir Sadık Efendi (1875-1938): Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte Sivas vilayetinin çeşitli yerlerinde görev yapmış, izinli olarak Tokat'ta bulunduğu sırada esir düşmüş ve bu nedenle istifa etmiş addedilerek polis teşkilatından ilişiği kesilmiş son dönem Osmanlı polislerindedir. Polis memuru rütbesinde başladığı meslek hayatını, komiser muavinliği rütbesinde bitirmiştir. Çerkez asıllı olmasıyla polis teşkilatı mensupları arasında dikkat çekmektedir.

Ailesi, Çerkez asıllıdır. Babası Hacı Ahmet Ağa'dır. 13 Nisan 1875 tarihinde Yenihan kazasına bağlı bir köyde dünyaya gelmiştir. Ala gözlü, siyah bıyıklı, sakal traşlı, 172 cm boyundadır. İslam dinine mensup olduğu kayıtlara geçmiştir. Eğitimi Türkçe okur-yazardır. Ayrıca Çerkezce bilmektedir. Eşinin adı Münire'dir. Cumhuriyet Dönemi'nde "Erbay" soyadını almışlardır. 1938 senesinde Bekir Sadık Bey'in emekli aylığı, eşi Münire Hanım'a bağlanmıştır. Bu nedenle Bekir Sadık Bey'in, 1938 senesi itibarıyla hayatını kaybetmiş olduğu değerlendirilmektedir⁶⁰.

Memuriyeti, 14 Mayıs 1896 tarihinde askerlik hizmetine başlamıştır. Ancak babasının maluliyeti üzerine 14 Ağustos'ta askerlikten ayrılmak zorunda kalmıştır. 1902'de Tokat İdare Meclisine başvurarak polis olmak istediğini beyan etmiştir. İdare Meclisince yapılan sınavda başarılı olduğundan Pazar nahiyesi polis neferliğine tayin olmuş ve nihayetinde 14 Nisan 1902 tarihinde Pazar'da işe başlamıştır. Görevi başladığında nahiye polisidir ancak kısa bir süre sonra 1904'de merkez teşkilat polisliğine geçmiştir. 1909 senesi Temmuz'un sonuna kadar Tokat'ta polis memurluğu kadrosuna çalışmıştır⁶¹.

57 EGM, PÖD, C-537.

58 EGM, PKD, Nr.12.

59 EGM, PÖD, C-537.

60 EGM, PÖD, C-2638.

61 EGM, PÖD, C-2638.

Sivas Tensikat Komisyonu (1909), görevinde kalması yönünde karar vermiş ve ayrıca aylık maaşını 400 kuruşa yükseltmiştir. Böylece Tokat sancak merkezindeki görevine devam etmiştir⁶². 22 Haziran 1916 tarihinde Amasya'ya komiser muavini olarak atanmış ve buradaki görevini aynı senenin sonuna kadar yürütmüştür. 14 Ocak 1917 ile 23 Kasım 1919 tarihleri arasında Merzifon'da, Kasım 1919 ile Nisan 1920 tarihleri arasında Amasya'da çalışmıştır. Amasya'dan izinli olarak Tokat'a geldiği sırada esir düşmüştür. Esir kampından kaçan Bekir Bey, firarı sırasında hastalanmış, yataklara düşmüştür. Ayrıca bu sürede iki hastasını kaybetmiş ve bu sebeplerle izin süresini aşmak zorunda kalmıştır. Bu sebeplerle Bekir Bey'in işe dönmemesi üzerine istifa etmiş sayılarak meslekten ilişiği kesilmiştir.

Bekir Bey, Cumhuriyet Devri'nde 1928 senesinde 20 yıl kadar polis teşkilatında aralıksız olarak hizmet ettiğini, kendisinden daha kısa süre çalışanların emekliliğe sevk edilerek, kendilerine aylık bağlandığı gerekçesiyle öncelikle polisliğe yeniden istihdamını, mümkün değilse emekli aylığına bağlanmasını talep etmiştir. Yetkili makamlar, öncelikle istihdamı tercih etmiş ve yeni harflerle 10 satırlık bir metin hazırlayarak metni okumasını istemişlerdir. Ancak Bekir Bey, yeni harflerle okuyamayınca tasfiye kararı alınarak, emekliliğe sevk edilmiştir⁶³. Meslek hayatında 17 Mart 1910 tarihinde Sivas vilayet makamınca "*hüsn-i hidematına binaen salise rütbesiyle*" ödüllendirildiği kayıtlara geçmiştir⁶⁴.

İbrahim Ethem Efendi (1886-?): Tokat nüfusuna kayıtlıdır. 1886 senesinde dünyaya gelmiştir. Ailesinin bilinen adı Almusluoğludur. Babası Hasan Ağa'dır. İslam dinine mensup olup Türk asıllıdır. Tokat İbtidai ve Rüşdiye okullarını bitirmiştir. Ardından Tokat İdadisinin 4. sene programı gereğince tahsil görmüştür. 177 cm uzunluğunda, siyah gözlü, kumral bıyıklı ve sakal traşlı fiziksel özellikleri ile polis kayıtlarına geçmiştir. 20 Temmuz 1907 tarihinde kendisinin başvurusu üzerine Sivas İdare Heyeti onayı⁶⁵ ile Sivas vilayeti polis memurluğu görevinde işe başlamıştır. Aldığı maaş 400 kuruştur. II. Meşrutiyet'te 31 Mart Olayının ardından idarede yapılan yeni yapılanma doğrultusunda Tokat'ta kurulan Tensik Komisyonu kararıyla Tokat sancağı merkezinde istihdam edilmiştir. Kendisi, 1912 senesinde İstanbul'a tayin istemiş ve talebi kabul edilmiştir⁶⁶. Meslek hayatında

62 EGM, PKD, Nr.12

63 EGM, PÖD, C-2638.

64 BOA, DH. MKT, nr. 2347-72.

65 EGM, PÖD, C-2660.

66 EGM, PKD, Nr.12.

Tokat'ta bulunduğu sırada vazife esnasında darp olayı nedeniyle maaş kesimi cezası almıştır⁶⁷.

Mehmet Faik Efendi (1883-?): 18 Ağustos 1883 tarihinde Ünye'de dünyaya gelmiştir⁶⁸. Personel Kütük Defterinde "1299/1883 Tokat" ibaresine yer verilmiştir⁶⁹. Bu nedenle kendisinin Tokat nüfusuna kayıtlı olduğu değerlendirilmektedir. Aile soyu bölgede Abdi Beyzade olarak bilinmektedir. Babası "tekaüt kol oğlu Mustafa Sabri Bey"dir⁷⁰. İslam dinine mensup, Türk asıllıdır. Mahallî vilayeti, Ünye'nin Kaledere Mahallesi olarak kayıtlara geçmiştir. Ünye'de Rüştîye eğitimini tamamlamadan mektepten ayrılmıştır. Türkçe okur-yazardır. Askerlik hizmetini 30 Mayıs 1901 ile 28 Kasım 1907 tarihleri arasında yerine getirmiştir. 165 cm uzunluğunda, ala gözlü, sivri burunlu, kara bıyıklı, sakal traşlı, boynunun sol tarafında çıban izi ile kayıtlara geçmiştir⁷¹.

Mehmet Faik Bey, askerliğin ardından 6 Ocak 1908 tarihinde Tokat Encümen Komisyonu kararıyla 150 kuruş maaşla Tokat sancağında nahiye polisliğine tayin edilmiştir⁷². Nahiye polisi olduğu sırada Tensikat Komisyonunun değerlendirmesine tabi tutulmuş ve nihayetinde 17 Kasım 1909 tarihli karara göre görevde kalmasında herhangi bir sakınca görülmemesi üzerine 400 kuruş maaşla Tokat sancağında polis memurluğu kadrosunda istihdam edilmiştir. Ardından Reşadiye kazasına tayin edilmiştir. Mehmet Faik Bey'in başarılı adli tahkikatı gereği, bir takdirnamesinin olduğu görülmektedir. Tahkikatın konusu, bir kuyuya çocuk atan failleri ortaya çıkarmaktır. Devriye görevine çıkmamasından dolayı maaş kesimiyle cezalandırılmış olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır⁷³. Son olarak kendisinin Yunan Harp Madalyasına sahip olduğu görülmektedir⁷⁴.

Hafız Mehmet Hamdi Efendi (1879-?): Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Tokat'a bağlı Zile kazasında yetişmiş, uzun süren medrese eğitimi alarak hafızlık unvanına sahip olmuş, nahiye polisi olarak başlamış olduğu polislik mesleğini polis memuru olarak tamamlamış, Kars muhacirlerinden Osmanlı polisidir.

67 EGM, PÖD, C-2660.

68 EGM, PÖD, C-2637.

69 EGM, PKD, Nr.12.

70 EGM, PÖD, C-2637.

71 EGM, PÖD, C-2637.

72 EGM, PÖD, C-2637.

73 EGM, PKD, nr.12

74 EGM, PÖD, C-2637

Ailesi, 14 Aralık 1879 tarihinde Zile kazasında dünyaya gelmiştir. Mahallî vilayeti Zile'nin Keselek Mahallesi'dir⁷⁵. Personel Kütük Defterinde 1295 (1879) Tokat doğumlu olduğu kayıtlara geçmiştir⁷⁶. Aile soyunun adı Çelebizade'dir. Babası Ahmet Hamit Efendi, annesi Asalet Hanım'dır. Dini İslam, ırkı Türk olarak kayıtlara geçmiştir. Fiziksel özellikleri; 175 cm boyunda, kara gözlü, kara bıyıklı ve sakal traşlıdır⁷⁷. Personel Kütük Defterinde "*Kars muhacirlerinden*" olduğu notu düşülmüştür⁷⁸.

Eğitimi, İlk olarak mahallede bulunan Sıbyan Mektebine gitmiş, burada okuma ve yazma ile dinin gereklerini öğrendikten sonra hafızlığa başlamıştır. Hafızlık eğitiminin ardından Tokat Rüştüye Mektebine gitmiş, iki sene süren tahsil hayatının ardından okulu terk ederek Zile Keselek'te bulunan medresede sekiz sene eğitim görmüştür. Türkçe okur-yazardır. Askerlik yapmamış, polis mektebi eğitimine katılmamıştır⁷⁹.

Memuriyeti, Polislikten önce Zile Bidayet Mahkemesi kaleminde mülazım (stajyer) olarak çalışmıştır. Polisliğe ise Tokat Polis Meclisinin 28 Nisan 1902 tarihli kararıyla 150 kuruş maaşla Zile'de Eski isimli nahiyede nevahi polisi olarak başlamıştır. 1909 senesi tensikatında ise sakıncalı memurlardan addedilmemiş, görevine devam etmiştir. Tensik kararına göre Zile kazasında istihdam edilmiştir. Böylece Eski nahiyeden Zile kaza merkezine geldiği ve ayrıca nahije polisliğinden merkez teşkilatı polisliğine terfi etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Hafız Mehmet Hamdi Efendi, 30 Mayıs 1911 gecesi jandarmalar ile birlikte Zile'de gece devriyesi sırasında çarşı içinde serseri bir halde bulunan Ermeni asıllı Tartad isimli şahsa tesadüf etmişlerdir. Alkollü şahsı oradan alarak nezarete bırakmışlardır. Ancak nezarete şahıs ölü bulunmuştur⁸⁰. Karahisarlı Keçeci oğullarından Ermeni asıllı Tartad isimli şahsın darben vefatına sebebiyet verdiği iddiasıyla hakkında adli ve idari soruşturma açılmıştır. Yargılama neticesinde cinayete sebebiyetten beraat etmiş, yaralamadan ötürü üç ay hapis cezası almıştır. Üç ay mahkûmiyetini tamamlamasının ardından 3 Eylül 1912 tarihli bir kararla yeniden Zile'de istihdamına karar verilmiştir. Ancak Mehmet

75 EGM, PÖD, C-2641.

76 EGM, PKD, Nr.12.

77 EGM, PÖD, C-2641.

78 EGM, PKD, nr.12.

79 EGM, PÖD, C-2641.

80 EGM, PÖD, C-2641.

Hamdi Bey, görülen lüzum üzerine Zile'den Reşadiye'ye tayin edilmiştir. 10 Aralık 1912 tarihinde Reşadiye'de işe başlamıştır⁸¹. Meslekten ayrılışı ve vefatı hakkında henüz bir bilgi yoktur.

Hüseyin Avni Efendi (1864-?): 17 Ağustos 1864 tarihinde Erzurum, Ardanuç kazasına bağlı Çukur Köyü'nde dünyaya gelmiştir⁸². Personel Kütük Defterinde Hüseyin Avni'nin "*Tokat 1280 (1864)*" doğumlu olduğu kaydedilmiştir⁸³. Babası Asakiri Nizamiye Mülazım Sanisi Ali Efendi, annesi Ardanuçlu Fatma Hanım'dır. Aile soyu bölgede, Demirci oğulları olarak bilinmektedir. Çukur Köyü'nde bulunan İbtidaî Mektebine gitmiş ve ilkokul eğitimini tamamlamıştır. Kayıtlarda Türkçe okur-yazar olduğu ve ayrıca Gürcüce bildiği notu düşülmüştür. Sonradan Tokat'a bağlı Niksar'a göçmüştür. İslam mensubu olup, Gürcü asıllıdır. 173 cm uzunluğunda, ela gözlü, kumral bıyıklı ve fırça sakallı olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Askerlik hizmeti yapmamıştır. Polislikten evvel herhangi bir memuriyet görevinde bulunmamıştır⁸⁴.

7 Mayıs 1890 tarihinde bir dilekçe ile polisliğe başvurmuş ve Sivas İdare Meclisinin yapmış olduğu imtihan neticesinde 300 kuruş maaşla Sivas vilayeti merkez teşkilatı polis memurluğuna atanmıştır. Burada üç sene çalıştıktan sonra Niksar polis memurluğu kadrosuna atanmıştır. İki senenin ardından Niksar'dan Köprü kazasına tayin olmuştur. Burada üç ay kaldıktan sonra Amasya sancağı merkezine atanmıştır. Amasya sancağı merkezde altı ay görev yaptıktan sonra Zile kazasına tayin olmuştur. Zile'de 10 ay kaldıktan sonra 13 Haziran 1896 tarihinde Erbaa kazasında işe başlamıştır. Üç senenin ardından yeniden ikinci defa olarak Niksar polis memurluğuna tayin olmuştur. Memur rütbesinde geçirdiği onca yılın ardından 22 Ağustos 1902 tarihinde 3. sınıf polis komiserliğine terfi etmiştir. 14 Ağustos 1903 tarihinde Erbaa'ya ikinci defa ancak bu sefer 2. sınıf komiser rütbesinde tayin edilmiştir. 23 Haziran 1906 tarihinde Hafik kazasına nakledilmiştir. Ancak 1909 senesi tensikatında rütbesi geri alınmış ve 14 Ağustos 1909 tarihi itibarıyla polis memuru olarak görevine devam etmiştir. Polis mektebinde herhangi bir eğitim görmemiştir⁸⁵. Ayrıca Tensik Komisyonu tarafından yer

81 EGM, PKD, Nr.12.

82 EGM, PÖD, C-2636.

83 EGM, PKD, nr.12.

84 EGM, PÖD, C-2636.

85 EGM, PÖD, C-2636.

değişikliği yapılarak Tokat'a bağlı Niksar'a tayin edilmiştir⁸⁶. Mevcut kayıtlara göre herhangi bir ceza veya ödülü ile meslekten ayrılışı veya vefatı hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Süleyman Servet Efendi (1878-1934): Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde II. Meşrutiyet'in ilanının ilk günlerinde (1 Ağustos 1908) polis teşkilatına adım atmış, Cumhuriyet Dönemi'ne kadar (1934) polislik mesleğine devam etmiş bir Osmanlı polisidir. Bu yönüyle hem Meşrutiyet ve hem de Cumhuriyet dönemlerinin görgü tanıklarındandır. Kendisi, Cumhuriyet Dönemi Tokat Polis Teşkilatının 1 (bir) numaralı polisi olması hasebiyle hem kentin ve hem de polis teşkilat tarihinin önemli şahsiyetlerinden addedilmelidir.

Ailesi, 26 Haziran 1878 tarihinde Sivas'ın Şems Feraş Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Aile soyu bölgede Emir Balzade olarak tanınmaktadır⁸⁷. Ancak Personel Kütük Defterinde "*Tokat*" nüfusuna kayıtlı olduğu belirtilmiştir⁸⁸. Babası Musa Efendi (Tokat Reji Kol Memurluğu yapmış), annesi Emine Hanım'dır. Dini İslam, ırkı Türk olarak kayıtlara geçmiştir. 160 cm uzunluğunda orta boylu, ala gözlü, kumral bıyıklı, buğday tenlidir. Feride Hanım ile yapmış olduğu evliliğinden üç çocuğu dünyaya gelmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde "*Asarkaya*" soyadını almıştır⁸⁹.

Eğitimi ve Memuriyeti, Tokat Rüştüye Mektebinde tahsil görmüştür. Ancak okulu tamamlayamadığından diploma alamamıştır. Kayıtlara Türkçe okur-yazar olarak geçmiştir. Polis mektebinde meslek eğitimi almamıştır⁹⁰. Polislikten önce bir müddet kadar Tokat Bidayet Mahkemesi Ceza Kaleminde mülazım (stajyer) olarak çalışmıştır. Hukuk bilimine yatkın bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. 17 Mayıs 1900 tarihinde başlamış olduğu askerlik hizmetini, 4. Ordu'da Tokat 2. Sınıf Redif Alayı'nda ser çavuş olarak, 12 Şubat 1907 tarihinde tamamlamıştır. Polislik mesleğine 150 kuruş maaşla 1 Ağustos 1908 tarihinde Erbaa kazası Pelitli Tekke nahiyesinde başlamıştır. Tensikat sırasında (1909), memuriyet kadrosunda bırakılmıştır⁹¹. Personel Kütük Defteri düşünceler kısmında, 150 kuruş maaşla nahiye polis iken Tensik Komisyonu'nun 17 Kasım 1909 tarihli kararına göre

86 EGM, PKD, nr.12.

87 EGM, PÖD, C-2692.

88 EGM, PKD, Nr.12.

89 EGM, PÖD, C-2692.

90 EGM, PÖD, C-2692.

91 EGM, PÖD, C-2692.

14 Ağustos 1909 tarihinden geçerli olmak üzere 400 kuruş maaşla Tokat sancağı merkezinde istihdam edildiği kaydedilmiştir⁹². Anlaşıldığı kadarıyla nahiye polisliğinden merkez teşkilatı polis kadrosuna terfi etmiştir. 15 Kasım 1917 tarihli dilekçesi ile sağlık sebeplerini öne sürerek meslekten istifa etmiştir. Aradan geçen iki yılın ardından sağlık sorunlarının ortadan kalktığı gerekçesiyle polis memurluğuna yeniden istihdamını talep etmiş ve 28 Temmuz 1919 tarihinde Tokat'ta görevine başlamıştır. 1 Mart 1924 tarihinde başkent yönetiminin, vilayet polis kadrosunu ilgasının ardından bir süreliğine boşa kaldığı anlaşılmaktadır. Boşa kaldığı sürede Süleyman Efendi, Tokat adliyesinde çeşitli birimlerde çalışarak hayatını idame etmiştir. Ardından Tokat Nüfus Müdürlüğünde çalıştığı sırada yeniden polisliğe başvurmuş ve 12 Eylül 1927 tarihinde polis olarak teşkilata geri dönmeyi başarmıştır. Polis meslek hayatında bir kere devriye görevine bir saat kadar geç çıkması nedeniyle üç günlük maaş kesimi cezası almıştır. Bunun yanı sıra iki adet takdirnamesi mevcuttur. Bunlardan biri 1923 senesinde hırsızlık olayını açığa çıkarmasından diğeri ise Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümü kutlamaları nedeniyledir. 1934 senesinde emekliliğe ayrılmış ve aynı sene hayata veda etmiştir⁹³.

Ahmet Vefik Efendi (1883-?): Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yetişmiş bir Osmanlı polisidir. Memur bir ailenin çocuğudur. Askerlik eğitimi, babasının tayini nedeniyle sekteye uğrayınca öncelikle gönüllü olarak altı sene kadar askerlik yapmıştır. Telgraf bölümünde çavuşluğa kadar yükselmiştir. Teknik ve donanımlı bir personel olduğu görülmektedir. Ayrıca Türkçe dışında Fransızca okuyup yazabilmektedir. Diğer taraftan da Bulgarca diline yatkındır. Bu bakımdan nadir görülen Osmanlı polislerindedir.

24 Aralık 1883 tarihinde Tokat sancağının Mahmut Paşa Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Babası Mehmet Rıfat Efendi, nüfus idaresinde memurdur. Annesi Zahide Hanım'dır. Aile soyu bölgede Kolağasızade olarak tanınmaktadır⁹⁴. 1890'da Tokat'ın Mahmut Paşa Mahallesi'nde bulunan İbtidaî Mektebinde tahsil hayatına başlamıştır. 1895'te Dersaadet Soğuk Çeşme Rüşdiye-i Askerîyesinde eğitimine devam etmiştir. Burada üç sene kadar tahsil hayatını sürdürmüş ancak babasının Elazığ'a tayini çıkması sebebiyle okulunu bitiremeden şehirden ayrılmıştır.

92 EGM, PKD, nr.12.

93 EGM, PÖD, C-2692.

94 EGM, PÖD, C-2640.

Okulunu tamamlayamadığı için diplomasını alamamıştır. Türkçe ve Fransızca dillerinde okuma ve yazma bilmektedir. Ayrıca Bulgarca diline aşina olduğu ifade edilmiştir⁹⁵. 5 Nisan 1911 tarihinde Dersaadet Polis Mektebinde eğitime başlamıştır⁹⁶. Askerlik hizmetini (14 Haziran 1901-1907) gönüllü olarak 2. Ordu Telgraf Askeri Bölüğünde yerine getirmiştir. Telgraf işlemlerinde tecrübe edinmiş, çavuşluk rütbesi elde ederek askerlik görevini tamamlamıştır. Askerliği sırasında Gümüş Liyakat Madalyası almıştır. II. Meşrutiyet'in hemen öncesinde askerliğin ardından 18 Nisan 1908 tarihinde polis olmak için dilekçe vermiş ve 25 Nisan'da imtihan neticesinde Tokat sancağı İntihap Komisyonu kararına göre 150 kuruş maaşla nahiye polis memurluğuna tayin olmuştur. Polis olduğu sırada 185 cm uzunluğunda, ala gözlü, siyah bıyıklı, sakal traşlıdır. İlk görev yeri Niksar kazasının Lâdik nahiyesidir. 25 Nisan 1908 tarihinde Lâdik'te göreve başlamıştır⁹⁷.

Personel Kütük Defterinde düşünceler kısmında Ahmet Vefik Efendi'nin 150 kuruş maaşla nahiye polisi olduğu sırada 17 Kasım 1909 tarihli Tensik Komisyonu kararıyla memuriyetinde bırakıldığı ve 14 Ağustos 1909 tarihinden itibaren 400 kuruş maaşla Tokat sancağına bağlı Niksar kazasında istihdam edildiği kaydı düşülmüştür. 1911 senesi polis mektebindeki eğitimin ardından “*görülen lüzum üzerine*” Zile'ye tayini çıkmış ve 30 Kasım 1912'de göreve başlamıştır. Tayin sebebiyle 15 kuruş harcırah almıştır. Ahmet Vefik Efendi resmî belge deyimiyile “*mesâvî-i ahvâl*” yani kötü haller sebebiyle 12 Şubat 1914 tarihinde “*kayd-ı terkîn*” edilerek meslekle ilişiği kesilmiştir⁹⁸.

Ali Rıza Efendi (1879-1927): Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan sürece tanıklık etmiş, son dönem Osmanlı polisidir. 1907 senesinde başlayan polislik hayatı, 1924'e kadar 16 sene 9 ay 15 gün olarak devam etmiştir. Cumhuriyet Dönemi Tokat polis kadrosunun 3 numaralı polis memurudur. Sivas askerî rüştiyesinde tifo hastalığı nedeniyle bıraktığı askerî kariyerini polis mesleğini seçerek telafi etmeye çalışmıştır.

Ailesi, 1878 senesi ağustos ayında Tokat'ta dünyaya gelmiştir. İslam dinine mensup olup, Türk asıllıdır. Aile soy adı bölgede, Dervişoğulları olarak bilinmektedir. Diğer namı ise Abdülganiogludur. Babası esnaftan Hasan Ağa, annesi Şerife Ha-

95 EGM, PÖD, C-2640.

96 EGM, PKD, Nr.12.

97 EGM, PÖD, C-2640.

98 EGM, PKD, Nr.12.

nım'dır. Eşi Fitnet Hanım (d.1887-ö.1943) olup, bu evlilikten dört çocuğu meydana gelmiştir. Kızları Enise (d.1908), Şerife (d.1909) ve Fahriye (d.1916), oğlu Hasan Nazif (d.1922)'tir. Cumhuriyet Dönemi'nde ailesi "Özaydınlı" soyadını almıştır. Kayıtlarda Enise'nin "Tosmakoğlu" soyadı ile anıldığı görülmektedir⁹⁹.

Eğitimi, Tokat'ta Sıbyan Mektebinde eğitime başlamış ve akabinde Sivas Askerî Rüştiyesine girmiştir. Burada dördüncü sınıfa kadar okumuş, ancak şiddetli tifo hastalığı sebebiyle eğitimini tamamlayamadığından diploma alamamıştır. Türkçe ve Fransızca okur-yazardır. 1914 senesi Ekim ayında İstanbul Polis Mektebinin 13. devresinde tahsilini tamamlamıştır. Polis mektebinden aldığı diploma incelendiğinde boyunun 180 cm, gözlerinin ala, saç ve bıyıklarının kumral olduğu görülmektedir. Ayrıca mektepte kavanin, tatbikat ve kitabet, polis nizamnamesi hıfzı sıhhiye, terbiye-i meslekiye ve bedeniye, talim, hesap, ameli telgraf, telefon ve ameli fotoğraf derslerini aldığı görülmektedir. Hüsnihal ve hareketi alıyyülala iken derslerdeki başarı puanı ise aladır. Mektep Müdürü Osman Zeki zamanında eğitim almıştır¹⁰⁰.

Memuriyeti, Polislikten önce herhangi bir memuriyet görevinde bulunmamıştır. Askerlik hizmetini 1897-1907 tarihleri arasında 4. Ordu'ya bağlı 74. Alay'a bağlı ser çavuş olarak Elazığ'da yerine getirmiştir. Askerliğin ardından Amasya'da polisliğe başvurmuştur. İmtihan neticesinde 14 Mayıs 1907 tarihinde Amasya'nın Geldiklan nahiyesinde 150 kuruş maaşla nahiye polisi olarak göreve başlamıştır. Tensikat sırasında nahiye polisi iken komisyon kararınca 14 Ağustos 1909 tarihinden geçerli olmak üzere 400 kuruş maaşla nahiye polisliğinden merkez polisliğine terfi etmiş ve Amasya sancağında polis memurluğu kadrosunda istihdam edilmiştir. Yedi yıl aradan sonra 28 Eylül 1916 tarihinde Tokat polis memurluğuna tayin olmuş ve burada çalışmaya başlamıştır. 1924 senesine kadar Tokat polis memurluğunda görevine devam etmiştir. 1924 senesinde Dâhiliye Vekâletinin Tokat vilayet kadrosunu ilga etmesinin ardından bir süre açıkta kalmış ve bir müddet sonra Mayıs 1925'te memuriyet kadrosunda görevine başlamıştır¹⁰¹. Sarraf dükkânında meydana gelen sirkat yani hırsızlık olayının şüpheli şahısları tespit etmesi ve ayrıca çalınan malzemeleri ortaya çıkarması nedeniyle 9 Kasım 1912 tarihinde takdirname almıştır¹⁰². Takdirname, Sivas vilayeti polis müdüri-

99 EGM, PÖD, C-5149.

100 EGM, PÖD, C-5149.

101 EGM, PÖD, C-5149.

102 EGM, PKD, nr.12.

yeti adına “Behiç” imzalıdır. 1922 senesinde Tokat polis memurluğunda nöbete geç kalmasından üç günlük maaş kesimi, vatandaşa karşı kötü muameleden tevbih (azarlama), 1923 senesinde vazifesinde lakayt tavrından beş günlük aylıktan maaş kesimi cezası almıştır. 1927’de hayata veda etmiştir¹⁰³.

Şükrü Efendi (1883-?): Tokat sancağında Abdül Fettah Mahallesi’nde 1883 senesinde dünyaya gelmiştir. Aile soyu bölgede, Bıyıkoğulları olarak tanınmaktadır. Cumhuriyet Dönemi’nde “Bıyıkçı” soyadını almıştır. Babası Hüseyin Efendi’dir. İslam dinine mensup, Türk asıllıdır. Tokat Rüştüyesi 3. sınıfına kadar tahsil görmüştür. Kayıtlarda Türkçe okur-yazar olduğu ifade edilmiştir. Polis olduktan sonra ise altı ay kadar da polis mektebinde eğitim görerek, 48 numara ile diploma almaya hak kazanmıştır. Askerlik hizmetini, 1905 ile 1909 seneleri arasında 3. Ordu’da nizamiye ser çavuşu olarak tamamlamıştır. 24 Haziran 1909 tarihinde Dersaadet’te Emniyeti Umumiye Müdüriyetinde oluşturulan komisyon huzurunda yapılan imtihan neticesinde başarılı bulunarak polislik mesleğine dâhil olmuştur. Polisliğe girdiği sırada fiziksel özellikleri orta boylu, ala gözlü, kumral bıyıklı ve sakal traşlıdır¹⁰⁴.

14 Nisan 1910 tarihinde İstanbul’dan sonra Hüdavendigar vilayeti polis memurluğuna tayin olmuştur. Üç yıl kadar burada çalıştıktan sonra Emniyeti Umumiye Müdüriyetinin 14 Mayıs 1913 tarihli yazısına binaen Hüdavendigar 112 numaralı polis memurluğundan Sivas vilayeti polis memurluğuna tayin olmuştur. 29 Haziran 1913 tarihinde işe başlamıştır¹⁰⁵. 1913 senesi Tokat’ın, Zile kazasında çalıştığı görülmektedir. Zile’de bulunduğu sırada (1914) idari soruşturma geçirmiş ve neticesinde uyarı cezası almıştır¹⁰⁶. Şükrü Efendi, Tokat’ta belli bir sürenin ardından önce Konya’ya sonrada Balıkesir’e tayin olmuştur. 1921 senesinde Akşehir kazasına bağlı Hatırlı ve Bandırma kazasının Kapudağı nahiyesinde bulunmuş, buradan Tokat’a izinli olarak gitmesinin ardından bir daha vazifesine dönmediğinden istifa etmiş addedilerek 1 Temmuz 1921 tarihinde meslekten ilişiği kesilmiştir. 1930 senesinde yeniden istihdamını talep etmiş ancak kabiliyetsizliği nedeniyle kabul görmemiştir¹⁰⁷.

103 EGM, PÖD, C-5149.

104 EGM, PÖD, C-1424.

105 EGM, PKD, nr.12.

106 EGM, PÖD, C-1424.

107 EGM, PÖD, C-1424.

(Hasan Erdem
Arşivi)

Affan Nuri Efendi (1885-?) Tokat nüfusuna kayıtlı olup, 1885 doğumludur. Babası Abdülaziz olup, aile soyu adı bölgede Ali Paşa Müezzinzade olarak bilinmektedir. 23 Ekim 1911'de Sivas vilayeti polis neferliğinde göreve başlamıştır. Personel Kütük Defteri düşünceler kısmında Affan Nuri Efendi'nin aylık 200 kuruş maaşla polis namzedi (adayı) olarak tayin edildiği kaydı düşülmüştür. 2 Kasım 1911 tarihinde Dersaadet Polis Mektebine gönderilmiştir. Yol harcırahı olarak kendisine gidiş için 200, dönüş için 340 kuruş nakdî ödeme yapılmıştır. Mektep eğitimini orta derece puanla 5 Mart 1912 tarihinde tamamlamıştır. İstanbul'da eğitimde bulunduğu sırada bekâr olduğu halde bir gece mektebe gelmediğinden hakkında idari soruşturma başlatılmış ve kendisine bir hafta sonu izinsizliği cezası verilmiştir. Nuri Efendi, rıza dâhilinde karşılıklı yer değiştirmeyi kabul ederek Erbaa kazasından ayrılmış ve Tokat merkezinde 11 Ekim 1913 tarihinde göreve başlamıştır¹⁰⁸.

Sivas Vilayetinde Tokat Nüfusuna Kayıtlı Polisler					
Duhulü	İsim/Rütbe	Aile Kökeni	Etnik Köken	Bilinen Görev Yerleri	Ödül-Ceza
1894	Hafız Mehmet Agâh (Komiser)	Derviş Efen-dizade	Türk-İslam	Amasya, Tokat, Sivas	Takdirname-İftihar Madalyası
1896	Mehmet Arif (3. Komiser/Kom Mua)	Abdülcab-barzade	Türk-İslam	Aziziye, Niksar, Sivas	Bilinmiyor
1909	Abdullah Hilmi (Kom)	Bilinmiyor	Türk-İslam	Şarkî Karahisar, Alucra	10 gün maaş kesimi
1905	Ohannes Ferit (Kom)	Kasbaroğlu	Ermeni-Hıris	Erbaa, Niksar	Bilinmiyor
1902	Bekir Sadık (PM)	Bilinmiyor	İslam-Çerkez	Tokat Mrkz	Salise Rütbe
1907	İbrahim Ethem (PM)	Almuslu-zade	Türk-İslam	Sivas, Tokat, İstanbul	Bilinmiyor
-----	Mehmet Faik (PM)	Abdibeyoğulları	Türk-İslam	Tokat nahiye, sancak, Reşadiye	Takdirname-Maaş Kesimi
-----	Mehmet Hamdi (PM)	Kars muhacirlerinden	Türk-İslam	Sivas'a bağlı nahiye, Zile, Reşadiye	Yaralamadan 3 ay mahkumiyet
1890	Hüseyin Avni (Kom, PM)	Demircioğlu	Gürcü-İslam	Sivas Mrkz, Niksar	Bilinmiyor
1908	Ahmet Vefik (PM)	Kolağasızade	Türk-İslam	Sivas, Niksar, Zile	Meslekten Çıkarma
1906	Ali Rıza (PM)	Abdalzade	Türk-İslam	Sivas, Amasya	Takdirname

108 EGM, PKD, nr.12.

1907	Şükrü (PM)	Bilinmiyor	Türk-İslam	Hüdavendigâr, Sivas	Bilinmiyor
1911	Affan Nuri (PM)	Ali Paşa Müezzinzade	Türk-İslam	Sivas, Erbaa, Tokat Mrkz	Haftasonu İzin-sizliği
1908	Süleyman Servet (PM)	Emir Bal Zade	Türk-İslam	Tokat	Aylık kesimi, Takdirname

Personel Kütük Defterinde Sivas vilayetinde Tokat nüfusuna kayıtlı kimselerden 14 kişinin künye bilgileri incelenmiş ve yukarıda tabloda verilmiştir. Polislerin mesleğe giriş yılları bakımından en eskisi Hüseyin Avni Bey'in mesleğe dâhil olduğu 1890 senesidir. Sivas vilayetinde üç sene çalıştıktan sonra 1893 senesinde Tokat'ın Niksar kazasına tayin olduğu kayıtlarda geçmektedir. O halde Tokat sancağında polisiye teşkilatlanmasının 1893 senesi itibarıyla faaliyete başladığını belirtmek yerinde olur.

Tokat nüfusuna kayıtlı polislerin 1890'dan 1911 senesine kadar çeşitli senelerde mesleğe dâhil oldukları görülmektedir. Bu süreçte polis alımıyla alakalı iki farklı düzenleme mevcuttur. Bunlardan biri 1880 tarihli Polis Kanunnamesi, diğeri 1907 tarihli Polis Nizamnamesidir. Her iki düzenlemede polis alımı ile ilgili şartlar büyük çoğunlukla aynıdır. Polis olmak isteyenlerin öncelikle Osmanlı vatandaşı olması gerekmektedir. Türkçe okur-yazar olmalıdır. Yaş şartı ise 1880 düzenlemesinde 26-45 yaş aralığında iken¹⁰⁹ 1907'de 25-40 yaş aralığındadır¹¹⁰. Ele alınan polis mensuplarının mesleğe giriş yaşlarına bakıldığında çoğunluğun 30 ve altı yaşlardaki kişilerden olduğu görülmektedir. 30 ve üstü yaşlardaki kişilerin ise ekseriyetle diğeri memuriyetlerden polisliğe geçiş yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu kimselerin daha çok mülkiye ve adliye kadrosundan oldukları tespit edilmiştir. Diğeri taraftan askerlik hizmetini nizamiye askerliği ile çavuş, ser çavuş olarak yapmış olan kişilerin, polisliğe alım yapılırken tercih edildiği görülmektedir. Bu doğrultuda 1880 Polis Kanunnamesi 8. maddeye göre nizamiye askeri ile jandarma sınıfında hizmette bulunmuş olanların diğeriğine nazaran tercih edileceği¹¹¹ hükmü doğrultusunda hareket edilmiş olduğu açıktır. Askerliğini nizamiye askeri olarak yapmış olan Şükrü Efendi ile yine askerliğini ser çavuş olarak yapmış olan Süleyman Servet Efendi bu duruma birer örnektir. Bu uygulama sonraki süreçte de devam etmiştir. Askerlik hizmetini çavuş, ser çavuş ve bölüm emniyeti rütbesinde tamamlamış olanların polislikte tercih edileceği hususu, 1907 senesi çıkarılan Polis Nizamnamesi 28. maddede vurgulanmıştır¹¹².

109 BOA, Yıldız Esas Evrakı (=Y.EE), nr. 112-19.

110 *Düster*, 1. Tertip, C.8, İstanbul 1329, s. 666-692.

111 BOA, Y.EE, nr. 112-19.

112 *Düster*, 1. Tertip, C.8, İstanbul 1329, s.666-692.

Polis alımı sırasında gözetilen bir diğer husus ise başvuru sahiplerinin, Türkçeden başka bir lisana yatkınlığıdır. 1880 senesi Polis Kanunnamesinde “*Türkçe lisaniyla beraber daha başka lisan...*¹¹³” 1907 Polis Nizamnamesinde “*Türkçe kitabetten başka elsine-i ecnebiyyeye aşına bulunanlar...*¹¹⁴” şeklindeki ifadeler bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda Hafız Mehmet Ağâh Efendi’nin Ermenice lisanına yatkınlığı, Ebu Bekir Sadık Efendi’nin Çerkezce okur-yazarlığı, Hüseyin Avni Efendi’nin Gürcüce, Ahmet Vefik Efendi’nin Fransızca ve Ali Rıza Efendi’nin Bulgarca diline aşinalığı polisliğe alımları sırasında kendilerine avantaj sağladığı düşünülmektedir.

Polislik mesleğine başvuranların ve kabul edilenlerin aile soylarına bakıldığında ekseriyetinin “*zade, ağa, hafız, hacı, derviş*” unvanlara sahip oldukları görülmektedir. Bu tür unvanlara sahip ailelerin özellikle taşrada sosyo-kültürel ve ekonomik durumlarının iyi seviyede olduğu düşünülürse polislik mesleğinin, toplum nazarında saygı duyulan ve itibar görülen bir meslek dalı olduğu söylenebilmektedir. Özellikle polisliğe başvuru için 1880 ile 1907 polisiye düzenlemelerinde “*Türkçe okuyup yazmak bilmek veya olmak*” şartı geçerli iken Tokat nüfusuna kayıtlı polis mensuplarının çoğunun ilkokul mezunu olmakla birlikte gerek askerî ve gerekse mülkî rüştiyeden (ortaokuldan) terk etmiş kimselerden oluştuğu gözlemlenmiştir. Ele alınan polis mensupları arasında lise eğitimini 5. sınıftan terk etmiş olan Abdullah Hilmi Efendi ile 4. Sınıftan terk etmiş olan İbrahim Ethem Efendi’nin ise diğerlerine nazaran eğitim seviyesinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Abdullah Hilmi Efendi polis memuru olarak göreve başlamış ve polis amirliğine kadar terfi etmiştir. İbrahim Ethem Efendi ise polis memuru olarak göreve başlamış ve memur rütbesinde mesleğine devam etmiştir.

İncelenen polisler arasından Niksarlı Ohannes Ferit Efendi, Ermeni asıllı Hıristiyan kimliğiyle, Çerkez asıllı Bekir Sadık Efendi ile Gürcü asıllı Hüseyin Avni Efendi farklı etnik kökenleriyle dikkat çekmektedirler. Bu kimseler, 1880 Polis Kanunnamesinde “*tebaa-i Osmanî’den olmak*¹¹⁵” ve 1907 Polis Nizamnamesine göre “*tebaa-i Devlet-i Aliyye’den olmak*¹¹⁶” koşullarını sağladıkları görülmektedir. Böylece Tokat’ta etnik ve dinsel kimlikleriyle kozmopolit bir polis teşkilatının fa-

113 BOA. Y.EE, nr. 112-19.

114 *Düstur*, 1. Tertip, C.8, İstanbul 1329, s.666-692.

115 BOA, Y. EE, nr. 112-19.

116 *Düstur*, 1. Tertip, C. 8, İstanbul 1329, s.666-692.

aliyet yürüttüğü söylenebilmektedir. Ayrıca şu hususu belirtmek gerekir ki Gayrimüslim Osmanlı vatandaşları polisliğe başlarken, mensubu bulunduğu dinin kutsal kitapları adına yemin etmektedirler¹¹⁷.

İncelenen polis mensuplarının künye bilgileri verilirken “*tensikat*” kavramına sıklıkla rastlanılmıştır. II. Meşrutiyet’in ilanının ardından irticaî bir eylemle başkent İstanbul’da 13 Nisan 1909 tarihinde başarısızlıkla sonuçlanan karşı devrim hareketinin ardından eski düzen yanlıları ile İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtı kamu görevlilerinin işten el çektilmesi söz konusu olmuştur. Bu işlemlere kısaca tensikat adı verilmiştir. Bu doğrultuda Tokat’ta Tensik Komisyonu kurulmuş ve sancak dâhilindeki tüm memuriyetler gibi polis teşkilatı mensupları da incelemeye konu edilmiş ve yeniden değerlendirilmişlerdir. İncelenen polislerin künye bilgilerine bakıldığında Tensik Komisyonu kararının 17 Kasım 1909 tarihli olduğu görülmektedir. Komisyon kararları analiz edildiğinde incelenen polislerin ekseriyetinin mevcut kadrosunda bırakıldığı, bir üst rütbe veya memuriyete terfi ettirildiği görülmektedir. Hafız Mehmet Ağâh, İbrahim Ethem ve Süleyman Servet Efendiler, memuriyet kadrosunda bırakılmışlar, Abdullah Hilmi ve Ohannes Ferit Efendi ise polis memurluğundan polis amirliğine terfi ettirilmişlerdir. Ebu Bekir Sadık, Mehmet Faik, Ahmet Vefik ve Ali Rıza gibi nahiye polisleri, merkez teşkilatı polis kadrosunu geçiş yapmışlardır. Komisyon kararları arasında memuriyetten el çekirme ve rütbe sökümü ile görev yeri değişikliği işlemlerin nadiren olduğu görülmüştür. Buna örnek olarak rütbesi, 3. sınıf komiserlikten, polis memurluğu rütbesine indirilen Hüseyin Avni Efendi gösterilebilir.

1890’lardan II. Meşrutiyet yıllarına uzanan süreçte Tokatlı polislerin kullanmış olduğu rütbeler ekseriyetinin “*ikinci ve üçüncü komiser, komiser muavini ve nefer*” olarak geçtiği görülmektedir. Bu doğrultuda 1880 tarihli Polis Kanunnamesine bakıldığında, polis memurlarının beş sınıfa ayrıldığı ve birinci komiser, ikinci komiser, üçüncü komiser, çavuşlar ve neferlerden oluştuğu anlaşılmaktadır¹¹⁸. 1885’lerde birinci komiser olarak adlandırılan sınıfın “*ser komiser*” olarak adlandırıldığı görülmektedir¹¹⁹. Bu doğrultuda 1890’lardan 1907 senesine kadar uzanan süreçte ele alınan polis mensupları arasında ser komiser, çavuş rütbelerinde kimselere rastlanmamıştır. Ağâh Efendi ise 1894 senesinde üçüncü

117 Emniyet Genel Müdürlüğü, *Türk Polis Tarihinden Belge ve Fotoğraflar*, Ankara 2012, s. 121.

118 BOA, Y.EE, nr. 112-19.

119 Hüseyin Hüsnü Gören, *a.g.e.*, s. 16.

komiser, 1906 senesinde ikinci komiserdir. Bu yönüyle 1880 düzenlemesini yansıtmaktadır. 1907 Polis Nizamnamesine bakıldığında polisin “*ser komiser, ikinci ve üçüncü komiser, komiser muavini ve polis memuru*” olarak beş sınıfa ayrıldığı ifade edilmiştir¹²⁰. Buna göre çavuş rütbesi yerine komiser muavini, nefer rütbesi yerine polis memuru rütbesi ihdas edilmiştir. Bu düzenlemenin bir aksi olarak 1909 senelerinde Ohannes Efendi ile Abdullah Hilmi Efendi’nin “*komiser muavinliğine*” terfi ettirilmesi örnek olarak verilebilmektedir. 1913 Polis Nizamnamesinde, polis rütbelerinde yeniden düzenlemeye gidilmiş ve polis rütbeleri olarak polis müdürü dışında asta doğru sırasıyla merkez memuru, ser komiser, komiser, komiser muavini, polis memuru ve polis adayları olarak sıralanmıştır¹²¹. Anlaşıyor ki ikinci ve üçüncü komiserlikler ilga edilmiş yerine komiser rütbesi ihdas edilmiştir. Üçüncü Komiser Mehmet Arif Efendi’nin üçüncü rütbenin ilga edilmesinden sonra komiser muavinliğine düşürülmesi, ikinci komiserlerin komiser rütbesine, üçüncü komiserlerin ise komiser muavinliği rütbesine düşürüldüğünü göstermektedir. Yalnız Mehmet Arif Efendi için bakmış olduğumuz kayıtlarda nizamnamede geçmeyen “*kademli*” tabirinin eklenmesiyle komiser muavini rütbesi kullanılmıştır.

Ödül ve ceza bakımından Tokat nüfusuna kayıtlı polislerin %30 oranında mesleki kurallara ve işlemlere uyum sağladıkları görülmektedir. Meslekten çıkarma en ağırı olsa da aylık kesimi cezasının daha çok uygulandığı görülmektedir. Bu cezaların her ikisi de güncelliğini korumaktadır. Ödül anlamında takdirname, iftihar madalyası ve 3. dereceden nişan dikkat çekmektedir. Bir diğer dikkat çekici unsur ise ödül alan kimselerin aynı zamanda başka bir sebepten ceza almış olmalarıdır. 14 kişi arasında beş kişi ceza, dört kişi ödül almışlardır. Ödül konuları ekseriyetle adi suçların aydınlatılması ile ilgilidir.

Tokat nüfusuna kayıtlı incelemeye konu olan polislerin analizi sırasında Cumhuriyet Dönemi’nde Ankara yönetimi tarafından 1924 senesinde polis kadrosunun ilga edildiği bilgisine ulaşılmıştır. Bu durum hem teşkilat tarihi ve hem de Tokat kent tarihi bakımından önem arz etmektedir. Ankara yönetiminin, Tokat polis kadrosunu ilga etmesi ve mevcut polis kadrosundan memurları açığa alması üzerinde durulması gereken bir konudur. Bunlardan biri olan Ali Rıza Efendi, bir süre açıkta kaldıktan sonra 1925 senesinde polis kadrosunda istihdam edilmiştir.

120 *Düstur*, 1. Tertip, C. 8, İstanbul 1329, s.666-692.

121 *Düstur*, 2. Tertip, C.5, İstanbul 1329, s.385-403.

Diğer taraftan açığa alınanların bir kısmı belgede geçtiği ifadeyle “*kabiliyetsizli-ği*” nedeniyle emekliliğe ayrılmışlardır. Bu kavram, polis künye bilgileri arasında geçen başlıca bir konudur. 1924 senesinde Tokat’ta açığa alınan polislerin bir kısmında olduğu gibi esirlik veya rahatsızlık gibi başka nedenlerle mesleğe uzun süre ara vermiş kimselerin yeniden istihdamı istendiğinde özellikle 1928 Harf Devrimi sonrasında okur-yazarlık durumları sınanmıştır. İstihdam talebinde bulunan polislerden, 10 satırlık yeni harfli metni okumaları istenilmiştir. Başarılı olanlar yeniden istihdam edilir iken, başarısız olanlar kabiliyetsiz addedilerek emekliliğe ayrılmışlardır. Tokatlı Şükrü Efendi, bunlardan birisidir. 1930 senesinde kabiliyetsiz addedilerek emekliliğe ayrılmıştır.

3- Tokat Sancağında Görev Yapmış Polisler

Meşrutiyet yıllarında Tokat sancağı polis biriminin başında ikinci komiser bulunmaktadır¹²². Tokat polis teşkilatının ikinci komiserlikten ser komiserliğe geçişi ise 1923 senesindedir¹²³. Tokat’ta ikinci komiserlik görevini ifa etmiş en üst düzey son dönem Osmanlı polisi Hüseyin Hüsnü Efendi’dir. 1893-1894 seneleri arasında Tokat sancağında 2. sınıf komiser olarak görev yapan Hüseyin Hüsnü Efendi’nin memur rütbesinden en üst düzey amir rütbesine kadar uzanan meslek hayatı dikkat çekmektedir.

Hüseyin Hüsnü Efendi (1854-1926): 14 Nisan 1854 tarihinde Sivas’ın Osman Paşa Mahallesi’nde dünyaya gelmiştir. Babası Mehmet Emin Efendi’dir. İstanbul’da teftiş memuriyetinde bulunmuş, 1885 senesinde vefat etmiştir. Sivas’ta Sıbyan Mektebi eğitimini ardından Sivas Mülkiye Rüştüyesine devam etmiştir. Burada 3. sınıfa kadar eğitim görmüştür. Ancak mezuniyet süresini tamamlamadığından diploma alamamıştır. Türkçe okur-yazardır. Arapça ise konuşabilmektedir¹²⁴.

1885 senesinde yeniden yapılanan polis idaresinde beş ay kadar stajyer olarak çalışmış ve akabinde 13 Mayıs 1886 tarihinde Sivas vilayeti polis memurluğuna atanmıştır. 23 Mayıs 1892 tarihine kadar Sivas’ta görev yapmıştır. 24 Mayıs 1892 tarihinde polis memurluğundan 3. sınıf komiserliğe terfi etmiş ve Sivas’ta

122 EGM, PKD, nr.12.

123 Hüseyin Hüsnü Gören, *a.g.e.*, s.102.

124 EGM, PÖD, C-516.

12 Mayıs 1893'e kadar komiser kadrosunda vazifesine devam etmiştir. 31 Aralık 1892 tarihinde Sivas'a bağlı bazı nahiyelerde Yafta muhacirlerini ortaya çıkarılması hasebiyle 13 Mayıs 1893 tarihinde 2. komiserliğe terfi ettirilerek Amasya sancağına tayin edilmiştir. Aynı senenin Eylül'ün ortasına kadar Amasya'da görevine devam etmiştir. Oradan 14 Eylül 1893 itibarıyla Tokat sancağına tayin edilmiştir. Burada 12 Mart 1894 tarihine kadar çalışmıştır. Tokat'tan sonra kısa bir süreliğine (Mart-Ağustos 1894) Karahisar Şarki kazasında, ardından Sivas vilayet merkezinde (Ağustos-Eylül 1894) görev yapmış ve akabinde Ankara'ya tayin olmuştur. Ankara Merkez 2. Komiserliğinde (Eylül 1894-Aralık 1895) bir yılı aşkın süre çalıştıktan sonra İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da Aralık 1895-Mart 1896 tarihleri arasında İstanbul Polis Bölüğü 2. Komiserliğinde, Şehzadebaşı ve Aksaray merkezlerinde vazifesini ifa etmiştir. Ardından yine Ankara'ya dönmüştür. Ankara'da Mart 1896-Ocak 1898 tarihleri arasında bulunmuştur. 9 Şubat 1898 tarihi itibarıyla 2. sınıf komiserlikten ser komiserliğe tayin edilmiş ve Ankara'dan Beyrut'a geçmiştir. Beyrut Ser Komiserliğinde Şubat 1898-Ağustos 1899 tarihleri arasında görev yapmıştır. 7 Ağustos 1899 tarihinde doğup büyüdüğü şehre; Sivas'a, tayin olmuş ve burada II. Meşrutiyet'e kadar (1908) Sivas'ın en üst düzey polis amiri olarak görevini icra etmiştir. II. Meşrutiyet'te Sivas'ta polis müdürlüğünün kurulmasının ardından bir aralık (Eylül 1910-14 Kasım 1910) müdür vekilliği yapmıştır. 1 Ocak 1911 tarihi itibarıyla azledildiği ve mezuliyet maaşı aldığı anlaşılmaktadır¹²⁵.

Hüseyin Hüsnü Efendi, 1912 senesinde yeniden Sivas'ta kadro almış ve sırasıyla Karesi, Canik ve Urfa sancaklarında merkez memuru (emniyet amiri) rütbesinde mesleğini tamamlamıştır. 1915 senesinde ise Urfa Merkez Memuru iken emekliliğe ayrılmıştır. 1926 senesi itibarıyla hayata veda ettiği kayıtlardan anlaşılmıştır. Hüseyin Hüsnü Efendi'nin iki adet Gümüş İftihar Madalyası, Rütbe-i Salise, Rütbe-i Saniye Sınıf Nişanı, Dördüncü Rütbeden Mecidiye Nişanı, Hicaz Demiryolu Madalyası gibi ödülleri mevcuttur. Ayrıca Alman İmparatoru Wilhelm'ın İstanbul ile Suriye ziyaretleri sebebi alınan güvenlik tedbirleri kapsamında kendisine bir adet nişan verildiği kayıtlara geçmiştir¹²⁶.

Ali Rıza Efendi (1870-1927): Sivas vilayetinin Akdeğirmen Mahallesi'nde 4 Ocak 1870 tarihinde dünyaya gelmiştir. Babası jandarma sınıfından olup, eşkiya takibi sı-

125 EGM, PÖD, C-516.

126 EGM, PÖD, C-516.

rasında sol kolundan yaralandığı için malulen emekliye ayrılmış Hacı Mehmet Ağa, annesi Ümmühan Hanım'dır. Aile soyu bölgede, Hacı Süleyman Ağazade olarak bilinmektedir. Kayıtlarda İslam dinine mensup, Türk asıllı olduğu belirtilmektedir. Sivas Sıbyan Mektebinde ilkokul eğitiminin ardından Sivas Mülkiye Rüştiyesinde ortaokul eğitimine devam etmiştir. Tahsili sırasında babasının Tokat'a tayin olması hasebiyle eğitimini tamamlayamadığından ortaokul diploması alamamıştır. Kayıtlarda Türkçe okur-yazar olduğu dile getirilmektedir. Fiziksel özellikleri olarak 174 cm uzunluğunda, ala gözlü, kırca bıyıklı ve sakal traşlı olduğu verilmiştir. Sağ kaşının üzerine bir cismin isabetinden bir miktar kadar görme kaybı olduğu ifade edilmiştir. Hanife Hanım ile izdivaç yapmıştır. Askerlik hizmetini 1888-1892 seneleri arasında 4. Ordu Kumandanlığı 24. Süvari Alayı'nın 4. Bölüğü ikinci çavuşu olarak tamamlamıştır. Askerliğin ardından 1893 senesinde polisliğe müracaat etmiş ve Sivas vilayet merkez polis idaresinde stajyer olarak 13 Ocak 1894 tarihinde 300 kuruş maaşla tayin edilmiştir. 13 Şubat 1896 tarihinde 3. komiserliğe terfi etmiştir¹²⁷.

II. Meşrutiyet Dönemi tensikat sırasında Ali Rıza Efendi, Amasya sancağında bulunmaktadır. Amasya Tensik Komisyonunca yapılan imtihanda başarılı olmuş ve rütbesinde bırakılmış, ilaveten Karahisar Şarki sancağı merkezine tayin edilmiştir¹²⁸. Personel Kütük Defterinde Tokat'a bağlı Zile kazasında görev yapmıştır. Esasında tayini Amasya sancağı Lâdik kazasına çıkmış ancak buraya gitmeden tayinini değiştirerek 8 Kasım 1912 tarihinde Zile'de işe başlamıştır. 1913 tarihli Polis Nizamnamesine göre üçüncü komiserlik rütbesinin kaldırılmasından kıdemli komiser muavini sıfatıyla Sivas'ta istihdam edilmeye başlamıştır¹²⁹. Sivas'ta kaydı terkin ile kadro haricinde kaldıktan bir müddet sonra 14 Haziran 1914 tarihinde Trabzon'a tayin olmuştur. Ağustos ayında Trabzon'da görevine başlamıştır. Komiser muavinliği rütbesinde iken emekliliğe ayrılmıştır. 1927 senesinde hayata veda etmiştir¹³⁰.

Mahmut Hilmi Efendi (1873-?): 15 Kasım 1873 tarihinde Sivas'ın Bahtiyar Bostan Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Babası Benlizadelerden Mehmet Efendi'dir. Türk asıllı olup, İslam dinindedir. Sivas Rüştiye Mektebinde tahsil görmüştür. Türkçe okur-yazar olduğu kaydedilmiştir. Fiziksel özellikleri olarak 177 cm bo-

127 EGM, PÖD, C-522.

128 EGM, PÖD, C-522.

129 EGM, PKD, Nr.12.

130 EGM, PÖD, C-522.

yunda, ala gözlü, sarı bıyıklıdır. Askerliğini gönüllü olarak 1890-1895 seneleri arasında yapmıştır. Polislikten önce 14 Haziran 1902 tarihinde Zile Reji Kol Kitabesinde memuriyete başlamış ancak kendi rızasıyla 30 Temmuz 1907 tarihinde buradaki görevinden ayrılmıştır¹³¹. Polislik mesleğine Tokat sancağına bağlı Erbaa'nın Destek nahiyesinde 1 Ekim 1907 tarihi itibarıyla başlamıştır. Burada çok kısa süre çalıştıktan sonra 13 Kasım 1907 tarihinde Tokat'ın Kızılca Mahallesi'ne nakledilmiştir¹³². 1909 senesi Tokat Tensik Komisyonu huzurunda imtihana alınmasının ardından Tokat'ta merkez teşkilatı polis kadrosunda istihdamına karar verilmiştir¹³³. Ayrıca maaşı, 400 kuruşa çıkarılmıştır¹³⁴. 14 Temmuz 1921 tarihinde kadro dışı kalmıştır. Bir müddet mahkemede mübaşir olarak yürüttüğü görevinin ardından polisliğe dönmüş ve nihayetinde kabiliyetsizliği gerekçesiyle 22 Mart 1930 tarihinde tasfiye edilmiştir. Mahmut Hilmi Efendi'nin, meslek hayatının büyük bir bölümünü Tokat kentinde geçirdiği anlaşılmaktadır¹³⁵.

Mehmet Salih Efendi (1885-1968): 23 Eylül 1885 tarihinde Mardin sancağında dünyaya gelmiştir. Aile soyu, Mehmetoğlu olarak bilinmektedir. Babası Halil Ağa, annesi Dudu Hanım'dır. Arap asıllı, İslam dinindedir. Zile kazası Rüştüye Mektebi'nde tahsil görmüştür. Türkçe okur-yazar olup, Arapça konuşmaktadır. Askerlik hizmeti ile ilgili bir bilgi mevcut değildir. 17 Mayıs 1907 tarihinde 150 kuruş maaşla nahiye polisi olarak göreve başlamıştır. Bir dilekçesinde, polisliğe giriş tarihi olarak verilen 17 Mayıs 1907 tarihi aksine kendisinin Tokat sancağında 18 Şubat 1908 tarihinde 35 sicil numarası ile polisliğe başladığını beyan etmiştir. Polisliğe girdiği sırada fiziksel özellikleri 163 cm uzunluğunda, ala gözlü, kumral bıyıklı ve sakal traşlı olduğu kayıtlara geçmiştir¹³⁶. Tensikat sırasında Tokat'ta merkez polisi olarak istihdam edilmiş ve maaşı 400 kuruşa çıkarılmıştır¹³⁷.

1912 senesinde devriye görevi sırasında aranan bir şahsın kaçması üzerine silah kullanmış ve şahsı yakalayarak adalete teslim etmiştir. 14 Eylül 1916 tarihinde maliye memurluğuna geçiş yapmış, ancak buradan istifa ederek yeniden 5 Şubat 1923 tarihinde polislik mesleğine girmiştir. 30 Temmuz'da azledilmiş ve 1930 senesinde

131 EGM, PÖD, C-522.

132 EGM, PÖD, C-2666.

133 EGM, PÖD, C-2666.

134 EGM, PKD, nr. 12.

135 EGM, PÖD, C-2666.

136 EGM, PÖD, C-2634.

137 EGM, PKD, nr.12.

idarenin kararıyla emekliliğe ayrılmıştır. 1933 senesinde belediye zabıta amirliğine geçmiştir. 1938'de belediyedeki görevine son verilmiştir. Hukukî mücadelesinin ardından önce Tokat Belediyesi İaşe Amirliğinde ve akabinde Zabıta Amirliğinde görev aldıktan sonra 65 yaş haddi gerekçe gösterilerek encümençe ilişiği kesilmiştir¹³⁸.

Cumhuriyet Dönemi'nde "Danış" soyadını alan Mehmet Salih Efendi'nin, Nazife Lütfiye Hanım ile evlenmiş olduğu görülmektedir. Bu evliliğinden çocukları bulunmamaktadır. Diğer eşi Mukaddes Hanım'dan doğma Nuriye, Neriman ve Nurettin isminde üç çocuğunun bulunduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. 27 Ocak 1968 tarihinde hayata veda etmiştir¹³⁹.

Abdülkadir Şükrü Efendi (1874-?): 7 Kasım 1874 tarihinde Sivas'ın Ece Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Aile soyu bölgede Serdarzade olarak bilinmektedir. Türk asıllı ve İslam dinindedir. Babasının adı İbrahim Ethem Efendi'dir ve adliyede kâtiptir. Sivas'ta İbtidâî Okulu'nun ardından Sivas Askerî Rüştiyesine gitmiştir. İkinci sınıfta iken babasının Tokat'a mahkeme kâtipliğine tayini çıkması hasebiyle okulunu tamamlayamadığından diploma alamamıştır. Tokat'ta tekkede Arapça ve Farsça dersleri almıştır. Türkçe okur-yazar olduğu kayıtlara geçmiştir. Tokat Bidayet Mahkemesi ile Zile Müstantik Hâkimliğinde stajyer olarak çalışır iken askerliğe alınmıştır. 1886-1901 seneleri arasında askerlik hizmetini yerine getirmiştir. Ardından kısa bir süreliğine Zile kazasında İstinaf Dairesinde stajyer olarak hizmet etmiştir. 14 Nisan 1902 tarihinde Tokat Polis Meclisinin kararıyla 28 Nisan'da 150 kuruş aylık maaşla nahiye polis memurluğuna tayin olmuştur¹⁴⁰. Tensikat sırasında Tokat'ta çalışmakta iken 17 Kasım 1909 tarihinde Tensik Komisyonu kararıyla Tokat sancağında merkez teşkilatı polis kadrosunda Zile kazasında 400 kuruş maaşla tayin edilmiştir¹⁴¹.

Abdülkadir Şükrü Efendi, Zile'deki başarılı çalışmalarından ötürü naklen 16 Haziran 1912 tarihinde ilişik keserek, 19 Haziran'da Reşadiye kazasında yeni görevine başlamıştır. Reşadiye'de çalışıyor iken "görülen lüzuma mebni" 28 Ağustos 1912'de Reşadiye polis teşkilatından ilişiğini keserek, Tokat merkezde 30 Ağustos'ta göreve başlamıştır. Reşadiye'deki görevi iki ay kadar sürmüştür¹⁴². Akıbeti hakkında başka bir bilgi yoktur.

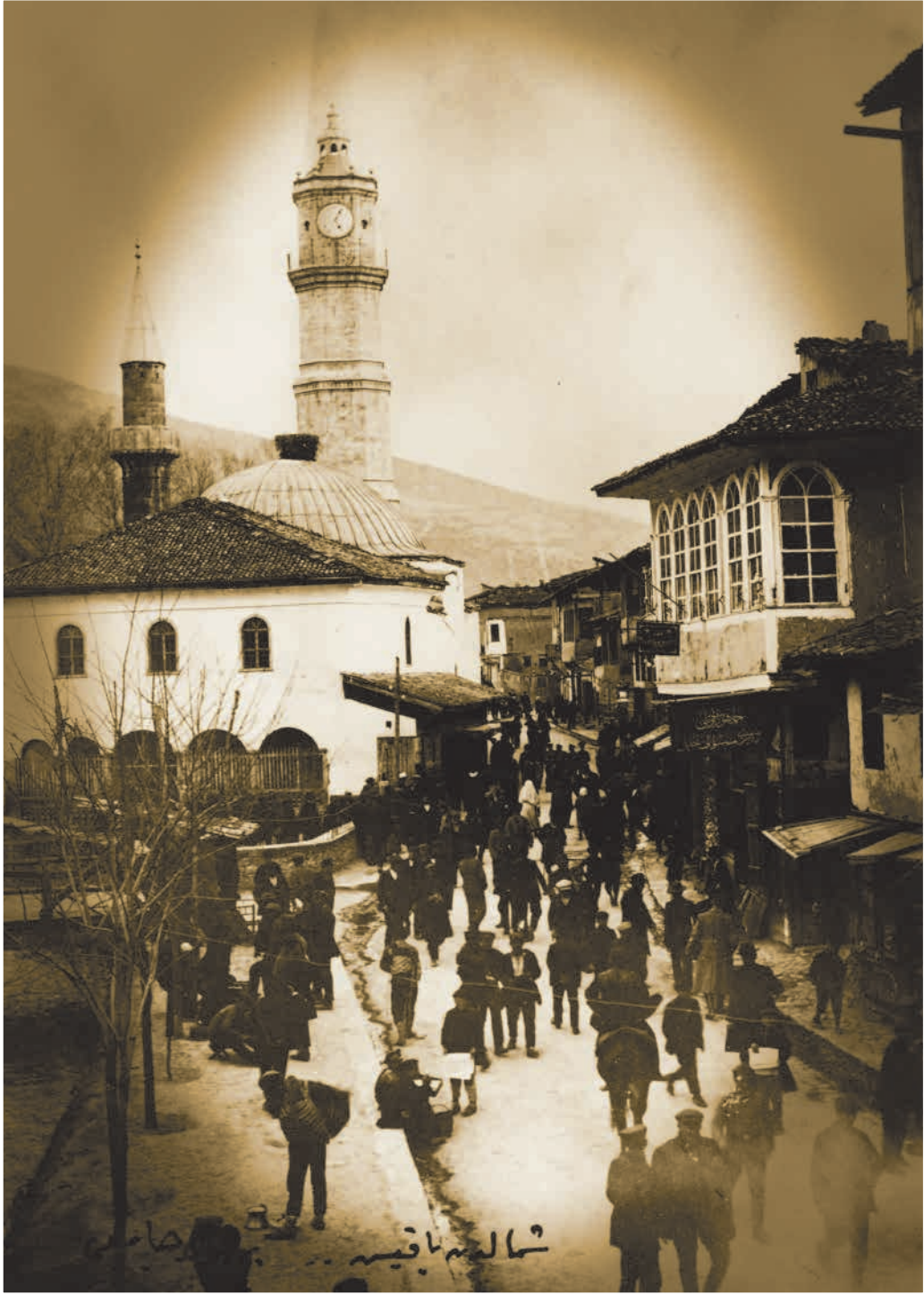
138 EGM, PÖD, C-2634.

139 EGM, PÖD, C-2634.

140 EGM, PÖD, C-2639.

141 EGM, PKD, nr.12.

142 EGM, PKD, nr.12.

Tokat yüksek
kahve
balkonundan
Behzad Camii
ve çarşısı genel
görünümü

Ahmet Rüşti Efendi (1902-?): 25 Kasım 1882 tarihinde Amasya sancağı Lâdik kazasında dünyaya gelmiştir. Aile soyu, bölgede Hocasade olarak bilinmektedir. Babasının adı Ahmet Ağa, annesinin adı Emine Hanım'dır. İslam dinine mensup, Türk asıllıdır. Lâdik İbtidaî Mektebi eğitiminden sonra Lâdik Rüştiye Mektebine devam ederek tahsilini tamamlamıştır. Türkçe okur-yazar olduğu kayıtlara geçmiştir. Askerlik hizmetinden muaf tutulmuştur. 28 Nisan 1902 tarihinde 150 kuruş maaşla Tokat sancağı nahiye polisliğine tayin olmuştur. Polisliğe başladığı sırada 170 cm uzunluğunda, gözü ve bıyığı kara, sakal traşlı olduğu kaydedilmiştir. II. Meşrutiyet ilanı sırasında Erbaa kazası Bedevi nahiyesinde görev yapmaktadır¹⁴³.

Tensikat sırasında (1909) nahiye polisliğinden merkez polisliği kadrosuna geçiş yapmıştır. Aynı zamanda maaşı 400 kuruşa çıkarılmış ve Erbaa kazasında istihdam edilmesine karar verilmiştir. 24 Mart 1912 tarihinde Dersaadet Polis Mektebinde eğitime alınmış ve nihayetinde mektepten 10 Ağustos 1912'de mezun olmuştur. Mektep diplomasına göre puanı "*karibülala*"dır¹⁴⁴.

Hafız Muhittin Efendi (1876-1939): 18 Temmuz 1876 tarihinde Sivas'ın Sarıca Şeyh Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Aile soyu bölgede "*Feslioğlu*" olarak bilinmektedir. Babasının adı Osman, annesinin adı Safiye'dir. Babası Osman Efendi, Redif Mülazım-ı Evvelîğinden emeklidir. Türk asıllı olup, İslam dinine mensuptur. İlkokul eğitimini, Sarıca Şeyh Mahallesi'nde bulunan Sübyen Mektebi'nde tamamlamıştır. Akabinde bir süre hafızlık eğitimi almıştır. Ardından Sivas Rüştiye Mektebi'ne gitmiştir. Burada iki sene kadar tahsil gördükten sonra okuldan ayrılmak zorunda kaldığından diploma alamamıştır. Türkçe okur-yazar olduğu kayıtlara geçmiştir. 1887-1902 seneleri arasında Sivas Jandarma Taburunda piyade onbaşı olarak askerlik görevini tamamlamıştır. 28 Nisan 1902 tarihinde Sivas İdare Meclis Heyetinin açmış olduğu polislik sınavında başarılı olmuş ve nahiye polisliğine 150 kuruş maaşla tayin edilmiştir. Polis olduğu sırada 172 cm uzunluğunda, kara gözlü ve bıyıklı olduğu kaydedilmiştir. Nahiye polisi olarak Darende ve Aziziye nahiyelerinde görev yapmıştır¹⁴⁵.

1909 senesinde Sivas vilayet tensikati sırasında nahiye polisliğinden merkezî polisliğe geçiş yapmış ve 400 kuruş maaşla Tokat sancağı merkezinde istihdam edil-

143 EGM, PÖD, C-2644.

144 EGM, PKD, nr.12.

145 EGM, PÖD, C-2659.

mesine karar verilmiştir¹⁴⁶. 1909-1912 seneleri arasında Tokat'ta polis memuru olarak çalıştıktan sonra Sivas Yıldızeli (1912-14), Sivas vilayet merkezi (1914-1917), Tokat merkez (1917-1919), Erbaa kazası (1919-1921), Tokat merkez (1921-1922), Zile kazası (1922-1924) polis memurluklarında vazife görmüştür. 1924 senesinde Zile polis memurluğunda iken kadrodan açığa alınmış ve kendisine mezuliyet maaşı bağlanmıştır. 1928 senesi itibarıyla emekliliğe ayrılmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde "Özgürdal" soyadını almıştır. 1939 senesinde hayata veda etmiştir. Meslek hayatı boyunca bir adet tahlisiye madalyasına sahip olduğu anlaşılmaktadır¹⁴⁷.

Osman Zeki Efendi (1864-1911): 1864 senesinde Sivas'ta Şems Feraş Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir Aile soyu, Dervişoğlu olarak bilinmektedir. Babası, Veli Efendi'dir. Türk asıllı ve İslam dinindedir. Sivas İbtidai Mektebi ile Şifahî Medresesinde tahsil görmüştür. Türkçe okur-yazar olduğu kayıtlara geçmiştir. 1882-1890 seneleri arasında askerlik hizmetini yapmıştır¹⁴⁸. 1893 senesinde 300 kuruş maaşla polislik mesleğine başlamıştır¹⁴⁹. Polislik mesleğine başladığı sırada 168 cm uzunluğunda, ala gözlü ve kumral bıyıklıdır¹⁵⁰. Polis memurluğundan üçüncü komiserliğe terfi etmiştir. 1909 senesi tensikat sırasında, komisyon kararıyla rütbesi bir ast rütbe olan polis memurluğuna düşürülmüştür. Ayrıca kendisinin 400 kuruş maaşla Erbaa kazasında istihdam edildiği görülmektedir. 21 Ekim 1911 tarihinde yakalandığı hastalık nedeniyle vefat etmiştir.

Mehmet Raci Efendi (1864-?): Çerkez kökenli olup, 1864 senesinde Sivas'ta dünyaya gelmiştir. Polislik mesleğine, 24 Şubat 1893'te 28 yaşında dâhil olmuştur. Tokat sancağına bağlı Zile kazasında polis komiserliği görevini icra etmiştir. Üçüncü komiser olduğu sırada Tensik Komisyonunca memuriyeti gözden geçirilmiş ve mevcut görev yeri ile rütbesinde 600 kuruş maaşla bırakılmıştır. Zileli Kocamanoğlu Hamdi Bey ismindeki bir şahsı kanuna aykırı bir biçimde hapis cezası verilmesinden ve ayrıca şahsı darp etmesinden dolayı adli ve idari soruşturma geçirmiştir. Adli yargılamanın ardından iki ay hapis cezasına çarptırılmıştır. İdari soruşturma neticesinde memuriyetten üç sene uzaklaştırılmıştır. Mehmet Raci Efendi, hakkında verilen adli karara itiraz etmiş, ancak; istinafin ardından 1913 senesinde tutuklanarak hapse atılmıştır. Sivil elbise ile Tokat hapishanesin-

146 EGM, PKD, nr.12.

147 EGM, PÖD, C-2659.

148 EGM Arşivi, PÖD, C-2664.

149 EGM, PKD, nr.12.

150 EGM, PÖD, C-2666.

de cezasını çekmiş olduğu kayıtlara geçmiştir. 27 Şubat 1913'te tahliye olduktan sonra 22 Mart'ta yeniden görevine dönmüştür. 1913 tarihli Polis Nizamnamesi 75. Maddesine bakıldığında hırsızlık, dolandırıcılık gibi yüz kızartıcı suçlar dışında bir kimsenin altı ay ve daha fazla hapis cezası alması halinde meslekle ilişkisinin kesilmesi öngörüldüğünden mesleğine geri dönebilmiştir.

Personel Kütük Defterinde Tokat'ta görev yapmış; 2. Komiser Mehmet Kemal Efendi (d.1871), Gayrimüslim vatandaşlardan Nişan Efendi (d.1878) ve Polis Memuru Seyyit Mehmet Efendi (d.1871) gibi daha birçok isimlere rastlanmaktadır. Ancak künye bilgileri kısıtlı olduğundan çalışmaya konu edilmemişlerdir. Bunlardan birkaçına değinecek olur isek Mehmet Kemal Efendi, polislik mesleğine 1898, Nişan Efendi 1903 ve Seyyit Mehmet Efendi 1902 senelerinde dâhil olmuşlardır. Ortak yanları, Sivas nüfusuna kayıtlı olmaları ve Tokat sancak dâhilinde görev yapmış olmalıdır.

Tokat Sancağında Görev Yapmış Polisler					
Meslek Girişi	İsim/Rütbe	Aile Kökeni	Dini-Etnik Kökeni	Bilinen Görev Yerleri	Ödül-Ceza
1886	Hsyin Hsnü (PM-Kom-SerKom-Mrk M)	-----	Türk-İslam	Tokat-Siv-Ank-İst-Ank-Beyrut-Siv-Canik-Ürfa	(2) Gmş İft-Mcbye-Hcaz-Şansölye
1898	Mehmet Kemal (Kom)	Sarıcaoğlu	Türk- İslam	Tokat Mrkz	-----
1902	Hafız Muhittin (PM)	Feslioğlu	Türk- İslam	Tokat Mrkz	-----
1893	Osman Zeki PM>-Kom>PM	Bilinmiyor	İslam-Türk	Erbaa	-----
1902	Ahmet Rüştü (PM)	Hacıhafızhocazade	Türk-İslam	Erbaa	-----
1902	Abdülkadir Şükrü (PM)	Serdarzade	Türk- İslam	Tokat Mrkz, Zile, Reşadiye	-----
1907	Mehmet Salih (PM)	Mehmetoğlu	Arap-İslam	Tokat Mrkz	-----
1907	Mahmut Hilmi (PM)	Benlizade	Türk-İslam	Tokat Mrkz	
1903	Nişan (PM)	Bilinmiyor	Rum-Hıris	Tokat Mrkz	İhtar
1902	Seyyit Mehmet (PM)	Köçekimamoğlu	İslam	Niksar, Zile, Tokat Mrkz, Ladik	-----
1893	Mehmet Raci (3. Kom)	Bilinmiyor	İslam-Çerkz	Zile	Hapis
1893	Ali Rıza (3. Kom>-Kom Muavini)	Hacı Süleyman Ağazade	İslam	Zile, Ladik, Trabzon	-----

Tokat nüfusuna kayıtlı olmayıp, Tokat sancağında görev yapmış polislerin künye bilgilerine bakıldığında sadece bir kişinin Mardin nüfusuna kayıtlı olduğu görülmektedir. O kişi; Mehmet Salih Efendi'dir. O da uzun yıllar Tokat'ta görev yapmış olmasından dolayı buraya yerleşmiş ve kalan ömrünü burada tamamlamıştır. Diğerleri ise Sivas vilayetinin Tokat sancağı dışında kalan sancaklarındandır. Bu doğrultuda Tokat polis teşkilatında “*memleket polisliği*” anlayışının hakîm olduğu söylenebilmektedir. Bu anlayışın, zaman koşulları (sosyal, ekonomik, ulaşım, iletişim) bakımından son derece normal karşılanması gerektiği düşünülmektedir. Ancak günümüze kadar uzanan süreç içerisinde bahsedilen koşulların ehemmiyetini yitirmesi ve memleket polisliği anlayışı içerisinde “*ahbap ilişkisi*” varlığının, tarafsız ve bağımsız polis teşkilatına gölge düşüreceği gerçeğinden hareketle bu anlayışın günümüzde kabul edilemeyeceği aşikârdır.

Tokat'ta çalışan yukarıda ismi geçen polisler arasında adlî ve idarî soruşturmanın, ekseriyete oranla çok daha az olduğu görülmektedir. Yine personel ödüllendirmesinin neredeyse hiç olmadığı tespit edilmiştir. Ödül fazlalığı ile dikkat çeken Hüseyin Hüsnü Efendi ise madalya ve nişanlarının çoğunu Tokat dışında iken almıştır. Meslek hayatı içinde olanlar bilirler ki suç ve suç oranının yüksek olduğu yerlerde iş ve başarı ve haliyle ceza oranı da yüksektir. Tokat'ta görev yapmış polisler arasında ödül ve ceza oranının azlığı, kentin suç oranı ile alakalıdır. Bu doğrultuda kentin sakin ve huzurlu bir yer olduğu söylenebilmektedir.

Bu kısımda altışar polis memuru ile amiri rütbesinde polis mensupları incelenmiştir. Polis amirlerinin Tokat merkezinde 2. komiser oldukları sırada görev yaptıkları analiz edilmiştir. Bu doğrultuda Cumhuriyet'e giden süreçte Tokat Polis Teşkilatının başında en üst düzey polis yetkilisinin 2. komiser olduğunu söylemek mümkündür. Tokat kenti etnik nüfusuyla orantılı bir biçimde bir Gayrimüslim polis yetkilisinin olduğu görülmektedir. Ayrıca bahsedilen Nişan Efendi'nin, Tokat sancağı merkezinde görev yapmış polis memurları arasında ihtar cezası almış tek kişi olmasıyla dikkat çekmiştir. Diğer polislerin ekseriyetinde böyle bir durum söz konusu değildir. Sadece polis amirlerinden Çerkez asıllı Mehmet Raci Efendi, adlî konu gereği hapis cezasına çaptırıldığı görülmektedir. Ancak ceza müddeti altı aydan aşağı olduğu için polislik mesleğine geri dönebilmiştir.

İncelenen polislerin rütbelerine bakıldığında II. Meşrutiyet öncesi ve sırasında meydana gelen düzenlemelerin izlerine rastlanmaktadır. Bu manada rütbelerle

ilgili olarak üç ana düzenleme ile karşılaşılmaktadır. Bunlardan ilki 1880 senesi Polis Kanunnamesi, ikincisi 1907 tarihli Polis Nizamnamesi ve üçüncüsü ise 1913 tarihli Polis Nizamnamesidir. Bu üç düzenlemeye Hüseyin Hüsnü Efendi'nin memuriyet hayatı tanıklık etmiştir. Kendisi 1880 Polis Kanunnamesine göre en ast rütbe olan nefer (memur) olarak memuriyete başlamış, 1880 düzenlemesine göre 1892'te 3. Komiserliğe, çok kısa bir süre sonra 1893'te 2. komiserliğe terfi etmiştir. Tokat'ın bilinen ilk polis amiridir. Yine aynı düzenleme doğrultusunda 1896 senesinde ser komiserliğe terfi etmiştir. 1907 senesi düzenlemesinde ser komiser rütbesi değişikliğe uğramadığından II. Meşrutiyet'e ser komiser rütbesinde intikal etmiştir. 1913 senesi polis rütbe düzenlenmesinde ser komiserin bir üstü "*merkez memuru*" rütbesi ihdas edilmiş ve Hüseyin Hüsnü Efendi, merkez memurluğu rütbesine terfi etmiştir. 1915 senesinde Urfa'da merkez memuru olduğu sırada emekliye ayrıldığı görülmüştür. Diğer taraftan 1913 düzenlemesinin geneline yansıdığı, 2 ve 3. sınıf komiser tabirlerin ortadan kalktığı, 2. komiserler için komiser, 3. komiserler için komiser muavini denildiği görülmüştür. Örneğin, 3. Komiser Ali Rıza Efendi, 1913 tarihli Polis Nizamnamesinin çıkarılmasının ardından, 3. komiser rütbesinin ilga edilmesi nedeniyle düzenlemenin ardından kendisinden kıdemli komiser muavini olarak bahsedilmiştir.

Çalışmamızda nevahi (nahiyeler) polisliği kavramına sıkça rastlanılmıştır. Tokat'ta merkez kaza nahiyelerinde sıklıkla bu yöntemle polis alımı yapıldığı tespit edilmiştir. Bunlar merkezî polis değillerdir. Yerel polis hüviyetindedirler. Merkezî polisler, 300 kuruş veya 400 kuruş maaş almakta iken, bu tür polislerin 150 kuruş maaşla %50 oranında merkezi polisler nispeten daha az maaş aldıkları görülmektedir. Ayrıca tensikat sırasında (1909), Tokat'ta bulunan nahije polislerinin tamamının merkez teşkilatı polisliğine geçirildiği anlaşılmıştır. Bu tarihten itibaren nahije polisliği kavramına rastlanılmaması 1909 senesi itibarıyla bu tür uygulamaya son verildiğini açıklamaktadır.

Polis mensuplarının künye bilgileri arasında verilen aile soy isimleri, sosyal ve kültürel çalışmalar bakımından oldukça öneme sahiptir. Tokat'ta görev yapmış polislerin çok azının aile soyu hakkında bilgi verilmemiştir. Aile soylarının zâde/oğlu, ağa ile dinsel lakaplardan (hacı, hoca, hafız) ağırlıklı olduğu görülmektedir. Tanınmış aile çocuklarının polisliği tercih etme oranı oldukça yüksektir. Ayrıca tamamının ilkokul mezunu, ekseriyetinin ortaokulu terk ettiği ve kimisinin ise hafızlık kursu bitirdiği dikkate alınırsa polislerin tahsil düzeyinin, zaman koşul-

ları değerlendirildiğinde oldukça iyi düzeyde olduğu söylenebilmektedir. Diğer taraftan askerliğini ser çavuş olarak yapmış olanlar ile mahkemelerde çalışmış olanların polisliğe başvurmaları ve alımlarının, polisliğin adlî ve askerî vasıflarına işaret etmektedir.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nda taşrada polis teşkilat yapılanmasının başlamasının ardından Tokat'ta polisin kuruluşu ve gelişimi hakkında kısıtlı bilgiler mevcuttu. 1903 baskısı Sivas vilayet salnamesine göre Tokat'ta "*Polis Dairesi*" olduğu görülmekte idi. Ancak 1902/1903 yılları öncesinde Tokat'ta polisin varlığı ile ilgili yazım hayatında herhangi bir bilgi bulunmamakta idi. Ancak bu çalışmayla Tokat'ta 1893 senesinde polisin görevlendirildiği ortaya çıkarılmıştır. 1893 senesinde Hüseyin Hüsnü Efendi, Tokat sancak merkezine "*2. komiser*", Mehmet Raci Efendi, Tokat'ın Zile kazasında "*3. komiser*", Hüseyin Avni Efendi ise Sivas vilayet merkezinden Tokat'a bağlı Niksar'da "*polis memuru*" olarak göreve başlamışlardır. O halde 1893 senesi itibarıyla Tokat'ta merkezî polis varlığını göstermeye başlamıştır. Bu bilgiler ışığında Tokat'ta en üst düzey polis yetkili amirinin "*2. komiser*" olduğu, sancak merkezinde bulunduğu, kaza merkezlerinde ise üst düzey yetkili polis amirinin "*3. komiser*" oldukları ve maiyetlerinde yeteri kadar polis memurları bulundurdıkları anlaşılmaktadır. Birimler, salname ifadesiyle "*Polis Dairesi*" olarak teşekkül etmiş olmalıdır. 1893'ten 1923 senesine kadar Tokat Polis Teşkilatı "*komiserlik*" birimi iken 1923 senesinde "*ser komiserliğe*", 1932 senesinde ise "*emniyet memurluğuna*" dönüştürülmüştür.

Tokatlı veya Tokat'ta görev yapmış polislerin kısa künyeleri analiz edildiğinde meslek mensupları arasında en fazla tercih edilen yer; Sivas vilayet merkezi, ikinci sırada ise Tokat merkezi gelmektedir. Tokatlı polislerin tercihen istihdam edildiği yerlerin başında ise Niksar kazası ilk sıradadır. Zile kazası ise polislerin kaçındığı yerlerdendir. Erbaa kazası ise gidenlerin memnun olduğu, uzun süreler görev yaptığı yerlerden olmuştur. Vilayet dışından gelip, Tokat'ta çalışan sayısı yok denecek kadardır. Aynı durum vilayet dışına gidenler için de geçerlidir. Vilayet dışına giden iki kişi, vilayet dışından gelip Tokat'a yerleşen bir kişi tespit edilmiştir.

Kentin sosyal ve kültürel tarihi bakımından polis mesleğine başvuru yapmış ve kabul edilmiş Tokatlı polislerin aile soyları Derviş Efendizade, Abdül Cabbarzade, Kasbaroğlu Almuzluzade, Abdi Beyoğulları, Demircioğlu, Kolağasızade, Abdazade, Ali Paşa Müezzinzade ve Emir Balzade olarak tespit edilmiştir. Polis olanlardan üçü Tokat merkezdeki Samili, Mahmut Paşa ve Abdül Fettah Mahallesi çocuklarıdır. Bunlardan sadece Mahmut Paşa Mahallesi güncelliğini korumaktadır. Abdül Fettah Mahallesi ise Tokat merkezde bir cadde olarak telaffuz edilmektedir. Tokat kazaları arasında Zile'den daha fazla polis mensubu çıktığı görülmüştür.

Polislerin eğitimi münasebetiyle Tokat sancak merkezinde ilkokul ile ortaokul eğitiminin mevcudiyeti görülmüştür. Yalnız lise eğitimine rastlanmamıştır. Lise eğitiminin, Sivas vilayet merkezinde mevcut olduğu anlaşılmıştır. Tokat'ta orta eğitimini bitiren gençlerin lise eğitimi için Sivas'a gitmeleri gerekmiştir. Genel okuma yapıldığında Tokat kaza merkezlerinde de ilk ve orta eğitim kurumlarının olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Niksar'da Ermeni Özel İlkokulu'nun olduğu görülmektedir. Örneğin Ohannes Efendi ilkokul eğitimini burada tamamladıktan sonra Niksar Rüştüye Mektebinde eğitimine devam etmiştir. Orta eğitimini 1887 senesinde 4. devre olarak tamamladığına göre okulun açılışı 1883 senesinde olmalıdır. Bunun dışında polis mensupları arasında medrese eğitimini tercih edenlerin de olduğu görülmektedir. Bunlardan Zile'deki Keselek Medresesi en meşhurlarındandır. Eğitim süresi sekiz yıl kadardır. Sivas'ta bir adet Şifahî Medresesi adı geçmektedir.

Osmanlı'da Hapishane Reformunun Taşraya Yansıması: Erbaa Hapishanesi*

ARŞ. GÖR. AHMET TAŞDEMİR
Milli Savunma Üniversitesi

Giriş

19. yüzyıldan itibaren dünya genelinde suçlunun ıslah edilerek topluma kazandırılması için kapatmanın temel alındığı bir ceza infaz sistemine geçiş başlamıştır. Osmanlı'da hapishane kavramının yerleşmesi ise Tanzimat devrinde hayata geçirilen bir dizi reformla mümkün olmuştur. Osmanlı'nın ilk ceza kanunnameleri (1840 ve 1851) suç ve cezaya dair genel hükümler barındırır da ilk kapsamlı değişiklik 1858 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu ile gerçekleşmiştir.¹ 1810 Fransız Ceza Kanunu'nu temel alan bu kanunname ile hapis cezası hürriyeti bağlayıcı bir ceza yöntemi olarak kabul edilmiştir.² Avrupa örneği takip edilerek ceza infaz sisteminin yeniden düzenlenmesiyle; Tanzimat öncesinde kurumsal kimliği bulunmayan mahbeslerden, kadrosu ve yapısı hasebiyle “modern” bir kurum olan hapishanelere geçişin temeli atılmıştır.

* Bu çalışmanın hazırlanmasına vesile olan kıymetli hocam Doç. Dr. Ahmet Önal'a teşekkürlerimi arz ederim.

1 Osmanlı ceza infaz sisteminin dönüşümünde Islahat Fermanı da önemli bir yere sahiptir. 1858 yılındaki ilk kapsamlı değişiklikten 2 sene önce yayınlanan fermana şu ifadeler bulunmaktadır: “İnsan haklarını adalette bağdaştırmak için, kendilerinden kuşkulanan kişilerin ya da ceza hıların, hükümlü veya tutuklu olarak buldukları bütün hapishanelerde ve öteki tutukevlerinde, tutukluluk koşullarının olabildiğince kısa bir sürede düzeltilmesine başlanmalıdır ve cezaevlerinde devlet tarafından konulmuş disiplin kurallarına uygun olan işlemler dışında, bedensel ceza, eziyet ve işkenceye benzer eylemler de tümüyle kaldırılmalıdır; bundan başka uygulanacak sert davranışlar yasak olup, yapanlar cezalandırılacağı gibi, böyle davranışlarda bulunulmasını emreden görevliler ile bu eylemleri yapan kişilerin de, ceza yasası uyarınca görev yerleri değiştirilip, kendileri cezalandırılmalıdır” (Gülnehal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi, Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Ankara 2010, s. 109.

2 Mehmet Akif Aydın, “Osmanlı Ceza Hukuku”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (=DİA)*, VII, 481-482. Osmanlı ceza infaz sisteminin dönüşümüne hazırladıkları raporlarla önemli katkılar sunan İngiltere Elçisi Stratford Canning ve İngiliz Binbaşı Gordon'un çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gültekin Yıldız, *Mapusâne*, İstanbul 2012, s. 74-179.

1858 Ceza Kanunnamesi ile suçlar; cinayet, cünha ve kabahat olarak üç kısma ayrılmıştır. Suçların kapsamına göre ise dört çeşit hapisane bulunacağı öngörülmüştür. Bunların ilki zanlılara, ikincisi kabahat sahiplerine, üçüncüsü erbâb-ı cünhaya ve sonuncusu cinayet suçlularına mahsustur. Bu hapisanelerin her biri ceza sürelerine göre belli kısımlara ayrılacaktır. Örneğin cünha mahkûmları 1-6 ay arası ceza alanlar ve 6 ay-3 sene arası ceza alanlar olarak iki ayrı bölümde tutulacaktır.³

Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılın ortasında İngiltere başta olmak üzere Avrupalılar tarafından bedene cezadan hapis cezasına geçiş için zorlanmıştı. Yüzyılın son çeyreğine girildiğinde ise hapisanelerin gayriinsani şartlarından dolayı müdahalelerle karşılaşmıştır. Dış müdahaleler üzerine II. Abdülhamid döneminde “hapisane ıslahatı” adı altında bir dizi düzenlemeye girişilmiştir. 1879’da bir müfettiş görevlendirilerek “*hapisanelerin ıslahı ve mahbusların hal-i sefaletten kurtarılması*” kapsamında girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimlerin neticesi olarak 1880 Hapisaneler Nizamnamesi çıkarılmıştır. 6 fasıl 97 maddeden oluşan nizamname ile hapisane ve tevkifhanelerin tipleri, personelin görevleri, mahbusların hapisane içindeki hayatı, mahkûmların çalıştırılması, yiyecek, içecek ve tedavi ihtiyaçlarının karşılanması gibi meseleler açıklığa kavuşturulmuştur. Nitekim bu nizamname, birkaç küçük değişiklikle 1930’a kadar yürürlükte kalmıştır.⁴

Hapisaneler Nizamnamesi’ne göre her kaza, liva ve vilayette birer tevkifhane ve hapisane bulunacaktı. Mevkuflar tevkifhanede, hükümlüler ise hapishanede tutulacaktı. Kabahat ve cünha suçlarından üç aya kadar mahkûm olanlar kaza hapisanelerinde, üç yıla kadar olan cezalar sancak hapisanelerinde ve üç yıldan fazla hapis cezaları vilayet hapisanelerinde çekilecekti. Ayrıca hapisanelerde kadınlara mahsus bir daire bulunacaktı.⁵ Nizamnamedeki bu ifade Osmanlı’da hapisanelerin yaygınlaşmasında önemli yere sahiptir. Bu madde her ne kadar ilk etapta ekonomik sorunlar sebebiyle layıkıyla hayata geçirilememiş olsa da özellikle 1910 sonrasında Osmanlı hapisanelerinin ıslahı işine yeniden girişilmesiyle uygulanabilir hale gelmiştir. İttihat ve Terakki Partisi, 1880 Nizamnamesi’ni 1917’e kadar değiştirmedeği gibi, bu nizamnameyi daha önce hiç olma-

3 Gültekin Yıldız, *Mapusâne*, s. 179-180.

4 Gültekin Yıldız, *Mapusâne*, s. 379-382, 475-489.

5 Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi*, s. 112.

dığı kadar uygulamaya çalışmıştır. 1911'de Hapishaneler İdaresi'nin kurulması ise hapishanelerin ıslahı programında kayda değer gelişmelerin yaşanmasına yol açmıştır. İdarenin kurulmasıyla hapishanelerden durumları hakkında ayrıntılı istatistikler talep edilmiştir. Hapishanelerin sağlık ve hijyen koşullarını medeni esaslara göre tertip edilmesine gayret gösterilmiştir.⁶

Bu çalışmada, Osmanlı'da mahbesten hapishaneye dönüşün ve Osmanlı ceza infaz sistemindeki değişikliklerin taşraya yansması, Tokat Sancağı'na bağlı Erbaa Kazası Hapishanesi üzerinden analiz edilecektir. Yerel tarih çalışmalarına ve Osmanlı ceza infaz sistemi hakkındaki çalışmalara katkı sunmak amaçlanmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın birinci ve ikinci bölümlerinde Erbaa Hapishanesi'nin fiziki durumu ve ıslahat programı kapsamında girişilen tamirat teşebbüsleri ele alınacaktır. Çalışmanın üçüncü bölümünde hapishane görevlilerinden bahsedilecek, son bölümde ise istatistik cetvelleri üzerinden hapishanedeki mahkûmların panoraması çizilmeye çalışılacaktır.

1. Erbaa Hapishanesi'nin Genel Durumu

Erbaa Hapishanesi hakkında ulaşılabilen en eski tarihli belge 1893 yılında hazırlanan cetveldir. Bu cetvele göre, Erbaa Hapishanesi 1847-1848 yılları arasında hükümet konağı önünde ahşaptan inşa edilmiştir.⁷ Osmanlı'da mahbesten hapishaneye geçişin taşradaki ilk örneği Eylül 1859'da Yanya'da açılan hapishanedir.⁸ Erbaa'da bundan 10 sene önce müstakil bir hapishane inşa edilmiş olsa da burasının modern bir hapishaneden ziyade mahbes formunda olduğu değerlendirilmektedir. Her hâlükârda böylesine erken bir tarihte Erbaa'da müstakil hapishane bulunması, Tanzimat reformlarının taşraya yansması olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim kazalarda müstakil hapishane inşası sonraki dönemlerde dahi yaygınlaştırılamamış bir uygulamadır.

Osmanlı'da modern hapishaneler 1870'li yıllardan sonra yaygınlaşmaya başladı. İlk etapta şehirlerde inşa edilen hapishaneler, 1880 Hapishaneler Nizamnamesi ile kazalarda da inşa edilmeye başlandı. Ancak bu binaların inşası, Düyûn-u

6 Kent Schull, "Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistematiik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri", *Osmanlı'da Asayiş Suç ve Ceza, 18. 20. Yüzyıllar*, ed. Noémi Levy ve Alexandre Toumarkine, İstanbul 2008, s. 231.

7 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (=BOA), Dâhiliye Mektûbî Kalemî (=DH.MKT), nr. 2066/110-14, 15.

8 Gültekin Yıldız, *Mapusâne*, s. 196.

Umûmiye kıskacında ekonomik zorluklardan dolayı beklenen hızda gerçekleşmedi. Resmî binalar dahilindeki bazı kısımlar uzun bir süre hapishane olarak kullanıldı. Erbaa'da ise ahalinin bağışlarıyla inşa maliyeti sorunu aşılmıştır. 1847-1848'den beri kullanılan hapishanenin yıllar içinde yetersiz hale gelmesi üzerine, hapishane Şubat 1887'de iki katlı kâgir olarak yeniden inşa edilmiştir. İnşaat esnasında hapishaneye kadınlar için de bir bölüm eklenmiştir. Ayrıca hapishanenin ikinci katına bir hastane yapılmıştır.⁹

Erbaa'da halkın ianesiyle müstakil bir hapishane inşa edilebilmiş olmasına rağmen Tokat'ın Niksar, Reşadiye ve Zile kazalarında ekonomik sorunlardan dolayı müstakil hapishane inşa edilememiştir. Bu kazalarda hükümet konaklarının alt katları hapishane olarak kullanılmıştır. Benzeri durum Sivas Vilayeti'nin birçok kazası için de geçerliydi. Öyle ki 1880 Hapishaneler Nizamnamesi'nin ilanından 30 sene sonra dahi Sivas Vilayeti dâhilinde az sayıda müstakil hapishane bulunması dikkat çekicidir. 1911'de Sivas Vilayeti'nin Zile, Mesudiye, Merzifon, Niksar, Reşadiye, Zara ve Gürün kazalarında müstakil hapishane bulunmamaktaydı. Vezirköprü, Havza, Mecidözü, Erbaa, Aziziye, Tonus (Altınyayla), Yenihan, Bünyan, Gümüşhacıköy, Alucra, Ladik, Hafik, Divriği, Kangal, Koyulhisar ve Suşehri kazalarında hapishane mevcutsa da bunlar harap durumdaydı ve buraların sağlık şartları da iyi değildi.¹⁰ Erbaa Hapishanesi ise, Tokat'ın tek müstakil kaza hapishanesiydi.

Sivas Valisi tarafından 23 Aralık 1913'te Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda, vilayet dâhilinde müstakil hapishanelerin bulunmayışı ve yetersiz hükümet konaklarının hapishane olarak kullanılmasının firarlara yol açtığı ve birçok adli olayın yetersizlikten dolayı ifa edilemediği belirtilmiştir. Ayrıca devletin "intizam ve ihtişamına" aykırı görülen hapishane şartları yüzünden mahkûmların öldüklerine dikkat çekilmiştir.¹¹ Osmanlı'nın diğer vilayet, sancak ve kazalarında da hapishanelerin hıfzıssıhhaya uygun olmadığı bilinmektedir. Her ne kadar Erbaa Hapishanesi'nde de bu dönemde benzer sorunlar olsa da hastanesi olan müstakil bir yapıya sahip olması hasebiyle Sivas Vilayeti dâhilinde bulunan kaza hapishanelerinin çoğundan iyi şartlara sahip olduğu görülmektedir.

Osmanlı'da kadınlara özel hapishane bulunmayan yerlerde kadın mahkûmların cezalarını kiralık hanelerde tamamlamaları yolu izlenmekteydi. Sivas Vilayeti'nde

9 BOA, DH.MKT, nr. 2066/110-14,15.

10 BOA, Mebâni-i Emîriye ve Hapishâneler Müdüriyeti (=DH.MB.HPS), nr. 143/24 (9 Nisan 1327/22 Nisan 1911).

11 BOA, Mebâni-i Emîriye ve Hapishâneler Müdüriyeti Mütferrik (=DH.MB.HPS. M), nr. 9/57 (10 Kanunuevvel 1329/23 Aralık 1913).

de kadınlara özel hapishanelerin olmadığı yerlerde bu yöntem izlemiştir. Örneğin 1914'te Tokat kazaları Reşadiye, Zile ve Niksar'da kadınlar kiralık evlerde tutulmaktaydı. Buna mukabil Erbaa Hapishanesi dâhilinde erkek koğuşlarının yanında 1 adet kadınlara mahsus bölüm bulunduğu için Erbaa'da hane kiralanmamıştır. Erbaa Hapishanesi bu yönüyle de diğer kaza hapishanelerinden ayrılmaktadır.¹²

1911 tarihli izahat cetveline göre Erbaa Hapishanesi 475 zira alana sahiptir. Hapishanenin bulunduğu arazinin her bir zirası için biçilen kıymet dönemin şartlarında 10 kuruş olarak hesaplanmıştır. Aynı belgede Tokat ve kazalarındaki hapishanelerin genişlikleri ise şöyle sıralanmıştır: Tokat Hapishanesi 1.840, Reşadiye 100, Zile 1.800 ve Niksar 112 zira.¹³ Bu bilgilerin bazılarını içermekle birlikte, 1914 yılında Erbaa Kaymakamlığı tarafından hazırlanan aşağıdaki sual varakası, Erbaa Hapishanesi'nin fiziki durumunu sunan elimizdeki en ayrıntılı belgedir.

Tablo 1: Erbaa Hapishanesi'nin 1914 Yılına Ait Sual Varakası¹⁴

Soru	Cevap
Nisaya mahsus hapishane var mıdır?	Nisaya mahsus ayrıca hapishane yoktur. Hapishane dâhilinde bir oda tahsis olunmuştur.
Hükümet malı mı yoksa kiralık mıdır?	Hükümet malıdır.
14 Aralık 1913 günü mevcut mahbus adedi	Erkek 115, kadın yoktur.
Hapishanenin mebni bulunduğu arazinin mahallince derece-i ehemmiyeti hükümet konağı dâhilinde veya haricinde ve hükümet dairesi müstemilatından olup olmadığı	Mevcut hapishane hükümet konağı dâhilindedir ve hükümet dairesi müstemilatındandır.
Hapishanenin mebni bulunduğu arazinin miktar-ı ziraı (bi'l-mesaha mümkün olduğu halde tahminen)	Havi tabir olunan gezinti kısmı da dâhil olduğu halde hapishanenin mebni bulunduğu arazi dört yüz yetmiş beş ziradır.
Hapishanenin mebni bulunduğu arazinin beher ziranın kıymeti	Beher ziranın kıymeti için on kuruştur.

12 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 54/3-16; BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 10/52-26 (5 Kanunusani 1329/18 Ocak 1914); BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 10/52-27 (1 Kanunusani 1329/14 Ocak 1914); BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 10/52-28 (4 Kanunusani 1329/17 Ocak 1914); BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 10/52-25 (8 Kanunusani 1329/21 Ocak 1914).

13 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 54/3-16.

14 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 10/52-26 (5 Kanunusani 1329/18 Ocak 1914).

<p>Hapishanenin ahvali umumiyesine dair tarifat. Yeniden yapılmak iktiza eder mi, tamir ile matluba muvaffak bir hale ifrağı mümkün müdür, tamirat derecesi ve mütalaa-i mahsusa</p>	<p>Hapishane hükümet dairesi dâhilinde ve onun müştemilatında olduğu ve mahbusinin daire-i hükümet dâhilinde bulunmasından mahzur görüldüğünden bunun hükümetten hariç bir mahale nakli zaruridir. Zaten mevcut hapishane harabedir az çok yüzü çökmüştür. Tamirden ziyade bunun harice naklen yeniden inşası lazımdır. Harap bir halde bulunan hükümet dairesi yeniden yapılmadıkça hapishanenin tamiri mümkün görülemiyor. 5 Kânunusani [1]329 (18 Ocak 1914).</p>
--	--

Bu varakaya göre, hükümet malı olan Erbaa Hapishanesi'nde 1913 yılı sonu itibariyle 115 adet erkek mahkûm bulunmaktadır. Bu tarihte hapishanede kadın mahkûm olmasa da hapishanedeki bir oda ihtiyaç halinde kadınlara tahsis edilebilmektedir. Diğer kaza hapishanelerinin çoğunda olduğu gibi, Erbaa Hapishanesi hükümet konağı altında değil, müstakil bir bina ile hükümet konağı müştemilatındadır. Toplam alanı 475 zira olan hapishanenin her zirası için 10 kuruş değer biçilmektedir. Ayrıca hapishanenin tamirden ziyade hükümet konağı haricinde yeniden inşa edilmesinin daha uygun olacağı belirtilmektedir.¹⁵

2. Erbaa Hapishanesi'nde Tamirat Teşebbüsleri

Hapishanenin 1887'de yeniden inşasından 7 sene sonra bazı kısımlarının tamir edilmesi ihtiyacı hâsıl olmuştur. Tamiratın ertelenmesi uygun görülmediği için hükümet konağı ve hapishanenin tamiri için toplam 4.360 kuruşun sarfına izin verilmiştir.¹⁶ Hapishane her ne kadar yeniden inşa edilmiş olsa da 1900 yılından 1920'ye kadar hapishanenin tamiri için birçok başvuru yapılmıştır.¹⁷ Örneğin Adliye müfettişleri, 1902-1903 yıllarında gerçekleştirdikleri teftişten sonra hastalara özel bir odanın bulunmayışına dikkat çekmiş; hastaların tutuklu ve hükümlülerle bir arada bulunmalarından neşet edecek sakıncalardan kaçınılabilmesi için hapishanenin ıslah edilmesi gerektiğini bildirmişlerdir.¹⁸

15 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 10/52-26 (5 Kanunusani 1329/18 Ocak 1914).

16 BOA, DH.MKT, nr. 312/42 (16 Teşrinisani 1310/28 Kasım 1894).

17 BOA, Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelât ve Islahât Komisyonu (=DH.TMIK.S), nr. 22/49 (13 Nisan 1315/25 Nisan 1899); BOA, DH.MKT, nr. 2437/119 (29 Teşrinisani 1316/12 Aralık 1900); BOA, DH.MKT, nr. 2426/107 (29 Teşrinievvel 1316/11 Kasım 1900); BOA, DH.TMIK.S, nr. 65/62 (31 Teşrinievvel 1322/13 Kasım 1906); BOA, DH.TMIK.S, nr. 73/47; BOA, ML.EEM, nr. 817/48-1 (7 Şevval 1328/12 Ekim 1910); BOA, DH.MB.HPS, nr. 143/24 (9 Nisan 1327/22 Nisan 1911); BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 7/33 (7 Teşrinievvel 1328/20 Ekim 1912); BOA, DH.MB.HPS, nr. 23/28 (15 Haziran 1330/28 Haziran 1914); BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 41/44 (9 Cemaziyelahir 1338 (29 Şubat 1920)).

18 BOA, DH.MKT, nr. 2597/119 (25 Şubat 1317/10 Mart 1902), BOA, DH.MKT, nr. 499/68-2 (24 Şubat 1318/9 Mart 1903).

Suçların farklılığı gözetilmeden tutuklu ve hükümlerin bir arada tutulması modern hapishane konseptinde ilk olarak engellenmek istenen şeylerdendir. İngiliz Binbaşı Gordon 1857'de tutuklu ve hükümlülerin bir arada tutulmasının, "ıslah-ı *nefs*" etmesi gereken zanlıların aksine usta suçlulara evrilmesine yol açtığını ve hapishanelerin bu yolda bir talimhane halini aldığını ifade etmekteydi.¹⁹ Binbaşı Gordon'un tutuklu ve hükümlülerin bir arada tutulması hususunda yaptığı bu yorum 20. yüzyılda da geçerliydi. Fiziki imkânsızlıklar ve kapasite sorunlarından dolayı tutuklu ve hükümlülerin ayrı tutulması birçok Osmanlı hapishanesinde mümkün olmamaktaydı. Erbaa Hapishanesi'nde teftişlerden sonra adliye müfettişlerinin dikkat çektikleri bir diğer mesele de bu hususta olmuştur. Müfettişler raporlarında, Erbaa'nın da içinde bulunduğu Niksar, Zile, Gürün, Tonus (Altınayla), Bünyan ve Divriği kazaları hapishanelerinde tutuklu ve hükümlülerin bir arada tutulduğu ve bu sorunun halledilmesi gerektiğini bildirmişlerdir.²⁰ Adliye müfettişlikleri tarafından yapılan 1906 tarihli diğer bir teftişte yine hapishanedeki sağlık koşullarının uygun olmadığı ve düzeltilmesi gerektiği ifade edilmiştir.²¹ Bilindiği üzere, 1894 yılında Erbaa'nın da içinde bulunduğu Tokat ve kazalarında kolera salgını meydana gelmiştir. Sivas Vilayeti'nin büyük bölümünde etkisini gösteren salgın birçok insanın ölümüne sebep olmuştur.²² Mahkûm ve mevkûfların ayrı tutulmaya çalışılması, hastalar için ayrı odaların hazırlanması ve sağlık koşullarının iyileştirilmesi çabası, 1900'lü yıllarda da etkisini gösteren bulaşıcı hastalıklardan kaçınmak içindir. Nitekim Osmanlı hapishanelerinin en büyük sorunlarından biri de bulaşıcı hastalıklar olmuştur.

1907'de adliye müfettişlerinin raporları doğrultusunda Erbaa Hapishanesi'nin tamir edilerek sağlık şartlarının iyileştirilmesi için Maliye Nezareti'nden tahsisat talebinde bulunuldu.²³ Adliye Nazırı, Dâhiliye Nezareti'nden meselenin halledilmesini talep etti.²⁴ Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelât ve Islahât Komisyonu da Sivas Vilayeti'ne "*hapishanenin kavaid-i sıhhiye dairesinde ıslahı*" için hızlı çalışmalara başlanmasının gerekliliğini bildirdi.²⁵ Erbaa Hapishanesi'nde tamiri

19 Gültekin Yıldız, *Mapusâne*, s. 182.

20 BOA, DH.MKT, nr. 660/78-1 (11 Şubat 1318/24 Şubat 1903), BOA, DH.MKT, nr. 660/78-2 (17 Şubat 1318/2 Mart 1903).

21 BOA, DH.TMIK.S, nr. 65/62 (31 Teşrinievvel 1322/13 Kasım 1906).

22 Bkz. Seda Şahin, *Sivas Vilayeti'nde Kolera Salgını (1893-1896)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara 2019.

23 BOA, DH.MKT, nr. 1134/21-2 (3 Temmuz 1323/16 Temmuz 1907).

24 BOA, DH.TMIK.S, nr. 73/47-1 (29 Nisan 1324/12 Mayıs 1908).

25 BOA, DH.TMIK.S, nr. 73/47-2 (15 Mayıs 1324/28 Mayıs 1908).

öngörülen cinayet koğuşunun tamiri için keşif yapılarak koğuşun 1.113 kuruş masrafla tamamlanacağı öngörüldü. Bunun üzerine 1910 yılında Maliye Nezareti tarafından bu meblağın sarfına izin verildi.²⁶

1911'de Hapishaneler İdaresi'nin kuruluşuna kadar geçen süreçte Erbaa Hapishanesi ve vilayet dâhilindeki diğer hapishanelerde tamirat yapılsa da şartların iyileştirilemediği görülmektedir. Nitekim Nisan 1911'e gelindiğinde Erbaa Hapishanesi'nin de bulunduğu Sivas Vilayeti'ndeki hapishaneler hâlâ harap durumdaydı.²⁷ Aynı yıla ait bir izahat cetvelinde Erbaa, Sivas, Tokat, Karahisar-ı Şarkî (Şebinkarahisar), Aziziye, Şarkışla, Yıldızeli, Bünyan, Hafik, Zara, Gürün, Merzifon, Ladik, Mecidözü, Mesudiye, Suşehri, Alucra, Reşadiye ve Niksar hapishaneleri için kapsamlı inşa faaliyeti gerektirdiği kastedilen "yeniden inşaya lüzum" ibaresi bulunmaktaydı.²⁸ 20 Ekim 1912 Adliye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda Tokat, Erbaa ve Zile hapishanelerinin harap ve yıkılmak üzere olduğu, rutubet ve havasızlıktan dolayı şartlarının ziyadesiyle kötü olduğu belirtilerek gereğinin yapılması talep edilmiştir.²⁹ 18 Ocak 1914 tarihine gelindiğinde hâlâ hapishanenin yeniden inşasına duyulan ihtiyaç belirtilmekteydi. Erbaa Kaymakamı, yeniden inşa gerekçesi olarak harap durumdaki hapishanenin bazı kısımlarının çökmesini ve tamirle hapishanenin düzeltilemeyeceğini göstermekteydi.³⁰

Erbaa Hapishanesi'nin şartlarının iyileştirilebilmesi için birçok talep olmasına rağmen hapishanenin durumu yıllar içerisinde çok değişmemiştir. Yeniden inşa talepleri olsa da tamirat yoluyla şartların iyileştirilmesine çalışılmıştır. Ancak yeterli tahsisatın bir türlü alınamaması, tamir yoluyla dahi hapishane şartlarının istenilen seviyeye getirilememesinin sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Sivas Valisi 12 Kasım 1913'te vilayet dâhilindeki hükümet konakları ve hapishanelerin eksikliklerinin tamamlanabilmesi için, 1914 senesi itibariyle işe başlamak şartıyla, her sene bütçeye 20 bin lira ek tahsisat istemiştir. Bu tah-

26 BOA, Maliye Nezareti Evrak-ı Emirîyye *Müdüriyeti* (=ML.EEM), nr. 817/48-1 (7 Şevval 1328/12 Ekim 1910); BOA, ML.EEM, nr. 817/48-2 (17 Teşrinievvel 1326/30 Ekim 1910).

27 BOA, DH.MB.HPS, nr. 143/24 (9 Nisan 1327/22 Nisan 1911).

28 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 54/3-16. Ayrıca bkz. BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 10/52-26 (5 Kanunusani 1329/18 Ocak 1914). 1911 tarihli cetvelde tamirle düzeltilmesi mümkün görülen hapishaneler şöyle sıralanmıştır: Amasya, Divriği, Darende, Kangal, Vezirköprü, Havza, Koyulhisar ve Zile. Ayrıca Sivas Vilayeti dâhilinde tamir veya yeniden inşa ihtiyacı bulunmayan tek hapishane olarak zaten yeni inşa edilmiş olan Gümüşhacıköy Hapishanesi gösterilmiştir. BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 54/3-16. Ayrıca bkz. BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 10/52-26 (5 Kanunusani 1329/18 Ocak 1914).

29 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 7/33, 7 Teşrinievvel 1328 [20 Ekim 1912].

30 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 10/52-26 (5 Kanunusani 1329/18 Ocak 1914).

sisatın 10 bin lirasının hapishaneler 10 bin lirasının ise hükümet konakları için kullanılması planlanmaktaydı.³¹ Sivas Valisi, bu talebinden yaklaşık bir buçuk ay sonra 23 Aralık 1913'te aynı talebi tekrarlayarak senelik 10'ar bin lira tahsisat istemiştir.³² Ancak ek tahsisat taleplerinin karşılık bulmadığını 31 Mart 1914'te Sivas Valisi'nin tekrar tahsisat talep etmesinden anlamaktayız. Karahisar-ı Şarkî (Şebinkarahisar) hapishanesinde zuhur eden tifo hastalığının hükümet konağına sirayet ederek mutasarrıf başta olmak üzere dört beş memur ve ahaliden birçoğunun hayatını kaybetmesine yol açmasını örnek olarak veren vali, tamiratın yapılabilmesi için acilen para talep etmiştir.³³ Sivas Valisi, 2 Temmuz 1914'te hükümet konakları ve hapishanelerin münasip olmayan durumlarını daha önce defaatle arz ettiğinden yakınlıkla yine tahsisat talebinde bulunmuştur.³⁴ Valinin ardı arkası kesilmeyen taleplerine karşın kayda değer bir gelişme yaşanmamıştır. Nitekim 26 Temmuz 1914'te verilen cevapta hükümet konakları ve hapishanelerin yeniden inşası için istenen meblağın tahsisine imkân olmadığı belirtilmiş; acil tamirat gerektiren yerlere havale yapılabilmesi için öncelikle tamirat keşifnamelerinin gönderilmesi gerektiği bildirilmek suretiyle sürecin uzatılması yoluna gidilmiştir.³⁵ Görüldüğü üzere, her ne kadar Hapishaneler İdaresi'nin açılmasından sonra Osmanlı ceza ve infaz sisteminin iyileştirilmesine gayret edilse de ekonomik sorunlar istenilen iyileştirmelerin tam olarak hayata geçirilmesini engellemiştir.

Erbaa'da hapishanenin tamiri için gerekli ihtiyacın devlet eliyle karşılanamaması üzerine, hapishanenin ilk inşasında olduğu gibi yine iane yoluyla inşa edilmesi düşünülmüş, 1914'te ahali tarafından 800 liralık hazine tahvili bağışlanmıştır. Bu tarihlerde Erbaa Hapishanesi harap halde olduğu gibi haklarında hüküm verilen suçluları barındırmaya yetecek durumda da değildi. Bu yüzden bir hükümet konağı ve dâhilinde hapishane inşa edilmesi planlanmıştır.³⁶ Ancak sonraki dönemde bu yönde bir gelişme olmaması, savaş nedeniyle planın hayata geçirilemediğini düşündürmektedir.

31 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 9/28 (30 Teşrinievvel 1329/12 Kasım 1913).

32 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 9/57 (10 Kanunuevvel 1329/23 Aralık 1913).

33 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 12/10 (18 Mart 1330/31 Mart 1914).

34 BOA, DH.MB.HPS, nr. 73/14-2 (19 Haziran 1330/2 Temmuz 1914).

35 BOA, DH.MB.HPS, nr. 73/14-1 (13 Temmuz 1330/26 Temmuz 1914).

36 BOA, DH.MB.HPS, nr. 23/28-2 (3 Haziran 1330/16 Haziran 1914).

Yaptığımız araştırmalar neticesinde Mart 1915 tarihli yoklama cetveli³⁷ ve Ocak 1917 tarihli izahat varakasından³⁸ başka 1914-1918 yılları arasında Erbaa Hapishanesi hakkında hazırlanmış herhangi bir belgeye şimdilik rastlanamamıştır. Savaş şartlarının getirmiş olduğu zorluklardan dolayı olduğu değerlendirilen bu durum, savaşın sona ermesiyle değişmiş, savaştan sonra hapishanelerin tamiri için tekrar talepler gelmeye başlamıştır.³⁹ Aralık 1919-Şubat 1920 tarihlerinde Erbaa Hapishanesi'nin tamiri için keşif varakaları hazırlanmıştır. Hapishanenin; kadınlar koğuşu, cinayet koğuşu, cünha koğuşu, abdesthane ve çeşmesi gibi muhtelif kısımların tamiratının öngörüldüğü bu varakalarda kapı, pencere, çam, demir ve tahta gibi inşaat malzemeleriyle usta ve amele yevmiyesi ayrı ayrı hesaplanarak hapishanenin yenilenebilmesi için toplam 60.594 kuruşa ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir.⁴⁰ Savaş sonrası dönemde gerçekleştirilen tamirat kapsamında ilk etapta hapishane çeşmesinin tamiri işine girilmiştir. Çeşmenin tamiri için hazırlanan keşif varakasından su borusu, kireç, bezir yağı, pamuk, usta ve amele yevmiyeleri için 6.540 kuruş Aralık 1919'da talep edilmiş,⁴¹ birkaç ay süren beklemeden sonra 14 Mart 1920'de istenilen havale ulaşılmıştır.⁴² 14 Mart 1920 tarihli bu havalede Sivas Vilayeti hapishanelerinin tamirâtı için toplam 15.225 kuruş tahsisat gönderilmiş, bu tahsisatın 6.540 kuruşu Erbaa Hapishanesi için verilmiştir. Erbaa Hapishanesi'nden başka Gümüşhacıköy Hapishanesi için 2880 kuruş, Havza Hapishanesi için 1.880 kuruş, Nıksar Hapishanesi için 3.025 kuruş ve Amasya Hapishanesi için 900 kuruş ek tahsisat gönderilmiştir.⁴³

Sonuç olarak Erbaa Hapishanesi yeniden inşasından yaklaşık 20 yıl sonra harap hale gelmiş, diğer kaza hapishanelerinde olduğu gibi buranın da şartlarının iyileştirilmesi için çaba sarf edilmiştir. Ancak devletin ekonomik durumunun memleketin her ihtiyacını temin etmeye yetemediği gibi, tahsisat bir türlü sağlanamamış, tamir ve yeniden inşa talepleri neticesiz kalmıştır. Küçük çaplı bazı tamiratlar yapılsa da ihtiyaç duyulan tahsisatın zamanında sağlanmaması ve inşa faaliyetlerinin parça parça yapılmasından dolayı Osmanlı döneminde hapishane şartlarının iyileştirilmesi mümkün olmamıştır. Osmanlı döneminde hükümet

37 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 19/77 (1 Mart 1331/14 Mart 1915).

38 BOA, DH.MB.HPS, nr. 158/55-12 (16 Kanunusani 1332/29 Ocak 1917).

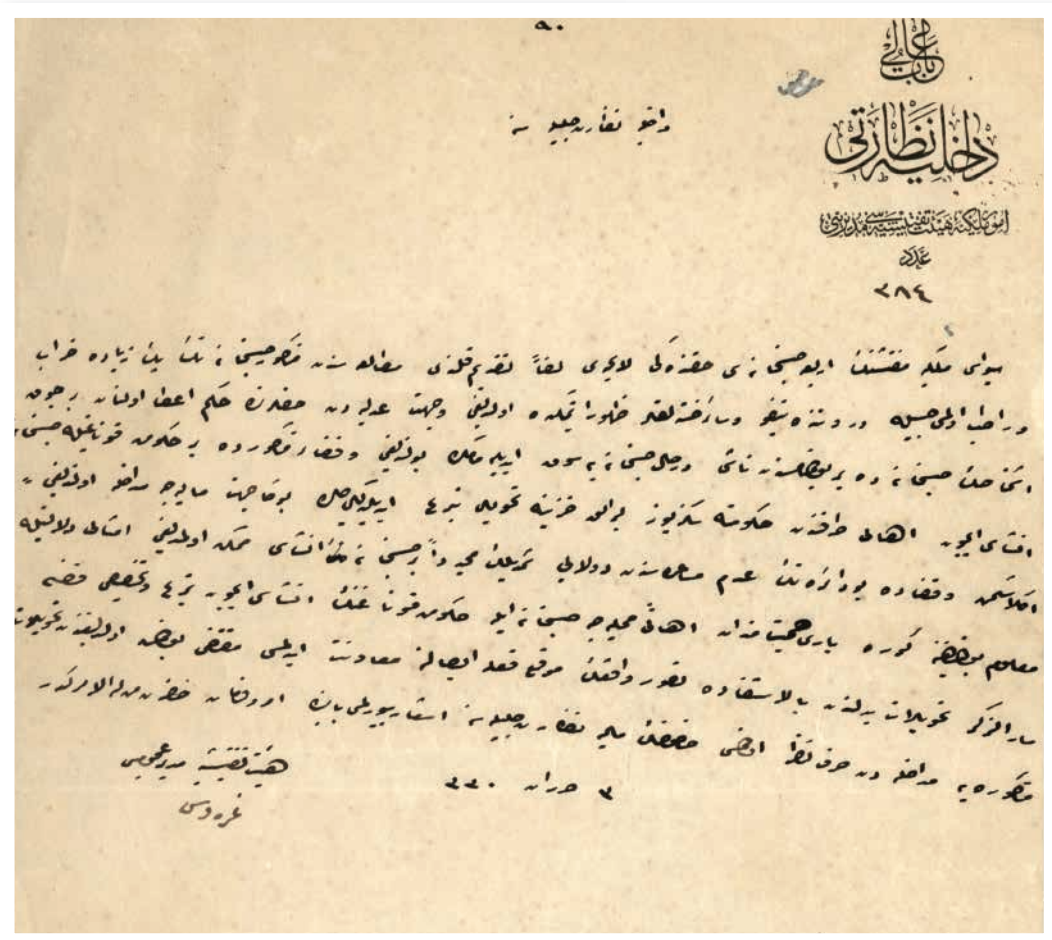
39 BOA, DH.MB.HPS, nr. 15/51-2 (23 Şevval 1337/22 Temmuz 1919); BOA, DH.MB.HPS, nr. 17/46-1 (13 Mart 1336/13 Mart 1920).

40 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 41/44 (9 Cemaziyelahir 1338/29 Şubat 1920). Ayrıca bkz. BOA, DH.MB.HPS, nr. 17-50.

41 BOA, DH.MB.HPS, nr. 17/50.

42 BOA, DH.MB.HPS, nr. 17/46 (23 Cemaziyelahir 1338/14 Mart 1920); BOA, DH.MB.HPS, nr. 17/50-1 (31 Mart 1336/31 Mart 1920).

43 BOA, DH.MB.HPS, nr. 17/46 (23 Cemaziyelahir 1338/14 Mart 1920); BOA, DH.MB.HPS, nr. 17/50-1 (31 Mart 1336/31 Mart 1920).

BOA, DH.MB.
HPS, nr. 2328-
2 (3 Haziran
1330/16
Haziran 1914)

konağı müstemilatında bulunan Erbaa Hapishanesi, 1939-1943 yılları arasında meydana gelen yıkıcı depremlerden sonra başka bir bölgede yeniden inşa edilmiştir.⁴⁴ 1946'da şehirle birlikte yeni yerine taşınan hapishanenin bulunduğu alana sonraki dönemde Erbaa Anadolu Öğretmen Lisesi inşa edilmiştir.⁴⁵

44 Erbaa şehri, fay hattı üzerinde olması hasebiyle 1939, 1940, 1942 ve 1943 depremlerinde büyük hasara uğramış, Bakanlar Kurulu kararıyla 1944 yılında bugünkü Erbaa'nın bulunduğu 2 km kadar güneye taşınmıştır. Ali Yılmaz, Kemalettin Şahin ve Hazım Şahin, "Depreme Bağlı Yeri Değiştirilen Bir Şehir: Erbaa, Tokat", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 34 (Kış 2013), C. 6, s. 421-422.

45 "Fotoğrafların ve Tanıkların Dilinden Erbaa Tarihi (1920-1970) - TÜBİTAK Ortaöğretim Öğrencileri Arası Araştırma Projesi Yarışması", s. 69, http://www.tarihgeglencesi.com/FileUpload/op207895/File/fotograflarin_ve_taniklarin_dilinden_erbaa_tarihi_raporu_1.pdf (Erişim Tarihi: 08.10.2022).

3. Erbaa Hapishanesi'nde Görevliler

1880 tarihli Hapishaneler Nizamnamesi ile hapishane görevlilerinin ne şekilde seçileceği ve ne görevler ifa edeceği belirlenmiştir. Buna göre, hapishanelerde icabına göre müdür, başkâtip, başgardiyân, gardiyân, tabip, çamaşırcı, hademe ve din görevlisi bulunmalıydı.⁴⁶ Sivas Vilayeti'ndeki büyük hapishanelerde müdür, başgardiyân hademe, kâtip ve gardiyân gibi görevliler bulunmaktayken⁴⁷ kaza hapishanelerinin işleyişi genellikle gardiyânlar tarafından sürdürülmüş, bazı durumlarda kâtiplerin de kaza hapishanelerinde görevlendirildiği tespit edilmiştir.⁴⁸ Nizamnameye göre gardiyânların 25-40 yaş arasında okuma yazma bilen kişilerden seçilmesi gerekmektedir. Bunlar tek tip elbise giymek zorundaydılar. Başka yerde çalışmaları yasaktı. Hapishanede rutin işlerden sorumlu olan gardiyânlar, olumsuz durumları varsa başgardiyâna bildirmek, yoksa düzeltmekle görevliydi.⁴⁹

Hapishane görevlilerine dair kurallar 1880'de belirlenmiş olsa da emsalleri olan kaza hapishanelerine nispetle erken tarihte açılmış Erbaa Hapishanesi görevlileri hakkında ulaşılabilen ilk bilgi 1911 tarihine aittir.⁵⁰ 1911 yılı öncesinde görevlileri gösteren herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu bağlamda Erbaa Hapishanesi'nde görevlilerin 1911'de Hapishaneler İdaresi'nin kurulmasından sonra atandığı değerlendirilmektedir.

Sivas Vilayeti ve mülhakatındaki hapishane görevlilerini gösteren 1911 tarihli kadro cetvellerine göre, bu tarihte Erbaa Hapishanesi'nde iki gardiyân görev yapmaktadır. Bunlardan Ali Feyzi Efendi 1 Şubat 1911'de, Çerkes Seyid Ağa ise 6 Mayıs 1911'de tayin edilmiştir. Vilayet dahilinde görev yapan gardiyânlarda olduğu gibi Erbaa Hapishanesi gardiyânlarına da 150 kuruş maaş verilmektedir. 1911'de Sivas Vilayeti kazalarından Erbaa ile birlikte sadece Zile, Merzifon, Zara ve Aziziye'de ikişer; Bünyan, Kangal, Tonus (Altınyayla), Divriği, Havza, Koyulhisar, Darende, Vezirköprü, Gümüşhacıköy, Suşehri, Mesudiye, Ladik, Mecidözü, Hafik ve Gürün'de ise birer gardiyânın görev yaptığı tespit edilmiştir.⁵¹ Bu da Er-

46 Gültekin Yıldız, *Mapusâne*, s. 476

47 Örneğin 1912 yılında Sivas Hapishanesi'nde gardiyândan başka hapishane müdürü, tevkifhane müdürü, kâtip, tabip, başgardiyân ve hademe bulunmaktaydı. BOA, DH.MB.HPS, nr. 86/13-3 (11 Kanunuevvel 1327/24 Aralık 1911).

48 BOA, DH.MB.HPS, nr. 158/55-12 (16 Kanunusani 1332/29 Ocak 1917).

49 Gültekin Yıldız, *Mapusâne*, s. 476-479.

50 BOA, DH.MB.HPS, nr. 86/13 (11 Kanunuevvel 1327/24 Aralık 1911).

51 BOA, DH.MB.HPS, nr. 86/13. 1911 yılı cetvellerinde Tokat'ın diğer kazaları olan Niksar ve Reşadiye hakkında istatistik bulunmamaktadır.

baa hapishanesinin Sivas Vilayeti'nin diğer kaza hapishanelerinin birçoğundan büyük olduğunu göstermektedir.

1912 yılında Tokat merkez ve kazalarındaki hapishanelerde bulunan toplam 14 gardiyan, 1 kâtip ve 1 başgardiyana aylık 2.700 kuruş maaş ödenmekteydi.⁵² 13 Mart 1912'de Erbaa Hapishanesi gardiyanı Ali Feyzi Efendi Zile Maliye Tahsil-darlığı görevine atanmış, yerine 14 Mart 1912'de Erbaa İdare Meclisi tarafından Bidevi Nahiyesi Kâtibi Çerkes Mehmed Efendi atanmıştır. 1912 yılında görevdeki diğer gardiyan 1911'deki gibi Çerkez Seyid Ağa'dır.⁵³ Bu iki gardiyanın 1913-1914 yıllarında da göreve devam ettiği tespit edilmiştir.⁵⁴ Kesin tarih tespit edilememekle birlikte, Çerkez Seyid Ağa I. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra görevden ayrılmıştır. 29 Ocak 1917 tarihli izahat varakasına göre Erbaa Hapishanesi'ndeki tek görevli Kâtip Mehmed Efendi'dir.⁵⁵ 1912'de kâtiplikten gardiyanlığa atanan Mehmed Efendi'nin, Çerkes Seyid Ağa'nın görevden ayrılmasından sonra hem gardiyan hem de kâtip olarak görev yapmış olduğu değerlendirilmektedir. Savaş sonrasında Erbaa Hapishanesi'nde görev yapanlara dair bilgiye ise ulaşılammıştır.

Gardiyan ve kâtipten başka, Erbaa Hapishanesi'nde Havron Efendi isimli diplomasız bir tabibin de görev yapmış olduğu tespit edilmiştir.⁵⁶ Muayene ve tedaviler her ne kadar diplomasız tabip Havron Efendi tarafından yapılırsa da 12 Aralık 1900 tarihinde hastanede görevlendirilmek üzere diplomalı bir tabip atanması talep edilmiştir.⁵⁷ Adliye müfettişlerinin Erbaa Hapishanesi'ndeki teftişlerinden sonra 10 Mart 1902'de diplomalı tabip atanmasının gerekliliği tekrar ifade edilmiştir.⁵⁸ Ancak Mart 1903'e gelindiğinde talep hâlâ neticeye erdirilememiştir. Adliye Nezareti, Dâhiliye Nezareti ve Mekatib-i Askeriye-i Şahane arasındaki yazışma-

1912 yılında Tokat dâhilinde görev yapan memurları gösteren belgede ise Erbaa ve Zile'deki gardiyanlardan başka Niksar'da 2, Reşadiye'de 1 gardiyan olduğu ifade edilmektedir. BOA, DH.MB.HPS, nr. 88/3-2 (26 Kanunuevvel 1328/8 Ocak 1913).

52 BOA, DH.MB.HPS, nr. 88/3-2 (26 Kanunuevvel 1328/8 Ocak 1913); BOA, DH.MB.HPS, nr. 88/3-5 (29 Eylül 1328/12 Ekim 1912). Aynı dönemde Sivas ve livalarının aylık memur ve gardiyan maaş giderleri ise şöyleydi; Merkez vilayet 5250 kuruş, Merkez livası kazaları 1800 kuruş, Amasya livası 2700 kuruş, Karahisar livası 1800 kuruş. BOA, DH.MB.HPS, nr. 88/3-11 (13 Teşrinisani 1328/26 Kasım 1912). Kazalarda sadece gardiyan görev yapmaktayken Tokat Hapishanesi'nde gardiyanların yanında 1 Kâtip 1 de Başgardiyana bulunmaktaydı. Bunlardan Başgardiyana Abdülkadir Efendi'ye 350 kuruş, Kâtip Cemal Efendi'ye 250 kuruş ödenmekteydi. BOA, DH.MB.HPS, nr. 86/13-29 (7 Kanunuevvel 1327/20 Aralık 1911).

53 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 4/22 (7 Nisan 1329/20 Nisan 1913). Ayrıca bkz. BOA, DH.MB.HPS, nr. 88/24-2 (10 Nisan 1328/23 Nisan 1912); BOA, DH.MB.HPS, nr. 88/3-2 (26 Kanunuevvel 1328/8 Ocak 1913).

54 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 8/46-27.

55 BOA, DH.MB.HPS, nr. 158/55-12 (16 Kanunusani 1332/29 Ocak 1917).

56 BOA, DH.MKT, nr. 2597/119, 25 Şubat 1317 [10 Mart 1902]; BOA, DH.MKT, nr. 2426/107 (29 Teşrinievvvel 1316/11 Kasım 1900).

57 BOA, DH.MKT, nr. 2437/119 (29 Teşrinisani 1316/12 Aralık 1900).

58 BOA, DH.MKT, nr. 2597/119 (25 Şubat 1317/10 Mart 1902).

lardan sonra 600 kuruş maaşla atamasının yapılması öngörülen tabibin maaş karşılığının sağlanması durumunda bir tabibin görevlendirileceği bildirilmiştir.⁵⁹ Salgın hastalıkların Sivas Vilayeti'ni etkisi altına aldığı döneme denk gelen tabip ataması meselesi, salgın hastalıklar karşısında önlem çabasının bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak diplomalı tabip atamasının neticeye erdirilip erdirilemediği tespit edilememiştir.

4. Erbaa Hapishanesi'nde Tutuklu ve Hükümlüler

1858 Ceza Kanunnamesi ile suçlar cinayet, cünha ve kabahat olarak üç kısma ayrılmıştır. Cinayet suçlularına idam ve ağır işlerde çalışmayı da içeren kürek cezası verilmekteydi. Silah çekme, hırsızlık, yankesicilik, kız kaçırma, ırza geçme, çocuk kaçırma, yalancı şahitlik ve yasak yayın basıp dağıtmak gibi muhtelif cünha ve kabahat suçu için ise 1 haftadan 3 seneye kadar hapis cezası öngörülmüştür.⁶⁰

Erbaa Hapishanesi'ndeki tutuklu ve hükümlüler hakkında tespit edilen ilk bilgi 1890 hapishaneler kongresinden sonraya aittir.⁶¹ Temmuz 1893⁶² tarihli cetvele göre bu tarihte hapishanede 20 kişi vardır. İlerleyen yıllarda daha ayrıntılı hale gelecek olan cetvellerin aksine 1893'te sadece hapishaneye giren ve çıkanlar toplam sayı olarak verilmiştir. Buna göre Temmuz 1893 tarihine kadar Erbaa Hapishanesi'nde 1.076 hükümlü bulunmuştur. Bunun 1.054'ü bu tarihe kadar tahliye olmuş, ikisi ise hapishanede vefat etmiştir.⁶³

Erbaa Hapishanesi'ndeki mahkûmlar hakkında ulaşılabilen ikinci belge 1908-1909 yıllarını kapsamaktadır. Bu cetvel cinayet mahkûmları, cünha ve kabahat mahkûmları ve borçlarından dolayı mahkûm olanlar olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Mahkûmların tabiiyetlerine de bu cetvelde yer verilmiştir.

59 BOA, DH.MKT, nr. 499/68-2, 3, 5, 7, 9, 10.

60 Gültekin Yıldız, *Mapusâne*, s. 193.

61 1890 yılında hapishanelerin ıslahı meselesinin görüşülmesi için birçok devletin katılımıyla toplanan Petersburg Hapishaneler Kongresi'nde ele alınan konulardan biri de mahkûmlara dair istatistikler tutulması olmuştur. Müzakereler neticesinde ülkelerin hapishaneler hakkında istatistik düzenleyerek bir sonraki kongreye getirmeleri kararlaştırılmıştır (Fatmagül Demirel, "1890 Petersburg Hapishaneler Kongresi", *Toplumsal Tarih*, Sayı 89 (Mayıs 2001), C. 15, s. 11-14).

62 Erbaa Hapishanesi istatistik cetvelinde tarih belirtilmemiş olsa da Sivas Vilayeti'nin diğer kazalarından gönderilen cetvellerin Temmuz 1309 tarihli olmalarından hareketle, Temmuz 1893 tarihi cetvelin Erbaa Hapishanesi'ndeki tutuklu ve hükümlülerin sayısı hakkındaki bilgi içeren ilk belge olduğu değerlendirilmektedir (BOA, DH.MKT, nr. 2066/110).

63 BOA, DH.MKT, nr. 2066/110-14.

Tablo 2: Mart 1908-Mayıs 1909 Tarihleri Arasında Erbaa Hapishanesi'ndeki Mahkûmlar⁶⁴

	Deynden (borç) dolay mahbusin			Cünha ve kabahat ile mahkûm mahbusin			Cinayetle mahkûm mahbusin		
	Müslim	Gayrimüslim	Yekûn	Müslim	Gayrimüslim	Yekûn	Müslim	Gayrimüslim	Yekûn
Mart 1908-Mayıs 1909 arasında gelen mahkûm	-	-	-	327	27	353	-	-	-
Mart 1908-Mayıs 1909 arasında cezasını tamamlayıp salıverilen mahkûmlar	-	-	-	296	19	315	-	-	-
Mayıs 1909 itibariyle mevcut mahkûm	-	-	-	32	7	39	-	-	-

Tabloya göre; Mayıs 1909'da Erbaa Hapishanesi'nde 32 Müslüman, 7 gayrimüslim olmak üzere toplam 39 mahkûm bulunmaktadır. Bunlar arasında cinayet mahkûmu bulunmamaktadır. Hükümlülerin hepsi hafif suçlar olan cünha ve kabahat sebebiyle mahkûm edilmişlerdir. 39 mahkûmun 16'sı 1908 yılından kalmış, 23'ü Mart ve Nisan aylarında yargılamaları tamamlanarak tevkifhaneden hapishaneye devredilmiştir.⁶⁵ Mayıs 1909 sonunda tahliye olanlarla birlikte mahkûm sayısı 36'ya düşmüştür. Haziran ayında 13 kişi tahliye olmuş, 9 kişi hakkında hüküm verilerek hapishaneye sevk edilmiştir. Bu haliyle Haziran 1909'da hapishane mevcudu 32 olarak verilmiştir.⁶⁶ Mart 1908-Mayıs 1909 tarihleri arasında cezasını tamamlayarak Erbaa Hapishanesi'nden salıverilenlerin sayısı ise 315 kişidir. Cünha ve kabahatten hükümlü 315 kişinin 19'u gayrimüslim 296'sı Müslüman'dır.⁶⁷ Görüldüğü üzere 1908-1909 yıllarında hapishanede sadece cünha ve kabahat mahkûmları bulunmaktadır. Cinayetten yargılananlar tevkifhaneden vilayetlerde bulunan cinayet hapishanelerine sevk edilmekteydi. Nitekim 1909 senesinin ilk dört ayında Erbaa Hapishanesi'ne gelen 69 mevküftan cinayetten yargılanan 34 kişi cinayet hapishanelerine sevk edilmiştir.⁶⁸

64 BOA, DH.MB.HPS, nr. 141/76 (5 Temmuz 1325/18 Temmuz 1909).

65 BOA, DH.MB.HPS, nr. 141/74-7 (3 Mayıs 1325/16 Mayıs 1909).

66 BOA, DH.MB.HPS, nr. 141/76 (5 Temmuz 1325/18 Temmuz 1909).

67 BOA, DH.MB.HPS, nr. 141/74-7 (3 Mayıs 1325/16 Mayıs 1909).

68 BOA, DH.MB.HPS, nr. 141/76 (5 Temmuz 1325/18 Temmuz 1909).

Hapishaneler İdaresi'nin kuruluşu öncesinde tanzim edilen cetvellerin düzenli olmadığı, 1911 itibariyle istatistiklerin düzenli ve ayrıntılı olarak tanzim edilmeye başlandığı tespit edilmiştir. 1911 öncesi cetvellerde sadece mahkûmların suç kategorisi ve dinleri belirtilirken sonraki dönemde etnik kökenleri, yaşları, işledikleri suçlar, ne kadar ceza aldıkları, medenî halleri, çocuklu olup olmadıkları, meslekleri ve okuryazarlıkları gibi muhtelif bilgiler bulunmaktadır.⁶⁹ Bu cetveller sayesinde Erbaa Hapishanesi mahkûmlarının Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen süreçte genel panoramasını çizmek ve yıllar içerisindeki değişimi takip etmek mümkündür.

Tablo 3: 1911 Senesine Erbaa Hapishanesi İstatistik Cetveli⁷⁰

Aylar	Cinayetle mahkûm olanlar	Cünha ile mahkûm olanlar	Kabahat ile mahkûm olanlar	Deyn ile mahkûm olanlar
Mart	-	67	-	-
Nisan	-	5	-	-
Mayıs	-	3	-	-
Haziran	-	8	-	-
Temmuz	-	2	-	-
Ağustos	-	2	-	-
Eylül	-	2	-	-
Teşrinievvel	-	3	-	-
Teşrinisani	15	3	-	-
Kânunuevvel	-	8	-	-
Kânunusani	-	2	-	-
Şubat	-	6	-	-
Yekûn	15	111	-	-

1911 tarihli Erbaa Hapishanesi istatistik cetveline göre; Mart 1911-Mart 1912 arasında hapishanede 126 mahkûm bulunmuştur. Mart ayında mahkûm sayısının diğer aylardan fazla olmasının sebebi, 59 mahkûmun cezalarını tamamlamadıkları için bir önceki seneden devretmiş olmasıdır. Geri kalan 67 kişi Mart 1912'ye kadar haklarında hüküm verilerek hapishaneye sevk edilenlerden oluşmaktadır. Kabahat ve cünha suçları ayrı gösterilmesine rağmen sayının her ikisinin toplamı olarak cünha kısmında verildiği anlaşılmaktadır.⁷¹

69 Kent Schull, Erbaa Hapishanesi'ne de yansıdığını tespit ettiğimiz hapishane cetvellerinin ayrıntılı hale gelmesinin sebebini, İttihat ve Terakki yönetiminin hapishanelerde bulunanlar hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşmak istemesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Kent Schull, "Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistemik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri", s. 212-228.

70 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 6/18-11.

71 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 6/18-11.

Sivas Vilayeti dahilindeki hapishanelerde bulunan mahkûmlar hakkındaki Kasım 1911 tarihli cetvele göre, Erbaa Hapishanesi'nde 11'i cinayet, 26'sı cünha ve kabahatten hüküm giymiş olmak üzere 37 mahkûm bulunmaktadır. Bu bilgiden hareketle, yukarıdaki tabloda Kasım 1911'de hapishane mevcudunda görünen 15 cinayet mahkûmunun Ekim sonu itibariyle hapishaneye transfer edildiği anlaşılmaktadır. Önceki senelerde olduğu gibi Erbaa Hapishanesi, Sivas, Tokat ve Amasya hapishanelerinden sonra en fazla mahkûm barındıran hapishane konumundadır. Erbaa'yı 35 mahkûmla Karahisar-ı Şarkî (Şebinkarahisar) takip etmektedir. Tokat'ın diğer kazalarındaki hapishanelerde ise durum şöyledir: Zile 19, Reşadiye 2 ve Niksar 2.⁷²

Tablo 4: 1911 Senesine Ait Cünha ve Kabahat Suçlularını Gösterir İstatistik⁷³

Suç türü	Sayı	Medenî Durum					Alınan ceza					Yaş		Meslek				
		Bekâr	Evlî çocuklu	Evlî çocuksuz	Çocuklu dul	Çocuksuz dul	1 gün-1 hafta	1 hafta-1 ay	1-3 ay	3-6 ay	6 ay-1 sene	20-30 yaş	30-40 yaş	Memur	Esnaf	Çiftçi	Amele	İşsiz
Memura hakaret	4	3	1					3		1	2	2		1	2	1		
Mahbus kaçırmak ve gizlemek	4		4				4				2	2			4			
Mürur tezkeresi pasaport sahtekârlığı	1				1					1	1			1				
Darb ve cerh	43	11	24		5	3	24	12	4	3	25	18			34	9		
Fiil-i şeni	1		1						1		1				1			

72 BOA, DH.MB.HPS, nr. 143/71 (9 Zilkade 1329/1 Kasım 1911). İlgili dönemde Sivas Vilayeti mülhakatındaki hapishanelerdeki mahkûmlar hakkındaki ayrıntılı bilgi için bkz. Ek 1.

73 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 6/18-11.

5. TOKAT SEMPOZYUMU

Usul ve nizam haricinde hapis ve tevkif	1		1							1		1				1		
Çocuk tebdili, sirkati ve gaybı	9	4	5							3	6	9				7	2	
Umur-u hukukiyede yapılan şهادet, yemin ve tehdid-i amiz mektub	1	1								1		1				1		
Dolandırıcılık	2	1	1							2		1	1			2		
Sirkat	29	10	15	2		2			6	19	4	24	5		1	23	5	
Emniyeti suistimal etmek	1	1									1	1						1
Cünha ve kabahat-ı mütenevvi	12	5	5	2			3	5	4			8	4			5	5	2
Hakaret ve iftira	1				1		1						1					1
Nizamat-ı belediyyeye tenbihat zabıtana muhalefet	1	1					1					1						1
Yekûn	110	37	57	4	7	5	5	33	25	31	16	77	33		3	80	22	5

Tablodakilere ek olarak hapisanedeki tek kadın hükümlünün, hırsızlık suçundan mahkûm 30-40 yaş arasında çocuklu ve Müslüman bir kadın olduğu tespit edilmiştir. Bu kadına 1-3 ay arasında ceza verilmiştir. 1911'de Erbaa Hapishanesi'nde en fazla darp, yaralama, hırsızlık ve çocuk kaçırma suçlarından hükümlü bulunmaktadır. Hafif suçluların meslekleri incelendiğinde 80 hükümlüyle %70'ten fazlasının çiftçi olması dikkat çekicidir. Meslek erbabı sayılan kategori-

deki kişilerin suç olaylarına çok karışmadıkları anlaşılmaktadır.⁷⁴

Hapishanedeki mahkûmların çoğu önceki senelerde olduğu gibi hafif suçlardan oluşmaktaydı. Ancak Kasım-Aralık 1911 tarihinde önceki senelerden farklı olarak hapishaneye 15 ağır suçlu gelmiştir.⁷⁵ Bunların livalardaki hapishanelerde kapasite sorunlarından dolayı Erbaa Hapishanesi'ne transfer edildiği düşünülmektedir. Nitekim her ne kadar nizamata aykırı olsa da cinayet mahkûmlarının Tokat Hapishanesi'nden kaza hapishanelerine transfer edilmesine dair benzer örnekler mevcuttur.⁷⁶ Erbaa Hapishanesi'nde cinayet suçuyla mahkûm olanların ayrıntılı cetveli şöyledir:

Tablo 5: 1911 Senesine Ait Cinayet Suçlularını Gösterir İstatistik⁷⁷

Suç türü	Sayı	Medenî durum		Din		Alınan ceza		Yaş		Meslek			
		Evlî çocuklu	Evlî çocuksuz	Müslüman	Ermeni	3-4 sene	10-15 sene	20-30 yaş	30-40 yaş	Memur	Esnaf	Çiftçi	Anaile
Zimmete miri mal geçirmek	1	1		1		1			1	1			
Amden katl	5	4	1	5			5	4	1			4	1
Cerh-u şedid ve kat-ı uzuv	3	2	1	3		3		3				3	
Cebren fiil-i şeni	1	1			1	1		1			1		
Muamele-i şedide icrasıyla bila cerh hırsızlık	5	4	1	5		5		5				5	
Yekûn	15	12	3	14	1	10	5	13	2	1	1	12	1

Ağır suçlarla mahkûm olanların istatistiği incelendiğinde cünha ve kabahat suçlarıyla benzerlikler olduğu görülmektedir. Bunların da çoğunun 20-30 yaş arasında, evli çocuklu ve çiftçilerden oluşmaktadır. Kasten cinayet suçundan 10-15 sene arası ceza verilen 5 kişi bulunmaktayken geri kalan zimmete mal geçirmek,

74 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 6/18-11.

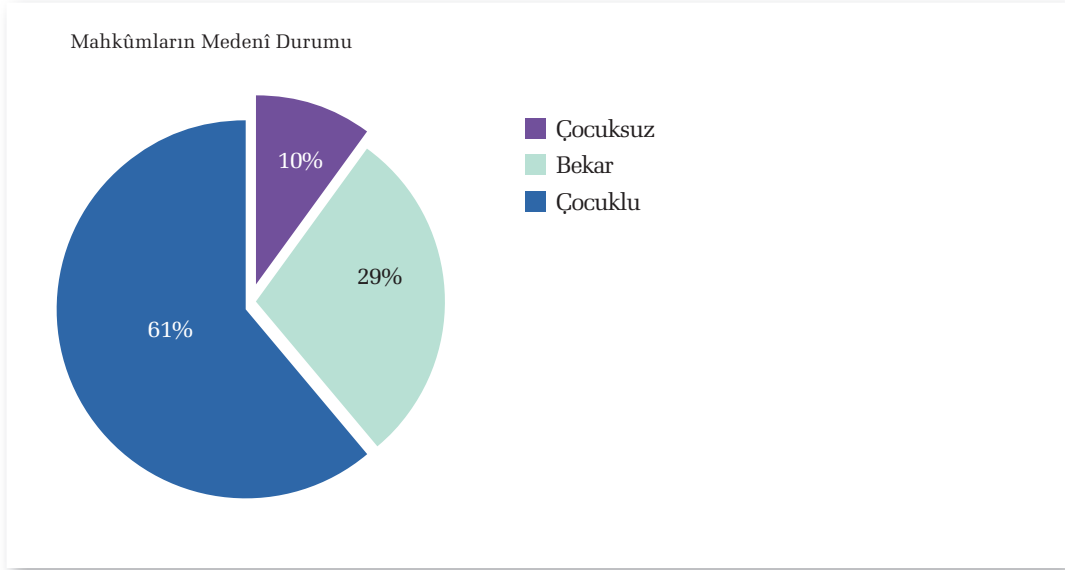
75 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 6/18-11.

76 BOA, DH.MB.HPS, nr. 105/8 (9 Temmuz 1329/22 Temmuz 1913).

77 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 6/18-11.

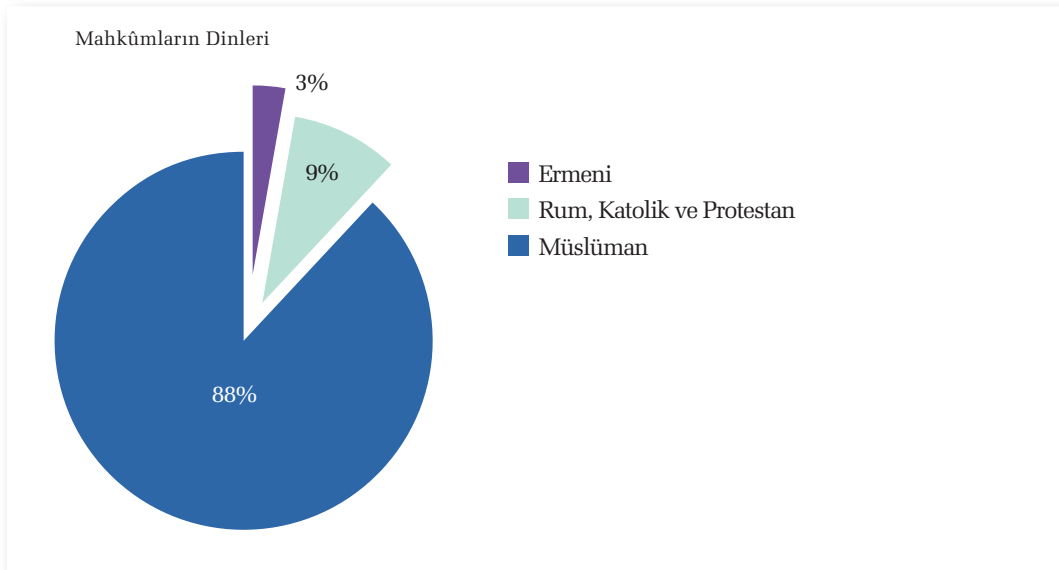
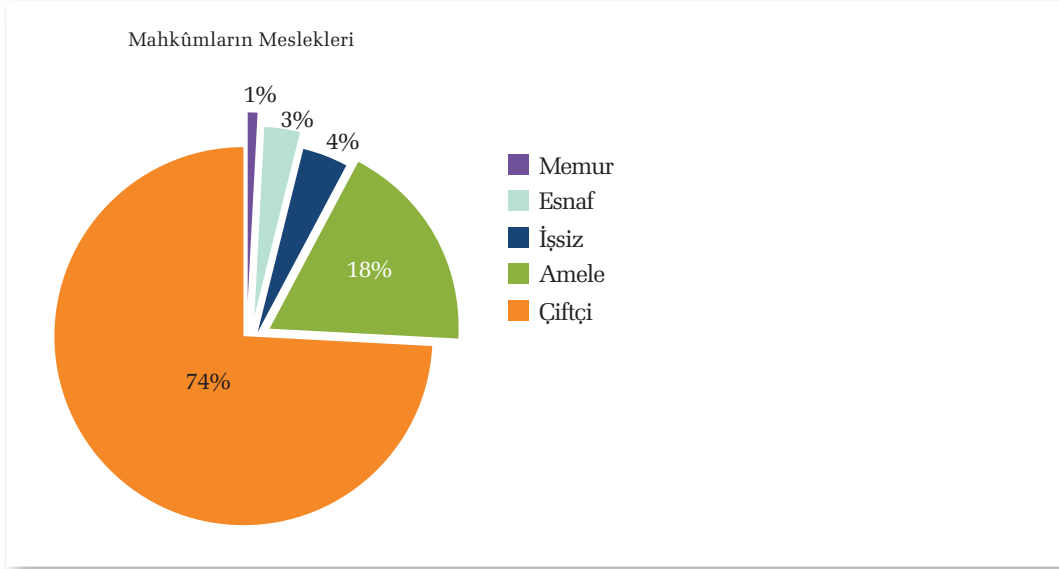
ağır yaralama, tecavüz ve gasp gibi suçlardan mahkûm 10 kişiye 3-4 sene arası ceza verilmiştir.⁷⁸

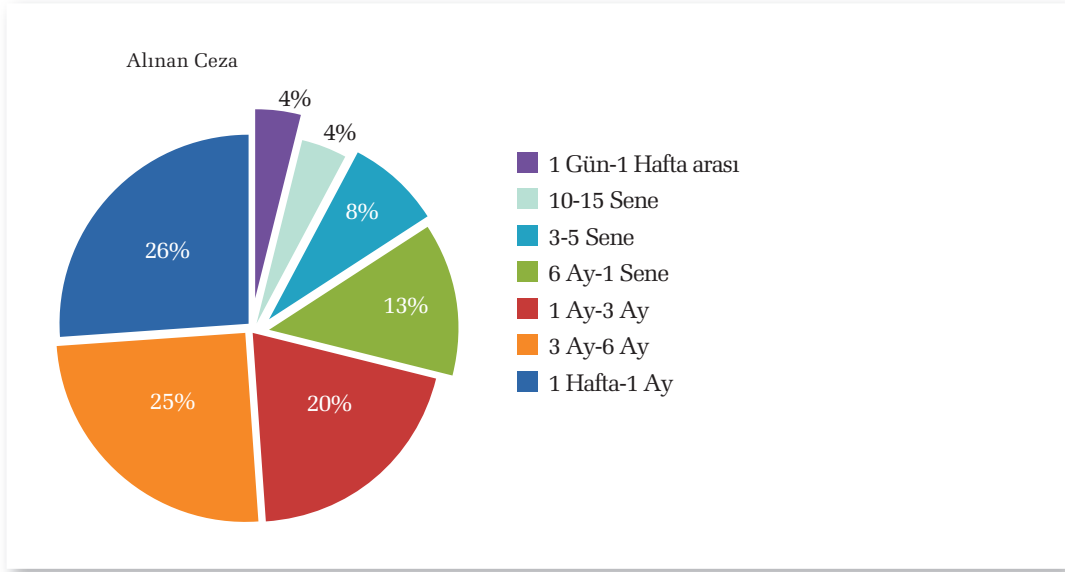
Hem cünha ve kabahat hem de cinayet suçlularının istatistikleri incelendiğinde 1911 yılında Erbaa Hapishanesi'ndeki mahkûmların kişisel özellikleri şöyledir: 125 erkek 1 kadın toplam 126 mahkûmun 37'si bekâr, 77'si çocuklu, 12'si çocuksuzdur. 90 mahkûm 20-30 yaş arasındayken 36'sı 30-40 yaş arasındadır. 40 yaş üstü mahkûm bulunmamaktadır. Mahkûmların meslekleri incelendiğinde 93 çiftçi, 23 amele 1 memur, 4 esnaf ve 5 işsiz bulunmaktadır. Bütün mahkûmların 26'sı okuma yazma bilmekteyken 100'ü bilmemektedir. Ayrıca bunların 111'i Müslüman, 4'ü Ermeni ve 11'i Rum, Katolik ve Protestan'dır. Mahkûmların %4'ü 1 gün-1 hafta arası, %26'sı 1 hafta-1 ay arası, %20'si 1 ay-3 ay arası, %25'i 3 ay-6 ay arası ve %13'ü 6 ay-1 sene arası, %8'i 3-5 sene arası ve %4'ü 10-15 sene arası ceza almıştır.⁷⁹ Bu istatistik aşağıdaki grafiklerden de gözlemlenebilmektedir.

78 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 6/18-11.

79 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 6/18-11.

14 Aralık 1913 tarihli sual varakasına göre Erbaa Hapishanesi'nde kadın mahkûm bulunmamakla birlikte 115 erkek mahkûm mevcuttur.⁸⁰ Aynı dönemde Tokat merkez ve kazalarında bulunan diğer hapishanelerdeki hükümlü sayısı şöyledir; Tokat merkez 583 erkek 11 kadın toplam 594 mahkûm,⁸¹ Zile 109 erkek 10 kadın toplam 119 mahkûm,⁸² Niksar 14 erkek mahkûm⁸³ ve Reşadiye 25 erkek mahkûm.⁸⁴

Tablo 6: Erbaa Hapishanesi Aralık 1914-Mart 1915 Yoklama Cetveli⁸⁵

	Merkumların işlerinin hangi dairede olduğu		
	Yekûn	Cünha ve kabahatle mahkûm	
		İnas	Zükur
Aralık ayı başında mevcut mahbus	10	1	9
Aralık ayı sonuna kadar gelen mahbus	3		3
Yekûn	13	1	12
Aralık ayı sonuna kadar salıverilen mahbus	4		4

80 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 10/52-26 (5 Kanunusani 1329/18 Ocak 1914).

81 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 10/52-24.

82 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 10/52-27 (1 Kanunusani 1329/14 Ocak 1914).

83 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 10/52-28 (4 Kanunusani 1329/17 Ocak 1914).

84 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 10/52-25 (8 Kanunusani 1329/21 Ocak 1914).

85 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 20/76-1, 1 Kanunuevvel 1330 [14 Aralık 1914]; BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 20/76-2 (1 Kanunusani 1330/14 Ocak 1915); BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 20/76-3 (1 Mart 1331/14 Mart 1915).

Ocak ayına devreden mahbus	9	1	8
Ocak ayı sonuna kadar gelen mahbus	5	2	3
Yekûn	14	3	11
Ocak ayı sonuna kadar salıverilen mahbus	4	1	3
Şubat ayına devreden mahbus	10	2	8
Şubat ayı sonuna kadar gelen mahbus	6		6
Yekûn	16	2	14
Şubat ayı sonuna kadar salıverilen mahbus	3		3
Mart ayına devreden mahbus	13	2	11

Aralık 1914 başında Erbaa Hapishanesi'nde hepsi cünha ve kabahat suçlarından hükümlü 9 erkek 1 kadın toplam 10 mahkûm bulunmaktadır. Bu mahkûmların 4'ü ay sonuna kadar salıverilmiştir. Tevkifhaneden mahkemeleri tamamlanarak haklarında hüküm verilen 3 kişinin de hapishaneye eklenmesiyle ay sonunda mahkûm sayısı 9 olmuştur.⁸⁶ Ocak 1915'te 4 erkek mahkûm salıverilmiş, 2'si kadın 5 mahkûm gelmiştir. Böylece ocak ayı sonunda mahkûm sayısı 10'a yükselmiştir.⁸⁷ Şubat 1915'te ise 6 yeni mahkûm gelmiştir. Ay sonuna kadar 3 mahkûmun salıverilmesiyle mart ayına devreden mahkûm sayısı 13 olmuştur.⁸⁸ Görüldüğü üzere savaşın başlamasıyla mahkûm sayısında düşüş olmuştur. Mahkûm sayısındaki azalmanın Zile Hapishanesi hariç Tokat hapishanelerinin geneline sirayet ettiği tespit edilmiştir. 1915 yılı başında Tokat Hapishanesi'nde 30 cünha ve 173 cinayet olmak üzere 203 mahkûm bulunmaktayken, Niksar'da 2 cünha mahkûmu ve Reşadiye'de 5 cünha mahkûmu mevcuttu. Savaş öncesinde Erbaa Hapishanesi ile Tokat Sancağı'ndaki en fazla mahkûmu barındıran Zile Hapishanesi'nde ise mahkûm sayısında kayda değer bir değişimin olmadığı görülmektedir. Mart 1915'de Zile Hapishanesi'nde 118 cünha ve kabahat mahkûmu bulunmaktaydı.⁸⁹

Erbaa hapishanesi mahkûmlarının sayısı hakkında ulaşılabilen son bilgi 1917 tarihli sual varakalarında bulunmaktadır. Buna göre Erbaa Hapishanesi'nde 21 mevkuf, 13 mahkûm toplam 34 kişi bulunmaktadır. Tutukluların ikisinin, hükümlülerin de altısının 18 yaşın altında olması dikkat çekicidir.⁹⁰

86 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 20/76-1 (1 Kanunuevvel 1330/14 Aralık 1914).

87 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 20/76-2 (1 Kanunusani 1330/14 Ocak 1915).

88 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 20/76-3 (1 Mart 1331/14 Mart 1915).

89 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 19/77-9 (1 Mart 1331/14 Mart 1915).

90 BOA, DH.MB.HPS, nr. 158/55-12 (16 Kanunusani 1332/29 Ocak 1917).

Hapishaneler Nizamnamesi'nde mahkûmların iaşesi meselesi de belirlenmiştir. Buna göre, tutuklu ve hükümlülere günlük 300 dirhem ekmek verilecekti. Ayrıca tutuklular hariç tutularak, hükümlülere mevsime göre kuru zahire, taze sebze ve etten ibaret günlük 130 dirhem çorba verilecekti. Haftada bir kere de çorba yerine 60 dirhem et ve ona uygun sebzeyle yemek pişirilecekti.⁹¹ Nizamnamede iaşe meselesi ayrıntılı olarak ifade edilmiş olsa da memleketin her yerinde uygulanamamıştır. 1917 yılında Erbaa Hapishanesi'ndeki mahkûmlar, yiyeceklerini kendileri temin ederek, yemeklerini hapishanenin mutfağında kendileri hazırlamaktaydı.⁹² Devlet eliyle kendilerine sadece çorba ve ekmek verildiği değerlendirilmektedir. Senelik tayinat masrafı da bu değerlendirmeyi doğrular. Erbaa Hapishanesi'nin 1911 senesine istatistik cetveline göre, 1 yıl boyunca hapishaneye giren 126 mahkûma 2190 kuruş değerinde tayinat verilmiştir. Bunun haricinde 3232 kuruş muhtelif masraflar için sarf edilmiş, 2 gardiyana da aylık 150'şer kuruştan toplam 3600 kuruş maaş verilmiştir. Bu haliyle Erbaa Hapishanesi'nin senelik giderinin yaklaşık 10 bin kuruş olduğu tespit edilmiştir.⁹³

Osmanlı idarecileri hapishanelerin sağlık şartlarının düzeltilmesine gayret etmiştir. Erbaa Hapishanesi hakkında sıklıkla yapılan tamirat taleplerinde en fazla tekrarlanan şeylerden biri de hapishanenin “hıfzıssıhhaya muvafık olmadığı” ibaresidir.⁹⁴ Hapishanenin temizliğinin ne şekilde icra edileceği Hapishaneler Nizamnamesi ile belirlenmiştir. Buna göre temizlik mahbuslar tarafından nöbetleşe yapılacak, herkes yataklarını yapmak ve temizlemek gibi kişisel düzenlerini kendisi devam ettirecekti.⁹⁵ Salgın hastalıkların önüne geçmek için hapishane koşullarının iyileştirilmesine, mahkûmların ve hapishanenin temizliğine çaba gösterilse de bu mümkün olmamıştır. 1914 yılına gelindiğinde hapishanenin hâlâ nemli ve harap durumda olduğu, bundan dolayı tifo gibi bulaşıcı hastalıkların zuhur etmekte olduğu ifade edilmekteydi.⁹⁶

Mahkûmlar hapishane dâhilinde inşa edilen hastanede görevli doktor tarafından muayene ve tedavi edilmekteydi. Hapishaneler İdaresi mahkûmların zarurî ihti-

91 Gültekin Yıldız, *Mapusâne*, s. 483.

92 BOA, DH.MB.HPS, nr. 158/55-12 (16 Kanunusani 1332/29 Ocak 1917).

93 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 6/18-11.

94 BOA, DH.TMIK.S., 22/49 (13 Nisan 1315/25 Nisan 1899); BOA, DH.MKT, nr. 2437/119 (29 Teşrinisani 1316/12 Aralık 1900); BOA, DH.MKT, nr. 2426/107 (29 Teşrinievvel 1316/11 Kasım 1900); BOA, DH.TMIK.S., 65/62 (31 Teşrinievvel 1322/13 Kasım 1906); BOA, DH.TMIK.S, nr. 73/47-1 (29 Nisan 1324/12 Mayıs 1908); BOA, DH.TMIK.S, nr. 73/47-2 (15 Mayıs 1324/28 Mayıs 1908).

95 Gültekin Yıldız, *Mapusâne*, s. 385, 485-486.

96 BOA, DH.MB.HPS, nr. 23/28 (15 Haziran 1330/28 Haziran 1914).

yaçları hariç diğer giderlerini karşılamıyordu. Yiyecek ve içecek işlerinde olduğu gibi hastalık durumunda ilaç bedellerinin de mahpuslardan tahsil edildiği görülmektedir. Sadece bu bedeli ödemeye durumu olmayanların ilaç bedelleri idare tarafından ödenmekteydi.⁹⁷

Mahbesten hapishaneye geçişin temelinde ıslah-ı nefis yatmaktadır. Nefsin ıslahı için mahkûmların devlet hizmetinde çalıştırılması ve bu yolla topluma kazandırılmaları modern hapishane konseptinde önemlidir. İngiltere Elçisi Bulver 1860'ta Osmanlı Hariciye Nezareti'ne sunduğu notada mahkûmların maden, ziraat, yol inşaatı ve imalat gibi işlerde çalıştırılarak hem bunların ıslahına katkıda bulunulacağı hem de masraflarının teminine imkân sağlanacağını ifade ederek Osmanlı'da mahkûmların çalıştırılmasının yolunu açmıştır. Ayrıca Bulver, mahkûmların çalıştırılmasıyla sürekli kapalı mekânlarda bir arada durmalarının önüne geçilerek hastalık riskinin de azaltılacağını ifade etmekteydi. Bulver'in raporundan sonra yapılan görüşmelerle mahkûmların çalıştırılması yönündeki ilk mevzuat değişikliği 1861'de yapıldı.⁹⁸

Mahkûmların çalıştırılması meselesi 1880 Hapishaneler Nizamnamesi ile ayrıntılı şekilde belirlenmiştir. Bu nizamnameye göre, kürek mahkûmları için çalışmak kaçınılmazken, iaşeleri devlet tarafından karşılanmayan Erbaa Hapishanesi gibi hapishanelerde bulunan mahkûmlar, çalışıp çalışmamakta serbest bırakılmıştır. Çalışan mahkûmlar para kazanarak giderlerini karşılayabilmekteydi. Kazandıkları miktarın yarısı, kendilerine yapılan masrafa mahsuben kesilecekti. Geriye kalan miktar tahliye edilirken kendilerine verilecekti.⁹⁹ 1917 tarihli izahat varakasına göre, Erbaa Hapishanesi'nde mahkûmlardan ikisi hapishanedeki temizlik gibi işlerde çalıştırılmaktaydı. Hapishanede cezasını ikmale 6 ay kalmış çiftçilik ve yol tamiri gibi işlerde çalıştırılabilecek 11 mahkûm bulunsa da Ocak 1917'de bu gibi işlerde çalışan mahkûm bulunmamaktaydı.¹⁰⁰

97 BOA, DH.MKT, nr. 2437/119 (29 Teşrinisani 1316/12 Aralık 1900).

98 Gültekin Yıldız, *Mapusâne*, s. 197-202.

99 Gültekin Yıldız, *Mapusâne*, s. 388.

100 BOA, DH.MB.HPS, nr. 158/55-12 (16 Kanunusani 1332/29 Ocak 1917).

Sonuç

Osmanlı'da hapishaneler, birçok kurumda olduğu gibi “modern” öncesi ve sonrası olarak iki dönemde incelenmektedir. Modernite öncesinde suçlunun yargılama öncesi kapatıldığı zindanlar bulunmaktaydı. Mahbes olarak adlandırılan bu zindanlarda bedene yönelik cezalar uygulanıyordu. Bu dönemde şeri ve örfi hukuk kapsamında cezalar verilse de ceza infaz sisteminde bir standart yoktu. 18. yüzyılın sonundan itibaren Avrupa'da çağın ihtiyacının bir gereği olarak kurumsal yapıya sahip hapishaneler kurulmaya başlandı. Hapishaneler nefsin ıslahının amaçlandığı yapılar olarak addedilmeye başlandı. Avrupa'daki gelişmelerin Osmanlı'ya tesiri 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden sonra oldu. Özellikle Tanzimat reformlarıyla ceza infaz sisteminde standart sağlayacak girişimler başladı. 1840, 1851, 1858 ve 1880 yıllarında uygulamaya konulan yeni kanun ve nizamnamelerle bedene yönelik cezalardan, hürriyeti bağlayıcı hapis cezasına geçilerek ceza ve infaz sisteminde standardizasyon sağlandı. Ceza ve infaz sistemindeki dönüşüm kaçınılmaz olarak Osmanlı hapishanelerine de yansdı. Hapishane reformuyla hapishanelerin fizikî ve sıhhi koşulları geliştirilmeye gayret edildi.

Osmanlı ceza infaz sistemindeki dönüşümün taşraya ne şekilde yansıdığını, reformun uygulanmaya çalışıldığı yerlerden biri olan Erbaa Hapishanesi'nin yıllar içerisindeki değişiminden takip etmek mümkündür. Erbaa'da, diğer kaza hapishanelerine kıyasla çok erken tarihte bir hapishanenin inşa edildiği tespit edilmiştir. 1847-1848 yıllarında inşa edilen hapishane, müstakil bir binaya sahip olması bakımından birçok Osmanlı hapishanesinden ayrılmaktadır. Erbaa'da kullanılan hapishane Şubat 1887'de “modern” konseptte yeniden inşa edilmiştir. Erbaa Hapishanesi, Osmanlı'nın son yıllarına kadar Sivas Vilayeti'nin az sayıdaki, Tokat'ın ise tek müstakil kaza hapishanesiydi. Ayrıca hastanesi ve kadınlara özel bölümü bulunması hasebiyle Sivas Vilayeti dâhilindeki hapishanelerin çoğundan iyi şartlara sahipti.

Erbaa Hapishanesi, yeniden inşasından yaklaşık 20 yıl sonra kullanılamaz hale gelmiştir. Osmanlı hapishanelerinin genelinde yaşanan kapasite, rutubet ve salgın hastalıklar gibi sorunlar Erbaa Hapishanesi'nde de yaşanmıştır. Yerel yöneticiler hapishane koşullarının iyileştirilmesi için yoğun mesai harcamıştır. Ancak devletin içinde bulunduğu şartlar hızlı netice alınmasını engellemiş, birçok tahsisat talebi neticesiz kalmıştır. Cumhuriyet dönemine kadar küçük çaplı bazı ta-

miratlar yapılsa da ihtiyaç duyulan tahsisatın zamanında sağlanmaması ve inşaa faaliyetlerinin parça parça yapılmasından dolayı hapishane şartlarının genel olarak harap durumda olduğu ve hıfzıssıhhaya münasip olmadığı ifade edilmiştir.

Osmanlı hapishanelerinde görevlilerin ne şekilde seçilerek ne görevler ifa edeceği, 1880 Nizamnamesi'nde ayrıntılı olarak ifade edilmiş olsa da taşrada bunun tam olarak uygulanmadığı görülmektedir. Erbaa Hapishanesi'nde ilk gardiyan tayini, Hapishaneler İdaresi'nin kurulduğu 1911 yılında gerçekleşmiş, bu tarihe kadar görevlilere dair bilgiye rastlanmamıştır. Gardiyanlardan başka 1900 yılı başında hapishanede bir de doktorun görevli olduğu tespit edilmiştir. Sivas Vilayeti'nde salgın hastalıkların etkili olduğu döneme denk gelen bu görevlendirmeyi, hapishanelerin sıhhî şartlarını iyileştirme çabasının bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür.

Erbaa Hapishanesi'ndeki mahkûmların yıllar içerisindeki değişimlerini istatistik cetvellerinden takip edebilmekteyiz. İstatistik cetvellerine göre, Erbaa Hapishanesi daha çok kısa dönem mahkûmiyet alan cünha ve kabahat suçlularına ayrılmış bir hapishanedir. Hapishaneye, değişken olmakla beraber, aylık ortalama 10-30 arası mahkûm girmiştir. Yıllık bazda ise mahkûm sayısı 110-350 arasında değişiklik gösterse de yıllık ortalama olarak 150 civarı mahkûm bulunmuştur. Bu haliyle Erbaa Hapishanesi Sivas dâhilindeki en kalabalık hapishanelerden biridir. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla mahkûm sayısında düşüş olmuştur. Bu düşüşün Sivas Vilayeti dâhilindeki hapishanelerin geneline yansıdığı tespit edilmiştir.

1911 tarihli cetvel mahkûmların profilleri hakkında ayrıntılı bilgi verir. Buna göre 1911'de Erbaa Hapishanesi'nde en fazla darp ve yaralama, hırsızlık, kabahat ve çocuk kaçırma suçlarından hükümlü bulunmaktadır. Cetvelde verilen bilgiler, mahkûmların ekonomik ve sosyo-kültürel durumlarını da ayrıntılı olarak gözler önüne sermektedir.

EKLER

EK 1: Ekim 1911'de Sivas ve Dâhilinde Bulunan Mahkûmlar¹⁰¹

Cünha mahkûmu					Cinayet mahkûmu								
1-3 sene	3 ay-1 sene	1-3 ay	1 hafta-1 ay	Yekûn cünha	İdam	Müebbet	10-15 sene	7-10 sene	5-7 sene	3-5 sene	Yekûn cinayet	Cenan yekûn	
11	11	0	1	23	3		55	70	9	61	198	221	Sivas
4	4	4	2	14				1		2	3	17	Yenihan
1	5		6	12					2	11	13	25	Bünyan
1	1			2								2	Darende
	3	3		6						1	1	7	Gürün
	6	2		8						6	6	14	Zara
	1			1						9	9	10	Hafik
				9						3	3	12	Divriği
				3						2	2	5	Aziziye
	6		3	9						6	6	15	Tonus
	2			2	2	5		6	5	15	33	35	Karahisar-ı Şarkî
		1	1	2						1	1	3	Koyulhisar
		1		1								1	Alucra
		2	4	6								6	Mesudiye
				25							221	246	Tokat
				19								19	Zile
				2								2	Niksar
				2								2	Reşadiye
				26							11	37	Erbaa
5	5	1	1	12	1		38	2	30	56	126	138	Amasya
4	12			16								16	Gümüşhacıköy
2	11	1	2	16								16	Vezirköprü
2	4		2	8								8	Merzifon
	3	2	2	7								7	Ladik
		3		3								3	Mecidözü
	5			5								5	Havsa
				239							633	872	Yekûn

101 BOA, DH.MB.HPS, nr. 143/71 (9 Zilkade 1329/1 Kasım 1911).

OSMANLI'DA HAPİSHANE REFORMUNUN TAŞRAYA YANSIMASI:
ERBAA HAPİSHANESİ

Suç türü																					
Katl	Sirkat	Fil-i seni	Cerh ve teşhir-i silah	İhrak	Sehadet-i kazıye	Kadın firarı	Fuhsiyat	Darb	Cerh	Ah-z-u rüşvet	Ah-z?	Ah-z	Kalpazanlık	Yankesicilik	Şenat	Emniyeti susstimal	Evrak-ı resmi itlafı	Sarkıntılık	İfale-i hisan		
					1																Sivas
								1	1												Yenihan
								1	3	3											Bünyan
																					Darende
																					Gürün
											1										Zara
																					Hafik
												2									Divriği
											3										Aziziye
											2										Tonus
																					Karahi-sar-ı Şarkî
																					Koyulhisar
																					Alucra
																					Mesudiye
																					Tokat
																					Zile
																					Niksar
																					Reşadiye
																					Erbaa
																					Amasya
																					Gümüşha-cıköy
																					Vezirköp-rü
																					Merzifon
																					Ladik
																					Mecidözü
																					Havsa
																					Yekûn

Arşiv Belgelerine Göre Niksar Hapishanesi

DR. ÖĞR. ÜYESİ EMEL ŞENER BOY
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Giriş

Arapça *habs* kelimesinden türeyen hapis sözcüğünün sözlük anlamı alıkoymak, engellemektir¹. Cezanın infaz edildiği yere *habs*, *mahbes*, hapsedilene *mahbûs* denilmektedir². Osmanlı Devleti'nde modern anlamda hapishane kavramı ortaya çıkana kadar tutuklu ve hükümlülerin bir arada bulunduğu yerler olarak mahbesler karşımıza çıkmaktadır³. Mahbes, dört tarafı kapalı bir bina olmasının yanı sıra ruhu da kapatan bir muhafaza mekânıdır. Bir mekânın mahbes olabilmesi için kaçıışı engelleyecek kadar sağlam olması gerekmektedir⁴. Osmanlıda Hükümet konaklarının mahzenleri, kale ve saray gibi yapıların içinde özel olarak ayrılmış olan mekânlar mahbes olarak kullanılmış olup esasen hapishane amacıyla inşa edilmemiştir⁵. 19. yüzyılın başlarına kadar mahbes olarak kullanılan mekânlar dehşet verici anlamında “zindan” olarak da isimlendirilmiştir. Yedi Kule, Baba Cafer ve Tersane Zindanları İstanbul'daki önemli mahbeslerdendir⁶. Müstakil hapishane binalarının sistemli bir şekilde inşa edilmesinden önce evler, dehliz-

1 Kamus-ı Türkî'de hapis, bir suçluyu ceza vermek maksadıyla ya da davası görülünceye kadar kaçmaması için bir yere kapatma şeklinde tanımlanmıştır. Bkz. Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, haz. Paşa Yavuzarslan, Ankara 2019, s.431.

2 Ali Bardakoğlu, “Hapis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1997, 16, s. 54.

3 Tahir Bilirli, “Son Dönem Osmanlı Taşra Hapishaneleri: Tokat Hapishanesi Örneği”, *History Studies*, sayı 11/3 (2019), s. 892.

4 Gültekin Yıldız, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, İstanbul 2012, s. 8-9.

5 Mücahit Özçelik, “Mütareke Dönemi'nde Osmanlı Hapishanelerinin Durumu”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sayı 7/14 (2011), s. 18.

6 Özgür Yıldız, “Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Akademik Bakış*, sayı 9/17 (2015), s. 93.

ler, kuyular, kaleler, mescitler veya kamuya ait binaların belli bölümleri hapis mekânları olarak kullanılmıştır. İslam devletleri arasında İslam hukukuna büyük önem veren ve titizlikle yaklaşan Osmanlı Devleti'nde, sultanlar çıkarmış oldukları emir ve fermanların şeriata uygunluğunu esas almışlardır⁷. Osmanlı İmparatorluğu'nda şeklen, İslami uygulamada ise örfî ve laik olmak üzere iki tür hukuk sistemi görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine ait arşiv belgelerinden bu mekânlar için, hapishane, tevkifhane ya da mahbes ifadelerinin kullanıldığı anlaşılmaktadır⁸.

Tanzimat'ın ilanından sonra Osmanlı Devleti'nde batılılaşma anlamında birçok alanda önemli derecede değişiklikler ve dönüşümlerin yaşandığı görülmektedir. Bu değişikliklerden biri de hukuk alanında olmuştur⁹. Tanzimat sonrası ceza sistemi Batı temelli ilerleyerek özellikle Fransız hukuk sistemi etkisi altında kalmıştır¹⁰. Modern anlamda hapishane kavramı da Tanzimat'tan sonra ortaya çıkmıştır. Avrupa'dan gelen gözlemciler tarafından mahbesler ile ilgili raporlar hazırlanmıştır. Raporlarda, mahbeslerin durumu, kirliliği, yetersizliği, güvenliği gibi durumlarına yer verilmiştir¹¹. Hapishanelerdeki kötü koşulların iyileştirilmesi hakkında ilk ciddi adımlar İslahat Fermanı ile atılmıştır. Hapishaneler için 2.500.000 kuruş ödenek, 1856 maliye hazinesi bütçesi masraf kalemine konulmuştur¹². 1859 yılında ilk hapishane, Yanya'da kurulmuş ve mahbes yerine hapishane ismiyle anılmaya başlanmıştır¹³. II. Abdülhamit döneminde hapishanelerin idari ve fiziki düzenlemelerine ağırlık verildiği çok sayıda belgeden ve proje çizimlerinden anlaşılmaktadır. Hapishanelerle ilgili olarak 21 Mayıs 1880 tarihinde "Memalik-i Mahrusa-yı Şahane'de Bulunan Tevkifhane ve Hapishanelerin İdare-i Dâhiliyelerine Dair Nizamname Layihası" adlı tasarı çıkarılmıştır. Söz konusu tasarı ile her kaza, liva ve vilayette birer tevkifhane ve hapishane bulunacağı, eğer kazada hapishane yoksa tevkifhanenin bir dairesi geçici olarak hapishane hizmetini yerine getireceği öngörülmüştür¹⁴.

7 Neşe Erim, "Osmanlı İmparatorluğunda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı Araştırmaları*, 1984, 4, s. 79.

8 Murat Hanılçe-Ersin Şeyhoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Bir Ceza İnfaz Kurumu Olarak Hapishaneler ve Kadınlar", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı 4/2 (2020), d. 406.

9 Mehmet Özkan, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Ceza Hukuku Düzenlemeleri", *Balıkesir İlahiyat Dergisi*, sayı 15 (2022), s. 247.

10 Emre Kolay, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Hapishane Mimarisi*, Erzurum 2021, s. 23.

11 Halim Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri (1913-1914)*, İstanbul 2019, s. 18.

12 Halim Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri (1913-1914)*, s. 20.

13 Gizem Parlakoğlu, *II. Abdülhamit Dönemi Hapishanelerinin Genel Özellikleri ve Uygulamaları*, Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin 2018, s. 25.

14 Halim Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri (1913-1914)*, s. 24.

Hapishane ve tevkifhane binalarının tipleri, personelin görevleri, mahkûmların hapishane hayatı gibi altı fasıldan oluşan konular içeren 1880 tarihli nizamname ancak 1917 yılında yürürlüğe konulabilmiştir¹⁵. 1890'lı yıllarda II.Abdülhamit'in yaverlerinden olan İngiliz Blunt Paşa, talep edilmemesine rağmen Sultan'a bir rapor hazırlamış, mevcut hapishanelerde gözlemledikleri eksiklikleri dikkate alarak tavsiyelerde bulunmuştur¹⁶. Raporda, mahkûmların suçlarına göre sınıflandırılmadığı, koğuşlardaki temizliğin yetersiz olması sebebiyle sağlık koşullarının da kötü olduğu, mahkûmların disiplinden mahrum olduğu belirtilmiş ve bir sanatla veya meslekle meşgul edilmesi gerektiği şeklinde öneriler getirilmiştir¹⁷. II. Abdülhamit döneminde ekonomik ve siyasi sıkıntılar hapishane binalarının inşasını da engellemiştir. Yeni hapishaneler açılrsa da eski düzen devam etmiş, nizamnamedeki diğer yenilikler uygulanamamıştır. Hapishanelerin bir kısmı müstakil bir kısmı da farklı kurumların bünyesinde açılmış ancak, temizlik, sağlık, havalandırma ve güvenlik gibi nizamnamede bulunan şartların hiç birisine dikkat edilememiştir¹⁸.

II. Meşrutiyet döneminde ıslah çalışmaları daha sistemli ve programlı ilerlemiştir. 1909 yılında Osmanlı Mebuslar Meclisi'ndeki bütçe görüşmeleri sırasında hapishanelerin idaresi hakkındaki öneriler üzerine başlatılan müzakereler sonucunda Meclis, Hapishaneler İdaresi'nin kurulmasına onay vermiştir. Bir süre sonra bu idarenin yerini "Mebâni-i Emiriyye ve Hapishaneler İdaresi Müdiriyeti" almıştır. Bu müdiriyet, Osmanlı Devleti'ndeki tüm hapishanelerin inşaat, tamir ve ıslahı, yiyecek ve giyecek gereksinimleri, memurların maaşları gibi konularda sorumlu tutulmuştur¹⁹. 25 Aralık 1913'te Dâhiliye Nezareti Mebâni-i Emiriyye ve Hapishaneler İdaresi Müdiriyeti vilayetlere/sancaklara, hapishaneler genel durumları hakkında bilgi talep edilen sual varakası göndermiştir. Bu bilgi talepleri hapishanelerin şartlarının yeniden iyileştirilmesine yönelik yeni girişimlerin olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Sual varakası, hapishaneler hakkındaki mevcut durumu en net şekilde açıklayan veriler içermesi bakımından önem arz etmektedir. Söz konusu sual varakası, hapishanelere ilişkin bilgilerin hızlı bir şekilde cevaplanarak 28 Ocak 1914 tarihine kadar Dâhiliye Nezareti'ne ulaştırılmasına dairdir²⁰.

15 Gizem Parlakoğlu, *II. Abdülhamit Dönemi Hapishanelerinin Genel Özellikleri ve Uygulamaları*, s. 29; Emre Kolay, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Hapishane Mimarisi*, s. 32.

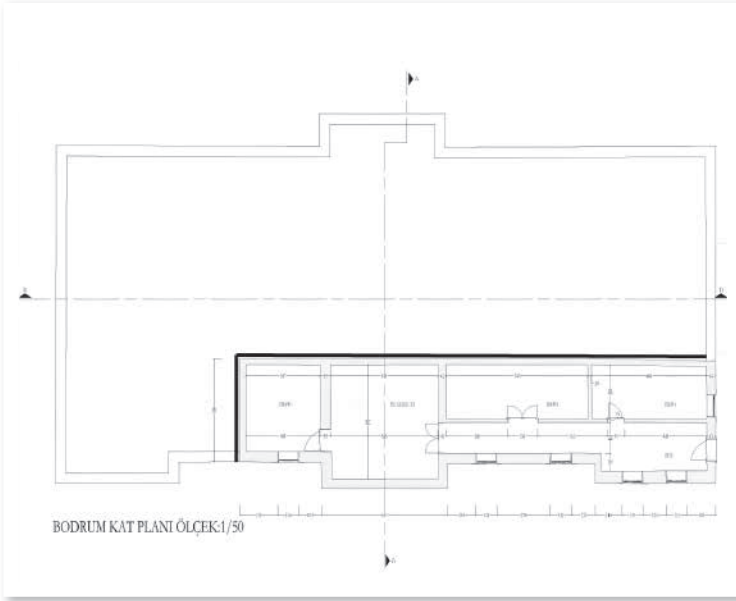
16 Gültekin Yıldız, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, s. 431.

17 Emre Kolay, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Hapishane Mimarisi*, s. 33.

18 Gizem Parlakoğlu, *II. Abdülhamit Dönemi Hapishanelerinin Genel Özellikleri ve Uygulamaları*, s. 30.

19 Ömer Şen, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak*, İstanbul 2007, s. 52-53.

20 Halim Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri (1913-1914)*, s. 27.

Çizim-1:
Niksar
Hükümet
Konağı
Bodrum Kat
Planı (Niksar
Belediyesi
Arşivi)

detaylandırılmış ve Osmanlı hapishane mimarisi içerisindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Niksar Kazası Hapishanesi ile İlgili Arşiv Belgeleri²²

Osmanlı döneminde hapishanelerin müstakil bir bina olarak inşa edilmesine kadar geçen süreçte, ev, dehliz, kuyu, kale ve mescit gibi mekânlar hapishane olarak kullanılmıştır. Niksar'da iç kalenin doğu kısmında yer alan ve inşa tarihi kesin olarak bilinmeyen yapının erken dönemlerde han, geç dönemlerde hapishane olarak kullanıldığı ifade edilmektedir²³.

Niksar kazasında bir hapishane olduğuna dair ilk kayıtlara Başkanlık Osmanlı Arşivinde 1911 tarihli bir belgede rastlanılmaktadır. Bu belgede, Niksar'da müstakil bir hapishane binası olmadığından yeni bina inşa edilmesi gerektiği bilgisi bulunmaktadır²⁴.

Bu çalışmada, Niksar Hapishanesinin yeri, mimarisi, yapı malzemesi ve geçirdiği onarımlar üzerinde durulmuştur. Günümüze ulaşmayan yapı ile ilgili şimdiye kadar detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Genel olarak arşiv belgelerine dayanılarak hazırlanmış olan bu çalışmalarda mahkûm ve memur sayılarına ilişkin kurumsal yapıyı yansıtan değerlendirmeler yapılmıştır²¹. Tarafımızca yapılan araştırma neticesinde Niksar Hapishanesinin tarihi ve mimari özellikleri ele alınarak

21 Halim Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri (1913-1914)*, s. 182-183; Yeliz Kantar, *Mekân, Mahkûm ve Memurlarıyla Sivas Vilayeti Hapishaneleri (1868-1918)*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas 2021, 98, s. 150.

22 Arşiv belgelerinin okunmasındaki katkılarından dolayı Öğr. Gör. Ümit Baki Erdem'e teşekkürü borç bilirim.

23 Nuri Seçgin, *Tokat ve İlçeleri Mimari Eserleri*, Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997, s. 48-49.

24 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye, Hapishaneler Müdüriyeti (DH. MB. HPS), nr. 143/24.

1912 tarihli bir belgede, hapishane olarak kullanılan mekânlarda tamir ve bakım ile ilgili detaylar vermektedir. Bu bilgilere göre yapının beş adet penceresinin alt kısımlarının yontma taştan yapılacağı, taşın boyunun 1.20 cm, eninin 40 cm, kalınlığının ise 20 cm olacağı yazmaktadır. Pencerenin demir parmaklıklarının tamir edilmesi gerektiği ve tüm tamirat masrafının 76.000 kuruşu bulacağı rapor edilmiştir²⁵. 1912 tarihli başka bir belgede, hapishanenin havasız ve nemli olması sebebiyle ikamete uygun olmadığı, 15 kişi kapasiteli hapishanede 30 kişinin kaldığı, bu yüzden bulaşıcı hastalıkların arttığından bahsedilmektedir²⁶.

1913 tarihli bir belgede, mahkûmlardan bir kısmının firar ettiği, iki kişinin yakalandığı ve diğerlerinin de takip edildikleri, ancak hapishane bu şekilde kaldıkça bu tür olayların yaşanmaya devam edeceği, bu yüzden de yeni hapishane yapılmasının zaruri olduğu belirtilmiştir²⁷.

1914 yılında hazırlanan sual varakasinda²⁸ hapishanenin genel durumu ile ilgili bilgi aktarılmıştır. Bu belgeden anlaşıldığı kadarıyla erkekler için henüz müstakil bir hapishane binasının bulunmadığı, Niksar Hükümet Konağı'nın, bodrum katında bulunan üç odanın hapishane işlevi için kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu odalardan birincisi 45 metrekare, ikincisi 20 metrekare, üçüncüsü 21 metrekaredir (Bkz. çizim 1, fotoğraf 1-2).

Hükümet konağının bodrum katında bulunan bu mekânların sağlık şartlarına uygun olmadığı toplam mahkûm kapasitesinin 30 olduğu, mevcudiyetinin ise 14 olduğu kayıtlarda ifade edilmektedir. Ayrıca evraktan tamir ve genişletilmesinin uygun olmadığı ifade edilerek yeni yapılacak olan hapishanenin hükümet konağının arkasında yer alan araziye yapılması önerilmektedir. Söz konusu sual varakasinda kadınlara ait hapishane hakkında da bilgi verilmiştir. Buna göre hükümet konağının arkasında kadınlara ait bir hapishane bulunmaktaydı. Bahse konu bu belgede geçen hapishanenin esasında 14 Aralık 1913 yılında 60 kuruşa kiralanan bir ev olduğu anlaşılmaktadır²⁹. Belgede belirtilen yapı günümüze ulaşmamıştır. Ayrıca belgeden mekânın devlet malı olarak kullanıldığı özel bir adının olmadığı anlaşılmaktadır.

25 BOA, Maliye Nezareti Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti (ML.EEM), nr. 938/5-1.

26 BOA, DH. Hapishaneler Müdüriyeti Mütferrik (MB. HPS.M), nr. 7/68.

27 BOA, DH.MB.HPS, nr. 101/25-5.

28 1912 yılında Dahiliye Nezareti'ne bağlı Hapishaneler Müdüriyeti tarafından, hapishaneler üzerine bir istatistik oluşturulmak üzere sual varakaları hazırlanmaya başlanmıştır. İzahat varakası olarak adlandırılan bu belgeler sayesinde yılda üç kez olmak üzere yoklama cetvelleri alınmış olup kaza hapishanelerine dair düzenli bilgilere ulaşılması bakımından önemi bir çalışmadır. Bkz. Halim Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri (1913-1914)*, s. 27.

29 Halim Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri (1913-1914)*, s.182.

Fotoğraf 1:
Niksar Hükümet
Konağı genel
görünüm (Emel
Şener Boy
Arşivi)

Fotoğraf 2:
Niksar Hükümet
Konağı
(Kaynak: Niksar
Belediyesi
Arşivi)

O dönemde 200 kadar mahkûmun hapis-
hanenin kapasitesinin yetersiz olmasından
dolayı cezalarını evlerinde tamamladıkları
anlaşılmaktadır³⁰. Sivas Mülkiye Müfetti-
şinin 25 Haziran 1914 tarihli raporuna
göre hapishanenin sıhhi açıdan sağlıklı
bulunmaması sebebiyle hükümete ait arsa
üzerine 11.000 kuruş masrafla hapisane
inşası istenmiş bunun 1000 kuruşunun
halktan toplandığı geri kalanının ise vıla-
yet bütçesinden karşılanması talep edil-
miştir³¹. Niksar Hapishanesinin yeniden
yapılmasına dair somut verilere 29 Hazir-
an 1914 tarihli belgede rastlanılmaktadır.
15 Temmuz 1914 tarihli keşif defterinde,
yeniden inşası istenen hapishanenin plan
ve keşif varakası soruşturularak, planda
düzenleme yapılmasının gerekli olduğu
belirtilmiş ve yapılacak düzeltmeler plan
üzerinde verilmiştir. Son düzenlemeler
doğrultusunda ise inşa edilecek hapişa-

30 BOA, DH.MB.HPS.M, nr. 10/52/1-28. Bkz. Yeliz Kantar, *Mekân, Mahkûm ve Memurlarıyla Sivas Vilayeti Hapishaneleri (1868-1918)*, s. 98.

31 BOA, DH.MB.HPS, nr. 38/14/3.

nenin masrafları da belirtilmiştir³². Ancak 1919 yılına kadar hâlen müstakil bir hapishane binasının yapılmadığı ve farklı tarihlerde yapılan yazışmalardan Niksar Hükümet Konağı'nın bodrum katının hapishane olarak kullanılmaya devam ettiği ve sürekli onarım talebinde bulunulduğu anlaşılmaktadır³³.

Özetle, Niksar Hükümet Konağı'nın bodrum katı, kapasitesi ve yaşam koşulları yetersiz olmasına rağmen müstakil bir bina yapılabildiği kadar uzun yıllar hapishane mekânı olarak kullanılmıştır.

Niksar Hapishanesinde Mekân Kurgusu

15 Temmuz 1914 tarihinde düzenlenmiş olan keşif defterine göre, Niksar'da yeniden inşa edilecek olan hapishane binasının plan ve ana cephe çizimi verilmiştir. Belge içerisinde iki proje bulunmakta olup ilk proje üzerinden oda ve cephelerde çeşitli düzenlemeler yapılması talep edilmiştir (Bkz. Çizim 2). İkinci proje ise yapının son hâline aittir (Bkz. Çizim 3). Keşif defterine göre hapishane- nin 17439,63 kuruş masrafla meydana geleceği anlaşılmaktadır. Halkın yardımı ile (ianeten) tedarik olunan 6,494,90 kuruş düşürülerek 10944,73 kuruş tahsili gerektiği ifade edilmiştir³⁴.

Koridor/Sofa Merkezli plan tipolojisine dâhil olan Niksar Hapishanesine ait proje dosyasından yapının tek katlı olduğu anlaşılmaktadır (Bkz. Çizim 2-3). Proje üzerinde herhangi bir tarih bulunmamakta olup içerisinde yer alan diğer evraklardan 15 Temmuz 1914 yılında hazırlandığı düşünülmektedir. Proje, ön cephe görünüşü ve plandan oluşmaktadır. Projenin kim tarafından hazırlandığı belirtilmemiştir. Projenin alt kısmında yer alan ölçeğe göre bir santimetre bir metreye karşılık gelmektedir. Proje üzerinde mekânlar numaralandırılarak işlevleri yazılmıştır.

Tek katlı olarak projelendirilen yapı oldukça sade bir görünüme sahiptir. Bina, 17,60 x 11,80 m. ölçülerinde kuzey-güney doğrultuda uzanan dikdörtgen bir kütleye sahiptir. Yapıya batı cephede yer alan kapıdan giriş sağlanır. İç sofalı plan tipine sahip olan yapı, sofanın iki yanına dizilmiş ve işlevi plan üzerinde tutulan notlar ile belirtilmiş odalardan oluşmaktadır. Bu notlara göre 1 ve 2 numaralı oda-

32 BOA, DH.MB.HPS, nr. 112/55/1.

33 BOA, DH.MB.HPS, nr. 42/11/1.; BOA, DH.MB.HPS, nr. 16/45/3.; BOA, DH.MB.HPS, nr. 17/50/4.; BOA, DH.MB.HPS, nr. 16/23.

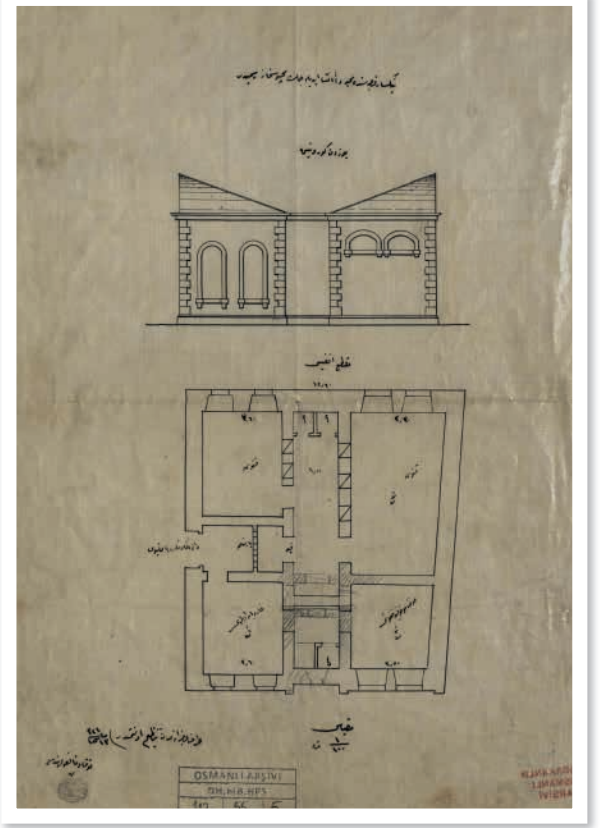
34 BOA, DH.MB.HPS, nr. 112/55/1.

lar koğuş, 3 numaralı oda muvakkat mevkufin koğuşu (nezarethane), 4 numaralı oda gardiyan odası, 5 numaralı oda ise hol/sofa olarak yer almaktadır. Ayrıca sofanın kuzey ucunda tuvalet ve abdesthane (ıslak mekânlar) bulunmaktadır. Koğuş mekânlarının boyutları da çizim üzerinde verilmiştir. 1 numaralı koğuş, 7,40 m ölçülerinde olup hapisanedeki en geniş mekândır. Koğuş kuzeye doğru genişlemekte olup kuzey duvarında iki pencere açıklığına sahiptir. 2 numaralı koğuş 4,60 metre bir uzunluğa sahiptir. 1 numaralı koğuş gibi kuzey duvarında iki pencere açıklığına sahiptir.

Yapının batı cephesinin orta aksında giriş kapısı bulunmaktadır. Giriş holünün doğu duvarında sofaya açılan kapı bir parmaklık ile sınırlandırılmıştır. Giriş holünün güney duvarı üzerindeki kapı ise gardiyan odasına açılır. Gardiyan odasının kuzey duvarında iki pencere açıklığı bulunmaktadır. Doğu duvarındaki kapı ise nezarethane ile ortak kullanılan ıslak mekânlara açılmaktadır. Islak mekânlar için boyuna dikdörtgen formda küçük bir havalandırma penceresi yapılmıştır. Nezarethaneye batı duvarı köşesinden yer alan kapıdan girilmekte olup kuzey duvarında iki pencere açıklığı bulunmaktadır.

Cephe görünüşünden yapının dikdörtgen ve kare formda olmak üzere farklı boyutlarda pencerelere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Pencerelerin üst kısmı basık kemerli silme ile sonlandırılmıştır. Cephenin köşelerinde ve orta kısmında uygulanan köşe taşları cepheye hareketlilik kazandırmıştır.

Keşif defterinde binanın inşa malzemesi, fiyatı ve ücretleri hakkında da bilgi verilmiştir. Buna göre, taş, kireç, kum ve kiremit kullanılarak yapı inşa edilecek, tavan, taban ve çatı kaplamasında ahşap kullanılacaktır³⁵.

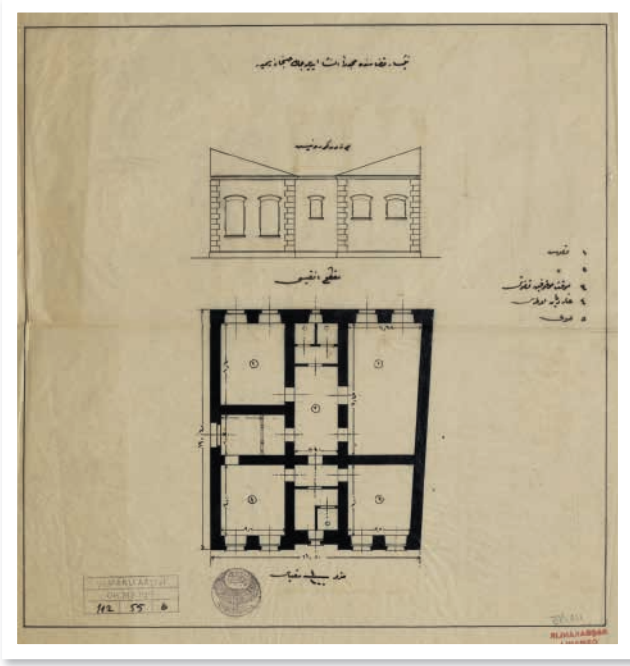
Çizim-2: Niksar Hapishanesi Proje ve Ön Cephe Görünüşü 1. Çizim (Kaynak: BOA, DH.MB.HPS, nr. 112/55/5.).

35 BOA, DH.MB.HPS, nr. 112/55/6-7.

Niksar, 2021
(Niksar
Belediyesi)

Çizim-3: Niksar Hapishanesi Proje ve Ön Cephe Görünüşü Yeniden Düzenlenmiş Hâli (Kaynak: BOA, DH.MB. HPS, nr. 112/55/6.).

desteklemektedir. Mimarisi hakkında bilgi edinemediğimiz yapının bulunduğu yer itibari ile proje için belirlenen mevki ile uyduğu görülmektedir. Günümüzde burada avlulu müstakil bir ev bulunmaktadır.

Niksar Hapishanesi projesi gerek dış görünüşü gerekse iç mekânları bakımından yalın bir mimariye sahiptir. Kapalı bir toplanma alanına sahip olan mekân, Osmanlı döneminde kamu yapılarında görülmekte olup sıkça tercih edilmiştir. 20. yy'da yapıldığı düşünülen hapishane plan özellikleri bakımından, Filibe Hapishanesi Projesi (1859)³⁸, Şam Hapishane ve Karakol binası projesi (1869)³⁹, Antakya Hapishanesi Projesi (1893)⁴⁰, Erikli Hapishanesi Projesi (1901)⁴¹, Söke Hapishanesi Projesi (1904)⁴² ile benzer özellikler göstermektedir.

Yukarıdaki verilerden projenin ne zaman ve ne kadarının hayata geçirildiği tam olarak tespit edilememiş olursa da Niksar Yusufşah Mahallesi'nde, hükümet konağının arka sokağında 1942 yılına kadar varlığını sürdüren bir hapishanenin bulunduğu bilinmektedir. Mahallede uzun yıllar ikamet edenlerden biri olan aynı zamanda Yusufşah Mahallesi Muhtarı olan Aydın beyin verdiği bilgilere göre hapishane tek katlı ve avlulu bir yapı idi. Yapı, 1942 Niksar-Erbaa depreminde ağır hasar görmüş olup kullanılamaz hâle gelmiştir³⁶. Cumhuriyet Arşivinde yer alan çeşitli belgelerden de yapının 1943 yılında yeniden inşası ile ilgili yazışmalar bulunmaktadır³⁷. Bu belge de yapının depremde hasar aldığı fikrini

36 Kaynak kişi Aydın Güney, Niksar-Yusuf Şah Mahallesi Muhtarı, Görüşme Tarihi: 5 Nisan 2022.

37 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), nr. 101/21/13; nr. 103/67/1.

38 Emre Kolay, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Hapishane Mimarisi*, s. 235.

39 Emre Kolay, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Hapishane Mimarisi*, s. 237.

40 Emre Kolay, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Hapishane Mimarisi*, s. 241.

41 Emre Kolay, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Hapishane Mimarisi*, s. 243.

42 Emre Kolay, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Hapishane Mimarisi*, s. 248.

Sonuç

19. yüzyıl genel itibarıyla Osmanlı Devleti'nin büyük sorunlar yaşadığı ve bu sorunları aşmak için birçok ıslahat gerçekleştirdiği bir dönemdir. Bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerçekleştirmek istenen ıslah hareketlerinden biri de hapishanelere ilişkindir. 21 Mayıs 1880 tarihli Memalik-i Mahrusa-yı Şahane'de Bulunan Tevkifhane ve Hapishanelerin İdare-i Dâhiliyelerine Dair Nizamname Layihası adlı tasarı yapılacak ıslahatın çerçevesini oluşturmuştur. Bu çalışma ile kaza, liva ve vilayet ölçeğinde her bir yerleşim yerine birer tutukevi ve hapishane yapılması amaçlanmıştır. Ancak 19. yüzyılın son çeyreği ile Cumhuriyetin kuruluşuna kadar devam eden süreçte devletin yaşadığı iç ve dış meseleler ekonomik sorunları da beraberinde getirmiş ve ıslahat hareketlerini sekteye uğratmıştır. Bu dönemde suç oranının ve çeşitliliğinin artmasıyla hapishane ihtiyacı artmış olsa da yeni hapishane inşa edecek kaynaklar istenilen zamanda oluşturulamamıştır.

Hapishanelerin ıslahı çerçevesinde daha önce müstakil hapishanesi bulunmayan Niksar kazasına da bir bina yapılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Osmanlı arşivinde bulunan belgelerden 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Niksar'da hapishane mekânıyla ilgili sorunların olduğunu ve yeni bina yapılması konusunda çözüm arayışları olduğunu anlayabiliyoruz. Niksar'a yeni hapishane binası yapılmasına dair somut bilgilere 29 Haziran 1914 tarihli belgede ve 15 Temmuz 1914 tarihli keşif defterinde rastlıyoruz. Söz konusu keşif defterinde yapının planı üzerinden bazı düzenlemeler yapılması gerektiği anlaşılmakta ve düzenlemeler doğrultusunda inşa edilecek binanın masrafları belirtilmiştir⁴³. Ancak yine arşiv belgelerinden, Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ağır koşullardan olsa gerek, 1919 tarihine kadar müstakil bir hapishane binasının yapılmadığını ve Niksar Hükümet Konağı'nın bodrum katının bir bölümünün hapishane olarak kullanılmaya devam edildiğini anlamaktayız.

Arşiv belgeleri içerisinde planı da verilen hapishane projesinin uygulamaya konulup konulmadığı tespit edilemese de Yusufşah Mahallesi'nde, hükümet konağının kuzeybatısında 1942 depremine kadar varlığını sürdüren tek katlı ve avlulu bir hapishane binasının bulunduğu bilinmektedir.

43 BOA, DH.MB.HPS, nr. 112/55/1.

Osmanlı Son Döneminde Tokad Karakolhaneleri

DUYGU ATEŞ
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Giriş

Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında emniyet ve asayiş Subaşılar tarafından yürütülüyordu. İstanbul fethi ile birlikte sınırlar genişleyince emniyet ve asayiş için daha kapsamlı bir sistemin kurulması zaruri oldu. Bu nedenle ilk olarak İstanbul çeşitli bölgelere ayrıldı ve her bölgenin güvenliği yeniçeri ağası topcubaşı, cebecibaşı, kaptan-ı derya gibi görevliler tarafından yürütüldü¹.

II. Mahmud döneminde ise Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla emniyet ve asayişte yeni düzenlemeler yapıldı. İlk olarak Seraskerlik kuruldu. Serasker Yeniçeri Ocağı'nın yerine kurulan Asâkir-i Mensûre-i Muhammediye ordusunun başıydı. Serasker aynı zamanda İstanbul'un emniyet amiri olarak görevini yürütmekteydi. Ayrıca bir de 1826 yılında Osmanlı Devleti'nde ilk bağımsız polis gücü olarak nitelendirilen Tomruk isimli birim oluşturuldu².

Sultan Abdülmecid dönemi de asayiş ve güvenlikte yeni bir dönemi başlattı. 1845 yılında Polis nizamnamesi çıkarıldı. 1846 yılında Seraskerlikten bağımsız olarak Zaptiye Müşirliği kuruldu. Sultan II. Abdülhamid döneminde ise 1876 yılında Müşirlik kapatılarak Zaptiye Nezareti kuruldu. 1909 yılında ise Zaptiye Nezareti de kapatılmış yerine Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti kuruldu. Em-

1 Abdülkadir Özcan, "Karakol", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (=DİA)*, XXIV, 430.

2 Abdülkadir Özcan, "Karakol", s. 430.

niyet Umumiye Müdüriyeti daha sonra Dahiliye Nezareti'ne bağlandı. Kurulan Polis Müdürlüğü İstanbul'un güvenliğini üstlenmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra ise Ankara'da Emniyeti Umum Müdürlüğü kurulmuştur³.

Osmanlı Devletinde Kışlalardan İlk Karakol Binalarına

19. yüzyıla kadar Osmanlı Devletinde güvenlikten sorumlu yetkililer karakol binalarında değil kışlalarda ikamet etmekteydi. İlk kez I. Abdülhamid devrinde yapılmış olan Kalyoncu kışlası ve III. Selim döneminde yapılan Humbaracı kışlaları ileride yapılacak olan karakol binalarının birer öncüsü olarak kabul edilmektedir⁴.

II. Mahmud döneminde artık Batılılaşma ve merkezîyetçi anlayışın da etkisiyle yavaş yavaş kışlalar yerini karakol binalarına bıraktı. Sınıflandırma bakımından ise karakollar mahalli ve askeri nitelikte olmak üzere iki grupta ele alınabilir. Mahalli karakollarda zaptiye neferleri bölge güvenliğinden sorumluydu. Askeri nitelikteki karakollarda ise ordudaki askeri birimler burada görev alırdı. Mahalli karakolların bir alt grubunu Nokta ve Süvari karakolları oluşturuyordu. Nokta karakolları halkın kolayca ulaşabileceği basit mimariye sahip yapılarıydı. Süvari karakolları ise şehir içinde kol gezen birlikler için inşa edilen karakollar idi⁵. Bildirinin asıl konusunu oluşturan Tokad karakolhanelerinin de Nokta karakolu statüsünde olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Osmanlı Devletinde karakol ihtiyacını karşılayabilmek için yeni bina inşa etmek yerine bazen kişilere ait hane ve dükkânların kiralanarak karakola çevrilebiliyordu⁶. Örneğin, Boğaziçi'nde Anadoluhisarı'nda tek odalı bir dükkânın zaptiye ikamesi için aylık kırk kuruş bir ücretle kiralandığı bildiriliyordu. Yine Fatma isimli bir kadın sahibi olduğu haneyi karakol olarak kiraya vermiş ve ilgili kuruma gönderdiği dilekçe ile de İstanbul'un Beykoz mevkiindeki Arnavutköy karakolunun birikmiş kiralarının kendisine ödenmesini istemişti⁷. Bu şekilde kişilere ödenen kira bedelleriyle sıfırdan bir inşaat masrafı olmaksızın hane ve dükkânlar birer karakol vazifesi görüyordu.

3 Necla Arslan Sevin, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Başkentinde Polis Teşkilatı ve Karakol Binaları", *Türkler Ansiklopedisi*, XV, 646.

4 Alidost Ertuğrul, "XIX. Yüzyılda Osmanlı'da Ortaya Çıkan Farklı Yapı Tipleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Sayı 13 (2009), C.VII, s. 295.

5 Aynur Çiftçi "Karakol Binaları", *DİA*, XXIV, 432.

6 Aynur Çiftçi "Karakol Binaları", s. 432.

7 Arif Kolay-Duygu Ateş, "Beykoz'un İlk Karakolhaneleri", *Beykoz Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, ed. Hilal Yurdakul, İstanbul 2020, s. 774.

Karakol yapılarının yer almaya başladığı dönem olarak kabul edilen II. Mahmud zamanında bu işlerin daha düzenli yapılabilmesi için 1831 yılında Ebniye ve Hassa Müdürlüğü kuruldu. Böylelikle karakolların yapım ve onarım işleri bu müdürlük tarafından yürütülecekti. Bu müdürlüğün kurulması ileriki yıllarda yapılacak olan karakollarda yabancı ve azınlık mimarlarının görev almasını sağladı. Örneğin Sultan Abdülmecid devrinde saray mimarı olan İsviçreli Gaspere T. Fossati Eminönü Balıkpazarı içinde Limon İskelesi Karakolu adıyla bilinen büyük kâgir karakolun inşaatı için görevlendirildi. Ayrıca Sultan Abdülmecid Üsküdar'da sekiz adet karakol inşa ettirdiği bilinmektedir. Sultan Abdülaziz döneminde ise Süslü (Aziziye) Karakolu Sarkis Balyan'a yaptırılmıştır. II. Abdülhamid döneminde ise Raimondo D'Aronco'nun Galata karakoluna ait 1896 ve 1897 tarihli iki çizimi, Eyüp karakoluna dair bir çizimi ve Nişantaşı Karakoluna ait bir çizimi olmasına rağmen bu projesi gerçekleştirilememiştir. Ancak aynı mimar 1894 yılındaki depremde hasar gören Karaköy'deki Aziziye karakolunu onarmıştır⁸. Ayrıca II. Abdülhamid döneminde Sarıyer-Mesar Burnu Karakolu, Büyükdere Karakolu, Pazarbaşı Karakolhaneleri yapılmıştır⁹.

Sultan Abdülhamid döneminde daha çok bitki ağırlıklı süslemelerin yer aldığı karakol inşaatları yapılmıştır. Üstelik Sultan Abdülhamid ve Mehmed Reşad dönemlerinde yapılan karakollarda tuğra ve kitabe gibi birçok sembollerine yer verildiği bilinmektedir¹⁰.

İstanbul'da bulunan en eski karakol binası II. Mahmud döneminden kalmadır. Otakçılar'da bulunan karakol 1835 tarihlidir. En geç örnek ise 1921 yılından kalma olan Eyüp karakoldur.

Son olarak belirtmeliyiz ki Osmanlı Devletinde karakol inşaatları sadece İstanbul ile sınırlı kalmamış neredeyse vilayetlerin tamamında bu kamu binalarına ihtiyaç duyulmuştur. Örneğin Devletin başkentlerinden biri olan Bursa'da da 1909 itibarıyla on altı adet karakol binası inşa edildiği tespit edilmiştir¹¹.

8 Aynur Çiftçi "Karakol Binaları", s. 432 vd.

9 Nilay Özlü, "II. Abdülhamid Dönemi Topkapı Sarayı Karakolhaneleri: Bilinenler ve Bilinmeyenler", *Toplumsal Tarih*, Sayı 322 (2020), s. 55.

10 Aynur Çiftçi "Karakol Binaları", s. 432.

11 Doğan Savaş, "Bursa'da Osmanlı Dönemi Karakolhaneleri", *U.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 5 (2004), s. 73.

Tokad Karakolhaneleri

Tokad'da Karakolhaneye İhtiyaç Duyulmasının Gerekçeleri

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Tokad Sivas Vilayetine bağlı bir sancak merkeziydi. Burası farklı etnik köken ve dine mensup insanların asırlarca yan yana yaşadığı zengin tarih ve kültür dokusuna sahip bir bölgeydi. Buradaki nüfusu Müslümanların yanı sıra en büyük gayrimüslim kesim olarak Ermeniler oluşturmaktaydı¹². 19. yüzyılda Tokad'da yaklaşık on beş bin Ermeni nüfusu olduğu tahmin ediliyordu¹³

Tokad ve çevresinde azımsanmayacak çoklukta bulunan Ermenilerin bölgedeki yıkıcı-bölücü faaliyetleri ise Berlin Kongresini takriben başladı. 1886 yılında örgütlenmelerine hız veren Ermeniler bölgede bazı gizli ve zararlı birtakım örgütler kurdu. Bu örgütlerin devlet aleyhinde faaliyetleri neticesinde 1894-1895'li yıllarda bölgedeki huzursuzluklar tırmanarak arttı. Artık çevre vilayetler olan Amasya Yozgat ve Merzifon'dan birçok Ermeni Tokad'a gelerek bölge sakinlerini rahatsız ediyor ve asayiş bozuyordu¹⁴. Örneğin 12 Nisan 1892 tarihli bir tezkirede Ermenilerle ilgili bir tezkirede Tokad'da şüphe çekici tavır ve kıyafetli yedi kişiden söz ediliyordu. Bu kişilere tesadüf eseri nereli oldukları sorulmuş kendilerinden bu vilayete mensubu oldukları cevabı alınmıştı. Ancak yazının devamında söz konusu kişilerin giydikleri elbiselerin kürd elbisesi olduğu, dillerinin de burada yaşayan insanlara hiç benzemediği belirtiliyordu. Neticede ise bu kimselerin üzeri aranmış ellerindeki mürur tezkirelerinin de Tokad'dan değil Diyarbakır vilayeti dahilindeki Cizre kazasından alınmış olduğu ortaya çıktı. Kendilerine sorulan sorular neticesinde bu kişilerin Van vilayeti halkından ve Ermeni milletinden oldukları ortaya çıktı. Ayrıca kişilerin verdikleri ifadeler birbiriyle çelişiyordu. Dolayısıyla şeklen ve şemalen de şüpheli görüldüklerinden tutuklanarak detaylı sorgulanmak üzere merkez vilayetine götürüldüler. Yine aynı tezkirenin devamında yardım toplama bahanesiyle beş kişilik Ermeni papazların civar yerlerde gezip dolaştıklarından bahsedilmişti. Sözü edilen kişilerin araştırılması için bir çavuş ve birkaç asker refakatinde gözaltına alındıkları bildiriliyordu¹⁵. Bu olaylar bölgedeki asayiş tehlikeye sokuyor, insanların can, mal ve ırz güvenliğini tehli-

12 Necati Çavdar, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Tokatta Katolik Ermeniler: Demografi ve Ekonomi", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı 60 (2014), s. 5-6.

13 Abdullah Özdağ, "Tokat Sancağında Ermeni Olayları (1890-1900)", *Turkish Studies*, IX/1 (2014), s. 431.

14 Abdullah Özdağ, "Tokat Sancağında Ermeni Olayları", s. 431-432.

15 T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA), Bâb-ı Âli Evrak Odası (=BEO), nr. 478/ 35843 lef 1.

keye düşürüyordu. Ermenilerin bu fesat hareketlerine daha fazla meydan verilmemesi için artık bir şeyler yapılmalıydı. Nihayetinde devlet bölgede emniyet ve asayiş ortamını tesis edecek karakolhaneler açmaya karar verdi ve bu hususta çalışmalara başladı.

Tokad'daki karakolhanelerle alakalı arşivde ulaştığımız ilk belge aslında Ermeni olaylarının devam ettiği 1893 yılına aitti. Bu belgede ilk olarak Ermeniler tarafından meydana getirilecek fesat hareketlerine hiçbir surette müsaade edilmeyeceği bildiriliyordu. Ayrıca bölgede gereken tedbirlerin aldığı, emniyet ve asayişin tesis edildiği ve bu nedenle de şimdilik herhangi bir askeri önleme gerek olmadığı söyleniyordu. Ancak belgenin devamında daha önceden Tokat Zile ve Amasya depolarından ayrılarak Merzifon'a gönderilen yüz elli neferden bahsediliyordu. Bu yüz elli neferin gönderildikleri yerde kaldığı bahsedilen depolarda da kalan yedek subay sayısının yeterli miktarda olduğu bildirildi. Ayrıca bölgedeki var olan yedek subay ve zabtiye ile emniyet ve asayişin sağlanabileceği ifade edildi. Son olarak da belgede söz konusu yedek subay ve polisler için Sivas kasabasından belirtilen mesafe ölçüsünde Amasya ve Tokad'da on altı adet karakolhane inşa edilmek isteniyordu. Yapılması zaruri görülen karakolhane için inşaat masraflarının tahminen yüz bin kuruş olacağı belirtilmişti. Ayrıca karakolhane inşası için ilgili yerlerle yazışmaların yapılarak bu işin çok fazla uzatılmadan bir an evvel gereğinin yerine getirilmesi de önemle vurgulanıyordu¹⁶.

İnşa Edilecek Karakolhanelerde İkamet Edecek Görevli Sayılarının Belirlenmesi

Sivas Amasya ve Tokad'da on altı adet karakolhane inşasına karar verilmesinin ardından bu karakolhanede kalacak memurların sayıları da belirlenmeye çalışıldı. Konuyla ilgili Sivas Vilayetinden çıkan bir telgrafta yapılması düşünülen on altı adet karakolhanenin her yerinde yedek subaylardan onar ve zabtiyeden dört kişinin bulunmasına karar verildi. Ayrıca eğer ihtiyaç olursa sayının artırılabilmesi de belirtildi¹⁷. Ancak bu konu 2 Ocak 1894 tarihli bir başka belgede tekrar değerlendirildi. Bu belgeye göre yapılacak olan on altı adet karakolhanenin her birinde daha önce olduğu gibi yedek subaydan on kişi, zabtiyeden (jandarmadan) dört kişinin buluna-

16 BOA, İrade-Hususi (=İ..HUS), nr. 19/34; BEO, nr. 331/ 24802.

17 BOA, BEO, nr. 335/ 25062 Lef-1.

Tokat Saat
Kulesi.

cağı belirtildi. Ancak bu sefer son kısımda ihtiyaç olması halinde söz konusu karakolhanelerde bir zabıta veya polisin de bulundurulmasına karar verildi¹⁸.

1894 Yılında Tokad'daki Karakolhanelerle İle İlgili Bazı Gelişmeler

Üç Mevki On Altı Adet Karakol

Karakolhanelerde ikamet edecek memurların sayılarının belirlenmesinin ardından inşası planlanan on altı adet karakolun hangi mevkilere kaçar tane yapılacağı konusu gündeme geldi. Bu konuyla ilgili bilgiye ise Sivas Vilayet Müdüriyetinden Seraskerliğe çekilmiş bir telgrafta rastlanılmaktadır. 8 Ocak 1894 tarihli olan bu telgrafa göre inşası düşünülen on altı adet karakolun altı tanesi Sivas Vilayetine yapılacaktı. Geriye kalan ve yapılması planlanan on adet karakolun da beş tanesi Amasya'ya beş tanesinin ise Tokad'a yapılacağı ifade edildi¹⁹. Konu ile ilgili 13 Ocak 1894 tarihli belgede de inşaatın belirli mevsimlerde yapılabileceği bu nedenle karakolhane inşaatlarının önce Amasya onu takiben Tokad'da sonra da Sivas'ta yapılacağı belirtiliyordu. Ayrıca inşaat masrafların da yüz bin kuruş olduğu bu paranın bir an evvel gönderilmesi Dahiliye Nezaretine yazılan yazıyla bildirildi²⁰. Sonuç olarak ise yüz bin kuruşa yapılması planlanan bu karakolların masrafları doksan yedi bin dört yüz yirmi sekiz kuruş olarak hesaplandı²¹.

Karakolhanelerin İnşaat Masraflarının Ödenmesiyle İlgili Sorunlar

Kaçar adet karakolun hangi bölgeye yapılacağı ocak ayında kararlaştırılmasına rağmen 7 Temmuz 1894 tarihli bir belgede inşaatların masraflarına dair sorunlardan bahsediliyordu. Buna göre Sivas, Amasya ve Tokad'da inşa edilmek üzere içlerinde yedek subayların, zaptiye (jandarma) ve polislerin kalarak asayişin sağlanmasının amaçlandığı, on altı adet karakolun inşaat masrafları halen karşılanmamıştı. Üstelik karakolların inşa edileceği zamanlar mevsimsel şartlar bakımından da son derece sınırlıydı. Yani inşaatlar sadece belirli zaman aralıklarında yapılabilirdi. Bu

18 BOA, BEO, nr. 338/ 25287 lef 2.

19 BOA, BEO, nr. 340/255443 lef 1.

20 BOA, Dahiliye-Mektubi Kalemi (=DH.MKT), nr. 189 /59 lef-8.

21 BOA, DH.MKT, nr. 2498/ 40 lef-1

nedenle inşaat masrafları için belirlenen yüz bin kuruş acilen havale edilmeliydi²². Gerekli ücretin ödenmesi için pek çok yazışma yapıldı. Söz konusu 17-25 Temmuz 1894 tarihli yazışmalarda yine bir an önce ücretin vilayete tesviyesi vurgulanırken inşaat mevsiminin geçmesine bakılmaksızın acilen karakolhanelerin inşaat ve ikmaline başlanması söyleniyordu²³. Aynı konuyu içeren Dahiliye nezaretine yazılan yazıda ise inşa edilecek karakolhaneler için gerekli olan yüz bin kuruş meblağın ilgili vilayete bir an evvel gönderilmesi ve tutarın dahiliye tahsisatından ödenmesi vurgulanmaktaydı²⁴. Gereğinin yapılmasına dair irade ise 29 Temmuz 1894 tarihinde çıktı. Ancak masrafların karşılanmasıyla ilgili bir türlü olumlu gelişme sağlanamadı. Bu konudaki en büyük sorun masrafların hangi kalemden karşılanacağıydı. Daha önce karakolhanelere dair masrafların dahiliye kaleminden ödenmesine karar verilmişken 9 Eylül 1894 tarihli bir yazıyla her dairenin kendisine ait masrafı ödemekle mükellef olduğu bununla beraber karakolhanelerin inşaat ve tamirat masraflarının ödenmesi hususunda dahiliye bütçesinde karşılığının olmadığı bildirildi. Dolayısıyla inşaat masraflarının nizamiye hazinesinden ödenmesi hususunun Seraskerliğe bildirilmesine karar verildi²⁵.

1898 Yılında Tokad'daki Karakolhanelerle İlgili Gelişmeler

30 Temmuz 1898 tarihinde Sivas Vilayetinde gelip gidecek olan postalar için posta güzergahlarında birbirlerine dörder saat mesafede içlerinde jandarmaların ikamet edeceği karakolhane yapılması meselesi gündeme geldi Buna göre merkez sancağı dahilinde dokuz, Amasya'da dört Tokad ve Karahisar-ı Şarki'de ikişerden dört adet olmak üzere toplamda on yedi adet karakolhane inşa edilecekti. Ayrıca eskiden mevcut iki karakolhanenin de tamir zamanı gelmiş olduğundan bunlardan beşinin inşaat ve tamir süreçlerinin asaleten geriye kalan on dördünün de kurulacak komisyonlarca yürütülmesi kararı alınmıştır. Söz konusu karakolların keşifleri sonucunda masraf tutarı olan yüz otuz yedi bin yedi yüz yirmi bir kuruşun Umum Jandarmanın bin üç yüz on dört senesi bütçesine dahil olan taşra inşaat ve tamirat tertibinden ödenmesine karar verildi ve gereğinin yapılması uygun görüldü²⁶.

22 BOA, İ.HUS, nr. 26/8.

23 BOA, İrade-Askeri (=İ.AS), nr. 9 /17 Lef 1, lef 3.

24 BOA, DH.MKT, nr. 271/56.

25 BOA, BEO, nr. 478/ 35843 lef-4.

26 BOA, İ.AS, nr. 25/62 lef- 2.

1914 Yılında Tokad'daki Karakolhanelerle İlgili Gelişmeler

1914 yılında ise Tokad'da karakol için yeni bir bina kiralandığını görüyoruz. Buranın senelik kirası altı yüz kuruştur. Burada hizmette bulunan Polis için bu binanın son derece dar bir alana sahip olduğu, burada rütbe bakımından birbirinin üstü ve altı olan memurların bu dar alanda bir arada bulunduğu ifade edilmişti. Ayrıca burası biri yatak odası bir komiser muavini odası bir de muamelat-ı resmiye dairesi olmak üzere üç odadan oluşuyordu²⁷.

1914 yılındaki diğer bir gelişme de Tokad belediyesine ait olduğu bilinen ve 1896 yılından beri polis- jandarma ikameti için kullanılan Tahtakale Çarşısındaki belediye binasıyla ilgiliydi. Kayıtlarda buranın kira bedelinin hiçbir surette ödenmediği hatta son günlerde artık buranın tamire muhtaç ve içinde barınılmayacak hale geldiği ifade ediliyordu. Yani burası harabeye dönmüştü. Ayrıca burada ikamet eden jandarmanın da polise yardım amacıyla bölgede bulunduğu bu nedenle kira bedeline ortak olmadığı belirtildi. Dolayısıyla artık bu sebeplerle buranın kiralanmasının da zaruri olmadığı bildiriliyordu Mevcut sözleşmenin iade edilerek hiçbir şekilde burada bir tamirat yapılmamasına karar verildi.²⁸

Son olarak Tokad'daki karakolhanede bulunan santral, masa makinesi ve sair telefon levazımını gösteren cetvelden²⁹ çıkardığımız sonuçlar aşağıdadır:

CİNSİ	MİKTARI
Santral	1
Duvar makinesi	4
Masa makinesi	1
Çift pil	6
Numaratör	2
TOPLAM	14

27 BOA, Dahiliye-Emniyet Umum Müdürlüğü, Muhasebe Kalemi (=DH.EUM.MH), nr. 78 / 95.

28 BOA, DH.EUM.MH, nr. 80/60 lef 2.

29 BOA, Dahiliye-Emniyet Umum Müdürlüğü, Memurin Kalemi (=DH.EUM.MEM), nr. 121/15.

Sonuç

Osmanlı devletinde klasik dönemde asayiş işleri subaşılar tarafından yürütülüyordu. İstanbul'un fethiyle beraber sınırlar genişleyince güvenlik işleri için daha kapsamlı bir yapı oluşturulmalıydı. Bunun için ilk olarak İstanbul bölgelere ayrıldı ve her bölgenin güvenliğinden yeniçeri ağası, topcubaşı, cebecibaşı, kaptan-ı derya gibi görevliler sorumlu tutuldu. Çok başlı şekilde uzun süre yürütülen bu yapı II. Mahmud'un yeniçeri ocağını kaldırmasının ardından tekrar düzenlendi. İlk olarak yeni kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun başı olarak bilinen Seraskerlik oluşturuldu. Serasker aynı zamanda İstanbul'un emniyet amiriydi. Daha sonra bir de Osmanlı Devletinde ilk bağımsız polis gücü olarak nitelendirilen Tomruk isimli bir birim oluşturuldu.

Sultan Abdülmecid döneminde ise 1845 yılında Polis nizamnamesi çıkarıldı. 1846 yılında Seraskerlikten bağımsız olarak Zabtiye Müşirliği kuruldu. Sultan II. Abdülhamid döneminde bu müşirlik kapatılarak Zabtiye Nezareti kuruldu. 1909 yılında Zabtiye Nezareti de kapatılarak yerine Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti kurulmuş, buraya bağlı olarak bir de Polis Müdüriyeti oluşturulmuştu. Emniyet Umumiye Müdüriyeti de daha sonra Dahiliye Nezaretine bağlanarak Polis Müdürlüğü adı altında İstanbul'un güvenliğini üstlenmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra ise Ankara'da Emniyeti Umum Müdürlüğü kurulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde emniyet ve asayişle alakalı yenilik ve düzenlemelerin yanı sıra başlangıçta askerin ikameti için kullanılan kışlalar özellikle II. Mahmud döneminden itibaren yerlerini karakolhane yapılarına bırakmıştı. Osmanlı Devleti'nde ilk karakolhane II. Mahmud döneminde yapılmış olup Otakcılar mevkiindeydi. Bu dönemde yapılan karakolhane yapıları son derece küçük ve plansızdı. İlerleyen dönemlerde ise yabancı mimarların da etkisiyle son derece ilgi çekici pek çok karakolhane inşa edildi.

Osmanlı döneminde Sivas'a bağlı Tokad'da ise 1890'lı yıllarda karakolhanelerle ilgili verilere ulaşıyoruz. Özellikle bu dönem Tokad'daki Ermeni olayları sebebiyle bölge halkı büyük sorunlar yaşamaktaydı. Zaten karakolhaneler de kaos ortamından kurtulmak amacıyla açılıyordu. Neticede yaptığımız araştırmalarda 1893 yılında Sivas Tokad ve Amasya'da on altı adet karakol yapılması planlandığını tespit ettik. Bu karakolhanelerin altı tanesi Sivas'a beşer tanesi de Amasya ve Tokad'a yapılacaktı. Bu karakolların tahmini masrafı ise yüz bin kuruştur. Asıl

sorun ise bu karakolhane masraflarının hangi bütçeden karşılanacağıydı. Bu konuda pek çok yazışma yapılmış olup masrafların nizamiye bütçesinden karşılanmasına karar verildi. Karakolhane inşaatındaki önemli bir husus da inşaat mevsiminin geçirilmemesi ve bir an evvel bu karakolhanelerin yapılmasıydı. 1893'teki bu girişimden sonra 1898'e kadar herhangi bir gelişme elde edilemezken 1898 yılında Sivas Vilayetinde gelip gidecek olan postalar için posta güzergâhlarında birbirlerine dörder saat mesafede içlerinde jandarmaların ikamet edeceği karakolhane yapılması gündeme geldi. Buna göre merkez sancağı dahilinde dokuz, Amasya'da dört Tokad ve Karahisar-ı Şarki'de dört adet olmak üzere toplamda on yedi adet karakolhane inşa edilmesi hususuna karar verilmişti. Ayrıca eskiden mevcut iki karakolhanenin de tamir zamanı gelmiş olduğundan bunlardan beşinin asaleten geriye kalan on dördünün de kurulacak komisyonlarca yürütülmesi kararı alındı. Bu karakolhanelerin de masrafı yüz otuz yedi bin yedi yüz yirmi bir kuruştur. Bu tutarın da Umum Jandarma bütçesinden karşılanacağı bildirildi. 1914 yılında ise belediyeye ait kiralanan yerle ilgili bilgilere ulaşıldı. Arşiv belgelerine göre kirası altı yüz kuruş olan bina üç odalı ve küçüktü. Son olarak yaptığımız tespit ise Tahtakale'deki belediye binasıyla ilgilidir. Ayrıca Tokad'daki karakolhanede kullanılan eşyanın bir örnek listesi de tablo olarak sunulmuştur.

Feda-yı Nefsdan Tehcire Tokat ve Çevresinde Ermeni Olayları

DR. ÖĞR. ÜYESİ İBRAHİM AYKUN
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Tokat'ta İlk Ermeni Örgütlenmesi: Feda-yı Nefs

Fransız İhtilali'nin getirmiş olduğu milliyetçilik fikri Osmanlı devleti içerisindeki içerisinde bulunan Ermenileri de etkilemiştir. Tokat'ta bilinen ilk Ermeni örgütlenmesi "*Feda-yı Nefs*" adlı yapılanmadır. Bu örgütün içerisinde bulunan pek çok kişi yakalanmış ve tutuklanmıştır. Böyle bir cemiyetin varlığının haber alınması üzerine, üye oldukları gerekçesiyle on altı kişi yakalanarak tutuklanmış ve evlerinde ele geçirilen zararlı yayınlar incelenmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir. Tutuklanan şahıslar bir süre sonra serbest bırakılmış ise de, serbest bırakıldıktan sonra Samsun'a giden Paspanyan Kigork'un Marsilya'da bulunan ve fikri yönden Ermenileri Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmaya çalışmanın yanında, Osmanlı Devleti aleyhinde bir takım zararlı neşriyatta bulunan Mıgırđıç Portakalyan'ın¹ yetiştirmelerinden ve adı geçen cemiyetin en önemli üyelerinden birisi olduğunun anlaşılmıştır. Bu şahsın, her nerede bulunursa, tutuklanarak Sivas'a gönderilmesi hususu Canik Mutasarrıflığı'na yazılmıştır.

Daha sonra zanlıların ifadelerinden ve tercüme edilen delillerden, on altı şahıstan on bir tanesinin "*Feda-yı Nefs namıyla böyle bir gizli cemiyet kurdukları ve halkı Osmanlı Devletine karşı tahrik ve teşvik*" ettikleri anlaşılmıştır².

¹ Mıgırđıç Portakal'yan, Osmanlı Devleti tarafından yurtdışına eğitime gönderilen ve döndükten sonra Ziraat Bankası Müdürlüğüne atanan Mikael Paşa'nın oğludur. Mıgırđıç bir ara Tokat'ta öğretmenlik yapmıştır (Y. Atıla Şehirli, *Osmanlı Devleti'nde İhtilalci Ermeni Cemiyetlerinin Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler*", *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, haz. İdris Bal-Mustafa Cufalı, Ankara 2003, s. 259)

² Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Müttevvi Maruzat (Y. MTV), nr. 30/74; Y.PRK.DM. nr. 2/59

Feda-yı Nefs Cemiyetinin ortaya çıkmasından sonra Tokat'ta Ermeniler arasında, Feda-yı Nefs zanlılarını destekleyenler ile zanlıları ihbar edenler şeklinde bir kutuplaşma oluşmuştur³. Bu kutuplaşmaya Tokat Ermeni Piskopos vekili de karışmış ve Patrikhane tarafından görevinden alınarak Rahip Sahak vekil olarak gönderilmiştir. Feda-yı Nefs taraftarları Sahak'ı desteklerken, diğer taraf da bu şahsın asaletinin tasdik edilmesi halinde Tokat'ta yatıştırılan Ermeni karışıklığının tekrar alevleneceği ve asaletinin tasdik edilmemesi uyarısında bulunmuşlardır⁴. Tokat Mutasarrıflığınca da onaylanmış bu talepler doğrultusunda, hükümetçe güven duyulmayan bir Rahibin murahhaslık görevinde bulundurulması uygun olamayacağından, bunun değiştirilerek yerine ülke menfaatlerini koruyacak birisinin tayin edilmesi hususu, Adliye ve Mezahib Nezareti'ne bildirilmiş ve görüş istenilmiştir⁵.

B- Hınçak Komitesi ve Tokat Şubesi

Hınçak, Avadis Nazarbeg ve eşi Maro tarafından bir gazete olarak kurulmuştur. Daha sonra da Hınçak komitesi olarak siyasi bir birlikteliğe dönüşmüştür. Önce İsviçre'de kurulmuş sonra da merkezini Londra'ya kaydırmıştır⁶. Osmanlı devletindeki ilk teşkilat İstanbul'da açmış diğer illerde de şubeler açılmıştır. Merzifon da şube açılmıştır. Buranın tercih edilmesinin sebebi burada Amerikan kolejinin bulunmasıydı. Tokat ve çevresinde, Hınçak komitesi tarafından tahrik ve örgütlenen Ermeniler, Merzifon Amerikan Koleji'nden de ciddi şekilde yardım almışlardır.

Merzifon'da ki şubeye bağlı olarak da çevre yerleşim yerlerinde şubeler açılmıştır. Merzifon'daki şubenin reisi ve çevre illerdeki örgütlenmenin etkili iki ismi Amerikan kolejinde öğretmen Kayayan ve Tomayan'dı⁷.

12 Şubat 1888 tarihli yazı

3 1864 Ermeni Nizamnamesinin uygulanıp uygulanmadığını araştırmak için 1877'de Sivas'a gönderilen Boğos Natanyan da Ermeniler arasındaki bölünmenin olduğunu doğrulamaktadır ve buna Portakalyan'ın sebep olduğunu belirtmektedir. Boğos Natanyan, *Sivas 1877*, yay. haz. Arsen Yarman, İstanbul 2008, s. 20.

4 BOA, Sadaret-Mektubi-Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT. MHM) nr. 469/44. 17 Mart 1888 tarihli Sivas valisinin yazısı.

5 BOA, Y MTV. 30/37. 1 Şubat 1888 tarihli yazı.

6 Mehmed Hocaoğlu, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, İstanbul 1976, s. 159.

7 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. 464.

1. a. Tokat Şubesinin İdari Yapısı

Hınçak Komitesi Osmanlı Devleti içerisinde Ermenileri örgütlemiş ve devlet aleyhine silahlı pek çok terör eyleminde bulunmalarını sağlamıştır. Tokat'ta Ermeniler hakkında tahkikat derinleştirildikçe Hınçak komitesinin varlığı ortaya çıkmıştır. Bu yapılanmanın ortaya çıkmasından sonra Tokat'ta açılan şube hakkındaki bilgiyi, yakalanan zanlıların vermiş oldukları ifadelerden çıkarabilmekteyiz. Yapılan aramalarda “*Hınçakyan Sosyalist İltılal Tarafdaranının Tokad Şubesine Mahsus Programı*” adıyla bir nizamname bulunmuştur⁸.

Zanlı ifadelerinden komitenin Yönetim Kurulu'nun şu şahıslardan oluştuğu anlaşılmıştır.

1. Cemiyetin reisi Çilehane Mahallesinden Avukat Nazaryan Kigork
2. Soğukpınar Mahallesinden Kılıçoğlu Agop
3. Türbe-i Kebir Mahallesinden Dırdıryan Serkis
4. Yaşmeydan Mahallesinden Dülgeryan Kigork
5. Kaya Mahallesinden Arabyan Artin

Ayrıca el yazısı ile hazırlanmış bir talimat-namenin ve bir de mühürünün olduğu ifadelerde bahsedilmiştir. Bir zanlı komite mühründeki yazıda “*Hınçakyan Kosakısyon Sosyalizme*” ibaresi bulunduğunu⁹, başka bir zanlı da “*Hınçakyan Kosakısyonun Tokie Kavarin (Tokat Sancağı Hınçakyan Şirketi)*” yazısının bulunduğunu söylemiştir¹⁰. Bundan iki mühür kullanıldığı anlaşılabilir.

Tespit edilen diğer görevliler ve görevleri hakkında şu bilgiyi verebiliriz.

Komitenin katiplik işleri Nazaryan Kigork, Sandık Eminliği de Kılıçyan Agop tarafından yapılmaktaydı. Silahlar Keşiş oğlu Kigork ve Çetin oğlu Dikran tarafından korunmaktaydı. Silahları Sarıgüllük mahallesinden Tekfur oğlu Kundakçı Kör Artin tamir ediyordu. Cemiyetin Tokat dışı ile haberleşmesi de Kaspar tarafından yürütülüyor, komite toplantıları haftada bir kere Kaspar'ın oturduğu konakta yapılıyordu¹¹. Bundan da Hoca Kaspar'ın komitede sözü geçen önemli bir şahıs olduğu anlaşılmaktadır.

8 BOA, Yıldız Esas Evrakı (YEE), nr. 99/15.

9 BOA, YEE, nr. 98/5 Niksarlı Hacı Agop'un 20 Eylül 1894 tarihli ifadesinden.

10 BOA, YEE, nr. 98/5 Niksarlı Hacı Agop'un 20 Eylül 1894 tarihli ifadesinden.

11 BOA, YEE, nr. 98/5 Kazal oğlu Karabet'in 10 Eylül 1894 tarihli ifadesinden

Komite hakkında devlet yetkililerine bilgi sızdırdığından şüphelendikleri Ermeni asıllı Doktor Jozef'in öldürülmesinden dolayı tutuklanan Çulha oğlu Kirkor, komitenin yapılanmasının çözülmesinde önemli rol oynamıştır. Kirkor'a göre komitede askeri rütbe sistemi kullanılmıştır. Çavuş, mülazım, yüzbaşı, binbaşı gibi rütbelere sahip zabitan bulunmaktaydı. Komitede zabitan ve neferatın birbirlerini tanıması yasaktı¹². Niksarlı Hacı Agop da ifadesinde, bir onbaşının sorumluluğu altında bulunan neferin bile diğerini tanımadığını ve daima birbirlerini araştırdıklarını söylemiştir¹³.

Hınçak Komitesi silahlı eylemi benimseyen bir örgüt olduğu için silahlanmaya önem verilmiş silah temini yoluna gidilmiştir. Tokat'ta da silah elde etme çalışmaları yapılmıştır. Tokat'ta öğretmenlik yapan Niksarlı Arşavir, komite üyelerinden Niksarlı Hacı Agop'dan silah istemiştir. Agop'a, "*Niksarda martini tufengi çok bulunur. Bana bir martin bulup gönder*" demiş, o da 30 fişengi ile 4 martini tufengi bularak Tokat'a götürüp Arşavir'e teslim etmiştir. Hacı Agop alınan ifadesinde Sivas'tan 93 martini alınarak Tokat'a getirildiğini Arşavir'den duyduğunu söylemiştir¹⁴.

Tokat'a bağlı yerlerde de örgütlenme yapılmıştır. Belli bir sayıda Ermeni yaşayan Niksar'da da yapılanmaya gidilmiştir. Niksar yapılanmasının mimarı aslen Niksarlı olup Tokat'ta Ermeni okulunda öğretmenlik yapan Güdekyan Arşavir'di. Bu iş için Keşiş oğlu Hacı Agop görevlendirilmiştir. Hacı Agop'a, Arşavir ve Arabyan Artin Niksar'a Hacı Mercan'a verilmek üzere mektup göndermek istediklerini götürüp götürmeyeceğini sormuşlar, o da götüreceğini söylemiştir. Eski Bekçilik'te kolunda beyaz işaret bulunan şahıstan büyük bir zarfı alıp Niksar'a götürmüştür. Agop ifadesini şöyle sürdürmüştür: "*Götürüb akşam ezanı zamanı bizim eve Mercan'ı çağırıp verdim. Alıp gitdi. İki gün sonra bir Pazar günü çarşıda Mercan'a tesadüfle bizim hanemize girdik ve Mercan, Amasyalı Dökmeciyen oğlu Nişan, Sivashlı Bakırcıyan oğlu Dikran, Amasyalı Makri'yi alıb getirmişti. Burada Tokat'dan gelen mektub açılmış, zarfın içerisinde bir talimat, 3-4 komiteye mahsus mühür ile mühürlü kağıt çıkmıştı. Bir de Mercan'a hitaben yazılan mektub çıkmıştı. Talimatda komitenin nasıl kurulacağı ve nasıl hareket edeceklerine dairdi. Mercan'a yazılan mektub da komiteyi kurma çalışmalarına dairdi*"

12 BOA,YEE, nr. 98/14 Çulha oğlu Kirkor'un 18 Mart 1894 tarihli ifadesinden.

13 BOA,YEE, nr. 98/5 Niksarlı Hacı Agop'un 20 Eylül 1894 tarihli ifadesinden.

14 BOA,YEE, nr. 98/5 Niksarlı Hacı Agop'un 20 Eylül 1894 tarihli ifadesinden.

Bir hafta sonra Mercan'ın dükkanının önünden geçerken Agop'u çağırarak Tokat'a gidip gitmeyeceğini sormuşlar, o da 2-3 gün sonra gideceğini söylemiştir. Daha önce Tokat'tan gelen kağıtları imzalamışlar, kendisine vermişlerdi. O da aldığı mektupları Tokat'a gittiğinde Arşavir'e teslim etmiştir¹⁵.

b. Üyelik Yöntemleri

Çulha oğlu Kirkor veled-i Artin'in cemiyete üyelik kaydı ile ilgili verdiği ifadesinde, Kahraman oğlu Simon tarafından Amasya'dan gelen beş adamın huzuruna çıkarıldığını, bunların içerisinde Çakıcı'nın oğlu Ermenak, Sivashlı Hemparsun ve Kürekçi Mıkır'ı tanıdığını, diğer ikisini tanımadığını söylemiştir. Tanımadığı bu iki kişinin Rus kıyafetli olduğunu ve makamlı şahıs oldukları hallerinden anladığını ifade etmiştir. Birkaç gün sonra Topal oğlu Simon'un evinde yapılan ikinci toplantıda Rus kıyafetli şahıslardan birisinin *"Biz İngiliz ve Rusya devletleri gibi iki devletin temin-i sahabet ve siyanetinde bulunuyoruz. Bununla beraber birçok muavenet ve teshilatlarına dahi mazhar oluyoruz. Vatanlarımızı Türk idaresinden kurtarmak için birçok esliha ve martini ve toplar mevcuttur"* ifadesini kullandığını, kasaları olduğunu, bu kasaya millet tarafından para verildiğini, ileride hapse girer ise kendisine ve ailesine sıkıntı çektirmeyeceklerini belirttikten sonra bu hususları başka kimseye söylememesini, aksi takdirde arkadaşları tarafından mahv ve telef edileceği tehdidinde bulunduğunu söylemiştir¹⁶. Komitenin üye sayısı hakkında Kirkor *"Öyle zannediyorum ki bugün Tokat'ta cemiyet-i müfsideye dahil olmadık Ermeni yoktur"* bilgisini vermiştir ki bu komitenin Tokat'ta ne kadar etkili olduğunu göstermektedir¹⁷. Hınçak komitesinin köylerde de üyeleri olduğu ifadelerden anlaşılmıştır¹⁸.

Merzifon Hınçak Komitesinin reisi olduğu belirtilen Tomayan, sekreteri Kaya-yan ve Protestan vaizi Mardirus çevre vilayet ve sancakları dolaşırken Tokat'a da gelmişlerdir. Tokat'ta halka vaazlar şeklinde konferanslar vermişlerdir¹⁹. Bu vaazlardan birisine katılan Suiçmez mahallesinden Fındık şöhretli Kirkor veledi Mıkır şu bilgileri vermiştir. Mıkır ifadesinde *"Efendim geçen sene bahar fashn-*

15 BOA, YEE, nr. 98/5 Niksarlı Hacı Agop'un 20 Eylül 1894 tarihli ifadesinden.

16 BOA, YEE, nr. 98/14 Çulha oğlu Kirkor'un 18 Mart 1894 tarihli ifadesinden.

17 BOA, YEE, nr. 98/14 Çulha oğlu Kirkor'un 18 Mart 1894 tarihli ifadesinden.

18 BOA, YEE, nr. 98/5 Kazal oğlu Karabet'in 7 Eylül 1894 tarihli ifadesinden.

19 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. 464-465.

da Gökçe oğlu Bedros'un mahdumu Karabet ile Kulaksız oğlu Vahan, Kirkor (ve) Ermenak'ın sesini işittinmi diyerek beni Katolik milletinden ve şimdi mahbusda bulunan Dikran ile Protestanların ibadethanesine gittik. Orada Badoylu yani vaaz Kaspar orada mevcut olan cemaate vaaz ediyor idi. Kaspar indi. Sonra şimdi burarlarda göremiyorum, kırca sakallı, uzunca boylu, kalınca lisanın da biraz rekâket var Protestan imiş, birisi vaaz makamına çıktı. "Milletin ayrısı gayrısı olmaz. Hepimiz İsa kuluyuz, ittifak edelim Türklerin ellerinden kurtulalım. Adam başına ikişer üçer lira vergi veriyorsunuz. Bundan halas olun. Üç gurusu kazanur iseniz iki gurusunu bıçak ve silah mübaya'asına tahsis ediniz" gibi sözler söyledikten sonra merkurat Karabet ve Vahan beni alub Protestanların bağçesine çıkardı. O sırada Uncu Kasap oğlu Kirkor taşrada dolaşüyor idi. Sual ettim. Bu bizim hafiyemiz dediler. Bahçeye vardık. Jozef'in katli maddesinde dolayı şimdi hapisde bulunan Dikran oturmuş önünde masa ve üzerinde yazı takımı ve bir de yazılı büyücek kağıt var idi. Merkur Dikran "Seni bunlar münasib görmüşler, sen de bu kağıda ismini yaz" dedi. Ne için dediğimde "Vaiz ve nasihati işitmedin mi? Bize martin gelecek sana martin ve elbise yaparız dediler. Eğer yazılmaz isen hakkında fena olur, işini bitiririz" dediler. Ben de şimdi param yokdur, yazılamam Köye gideceğim. Hele geleyim de gelince bakalım diyerek oradan savuşdum"²⁰ diyerek Tokat'ta Ermeniler arasında yapılan çalışmalarını ortaya çıkarmıştır.

Komitenin üye kaydının artırılmasında nasıl bir yol izlendiği Mıkır'ın şu ifadelerinden anlaşılmaktadır: "Bundan bir buçuk mâh sonra bu Karabet ile Vahan beni handa yanlarına çağurub sen yazılmadın, biz sana birşey etmez isek yapanlar çok olur, seni öldürürler" dediler ise yine muvafakat etmedim. Bundan ongün sonra yine Ali Paşa Camii Şerifi civarında Katolik Dikran'la Keşiş oğlu Kigork ki şimdi mevkufdur, işte merkur, sen ne için ismini yazdırmadın" deyince "korkarım" dedim. Dikran da "kimseden korkma, benden kork" diyerek belindeki kamayı gösterdi. Orada müteveffa Apul çavuş gazine olduğundan şimdi ona müracaat ederim dediğimde "Cehennem ol git belanı bulun" deyüb kendileri de savuşub gittiler. Ben de Apul Çavuşa birşey söylemeyerek savuşub gittim"²¹.

20 BOA, YEE, nr. 98/5. Kirkor veledi Mıkır'ın 23 Eylül 1894 tarihli ifadesinden.

21 BOA, YEE, nr. 98/5. Kirkor veledi Mıkır'ın 23 Eylül 1894 tarihli ifadesinden.

c. Parasal Kaynakları

Komitenin, silah ve diğer ihtiyaçları, üyelerin aidatları ile zenginlerden tehditle alınan paralardan sağlanmaktaydı. Para toplamada tercih edilen yöntem tehditti. Ferhad oğlu Kirkor, Para istenilip istenilmediği sorusunu *“Efendim bendenizden şahsen bir kimse para istemedi. Yalnız tahminen bundan bir sene evvel Sulusokak’daki mağazama vardım ki mağazanın penceresinden içerüye Ermeniyyü’l-ibare ve imzasız bir mektub bırakılmış. Aldım okudum. Münderecatı “senden elli lira matlub ediyoruz. Asla müddet geçürmeyesiniz. Hemen bu elli lirayı vereceksin. Eğer vermez ve bu sırrı kimseye haber verir isen seni öldürürüz, ururuz, keseriz. Bu akçeyi kumpanyaya vereceksin” ibarelerinin yazılı olduğu cevabını vermiştir.Kirkor bu mektuptan sonra aynı konuyla ilgili olarak birkaç mektup daha almıştır. Bunlarda da “evvelce meclise yetmiş beş lira tensib etmiş idik. Senin böyle şeylere mugayir hallerinden dolayı yirmibeş lira da ceza-yı nakdiye olarak zam etdik. Yüz lira vereceksin” diye istenilen meblağ artırılmış, sonra aldığı başka bir mektup konusunda da şunları söylemiştir. Bundan tahminen iki üç ay sonra da yine evvelki mektubu bulduğum yerde bir mektub gördüm, okudum. Onun mealinde de “evvelce sana yüz lira demiş idik. Şimdi senin bu yüz lirayı veremeyeceğini tasdik etdik. Şimdilik elli lirayı ver de baki, kalan elli lira için bir karar veririz. Egerçi vermez isen seni şöyle asarız böyle keseriz”²².*

2. Komitenin Gerçekleştirdiği Eylemler

Ermenilerin Merzifon’da Amerikan Koleji’nde yardımlarıyla ürettikleri fesat tohumlarını çevre yerleşim merkezlerine de ekmeye başladılar. Tokatta bu merkezlerden bir tanesiydi. Canik Mutasarrıfı tarafından gönderilen bir yazıda Amasya ve Merzifon’da faaliyet gösteren Ermeni çetelerinin merkezlerini Tokat ve Sivas’a kaydırarak, Yozgat olayları gibi Sivas’ta da olaylar çıkarmak teşebbüsünde bulunacakları yolunda bir muhbirden bilgi alındığından bahsederek uyarıda bulunulmuştur²³.

a. Doktor Jozef’in Öldürülmesi

Komite Tokat’ta birkaç silahlı eylem gerçekleştirmiştir. Doktor Jozef’in öldürülmesi bunlardan birisidir. Hınçak komitesi hakkında şehrin idarecilerine bilgi verdiği zannıyla öldürülmüştür.

22 BOA, Y.EE, nr. 98/9. Ferhad oğlu Artin’in 3 Eylül 310/ 15 Eylül 1894 tarihli ifadesinden

23 BOA, Y. PRK, BŞK, nr. 35/46. Canik Mutasarrıfının 5 Mart 1894 tarihli yazısı.

Yukarıda Komitenin çözülmesinde verdiği bilgilerle önemli rol oynayan Çulha oğlu Kirkor, Jozef'in öldürülmesi konusunda şu bilgileri vermiştir. Kirkor, Rus kıyafetli kişilerle yapılan toplantıda Kahraman oğlu Simon'un kendilerine onbaşı tayin edildiğini, Simon'un sonradan evine gelerek *"Ben ve Çamgüş oğlu Nazar ve Kadayıfçı oğlu Kigork ve sen dördümüz birlikte olduğumuz halde Tabib Jozef'i katli edeceğiz. Zira bizim cem'iyetin kâffe-i esrârını ihbar etmekte imiş. Büyükler tarafından o yolda emr verildi"* diye söylediğini, görevlendirilen dört kişilik ekibin başarısız olması üzerine Simon Kirkor'a *"yazıklar olsun size. Namusumuz pisediniz. Cem'iyet nazarında hiç değerimiz kalmadı. Diğer onbaşından aldığım malumata göre başka bir takım tabibin katli için teşekkür etdi"* ifadesini kullandığını belirtmiştir. Jozef'in öldürülmesinden birkaç gün sonra Kirkor, Simon'a bu işi kim yaptı diye sorduğunda *"Beğenmediğin Katolik milletinden Kunduracı Dikran bu işi becerdi"* cevabını vermiş arkadaşlarının da Kunduracı Kiregos oğlu Artin ve Setenciler mahallesinde Leon'un olduğunu söylemiştir²⁴.

b. Posta Soygunu

17 Ağustos 1894 Perşembeyi Cumaya bağlayan gece Kömeç köyünün altındaki sose üzerinde bir olay gerçekleşmiştir. Posta arabası sürücüsü Mehmet Efendi öldürülmüş ve 5 denk sandık çalınmıştır²⁵. Cuma sabahı saat 7 sularında Tabur Ağası Vekili Bekir Bey ile yardımcısı Süvari Başçavuşu Ali Efendi tarafından, Mehmed Efendi'nin cesedi Postahane önüne getirilmiş²⁶ ve daha sonra saat 10 sularında Belediye Tabibi Şirinyan Efendi tarafından Mehmet Efendi'nin cesedi üzerinde otopsi yapılmıştır²⁷.

Önce bu adi bir soygun olayı olarak değerlendirilmiş, çevreden alınan ihbarlardan sonra dikkatler Ermeniler üzerine çevrilmiştir²⁸. Failerin yakalanması için Tokat'a takviye olarak askeri birlikler gönderilmiştir. Yozgat'ta bulunan 80 nefer süvari içerisinden seçilen 40 neferin bir zabitanın kumandasında Tokat'a gönderil-

24 BOA, YEE, nr. 98/14 Çulha oğlu Kirkor'un 18 Mart 1894 tarihli ifadesinden.

25 BOA, YEE, nr. 98/20. Posta soygunundan sonra tutulan tutanaktan.

26 BOA, YEE, nr. 98/19. Postanın soyulmasından ve Mehmed Efendi'nin cesedinin getirilmesinden sonra tutulan tutanaktan.

27 BOA, YEE, nr. 98/19. Otopsi raporuna göre Mehmed Efendi tahminen 60 yaşında, kır sakallı, elâ gözlü, orta boylu, şişman vücutlu birisiydi. Üzerinde tespit edilen yaralar ise şöyleydi: Boğazının çene altından kama ile boğazlandığı, göbeğinin üzerinde 4 cm genişliğinde iki kama yarası, sırtın ön tarafında 6 cm genişliğinde kemiğinin zedelenmesi, yine sırtında derinliği kemiğe kadar uzanan 2 cm'lik yaralar, başının arka tarafında genişliği 15 cm, uzunluğunda iki yara, yüreğinde iki, dirseği üzerinde ve altında iki yerinden kırıklık, sağ ayağının diz kapağının dış tarafından martini kurşunu isabetiyle kemiği kırılıp iç tarafı derisi altında kalarak kemikler zedelenmiş ve bu yaraların tesiriyle ölmüştü.

28 BOA, Y.TMV, nr. 102/111. Sivas Valisinin 18 Ağustos 1894 tarihli yazısı.

mesine karar verilmiştir. Yine Ermeni eşkiyası konusunda tecrübeli ve bölgeyi iyi tanıyan Amasya Tabur Ağası Mehmet Bey ile Ankara Polis Komiseri Ömer Efendi de Tokat'a görevlendirilmişlerdir²⁹.

Dikkatlerin Ermeniler üzerine çevrilmesinde alınan istihbaratî bilgiler etkili olmuştur. Tahtoba köyünde yaşayan Ermenilerden olup eşkiyaya yataklıktan bir aralık tutuklanan Kör Mado'nun evinde Gürcü elbiseli birkaç nefer Ermeni şakinin gizlendiği haber alınmıştır. Posta soygununu da bunların yaptığı ihtimali üzerinde durulmuştur³⁰.

Bu çalışmalar netice vermiş, Sivas Valisi olayla ilgili yazısında, Nişan ve Malatyalı Ohannes'in Tokat'ta yakalandıklarını, Nişan'ın olayı kabul ettiğini bildirmiştir. Alay beyi ve diğer görevlilerle yapılan tahkikatta, çalınan malların ele geçirilmiş, çalıntı mallardan 107350 guruş bulunan beş denkten dördünün mühürlü olarak kapalı, bir denginin açılmış olduğu, Tokat yakınındaki Dikran ve Kigork'un üzüm bağlarında gömülü olduğu, bir martini bir de kamanın ele geçirildiği, diğer beş eşkiyanın da ele geçirilmesi için çalışıldığını belirtiyordu³¹.

Posta soyguncularından Çakıcının Ermenak'ın biraderi Dikran da bu olayla ilgili olarak tutuklanmıştır. Dikran itirafçı olarak bildiklerini anlatması karşılığında tahliye edileceği garantisi verildikten sonra, alay beyi ve savcı tarafından hapisaneden getirilerek ifadesi alınmış, silahların Kırklar kilisesinde olduğunu söylemiş ve zararlı evraklar için de bazı isimler veriyse de adreslerde bir şey bulunamamıştır. Dikran'ın ifadeleri doğrultusunda yapılan tahkikat akşama kadar sürmüştür.

Bu sırada bir olay yaşanmıştır, ezani saate göre on bir sularında dönüldüğü sırada ekipten biraz geride kalan, halk arasında Apul Çavuş olarak bilinen Abdullah Çavuş, posta soygununu gerçekleştirenlerden Meydan mahallesi sakinlerinden Bahçeci Kalost oğlu Serkis'in bir evde saklandığını bir muhbirden haber almıştır. Abdullah Çavuş Serkis'i yakalayarak hem şöhretini hem de devlete karşı sadakatini ispat etmek düşüncesiyle araştırma ekibinde bulunanlara haber vermeksizin hemen yanına birkaç asker alarak verilen ihbar edilen evi sarmışlarsa da açılan ateş sonucu Apul Çavuş yaralanmıştır³².

29 BOA, Y.PRK. ASN, nr. 8/26: BOA, 106/ 11.

30 BOA, Y.PRK. ASN, nr. 8/26. 21 Ağustos 1894 Yozgat Heyet-i Tahkikiye Riyasetine Yazılan yazı.

31 BOA, Y.TMV, nr. 103/71. Sivas Valisinin 23 Ağustos 1894 tarihli yazısı.

32 Tokad'ın asakir-i zabtiye piyade çavuşlarından Apul Çavuş Ağa'nın muayenesi 20 ağustos 311 saat on iki raddelerinde Alma'ı-zâde

Yine çatışmada Sarıgüllük mahallesinden Derviş Bekir oğlu Ahmet ayağından yaralanmıştır. Serkis³³ ve eşkiyaya yataklık eden Berber Giregos çatışmada öldürülmüştür³⁴. Tedavileri evlerinde yapılan Apul Çavuş³⁵ ve Derviş Bekir oğlu Ahmet³⁶ bir süre sonra ölmüşlerdir.

Abdullah Çavuş halk tarafından sevilen birisiydi. Posta olayının faillerinin Ermeniler olduğu ortaya çıkmasından sonra Tokat'ta Türkler ve Ermeniler arasında bir gerginlik yaşanmaya başlamıştır. Gerçi daha önce Doktor Jozef öldürülmüş ise de bu kişisel bir meseleden dolayı öldürülmüş olabileceği düşüncesi pek de iki toplum arasında ilişkileri etkilememiştir. Posta arabasının soyulması, Mehmet Efendi'nin şehit edilmesi, hemen akabinde de Apul Çavuş'un yaralandığının duyulması iki toplum arasındaki ilişkileri gerginleştirmiştir. Apul Çavuş'un firarileri ele geçirmek için giriştiği çatışma sırasında atılan silahların seslerinin halk tarafından duyulması ve olay mahalline toplanan halk tarafından Apul Çavuş ile Ahmed'in yaralandığının öğrenilmesi üzerine bir kargaşa yaşanmıştır. Bu karışıklıkta birkaç Ermeni hafifçe yaralanmıştır. Küçük bir olayı abartarak büyük devletlerin dikkatlerini kendi üzerlerine çekmeye çalışan Ermeni ileri gelenleri padişaha ve sadarete telgraflar göndermişlerdir. Telgraflarda, Tokat'ın Kaya Mahallesinde kaçak ararken binlerce başıbozuk İslam ahali silah, balta, sopa ve ellerine geçirdikleri şeylerle rast geldikleri Ermenileri bıçak, kama ve kurşunla vurup bazılarını öldürdükleri, sağda solda hane kapılarını kırarak evleri yağma ettikleri ve zorla kadınların ırzlarına geçip beşiklerdeki masum çocuklara bile çeşitli işkenceler yapıldığı bilgileri yer alıyordu³⁷. Zanlıların sorgulamalarında, asılsız olan iddiaları ihtiva eden telgrafların halkın kendilerine müracaatları üzerine Ruhani ve Cismani Meclisleri tarafından kaleme alınıp gönderildiği ortaya çıkmıştır³⁸.

Hayreddin Efendi hanesinde ve muahharan kendi hanesinde bi'l-icra sağ koltuğunun içinden bir kurşun isabet ve ağ ciğerine dokunarak sol memesinin bir santimetro yukarısından çıkmış ve sol dizinden on sentimetre yukarısında dış taraftan bir kurşun dahi cildini yarub geçmiş ve başının tepesinde bir darb eseri müşahade olunanak tedavi-i fenniyesi gece gündüz icra olunmakda ise de göğsünün cerihası te'sirinden hal-i hazırası tehlikeli olduğundan fennen birkaç gün tedavi olunduğunda ne hal kesbedeceği ikinci raporla arz olunmak üzere işbu rapor takdim kılındı. 1 Eylül 1894.

33 Serkis'in üzerinden 1 martin, bir karadağkari altı atış bir tabanca, 3 adet de altı atış tabanca çıkmıştır. BOA, YEE, nr. 99/2

34 BOA, YEE, nr. 99/2.

35 Musa Paşa-zâde Bekir Bey tarafından posta olayı gibi olayların fail ve mütecasirlerinin yakalanması sırasında Apul Çavuş gibi ölenlerin ailelerine devletçe yardım edilmesini teklifi uygun bulunmuştur. BOA, YEE. 140/48.

36 Tokad'ın Sarıgüllük Mahallesi ahalisinden Derviş Bekir oğlu Ahmed'in kurşun tesirinden vefat eylediği polis dairesine olunan ihbar üzerine müteveffa-yı merkûmun muayenesi zımında hanesine gidülüb imam ve muhtar tarafından defin-i hâk olduğunu söylemelerine binaen kabristana gidilüb açdınlarak tarafımızdan muayenesi bi'l-icrâ müşahadatımız ber veh-i zîr arzederiz. Şöyleki: Müteveffa-yı merkum otuz iki yaşında zayıf'l-bünye olub bundan ongun mukaddem sol ayağı topuğunun ön tarafına isabet eden kurşun tesirinden tetenos ve sinir çekmesi hastalığı gelerek müteessiren vefat ettiği tibben anlaşılımış olmağla işbu rapor bi't-tanzim takdim kılındı. 10 Eylül 1894. BOA, YEE. 98/23.

37 BOA, YEE, nr. 99/3.

38 BOA, YEE, nr. 99/8. Ruhani ve Cismani Meclis azalarının ifade tutanaklarından.

Zanlıların yakalanmasından sonra Kazal oğlu Karabet 4 Ekim 1894 tarihli ifadesinde: “Şöyleki, Posta arabası urulmazdan iki gün evvel Dırdıryan Serkis ve Amasyalı badoylu yani Vaiz Kapsar ve Nazaryan Kigork ve Dilgeryan diğer Kigork Kantaryan Ohannesin Tokad’ın cedit mahallesinde kâin hanesinde ictimağ ederek postanın (v)urulması hakkında karar vermişlerdir. Bunun üzerine Tokatlı Çakıcı oğlu Ermenak ve Kalost oğlu Serkis ve Melkon oğlu Leon ve Kalok oğlu Kapsar ve Biskincikli Pehlivan Serkis ve Çiftlik Karyeli Keşiş oğlu Nişan ve An asıl Malatyalı olub Tahtoba karyesinde mukim Bezirgan oğlu Avadis nam eşhas-ı seb’a geçen şehr-i Ağustos’un dördüncü pençşenbe günü ahşamı saat oniki raddelerinde Kömeç karyesi civarındaki şose tarikinin üzerinde bulunan köprüünün altında ihtifa ederek posta arabasının köprüye gelmesini müteakib hemen şaki-i merkumun bi’l-muhaceme hamil oldukları silahlarını endahtla tatarı katl ve beş denk hazineyi ahz ve gasb edüb mezkur hazineyi süvar oldukları esblere tahmil ederek Kantar oğlu Ohanniğin Kaşıkçı mevkiinde kain bağına gitmişler o gece orada ihtifa ederek mezkur hazineleri merkum Ohanniğe teslim etmişler, ertesi günü Çakıcı oğlu Dikran eşkiyay-ı merkumeyi mezkur bagdan alub Tokad’a götürmüş ise de kimin hanesine götürdüğünü bilemiyorum.” demiştir³⁹.

Yakalanan şahısların ifadelerine göre soygundan sonra denkler Kaşıkçı bağlarında Saatçı Ohan’ın bağına götürmüşlerdi. Ohan ifadesinde şunları söylemiştir: “Efendim Devlet-i aliye-i Osmaniyeye olan sadakat ve ubudiyet-i acizanem hasebiyle bu babda olan malumatımı ber vech-i zir arz eylerim ki:

Şehr-i hal-i ruminin dördüncü Perşembe günü bendeniz dükkanda oturuyor idim. Saat iki raddelerinde tanımadığım bir çocuk bana kapalı olarak bir mektub getirmişti. Heman açdım okudum. Meali “bu gece sana beş emanet gelecektir. Onları güzel hıfz edeceksin. Zinhar öteye berüye haber vermeyesin. Eğer muhafaza etmez isen seni katl ve telef ederiz “den ibaret idi. O gün saat onbir raddelerinde ber mu’tad dükkanıma kapadım. Kaşıkçı mevkiinde isticar etmiş olduğumuz bağımıza gitdim. Bir de gece saat iki üç raddelerinde Çakıcının oğlu Ermenak’la Kalost oğlu Serkis esb süvar oldukları halde bağa geldiler. Bana dedilerki “aşağıdaki derede beş denk hazine vardır. Onları al güzelce hıfz et” diyerek bırakub dağa doğru gitdiler. Bendeniz de Sablakçı oğlu Tartad’ı alarak hazinelerin olduğu mahalle gitdik ve mezkur hazineleri omuzlarımızla Saatçi Okan oğulları Kigork ve Dik-

39 BOA, Y.EE, nr. 99/8 Kazal oğlu Karabet’in 4 Ekim 1894 tarihinde verdiği ifadesinden

ran'ın bağına götürüb alaçuğun alt tarafında üzüm keveklerinin dibine sakladık ve üzerlerine toprak örttdük. Henemize gelüb yattık ⁴⁰

Tokatta Hınçak komitesinin şubesinin varlığı ortaya çıktıktan ve bu komite tarafından Doktor Jozef'in öldürülmesi ve Posta arabasının soyulması olayından sonra yapılan tahkikat sonucunda pek çok zanlı yakalanmıştır. Bunların yargılanması için Ankara Divan-ı Harp Reisi Mustafa Paşa başkanlığında bir mahkeme heyeti görevlendirilmiştir.⁴¹

Mustafa Paşa başkanlığındaki bu mahkeme heyeti zanlıları yargulamış çeşitli cezalar vermiştir. Tokat Hınçak cemiyeti yöneticisi, posta soygununu gerçekleştiren 6, Doktor Jozef'in öldürülmesi olayına karışan 3 kişi idam cezasına çarptırılmıştır. Cemiyete üyeliğinden dolayı da 44 kişiye de 5 ile 10 sene kalebend cezası verilmiştir.

Ancak itirafçı olan ve olayların çözülmesinde büyük yararlılıkları olan şahıslar ceza kanunundan muaf tutulmuşlardır. Bu şahıslar:

1. Cedit Mahallesinden Kantaryan Ohan
2. Kabe-i Mescid Mahallesinden Kazal oğlu Karabet
3. Şucaeddin Mahallesinden Şahin oğlu Ohan
4. Su içmez Mahallesinden Fındık oğlu Kirkor
5. Yar Ahmed Mahallesinden Camkeretyan Tanil
6. Niksar'dan Hacı Agop
7. Kaya Mahallesinden Haçator oğlu Ohan

Posta soyguncularından firari olan ve gıyaben divan-ı harpçe idama mahkum olan Biskincikli Pehlivan Serkis ve Kalpakçioğlu Karabet yine bir takım eylemlerde bulunmuşlardır. Tokat'ta Tüzüm oğlu Kigork ve Karabet'in evine girmişler, şahısları yaralamışlar ve komite adına tehditle para istemişlerdir. Bu iki şahsın Biskincik köyünde bir hanede saklandıkları haber alınması üzerine Piyade Yüzbaşısı Bekir Bey ve emrindeki askerler köye gitmişler ve sağ olarak ele geçirmişlerdir. Bunlarla birlikte 400 fişenk, komiteye kıyafetleri, Martini ve Karadağ rovelverleri ele geçirilmiştir. Bu şahıslar aynı zamanda kendilerini desteklemeyen Ermeniler ile devlete vergi borçlarını ödemek için şehre gelmelerini engellemişlerdir⁴².

40 BOA, Y.EE, nr. 98/6 Saatçi Ohan'ın 27 Ağustos 1894 'de verdiği ifadesinden.

41 BOA, Y. PRK. ASK, nr. 100/34 21 Eylül 1894.

42 BOA, Hariciye-Siyasi (HR. SYS), nr. 2791/1. lef. 25/27. 23 Kasım 1895.

1895 Tokat Ermeni Olayları

Tokat'ta Ermenilerin gerçekleştirdikleri eylemler daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. İki Ermeni ile ihtiyat askerlerinden üç asker arasında kilim alımı konusunda tartışma çıkmıştır. Kavgada iki Ermeni hafif şekilde yaralanmıştır. Bu olayı bahane eden Ermeniler kilim olayından iki üç gün sonra halka zorla dükkanlarını kapattırma, kiliseler ve murahasahaneye toplanmışlardır. Ermenilerin bu hareketi Müslüman halkın galeyana gelmelerine sebep olmuştur⁴³.

Divan-ı Harp Reisi Mustafa Paşa 20 Mart 1895 yazısıyla olayı sadarete olay hakkında şu bilgiyi iletmiştir.

“Meydanda bir gûne esbab yoğuken dünki gün (19 Mart 1895) saat beş raddelerinde Ermenilerin bazı gençleri kemal-i telaş ile sokak sokak dolaşarak Ermeni dükkanlarını kapatdıkları müteakiben kiliseden çalınan çan sedası üzerine Ermeniler bir cemiyet-i azime ile murahasahane ve ittisalindeki kiliseye tecemmu etmeleri ve onu müteakib o civarda bulunan çarşudaki İslamlara karşı beş on el silah etmeleri üzerine Müslümanlar heyecana gelerek köşe başlarında ictima' etmişlerdir. Acizleri ve mutasarrıf paşa ve müdde-i umumi muavini ve sair taalluku olan memurın ile mahal-i vak'aya azimetle heyecan, vâki' edilen nesayih ve tebligat-ı müessire üzerine güç hal ile saat onbir raddelerinde ber taraf ve teskin edilmiştir. Bu sırada Ermeni hanelerinden atılan silahın tesirinden olduğu müdde-i umumilik tarafından tutulan zabt varakasında da gösterildiği üzere tahminen altmış yaşlarında bir Ermeni itlaf edilüb na'sı usulen muayene etdirilerek veresesine teslim olunmuştur. Tahkikat-ı vakı'aya nazaran şimdilik Ermenilerden onu müteceviz ermeni hafif suretde sopa ve taş ve silah ile mecruh bulunub gerçi Ermeniler bu cür'eti ahali-yi islamiyeye atf ve isnad ediyorlar ise de henüz ne taraftan olduğu taayyün etmemiştir”.

Bu rapordan olayın Ermeniler tarafından Müslümanların tahrik etmelerinden çıktığı anlaşılmaktadır. Olayın, büyük devletlerin dikkatlerini Ermeniler üzerine çevrilmesini amaçlayan planlı bir hareket olduğu anlaşılmaktadır

Olayların tekrarlanmaması için gerekli güvenlik tedbirleri de alınmıştır. Bu iş için Divan-ı Harp Azasından Derviş, Şevket ve Mahmut Beyler idarelerindeki müfrezeler ile uygun yerlere gönderilmiştir⁴⁴.

43 BOA, Y. PRK. Zabtiye Nezareti (ZB), nr. 15/50. Zabtiye Nazırı imzalı 24 Mart 1894 tarihli yazı.

44 BOA, Y. PRK. Askerî Maruzat (ASK), nr. 103/76. Divan-ı Harp Reisi Mustafa Paşa'nın 20 Mart 1895 tarihli yazısı.

Vali Halil Paşa da yaşanan bu olayların Avrupa kamuoyuna yanlış aktarılmaması için tedbirler almıştır. Halil Paşa'yı bu konuda endişeye sevk eden sebep konsoloslar olayları ülkelerine abartılı şekilde rapor etmeleriydi. Ermeniler yanında yer alan konsoloslar, abartılı şekilde ülkelerine rapor ediyorlardı. Olayların olduğu dönemde Sivas'ta bulunmayan İngiltere ve Fransa konsoloslarına Amerika konsolosu vekalet etmekteydi. Vali, Amerika konsolosunun Tokat'a giderek olayları incelemesini, tahkikat ilerledikçe gerçeğin ortaya çıkacağını söylemiştir. İnceleme yaparken de Ermeniler konusunda verilecek bilgilerin ihtiyatla karşılanmasını tavsiye etmiştir⁴⁵. Tokat'a gelen Vali Halil Paşa kapalı dükkanların açılmasını nasihat etmiş, tekrar olay yaşanmaması için gerekli tedbirleri aldırmıştır⁴⁶.

1896 Tokat Ermeni Olayları

a. Niksar Olayı

Niksar'da belli sayıda Ermeni yaşamaktaydı. Tokat'taki teşkilatlanmaya paralel olarak Niksar'da da örgütlenme teşebbüsünde bulunulmuştu. Niksar'da Türkler ve Ermeniler arasında bir takım olaylar yaşanmıştır.

Sivas Valisi Halil Paşa'nın bu olaylarla ilgili Tokat'taki yetkililerden aldığı bilgiler şu şekildedir.

“Bugün saat beş beş buçuk raddelerinde Niksar kasabasında Sûk-ı Silvan mevkiinde ansızın birçok ahali tecemmu' ederek silahlar atmağa başlamış ve telefât dahi vukû' bulup elân devam etmekde ve men'ine gayret olunduyssa da kilise derunundan da birçok silah atılmakda bulunmuş olduğu ve telgraf hattının buzulduğu...”

Olaylarda Ermeniler tarafından telgraf hattı tahrip edildiği için Tok'a haber geç ulaşmıştır. Haber alınır alınmaz da Divan-ı Harb azasından Şevket Bey, biraz asker ile Niksar'a gönderilmiştir⁴⁷.

Şevki Bey, Niksar'a vardığında gerekli tedbirler almış ve Niksar kaymakamı ile ortak olarak gönderdikleri yazıda olayları şöyle rapor etmişlerdir:

“Vak'a-i ma'lume şehri hal-i ruminin sekizinci dünki Cuma ertesi günü saat beş buçuk raddelerinde çarşunun aşığı cihetinde Güdekyan Kokas hanı derununda reji kolcusu

45 BOA, Y. PRK. Umumi (UM), nr. 31/79. Sivas Valisi Halil Paşa'nın 21 Mart 1895 tarihli yazısı.

46 BOA, Y. PRK. ASK, nr. 103/76 Divan-ı Harp Reisi Mustafa Paşa'nın 20 Mart 1895 tarihli diğer yazısı.

47 BOA, A. MKT. MHM, nr. 661/37. Sivas valisi Halil Paşa'nın 20 Haziran 1896 tarihli yazısı.

Çakır Mustafa'yı alından kurşunla itlaf edilmesi ve yevm-i mezkûrda Niksar'ın hafta pazarı olub kaza-yı mütecâvire ahalilerinin kesretle bulunmasından müteakiben çarşunun beriki cihetinde ve kilise derunuyla müceddeden yapılan kilise hanelerinde tahasun eden Ermeniler birçok silahlar endaht ederk tarafeynden telefât vuku'a geldiği ve Demirciyan Avadis kendü hanesinde Arabacı Kaş (Kış) Mehmed'e atdığı martin kurşunundan telef edildiği gibi piyade zabtiyesi Hamdi'ye de atdığı kurşun elbisesini delerek hafifce cerh ve mütecâsir-i merkum da elde edildiği ve bu sırada ortalık vehme düşerek kesretle ictimâ' eden kurâ ve civar kaza ahalisi tarafından bir iki saat kadar mukâbele ve yağma edilüb yüz yirmi kadar Ermenilerden maktul ve on kadar mecruh vukubaldığı ve nisa taifesinden iki maktul ve iki mecruh ve Rumlardan bir maktul bir mecruh ve Ermeniden mecruh birçok dahi müteessiren vefat ettiği ve kasaba İslamlarından üç maktul bir mecruh olup ancak mücadeleye devam eden ekseriyetle kaza-yı mütecâvire ahalisi olmağla bunlardan vukubulan maktul ve mecruhlarını beraberlerinde götürdükleri cihetle islamdan mukubulan maktul ve mecruhun sıhhati anlaşılamayub tahminen kırk kadar maktul ve on sekiz dahi mecruh bulunduğu ve telefâtın kısm-ı küllisi derun-ı çarşuya nazır bulunan kilise ve kilise hanelerinden kesretle atılan kurşunlardan zuhura geldiği cümle-i tahkikattan anlaşılmış..."

Niksar'da kısa sürede asayiş sağlanmış, yağma edilen mallar için de bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir⁴⁸.

Yaşanan olaylarla ilgili Türk ve Rumlardan oluşan 25 imzalı bir yazıda, halkın dükkanlarında alış verişle uğraştıkları bir sırada Ermeni kilisesine toplanan birçok Ermeni ile Güdekyan, Topalyan ve Çavuşyan mağazalarından birden bire Türk halkın üzerine silah atılmaya başlamasıyla hadisenin yaşandığı anlatılmaktaydı. Bu sırada Reji kolcularından arabacı Çakır Mustafa, Güdenyan Kokas tarafından kurşunla öldürülmüştür. Olayların yaşandığı gün kasabanın hafta pazarıydı. Özellikle olay çıkarmak için halkın kalabalık olduğu bir zaman seçilmiştir. Hadiselerin tertipleycilerin de Ermeniler olduğunu vurgulamışlardır⁴⁹.

Yukarıda da belirtildiği gibi çalınan malların bir kısmı ele geçirilmiştir. Fakat bir kısım mallar, pazar için kasabaya gelen Fatsa, Ünye, Karkuş, Aybastı, Erbaa ve çevre köylerin tarafından beraberlerinde götürüldükleri için ele geçirilememiştir⁵⁰.

48 BOA, Y. PRK. ASK, nr. 112/32 Divan-ı Harb Reisi Ferik Mustafa Paşa'nın Niksar Kaymakamı ve Şevket Bey'in ortaklaşa gönderdikleri yazıyı arzı. 21 Haziran 1896 tarihli.

49 BOA, A. MKT. MHM, nr. 661/37. Sivas Valisi Halil Paşa'nın 21 Haziran 1896 tarihli yazısı

50 BOA, A. MKT. MHM, nr. 661/37. Sivas Valisi Halil Paşa'nın Niksar Kaymakamından alınan bilgileri sadarete ileten 21 Haziran 1896 tarihli yazısı.

Ermeniler alınan tüm önlemlere rağmen bir takım faaliyetlerin içerisine girdikleri görülmektedir. 29 Temmuz 1896 gecesi Niksar çarşısında bulunan Orta Camii kapısına bir hafta asmışlardır. “Millet-i Ermeniyan” imzalı yaftada Müslümanlar 16 Ağustos’ta saat iki buçuk sıralarında kavga meydanına davet edilmekteydi⁵¹.

b. Erbaa Olayı

Günümüzde Tokat’ın kuzey ilçesi olan Erbaa’da olayların çıkması muhtemeldi. Daha önce Ermenilerin birtakım faaliyetlerde buldukları görülmüştür. Yani 1890’da Erbaa’da Mesrubyan isimli Ermeni okulunda zararlı tarih ve şarkı risaleleri ele geçirilmiştir⁵².

Erbaa’da 22 Haziran 1896’da ölümle neticelenen bir olay yaşanmıştır. Olay şöyle olmuştu. Bazı köylüler kasabaya gelirken Ermeni evlerinden üzerlerine kurşun atılmış, 1 Müslüman şehit olmuş, 6 tanesi ağır olmak üzere 21 kişi de yaralanmıştır. Olayda 2 Ermeni de ölmüştür⁵³.

Bu kasabada başka olay çıkmaması için Divan-ı Harp Azasından Derviş Bey Erbaa’ya gönderilmiştir. Derviş Bey ile Erbaa kaymakamı tarafından ortaklaşa gönderilen yazıda olay ayrıntılı olarak,

“Bugün saat ikide fevt ve mecruh oldukları arz edilen Ermenilerle ahali-i Müslime hakkında edilen tahkikatta sabahleyin bazı kura ahali-i kasabaya gelmekte iken Ohanyan Agob ve Nişan ve Anadis ve Ovakim’in haneleriyle Sucuklu Mahallesi Ermeni hanelerinden endaht edilen tüfenk ve rovelverden çıkan kurşun ahali-i islamiyeye tesadüfle bir kişi müteessiren vefat edüb altı kişi ağırca ve tehlikelice, on beşi de hafifcedar olduğu ve Sucaklu mahallesinden Ferhad oğlu Ohan esna-yı vuku’atda fevt olmuş ise de hangilerinin atdığı silahdan müteessiren fevt olduğu anlaşılammış ve alessabah kasaba haricinde Kiremitlik civarında gezmekte olan ahali-i islamiyeye atdığı tüfenk üzerine mukabeleten Kasbar oğlu Avadis’in dahi telef olduğu polis komiserliğinden verilen yüz on üç numaralı jurnalden ve tahkikât-ı saireden anlaşılmış” olduğu şeklinde rapor edilmiştir⁵⁴.

51 BOA, Y. PRK. UM, nr. 35/ 62. Sivas Valisi Halil Paşa’nın 14 Ağustos 1896 tarihli yazısı.

52 BOA, A.MKT, nr. 748/18. Bunlara verilecek ceza konusunda iki şık düşünülmüştü. Birincisi; okulda şarkıları okutmuş olan öğretmenlerin görevlerinden uzaklaştırılması, diğerlerinin ise tutuklu kaldıkları süre göz önüne alınarak salıverilmeleri, ikincisi mahkeme edilmeleri. Adliye Nezareti tarafından birinci şıkkın uygulanmasının uygun olacağı görüldüğü bildirilmiştir.

53 BOA, AMKT. MHM, nr. 661/38.

54 BOA, Y. PRK. ASK, nr. 112/ 36. Erbaa Kaymakamı Divanı-ı Harb Azası Miralay Derviş Beyin, olaylarla ilgili olarak Baş kitabete 22

1897 Tokat Ermeni Olayları

a. Tokat Olayları

1897 Yılında Ermeniler, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında Girit konusunda sorun yaşandığı bir dönemde Tokat'ta olaylar çıkarmışlardır. Ermeniler özellikle içte ve dışta devletin sorun yaşadığı dönemlerde büyük devletlerin dikkatlerini üzerlerine çekmek için isyan çıkarmışlardır. 1897 Şubat'ında Yunanistan Girit'e bir donanma göndererek adayı Yunanistan'a ilhak ettiklerini ilan etmişlerdir. Bu durum karşısında Büyük devletler Osmanlı devletinin yanında yer almışlar, Yunanistan'ın kararından geçmesini istemişlerdir⁵⁵.

19 Mart 1897 tarihinde çıkan olaylarla ilgili olarak Tokat Mutasarrıflığı'ndan alınan bilgilere göre Ermeniler, dükkanlarını açmamışlar, açanların da kapatmışlardır. Bu bilginin haber alınması üzerine Mutasarrıf ilgili sorumlularla birlikte çarşıya çıkmış ve durumu kontrol altına almaya çalışmıştır. Tam bu sırada Kale tarafından silah atılması üzerine "Ermeniler hükümeti bastı" söylentisi yayılmış ve akabinde olaylar çıkmıştır. Alınan ilk bilgiler İslamlardan iki üç kişi yaralandığı, Ermenilerden de on beş kişinin öldüğü yolundaydı⁵⁶.

Mahkeme ilamındaki ifadeler incelendiğinde olayların önceden planlanmadığı anlaşılmaktadır. Ermenilerin öldürülmesi konusunda yukarıdan emir geldiği konusunda bir söylentiden sonra bu olayların çıktığı anlaşılrsa da⁵⁷, Anadolu'daki olayları araştırmak üzere Padişah Abdülhamit tarafından gönderilen Kölemen Abdullah Paşa bu konuya açıklık getirmiştir. Abdullah Paşa araştırmasının sonucunu ihtiva eden layihasında Ermenilerin Çerkes ve zaptiye kıyafetine giyerek Müslüman köylerine "*Ermenileri urunuz o yolda emir gelmiştir*" gibi yalan haber yaydıkları şeklinde bir tespitte bulunmuştur⁵⁸. Tokat'taki olayın da böyle bir planın sonucunda ortaya çıktığı muhtemeldir.

Ancak Ermenilerden bir takım şahısların tahrikte bulunduğu, adeta böyle bir olayın beklendiğini göstermektedir. Olayları önlemede kusuru olduğu düşünülen ve yargılanan polis memuru Şevki Efendi'nin, mahkeme verdiği ifadesi önemlidir.

Haziran 1896 tarihinde sunduğu rapor.

55 Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, İstanbul 2000, s. 371.

56 BOA, Y.PRK. UM, nr. 37/54. 19 Mart 1897 tarihli Sivas Valisi Halil Paşa imzalı yazı.

57 BOA, Y.PRK. Sadaret (A), nr. 11/55

58 Y.PRK.ASK, nr. 109/69: Layiha Ahmet Halaçoğlu tarafından "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Anadolu'daki Ermeni Terörü" adıyla Belgeler XXVIII/32 (2007) yayınlanmıştır.

Şevki Efendi Kazancılar çarşısında rastladığı Abdalyan Mardirus'un bir Ermeni'yi göstererek “*bugün vuku'ât olur ise şu Ermeniden olur*” sözlerini söylemiştir.⁵⁹

Olaylar Tokat'ta sınırlı kalmamış, Ermeniler'in yaşadığı çevre yerleşim yerlerinde de olaylar çıkmıştır. Bizeri⁶⁰ Binkincik, köylerinde de olaylar yaşanmıştır.

Olaylar karşısında devletin ilk önlemi Mahmud Nazım Paşa ile Tabur Ağası vekili Hüseyin Hüsnü ve Polis Komiseri İshak Necati görevlerinden alınması ve tutuklanması şeklinde olmuştur. Bu şahıslar hakkında olayların önlenmesinde görevlerini yerine getiremediklerinden dolayı dava açılmıştır⁶¹. Yapılan yargılama sonucunda Mahmud Nazım Paşa'nın taraf-ı hükümet-i seniyyeden verilen emirlerin yerine getirilmesinde, diğer zanlılarında amirlerinin emirlerini uygulamada kusur ettikleri sabit olmadığından berat etmişlerdi⁶²

b. Mahkeme-i Fevklade'nin ve Zanlıların Yargılanmaları

Tokat'taki olayları araştırmak ve yargılama yapmak üzere Rusumat Emimi Hasan Fehmi Paşa başkanlığında bir “*Mahkeme-i Favkalade*” kurularak Tokat'a gönderildi. Mahkeme heyeti şu şahıslardan oluşuyordu: Mahkeme-i Temyiz Reis-i Evveli Şevki Bey, İstinaf Mahkemesi Reis-i Evveli Celal Bey, Meclis-i Eytam Azasından Malik Efendi, Girid Vilayeti Müşaviri Sabık Yanko Efendi, Teftiş Komisyonu Azasından Dilber Efendi. Mahkeme heyetine bir de talimat verilmişti⁶³. Tokat

59 BOA, A.MKT.MHM, nr. 662/20. 3 Haziran 1897 tarihli olayların bastırılmasında ihmali görülen Mahmud Nazım Paşa ve diğer görevlilerin mahkeme ilamından.

60 BOA, Y.PRK. A. 11/55. 1897. Bizeri olaylarının çıkışı ile ilgili geniş bilgi bu numaralı mahkeme ilamında bulunmaktadır.

61 BOA, A.MKT. MHM, nr. 662/2. 24 Mart 1897 tarihli Sivas Vilayetine gönderilen telgraf.

62 BOA, A.MHM, nr. 662/20, nr. 2 Haziran 1897 tarihli Mahkeme İlamı. Büyük devletler elçilikleri Baş tercümanları tarafından Hariciye Nezaretine berat eden bu devlet memurlarının bir müddet devlet memuriyetinde bulundurulmamaları veya başka şekilde cezalandırılmaları bildirilmişti. Tokat mahkemesi Fevkaladesi tarafından yargılanan ve ağır cezalara çarptırılan diğer şahıslar hakkında bir şey demezlerken görevleriyle ilgili olarak suçsuz bulunan bu görevlilerin berat etmeleri üzerine ceza görmeleri yolundaki ısrarları Osmanlı hukukuna ve antlaşma hükümlerine aykırı olduğu vurgulanmıştı. Elçiliklerin bu taleplerinin kabul edilmesi şu anda veya ileride zararlı örnek olacağından adı geçen görevlilerin cezalandırılmalarının kabul edilemeyeceğinin elçiliklere bildirilmesi hariciye Nezaretine bildirilmişti. BOA, A.MHM. 662/30 26 Eylül 1897 tarihli yazı.

63

1. “*Heyet Tokat'a vusûlünü müteakip vezâif-i esasiye-i me'muriyetini neşr ve ilan etdikden sonra, hadise-i mezkurenin esbab ve suret-i zuhuru hakkında bil'etraf tahkikata ibtidar ederek zi-medhal olanları hey'ete terfîk edilecek müstantıklar marifetiyle usul-i dairesinde isticvab ve istintak sürüncemeyi mucib muamelat-ı kanuniyeden sarf-ı nazar etmek şartıyla, usul-i muhakemat-ı cezaiye kanunu dairesinde muhakeme ile haklarında kanunen ita-yı hüküm edecek ve evrakını gönderecektir. Şu kadarki ehemmiyet ve müsta' ciliyeti haiz olan hükümleri, hey'eti mahkeme mümzi telgrafnameler ile derhal bi'l-istizan icra edecektir.*”

2. *Esnâ-yı vak'ada bir takım gasb ve garetler vuku'bulduğu rivayet edilmekte olmasıyla bu hareket sahih ise, emval-i menhubeyi zahire bi'l-ihraç ve istirdad ile ashabına iade ve teslim edecek ve mütecasirleri dahi balada gösterilen usul dairesinde muhakeme eyleyecektir.*

3. *Emniyet ve asayişin muhafazası hükümet-i mahalliye'nin akden vezaifi olup, bu babda zerre kadar tekasül ve müsamahası görülecek küçük büyük kaffe-i memurinin mücazat göreceklere muhakkak idüğü defeat ile ba-irade-i seniyye-i cenab-ı hilafetpenahi katiyen tebliğ olunmuş idüğünden işbu hadise esnasında vazifedar olanların tekasül ve betâ'et adem-i tekayyüdü görülenlerin taht-ı mesuliyete alınmaları lazım geleceğine ve mutasarrıf ve tabur ağası ve Polis komiseri azl edilmiş olduklarına mebni gerek bunları ve gerek vazifedar olub da mucib-i mesuliyet hal ve hareketde buldukları anlaşılacak memurları dahi muhakeme ederek haklarında terettüb edecek mücazat-ı*

olayları faillerinin yargılanmasına 24 Nisan 1897 tarihinde başlanılmıştır. Mahkeme yargılamada şu usulü takip etmiştir. Önce Savcının iddianamesini okumuş, ardından da zanlılar birer birer mahkeme huzurunda savunmalarını yapmışlar ve şahitler de olayla ilgili kendilerine yöneltilen sorulara cevap vermişlerdir. Yargılama sonucunda, 17 şahsa idam, içlerinde Sıddıka isimli bir kızın da bulunduğu 35 kişiye de kürek ve hapis cezaları verilmiştir⁶⁴.

Anca bu kadar idamın hiçbir memlekette uygulanmadığı, bunun halkta infial yaratması ihtimaline karşı sadece üç kişinin idam cezasının onanmasıyla amacın hasıl olacağı uygun bulunmuş, diğer idam hükümlüleri de çeşitle cezalara çevrilmiştir.⁶⁵

Yine Bizeri manastırının basılması olaylarına karışan 26 kişiden 5'i idam, 20'si ise 3-15 sene arasında değişen kürek cezasına çarptırılmıştır⁶⁶.

Tokat Mahkeme-i Fevkaladesi Tokat olayları tahrikçileri ile öldürme ve yağma olayları ile olayların önlenmesinde kusurları görülen, mutasarrıf, jandarma ve polis memurlarını yargılamış ve suçlu bulunanlara gerekli cezaları vermiştir. Bundan sonra geriye kalan bazı önemsiz davaların mahkeme-i fevkalade tarafından görülmesinin mahkemeye verilen önemle uyuşmayacağından kalan işlerin mahalli mahkemeye devredilmesine ve mahkeme heyetinin İstanbul'a dönmesi karar verilmiştir⁶⁷. Mahkemenin gidişatını gözlemlemek üzere tarafından oraya gönderilmiş olan İngiltere ve Rusya konsolosları da dönüşleri mahkeme heyetinin dönüşlerine bağlamışlardı. Mahkeme heyetinin konsoloslardan sonra dönmesinin bir takım dedi kodulara sebep olacağından, heyetin ve konsolosların aynı zamanda dönmesinin uygun olacağı düşünülmüştür⁶⁸.

Daha sonra idamı teklif edilen üç şahsın da cezaları müebbet hapse çevrilerek hepsi Trablusgarb'a gönderilmişlerdir.

1890 tarihten sonra Anadolu'da gittikçe şiddetlenen Ermeni olaylarında Tokat dikkatlerin üzerine çevrildiği bir şehir olmuştur. Hınçak komitesinin organize

kanuniyeyi hükm edecektir.

4. *İşin ehemmiyet-i fevkalâdesi cihetle işbu tahkikât ve muhâkemâtın dakika fevtedilmeksizin kemâl-i sür'atle icrası mütehattimolduğundan mahkeme müddet-i kalîle zarfında, ikmâl-i tahkikât ve muhâkemât edecek ve mahkeme aleni olacağı gibi hükümleri ekseriyet-i mulaka ile olacaktır ve hey'et-i tahkikât ve muâmelât-ı vaki'ayı dahi günü gününe Babı-ı Âliye bildirecektir.*" (BOA, A.MKT.MHM, nr. 661/55). 24 Mart 1897 tarihli talimat yazısı.

64 BOA, Y. PRK. A, nr. 11/55. Tokat olayları hakkındaki mahkeme ilamından.

65 BOA, Y. Resmî Maruzat (A. RES), nr. 87/24. 9 Haziran 1897 tarihli Mahkeme-i Fevkalâde Reisi Hasan Fehmi Paşa'nın yazısı.

66 BOA, Y. PRK. A, nr. 11/55. Bizeri olayları hakkındaki mahkeme ilamından.

67 BOA, Y.A.RES, nr. 87/24.9; BOA, Y.A.RES, nr. 87/37. 15 Mayıs 1897 tarihli Mahkeme-i Fevkalâde Reisi Hasan Fehmi Paşa'nın Yazısı.

68 BOA, Y.A. RES, nr. 87/37. 20 Haziran 1897 tarihli Meclis-i Vükala Mazbatası.

ettiği olaylarda Türk-Ermeni iki taraftan da pek çok kişi ölmüştür. Yine Ermeniler küçük bir meseleden büyük bir olay yaratma planlarını bu şehirde uygulamışlar, devlete sadık Ermenileri tehditlerle korkutmuşlar ve öldürmüşlerdir. Osmanlı Devletine bu şekilde tavır almalarında büyük devletlerin destek ve tahrikleri de önemli rol oynamıştır.

1897 olaylarından sonra Tokat'ta dikkate değer olay yaşanmamıştır. Bun da İttihat ve Terakki Partisinin uyguladığı ittihad-ı anasır politikası etkili olmuştur. Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na girdikten sonra Ermenilerin devlet için tehdit oluşturacağı endişesinden dolayı Tehcir Kanunu çıkarmıştır. Tokat'taki Ermeniler de daha önce Tokat'ta çıkardıkları olayların bedelini tehcire tabi tutularak ödemişlerdir.

Sonuç

Fransız ihtilalinin getirmiş olduğu milliyetçilik fikri, Osmanlı Devleti'nin "Millet-i Sadıkası" Ermenileri de etkilemiştir. Ermeni olaylarını yaşanmasında 13 Temmuz'da toplanan Berlin Kongresi'nde bağımsızlık beklentisinde olan Ermenilerin uğradıkları hayal kırıklığı etkili olmuştur. Güya Osmanlı Devleti'nden zulüm gördükleri iddiasıyla Büyük devletlerin dikkatlerini kendi üzerlerine çekmek için olaylar çıkarma yolunu tercih etmişlerdir. Anadolu'yu bir anda kan gölüne dönüştürmüşlerdir.

Bu olayların yaşadığı şehirlerden birisi de Tokat olmuştur. Tokat'ta ilk örgütlenme "Feda-yı Nefs" tir. Daha sonra Hınçak Komitesinin bir şubesinin açıldığı görülmektedir. Bu Komite Doktor Jozef'in öldürülmesi ve Posta arabasının soyulması olarak bilinen iki olaya imza atmıştır. Devlet iki olayı da çözmüş, zanlılar Divan-ı Harpçe yargılanmış ve gerekli cezalara çarptırılmışlardır.

Olaylar, yine 1895 yılında bir kilim meselesinden dolayı yaşanan Tokat olayıyla devam etmiştir. Devlet yetkilileri bu olayda da gerekli önlemleri alarak daha vahim hadiselerin yaşanmasına meydan vermemiştir.

1896 yılında Niksar ve Erbaa'da da bir takım olaylar yaşanmıştır. Niksar olayında dikkat çekilmesi gereken kasabanın hafta pazarında yaşanmış olmasıdır. Ermeniler olayları çıkarırken halkın kalabalık olduğu zamanları seçmişleri dikkat çekmektedir.

1897 Tokat olayları hem çıkışı hem de zamanlaması açısından dikkat çekmektedir. Ermeniler vurulacak şeklinde kaynağı bilinmeyen asılsız bir haber üzerine olaylar çıkmıştır. Zamanlama olarak da Osmanlı Devleti'nin Girit konusunda sorun yaşadığı bir zamana tesadüf etmektedir. Büyük devletlerin Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldığı bir zamanda Tokat'ta bu olayların çıkması manidardır. Ancak devlet olayı ayrıntılı şekilde araştırtmış ve Hasan Fehmi Paşa başkanlığında kurulan mahkeme-i fevkaladede tüm zanlıları yargılatmış, Ermenilere amaçladığı fırsatı vermemiştir.

Tehcire kadar Tokat'ta çok önemli olay yaşanmamıştır. 1915 Tehcir kararıyla Ermeniler göçe tabi tutulmuşlardır. Tüm Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Tokat'ta da Ermeniler, daha önce yaşadıkları olayların bedelini ödemişlerdir.

Millî Mücadele Dönemi Boyunca Batı Basınında Tokat

DR. ÖĞR. ÜYESİ MEKKİ ULUDAĞ
Dicle Üniversitesi

Giriş

Millî Mücadele döneminin en önemli kaynaklarından biri basındır. Dış basın, dikkatli ele alınmak ve yerli kaynaklarla karşılaştırma yapılmak şartıyla önemli bilgiler içeren bir kaynaktır. Dönem boyunca Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde bulunmuş olan yabancı devletlerin sivil ve asker yetkilileri, yabancı okulların çalışanları, yardım kuruluşlarının çalışanları, yabancı basın mensupları ve seyyahlar, dış basının temel haber kaynakları olmuşlardır. *Associated Press* ve *Reuters* haber ajansı gibi kuruluşlar, Türkiye'nin birçok yerinde bulunan muhabirleri vasıtasıyla Anadolu'daki gelişmeleri okuyucularına iletmişlerdir. Bu çalışma için Tokat'taki Yakın Doğu Yardım Kuruluşu çalışanlarının raporları, Tokat Amerikan Koleji mensuplarının mektupları ve haber ajanslarına verdikleri bildirimler ile Tokat'tan geçen seyyahların yazdıklarından önemli oranda faydalanılmıştır. Tokat'taki kilise ve manastır mensuplarının Tokat'tan ayrıldıktan sonra yazmış oldukları yazıların büyük ölçüde Türkiye'yi, Türkleri ve Müslümanları karalayıcı ve propaganda amaçlı yazılar olduğu anlaşıldığından bunlar çoğunlukla değerlendirme dışında tutulmuştur¹. Tokat ve çevresini hayali bir Ermenistan imparatorluğunun bir parçası olarak görüp masa başında haber yazmış olan gazetecilerin haber ve yazıları da gerçeklerle bağdaşmadığı için dikkate alınmamıştır.

¹ "Armenian Girls Suffer Tortures in Turkish Hands" *The Philadelphia Inquirer*, Pennsylvania 1921, s. 2. Başka bir propaganda haberi için Bkz.: "Armenian Horrors" *The Idaho Sunday Statesman*, Idaho, September 10, 1922, s. 1. Propaganda amacıyla yazıldığı açık olan bir başka haber için bkz. "Ottoman Troops Slain" *The Sun*, New York 1915, s. 3.

Bununla birlikte sonraki çalışmalara katkıda bulunmak amacıyla bu haber ve yazılar dipnotta belirtilmiştir.

Millî Mücadele dönemi boyunca Tokat her ne kadar işgale uğramadıysa da kentte önemli gelişmeler yaşanmıştır². Milli bilincin erken bir dönemde olduğu Tokat'ta 25 Şubat 1919'da Samsun'da kurulmuş olan Karadeniz Türkleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir şubesi açılmıştır. Samsun'daki cemiyet bir süre sonra kendisini feshettiyse de Tokat'taki şube bağımsız bir şekilde ve Tokat Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında faaliyetlerine devam etmiştir.³ Tokat, büyük çoğunlukla Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki milli hareketin yanında yer almış, milli harekete insan ve malzeme kaynağı anlamında önemli katkıda bulunmuştur. Müttefik devletlerden İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri arasında yapılmış olan görüşmelerde Tokat, Samsun ve Amasya civarlarında yaşanan gelişmelerin kontrol altına alınması ve henüz filizlenen milli hareketin ortadan kaldırılması için bir ordu oluşturularak askeri operasyon yapılmasına karar verilmiştir. Fakat bölgeye gönderilecek bir orduya sahip olmadıklarını anlamış olan müttefikler, bu görevi Osmanlı Devleti'ne vermeye karar vererek İstanbul Hükümetine bölgedeki olayları kontrol altına alması yönünde sert bir ultimatoma vermişlerdir. Müttefik devletlerin işgali altında bulunmuş olan İstanbul Hükümeti, Tokat ve çevresinde yaşanan gelişmeleri kontrol altına alabilmek için bir ordu kurmak suretiyle bölgeye askeri operasyon yapmayı planlamış, orduda görev alacak olan askerlere büyük ödeme vaadinde bulunmuşsa da bu konuda başarılı olamamıştır. Bir süre sonra Zile'de meydana gelen ayaklanma hareketi İstanbul Hükümetini büyük oranda umutlandırmışsa da isyan milli kuvvetler tarafından bastırılmış, isyancıların elebaşları idam edilmiş, bölgede kontrol sağlanmıştır. Onun dışında Tokat ve çevresinde önemli bir asayiş sorunu yaşanmamış, Ankara Hükümeti tarafından Tokat'a atanan sivil ve askeri görevliler kente giderek görevlerini sorunsuz bir şekilde yerine getirmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Ankara Hükümetinin Tokat ve çevresine ilişkin gerçekleştirdiği faaliyetler, yaptığı atamalar ile açıklamalar dış basında yakından takip edilmiştir.

Tokat şehrinin konumu ve o döneme ilişkin kentteki yaşam hakkında basında bazı bilgiler yer almıştır. Ona göre Tokat, iki derin vadinin arasında yer alır, harika gö-

2 Millî Mücadele döneminde Tokat'ta yaşanan gelişmelerle ilgili daha fazla bilgi için Bkz.: Mehmet Ülkü, *Millî Mücadele Dönemi'nde Tokat*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2001. Ayrıca bkz. Mehmet Fatih Kılınç, *Tokat'ın Millî Mücadele'ye Katkıları*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2019.

3 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I, (Açıklamalı Kronoloji) Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)*, Ankara 1993, s. 137.

rünümlü bir kalesi vardır. Tokat'ın nüfusu, Amasya'nın nüfusunun yaklaşık yarısı kadardır. Temiz, bulutsuz, bol gün ışığı alan bir yerdir. Şehir çarşısında kılıç veya hançer kuşanmış çok sayıda erkek görülmekle birlikte bu kişilerle konuştuğunuz zaman görünüşleri kadar korkutucu olmadıkları anlaşılır, onlarla kolayca iletişime geçilebilir. Tokat'taki en etkileyici yer Tokat Hanıdır.⁴ Han, müşterilerine barınak, su ve ısınma hizmeti sunar ve çevredeki en iyi hanlardan biridir. Han, badana taşından yapılmış ve zemini de aynı taş ile döşenmiştir. Hanın müşterileri kendi yataklarıyla birlikte handa barınabildikleri gibi kendi yemeklerini de yapabilirler. Tokat, Samsun'dan Sivas ve Malatya üzerinden Diyarbakır ve Halep'e uzanan önemli bir güzergâh üzerinde bir durak olduğu için her zaman ticaretten büyük kazançların sağlanabildiği bir yer olmuştur. Tokat'ta yetiştirilen ürünler bahsedilen güzergahın kuzey ve güney yönündeki yerleşim yerlerinde pazarlanabilmektedir. Ticaret için Tokat'a gelen kişiler bir süre şehirde ikamet etmek durumundadırlar. Tokat'ın bir başka güzel yanı yoğurdudur. Tokat'ta koyun, inek, manda ve keçi yoğurdu bulunur, en çok bulunan inek yoğurdu olmakla birlikte en çok tercih edileni koyun yoğurdu olup Tokat yoğurdu en iyi kaliteye sahip yoğurtlardan biridir. Tokat'ta kadın erkek herkes büyük bir ustalıklarla yoğurt yapabilmektedir. Tokat'ın en önemli ve bilinen bir başka yiyeceği olan Keşkek, ilk başta dışarıdan kente gelen ve henüz hiç Keşkek yememiş olan biri için yemesi zor bir yemektir. Bununla birlikte bir süre kentte konakladıktan sonra Keşkek müptelası olmak abartılacak bir durum değildir. Tokat çarşısında en yaygın manzara, kahvehane ve dükkanların önünde bir elinde tütün sigarası, önünde demli çay bardağı bulunan ve etrafına meraklı gözlerle bakan erkeklerin oluşturduğu manzaradır⁵. Birinci Dünya Savaşından önce Tokat, afyon üretim merkezlerinden biri olmuş, Tokat'ta üretilen afyon, Samsun limanı üzerinden İstanbul'a ve Avrupa limanlarına gönderilmiştir⁶.

Millî Mücadelenin İlk Döneminde Tokat ve Çevresinde Yaşanan Gelişmeler

Mondros Mütarekesinin imzalanmasından sonra Osmanlı Devleti ile imzalanacak olan barış antlaşmasına yönelik tahminlerde bulunulurken *Türkiye Krallığı* olarak

4 Tokat'taki hanlarla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Serkan Sunay, *Tokat Şehir Hanları*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.

5 W. J. Childs, *Across Asia Minor on Foot*, Londra 1918, s. 109-115.

6 "Predicts Increase in Poppy Seeds", *The Evening Leader*, 6 Temmuz 1920, Virginia, s. 8.

belirleneceği tahmin edilen alanın içinde yer almış olan yerleşim yerlerinden biri Tokat olmuştur. Ona göre Türkiye'nin sınırları kuzeyde Tokat ve Samsun illerini içine alacak şekilde belirlenecektir⁷. Bu durumda henüz Sevr Antlaşması imzalanmadan önce dahi Tokat'ın Türkiye sınırları içinde yer alacağı düşünülmüştür. O dönemde Tokat'ın ilçeleri ile birlikte toplam nüfusu iki yüz bin kişiden fazla olup bu nüfusun yüz elli bin kişiden fazla bir kısmı Müslüman nüfus iken Tokat ve çevresinde çoğunluğu Rum ve Ermeni olan yaklaşık elli altmış bin civarında gayrimüslim nüfus bulunmuştur⁸. Ermeni kaynaklarına dayandırılan haberlere göre İngiliz subayları ilk olarak 29 Nisan 1919 tarihinde Tokat'a gönderilmişlerdir⁹. *Leicester Mercury*'deki bir haberin iddiasına göre İngiliz subayları, şehirdeki Hristiyanları korumak amacıyla Tokat'a gönderilmişlerdir¹⁰. İngiliz subayları, Hristiyanları koruma bahanesiyle Samsun, Merzifon, Amasya ve Tokat'a gönderilmiş olsalar da bu subayların asıl gönderilme sebebi, gittikleri kentlerdeki durumu İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserine rapor etmek olmuştur¹¹. Bu dönemde Tokat'ın işgali söz konusu olmayıp kente Osmanlı Devletinin izni ile sınırlı sayıda İngiliz subayı sevk edilmiştir. *The Baltimore Sun*'daki bir habere göre İngiliz subayları henüz Tokat'a gelmeden önce Tokat'taki tüm Hristiyanlar şehirden çıkarılmış, haberin devamında ayrıca şehirdeki tüm kiliseler, yabancı okullar, manastırlar ile papazların konutlarının yok edildiği iddia edilmiştir¹². Haberdeki bilgilerin yanlış olma ihtimali yüksektir, çünkü sonraki süreçte Tokat'ta çok sayıda Hristiyan bulunduğu belirtildiği gibi onların çalışmalarından, kiliselerdeki durumdan ve yabancı okullardan bahsedilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin durumu müttefik devletler arasındaki görüşmelerde uzun süre müzakere edilmiş, Osmanlı ile imzalanacak olan barış antlaşmasının esasları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu sırada Amerika Birleşik Devletleri başkanı Woodrow Wilson tarafından müttefik devletlere gönderilmiş olan bir notada Türklerin kesinlikle Avrupa'nın dışında tutulmaları ve bir daha Avrupa'ya girmelerine müsaade edilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Wilson'ın bu ilginç notası hem Anadolu'daki hem de İstanbul'daki Türkleri mutsuz etmiş, ilgili tüm Türk

7 John L. Balderston, "Carving Turkey World's Tough Job, will Remain Independent", *Lexington Herald-Leader*, 8 Aralık 1918, Kentucky, Third Section, s. 3.

8 *Great Britain, Naval Intelligence Division, A Handbook of Asia Minor*, I, Naval Staff, Intelligence Department, Londra 1919, s. 293.

9 "British in Asia Minor", *The Daily Telegraph*, 30 Nisan 1919, Londra, s. 12.

10 "British Occupation in Asia Minor, Protection of Christian", *Leicester Mercury*, 30 Nisan 1919, Leicestershire, s. 3.

11 "En Orient", *Gazette de Lausanne*, Lausanne, 1 Mayıs 1919, s. 4. Bu raporlarla ilgili daha fazla bilgi için Bk. Ali Satan, "İngiliz Dışişleri Belgelerine Göre Tokat Kazalarının 1919 Yılında Durumu", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu, 1-03 Kasım 2012*, I, 251-260.

12 "Cities Armenia's Drama, Bishops Tortured and Slain", *The Sun*, 14 Eylül 1919, Baltimore, s. 11.

çevrelerinden tepki çekmiştir. Wilson ayrıca Edirne'nin Bulgaristan'a verilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Wilson bu garip notayı verdiği sırada Anadolu'dan edinilen bilgilere göre Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki milliyetçi hareket hızla örgütlenmekte olup Ankara'da bir meclis açılması ve toplantı yapılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca milliyetçiler genel seferberlik hali ilan ederlerken kıyılarındaki tüm silah ve mühimmatın Anadolu'nun içlerine transfer edilmesi için çalışmaktadırlar. Samsun'daki silah ve mühimmatın Tokat üzerinden Anadolu'nun içlerine doğru transferi devam etmiştir.¹³ Mustafa Kemal Paşa, yayınladığı bir bildiri vasıtasıyla Osmanlı Sultanının buyruklarını tanımadığını, sultanın esir olduğunu, kendilerinin sultanı esaretten kurtaracaklarını ilan etmiştir. Bunun üzerine Tokat ve çevresindeki birçok yerleşim yerinin etrafında Kemal Paşa'ya bağlı birlikler tarafından savunma amaçlı hendekler kazıldığı ve işgallere karşı direniş için hazırlık yapıldığı öğrenilmiştir.¹⁴

Sivas civarındaki yardım kuruluşu çalışanlarından William E. Hawkes, Anadolu'daki durumla ilgili önemli bilgiler vermiştir. Ona göre okullarda askeri eğitim verilmekte olup öğrenciler muhtemel bir olağanüstü durum haline karşı hazır hale getirilmeye çalışılmışlardır. Yardım kuruluşunun o civarda işlettiği çok sayıda tarlası vardır. Hawkes, yardım kuruluşu çalışanı iki kişiyle birlikte Sivas'tan Tokat'a gitmiştir. Tokat'ta yardım kuruluşuna bağlı bir yetimhaneye giden çalışanlar, oradaki çocukların yatak, giyim kuşam, ayakkabı ve yiyecek maddelerine ilişkin ihtiyaçlarını gidermeye çalışmışlardır. Ayrıca Hawkes ve arkadaşları yetimhanenin boya badana işleriyle ilgilenmiş olup su tesisatı ile kanalizasyonundaki sorunları gidermişlerdir. Tokat'taki yetimhanedeki çocukların büyük çoğunluğunun uyuz hastalığına yakalandığı tespit edilmiş olup bu çocuklar Tokat'taki Türk hastanesinin bazı odalarına alınarak tedavi edilmişlerdir. Hawkes'in bildirdiğine göre Tokat'taki Gregoryen kilisesi depoya dönüştürülmüş, rahiplerin konutları ayakkabı ve iç giyim malzemelerinin depolandığı yerler olurken sunakta soğan kasaları biriktirilmiştir. Hawkes ve arkadaşları Tokat'ta buldukları sırada Tokat valisi ile görüşerek Sivas'taki yardım kuruluşu için gerekli ihtiyaçlarını temin etmişlerdir. Hawkes, Sivas'ta bulunmadığını belirttiği ayakkabı ve bahçe malzemelerini alarak Tokat'tan ayrıldıklarını belirtmiştir.¹⁵

13 "Wilson Note Shock to All Turk Parties", *New York Tribune*, 4 Nisan 1920, New York, s. 2.

14 "Kemal Defies Sultan", *Chicago Tribune*, 4 Nisan 1920, Illinois, s. 2.

15 "Turks Prepare Boys for more World Battles, Military Training Part of School Curriculum; International Situation Complicates Near East Problem", *The Caldwell Tribune*, 4 Mayıs 1920, Idaho, s. 7.

Müttefik devletler Osmanlı Devleti ile imzalanması planlanan barış antlaşmasının koşulları üzerinde uzlaşmaya çalışırken müttefiklerin İstanbul'daki temsilcileri, ağır şartlara sahip bir antlaşmanın Türklere savaş ilan etmek anlamına geleceğini ve öyle bir antlaşmanın Türkler tarafından kabul edilmeyeceğine dair deliller elde ettiklerini bildirmişlerdir. Onlara göre barış antlaşması, hakimiyet alanları İstanbul'un dışına çıkamayan atanmış paşalar tarafından imzalanacak olup antlaşmanın İstanbul'da uygulamaya konulması, İstanbul'daki mutlak müttefik egemenliğinden dolayı kolay olacaktır. Fakat İstanbul'un dışında kalan bölgeler için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Anadolu'nun Müslüman halkına göre müttefikler onları sadece Avrupa'dan değil, aynı zamanda Batı Anadolu'dan da atmak istemektedirler ve bunun en büyük delilleri, İzmir'deki Yunan işgali ile Adana'daki Fransız işgalidir. Bir süre önce Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da yeni kurulan hükümetin başkanı olarak seçilmiş olup İngilizlere meydan okumaktadır. Kemal Paşa, meclisteki konuşmasında yeni Türk hareketini tanımlamış, amaçlarından bahsetmiştir. Kemal Paşa'ya göre müttefikler, gayrimüslimleri Türklerin aleyhinde kışkırtmışlardır. Sürekli değişen hükümetlerden dolayı istikrar sağlanamamış olmakla birlikte İstanbul'daki hükümetin etkisiz kalmasının asıl sebebi sıkı müttefik kontrolü olmuştur. Bu nedenle kendisi Anadolu'ya geçmiş ve yeni bir hareket başlatılmıştır. Hareketin ilk başlarında Kemal Paşa Anadolu'da düzenin halen Osmanlı hükümetine bağlı bir şekilde sağlanabileceğini düşünmüştür. Fakat Yunan işgalinin Anadolu'da yayılması ve Amasya ile Tokat'a kadar uzanan bir alanda Yunan egemenliğinin konuşulması üzerine Kemal Paşa liderliğindeki yeni hareket tarafından gerekli önlemler alınmış, işgaller engellenmiştir¹⁶.

Müttefikler tarafından İstanbul'daki birçok ulusal hareket taraftarının tutuklanması üzerine Mustafa Kemal Paşa tarafından Anadolu'daki müttefik devlet adamları ile askerlerin tutuklanması talimatı verilmiştir. Theodore Photiades isimli bir muhabir, Tokat'tan Sivas'a gittiği bir sırada milli birlikler tarafından yapılan kontroller sırasında yabancı bir devlete hizmet ettiği düşüncesiyle tutuklanmış, kendisinin Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi sonucunda serbest bırakılmıştır¹⁷. Amerikan basınında yoğun bir şekilde yer almış olan İstanbul kaynaklı bir ha-

16 "Kemal Unmasks London Play on Turkey, Nationalist Chief Evaded Trap", *Chicago Tribune*, 8 Mayıs 1920, Illinois, s. 3. Mustafa Kemal Paşa tarafından mecliste o zamana kadarki gelişmelere ilişkin yapılmış olan konuşma için bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Ankara 2006, s.12-60.

17 "Fear of Mustapha Kemal", *The New York Times*, 6 Haziran 1920, New York, s. 8.

bere göre Mustafa Kemal Paşa'ya Tokat yakınlarında bir suikast girişiminde bulunulmuş, Kemal Paşa saldırıdan yara almadan kurtulmuştur¹⁸. Aynı saldırı ile ilgili The Daily Telegraph'taki bir habere göre Mustafa Kemal Paşa ayağından vurularak yaralanmıştır¹⁹. Le Matin, aynı habere yer vermekle birlikte haberin doğrulanmadığını, bu nedenle haberin doğru olduğunu ileri sürmenin zor olacağını belirtmiştir²⁰. Birkaç gün sonra, Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik yapıldığı iddia edilen suikast girişiminin doğrulanmadığı belirtilmiştir²¹. Mustafa Kemal Paşa, iddiaların aksine Amasya'dan Tokat'a sorunsuz bir şekilde ulaşmış, 26 Haziran 1919 günü ve gecesini Tokat'ta geçirdikten ve Tokat'ta gerekli önlemlerin alınmasını sağladıktan bir gün sonra Sivas'a gitmek üzere kentten ayrılmıştır²². Mustafa Kemal Paşa, Tokat Belediyesinde şehrin ileri gelenleriyle bir araya gelerek bir toplantı yapmıştır. Konuşmasında Millî Mücadelenin gereklerini anlatmış olan Mustafa Kemal Paşa, topa, tüfeğe sahip olmasalar bile her imkânı kullanarak mücadele edeceklerini belirtmiştir²³. Mustafa Kemal Paşa, Tokat'a varmadan önce İstanbul Hükümeti tarafından İstanbul'a geri çağırılmış, kendisi o çağrıya uymayarak İstanbul'a gitmek yerine Anadolu'da kalmayı tercih etmiştir. İstanbul Hükümeti tarafından vilayet-

**ASSASSIN TRIES
TO SLAY KEMAL;
IS PUT TO DEATH**

CONSTANTINOPLE, Aug. 30.—[Delayed.]—An attempt has been made to assassinate Mustapha Kemal Pasha, leader of the Turkish nationalists, near Tokat, a town fifty-eight miles north-west of Sivas.

Mustapha Kemal was wounded in the leg, and Bekim Samy Bey, one of his advisers, was mortally wounded when a man sprang up from the roadside near Tokat and fired six shots at Mustapha's party.

The assailant, who was identified as Abdul Rahman, aged 34, of Erzerum, was taken to Angora, tried, and executed.

Mustapha Kemal has been bedridden since the shooting.

Mustafa Kemal Paşa'ya suikast girişimi yapıldığı iddia edilen haber örneği (Chicago Tribune, 1 Eylül 1920)

18 "Try to Kill Kemal Pasha", *The Selma Times-Journal*, 31 Ağustos 1920, vol.1, no.182, Alabama, s. 1.

19 "Mustapha Kemal Pasha, Attempt on His Life", *The Daily Telegraph*, 1 Eylül 1920, Londra, s. 12.

20 "Mustapha Kemal Aurait été Victime d'un Attentat", *Le Matin*, 2 Eylül 1920, Paris, s. 1.

21 "La situation des nationalistes turcs" *Excelsior*, 5 Eylül 1920, Paris, s. 3.

22 Kemal Atatürk, *Nutuk*, Ankara 1927, s. 31.

23 Sanhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, s. 347.

lere gönderilen talimatta Kemal Paşa'nın görevden alındığı ve onun talimatlarına uyulmaması gerektiği bildirilmiştir. Bu şartlar altında Tokat'ta gecelemiş olan Mustafa Kemal Paşa, Tokat'ta gergin saatler geçirmiştir²⁴.

Zile'de meydana gelmiş olan büyük bir ayaklanma,²⁵ bilhassa İngiliz basınında geniş yer bulmuş, bu ayaklanmanın Ankara merkezli ulusalcı hareketi ortadan kaldıracığı ileri sürülmüştür. Ona göre müttefikler, Anadolu üzerine düzenlemeyi düşündükleri askeri harekattan vaz geçerek milliyetçi hareketin Osmanlı hükümeti tarafından ortadan kaldırılması düşüncesine sıcak bakmışlardır. Zeki Paşa, Abdullah Paşa ve Pertev Paşa komutasında oluşturulacak bir ordunun Ankara'daki milliyetçileri etkisiz hale getirebileceğine inanılmıştır. İstanbul Hükümeti bu amaçla bir yandan hazırlanırken diğer taraftan güçlü Kürt ileri gelenleri ile temasa geçerek onların da Ankara'ya karşı harekete geçmelerini sağlamaya çalışmıştır. İstanbul Hükümeti bu çabalarından bir sonuç elde edememiştir. Bu sırada Zile'de büyük bir ayaklanma meydana gelmiş ve isyancılar kısa sürede Tokat'a kadar ulaşmışlardır. İsyancılar Tokat'ı ele geçiremeden ayaklanma bastırılmış, isyancı liderler Zile'de idam edilmişlerdir. İsyan sonucunda Tokat'ta büyük hasar meydana gelmiş, çok sayıda ev ateşe verilirken Tokat çevresindeki birçok köy tahrip edilmiştir. Ağır silahların kullanılması sonucunda Zile'de büyük bir yangın çıkmış ve kasaba büyük oranda tahrip olmuştur²⁶. Bir süre sonra Tokat ve çevresinde hakimiyet sağlayan Ankara Hükümetine bağlı birlikler,²⁷ bölgede yapılanmaya giderken Ankara Hükümeti tarafından bölgedeki yerleşim yerlerine atamalar yapılmıştır. İstanbul kaynaklı bir habere göre Malta sürgününden kurtarılarak ülkeye getirilen sürgünlerden Mustafa Reşat Bey, Ankara Hükümeti tarafından Tokat valisi olarak atanmıştır²⁸. Böylece Tokat'ta Ankara Hükümetinin egemenliği tamamen sağlanmıştır.

24 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, Mustafa Kemal 1919-1922*, II, İstanbul 1987, s. 48.

25 Zile Ayaklanması ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. *Türk İstiklâl Harbi VI ncı Cilt, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, Ankara 1974, s. 162-167.

26 "Turkey to Repress Kemal, Military Action Proposed", *The Times*, 31 Temmuz 1920, Londra, s. 11.

27 Türkiye'nin genel durumu hakkında İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından 15 Mart 1920 tarihinde hazırlanmış olan bir raporda bu husus ifade edilmiş, rapor İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir. *Documents of British Foreign Policy 1919-1939*, ed. Rohan Butler, J. P. T. Bury, M. E. Lambert, Her Majesty's Stationary Office, Londra 1963, belge nr. 23, s. 27.

28 "Americans Carried off by Kemalists", *The Guardian*, London, 2 Ocak 1922, Londra, s. 10.

Tokat'ta Bulunan Kişilerin Tokat Hakkında Verdikleri Bilgiler

Tokat'taki yabancılar için Amerika'dan gönderilecek olan nakdi yardımların Tokat'a ulaştırılabileceğine ilişkin ilanlar Amerikan gazetelerinde yer almıştır²⁹. Bir başka haberde Amerikan bankacılık sisteminin gelişim seyrinden bahsedilerek New York'tan İstanbul'a ve Tokat'a kadar uzanan bir alanda Amerikan bankalarının faaliyet gösterdikleri belirtilmiştir. Haberin devamında yeni Türk hükümetinin kontrolündeki bölgelerde de Amerikan bankalarının faaliyet gösterme iznine sahip oldukları, isteyen kişilerin yakınları ile tanıdıklarına para gönderebilecekleri ifade edilmiştir.³⁰ Başka bir haberde bir papaz, Türkiye'de bir Amerikan vatandaşı olarak yaşamının oldukça kolay olduğunu, Amerikalıların Türkiye'de sevildiklerini ve istedikleri gibi seyahat edebildiklerini belirtmiştir. Haberin devamında Merzifon'dan Tokat'a ve Sivas'a kadar uzanan askeri bir bölgede seyahat etmenin bile Amerikalılar için sorun olmadığı, Türkiye'nin Amerikalılar için önemli yatırım fırsatları sunduğu dile getirilmiştir. Haberin yazarı papaz, Samsun'dan Tokat üzerinden Suriye'ye kadar gidilebildiğini, kendisinin o hat boyunca yolculuk yaptığını ve hiçbir sorunla karşılaşmadığını ifade etmiştir.³¹ Türkiye için Amerika'nın öneminin vurgulandığı bir başka haberde Türkiye'deki Amerikan kolejlerinin önemi vurgulanmış, İstanbul, İzmir, Antep ve Tokat'taki Amerikan kolejlerinin Türkiye'nin gelişimi için önemli olduğu ileri sürülmüştür. Mustafa Kemal Paşa hükümetinde yer alan Halide Edip Hanım'ın bir Amerikan koleji mezunu olduğu ifade edilmiştir. Haberin devamında hiçbir büyük Hristiyan devletin kabinesinde bir kadın yer almadığı halde Mustafa Kemal Paşa kabinesinde bir kadın bakanın yer aldığı ayrıca belirtilmiş, Anadolu'daki Amerikan kolejlerinin faaliyetlerine mutlaka devam etmeleri gerektiği belirtilmiştir³². Başka bir haberde Yakın Doğu Yardım Kuruluşlarının faaliyetlerinden bahsedilerek bu kuruluşların faydaları anlatılmış, Tokat'ta bulunan bir kadının kendisine gönderilen yardım parasını aldığı, aynı şekilde isteyen Amerikalıların Türkiye'deki yakınlarına para gönderebilecekleri, gönderdikleri paraların yakınlarına güvenle teslim edileceği belirtilmiştir.³³

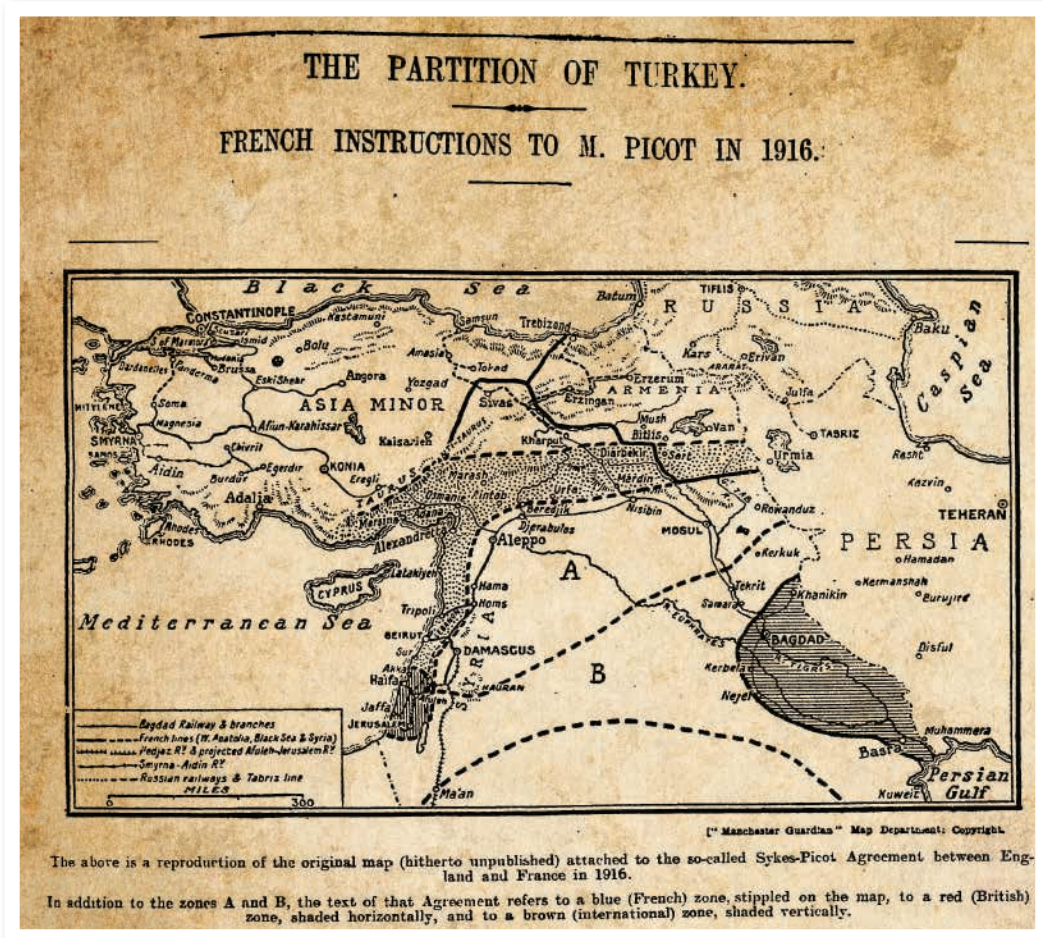
29 "Special Note, The Capital National Bank, Turkey in Asia" *The Sacramento Bee*, 20 Kasım 1920, Kaliforniya, s. 21.

30 "In Constantinople", *The Enquirer*, 26 Kasım 1920, Ohio, s. 4.

31 "Former Pastor Tells of Trials in Asia Minor", *The Bennington Evening Banner*, 26 Şubat 1921, Vermont 1921, s. 3.

32 Willis Fletcher Johnson, "Peoples and Problems of the Lands of the Near East", *New York Tribune*, 11 Eylül 1921, New York, s. 8. Haberde iddia edildiği gibi Halide Edip, hükümette yer almamış olmakla birlikte Millî Mücadele dönemi boyunca Ankara'da bulunarak önemli çalışmalar yaptığı bilinmektedir.

33 "Aid Goes Direct to Needy Ones, Personnel Relief Feature of Near East Contributions", *The Brooklyn Daily Times*, 5 Ocak 1922, New York, s. 6.

Türkiye'nin paylaşılmasına ilişkin Fransız görüşü (The Guardian, 8 Ocak 1920)

Bir yıldan fazla bir süre ile Anadolu'da Rum ve Ermeni mültecilere yardım etmek üzere çalışmış olan bir yardım kuruluşu çalışanı tarafından ailesine gönderilmiş olan bir mektupta birçok yerin yanı sıra Tokat'a ilişkin bazı bilgiler yer almıştır. Ona göre bu yardım kuruluşu çalışanı 1921 yılının sonuna doğru İstanbul'da bir finans departmanında görevlendirilmiştir. Bir süre İstanbul'da çalıştıktan sonra Samsun'a gitmiş olan görevli oradan Halep'e gitmek üzere yola çıkmıştır. Güzergâh üzerindeki duraklardan biri Tokat olmuştur. Tokat'ın üzümlü meşhur olduğu belirtilen makalede ertesi gün bayram olması münasebetiyle sabah erkenden top atışı yapıldığı belirtilmiştir. Haberin devamında Ramazan ayının Müslümanlar için otuz gün boyunca gündüzleri yeme içmenin haram olduğu, otuz günün sonunda Bayram adı altında kutlama yapıldığı ifade edilmiştir. Haberde,

ismi belirtilmemiş olan bir caminin avlusundaki kaymaktaşıdan yapılmış olan güzel bir türbeden bahsedilmiştir.³⁴

Tokat'taki Hristiyanlar ile onların ibadet yerlerine ilişkin Fransız gezgin Tavernie bazı bilgiler vermiştir. Ona göre Tokat'ta on iki kilise ve bir başpiskopos vardır. Erkek çocukları için iki adet ve kız çocukları için bir adet manastır bulunurken Tokat'taki Hristiyanların büyük çoğunluğu Ermeni olup az sayıda Rum Hristiyan vardır. Hristiyanların büyük kısmı tüccar olduğu gibi neredeyse tamamı demircidir. Tokat'ta her şey bol ve ucuza bulunur, özellikle Tokat şarabı mükemmeldir.³⁵ Bu bilgilerden açıkça anlaşıldığı üzere bilhassa bazı İngiliz basın organlarında yer almış olan Tokat'ta on binlerce, hatta yüz binlerce Rum'un yaşadığına ve hepsinin sürgün edildiğine ilişkin iddialar yersizdir. The Times'taki bir haberde Tokat ve çevresinde Rumların çoğunluğu oluşturdukları ileri sürülerek o bölgede üç yüz binin üzerinde Rum olduğu iddia edilmiştir. Bunun üzerine Anadolu Ajansı tarafından yapılan açıklamada The Times'taki haberin yalan olduğu, ilgili bölgenin toplam nüfusunun bile o kadar olmayabileceği belirtilmiş, ilgili haberlerin tümü Fransız basınında yer almıştır.³⁶

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa komutasındaki Türk birliklerinin Büyük Taarruz sonucunda Yunan birliklerini Yunanistan tarihinin en büyük hezimetlerinden birine uğratmasının ardından Anadolu'daki Rumlar büyük bir hızla Türkiye sınırlarının dışına kaçmaya başlamışlardır. Ankara Hükümeti tarafından yapılan duyuruda Hristiyanların güven içinde oldukları, hiçbir yere gitmek zorunda olmadıkları bildirildiği halde çok sayıda bilhassa Rum ve Ermeni ülkeden kaçmaya başlamışlardır. *The Exositor*'daki bir habere göre Tokat'taki birkaç bin kişilik gayrimüslim de şehri terk ederek karla kaplı tepeleri aşarak Samsun'a ulaşmaya çalışmıştır. Tokat'tan çıkıp giden mültecilerin herhangi bir tehdit altında olmamakla birlikte acilen gıda ve giyecek yardımına ihtiyaç duydukları belirtilmiştir.³⁷ Başka bir haberde Tokat'tan yola çıkan kişilerin arasında hasta olanların bulunduğu, Amerikan hastanelerinin kapasitelerinin dört kat üzerinde hasta barındırdığı ve hastanelerde yer kalmadığı belirtilmiştir. Haberin devamında hastanelere soğuktan ayak donması şikayetiyle çok sayıda başvuru yapıldığı ifade edilmiş-

34 "Bushwick Boy Writes of Conditions in Near East", *The Chat*, New York, 28 Ocak 1922, s. 24.

35 "Bulletin du jour", *Le Temps*, 15 Aralık 1922, Paris, s. 1.

36 *Bulletin Périodique de la Presse Turque*, Ministère des Affaires Étrangères, 02 Nisan-06 Haziran 1922, France, s. 6.

37 "Exodus of Non-Moslems on Increase", *The Brantford Expositor*, 30 Kasım 1922, Ontario, s. 1.

tir.³⁸ Tokat'tan ayrılan mültecilerle ilgili farklı rakamlar basın organlarında yer almıştır. Binlerce hatta on binlerce kişinin şehirden ayrıldığını belirten haberlerin yanı sıra birkaç yüz kişinin ayrıldığını belirten haberler tespit edilmiştir.³⁹

Yakın Doğu Yardım Kuruluşu Tokat temsilcisi Forest Rydgren, Tokat'taki durum ile ilgili bilgi vermiştir. Ona göre Tokat'tan ayrılan mültecilerin durumu oldukça kritik olup mültecilerin bazıları yalın ayak bir şekilde karla kaplı yollardan yürüyerek Samsun'a doğru yola çıkmışlardır. Mültecilerin üzerinde sadece ekmek alabilmelerine yetecek miktarda para bulunmakta olup acilen nakit yardımında bulunulması gerekir.⁴⁰ Rydgren'in kaynak gösterildiği bir başka habere göre Tokat ve çevresinden Samsun'a doğru yola çıkmış olan on bin civarında mülteci için acilen gıda yardımında bulunulması gerekir, aksi halde mültecilerin çoğu açlıktan ölüm tehlikesi ile karşı karşıya kalacaklardır.⁴¹ Herhangi bir kaynağa dayandırılmamış olan bir başka habere göre Tokat'tan yola çıkmış olan otuz üç bin mülteci, kar fırtınası altında Samsun'a ulaşmak için yollara dökülmüşlerdir.⁴² Başka bir haberde ise Tokat'tan üç bin kişinin yola çıktığı ve oldukça zor şartlar altında yola devam ettikleri belirtilmiştir.⁴³ Diğer bir habere göre Tokat'taki Yakın Doğu Kuruluşu temsilcileri tarafından on bin kişilik yiyecek yardımı talep edilmiş, aksi halde mültecilerin oldukça zor durumda kalacakları ifade edilmiştir.⁴⁴ Karadeniz'deki Amerikan destroyerlerinin radyo mesajının kaynak olarak gösterildiği bir haberde Tokat'ta üç bin beş yüz civarında mültecinin kar fırtınası altında yolculuk yaptıkları ve Samsun'a ulaşmaya çalıştıkları, bu kişiler için acil olarak ekmek temin edilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁴⁵

38 "Refugees Freezing in Anatolian Exodus", *The New York Times*, 30 Kasım 1922, New York, p.2.

39 "Christmas in Bible Lands not to be One of General Happiness", *The Fort Collins Courier*, 18 Aralık 1922, Colorado, s. 3.

40 "Yorkers Heed Appeals of Starving Children", *The York Dispatch*, 2 Aralık 1922, Pennsylvania, s. 1.

41 "Messages from Near East", *The Boston Globe*, 04 Aralık 1922, Massachusetts, s. 5.

42 "The Catastrophe of Turkish Victory, from Tokat", *The Guardian*, December 5 Aralık 1922, Londra, s. 9.

43 "A Sad Page for History", *The Kansas City Times*, 7 Aralık 1922, Missouri, s. 7. Tokat'tan ayrılan mültecilerin üç bin kişi olduğunu belirten bir başka haber için Bkz.: "Starving Refugees Choke All Roads in Anatolia and Throng Seaports", *The St. Louis Star*, 10 Aralık 1922, Missouri, s. 1, p.2A.

44 "Christian Refugees Fleeing", *La Plata Home Press*, 7 Aralık 1922, Missouri, s. 1.

45 "President Harding Issues Appeal", *The Huntsville News*, 8 Aralık 1922, Alabama, s. 4.

Sonuç

Millî Mücadele dönemi boyunca Tokat'ta herhangi bir işgal yaşanmamış olmakla birlikte milli hareketin başlangıç döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın uğradığı, kaldığı ve milli kurtuluş hareketi hakkında ilk konuşmalarından birini yaptığı yerlerden biri Tokat olmuştur. Mustafa Kemal Paşa Tokat'ta bulunduğu sırada İstanbul Hükümeti tarafından görevden alınmış, görevden alındığına dair vilayetlere bildirimde bulunulmuştur. Tokat Belediyesinde Tokat'ın ileri gelenleri ile görüşen Mustafa Kemal Paşa, milli hareketin öneminden bahsetmiş, mücadelenin önemini vurgulamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı konuşmalar ve yayınladığı bildirimler batı basını tarafından dikkatle takip edilmiş ve onunla ilgili haberler çok sayıda basın organında yayınlanmıştır. Bilhassa Amerikan, İngiliz ve Fransız basın organları Anadolu'nun içlerine kadar gönderdikleri muhabirleri vasıtasıyla veya Anadolu'daki yabancı görevliler yoluyla gelişmeleri yakından takip etmiş, okuyucularına Anadolu'daki gelişmelerle ilgili bilgiler sunmuşlardır. Tokat'taki yardım kuruluşu çalışanları ile yabancı okullarda çalışanların gönderdikleri mektuplar basın organlarında yer almıştır.

Zile ayaklanması bir süre milli hareket için sorunlara sebep olmuşsa da halkın desteği sayesinde ayaklanma bastırılmış ve bölgede bir daha benzer bir sorun yaşanmamıştır. Tokat, dönem boyunca önemli bir destek merkezi olmuş, Millî Mücadelede insan ve malzeme desteği sağlamıştır. Tokat'a gönderilmiş olan İngiliz subayları ile İstanbul Hükümeti tarafından atanmış olan görevliler Tokat'ı terk etmek zorunda kalmış, onların yerine Ankara Hükümeti tarafından atanan görevliler şehri yönetmişlerdir. Batı basınında önemli bir üretim merkezi olduğu belirtilen Tokat'ın kaynakları böylece Ankara Hükümetinin talimatları doğrultusunda değerlendirilmiştir. Millî Mücadele döneminin büyük bir başarı ile ve tüm işgal kuvvetlerinin Türkiye topraklarından atılmalarıyla sonuçlanması üzerine Tokat'taki gayrimüslimler şehri terk etmişlerdir. Bununla birlikte, bu kişilerin Tokat'tan zorla çıkarıldıklarına veya zulüm gördüklerine dair bir iddia batı basınında yer almamaktadır. İlgili bütün haberlerde Rum ve Ermeni halkın panik bir halde Tokat'ı terk ettikleri ve Samsun'a doğru yola çıktıkları belirtilmiştir.

Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Tokat Şubesi (1921-1935)

PROF. DR. MAKBULE SARIKAYA
Ardahan Üniversitesi

Giriş

Tokat, Karadeniz Bölgesi'nin orta bölümünde yer alan, Yeşil Irmak'ın doğu batı kıyılarında ve dağların arasında yer almaktadır¹. Tokat, I. Dünya Savaşı sonrası Sivas vilayetine bağlı bir sancak merkeziydi. 1918 sonlarında Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması ve Mondros Mütarekesi'ni imzalamasıyla Anadolu İtilaf Devletleri'nce işgal edilmeye ve onların desteği ile Rum ve Ermenilerin Türkleri yok etmeye başlamalarıyla Tokat'ta huzur bozulmuştu. Bu süreçte Rumların kuracağı Pontus Devleti'nin sınırları içinde düşünülen Tokat'ta Rumlar, Müslim nüfusu kırmaya hız verirken, Yunanistan'ın uluslararası girişimleri ve Rum çetelerinin zulmünde kalan Tokat'ta halk yıllarca büyük sıkıntı yaşamıştır². Bu saldırılara 1920'lerde Padişah ve İtilaf Devletleri'nin desteği ile çıkan iç isyanların da eklenmesiyle Tokat'ta sorunlar iyice artmıştır. Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni uğraştıran bu sorun ve sıkıntılar 1922'de bitirilebilmiş³ olmasına rağmen uzun süren savaşlar eğitim, sağlık, kültür alanındaki eksiklikleri arttırmış, hastalık, göç ve yoksulluk Tokat'ta halkın maddi ve manevi çöküntüsüne yol açmıştı. Böyle bir ortamda kimsesiz çocukların sayıları da sorunları da artmış ve kapsamlı çözüm bekleyişi yeni kurulan Türk devletinin dikkate alması

1 Yahya Mustafa Keskin, *XX. Yüzyılda Tokat'ın Sosyal ve Kültürel Yapısı*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 1999, s. 1.

2 Ercüment Kuran, "Milli Mücadelede Tokat", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*, Ankara, 1987, s. 212, (212-216)

3 Kuran, "Milli Mücadelede Tokat", s. 216.

meselesi toplumsal ve milli boyutları olan bir konudur. Bu yönüyle Türk Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği bir dönemde 1921'de Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kurulması, devletin çocuk konusunda atacağı adımların başlangıcını teşkil etmiştir. Cemiyet amacını; “öncelikle şehit çocuklarıyla, sonra savaştan etkilenen çocuklarla ilgilenmek” şeklinde belirterek bütün çocukların himayesiyile uğraşmayı hedeflemiştir. Böylece Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, çocuklara sosyal hizmet vermek ve kapsamlı bir himaye sağlamak üzere çalışmalarına başlamıştır. İlk iş olarak savaşta yurdun dört bir tarafından toplanan yetim ve bakes çocukların 0-13 yaş arasındakilerini doğrudan himayesine alan Cemiyet, yaptığı çalışmalarla aile ve anneler üzerinden çocuklara ihtiyaç duydukları sıhhi, terbiyevi ve kültürel desteği ulaştırmaya gayret etmiştir. Örneğin misafirhaneler ve yetim yuvalarının yanında süt damlası, çocuk dispanserleri, çocuk kütüphaneleri, banyo, kum havuzu, oyun bahçeleri gibi kurumlardan kimsesiz ve fakir çocuklar başta olmak üzere tüm çocuklar yararlanmıştır.

Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, çocuk himayesini anne karnından başlattığı için annelik ve gebelik bilgisi, doğumlarda müracaat edenlere yardım gibi ana, aile ve topluma yönelik kapsamlı hizmetler sunarak çocuklara ait adli, tıbbi, terbiyevi birçok hususta modern bir sosyal hizmet fikriyle çalışmıştır⁶. Bu faaliyetlerini, yurt içinde ve yurt dışında açtığı şubeleriyle gerçekleştiren Cemiyet, ticaret ve siyasetle uğraşmamakla birlikte, kendisine gelir getirmesi amacıyla bazı işletmeleri kurma ve işletme hakkına sahiptir. İdari, mali ve sıhhi her türlü faaliyetlerini kayıt altına alan, hazırladığı yıllık rapor ve bilançolarını merkeze gönderen Cemiyetin merkez ve şubelerinde bütün yönetim kadroları seçimle belirlenmekteydi. Cemiyetin merkezindeki faaliyetlere benzer işler yaparak ve kurumlar kurarak himayesindeki kimsesiz yetim çocuklara ve ihtiyaç sahibi çocuk, anne ve ailelere sıhhi, kültürel, terbiyevi ve maddi yardımlar yapan şubelerden biri de Tokat'ta açılmıştır.

Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Tokat Şubesinin Açılması

1920'lerde ülkedeki kimsesiz çocuk sorununa topyekun çözümler bulma gayretiyle çalışan Cemiyetin ilk şubelerinden biri olan Tokat Şubesi, Ankara merkeze bağlı olup kendi bünyesinde Tokat'ın ilçelerinde de teşkilatlanmıştır. 1925 ta-

⁶ Makbule Sankaya, *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti 1921-1935*, Ankara, 2011, s.51-55.

rihli Hülasa-i Mesai Raporu'nda Tokat'ın ilçelerinden Zile, Erbaa, Reşadiye, Artova şubelerinin 1925 öncesi açıldığı görülmektedir⁷. 1928'de Niksar Şubesi'nin açılmasıyla o dönem tüm ilçelerde teşkilatlanma sağlanmıştır. Hatta bu ilçelere bağlı nahiye ve köylerde de cemiyetin şubeler açarak faaliyetler gösterdiği anlaşılmaktadır. Örneğin Erbaa'nın nahiye ve köylerindeki heyet-i irade azaları ve Niksar hanımlar şubesi vardı⁸. Tokat Şubesi'nin kurduğu kurumlarla ve düzenlediği balo, müsamere, sünnet töreni ve çocuk bayramı gibi etkinliklerle cemiyetin hedef ve amaçlarını kamuoyuna tanıttığı böylece halkın sevgisini ve takdirini kazanarak bağış ve yardım topladığı görülmektedir.

Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti bütün merkez ve şubelerinde olduğu gibi Tokat Şubesi'nde de öncelikle kimsesiz ve yetim çocuklar himaye edilmekle birlikte, ihtiyacı olan çocuk, ana ve ailelere her türlü yardım yapılmıştır. Bu yardımlar arasında sıcak yemek, süt gibi gıda maddesi; kundak takımı, ayakkabı, elbise gibi giyim eşyası, kitap ve kırtasiye, sosyo kültürel ve sıhhi yardımlar bulunmaktaydı. Cemiyetin tüm toplumu kapsayan sıhhi hizmetlerini, muayeneler, dispanserler ve diş muayenehanesinde ve gezici ekiplerle ücretsiz olarak verdiği; çocuk bahçeleri, banyo, havuz ve kamplarında hem sağlık hem de eğitim çalışmaları yaptığı bilinmektedir. Cemiyetin şubelerinde kurduğu kurumlar ve yaptığı sosyal ve kültürel içerikli çalışmalar ile gebe, anne, aile eğitimi vererek çocuğa dair birçok konudaki bilgisizlikle mücadele edilmiş; çocuk bakımı, beslenmesi, pratik bilgiler, hijyen koşulları öğretilmesiyle sağlıklı bir neslin yetişmesi amaçlanmıştır. Bu faaliyetleri gerçekleştirmek amacıyla Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin açtığı müesseselerinden birçoğu Tokat ve ilçelerindeki şubelerde de faaliyet göstermiştir. Bu bağlamda 1930'larda ülkedeki 9 süt damlasından biri Tokat'ta, 24 muayenehaneden ikisi Tokat ve Zile'de; 28 aşhaneden dördü Tokat, Erbaa, Reşadiye ve Zile'de; 11 şefkat yurdundan ikisi Tokat ve Reşadiye'de açılmıştı⁹.

Cemiyetin kararlı ve azimli çalışmalarıyla yurttan geniş bir çocuk koruma teşkilatının oluşturulmasında şubelerin önemli rolleri olmuştur. Özellikle şubeler cemiyetin amaçlarını hayata geçirmenin yanında düzenledikleri müsamere, konferans, sergi ve bazı yarışmalar ile cemiyeti halka tanıtmayı ve yüklü miktarda

7 "Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Hülasa-i Mesaisi", *Gülbüz Türk Çocuğu*, I, Teşrinievvel 1926, s. 19-20.

8 Niksar Hanımlar şubesi; Reis: Baş Muallime Fahime Hanım, Katip: Kaymakam Ser mektebinin refikası Fatma Hanım ve Veznedar: Belediyeden Şadiye Tahir Hanım idi. *Gülbüz Türk Çocuğu*, XXII, Temmuz 1928, s. 32.

9 Sarıkaya, *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti*, s.119-124.

yardım toplamayı da başarmaktaydı. Cemiyetin gelirlerinin büyük ölçüde bu yardımlara bağlı olması, şubelerin kendilerini ne kadar iyi tanıttıkları ve başarılarıyla yakından ilgiliydi. Halkın desteği ile kimsesiz çocuk sorununu çözmenin yanında “çocuğu ana rahminden itibaren korunmasını hedefleyerek birçok kurum vücuda getirmek” amacıyla olan Cemiyet, açtığı kurumları¹⁰ yaşatabilmeliydi. Bu yönüyle Tokat şubelerinin faaliyetlerinin çocuğa dair sorunlarını çözmekte uzun yıllar başarılar elde etmesinde Tokatlıların takdirini kazanarak onların maddi ve manevi yardımlarına mazhar olmasının etkisi bulunmaktadır.

Türkiye Himaye-i Eftal Cemiyeti Tokat Şubesinin İdari ve Mali Yapısı

Türkiye Himaye-i Eftal Cemiyeti Nizamnamesi'nin 32. Maddesinde belirtildiği üzere “herhangi kaza, nahiye, karyede şube açabilmesi merkezin verdiği izine ve üyelerin toplanarak kendi aralarından bir heyet-i idare oluşturmaları ve birtakım kurulları hayata geçirmelerine bağlıydı. Şartları sağlayan şubeler, cemiyet merkezine bağlı olup, faaliyetlerine ilişkin hazırladıkları rapor ve istatistikler ile çalışmalarını ve planlarını kayıt altına almak, gelir ve harcamalarına ilişkin kayıtları da tutmak ve merkeze sunmakla sorumluydu¹¹. Cemiyet şubelerinin idare heyetleri bir reis, bir katip ve bir veznedar olmak üzere en az üç kişiden oluşturulmuştur. Nizamnameye göre teşkilatlanma ve yönetim hususları gerçekleştirilen şubelerde genellikle öğretmen, memur gibi eğitimli kişiler başta olmak üzere yöreden kişiler de yönetici veya üye olmuş, bu durum faaliyetlerin başarı kazanmasında katkı sağlamıştır. Bu katkı Cemiyetin süreli yayını olan Gürbüz Türk Çocuğu dergisinde örnek olarak ve şükranla duyurulmuştur. Örneğin Tokat Valisi Yahya Bey başta olmak üzere Tokat halkından görülen yardım ve şefkate övgüyle teşekkür edilmiştir¹².

Cemiyetin şubelerinde yönetim, seçim usulü ile yapılmakta olup Türkiye Himaye-i Eftal Cemiyeti Tokat merkezinin 4 Şubat 1927 tarihli kongresinde seçtiği

10 Türkiye Himaye-i Eftal Cemiyeti'nin açtığı kurumlar arasında; Ana Kucağı, Gündüz Bakımevi, Süt damlası, Muayenehane, Doğumevi, Aşhane, Şefkat Yurtları, Yetim evi; Çocuk Bahçesi; Banyo; Sinema salonu, Okuma odaları, ziyaretçi hemşire teşkilatı, çocuk kampları, sıhhi müzeler, iş atölyeleri ve anneler birliği olmakla birlikte bu kurumların hepsi Tokat ve ilçelerinde açılmamıştır. Sarıkaya, *Türkiye Himaye-i Eftal Cemiyeti*, s.124.

11 Sarıkaya, *Türkiye Himaye-i Eftal Cemiyeti*, s.64.

12 *Gürbüz Türk Çocuğu*, IV, Ocak 1927 s. 36.

Çocuk
Esirgeme
Kurumu Tokat
Şubesinin 23
Nisan özel
sayısı, 1940

merkez heyeti şu kişilerden oluşturulmuştur. Kumandan Naci Paşa, Erkanı Harbiye Reisi Salim Cevat Paşa, Vali Kadri Bey, Merkez Hastane Sertabibi Miralay Aziz Bey, Maarif Memuru Lütfü Bey, Kaymakamzade Hüsamettin Bey, Gazizade Hafız Ömer Efendi, Zekeriyya Bey, Tokat Kalem reisi Miralay Nuri Bey, Sıhhiye Müdürü Remzi Bey, Bekçizade Salih Ağa, İlk Erkek Mektebi Baş Muallimi Osman Efendi, Belediye Reisi Hafız Mehmet Efendi idi¹³.

Tokat merkeze bağlı ilçelerde de benzer uygulamalarla kurullar oluşturulmuştur. Örneğin 1928 tarihinde yeniden intihap edilen (seçilen) Erbaa Heyet-i İdaresini seçtiği hatta Erbaa'nın Teke nahiyesi şubesinin Reis: Müdür Sabri Bey, Katip Feyzullah Efendi ve Veznedar: Necip Efendilerden oluştuğu görülmektedir¹⁴. Tokat il merkezine bağlı Erbaa ilçesinin nahiyelerinde de cemiyetin şubelerinin açılarak faaliyet gösterdikleri anlaşılmaktadır.

Tokat merkezinin beş bölüme ayrılan yıllık faaliyetleri arasında; 1-bakımevine müracaat eden yavruların her gün muayene edildiği, muhtaç olanlara parasız ilaç verildiği, annelere sıhhi bilgi vermek için ilin sıhhiye müdürü tarafından düzenli olarak haftada iki kez konferans verildiği; 2-süt damlasına başvuran çocuklara süt verilerek Aralık 1926'ya kadar 1196 okka süt, önemli miktarda şeker, sabun gibi malzeme dağıtıldığı; 3-Tokat'da üç mektebin fakir talebesine haftanın tatil günleri hariç her gün sıcak öğle yemeği verildiği, 250 fakir çocuğun iaşesinin sağlanarak 1926 Aralık'a kadar 19.764 tabak yemek ve lüzumunca ekmek verildiği; 4- fakir çocuklara 200 kat elbise, ayakkabı, çorap ve 250 kışlık fotin dağıtıldığı; 5- öksüz yurdunda 16 çocuk bulunduğu ve gece dersanelerine yardım edilerek 300 den fazla öğrenciye ulaşıldığı anlatılmıştır¹⁵.

Cemiyetin gelirleri; üye aidatları, kurumlarından elde edilen gelirler, cemiyetin yaptığı sosyo-kültürel etkinliklerden elde ettiği kazançlar olmakla birlikte büyük ölçüde bağış ve yardımlardan oluşturmaktaydı. Cemiyetin giderlerini de çalışanların maaşları, müesseselerin giderleri, çocuklara yönelik her türlü faaliyete ilişkin harcamalar oluşturmaktaydı¹⁶.

13 *Gürbüz Türk Çocuğu*, VI, Mart 1927 s. 33.

14 *Gürbüz Türk Çocuğu*, XXII, Temmuz 1928, s.32.

15 *Gürbüz Türk Çocuğu*, VI, Mart 1927 s. 33.

16 Sankaya, *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti*, s.92.

Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Tokat Şubesinin Faaliyetleri

Türkiye Cumhuriyeti'nin çocuk davasını üstlenen ve geleceğin gürbüz Türk çocuğunu yetiştirmeyi hedefleyen Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti; merkez ve şubelerinde sağlık, kültür, eğitim ve koruma hizmeti vermek için birçok kurum vücuda getirmiştir. Cemiyetin açtığı kurumlar arasında; ana kucağı, gündüz bakım evi, süt damlası, muayenehane, doğumevi, aşhane; şefkat yurtları, yetim evi; çocuk bahçesi; banyo; sinema salonu, okuma odaları, ziyaretçi hemşire teşkilatı, çocuk kampları, sıhhi müzeler, iş atölyeleri ve anneler birliği sayılabilir. İmkanlar ve öncelikler ölçeğinde şubelerde bu kurumlardan bazıları açılmıştır. Bu yönüyle Cemiyetin Tokat ve ilçelerinde açtığı başlıca kurumlar arasında süt damlası, muayenehane, aşevi ve şefkat yurdunun var olduğu görülmektedir.

a- Süt Damlası; Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin açtığı ilk kurumlar arasındadır. Türkiye'de savaş sonrası yıllarda sosyo-ekonomik ve kültürel sorunların çözülmesi için anne ve toplumun terbiyevi ihtiyaçlarını karşılamak, sağlıklı bebek gelişimi ve anne eğitimi vermek gayesiyle çalışmaktaydı. Süt damlası ürettiği sağlıklı sütleri ihtiyaç sahibi çocuklara ulaştırmak için cemiyetin büyük şehirlerde açtığı bir kurum olarak hem süt pastörizasyonu, hem sıhhi ve terbiyevi eğitim alanı hem de muayenehane hizmeti vermekteydi. Dönemin sıhhi süt sorunu ve çeşitli hastalıklarla mücadelede olduğu kadar bebek ve çocuk gelişiminde sütün önemli yer tutması bu kurumların hayati roller üstlenmesini sağlamıştır. Süt damlaları paralı ve parasız süt dağıtımıyla cemiyete gelir sağladığı gibi, anne ve çocuklara sağlıklı süt verilmesi, onların beslenme ve gelişimlerinin takip edilmesi, tedavilerinin yapıp ilaçlarının veya mamalarının hazırlanma ve bilgilendirilmesi hizmetlerini de verdiği için bünyesinde birçok birimi barındırmıştır. Bu bağlamda bir süt damlasında laboratuvar, bekleme odası, doktor odası, muayenehane, konferans salonu ve lavabo bölümleri bulunmakta ve buraya gelen anne ve çocuklar sağlık kontrolünden geçirilmekte ve ihtiyaçlarına göre mama, pirinç unu, seker ve sebze gibi yardımlar yapılmaktaydı¹⁷.

Süt damlaları o dönem yüksek olan bebek ölümleriyle mücadele etmek, verem ve beslenme bozukluğuna bağlı sıhhi sorunlarda annelerin bebek beslenmesi ve sıhhi süt temini ihtiyaçlarını karşılamak ve bilgilendirme konusunda önemli

¹⁷ Sarıkaya, *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti*, s.136.

hizmetler vermiştir. Süt damlasında eğitim, muayene ve takip işlerinin yapıldığını hüviyet varakaları ve detaylı bilgilerin bulunduğu umumi defter ve ana defterlerinden görmek mümkündür. Süt damlasındaki kayıtlardan çocuklara süt dağıtıldığı, suni güneş (ultraviyole ışın) kum banyosu hizmetlerinin verildiği, ev ziyaretleri ve gıda ve ilaç dağıtımını yapıldığı ve bunların takip edildiği görülmektedir¹⁸. Ayrıca bebek bakımı başta olmak üzere halk sağlığı konularında anneleri bilgilendirici görsel malzeme ile hastabakıcıların eğitim verdiği bilinmektedir. Bu kapsamda Tokat Şubesi'nin 1926 yılı faaliyetleri arasında 60 fakir süt yavrusuna süt verildiği ve bu sayının kısa zamanda 108 çocuğa ulaştığı;¹⁹ Tokat Süt Damlası'nın 1927 kayıtlarına göre ise üç ayda 157 çocuğa saf süt dağıtıldığı, 17 çocuğa mama ve fosfatın verildiği; anne ve çocuk hastalara muayene ve tedavi imkanı sunulduğu, sıhhi konferans ve bilgilendirme yapılarak bir kütüphane²⁰ kurulduğu görülmektedir²¹. Örneğin 1926 yılında Tokat'ta süthaneden süt alan çocuklar haftada bir gün doktora muayene ettirilmiş, süt almaya gelen annelere bilgilendirme yapılmıştır. Ayrıca süt çocuklarına birer başlık ve göğüslük verilmiş, sabun gibi malzemelerin yanında tabak, kaşık, sürahi, su kupası ve kapaklı yemek kapları da hediye edilmiştir²².

Süt hazırlanması ve dağıtımını işini titizlikle yapan Tokat Süt Damlası'nda süt hazırlanması, ahırların bakımı ve hayvan bakımı için kimyager ve baytar gibi uzmanların görevli olduğu görülmektedir²³. Süt damlasının desteği ile anneleri bilgilendirmek için çocuk nasihat yuvaları veya ocakları olarak bilinen birimlerin kurulması ve başka kurumlarla birlikte çalışarak daha geniş kitlelere ulaşılması sayesinde bebek ölüm oranlarının azaltıldığı ve daha sağlıklı çocukların büyütülmesi için fakir zengin herkese ulaşılma istendiği görülmektedir. Örneğin verilen bilgiler ve takipler ile sağlıklı beslenmenin öğretilmesi, zayıf ve kansız çocuklara bahçede kum ve güneş banyoları yaptırılması, ailelere ve çocuklara şişede sıhhi süt verilmesiyle hayvanlardan bulaşan hastalıkların da önüne geçilebilmesi

18 Sankaya, *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti*, s.138.

19 "Tokat Merkezimizin Faaliyeti" *Gürbüz Türk Çocuğu*, IV, Ocak 1927 s. 36.

20 Süt Damlası bünyesinde bahsedilen bu kütüphanenin ayrı bir çocuk kütüphanesi olup olmadığı net değildir. Ancak cemiyetin 1927 faaliyet raporunda Tokat Şubesi'nin bir kütüphane inşasına başladığı belirtilmektedir. *Gürbüz Türk Çocuğu*, VII, Nisan 1927, s. 40. Bununla birlikte Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Erbaa şubesinin kurduğu çocuk kütüphanesine dair bilgiler 1947'deki faaliyet haberlerinde de görülmektedir. Süleyman Temiz, *Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Yönleriyle Erbaa 1925-1950*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2013, s.83.

21 *Gürbüz Türk Çocuğu*, VIII, Mayıs 1927, s.40.

22 *Gürbüz Türk Çocuğu*, IV, Ocak 1927 s. 36

23 *Gürbüz Türk Çocuğu*, IV, Ocak 1927 s. 36

mümkün olmuştur²⁴. Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Tokat Şubesi'nin kurumlarından biri olan süt damlası Tokat'ın tarihinde önemli yer tuttuğu yakın tarihli yerel haberlerde de görülmektedir²⁵.

1927-1928 Devlet Salnamesinde Tokat'ta kuvvetli bir Himaye-i Etfal teşkilatı olduğu ve süt damlasının merkezde Zile ve Erbaa şubelerinde faal bir şekilde çalıştığı belirtilirken süt damlasının 1940'lara doğru faaliyetinin azalarak kapandığı görülmektedir²⁶.

b- Aşhane/Aşevi/Yoksul Çocuk Sofrası/Talebe Sofraları: Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Türkiye'deki 28 aşhanesinden dördü Tokat, Erbaa, Reşadiye ve Zile'de açılarak çok sayıda çocuğa hizmet vermiştir. Bu kurumlar, sağlıklı kuşaklar yetiştirmek, fakir çocukların beslenme ihtiyacını karşılamak, ülkede oranı yüksek olan çocuk ölümlerini azaltmak, okul çocuklarına ve zayıf çocuklara besleyici yemek imkanı sunmak için hizmet vermiştir. Uzun savaş yıllarının yarattığı felaket, göç ve fakirliğin neden olduğu sefalet ve yeni kurulan ülkenin çözümü zaman alan sıhhi, ekonomik ve terbiyevi sorunlarıyla mücadele etmek için kurulan aşevleri veya sofralar milletin geleceği olan çocukların fizyolojik sefaletinin yoğunlaştığı bölgelerde açılmıştır. Mutfak, aşçı, idareci ve hizmetlilerden oluşan kadrosuyla aşevleri temiz, sağlıklı ve kaliteli yemek hizmetini fakir, cılız ve muhtaç çocuklara sunmuştur. İraftan kaçınılan ama dengeli ve sağlıklı beslenme usullerine uyan aşevlerinin çalışmaları toplumun takdirini kazanmış ve dönemin önemli sosyal yardım çalışmalarından biri haline gelmiştir²⁷. Tokat Şubesi'nin merkeze gönderdiği bilgilere göre 1926'da pişen yemeklerin okullara götürüldüğünde orada ısıtıldığı, dağıtım işleriyle bir öğretmenin ve hademenin görevlendirildiği, sıhhi kapların temizliğinde kullanılan sabundan ısıtmada kullanılan kömüre kadar birçok detayın dikkate alındığı anlaşılmaktadır²⁸. Tokat Şubesi'ndeki aşevi/sofralarda fakir çocuklara verilen yemeklerin etli kuru fasul-

24 Sarıkaya, *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti*, s.140.

25 Hüseyin Alpay, "Süt Damlası Parkını Biliyor musunuz?", *Tokat Güneş Haber*, 17 Nisan 2018. Haberde 2018'deki Hüseyin Alpay'ın "Süt damlası parkını biliyor musunuz?" başlıklı yazısında şimdiki Dudayev parkının eskiden Süt damlası parkı olduğunu, savaş sonrası sağlıklı kuşaklar yetiştirmek amacıyla annelere ve çocuklara yardımcı olan, pastörize süt dağıtan ve muayene ve tedavi hizmeti veren bu kurumun unutulmaması ve Tokat'ın tarihiyle bağını koparmaması gerektiğini hatırlatmaktadır.

26 Altay, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Tokat...", s. 25.

27 Sarıkaya, *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti*, s. 143.

28 *Gürbüz Türk Çocuğu*, IV, Ocak 1927 s. 36.

ye, patates, bulgur, pirinç pilavı, pırasa gibi gıdalardan oluştuğu görülmektedir²⁹.

c- Muayenehaneler/Poliklinikler/Dispanserler: Ülkenin birçok yerinde olduğu gibi Tokat'ta 1920'li ve 1930'lu yıllarda birey ve toplum sağlığını en çok tehdit eden konuların başında bulaşıcı hastalıklardan korunma, beden temizliği gibi yaygın sıhhi bilgisizlik ve beslenme yetersizliği gibi etkenlere bağlı problemler gelmekteydi³⁰. Tokat'ta sıhhi hizmetlerin iyileştirilmesi için, Tokat Memleket Hastanesi'nin yanında 1921'den itibaren hizmet veren küçük hastaneler dispanser olarak yapılandırılmış, ilçelerde tedavi evleri artırılmış ve eczaneler açılmıştır³¹. Ancak Tokat'ta daha yaygın olan bağırsak hastalıkları çocuklar için büyük bir tehdit olup çözümü temel hıfzıssıhha ve temiz su ile ilişkiliydi³². Bebek ölüm nedenlerinde öne çıkan ishalin yanında bulaşıcı olan dizanteri, verem, sıtma, frengi, trahom da Tokat'ta oldukça yaygındı³³. Bu hastalıklarla mücadelede Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekaletinin (Sağlık Bakanlığı) büyük gayreti olmasıyla birlikte Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin de desteği sıhhi seferberlikte başarı kazanılmasını sağlamıştır. Cemiyet şubeleri illerden köylere kadar annenin bilgilendirilmesi, hastalık ve hastaların takibi ve alınan tedbirler ile 1930'larda ölüm vakalarının azaltılmasında önemli roller üstlenmiştir³⁴.

Çocuk Esirgeme Kurumu Tokat Şubesi özel sayı, s. 3, 1940, Tokat

29 Gürbüz Türk Çocuğu, VI, Mart 1927 s. 45.

30 Sankaya, Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, s. 171; Altay, "Cumhuriyet'in ilk Yıllarında Tokat...", s. 16.

31 Altay, "Cumhuriyet'in ilk Yıllarında Tokat...", s. 25.

32 Altay, "Cumhuriyet'in ilk Yıllarında Tokat...", s. 17.

33 Tokat Vilayeti Sıhhi Ve İctimai Coğrafyası, Ankara 1938, s. 165-174.

34 Altay, "Cumhuriyet'in ilk Yıllarında Tokat...", s. 22.

Cemiyetin sağlık alanındaki en önemli çalışmaları açtığı dispensler ve muayenehanelerle yaptığı görülmektedir. Cemiyete kayıtlı gebe, ocuk ve analara sağlık hizmeti veren şube kayıtlı olmayan ihtiyaç sahiplerine de ulaşmıştır. Örneğin 1927 faaliyet raporuna göre Tokat şubesinde kayıtlı olmayan 98 valide ve 16 çocuğa muayene ve ilaç desteğinde bulunulmuş; gezici sağlık elemanlarıyla çocuklu aileler ziyaret edilerek ailenin sıhhi şartları incelenmiş, lahosa ve gebelere ebe, hastabakıcı ve muallimler nezdinde bilgi ve destek verilmiştir. Bu konuda büyük gayret gösteren Miralay Aziz Bey ve eşine de teşekkür edilmiřtir³⁵. Benzer şekilde Tokat bakımevinde çocukların muayenesini yapan Tokat Askeri Hastanesi Tabib-i Sanisi Kaymakam Hüsnü Beyefendi'ye fotoğrafı yayınlanmak suretiyle teşekkür edilmiřtir³⁶.

Tokat'ta faaliyet gösteren cemiyetin muayenehaneleri, savaş sonrası sıhhi yetersizlikler, bulaşıcı hastalıklar, bakımsızlık ve bilgisizlik nedeniyle tedaviye ihtiyacı olan kişilere ulaşmıştır. Cemiyet verdiği hizmetlerle savaş, g, katliam ve yıkımından kurtulanların yaşatılmasını, sağlıklı ve dinî bir nüfusun var edilmesini dahası geleceğin yurttaşının yetiştirilmesini sağlama gayretiyle çalışmıştır. Bu gayeyle diğer şubeler gibi Tokat şubesi de diş, göz ve bulaşıcı hastalıklar başta olmak üzere genel sağlık durumuna ilişkin gezici sıhhi taramalar yaparak tedavi, takip ve bilgilendirme hizmeti vermiştir. Cemiyet, Gürbüz Türk çocuğu dergisi, ocuk bakımı, ameli sıhhat rehberi, annelere öğütler gibi çok sayıda sıhhi içerikli eserlerini şubelerine göndererek halkın yararına sunmuştur.

Cemiyetin Tokat ve Zile'deki muayenehanelerinde doktor, diş hekim, ebe ve hemşirelerin görev yapması cemiyetin titizlikle üzerinde durduğu hizmetlerin başında gelmekteydi. Öyleki ocuk ve annesine maddi ve manevi büyük faydalar sağlayan muayenehanelerde kk çocuklara bir sıhhat tecil defteri ile çocukların sıhhi durumları takip edilmiştir. Cemiyetin muayenehane ve dispensleri belirli gün ve saatte üç farklı alanda ocuk hastalıkları, kadın hastalıkları ve diş muayene ve tedavilerine yönelik program uygulanmıřtır³⁷. Bu muayenehanelere gelen hasta sayısı her geçen yıl artmakta, özellikle diş hekimine ücretsiz diş taramalarıyla fakir çocuklar ve ilkokul talebelerinin dişlerini ücretsiz muayene ve tedavi ettirmesi ve konuyla ilgili resimli broşür ve kitapıklarla bilgilendirmesi

35 *Gürbüz Türk ocuğu*, VII, Nisan 1927 s. 40.

36 *Gürbüz Türk ocuğu*, VIII, Nisan 1927, s. 24-25.

37 Sarıkaya, *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti*, s. 147-148

hıfzıssıhha ve koruyucu hekimlik hizmeti yönüyle de önemlidir³⁸. Örneğin Tokat şubesinin 1926 yılı faaliyetleri arasında hastalanan çocukların her gün tabip tarafından muayene olunup ilaçlarının parasız verildiği ve korumaya muhtaç 150 kadar çocuğun himaye edildiği belirtilmektedir³⁹.

Türkiye Himaye-i Eftal Cemiyeti Tokat Şubesi'nin 1927 kayıtlarına göre Tokat'ın Zile ilçesinde haftanın belirli günleri çocuk bakım evinde muayeneleri yapıp, ilaç verilen çocukların yanında sıhhi terbiye alan hamile ve lohusaların da bulunduğu⁴⁰ görülmektedir. Cemiyet şubelerinin çalışmalarıyla o dönem yüksek olan bebek ölümleri ve bir yaş üzeri çocuk ölümlerinin azaltıldığı, çocuk hastalıklarına ilişkin gebe, anne ve toplumun bilgilendirilmesi ile kayda değer halk sağlığı hizmeti verildiği ve olumlu sonuçlar alındığı görülmektedir.

ç- Şefkat Yurdu/Çocuk Yuvası/Öksüz Yurdu: Türkiye Himaye-i Eftal Cemiyeti'nin 11 şefkat yurdundan ikisi Tokat ve Reşadiye şubelerinde açılmıştır. “Binlerce bebeği emzirip, büyüten, temizleyip giydiren ve okutup hayata hazırlayan cemiyet bir ana şefkati sunmakta” olan Cemiyet, himayesindeki çocukları hayata atılıp iş sahibi oluncaya kadar takip etmekteydi. Türkiye Himaye-i Eftal Cemiyeti, kurulduğu ilk yıllarda cepheden ve cephe gerilerinden toplanıp Ankara'ya gönderilen kimsesiz çocuk sayısının 14.000'e ulaştığı görülmektedir. Cemiyet öncelikle şehit çocuklarını yani evlad-ı şühedayı himaye etmiş onları yaş, tahsil ve kabiliyet derecelerine göre sanat okullarına, yatılı okullara, çırak olarak iş yerlerine, ticaret ve ziraat okullarına ya da aileler yanına geçici evlatlık verip, hatta birçoğunu askeri okullara yerleştirmek suretiyle kısmen himaye etmiştir⁴¹. Bu çalışmalar yurdun dört bir yanında açılan şubelerde de hayata geçirilmiş olup bunlardan ikisi Tokat'ta hizmet vermiştir.

Kaynaklara göre 1926 yılında Tokat'ta 13 öksüz çocuğun öksüzler yurdunda himaye edildiği ve iaşelerinin cemiyet tarafından karşılandığı belirtilmektedir. Elbise ve çamaşırları da verilen bu çocuklar gündüzleri sanata ve geceleri de derse devam ettirilmişlerdi. 1927 kayıtlarından Tokat Himaye-i Eftal Öksüz Yurdu'ndaki çocukların sayısının 18 olduğu ve o günlerde ikisinin askeri hastanede

38 *Gürbüz Türk Çocuğu*, XLI, Şubat 1930, s. 33.

39 “Tokat Merkezimizin Faaliyeti” *Gürbüz Türk Çocuğu*, IV, Ocak 1927 s. 36.

40 *Gürbüz Türk Çocuğu*, XIV, Teşrinisani 1927, s. 31.

41 Sankaya, *Türkiye Himaye-i Eftal Cemiyeti*, s. 134.

tedavi gördüğü diğerlerinin gündüz sanata, gece de derse devam ettikleri belirtilmektedir. Ayrıca faaliyetlerin anlatıldığı bilgi ve fotoğraflardan Tokat bakımevinde çocukların muayenesini yapan Tokat Askeri Hastanesi Tabib-i Sanisi Kaymakam Hüsnü Beyefendi'nin yuvadaki çocuklara yardım ettiği anlaşılmaktadır⁴². Yine bu resimlerde merkezin himayesindeki 250 çocuktan bir grubunun yemek yemeye hazırlanışlarına dair bilgi, cemiyet şubesinde yüzlerce çocuğun himaye edildiğini göstermektedir.

d- 23 Nisan Çocuk Bayramı ve Çocuk Haftası Etkinlikleri: 23 Nisan ilk defa 1921'de çıkarılan bir kanunla "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İlk Yevm-i Küşadı Olan 23 Nisan Günü Milli Bayramdır" hükmüyle milli bayram ilan edilmiştir. Bayram dolayısıyla yapılan tören ve etkinliklerde çocuklar ön plana çıkarılmış ve 1927'den itibaren etkinliklerin idaresi Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne verilmişti. Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin öncülüğünde 1929'dan itibaren 23-29 Nisan tarihlerini içine alan Çocuk Haftası tüm yurttan yoğun bir katılım ve birçok etkinlikle kutlanmaya başlanmıştır. Çocuk haftası boyunca Cemiyetin merkez ve şubelerinde resmi törenlerin yanında çocukların bayram neşe ve heyecanını yaşamaları sağlanmış ve çocuk ile ilgili birçok nokta kamuoyunun gündemine taşınmıştır. Bayram ve hafta süresince Cemiyetin merkez ve tüm şubelerinde törenler, toplantılar, yayınlar, müsamereler, eğlenceler, balolar ve yarışmalar düzenlenmiştir⁴³. Bu yönüyle Tokat ve ilçelerinde çocuk haftası etkinliklerini idare etme işinin Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyetine verilmesiyle programın çocuklardan oluşan bir komite tarafından hazırlandığı, seçilen çocuk temsilcilerinin Ankara'daki çocuk kongresine gönderildiği ve böylece ilk defa çocuklara fiilen kendi ihtiyaçlarını düşünmek ve bir karar halinde tespit etmek imkanı verildiği görülmektedir. Düzenlenen etkinliklerde nutuklar söylenmesi ve çocuklara yönelik birçok eğlence, tören ve baloların düzenlenmesi Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin başarısı olmakla birlikte cemiyetin tanıtımında da oldukça önemliydi⁴⁴.

Cemiyetin eğitim, kültür ve tanıtım çalışmalarındaki en önemli günler şüphesiz 23 Nisan Çocuk Bayramı ve çocuk haftasıydı. Çünkü çocuk konusu bir hafta boyunca kamuoyunda yoğun gündem bulabilmiş, cemiyetin ve devletin çocuk

42 *Gürbüz Türk Çocuğu*, VIII, Nisan 1927, s. 24-25.

43 Sarıkaya, *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti 1921-1935*, s. 273.

44 *Gürbüz Türk Çocuğu*, LXXIX, Mayıs 1933, s. 1-2

konusundaki faaliyet ve gayelerinin anlatılabilmesi sağlanmıştır. Ayrıca çocuk ve bakımına yönelik broşür, poster ve dergiler gibi yazılı ve görsel bilgilendirme daha geniş kitlelere ulaştırılabilmektedir. Örneğin Tokat Şubesi'nin 23 Nisan'a özel hazırladığı 14 sayfalık kitapçık gibi örnekler çocuk konusunda öne çıkanlar hakkında bilgi vermektedir. Bu kitapçıkta çocuğun önemi ve 23 Nisan'ın anlamı üzerine kısa yazı ve şiirlere yer verildiği, Tokat Şubesi'ne desteği olan başta vali olmak üzere cemiyetin idare heyeti ve destekçilerine teşekkür edilerek yaptıklarından bahsedildiği görülür⁴⁵.

Tokat merkez ve ilçelerinde 23 Nisan Çocuk Bayramı ve çocuk haftasında yapılanlar Zile şubesi örneği ile ele alınabilir. Tokat merkezine bağlı Zile şubesi 23 Nisan'da tertip ettiği çocuk bayramında mahalli belediye bahçesinde çocuklara mahsus eğlenceler ve oyunlar düzenlemiş, belediye bandosu çocuklara neşeli havalarla eğlenceli müzikler seslendirmiş, üç yüz çocuğa francala, yumurta ve çaydan oluşan bir kır kahvaltısı verilerek bayramın çocukların açık havada eğlendiği, sosyalleştiği ortam yaratılmıştır⁴⁶. Ayrıca Zile şubesi köy ve merkezde mektep çocuklarından 91 çocuğa elbise, ayakkabı, kasket ve iç çamaşırı dağıtmış ve çocuklara ücretsiz muayene, ilaç ve süt dağıtımını yapmıştır⁴⁷. Farklı bir örnek de Niksar Himaye-i Eftal Şubesi'nin 24 Nisan 1932 Pazar günü 80 yetim ve kimsesiz yavruyu sünnet ettirmesidir⁴⁸.

e- Tokatlıların Türkiye Himaye-i Eftal Cemiyeti Tokat Şubesine Destekleri:

Türkiye Himaye-i Eftal Cemiyeti şubelerinin gelirleri üye aidatları, işlettikleri kurumlardan elde edilen gelirler ve aynı zamanda kamu yararına çalışan bir cemiyet olduğundan devlet tarafından küçük de olsa bazı yardımlar almaktaydı. Halkın desteği ile ayakta duran bir hayır kurumu olan Türkiye Himaye-i Eftal Cemiyeti'nin merkez ve şubelerinin gelirleri büyük ölçüde halkın bağışları ve yardımlarından oluşmaktaydı⁴⁹. Bu nedenle cemiyet kendini tanıtırken ve çalışmalarını kamuoyu ile paylaşırken halkın sevgi, takdir ve desteğini de kazanmalıydı. Bu bağlamda Cemiyetin düzenlediği balo, güreş ve piyango gibi etkin-

45 Tokat 23 Nisan, Ankara 1940.

46 *Gürbüz Türk Çocuğu*, 23 Nisan 1927 Fevkalade Nüshası, s. 20

47 *Gürbüz Türk Çocuğu*, VII, Nisan 1927 s. 43

48 *Gürbüz Türk Çocuğu*, LXII, Temmuz 1932, s. 32

49 Sankaya, *Türkiye Himaye-i Eftal Cemiyeti*, s. 92

Türkiye
Himaye-i
Etfal Cemiyeti
Tokat Merkezi
(Gürbüz Türk
Çocuğu, VI,
Mart 1927,
s. 33)

liklerden elde ettiği kazançlar; Cemiyetin rozetleri, Himaye-i Etfal kumbaraları, kart, şefkat fişi, pul ve lüks telgraf kağıtları gibi dağıtım ve satışından çeşitli yöntemlerle gelir sağladıkları etkinlikler görülmektedir. Cemiyet merkezinden alınan izinle şubelerin de düzenledikleri bu etkinlikler hem tanıtım hem de gelir elde edilmesi yönüyle önemliydi. Tokat Şubesi de milli ve dini bayramlar başta olmak üzere önemli günlerde yaptıkları etkinliklerle halkın takdir ve desteğini kazanarak cemiyete önemli ölçüde gelir sağlayabilmiştir.

Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Tokat şubelerinin gayretlerini

karşılıksız bırakmayan Tokatlıların cemiyete ellerinden gelen desteği göstermiş oldukları kaynaklarda görülmektedir. Buna bir örnek “mürüvvetli bir vatandaşımıza teşekkür” başlığı ile Yağcızade Mehmet Bey’in Tokat Himaye-i Etfal Cemiyeti’ne yaptığı yardımlarla birincilik ödülü alması verilebilir. Cemiyete yardım edenler arasında birinciliği alan bu kişi önce 50 lira bağışta bulunmuş 1926’da ise cemiyet adına ektirdiği tarladan elde ettiği 60 liralık buğdayı hediye etmiş olduğu için cemiyet merkezi tarafından teşekkür edilmiştir⁵⁰. Takdirle karşılanan bu davranış Gürbüz Türk Çocuğu dergisinde yer almıştır. Başka bir örnek de “Erbaa’dan şefkatli halkın cemiyetimize teberruları” başlığı ile verilen haber olup buradaki uzun liste ve bağış miktarları Cemiyetin Gürbüz Türk Çocuğu dergisinde takdire şayan bir örnek olarak ve teşekkür edilerek yayınlanmıştır⁵¹. Bu-

50 *Gürbüz Türk Çocuğu*, IV, Ocak 1927 s. 36

51 Erbaa’dan şefkatli halkın cemiyetimize teberruları başlığı altında; 50 kuruş Cemiyet veznedarı Selahaddin Bey; 100 Kuruş Camcızade Hacı Ömer Efendi; 150 Kuruş Bedrettin Cavit Bey; 50 Kuruş Cemiyet Kâtibi Bekir Ata Bey; 50 Kuruş Sobacı Yakup Usta; 100 Kuruş Seyyar İdmançılar; 100 Kuruş Hakim Sabık Ziya Bey; 100 Kuruş İçellizade Fuad Bey; 50 Kuruş Erzurumluzade Mehmet Efendi; 100 Kuruş Hafız

rada öğretmen, şoför, tüccar, sobacı, hakim, asker, katip, eczacı gibi farklı meslek gruplarından yani toplumun her kesiminden bağışlar yapıldığı görülmektedir. Listedeki Sivaslı, Erzurumlu ön adlarına bakıldığında Tokatlı olmayan kişilerin ve atanmış devlet memurlarının da Erbaa ilçesindeki çocuklara kol kanat geldikleri anlaşılmaktadır.

Türkiye Himaye-i Eftal Cemiyeti'nin yayın organı olan Gürbüz Türk Çocuğu dergisindeki "Tokat Kongresi İntihabat" başlıklı yazıda Türkiye Himaye-i Eftal Cemiyeti Tokat merkezi ve bütün şubelerinin faaliyetleri yurttan örnek gösterilmiştir. Tokat vilayeti idare-i hususiyesinin 1927 senesi için bu faal merkezimize 10.000 lira tahsisat vermiş olup bu miktar Tokat halkının yardımseverliğinin bir örneğidir. Bu desteği sağlamakta faaliyet gösteren merkez heyeti ve kumandan Naci Paşa'nın gayretleri büyüktür. Bu bilgilere göre Tokat merkezinin bir senede on bin liralık gelir sağladığı ayrıca buğday ve arpa da elde ettiği bilinmektedir⁵².

Çocuk üzerine düşünmeyi ve çocuk meselesini milli bir dava olarak görmeyi topluma benimsetmek için çalışan Tokat Şubesi'ne muallimlerin, yöneticilerin ve kurumların ortak çalışmalarıyla da destek olduğu görülmektedir. Örneğin Tokat şubesinin desteği ile Tokat'ta Muallimler Birliği gece dersleri açarak burada 260 talebeyi okutmuş ve bu sayı sene sonunda 350 ye ulaşmıştır. Bu mektebin masrafları da cemiyetçe karşılanmıştır. Yine cemiyetin desteği ile doktor ve diplomalı ebeler kasaba ve köylerde sıhhi dersler vermiştir. Bu işbirliği ile birçok kimsesiz çocuk ve ihtiyaç sahibine ulaşılabılırken ayrıca çocukların sorunlarını çözmeye ilişkin fikirlerle de cemiyete destek olunmak istenilmiştir. Örneğin Cemiyet öğütlerinde "gürbüz evlat sahibi olmak istiyorsan içki içme" ve "içtiği sigaradan günde bir sigara cemiyetin hesabına tasarruf eden bir yurttaş hiçbir şey kaybetmez bilakis sıhhat kazanır"⁵³ diyerek zararlı alışkanlıklardan kurtulmakta

Mehmed Efendi; 50 Kuruş Kamil Ağa; 50 Kuruş Durmuş Efendi; 50 Kuruş Karabeyzade Lüfi Efendi; 100 Kuruş İhsan Efendi; 50 Kuruş Köy Agasızade Halid Efendi; 100 Kuruş Vecihi Bey Mahdumu; 50 Kuruş M. Ziya Efendi; 50 Kuruş S. Mahmud Efendi; 100 Kuruş Hakim Emin Bey; 50 Kuruş Ambarzade Onur Efendi; 50 Kuruş Yüzbaşızade Talat Efendi; 50 Kuruş Abdi Efendizade Mehmed Efendi; 100 Kuruş Ekber Zeki Bey; 250 Kuruş Hacı Mustafa Beyzade Ömer Bey; 200 Kuruş Hacı İsmailzade İsmail Bey; 100 Kuruş Hacı Osmanzade Lütfi Bey; 500 Kuruş Yüzbaşızade Lütfi Efendi; 50 Kuruş Mehmed Efendizade Şükrü Bey; 200 Kuruş Tahrirat Katibi Refik Remzi Bey; 100 Kuruş Eczacı Cemal Bey; 100 Kuruş Tahsildar Sabri Bey; 100 Kuruş Diş Tabibi Asaf Bey; 100 Kuruş Reiszade Kazım Bey; 50 Kuruş Kasap Şaban Usta; 50 Kuruş Basri Efendi; 100 Kuruş Yüzbaşı Yusuf Efendi; 50 Kuruş Şoför Mustafa Efendi; 250 Kuruş Belediye Sandık Emmini İsmail Bey; 100 Kuruş Spor Yurdu Katibi Ahmed Bey; 100 Kuruş Veznedar Osman Bey; 100 Kuruş Sivaslı Sabri Bey; 1500 Kuruş Avukat Rasim Fazlı Bey; 100 Kuruş Pervekar Mehmet Efendi; 100 Kuruş Hacı Mehmedefendizade Bedrettin Bey; 100 Kuruş Şoför Mektebi Müdürü Rahmi Bey; 50 Kuruş Hacı Alizade Kadir Efendi; 50 Kuruş Muallim Hakkı Efendi isimleri yayınlanmıştır. *Gürbüz Türk Çocuğu*, XIV, Teşrinisani 1927, s. 20

52 *Gürbüz Türk Çocuğu*, VI, Mart 1927 s. 33.

53 *Tokat 23 Nisan*, s. 13.

bile cemiyete yardım edebilme imkanı sunarken bundan duyulacak manevi hazıza öne çıkarmayı da denemiştir.

Cemiyete arsa, miras, hayvan, eşya, cep harçlığı, kitap geliri gibi birçok bağış yapılması veya faaliyetlerinde gönüllü yer alarak çocuklara yardım edilmesi ülke çapında yaygın olan bir durumdur. Cemiyet şubeleri de özellikle sosyo-kültürel etkinliklerde öne çıkan bu maddi ve manevi yardımlardan memnuniyet duyduğunu ifade etmiştir⁵⁴. Sokaklardaki dilenci çocukları beslemek yerine mekteplerdeki yoksul çocukları beslemenin daha hayırlı olduğunu ve böylece hem dilencilerin azalacağı hem de istikbalin nurlu gençlik ordusunun yetiştirileceğini belirten Tokat Şubesi yardımlara teşekkür ederken, minik birikim ve bağışların ne denli büyük desteklere dönüştüğünü ve dönüşebileceğini örneklere açıklamaktadır. Örneğin; “Tokat’ta bin ev Çocuk Esirgeme Kurumuna senede on kilo paçavra vermiş olsa paçavranın bu günkü fiyatıyla yıllık hasılatı 2500 lira eder. Bu paçavra ile mekteplerimizdeki bütün yoksul çocuklarımızın kitap, defter ve hatta bir kısım elbise ihtiyaçlarını da temin etmek mümkündür.”⁵⁵ denilerek önemsiz veya küçük/az miktardaki yardım ve bağışların nasıl damlaya damlaya göle dönüşeceği ve sonuçlarının ne kadar önemli olduğu izah edilmiştir.

Sonuç

1920’lerde Türkiyenin ilk sosyal hizmet kurumu olarak 30 Haziran 1921’de Ankara’da açılan Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, benimsediği “çocuk davası” ile ülkesini seven, sağlıklı, zeki, zinde ve kültürlü, “Gürbüz Türk Çocuğu”nu yetiştirecek Cumhuriyet’in modern ana ve kadın modeline uygun aydın anneyi de yaratmada etkin bir rol oynamıştır

1934 yılının son aylarında dildeki sadeleşme ve öze dönüş ile Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, Çocuk Esirgeme Kurumu adını almıştır. Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti’nden Çocuk Esirgeme Kurumu’na geçiş genel anlamda bir isim değişikliği olup, çalışma, amaç ve hizmetler yine her zamanki anlayış ve uygulamalarla devam etmiştir. Bu yönüyle Cemiyetin ilk açtığı şubeler arasında yer alan Tokat şubesi kısa sürede teşkilatlanarak Zile, Artova, Niksar, Reşadiye ve Erbaa’da hatta nahiye ve köylerde de faaliyetlerini sürdürmüştür. Bünyesindeki süt damlası,

54 Sarıkaya, *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti*, s. 99.

55 *Tokat 23 Nisan*, s. 13.

muayenehane, yurt ve aşhaneler ile çok sayıda çocuğa ulaşarak sıhhi, terbiyevi, maddi ve manevi yardımlarda bulunmuştur. Düzenlediği etkinlikler ile yarattığı çocuk konusundaki milli bilinç ve dayanışma duygusuyla kendisini tanıtan, halkın güven ve takdirini kazanan Tokat şubeleri Tokatlılardan maddi ve manevi destek ve yardımlar da görmüştür.

Tokat'ta Acı Yıllar: 1939, 1942, 1943 Depremlerinin Ulusal Basına Yansıması

ÜNAL ÜSTÜNDAĞ

Giriş

Kuzey Anadolu Fay Zon'unda yer alan Tokat, hem doğrudan gördüğü depremlerle hem de aynı fay zonu üzerindeki komşu yerleşimlerde meydana gelen büyük sarsıntılara maruz kalmıştır. 1543-1992 yılları aralığında 5 ve üzeri büyüklükte 20 depreme maruz kalan Tokat¹ için, 1939, 1942 ve 1943 depremleri çok sayıda can kaybı ve maddi hasar bırakması bakımından, kentin hafızasında acıyla anılan olaylardır. Üç deprem de bayram ve gece yarısı gibi beklenmeyen zamanlarda ve kış aylarında meydana gelmiştir. Depremlerin bazı ilçe, kaza ve köylerde sarsıntıdan etkilenmemiş tek bir bina dahi bırakmaması travmatik sonuçlara yol açmıştır. Çok sayıda bölgenin yer değiştirip, sayısız köyün birleştirilmesi ve taşınmasına neden olan depremler dönemin ulusal basınından günlük olarak takip edilebilmektedir.

Çalışma için Tokat'ta 1939 ve 1943 yılları arasında meydana gelen üç yıkıcı depremlerle ilgili olarak 327 gazete haberi derlenmiştir. Haberler, bölgeye direkt ya da dolaylı yaklaşımına, özgünlüğüne göre kronolojik olarak tasnif edilmiştir. Çalışmada ortalama 150 habere yer verilmiştir. Haberler genel itibarıyla Türkiye'de yayınlanan ulusal gazetelerden alınmış, nadiren bölgesel gazetelere de yer verilmiştir. İncelenen ulusal gazete haberleri, ilk depremin ertesi günü olan 27

1 Seren Varol, *Türkiye'de Yer Değiştiren Şehirlerin Tekrar Yer Değiştirmesi: Erbaa (Tokat) Örneği*, Yüksek Lisan Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun 2021, s. 60.

Aralık 1939 tarihinden başlayıp son depremden sonra devam etmekte olan imar faaliyetlerini de içeren 17 Eylül 1944 tarihi aralığını kapsamaktadır. Gazetelerin büyük bir kısmı deprem bölgesinden kendi muhabirleri vasıtasıyla haber yaparken, kısmen Anadolu Ajansı kaynaklı haberlere de yer vermişlerdir.

Tokat'ta yaşanan depremlere dair en çok haber yapan gazeteler sırasıyla Son Posta, Akşam, Vakit, Tan, Haber, Ulus, İkdam Sabah Postası ve Cumhuriyet'tir. Son Posta ve Akşam gazeteleri bölgeden aktarılan tüm haberlerin % 43'ünü içermektedir. Vakit, Tan, Haber, Ulus, İkdam Sabah Postası ve Cumhuriyet gazeteleri ise bölgeden aktarılan haberlerin % 44'ünü içermektedir. Yeni Asır, Halkın Sesi, Tanin, Tasviri Efkâr, Anadolu, Bugün, Son Telgraf, Yeni Gün gibi gazeteler ise daha seyrek oranda depremlerin Tokat'a etkisine dair haber yayınlamışlardır.

1939, 1942, 1943 Depremleri ve Ulusal Basına Yansıması

Tokat tarihinde derin izler bırakan 1939, 1942 ve 1943 depremleri ulusal basın tarafından yakından takip edilmiştir. Depremler hakkında yüzlerce haber yapılmış, maddi kayıplar ve can kayıpları telafisi senelerce sürecek bir dönüşümün de başlangıcı olmuştur.

1939 Erzincan Depreminin Tokat'a Etkisi ve Ulusal Basına Yansıması

1939 Depremiyle ilgili ulusal basına düşen ilk haber 27 Aralık 1939 tarihli Haber Gazetesi'nde karşımıza çıkmaktadır. Tokat, Ordu, Samsun, Yozgat, Refahiye ve Amasya'yı etkileyen deprem Tokat'ta Halkevi, sinema ve Ziraat Bankası binalarını yıkmış, bir cami minaresi de büyük hasar almıştır. Gece yarısı saat iki civarında meydana gelen deprem Ankara'da dahi hissedilmiştir. Deprem, ilk belirlemelere göre Tokat'ta 2 can kaybına neden olmuş 4 kişi de yaralanmıştır. Kandilli Rasathanesi tam deprem saatini 01:57:30 olarak belirlemiştir². Son Posta Gazetesi'ne göre sarsıntı yaklaşık bir dakika sürmüştü ve oldukça şiddetli hissedilmiştir³.

Ancak 28 Aralık 1939 tarihli gazeteler depremin asıl hasar merkezinin Erzincan olduğunu yazmakta, büyük tahribata dair detay vermektedir. 28 Aralık 1939 tarihli Akşam Gazetesi Erzincan ve Kemah'ı bir harabeye çeviren depremin Tokat,

² "Yeni Bir Zelzele Felaketi Oldu", *Haber*, 27.12.1939.

³ "Dün Gece Şiddetli Zelzeleler Oldu", *Son Posta*, 27.12.1939.

Samsun, Refahiye ve Amasya'da da çok sayıda can aldığı yazmaktadır. Bölgeden alınan haberler üzerine Meclis bir yardım komitesi oluşturmuş, Kızılay felaket bölgelerine ulaşmış ve çalışmalarına başlamıştır. Dâhiye ve Sıhhiye vekilleri 28 Aralık'ta deprem bölgelerine ulaşmak amacıyla yola çıkmışlar ancak zarar gören demiryollarının Erzincan'a gereken yardımın ulaştırılmasını geciktirmiştir. Akşam Gazetesi Erzincan'daki can kaybını halkın yüzde sekseni olarak açıklamaktadır. Gazete Tokat'ta yıkılan binalara bir karakolu da eklemektedir. Akşam Gazetesi Tokat'taki can kaybını 388 olarak vermektedir, 66 kişi de yaralanmıştır⁴. İkdam Sabah Postası Gazetesi, büyük zarar gören bölgeler arasında Zile'yi de sayarken, 28 Aralık itibarıyla hasar ve kayıpların hala netleşmediğini bildirmektedir (Görsel 1)⁵.

28 Aralık 1939 tarihli Haber Gazetesi haberine göre, Meclis'te oy birliğiyle kabul edilen öneri sonrasında kurulan yardım komitesi kararıyla Tokat'a, Kızılay tarafından 3 bin lira, 300 çadır, 500 don, 500 gömlek, 500 battaniye ve Samsun'dan bir sağlık ekibi gönderilmesine karar verilmiştir⁶. Haber Gazetesi deprem bölgelerinde havanın yer yer -30 derecelere düştüğünü yazmaktadır. Gazete, bölgeden aldığı telgrafa göre Tokat'ta en büyük kaybın Erbaa ve Niksar bölgelerinde olduğunu yazmaktadır. Gazete Zile'de beş evin tamamen yıkıldığını yüz evin hasar gördüğünü, can kaybı olmadığını, üç camide şerefelerin tahrip olduğunu, köy-

Görsel 1: 28 Aralık 1939 tarihli İkdam Sabah Postası Gazetesi

4 "Erzincan Vilayeti ile Kemah Bir Enkaz Yığını Halini Aldı", *Akşam*, 28.12.1939.

5 "Büyük Zelzele Felaketi", *İkdam Sabah Postası*, 28.12.1939.

6 "Bir Milli Yardım Komitesi Teşkil Edildi", *Haber*, 28.12.1939; Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi (BCA), nr. 30.10./178.234.5, s.1.

lerde ciddi hasarlar ve kayıplar olduğunu yazmaktadır. Tokat'ta yetkililer acil ihtiyaçlar için iki bin lira ve 500 çadır istemektedir⁷. Cumhuriyet Gazetesi ise Tokat'ta ilçelerle iletişimin kesildiğini ve enkaz altından yaralı çıkartma çalışmalarına başladığını yazmaktadır.⁸ Aynı gün Son Posta Gazetesi, yurtdışı rasathanelerden örneklerle depremin büyüklüğünü ele almaya çalışırken, İstanbul rasathanesinde bulunan altı sismograftan dördünün depremin şiddeti nedeniyle zarar gördüğünü yazmaktadır⁹.

Şevket Rado, 29 Aralık 1939 tarihli Akşam Gazetesi'ndeki köşesinden bacası tüten her evden deprem bölgesine yardım gitmesi gerektiğini belirterek Kemah, Zara ve Tokat'ta yaşanan acı durum betimlemeye çalışmaktadır. Rado, yazısında *“O Tokathlılar ki karıncalar gibi imara, güzelleştirmeye çalıştıkları şehirlerini harap eden bir felaketin ızdırabı içindedirler. Onları düşünelim...”* demektedir¹⁰. Arşivlerde yer alan resmi iletişim kayıtları, 29 Aralık 1930 itibariyle Tokat'ta enkazın kaldırılması için kolordudan yardım istendiğini, Erbaa ve Niksar'a enkaz çalışmaları için müfrezeler gönderilmesinin talep edildiğini bildirmektedir¹¹.

Ulus Gazetesi 29 Aralık 1939 tarihli haberine göre Tokat Valisi, can kayıplarının yüzün üzerinde olduğunu belirtmiş, yaralı sayısının çok daha fazla olduğunu söylemiştir. En büyük yıkımın yaşandığı Niksar ve Erbaa'dan henüz net haber alınamamıştır. Turhal'da 3 ev yıkılmış, çok sayıda bina hasar görmüştür. Turhal köylerinde 9 can kaybı ve 15 yaralı bildirilmişse de net haber alınamamaktadır¹². Bir deprem gerçeğinin, zor durumdaki Tokat'ta da karşımıza çıktığını Son Posta Gazetesi bildirmektedir. Tokat'ta gıda maddelerinde meydana gelen fiyat artışları rahatsızlığa neden olmuştur¹³.

30 Aralık itibariyle Tokat ve Giresun'da sarsıntılar devam ederken tüm deprem bölgelerinde can kayıpları sayısı toplam 4.453'e yükselmiştir. Yalnızca Erbaa'da 388 can kaybı tespit edilmiştir¹⁴. Depremin üzerinden 4 gün geçmiş olmasına rağmen Erzincan'dan can kaybı ve yaralı sayısı alınamamıştır.

7 “Zelzele Felaketinin Yeni Tafsilatı”, *Haber*, 28.12.1939; “Erzincan Vilayeti İle Kemah Bir Enkaz Yığını Halini Aldı”, *Akşam*, 28.12.1939; “Samsun ve Zile’de Zaiyat Mühim”, *İkdam Sabah Postası*, 28.12.1939.

8 “Şiddetli Zelzele Neticesinde Erzincan Tamamen Enkaz Yığını Haline Geldi”, *Cumhuriyet*, 28.12.1939.

9 “Evvelki Geceki Zelzele Milli Bir Felaket Oldu”, *Son Posta*, 28.12.1939.

10 Şevket Rado, “Bacası Tüten Her Yuvadan Onlara Bir şey Gitmelidir”, *Akşam*, 29.12.1939.

11 BCA, nr. 490.1./1586.473.1, s. 29.

12 “Kara Haberler Facianın Ne Kadar Büyük Olduğunu Gösteriyor”, *Ulus*, 29.12.1939.

13 “Tokat'ta İhtikârla Mücadele”, *Son Posta*, 29.12.1939.

14 “Ölenlerin Sayısı Artıyor”, *İkdam Sabah Postası*, 30.12.1939.

Sıhhiye Vekilliği, Tokat'a dair yazışmalarında 30 Aralık 1939 itibariyle il merkezine oranla Turhal, Niksar, Erbaa ve Reşadiye'deki tahribatın fazla olduğunu bildirmiş, Niksar ve köylerinde toplam 200 can kaybı bulunduğunu Turhal'da arama kurtarma çalışmalarının devam ettiğini bildirmiştir. Yazışmalar, Reşadiye'ye haberleşme ve bozuk yollar nedeniyle ulaşılamadığını ancak Niksar üzerinden alınan bilgiye göre Reşadiye'de 200 can kaybı bulunduğunu ve Niksar üzerinden maddi ve aynı yardımların yapılabildiğini bildirmektedir¹⁵.

1940 yılının ilk günleri ağır depremin de dördüncü günüdür. Gazete haberlerine göre, Erzincan başta olmak üzere tüm deprem bölgelerinde cenaze işlemleri ancak başlayabilmiş, ağır yaralılar uzak şehirlere trenle aktarılmıştır. Gıda ve ekonomik yardımlar ağırlıklı olarak büyükşehirlerden gelmektedir¹⁶. 1940 yılının ilk Akşam ve Cumhuriyet gazeteleri, Anadolu Ajansı kaynaklı haberlerinde, tespit edilen kayıp ve hasarların listesini yayınlamıştır. Tokat merkez ve Haniyelerinde 550, Niksar'da 590, Erbaa'da 881, Zile'de 15, Artova'da 2 can kaybı yaşanmıştır. Reşadiye'de deprem anında meydana gelen yangın nedeniyle 150 hane tamamen yanmış, sadece 3 ev yangından korunabilmiştir. Reşadiye'de toplam 236 can kaybı yaşanmıştır¹⁷. 1 Ocak 1940 tarihli Cumhuriyet, Almus ve Ohtap (Yağmurlu) bölgelerinde yıkılmayan bir evin kalmadığını yazmaktadır. Turhal'da yirmi ev tamamen yıkılmıştır. Cumhuriyet Gazetesi, yağmur ve kar altında yarı çıplak kalan felaketzedelerin donanım yetersizliğini yazmaktadır¹⁸.

2 Ocak 1940 tarihli Akşam, Tan ve Son Posta gazeteleri, bir gün önce deprem bölgelerine gelen Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Tokat'ta verdiği beyanatı yayınlamıştır. İnönü, Türk halkının merhametiyle zor günlerin hızla atlatılacağına emindir. İnönü, Turhal, Tokat ve Niksar'da incelemelerde bulunmuştur¹⁹.

Felaketin ardından yaklaşık beş gün geçmesine rağmen çok sayıda mağdur, tedavi amacıyla Sivas ve Ankara'ya taşınmış, ağır yaralılardan bazıları yolda hayatını kaybetmiştir. Erzincan'da can kaybı ve hasar bilgisi gazetelere yansımazken, Son

15 BCA, nr. 30.10./119.844.5., s. 6.

16 "Reisicumhur Erzincan'da Tetkiklerde Bulundu, Mustarip Halkı Teselli Etti", *Akşam*, 01.01.1940.

17 "Resmi Makamlarca Tespit Edilen Hasar ve Zaiyat", *Akşam*, 01.01.1940; "Zaiyat ve Hasar", *Cumhuriyet*, 01.01.1940; 1 Ocak 1940 tarihli İkdam Sabah Postası Gazetesi felakete uğrayan bölgelerin nüfuslarını açıklamıştır. Açıklamaya göre Tokat ilçeleri Artova 26.940, Erbaa 69.289, Niksar 35.623, Reşadiye 33.450, Zile 50.385 nüfusa sahiptir, "Felakete Uğrayan Şehir, Kaza ve Köylerin Nüfusları", İkdam Sabah Postası, 01.01.1940.

18 "Cumhur reisimiz Erzincan'da", *Cumhuriyet*, 01.01.1940.

19 "Reisicumhur'un Millete Beyannamesi", *Akşam*, 02.01.1940; "Milli Şef'in Millete Beyannamesi", *Son Posta*, 02.01.1940; "Milli Şef'in Beyannamesi", *Tan*, 02.01.1940.

Posta Gazetesi Tokat'ta meydana gelen hasarı 1.011 can kaybı ve 1.122 yaralı olarak vermektedir. Yıkılan toplam hane sayısı ise 1.698 olarak açıklanmıştır²⁰. Akşam Gazetesi Tokat'ta Turhal, Dökmetepe, Merkez ve Almus'un nispeten hafif atlattığı depremde Erbaa, Niksar ve Reşadiye'nin büyük hasar aldığını yazmaktadır. Bir sağlık ekibi Samsun'dan Tokat'a ulaşmış ve hızla Erbaa ve Niksar'a sevk edilmiştir. Ayrıca Tokat'ta milli yardım heyetleri kurulmuş net hasar ve can kayıplarının tespitine başlanmıştır. Kış mevsimi olmasına rağmen halk korku içinde çadırlar ve baraklarda geceyi geçirmektedir. Tokat'ta, nahiye ve köylerden merkezdeki hastaneye kamyonlarla yaralı taşınmaktadır²¹.

Tan muhabiri 31 Aralık günü gazetesine geçtiği bilgide Tokat'a bağlı köylerdeki durumu acı ifadelerle özetlemektedir;

"... Kurtulabilen köylüler yalın ayak, baş açık, üzerlerindeki yırtılmış elbiselerle, durmayan gözyaşları arasında elleri ile enkazı didiklemekte, ana, baba, kardeş ve çocuklarını aramaktadırlar. Durmadan yağan yağmurun altında, evsiz, barksız ve nihayet çadırsız inleyen binlerce yurttaşlarımızı birçok hastalıklardan kaybetmek korkusu içinde kederlerimiz büyümekte ve sağ kalanları kaplayan teessür artmaktadır."

Tan Gazetesi muhabiri verilen kayıp rakamlarının tutarsız olduğunu iddia ederek, acil yardım alması gereken Tokat'ta ortalama üç bin can kaybının olduğunu belirtmektedir²².

2 Ocak 1940 tarihinde Dâhiliye Vekili Faik Öztrak ile Sıhhiye Vekili Hulusi Alataş önce Tokat'a ardından Niksar'a gelmişler, incelemelerde bulunup, direktif vererek bölgeden ayrılmışlardır.²³ Cumhurbaşkanı İnönü deprem bölgelerinden Amasya'da incelemelerde bulunurken Erbaa'dan gelen bir heyeti kabul etmiştir. Heyet, Erbaa'da görüşemedikleri İnönü'ye sorunları anlatmış yardım talep etmiştir. Cumhuriyet Gazetesi'nin ilgili haberine göre heyet sözcüsü Niksar'da karşılaşmaları mümkün olmayan İnönü'ye kasabada 1.400 evin yıkıldığını, 25 evin ayakta kaldığını, enkaz altından hayatını kaybeden 1.000, yaralı olarak da 500 kişinin çıkartıldığını, ancak bölgeye sadece 100 çadır gönderildiği için halkın çıplak ve açıkta olduğunu iletmiştir. Uzun süre Erbaa heyeti ile görüşen Cum-

20 "Son Posta Muharrirleri Erzincan'a Vardılar!", *Son Posta*, 02.01.1940.

21 "Tokat ve Havalisinde Zelzelenin Yaptığı Hasar", *Akşam*, 02.01.1940.

22 "Tokat Yardım Bekliyor", *Tan*, 02.01.1940.

23 "Dâhiliye ve Sıhhiye Vekilleri Dün Tokat'tan Niksar'a Gittiler", *Akşam*, 03.01.1940.

hurbaşkanı İnönü, Erbaa'nın 142 köyünde ciddi hasar olduğunu, açlık tehlikesi yaşandığını, yalnızca Samsun'dan gelen sağlık ekibinden yardım alınabildiğini, örneğin 90 hanelik Zilhor (Çatılı) Köyü'nden sadece 3 kişinin hayatta kalabildiği bilgisini almıştır. İnönü konu hakkında gerekli talimatları yetkililere vermiş ve heyete Turhal'a kadar kendi treni ile eşlik etmiştir. Haberi yapan 3 Ocak 1940 tarihli Cumhuriyet Gazetesi, Niksar köylerinde de yaklaşık 2.000 can kaybı olduğunu yazmaktadır²⁴. Erbaa heyetinin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile görüşmesine dair fotoğraf ile Niksar'da depremzedelerin oluşturduğu barakalara dair görsel 6 Ocak 1940 tarihli Son Posta Gazetesi'nde yer almıştır²⁵.

Ulusal basına felaketzedelerin gözünden aktarılan ilk haberlerden biri Son Posta Gazetesi'nden Cevdet Yakub'un felaket bölgesinde yaptığı röportajlardır. Yakub, depreme uğrayan şehir, kaza ve nahiyeleri gezerek bölge halkıyla konuştuklarını aktarmaktadır. Erbaalı Hayati, Yakub'a Erbaa'nın harabeye döndüğünü, can kayıplarının belirlenemeyecek kadar çok olduğunu, çoğu köyün "bir varmış, bir yokmuş" denecek hale geldiğini söylemektedir. Reşadiyeli bir başka depremzede kasabada sağlam bir bina dahi kalmadığını, deprem sonrası çıkan yangının çok sayıda can aldığını söylemektedir. Yakub, Niksar'da kaleden koparak düşen devasa parçaların şehri yerle bir ettiğini belirtmektedir²⁶. Aynı sayfada bulunan bir başka haberde ise Erbaa, Niksar ve Reşadiye'de tedirginliğin devam ettiği, sokakların baraka ve çadırlarla dolduğu bildirilmektedir²⁷.

Deprem bölgelerinden ilk detaylı fotoğraflar 4 Ocak 1940 tarihinde Vakit Gazetesi manşetinde paylaşılmıştır. Fotoğraflarda, yıkılmış köylerde baraka ve çadırlarda yaşam savaşı veren depremzedeler görülmektedir²⁸.

5 Ocak 1940 tarihli Tan Gazetesi ise Erbaa'nın hâlâ yardım beklediğini yazmaktadır. 4 Ocak 1940 tarihi itibarıyla 1.120 can kaybı ve 533 ağır yaralanmanın tespit edildiği Erbaa'da 2.100 ev tamamen yıkılmıştır. 60 köy kısmen harap olmuş, depremde meydana gelen yangınlarla zarar daha da büyümüştür. Tan Gazetesi, Erbaa'daki depremzedelerin yağmur ve kar altında aç ve susuz olarak beklediklerini yazmaktadır. Ancak Kaymakam liderliğinde kurulan bir komite ile cena-

24 Mekki Said "Erbaa'dan Gelen Heyet", *Cumhuriyet*, 03.01.1940.

25 "Zelzele Mıntıkasına Ait Resimler", *Son Posta*, 06.01.1940.

26 Cevdet Yakub, "Felaket Mıntıkasından İlk Mektup", *Son Posta*, 03.01.1940.

27 "Dün de Zelzeleler Oldu", *Son Posta*, 03.01.1940.

28 "Ankara'ya Dönen Milli Şef Felaketzedelere 10 Bin Lira Teberru Ettiler", *Vakit*, 04.01.1940.

ze işlemleri yapılabilen, hastalar bölgeden sevk edilmekte ve gıda teminine çalışılmaktadır. Ancak Tan Gazetesi muhabirine göre bu çaba bölgeye binde bir etki etmektedir. Muhabir, enkaz altında telef olan hayvanlar kesilerek gıda ihtiyacı karşılanmaya çalışıldığı Erbaa'da, Samsun'dan gelen birkaç kamyon ekmeğin de hızla tüketildiğini belirtmektedir. Tan Gazetesi'nin bir başka haberine göre 4 Ocak'ta Samsun'dan 11 doktor bölge için ilaç ve tıbbi malzeme ile Erbaa'ya geçmiştir²⁹. Tan Gazetesi haberine göre Zile köylerindeki vatandaşlar Zile merkezine sevk edilmeye başlanmış, Kızılay tarafından giyecek ve sıcak yemek ihtiyacı karşılanmıştır. Ancak Niksar'da acil müdahale bekleyen yaralılarda kangren görülmeye başlanmıştır. Ayrıca karın yolları kapatması nedeniyle açıkta kalan vatandaşlar arasında donma vakaları görülmeye başlanmıştır. Bu arada deprem anında Reşadiye'de çıkan yangının Jandarma karakolunda bir mühimmat sandığının alev alması sonucu oluştuğu bildirilmektedir³⁰.

5 Ocak 1940 tarihli Son Posta Gazetesi, Erbaa'da Aydın, Hacıbükü, Milal, Kuşi, Geydoğan ve Teke nahiyesinde 180 evde hasar olduğunu yazmaktadır. Fındıcak ve Miril köyleri ise iki dağ arasında sıkışarak en büyük hasarı alan köylerdir. Kelkit Çayı'nın iki yanından çıkan su dalgaları minare yüksekliğinde fıskırmış, Reşadiye'de ise yerden çıkan sıcak sular can kaybına neden olmuştur³¹.

Deprem konusunda en dramatik ve eleştirel haberlerin Tan Gazetesi'nde verildiği görülmektedir. 6 Ocak 1940 tarihli Tan Gazetesi manşetten verdiği haberde Tokat'ta 5.499 can kaybı olduğunu ve 2.738 yaralı bulunduğunu bildirmektedir. Haber içeriğinde ise 6.055 binanın yıkıldığı Tokat'ta hayvan zaiyatı on binden fazla olarak ön görülmektedir. Bu rakamlara Reşadiye ilçesi dâhil edilmemiştir³².

Tokat'ta yaşanan depremin üzerinden 10 gün geçmiş olmasının rağmen yeterli yardımın ulaştırılamadığı Erbaa için, bölgenin tütün tüccarı Hakimoğlu Halis Bey tütün deposunu felaketzedelere açmış 150'ye yakın ailenin de yiyeceklerini temin etmiştir. Samsun'da yaşayan Hacıoğlu Süleyman Bey iki kamyon dolusu ekmek yollayarak Erbaalılara yardım etmeye çalışmıştır. Ladik halkı ve belediyesi de kamyonlarla bölgeye hem işçi hem de gıda yollamış, Erbaalıların gönlünü kazanmıştır. 6 Ocak 1940 itibarıyla Amasya, Erbaa ve Niksar'dan Samsun'a

29 "Erbaa Yardım Bekliyor", "Sıhhiye Vekili Erbaa'ya Gitti", *Tan*, 05.01.1940.

30 "Tokat ve Amasya'da", *Tan*, 05.01.1940.

31 "Niksar'da 2 Bin Kurban!", *Son Posta*, 05.01.1940.

32 "Tokat'ta Ölenler 5499 Kişidir", *Tan*, 06.01.1940.

yaralıları sevk edilmekte ve şehir hastanesinde tedavi edilmektedir. Ancak birkaç gündür devam eden yağmurlar nedeniyle Samsun'dan Amasya ve Tokat yönüne giden yol sular altında kalmış bir köprü hasar görmüştür³³.

6 Ocak 1940 tarihli Son Posta Gazetesi, Reşadiye de sadece 40-50 kişinin depremden sağ kurtulabildiğini yazmaktadır. Gazete muhabiri Cevdet Yakub, Reşadiye'de görülen battaniyeye sarılmış yarı çıplak bir vatandaşın "Ben Kaymamım, gidin Niksar'a söyleyin bizi kurtarsınlar" dediğini aktarmaktadır³⁴. Haber bölgede bulunan depremzedelerin psikolojisini göstermesi açısından önemlidir.

Tan Gazetesi 7 Ocak 1940 tarihinde deprem bölgelerindeki ağır koşullara dair eleştirel bir manşet daha atmıştır. Dağ köylerinin on gündür yardımsız kaldığını yazan gazete, depremden kurtulmasına rağmen donarak ya da açlıktan ölen vatandaşların varlığından bahsetmektedir. İlk üç gün haber alınamayan Reşadiye'ye yardımların develerle ulaştırıldığını yazan gazete, karakışın ortasında depremden mağdur olan çoğu kişinin hayatını kaybettiğini aktarmaktadır³⁵.

9 Ocak 1940 tarihli Son Posta Gazetesi, Reşadiye köylerinden birinde kaldırılan bir enkazdan üç aylık bebeğiyle çıkan annenin dramını vermektedir. Gazete annenin kurtulamadığı enkazdan bebeğin sağ olarak 6 gün sonra çıktığını yazmaktadır. Taşova'da -27 derece soğukta uzun süredir kar ve yağmurla mücadele edilmektedir. Depremler yer yer devam ettiği için, yıkıntılara sığınmanın mümkün olmadığı bölgelerde çadırlar su geçirmekte ve rahatsızlık oluşturmaktadır³⁶.

9 Ocak 1940 tarihli Tan Gazetesi'ne, demeç veren Niksar sakini Müfettiş Fikret Özügenç, deprem sonrasında, halkın 4 noktada çıkan yangınları kendi çabalarıyla söndürdüğünü aktarmaktadır. Böylelikle daha büyük bir zaiyatın önüne geçilmiştir. Tan muhabirine demeç veren Öğretmen Numan Sarısözen ise depremden enkaz altında kalan çok sayıda insanı çıkartmak için bölgedeki cezaevinde bulunan 180 mahkûmdan yardım alan savcının girişimini övmektedir. Bu yolla yaklaşık 400 kişi kurtarılmış sonunda mahkûmlar kayıpsız olarak cezaevine dönmüşlerdir. Savcı, mahkûmlara yardımları karşılığında ailelerini görmek üzere birkaç günlük izinler vermiştir³⁷. Adliye Vekili Fethi Okyar'ın 10 Ocak 1940'ta meclis-

33 "Erbaa ve Köylerindeki Hasar", *Akşam*, 06.01.1940.

34 Cevdet Yakub, "Reşadiye'de Sağ Kalanlar Yalnız 40-50 Kişiden İbaret", *Son Posta*, 06.01.1940.

35 "Dağ Köyleri On Gündür Yardımsız", *Tan*, 07.01.1940.

36 "Felaketzede Şebinkarahisar'da Hararet -30 Dereceye Düştü", *Son Posta*, 09.01.1940.

37 "Yaralıların Nakli Bitiyor", *Tan*, 09.01.1940.

te sunduğu deprem bölgesindeki ceza hükümlerinin, olası mahkûmların enkaz faaliyetlerini sürdürebilmeleri ve bölge cezaevlerinin depremden zarar görmüş olması nedeniyle bir yıl ertelenmesine dair kanun teklifi kabul görmüştür³⁸. Akşam Gazetesi 18 Ocak 1940 tarihinde, ceza hükümleri ve tevkiflerin erteleneceği bölgeler arasında Tokat, Erbaa, Niksar, Reşadiye'yi de saymaktadır³⁹.

10 Ocak 1940 tarihli Son Posta Gazetesi, depremzedelerle ilgili verdiği haberin görselinde çadırlarda kalan Tokat halkını göstermektedir⁴⁰. 11 Ocak 1940 tarihli Akşam Gazetesi ise, Erzincan merkezli depremin tüm bölgedeki zararını 23.131 can kaybı, 7.994 yaralı ve 16.385 yıkılan yapı olarak açıklamıştır. Gazete rakamları, Sıhhiye Vekilinin resmî açıklamalarına dayandırmaktadır. Hemen her yere sağlık ekipleri gönderildiğini aktaran Alataş, olası salgın hastalıklar için de önleyici tedbirler alındığını bildirmiştir⁴¹.

12 Ocak 1940 tarihli Tan Gazetesi manşetinde felaket bölgesindeki 11 şehirdeki can kayıplarına, yaralılara ve harap olan yapılara dair bir tablo yayınlamıştır. Tabloya göre Tokat, Erzincan ve Sivas'tan sonra en büyük kayıp veren üçüncü il olmuştur. Toplam 26.323 can kaybınının 6.050'si Tokat'ta yaşanmıştır. Tokat yaralı sayısında en büyük rakamı oluşturmaktadır. Toplam 13.064 yaralınının 5.894'ü Tokat genelinde bulunmaktadır. Harap yapılarla ilgili rakamlarda ise yalnızca Tokat'a ait sütun boştur⁴². Bu durum Tokat'ta hala ulaşılamayan bölgeler olduğunun da göstergesidir. Tan Gazetesi aynı tarihe yine manşetten verdiği bir başka haberde, Tokat'ın Niksar, Reşadiye ve Erbaa kazalarında iki milyon baş hayvanın telef olduğunu ve bölgenin geçim kaynağı tütünün yarısının kullanılamaz hale geldiğini yazmaktadır. Ovaların kaydığı Reşadiye'de basınçlı sıcak sular fışkırmaya başlamış ve korkunç görüntüler ortaya çıkmıştır⁴³.

1939 depremindeki can ve mal kaybına dair son haber 16 Şubat'ta yayınlanan Akşam Gazetesi'nde yer almıştır. Bu habere göre Tokat'ta tespit edilen net can kaybı rakamı 6.826'ya ulaşmıştır⁴⁴. Ocak ayının ortalarına doğru Reşadiye'den

38 "Zelzele Mıntıkasındaki Mahkûmların Cezaları", *Akşam*, 11.10.1940.

39 "Zelzele Mıntıkasındaki Mahkûmların Cezaları", *Akşam*, 18.10.1940.

40 "Zelzele Felaketzedelerine Yurtta Yapılan Yardımlar", *Son Posta*, 10.01.1940.

41 "Zelzelede Kaybımız", *Akşam*, 11.01.1940.

42 "Muhtelif Vilayetlerin Zayıyatını Gösterir Son Muvakkat Bilanço", *Tan*, 12.01.1940.

43 "Tokat'ta 2.000.000 Baş Hayvan Telef Oldu", *Tan*, 12.01.1940.

44 16 Şubat 1940 tarihli Akşam Gazetesi son belirlenen rakamlara göre deprem kurbanlarını tablo şeklinde vermiştir. Toplam 32.741 kişinin hayatını kaybettiği depremde Tokat 6.826 kişiyle üçüncü sırada olan ildir. Yaralı sayısı ise 1976'dır. "Zelzele Kurbanları", *Akşam*, 16.02.1940.

fişkiran yeraltı suları basın tarafından büyük ilgi görmeye başlamıştır. Vakit Gazetesi deprem sonrasındaki Reşadiye'nin görüntüsünü korkunç tablolarla tasvir etmektedir. Felaketin ancak beşinci gününde haber alınan Reşadiye'ye Tokat Valisi Selahattin Bey eşliğinde 200 asker sevk edilmiş günlerce açlık ve susuzlukla savaşıyor, yarı çıplak vatandaşlar kurtarılabilmiştir. Depremde hayatını kaybeden vatandaşların cenaze işlemleri tamamlanmış, Tokat genelinde 69 doktorla yaralılara müdahale edilmiştir. Turhal'ın Gülüt (Yazıtepe) Köyü'nde de yeraltı suları yer üstüne çıkarken, Reşadiye Kaza merkezi Başçiftlik Nahiyesine nakledilmiştir⁴⁵.

Yeni Asır muhabiri Kemal Zeki Gençosman, deprem bölgesine yaptığı inceleme gezisinde Turhal'da Dazya köylülerinin deprem gecesi dağlardan üzerlerine yuvarlanmakta olan kayaların birbirine çarpması sonucu çıkan sesi gök gürültüsü sandıklarını belirtmektedir⁴⁶. Bu örnek dağ köylerindeki can kayıplarının ne şekilde gerçekleştiğini göstermesi açısından önemli görünmektedir.

13 Ocak tarihli Akşam Gazetesi, Tokat Halkevi binasının yıkılma nedenini, inşaata hile karıştırılmasına bağlayan iddia üzerine, bölgeye bir müfettiş ekibinin gönderildiğini yazmaktadır⁴⁷. Gazetelerde başlayan Tokat'ta yıkılan resmi bina inşaatlarında yolsuzluk ve hile şaibelerine dair tartışmalar, uzun süre devam etmiş belediye yetkilileri ve müteahhit arasındaki karşılıklı suçlamalara dönüşmüştür⁴⁸. 13 Ocak 1940 tarihli Vakit Gazetesi'ne göre, çifte koşacak öküz ve mandanın dahi bulunamadığı Taşova gibi Reşadiye köylerinde de zayıyat tespit edilememektedir⁴⁹.

Hükümetin deprem bölgesindeki durumu rahatlatmak adına aldığı tedbirler arasında bir dizi kanun da vardır. 16 Ocak 1940 tarihli Son Posta Gazetesi, deprem bölgelerindeki devlet memurlarından mal ve bedenen zarar görenlerle, yetim maaşı alanlara, mevcut maaşlarının iki ya da üç katı avans verilmesine ve iki sene boyunca kesinti yapılmamasına dair kanun çıkartmıştır. Ayrıca yetim maaşı bağlanması gerekenlerin tespit edilmesi ve resmi süreçlerde harç ve diğer vergilerin alınmaması da kararlaştırılmıştır. Zarar gören deprem bölgelerine maliye tarafın-

45 "Reşadiye'de Yerden Kaynar Sular Fıskırıyor", *Vakit*, 12.01.1940.

46 Kemal Zeki Gençosman, "Bir hayat Kurtaran Bir Bardak Su", *Yeni Asır*, 12.01.1940.

47 "Yıkılan Tokat Halkevi Binasının İnşaatına Hile Karışmış", *Akşam*, 13.01.1940; "Tokat Halkevi Binasının Enkazı Tetkik Edilecek", 15.01.1940; "Tokat'ta Bazı Binaların İnşaa Tarzı Tetkik Edilecek", *Akşam*, 17.01.1940.

48 bk. İsmet Üzen, "1939 Erzincan Depreminin Tokat'taki Yansımaları", *Karadeniz Araştırmaları*, sayı 27 (Güz 2010), s.100-102.

49 "Taşova'da Hayvan ve Mahsul Zayıyatı Çok Fazladır", *Vakit*, 13.01.1940.

dan kredi sağlanacaktır. Bölgedeki vatandaşların her türlü vergisinden vazgeçilecek, deprem anına dek tahakkuk ettirilmemiş vergiler tahakkuk ettirilmeyecektir.⁵⁰ 1940 yılı Mart ayı ortasında çıkartılan kararname ile depremzedelerin icraya mahsus borçlarına dair yaptırımlar 6 ay ertelenmiştir. Tokat'ta kararın uygulanacağı bölgeler Merkez, Erbaa, Niksar, Zile, Reşadiye olarak belirlenmiştir⁵¹.

25 Ocak 1940 tarihli gazeteler Tokat Valisi Selahattin Bey'in vazife ihmalinden dolayı merkeze alındığını belirtmektedir. Yerine Siirt Valisi İzzettin Çağpar getirilmiştir⁵². Bu tarihten sonra gazetelerde Çağpar merkezli haberlerin arttığı fark edilmektedir. Haberlerin kriz yönetiminden çok, Tokat'ta hayatın normalleşmesi ve yeniden yapılanmasına dair olduğu görülmektedir.

5 Şubat 1940 tarihli Akşam Gazetesi, Tokat'ta artık zor durumda kimsenin kalmadığını belirtmekte ve hayatın normale döndüğünü yazmaktadır. Yeni Vali İzzettin Çağpar, Erbaa'da herkesin tarla sürdüğüne şahitlik etmektedir. Erbaa ve Niksar'da dükkânlar açılmış, pazarlar kurulmuştur. Çağpar, Reşadiye'de manifaturacı, bakkal, fırın ve kasabın açıldığını belirtmektedir⁵³. Şubat 1940 sonu itibarıyla Tokat'ta eğitim hayatının da normale döndüğünü Cumhuriyet Gazetesi bildirmektedir. Niksar'da hasar gören okulların bir kısmı tamir edilirken, bazı okullar kiralık binalarda eğitime devam etmektedir. Erbaa ve Tokat'ta çifte eğitim sistemiyle eğitim açığı giderilmiştir⁵⁴. 20 Mart 1940 tarihli Akşam Gazetesi, Tokat'ta seri bir iletişim sağlandığını yazmakta ve Erbaa, Reşadiye, Niksar'da posta binaları inşa edildiğini Tokat'ta ise 50 bin lira bütçeyle modern bir idare oluşturulduğunu yazmaktadır⁵⁵.

Deprem felaketi yaşayan Tokat, 1940 yılı mart ayında bir dizi su baskınlarına da maruz kalmıştır. Ancak nisan ayında hayatın olağan akışına dönmeye başlamıştır. 7 Nisan 1940 tarihli Akşam Gazetesi Tokat'ta imar faaliyetlerinin başladığını bildirmektedir. Şehirde bir postane inşa edilmektedir ve genel imar için uzman kadro beklenmektedir⁵⁶.

50 "Felaketzedelere Yapılacak Yardımlar Hakkındaki Kanun", *Son Posta*, 16.01.1940.

51 "Zelzele Mintikasında Zarar Görenlerin Borçları", *Son Posta*, 14.03.1940; "Zelzelede Zarar Görenlere Ait İcra Tatbikatı", *Vakit*, 14.03.1940.

52 "Tokat Valisi Vazifede İhmalinden Dolayı Vekâlet Emrine Alındı", *Vakit*; 25.01.1940; "Tokat Valiliği", *Akşam*, 25.01.1940; "Tokat Valisi Vekâlet Emrine Alındı", *Tan*, 25.06.1940.

53 "Tokat ve Havalisinde Tabii Hayat Başladı", *Akşam*, 05.02.1940.

54 "Tokat Vilayetinde Maarif İşleri Yoluna Girdi", *Cumhuriyet*, 26.02.1940.

55 "Tokat Posta İdaresinde Yenilikler", *Akşam*, 20.03.1940.

56 "Tokat'ta İmar Faaliyeti", *Akşam*, 07.04.1940.

Diğer yandan Tokat ve ilçeleriyle, komşu illeri kapsayan bölgelerde yer yer artçı denilebilecek türde ancak şiddeti yüksek depremler devam etmektedir. Temkinli olunması sayesinde az sayıda hasarla atlatılan depremler nedeniyle, Tokatlılar çadırlar ve barakalarda kalmaya devam etmektedir. 1940 yılı nisan ve ağustos aylarında meydana gelen sarsıntılar çok sayıda gazeteye haber olmuştur⁵⁷.

26 Mayıs 1940 tarihli Son Posta Gazetesi, deprem bölgesinde harap olan köylerin yerine yeni ve modern köyler kurulmaya başlandığını yazmaktadır. Tokat'ta birleştirilmesine karar verilen köyler üzerinde çalışılmakta, yapılacak evlerin planları tespit edilmektedir. İnşaatların 1940 yılı Cumhuriyet Bayramına kadar bitirilmesi planlanmaktadır. Tokat'ta birleştirilen ilk köyler Dökmetepe Nahiyesine bağlı olan Kalaycık ve Kırımkeri köyleridir⁵⁸. Vali Çağpar bu köylerin inşaat faaliyetlerini bizzat başlatmıştır. 22 Haziran 1940 tarihli Son Posta, Çağpar'ı köylülerle sohbet sırasında gösteren bir fotoğraf yayınlamıştır⁵⁹. 8 Ağustos 1940 tarihli Son Posta Gazetesi, Tokat'ta depremden zarar gören 105 köyün birleştirildiğini yazmaktadır. Ayrıca Erbaa, Niksar, Reşadiye kazalarında inşaatlar hızla devam etmektedir⁶⁰.

Deprem yurtdışı basınında da ilgi uyandırmış, İngiliz Gazetesi Evening Star, 31 Temmuz 1940 tarihli, Associated Press ajansına dayandırdığı haberde, Erzincan depreminde Tokat'ta dahil olmak üzere çok sayıda bölgede yaklaşık 40.000 kişinin depremden kurtulamadığını, binlerce kişinin evsiz kaldığını ve soğuktan öldüğünü yazmıştır⁶¹.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1940 yılı ağustos ayında deprem bölgelerini ziyaret ederek inşaat çalışmalarını incelemesi Haber ve Son Posta gazetelerinde yer almıştır. İnönü Sivas'a geçerken akşam 11 Ağustos akşamı Turhal'a uğramış ve coşkunu bir sevinçle karşılanmıştır. İnönü gezisi sırasında halkın şikâyetlerini dinlemiş ve önlemler alacağına dair sözler vermiştir⁶².

57 "Ve Diğer Şehirlerde Yeni Zelzeleler Kaydedildi", *Tan*, 14.04.1940; "Tokat'ta Bir Dam Çöktü", *Son Posta*, 19.04.1940; "Ve Diğer Şehirlerde Yeni Zelzeleler Kaydedildi", *Tan*, 14.04.1940; "Yeni Zelzeleler", *Akşam*, 19.05.1940; "Tokat, Erbaa ve Fatsa'da Zelzeleler", *Tan*, 19.05.1940; "Erbaa, Tokat ve Fatsa'da Zelzele Oldu", *Haber*, 19.05.1940; "Zelzele", *Vakit*, 19.05.1940; "Zelzele", *Akşam*, 09.06.1940; "Zelzeleler Devam Ediyor", *Haber*, 09.06.1940; "Yozgat'ta 12 Köy Zelzeleden Harap Oldu", *Akşam*, 31.07.1940; "Yozgat'ta Yeni Zelzele Afeti", *Son Posta*, 31.07.1940; "Zile'de 36 Saatten Beri Fasilalarla Zelzele Oluyor", *Akşam*, 01.08.1940; "Zelzele, Heyelan, Sel", *Son Posta*, 01.08.1940.

58 "Tokat'ta İmar Faaliyeti", *Son Posta*, 26.05.1940; "Son Zelzelede Yıkılan Köyler", *Akşam*, 02.06.1940.

59 "Tokat'ta Yeni Köyler Kuruluyor", *Son Posta*, 22.06.1940.

60 "Zelzeleden Harap Olan 105 Köy Birleştiriliyor", *Son Posta*, 08.08.1940.

61 "Earth Shock Continue On Anatolian Plateau", *Evening Star*, 31.07.1940.

62 "Reiscumhur Tokat ve Amasya'da Hararetle Karşılandı", *Haber*, 12.08.1940; "Milli Şef Tokat'ta", *Son Posta*, 12.08.1940.

19 Eylül 1940 tarihli Son Posta Gazetesi Tokat'ta devam eden inşaat faaliyetlerine dair görseller paylaşmıştır. Gazete Çerçi, Dimorta (Üzümören), Çay köyleri ile Pazar Nahiyesinde gerçekleşen imar faaliyetlerine dair fotoğraflar yayınlamıştır⁶³. 3 Ekim'de temeli atılan Halkevi binasının⁶⁴ 5 Kasım 1940 tarihinde kutlamalarla açıldığını Son Posta Gazetesi yazmaktadır⁶⁵. 19 Ekim 1940 tarihli Son Posta Gazetesi Tokat'ta hasar alan ya da tamamen yıkılan 8.224 binadan 2.096 tanesinin yeniden yapıldığını yazmaktadır⁶⁶. 18 Aralık 1940 tarihli Haber Gazetesi ise, Tokat'ta yüz kişilik bir cezaevi ve Reşadiye'de hükümet konağı inşa edildiğini yazmaktadır⁶⁷.

Tokat Valisi izzettin Çağpar, 19 Aralık 1940 tarihinde Tasviri Efkâr Gazetesi'ne bir röportaj vermiştir. Çağpar, Kandemir'e zayiata uğrayan evlerin yaklaşık yüzde altmış beşine müdahale edildiğini, sinema inşaatının başlamak üzere olduğunu ve çökmüş köprüleri yeniden kurulduğunu belirtmiştir⁶⁸. Çağpar göreve geldikten hemen sonra bir sonraki kışa açıkta kalacak kimse kalmayacak şekilde yeni evlerin bitirilmesini sağlamıştır. Bu nedenle Vali Çağpar'a Başbakanlık tarafından takdirname verilmiştir⁶⁹. 1941 yılı şubat ayı itibariyle ulusal basına yansıyan haberlerden, Tokat'ta yeniden yapılan binaların hemen hemen bitirildiği⁷⁰ Tokat, Niksar, Reşadiye ve Erbaa'da çok sayıda okulun yaptırılmakta olduğu⁷¹ Tokat'ın yeni şehir planlamasında yer alan bahçeli evler ve Vali Konağı'nın da şehir planlamasına alındığı anlaşılmaktadır⁷² Ayrıca Çocuk Esirgeme Kurumu için bir bina yaptırılmıştır⁷³. Ancak yıkıcı yeni bir deprem çok yakındadır.

1942 Niksar Erbaa Depremi ve Ulusal Basına Yansıması

22 Aralık 1942 tarihli Haber Gazetesi, Erbaa'da meydana gelen depremle kasanın tamamen yıkıldığını yazmaktadır (Görsel 2). Gazete ilk belirlemelere göre 1.000 kadar can

63 "Tokat'ta İnşaat", *Son Posta*, 19.09.1940.

64 "Tokat'ta Yeni Halkevi Binası", *Son Posta*, 03.10.1940;

65 "Yeni Halkevi Merasimle Açıldı", *Son Posta*, 05.11.1940.

66 "Tokat'ta Zelzele Felaketinde Yıkılan Binaların Yerine Süratle Yenileri Yapılıyor", *Son Posta*, 19.10.1940.

67 "Zelzele Mıntıklarında Yeni İnşaat", *Haber*, 18.12.1940.

68 Feridun Kandemir, "Tokat Valisi Ne Anlatıyor", *Tasviri Efkâr*, 19.12.1940.

69 "Tokat Valisi Takdir Edildi", *Son Posta*, 12.02.1941.

70 "Tokat'ta Yıkılan Binalardan Yüzde 92'si Yaptırıldı", *Akşam*, 15.02.1941.

71 "Tokat Nafia Müdürlüğünden", *Cumhuriyet*, 09.03.1941.

72 "Tokat'ın İmarına Doğru", *Vakit*, 24.03.1941; "Tokat'ta Bahçeli Evler Yapılıyor", *Akşam*, 24.03.1941.

73 "Tokat'ta Çocuk Esirgeme Kurumu Binası Tamamlandı", *Son Posta*, 02.05.1941.

kayı ön görmektedir. 20 Aralık 1942 tarihinde akşam 17:00 sıralarında meydana gelen deprem sonrasında yangınlar çıkmış, Samsun, Tokat, Turhal itfaiyeleri yangına müdahale

etmiştir⁷⁴. Erbaa'da yaşanan deprem sonrasında Ladik'te belediye ve Halkevi hastane haline getirilmiş yaralıları ilk müdahale burada yapılmıştır⁷⁵. Depremde posta, telgraf, inhisarlar ve mal müdürleri hayatını kaybederken, kaymakam ve jandarma komutanı ağır yaralanmıştır⁷⁶.

22 Aralık 1942 tarihli Son Posta Gazetesi depremin üzerinden henüz birkaç gün geçmesine rağmen 1.500'e yakın vatandaşın hayatını kaybettiğini yazmaktadır. Deprem de 3 Almuslu, 15 Niksarlı vatandaş hayatını kaybetmiştir⁷⁷. 22 Aralık 1942 tarihli Ulus Gazetesi, depremin Ordu, Sinop, Kastamonu ve Bafra'da hissedildiğini yazmaktadır⁷⁸. Haberde verilen detaylara göre deprem 350 km uzaklıktan dahi hissedilecek kadar şiddetli gerçekleşmiştir.

22 Aralık 1942 tarihli Son Telgraf Gazetesi, Erbaa'daki yangının sürmekte olduğunu yazmaktadır. Telgraf hatlarının zarar alması nedeniyle Erbaa'da yaşanan felaket haberi depremden sağ kurtulan bir şoför vasıtasıyla Tokat'a ulaştırılmıştır. Vali Çağpar, durumu önce Ankara'ya bildirmiş ardından Erbaa'ya geçmiştir⁷⁹.

23 Aralık 1942 tarihli Halkın Sesi Gazetesi Niksar'daki can kaybını 41 olarak açıklamaktadır. Bu defa valilik ve belediye hızlı davranmış, bozuk telgraf hatları

Görsel 2: 22 Aralık 1942 tarihli Haber Gazetesi

74 "Erbaa'da Büyük Zelzele Felaketi", *Haber*, 22.12.1942.

75 "Hükümetimiz Yer Sarsıntısı Bölgesinde Lazım Gelen Bütün Tedbirleri Aldı", *Halkın Sesi*, 22.12.1942

76 "Zelzele Merkezi Erbaa mı?" *Son Posta*, 22.12.1942.

77 "Maalesef Vatandaş Kaybımız 1500'e yakındır", *Son Posta*, 22.12.1942.

78 "Depremler Oldu", *Ulus*, 22.12.1942.

79 Adil Akbay, "Erbaa'da Bütün Şehri Kaplayan Yangının Hala Söndürülmesine Çalışılıyor", *Son Telgraf*, 22.12.1942.

hızla tamir edilmiştir⁸⁰. Aynı gün Vakit Gazetesi'nin Erbaa depreminde ön gördüğü insan kaybı binin üzerindedir. Ankara'dan sabah saatlerinde kalkan 200 yataklı askeri tren bölgeye gitmekteyken daha önce gönderilen 14.000 liraya 10.000 lira daha eklenmiştir. Turhal'dan kurtarma ekipleri ve Ankara'dan 6 doktor Erbaa'ya gönderilmiştir⁸¹. 23 Aralık 1942 tarihinde Sıhhat Vekili Dr. Hulusi Altıntaş, Ankara'dan Erbaa'ya hareket etmiştir. Samsun şehrinden sağlanan donanımla arama-kurtarma ve enkaz kaldırma çalışmaları devam etmektedir⁸².

24 Aralık 1942 tarihli Cumhuriyet Gazetesi, Erbaa felaketinin insani bilançosunu 418 can kaybı, 484 yaralanma olarak bildirirken 3.809 evin tamamen ya da kısmen yıkıldığını yazmaktadır⁸³. Bölgede sıcak yemek verilmesi ancak 23 Aralık tarihinde mümkün olurken, 24 Aralık 1942 tarihli Vakit Gazetesi muhabiri Basri Ünal, o gün gazeteye basılan yazısında “*Evim tamamen yıkılmış ailemle 2 çocuğum enkaz altında kalarak ölmüşlerdir*” şeklinde acı bir duyuru yapmak zorunda kalmıştır⁸⁴.

25 Aralık 1942 tarihli Ulus Gazetesi, Erbaa'da 925 barakanın yapılmakta olduğu haberini vermektedir. Deprem bölgesindeki resmi kurumlar da çadırlarda çalışmaya başlamıştır. Kar ve fırtınanın yer yer kendisini gösterdiği Erbaa'da köylere kadar ulaşılmış ve yardımlar götürülmüştür. Ulus Gazetesi'ne demeç veren Vali izzettin Çağpar, deprem haberini hasta olarak yatmakta olduğu hastanede aldığını belirtmektedir. Ulaşım mümkün olmayınca, Çağpar kendi imkanlarıyla bölgeye hareket etmiştir⁸⁵. Çağpar Vakit Gazetesi'ne verdiği bir başka demeçte ise depremin bayram günü meydana gelmesinin misafirlikte ve kahvehanelerdeki için çok sayıda can kaybına yol açtığını söylemektedir. Özellikle kahvehane enkazlarından çıkartılan otuzar kırkar kişilik grupların tamamı hayatını kaybetmiştir. Enkaz altından yaralı olarak çıkartılan Erbaa Kaymakamı Fazıl Kaftanoğlu, hastalığına rağmen vazifesinde gösterdiği çabadan dolayı takdirname ile onurlandırılmıştır⁸⁶.

80 “Erbaa ve Niksar Felaketi”, *Halkın Sesi*, 23.12.1942.

81 “Zelzele faciası”, *Vakit*, 23.12.1942; “Erbaa'da Büyük Hasar ve İnsan Kayıpları Var”, *Yeni Asır*, 23.12.1942.

82 “Sıhhat Vekili Bu Sabah Erbaa Zelzele Mıntıkasını Gezdi”, “Erbaa Felaketi”, *Son Telgraf*, 23.12.1942.

83 “Erbaa Felaketinin Bilançosu”, *Cumhuriyet*, 24.12.1942; “Yer Depremi Bölgesinde Felakete Uğrayanlar Çadır ve Barakalara Yerleştirildi”, *Ulus*, 24.12.1942; “Erbaa'da Yer Sarsıntısı Felaketi”, *Vakit*, 24.12.1942; “Zelzele Felaketinin Bilançosu”, *Haber*, 24.12.1942.

84 “Zelzele”, *Vakit*, 24.12.1942.

85 “Ankara'dan Giden Sıhhi Ekipler Erbaa'da”, *Ulus*, 25.12.1942; “Tokat Valisi Zelzelenin Korkunç Tafsilatını Anlatıyor”, *Vakit*, 26.12.1942.

86 “Tokat Valisi Zelzelenin Korkunç Tafsilatını Anlatıyor”, *Vakit*, 26.12.1942.

28 Aralık 1942 tarihli Ulus Gazetesi deprem bölgesinden detaylı fotoğraflar yayınlamıştır. Tam sayfayı kaplayan fotoğraflarda deprem bölgesindeki zorluklara rağmen hükümet tarafından yapılan müdahaleler ve faaliyetler gösterilmektedir⁸⁷. 30 Aralık tarihinde Vakit Gazetesi de benzer görseller yayınlamıştır⁸⁸.

1939 depreminin izlerini 1940 ve 1941 yıllarında şehrin yeniden planlanması ve imarıyla aşmaya çalışan Tokat il ve ilçeleri, 1942 depremiyle yeniden bir planlama yapmak zorunda kalmıştır. 5 ve 13 Temmuz 1943 tarihlerinde Vakit Gazetesi'ne Tokat Daimi Encümeni tarafından verilen Erbaa ve Niksar bölgelerinin haritalarının yapılmasına dair ihale ilanı bu durumu doğrular niteliktedir⁸⁹. 18 Eylül 1943 tarihli Son Posta Gazetesi, Tokat'ta yapılan imar çalışmalarına yer vermiş, deprem mağduru bölgelerden güzel ve örnek köyler yükseldiğini yazmıştır. Yıkılan yollar ve köprüler onarılmaktadır. Yeni kurulan modern bir köy olarak Dökmetepe Köyü'nün fotoğrafının paylaşıldığı haberdan, yeni bölgelerde kurulacak kasaba ve köyler için çalışmalara başlandığı da anlaşılmaktadır. Ayrıca Tokat'ın her bölgesine sorunsuz ulaşımın sağlanması konusunda yoğun çaba harcayan Vali İzzettin Çağpar'a bir takdirname daha verilmiştir⁹⁰.

Üç sene içerisinde iki büyük deprem yaşayan Tokat halkı depremle yaşamayı öğrenmiştir. Ancak 26 Kasım 1943 Tosya-Ladik depremi bu defa tüm Tokat'ı ve özellikle Erbaa'yı derinden sarsacaktır.

1943 Tosya-Ladik Depreminin Tokat'a Etkisi ve Ulusal Basına Yansıması

27 Kasım 1943 tarihli Akşam Gazetesi, "Anadolu'da Şiddetli Bir Zelzele Oldu" başlığıyla verdiği haberde Tokat'ta 2, Amasya'da 21 can kaybı olduğunu ve Ordu'da 4 yaralı olduğunu yazmaktadır. Ancak bu haber oldukça iyimser görünmekte ve meselenin boyutunun kavranmadığını göstermektedir. Gece saat 01:30 civarında onar saniyelik 3 şiddetli depremle sarsılan Orta Karadeniz bölgesinde can ve mal kayıpları oluşturmuştur. Erbaa'dan gece 03.30'a kadar haber alınamamıştır. Ladik üzerinden gelen ilk bilgilere göre ise Erbaa'da hasar olmadığı bildirilmiştir⁹¹. 27 Kasım 1943

87 "Şimal Anadolu'daki Yer Sarsımı Bölgesinden Gelen Enstantaneler", *Ulus*, 28.12.1942.

88 "Bütün yurttaki derin tesir...", *Vakit*, 30.12.1942.

89 "Tokat Daimi Encümeni'nden", *Vakit*, 05.07.1943; "Tokat Daimi Encümeni'nden", *Vakit*, 13.07.1943.

90 "Tokat Zelzele Sahasında İmar Çalışmaları", *Son Posta*, 18.09.1943.

91 "Anadolu'da Şiddetli Bir Zelzele Oldu", *Akşam*, 27.11.1943.

Görsel 3: 27 Kasım 1943 tarihli Ulus Gazetesi

27 Kasım 1943 tarihli İngiliz Evening Star Gazetesi Tokat-Amasya merkezli depremden 30 kişinin hayatını kaybettiğini, yüzen fazla binanın yıkıldığını yazmaktadır⁹². 27 Kasım 1943 tarihli Son Posta Gazetesi Çorum-Samsun merkezli olarak bildirilen depremden rasathanedeki sismografların kalemlerinin kırıldığı, Ankara'da dahi vatandaşların sokakta sabahladığı yazılmıştır. Akşam Gazetesi'nin aksine Son Posta Gazetesi Erbaa ile iletişim kurulamadığını Vali Çağpar'ın Erbaa'ya doğru harekete geçtiğini aktarmaktadır⁹³. Ulus Gazetesi bu depremin İstanbul'dan hatta Adana'dan dahi hissedildiğini yazmaktadır (Görsel 3)⁹⁴.

1943 depremine dair net veriler depremden 3 gün sonra gelmeye başla-

92 "Temblor Shakes Turkey; 30 Reported Killed", *Evening Star*, 27.11.1943.

93 "Yurtta Şiddetli Bir Zelzele Oldu", *Son Posta*, 27.11.1943.

94 "Sabaha Karşı Yurtta Yer Depremi Oldu", *Ulus*, 27.11.1943.

95 "Zelzelede 600 Vatandaş Kaybettik", *Cumhuriyet*, 28.11.1943; "Zelzele Gene Büyük Hasar ve Tahribat Yaptı", *Son Posta*, 28.11.1943

96 "Yurtta Zelzele Felaketi", *Tanin*, 28.11.1943.

97 "Zelzelede 600 Vatandaş Kaybettik", *Cumhuriyet*, 28.11.1943.

26 Kasım 1943 depreminin acı bilançosu 30 Kasım 1943 gazetelerine 2.719 can kaybı, 1.084 yaralanma ve 3.321 yıkılan evle yansımıştır. Kastamonu, Samsun ve Çorum'dan sonra en büyük kayıp veren dördüncü il, 495 can kaybı ile Tokat olmuştur⁹⁸. 1 Aralık 1943 tarihli Son Posta Gazetesi, can kayıplarının 4.000'e yaklaştığını belirtmektedir. Hava şartlarından dolayı iletişim güçlüğü yaşanmakta ve bazı bölgelerden haber alınamamaktadır. Son Posta, yoğun kayıp veren sekiz bölgeyi sıralarken Erbaa'yı da sıralamaya koymuştur⁹⁹. 2 Aralık 1943 itibariyle Erbaa'da yer hareketliliği devam etmektedir. Destek Nahiyesinde tepelerden kaya parçaları kopmuş ve Yeşilirmak üzerindeki köprü zarar görmüştür. Bu bölgede meydana gelen fay yarıkları nedeniyle bazı sular çekilmiştir. Tokat'ta toplam 3.201 ev yıkılmıştır¹⁰⁰.

Son Posta muhabiri Cevdet Baykal, deprem bölgesini gezmiş ve Erbaa'ya dair gözlemlerini aktarmıştır. Hasarlı Erbaa köylerini sıralayan Baykal, Destek boğazında yollara dökülen ağaçları, derin yarıkları tasvir ederek, bölge halkının artık yüreksiz olduğunu, "tavuk kümesine benzeyen" barakalara dahi girmeye çekindiklerini belirtmektedir. Halk akşam olmasından dahi korkmaktadır. Baykal, Zuday köyünde sığınmak için oyukları kullanan halka rağmen, Erbaa merkezinde barakasının dışında bir de çadırı olan insanlardan bahsederek kriz yönetimine dair üstü kapalı bir eleştiri getirmektedir. Cevdet Baykal, Erbaa'nın yakınındaki Ardıçlık mevkiine naklolacağını, ancak yapılan çalışmalarda Ardıçlık bölgesinin de kaymış olduğunu yazmaktadır. Baykal taşınan Zilhur Köyü'nün yeniden yıkıldığını ve eskiye nazaran daha ciddi zarar aldığını yazmakta ve taşınmanın faydası olup olmadığını sorgulamaktadır¹⁰¹.

Tanin Gazetesi'ne göre 17 Aralık 1943 itibariyle Tokat ve Erbaa'da sarsıntılar devam etmekte, zarar olmasa dahi halk korku içinde sokaklara çıkmaktadır¹⁰². Haber üçüncü kez yıkıcı bir deprem yaşayan Tokat halkının psikolojisini de yansıtmaktadır. 7 Ocak 1944 tarihli Cumhuriyet Gazetesi Tokat kazalarının yerlerinin değiştirileceğini bildirmektedir. Vali Çağpar Ankara'ya gelerek 1939,1942 ve 1943 depremlerindeki kayıplara ve hasarlara dair istatistiki veriler sunmuş Erbaa ve Niksar'ın yerlerinin değiştirilmesi meselesinin resmiyet kazanmasını

98 "Zelzele Kurbanları", *Son Posta*, 30.11.1943; "Zelzelede 2719 Kurban Verdik", *Vakit*, 30.11.1943.

99 "Zelzele Felaketi", *Son Posta*, 01.12.1943.

100 "Felaketzedeler İçin Yardımlar Başladı", *Son Posta*, 02.12.1943; "Erbaa'da 3201 Ev Yıkıldı", *Tanin*, 02.12.1943.

101 Cevdet Y. Baykal, "Zelzeleden Sonra Erbaa, Ladik ve Havza", *Son Posta*, 11.12.1943.

102 "Tokat ve Erbaa'da Zelzele Oldu", *Tanin*, 17.12.1943.

talep etmiştir¹⁰³. 21 Temmuz 1944 tarihli Ulus Gazetesi'ne bir köşe yazan Tokat Mebusu Refik Ahmet Sevengil, deprem bölgelerinin yeniden imarına dair çıkarılan yasaya değinerek, konunun memleketin temel davalarından biri olduğunu belirtmektedir¹⁰⁴. Aynı tarihlerde gazetelere yansıyan Tokat il ve kazalarının imarına dair ihale ilanları, ilgili kanunun hızla uygulamaya geçirildiğini göstermektedir¹⁰⁵. Diğer yandan önceki depremler gibi, yasal düzenlemeler yoluyla bölgede depremzedelerin zor durumda kalmamaları için memur, yetim ve diğer ihtiyaç sahiplerine maaşlarının iki ila üç katı avans verilmesi sağlanmıştır¹⁰⁶. Ayrıca 17 Eylül 1944 tarihli Ulus Gazetesi, Tokat'a eğitim seferberliğine dair bir haber yayınlamış, köylerde 170 ilkokul yapıldığını yazmıştır. Benzer haberlerden 1944 yılında Tokat'a gelecek öğretmenlerin tamamının 1945 yılında geleceklerin ise üçte ikisinin ev ve arazilerinin hazırlandığı tespit edilmektedir¹⁰⁷. Anadolu Ajansı kaynaklı haber, son beş yıl içerisinde üç yıkıcı deprem görmüş ve çok sayıda can kaybı yaşanmış bir bölgede çalışmak üzere öğretmenlerin teşvik edilmesi çabasına ışık tutmaktadır.

29 Mart 1944 tarihinde Tokat Valisi İzzettin Çağpar'ın Başvekâlete yazdığı Erbaa'nın yeniden kurulmasına ve planlanan imarın gerçekleşmesine dair kredi talebi, bölgedeki çalışmaların boyutunu göstermesi açısından önemlidir. Çağpar tütün ile geçimini sağlayan Erbaalıların beş sene içerisinde kendilerine tahsis edilen krediyi ödeyeceklerine inandığını belirterek, bölgeye ihtiyaç duyulan kredinin çıkartılmasını talep etmektedir¹⁰⁸. Bu talepler karşılık bulmuş ve Tokat'ta hasar almış ilçelerin yeniden imar edilme süreci hızla başlamıştır. 1946 ve 1947 yılı itibarıyla Tokat'ta hayat tam anlamıyla normale dönmüştür.

1942 ve 1943 depremlerinin benzer şiddetine rağmen can kayıplarının 1939 depremine oranla çok daha az olmasının nedeni, Tokatlı vatandaşların, 1939 depremini çok ağır koşullar altında yaşamış ve bu gerçekle yaşamayı öğrenmiş olmalarıyla açıklanabilir görünmektedir.

103 "Tokat Vilayeti Kazalarının Yerleri Değiştiriliyor", *Cumhuriyet*, 07.01.1944.

104 Refik Ahmet Sevengil, "Deprem Bölgelerinin Kalkınmasına Doğru", *Ulus*, 21.07.1944.

105 "Tokat Vilayeti Daimi Encümeni'ne Dair İlan", *Tanin*, 27.07.1944; "Tokat Vilayeti Daimi Encümeni'ne Dair İlan", *Tanin*, 31.07.1944; "Tokat Vilayeti Daimi Encümeni'nden", *Vakit*, 18.08.1944; "Tokat Vilayeti Daimi Encümeni'nden", *Vakit*, 14.09.1944.

106 BCA, nr. 30.18.1.2./104.6.8.

107 "Tokat'ta maarif Seferberliği", *Ulus*, 17.09.1944; "Tokat'ta İlk Öğretim Seferberliği", *Vakit*, 17.09.1944.

108 BCA, nr. 30.10./81.535.13.

1939, 1942 ve 1943 Depremlerinde Tokat'a Yardım Faaliyetleri

Erzincan merkezli 1939 depreminden birkaç gün sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi çatısı altında hızla bir yardım komitesi kurulmuştur. Meclis Reisi Abdülhalik Renda, CHP Genel Sekreteri Fikri Tüzer, Ali Rana Tarhan ve Hilmi Uran'dan oluşan Milli Yardım Komitesi, Kızılay merkezli olarak yardım toplama başlamıştır. Yardımların ilki Meclis Azası tarafından 20.000 lira olarak ilgili hesaba yatırılmıştır. Ayrıca İstanbul Valisi Lütfi Kırdar yeni oluşan bütçeden 10.000 lirayı deprem bölgesine tahsis etmiştir. İstanbul'da bulunan sanayiciler toplanarak deprem bölgesine gidecek aynı yardımların toplanması ve ulaştırılmasını planlamıştır. İstanbul'un 6 farklı bölgesine yardım toplama merkezleri kurularak depremzedeler için eşyalar Kızılay tarafından toplandı. Ulusal gazeteler bölgelerden gelen yardım listelerini yayınlamak suretiyle kampanyaya destek olmaya çalışmışlardır. 29 Aralık 1939 tarihli Akşam Gazetesi'nde yayınlanan ilk listede vatandaşın yanında, resmi ve özel kurumlarla birlikte, Vefa Lisesi öğretmeni ve öğrencilerini de görmek mümkündür¹⁰⁹.

30 Aralık 1939 itibarıyla gazetelerin yardım sayfalarında dış ülkelerden gelen yardımlarda görülmektedir. Romanya, Yunanistan, İngiltere, Afganistan ve Amerika Birleşik Devletleri aynı ve nakdi yardımda bulunan ilk ülkelerdir. Suriye, Lübnan, Filistin ve Mısır'da üzüntülerini belirtmiş ve yardım toplamaya başladıklarını bildirmişlerdir (Görsel 4)¹¹⁰.

30 Aralık 1939'da İkdâm Sabah Postası Yazarı Abidin Daver, "Türkün Türk'ten yardım beklediği" böyle bir zamanda yılbaşı kutlamalarının yapılamayacağını belirterek yılbaşı yerine millî bir matem ilan edilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır¹¹¹. 30 Aralık 1939 Akşam Gazetesi ise İstanbul ve Ankara'da yapılacak yılbaşı kutlamalarının iptal edildiğini belirtmektedir¹¹². 30 Aralık 1939 itibarıyla Erzincan'da başlayan kar fırtınası nedeniyle, şehre giden vekillerin ziyareti ile ulaştırılmaya çalıştırılan yardım sekteye uğramıştır¹¹³. Şehre ulaşabilen yardım trenleri, yaralıları diğer şehirlere götürmektedir. İstanbul'da bölgeye gönderilmek üzere 100.000 liralık yardım toplanmış, deniz ulaşımı ve kullanılabilir durumdaki demiryolu va-

109 "Milli Yardım Komitesi Faaliyet Başladı", *Akşam*, 29.12.1939.

110 "Ecnebi Memleketler de Yardım Ediyorlar", *Akşam*, 30.12.1939; "Amerikan Kızıllaç'ı 10.000 dolar Gönderdi", *Akşam*, 30.12.1939.

111 Abidin Daver, "Yılbaşı Gecesinde Milli Matem İlanını Teklif Ediyoruz", *İkdâm Sabah Postası*, 30.12.1939.

112 "Felaket Karşısında Yılbaşı Eğlencelerinden Vazgeçiliyor", *Akşam*, 30.12.1939.

113 BCA, nr. 30.10/119.844.5, s. 3.

Görsel 4: 30
Aralık 1939
tarihli Akşam
Gazetesi.

Tokat ve Erzincan'a erzak ve giyim eşyası gönderildiğini yazmaktadır. Her gün gönderilmesi kararlaştırılan tren 30 Aralık'ta Tokat'a temel gıda maddeleri dışında iç çamaşır, gömlek, çadır ve battaniye nakletmiştir¹¹⁵.

2 Ocak 1940 tarihli Tan Gazetesi, 3 Ocak gününü "*felaketzedelere yardım günü*" ilan etmiştir. Habere göre, Adana'da o gün et, tatlı ve meyve yenilmeyecek, bir ekip evleri gezerek bu gıdaların maddi karşılığını felaketzedeler için toplayacaktır. Arıca çok sayıda kadın ziynet eşyasını deprem mağdurları için Kızılay'a bağışlamakta, sanat toplulukları müsamere ve konser etkinlikleriyle elde ettikleri gelirleri felaketzedelere aktarmaktadır¹¹⁶. 3 Ocak 1940 tarihli Akşam Gazetesi, İstanbul Beden Terbiyesi Müdürlüğü tarafından felaketzedeler için özel bir turnuva tertiplendiğini yazmıştır. Turnuvaya Fenerbahçe, Galatasaray, Beşiktaş, Vefa, Beykoz, Şişli, Beyoğlu, Güneş, İstanbulspor ve Kurtuluş futbol takımları ücret almadan katılmaktadır¹¹⁷.

sıtasıyla deprem bölgelerine aktarılmıştır. Bölgeye bir de sağlık ekipleri gönderilmiştir. Daha önce tertiplenecek yılbaşı eğlenceleri için halktan toplanan paralar da Kızılay'a aktarılmıştır. Alman ve Fransız konsolosları üzüntüleri aktarmış, Alman heyeti sene başı müsameresini iptal etmiştir. Meclisteki her mebus yüz, Başvekâlet bin diğer bakanlıklar ise üç yüzer lira bağışta bulunmuşlardır. Meclis bir dakikalık bir saygı duruşuyla acısını paylaşmıştır. İngiltere ve Fransa'da özel bir kanunla depremzedeler için kampanya başlatmıştır¹¹⁴.

31 Aralık 1939 tarihli Akşam Gazetesi, Kayseri'den kalkan bir trenle

114 "Kurtulanlar Anlatıyorlar", İkdam Sabah Postası, 31.12.1939.

115 "Tokat'a Gönderilen Malzeme", Akşam, 31.12.1939.

116 "Yardım Genişledi", Tan, 02.01.1940.

117 "Yardım Turnuvası", Akşam, 03.01.1940.

4 Ocak 1940 tarihli Tan Gazetesi, Kızılay'ın Tokat'a hasta nakli için araç gönderdiğini bildirmektedir. Dâhiliye ve Sıhhiye vekilleri Tokat ve Niksar'da kriz yönetimine katkı sunarken, 200 yataklı bir Kızılay hastanesi Erbaa kazasına ulaştırılmak üzere hazırlanmaktadır¹¹⁸. 4 Ocak 1940 Son Posta Gazetesi felaket dolayısıyla Cumhurbaşkanı İnönü'ye gelen telgrafları sıralarken Papa 12. Pius, Gandhi, Finlandiya Türkleri temsilcisi Zuhur Tahir gibi isimleri saymaktadır. İngiliz Ordusu ile Suriye'de bulunan Fransız Askeri Kumandanlığı çadır ve battaniye gönderirken, Lübnan hükümeti bir yardım kampanyası başlatmıştır. Filistin şehirleri Anadolu'ya doktor göndermek istemektedir. Hayfa Belediyesi ise nakdi yardım yapmıştır¹¹⁹. 5 Ocak 1940 itibariyle depremzedelere aynı ve nakdi yardım yapacak ülkelere, Yugoslavya, Çin, Kanada ve Irak da katılmıştır¹²⁰. 6 Ocak 1940 itibariyle gazeteler yurtdışı yardımlara Avustralya ve Arjantin'in de dâhil olduğunu bildirmektedir¹²¹.

İngiliz Yardım Komitesi temsilcisi General Deedes ile Times muhabiri 8 Şubat 1940 tarihinde önce Tokat'a giderek Tokat Valisi ile görüşmüş, ardından Erbaa'ya uğrayarak deprem barakalarında incelemeler yapmıştır¹²². Deedes, deprem bölgesinde gördüğü ilgiden son derece memnundur. Seyahatinin ardından açıklamasında Kızılay'ın iki ay gibi kısa sürede tüm bölgelerde hayatı normale döndürmesine vurgu yapmış, İngiliz yardımlarının da gerektiği gibi kullanıldığına belirtmiştir¹²³.

5 Ocak 1940 itibariyle İstanbul'da toplanan aynı ve nakdi yardımlar Tokat, Giresun ve Ordu'ya gönderilmeye başlanmıştır. Erzaklar bu şehirlere deprem bölgelerine ulaştırılacaktır. Akşam Gazetesi İlk yardımlardan, 52 balya battaniyenin Tokat'a gönderildiğini yazmaktadır¹²⁴. 16 Ocak 1940 tarihli Akşam Gazetesi haberine göre Tokat'a, 500 sandık çivi, 300 adet keser, 300 adet testere, Mısır'dan getirilen 304 adet çadır, 116 sandık eşya gönderilmiştir¹²⁵.

Akşam Gazetesi 18 Ocak 1940 tarihinde Kızılay'ın yardım kampanyasına yapılan toplam yardımı 1.906.305 lira olarak açıklamış ve hangi şehirden ne kadar toplandığına dair bilgi aktarmıştır. Yaklaşık 400 bin lira ile İstanbul listede liderliği

118 "Yalnız Koyulhisar'da 1607 Ölü ve..." , *Tan*, 04.01.1940.

119 "Milli Şef 10.000 Lira Teberru Etti", *Son Posta*, 04.01.1940.

120 "Dostlarımızın Yardımı Devam Ediyor", *İkdam Sabah Postası*, 05.01.1940.

121 "Tokat'ta Ölenler 5499 Kişidir", *Tan*, 06.01.1940.

122 "General Did, Zelzele Sahasında Yapılan Barakaları Gezdi", *Haber*, 09.02.1940; "General Deedes Samsun ve Erbaa'da Tetkikler Yapıyor", *Tan*, 09.05.1940.

123 "Kızılay'ın Sistematiik Çalışmaları Her Türü Takdirin Fevkindedir", *Haber*, 13.02.1940.

124 "İstanbul'un Teberruu 465,020 Liraya Çıktı", *Akşam*, 06.01.1940.

125 "Teberruat Yekûnu 821,543 Lirayı Buldu", *Akşam*, 16.01.1940.

1939 Depremi
sonrası resmi
heyetin
köylerde
hasar tesbit
incelemeleri

alırken, yaralarını sarmaya çalışan Tokat da listeye 2.328 lira ile girmiştir¹²⁶. Haber hemen her bölgesi yıkıma uğramış, nüfusun büyük kısmı çadırlarda yaşayan Tokatluların fedakâr tutumunu göstermesi açısından önemli bir veridir.

18 Şubat 1940 tarihli Akşam Gazetesi haberine göreyse Tokat'tan Niksar'a bin lira tutarında bir yardım yapılmıştır. Felakete uğrayan köylere 7.900 kilo tohumluk buğday dağıtılmış, Tokat'tan gelen bir fen ekibi, yıkılan ve tamire ihtiyaç duyan yapıları tespit etmek için şehirdeki binaların durumunu incelemiştir¹²⁷. Diğer yandan gazeteler, felaketzedelere Kızılay tarafından çift öküzü verilerek zirai faaliyetlerinin desteklendiğini yazmaktadır. 13 Mart 1940 itibariyle Tokat ve Amasya'da ilk dağıtım başlamıştır¹²⁸.

126 "Felaketzedelere Yapılan Yardım: 1.906.305 Lira", *Akşam*, 18.01.1940.

127 "Taşova'da Tütünlerin Denk Ameliyesi Hızla Devam Ediyor", *Akşam*, 18.02.1940.

128 "Felaketzedelere Çift Öküzü Veriliyor" *Haber*, 14.03.1940; Köylülere 10 Bin Öküz Dağıtılacak", *Son Posta*, 14.03.1940.

26 Aralık 1940 tarihli Son Posta Gazetesi, Ziraat Bankası Tokat Şubesi tarafından köylülere yapılan yardımı haberleştirmiştir. Artova'da tüm köylüye tohumluk ihtiyacı dağıtılmış, 120 köye 150.000 liradan fazla yardım yapılmıştır¹²⁹.

1942 depreminde de gazetelerde Tokat'a uzanan yardım eli yeniden görülmektedir. Halkın Sesi Gazetesi haberine göre, Kızılay tıbbi malzeme ve gıda desteği yaparken, kurulan seyyar fırınlarla ekmek ihtiyacı karşılanmıştır. Bölgeye 1.700 çadır gönderilmiş, Toprak Ofisi un ve ekmek yollamıştır¹³⁰. 22 Aralık 1942 itibarıyla Ankara'dan Tokat'a bir yardım treni gönderildiği bilgisini Son Posta Gazetesi paylaşmaktadır¹³¹. Dâhiliye ve Sıhhat Vekâletlerinin 14.000 lira gönderdiği bölgeye, Amasya'dan Samsun ve Atina'dan sağlık ekipleri gönderilmiştir. Kızılay'ın 1.500 çadırı dışında Almanya'dan 200 çadır, 500 battaniye ve 4.000 lira gönderilmiştir¹³². Bölgeye Kızılay ve Amasya halkı tarafından da yardımlar gönderilmiştir. Erbaa'da mevcut fırınların da yıkılmasıyla doğan ekmek ihtiyacı ağırlıklı olarak Tokat merkezi ve Samsun'dan karşılanmaya çalışılmaktadır¹³³.

26 Aralık 1942 tarihinde Cumhurbaşkanlığı, Tokat ve civarındaki depremzedelerin harap olan ev, ahır ve samanlıkları için gereken kerestelerin devlet ormanlarından karşılıksız olarak teminine dair bir karar çıkartmıştır¹³⁴. 6 Ocak 1943 tarihli Vakit Gazetesi'nde bir teşekkür yayınlayan Kızılay, Tokat'ta meydana gelen depremdeki özverilerinden dolayı hükümete, Tokat, Amasya ve Samsun valilerine, Erbaa, Ladik ve Merzifon kaymakamlarına ve Turhal Şeker Fabrikası'na teşekkür etmektedir. Kızılay'ın bir teşekkürü de bölgeye yardımını esirgemeyen vatandaşlardır¹³⁵.

Ulus Gazetesi 23 Nisan 1943 tarihinde Tokat'taki çocukların ihtiyaçlarının karşılandığını, Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından 320 çocuğa giysi desteği verildiğini yazmaktadır¹³⁶. Deprem mağduru memur, müstahdem, emekli, dul ve yetimlere destek konusunda çalışmalar başlatılmıştır. 23 Mayıs 1943 tarihli Ulus Gazetesi deprem bölgesinde yardıma ihtiyacı olan memur ve müstahdemlere maaşlarının üç, dul ve yetimlere ise maaşlarının dört katı avans verileceği bildirilmiştir¹³⁷.

129 "Tokat Ziraat Bankasının Köylüye Yardımı", *Son Posta*, 26.12.1940.

130 "Hükümetimiz Yer Sarsıntısı Bölgesinde Lazım Gelen Bütün Tedbirleri Aldı", *Halkın Sesi*, 22.12.1942.

131 "Maalesef Vatandaş Kaybımız 1500'e Yakındır", *Son Posta*, 22.12.1942.

132 Adil Akbay, "Erbaa'da Bütün Şehri Kaplayan Yangının Hala Söndürülmesine Çalışılıyor", *Son Telgraf*, 22.12.1942.

133 "Yer Sarsıntısı Erbaa Kazasında Büyük Zararlar Yaptı", *Yenigün*, 23.12.1942.

134 BCA, nr. 30.18.1.2./10.106.16

135 "Kızılay Erbaa Felaketine Uğrayanların Yardımına Koşmakta Hassasiyet Gösteren Hükümete Teşekkür Ediyor", *Vakit*, 06.01.1943.

136 "Afyon'dan Tokat'a Yüzlerce Yoksul Yavruya Giyecek Dağıtıldı", *Ulus*, 25.04.1943.

137 "Depremde Zarar Gören...", *Ulus*, 23.05.1943.

1943 depremi sonrasında da ülkenin hemen her yerinden kurumlar ve şahıslar yardımlarını esirgememiştir. Tokat yalnızca dış yardımlarla değil kendi bünyesindeki bölgelerin desteğiyle de üçüncü kez toparlanma çabasına girmiştir. Ulus Gazetesi'nin 18 Aralık 1943 tarihli haberine göre, Turhal Şeker Fabrikası gıda ve sağlık malzemesi yardımı yaparken, Turhal halkı depremzedeler için çeşitli miktarlarda para toplamıştır¹³⁸.

Sonuç

1939, 1942 ve 1943 depremleri Tokat'ı derinden etkilemiş, bazı yerleşmelerin büyük yıkıma uğrayarak taşınmasını gerektirmiş, çok sayıda köy, belde ve mezranın birleştirilmesini ve yeniden imarını zorunlu kılmıştır. Depremlerin sonrasında meydana gelen yangınlar, yeraltı sularının basınçlı ve yüksek ısılarda açığa çıkması, sıfırın altında otuz derecelere kadar düşen hava sıcaklıkları, ulaşım güçlükleri ve gıda yetersizlikleri gibi nedenler bölgedeki can kaybı sayısını artırmıştır. Toplam 7.500 can kaybına neden olan üç büyük deprem Erbaa, Niksar, Reşadiye başta olmak üzere Tokat'ın hemen her ilçesinde etkileri günümüze dek süren derin bir travma bırakmıştır.

Tokat'ın acı yılları olarak tanımlayabileceğimiz, depremle geçen 1939-1943 yılları aralığında ulusal basında çok sayıda haber yayınlanmıştır. Bu haberler sayesinde ülke çapında yardım kampanyaları düzenlenmiş, birlik ve beraberlik örneği sergilenmiştir. Devlet birimleri de deprem bölgesinde krizin yönetilmesi ve bölgeye özel yasal düzenlemeler yapılması yoluyla, zor durumdaki depremzedelerin acil ihtiyaçlarına cevap verebilmiştir.

Dönemin ulusal basını tarafından oluşturulan üç yüzün üzerindeki haber incelendiğinde, günlük olarak deprem bölgesinde yapılan çalışmalar, hasar ve can kayıplarına dair veriler görülebilmektedir. Gazetelerin çoğu devlet kurumlarının bölgelerdeki çalışmalarını haberlerinin ana unsuru haline getirirken, dönem itibarıyla muhalif sayabileceğimiz gazeteler eleştirel manşetlerle gündemde kalmayı tercih etmiştir.

1939-1943 yılları arasında Tokat'ı derinden etkileyen üç büyük, yıkıcı depreme dair basında yer alan en büyük bilgi kirliliği, deprem merkezleri, hasar ve can ka-

138 "Son Yer Depreminde Felakete Uğrayanlara Bağışlar Devam Ediyor", *Ulus*, 18.12.1943.

yıplarına dair aktarımlardır. Dönem itibariyle kullanılan teknolojinin depremin tam merkezini belirleyecek seviyede olmaması, depremlerin ölçüm cihazlarına zarar verecek kadar şiddetli olması gibi durumlar deprem merkezlerini belirlemedeki en büyük güçlükler olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer yandan deprem anında iletişim kanallarının zarar görmesi, deprem merkezinde yaşanan şok etkisi ve derin hasarlar gibi nedenlerle, gazetelerin depremlerin merkez üslerini belirlemeleri ortalama 2-3 gün sürdüğü görülmektedir. Depremlerin kış aylarında meydana gelmesi, ana ve tali yolların hasar alması nedeniyle çok sayıda kaza ve köye ulaşılamamıştır. Hasar ve can kayıplarına dair resmi açıklamalar yapıldıkça, ulusal basında ön görümler ile resmi verilerin karıştığı ve bilgi kirliliğine yol açtığı anlaşılmaktadır. Bu kirlilik yer yer olağan dışı verilerin bazı gazeteler yoluyla halka ulaştırılmasına yol açmış görünmektedir.

Günümüzde 1939 ve 1943 yılları arasındaki depremlerin, bölgede oluşturduğu yıkımı ve günümüze kadar süren yansımalarını takip etmemiz, resmi arşiv belgeleri dışında ve ulusal basın arşivleri sayesinde mümkündür. Depremlere dair basın arşivi taramaları, yaşanan acı yılların verdiği tecrübeden istifade edilmesini ve yeni felaketlere karşı bölgede atılacak adımları ön görmemizi sağlayacaktır.

Çocukların Anılarında Niksar'da 1939 ve 1942 Depremleri

M. NECATİ GÜNEŞ
Milli Eğitim Bakanlığı

Yöntem

Söyleşiler yüzyüze gerçekleştirilmiş olup, ilgililerin rızası ile video kaydı yapılmış ve söyleşiye sadık kalınarak metinde özetlenmiştir. Depremle ilgili literatür taraması yapılarak söyleşiler ve makale için altlık oluşturulmuştur.

Bu çalışma “Niksar’ın Yaşayan Tarihi” adlı belgesel çalışmasının “Niksar Depremleri” ile ilgili kısmının bir bölümünü teşkil etmektedir. Çalışmada yerel kültürü yansıtan ifadeler değiştirilmeden verilmiştir. Bu çalışmada dönemin çocuklarının deprem anıları; anekdotlar ve video gösterimleri ile birlikte sunulacaktır.

Giriş

Dünyanın en önemli kırık hatlarından olan Kuzey Anadolu Fayı, 1600 km’lik uzunluğu ile batıda Biga yarımadasından, doğuda Erzincan ve oradan İran sınırına ulaşmaktadır. Bu önemli hat, Niksar’ın depremselliğinde en önemli faktördür. Depremlerden, Niksar ile beraber Kelkit vadisindeki Erbaa ve Reşadiye’de en çok tahrip olan kazalardır.¹

Tarihi geçmişi İlk Tunç Çağı’na kadar giden² ve Asur kolonileri, Hitit, Frig, Pers, Pontus, Roma ve Türk dönemini yaşayan Niksar; İç Anadolu’yu Karadeniz’e, İran’ı

1 Baki Canik; “Niksar’ın Jeolojisi, Deprem Tehlikesi ve Tarihte Geçirdiği Depremler”, *Niksar Deprem Semineri Bildiriler*, Ankara 1992, s. 19.

2 Mehmet Özsait, “1997 Yılı Tokat ve Çevresi Yüzey Araştırmaları”, *AST*, XVI/2, Tarsus 1988, s. 91.

İstanbul'a bağlayan yolların kesiştiği noktada yer almasından dolayı tarih boyunca ekonomik ve stratejik önemini korumuştur. Kentin bol su kaynaklarına sahip olması, verimli arazilerle çevrenmesi, bölgede zengin maden yataklarının olması, yol ağları üzerinden bu malların ticaretinin yapılması şehri geliştiren bir faktör olmuştur.³ Ancak aynı süreçte Kuzey Anadolu Fay Hattı'nın Niksar'dan geçmesi nedeniyle birçok kez deprem felâketine maruz kalmış, harap olmuş; halkının acı ve ızdırap dolu günler, yıllar yaşamasına, yasa ve mateme boğulmasına da tanıklık etmiştir.

Türkiye deprem haritası incelendiğinde, topraklarımızın % 92'sinin deprem tehlikesi ile karşı karşıya olduğu, nüfusumuzun da % 95'inin bu bölgelerde yaşadığı belirlenmiştir.

Kelkit vadisi boyunca, dünyanın en önemli kırık hatlarından birisi olan Kuzey Anadolu Fay Kuşağı geçmektedir. Kuzey Anadolu Fayı'nın tarihi devirlerden beri, içinde biriktirdiği gizli enerjisinin zaman zaman serbest hale geçmesiyle sayısız depremler meydana gelmektedir. Bunlardan bir kısmı afet halinde olup, yüz binlerce insanın ölümüne ve yaralanmasına, yerleşim yerleri ile tarihi ve doğal eserlerin tahribine veya yok olmasına sebep olmuştur.

Niksar tamamen 1. derece deprem bölgesinde bulunmaktadır. Niksar dolayında sık değil fakat magnitüdü yani şiddeti büyük depremler oluşmaktadır. Bunlar sığ odak derinlikli oluşları ve yapıların depreme dayanıksızlığı nedeni ile de fazla hasar yapmaktadırlar.

Niksar'da son 2 bin yıl içinde 14 tane yıkıcı deprem olmuştur⁴.

Ana Britannica'nın verdiği bilgilere göre Anadolu'da gerçekleştiği belirlenen ilk ve en önemli deprem MÖ. 330 yılındaki Niksar depremidir⁵. Yine 344 ve 449 yıllarındaki iki büyük depremde de Pontus ve Roma döneminden ayakta kalabilen birçok tarihi yapı da yıkılıp yok oldu. Özellikle Pontus krallarının yemin ederek taç giydikleri Anadolu'nun en büyük tapınaklarından biri olan Men Pharnaku Tapınağı da 344'deki depremde yıkılmıştı⁶.

Niksar'da gerçekleşen depremlerden 1045, 1268, 1458, 1482 ve 1498 yıllarında-kiler çok büyük can ve mal kaybına sebep olmuş, hatta 1498 yılındaki deprem

3 Ü.Melda Ermiş, Neokaisareia/Niksar'da Roma ve Bizans Dönemine Ait Arkeolojik Veriler, *HÖYÜK*, sayı 7 (2014), s. 43.

4 Baki Canik; "Niksar'ın Jeolojisi, Deprem Tehlikesi ve Tarihte Geçirdiği Depremler", s.11-24.

5 "Deprem", s. 156.

6 Ersal Yavi, *Tokat*, İstanbul 1986, s. 135.

“Küçük Kıyamet” olarak tanımlanmıştır. 1668'deki deprem ise 8.0 büyüklüğünde olup tam bir afettir⁷.

26 Aralık 1939 Niksar-Erzincan Depremi

Çalışmamıza konu olan deprem 26/27 Aralık(Birincikanun) 1939 gecesi saat 01.57'de gerçekleşmiş olup depreminin şiddeti XI, büyüklüğü 7.9 dur.⁸ Bu afet Türkiye'nin her tarafından duyulmuş, bütün Anadolu'yu sarsmıştır. Kışın en şiddetli günlerinde bölge halkını vuran ve 32 968 kişinin öldüğü bu felakettin ardından yurt çapında yas ilan edilmişti. Bu depremde yaklaşık 100 bin kişi yaralanmış ve 116.720 bina yıkılmıştı.⁹ Yardım konvoyları, soğukla da mücadele eden depremzedelere ancak iki gün sonra ulaşabildi.

Bu depremin diğerlerinden iki önemli farkı vardır. Birisi etki alanının genişliği, diğeri şiddet derecesinin XI'e ulaşmasıdır. Bu depreme sismik bakımdan *Kelkit Havzası Depremi* demek daha doğrudur. Kelkit vadisini takip eden bu hat boyunca büyük küçük birçok yer çatlakları ortaya çıkmıştır. 1939 depremi müthiş bir afet olmuştur. Merkez üssü sahasında yıkılmayan ev, dam vs. kalmamış ve binlerce insan ve hayvan yok olmuştur.

Dönemin Ulus gazetesindeki haberde 26 Aralık 1939 depreminin bilançosu şöyle veriliyor.

Niksar(Hususi) – Büyük zelzelede maddi birçok zarara uğrayan kasabamız koyu yeşillikler arasındaki büyük konaklarını kaybetmekle kalmamış, Danişmentliler zamanından kalma sekiz asırlık Camiikebir minaresi ile üç asırlık bir ömrü olan Keşfi minaresi de bu uğurdaki fedailer arasına karışmıştır.

Kasabamızda yapılan kat'i felâket bilançosu aşağıda gösterilmiştir:

Kasaba ve köyler dahil: 1648 ölü, 972 yaralı, 18409 hayvan ölüsü, 3065 yıkılan ev, 1908 raporla yıkılacak ev. Bin beş yüz hanelik Niksar'da yalnız 88 eve sağlam raporu verilmiştir.¹⁰

7 Baki Canik; “Niksar'ın Jeolojisi, Deprem Tehlikesi ve Tarihte Geçirdiği Depremler”, s. 11-24.

8 Fatih Tuğluoğlu; 1939 Büyük Anadolu Zelzelesi ve Erzincan Vilayetinde Yardım Faaliyetleri, *History Studies*, sayı 7 (2015), s. 113-136.

9 Özdoğan Sür, “Türkiye'nin Deprem Bölgeleri” Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S.2, 1993, s.56.

10 Hami Karşı, *Niksar Tarihi Kronolojisi*.

20 Aralık 1942 Niksar-Erbaa Depremi

20 Aralık 1942 depreminin kırık hattı ise, Niksar Ovası'nın kuzeyinde ve 1939 deprem hattının 12 km kuzeyinde, kuzey 75° batı doğrultusunda Niksar'dan Erbaa'ya doğru devam etmiştir. Bu deprem Niksar ilçe merkezinden başka en çok Niksar'ın batısındaki Buzköy, Efkerit, Delieminler köyleri ile daha batıda Erbaa ve Taşova'da da büyük hasar yapmıştır¹¹. Büyüklüğü 7,0 olan bu depremde 3000'e yakın insan ölmüş, yaklaşık 6300 kişi de yaralanmıştı. 1942 depremi özellikle Erbaa'da çok daha fazla etkili olmuştur.

Tarihte meydana gelen bu depremlerle, Niksar kale surları, medreseler, cami ve hamamlarda önemli hasarlar meydana gelmiştir. Kimisi tamamen, bir bölümü de kısmen tahrip olmuştur. 1939 depreminde Yağlıbasan Medresesi, Yağlıbasan Türbesi, Ulu Cami, Kolag(Kulak) Tekkesi, Çöreğibüyük Tekkesi, Kırkkızlar Türbesi, Kale surları, bazı tolaslar, vb. önemli hasarlar görmüştür. 1942 depreminde de Niksar'da tarihi yapı ve binalar büyük tahrip görmüş, can ve mal kaybı olmuştur¹².

Deprem Anı ve Artçı Depremlere Ait Anılar

Ayşe Demirel¹³

İlk zelzelede aşağı evdeydik. Yolun kenarında, Dereçay'a inen köprünün başındaki evdeydik. Tütün demet etmiştik. Geç saate yattık. İlk çocuk koynumdaydı. Yatıyoruz, o da ne! Gümbür gümbür sallanıyor. Aha, Hatice Yenge ahir zaman gelecek, şöyle olacak, böyle olacak diyordu. Ahir zaman geldi her hal diye düşündüm. Deprem hiç aklıma gelmiyor, hiç deprem görmedim ki.

Bir de ev yıkıldı. Ev çürük idi zaten. Bahaneye bakıyordu. Kumam da yorganı başına geçirmiş, gözüne gübür gelmesin diye. Malların yanına ahıra indik. İki doldurmanın arasından yolu görmüş, Mustafa emmin. O doldurmaları kımrattı, arayı açtı, yola çıktı. Bana çocuğu sordu, istedi verdim. Bende çıktım. Kumam da yüzündeki yorganı bir kaldırıyor, yukarıda gök görünüyor. Ağlayım mı, güleyim mi. İnce eleğimiz çıktı, ince elek. Hiçbir şey olmamış. Kumam da geldi, O da çıktı evin altından. Sağ salim kurtulduk.

11 Baki Canik; "Niksar'ın Jeolojisi, Deprem Tehlikesi ve Tarihte Geçirdiği Depremler", s.11-24.

12 Baki Canik; "Niksar'ın Jeolojisi, Deprem Tehlikesi ve Tarihte Geçirdiği Depremler", s. 11-24.

13 Ayşe Demirel, Niksar-1913, Dereçay Mah., G.T.: 16.05.2009.

Mustafa emmin, artık ineği, eşeği düşünüyor. O sırada Yusuf Ağa yukarıdan: “Mustafa, Mustafa. Canınız sağ mı oğlum?” diye seslendi. Mustafa emmin de: “Sağ, canımız sağ Efendi emmi” dedi.

Hasan Özgen¹⁴

1939 depremini büyük depremi tam manasıyla yaşayan bir adam var karşında. Sabaha iki saat kala çarşıya giderdik, ihtiyaçların sohbetlerini iştirak ederdik. Kalktım başladı sallamaya beni de bir o tarafa bir bu tarafa, amcam dedi ki “Yat lan depremin yeline çarparsın” dedi. Evet neyse bir de pencereden baktım ki karşı simsiyah. Bir de baktım ki Kazancı mahallesinde evler iniyor, haydi dedik o zaman evden çıktık.

Burhanettin Özbay¹⁵

Hanegâh Mahallesi'nde oturuyorduk. Deprem olduğunda ön odada yatıyorduk. Bizim evin bacası uçtu. Bizi annem Hafize Hanım dışarı çıkarttı. Kardeşlerimiz hep beraberdik. Biz yedi kardeşiz. Dışarı telaşla çıkarken ayakkabıları almamışız. Dışarısı hep kar ve buzdu. Biz eve girmeye cesaret edemedik ve yine annem eve girerek ayakkabıları aldı. Ama tam dışarı çıkarken ayakkabılık çöktü, annem de aşağıya düştü ama Allah'tan bir şey olmadı. Biz ayakkabıları giyince rahatladık. O geceyi kapının önünde geçirdik. O zaman evlerin duvarları kalın toprak tuğladandı. Biz sonradan eski evi tamamen yıktık. Zaten duvarları kerpiçtendi. Yerine yeniden baraka tipi ev yaptık.

2. depremde Bandırma'nın Akçapınar kazasında askerdeydim. 42 ay 19 gün askerlik yaptım. Bir gün Bölük Komutanım geldi; “Memleketinizde deprem olmuş, size izin vereceğiz” dedi. Karşıbağlı Hüseyin Tepebaşı'da orada asker idi. Onunla birlikte Niksar'a geldim. Ancak 2. depremde fazla zayıyat yoktu. Evimize de bir şey olmamıştı. İleyisli Kürt Hüseyin Bandırma'da subay idi. Niksar'a gelmeden orada iken ziyaretime gelmişti. Zaten Niksar'da okurken de bizim evde kalmıştı.

14 Hasan Özgen, Niksar-1921, Maduru Mah., G.T.: 03.09.2009.

15 Burhanettin Özbay, Niksar-1922, Hanegâh Mah., G.T.: 08.08.2009.

Şahine Buhan¹⁶

Deprem olduğu sıra tam bilmiyorum ama 15 yaşındaydım. İlkokul bitmişti. Taşra Mahallesi'nde oturuyorduk. Gece yarısı uyuyorduk, böyle sallandı sallandı ve evdeki dolap kapakları şu kapaklar bu kapaklar hep açıldı. Ben de kalktım kaçmaya zorladım. Şöyle giderken devrildim, beni sendeledi deprem. Evimiz yıkılmadı hala duruyor iyi ev. Evimizin önünde hark vardı hark taa Derebağ'dan geliyordu. O hark suyu alt kata doldu. Babam hemen yatak kıyafetiyle gitti harkı başından kesti.

Faik Elmalı¹⁷

Otuz dokuz senesi kışı idi. Gece yarısı bir zelzele oldu. Koca bina, on beşe on beş koca bina, üç tane bina var adada bizim. Kiminde mal var, kiminde biz, kiminde hizmetkârlar. Yalnız anam ile babam şehir evinde duruyorlar. Biz, hizmetkârlar, uşaklar falan adada duruyoruz. O zaman yere indik be, koca bina ile yere indik, dümdüz etti bizi. Allah esirgedi, hiçbir tane ölenimiz olmadı, sağ salim çıktık. Yalnız, büyük evin altında kırk baş malımız öldü. Bir ahır daha vardı dışarıda, on beş yirmi baş mal vardı içinde ama onlara bir şey olmadı. Enkazın bir tarafı boş kalmış şöyle, oradan çıkmışlar dışarı hayvanlar. Ula, tebdilimiz şaştı. Valla zerre kadar korku yok, yiğit zamanımız. Zelzeleden melzeleden korkmuyoruz. Biradere dedim ki: "Halil Ağa, Lan birader, bu zelzele burada mı oldu, bu her tarafta mı oldu, bu neyin nesi. Dağlar, böyle arı gibi sızılıyor, Dönekse dağları. Havalar bir çeşit, gök gürleri gibi bir gürültü geliyor boyuna hiç durmadan, zelzelenin zorundan hani ya. Boyuna sallıyor. Yay gibi gidip geliyor her taraf. Biz dedim, mal filân kırılınsın, bu mallar dışarı çıktı, ot yığınları var büyük büyük, ot yiyen hayvanlar dışarıda. Biz gidelim, öyle ya, babamı filân bir yoklayalım. Oradan geldik biz şehre, hemen çıktık gece saat bir de iki de. Vardık ki, lan bizim şehir evi duruyor, ayakta. Fakat mahallede hiç bina kalmamış, hep uçmuş. Bir ateş yakmışlar Dadanların Mustafa efendinin oraya, bayıra. Babam baktım ki orada sorutuyor, ataşın başında. Mahallenin bütün adamı da toplaşmış oraya. Babam bizi gördü: "Lan, çocuklar, niye geldiniz? Niye gelmeyelim ya, sizi yokla-

16 Şahine Buhan, Niksar-1923, Taşra (Melikgazi) Mah., G.T.: 23.05.2009.

17 Faik Elmalı, Niksar-1924, Hanegah Mah., Faik Elmalı, 1984 yılında ömrünün son günlerinde hayatını bir teyp kasetine anlatarak kaydetmiştir. Bu ses kaydında depremin anlatıldığı bölümünden faydalanılmıştır.

maya geldik baba. “Lan, Adada da zelzele oldu mu? Ev uçtu mu?” dedi bize. “Yav, sen niye sapık supuk konuşuyorsun. Zelzele olurda, adası şehiri olur mu dedim. Her tarafa vurdu tabii bu. Uçmaz mı ev uçtu, bütün mal da kırıldı, hepsi kırıldı. Yalnız bize bir şey olmadı, can kaybımız yok, sizi yoklamaya geldik” dedim. Bana kızdı: “Lan, it herif, kırılın mal, size bir şey olmamış ya” dedi. “Hadi, gidin işinize, dönün” dedi bize, biz geldik geri Adaya. Orda sabah oldu. Işdı emme boyuna sallıyor kavat, ayakta durulacağı yok. Yere vuruyor adamı, hırsı geçmedi zelzelenin. Bu çatıları kazmayla, kürekle, baltayla, bütün binanın katıllarını kestik. Bir çift sağlam öküz var, dışarıdaki ahırdaydı, kurtulmuş, öteki mallar ile. Bu malların leşlerine bağlama urganını taktık, bizim söğütlük acı kavaklık var, evin altında Adada. Hep o büklüğe sürüdük, götürdük. Deeeyy, kırk baş mal. Kırk baş malın içinde tek bir mal kalmış sağ, dipte köşede bulduk. Bulduk sağ iyi, iyi ama ayağa kalkamıyor. Böyle urganla asar gibi havaya kaldırıyoruz, askıya alıyoruz, ayağının üstüne duramıyor, geri düşüyor. Bir gün böyle, beş gün böyle, on gün böyle, kalkmıyor. Kömüşte bir yeğın ki, çok yeğın. Kıyamıyor insan kesmeye. Babam dedi ki: “Oğlum, bunun beli kırılmış her hal, bundan hayır çıkmaz, bunu da kesin” dedi. Kestik, onu da kestik nihayet.

Ömer Üstün¹⁸

Depremde ben 14 yaşındaydım. Depremi ben hiç duymadım. Biz ikinci kattaydık. Babaannem ve bacım bir odada yatıyorduk. Babaannemin salavat getirmesiyle uyandım. Bir de baktım ki yıldızlar görünüyor. Bizim ev yıkılmış, gökyüzü görünüyordu. Ev tamamen çökmüştü. İki oda arasındaki çamdu direk vazifesi görmüş biz o boşlukta kurtulmuştuk. Tabi hemen evin yanındaki tolasın üstüne çıktım. Baktım ki kimsecikler yok, ortalık toz duman, korktum. Tekrar eve gelerek örtünün altına yatağa girdim. O şekilde beklerken yolda sesler peydah oldu. Kaymakam Pertev Bey, Karşlıoğlu Ali Efendi'nin evinde kirada duruyordu. Onlar dışarı çıkmıştı. Sesleri duyunca bende dışarı çıktım.

O sırada babam enkazın altında kalmış, “Bizi kurtarın” diye sesleniyordu. Annem ve üç kardeşim beraberlerdi. Balta aradım, bulamadım. Merteğin birine asıldım, çektim kırdım. İki tane de tahta söktüm oradan, babamların çıkacağı kadar boşluk oluştu. Babam, iki kardeşimi o aralıktan verdi. Annemde çıktı. Ancak en

18 Ömer Üstün, Niksar-1925, Karşıbağ Mah., G.T.: 23.05.2009.

küçük kardeşimin yattığı beşiğin üzerine tavan bindiği için bir türlü bebeği beşikten alamadı. Benden bıçak istedi. Ben de Kaymakam Pertev beyin oğlundan çakısını aldım ve babama verdim. Beşiğin altındaki ipleri kesti ve çocuğu beşiğin altından çıkararak kurtardı ve bana verdi. Ondan sonra babam da çıktı. Daha sonra alt kattaki Hacı Sürekli'nin babası Mustafa Sürekli'yi çıkardı. Yine alt kattaki diğer odada iki kocakarı vardı, onları da kuşluk vakti çıkarttılar.

Bizim komşu Suiçmezoğlu Hayri Gürbüz'er'in anne ve babası ölmüşlerdi. Onlarda dört kardeş ve Baba Duran evleri uçunca bizim bahçeye düşmüşlerdi ve kurtuldular. Bu arada Hayri'nin anne ve babası enkaz altında kalıp öldüler. Bizim yakın komşu Kamaloğulları'ndan da iki kişi öldü. Karşıbağ'daki evlerin yarısı yıkılmıştı, ancak ölüm oranı yüzde on-on beş civarındaydı.

O zaman bizim sekiz on hayvanımız inek, kömüş vardı ama hepsi de enkazın altında kalıp telef oldular. Bütün evlerde hayvanlar evin altındaki ahırlarda oldukları için enkaz altında kalarak öldüler, çok azı kurtuldu.

Memduh Yıldırım¹⁹

12-13 yaşlarındaydım. Ben yatıyordum sabaha yakın deprem oldu. Yorganı başımıza çektik. Keçebaş bağırdı; "Dışarı çıkın" diye. O zaman herkes dışarı çıktı. Herkes darmadağınktı. Evimiz yıkılmadı. Derebağ'da sadece bir ev, Kunduracı İsmail Usta'nın evi yıkıldı. Üç kişilerdi, biri öldü. Diğerlerini enkazın altından çıkardılar ve kurtardılar. Başka ev yıkılmadı. Zaten Derebağ'ın zemini sağlamdı. Ama yine de depremde her yer zangır zangır sallandı. Durmadan deprem oluyordu. Millet korkusundan evlere giremiyordu. Ancak acil bir şey lazım olduğunda koşarak eve giriyor, alacağını alıyor ve hemen çıkıyorlardı.

Durmuş Kara²⁰

Benim ana doğumum 1917²¹. Oğlum Şakir, 1939'da doğumlu, annesi Şakir'e hamileydi. Aralık 12'sinde²² Salı günü gece yarısından sonra deprem oldu. Madu-

19 Memduh Yıldırım, Niksar-1925, Derebağ Mah., G.T.: 07.08.2009.

20 Durmuş Kara, Niksar-1926, Maduru Mah., G.T.: 18. 02. 2009.

21 Durmuş Kara kendisiyle 18. 02. 2009 tarihinde yapılan görüşmede asıl doğum tarihini 1917 olduğunu ve babasının kendisini geç yazdığını özellikle söylemişti.

22 Durmuş Kara, burada deprem tarihini yanlış hatırlıyor. Deprem 27 Aralık 1939 tarihinde meydana geliyor.

ru'da derenin üzerinde, Kale'nin karşı yamaçlarında eski bir evimiz vardı. Bizde orman askerleri vardı. O gece onları biz davet etmiştik. Yedik, içtik, yattık. Alttan bir gürültü oldu, önce alttan yukarı, sonra sağa sola sallandı. Kale gümbür gümbür geliyordu. Surlar üzerimize doğru yıkıldı.

İkinci depremde Onan'da idik. Benim takımım²³ yoktu. Eynesil'e takım almaya gittik ama bulamadık. Akşam vakti Onan'ın mezarlığına vardığımızda büyük bir gürültü koptu. O gece orada kaldık, sabah kalktık geldik. Ovada yerler yarılmıştı. Ben gözlerimle gördüm.

Salih Özden²⁴

Deprem '39'da, bir Salı günü akşam oldu, 27'yi 28'e bağlayan gece. Durmuş isminde bir çobanımız vardı. Şıhlar köyünden. Annesi gelmişti köyden. Hafta günleri gelir akşam giderdi. Bize hikaye anlatırdı. Biz de ayakkabısını saklamıştık, kadın o gün gidemedi köye. O gece bir rüzgâr esti böyle, nar ağaçları vardı, pencereye vuruyor böyle. O zaman bir sarsıntı oldu, büyük bir sarsıntı. Biz anlayamadık tabii önce. Ev bir tarafa doğru kaymış, haberimiz yok. Biz dışarı çıkamıyoruz, çıkmıyoruz. Anam, babam, ağabeyim Kuran'ı almışlar önlerine okuyorlar. Ne bileyim, orada oturuyorlar. Yalnız o kadıncağız oğluna diyor ki, oğlum inip de bir bakayım, ne oluyor. Önümüzdeki evin üst tarafı bizim oraya yıkılmış, bizim çamdu patlamış. Çoban da dışarıya çıkmış geziyormuş avluda öylece. Hadi oğlum demiş, dışarı çıkmış bir bakmış ki her yer uçmuş. Boyuna sarsıntı var hani ya. Oğlunu dışarı almış, sen buradan bir yere gitme, bekle. Ben onları da dışarı çıkarayım demiş. Bizleri de dışarı çıkarttı kadın. Kar da var o zaman, hava soğuk. Sonra yatak tutak bilmem ne çıkarttı uzatmayalım, oraya hepimizi yerleştirdi.

Kemal Özmet²⁵

Abim kunduracı çırağıydı. O gece Ünyeliler vardı burada kundura ayakkabı yapıyorlardı. Onlar saat 10'da mı 11'de mi ne gittiler, biraz sonra sallanmaya başladık. Babam hemen sobayı pencereden ağır dışarı attı. 'Hadi yavrum dışarı' dedi.

23 Durmuş Kara, "takım" derken mesleği olan demircilikle ilgili örs, çekiç, köruk vb. gibi araçlardan bahsediyor.

24 Salih Özden, Niksar-1926, Hanegâh Mah., G.T.: 17.09.2009.

25 Kemal Özmet Niksar-1927, Taşra Mah., G.T.: 24.12.2010 .

Bizi yukarı aldı dışarıya çıktık. Alaaddin'lerin evinin arkasına bir baraka yaptık ve orada kalmaya başladık.

Evimiz yıkılmadı. Önce alt katı yapılmış eve göçülmüş, evimizin üstünü de seferberlikte babam yaptırmış. Mahallemizde belli başlı ev yıkılmadı. Müftülerin Hızarcıoğullarından Niksar eski müftüsü Mustafa Fehmi Efendi'nin evinin yoldan tarafı bacası yıkılmıştı ben bunu biliyorum.

Durmuş İpekçi²⁶

Gece babamın sesiyle uyandım; "Mine, kalk, deprem oluyor" diye bağıryordu. Salâvat getirerek kalktılar. Annem bizi de kaldırdı. Hemen bahçeye indik. Altı kardeştik. En büyükleri bendim ve 13 yaşında idim. En küçüğümüz Aliye (Sami Tüzemen'in eşi) ise beşikte idi. Annem birden feryada başladı; "Kızım, Aliye'm evde, beşikte kaldı, ne olur kurtarın" diye bağıryordu. Babam hemen eve girerek kardeşimi aldı getirdi. Babam daha sonra evden yatakları ve yorganları getirdi, serdi ve biz yattık.

Ortalık zangır zangır sallanıyordu. Bizim mahallede bir tane ev yıkıldı. Bizim evin önünde, Coclü Ali Usta'nın evi frengisi noksan olduğu için çağladana yıkıldı. Zaten içinde de kimse yoktu.

Selahattin Kalelioğlu²⁷

Gece sallandı. Terekteki şamdan düştü, alnıma vurdu. Uyku semesiyle neye uğradığımı şaşırđım. Herkes gibi dışarı çıktık. Feryat-u figân kopuyordu. Köpekler uluyordu. Evden çıkınca yolda toplandık, geceyi orada geçirdik. Daha sonra bahçelere çul çadırlar yapıldı, komşularla beraber topluca o çul çadırlarda kaldık. Sonra da barakalar yapıldı.

Mehmet Öz²⁸

Ben beşinci sınıftaydım. O akşam hiç unutmam Çeküçoğlu Sabrilere gittiydik, Ahmet Duran Ünverdi'nin babası. O kış gecesi kabak yapmışlardı, sohbet mu-

26 Durmuş İpekçi Niksar-1926, Dereçay Mah., G.T.: 07.08.2009.

27 Selahattin Kalelioğlu, Niksar-1926, Cedit Mah., G.T.: 20.05.2010.

28 Mehmet Öz, Niksar-1926, Karşıbağ (Taşoluk) Mah. G.T.: 30.08.2009.

habbet derken geç oldu eve geldik. Yatak zamanı yattık. Bir de rüzgâr var o akşam fırtına var. Yattık uyumuşuz. Gece nasıl biliyor musun ev böyle zangır zangır sallanıyor kendi rüyamda imiş gibi. Amma da rüzgâr var, hiç böyle de olmadıydı diyorum evi sallıyor. O arada babam herkesi atmış dışarıya çoluk çocuğu, bize kalkın dedi, üstünüzü başınızı alın elinize haydi dedi. Biz de üstümüzü başımızı topladık merdivenden aşağı iniyoruz, uyku sersemliği ile bir o duvara bir bu duvara çarparak iniyoruz ama sallıyor. Her neyse kapıdan dışarıya çıktık ki herkes sokağa dökülmüş. Annem oradan bağıyor, Yılmaz daha kucakta, Sevim ise bebek daha kundakta. Annem 'Mehmet, Yılmaz'ı nenenin kucağından al' diyor. Zaldırzop ben bizim evden çıkıyorum direk onların evine giriyorum. Orada değil, burada diyor anam kendini yırtıyor. Bu arada da deprem sallıyor durmadan. Neyse gittim Yılmaz'ı nenemin kucağından aldım işte o zaman uyandım. Ayıldım, durmadan sallanıyor zelzeleden. Hemen o keygirlerin oralar boş idi. Hemen o keygirlerin oraya, Ali Efendoğun bağı derler oraya gittik. Millet orada toplanmış. O arada hanımın babası babama bağıyor: Salih emmi, çocuklarım yukarı da kaldı Salih emmi. Kendisi babamdan sekiz on yaş büyük, öyle şaşırmış ki babama emmi diye bağıyor. Orada üst kat çok yüksekti kırk badaldı, babam ta yukarıya çıkıyor. Hanımın iki kardeşi birisi de kundakta gene bizim Yılmaz gibi, onları koltuğunun altına alıyor, bunlara da ablası ile beraber haydi düşün peşime diyor indiriyor. O arada işte şey yaptık, babam gitti eve çul cecim falan topluyor ve getiriyor. O arada yataktır yorgandır falan getiriyor yine evden, hırsız gibi girip çıkıyor kendi evine. Bizim evin altı odun dolu hazır kesilecek odunlar vardı, oraya gidip odunları hırsız gibi alıp getirdik, onları çattık oraya bir meydan ateşi yaktık.

Sadakat Özdemir²⁹

İlk depremde babam Geyran'da idi. Orada iken zelzele oldu. Babam enkazın altında kaldı. Ev sahibi Hüseyin emmi vardı. Babamı yaralı oradan kaldırmış, kurtarmış ama çok yaralı olduğundan tanınmayacak hale gelmişti. Orada zelzele de olunca durmadan biz babamız yok diye ağlayıp sızlıyorduk, Geyran'da ne oldu diye. Bir de Topal Mehmet emmi vardı. Topal Mehmet amca dedi ki; ben ağlamanıza dayanamıyorum, gideceğim dedi. Ölüsem de ata binip Geyran'a gi-

29 Sadakat Özdemir, Niksar-1926, Karşıbağ Mah., G.T.: 23.05.2009.

deceğim haber getireceğim size dedi. O Topal Mehmet Efendi ata bindi Geyran'a gitti. Babam yazı yazıp bize göndermiş. Kağıdı getirdi ki babanız sağ ağılamayın daha diye. Anladın mı O Topal Mehmet emmi öyle çete idi ama öyle de iyi biriydi efe bir insan idi.

Deprem olduğunda Karşıbağ'daki evimiz güldür diye yıkıldı. Mutfaktaki taşlar cağladana indi aşağıya içeriye. Evimiz girilmeyecek hale gelmişti. Yılmaz'ın hanımı kardeşim Güler'i üç aylıktı beşik ile çıkardık.

Turan Ünlü³⁰

Sallanınca böyle zangır zangır sallanınca bizim evin altındaki duvarlar şangır şungur yıkıldı ama ev yine ayakta. Biz evden çıkmadık Rahmetlik babam, salavat verin dedi, salavat verin oturun dedi. O sırada bir de yan komşumuz olan Çoroğların Emin Efendi bağırmaya başladı: Mahmut emmi, Mahmut emmi, ölü müsünüz yahu dışarı çıkın dedi. O zaman da babam ayıldı. Biz dışarı çıktık anam rahmetlik yiğit idi, öteberi de aldı çıkarken, üstümüze giyecek örtecek bir şeyler aldı.

O günü anlatmak mümkün değil Hocam. Hani Kuran-ı Kerim'de kıyamet söyleniyor ya, aynen kıyamet orda o gece koptydu. Bizim kıyametimiz o gece kopty, o kadar ana baba günüydü. Hiç kimse kimseyi tanımıyor. Bu dediğim Hacı Mustafa Efendi geldi. Bizim evin alt tarafında Divriğililer derlerdi onların evleri vardı. Şimdi onların evleri de yıkılınca Kasap Gıyas'ın anası ağacın üzerine düşüyor ve ağaçta kadını bir mancınık gibi derenin üzerinden fırlatıp karşıya atıyor. Bir de Hacı Mustafa Efendi geldi Ya Ümmeti Müslüman dedi, gücüm yetmiyor dedi. Kış günü on ikinci ay kar var. Üzerinde bir pantolon, bir fanila bir de iş gömleği. Gücüm yetmiyor dedi, buradan bir vatandaş benimle gelse de o vatandaş hatılın altından kurtarsak dedi. Hiçbir kişi çıkamadı. O zaman abim kalkmak istedi yerinden babam rahmetlik otur lan yerine dedi. O da oturdu yerine, herkes korkuyor deprem hala sallıyordu Dedim ya yiğit adam idi Hacı Mustafa Efendi, öylece geri gitti. Orada manivela gibi bir şey bulmuş, o hatılı kaldırmış adamı kurtarmış. Kanı şarıl şarıl akıtarak getirdi adamı. Oralar demirci dükkânları idi, dükkânların önündeki hatılın üzerine yatırdı. Urgancı Abdurrahman derlerdi o adama. O adamın gözünün biri gitti ama sonunda iyi oldu, senelerce yaşadı. Yiğitliğe bak

30 Turan Ünlü Niksar-1926, Camiikebir Mah., G. T.: 13.08.2013.

insanlığa bak. Hacı Mustafa Efendi korku filan tanımadı, gitti o urgancı Abdurrahman'ı aldı getirdi.

Mehmet Cevahircioğlu³¹

Biz Dereçay'da oturuyorduk. Ben ilkokul beşinci sınıfa gidiyordum. Bizim evimiz taş duvarlı olup, çamurla sıvanmıştı. Gece deprem olunca bizim evin sadece duvarları yıkıldı. Bahçeye çıktık, komşularla bir araya geldik. Bizim oralarda pek ev yıkılmadı. Bir tek Deligız'ın Mustafa'nın evi yıkıldı. O evde zaten nenemin dişlerine benziyordu. O zaman yokluk çoktu. Birkaç aile bir araya gelerek sabahı ettik.

Sabah olunca erkekler enkaz kaldırmaya, yaralı ve cenazelerle ilgilenmeye gittiler. Küçükmahmutların en küçük kardeşleri Kâmil Ağa'nın kolu iki katıl arasında kalmış. Hapishane boşalınca, mahkumlar onu kurtarmış. Hapishane, Orta Çarşı'da Kocaağaların Kahvehanesinin karşısında, O. Nuri Tuğlu'nun araç parkının olduğu yer idi. Mahkûmlar oradan çıkıp, Üçdirhem'in fırınından Pazaryerine geçerken görüp kurtarmışlar.

Orhan Bayrakçioğlu³²

İlk zelzelede 12 yaşında idim ve ilkokul beşinci sınıfa gidiyordum. Deprem gecesi şiddetli bir sarsıntıyla uyandık. Evin salonunda toplandık. Babam dışarı çıkmamız gerektiğini söyledi ve evimizin karşısındaki artık kullanılmayan mezarlığa çıktık. Mahallemizden Avaralı Öğretmen Hüsamettin Bey (Avukat Yılmaz Özdoğan'ın babası), Mısırlıoğulları ve Urgancı Recep Ustalar aileleriyle ilk anda mezarlığa gelen komşularımızdı. Daha sonra bizim mahallenin tamamı mezarlıkta toplandık.

Biz mezarlıkta beklerken önümüz yol olduğu için gelen gidenler çok oluyordu. Ağlaşanların, çığırganların haddi hesabı yoktu. Feryatlar figâna karışıyordu. Aynı zamanda her yönden ama özellikle Tepe Mahalle'den sabaha kadar sürekli ezanlar okundu.

31 Mehmet Cevahircioğlu Niksar-1927, Dereçay Mah., G.T.: 03.09.2009.

32 Orhan Bayrakçioğlu, Niksar-1927, Bengiler (Zeytindibi) Mah., G.T.: 14.06.2009.

Sabri Yücer³³

26-27 Aralık 1939 gecesi bir gürültüyle uyandık. Ben mutfakta yatıyordum. Porselen tabaklar çağıl çağıl düşmeye başladı. Biz dışarı çıkmaya zorlayınca annem; “Kımraman kımraman, birbirinize sarılın. Depremın yeline uğrarsınız” dedi. Bizi dışarı çıkartmadı. Bu sırada depremin uğultusu ile dışarıdakilerin sesi birbirine karışıyordu. Bizim akrabalar hep çıkmış, bize; “Haydi, aşağıya inin” diye bağıyorlardı. Ortalık biraz sakinleşince bizde aşağıya inerek, bahçedeki dut ağacının dibinde toplandık. Bütün sülâle bizim bahçede toplanmıştı.

Bizim eve bir şey olmadı ama bizim evin yanında eski bir ev vardı. Dört direk üzerinde duruyordu. Biz bahçede iken o ev de yıkıldı. Ev iki katlıydı. Üst kat yan tarafa doğru yatmış, çatı uçmuştu. Rabbim vatanımızı ve milletimizi her türlü tabii afetlerden korusun.

Fitnet Taşova³⁴

Benim annem babam enkaz altında kaldı. Evimiz Tolasların üstündeydi. Babam ilk zelzelede uyanmış ama kaçmamış, Kur'an almış okurken sonraki sallantıda enkaz altında kalmış. Biz dört kardeşiz. Evin üst katıyla birlikte yan bahçeye uçmuşuz ve kurtulmuşuz. Annem babam ise enkaz altında kalarak öldüler.

Sıdika Erdem³⁵

1939'un yılbaşına hazırlanılıyordu. Halkevi'nde balolar yapılacağını duyuyorduk. Gece sabaha karşı müthiş bir sallantıyla uyandık. Bir feryat ile ayağa kalktık. Annem, babam, iki ablam ve küçük kız kardeşim. Yattığımız yer mutfaktı. Bacamız gürül gürül yıkıldı. Bir feryat ile merdivenlerden el ele tutuşup aşağıya indik. Yola çıktık. Evimizin önünden Çanakçı Çayı akıyordu. Taş köprü (Çilhane Köprüsü) yıkılacak diye korkudan karşıya geçemiyor, orada bekliyorduk. Tekrar aynı büyüklükte 2. bir sarsıntı oldu. Bitişik apartmandan (3katlı) amcamlar (Paşa Tahir) indi. Babaannem yukarıda pencereleri örtüyordu. Aşağı in diye feryat ettik. Amcam yukarı çıkarak Onu aşağıya indirdi. İki aile köprüden süratle karşıya

33 Sabri Yücer, Nıksar-1927, Maduru Mah., G.T.: 13.06.2009.

34 Fitnet Taşova, Nıksar-1927, Karşıbağ(Hüsam) Mah., G.T.: 23.05.2009.

35 Sıdika Erdem Nıksar-1928, Çilhane Mah., G.T.: 28.03.2010.

caminin (Çilhane) önüne geçtik. Oradan açık geniş bir alan olan Pazar yerine koşarak gittik. Bizim mahallenin halkı hep Pazar Yeri'ne toplanmıştı.

Karşıbağ'da hiç ev kalmadı, yerle bir oldu. Çanakçı'nın kuzey tarafına bir şey olmadı, çok az hasar vardı. Ama Güney tarafı yerle bir olmuştu. Karşıbağ'da çok ölü oldu. Ama Kaleiçi, Kazancı, Dış mahalle'de bir şey olmadı, çok az hasar oldu. Enkaz altında kalan hayvanlar bağırarak öldüler.

Bütün etraftan haberler geliyordu. Erbaa'nın yandığı haberleri geldi. Şahinli Köyü yerle bir olmuş ama Kekün tarafında bir şey olmamış. Reşadiye, Koyulhisar'ın çok zarar gördüğü haberleri gelmişti.

Ahırımız depremde viran oldu, birden yıkılabilir diye ahır yıktırdık. Mandaları da daha sonra dayımların köyü olan Şahinli'ye gönderdik. Babamlar daha sonra yeni bir ahır yaptılar.

İkinci depremde ise Kurban Bayramı yakındı. Akşam üstü idi daha akşam yemeği yememiştik. Deprem oldu. Bu depremde çok yıkıntı olmadı. Yine evlerden sokağa döküldük. Ama 39'daki gibi perişan olunmadı. Fakat Erzincan ve Erbaa çok zarar gördü. Bu arada 42 depreminden sonra devlet gazinonun yerine yaptığımız barakaları istimlak etti. Orayı alarak postane yaptılar.

Necmiye Ünal³⁶

Büyük depremde orada kale vardı bütün kale aşağı indi. Aşağıda dere vardı Maduru Deresi oraya yıkıldı. Ondan sonra evler sallanıy güldür güldür güldür güldür. Bir de yakın komşumuz vardı babama 'Memet emmi ne duruyorsun evin duvarları gitti' dedi. Bak o kadar sağlamış eve bir şey olmadı. Hemen babam bir tahta uzattı, bizi kapıdan dışarı attı hepimizi. Ondan sonra mallarımız vardı aşağıda ahırda, biz bar bar bağırıyoruz baba gitme ne olur ev yıkılacak diye. Babam, yok dedi kızım onlarda can dedi, mallarımızı kurtardı. Atımız var, mallarımız var, hemen yularlarını kesti kesti koyverdi bahçeye. Bir de dene ambarımız vardı, hemen keserle çivi buldu onu çiviledi. Yıkılmasın devrilmesin diye sağlama aldı babam yanımıza geldi. Şöyle bahçede oturuyoruz, kimler vardı o zaman abim vardı ötekiler küçüktü. Hacı Hüseyin abim vardı. Bir çadır kurdular o çadırda oturuyoruz.

36 Necmiye Ünal, Niksar-1928, Maduru Mah., G.T.: 09.08.2018.

Evimizin etrafındaki bahçenin duvarları yıkılmıştı, evimize hiçbir şey olmamıştı. Komşularımızdan da ölen olmamıştı. Bir akrabamız, Küçükmahmutlar'da annemin halası vardı. Kocasıyla o Pazaryeri'nin orada Çanakçı'nın kıyısındaki evlerinde yaşıyorlardı. Büyük depremde evleri güldüreden aşağı dereye uçuyor. O evde Muzaffer'in iki oğlu ölmüş, annesi ölmüş, babası ölmüş, o zaman Salih annenin kocası ölmüş idi.

İbrahim Çamlıca³⁷

Efendi biz o zelzele olduğunda evde yatıyorduk. Kışındı yerde şöyle iki karış kar vardı. Efendime söyleyeyim gece saat kaçtı, işte iki miydi üç müydü bir de paldır paldır sallanıyor evler. O arada rahmetlik babam kalkıyor 'Eyvah diyor, sadece bunu duydum, 'Eyvah dünya batacak ellâm' dedi. Öyle deyince dünya batacak deyince ben ne olduğumu bilmiyorum ya, ben parlamışım kaçmışım evden so-kağa. Dışarıda kar iki santim boyunda, millet ataş yakmış. Ağabeylerim falan çıkmış dışarı, annemler kaçmış ablamlar kaçmış. Bir ataş yakmışlar koca bir ataş meydan ateşi, bütün millet başına birikmiş ısınıyorlar. Fakat zelzele hiç durmuyor güldür güldür sallanıyor böyle devam ediyor. Şimdi sallantıda bakıyorsun ki Karşıbağ'dan bir ev caart uçmuş, çağladan gidiyor. Öyle ses geliyor ki bakıyon kale içinden bir ev yıkılıyor cuvvt oradan bir ses geliyor. Bereket versin yangın yok çok şükür ki. Bu memlekette bir yangın olsaydı var ya bir ev kurtulmazdı hep yanardı. Şu Karşıbağ dümdüz olmuştu, hiçbir ev kalmamıştı, çok zayıat vardı. Aşağılarda gene az çok bir iki yıkıldıysa bir iki de ayakta, yarısı çökmüş yarısı yıkılmış. Böyle eğri kalanlarda çok oldu, bir tarafı yıkılanlarda vardı. Memlekette çok hasar vardı, memleket harap oldu.

Gece ne yapıyorduk yani gece sabaha kadar efendi ataşın başındasın, başka hiçbir şey yok. Kimse kimseye gidip de şuraya falanı çıkardıyımış kalanı kurtarayımış hesabı yok, herkes kendi derdinde. Allah aşkına evet bir bakıyorsun bi çağultu bu yandan kopuyor bi çağultu şu yandan kopuyor, herkes kirpi gibi siğneniyor. Herkes kendi canında kendi davasında, eğer bir odun bulursa ataşa koyuyor ısınıyor başka bir şey yok yapılacak bir görevde yok. Zaten gece karanlık evet sonra yol yok iz yok efendim, vasita yok.

37 İbrahim Çamlıca, Niksar-1928, Camiikebir Mah., G.T.: 22.12.2010.

Evet sabah olunca gün aydınlandı, artık millet gördü yıkılanları edilenleri. Yakınları olanlar gidip yakınlarını aramaya başladı. Mesela şimdi diyelim ki bizim Derebağ'da akrabalarımız vardı, teyzem vardı eniştem vardı. İşte bunlar ne oldu haber yok oraya koş buraya seyirt o oraya bu buraya derken hepsi birbirinden böyle bir haber alış şekli telefon yok ki aloo neredesin diyemiyorsun. Bırak cep telefonu çevirmeli bile yoktu. Malum ya o zaman koca santral gibi bir şey vardı karakollarda şurada burada, gar gar gar onları çeviriyorlardı. Velhasıl bu şekilde millet bir birine ulaşmaya çalışıyor. Buradan Erbaa'ya gidiyor Erbaa'da hısımm akrabam var. Mesela birisi geliyor diyor ki Erbaa'da bir dikili taş kalmamış. Ulaa hep gittiler öylece gidenler olmuş şimdi saklanmış bir yerden çıkmamış. Bunları da mesela birisi gördüyse buraya geliyor diyor ki: Yav Erbaa dümdüz olmuş, şöyle olmuş böyle gitmiş. İşte gardaşım buradan şimdi Erbaa'yı bilemiyorsun, Tokat'a gidemiyorsun. Mesela Samsun'u, bilmem Havza'yı, Amasya'yı tabii ki insanlar yerinden kopmuş dağılmış. Kimisi Amasya'da kalmış kimisi Ünye'de kalmış. Hısım akrabalarda parçalanmış mesela şimdi burada Sobacıların yarısı Erbaa'da kalmış yarısı buraya gelmiş, Gaganların yarısı bilmem nerede kalmış yarısı buraya gelmiş aileler bölünmüş. Üçü beşi bilmem nerede kalmış üçü beşi bilmem nerede, velhasıl haberde yok.

Fahri Özbay³⁸

İlk depremde üçüncü sınıfta mı dördüncü sınıfta mı neydim. Allah göstermesin o afatları. O deprem çok şiddetli ve bir aya yakın devam etti. Her gün böyle gecesi gündüzü yoktu. Hafiften başlar ondan sonra hızla sallardı. Bizim evimiz üç kattı, birinci katta duruyorduk. İkinci üçüncü katları boş idi, daha dış sıvaları filan olmamıştı. Kiracı yoktu zaten kimse taşınmadan kimseye satmadan da zelzelede eğildi meğildi ve sonra da yıkıldı. Evimizin önünde çok güzel ve büyük bir bahçe vardı Yeşillibağ. Yeşillibağ ki okullardan sınıflar halinde ders görmeye gelirlerdi.

O gece deprem olduğunda yataktan fırladık yanımızda annemiz büyüklerimiz var. Oturun dedi annemiz hemen bizi oturttu, çarpılırsınız oturun dedi. Eskiden deyim öyleydi. Sonra da her artçı sarsıntıda biz ayağa fırladığımızda oturun bakim, çarpılırsınız şimdi yoksa derlerdi. Gecesi gündüzü yoktu o şiddetli zelzelelerin, durmadan sallıyordu. Sabaha kadar bizde dışarıda bahçede idik, durmadan sallıyordu. Sabah olunca sallantılar biraz seyrelti o şiddet kalmadı.

38 Fahri Özbay, Niksar-1929, Ayvazönü Mah., G.T.: 28.03.2010.

O gece depremde evimizin karşısında ahırımız vardı, ahırda hayvanlar bağırma-ya başladı. Boyna sallıyor. Ahırın kapısı kapalı sonra biz hemen ahırın kapısını açtık, çıkan çıktı çıkmayan içeride kaldı.

Bizim ev tamamen yıkılmadığı için yerle bir olmadığı için bizim evden ölen yaralanan olmadı ama mahallede oldu. Ölen çoktu o zaman, 939 kışı sabaha karşıydı. Herkes dışarı fırladı, her taraf kardı ve çok soğuktu.

İlk zelzeleden üç sene mi, üç buçuk senemi neydi otuz dokuzdan sonra oldu ikinci zelzele ama küçük, öyle bir salladı var mısın yok musun yani şiddetli olmadı. O üç sene zarfında da arada yokluyordu. Biz o zelzeleyi görmeden evvel senede bir defa sallardı, demek ki uyarıyormuş.

Ali Agat³⁹

Deprem gecesi babam evde yoktu. Derebağ'a, Tefvik Hafızlara zikir çekmeye, Hu çekmeye gitmişlerdi. Tahtalı Köyü'nden İskender Çavuş, babam ve Tefvik Hafız üçü imişler. O gece deprem oldu, annem bizi kaldırdı. Ben, Mehmet, ablam, Nesibe teyzem, hepimizi adam akıllı giydirdi. Aşağı indik ama kapı sıkışmıştı açamadık. O sırada Bedenbaşı Mehmet Efendi bize bağıyordu; "Nihat Usta, ne arıyorsunuz daha evde, haydi dışarı çıkın" diye bağırdı. Biz de içeriden; "Buradayız, kapı sıkışmış açılmıyor" diye seslendik. Bedenbaşı Mehmet Efendi, bir tekmede kapıyı açtı. Onlar pijamayla çıkmışlardı. Bizi giyinik görünce; "Siz giyinmişsiniz, bir de bizim halimize bak" dedi ve evlerine giderek onlar da üstlerini giyindiler. Bu arada annem bize yorgan aldı, kilim aldı, her şeyimiz yanımızdaydı.

Bizim mahallenin halkı sabaha kadar bizim evle Cezaevi arasındaki o meydanda sabahladı. Orada bir sohu vardı. Yanına bile yanaşamıyorduk, üzerimize devrilir diye. Çünkü bir gürlüyor bir sallıyor çok korkuyoruz. Hep sallıyor hiç durmuyor. Karşıbağ'dan feryatlar, çığlıklar geliyordu.

Bizim mahallede Tekkenin oradaki (Abdullah Baba Tekkesi) bir ev yıkıldı. Ev sahibi Demir Ali ile İsmet Mamak'ın annesi ve bacısı o evde ölmüştü. Başka da ölen olmadı. Ciddi yaralı da yoktu. Çünkü o ev dışında hasar olmamıştı, o evinde zaten temeli yokmuş.

39 Ali Agat, Niksar-1930, Yusufşah Mah., G.T.: 17.05.2009.

Sabah oldu babam öğlene kadar gelemedi. Nasıl gelsin gelemiyor ki. Bu bağı-
yor beni kurtar, o bağıyor beni kurtar. Derebağ'dan buraya gelene kadar öğlen
olmuş. Derebağ'da fazla zayıat ve tahribat olmadığını, yalnızca evi yıkılan Kun-
duracı İsmail'i enkazın altından kurtardıklarını anlattı. Ama eve gelirken yolda
yıkılan evler olduğunu ve onlara yardım ettiklerini, en aşağı on beş yirmi adam
kurtardıklarını, bundan dolayı da geciktiklerini söyledi.

İkinci depremde biz evdeydik babam yine yoktu, bağdaymış. Deprem olunca taş
duvarlar patır patır dağılmaya başladı, baktım yıkılacak ağaç olmadığı için otur-
dum yer sallanırken etrafı ve gökyüzünü seyrettim, sallantı azalınca da eve gel-
dim diye anlatıyordu. O deprem de bizim mahallede bir düğün vardı, oradakiler-
den biri (Yunis Demir'in üvey dayısı) yaslandığı duvar çökünce duvarın altında
kalmış ve ölmüş. Onun haricinde hiç kimseye bir şey olmadı.

Nimet Buhan⁴⁰

Depremde Ulucan ilkokuluna gidiyordum. İşte sınıfta şunu duydum, talebeler
işte şube yıkılacak, şube Maduru deresine uçacak işte deprem olacakmış falan
diyorlardı. Hakikaten onbeş gün sürmedi deprem oldu, şube yıkıldı. Deprem
olmadan önce deprem konusu konuşuldu hatta annem gile söyledim, böyle böyle
olacakmış dedim. Allah'ın işine kim karıştırmış dedi annem.

Hakikaten de sabaha karşı kalktık ki ev böyle silkeleniyor. Rüzgar esiyor sanki,
şakır şakır her taraf esiyor böyle. Böyle ayağa kalktık, bu ne rüzgar gibi diye. Bide
babam rahmetlik ellerini kapının iki yanına dayamış: Kalkman kalkman zelzele
oluyor zelzele oluyor, yeline uğrarsınız (Sarsıntı da dengenizi kaybedip düşersiz-
niz) dedi. Sabaha kadar oturduk. Sallantılar devam etti, evimiz sallanıyordu ama
evimiz yeniydi bir şey olmadı, yıkılmadı.

Nalbandoğun Hacı Selâ Efendi vardı, geldi babama bağırdı: Hafız Ağa Hafız Ağa,
neden çocukları dışarı çıkarmıyorsun, milleti bir çıkında görün hep enkaz altın-
da kaldı diye bağırdı. O zaman babam bizi aldı çıkardı.

40 Nimet Buhan, Niksar-1930, Taşra Mah., G.T.: 23.05.2009.

Sabiha Özdal⁴¹

Hareket olunca yatakta nasıl sallandım. Babam başıma geldi, ‘Kızım kalk kalk’ diyor. Anam Tokat’taki bacımı sırtına almış, ben cırcıbilak sokağa çıktım geceliğinen çıktık. Rüştü ağa bar bar bağıyor, ula Kamil ne duruyorsun, ortalık sallanıyor. Babamda dışarıya annemi çıkartmıyor, namehrem görmesinler diye. Neyse zeytinin dibi mezarlık idi oraya mezarlığın üstüne gittik. Mübarek sallıyor, sallandıkça küt küt yıkılıyor her yer gece. Babam taş üstüne çıkıyor, Allahuekber Allahuekber ezanlar okusa da yine sallıyor. Sabah olunca baktık ki Allah yarabbi Herengâh hiç yok, Herengâh’daki evler hep yıkılmış.

Ömer Taşçı⁴²

O zaman biz Kuz mahallede oturuyorduk. Deprem neye dediklerini bilmiyorduk ki. Nasıl oluyor, ne yapılıyor bilmiyorduk ki. Mesela ben bilmiyordum. O gece bir gümbürtü, bir şakırtı koptu. Yerlerde kar var. Celepoğullarının evi vardı. Eve bakıyorsun ki şöyle sağa sola gidip geldi ama ev yıkılmadı. Biz Adalıların evden sağ salim çıktık ama karşıda yine Celepoğullarından Hacı Ahmet Efendi vardı, hanımı, oğlu ve evlerindeki yardımcı kız ile beraber hepsi enkaz altında kaldılar. Dadanları evinde bir veteriner var idi, hanımı ile beraber o da enkaz altında kaldı ve öldüler. Velhasılı kelam Kuz mahallede çok zayıt verildi. Niksar’ın en çok hasar gören mahallesi oldu zaten, 80 ölü verildi. Ortaokulun orası önceden mezarlıktı. Bütün cenazeleri orada topladıktan sonra büyük dağum ağacının altında yıkadılar ve o cenazeleri belediyenin yaylı arabasıyla yeni açılan Şak şak mezarlıklarına götürerek defnettiler. Depremler devam ederken Belediyeden Tellal Nuri duyuru yapıyordu: “Herkes bahçelerde dursun, evlere girmeyin daha büyük deprem olabilir”.

Kuz mahallesinde yedi sekiz kişiyi enkaz altından kurtardılar. Kız çocuğunun birisi ailesi ile birlikte enkaz altında kalmış, annesi, babası, kardeşleri ölmüş, o kız çocuğu ağaç beşiğin içinde hayatta kalmış, dört gün sonra sapa sağlam kurtarılmıştı. Allah yaşattığı zaman yaşatıyor işte. Çarıkçı Hasan Ağa’nın evinde kiracı olan aile Zileli idi ve adam sobacı idi. Sobacı olan o adam, karısı ve iki çocuğu enkaz altında ölüyor bir tek dört beş aylık olan o kız çocuğu kurtuluyordu. Rah-

41 Sabiha Özdal, Niksar-1930, Bengiler Mah., G.T.: 23.05.2009.

42 Ömer Taşçı, Niksar-1930, Kılıçarslan Mah., G.T.: 24.11.2010.

metli annem o kızı aldı baktı daha sonra akrabaları Zile'den gelerek o kız çocuğunu götürdüler. O ailenin cenazelerini de babam çıkartmıştı, yan yana komşuyduk zaten.

Osman Karabay⁴³

1939'un 26 Aralığını 27 Aralığa bağlayan gece sabaha karşı 02.40 Aralık ayının 27'si yani kışın ortası, her taraf kar buz bir sarsıntıyla uyandık. Deprem olduğunda dokuz yaşındayım. Gece sarsıntıyla birlikte annem kapıldığı gibi çıkardı beni dışarıya, zaten babamda öyle. Hepimiz panik içerisindeyiz, görmemişiz böyle bir şey, deprem nedir ne oluyor sadece altın sallanıyor işte felaket. Yukarıda evin üst katında turşu küpleri falan pekmez küpleri vardı, onlar hep başımızdan aşağı aktı.

İkinci deprem tam akşam ezanı vakti oldu. 1942'nin 20 Aralığı tam akşam ezanı okunurken oldu. Hatta rahmetli babam abdest alıyormuş deprem olunca işte kıyamet diye eve koşmuş. Bilirmiş ki kıyamet akşam vakti olacak, hoca ya işte kıyamet kopuyor diye abdesti yarıda bırakmış eve koşmuş. İkinci depremde evimiz hasar görmedi yine 20 Aralık ama birincisi kadar soğuk değildi hava o kadar perişan olmadık.

İkinci depremde Erbaa çok yıkıldı ve yangın çıktı. Kurban Bayramının ikinci günü sobalar harıl harıl yanıyor etler falan hep sobaların üstünde. Deprem olunca sobalar devrilmiş, Erbaa baştan aşağı yandı. Onun üzerine Erbaa'yı aşağıya taşıdılar, yeni Erbaa kuruldu. Niksar`da Allah`a şükür yangın falan olmadı, kayda değer bir yangın çıkmadı.

Leman Aras⁴⁴

Aradan üç sene geçtikten sonra 1942'de tekrar bir büyük deprem daha oldu. Biz o zamanlar Karşıbağ tarafında Gaziahmet'e yakın Karağdo'nun evini almıştık. Orda ancak iki buçuk ay oturduk ki zelzele oldu. Binaya bir şey olmadı ama onu da belediye yıktırdı. İşte altımızda hayvan pazarı vardı, onun üstüne yıkılır dediler, bahane ettiler üç katlı binayı yıktılar.

43 Osman Karabay, Niksar-1930, Bengiler Mah., G.T.: 20.12.2014.

44 Leman Aras, Niksar-1930, Çepnibey Mah., G.T.: 21.06.2019.

O ikinci deprem bir akşam üzeri oldu, hafif hava kararıyordu. Karağdo'nun evindeydik. Ben balkondaydım gördüm. Eskiden İngiliz çivileri diyorlardı, balkonda ağaçları birleştiren o büyük İngiliz çivileri ağaçlara saplanıyor çıkıyorlardı, saplanıyor çıkıyorlardı. Onu gördüm. Ondan sonra büyükler dediler ki; İngiliz çivileri olduğu için insanları kurtardı dediler. Öbür çivilerden olsa dört köşeli dövme çivi olsaydı yıkılırdı dediler.

İsmet Çıtak⁴⁵

1939'da ben küçüktüm, ilkokula gidiyordum. O gece babamın yanına yatıyordum. Evin çamdusu uçtu gitti. Evin bir tarafı gitti, hemen babam beni kucakladı. Üst katta iki tane birader var. Üç katlıydı ev kerpiç bacaları vardı. Eskiden kepengiler vardı, kerpiç bacada onun üstüne uçmuş açılmıyor. Annemle babam kepengi kırdı. Babam hemen aşağı fırlamak istedi annem inmedi. 'Çocuklarımı almadan bir yere gitmem' dedi.

O anlarda komşulardan ölenler oldu. Suiçmezoğlu Urgancı Hayri'nin annesi babası vefat ettiler. Onlardan başkada bilmiyorum yani. Allah bir daha bu memleketeye öyle deprem göstertmesin hiçbir yere göstertmesin. Çok acılı günler geçtiydi.

Mustafa Özşen⁴⁶

Gece sarsıntıyla yataktan kaldırdı rahmetlik annem bizi, hep bir odaya toplandık. Rahmetli babam, kımramayın kımramayın, bu geçer dedi. Bizim ev şu boklu derenin içine yatmış, Allah'ın işine bak bunu görenler diyor, oradan tekrar kalkmış düzelmiş. Dereye doğru yatmış sonra tekrar kalkmış. Ondan sonra hep beraber dışarıya çıktık. İneklerimiz vardı, ineklerimizi de dışarı çıkarttık. Kış, soğuk, kar, don kesiyor hayvanlar anladın mı? Biz anam biz ne yapak. Çul çuvalınan sarıyor rahmetli babacığım bizi. Eve giremiyoruz, ev yıkılmadı ama sürekli sallıyor. O kiremitler şakır şakır şakır şakır hiç durmuyorlar, mübarek sallıyor.

45 İsmet Çıtak, Niksar-1930, Karşıbağ Mah., G.T.: 17.05.2009.

46 Mustafa Özşen, Niksar-1931, Cedit Mah., G.T.: 25.12.2009.

Süreyya Tahmiscioğlu⁴⁷

Babam o dönemde Belediye Başkanıydı. O depremin sancılarını çok çektik. O gece büyük bir şok ile uyandık. Sabaha karşıydı sanıyorum bir şey koştum, sanki kıyamet kopmuş gibi bir uğultu nasıl anlatayım toz dumana karıştı ortalık. O geceyi anlatmam çok zor. O evimizin hemen önümüzde bir avlu vardı. Orada fırınımız vardı efendim çamaşır yıkama taşlarımız vardı. Önümüzden de bir ark akardı, temizlikte de çok kullanmışızdır o arki. O gece deprem oldu dışarı çıkacağız, babam evin ana çıkış kapısının iki yanına kollarını gerdi, bize mani olmak istedi. Şaşırdı, şok oldu babam. Daha sonra işte Dede tarlası denilen yere geldik. Depremin ilk günlerini orada geçirdik. Çadır baraka yoktu, derme çatma basit korunaklardı. Çadırları ilk defa Tekel'deki çay bahçesinde kurmuşlardı ve biz bir müddet o parkta kurulan çadırlarda kaldık. Tekel Parkı yoldan yukarı doğru sekiler şeklinde düzenlenmişti. Babam zamanında yapılan parkı Derebağ'lı bir beyefendi çalıştırıyor ve müzik yapılıyordu. Daha o parkın yerine Tekel lojmanları yapılmıştı.

Ahmet Gürevin⁴⁸

Beni küçük yazmışlar, on yaşında vardım. Aklım adamakıllı sarıyor depreme. Otuz dokuz zelzelesinde ev zangır zangır sallanıyor efendi. Elektrik direkleri yemin ediyorum yere yatıyor kalkıyor, hep ağaç direk idi. Yere yatıyordu gerisin geri gene doğruluyordu. Anam bide bize hepimize Haydiii, yürüyün, kaçın, ölüyoruz derken indik aşağı. Ahurun kapısını açtık, at zongur zongur titriyor efendi. Ahurun kapısını açana kadar ordan bir fırladı, yıldırım gibi geçti. Oradan Manav Ali'nin bahçeye geçen daracık bir yol vardı, oradan bahçeye geçti. Hayret edersin. Başka zaman olsa uğraşsan o atı bir adım öteye avluya atamazsın. Oradan çıktık sokaklara hep döküldük. Karşıbağ hep yıkılmış dediler.

İkinci zelzele ikindi vaktiydi. Ocakta da bir dolma kazanı vardı. Yemin ile söylüyorum bunda hiç hilaf, laf uydurma yok. Hacılı'dan akrabalar Hasan ile Celal bizde okuyorlardı. Yukarıda bizim çardakta soruduyorduk. Çardakta kepengin arkasında bir sofraya vardı bizim, büyük bir sofraya. Sofranın ayağına basıp da pencereden bakacaktım. Lan Celal dedim, bu sofranın ayağına basacağında ya zel-

47 Süreyya Tahmiscioğlu, Niksar-1932, Çepnibey Mah., G.T.: 24.07.2014.

48 Ahmet Gürevin, Niksar-1932, Taşra Mah., G.T.: 27.08.2009.

zele olursa dedim. Vallahi yeminle söylüyorum, Allah'ın hikmeti ilahisi. Sofranın ayağına ayağımı koydum zelzele oldu. Ben hemen mutfağa seğirttim, dolma kazanını kaptığım gibi Allahaismarladık kaçtım evden sokağa. Dolma kazanını aldım kaçtım, o deprem de o kadar zayıat olmadı. Yine çadırlara çıktık, sonra bahçeye tahtadan bir çadır yaptık. Bizim bir ambar vardı, ambarı söktük, ambarın tahtalarından bir çadır yaptık, daraba gibi.

Türkan Üngör⁴⁹

Şevki Üngör'ün ailesiyim, Hacımüezzinzadelerin kızıyım, 1933 Niksar doğumluyum. İlk depremde beş yaşındaydım. İşte uyandık ki zelzele oluyor sallanıyor. Babam tekbir almaya başladı, ondan sonra dedem tekbir alıyor. Deprem anında kaçmadık. Hemen zelzele durdu, ondan sonra biz aşağı indik. Karşımızdaki İmam hocaların bahçeye gittik.

İkinci zelzeleyi hatırlıyorum tabi ki, o da akşam üzeri idi. İşte akşam ezanıyla annem yemek ısıtmaya kalktı, tam önünde mangal. Ondan sonra tam yemeği ısıtırken birdenbire sallandı, bu sefer sallantı durunca dışarı kaçtık. Yine çadırlar kuruldu. Önce çadırlar sonra barakalar. Hayatımız öyle geçti bir sene, ondan sonra evlere geçtik.

Muazzez Lüleci⁵⁰

İlk depremde altı yaşındaydım. Gece yarısı oldu, sobalar kuruluydu. Çok sallandı, bütün her taraf toza toprağa gitti. Karanlık, tabii ışıklar yok. Bu defa babam: "Hadi aşağı inelim" dedi. Erol isimindeki kardeşim beşikte altı aylıktı. Biz indik, onu yukarıda unutmuşuz. Babam geri çıktı, onu da aldı geldi. Aşağıda çeşmemizin önünde orada bir avlu var, orada hep komşularımızda geldi birleştik.

Bizim mahallede de ölenler yaralananlar oldu. Bizim evin karşısında Recep Ağalar derlerdi. Babam dedi ki: "Recep Ağaların evi yıkılmış" dedi. O evden bir ölü çıktı. Evin On sekiz yaşındaki kızı Rukiye Saygılı idi ölen, Nadide yenge filan da enkazdan sağ çıktılar.

49 Türkan Üngör, 1933-Niksar, Yusufşah Mah., G.T.: 02.09.2009.

50 Muazzez Lüleci, Niksar-1933, Cedit Mah., G.T.: 15.05.2009.

En fazla ölü Karşıbağ ve Yeni Mahallede (Cedit) oldu. Hatta o zaman derdiler ki: “Niksar’da kalmadı dikili taş, Erbaa döktü kanlı yaş”. Yani böyle türküsünü çıkarmışlardı.

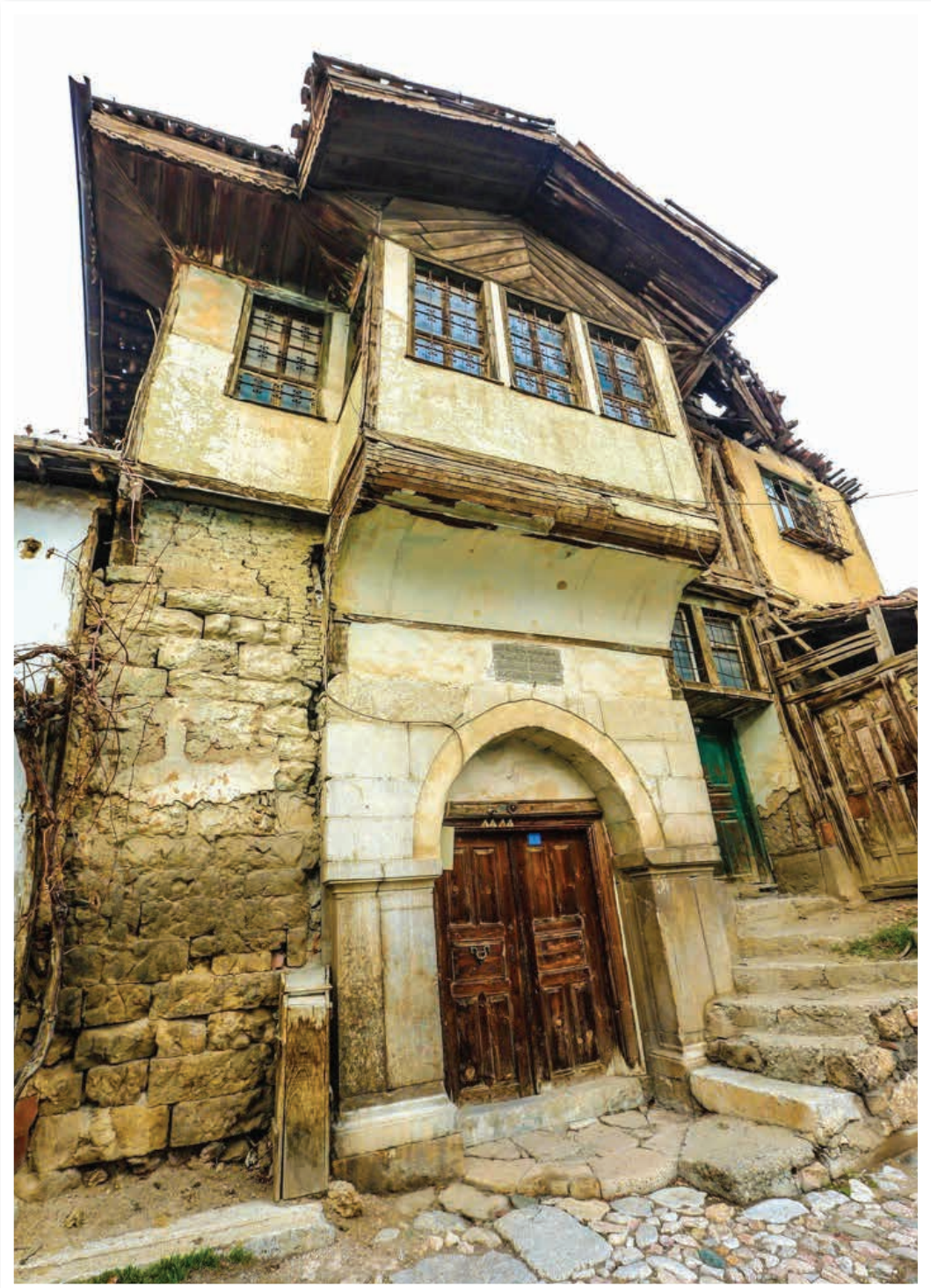
1942’de de Bedriye teyzemlere gitmiştik, Gödeleklere. Kurban Bayramı’nın üçüncü günüydü. Oradan gelirken şöyle ikindi üstü filandı. Ama akşam da olmamıştı. Bir de hapan var ya, şimdiki Pazar yeri. Ortasında bir kavak ağacı vardı sekiz on kişi anca kollarını açarak çevreleyebiliyorlardı. Oraya gelene kadar ortalık çok iyiydi. Oraya gelince bir rüzgar bir fırtına, kapkaranlık oldu ortalık. Fırtına fırtına, toz toprak öyle o şekildeydi. Kimse kimseyi görmüyor, tanıyamıyordu. Demek ki insanlar birbirini tanımıyordu. Daha sonra babam geldi, bizi tanıdı aldı eve getirdi. Ben bu kadarını biliyorum. Bu depremde pek o kadar fazla zayıyat olmadı. Birinci depremde Bengilerdeki akrabalarımız tepeye Lüleçilerin Selâ(Salih) Efendinin evine gelerek kaldılar.

Yücel Sezgin⁵¹

Bizim Bahattin’in ağabeyi vardı Salih isminde. Birinci depremde evleri yıkıldı. Ben işte 4 yaşında idim. Ahşap ev olduğu için hanımı ve sekiz aylık çocuğu ortalarında uyurlarken hatıl düşmüş ikisinin üzerine. Üçü birden rahmetlik olmuşlar. O arada Hacı Ahmet amcam don göynek Salim gitti Salim gitti Salim gitti deyip aklını atacak duruma düşüyor. Ve bizim ev ile onun evinin arası iki yüz metre Celepoğlu Mustafa Efendilerin evlerinin arkasında onun evi. Koşa koşa gelirken deprem hala devam ediyor. Bizim de evler o zaman deprem birinci deprem olduğu için evden kaçma diye bir mesele yok. Sobalar falan yıkıldı bizi yataklara doldurdular üşümesinler diye. Dedem salaten tuncinayı okuyor. Salevat getiriyor. Kaçmak aklımıza gelmiyor. Nasıl ki bitişiğimizde Salih Kamalı’nın evi yıkıldığı an kaçma bizim aklımıza geldi. Efendim dışarı çıktık. Rahmetlik annem bahçeye bir ateş yaktı. İçerden bir acı zulüm bir battaniye getirdiler filan.

O arada toplanmaya başladık sülale artık her birisi bir yerde. Yıkılan evlerden yollar kesilmiş. Dar caddeler şeyler sokaklar geçmenin imkânı yok zaten. O arada babam kız kardeşleriyle gitmek istiyordu dedem müsaade etmedi. Çünkü Kavcı evleri vardı geçeceği yolun üzerinde. Ne kadar olmuş olsa eski bir ev olduğu için

51 Yücel Sezgin, Niksar-1935, Ayvazönü Mah., G.T.: 17.05.2009.

(Hasan Erdem
Arşivi)

oğlum oranın altından geçerken ne olur ne olmaz deprem durmadan ben müsaade etmem dedi.

Yüksel Altuner⁵²

1942 depremini biraz daha iyi anımsıyorum. Ben o zaman 6 yaşındaydım. Sanırım bir akşam üzeri idi. Biz yine Kavcı evinde idik. Avlumuza bitişik, rahmetli Çoroğlu Sıtkı efendinin bahçesine kaçtık. Sıtkı efendinin tek katlı bir barakası vardı. Annem önden ben arkadan, koştuk oraya... Bu daracık alana dünyanın insanı toplandı.

Biz Sıtkı efendinin bahçesinde toplandığımızda babam evde değildi. Bir süre sonra, Kuz Santral Caddesine doğru uçun duvarın yıkıntıları arasından taşlara tutunarak, bir masal kahramanı gibi babam çıkageldi. Elbisesi yırtılmış, yüzü ve kolları kan içinde idi. Deprem olduğu zaman Arasta çarşısındaki kahvede arkadaşları ile kapıya yakın bir yerde oturuyormuş. Deprem başlayınca herkes birden ayaklanıp kapıya hücum etmiş. Babam kaçamamış, kapıya yığılan insanların altında kalmış. En son çıkanlardan olmuş. Ama bu arada, yüzü ve kolları kırılan camlardan kesilmiş. Kan akması bundan.

Babam anlatıyordu; “Güçlkle kahveden ve Arasta’dan çıktım. Taşköprünün (Leylekli köprü) üstüne gelince evden yana baktım. Evi göremedim. Her yer toz duman içindeydi. Biran evin yıkılmış olduğunu ve sizin enkazda kaldığımızı düşündüm. Mahalleye girince, Sıtkı efendinin bahçesindeki kalabalığı gördüm. Yıkılan duvarın üzerinden yukarı çıktım. Orada sizi buldum.”

Ben de babamı, kanlar içerisinde, yıkılan duvardan tırmanırken gördüm. Erken yaşta kaybettiğimiz babamın, bir masal kahramanı gibi, taşlara tutunarak tırmanışını hiç unutmuyorum

Sarsıntılar durduktan sonra çadıra taşındığımızı anımsamıyorum. Evimizin avlusunda iki katlı bir baraka yapılmıştı. Yaşam bu barakada sürdü gitti. Ondan sonra daha birçok sarsıntı oldu. Alışmıştık artık. Sarsıntı başlayınca her birimiz salavat getirerek koşup bir açıklıkta toplanıyor, sonra da evimize dönüyorduk.

52 Yüksel Altuner, Kasabamda 1942 Depremi, Yeşil Niksar Gazetesi, 04.02.2009.

Baki Canik⁵³

Depremde her taraftan ezan sesleri gelmeye başlayınca, annem de babama kalk sen de ezan oku dedi ve babam da yüksek bir yere çıkarak Türkçe ezan okumaya başladı.

Annem gün ışıyınca ve Hanegâh Mahallesi'nde çok hasar olduğunu öğrenince; "Eyvah, Herengâh dümdüz olmuş. Bizimkilere ne oldu acaba?" diyerek ailesinin durumunu merak etmişti.

Turgut Özeke⁵⁴

Depremın olduğu geceyi çok iyi hatırlıyorum. Ahşap evimiz yıkılmış, altında kalmıştık. Ben çok küçük olduğum için (4 yaşındaydım) annemle babamın yanında yatıyordum. Yattığımız odanın tavanı ayrılmış, gökyüzü ve yıldızları yattığım yerden izlemiştim. Bunu iyi hatırlıyorum.

Deprem olduğu sırada ve sonrasında annem üzerime kapanmış beni korumaya çalışıyor ve bana "Korkma! korkma!" diyordu. Halbuki bir ağaç parçası onu ve beni ezip yok edebilirdi. Gecenin karanlığında, saat tahminen 11-12 sıralarında, evin kamış hasırından yapılmış tavanından sokağa çıktığımızı gayet iyi hatırlıyorum. Amcam ve oğlu Ahmet ağabey yıkık enkaz altından nasıl çıktılar bilemiyorum. İki ablam ve ağabeyim enkaz altında hemen çıkamamışlardı. Annemin «yavrularım» diye bağırması Bengiler mahallesinden duyulmuş, oradaki komşularımız ve yakınlarımız bizlerden kayıp olduğunu zannederek çok üzölmüşler. Ama kimsenin kimseye yardım edecek hali mi vardı ki! Herkes kendi canının derdine düşmüştü. Ölüm kol geziyor ve bilhassa bizim mahallede (Hanegâh mahallesi) yıkılmadık ev bırakmıyordu. Ayakta kalan evler ise yıkılmak üzere ya duvarları ayrılmış yahut ya yan yatmıştı.

Ağabeyimi, baş ucunda bulunan ayaklı dikiş makinesi kurtarmıştı. Makinenin üzerin gelen bir ağacın altında zarar görmeden kalabilmiş.

Küçük ablamın üzerine de toprak baca yıkılmış. Annemin anlattığına göre kendi gayretleri ile onu son anda kurtarmışlar. Annem çocuğunu kurtarmak için

53 Baki Canik, Nksar-1936, Cedit Mah., G.T.: 07.08.2009.

54 Turgut Özeke, Anılar İçinde Nksar, Özdilek Basın Yayın San. Tic. Ltd. Şti., s. 4-12, Tokat, 2012.

ağaçları nasıl kaldırdığını, Allahın ona özel bir kuvvet verdiğini yıllarca anlatırdı. Böylece bizim aileden ölen olmamıştı.

Yalnız bir şeyi çok iyi hatırlıyorum Babam yatak kıyafeti ile sokakta ta.. ta.. ta.. diye kekeleyerek bir sağa, bir sola koşuyordu ve kelimeyi tamamlayamıyor ne söylediği ise anlaşılamıyordu. Tamamen panik havası içindeydi. Komşumuz babamdan daha yaşlı olan Acemlerin Mehmet çavuş, hemen geldi, babamın yakasından tutup onu sallayarak bir iki tokat attı ve babam kendine geldi. Sonradan anladık ki babam “Tamam mıyız? Tamam mıyız?” demek istiyor, fakat konuşamıyormuş.

Evlerin ahşap olması Niksarlıların en büyük şansını idi. Annem bir taraftan bağırarak ağlıyor, bir taraftan da çocuklarını arıyordu. Gecenin karanlığında (tahminen saat 12 sıraları) sokağa karların üzerine yatak kıyafetleri ile çıkmıştık. Deprem, zaman, zaman devam etti. Her defasında bir ev veya bina yıkılıyordu. Bu yıkıntılardan toz ve duman havaya yükseliyor, evin sahibi de ağlamayı koparıyordu. Zaten halk derin bir korku içindeydi

Deprem ise ilk şiddette olmamakla beraber devam ediyordu. Her defasında insanlar korku içinde kaçacak yer arıyorlardı.

Şükrü Çavuş diye isimlendirdiğimiz, Karakuş tarafı köylerden gelip mahallemize yerleşmiş bir komşumuz vardı. Bu aile zelzelede evlerinin tabanı çökünce tahminen 3 m derinlikteki tütün kuyusuna düşmüşler ve oradan çıkamamışlar. Aradan günler geçmesine rağmen, karı kocanın ölüsü de bulunamadı, ancak beşikte ölmüş bir bebekleri bulunabildi. Konyalı dediğimiz Memet amca, rahmetli Tevfik Işıldak'ın babası enkazların yanından geçerken, “bunlar kuyuya düşmüş olmasınlar” diye düşünmüş. Hemen enkaz yığına eğilerek defalarca Şükrü, Şükrü diye seslenmiş ve enkaz arasından bir inilti duymuş. Önceleri kimse inanmasa da ısrarla, enkazların kaldırılmasını söylemiş. Gelen askerler ancak içeri çok toz gideceği için bunu yapamamışlar. Askerler kuzeye bakan su arki tarafından duvarı delmişler ki karı koca tütün kuyusunda sağ olarak bulunmuş. Bunları oradan çıkardılar. Hiç unutmam, kadın soku denilen taşın yanında su içti ve bir müddet sonra öldü. Şükrü Çavuşu ise ağır yaralı olarak Tokat'a sevk ettiler. O da orada öldü.

Hiç unutamadığım anılardan birisi, her tarafı otla kapatılmış bir kulübenin yanıdır. Kış ayları olduğu için bu kulübeleri ocak veya soba ile ısıtıyorlardı. Bir

gün komşumuzun ot kulübesi yanmağa başladı. Soba borusu otları tutuşturmuş. Kulübe sahibi kadın ellerini dizlerine vurup, sandığım, sandığım diye ağlıyordu, İçerde yaşlı kocası vardı ve dışarı çıkamamıştı. Hemen komşular onu dışarı aldılar, fakat kadın bu defa da “sandığım, sandığım!” diye avaz avaz ağlamaya devam ediyordu. Etraftan “mal canın yongasıdır” lafını ilk defa o zaman duymuş ve o kadının (Darendeliler’in Nuriye Hatun) çırpınışlarını hiç unutmamışım

Turgut Başaran⁵⁵

1942 depreminde dört yaşındaydım. Şöhretoğlu Eczanesi'nin olduğu yerde(şimdiki Sağlık Eczanesi), altı dükkan üstü konut olan evimiz vardı. İkinci sıralarıydı. Büyük ablamla beraberdik. Ortada mangal vardı. Ablam mangalda patates yemeği pişiriyor ben de ısınyordum. Birden zelzele oldu. Çatı üzerimize çöktü. Ama bize bir şey olmadı. Korkuyla sağa sola bakınırken yol tarafından bir ışık, bir aralık gördük. Yoldan eli çantalı bir adam geçiyordu; “Amca, bizi kurtar” diye bağırdık. Adam yolun karşısından bizim tarafa geçti, enkazdan tahtaları araladı. Bizi çıkaracak kadar boşluk oluştuktan sonra, ablamla beni sırayla belimizden tutarak birer birer aşağıya indirdi. Yıllar sonra bizi kurtaran adamın Öğretmen Ferit Bey olduğunu ablamdan öğrendim.

Tam bizim evin önünde, Seymenli Köprüsü'ne inen sokakta şimdiki berber ve plakçının olduğu yerde yer yarılmıştı. Şekercilerden olduğunu söyledikleri bir terzi çırağı, ustasının diktığı ceketini koluna atmış götürürken tam bizim evin önüne geldiğinde deprem olmuş, yer yarılmış içine düşüp ölmüş. Onu çıkarmak için kazma kürekle orayı açıyorlar, ben de seyrediyordum. Çocuğa yaklaştıklarında beni oradan uzaklaştırdılar. Sonra onu çıkarıp götürmüş ve defnetmişler.

Evimizin en alt katında, dükkânımızın altında ahır vardı. Orada bir ineğimiz vardı. Babam o gün eşeğimizi Kovadibi'ndeki (Şimdiki Karayolları'nın olduğu yer) tarlaya götürmüştü. Depremde inek enkaz altında kaldı. Önce ineğin çıkabileceği kadar bir delik açtılar. Sonra içeri girerek ineğin yularından tutup çekerek çıkarmaya çalıştılar ama inek oradan sığmadı. Yularından çekenler zorlayınca inek iki dizinin üstüne çöktü ve sürünerek çıktı. O görüntüyü hiç unutamiyorum.

55 Turgut Başaran, Niksar-1938, Çepnibey Mah. G.T.: 14. 03. 2009.

Ünal Ozanemre⁵⁶

1942 depremi akşamüzeri oldu. Ben Hoca Sultan Camii bitişiğinde, bizim evin giriş aralığında at arabasının üzerinde oynarken, annem de Seyfettin Dicle'nin hanımı Hacıgan Hanım'a ertesi gün demet (tütün demeti) yapmak için haber vermeye gitmiş. Dönüşünde; "Haydi eve gel" diye beni çağırды. Ben eve girmek istemeyince zorlan kolumdan tutarak ve sürükleyerek iki katlı ahşap eve çıkardı. Evimizin altı samanlık, ikinci kat ise pencereleri olmayan çardak, mutfak ve bir odadan ibaretti. Eve çıkıp mutfağa girdiğimizde eski tip geniş ocaklıktaki yemek kazanının üstüne bir taş düştü. Ben anneme "O taşı kim attı) diye sorarken ocağın üstünde bulunan raftaki saat yere düştü. Arkama dönüp çardağa baktığımda, ben büyüklükte, içi turşu dolu olan küp sağa sola yuvarlanıyordu ve içindeki turşular dökülmüştü. Ben ne olduğunu anlamaya çalışırken, annem salâvat getirmeye başladı. Özer ağabeyim ve beni kollarımızdan tutarak merdivenden aşağı kaçırmaya başladı. Aşağı indiğimizde büyük, iki kanatlı giriş kapımızın üzerine bitişiğimizdeki evin (Başçiftlik'ten gelme Çerezci Hoca'nın, Asım Leblebicioğlu'nun dedesinin evi) duvarı yıkıldığı ve kapımızı tahrip ettiği için kapıyı açamadık ve dışarı çıkamadık. Annem Behiye Ozanemre: "Cankurtaran yok mu? Allah'ını seven bizi kurtarsın" diye feryat ediyordu. Oradan birisi geldi ve bizi bir aralıktan çekerek kurtardı. Dışarı çıktığımızda benim üzerinde oynadığım at arabası yıkılan binanın altında kalmıştı.

Hoca Sultan Mescidi'nin önüne çıktığımızda ağlayanların, bağırانların haddi hesabı yoktu. Anne, baba, kardeş, Cankurtaran yok mu? diye feryatlar yükseliyordu. İnsanlar toz duman içerisindeydi ve doğru dürüst tanınmıyorlardı.

Karşımızda bulunan Saffet Sapçı'ya ait iki katlı ahşap bina tek taraf üzerine dik duruyordu. İçeride bulunan hanımı Urguç yenge: "Cankurtaran yok mu?" diye bağırıyordu. Binanın alt katında ise biri siyah, biri beyaz iki atın kafaları binadan çıkmış şekilde enkaz altında telef olmuşlardı. Ortalık yıkıntılar arasında, toz duman içindeydi. Bu sırada babam (İçinde kıyılmış tütün olan) tabaka yakalattığı için üç günlüğüne cezaevine girmişti. Deprem olunca mahkûmlar hapishaneden kaçmışlardı. Babamı Zeytindibi'nden mescide doğru yalpalayarak gelirken o toz duman içerisinde fark ettim. O arada komşulardan biri: "Şu Osman aklını kaybetmiş, şunu şamarlayın da kendine gelsin" dedi. Gada Mustafa amca babamı şa-

56 Ünal Ozanemre, Niksar-1938, Cedit Mah., G.T.: 07.05.2009.

marladı ve babam bizim tarafa geldi. Ailecek toplandık. Mahalleli şimdiki Albayrak yolundaki mezarlıkta toplandı. Ateş yakarak sabaha kadar orada konakladık. Annem devamlı anlatırdı. Birinci depremde ben on aylık kundaktaymışım. Mutfakta ocağa yakın yatıyormuşum. Deprem olunca ocaktan sıçrayan bir köz (ateş) parçası kundağa düşerek benim kulağımın arkasına gelmiş. Kulağım yanmaya başlayınca ben başımı sağa sola çevirerek ağlamaya başlamışım. Depremin heyecanı ve korkusu ile beni kucaklayan annem süratle aşağıya inmiş. Benim ağlamanın devam etmesi üzerine kundağımı açınca kulağımın arkasının yandığını ve yara olduğunu görmüş, dikkatlice bakınca köz parçasını bulmuş ve enseme onun yaktığını anlamış. O yaranın izi hala kulağımın arkasındadır.

Arife Lüleci⁵⁷

Ben '39 depremini bilmiyorum, '42 depremindeydi. Ben küçüktüm bir de küçük kardeşim vardı. Bir Kurban Bayramı'ydı, mimbar pişmişti bizim evde, sobanın üstünde bir koca mimbar kazanı. Oda, bir odamız vardı büyük, Ermenilerden kalma idi, evde çok büyüktü. Makatın üstünde fotör şapka gibi sofralarımız vardı. Onun üstünde mimbarlar konulmuştu. Bir salladı, mimbar sofrası devrildi. Sobanın üzerindeki mimbar kazanı da devrildi. Rahmetli amcam haydi dışarı çıkıyoruz dedi. Annem kardeşimi kucağına aldı, benim de elimden tuttu, amcam kapıyı tutarken biz dışarı çıktık. Yukarıda birinci depremden kalma kullanılan baraka vardı. Biz üç ev; Osman Göze, Şevki Göze ve Mustafa Göze aileleri toplandık. Ama beşikteki küçük kardeşim hiç durmuyordu. Hani küçük çocuklara malum olur derler ya çok huzursuzdu. Orda yemekler pişiyordu, soba kurulmuştu ortaya. Bizim yanımızda da uncu Fındoğlar vardı, onlar oturuyordu.

Köyler

Hasan Ezgin⁵⁸

1939 depreminde ben beşinci sınıftaydım. İlk deprem de baca taşları vardı, deprem olunca bacaklarımın üzerine düşmüş. Ben dedim kalkamıyorum, bacağıma bir şey düştü dedim. Böyle büyük bir taş. Beni aldılar dışarı çıkarttılar. Oradan çıktık ma-

57 Arife Lüleci, Niksar-1939, Cedit Mah., G.T.: 15.05.2009.

58 Hasan Ezgin, Niksar-1927, Yazıcık Köyü, G.T.: 13.07.2010.

hallerinin ortasında toplanmışlardı. Önce büyük çadırlar yaptılar çullarla filan. Daha sonra herkes evinin yanına barakalar yaptı ve bu yapılan barakalarda kaldılar.

Bizim köyde çok ölen olmadı ama Kuyucak'ta çok oldu. Mal davar kaybı da çok oldu Kuyucak'ta. Bizim köyden çok yardım ettiler oraya. Mesela babamlar filan hep yardıma gittiler, çoğuna yardım edip kurtardılar.

Hamdi Baştürk⁵⁹

Bizim köyde (Yarbaşı) sağlam ev kalmadı. Evler toprak idi. Hep çöktü. İnsan ve hayvan zayıtı çok oldu. Marazoğullarının evinde 12 kişi birden enkaz altında kaldı ve öldüler. Dam (Tam) evlerdi, üstü topraktı. Bizim 25- 30 baş büyük başımız vardı. 7- 8 tane buzağı ve dana kurtuldu gerisi hep telef oldu. Bizim oralarda yani ırmağın kenarındaki bütün köylerde çok büyük zayıtlar oldu.

Biz ailece enkaz altında kalmıştık. ağabeyimle ben bir aralıktan dışarı çıktık. Babam seslendi; “Köylülere haber verin, gelip bizi kurtarsınlar” dedi. Ağabeyimle gittik ama bütün evler yıkıldığı için kimseyi bulamadık. “Baba, evler hep yıkılmış, kimse yok” deyince; “hiç değilse şu ağzımdaki yorganı çekin, alın” dedi. Yorganı çekince derin bir nefes aldı. Bu arada anam acı acı çığırını. Babam eğildi annemi kurtarmak için ama babam eğildiği gibi kaldı, daha hareket edemedi.

Sabah olunca köyden gelenler babam ve annemi kurtardılar. Annemin bacakları hep kırılmıştı. Niksar'dan gelen araçla hastaneye götürdüler ve 2- 3 ay sonra iyileşerek köye geri döndü.

Mustafa Alkan⁶⁰

1939 depreminde annem, dört kardeşim ve ben birlikte yatıyorduk. Başucumuzda da uzunca bir buğday ambarı vardı. Biz çocuklar hepimiz uyumuş olmalıyız ki, annem iki kolunu gererek bizleri uyandırdı ve yatağın içinde hepimiz oturmuş vaziyetteyken, başucumuzdaki buğday ambarı arkamıza devrildi. O sırada köyde çığlıklar koptu. Şöyle gökyüzüne baktığımda yıldızları gördüm. Üzerimizdeki tavan geçip gitmiş, ev ise hayvanların üzerine çöküvermişti.

59 Hamdi Baştürk, Niksar-1927, Yarbaşı Köyü, G.T.: 07.05.2009.

60 Mustafa Alkan, Niksar-1928, Gündüklü Köyü, G.T.: 18.05.2009.

Güdüklü Köyü'nde de kış hazırlıkları devam ediyordu. 1939 yılı sonunda kadınlar, gelinler ve büyük kızlar kümeler halinde kış erzaklarını el değirmenlerinin başında harıl harıl çalışarak hazırlarken depreme yakalanmışlardı. Bir odanın içinde bir veya iki el değirmeninin başında üçlü, dörtlü ve beşli bayanlar elleri değirmenin tutacak kolunda enkazın altında kalıvermişlerdi.

1942 yılında bir kış mevsiminde 3. sınıf öğrencisiydim. Günlerden Pazar olduğu için öğle ile ikindi arasında emekli öğretmen Yılmaz Celepoğlu'nun eski evlerinin yanında kızakla kayarken, eski buğday hapanının sallandığını gördüm. Biz çocuklar ise Çanakçı deresine doğru kayıyorduk. Birçok arkadaşımız Çanakçı deresine düştüler. 1942 depreminde Niksar'da birçok ev yıkıldıysa da, ilk depremdeki kadar ölen olmadı. Çünkü deprem gündüz olmuştu ve daha az şiddetliydi. Yıkılan ve hasar gören evlerin tamiri için Kızılay çivi, alet, para ve çadır yardımı yapmıştı. Çadırlarımızı, mahalle aralıkları ile yıkılan ve hasar gören evlerin bahçelerine yapmıştık.

Emet Şen⁶¹

Niksar Serenli Köyü'nde büyüdüm. 1939 depremini köyde yaşadım, 42'de Ladik Akpınar'da idim.

1939 depreminde biz evdeydik. Yanımızda dayımızın karısı vardı, onun yanında yatıyordum. Sarsıntıyla uyandım, böyle ben depremin ne olduğunu bilmiyorum. Gadi (Yenge) dedim ne oluyor, tabaklar tıkr tıkr dedim. Yavrum dedi ben seni uyandırmadım, deprem oluyor dedi. Buna deprem derler dedi. Fakat evimiz yıkılmadı, şöyle bir aralık vardı hemen oradan çıktık. Hiç korkmadım bir de nenemgilin oraya gittim ki ateş yakmışlar, herkes orda bizim haberimiz yok yani. Babamla nenem yok hemen yakınım koşa koşa gittim. Bizim turşu küpümüz vardı o kırılmış babamla nenem namaz kılıyorlar. Herkes sokağa çıkmış siz niye duruyorsunuz dedim. Hadi dedim sokağa çıkalım dedim.

Sabaha kadar dışarıda kaldık, her taraf odun ışığı. Sarsıntılar arada devam ediyor. Biz çocuğuz aldırıyoruz bir o yana bir bu yana koşuyoruz. Köyümüzde çok ev yıkılmadı. Ölü yok bir kadın yaralandı. Ahırlarda yıkım olmadı, mallarda zayıat olmadı.

61 Emet Şen, Niksar-1929, Serenli Köyü, G.T.: 05.07.2014.

1942 depreminde ben okuldaydım. Okulumuzda böyle ranzalar vardı, ben üst kat-taydım. Baktım böyle sallanıyor. Bizim Hatice ile Semime, hadi dışarı çıkalım okul sallanıyor kaçalım dediler. Okulda binalar sıkışık değil. Böyle bir de baktık ki okulda 2 tane arkadaşımız ölmüş, ranza devrilmiş üstlerine. Ondan sonra bize 15 gün izin verdiler, hadi bakalım memleketinize bakın bakalım bir şey olmuş mu diye. Çıktık geldik yine buraya Hacı Mehmet'in kamyonuyla. O da Niksarlıya geçerken bize soruyor bir isteğiniz var mı bir dileğiniz var mı diye! Burada 15 gün kaldık geri döndük.

Ahmet Cebe⁶²

Otuz dokuz zelzelesinde evimizi anlatayım. Evimizin önü dam arka dam, üstünde on ikiye on iki bina. Üstünde elli santim altmış santim toprak. Evi akınca evi akınca kiremit yok bir şey yok toprak dam, haydi Ahmet haydi Mehmet çorak getir. O ev elli sene önce yapıldıysa elli senedir de üstüne toprak çekilmiştir. Serenli'nin Avara'nın yeri sağlam diyorum. Üzerine o kadar toprak çekilen evler yıkılmadı, bir kişi ölmedi. Bir bina yıkıldı o da hiçbir şey olmadı. Sadece bir kenarı yıkıldı. O kadar sallamaya, o kadar sarsıntıya. Tamam burada o toprakların altında kalsak diyorum. Bizim evde biz altı nüfus, amcam altı nüfus on iki, öbür amcam iki nüfus altı on iki on dört, on dört kişiden bir kişi çıkmazdı. Bizim ev çökse, çünkü üzerinde elli altmış santim toprak var. O dönemde savaş siyaset hiçbir şey bilmiyorduk ama çadırlarda barakalarda birbirimizin içine girer yattık. Çok yattık otuz dokuzda. Devletten yardımlar çadırlar sonradan geldi. Önceden hep çullarınan, bizim çadırlarımız çullarımızdı. Devletten o yardımlar geldiğinde de tabii muhtarı şikayet edenler birbirlerini şikayet edenler oldu. Yardım vermişler vermemişler, kendi yakınlarına vermişler falan filan.

942 depremini iyice biliyorum. Şunu ağzına aldın (Elinde bisküvi gösteriyor) bunu ısırıp yutmana imkân yok, hep sofraya başındayız. Bir bayram sonuydu, sofraya başındayız. Ev birden sallanmaya başladı. Sallıyor ama salladığı kadarda yukarıdan toprak dökülüyor. Ne yana gideceğini hiç bilmiyorsun, evin içi hep tozun toprağın içerisinde kaldı. Damımız topraktı, diyorum ya üstündeki tozun toprağın içerisinde kaldık. Yengem aşağı inmek istemeyen ninemizi merdivenlerden yuvarladı ona bir şey olmadı o dışarı çıktı. Bizde dışarı çıkınca dikkatimi diyorum ya işte ağaç almaya bizim öküzü isterlerdi, birisi çok güzeldi. Yalvarırlardı.

62 Ahmet Cebe, Niksar-1931, Serenli (Avara) Köyü, G.T.: 24.04.2016.

Sana Şu kadar ağaç vereceğiz, Şöyle edeceğiz böyle edeceğiz. Allah Allah, öbür mallar düşmüş bizim öküz ayakta duramıyor, iki dizini koymuş, ön dizlerini yere vermiş öyle sallanıyor. Toz alabildiğine sarmış etrafı.

Topuz Kadir vardır, dışarı çıktım bir yukarı bakmış oldum, o Topuz Kadirlerin evi iki üç katlı varmış. Bir duman köyün yarısını karanlıkta bıraktı. Öyle sallıyor, öküz ayakta duramıyor. Bağırıp çağırınlar, artık birbirlerine yardım edenler. Oraya hep eşya çekiyorlar. Eve girip daban edip alanlar, yatak alanlar yorgan alanlar, çul alanlar bir şeyler alanlar o meydana kadar gidiyorlar. Durmadan salladı, öyle salladı ki işte bu Kadir hocaların evi yıkıldı. Bir tane de aşağıda Şahinlerden yıkıldı. Orada bir kadının üstüne ambar düştü o öldü sadece. İki depremde sadece bir kişi öldü bizim köyde. Bizim köyün yerinin zeminin sağlamlığı bizim köyü korudu, bu benim fikrim.

Hüsamettin Çıtır⁶³

1942 depreminde köydeydim. Evimiz toprak evdi. Ayakcak yapıyordum işte. İki tane uzun değnek işte bizi tutacak kadar ona iki tane ayağımı basacak yer yapıyordum ve onun üzerine çıkıp yürüyorduk. Okula filan gider gelirken de onunla gider gelirdik. Böylece ayaklarımız ayakkabılarımız kardan çamurdan etkilenmezdi. Ayakkabılarımızın çamur olmaması için tabii. İşte o ayakçağı yaparken akşamdı böyle daha karanlık olmadıydı, karanlık yeni basıyordu. O anda bir deprem oldu, deprem olurken ben o toprak evin önündeydim. İçinde olsam belki ölecektim yani. Yıkıldı ev, Őurdan üstüm, belimden yukarısı toprağın dışında, belimden aşağısı toprağın altında kaldı. Öyle kurtardık yani ondan sonra işte yaşadık bugünlere geldik. Köyde bütün evler yıkıldı, bizim evde yıkıldı. Hepsi yıkıldı, çok aşırı hasar oldu. Ölü yaralı çok oldu. Benim kardeşim vardı Hayrettin adında aşırı zeki süper zeki bir çocuk, o da depremde öldü işte.

Mehmet Tiryaki⁶⁴

Evet sayın hocam, 1939'da büyük deprem oldu. Deprem gecesi düğün var yakın bir akrabamızın düğünü yani evimizin yanında. Davullar zurnalar çalıyor, herkes oynuyor. Bu şekilde benim bir de kardeşim var, biz de onunla beraber durmadan oynu-

63 Hüsamettin Çıtır, Niksar-1933, Buzköy Köyü, G.T.: 05.10.2019.

64 Mehmet Tiryaki, Niksar-1933, Gürçeşme (Eskidir) Köyü, G.T.: 05.05.2019.

yoruz. Geç zaman oldu herkes dağıldı, biz de eve geldik. Annem bize: Yavrularım yavrularım dedi, bizim altın öküz ağlıyor dedi. Okudum üfledim efendim kurşun döktüm dedi ama öküz gene ağlıyor dedi. Yaa anne öküz ağlar mı? Gelin dedi, bizi ahıra götürdü. Gittik ki hakikaten öküz ağlıyor. Gözlerinden yaş geliyor durmadan, böyle duruyor. Allah Allah, biz şaşırarak kaldık. Neyse yukarı çıktık tabi yatmışız. Bu arada deprem oldu ev yıkıldı. Ben sağ salım dışarı çıktım. Etraf toz duman içerisinde, hiç ses yok. Bir ses geldi, baktım ki amcam. O da yıkıntıdan çıkmış harmanda geziyor. Ya amca ne geziyorsun sen burada, onun bir oğlu vardı çok severdim, beşiğini filan sallardım, Hüsamettin nerede, onu kurtar dedim. Geldi ayağıyla tekmüğüyle yere vuruyor, aha burada aha burada diye yeri tekmeliyor. Tekrar gitti, yine geziyor. Artık kafayı üşütmüş demek ki. Yakın bir komşumuz geldi, Hasanım ne geziyorsun burada deyip, yakasından tutup iki tokat attı. O oh dedi, aklını başına al Hasan dedi, çocuklarını kurtar dedi. Bir de geldi çatıları matuları kaldırıp çocuğu çıkarttı. Ondan sonra annem filan çıkmaya başladı. Abilerimin ikisi gürlüyorlar fakat bacaklarının üzerine ağaç düşmüş onlar kalkamıyor. Ayaklarını da birbiri arasına sokmuşlar. Neyse onu da hatırlıyorum, bu şekilde kurtardık. Valla bir saat iki saat geçti geçmedi, cenazeler ölüler, figanlar ağlamalar sanki kıyamet koştı. Bizim harmana cenazeler geliyor. Anneme dedim ki, Hakime nerede? Benim bacım var, hiç unutmuşuz onu. Hemen gittik onu bulduk ki ter içerisinde, ağzına topraklar girmiş. Onu elimiz ile ayıklıya ayıklıya getirdik, nefes almaya başladı. Onu da getirdik harmana yatırdık. Sonra baktık ki canlanmış, hala duruyor. Şimdi konuyu nereye getireceğiz biliyor musun, o öküz ve bizim oradaki hayvanların hepsi öldü. Bizim evde insanlardan hiç ölen olmadı ama yakınımızdaki komşularımızın evleri damdı. Onlar olduğu gibi hem kendileri hem de hayvanları beraber öldü. Benim bildiğim kadarıyla sadece bizim orada Eskidir'de üç yüz dört yüz cenaze çıktı. İşte böyle bir felaketi hatırlıyorum ben.

En fazla bizim orada oldu, bizim ora biraz daha ova. O yukarı ki köylerde de oldu ama o kadar fazla hasar olmadı. Ovaya yakın yerlerde yıkım çok oldu.

Ahmet Gökmen⁶⁵

Ben o zaman 5 yaşlarındaydım. Babamın bizi kucaklamasıyla uyandım. Babam hepimizi alarak köyün meydanındaki harmana götürdü. Bütün köylü oraya toplanmış, ateş yakmışlardı.

65 Ahmet Gökmen, Niksar-1934, Özalan Çakmak Mah., G.T.: 07.05.2009.

Köy meydanındaki harman yerinde iken sığırlar, mandalar bağıyor, köpekler uluyordu. Rahmetli babam; “Bu hayvanlarında canı var, onlar bağışırken bizim burada oturmamız olmaz” dedi ve bizi aldı eve götürdü. Eve gittiğimizde sallantılar devam ettiği için terekteki süt her sallantıda dökülüyordu. Babam anneme seslenerek; “Şu sütü getir çocuklar yesin” dedi ve annemin getirdiği sütü içtik.

Bizim köyde, daha doğrusu Çamiçi’nde hiç yıkım ve tahribat olmadı. Hayvanlardan da telef olan olmadı. Ama Hüseyin amcamın koyunu Onan Köyü’nde idi. Orada 150 koyunu kırıldı. Karapıstıl’ın Azmi’nin 200 koyunu kırılmıştı. Hatta Karapıstıl’ın Azmi; “Kelekleri sakın bırakmayın, hepsini toplayın, onlar babamdan kaldı. Ben o koyunları tekrar yaparım ama o kelekleri bulamam, yaptırımam. Onlar çok değerli” demiş.

Gece boyunca sallantılar devam edince Harman’daki köylülerden bazıları; “Hatip ezan okusun” deyince, Köyün ileri gelenlerinden ve aynı zamanda şakacılarından olan Koca Durmuş; “Aman ha, Hatip’e ezan okutmayın. Molla Ahmet veya Şiranlı Hoca okusun. Hatip okursa dünya alt üst olur, durum daha da kötüleşir” demiş. (Özerenli Hatip, Madurulu Topal Hamdi’nin arkadaşı ve o dönemin çetelerindedir.)

Nedim Karataş⁶⁶

Depremi hatırlamam mı, biz o zaman Eryaba’da köydeydik. Depremden sonra çocuklara konuşuyoruz, gece ev sallandı bizim buğdaylar hep yere döküldü diyorum arkadaşlara, bizim evde sallandı diyorlar onlarda. Bizim köyde Eryaba’da zayıt olmadı, Eskidir’de çok oldu. Bizim köyde ikinci depremde de hasar ve zayıt olmadı.

Necmiye Lüleci⁶⁷

İkinci depremde, Buzköyü’ne düğüne gitmiştik. Bizim geldiğimiz günü, o gelinin kayınpederi de ikindi de ocak başında otururken ev yıkılmış üzerine, biz düğünden ayrıldıktan sonra ölmüş. Bir de bizim köyde bir kız ölmüştü. Bir de hayatta çok hayvan öldüydü. Herkes samanlıklarda, otluklarda yattılar.

66 Nedim Karataş, Niksar-1934, Eryaba Köyü, G.T.: 05.01.2011.

67 Necmiye Lüleci, Niksar-1935, Sarıyazı(Onan) Köyü, G.T.: 15.05.2009.

Sonuç

Niksar, birçok medeniyete ev sahipliği yapıp, önemini muhafaza ederken aynı süreçte Kuzey Anadolu Fay Hattı'nın Niksar'dan geçmesi nedeniyle birçok kez deprem felâketine maruz kalmış, halkının tekrarlanan zamanlarda zor günler yaşamasına tanıklık etmiştir.

Yeryüzündeki en tehlikeli deprem bölgeleri içinde yer alan Kuzey Anadolu Fayı Niksar'da tarih boyunca büyük depremler yaratmıştır. Son yüzyılda gerçekleşen 1939 depreminde 1648 kişi ölmüş, 972 kişi yaralanmış, 18409 hayvan ölmüş, 3065 ev yıkılmıştır. 1908 evin ise raporla yıkılmasına karar verilmiştir. 1942 depreminde ise Niksar, Erbaa ve Taşova'da toplam 3000'e yakın insan ölmüş, yaklaşık 6300 kişi de yaralanmıştır.

1939 depremi daha çok Karşıbağ, Hanegâh ve Bengiler mahalleleri ile Niksar-Reşadiye arasında arasındaki özellikle fay hattı üzerindeki alüvyon zeminlerde ki köylerde büyük yıkım, ölüm ve yaralanmalara neden olmuştur. 1942 depremi ise Niksar'ın batısındaki Çimenözü(Kekün), Buzköyü, Efkerit, Delieminler köyleri ile daha batıda Erbaa ve Taşova'da büyük hasar yapmıştır. Mevsim kış olduğu için hayvanlar özellikle küçükbaş hayvanlar Niksar Ovası'ndaki köylere kışlamak için indirildiğinden depreme fay hattı üzerindeki bu köylerde yakalanmışlar ve binlerce hayvan telef olmuştur.

1939 ve 1942 depremlerinde yaşananlar; bu yıkımlar, ölümler, yaralanmalar o dönemin insanları üzerinde büyük travmalara neden olmuştur. Yaptığımız söyleşilerde özellikle çocukların yaşananlardan çok etkilendikleri ve anılarını ifade ederken korku dolu deprem günlerini tekrardan yaşadıkları ve üzerlerinde silinmeyen izler kaldığı görülmüştür.

Bu çalışmada daha çok tanıkların deprem anındaki anılarına yer verilmiştir. Daha sonra yaşananlar; yaralıların ve cenazelerin durumları, günlük yaşam, yardımlar vb. gibi konular daha kapsamlı bir çalışmayla işlenecektir.

Tokat'ta Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1934-1950)

DR. ÖĞR. ÜYESİ BETÜL TEKİNSOY
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Giriş

Toplumların tarihleri boyunca önem verdikleri bazı özel günleri bulunmaktadır. Bayramlar, toplumların dinî veya millî açıdan önemli gördükleri bu özel günlerin anılması ve kutlanmasıdır¹. Bayramlar; toplumu oluşturan bireylerin birlik ve beraberlik duygusunu yoğun olarak yaşadıkları, ortak değerlerin yeni nesillere aktarılması bakımından da önemli rol oynayan günlerdir. Milletlerin tarihindeki önemli olaylar birçok ülke tarafından milli bayram olarak kabul edilip kutlanmıştır². Toplumların hafızasındaki en önemli gün olan millî bayramlar, millî duyguları ortaya çıkarması, yönetim ile halkın birlik içinde kaynaşmasını sağlayan önemli etkenlerden biri olması bakımından önem arz etmiştir³.

Türklerde "Millî bayram" fikri II. Meşrutiyet Dönemi'nden itibaren oluşmaya başlamıştır. İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Türkçülük fikri etrafında toplanan aydınlar ve İttihat ve Terakki yönetimi, millî duyguları canlı tutabilecek, nesilden nesile aktarılacak ve milletin de katılacağı millî bayramlar olgusunu gündeme getirmişlerdir. İlk olarak Osmanlı Devleti'nin kuruluş gününün kutlanması için bir öneri verilmiştir. Ancak Meclis'te yapılan tartışmalar sonucunda Meş-

1 Tekin İdem, "Erzurum'da Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları", *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 4 (2021), C. 4, s. 195.

2 Gülin Öztürk, "Niğde'de Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1926-1948)", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 14/3 (2015), s. 585-586.

3 Suna Altan, "Bolu Vilayetinde Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1933-1948)", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Sayı 31 (2021), C. 19, s. 84.

rutiyeğin ilan edildiği 10 Temmuz (23 Temmuz) gününün millî bayram olarak kutlanması kararlaştırılmıştır. İlk başta “*Hürriyet Bayramı*” olarak da anılan bu bayramlar yoğun bir katılımı kutlanırken, Birinci Dünya Savaşı’nın olumsuz koşullarıyla gölgelenmiş, Millî Mücadele Dönemi’nde de ülkenin işgal altında olması sebebiyle 1919-1920 yıllarında kutlanması hükümet tarafından yasaklanmıştır. 1921-1922 yıllarında da yine işgal nedeniyle kutlanamamıştır. 10 Temmuz Bayramı, 27 Mayıs 1935 yılında kaldırılana kadar kutlanmış olup, millî egemenlik olgusunun ülkede yerleştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Bunun haricinde Osmanlı Devleti’nin kuruluş günü olarak İstiklal-i Osmanî günü⁴ (resmi olarak kabul edilmemiş olmakla birlikte), Çocuklar Bayramı, İdman Bayramı gibi bayramlar da millî birlik ve beraberliği pekiştirme amacıyla kutlanmıştır⁵.

TBMM’nin açılmasının ardından ilerleyen süreçte “*millî bayram*” geleneği daha esaslı olarak ele alınmıştır. Millî Mücadele Dönemi’nin ilk bayramı ise Meclis’in açıldığı gün olan “23 Nisan” günü Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey ve arkadaşlarının verdikleri, “*İydi millî addi hakkında kanun teklifi*” ile 23 Nisan 1921 tarihinde Meclis’in gündemine taşınmıştır. Meclis’in açılış günü olan bu günün milletin hafızasında kalması ve yaşatılması için verilen kanun teklifi üzerinde yapılan müzakereler sonucunda “*23 Nisan’ın Millî Bayram Addine Dair Kanun*” kabul edilerek, Türkiye’nin ilk millî bayramı olmuştur. 23 Nisan Millî Bayramı’nın ismi 23 Nisan 1929’da “Çocuk Bayramı”, 27 Mayıs 1935 tarihinde çıkarılan bir kanunla “Ulusal Egemenlik Bayramı” olarak belirlenmiştir. 1981 yılında çıkarılan bir kanunla da “23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı” olarak kutlanmaya başlanmıştır⁶.

4 Osmanlı Devleti’nin kuruluş günü olarak İstiklal-i Osmanî günü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Şahingöz, “Osmanlı’dan Millî Mücadeleye İstiklal-i Osmânî Günü Kutlamaları”, *Yeni Türkiye Dergisi Osmanlı Özel Sayısı*, C. I, Ankara 1999, s. 194-201.

5 Yasemin Doğaner, “Cumhuriyet’in Onuncu Yıl Kutlamaları”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/9, Ankara 2007, s. 1; “İlk olarak Meclise millî bir bayram olarak kabul edilmesi için götürülen teklif, Osmanlı Devleti’nin kuruluş gününün kutlanması ile ilgili olmuştur. İzmit mebusu Ahmet Müfit Bey, Osmanlı Beyliği’nin istiklalini ilan ettiği 27 Ocak 1299 (4 Kanunu Sani 1299) gününün, “İstiklal-i Osmanî günü” adıyla millî bayram olarak kabul edilmesini meclise önermiştir. Bu öneri, 26 Ocak 1909 (13 Kanunu Sani 1909) günü görüşülmeye başlanmıştır. Bu öneri aynı zamanda bir tartışmayı da başlatmıştır. Çünkü görüşmeler yapılırken, İstanbul mebusu Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey, Millî bayram kutlamak için bir gün belirlenecekse, bunun II. Meşrutiyetin ilanı günü olan 10 Temmuz (23 Temmuz) olması gerektiğini teklif etmiştir. Bu tartışmada, kimi mebuslar ilk öneriyi, kimi mebuslar ikinci öneriyi, kimi mebuslar ise her ikisinin de olması gerektiğini savunurken, bazı mebuslarda millî bayram ilan etmenin gereksizliğini dile getirmişlerdir. Bu tartışmaların sonunda Meclis konuyu Layiha Encümenine havale etmiştir. Layiha Encümeni’nin kararı ile Mebusan Meclisi, 23 Temmuz 1908 gününün “millî bayram” olarak kutlanmasını 1 Haziran 1909 tarihinde kabul etmiştir. Daha sonra bu karar sadrazama sunulmuştur. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, 3 Temmuz 1909’da (20 Haziran 1325) yayınladığı emirde, 23 Temmuz gününün millî bayram olarak kabul edilmesi için kanun yapılması hususunu belirtmiştir. Osmanlı Mebusan Meclisi, 5 Temmuz 1909 tarihli oturumunda bir maddelik “her sene 10 Temmuz tarihinin ayad-ı resmiye-i Osmaniyeden addine dair” kanun ile 10 Temmuz gününü millî bayram olarak ilan etmiştir. Bu gün resmi tatil olarak kabul edilmiş ve “iyd-i ekber” olarak kutlanması gelenek haline getirilmiştir.” Bkz. Bengül Salman Bolat, *Millî Bayram Olgusu ve Türkiye’de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 26-28;

6 Cengiz Şavklı, “Demokrat Parti Döneminde Diyarbakır’da Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları ve Kutlamaların Yerel Basına Yansımaları (1950-1960)”, *Turkish Studies-Historical Analysis*, Sayı 2 (2019), C.14, s. 364; Ulusal Bayram ve genel tatiller hakkındaki kanun için bkz.

İlerleyen süreçte Saltanatın kaldırılması üzerine Sivas Mebusu Hüseyin Rauf Bey ile Burdur Mebusu İsmail Suphi Bey, 1 Kasım'ın millî bayram olarak kutlanması yönünde teklif sunmuşlar, uzun tartışmalardan sonra bu teklif kabul edilmiştir⁷. Böylelikle 1 Kasım, saltanatın kaldırılması nedeniyle 1923 yılında Hâkimiyet Bayramı olarak, 30 Ağustos ise 1927 yılında Zafer Bayramı olarak kutlanmıştır. 19 Mayıs, 1935 yılından itibaren Gençlik ve Spor Bayramı olarak kutlanmış ve 1938 yılında millî bayram olarak kabul edilmiştir. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilişi tüm yurttta 101 pare top atışı yapılarak duyurulmuştur, Haber bazı istisnalar dışında büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Resmi olarak bayram ilan edilmeden önce 1924 yılı 29 Ekim'inde yapılacak merasim devlet tarafından organize edilmiş ve buna ilişkin bir de kararname yayınlanmıştır⁸.

Cumhuriyetin kuruluşundan yaklaşık iki yıl sonra 19 Nisan 1925 tarihli Meclis oturumunda cumhuriyetin ilanının kutlanması fikri gündeme gelmiştir. Başvekil Ali Fethi Bey tarafından verilen kanun layihasında, milletlerin kendileri için tek bir günü millî bayram kabul ettikleri ve o günü yurt içinde ve yabancı elçiliklerinde kutladıkları belirtilmiştir. Bu günlere örnek olarak da Fransa'da 14 Temmuz'un ve Amerika'da da 4 Temmuz'un kutlandığı ifade edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde ise cumhuriyetin ilan edildiği gün olan 29 Ekim'in bayram olarak kutlanması gerektiği belirtilmiştir. Cumhuriyetin bayram ilan edilmesine yönelik dört maddelik kanun teklifi aynı gün kabul edilerek, 29 Ekim 1925 yılından itibaren kutlanması kararlaştırılmıştır⁹.

1925 yılından itibaren millî bayram olarak kutlanmaya başlanan Cumhuriyet Bayramı için yapılan hazırlık ve törenler 1933 yılına kadar hemen hemen aynı program çerçevesinde yürütülmüştür. Belirlenen program tüm vilayetlere de bildirilmiş ve vilayetlerde Cumhuriyet Bayramı coşkulu bir şekilde kutlanmıştır. Basın da kutlama törenlerine büyük ilgi göstermiştir. Basında, ülke genelinde kutlamaların büyük bir sevinç içinde yapıldığı, halkın törenlere katılımının

TBMM Zabıt Ceridesi, D. 5, C. 3, 27.V.1935, s. 303.

7 Erdem Çanak, "Adana'da Cumhuriyet'in Onuncu Yılı Kutlamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 36 (2013), C. 29, s. 3-4.

8 Yasemin Doğaner, a.g.m., s. 2.

9 Osman Kubilay Gül, Aslıhan Gez Çınpolat "Millî Şuurun Oluşmasında Millî Bayramlar: 1934- 1948 Yılları Arasında Sivas'ta Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları", *Zeitschrift für die Welt der Türken*, Vol 13, No. 2 (2021), s. 154; Ayrıca bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 19 Nisan 1341 (1925), 106. İctima, Devre. 2, C. 18, s. 164-167.

29 Ekim gününün, millî bayram olarak kutlanmasına dair çıkarılan kanun şu dört maddeden oluşmaktadır: "Madde 1-Türkiye dahil ve haricinde Devlet namına yapılacak millî bayram merasimi Cumhuriyetin ilân edildiği 29 teşrinievvel günü icra edilir. Madde 2 -İşbu millî bayram merasiminin tarzı icrasıyla sair bayramlarda icra olunacak merasimin tarzı İcra Vekilleri Heyetince tayin olunur. Madde 3- Bu kanun neşri tarihinden muteberdir. Madde 4 -Bu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur", Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*; 19 Nisan 1341 (1925), 106. İctima, Devre 2, Cilt 18, s. 165-166.

yoğun olduğu, bayram günlerinde tüm özel ve resmi kuruluşların bayraklarla donatıldığı ve önemli açılışların bayram gününe denk getirildiği ifade edilerek, Cumhuriyet'in faziletini ve Cumhuriyet Bayramı'nın değerini anlatan yazılara yer verilmiştir. 1933 yılı Cumhuriyet'in ilanının onuncu yılı olması nedeniyle özel bir öneme sahip olmuştur. “*Onuncu Yıl Marşı*” da bunun bir ürünüdür. Bu doğrultuda, Cumhuriyet Bayramı'nın onuncu yıldönümünü kutlama hazırlıklarını yürütme işini, hükümet kendi üzerine almıştır. İlk olarak yurt genelinde yapılacak olan bayram kutlamalarının düzenli bir şekilde yürütülmesini sağlamak için, Malatya Mebusu Abdülmuttalip, Denizli Mebusu Necip Ali, Giresun Mebusu Hakkı Tarık, Bolu Mebusu Hasan Cemil ve Muş Mebusu Hasan Reşit Beyler, bir kutlama programı oluşturmak üzere, 9 Haziran 1933 tarihinde “Cumhuriyet İlanının Onuncu Yıldönümünü Kutlama Kanunu” başlıklı bir kanun teklifini, Meclise sunmuşlardır. 12 maddeden meydana gelen bu kanun teklifiyle; Cumhuriyetin onuncu yılının kutlanacağı Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında, halkın ve hükümetin alacakları sorumluluklar belirlenmiş ve TBMM'nin 11 Haziran 1933 tarihli birleşiminde görüşüldükten sonra yürürlüğe giren bu kanunla Cumhuriyetin onuncu yıldönümünün üç gün süreyle kutlanacağı kararlaştırılmıştır¹⁰.

Kutlama hazırlıklarını yürütme işini üzerine alan hükümet, kutlama işlerinin tek elden yürütülmesi için Başvekâlete bağlı bir Yüksek Komisyon oluşturmuştur. Komisyonun üyelerini belirleyen 14668 nolu kararname gereğince komisyon başkanlığına Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreteri Recep Peker, üyeliklerine ise Erzurum Mebusu Nafi Atuf Bey, Millî Müdafaa, Dâhiliye ve Maarif Vekillikleri müsteşarları atanmıştır. Kutlamaların ülke genelinde uyum ve düzen içerisinde gerçekleştirilmesi için vilayetlerde de komite ve heyetlerin oluşturulmasına karar verilmiştir¹¹.

10 Cahide Sınmaz-Sönmez, “Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Kutlamaları ve 26 Ekim 1933 Tarihli Genel Af Yasası”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 33-34 (Mayıs-Kasım 2004), s. 90; Cumhuriyet ilânının onuncu yıl dönümü kutlama kanununun da yer alan maddeler şu şekildedir: “Madde 1: Cumhuriyet ilânının onuncu yıl dönümü üç gün kutlanır. Bu üç günde resmi daireler tatil, hususi daireler ve müesseseler ve ticaret evleri hakkında hafta tatili kanununun tatbik olunur. Madde 2: Kutlama işleri ile meşgul olmak üzere merkezde başvekâlete bağlı olan bir yüksek komisyon ve vilayetlerde yine bu işle meşgul olacak komite ve heyetler teşkiline ve bunlar için vazifelerle Cumhuriyetin bu güne kadar ve gelecekteki muvaffakiyetlerini tebarüz ettirecek surette kutlama için şekiller tadiline Hükümet mezdur. Madde 3: Bu komisyon, komite ve heyetler, Hükümet hususi idareler ve belediye bütçelerinde kutlama masrafı olmak üzere takatle uygun konacak paralardan Hükümetçe tespit olunacak hükümler dairesinde sarfiyat yaparlar. Madde 4: Kutlama işleri için komisyonların muhabereleleri parasızdır. Madde 5: Bayramdan on gün evvel başlamak ve bayram günleri ile nihayetinden sonra on gün daha sürmek üzere Hükümet kendi nakil vasıtaları tarifelerini indirebilir. Madde 6: Asker, polis, jandarma, mektep talebeleri, izciler gibi Cumhuriyet bayramının onuncu yıl dönümü geçit resmine iştirak edeceklerin Hükümetçe tayin olunmak üzere kara ve denizden seyahatleri Hükümete ait nakliye vasıtalarında parasızdır. Madde 7: Cumhuriyetin onuncu yılını doldurması münasebetiyle neşredilip Maarif vekâletince tespit edilen ve atları Nafia vekâletine bildirilen matbualardan posta ücreti alınmaz. Madde 8: Bu bayram günlerinde bütün telgraf, mektup ve kart ücretleri yarıya indirilir. Madde 9: Cumhuriyetin ilk on yılı hatırası olarak bir madalya basıp isteyenlere satmaya ve hasılat fazlasını inkılâba hizmet eder bir esere sermaye olarak ayırmaya Maarif vekâleti mezdur. Madde 10: Teşrinisani 1933 maaşı ile teşrinievvel ayı ücretleri Teşrinievvelin 28. günü ödenir. Madde 11: Bu kanun neşri tarihinden muteberdir. Madde 12: Bu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur”, *TBMM Zabıt Ceridesi*, 11 Haziran 1933, Devre: 4. C. 16, s. 185-186.

11 Erdem Çanak, a.g.m., s. 5.

Bu çalışmada Tokat ilinde 1934-1950 yılları arasındaki Cumhuriyet Bayramı kutlamaları incelenmiştir. Bu yıl aralığının seçilmesinde cumhuriyetin onuncu yılından sonra kutlamalara yurt genelinde daha çok önem verilmesi, millî şuurlaştırma, milli birlik ve beraberliği pekiştirme çabasının daha da artmış olması etkili olmuştur.

Tokat'ta Cumhuriyet'in ilanının 10. yılı kutlamaları

1934-1950 Yılları Arasında Tokat'ta Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları

1934-1950 yılları arasında Tokat'taki Cumhuriyet Bayramı kutlamaları Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda yer alan resmî belgeler ve yerel gazete haberleri dikkate alınarak incelenmiştir. Arşiv belgelerinde bayram kutlamalarının CHP Genel Sekreterliği'nden gelen direktiflere göre planlandığı ve yürütüldüğü görülmekte-

dir. Kutlamalar sonrası ise Tokat CHP İl Yönetim Kurulu'ndan CHP Genel Sekreterliği'ne raporlar gönderilmiştir. Gönderilen bu raporlar doğrultusunda Tokat'taki Cumhuriyet Bayramı kutlamaları incelenmiştir. Tokat, Cumhuriyet Bayramı kutlama törenlerinin canlı bir şekilde yaşandığı şehirlerden biri olmuştur.

Tokat'ta 1935 yılındaki Cumhuriyet Bayramı kutlamaları ile ilgili olarak CHP İl Yönetim Kurulu tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen raporda; Cumhuriyet Bayramı'nın Tokat'ın her tarafında onuncu yıl dönümü kutlamalarında olduğu gibi büyük bir sevinçle karşılandığı ve önemine yakışır bir biçimde gururla kutlandığı belirtilmiştir¹².

Tokat'ta 1937 yılındaki Cumhuriyet Bayramı kutlamaları sonrasında CHP İl Yönetim Kurulu başkanı olan Vali tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen raporda kutlamalar ile ilgili geniş bilgi verilmiştir. Bahse konu olan raporda, Cumhuriyetin 14. Yıl dönümü dolayısıyla bayram kutlamalarının önceki yıllardan daha büyük ilgi ile karşılandığı ve kutlandığı belirtilmiştir. Kutlama talimatlarına göre oluşturulan Kutlama Komisyonu tarafından hazırlanan programın eksiksiz olarak uygulanması için gereken tedbirler zamanında alınmış ve 28 Ekim gününün sabahında şehir baştanbaşa süslenmiştir. Öğleden sonra kaleden top atılır atılmaz Cumhuriyet meydanında yer alan bando çalmaya, halk da meydana toplanmaya başlamıştır. Şehrin çeşitli yerlerinde çalınan davul ve zurna halkın coşku ve heyecanını arttırmıştır. Sergilenen oyun ve eğlenceler gece de devam etmiştir. 29 Ekim günü öğleden önce binlerce kişi Cumhuriyet meydanını doldurmuş olup, sabah saat 9.30'a kadar öğrenciler, askerler, diğer teşekküller ve halk kendileri için belirlenen yerlerini geçmişlerdir. Saat 9.45'e kadar Valilik makamında devam eden kabul töreninin ardından merasim yerine gelen Vali ile Kor komutan Albay Sab-

12 BCA, 490-01-1148-29-3, 31.10.1935, s. 18; Tokat'ta 1934 yılındaki Cumhuriyet bayramı kutlamaları ile ilgili olarak Pazar nahiyesinde CHP genel sekreteri Recep Peker'e 28 Kasım'da gönderilen imzasız bir yazıda oldukça ilginç iddialarda bulunulmuştur. Bahsi geçen bu yazıyı gönderen kişi Pazar'da Cumhuriyet bayramının o zamana kadar en ücra köylerde gördüğünden bile daha sönük bir şekilde kutlandığını, Cumhuriyet meydanında sayılabilecek kadar az kişinin yer aldığını, bu durumun Türk köylülerinin Cumhuriyet bayramından haberdar edilmediğini gösterdiğini ifade etmiştir. Yazıda Cumhuriyet meydanına konan Halk kürsüsünün şeker sandığı olduğu ve Halk kürsüsü yazısının yazıldığı bezin buruşuk olduğu, yazının da okunmadığı ve bayramın önemi hakkında Nahiye müdürünün de konuşma yapmadığı belirtilmiştir. İddiaların sahibi, Pazar'da bulunduğu üç gün içinde bayram kutlamaları ile ilgili hiçbir emare görmediğini, bu durumun nedenini merak ettiğini ve tanıdığı bir belediye üyesinden öğrendiklerinin kendisini hayrete düşürdüğünü belirtmiştir. Bayram hazırlıkları ve bayram konuşmaları yalnızca 28 Ekim günü öğleden sonra bir buçuk saat içinde Müdür Ahmet Bey ve onun davet ettikleri kişiler tarafından görüşülerek belirlenmiştir. Yazıda; Türklük ve Cumhuriyete karşı ilgisizliğin nedeni olarak da Müdür Ahmet Bey'in annesinin Çerkes oluşu iddia edilmiş, Bekir Sami'nin oğlu olup, Türk düşmanı olarak nitelendirildiği Şevket'in de sık sık Müdür Ahmet Bey'i ziyaret etmesinin de çerkeslik ile ilgili iddiasını doğruladığı belirtilmiştir. Ayrıca müdürün çerkes köylere olan ilgisine karşı, Türklüğe karşı vaziyetinin Türk köylüleri ve Türkler arasında memnuniyetsizliğe neden olduğu ifade edilmiştir. Müdürün halkı birbirine düşürdüğü, haklı ile haksızı ayırt etmediği, Cumhuriyet rejimini küçülttüğü ve milli birliğe zarar verdiği iddialar arasında yer almıştır. Cumhuriyetin prensiplerine bağlı olduğunu iddia ettiği karakol komutanının ve çevresindekilerinin Ahmet Bey'in Çerkeslik siyasetine karşı oluşları nedeniyle de iki üç ayda bir değiştirildiği, böylelikle müdürün faaliyetlerine devam edebilme imkânını bulduğu belirtildikten sonra, Cumhuriyet bayramı ve Türk halkına karşı yapılan "menfur siyasetin" tahkikatının yapılmasının gerekli olduğu ifade edilmiştir. Bkz. BCA, 490-01-1148-29-3, 28.11.1934, s. 19-21.

ri, askerlerin, öğrencilerin ve halkın bayramını kutlamışlardır. Daha sonra bando tarafından İstiklal Marşı çalınmıştır. Valinin Cumhuriyet rejiminin başarıları hakkında yaptığı konuşma hoparlörler aracılığıyla meydana bulunan halk tarafından dinlenebilmiştir. Başta CHP olmak üzere diğer bütün örgütler adına Atatürk anıtına çelenkler konmuştur. Ardından başlayan geçit resmi düzenli bir şekilde devam etmiş, esnaf örgütleri de geçit resmine katılmıştır. Öğleden sonra Cumhuriyet meydanında kurulan halk kürsüsünde partililer tarafından konuşmalar yapılmıştır. Saat 15.00'de ise yeni yapılan Halkevi salonunun açılış töreni yapılmıştır. İlçelerden gelen davetlilerle birlikte törene 600'ye yakın kişi katılmıştır. İstiklâl Marşının okunmasının ardından Vali tarafından bir konuşma yapılmıştır. Vali konuşmasında; CHP'nin Halkevlerinin çalışmalarına verdiği önemden, bu konuda Atatürk, Başbakan ve parti genel sekreterinin çeşitli vesilelerle yaptıkları konuşmalarda Halkevlerine verdikleri direktiflerden ve bir halk mektebi olan Halkevinin oluşturulması için nasıl çalışıldığından bahsetmiştir. Halkevi başkanı tarafından da bir konuşma yapılmıştır. Her iki konuşmada da başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere diğer devlet büyükleri de saygı ile anılmıştır. Kutlama töreni Tokat Halkevi'nin Gösteri Kolu tarafından hazırlanan bir temsil ile tamamlanmıştır. 29 Ekim gününün gecesinde ise binlerce kişinin katıldığı fener alayları düzenlenmiştir. Ayrıca parti binasında bir balo verilmiştir. 30 Ekim günü öğleden önce valilik, kolordu, parti, belediye ve iskan mensuplarından oluşan bir heyet Pazar ve Dökmetepe nahiyelerine giderek yeni yapılan göçmen evleri ile yeni Dökmetepe köyünün açılış törenini yapmışlardır. Saat 14.00'de ise Ortaokul binasının açılış töreni yapılmıştır. Saat 15.00'de spor sahasında spor eğlenceleri düzenlenmiş ve sahada kurulan halk kürsüsünde de konferanslar verilmiştir. Gece saat 20.00'de Halkevinin yeni salonunda Gösteri Kolu tarafından halka bir temsil verilmiştir. Tüm halkın bu temsili izleyebilmesi için de ertesi günün akşamında da tekrar edilmiştir. 1937 yılındaki Cumhuriyet bayramı kutlamalarının Tokat'ın ilçe ve köylerinde de büyük bir ilgi ve coşku ile kutlandığı, önceki senelere nazaran kutlamalara katılanlarının sayısının çok fazla olduğu belirtilmiştir¹³. Dikkat edileceği üzere millî bayramların

13 BCA, 490-01-1148-29-3, 01.11.1937, s. 13-15; Tokat İl Yönetim Kurulu başkanı Vali tarafından CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya'ya Tokat Halkevi binası ile ortaokulun açılış töreni ile ilgili gönderilen yazıda; " İnşaları bitirilen yeni Halkevi binası ile orta mektebin 29 İlkteşrin Cumhuriyet bayramında açılma törenleri yapılacağından bu iki kültür ocağının açılışına yüksek ve çok kıymetli huzurları ile şeref vermenizi bu mümkün olmadığı takdirde Genel Yönetim Kurulu üyelerinden tensip buyrulacak zevatın teşriflerine yüksek müsaadelerini ilimiz parti kurulları namına diler ve bu vesile ile dahi en derin saygılarımı sunarım" ifadelerine yer verilmiştir. Bkz. BCA, 490-01-1148-29-3, 23.10.1937, s. 17; Bu yazıya karşılık olarak İçişleri Bakanı ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya tarafından gönderilen yazıda ise "İki Kültür Müessesesine birden kavuşmak suretiyle Büyük Bayramı daha çok içine sindirecek Tokat'ın bu sevincine şahit olamamakla müteessirim. Başarılar diler, tebrikler sunarım." ifadelerine yer verilmiştir. Bkz. BCA, 490-01-1148-29-3, 28.10.1937, s. 16.

Tokat Orta
Mektebi
talebeleri 23
Nisan Çocuk
Bayramı
kutlamaları
töreninde,
1927

kutlanması sırasında Halkevleri birincil derecede rol oynamıştır. Bu doğrultuda millî bayramlarda Halkevleri özelinde köylü geceleri de tertip edilmiştir. Köylüler merkez Halkevlerinin desteği ile müsamereler ve konserler düzenlemiştir. Tokat Halkevi'nin Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına köylüleri de davet etmesi, bu davet üzerine şehre gelen köylülere ziyafet vermesi ve sonrasında demokrasi konulu konferans verilmesi aynı zamanda köylü-şehirli ayrımının giderilmeye çalışıldığı-
nın da göstergesidir.

Tokat'ta 1938 yılındaki Cumhuriyet Bayramı kutlamaları sonrasında CHP Tokat İl Yönetim Kurulu tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen raporda kutlamalar ile ilgili verilen bilgiye göre; Cumhuriyet'in on beşinci yıl dönümü dolayısıyla bayram kutlamaları önceki yıllardan daha büyük bir ilgi ile karşılanarak kutlanmıştır. Şehir 28 Ekim sabahı baştan aşağı süslenmiş, öğleden sonra

da kaleden top atılır atılmaz Cumhuriyet Meydanı'nda hazır bulunan bando çalmaya ve halk da meydana toplanmaya başlamıştır. Bu sırada İçişleri Bakanı ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın bayram dolayısıyla radyoda yaptığı açılış konuşması başlamış ve bu konuşma meydana bulunan binlerce halka hoparlörler aracılığıyla dinletilmiştir. Ayrıca bayram nedeniyle radyodan yayınlanan diğer bütün konuşmaları da Tokat halkı dinleme fırsatı bulmuştur. Meydanda halkın katılımıyla düzenlenen çeşitli oyun ve eğlenceler gece de devam etmiştir. 29 Ekim sabahında Cumhuriyet meydanında kalabalık bir halk topluluğu yer almıştır. Saat 09.30'a doğru öğrenciler, askerler, diğer teşekküller ve halk meydana yerlerini almıştır. Valilik makamında yapılan kabul töreninin ardından saat 10.00'da merasim yerine gelen vali ile komutan, askeri birlikleri, öğrencileri, diğer teşekkülleri ve halkı selamladıktan sonra kutlama alanındaki yerlerine geçmişlerdir. Ardından valinin “*Büyük İnkılap ve Cumhuriyet rejimi*” konulu konuşması hoparlörler aracılığıyla halk tarafından dinlenmiştir. Valinin konuşmasının ardından kutlamadan sorumlu olan komutanın talimatı ile bando İstiklal Marşı'nı çalarken kutlama alanında bulunanlar saygı duruşunda vaziyet almışlardır. Daha sonra anıta çelenk konulmuş, ardından başlayan geçit resmi tam bir düzen içinde yapılmıştır. 29 Ekim gününün gecesinde ise Cumhuriyet meydanında, hükümet binası önünde ve diğer uygun görülen yerlerde çalınan davul zurna ile halk eğlenmiş ve çeşitli oyunlar oynanarak fişekler atılmıştır. 30 Ekim günü öğleden sonra ise spor sahasında başta maç ve güreş olmak üzere çeşitli spor müsabakaları yapılmıştır. Tokat'ın ilçe ve köylerinde de Cumhuriyet Bayramı kutlamaları büyük bir coşku ve ilgi ile kutlanmıştır¹⁴. Tokat CHP İl Yö-

14 BCA, 490-01-1148-29-3, 02.11.1938, s. 7-8; Tokat Valisi Faiz Ergun, Cumhuriyet bayramı dolayısıyla yaptığı konuşmasında; “Bugün burada Cumhuriyet rejimimizin 15. Yıl dönümünü kutlamak için toplanmış bulunuyoruz. Bu en büyük bayramımız hepimize kutlu olsun. Yakın tarihimizin hatırlamakta faydalar ve hepimizin göğsünü ifiharla kabartacak şerefeler vardır. Büyük harbin Türkiye'ye hazırladığı feci akıbet ve Türk milletine layık görülen felaket; mütarekenin kara günleri, hiç birimizin hatırından çıkmayacak derin acılar bırakmıştır. Türkiye diye bir kıt'a, Türk diye bir millet tanınmayacaktı. Türklerin yüzlerce asırdan beri oturdukları, yaşadıkları ve imar ettikleri bu son ülke de parçalanacak, dağıtılacak ve ön tarihten beri hür, müstakil ve medeni olarak yaşamış olan Türk milleti evvela esir ve sonra da imha edilecekti. Türk milleti elbette böyle bir akıbete müstahak değildi. Tarih seyrini değiştirecek, sayfasını kapayacak da olsa elbette Türkler böyle bir kararı ve akıbeti kabul etmeyeceklerdi, edemezlerdi ve etmediler. Cihan tarihinin Atatürk inkılabı diye sayfalarına geçirdiği büyük ihtilal, Türk milletinin bu karara karşı hep birlikte, hep beraber kıyamının destanını nakleder. Atatürk'ün gençliğinden başlayarak 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasından itibaren müstevli orduların memleketten atılmasına kadar süren Milli Mücadele, Türk tarihinin yüksek zafer abideleri arasında destanı bütün asırlar söylenecek büyük ve kurtarıcı bir savaş olmuştur. İçeriden dışarıdan hayale sığmaz düşmanlıklara, hainliklere maruz kalmış milletini en korkunç karanlıklardan, İstiklal güneşinin en bol ışıklarına çıkararak o büyük savaşın yaratıcısı ve başarıcısı Atatürk'ü millet muhabbetle, minnetle anmayı şerefli bir vazife bilmektedir ve daima bilecektir. . . On beşinci yıl dönümü sevinçle kutlamakta olduğumuz Cumhuriyet rejiminin bütün feyizlerini milletimiz görmüş ve rejimi tamamen benimsemiştir. Rejim artık milletin malı olmuştur. Kültür, bayındırlık, sınılaşma zirai kalkınma hülasa bütün sahalarda büyük bir hızla çalışmakta olan Cumhuriyet rejimi yakın bir istikbalde milletimizin hayat seviyesini kat kat yükseltecek, Türk milletine en müteakki milletler safında değerli mevkiini alacaktır. Bize düşen en büyük vazife Atatürk'ün Türk milletine istiklal refah vermek için açtığı bu yolda, onun koyduğu düsturların ışığı altında hiçbir tahrike kapılmadan şaşmayarak dosdoğru yürümektir. Türk milleti için selamet ancak bu yolda yürümektir. Yaşasın Türk milleti, çok yaşasın bize bu rejimi kuran büyük şefimiz Atatürk, Yaşasın Cumhuriyet.” İfadelerine yer vermiştir.” Bkz. *Yeşilirmak Gazetesi*, 1 Teşrin Sani 1938, S. 83, s.1; Cumhuriyet 15. Yıl Kutlama Töreni için ayrıca bkz. *Yeşilirmak Gazetesi*, 1 Teşrin Sani 1938, S. 83, s.3; İl Yönetim Kurulu Başkanı da olan Tokat Valisi tarafından 14 Temmuz 1938'de tarihinde CHP Genel Sekreterliğine gönderilen yazıda Cumhuriyetin 15. Yıl dönümü kutlama programı masrafı olarak İl Genel Meclisi tarafından 2400 lira, Belediye meclisi tarafından 600 lira ödenek kabul edilmiş

netim Kurulu'nun Cumhuriyet Bayramı kutlamaları dolayısıyla böyle bir rapor göndermesi Tokat ilinde, ilçe ve köylerinde bayram kutlamasına verilen önemi göstermesi bakımından önemlidir.

1938 yılındaki Cumhuriyet Bayramı kutlamaları Tokat yerel basınında da yer bulmuş, dönemin önemli gazetelerden olan Yeşilırmak gazetesi 28 Ekim günündeki sayısında ilk sayfada, "Yurtdaşlar, Cumhuriyetin 15. Yılı kutlu olsun. Cumhuriyetimiz bütün dünyayı, Prometeyi de kışkandırıyor" başlıklı manşete yer vermiştir. Gazetenin yazarlarından Fikret Altınal, "Her yıl bir asır mı? Hayır!.." başlıklı yazısında; Cumhuriyetin Türk milletinin yalnız idare sistemi değil, Türk milletini karakterize eden bir sembol olduğunu, saltanat devrinin en ufak bir zorluk karşısında boyun eğmesine karşılık, Cumhuriyet idaresinin her zorluğa göğüs gererek, bu zorlukları yenmesini bildiğini ifade etmiştir¹⁵.

1939 yılındaki Cumhuriyetin 16. yıl dönümü bayram kutlamaları da önceki yıllarda olduğu gibi büyük bir ilgi ile karşılanarak, coşku ile kutlanmıştır. Genel sekreterliğin talimatlarına göre oluşturulmuş olan kurulun düzenlediği program başarı ile uygulanmıştır. 27 Ekim gününün akşamında başlayan tak ve tribünlerin donatılma işleri 28 Ekim gününün sabahında tamamlanmış ve şehir baştan başa süslenmiştir. Aynı gün saat 13.00'de bayramı ilan eden top atılınca, Cumhuriyet meydanında bulunan bando çalmaya başlamıştır. Aynı zamanda meydanın diğer bölümünde çalan davul ve zurnanın başına kalabalık bir halk topluluğu toplanmış ve milli oyunlar oynanmıştır. Halkın katılımının artması ile oyun ve eğlenceler gece de devam etmiştir. Ayrıca Spor Birliği tarafından Halkevinin gösteri salonunda bir de müsamere verilmiştir. 29 Ekim günü saat 9.30'a doğru askerler, öğrenciler ve halk Cumhuriyet meydanında kendileri için ayrılan yerlerde toplanmıştır. Vilayet makamında yapılan kabul töreninin ardından saat 10.00'de kutlama alanına gelen vali ve kolordu kumandanı, askeri birlikleri, öğrencileri,

olduğu, 10. Yıl dönümü için ayrılan ödeneğin ise 1500 liradan ibaret olduğu belirtilmiştir. Bkz. BCA, 490-01-1148-29-3, 14.07.1938, s. 12; Yine İl Kutlama Heyeti Başkanı Tokat Valisi tarafından 26 Ağustos 1938 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine gönderilen yazıda Cumhuriyetin 15. Yıl dönümü dolayısıyla düzenlenen kutlama programının masrafı olarak İl özel idare bütçesinde ancak 2400 lira ödenek ayrılabilirdi ancak bu paradan 1250 liranın kutlama heyeti kararı ile ilçelere dağıtıldığı, bu yüzden İl merkezine 1150 lira gibi az bir miktar kaldığı belirtilmiştir. Bundan dolayı Cumhuriyet bayramının önemine yakışır bir şekilde kutlanması için merkezden yardım mahiyetinde 2000 liranın gönderilmesi istenmiştir. Bkz. BCA, 490-01-1148-29-3, 26.08.1938, s. 11. Bu yazıya karşılık olarak CHP Genel Sekreterliğinden gönderilen yazıda ise Cumhuriyeti 15. Yıl dönümü için merkez bütçesinden yardım etmeye imkân olmadığı, bu yüzden İl bütçesinden aktarma yapılarak ihtiyacın karşılanması ve 20.7.1938 ve 1218 sayılı genelgenin 4. Maddesinde yazılı olduğu üzere 15. Yıl dönümü kutlama işlerine ait yazışmaların parti aracılığı ile olacağından buna göre hareket edilmesi belirtilmiştir. Bkz. Bkz. BCA, 490-01-1148-29-3, 02.09.1938, s. 10.

15 *Yeşilırmak Gazetesi*, 28 Teşrin Evvel 1938, S. 82, s. 1; Gazetenin bu sayısında; C.Ş. Balkanlı tarafından "Köylüye Armağan", H. Yetişkin tarafından "Türk İnkılabı" adlı Cumhuriyetin ve Türk İnkılabının önemini anlatan yazılar da kaleme alınmıştır. Ayrıca gazetede, H. Yetişkin'in "On Beşinci Yılda", İbrahim Aslanoglu'nun " Cumhuriyet Güneşi" adlı şiirleri yer almıştır. *Yeşilırmak Gazetesi*, 28 Teşrin Evvel 1938, Sayı 82, s. 2-3.

diğer teşekkülleri ve halkı selamladıktan sonra tribündeki yerlerini almışlardır. Vali günün anlam ve önemini belirten bir konuşma yapmıştır. Valinin konuşmasının ardından kutlamadan sorumlu olan komutanın talimatı ile bando İstiklâl Marşını çalmıştır. Daha sonra anıta çelenkler konulmuş, bandonun çaldığı onuncu yıl dönümü marşına öğrenciler ve halk da katılmıştır. İzcilerin de kendi marşlarını söylemelerinin ardından geçit resmi başlamıştır. Bir düzen içinde yapılan geçit resminin ardından Tokat ili içme suyunun açılış töreni yapılmış, bu münasebetle belediye başkanı da bir konuşma yapmıştır. Öğleden sonra da Turhal ve Pazar nahiyelerinde inşaatı bitirilen ilkokulların açılış töreni yapılmıştır. Saat 19.00'da başlayan fener alayına yüzlerce kişi katılmış ve alay büyük bir coşkunluk içinde şehrin en üstüne kadar gidip geri dönmüştür. Belediye binası önünde ve Anıt etrafında süren milli oyunlar ve eğlenceler sırasında aydınlatıcı fişekler atılmıştır. Saat 20.00'de Halkevi salonunda halka ücretsiz olarak "Ateş" adlı piyes sergilenmiş ve yine salonda toplanan 500 kişiye konferanslar verilmiştir. Saat 22.00'de parti binasında düzenlenen çaylı dans kutlamaları geç vakte kadar devam etmiştir. 30 Ekim günü öğleden sonra spor sahasında çeşitli spor faaliyetlerinin yapılmasının ardından, sahada kurulan "halk kürsüsü"nde konuşmalar yapılmıştır. Akşam da ortaokulda çocukların velilerine bir müsamere sergilenmiştir. Gerek şehir merkezinde gerekse ilçe ve nahiyelerde Cumhuriyet Bayramı değerine uygun bir şekilde büyük bir coşkunlukla karşılanmış ve kutlanmıştır¹⁶. İl merkezinden CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen rapor kutlamalara verilen önemi açıkça ortaya koymaktadır.

Tokat yerel basınında önemli bir yere sahip olan Yeşilırmak gazetesi sütunlarında Cumhuriyet Bayramı ile ilgili yazılara geniş yer vermiştir. Gazetenin 29 Ekim'de çıkan sayısının ilk sayfasında "Cumhuriyetimizin 16. yıl dönümü kutlu olsun" manşeti yer almıştır. Yine aynı sayfadaki "Cumhuriyetimizi 16. Yıl dönümü" başlıklı yazıda "... 16 yıl evvel cumhuriyet idaresi, yangın yerinden farkı olmayan harap bir yurt parçası ile Atatürk'ün enerji kaynağından kuvvet almış kalkınmaya müheyya, fakat yaralı bir millet bulmuştu. Fertlerin hayatında bile kısa bir devir sayılabilecek kadar dar ve mahdud bir zaman olan bu on altı yılın ebadı içine mesai hülusaları kadar çok ve çeşitlidir ki... Yurdu başa örümcek ağı gibi saran demiryolları binlerce kilometreyi açtı. Göklere kadar uzanan fabrika

16 BCA, 490-01-1148-29-3, 03.11.1939, s. 3-4; Yeşilırmak gazetesinde yer alan ; "Vilayetimizde Cumhuriyet bayramı büyük bir törenle kutlandı" başlıklı yazı ile Cumhuriyet bayramı kutlama töreni hakkında bilgi verilmiştir. Bkz. *Yeşilırmak Gazetesi*, 31 Teşrinievvel 1939, S. 180, s. 1.

bacaları sayılmayacak derecede çoğaldı. Nihayet bilginlerimiz de, görgülerimiz de ve terakkilerimiz de husule gelen değişiklikler o kadar genişledi ki... Hülasa bütün bu günkü siyasi, içtimai, iktisadi, askeri ve medeni inkılabat geçen on altı yıllık Cumhuriyetin feyzi ve eseridir. Geçen yıllar gibi gelecek yılların da yüksek ve programlı çalışmanın başarılarını göreceğimizden eminiz. İstikbale itimadla bakıyoruz. Yaşasın cumhuriyet” ifadeleri ile on altı yıl önce Cumhuriyet idaresinin harap bir yurt ile yaralı bir millet bulduğu ancak bu on altı yıl içinde yurdun hızlı bir şekilde kalkındığı, geçen süre içinde her alanda gerçekleşen inkılapların Cumhuriyetin eseri olduğu ifade edilmiştir¹⁷.

Tokat yerel basınında 1950 yılı sonrasında da Cumhuriyetin önemi ve Cumhuriyet Bayramı kutlamaları ile ilgili yazılara geniş yer verildiğini görmek mümkündür. Tokat Sesi gazetesinin 29 Ekim’de çıkan sayısında “*Cumhuriyetimizin 27. Yılı Kutlarken*” başlıklı bir yazıya yer verilmiştir. Yazıda; “*Bugün Cumhuriyetin 27. Yıl dönümünü kutlayacağız. Bağıracağız, haykıracağız, eğleneceğiz, güleceğiz. Milli Mücadeleyi gerektiren acılıklardan kurtulalı bu kadar yıl oldu, barış içinde ve tek bir komuta altında yaşadık. Epey işler yaptık. Öğünmekle haklı olduğumuz hareketlere atıldık, başardık. Bağırmakta eğlenmekte haklıyız. Fakat aynanın ters tarafına baktığımız zaman, perdeyi kaldırdığımız vakit kazandığımız bu hakkı son yıllarda kaybettiğimiz üzüleneye görüyor ve atanın ruhu şad değildir, çünkü biz onun nasihatlerini dinlemedik diyoruz”* ifadeleri ile bir taraftan Milli Mücadele’yi kazanan Türk halkının büyük işler başardığı ve bununla öğrenmekte haklı olduğu belirtilirken, diğer taraftan da Cumhuriyetle birlikte kazanılanların son yıllarda kaybedildiği dile getirilmiştir. Yazının devamında Atatürk’ün birkaç sözüne yer verilmiş ve “*Türk halkını Atanın istediği gibi fikriyle zihniyetiyle medeni yapabildik mi? Son yıllarda, bizi idare edenler Ata’nın nasihatine uyararak ruh ve vicdanlarımızdaki hakiki temayüle nüfuz etmesini bildiler mi? Gene son yıllarda büyük Atamızın öğütleri dışında kıymetli kendine verip mensup olduğu millet ve memleketi şahsiyeti kaim görenlere şahit olmadık mı?”* ifadelerine yer verilmiş ve “*14 Mayıs inkılabının gerçek Cumhuriyeti müjdelediği”* dile getirilmiştir. Nitekim 1950 yılındaki Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Demokrat Parti’nin iktidara gelişinden sonraki ilk kutlamadır. Yazıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi, Tokat Sesi gazetesi önceki iktidarı eleştiren bir tutum sergilemiştir¹⁸.

17 *Yeşiltırnak Gazetesi*, 29 Teşrinievvel 1939, S. 179, s. 1.

18 *Tokat Sesi*, 29 Ekim 1950, Y. 1, S. 7, s. 1-3; 1950 yılındaki Cumhuriyet Bayramı kutlamaları öncesinde Tokat’ın Erbaa ilçesi İlçe İdare Kurulu Başkanlığı’ndan CHP Genel Sekreterliği’ne bir yazı gönderilmiştir. Bahse konu olan bu yazıda Cumhuriyetin 27. yıl münasebetiyle 28

Tokat'ta
Cumhuriyet'in
ilanının
50. yılı
kutlamaları

Tokat'ta 1951 yılındaki Cumhuriyet Bayramı kutlamaları da önceki yıllarda olduğu gibi coşku içinde kutlanmıştır. Okulların ve diğer teşekküllerin kutlama alanındaki yerlerini almalarının ardından önce vali bir konuşma yapmış, ardından şiirler okunarak çelenkler konmuştur. Boru ve trampet seslerine ayak uyduran öğrencilerin geçit gösterileri herkesin takdirini toplamıştır. Doğan sporun yaya, bisikletli ve motorlu avcı takımlarıyla merasime katılımı ilgiyle karşılanmıştır. Esnaf teşekküllerinin, otobüs ve kamyonlarda yaptıkları ilgi çekici hazırlıkları da bayrama renk katmıştır. Havanın soğuk olmasına rağmen halkın gösterdiği ilgi memnuniyetle karşılanmıştır¹⁹.

Tokat'ın Sesi gazetesi 29 Ekim 1952 tarihindeki sayısının ilk sayfasında “*Bizde Cumhuriyet Ne Zaman Başlar*” başlıklı bir yazıya yer vermiştir. Yazıda hakikatte

Ekim 1950 sabahında CHP binasının şoseye bakan kuzey cephesi ile meydanlığa bakan doğu cephesi duvarlarına daha önceden Kaymakamlıktan tebliğ edilen kutlama programının 7. maddesine uyularak “Egemenlik ulusundur”, “Türk vatani bölünmez bir bütündür”, “Atatürk'ün adı bayrağımızdır.”, “Altı ok andımızdır.”, “En büyük eserimiz Cumhuriyettir.”, “Kemalizm bayrağımızdır.”, “İnönü Türk Birliğinin timsalidir.”, “Milletini sev ve sevdin.”, “Kendini tanı ve tanıt.” ve “Yarım iş bilmeyiz.” gibi bazı vecizelerin asıldığı belirtilmiştir. 28 Ekim 1950 günü öğleden sonra Erbaa Kaymakamlığı'ndan yazılı emir geldiği ve vecizelerin akşam üzeri indirildiği ifade edilmiştir. Bkz. BCA, 490-01-1148-29-3, 29.10.1950; Erbaa Kaymakamı Ruhi Çetiner tarafından 28 Ekim 1950'de CHP Kaymakamlığına gönderilen yazıda “Cumhuriyet Bayramı münasebetiyle vecizelerin asılmaması İl Yüksek Makamının emirleri iktizasındandır. Gereğince işlem yapılmasını rica ederim” ifadeleri yer almıştır. Bkz. BCA, 490-01-1148-29-3, 28.10.1950.

¹⁹ Tokat Sesi, 30 Ekim 1951, Y. 2, S. 110, s. 1-2.

Cumhuriyetin, adı belirtilmeden 23 Nisan 1920’de ilan edilmiş olduğu, bu tarihte millî hâkimiyetin ilan edildiği, millî hâkimiyetin bir tekâmülü sayılan Cumhuriyet tarihini de oradan başlatmak gerektiği ifade edilmiştir. Bu yüzden de 1952 yılında Cumhuriyetin 23. değil, 32. yıl dönümünün kutlandığı belirtilmiştir. Yine aynı sayıda “Atatürk demişti ki” başlığı altında Atatürk’ün “*Türkiye’nin sahibi hakiki ve efendisi, hakiki müstahsil olan köylüdür. O halde herkesten daha refah, sadete ve servete müstahak ve elyak olan köylüdür*” sözüne yer verilerek, bunu en iyi şekilde yerine getirmeye çalışan DP hükümetinin takdir edilmesinin vicdani bir borç olduğu ifade edilmiştir. Yine aynı sayıda “*Atamız Ne Demişti*” ve “*Cumhuriyetin Düşmanları*” başlıklı yazılara de yer verildiğini görmek mümkündür²⁰.

Sonuç

Millî birlik ve beraberlik ruhunun diri tutulmasını, millî kültürün nesiller arasında aktarılmasını ve devlet ile halkın bütünleşmesini sağlayan Cumhuriyet Bayramları tüm yurttaki olduğu gibi Tokat’ta da heyecan ve coşku içinde kutlanmıştır. 1934-1950 yılları arasında Tokat’ta düzenlenen Cumhuriyet Bayramı kutlamaları CHP Genel Sekreterliği tarafından planlanmıştır. Kutlama talimatlarına göre oluşturulan Kutlama Komisyonu tarafından hazırlanan programın eksiksiz olarak uygulanması için gereken tedbirler alınmıştır. CHP Tokat İl Yönetim Kurulu tarafından CHP Genel Sekreterliği’ne kutlama programlarına dair raporların gönderilmesi kutlamaların büyük bir titizlikle yürütüldüğünü göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının düzenlenmesinde başta Valilik olmak üzere Cumhuriyet Halk Partisi, Halkevi ve okulların aktif olarak görev aldıkları görülmektedir. Kutlamalarda merkezde halkın katılımının oldukça yüksek olmasının yanı sıra, Tokat’ın ilçe ve köylerinde de bayramın büyük bir ilgi ve coşku ile kutlandığı görülmektedir. Kutlama programlarında bir taraftan Cumhuriyetin önemi ve kazanımları halka anlatılmış, diğer taraftan da Atatürk’ün inkılaplarının halka benimsetilmesi amaçlanmıştır. Genel itibarıyla, 28 Ekim öğleden sonra başlayan ve 30 Ekim akşamına kadar süren bayram kutlamalarında halkın resmi törenlere, şenliklere, halk kürsülerinden verilen konferanslara, yoğun bir katılım sağladığı görülmektedir. Bayramda yapılan konuşmalarda Cumhuriyet rejimi, Cumhuriyetin kazanımları ve Atatürk inkılâpları özellikle

²⁰ Tokat Sesi, 29 Ekim 1952, Y. 3, S. 219, s.1-3.

bahsedilen konular olmuştur. Şehir merkezinde çeşitli yerlere kurulan hoparlörler aracılığıyla da konuşmalar geniş bir halk kitlesi tarafından dinlenebilmiştir. Cumhuriyet bayramlarının önemli etkinlikleri arasında; resmî kabul, geçit resmi, Atatürk Anıtı'nın ziyaret edilmesi ve çelenk konması, devlet adamlarının konuşmaları, bando gösterileri, fener alayları, balolar ve spor müsabakaları yer almıştır. Ayrıca Halkevi tarafından, halka tiyatro oyunları sergilenmiş ve sinemalarda filmler izlettirilmiştir. Tokat'taki açılış törenlerinin de özellikle bayram kutlamalarının olduğu günlerde yapıldığı görülmektedir. Tokat yerel basını da bayram kutlamalarına geniş yer vermiştir. Dönemin yerel gazetelerinden Tokat Sesi ve Yeşilirmak gazetelerin ilk sayfalarında Atatürk, İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak gibi devlet adamlarının resimlerine yer verilmiştir. Ayrıca başta Valinin bayram münasebetiyle yaptığı konuşmalar olmak üzere, Cumhuriyet ve İnkılaplar temalı yazılar ve şiirler de gazete sayfalarında yerini almıştır.

Demokrat Parti Tokat İl Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Örgütlenmesi

ÖĞR. GÖR. MUHSİN ERTÜRK BUDAK
Kafkas Üniversitesi

Giriş

Türkiye'yi Çok Partili Hayata Götüren Süreç

Cumhuriyet'in ilanı ile beraber kalkınmak isteyen Türkiye'de siyasi hayat uzun yıllar boyunca Mustafa Kemal Atatürk'ün devrim ve fikirlerine göre şekillenmişti. Bu süreç içerisinde de iki defa çok partili hayata geçiş denemesi yapıldı ise de başarılı sonuçlar alınamamıştır.¹ Bu girişimlerden Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası başarısızlık ile son buldu.²

II. Dünya Savaşı'nın ağır şartlarından dolayı zor zamanlar yaşayan halkın bu dönemde iktidarda bulunan CHP'ye karşı memnuniyetsizliğini artırmıştı. Bu ortamda CHP'nin yanı sıra seçimlerde halkın tercihine sunulacak başka partilerin kurulması ve halkın yararına bir siyasi rekabet yolunun açılması bir zorunluluk hâline geldi. II. Dünya Savaşı yıllarında CHP hükümetlerinin uygulamaya koyduğu ekonomik tedbirler ve sonuçları, Türk halkı için olduğu kadar CHP ve hükümetleri için de zorlu bir sınav oldu. Zaman içerisinde hükümetlerin halktan kopuk olması ve halkında sesini duyuramaması olayın vahametini zaman geçtikçe daha da artırmıştı.³

1 Filiz Eşli, *Türk Demokrasinin Gelişim Sürecinde 1954 Genel Seçimleri*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2010, s. 11.

2 Sabit Dokuyan, "Çok Partili Hayat Geçişte Önemli Bir Adım: Demokrat Parti'nin Kuruluşu", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2-1 (İstanbul 2014), s. 152.

3 Tesfire Güneş, *Demokrat Parti Dönemi Atatürk İmajı*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstan-

II. Dünya Savaşı'nın bitimi ile demokrasi dalgası dünyayı sarsarken, yaklaşık 36 ülkede demokrasiye geçme girişimleri oldu. İtalya, Almanya, Japonya, Avusturya ve Kore'de demokratik kurumlar ve kuruluşlar teşvik edilirken, Güney Amerika ülkelerinde seçimlere dayalı sistemler oluştu. Türkiye ve Yunanistan'da ise otoriter yönetim anlayışları göze batmaya başladı.⁴

Türkiye'de çok partili hayata geçişin ayak seslerinde II. Dünya Savaşı'nın bitişi önemli bir kırılma noktası oldu. Bu savaşı demokrasi cephesinin kazanması ve otoriter tek parti yönetimine dayalı ülkelerin kaybetmesi olayların seyrini değiştirdi. Bu yüzden tek partili, diktatörlük sistemine dayanan siyasi rejimler tamamen gözden düşerken çağdaş ve liberal siyasi sistemler öne çıktı. Bu durumun bir sonucu olarak, batılı müttefiklerin yanında yer almak isteyen ülkeler, kendi sistemlerini yeniden gözden geçirmek zorunda kaldılar. Türkiye de bu durumda batıya yönelik olarak demokratik hayata geçişi gözden geçirmek zorunda kalan ülkelerin başında geliyordu.

Böyle bir gözden geçirme isteği aslında çok partili yaşama geçiş aşamasında dış faktörlerin etkisini belli etmektedir. Dış faktörler, devletin diğer devletlerle olan ilişkileri Türk siyasi hayatını yakından etkiledi.⁵ Demokratik bir ülke olup olmamak arasında bir tercih yapmak zorunda kalan Türkiye'nin, demokratik ülkelerin yanında yer alabilmesi ancak tek parti yönetiminin son bulup çok partili hayata geçmesi ile mümkün olabilecekti.⁶ Dışarıdan böyle bir baskı gelirken iç dinamikler açısından da ülkedeki siyasi rejime muhalefet olmadan devam edilemeyeceğinden bahsetmek artık mümkün değildi.⁷ Değişiklik yönünde ilk önemli işaret, dönemin Milli Şef'i Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'den geldi. Bu durum karşısın İnönü, II. Dünya Savaşı bittiğine göre artık demokrasi yolunda yeni adımlar atılabileceğini bildirmişti.

İkinci önemli adım, 17 Haziran 1945'te altı milletvekilliği için yapılan ara seçimlerde iktidardaki tek parti olan CHP'nin aday göstermemesi olmuştu. Resmi aday yokluğu, ara seçimlerin demokratik çekişme içinde geçmesine yol açtı ve bundan sonra liberalleşme adımları büyük bir hızla birbirini izlemeye başladı.

bul, 2012, 11. Hakki Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul 2012, s. 23-51.

4 Abdul Vahap Akıncı, Sefa Usta, "Türkiye'de Çok partili Hayata Geçişte Etkili Olan Dış Faktörlerin Değerlendirilmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXI/1 (Isparta 2016), s. 277.

5 Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul 2011, s. 42.

6 Turgay Uzun, "Türkiye'de Demokrasiye Geçişin İç ve Dış Etkenleri", *Demokrasi Platformu*, C. I, V, XVII, Ankara 2009, s. 33.

7 İdris Tetik, *Demokrat Parti'nin 1950-1960 Yılları Arasında Uyguladığı Siyasi Politikaların Türk Demokrasisine Yansımaları*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2015, s. 22.

1945 Temmuz başlarında Nuri Demirağ tarafından Milli Kalkınma Partisi'nin kurulması için başvuru yapıldı. 5 Eylül'de Başbakan Şükrü Saracoğlu⁸ da partiye izin verdiklerini açıklayarak çok partili siyasi hayatın da böylece resmen başlamış olduğunu onaylamış oluyordu⁹Bu durum karşısında İnönü, 1 Kasım 1945'te yaptığı meclis konuşmasında ciddi bir muhalefet partisine gereksinim duyulduğunu bir kez daha belirtmişti.¹⁰ İnönü her ne kadar çok partili yaşama sıcak bakacağını ima etmiş olsa da muhalefetin dışarıdan gelmesini isteyerek aslında CHP içinden çıkmasına sıcak bakmamıştı.

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanından başlayarak kesintisiz olarak 22 yıl süren, üstelik de zaman içinde giderek de benimsenmiş olan "*Tek Parti*" yönetiminden ayrılma kararı, hem bu partinin değişmez başkanı hem de devletin muhalefetsiz lideri olan kişiden gelmişti.

1. Cumhuriyet Halk Partisi'nde İç Muhalefet

İnönü'nün bu girişimleri sonrası ilk ciddi muhalefet hareketinin önderliğini Celal Bayar yapmış ve TBMM'de 1944 yılı "*Muvazene-i Umumiye Kanunu*"¹¹ görüşülürken hükümete sert eleştirilerde bulunmuştu. Bayar, konuşma sırasında hayat pahalılığından, yoksulluktan ve üreticilerin devletten paralarını alamamalarından dolayı zarara uğradığı gibi konular üzerinde durarak yasa tasarısına ret oyu vermişti.¹²

İkinci muhalefet hareketi ise Ocak 1945'de Şirket-i Hayriye'nin devlet tarafından satın alınmasına ilişkin yasa tasarısının görüşülmesi sırasında Recep Peker'den¹³ gelmiş, oylamada altı milletvekili daha ret oyu kullanmış olsa da bu durum da parti içinde ve basında fazla yankı uyandırmamıştı.¹⁴

8 Gürbüz Arslan, *Şükrü Saracoğlu'nun Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri: 1886-1953*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2014.

9 Bu parti simgesel olarak kalmış ve herhangi bir etki gösterememiştir. Fatma Kılınçoğlu, *Milli Kalkınma Partisi ve Nuri Demirağ*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2003; Ziya Şakir, *Nuri Demirağ Kimdir?*, İstanbul 2011; Abdullah Aydoğan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Müteşebbis Örneği: Nuri Demirağ*, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir 2021.

10 Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971", *Geçiş Sürecince Türkiye*, der: İrvin Cemil Schick-Ertuğrul Ahmet Tonak, İstanbul 1998, s. 113.

11 Bütçe Tasarısı.

12 Emel Aslan, *Türkiye'nin İç Siyasetinde Demokrat Parti*, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir 2014, s. 6.

13 Nilgün Nurhan Kara Peköz, *Türk Siyasi Hayatında Recep Peker*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 1999.

14 Tesfire Güneş, *Demokrat Parti Dönemi Atatürk İmajı*, s. 11.

Üçüncü muhalefet hareketi ise, 14 Mayıs 1945'te "Çiftçiyi Topraklandırma Yasası" görüşülürken gerçekleşti¹⁵ Sert tartışmalara sahne olan bu yasa tasarısının görüşmeleri sırasında Şükrü Saraçoğlu ve Adnan Menderes tartışmışlar, Emin Sazak ve Refik Koraltan¹⁶ ise yasayı şiddetle eleştirdiler. Meclis'te yaşanan bu tartışmalar, hükümetin ilk kez açıktan açığa eleştirilmesine sahne oldu. Yasaya muhalefette bulunanların, kendileri ya da yakınları toprak sahibi olan milletvekilleri olmaları olayın tartışma dozunu fazlaca arttırdı. Bu yüzden kendisi zengin bir toprak sahibi olan grubun sözcüsü Menderes, Aydın ve büyük bir toprak sahibi olan milletvekillerinden birisiydi. Menderes, 17 ve 21 Mayıs 1945'te bütçeyle ilgili yaptığı konuşmalarda sert eleştiriler yaparak dikkatleri üzerine çekmeyi başardı. 29 Mayıs'ta bütçeye olumsuz oy veren yedi kişi daha sonra yasa oylamasına katılmadıkları¹⁷ gibi parti grubuna da "Dörtlü Takrir" adıyla bilinen belgeyi vererek muhalif tutumlarının sadece bütçeye ve "Toprak Yasasına" olmadığını göstermek istediler. CHP içinde başlangıçta bireysel olarak ortaya çıkan muhalefet hareketi, çok geçmeden yeni bir siyasi yapılanmanın da ilk işareti olmuştur.¹⁸ Yasa tüm eleştirilere rağmen kabul edilmişse de CHP asla böyle bir duruma alışkın değildi ve parti içi muhalefet anlamında ilk defa bu kadar sert tartışmaların içerisine sürüklenmiş oluyordu.¹⁹

2. Dörtlü Takrir

"Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" nun TBMM'den çıkmasından sonra dört milletvekili parti grubuna bir önerge verdiler.²⁰ "Dörtlü Takrir"²¹ olarak bilinen bu önerge, 7 Haziran 1945'te CHP grup başkanlığına sunuldu. Fuat Köprülü'nün²²e-

15 Murat Elen, *Laiklik Açısından Demokrat Parti Dönemi Milli Eğitim Politikaları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 39

16 Gürhan Kınalı, *Türk Siyasi Hayatında Refik Koraltan'ın Yeri*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2017.

17 Yasaya ret oyu kullanan CHP milletvekillerinden dördü sonradan Demokrat Parti'nin kurucusu olan Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'dür. Geri kalan üç oyu kullananlar ise, Hikmet Bayur, Recep Peker ve Emin Sazak'tır; Serhan Yücel, *Demokrat Parti*, İstanbul 2001, s. 46.

18 Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti*, İstanbul 2004, s. 43; M. Çağatay Okutan, Demokrat Parti'nin Doğuşunda Etkili Olan Sosyo-Politik Dinamikler, *Demokrasi Platformu*, I, V, XVII, Ankara 2009, s. 5.

19 I. Dünya Savaşı'nın çıkmasında Avusturya Veliahdı Arşidük François Ferdinand'ın Bosnalı bir öğrenci tarafından öldürülmesi ne kadar etkili olmuşsa, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu da, DP'nin kuruluşuna o kadar etki ettiği bir gerçektir. Menderes'in toprak ağası olduğu ve bundan dolayı kanundan menfaatlerinin zedeleneceği düşüncesiyle hareket ettiği ve DP'nin bu sebeple kurulduğu algısı gerçeği yansıtmamaktadır. Menderes'in gerek Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, gerekse de Bütçe Kanunu için yapmış olduğu konuşmaların içeriğine bakılacak olursa hiç de onun toprak ağası mantığında konuşmadığı görülmektedir (Yücel, *Demokrat Parti*, s. 46).

20 Muhsin Ertürk Budak, *Demokrat Parti Dönemi Türk-Balkan İlişkileri*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2017, s. 4-5.

21 Kelime anlamı "önerge". <https://sozluk.gov.tr/>

22 Abdülkerim Aslısoy, *Türk Modernleşmesi Öncülerinden Fuat Köprülü: Hayatı, Eserleri ve Fikirleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat

vinde hazırlanan bu önergeyi imzalayanlar şu kişilerden oluşuyordu; İzmir Milletvekili Celal Bayar, Aydın Milletvekili Adnan Menderes, İçel Milletvekili Refik Koraltan, Kars Milletvekili Fuat Köprülü.²³ Takrيره göre;

“*Milli Hâkimiyetin tecelli yeri olan TBMM’de hakiki bir murakabenin sağlanması, demokratik müesseselerin serbestçe doğup yaşamasına engel olan ve anlayışının halkçı ruhunu tekit eden bazı kanunlardan değişiklik yapılmasını ve parti tüzüğünde yine bu maksatların icap ettirdiği tadillerin hemen icrasını*” istiyorlardı.²⁴ Takrircilerin isteklerini ise üç başlık altında toplamak da mümkündür;

- 1- Kanunlardaki ve parti tüzüğünde ki anti-demokratik hükümlerin tasfiye edilmesi.
- 2- Meclisin hükümeti gerçekten denetlemesi.
- 3- Seçimlerin serbest bir şekilde yapılması.²⁵

Dörtlü Takrir 12 Haziran 1945’de CHP Meclis Grubunda görüşüldü ve sözü alan Menderes ilk defa meclis kürsüsünde hitap etme fırsatı buldu. Ancak bu konuşmalar ve görüşmeler sonuç vermedi.²⁶ Saraçoğlu da bu sert tartışmaların kapatılmasını istemişse de görüşmeler uzamıştı. Sonuç olarak önerge sahibi dört kişi dışında tüm CHP grubu takrيره ret oyu verdi.²⁷ Meclis tartışmalarında bardağı taşıran son damla ise Bayar’ın “*Basın Kanunu*” hakkında değişiklik yapılması ile ilgili hazırlamış olduğu yasa tasarısının meclise taşınmasıyla oldu. Bu olay aynı zamanda takrirciler ile CHP’lilerin ayrılmasını hızlandırmış ve parti içindeki tüm okları takrircilere doğru yöneltmiştir.

3. Demokrat Parti’nin Kuruluşuna Giden Süreç Ve Çok Partili Hayatın Başlaması

Takrir olayı henüz gündemdeyken dört vekilin muhalefet yapma arzularını sezen İnönü şunları söylemiştir; “*Bunu parti içinde yapmasınlar. Çıksınlar karşımıza*”

Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2008.

23 Yücel, *Demokrat Parti*, 47; Cem Eroğlu, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara 2003, s. 27; Eroğlu, *Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971*, s. 115; İdris Tetik, *Demokrat Parti’nin 1950-1960 Yılları Arasında Uyguladığı Siyasi Politikaların Türk Demokrasisine Yansımaları*, s. 30. Takrيره öncülük edenler: Celal Bayar; İktisatçı ve bankacı ayrıca başbakanlık yapmış, Adnan Menderes; çiftçi ve hukukçu, Ferik Koraltan; hukukçu, Fuat Köprülü ise akademisyendir.

24 Cem Eroğlu, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 15, Emel Aslan, *Türkiye’nin İç Siyasetinde Demokrat Parti*, s. 7-8.

25 Cem Eroğlu, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 29.

26 Bu konu hakkında iki tez ileri sürülebilir. İsmet İnönü liberalleşme adına verdiği beyanlara rağmen Halk Partisi vekillerine taviz vermek istemedi. İkincisi ise parti kendi bünyesinden sadık bir muhalefet partisi çıkarabilmek için bilerek ve isteyerek takrir sahiplerine sert davranış sergilediler. Ancak unutulmaması gereken bir nokta vardır. Takrir sahipleri de gayet iyi biliyordu ki bu önerge reddedilecek ve büyük tartışmalar çıkacaktı.

27 Sabit Dokuyan, *Çok Partili Hayat Geçişte Önemli Bir Adım Demokrat Parti’nin Kuruluşu*, s. 153.

geçsinler, teşkilatlarını kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girişsinler."²⁸ İnönü cephesinden net olarak belli olmuştu ki tahrircilerin partide kalmaları çok zordu. İnönü âdeta açık bir mektup vermiş ve parti içi muhalefete rest çekmişti.

Takririn reddedilmesiyle Menderes ve Köprülü bir süre Vatan Gazetesinde açık bir şekilde muhalif yazılar yazmaya başladılar. Genel anlamda ele aldıkları konular; insan hakları, liberal düşünce, anti demokratik olan uygulamaların son bulması gibi fikirlerdi.²⁹ CHP içinde devam eden bu mücadele önerge sahibi dört vekilin en azından bir süre yeni bir parti kurmak gibi bir düşüncelerinin olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Bu durum karşısında uzun süre sessiz kalamayan CHP Grubu, Vatan gazetesinde yazılarına devam eden iki vekilin partiden ihracını gündeme aldı. Yaşanan bu olaylara partinin tahammülü sadece iki ay sürdü.³⁰ 21 Eylül 1945 tarihinde toplanan parti, Menderes ve Köprülünün partiden ihracına karar verdi.³¹ Bu ihraç karşısında tepki gösteren Bayar, 26 Eylül 1945 tarihinde ihraç edilen vekillerle beraber hareket edeceklerini ifade ederek milletvekilliğinden istifa etti.³²

Menderes ve Köprülünün ihracına karşı çıkan Koraltan da aynı akibete uğradı. 27 Kasım 1945 tarihinde toplanan CHP Meclis Grubu'nda yapılan görüşmeler sonrası Koraltan'ın savunması değerlendirmiş ve sonra partiden ihraç edilmiştir. Yapılan bu itiraz ve ihraçlar aslında yeni partiye giden yolu açmış oluyordu.

4. Demokrat Parti'nin Kuruluşu

Demokrat Parti'nin öncesinde kurulan Milli Kalkınma Partisi ve sonrasında kurulan Millet Partisi pek ciddiye alınmayarak rağbet görmemişti. "*Dörtlü Takrir*" ve sonrasında yaşanan ihraç olayları aslında yeni bir siyasi hareketin habercisi niteliğinde idi. CHP'den ihraç edilmiş olan dört vekil bir araya gelmiş ve beraber çalışacaklarının işaretlerini zaten vermişlerdi. Gittikleri her yerde büyük ilgi görmeleri bu vekillerin yeni bir parti kurmaları halinde büyük destek alacaklarının da işaretleriydi. 1 Aralık 1945'te Bayar, vermiş olduğu demeçlerde yeni bir parti

28 Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, İstanbul 1970, s. 91.

29 Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarih ve İdeoloji*, s. 29; Yücel, *Demokrat Parti*, s. 49.

30 Serhan Yücel, *Demokrat Parti*, s. 49.

31 Emel Aslan, *Türkiye'nin İç Siyasetinde Demokrat Parti*, s. 9.

32 Bayar, milletvekilliğinden istifa etmesine rağmen halen daha parti üyesidir. Parti grubu Bayar için herhangi bir ihraç talebinde bulunmadı. Ancak 1945 Aralık ayında kendi deyimiyle sevimsiz ve zor gelen bu işi tamamlayacak partisinden de istifa edecektir. Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, der. İsmet Bozdağ, İstanbul 2010, s. 47.

kuracaklarını açıkladı.³³ Parti kurulması resmi ağızlardan açıklanınca en önemli soru işaretlerinden biriyse partinin ismi konusunda oldu. İlk önce Kemalist Parti, Demokrat Çiftçi Partisi gibi isimler önce çıkmış olsa da bunlar çok fazla ilgi görmedi.³⁴ Daha sonra “Demokrat Halk Partisi” ismi gündeme gelse de CHP ile bir bağ kalmadığını partililerin gösterme arzusundan dolayı “Halk” kelimesi parti isminden çıkararak, “*Demokrat Parti*” isminde karar kıldılar.³⁵ Partinin isim tartışması hakkında Cemil Koçak şunları belirtiyor;

“İkinci Parti'nin Demokrat Parti adını alması ilginçtir. Çünkü ilk olarak “demokrat” parti kelimesi Türkçe değildi ve telaffuz edilmesi güç olduğu kadar, anlamı da yeterince bilinmiyordu. Türkiye’de demokrat olmanın ne anlama geldiği ya da gelebileceği konusunda gerek siyasi elit, gerekse geniş yığınlar açık bir fikre sahip değildi. Bu bakımdan yeni partinin daha anlaşılır ve anlamlı/sembolik bir isim alması beklenirdi. Dolayısıyla “demokrat” kelimesi, hayli riskli ve beklenmeyen bir isimdi. DP, Cumhuriyet Tarihinde kurulan siyasi partiler gözden geçirilecek olursa, ilk kez adında cumhuriyet sözcüğü bulunmayan muhalefet partisi olma özelliği taşıyordu.”³⁶

Yeni kurulacak muhalefet partisine dönemin basınında ise çok fazla demokrat kelimesi geçen isim yakıştırılması, o an ki koşullarda ülkede demokrasiye duyulan özlemde bir yansıtması olarak görülmüştü. Parti ise bu isteği ve arzuyu görmezden gelmek istemedi.³⁷ Ancak halk ise zaten bu ismi benimseyemeyerek partiyi yıllarca “*Demirkırat*” diye anmıştır.

Bayar'ın parti kurma isteği ciddiyete binince yakınları onu bu konu hakkında uyarılmışlar ve vazgeçmesi yönünde ikna etmeye çalışmışlardı. Bayar bu ikna süreci hakkında şunları belirtiyor;

“Birçok eski dostlarımdan, bu konuda ikazlar alıyordum. Bu dostlar parti kurmaktan kaçınmamı tavsiye ediyordu. Bunlardan biri, İttihat ve Terakki Fırkası günlerinden beri yakından tanıdığım yazar Hüseyin Cahit Yalçın'dı... Hüseyin Cahit Yalçın, bana gönderdiği bir mektubunda, bir parti kurmak üzere olduğunu gazetelerden öğrendiğini yazıyor ve günün şartları üzerinde durup, derin düşüncelerini

33 Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarih ve İdeoloji*, s. 29.

34 Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1945-1971*, IV, İstanbul 1970, s. 47.

35 Samet Ağaoglu, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, İstanbul 1972, s. 87.

36 Cemil Koçak, *İktidar ve Demokratlar Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, II, İstanbul 2012, s. 23.

37 Tetik, *Demokrat Parti'nin 1950-1960 Yılları Arasında Uyguladığı Siyasi Politikaların Türk Demokrasisine Yansımaları*, s. 33.

sayıp döktükten sonra, “Daha barış gelmemiştir, memleket, ateş ve kan içine düşebilir. Bu takdirde partinizin durumu ne olacaktır? Bence parti kurmak için zaman erkendir ve bundan vazgeçin...” diyerek bana parti kurmaktan kaçınmamı, eski bir İttihatçı olarak tavsiye ediyordu. Ben Hüseyin Cahit’e bir cevap yazdım... Bu mektubunda memleketin ve dünyanın şartlarını kendi açımdan yorumladıktan sonra Türkiye’de sağlam bir ikinci parti kurulmasının zaruretlerini anlattım ve dedim ki: “ Biz partiyi kuracağız. Kendimize güveniyoruz. Millete sonsuz bir itimadımız var. Memleketin başına bir savaş afeti gelecekte o zaman kendimizi ilk ateşe atacak olanlar da biz olacağız. Bundan emin olunuz.”³⁸

Yeni partinin kurulması netleştikten sonra Bayar, parti hakkında bilgi vermek üzere İnönü ile görüşmek istedi. Metin Toker’in³⁹ anlatımına göre bir jest olarak görülen görüşmenin aynı zamanda İnönü’nün onayını alma amacını da taşıdığını göstermektedir. Toker, ikili arasında ki konuşmayı şöyle anlatmaktadır;

“-İnönü: Terakkiperver ’de olduğu gibi “itikadat-ı diniyeye biz riayetkârız” diye madde var mı?

-Bayar: Hayır paşam! Laikliğin dinsizlik olmadığı var.

-İnönü: Ziyanı yok. Köy Enstitüleriyle, ilkokul seferberliğiyle uğraşacak mısınız?

-Bayar: Hayır.

-İnönü: Dış politikada ayrılık var mı?

-Bayar: Yok.

-İnönü: O halde tamam.”⁴⁰

Bu görüşme sonrasında Koraltan, parti programı ile tüzüğünü 7 Ocak 1946’da İçişleri Bakanı Hilmi Uran⁴¹’a verdi. Böylece aynı gün Demokrat Parti resmen kurulmuş oldu.⁴² Basın partinin kuruluş gününe çağırılarak iki ana bölüm ve 85 maddelik parti programı detaylı şekilde tanıtıldı.⁴³ Basın toplantısı CHP’den ayrılarak DP’ye geçecek olan Antalya Milletvekili Dr. Cemal Tunca’nın evinde olmuş ve bu

38 Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 37-38.

39 Onur Çelebi, *Gazeteciliğe Adanmış Bir Ömür: Metin Toker*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2015.

40 Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 112-113.

41 Yücel Çıkrıkçı, *Hilmi Uran’ın Hayatı, Görevleri ve Eserleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002.

42 Cemil Koçak, *İktidar ve Demokratlar Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları*, II, s. 15-25; Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 113.

43 Sabit Dokuyan, *Çok Partli Hayat Geçişte Önemli Bir Adım: Demokrat Parti’nin Kuruluşu*, s. 161; Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 48.

ev daha sonra parti merkezi olarak kullanımına devam etmiştir.⁴⁴ Kısa süre içerisinde yaşanan bu gelişmeler Türkiye’de, tek partili dönemi resmen sona erdirerek yeni bir siyasi oluşumun başlamasına zemin hazırladı. Bu şekilde güçlü bir muhalefetin ortaya çıkışında adları geçen kanun tartışmaları ile birlikte II. Dünya Savaşı’nın ülke üzerindeki olumsuz ekonomik ve sosyal etkileri, izah edildiği üzere komünist blok ile demokratik blok arasında ortaya çıkan gerginliğin sonucudur.

5. Demokrat Parti’nin Ülke Genelinde Örgütlenmesi ve Tokat’ta DP İl Teşkilatının Kurulması

7 Ocak 1945 tarihi itibarıyla DP resmen kurularak kendini ülke çapında tanıtmak için çalışmalarına başladı. Parti kuruluşundan bir buçuk ay sonra o yıllarda sayısı 63 olan ilden, 16 il, 36 ilçede ve sayısı belirsiz köyde şubeler açtı. Üç ay sonra ise 26 il ve 75 ilçede teşkilatlanmasını tamamladı.⁴⁵ Kısa süre içerisinde ülkenin her yanında ocak, bucak, ilçe ve il teşkilatlarının organize olunması, dönemin şartları dikkate alındığı zaman zor bir durumdu. Parti sadece şubeler açmıyor hızlı bir şekilde üye kaydı da yaparak yaklaşık bir yıl içerisinde bir milyon üye sayısı üzerine çıkıyordu.⁴⁶ DP’nin kısa süre içerisinde büyük destek görmesinden ki en büyük etken mevcut durumdan rahatsız olan geniş bir halk kitlesinin de olmasıdır. CHP’nin tavanı yerinde sabit dururken tabanı ise kısa bir sürede DP’ye kaymaya başladı.

Parti ülke genelinde il bazında hızlı bir örgütlenme içerisinde girince Tokat’ta da varlığını gösterdi. Ülke genelindeki CHP İl Başkanlıkları DP’nin illerde örgütlenme aşamalarını genel merkeze bildirmeyi adeta bir görev edindi.⁴⁷ Tokat CHP İl İdare Kurulu Başkanı Mustafa Latifoğlu tarafından 8 Nisan 1946 tarihinde CHP Genel Merkezine bir telgraf gönderildi. Bu telgrafta DP’nin il ve ilçe idare kuruluşlarının 8 Nisan itibarıyla kurulduğunu İdare Kurul Başkanlığı’na Malul Subay Trabzonlu Fevzi Çubukçu, partinin İlçe Kurul Başkanlığına ise Tokat eski milletvekili Selanikli Sıtkı Atınç’ın getirildiği bildirdi.⁴⁸

44 Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 49.

45 Serhan Yücel, *Demokrat Parti*, s. 52.

46 Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul 2010, s. 485-507.

47 Betül Karıcı, *Demokrat Parti Döneminde Tokat (1950-1960)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Tokat 2019, s. 23.

48 BCA, nr. 490.01.00.00-438.1817.2.23.

Tokat İl merkezinde resmi anlamda teşkilatlanma aşamasını tamamlayan DP, ilçe bazında ilk olarak Zile’de 8 Nisan 1946 tarihinde Dava Vekili Ziya Sadi başkanlığında kuruldu⁴⁹ Latifoğlu, tarafından 26 Nisan 1946 tarihinde çekilen yeni bir telgrafta ise 8 Nisandan bugüne kadar DP’nin diğer ilçe ve bucaklarda teşkilat kuramadığını, partinin yeni üye kaydı yapamadığını mevcut durumda bir değişim olursa genel merkeze derhal haber verileceğini bildirdi.⁵⁰Latifoğlu, tarafından genel merkeze gönderilen 8 Mayıs 1946 tarihli rapor CHP’nin Tokat il ve ilçelerindeki DP’ye bakış açısını net olarak ortaya koymaktadır. Raporunda Latifoğlu, DP’nin ilçelerde sadece Zile’de teşkilat kurduğunu diğer ilçelerde teşkilat kurmak üzere gidenlerin bir sonuç alamadığını ve DP’nin teşkilatlanma konusuna gereğinden fazla önem verilerek abartıldığını belirtti. Latifoğluna göre; DP Tokat’ta teşkilatlanma ve örgütlenme konusunda sabırsız davranarak acele etmiş sonuçlarını hesaba katmadan bazı kişilerin etkisinde kalarak harekete geçmişti. Ayrıca raporunda durumun tamamen CHP lehine olduğunu bugün ve yarın parti aleyhinde hiçbir hareketin olamayacağını da eklemiştir.⁵¹

İktidar cephesinde durumun kontrolde olduğu raporları merkeze gönderilse de DP’nin ülke genelinde hızlı bir şekilde örgütlendiği gibi Tokat merkezde ve ilçelerde başarılı bir şekilde çalışarak teşkilatlarını kurduğu görülmektedir. Ancak CHP İl Genel Kurulu Başkanı Mustafa Latifoğlu bu durumu görmezden gelip ve değersiz olduğunu düşünerek raporlarını bu doğrultuda düzenlese de mevcut durumun böyle olmadığı ortadadır. Erbaa ilçesinde CHP Merkez Bucak İdare Kurulu Başkanı Osman Aksoy tarafından gönderilen rapor durumun tam tersi olduğunu kanıtlar niteliktedir. 20 Eylül 1946 tarihli rapora göre Erbaa’da bazı vatandaşların CHP’ye üye görünmelerine rağmen Erbaa’da yeni kurulmakta olan DP’ye geçtikleri belirtilmişti. Hatta bu kişilerden bazılarının DP Meclis-i Umumi Azalığı için aday gösterildiği vurgulanmıştır. Bu kurum karşında DP’den üye kayıtlarının istenmesi gerektiğini belirten Aksoy, durumun aydınlatılması için gerekli talimatları genel merkezden beklediğini de eklemiştir.⁵² 21.03.1947’de CHP Tokat İl İdare Kurulu Başkanı Arif Yoğurtçu DP’nin Tokat’ta ki yönetim teşkilatını isim ve meslek olarak detaylı bir şekilde genel merkeze gönderdi. Bu liste şu şekildedir;⁵³

49 BCA, nr. 490.01.00.00-438.1817.2.22.

50 BCA, nr. 490.01.00.00-438.1817.2.20, BCA, nr. 490.01.00.00-438.1817.2.21.

51 BCA, nr. 490.01.00.00-438.1817.2.19.

52 BCA, nr. 490.01.00.00-438.1817.2.18.

53 BCA, nr. 490.01.00.00-438.1817.2.14, BCA, nr. 490.01.00.00-438.1817.2.15

Tablo 1: Tokat DP İl İdare Kurulu

Adı Soyadı	Görev	Meslek
Selahattin Gülüt	Başkan	Avukat
Memet Aksu	Üye	Hırdavatçı
Nacı Turgay	Üye	Eczacı
Nazım Alpkaya	Üye	Emekli Yarbay
İbrahim Özer	Üye	Radyo Tamircisi
Haydar Baykal	Üye	Ziraatçı
Osman Yenil	Üye	Nakliyat Müteahhidi

Tablo 2: Tokat DP İlçe Başkanları

Adı Soyadı	Meslek	İlçe
Ziya Sadi	Dava Vekili ve Ziraatçı	Zile
Ferhat Sevsay	Orman İşleri Müteahhidi	Niksar
Remzi Varol	Ruhsatsız Dişçi	Erbaa
Zülkarneyn Gülден	Tüccar ve çiftçi	Artova
Nuri Balak	Arzuhalci	Turhal
Reşadiye (Bu ilçede teşkilat yoktur)		
Bekir Can		Taşova

CHP'nin durumu görmezden gelmesine rağmen 05.01.1948'de DP Tokat İl Kongresi yapılan teşkilatlanmalar sonucunda toplandı. Bu kongre geçmişte ki olaylar gibi CHP İl İdare Kurulu tarafından dikkatle takip edilerek genel merkeze bildirildi. 12.01.1948'de Yoğurtçu tarafından gönderilen raporda DP'nin Tokat İl Kongresinin Cumhuriyet Meydanı'ndaki Büyük Gülistan Kahvesinde toplandığını haber verdi. Kahvede hem parti üyeleri hem de kahve müşterileri bulunduğu için kongreye katılanların sayısı hakkında net bilgiler mevcut değildir.⁵⁴

Tokat'ta kısa süre içinde örgütlenen, teşkilatlanan ve büyüyen, DP'nin parti ileri gelenleri 1 Mayıs 1948'de şehri ziyaret ederek büyük yankı uyandırdılar. Bu ziyaret diğer olaylarda olduğu gibi CHP Tokat İl İdare Heyeti tarafından yakından takip edilerek genel merkeze derhal rapor edildi. Şehre gelenler arasında Celal Bayar, Adnan Menderes, Kemal Özçoban ve İhsan Şerif Özgen bulunuyordu.⁵⁵

54 BCA, nr. 490.01.00.00-438.1817.2.18

55 BCA, nr. 490.01.00.00-438.1817.2.10

Demokrat
Parti il binası
açılış töreni,
yüksek kahve
Tokat, 1950'li
yıllar

DEMOKRAT PARTİ TOKAT İL TEŞKİLATI'NIN
KURULUŞU VE ÖRGÜTLENMESİ

DP'nin Tokat'ta başarılı şekilde çalışarak etrafında büyük halk kitlesini toplaması CHP ile arasında kıyasıya mücadeleyi de şehirde başlatmış oldu. Erbaa ve Taşova DP başkanlıkları ara seçimler hakkında CHP aleyhinde ortak bir bildiri hazırlayıp halka dağıtınca ortam iyice gerildi. Bu durum CHP İl Yönetimini derhal harekete geçti.⁵⁶ Konuyu hukuki yollarda çözmek isteyen CHP Tokat İl İdare Kurulu Başkanı Yoğurtçu, Tokat'ta avukat bulamadıkları için Samsun İl İdare Kurulu tarafından davanın takip edilmesi için Avukat Kemal Sirmen adına vekâlet verilmesini talep etti.⁵⁷ Bahsi geçen dava için Avukat Sirmen atanmış ve 13.07.1949 tarihinde karara bağlanan davada Erbaa DP İlçe Başkanı Remzi Varol 9 ay 10 gün hapis ve 100 lira para cezasına, Taşova İlçe Başkanı Ahmet Gürkan 8 ay hapis ve 100 lira para cezasına çarptırılmışlardır.⁵⁸

1950 seçimlerini ülkenin genelinde olduğu gibi Tokat'ta da DP'nin kazanması halkı memnun etmişti. DP'nin iktidara gelişi “*gerçek manada halkın iradesinin tecellisi*” olarak yorumlanmış halk hareketi ve iktidar değişimini içte ve dışta yeni bir heyecan uyandırdığı belirtilmişti. “*Milleti ıstırap içinde yaşatanlar, memurla halkı birbirinden ayıranlar, ofis belası ile köylüyü kuru çul üstüne oturanlar*” gibi ifadelerle CHP eleştirilmiş, DP'nin başarısında CHP'nin kötü yönetiminin büyük katkısı olduğuna işaret edilmişti. Bahsi geçen seçimde Tokat'ta DP tarafından yanlışlıkla 9 aday yerine 8 aday gösterildiği için listede eksiklik olmuş ve CHP'den 1 aday milletvekili seçilmiştir.⁵⁹ 1950 seçimlerinde Tokat'tan milletvekili olmaya hak kazanan isimler şöyledir:

- 1- DP- Sıtkı Atanç (Selanik 1880-1967)⁶⁰
- 2- DP-Fevzi Çubuk (Trabzon 1898-1963)
- 3- DP-Ahmet Gürkan (Güneysu/Rize 1903-1990)⁶¹
- 4- DP-Ömer Hamdi Koyutürk (Tokat 1889-1967)
- 5- DP-Mustafa Haluk Ökeren (Manastır 1890-1966)⁶²
- 6- DP-Muzaffer Önal (Rize 1915-1991)⁶³

56 BCA, nr. 490.01.00.00-438.1817.2.9

57 BCA, nr. 490.01.00.00-438.1817.2.5.

58 BCA, nr. 490.01.00.00-438.1817.2.1

59 BCA, nr. 490.01.00.00-179.1600.2

60 https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d06/HT_1150_1_6.pdf

61 https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d09/HT_1900_1_9.pdf

62 https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d09/HT_1902_1_9.pdf

63 https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d09/HT_1903_1_9.pdf

7- DP-Mustafa Özdemir (Niksar 1902-1974)⁶⁴

8- DP- Nuri Turgut Topçuoğlu (Tokat 1897-1952)⁶⁵

9- CHP-Osman Zihni Betil (Niksar 1910-1979)⁶⁶

Sonuç

Türkiye siyasal hayatına bakıldığı zaman kuşkusuz en önemli süreçlerinden birisi Demokrat Parti'nin siyasi hayatımıza girmesidir. Mustafa Kemal Atatürk döneminde çok partili sisteme geçilmek istense de bu kısa süreli olmuş ve sekteye uğramıştı. II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan dengeler Türkiye'de muhalefet partisi olmasını adeta zorunlu bir hale getirmişti. Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde yaşanan ayrılmalar sonrasında kısa zaman içerisinde DP kurularak ülke genelinde teşkilatlanma faaliyetlerine girişmişti.

Ülkenin hemen her yerinde olduğu gibi Tokat'ta da kısa süre içerisinde örgütlenen ve halk tarafından desteklenen DP, il ve ilçe bazında çalışarak halkın büyük oranda desteğini kazanmanın yollarını aradı. Bu anlamda büyük bir halk simpatisi gördüğü inkâr edilemez bir gerçektir. DP 1946 seçimleri için pek hazırlıklı olmayarak girip beklenmeyen bir oy almış olsa da 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerde Tokat'ta 9 milletvekilliğinden 8'ini kazanarak ülke genelinde de büyük bir başarı elde etti. Bu durum 1954 seçimlerinde de değişiklik göstermeyerek DP'nin başarısıyla sonuçlandı. 1957 seçimlerinde ise DP'de genel bir oy kaybı olduğu gibi Tokat'ta da oy kaybı yaşadı. Bu oy kaybının elbette birçok sebebi vardır. Seçim sisteminde ki farklılık ve il bazında şehrin sorunlarına çözüm getirilememesi temel etkenlerden sadece ilk olarak sayılacaklardır.

64 https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d09/HT_1904_1_9.pdf

65 https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d09/HT_1905_1_9.pdf

66 https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d09/HT_1898_1_9.pdf

Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan'ın TBMM Çalışmaları (1950-1957)

PROF. DR. ALİ SATAN
Marmara Üniversitesi

Ahmet Gürkan, 1903 (1319) yılında Rize'nin Güneysu İlçesi Ulucami mahallesinde doğdu. Babası Süleyman Efendi, annesi Fethiye Hanım'dır. İlyas-Sakine kızı Emine (1898-1963) Hanımla evlendi. İkinci kez, eşinin 1963'te ölümü üzerine, 4 Temmuz 1966'da İsmail-Mesude kızı Havva Hanımla (1925) evlendi. Fethiye (1923), Mehmet Kâmil (1927), Mustafa Kemal (1927-1963) ve Rifkiye'nin (1934) babasıdır. Sicilinde İlahiyat ve Hukuk mezunu olduğu ve Arapça bildiği yazılıdır¹. Samsun'da Müdafaa-i Hukuk adına "Heyet-i Nasiha"da bulundu. 10 Ocak 1925'te Samsun Alanus köyü öğretmen vekilliğinde, 2 Haziran 1926'da Samsun Kadamu köyü öğretmen vekilliğinde, 28 Kasım 1927'de Samsun Tekeköy öğretmen vekilliğinde, 20 Kasım 1928'de Samsun Başalan Köyü öğretmenliğinde, 28 Mayıs 1929'da Samsun Hacıismail köyü öğretmenliğinde bulundu. 6 Ekim 1929'da görevinden ayrıldı. Rize'de Şeriye kâtipliği, Samsun'da tütün ekiciliği, Taşova ve Erbaa ilçelerinde dava vekilliğinde, müteahhitlik ve serbest meslek sahibi olduğu kayıtlarda belirtilmektedir. 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Samsun kurucuları arasında yer aldı. 1947'de Demokrat Parti'ye (DP) girip partinin Tokat Taşova ilçe başkanlığına seçildi². 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan IX. Dönem seçimlerinde DP Tokat milletvekilliğine seçildi.

Ahmet Gürkan'ın bu bildiride konu edilmesi onun özellikle 1950-1957 yılları arasında uğraştığı konuların hâlâ Türkiye'de önemini korumasıdır. Ahmet Gür-

¹ https://www5.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt2/Cilt2.pdf (12.10.2022).

² Şu an Amasya'nın ilçesi olan Taşova o tarihlerde Tokat'ın ilçesidir.

kan ve arkadaşlarının kendilerinden önceki Tek Parti iktidarına yönelttikleri eleştiriler son derece etkili olmuş ve bugünkü Tek Parti ve İsmet İnönü imajını büyük ölçüde oluşturmuştur.

Ahmet Gürkan, mebus olarak faaliyetlerinde kendisini yönlendiren ruh halini hatıratında anlatmaktadır. Buna göre; DP Tokat Taşaova ilçe idare kurulu olarak 1948 kısmi seçimlere DP'lilerin katılmamasını isteyen bir bildiri yayınlıyorlar, kendi ifadesi ile üzerinden 6 ay geçtikten sonra, yani zaman geçmesine rağmen hakkında soruşturma açılır. Önce takipsizlik sonra siyasi müdahale ile tekrar takibata başlanır, mahkemeye verilir ve 5 ay mahkûmiyet alır. Temyiz eder ve 7 Mayıs 1950'de mahkûmiyeti tasdik edilir. Ancak milletvekili seçilmesi üzerine DP il merkezinden mazbatasını almak için il seçim kuruluna giderken polislerin kendisine selam vermesi üzerine aklına ilk gelen şeyi şöyle kaydediyor: *“Allah'ın bana layık olmadığım halde lütfettiği mebusluğun icaplarını hakkıyla yerine getirip getiremeyeceğim ilk düşüncem oldu. İçten doğan bir duygu ile mebusluk vazifemi layıkıyla ifa etmem için Allah'tan inayet lütfetmesini yalvardığım gibi daima milletimin hayrına mesai sarfedeceğimi de ayrıca Allah'a karşı taahhüt ettim.”*³ Ahmet Gürkan bu kararlılık ve adanmışlıkla Meclis'e gidiyor ve meslek olarak da hukukçu olduğundan dolayı Meclis çatısı altında son derece aktif iki dönem geçiriyor.

Ahmet Gürkan'ın Meclis çalışmaları dikkate alındığında öncelikle üç temel konuda yoğunlaştığını söyleyebiliriz:

- Ülkenin 27 yıl boyunca tek parti idaresinde kalması dolayısıyla otoriterleşen sistemin demokratikleşmesi.
- Tek Parti Döneminde milletin kimi hak ve hürriyetlerinin kısıtlanması dolayısıyla bunların tekrar halka verilerek hayatın rahatlatılması, halkın hür ve özgür hissetmesinin sağlanması.
- Milli iradenin tam ve kâmil bir şekilde TBMM'de tecelli etmesi dolayısıyla ki 1924 Anayasası bu anlayışa dayanmaktaydı, Milli irade karşısında veya dışında kendilerine iktidar alanları açan, bir çeşit zümre dayanışması yaratarak milli iradeye yön ve istikamet vermek isteyen örgüt, dernek ve teşkilatlar ile de mücadele etmek.

³ Ahmet Gürkan, *Mebusluğum*, Ankara 1964, s. 5-6.

Üç temel sütun üzerinde yürüyen siyasi faaliyetlerinin doğal bir uzantısı olarak cumhurbaşkanlığı makamından muhalefet liderliği koltuğuna geçen İsmet İnönü ile de siyasi mücadele ettiği görülmektedir. Ahmet Gürkan, İsmet İnönü'nün 13 yıllık başbakan 12 yıllık da cumhurbaşkanlığı dönemindeki uygulamalarını eleştirmiş bunların bir kısmını Meclis gündemine getirerek yazılı veya sözlü soru önergesi vermiştir. Toplamda 25 yıl boyunca iktidarın başı olan bir kişinin hele tek parti iktidarından demokratik bir ortama geçildikten sonra eleştirilmesi anlaşılabilir bir siyasi durumdur.

Arapça Ezan için ilk dilekçe veren mebus

Arapça ezan okuma yasağının kaldırılması amacıyla 1950 seçimlerinden sonra yoğun bir çalışma başlatıldı. Ceza kanunundan ilgili fıkrasının çıkarılması için 31 Mayıs 1950 tarihinde Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan, 2 Haziran 1950'de Kayseri Milletvekili İsmail Berkok ve on üç arkadaşı, 14 Haziran 1950 tarihinde de Başbakan Adnan Menderes hükümetince TBMM'ye çeşitli kanun teklifleri sunuldu.⁴

Arapça Ezan okunmasının önündeki kanuni engelin kaldırılması konusunda ilk teklifi Tokat Mebusu Ahmet Gürkan vermiştir. Konuyla ilgili Gürkan, "Mebusluğum" adlı kitabında şunları yazıyor:

"1950 seçimlerini kazanıp seçim dairem olan Tokat'tan arkadaşarımla Ankara'ya hareket ettiğimiz zaman bizleri teşyi eden halk, bir konuşma yapmamı istedi. Atatürk heykelinin bulunduğu mahalden yaptığım konuşmamda; ilk vazife olarak her vatandaşın istediği mabette ve istediği dilde Allaha ibadet etmek serbestisini teminine çalışacağımı vad ediyorum; tarzındaki ifadem ve bu arada karşımdaki muhteşem minareyi de işaret edişim, çok büyük bir tezahürata vesile olmuştu. İşte bu vadimi yerine getirmek, daha doğrusu vicdan hürriyetini korumak için eza-

4 Halis Ayhan, Mustafa İsmet Uzun "Ezan; Ezan'ın Türkçeleştirilmesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (=DİA)*, XII, 38-42.

(HasanErdem
Arşivi)

na ait olan bu tadil teklifimi hazırlamıştım. Bununla beraber muvaffak olabilmek için mebus arkadaşlardan imza toplamak istediysem de maalesef o günün şartları buna mani olmuştu. Arkadaşlar, bunun sırasının henüz gelmediğini ve mürteci damgası ile lekelenebileceğimizi ifade ile çekiniyorlardı. Yalnız bir arkadaş, imza koymak cesaretini göstermişse de ertesi gün bu imzasını geri alırken ne kadar üzüldüğünü yüzündeki hatlardan anlıyordum. ...

İmza temin edemeyeceğimi anlayınca içimde yaşayan ümit beni bu teklifi kendi imzamlarla BMM'sine takdime sevk etti. Ve hemen o dakikada teklifimi verdim. Verdim amma pek azı müstesna olmak şartıyla matbuatın hakkımdaki menfi müt-

lalarını görmeyin. İstihkar, istihfaf ve tazyifkârane yazılar, salvo halinde devam etmeye başlamıştı.

*Bununla beraber, memleketin birçok yerinden yüzlerin üstünde beni teşci ve tebrik eden tel ve mektuplar da alıyordum. Hatta bu mektuplardan şunu da öğreniyordum ki, vatandaşlar teklifimin desteklenmesini aynı zamanda hükümetten rica ediyorlardı”.*⁵

Nitekim dönemin Vatan gazetesi yazarı Sabahattin Sönmez de o günkü gelişmeleri “*Esasen bu yolda bir kanun teklifi Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan tarafından yapılmıştı. Fakat umumi tahminler bu yoldaki teklifin Meclise hükümet kanalıyla geleceği merkezindedir.*” diyerek değerlendirmektedir⁶. Netice itibariyle Gürkan, Ezan’a özgülük talebinde başarılı oldu.

Camiler Meselesi...

DP Tokat Mebusu Ahmet Gürkan'ın diğer önemli uğraştığı konu, cami ve mescitlerin başka amaçlarla kullanılmasının önüne geçmeye çalışmasıdır. Bilindiği üzere, 15 Kasım 1935 tarih ve 2845 sayılı kanun, ihtiyaç durumunda herhangi bir cami ya da mescidin farklı amaçlarla kullanımını mümkün hale getirmiştir. Öncesi de olmakla birlikte özellikle bu tarihten sonra Cami ve Mescitler Toprak Mahsulleri Ofisi, Ziraat Müdürlükleri, TSK, MEB gibi kurumlar tarafından farklı amaçlarla kullanılmıştır. Bunların bir kısmı da Tek Parti Dönemi'nde CHP il ve ilçe teşkilatları tarafından Halkevleri ve benzeri amaçlar için kullanılmıştır. Bu örneklerin bir kısmı evkafa gelir sağlamak düşüncesi ile yapılan uygulamalar iken, bir kısmı ise bu aşamadaki düzenlemelerin suiistimal edilmesinden kaynaklanan uygulamalardır. Düzenleme ve denetim yokluğu, bu yapıların bazen bir ot deposu, bazen bir tekstil atölyesi bazen ise bir mahzene ya da meskene dönüşmesine neden olmuştur⁷.

5 Ahmet Gürkan, *Mebusluğum*, s. 33-34. Daha sonra Kayseri Milletvekili İsmail Berkok ve on üç arkadaşı ile Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan'ın TCK'nın 526. maddesinin ikinci fıkrasının değiştirilmesi hakkında vermiş oldukları kanun teklifi, Başbakan Menderes'in isteği üzerine “acil olarak” meclis gündemine alınmıştır. Adalet Komisyonu tarafından 14 Haziran 1950'de gerekçesi yazılan söz konusu düzenleme 16 Haziran'da meclis gündemine gelmiş ve herhangi bir engelle karşılaşmadan kabul edilmiştir. Bkz. Ertuğrul Dalmış, *Türkiye'de Laiklik Uygulamaları 1938-1960*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2022, s. 28.

6 Sebahattin Sönmez, “Arapça Ezan Meselesi Münakaşa Konusu Oldu”, Vatan, 6.6.1950. Ayrıca bkz. Fatma Sağlam, *DP Döneminde Ezanın Arapça'ya Çevrilmesi ve Basındaki Yansımaları*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2019, s. 97.

7 Bu konuda son dönemde yapılan en kapsamlı çalışmalardan biri olan Ertuğrul Dalmış'ın *Türkiye'de Laiklik Uygulamaları 1938-1960* başlıklı tezinde (s. 219) şu çalışmalara atıf vardır: Fahir ERSİN “Yıllardan Beri İkametgah Olarak Kullanılan Cami”, Milliyet, 15.02.1955, s.3. İkametgah olarak kullanılan cami ve mescitlerin listesi için bkz. H. Rahmi Saruhan, *Abidelerimiz*, İstanbul, Türkiye Anıtlar Derneği, s. 312-313.

DP Tokat Mebusu Ahmet Gürkan 1955'te İstanbul sınırları içerisinde kirada olan cami ve mescit sayısının 200'den fazla olduğunu ifade etmektedir. Ankara'daki cami ve mescitlerin farklı amaçlarla kullanımında şu örneklere yer vermektedir: Ankara'da Ahituğra Mescidi kapalı, Papağani Mescidi Konyalı Şefik isminde birine kiraya verilmiş, Helvacılar Mescidi ise Pol isminde bir Ermeni vatandaşa kiraya verilmiş ve ahır olarak kullanıldığı ifade edilmektedir. Ayrıca Kızılay'da bulunan Gedik Mescidi Hububat ambarı, Hacıkoca Mescidi CHP'nin işgali altındadır⁸. Ankara Samanpazarı'nda bir mescidi satın alan Ermeni bir vatandaşın bu mescidin alt kısmını ahır olarak kullandığı dile getirilmiştir. Müslüman vatandaşların itirazı üzerine Vakıflar Genel Müdürlüğü söz konusu mescidin kullanım durumuna müdahale etmiştir⁹.

Gürkan, "Gayr-ı Menkul Kiraları Hakkında Kanun'a bir ilave yapılarak, cami ve mescitlerin hiçbir surette kiraya verilemeyeceği ve asli görevi dışında kullanılamayacağına dair bir ifade eklenmesinin gerektiğini dile getirmiştir. 2845 sayılı kanunda düzenlemeye gidilmiş ve 27.05.1955 tarihinde kabul edilen bu düzenleme ile "*Mabetler kiraya verilemez ve ibadethane haricinde hiçbir iş için de kullanılmaz*" şeklinde bir ifade birinci maddeye ilave edilmiştir. Bu madde ile kadro harici olanlar da dahil olmak üzere, mabetlerin kiralanamayacağı ve ibadethane dışında herhangi bir amaçla kullanılamayacağı kayıt altına almıştır. Kirada olanların ise tahliyesine çalışılacaktır. Kanunun açık hükmü dolayısıyla, kirada bulunan mabetlerin mukavelelerinin devamına imkan görülmediğinden, kiracıların kendilerine verilen mühlet zarfında buraları boşaltması istenecektir¹⁰. Vekilimiz bu önemli konuda da başarılı olmuştur.

Mason Derneklerinin Kapatılması...

Ahmet Gürkan, 29.01.1951 tarihinde TBMM'ye verdiği kanun teklifi ile Mason Derneklerinin kapatılmasını teklif etmiştir. Komisyona havale edilen teklif ile

8 TBMMZC, D. 9, İ. S. 2, C. 13, B. 45, (23 Şubat 1952), s. 595. Ayrıca bkz. Ertuğrul Dalmış, *Türkiye'de Laiklik Uygulamaları 1938-1960*, s. 219.

9 TBMMZC, D. 11, İ. S. 3, C. 11, B. 36, (12 Şubat 1960), s. 690. Gürkan bir başka konuşmasında İstanbul'daki cami ve mescitlerin durumu hakkında şu bilgileri vermiştir: Sultanahmet'te Nakilbent Camii, enkaz kereste deposu, Şehzadebaşı'ndaki Burmalı Mescit kereste atölyesi, Babiâli yokusunda Fâtıma Sultan Camii elbise deposu, Fatih'te Hafız Paşa Camii kereste enkazı deposu, Uzunçarşı'da Atik İbrahim Paşa Camii muhtelif sanat sahipleri tarafından işgal edilmiş ve bu caminin arsası gece kondularla kapatılmıştır. Ayrıca Uzunçarşı'daki Bayezid-i Cedit Camisi, minaresi fabrika bacası haline getirilmek suretiyle boya fabrikası olarak kullanılmaktadır. Kantarcılar'da yer alan Demirtaş Camisi yumurta deposu olarak kullanılmaktadır. Çarşıkapı'da bulunan Hüseyin Ağa Camisi marangoz atölyesidir. Küçükusu'da bulunan Mihrişah Camisi CHP tarafından kullanılmaktadır. Burada güçler organize edildiği, içki içildiğini ifade eden Gürkan, bu iddiaların CHP tarafından tekdiz edilmediğini iddia etmektedir. TBMMZC, D. 10, İ. S. 1, C. 7, B.77, (18 Mayıs 1955), s. 347. Ayrıca bkz. Ertuğrul Dalmış, *Türkiye'de Laiklik Uygulamaları 1938-1960*, s.218-220

10 Ertuğrul Dalmış, *Türkiye'de Laiklik Uygulamaları 1938-1960*, s. 242- 243

ilgili komisyon raporları hazırlanmış ve bu vesile ile Ahmet Gürkan Masonluğun zararlı, kökü dışarda, beynelmilelci bir cemiyet olduğuna dair uzun izahlar yapmıştır. O günlerde basında geniş yankı bulan bu teşebbüsü neticesinde mason derneklerini kapatmaya muvaffak olamamıştır¹¹.

CHP'den Devlet Mallarının istirdadı...

Ahmet Gürkan 28.01.1952 tarihinde Halk Partisi tarafından Halkevlerine sarf etmek maksadıyla devletten alınan maddi desteğin geri alınması için kanun teklifi verdi. Tahmin edileceği üzere fevkalade tartışma çıkartan bu teklif Halk Partisi'nin devlet kaynaklarını kendi parti hesaplarına aktardığı tezine dayanıyordu. Ahmet Gürkan ve Fethi Çelikbaş'ın gündeme taşıdıkları belgelere göre Halk Partisi'nin 65 milyon TL'den fazla parayı, 871 parça bina ile 363 parça bağ, bahçe ve arsa gibi gayri menkulleri kapsıyordu. Netice itibariyle bu teklif kanunlaşmış ve CHP'nin Tek Parti olduğu zamanda çeşitli şekillerde ama devletten aldığı ancak TBMM tarafından uygun görülmeyen paralar elinden alınacaktır¹².

Almus kazası kuruldu

3 Nisan 1954 tarihinde TBMM Bütçe Encümeni Teklifi ile pek çok yeni kaza kurulmuştur. Bunların içinde Tokat iline bağlı Almus kaza merkezi kurulup bu kaza merkezine bağlı 30 köy tespit edilmiştir¹³.

1 Mart 1954 tarihli Başbakan Adnan Menderes imzalı teklifte Almus kazasının kurulma gerekçesi şöyle izah ediliyor:

4. Tokad Vilâyeti Merkez kazası (2191) km.2 yüzölçümünde, Merkez Nahiyesi hariç (2) nahiyeli ve (119) köylü, (1950 Nüfus Sayımına göre (70 380) nüfustan ibarettir. Vilâyete bağlı Almus Nahiyesi takriben (900) km.2 yüzölçümünde olup merkezi (792) nüfustan ibarettir. Bu nahije bağlı bulunduğu Tokad Merkezine

11 Cumhuriyet'in ilk yıllarında masonluğa cephe alınmama ile birlikte ön plana da çıkarılmadı. 1930'larda Türkiye'de 23 loca ve 2 bin kadar üyenin mevcudiyeti hesaplanıyordu. Atatürk'ün tálimatı üzerine Türk Mason Cemiyeti bütün mal varlığını Halkevleri'ne devrederek 14 Ekim 1935'te çalışmalarına son verip "uyku dönemi"ne girdi. Çok partili siyasî hayata geçilince masonluk faaliyetleri 1948'de tekrar başladı; ardından masonlukla ilgili tartışmalar da yeniden gündeme geldi. 1951'de mason localarının kapatılması için meclise verilen teklif reddedildi (Azmi Özcan, "Masonluk", *DİA*, XXVIII, 95-99).

12 Ahmet Gürkan, *Mebusluğum*, s.83-87

13 *TBMM Zabıt Tutanakları*, IX. Dönem, C. XXIX, 57. Birleşim, 04.03.1954, s. 198. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c029/tbmm09029057.pdf>

(40), Reşadiye Kazasına (70) ve köyleri ise merkeze (22 - 60) km. uzaklıkta bulunmaktadır. Mıntıkanın da rakımı (15 000) i geçen Mamu ve Kızıliniş gibi silsileler mevcut olup arızalar bakımından kışın ekseri zamanlarda köylerin merkezle olan muvasalası kesilmekte ve bu yüzden halk gerek resmî işlerini ve gerekse hususi münasebetlerini ifada müşkilâta mâruz kalmaktadır. Mıntıkanın tabii, coğrafi ve idari unsurları da nazarı dikkate alınarak, âmme hizmetini halkın yanına götürmek prensibine tebaan işbu nahiyede bir kaza kurulması halkın Hükümetle olan münasebetleri bakımından zaruri görülmüştür. Ekli (1) sayılı cetvelde adları yazılı (30) köyü ihtiva etmek ve (15 743) nüfustan ibaret olmak ve merkezi Almus olmak ve Tozanlı adıyla anılmak üzere (TOZANLI)”¹⁴

Dolayısıyla bazı kaynaklarda Ahmet Gürkan ile ilişkilendirilen bu teklif doğrudan Başbakan tarafından verilen önerge ile gerçekleşmiştir.

Sonuç olarak IX. ve X. Dönem DP Tokat mebuslarından olan Ahmet Gürkan (1903-1990), TBMM’de faal bir rol oynamış hemen hemen her meseleye, her soruna ilgi duymuştur. Meclis kürsüsünde gerek kanun teklifi dolayısı ile yaptığı konuşmalar gerek bütçe konuşmaları gerekse de meclis komisyon raporları dolayısı ile yaptığı konuşmalar milletvekili Gürkan’ın meclis çalışmalarında ön planda olduğunu göstermektedir. Meclis çalışmalarında önemli konulara değinen Gürkan, kendisini seçip meclise gönderen Türk milletinin haklarını savunmuş ve devletin milletine her türlü kolaylığı göstermesi için Meclis çatısı altında elinden geleni yapmıştır.

DP Tokat milletvekilleri hakkında tez yazan Şenol Demirci’ye göre kürsüdeki konuşmalarında nazik, hassas ve sakin bir dil kullanan milletvekili Gürkan, meclis çalışmalarında başarılı bir dönem geçirmiştir.¹⁵

Ahmet Gürkan yukarıda bahsedilen konulardan başka, okullarda din derslerinin verilmesi, Diyanet Radyosu’nun kurulması, Milli Saray, Köşk ve Kasırların eşyaları hakkında yaptığı çalışmalar ile de dikkat çekmiş devlet icraatlarını milli irade adına sorgulama, denetleme ve düzenleme görevlerini yerine getirmeye çalışmıştır. Ancak Gürkan 1957 seçimlerine katılmamıştır. Muhtemelen bu yüzden 1960 darbesinde tutuklanmamış ve Yassıada yargılamalarında yer almamıştır.

14 <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c029/tbmm09029057.pdf> (12.10.2022)

15 Şenol Şimşek, *DP Dönemi Tokat Milletvekilleri ve Meclis Faaliyetleri (1950-1960)*, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, tarih Anabilim Dalı YL 2019, s.67

Darbe sonrası kurulan Adalet Partisi'ne girerek siyasi hayatına devam etmiş ve XII. Dönemde Adalet Partisinden Konya milletvekili olmuştur. Siyasetten sonra hayatı hakkında fazla bilgimiz bulunmamaktadır. Ancak çok sayıda kitap yazıp yayınladığı anlaşılmaktadır. Bu kitaplarda da fikri ve siyasi çizgisini korumuştur. Kitaplarından bazıları; Mebusluğum (TBMM 1964), İsmet Paşa'nın Beytülmalı (Ayyıldız Matbaası Ankara 1970), 50.Yıl 1919-1973 Cumhuriyet, Meclis, Hükümetler, Başkanlar, 27 Mayıs-12 Mart (Güneş Matbaacılık 1973 Ankara), İslam Kültürü'nün Garb'ı Medenileştirmesi.20 Şubat 1990'da Ankara'da vefat eden Ahmet Gürkan, Ankara Asri Mezarlığında toprağa verilmiştir¹⁶.

16 https://www.guneyso.bel.tr/Sayfa/ahmet_gurkan-99.html (Erişim 12.10.2022)

Turhal Müftüsü Mustafa Bilgen Efendi (1869-1964) ile Prof. M. Tayyib Gökbilgin'in (1907-1981) Mektuplarında Tokat ve Kültür Tarihi Üzerine Değerlendirmeleri

M. ALTAY GÖKBİLGİN

Tokat ve çevresinin tarihi Prof. M. Tayyib Gökbilgin'in akademik hayatının erken dönemlerinden başlayarak uzun süre üzerinde çalışmalar yaptığı bir konu olmuştur. Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi'nin hacimli Tokat madde-sini kapsamlı bir proje çerçevesinde yazdığı gibi, Diğer eserlerinin içerisinde de Tokat tarihi ile ilgili önemli bilgiler verilmiştir.¹

Bu tebliğde, kısaca Prof. M. Tayyib Gökbilgin'in² Tokat ile ilgili çalışmaları bağla-mında önce merhum Turhal Müftüsü Mustafa Bilgen³ ile mektuplaşmalarından ve aralarında oluşan derin dostluk ve hukuka temas etmek, ardından yine Tokat ve çevresi konusunda Türk Tarih Kurumu ile olan yazışmaları olmak üzere aynı konuda iki faaliyetten bahsetmek istiyorum.

1 Tokat'ın tarihî zenginliklerini bizlere daha ilk okul çağlarından itibaren aşlamıştır. Postadan almış olduğum ilk kart postal 15 Mayıs 1952 tarihli olup Tokat'tan babamın bu bölgede Vakıflar Umum Müdürlüğü Arşiv ve Neşriyat Müdürü olan Zeki Oral ile birlikte yaptıkları Anadolu tetkik gezilerinden; Tokat'tan ve Sivas'tan olmuştur. Tarihî zenginliklerimizi gösteren kartlar benim için ayrı bir önem taşırlar. Daha sonraki senelerde dedem Mehmed Emin Efendi'nin ve büyük dedem Mustafa Rüştü Efendi'nin bu bölgelerde muhtelif yıllarda naiplik, kadılık ve müderrislik yaptıklarını öğrenmem buraya olan bağlılığımı daha da artırmıştır. Osmanlı Arşivi'nden alınan vesikalar ekte gösterilmiştir.

2 Hayatı, akademik kariyeri ve eserleri için bk. Mahmut H. Şakiroğlu, "Büyük Bir Kaybımız. Prof. M. Tayyib Gökbilgin 1907-1981", *TTK Belleteri*, XLV/180 (1981), s. 551-572; Mübahat S. Kütükoğlu, "Prof. M. Tayyib Gökbilgin'in Ardından", *TED*, sy. 12 (1982), s. 1-24; aynı yazar, "Gökbilgin, M. Tayyib", *DİA*, XIV, 137-138; Mihail Guboğlu, "Prof. Tayyib Gökbilgin Hakkında Anılarım ve Onun Eserlerinde Romen Ülkeleri", *TED*, s. 783-836; Salih Tuğ, "Profesör M. Tayyib Gökbilgin (1907/1323 H.-1981/1401 H.)", *TED*, VIII 1-4 (1984), s. 249-251.

3 Mustafa Bilgen, 1869'da Turhal'da doğdu. Babası Hacı Müezzinoğullarından Abdurrahman Efendi, annesi Ümmi Gülsüm hanımdır. Turhal'ın yerli ailelerindedir. 9 yaşında hafız olmuş ve Tokat'ta tahsilini tamamladıktan sonra Camii Kebir mahallesinde medrese dersleri vermiştir. 1912 yılında Sivas II. Genel Meclis üyeliğine seçilmiş, 15 yıl Sivas ve Tokat'ta öğretmenlik, medrese müdürlüğü ve vaizlik yapmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra Turhal kadısı olmuş, medeni kanunun kabulünden sonra ise Turhal müftüsü olmuş, ölümüne kadar bu görevi yürütmüştür. Milli Mücadele yıllarında Mustafa Kemal Turhal'a geldiğinde kendisini misafir etmiştir. Mustafa Kemal'in emri ile Bucak Müdürü Nazif Bey'le birlikte Turhal Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurmuştur. Mustafa Kemal Tokat'a her gelişinde Mustafa Bilgen kendisini ağırlamıştır. 4 Eylül 1919'da Sivas Kongresi'ne aza olarak iştirak etmiş, Cumhuriyet'in kurulmasında yararları dokunmuştur. Kesikbaş Camii bitişigine kütüphane yaptırmış, 3.500 kitaplık kütüphanesini buraya bağışlamıştır. Turhal Müftülüğü'nün kütüphaneyi cami dışına taşınmasıyla kitapların bir kısmı kaybolmuştur. 1.900 kitabı Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'ne bağış olarak intikal etmiştir. Bilgen 29 Mart 1964 Perşembe günü 98 yaşında vefat etmiştir.

Osmanlı'nın son beş padişahı ve Cumhuriyetin ilk dört Cumhurbaşkanı dönemini idrak etmiş Müftü Mustafa Bilgen, Milli Mücadeleyi desteklemiş ve bu dönemde Turhal Müdafa-i Hukuk Cemiyetinin kuruluşunda rol oynamış, ayrıca Tokat ziyaretleri sırasında Gazi Mustafa Kemal ile görüşmeler yapmıştır. Milli Mücadele üzerinde etraflı çalışmalar yapan Prof. Gökbilgin, bu konudaki eserini yazarken Bilgen'in görüşlerinden yararlanmış, onunla yakın dostluk tesis etmiştir. Prof. Gökbilgin Tokat ve çevresinde yaptığı saha çalışmaları sırasında Müftü Efendi ile görüşmüş olmakla birlikte asıl önemli olan karşılıklı olarak düzenli mektuplaşmış olmalarıdır.

Aralarındaki dostluk, 1953 yılında başlayarak Müftü Efendi'nin 1964'te vefatına kadar karşılıklı mektuplaşma, ayrıca Gökbilgin'in bu bölgelerde gerçekleştirdiği saha araştırmaları sırasında yüz yüze sohbetler şeklinde devam etmiştir.

İki ayrı kariyere mensup iki bilim ve kültür adamı, sadece Tokat ve çevresinin tarihini değil aynı zamanda kültür ve medeniyet kavramları, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e yaşanan değişimleri, nesiller arası yanlış anlamaları değerlendiren yazışmalar yaptıklarını yüz yüze geldiklerinde bu konuları daha etraflı konuşma temennilerini mektuplarda ifade etmektedirler.

Elimizde 40 civarında Turhal Müftüsü Bilgen'in mektuplarının mevcut olmasına karşılık Gökbilgin'in sadece iki mektubuna ulaşılabilmiştir. Yapmış olduğumuz araştırmalarda müftü efendinin arşivinin Kesikbaş Camii Kütüphanesi'ne bağışlandığı ve oradan da Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'ne intikal etmiş olduğunu öğrenmekteyiz. Fakat maalesef bu arşivin büyük bir kısmının kaybolduğu belirtilmektedir.⁴

Müftü Efendi, Gökbilgin Hoca'nın 27 Eylül 1953 tarihli mektubuna cevaben yazdığı, 5 Ekim 1953 tarihli mektubunda medreseler ile mektepler arasındaki kopukluğu, yanlış anlamayı konu edinerek şöyle demektedir:

“Fikren meşgul ve ruhen muazzep olduğum bir mesele, iki asra yakın bir zamandır ki medarisle mekatip arasında bir tezat sürüklenip gidiyor. Sebebi nedir bilinemiyor. Her iki menba-i irfan mahsulleri miyanında hıyanet, münafaret belki de husumet cari idi. İşte bu muammayı zamanımız belletmiştir ki noksanlık ve ceha-

4 Sempozyum esnasında bilhassa bizzat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Kütüphanesi Arşivini ziyaret edip araştırdım ve yetkililerle görüştüm. Prof. Gökbilgin'in mektupları maalesef bulunamamıştır. Bu konuda yardımcı olan Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Öğr. Gör. Dr. Nazım Boy'a teşekkür ederim.

let amel imiş. Mekatipten yetişen zat-i fazilaneleri gibi irken ve irsen sahib-i irfan olanlar hakikati yakından keşfederek her iki tarafın aradığı ve aşığı olduğu vatana millete, dine hizmet olup aradaki niza vahi ve lafzi imiş. Şu halde birleşmenin ve fedakârlığın zamanı gelmiş olmalıdır. Acizleri gençlerle müdavele-i efkârı çok severim, mülayemet gösteririm.”

Mektubun devamında kendisine gönderilen Edirne ve Paşa Livası kitabından⁵ fevkalade memnun olduğunu, Edirne'deki vakıflar konusunda kıymetli bilgiler edindiğini ifade ile teşekkür etmektedir. Müftü Efendi önemli bir mukabelede bulunarak, şahsi kütüphanesinde çok eski tarihli elyazması Tefsir, Hadis, Fıkıh kitaplarının bulunduğunu, Hz. Peygamberin “*hediyeleşin muhabbetiniz artsın*” hadisi gereği olarak bunlardan bazılarını hediye edebileceğini mektubunda ifade etmektedir.

Müftü Efendi bu mektubunda, Amasya ile Turhal arasında Çengelbeli denilen önceleri eşkıya ve hırsızların durağı ve yatağı olan bir mevkiin bulunduğunu, eskilerden işittiğine göre, Köprülü Mehmed Paşa bir sene kadar Turhal'da bulunduğunda buradaki eşkıyayı dağıttığını, Halil Rifat Paşa da Sivas Valisi olunca 1298/1881 yılında Samsun-Sivas yolunu açtığı sırada buraları ıslah ettiğinden bahsetmektedir. Köprülü'nün buradaki hanları gelince gerçekten burada iki hanın bulunduğunu, Turhal'a demiryolu gelince her ikisinin de âtil hale geldiğini ifade etmektedir.⁶

Bu mektuptan bir hafta sonra 12 Ekim 1953 tarihli cevabi mektubunda Prof. Gökbilgin aynen şöyle demektedir:

“Günlerden beri heyecanla beklediğim mektubunuzu bugün sevinçle aldım. 1 Ekim tarihli mektubunuzun mündericatu beni ziyadesiyle mahzuz etti, çok teşekkür ederim.

Temas ettiğiniz nokta, iki tahsil ve irfan müessesesi, medreselerle mektepler arasında Tanzimat'tan beri devam edip gelen zıddiyet hakikaten son devir tarihimizde çok mühim safhalar geçirmiş ve cemiyetimizi zaman zaman sarsmıştır. Bunun başlıca amili tesamuh-i fikriye'nin dimağlarda ve ruhlarda birleşmemiş olması idi.

5 M. Tayyib Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul 1952.

6 Bk. Ek 1 Müftü Efendi'nin T. Gökbilgin'e Osmanlıca Mektubu

Terakki yat-i fikriye ve medeniye yi dini esaslarla taarruz eder gibi görmek ve göstermek, asrin icaplarına uymayacağı yakınma hamlelerine sed çekilmek, büyük bir huzursuzluk tevellüt ediyordu. Şimdi hamt olsun bu türlü endişelerden beriyiz.

Zat-i alinizin de büyük bir kemal-i eseri olarak işaret buyurduğunuz gibi bu müba-yenet ve münaferet lafzi ve vahi imiş.

Zat-i fazilaneleri gibi hakiki ve faziletli din uleması ile bizim gibi Üniversitelerimizde Tarih, Dil ve Edebiyat tdrisi edenler arasında samimi ve faydalı teşrik-i mesai elbette semereli bir netice tevhit edecektir. Ankara'daki İlahiyat Fakültesi ve İstanbul'daki İslam Tetkikleri Enstitüsü mensuplarının bilhassa bu teşrik-i mesai-ye ihtiyaçları vardır ve daima olacaktır”

Gökbilgin Hoca mektubunun devamında tahsilinden, uğraştığı alandan ve ailesinden şöyle bahsetmektedir:

“Acizleri şahsen ve 15. Asır tarihi ile hassaten ve bağıteten meşgul olduğum ve o devir devlet ve idare adamlarının şahsiyetleri ve muktesebatları ile de alakadar bulunduğum için İslami ilimlere vukufumu çok arzu ederim.

Mensubu olduğum Hocazade ailesi ve çocukluğumda yaptığım gayet az bir medrese tahsili sebebiyle de bunlara bana kifayet edecek derecede, ala kadri-istitaa aşına olmak daire-i imkândadır.

Bu sebeple bu sene zat-i alinize tesadüf ettiğim zaman çok sevindim ve sizi kendime çok yakın buldum. Bilhassa tarih ile meşgul olmanızı ve bulunduğunuz mıntıkanın tarihini yazmanızı büyük bir takdir ve sempati ile karşıladım ve bu cihetten de sizi kıymettar bir meslektaş olarak kabul ettim. İnşallah bu münasebet ve temasımız madame-i hayat devam eder. Aradaki rabita-i hürmet ve muhabbet müteakiben tezayüt eyler.

Eserim hakkındaki iltifatınızla beni dil şad eylediniz, teşekkür ederim. Şimdi büyük emelim Eyalet-i Rum yani Tokat, Turhal, Zile, Hüseyinabad, Erkilet, Komnan, Hafik, Yıldız, Sivas ilh. nahiyelerinin 859 ve 895 senelerindeki tahrir-i arazi ve nüfuslarına istinaden 15.asr-ı Miladideki tarihini neşretmektir. Buna şu iki sene zarfında muvaffak olursam ne mutlu”

Prof. Gökbilgin, mektubunda uzun süredir üzerinde çalıştığı Lütü Paşa'nın kitap ve risalelerinin Turhal, Tokat kütüphanelerinde bulunup bulunmadığını sormuş, Müftü Efendi, 19 Aralık 1955 tarihli cevabında, Turhal ve Tokat'ta herhangi bir

eserinin bulunmadığını, çok zengin olan Amasya Kütüphanesi'nde bulunabileceğini düşünerek Kütüphane hafız-ı kütübüne yazdığını ve oradan aldığı cevapta, Lütfi Paşa ismiyle kayıtlı, matbu İ'tirafname ve *Evamir ve Nizâmât Mecmuası* adıyla iki matbu eserin mevcut olduğunu bildirmiştir.

Müftü Efendi bu mektubunda, Osmanlı'dan Cumhuriyete nesiller arasında nasıl yanlış kanaatlerin oluştuğunu gösteren bir misal veriyor ve kendisinin profesör denilince mekteplerde ilim, fen ve felsefe tahsil etmiş, Batı dili bilen Arapça'dan ve onun sağladığı ifade ve değerlere uzak olduğunu düşündüğünü, fakat Gökbilgin Hoca'nın mektuplarında kullandığı Arabi ifade ve cümleleri görünce kanaatinin değiştiğini ve Gökbilgin'in seviyesini anlayıp "Bârekellah" deyip dua ettiğini yazmış olması dikkati çekmektedir.

Prof. Gökbilgin'in 4 Ekim 1957 tarihli mektubunda Venedik'ten ve oradaki çalışmalarından bahsetmesi üzerine, Müftü Efendi hemen akabinde 7 Ekim 1957 tarihli cevabında fevkalade memnuniyetini belirttikten sonra Avrupa'da hükümetlerin halkına karşı nasıl muamele ettiğini, halkın dinlerine bağlılıkları ve emniyet ve can güvenliği konularını merak ettiğini mektubunda ifade ediyor. Bu seyahatlerin meslek icabı olup olmadığı hususunu sormaktadır.⁷

Prof. Gökbilgin'in araştırmalar yapmak üzere gittiği Venedik'ten yazdığı 30 Ağustos 1958 tarihli mektubunda oralardaki nizam ve disiplinden bahsetmesi üzerine Müftü Mustafa Bilgen 3 Eylül 1958 tarihli cevabında "*Eski Müslümanlar da böyle idiler, dinlerine sahip, vatanlarına aşık, sa'y u gayretleri fevkalade, hayatları basit israftan uzaktı. Vâ esefâ ki sefalete ve israfata koyulduk, idareden acze vardık. Cenab-ı Hak hakkımızda hayırlar nasip etsin*" cümlesiyle düşüncelerini ifade etmektedir. Bu mektubunda ayrıca Venedik'te Osmanlı'dan kalan eserleri ve özellikle Köprülü Mehmed Paşa'dan kalan bir yadigâr olup olmadığını, halkın Türklere ve Müslümanlara bakışının nasıl olduğunu merakla sormaktadır.⁸

Gökbilgin Hoca, 11 Eylül 1953 ve 19 Ekim 1955 tarihlerinde Türk Tarih Kurumu'na vermiş olduğu raporlarında Tokat ve çevresiyle ilgili projenin ve çalışmalarının seyrini etraflıca anlatmaktadır.⁹

7 Bk. Ek 2 Müftü Efendi'nin Prof. Gökbilgin'e 4. Ekim 1957 tarihli mektubu

8 Bk. Ek 3 Müftü Efendi'nin Prof. Gökbilgin'e 3 Eylül 1958 tarihli mektubu

9 Bk. Ek 4 ve Ek 5, T. Gökbilgin'in TTK'ya Raporları

Tokat Vilayeti dahilinde Artova Kazası köylerini iki nahiyesi ile birlikte (Çamlıbel, Sulusaray) baştan başa gezildiğini, Sulusaray'da muahhar bazı kitabeler kaydedildiği gibi Seyit köyünün tarihi Seydi Ömer köyü ile ayniyeti ve vakfiyesinin hicrî 785 tarihli olduğunu ifade etmektedir. Çamlıbel (Çiftlik) nahiyesi köylerinden en dikkate değer bilgi, Kızık köyünde, tarihi Bügdüz köyünün mevkiini tespit etmek suretiyle elde ettiğini, bugün Yıldızeli-Çamlıbel şosesi üzerinde Selçuklu tarzında münferit bir camiin (Bügdüz cami), biraz ilerisinde de bir kervansaray harabesinin bulunduğu o tarafa gidenlerce malumu ifade etmektedir. Tarihi Artıkabat Nahiyesi köylerinde aynı mimarî karakteri haiz yedi camiin daha bulunduğu bu havalide halen izi kaybolmuş bir diğer takım köylerin yerlerini de tespit etmek mümkün olduğunu; Tokat'ın Almus kazasının tarihi Kavurni Nahiyesi'ne tetabuk ettiğini, keza Kuştaş (Üçtaş) Nahiyesi'nin de bugünkü İğdır (Zile) Nahiyesi ile aynı olduğunun mahalinde görüldüğünü belirtmektedir. Almus Kazası'nda ve bu kazanın iki köyünde 14. ve 15. asırlara ait ehemmiyetli bazı kitabelere ulaşıldığı gibi Zile'nin bir köyünde de o köydeki zaviyenin (Şeyh Eyluk) hicrî 777 tarihli vakfiyesinden bu bölgenin tarihi statüsünü öğrenmeye yarayacak malumat elde edildiği, fakat yine bu mntıkada ehemmiyetli bilgi elde etmeyi beklediği Buldaçı ve Kara Şeyh köylerinde ne vakfiye ne de kitabe bulunamadığı; şimdiye kadar dolaştığı Sivas ve Tokat vilayeti dahilindeki köylerde rastladığı Latinçe ve Grekçe bazı kitabelerin de yerleri öğrenildiği ve bunlarla meşgul olanlara bildirilerek şimdiye kadar zabdedilip edilmediklerini kontrol veya neşirlerine delalet etmelerinin isteneceği, bundan sonra, Cincife ve Niksar'da geçen seferki seyahatinden ikmal edilmemiş işleri tamamlamaya ve bilahare Samsun Bafra'da bazı kitabelerin tespitine çalışılacağı bildirilmektedir.

Prof. Gökbilgin raporunun devamında, Sivas müzesinde ve Evkaf sicilleri üzerinde daha bir müddet tetkikata devam ederek sonra Yeni-il (Pınarbaşı) muzafatından olan Gürün Nahiyesi'ni ve bazı köylerini dolaştığını, Gürün'de eski birer tesis olan Şeyh Kasım ve Şeyh Yakup evkafı hakkında malumat toplamaya çalıştığını ayrıca kütüphanesindeki yazmaları incelediğini, muahhar olmakla beraber kitabelerini tespit ettiğini, bu arada hicrî 981 tarihli orijinal bir vakfiyeden de ehemmiyetli bazı malumat elde ettiğini, 859 ve 890 tarihli tahrir defterleri ile alakadar olarak yapılan tetkik gezilerinden ikincisini bu şekilde hitama erdirmiş bulunduğunu belirttikten sonra Karahisar-ı Behramşah Icaci ve Özükağaği, Kızıl-Kümbet ve Mecitözü, Kırşehir nahiyelerinin tetkikine gelecek sene imkân hasıl olmasını temenni ederek raporunu sonlandırmaktadır.

Gökbilgin'in 1952'den itibaren yapmış olduğu Tokat, Zile, Niksar ve havalisi ile Tokat'ın Artova (Artık Abad) Almus kazaları ve Zile'nin tarihi Meşhedabad, Hoşlaş (Üç taş), Iğdır bölgesi çalışmaları hakkındaki notlarından bazı bilgileri ve üç yıl sonra 1955'te iki aylık bir süre içinde, Vakıflar Umum Müdürlüğü Arşiv ve Neşriyat Müdürü Zeki Oral Bey ile birlikte 859/ 1455 ve 890/1490 tarihli *Eyalet-i Rum Defterleri* üzerinde yaptıkları mahalli tetkikler konusunda bazı bilgiler paylaşılacağını bildirmektedir.¹⁰

Bu çalışmalara bölge münevverlerinin de büyük bir ilgi ile yardımcı olduklarını ve bölge tarihine duydukları yakın alakayı gösteren 17 Ekim 1953 tarihli bir mektup örnek olarak verilebilir.¹¹

Sonuç olarak, bu tebliğde, birisi aslen Tokatlı olup Turhal'da müftülük görevinde bulunan, diğeri ise İstanbul Üniversitesi Hocası olan iki ayrı eğitime, kariyere ve muhite mensup, aralarında büyük yaş farkı bulunan iki bilim insanının birbirlerini nasıl saygı ve sevgi ile, ön yargısız kabul ettiklerini, tanımaya çalıştıklarını gösteren mektuplarından bazı paragraflar alınarak ortaya konulmaya çalışıldı. Bu mektuplaşmalarda ilk bakışta ortak ilgi alanı Tokat olmakla birlikte, mektuplardaki üslup, karşılıklı hitap ifadeleri, farklı fikirler ve değerlendirmelerin nasıl nezaket cümleleri ile ifade edildiği açık bir şekilde görülmektedir. Elde mevcut 40'tan fazla mektubun değerlendirilip müstakil olarak yayınlanması kültür tarihimize ayrıca katkı sağlayacaktır.

10 6 Şubat 1953 tarihinde proje kapsamında Türk Tarih Kurumu'na verilen Gökbilgin'in yapmış olduğu harcamaların listesi ekte gösterilmiştir.

11 "Pek muhterem beyefendi, 14 Ekim 1953 tarihli iltifatnamenizi aldım, gösterdiğiniz teveccühe karşı azim teşekkürler ederim efendim. Hakkında izhar buyurulan cemilekar düşünceler beni çok mahcup etti. Zat-i Aliniz gibi faizli ve muhterem bir ilim adamına sadece vazifemi yapmaya çalıştım. Anadolu'yu fethetmek isteyen bir ilim kahramanına bir nebze faydalı oldum ise ne mutlu bana. Anadolu tarihini tenvir eden kıymetli mesainizden dolayı muvaffakiyetler diler, hakkınızda en samimi hürmet ve temennilerimi arz ederim efendim " demektedir.

۸۰
تعمیر و ترمیم

عزیزانم بنام اقدس حضرتی

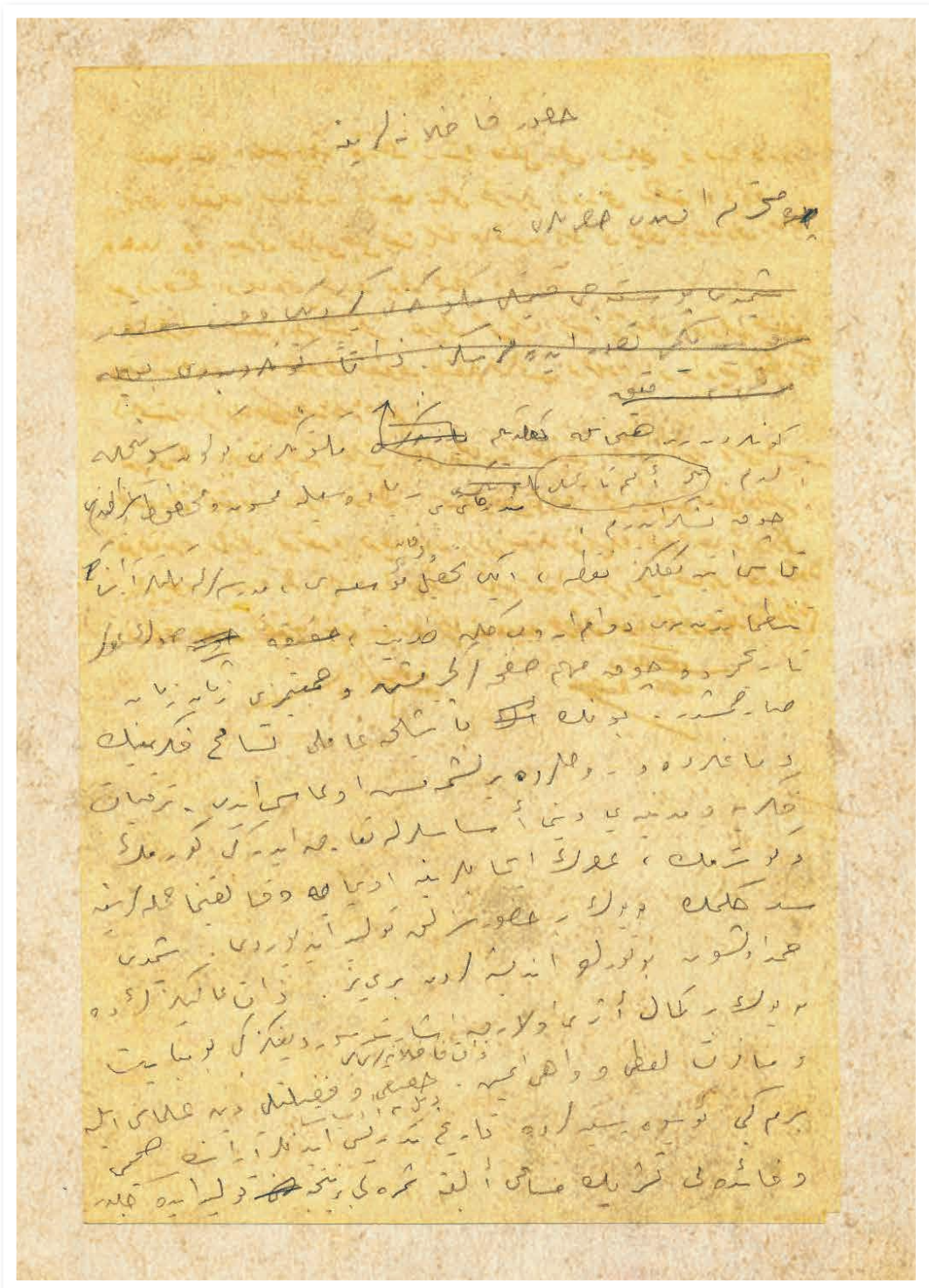
۷۰ اللهم صل علی النبی الامیر المومنین . ذکر و فواید برصفه
بدرستی که نشانی است در باره . چونکه فکر استوار و روحاً
جمعیه اولیایم بر سر راه ایستاده بر سر راه که مدارسه کلمات
الاسته بر تضاد سور و کلمه توبه که در پی می آید هر یکی
منبع عارفان موهوبی می باشد حیانت منافرت بلکه در حضور جبارانه
ایست بر صیقل زناغز هنر استوار که نقصان و جهالت عالی ایست می باشد
بنیاده دانه قاضیه که عرفاً وراثاً صاحبان اولاد حقیقی ایست
نصف اولاد هوای طرفه الایتمی و عاشقی اولیایم و ظم علم دین حرم اولیایم
اراده نواح راهی و تقی ایست سوره بر سر راه و فداکاران زمانه ایست
اولیایم - حضرت که در راه افکار جهنده سویم ملاحظه کونیم دریم
عزیزانم تعمیر از برای حرمه قبول ایتم اوفاد در قیسه و سلاطین حرمه
خوشنده بدار حضرت ایست دارنده دلایلی ایست که در سینه در سینه
بدره و تقیه بر آورد -
بعضی از نامه ایست بر طرفه سوره کونید ما تمام در زمانه است
بدره الایتمی است بر سر راه بر طرفه حقوق اجرا و اورسالی ایست صورت
حرمه بدر اولیایم کتب خانه و عظیمه - حرمه تقیه و تقیه از تقیه
از کورده تقیم ایست عجمی ایست باره ایست تقیه ایست بر سینه از روی صورت
رسولیم بر تقیه در تقیه ایست از تقیه ایست یکدر

مطالعات اکبریه ایله نورهک اراشه جنکلی بیلگی دنیلم بر دره داردر
قیرور دقیقهک صادره اشفا نیلگی خورشورک دواخی دهکده و جردی
۱۹۸۸ ده یولور والیسی جنکلی یانجا جامونه و یولور بولور یایدی دینی زمان
یوردره نلا اورمانی قردی یولور اجهک
اجدار خیزه حقیقه ایلم اشوایر کوریک محمد یانجا بریم نورهک اولورمه جنکلی
بوغازنه که دره کلهوخی سفور جنکلی طایفه بولورونه او واریمه جنکلی دره
دنیمتور (اولا جلیک کلهوخی سفور)
کوریکونلا ابوقانه کتبه کانی جنکلی بوغازنه حقیقه ایلم و- ایلم بریم ایلم
جه دینی کوریکونلا دیورک نورهک سخور حقیقی نورهک جلی ایلمه مصل اولور
بوغازنه بولورون بوغازنه قریبا خانه اولورن سوبد نورهک کلهوخی سفور اولورن
بیلیم یور دره نلا تام اورم برنده اکبریه تاندارم فره قول ضایک الیمه مکلور
ذکرک جویک لصدوع انوم سوریک زاننه ویرر حقیقی صونار الیمه حقیقه نورهک اولورن
لو جه کتبه
M. T. Gökbilgin

۹۵۴
اکبریه

بیلیم یور دره نلا تام اورم برنده اکبریه تاندارم فره قول ضایک الیمه مکلور
ذکرک جویک لصدوع انوم سوریک زاننه ویرر حقیقی صونار الیمه حقیقه نورهک اولورن
لو جه کتبه
M. T. Gökbilgin

Ek-1.2: Müftü
Efendi'nin T.
Gökbilgin'e
Mektubu 5
Ekim 1953

Ek-1.3: Müftü
Efendi'nin T.
Gökbilgin'e
Mektubu 5
Ekim 1953

Saat
Kulesi'nden
Genel
Görünüm,
1930.

Ek-4: Türk Tarih Kurumu Başkanlığına 11 IX 1953 Tarihli Rapor

Türk Tarih Kurumu Başkanlığına Neşrini hazırladığım 859 ve 890 tarihli Eyalet-i Rum tahrir defterleri beni mahallen bir tetkikat icrasına sevk etmiş ve Kurum tarafından aldığım mezuniyet ve selahiyet üzerine geçen ay (Ağustos 1953) Tokat-Zile-Turhal- Niksar havalisinde 20 gün süren çok faydalı bir inceleme gezisi yapmıştım. Seyahate çıkmadan önce, bu havaliyi iyi tanıyan ve vaktiyle ilk tedrisat müfettişliği yaptığı bu bölgede bir çok kitabeler toplamış bulunan Konya Müzesi Müdürü Zeki Oral beyle, bu hususta işbirliğini düşünerek kendisiyle muhabere etmiş ve tam bir mutabakate varmıştım . Elimdeki tahrir defterlerinde vakıf, kurucu veya ümera olarak zikredilen tarihi şahsiyetlerin ve eserlerinin,

kaydı geçen yer ve müessese adlarının hüviyetlerinin tamamen tesbiti ve bunlara ait yeni bulunan kitabelerin de neşri, hülasa bu monoğrafının daha mükemmel hazırlanması böyle bir işbirliğini faydalı kılıyordu. Bu itibarla aynen ve yalnız başıma neşredebileceğim bu defterlerin muhtevaları ve ma-nalandırılması hakkında yazılacak ve bunlara müteallik yeni kitabeleri de ilmi bir metodla ihtiva edecek olan uzun mukaddimeyi mumaileyhle birlikte hazırlamak teklifini kabul ettim. Kurumumuzun da, selahiyetli bir ilim müntesibi olduğunda müttetik bulunacağına emin olduğum Zeki bey ile birlikte bu seyahati icra ettim:

XV. asırdaki Rum eyaletinin merkezi Tokat olduğu için seyahate buradan başladık. Tokat şehrindeki tetkiklerimizin esasını, tahrir defterinde kayıtlı mahalle, mescit, medrese, hangah ve zaviyelerden bugün hangilerinin mevcut veya tarihi hatırayı taşıdığını tesbit, bunlara ait, eğer varsa, kitabe, vakfiye ve berat gibi vesai araştırmak, bir de neşredilmiş Tokat kitabelerinin tarafımızdan görülerek kontrolü, eksik ve tashihe muhtaç olanlarının tayini teşkil ediyordu. Filhakika, bu tetkikler neticesinde, bugün hatıraları veya isimleri yaşayanlar tesbit edildiği gibi neşredilmiş kitabelerin noksanları ikmal edilmiş ve bilhassa yeniden IX. hicret asrına ait bir çok mezar taşları bulunmuştur. Ezcümle Kabili Zade mezarlığında - ki halen hususi bir evin bahçesi olmuştur - Kabili Zade Mehmet ve İbrahim paşaların evlad, ahfad ve taallukatına ait mezar kitabeleri tesbit olundu. Diğer taraftan Tokat Vakıflar Müdürlüğü arşivindeki vesaikten Tokat'ta XV. asırda mevcut Ahi paşa, Şeyh Abdurrahman, Muhiddin Çelebi, Sünbül, Ahi Ören, Horosoğlu vesaire hangahları hakkında VIII. hicret asrına ait vakfiyelerinin asıl veya musaddak suretleri vasıtasıyla malumat elde edilmiştir. Tokat mülhakatına ait tetkiklerimiz, 859 da eyalete tabi en yakın nahiyelerden ve bunların köylerinden başlamak üzere, inkişaf etti. Evvela Vavri, Necib, Gürcü köyleri ziyaret edildi. 859 da Venk divanına merbut olan bu köylerde kayda değer bir eser, Vavri köyünde Ahi Mahmut evladına ait türbe ile bunun oldukça muahhar kitabesidir. Ancak yine bu civardaki Emir Seyit köyünün 890 tahririnde bir cemaat halinde kaydedilen Emir Seyitlu Türkmen aşiretinden vücuda gelmiş olduğunu tesbit enteresan olmuştur. XV. asırda Kazabat nahiyesine bağlı köylerden bir kısmı bugün, ya münderis olmuş veya yerlerini, isimlerini değiştirmiştir. Tozanlı ırmağı ile Tokat çayından mürekkep nehrin ortasından aktığı büyük ovanın iki tarafındaki köyleri ziyaretimiz bize bu hakikati öğretmiştir. Bu yer ve isim değiştirme asırlar boyunca, muhtelif tabii veya içtimai hadiseler neticesinde, zaman zaman vukua

gelmiştir. Mesela Farni ve Dimorta köyleri XVIII. asırda bu havalinin geçirdiği anarşi içinde ovadaki yerlerini bırakarak, o zamanlar ormanlık bir bölge olan bugünkü vadiler içine çekildikleri gibi bir kısmı da isimlerini sadece bir mevki ismi olarak muhafaza ederek (859 ve 890 tahrirlerinde bu civarda mevcudiyetleri bilinen Çavuldur, Olcatu, Emir Süleyman vesair) ortadan kalkmışlardır. Bunun yeni misallerini 1939 zelzelesinden sonra görmekteyiz. Nitekim tarihi Kazabad nahiyesi köylerinden Çiprek, Ahur köyü bugün hem yerlerini hem isimlerini değiştirmişlerdir. Pazar nahiyesindeki kitabeler neşredilenlerle karşılaştırıldığı gibi hanın iç kapısı üzerindeki kitabe de merdiven kurularak tamamen okunmuş ve Sayın Prof. Uzunçarşılı'nın neşrettiği metin tamamlanmıştır. Buradaki tetkiklerimizin ehemmiyetli neticesi de, XV. asır tahrirlerinde Ezine pazarı olarak zikredilen mahallin Amasya'ya merbut bugünkü Ezine pazarı ile alakası bulunmayıp şimdiki Pazar nahiyesi olduğunun tesbitidir. Filhakika Sinan bey camiindeki şamdanlardan birindeki yazı bu nahiyenin XVIII. asır ortasında bile Ezine pazarı tesmiye edildiğini isbat ediyor.

XV. asır tahrirlerinde bir nahije merkezi olarak kaydedilen ve halen pazarın 5 kilometre

kadar cenubunda bir köy olan Erkilet'deki incelemelerimiz burada 782 tarihini taşıyan bir kitabenin mevcudiyetini göstermiştir. Turhal aynı tahrirlerde keza bir nahije merkezidir. Kasabadaki kitabeler tarafımızdan görülerek neşredilenler kontrol ve tashih edildiği gibi ayrıca Şeyh Şahabeddin türbesinde 779 ve 785 tarihlerine ait iki mezar kitabesi de bulunmuştur. Turhal'ın 5 kilometre şimalinde Daziya köyündeki keşfimiz daha ehemmiyetli olmuştur. Tahrir kayıtlarında zikredilen Lulu Ağa cami, zaviye, darülhullaz kitabeleri (VIII.asr-ı hicrinin son yarısı, Ertena devleti zamanı) zapt ve tesbit olunduğu gibi Ali Baba türbesi içindeki iki kadın mezar kitabesi ve bilhassa bunun yanında ümeradan birinin 782 tarihli mezar kitabesi de kaydedilmiştir. Yine Turhal'a merbut Arapören köyünde Selçuki devrine ait bir mezar kitabesi tarafımızdan yeniden zapt ve tesbit edilmiştir ki, bunun Turhal-pazar yolu üzerinde ve Arapören'e bir kilometre mesafede tarihi Güvekde mezarlığından bu köyün camiine naklolunduğu anlaşılmaktadır. 859 tahririnde kaydı geçen mezkur köyün de menderes olduğu, fakat ismini bir mevki adı olarak muhafaza ettiği görülmektedir. Turhal'ın 5 kilometre garbindeki Çivril köyünü ziyaretimizde Abdülvahab türbesine ait bir kitabe görülemediği gibi başka bir hatıra da rastlanmamıştır.

Tokat mülhakatında ve Turhal'da dört gün devam eden bu tetkiklerden sonra Zile'de mevcut eserler ve kitabeler görüldü. Fakat buradaki tetkiklerimizin sıklet merkezini Zile'deki Şeyh Edhem zaviyesi ve Zile'nin 8 Km.cenubundaki Şeyh Nusreddin zaviyesi ile alakadar vakfiye, hüccet ve beratların, hudutnamelerin incelenmesi ve kaydedilmesi teşkil etmiştir. Selçuki devrinden itibaren bu havalinin sosyal ve tarihi çehresini aydınlatan bu vesaikten mukaddimemizde muassalan bahsedecek ve elde edilen neticeleri sıralıyacağız. Zile köyleri içinde, Mahmud Dede (Çeltek baba) türbesinin bulunduğu Çeltek köyü ile, Şeyh Nusret, Yeni müslüman ve Silis köyleri ziyaret edildi. Zile Müzesine nakledilen grecke kitabelerin delalet ettiği gibi ehemmiyetli bir Bizans köyü olan ve XV. asır kayıtlarında bir nahiye merkezi olarak görünen Yeni Müslüman köyü bugün islami bir kitabeyi ihtiva etmiyorsa da Silis köyü camii kapısında Sultan Mes'ut devrine ait bir Selçuki kitabesi bulunmaktadır ki bu da tarafımızdan tamamen zabt ve tesbit edilmiştir. Monoğrafının mukaddimesine derc olunacaktır.

Bundan başka Zile'nin beş kilometre doğusundaki Kireçlu köyünde VIII. hicri asır başlarına ait kıymetli bir kitabe Sayın Zeki Oral tarafından tesbit edildiği gibi aynı devre ait diğer iki kitabe de Zile Müzesinde görülmüş ve kaydolunmuştur.

859 ve 890 Eyalet-i Rum tahrirleri Niksar ve havalisini ihtiva etmiyorsa da bayram tatillerinden istifade ederek münferiden bu kasabaya bir seyahat yaptım ve Sayın Uzunçarşılı'nın neşrettiği Niksar kitabelerini gördüm. Melik Gazi türbesi civarında 649, 734, 778, 872 882 tarihli bazı mezar taşları tesbit ettim. Kale civarında bir tolasda lahid şeklindeki bir mezar kitabesinin Seraceddin Doğanşah Alp bin Savcı adında birine ait olduğunu, Kırk kızlar türbesinde şimdiye kadar hiç kimsenin dikkatini çekmeyen bir kitabenin mevcudiyetini müşahade ve zapt eyledim. Diğer taraftan Sayın Uzunçarşılı'nın Sungurye türbesinde kitabesiz olduğunu kaydettiği kabir taşlarındaki kitabeleri okudum. Burada hususi bir kütüphanede bulunan 560 tarihli Melik Danişment Gazi vakfiyesi suretini de görerek esaslı noktalarını kaydettim ki bunlardan da mukaddimede bilmünasebe bahsolunacaktır.

Tahrir kayıtlarında bir nahiye merkezi olarak görülen ve halen Tokat'ın 20 kilometre şarkında bir köy halinde bulunan Cincife köyüne münferiden yaptığım bir tetkik gezisi de çok fatdalı bir netice doğurmuştur. Şöyle ki: burada Sultan Mesut devrine ait 673 tarihli bir çeşme kitabesi bulduğum gibi köyün yanındaki tepede

mevzu harap türbenin hüviyetini keşfetmek imkanını da elde ettim. Burası Murad II ve Fatih devri ümerasından Şeyh Hasan bey ve ailesine ait bir hatiredir ve 859 tahririnde bu zat daha sonraları da evlatları bu havalinin zaimi, kumandanı görülmektedir. Ancak, gerek burada, gerek daha sonra Zeki beyle müştereken gördüğümüz Gümenek köyü cenubundaki türbe civarında daha esaslı tetkikat ve islami mahiyette arkeolojik hafriyat yaparak bütün kitabeleri elde etmek ve okumak lazımdır.

Bu türlü islami arkeolojik tetkikatın Niksar´a ve Tokat köylerinden olan Çöreği Büyük köyü tekkesine de teşmili çok yerinde bir hareket olacaktır. Filhakika sayın arkadaşım bu tekkeye -ki tahrir defterlerinde Şeyh köyü olarak geçmektedir- VIII. asır ortalarına ait bir mezar kitabesi ile Fatih devri başlarına ait türbe kitabesini bularak bu mıntıkanın tarihi hüviyeti hakkında bir fikir edinmek imkanını elde ettik.

XV. asır tahrir defterimiz, saydıklarımın başka Artıkabad, Hüseyinabad, Meşhedabat, Mecidöcü, Karahisar Behramşah, Sivas, Hafik, Yıldızili ve Tozanlı taraflarında da tetkikatı zaruri kılmaktadır. Bunu gelecek sene, daha uzun ve müsait bir zaman içinde yapmak tasavvurundayız. Bu mahalli tetkikatı tamamlamaya çalışırken, diğer taraftan da defterlerin mukayeseli bir şekilde notlarla birlikte ve aynen neşrine Kasım 1953 de başlamayı ümit ediyorum. Mukaddime yukarıda arzettiğim gibi, daha sonra müştereken yazılacaktır. Seyahatimin kısa hülasasını ve maruzatımı burada bitirirken Kurumun ve sayın kol arkadaşlarımızın bu vadi-deki fikir ve tavsiyelerine intizar ettiğimi saygılarımla arz ederim.

11. IX . 1953

Ek-5: Türk Tarih Kurumu Başkanlığına 19 X.1955 Tarihli Rapor

Türk Tarih Kurumu Başkanlığına Osmanlı İmparatorluğunun muhtelif bölgelerine ait ilk tahlil defterlerinin neşri hakkında evvelce Kurum tarafından alınan prensip kararı gereğince, tarafımdan neşre hazırlanmakta bulunan 859 ve 890 tarihli Eyaleti Rum defterleri dolayısıyla mahalli tetkiklerin ikincisini de kıymetli ve Müze mütehasısı sayın Zeki Oral ile Sivas ve Tokat vilayetlerinde iki aya yakın bir müddet içinde yapmış bulunmaktayım. 1953 senesi tetkikatımı Tokat'ın muhtelif mıntıkaları ile Turhal, Zile, Niksar taraflarında icra etmiştim. Bu defa Sivas merkez kazası ile Afik, Zara ve Yıldızeli havalisini, Tokat'ın Artova, Almus kazalarını ve bir de Zilenin evvelce ikmal edilemeyen tarihi Meşhet-Abat (Maşat) Kuştaş (İdir nahiyesi) taraflarını dolaştık.Geziye çıkmadan önce, yapılan tebligat mucibince, evvelce bu bölgeye ait Kurumu tevdi edilmiş bulunan kitabelere İttia' kesbettik ki, bunların, daha ziyade merkezlere taaluk ettiği ve neşredilmiş eserlerin ufak tefek bir tashihinden ve yeni bir gözden geçirişten ibaret olduğu kanaatine vasıl olundu. Mamafih eserin mukaddemesinde bunlara da temas edilecek ve bizi alakadar ettiği nisbette tenkitli bir şekilde gösterilecektir.

İlk iş olarak Sivas merkezindeki zengin eserlerin ve kitabelerini gözden geçirip vaki neşriyatı kontrol etmeyi,müteakiben de son senelerde tesbit edilip Sivas müzesinde toplanan neşredilmemiş kitabeleri zabteylemeyi muvafık bulduk. Bu meyanda yeniden ele geçirdiğimiz veya evvelce görülmemiş, dikkati çekmemiş kitabelerin büyük ehemmiyetini bilmünasebe kaydetmeliyim.

Diğer taraftan, Sivas Efkaf Müdürlüğü sicilleri üzerinde tetkikat yapıp,tahrir defterleri dolayısıyla bizi yakından alakadar eden, bazı mühim vakfiye kayıtlarına rastlamak daha az istifadeli olmamıştır. Bu cümleden olmak üzere Sivastaki Daruraha, Sahibiye medresesi, Darrüşşifa medresesi ve tahrir defterlerinde zikri geçip de bugün hiç bir izine rastlanamıyan Emir Arif zaviyesi, Hacı Abdurrahman zaviyesi, Ahi Mehmed Külahduzi zaviyesi vakfiyelerini, yine Sivas mülhakatındaki tesislerinden Hacı Arduç vakfiyesi ve İlbizim evlatları vakfiyesi suretleri, keza Şahrüh bey bil Alaüddevle'nin 897 tarihli vakfiyesi sureti ve diğer daha bazı kayıtlar bizi bu mevzuuda oldukça aydınlatıcı ve yol gösterici mahiyette görülmüştür.

Sivas merkez kazası köylerinde vuku bulan incelemelerde XV. asırda mevcut olup ta bu gün ortadan kalkmış olan köylerden bir kısmının yerini tesbit etmek mümkün oldu.

Mesela Malikane ve Divani hisseleri Yıldızlı Mehmed paşa evladına ve hacı Arif zaviyesi vakfına ait bulunan Esendik köyü Çeltek ve Olukman köyleri arasında bir mevki olarak, malikanesi Emir Ahmed çelebiye verilmiş olan büke köyü Hoşevек ve Horsuna köyleri arasında bir ören yeri olarak, Karaca Burun köyü Ala hacı köyüne yakın ve bu isimde bir mevki olarak tesbit edildi ve görüldü. Anadolu'da İslam Fütühatı esnasında ismine rastlanıp ta yeri kat'iyetle bilinemiyen Kızılırmak yakınlarındaki Harşana kal'asının mezkür Horsana köyü ile bir münasebeti bulunabileceği hakkında sayın prof. Mükrimin Halil Yınanç'ın faraziyesini hatırlıyarak bu köye vaki ziyaretimizde bu bakımdan da bir inceleme yapılmış, ancak eskiden tamamen Ermenilere mezkür olan bu köyde bir kale harabesine rastlanmadığı gibi bu köyün beş kilo metre cunbundaki Emirhan köyü ve Emirhan baba ziyareti yakınında ve sarp kayalar arasında bulunan kal'anın daha doğrusu tabii bir sığınak mevkiinin bununla münasebetdar bulunabileceğine ihtimal verilmemiştir. Bu mıntıkada bilhassa iki köyde tesbit ettiğimiz ve bir kısmını afriyatla meydana çıkarttığımız XIV. asra ait (723, 765, 773, 793 H.) mezar kitabeleri, defterimizdeki ümera ve tesis sahiplerini alakadar etmesi bakımından, çok ehemmiyetlidir. Bunlardan mukaddememizde tafsilatıyla bahsedeceğimiz. XV. asırda bu günkü Nafik ve Zara kaza merkezleri de dahil olduğu halde bu bölge köyleri Sivas nahiyesine bağlı idiler. Onların bu günkülerle ne dereceye kadar tetabuk ettiğini araştırmayı mühim bulduğum gibi o zaman bu eyalet dahilinde görülen ve Ortaçağda ehemmiyetli birer rol oynadığı anlaşılan Havik Hargün kal'alarının bu günkü yerlerini de tesbit etmeyi de ön planda bir iç telakki ettim ki bu hususta salim bir kanaate vasıl olduğumu zannediyorum. Ancak, mühim bir kitabe bulunduğunu haber aldığımız ve defterimizde bir nahiyet merkezi olarak görünen Tozanlı bölgesine ve bu nahiyenin Hobyar tekkesi köyüne, emniyetli bir yol olmadığı sebeple ve vasıtamızın tehlikeye arz edilmesi endişesiyle, maalesef gitmek mümkün olmadı.

Yıldızeli kazasında bizi alakadar eden önemli iki yer, Yıldız ve Gelmoğat (bu günkü Çırçır ve Belcik) nahiyeleri idi. Bilhassa ikincisini bulmak, görmek ve köylerini tarihi isimleriyle karşılaştırmak çok mühimdi. Bunu tamamen temin etmek mümkün olduğu gibi şeyh Halil köyünde hususi bir elde bulunan 850 tarihli Şeyh Halil zaviyesi vakfiyesi suretinden de ehemmiyetli bir çok malumat elde edildi.

Tokat vilayet dahilinde Artova kazası köyleri iki nahiyesi ile birlikte (Çamlıbel, Sulusaray) baştan başa gezildi, Sulusarayda muahhar bazı kitabeler zabtedildiği gibi Malum Seyit köyünün tarihi Seydi Ömer köyü ile ayniyeti ve vakfiyesinin 785 hicri tarihli bulunduğu öğrenildi. Çamlıbel (Çiftlik) nahiyesi köylerinden en enteresan

bilgi, Kızık köyünde,tarihi Bügdüz köyünün mevkiini tesbit etmek suretiyle elde edildi: Bu gün Yıldızeli-Çamlıbel şosesi üzerinde Selçuki tipinde münferit bir cami (Bügdüz camii) , biraz ilerisinde de bir kervan saray harabesinin bulunduğu o tarafa gidenlerce malumdur. Tarihi Artık Abat nahiyesi köylerinde aynı mimari karakteri haiz daha 7camiin bulunduğu görüldü.Bu havalide halen münderis olan diğer bir takım köylerin yerlerini de tesbit etmek mümkün oldu.Tokat'ın Almus kazasının tarihi Kfirni (Kavurni) nahiyesine tatabuk ettiğini keza,Kuştaş namı diğer Üçtaş nahiyesinin de bu günkü İğdir (Zile) nahiyesi ile aynı olduğu mahallen görüldü. Almus kazasında ve bu kazanın iki köyünde XIV ve XV.asırlara ait ehemmiyetli bazı kitabelere desteres olunduğu gibi Zilenin bir köyünde de o köydeki zaviyenin (Şeyh Eyluk) 777 tarihli vakfiyesinden bu bölgenin tarihi statüsünün öğrenmeye yarayacak malumat elde edildi. Fakat , yine bu mıntıkada ehemmiyetli bilgi elde etmeyi ümit ettiğimiz Buldaçı ve Karaşeyh köylerinde ne vakfiye ne de kitabe bulunamadı. Şimdiye kadar dolaştığımız Sivas ve Tokat vilayeti dahilindeki köylerde rastladığımız latince ve grekçe bazı kitabelerin de yerleri öğrenildi ki, bunlarla meşgul olan arkadaşlara bildirilerek şimdiye kadar zabtedilip edilmediklerini kontrol veya neşirlerine delalet etmeleri istenecektir.

Bundan sonra (6 Eylül müteakip) arkadaşım Cincife ve Niksar'da geçen seferki seyahatimizden ikmal edilmemiş işleri tamamlamağa ve bilahare Samsun Bafrada bazı kitabeleri tesbite çalıştı. Ben de Sivas müzesinde ve Evkaf sicilleri üzerinde daha bir müddet tetkikata devam ederek sonra Yeni-İl (pınarbaşı) muzafatından olan Gürün nahiyesini ve bazı köylerini dolaştım. Gürün de eski birer tesis olan Şeyh Kasım ve Şeyh Yakup evkafı hakkında malumat toplamağa çalıştığım gibi kütüphanesindeki yazmaları gördüm, muahhar olmakla beraber kitabelerini tesbit ettim. Bu arada 981 tarihli orijinal bir vakfiyeden de ehemmiyetli bazı malumat elde edildi.

859 ve 890 tarihli tahrir defterleri ile alakadar olarak yapılan tetkik gezilerimizin ikincisini bu şekilde hitama erdirmiş bulunuyor ve mütebaki kalan bazı bölgele- rin ezcümle Karahisar- 1 Behramşah İcaci ve Özükaşağı, Kızıl-Kümbet ve Mecidözü, Kırşehir nahiyeleri tetkikinin de - defter neşriyatı bir yandan başlamış bul gelecek sene icrasına imkan hasıl olmasını temenni ediyoruz.

Tetkik gezimize ait ana hatları ile maruzatını muhtevi bu raporu takdim ederken derin saygılarımın kabulünü rica eylerim.

19.X.1955

Afganistan Türkmenlerinin Tokat'a İskânı ve Abdülkerim Mahdum'un Bu İskândaki Rolü

KEMALETTİN MAHDUM • PROF. DR. ABİD NAZAR MAHDUM
Marmara Üniversitesi İstanbul Üniversitesi

I. Giriş

Tarihî seyri içerisinde değerlendirildiğinde, bugün Afganistan ismiyle karşımıza çıkan ülkenin geçmişte çok farklı devletlerin idaresi altında yer almış bölgeler olduğu, Afganistan isminin ise çok sonraları ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Afganistan coğrafyasına önceleri Ariyana (Ariana), daha sonraki zamanlarda ise Horasan dendiğine dair bir iddia Afganistan halkınca çokça dillendirilmektedir. Hâlbuki bu isimlendirmelerin bölgesel adlandırma olduğu ve şimdiki Afganistan sınırlarını tam olarak kapsamadığı açıktır. Bazı belgelerden anlaşıldığına göre Herat çevresine Aria dendiği anlaşılmaktadır. Fakat burada kullanılan Aria ismi yalnızca belirli ve daha dar bir bölgeyi kapsamaktadır. Aynı şekilde Ariyana kelimesinde olduğu gibi Horasan erenlerinin geldiği toprakları ifade eden Horasan isminin de bilimsel adlandırma esasında değil, bazı siyasî ve konjonktürel istifadeler doğrultusunda kimi kesimler tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır. Osmanlı dönemi âlimlerinden İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-mesnevî* isimli eserinde dört tarihî şehir arasında kalan bölgeye Horasan dendiğini şöyle ifade etmektedir: “*Kerâsî-yi Horasan dördür. Biri Merv'dir ve biri dahi Nişâbûr ve biri Herat ve biri Belh'dir.*”¹. Bu bölgenin daha müşahhas olarak anlaşılabilmesi için, aşağıdaki şekilde, bu dört şehrin arasında kalan bölgeyi harita üzerinde işaretleyerek gösterdik:

1 İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Mesnevî*, haz. İsmail Güleç, İstanbul 2004, s. 529.

Harita: <https://www.google.com/maps/place/Afganistan/@33.6056763,58.6980667,5z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x38d16eb6f8ff026d:0xf3b5460dbe96da78!8m2!3d33.93911!4d67.709953>

Günümüz Afganistan topraklarının umumu ise Abdurrahman Han (1880-1901) zamanında belirlenmiştir. Bu dönemde Durand Antlaşması'yla (1893) güney sınırları; İngiliz-Rus hudut komisyonlarının aldığı kararlarla kuzey sınırları ve Pamir komisyonu ile kuzeydoğu sınırları belirlenmiştir (1895)².

Asırlarca Türk hâkimiyetinde bulunan ve Afgan Türkistanı olarak bilinen kısmı da ihtiva eden Afganistan'da günümüzde çok sayıda Türk yaşamaktadır. Ülke-deki en büyük Türk halkları Türkmenler ve Özbekler olup bu iki halk dışında Kırgızlar, Kazaklar, Aymaklar, Kıpçaklar, Kara Kalpaklar, Karluklar, Afşarlar gibi diğer Türk boyları da bulunmaktadır³. Bu Türk boyları umumiyetle Türkistan kısmında olsa da, ülkenin diğer bazı bölgelerinde de yaşamaktadır⁴.

2 Resul Şahsi, "Afganistan", *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 6, sayı 1, s. 141. Durand Hattı hakkında bilgi için bkz. Fazıl Ahmed Burget, "Durand Hattı: Afganistan-Pakistan Arasında Yaşanan Kavga'nın Diğer Adı", *Orta Doğu Analiz*, c. 5, sayı 56 (Ağustos 2013), s. 60-67.

3 Erdoğan Merçil, "Afganistan Türkleri", *Türk Kültürü*, sayı 2005-2006 (Kasım-Aralık 1979), s. 9-15; Necip Abdülhamitoğlu, "Afganistan Türkleri", *Türk Kültürü*, sayı 229 (Mayıs 1982), s. 414. Bölgedeki Karlukların tarihine dair bazı bilgiler için bkz. Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları M.Ö. III.-M.S. X. Asır*, İstanbul 2021, s. 88.

4 Neslihan Durak, "Geçmişten Günümüze Afganistan'da Türkler", s. 2785, 2787; Kubilay Erman "Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı İşgali ve

Stratejik konuma sahip olması sebebiyle ilk olarak Ahameniş ve daha sonra İskender İmparatorluğu, Selevkid Krallığı ve Baktiana Devleti'nin hâkimiyetine giren Afganistan topraklarında Türk hâkimiyeti miladî 5. yüzyılda Akhunlarla başlamış⁵, daha sonra Gök Türkler, Gazneliler, Selçuklular⁶, Harezmsahlar, Timurlular, Şeybânîler, Bâbürlülüler ve Afşarlılarla devam etmiştir. Afşarlı devletinin kurucusu olan Nadir Şah Afşar'ın 1747'de vefatından sonra, gözde komutanlarından Ahmed Şah Dürrânî'nin Kandahar'da hükümdarlığını ilan etmesiyle cereyan eden hadiselerle birlikte, hâkimiyet Peştunlara geçmiştir⁷. Bu sırada Türkistan olarak ifade edilen Afganistan'ın kuzeyi hâlâ Türklerin idaresinde bulunuyordu. 19. asrın sonlarına doğru Abdurrahman Han zamanında, ülkenin kuzey toprakları da Peştun idaresi altına girmiştir⁸.

Türkler", *SÜTAD*, sayı 44 (Güz-2018), s. 306; Kiyameddin Barlas, "Afganistan Türklerinin Dünü ve Bugünü", *Türk Kültürü*, sayı 371 (Mart 1994), s. 132. Yazar iki ili daha sayar ki, bunlar Badgis ve Herat'tır. Herat'ta ekseriyetle Türkmenler yaşamaktadır. Herat tarihi ve Türkmen varlığına dair bkz. Recep Uslu, "Herat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 17, İstanbul 1998, s. 216-217.

Afganistan'da en kalabalık milletlerden biri olan Türklerin nüfusunun bugüne kadar tam tespiti mümkün olmamıştır. Zira 20. yüzyılda Afganistan'daki Türk boylarının nüfusu hakkında yabancı araştırmacıların verileri kabul edilmiştir. Bkz. Erdoğan Merçil, *ag.m.*, s. 9, 11; Kiyameddin Barlas, *ag.m.*, s. 133-134.

Günümüzde yapılan nüfus sayımlarında ise halkın büyük çoğunluğunun hala okur-yazar olmamasının Afgan yetkililerce suistimal edilmesi, ailelerin etnik kimliğinin kasıtlı olarak değiştirilmesi söz konusudur. Bu suistimaller özellikle okuma-yazma oranının çok düşük olduğu Türkmenlerin nüfusunda yapılmaktadır. 19. yüzyılın ortalarında Türkmen nüfusunun 700 bin civarı olduğu tahmin edilmektedir. Bkz. Neslihan Durak, *ag.m.*, s. 2788.

Kiyameddin Barlas ise 1994 yılında yazdığı makalede Türkmenlerin nüfusunun 2 milyon üzerinde olduğunu belirtmektedir. Bkz. Kiyameddin Barlas, *ag.m.*, s. 134.

Daha yakın dönemde Türkmen nüfusu 2-3 milyon olarak tahmin edilmektedir. Bkz. Yavuz Selim, "Ah Afganistan", Ankara 2003, s. 59. Bu rakam günümüzde artmış olmalıdır.

5 Sakaları Türk olarak kabul edenlere göre bu hâkimiyet milattan önceki tarihlerde başlamıştır. Bkz. Erdoğan Merçil, *ag.m.*, s. 7.

Sakaların menşesine dair bkz. İlhami Durmuş, "İskitlerin Kimliği", *Türkler Ansiklopedisi*, 1, Ankara 2002, s. 620-627.

Kiyameddin Barlas bölgedeki Türk hâkimiyetini kronolojik olarak belirtirken MÖ 2. yüzyıldan başlatır ve "Türk kökenli sanılan Sakalar'dan sonra "Türk kökenli Yüeciler"i ve devamında Kuşanları sayar. Bkz. Kiyameddin Barlas, *ag.m.*, s. 129.

Bölgedeki Türk hâkimiyetini Yüeciler veya Kuşanlarla başlatanlar da vardır. Bkz. Neslihan Durak, *ag.m.*, s. 2781; Kubilay Erman, *ag.m.*, s. 305.

Wu-sun veya Hunlarla yapılan savaşta mağlup olan Büyük Yüeciler buldukları bölgeden batıya, Toharistan'a gitmiş ve burada idareyi ele geçirmişlerdir. Bkz. Ahmet Taşağül, *ag.e.*, s. 31-32.

Yüeciler ve onların batıya göçleri hakkında daha ferruatlı malumat için bkz. Bahaeddin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I. Yüe-Çiler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, sayı 15 (1/3) (1957), s. 247-278; Abdulhalik Bakır, Umud Badakoğlu, "Yüeciler ve Kökenleri Üzerine Düşünceler", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, c. 2, sayı 2 (Aralık 2019), s. 123-144.

Afganistan'la alakalı mühim çalışmaları bulunan Mehmet Saray, Kuşanlar için "arasında Türk oldukları tahmin edilen Kuşanlar" ifadesini kullanır. Buna göre 125-480 yılları arasında Afganistan topraklarına hükmeden Kuşanların tamamı Türk olmasa da içlerinde Türklerin de bulunma ihtimali vardır. Bkz. Mehmet Saray, "Afganistan", *DİA*, 1, İstanbul 1988, s. 404.

Apar (Avar, Uar-Hun) boyunun kurduğu Akhun Devleti, 358 yılından sonra kurulmuş olmalıdır. Bu devlet Toharistan, Soğdiya ve Kuşan bölgesini ele geçirmiştir. Gök Türk-Sâsâni ittifakıyla 558 senesinde yıkılmıştır. Ahmet Taşağül, *ag.e.*, s. 64-65.

6 Gaznelilerin Afganistan'ı ele geçirmeleri Alp Tegin'in 963 yılında Gazne'yi almasıyla başlamıştır. Bkz. Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *DİA*, 13, İstanbul 1996, s. 481.

Hindistan'a giden tek yol güzergâhında olması sebebiyle Gazne'nin ele geçirilmesi Gaznevî hanedanı tarihinde mühim bir yere sahiptir. Gazneli Mahmud devrinde devletin sınırları İran ve Türkistan'ın büyük bir bölümünü ve Afganistan topraklarının tamamını içine alıyordu. Bkz. László Rásonyi, *Tarih-i Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s. 162.

Selçukluların Gazneli topraklarına hâkim olmasına dair bkz. Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, terc. Necati Lügal, haz. Hicabi Kırılanc, Ankara 2019, s. 517-520, 594-600; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi*, 1, İstanbul 2017, s. 53-54; Yazıcızade Ali, *Tevârih-i Âli Selçuk*, haz. Abdullah Bakır, İstanbul 2009, s. 46-48; Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ (Mülük-i Gazneviyye)*, haz. Erkan Göksoy, İstanbul 2019, s. 136-138; Hamdullah Müstevfi-yi Kazvini, *Tarih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2018, s. 343-344.

7 Mehmet Saray, "Afganistan ve Türkler", *Edebiyat Fakültesi Basımevi*, İstanbul 1987, s. 12; Mehmet Saray, "Ahmed Şah Dürrânî", *DİA*, 2, İstanbul 1989, s. 134.

8 Afganistan Türkistanında Peştun hâkimiyeti 1883 yılında başlamıştır. Bkz. Necip Abdülhamitoğlu, *ag.m.*, s. 413; Erdoğan Merçil, *ag.m.*, s. 8.

Hâkimiyetin Peştunlara geçmesinden sonra da Türkler, Afganistan'da meydana gelen siyasî gelişmelere imkânı nispetinde katılmaya devam etmiştir. Mesela 1964 yılında meşrutî monarşiye geçilince, az sayıda olsa da Türk vekiller meclise girebilmiş ve Türk halkının haklarını savunmaya gayret etmişlerdir.

Afganistan'da Türklerin hakları için mücadele eden liderlerden biri, bu bölgenin tanınmış ailelerden birine mensup olan⁹ ve Afgan devletinin ısrarı üzerine 1968 yılında yapılan seçimlere katılan Abdülkerim Mahdum'dur. O aynı yıl Şıbrırgan milletvekili olarak meclise girmiştir. Mahdum'un meclise girmesi ve şaha yakın olması sayesinde Afganistan Türklerinin hak arayışları için verdikleri mücadele hız kazanmıştır. Zira bu tarihten sonra Özbek ve Türkmenlerin ileri gelenlerinin destekleriyle, Abdülkerim Mahdum'un liderliğinde *Kumîte-yi Ferheng-i Türkhâyı Afganistan* adında bir teşkilat kurulmuştur¹⁰. Bu dönemde Afgan radyosunda Türk dillerinde ikişer saatlik yayın hakkı alınmış ve Türkçenin okullarda resmî dil olarak okutulması için çalışmalar yapılmıştır. Fakat 1973 yılında Dâvud Han'ın yaptığı darbe Türklerin faaliyetlerinin durmasına sebep olmuştur¹¹. Daha sonra 1978 yılında Marksist ihtilal ve ardından gelen Sovyet işgaliyle Afganistan Türkleri için yeni bir safha başlamıştır.

1978 yılında Rus kuklası Demokratik Halk Partisi ve Perçem Partisinin birlikte yaptıkları sosyalist devrim sonrasında, Nur Muhammed Terekî'nin cumhurbaşkanlığında Rusların denetiminde yeni bir hükümet kurulmuştur. Komünizm ideolojisinin katı uygulayıcısı olarak tecrübesiz ve liyakatsiz yöneticilerin yıkıcı ve zalimce uygulamaları ülkeyi kan gölüne çevirmiştir. Eski yönetimde yer alan tecrübeli devlet adamları, toplum önderleri, din âlimleri ve cemiyet içerisinde saygınlığı olan kişiler çeşitli bahanelerle rejim karşıtı suçlamasıyla hapse atılmış, yargılanmadan öldürülmüştür. Dine karşı sert ve bağınazca söylemleri ile de büyük bir nefret uyandırmışlardır. Halkın bu uygulamalara karşı hoşnutsuzluğu gittikçe büyümüş ve çok geçmeden silahlı halk ayaklanmaları görülmeye başlamıştır. Bir sene içerisinde sosyalist yönetime karşı başlatılan cihat hareketinin büyük yaygınlık kazanması ile büyük korku yaşayan kukla yönetim Rusları davet etmek durumunda kalmıştır. Böylece 1979 yılı Aralık ayında Sovyetler Birliği Afganistan'ı fiilen işgal etmeye başlamıştır. 28 Aralık 1979'da yapılan açıklamada

9 "Türkmenlerin Lideri Eski Bir Parlamenter", *Milliyet*, 5 Ağustos 1982, s. 3.

10 Fahri Türk, Taner Karakuzu, a.g.m., s. 7.

11 Mustafa Kemal Mahdum, Mülakat, 4 Eylül 2022.

ise Sovyetler Birliğinin, bir sene önce iki ülke arasında yapılan Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması'na dayanarak Afgan hükümetinin daveti üzerine yardım maksadıyla girdiği ifade edilmiştir¹².

Rusların ülkeye askerî güçlerini taşıyarak işgal girişimine başlamalarından önce, Marksist rejimin idareyi ele geçirmesinin akabinde, ülkede rejim karşıtı pek çok fırka ve topluluk oluşmuştur. Bunlar özellikle Sovyet işgaline karşı, cihat hareketini Pakistan'dan idare etmiştir. Rusların da çeşitli bölgelerde devam eden halk ayaklanmalarını bastırmak için rejim güçlerinin yanında devreye girmesiyle mezalim daha da artmış, dökülen masum kanı daha da çoğalmıştır. Rusların askerî güçlerini ülkeye getirmek suretiyle sosyalist rejimin “eşrâr” şeklinde adlandırdığı mücahit cephelerini yok etmek için rejim güçlerinin yanında operasyona başlaması da işe yaramamış, rejim muhalifi silahlı halk hareketleri daha da güçlenmiş ve gittikçe yayılmıştır. Hükümet güçleri mücadeleden aciz kaldıkça daha sert uygulamalara başvurmuş, mezalimlerini daha da ileriye taşımıştır. Okullar sosyalizm propagandası yapılan mekânlara dönmüş, eğitim kalitesi ve liyakat geri plana atılmış, bütün devlet makamları komünist parti üyelerine tahsis edilmiştir. Üst üste yasa ve devlet kararları çıkartılarak toprak reformu, genç kızların zorla evlendirilmesi gibi ideolojilerine uygun çok sayıda uygulama büyük baskılarla hayata geçirilmiştir. Zenginlerin malına el konmuş, rejim muhalifi saydıkları herkesi istedikleri gibi cezalandırmışlardır. Mücahitlerle çarpışmak üzere eli silah tutan gençler, köylerden zorla toplanarak cepheye gönderilmiştir. Bu zulümlere maruz kalan ve vatani düşmanlar tarafından işgal edilen milyonlarca Afganistan vatandaşı komşu ülkelere sığınmak mecburiyetinde kalmıştır.

Tebliğin devamında SSCB'nin Afganistan'ı işgali, işgal sonrasında Afganistan Türklerinin Pakistan'a göçü ve Abdülkerim Mahdum'un soydaşları adına Türkiye Cumhuriyeti'ne yaptığı iltica talepleri ele alınacaktır. Kenan Evren'in 22-27 Kasım 1981'de Pakistan'ı ziyaret etmesi, ziyaret sırasında Türkiye'nin Peşaver büyükelçiliğinde Abdülkerim Mahdum'la görüşmesi ve iltica talebini kabul etmesiyle başlayan süreç, Türkiye'ye kabul edilen 4500 Afganistan Türkünün Türkiye'ye göçü, içinde Abdülkerim Mahdum'un da bulunduğu Afganistan Türkmenlerin Tokat'a yerleştirilme süreci ve son olarak Afganistan Türkmenleriyle Türkiye Türklerinin ortak yönleri dil-kültür ekseninde anlatılacaktır.

12 İlhan Bilgü, “Afganistan”, *DİA*, 1, İstanbul 1998, s. 409.

II. Abdülkerim Mahdum

Abdülkerim Mahdum, 1942 yılında Afganistan'ın Şıbrgan vilayetinin Kızılayak köyünde dünyaya gelmiştir. Mensubu olduğu aile, Sovyetlerin Türkistan'ı işgaline karşı başlatılan direnişe katılmış fakat mühimmat ve erzak problemlerinin yaşanması üzerine yurdundan ayrılarak o dönemde birçok Türkistanlı için sığınacak bölge olan Afganistan Türkistan'ına hicret etmiştir. Abdülkerim Mahdum, dedesi Halife Kızılayak¹³ ve babası Siraceddin Mahdum'un terbiyesinde yetişmiş ve dedesinin adını taşıyan medresede (Halife-i Kızılayak Medresesi) tahsil görmüştür. Henüz yirmi altı yaşındayken milletvekili seçilmiş, mecliste bulunduğu dönemde Özbek ve Türkmen vekillerle birlikte bölgedeki Türklerin haklarını müdafaa etmek ve genişletmek için pek çok çalışmada aktif olarak yer almıştır. Devlet radyosunda ikişer saatlik Türkçe yayın hakkının alınmasını sağlamış, aynı zamanda Türkçe'nin resmî dil kabul edilmesi için gayret göstermiştir. Erkin Türkistan Partisi ve İttihâdiyye-i İslâmî-i Vilâyât-ı Şimâl-i Afganistan Partisi, onun liderliğinde kurulmuştur. Bunlardan birincisi resmîyete kavuşmamıştır. İkincisi ise Pakistan'da, Türk mücahitlere silah ve mühimmat temin üzere kurulmuştur. Abdülkerim Mahdum Türkmenistan'ın 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmesi üzerine Türkmenistan'a gitmiş, Cumhurbaşkanı Saparmurat Türkmenbaşy ile temaslarda bulunmuş, buradayken birtakım çalışmalara katılmıştır. Aralık 2001 tarihinde Bonn'da yapılan Afganistan görüşmelerinde bulunmuştur¹⁴. Aynı zamanda Afganistan Yüksek Barış Konseyi üyesi olan Mahdum, Afganistan'da Türklerin yaşadığı bölgelerde pek çok altyapı ve eğitim projelerinin hayata geçirilmesini sağlamıştır.

II.1. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı İşgali ve Afganistan Türklerinin Pakistan'a Göçü

20. yüzyılın ilk çeyreğinde Afganistan kralı Emanullah Han, Rusya'da iktidarı yeni ele geçiren ve beynelmilel emperyalizmle mücadele ettiğini iddia eden

13 Abdülkerim Mahdum'un dedesi Halife-i Kızılayak Âbid Nazar Mahdum (1877-1956), Bolşeviklerin Türkistan'ı işgaline karşı direnen mücahitlerden olup mühimmat ve erzak sıkıntısı yaşayınca 1920 yılında ailesi ve çok sayıda Türkmenle birlikte Afganistan'a hicret etmiştir. Önce Andkhoy'a daha sonra Şıbrgan'a yerleşmiş, burada bir cami ve medrese yaptırmıştır. Kral Zahir Şah onu genç yaşta tanımış ve kendisine "baba" diye hitap etmiştir. Halife-i Kızılayak tıpkı Şeyh Şamil, Alvarlı Muhammed Lütfi Efe, Osman Bedreddin Erzurumi ve Dükçi İshan gibi Rus işgal ve zulmüne karşı direnen bir Nakşibendi şeyhi ve bir İslam alimidir. Hakkında, hususiyetle Afganistan Türkleri arasında anlatılan birçok menkıbe mevcuttur. Bkz. Kemal Yavuz vd., "Halife Kızılayak", *Evlialar Ansiklopedisi*, 6, İstanbul 1992, s. 393-402.

14 Bu görüşmeler sonrasında Afganistan'da geçici hükümet kurulmuş, bu yeni idarenin başkanlığına Hamid Karzai getirilmiştir.

Sovyetler Birliği'ne yakınlaşmaya başlamıştır¹⁵. 1919 yılında başlayan iki ülke arasındaki bu yakınlaşmanın neticesi olarak aynı yılın Nisan ayında, Muhammed Velî Han Buhara'ya Afganistan elçisi olarak atanmış ve elçinin Moskova'ya yaptığı bir ziyarette ise iki ülke birbirlerinin istiklalini tanımıştır. Bu gelişmelerin akabinde 28 Şubat 1921 tarihinde ilk Afganistan-Sovyetler Birliği anlaşması yürürlüğe girmiştir¹⁶.

Kral Emanullah'ın devrilmesinden sonra, Afgan-Sovyet yakınlaşması zaman ve şartlara göre değişiklik göstermiştir. Zahir Şah devrinde (1933-1973) ülkeye yapılan Amerikan yardımları, Pakistan'la çıkan ihtilafta ABD'nin Pakistan'ın tarafını tutmasından ötürü durmuş ve bu sıralarda Dâvud Han'ın da 1953 yılında başbakanlığa getirilmesiyle Sovyet yakınlaşması artmıştır¹⁷. Kral Zahir Şah'ın amcasının oğlu olan Dâvud Han, 17 Temmuz 1973 tarihinde kralın yurt dışında olduğu esnada sosyalist subayların yardımlarıyla yaptığı darbeyle cumhuriyeti ilan etmiştir¹⁸. Ancak rejimin değişmesinde ve başkanlığa gelmesinde Dâvud Han'a yardım eden Sovyet taraftarı subaylar, 1978 yılında yaptıkları darbeyle idareyi ele geçirmişlerdir¹⁹. Bu tarihten sonra Afganistan'da Marksist rejimin hâkim olduğu Afganistan Demokratik Cumhuriyeti dönemi başlamıştır.

Afganistan Demokratik Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Nur Muhammed Terekî olmuştur. Halk Partisi başkanı ve cumhurbaşkanı olan Terekî, kendi partisinin önde gelen bir ismi olan Hafizullah Emin ile gizli bir ihtilafa düşmüştür. Hâlbuki o dönemde Terekî ile Hafizullah Emin'in etle turnak gibi olduğu söylenmektedir. Komünist yönetimlerde karakteristik bir özellik durumunda olan iç çekişmeler neticesinde Terekî, Dış İşleri Bakanı Hafizullah Emin'e karşı tertip ettiği suikast teşebbüsünde başarısız olmuştur. Bunun üzerine Terekî, suikastten kaçmayı başaran Emin'in adamları tarafından 8 Ekim 1979'da öldürülmüştür. Yeni başkan olan Hafizullah Emin'i, cereyan eden bu hadiseden ve Amerika Birleşik Devletleri ve Pakistan'dan yardım arayışlarında bulunmasından rahatsız-

15 Abadullah Ulfet, *Afganistan'da Sovyet İşgali ve Ulema*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2016, s. 9, 11.

16 Abadullah Ulfet, *Afganistan'da Sovyet İşgali ve Ulema*, s. 11.

17 ABD'nin gelişmekte olan devletlere yaptığı yardımlar Afgan aydın ve yönetici kısmını etkilemiş, bunun üzerine iki devlet arasında münasebetler kuvvetlenmiştir. Afgan devleti kısa vakitte ABD'den kredi desteği ve teknik destek almayı başarmıştır. Bkz. Mehmet Saray, *a.g.e.*, s. 138. Dâvud Han'ın başbakanlığa getirilmesi, ABD-Afganistan münasebetlerinin bozulması ve Sovyet-Afgan yakınlaşmasına dair bkz. Mehmet Saray, *a.g.e.*, s. 147-156.

18 Azmi Özcan, "Muhammed Dâvud Han", *DİA*, 30, Ankara 2020, s. 514; Mehmet Saray, *a.g.e.*, s. 157.

19 Mehmet Saray, "Afganistan", *a.g.m.*, s. 407; Mehmet Saray, *a.g.e.*, s. 157-160.

lık duyan Sovyetler Birliği, düzenlediği askeri bir operasyonda öldürmüştür (27 Aralık 1979)²⁰. Daha önce Terekî'nin yardımcısı sıfatıyla hükümet ortağı olan Perçem Partisi Başkanı Babrak Kârmal, büyükelçi tayin edilerek ülkeden dışarı çıkarılmıştı. İki sosyalist parti olan Halk Partisi ve Perçem Partisi anlaşmazlığa düşünce Perçem Partisi üyeleri hükümetten tasfiye edilmiş, Kârmal da Ruslar tarafından ihtiyat kuvveti olarak bir kenarda tutulmuştu. Emin öldürülünce o sıralarda Moskova'da bulunan Babrak Kârmal iktidara getirilmiştir. Bu hadiseler gerçekleşmekte iken Sovyetler Birliği, 24 Aralık 1979'da Kabil'e asker indirerek işgale başlamıştır.²¹ Henüz Sovyetler ülkeyi işgal etmeden komünist rejime karşı başlayan direniş, Sovyet işgali sonrası güç kazanmıştır²². Ülke çapında başlatılan cihat hareketi devam ederken bazı Afganistan vatandaşları da komşu İran ve Pakistan'a sığınmıştır²³.

Afganistan Türkleri, aynı mezhebe mensup olmaları ve Afgan vatandaşlarının ekseriyetinin de burayı tercih etmesinden ötürü İran yerine daha çok Pakistan'a iltica etmeyi seçmiştir²⁴. Kara veya deniz yoluyla günler süren zorlu yolculuktan sonra, Pakistan'a ulaşabilen Türk sığınmacılar²⁵ çeşitli güçlüklerle karşı karşıya kalmıştır.

Karşılaşılan bu güçlüklerden biri Afganistan Türklerinin Pakistan'ın mahallî dilini -diğer pek çok sığınmacı halk gibi- bilmiyor olmalarıdır. Bu durum, mülteci hayatının hemen hemen her sahasında onlar için sıkıntı arz etmiştir.

20 Cumhuriyet Kaygusuz, "40. Yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a Askeri Müdahalesinin Temel Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme", *TTA Dergisi*, sayı 2 (Güz 2019), s. 116, 118

21 İlhan Bilgü, a.g.m., s. 409. Sovyet askerleri bu tarihten önce Afganistan'a intikal etmiştir. 9-10 Aralık 1979 tarihinde Sovyetler Birliği'ne bağlı Müslüman taburu, Özbekistan'ın Çirçik Havalimanı'ndan hareket etmiş ve Bagram Havalimanı'na inmiştir.

22 İlhan Bilgü, a.g.m., s. 410-411; Mollaverdi Sadakat, Mülakat, 26 Eylül 2022.

23 Dilara Karagül, *Türk Soylu Yabancıların Hukuki Rejimi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2021, s. 85.

24 Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ın kuzeyinde tatbik ettiği yoğun mücadeleden en çok bölge halkı olan Türkler etkilenmiştir. Bu, Sovyetlerin Afganistan'ın kuzey komşusu olmasından ve kara hareketinin ilk olarak buraya yapılmasından olabilir. Tafsilat için bkz. Kubilay Erman, a.g.m., s. 307; Mohammad Tahir Raof, *11 Eylül 2001 Sonrası Türkiye'ye Göçler Ve Bunların Türkiye'ye Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017, s. 79; Türklerin Pakistan'ı tercihiyle alakalı bilgi için bkz. Mollaverdi Sadakat, Mülakat, 26 Eylül 2022.

25 Genç yaşta Türk mücahitlere katılan ve 1983 yılında gelen kabilelerden birinin içinde yer alan Lütfullah Mahdum, Afganistan arazisinin dağlık olmasından ve o dönemde ülkenin çeşitli bölgelerinde rejimin askerlerinin güzergâhları tutmasından ötürü yapılan göçlerin tehlikeli olduğunu ifade etmektedir. Kendisinin Pakistan'a göçü esnasında yaşadığı ilginç bir hadiseyi şöyle anlatmaktadır:

"Cephemizin bulunduğu Serpul vilayetinden sabah 8'de yola çıktık. Tam 9 gün yaya gittik. Göç kabilemizin içinde çocuk ve yaşlılar da vardı. Uzun süren bir yolculuktan katırlarımız, eşeklerimiz de en az bizim kadar yorulmuştu. Katırların sırtında bizim "horcun" dediğimiz iki gözlü heybe vardı. Bunun bir gözüne çocuğu oturur bir gözüne de erzak ve giysilerini koyarlardı. Yine sabahtan akşama kadar yol aldığımız bir esnada yorgun düşen katırlardan birinin ayağı sürçtü. Ayağı sürçünce sırtındaki heybe de devrildi ve içindeki çocuk dağın tepesinden aşağı düştü. Biz "eyvah, çocuk öldü!" dedik. (Çocuğum) babası ve kardeşleri hemen aşağıya indiler ve baktılar ki çocuk sapasağlam! Allah'tan hiçbir şey olmamış. Bu hadiseden sonra yine yolumuza devam ettik ama çocuk epey korktuğu için tekrar heybenin gözüne oturmak istemedi." Lütfullah Mahdum, Mülakat, 3 Eylül 2022.

Geçimini umumiyetle tarım, hayvancılık, dokumacılık ve ticaretle sağlayan Afganistan Türkleri, Pakistan'a göç etmek mecburiyetinde kalınca, burada işlerini en baştan temin için mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Pakistan'da imkânlar nisbetinde sadece hayvancılık ve küçük çapta ticaret yapılabilmektedir²⁶. Dokumacılık ise neredeyse her Türkmen ailesinde yapılmaya devam etmiştir. Buhara halıları olarak da bilinen meşhur Türkmen halıları dönemin haberlerinde ve hatta kanun tasarısı için yapılan görüşmelerde dahi söz konusu olmuştur²⁷.

Pakistan'a göç eden Afganistan Türkleri, burada bulunan Afgan Göçmen Kamplarına alınmamışlardır²⁸. Yaşanılan bu zorluk ve ayrımcılıklar, onların vatandan ayrı düşmelerinin verdiği ıstırapı artırmış olmalıdır. Yaşanılan, ıstırap, çile, vatan hasreti, yalnızlık vb. duygular, Afganistan'dan göçe mecbur bırakılan Türklerin şiirlerine dahi yansımış ve bu şiirler göçle alakalı durumları ve hissedilen duyguları yansıtmaya bakımdan önem arz etmektedir. O dönemde yaşanan elim vakaları ve dönemin şartlarını barındırması bakımından Hatice Eren'in²⁹ söylemiş olduğu bir şiir ise şöyledir:

Yekşembe günü çıkıp gaytdım ilimden
Cüda düştüm alma bile narımdan
Kimse gelip habar almaz halımdan
Bugünüme neme diyip ağlayın
Men dâda geldim men pelek elinden
Zahımın zulmünden düşman dilinden
Vatandan ayrılıp kâfir yüzünden
Bugünüme neme diyip ağlayın
Atasız oğlanlar gül yüzü soldı
Ayrılık derdinden bağrım hem yandı
Gözdeki yaşım gan bolup akdı
Bugünüme neme diyip ağlayın

26 Necip Abdülhamitoğlu, a.g.m., s. 421; Seracettin Mahdum, Mülakat, 09 Ağustos 2022.

27 MGK Tutanak Dergisi, 17 Mart 1982, 99. Birleşim, s. 440; Nilüfer Yalçın, "Anayurt'a Gelmek İstiyoruz", *Milliyet*, 22 Kasım 1981, s. 8; Emrullah Öztürk, "Türk Asıllı Afgan Mültecilerinin 12 Eylül Dönemi'nde İskân ve İstihdamı", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2014, s. 71.

28 Necip Abdülhamitoğlu, a.g.m., s. 420-421; Nilüfer Yalçın, "İslamcı Afgan Siyasî Partileri Mücadeleyi Pakistan'dan Yönetiyor", *Milliyet*, 25 Kasım 1981, s. 14; İlk zamanlarda Türklerin kamplara alınmamasının mesulleri Pakistan hükümeti değil Pakistan hükümetince tanınan Afgan liderler olmuştur. Peştun veya Tacik milletine mensup olan bu liderler her zaman kendi milletinden olanları kayırmıştır. Bkz. Mustafa Kemal Mahdum, Mülakat, 4 Eylül 2022.

29 Abdülkerim Mahdum'un kız kardeşidir.

Sovyetlerin Afganistan'a müdahale etmesiyle komünist iktidara karşı mücadele güç kazanmış, aynı zamanda çok sayıda insan savaştan kaçarak çeşitli ülkelere sığınmıştır. Sovyet İşgali sonrası Afganistanlıların en çok iltica ettiği ülke Pakistan olmuştur³⁰. Afganistan'ın kuzeyinde yaşayan Türk toplulukları da diğer bölgelerdeki mücahitler gibi komünistlere karşı cephele kurarak çarpışmaya başlamıştır. Ailesi, çocuk çocuğu için hayatını tehlikede gören çok sayıda insan ise ailesiyle birlikte her şeyini geride bırakarak ülkeden göç etmek zorunda kalmıştır³¹.

Afganistan'da komünistlere karşı yapılan cihat, partiler vasıtasıyla Pakistan'dan idare edilmiştir. Türk oldukları için silah vesair desteklerden mahrum kalan mücahitlere, mücadelelerinde yardımcı olmak için Türkistanlı aksakallıların vesilesiyle, Abdülkerim Mahdum'un başkanlığında, İttihâdiyye-i İslâmî-i Vilâyât-i Şimâl-i Afganistân adlı siyasî bir birlik kurulmuştur. İttihâdiyye'nin kurulma aşamasında da rolü bulunan, Pakistan vatandaşı bir Uygur Türkü olan hukukçu Azad Beg de Pakistan makamları ile ilişkileri tanzim eden etkili bir isim olarak hizmette bulunmuştur. Milliyetçi duyguları da güçlü olan Azad Bey parti başkan yardımcılığını yürütmüştür³².

Azad Beg'in Afganistan'da Ruslarla çarpışmaya devam eden Türk mücahit güçlerine gönderilmek üzere Afgan cihadını destekleyen bazı gelişmiş ülkelere gelen silah yardımından pay almak noktasında büyük hizmeti geçmiştir. Azad Beg birçok hususta Pakistan hükûmetiyle irtibatı kurarak faydalı olmuştur³³. Zira o Pakistan vatandaşı olup tahsilini de burada tamamlamıştır. Bu şekilde güçlenen partinin gayesi yalnızca Afganistan'daki savaşta yer almak değil, aynı zamanda bağımsızlık mücadelesini o dönemde Sovyetler Birliği'ne bağlı bulunan esir Türk cumhuriyetlerine de taşımak olmuştur³⁴. Bir yandan parti vasıtasıyla cihat faa-

30 Mohammat Tahir Raof, *a.g.t.*, s. 65. Burada "son 30 yılda Afganistan'dan göç eden insan sayısı" ifadesi kullanılmaktadır. Günümüzde de en çok Afgan mültecinin Pakistan'da bulunmasından ve Afganistan halkının çok büyük bir çoğunluğunun Sünnî olmasından hareketle o tarihlere de böyle olduğu düşünülebilir. Günümüzdeki veriler için bkz. "Taliban'dan kaçan Afgan sığınmacılar nereye gidecek?", *BBC News Türkiye*, 23 Ağustos 2021 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58298969> (Erişim Tarihi: 03.09.2022); "Hangi Ülkede kaç Afgan mülteci var? Türkiye'de kaç Afgan göçmen yakalandı?", *Euronews*, <https://tr.euronews.com/2021/08/21/hangi-ulkede-kac-afgan-multeci-var-turkiye-de-yakalanan-duzensiz-gocmenlerin-say-s-ne#:~:text=Afgan mültecilerin yüzde 85'i, 'i Almanya' da bulunuyor> (Erişim Tarihi: 03.09.2022).

31 Abdülkerim Mahdum'un büyük oğlu Mustafa Kemal Mahdum, Afganistan Türkleri için "savaştan kaçmak" tabirini uygun görmemekte, yapmış oldukları göçe "hicret" adını vermektedir. Nitekim umumiyetle kadın ve çocukların göç ettiğini, erkeklerin ise vatanlarında kalarak savaştığını ifade etmektedir. Ayrıca o tarihte Afganistan'daki savaşın bir iç savaş olduğunu, devletin kendi halkını öldürdüğünü eğer yalnızca Rusların işgali söz konusu olsaydı çocukların dahi kalarak mücadele edeceğini söylemektedir. Mustafa Kemal Mahdum, Mülakat, 04.09.2022.

32 Mustafa Kemal Mahdum, Mülakat, 4 Eylül 2022; Fahri Türk, Taner Karakuzu, a.g.m., s. 7

33 Kubilay Erman, a.g.m., s. 314

34 Antonio Giustozzi, "The Ethnicisation of an Afghan Faction: Junbesh-i Milli From its Origins to the Presidential Elections (2004)", *Crisis States Research Centre Crisis States Programme*, working papers series 1 (67), Eylül 2005, s. 4.

Kubilay Erman, Azad Beg'in Stinger füzelerini teminle askeri manada güçlendiğini ve Sovyetler Birliğinin bu gücün kendi hudutları dahiline kadar etkili olabileceğinden kayılandığını ifade eder: Kubilay Erman, a.g.m., s. 315.

liyetleri yürütülürken diğer yandan Pakistan'da zor şartlarda yaşayan Türklerin Türkiye'ye ilticası meselesi düşünülmüştür³⁵.

II.2. Pakistan'a Sığınan Afganistan Türklerinin Türkiye'ye Kabulü

İttihâdiyye-ı İslâmî-i Vilâyât-i Şimâl-i Afganistân Partisi'nin başkanı olan Abdülkerim Mahdum, 1981 yılı başında Türkiye'nin İslamabad Büyükelçiliğine iltica talebinde bulunmuştur.³⁶ Büyükelçilikteki yetkililer bu talebi kabul etmemiş, kendisinin önce Türkiye'ye giderek orada bu meseleyi danışmasını, daha sonra iltica talebinde bulunmasını söylemiştir. Bunun üzerine Mahdum, Mart 1981'de Türkiye'ye gitmiş, İstanbul Emniyet Müdürlüğüyle görüşmüş, fakat bu görüşmeden de bir netice alamamıştır. Bu sırada Pakistan'daki Türk büyükelçisi değişmiş ve yeni büyükelçi Ayhan Kamel olmuştur. Ayhan Kamel, Mahdum'un yeniden başvuruda bulunması üzerine kendisini kabul etmiş ve iltica dilekçesini Ankara'ya göndermiştir. Abdülkerim Mahdum yeniden Türkiye'ye gitmiş, Dışişleri Bakanlığıyla temaslarda bulunmuş ve hatta dönemin Başbakan Yardımcısı Turgut Özal'la görüşmüştür. Özal kendisini teselli etmiş ve talebinin kabul edilmesini temenni etmiştir. Ancak henüz Pakistan'a dönmeden talebine cevap gelmiş, "*kabul etmek imkânı bulunmadığı*" bildirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'ne başvuruları sonuçsuz kalan Abdülkerim Mahdum, Kıbrıs Türk Federe Devleti Başkanı Rauf Denктаş'a da resmî dilekçe yollayarak yerleşme imkânı sağlamalarını istemiştir. Fakat Rauf Denктаş da bu isteğini üzümlere reddetmiştir³⁷.

Bu gelişmelerden sonra aynı yıl içerisinde iltica talebinde bulunmak için yeni bir fırsat doğmuştur. Dönemin devlet başkanı Kenan Evren 22-27 Kasım 1981 tarihleri arasında Pakistan'a ilk yurt dışı ziyaretini gerçekleştirmiştir³⁸. Ziyaret, büyükelçi tarafından Mahdum'a bildirilmiş ve onun Kenan Evren'le görüşmesi sağlanmıştır. Mahdum, Kenan Evren ile görüşerek bazı hediyeleri takdim ettikten sonra iltica ta-

35 Osman Mahdum, "Erkin Türkistan Partisi", (Erişim tarihi: 11.09.2022) <https://guneyturkistan.wordpress.com/2010/12/21/erkin-turkistan-partisi/>

36 Emrullah Öztürk, a.g.t., s. 71.

37 Nilüfer Yalçın, "Anayurt'a Gelmek İstiyoruz", *Milliyet*, 22 Kasım 1981, s. 8.

38 Bu ziyaret Evren'in ilk yurt dışı ziyareti olup bu ziyarete kızı Miray Evren'le birlikte katılmıştır. Bkz. BCA. 30-18-1-2 / 437-385-7 ; Mehmet Barlas, "Evren Bugün Pakistan'da", *Milliyet*, 22 Kasım 1981, s. 1; "Evren Bugün Yurda Dönüyor", *Milliyet*, 27 Kasım 1981, s. 1.9; "Evren'in Pakistan Gezisi Bugün Başlıyor", *Cumhuriyet*, 22.Kasım 1981; Hasan Cemal, "Evren Pakistan Gezisine Başladı", *Cumhuriyet*, 23 Kasım 1981, s. 1, 9.

lebini bizzat söyleme imkânı bulmuş³⁹ ve bu talebi Evren tarafından kabul edilmiştir.⁴⁰ Kenan Evren'in bu iltica talebini kabul etmesinde, mülteci kamplarını dolaşması ve burada mahrumiyet ve zor şartlarda yaşayanları görmesi tesirli olmuştur⁴¹. Neticede Pakistan'a sığınan Türklerin Türkiye'ye kabul süreci başlamıştır.

Türkiye'ye toplu iskânlı göç, zamanla değişikliklerin yapıldığı 2510 sayılı iskân kanununa göre mümkün değildi.⁴² Bu sebeple Pakistan'dan ilticası sağlanacak olan Türk soylu göçmenlerin iskânlı göçmen statüsünde kabulü için, bir defaya mahsus olmak üzere, 2641 sayılı kanun çıkarılmıştır.⁴³ Bu kanun tasarısının amacını şöyle ifade edilmiştir:

“Pakistan’da zor şartlar altında yaşayan Türk soylu mültecilerin Türkiye’ye getirilmeleri, yurt dışındaki Türkler üzerindeki moral etkisi ve Türkiye’nin uluslararası itibarı ve tanıtılması yönünden büyük faydalar sağlayacaktır.”

Yeni bir kanunun çıkarılmasının sebebi olarak ise *“Bu göçü gerçekleştirmek için yürürlükteki mevzuatımız yetersizdir.”* denilmiştir⁴⁴.

Bu yasa tek sefere mahsus olmak üzere kabul edilmiş, mültecilerle ve onların iskânıyla alakalı teferruatı ihtiva etmiştir⁴⁵. Buna göre mülteci sayısı için 4500 üst rakam olarak belirlenmiştir⁴⁶. Ayrıca mültecilerin belirlenmesi, iskânı ve üretici duruma getirilmeleri için İçişleri Bakanlığının koordinatörlüğünde Genelkurmay Başkanlığı, Dışişleri, Maliye, Millî Eğitim, Sağlık ve Sosyal Yardım, Güvenlik ve Tekel, Ulaştırma, Tarım ve Orman, İmar ve İskân, Köy İşleri ve Kooperatifler bakanlıkları, Devlet

39 Hasan Cemal, “Evren Afganlı Mültecilerle”, *Cumhuriyet*, 24 Kasım 1981, s. 6. Sayfada yer alan “Türkmenlerin Göç İsteği” alt başlıklı haberdeki “Afganistan’dan kaçan Türkmenlerin bir temsilcisi”nin Abdülkerim Mahdum olduğu anlaşılmaktadır.

40 Emrullah Öztürk, a.g.t., s. 71; Hatice Eren, Mülakat, 14 Ağustos 2022.

41 “Afganistan’dan Tokat’a Bir Göç Hikayesi”, *Tokattan Net*, 18 Şubat 2021, Erişim Tarihi: 29.08.2022: <https://www.tokattan.net/2021/02/afganistandan-tokata-bir-goc-hikayesi.html>

42 Danışma Meclisi Tutanak Dergisi 10 Mart 1982, 65. Birleşim, s. 308; a.y., “Afganistan’dan Pakistan’a Sığınan Türk Soylu Göçmenlerin Türkiye’ye Kabulü ve İskânına Dair Kanun Tasarısı ve Bayındırlık, Ulaştırma, İmar ve İskân, Turizm ve Tanıtma, Mali İşler, Adalet, Tarım ve Orman, Köy İşleri ve Kooperatifler Komisyonlarından 2’şer Üye, Millî Savunma, İçişleri ve Dışişleri Komisyonundan 3 Üye Alınmak Suretiyle Kurulan Geçici Komisyon Raporu”, 1/147, s. 1.

43 Emrullah Öztürk, a.g.t., s. 76; *Resmî Gazete*, 19.03.1982.

Bu kanun 2006 yılında kaldırılmıştır. Bkz: Dönem: 22, Yasama Yılı: 4, TBMM (S.Sayı: 1232), Türk Vatandaşlığı Kanunu Tasarısı ve Avrupa Birliği Uyum ile İçişleri Komisyonları Raporları (1/1192), 07.04.2006, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss1232m.htm>, Erişim Tarihi: 29.09.2022; Feriha Bilge Tanrıbilir, “Türk Vatandaşlığı Kanunu Tasarısı İçin Bazı Öneriler”, *TBB Dergisi*, sayı 81 (2009), s. 35.

44 “Afganistan’dan Pakistan’a Sığınan Türk Soylu Göçmenlerin Türkiye’ye Kabulü ve İskânına Dair Kanun Tasarısının Danışma Meclisince Kabul Olunan Metni ve Millî Güvenlik Konseyi İhtisas Komisyonu Raporu. D. Meclisi”, 1/147; M. G. Konseyi 1/359, s. 2.

45 “Afganistan’dan Pakistan’a Sığınan Türk Soylu Göçmenlerin Türkiye’ye Kabulü ve İskânına Dair Kanun Tasarısı”, *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, 65. Birleşim, 10 Mart 1982, s. 302.

46 Emrullah Öztürk, a.g.t., s. 78. Bu sayı o dönemde üst rakam olarak belirlenmiş olup, hakikatte gelen mülteci sayısının ne kadar olduğunu tespit etmek zordur. Farklı rakamlar için: Fahri Türk, Taner Karakuzu, “Türkiye Cumhuriyeti ve Afganistan Türklüğü (1970-2000)”, *ESBA Dergisi*, c. 13, sayı 1 (Ocak 2022), s. 10-11.

Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Toprak ve Tarım Reformu Müsteşarlığı ve Türkiye Kızılay Derneği Genel Başkanlığı yetkililerinden müteşekkil bir Üst Komisyon oluşturulmuştur⁴⁷. 10 Mart 1982 tarihinde Pakistan'a giden bu komisyon Türkiye'ye getirilecek olan mültecileri tespit etmek amacıyla çalışmalar yapmış ve bir liste hazırlamıştır⁴⁸. Hazırlanan bu listeye Türkmenlerin yanında Özbekler, Kazaklar ve Kırgızlar da dâhil edilmiştir. Kazaklar, alınacak listeye kendilerini de eklemek amacıyla Abdülkerim Mahdum'la görüşmek üzere İran'dan Pakistan'a gelmişlerdir. Kırgızlardan da yine iltica meselesini görüşmek üzere liderleri Rahmankulu Han'ın başında olduğu bir grup Mahdum'un Pakistan'daki evine gelmiştir. Görüşme esnasında Rahmankulu Han ile Mahdum arasında hararetli tartışmalar yaşanmıştır. Kırgızların Amerika tarafından kabul edildiğini söyleyen Rahmankulu Han'a Abdülkerim Mahdum cevap olarak, onların Amerika'ya gittikleri takdirde istikbalde din, dil ve kültürlerinin yok olacağını, oysa akrabaları olan Türkiye Devleti'nin hâlihazırda kendilerini iskânlı göçmen olarak kabul ettiğini belirtmiştir. Tartışmanın neticesinde Kırgız Hanı ikna olmuş, kararını ertesi sabah Mahdum'a söylemiştir⁴⁹.

Türkiye'de kabul süreci tamamlanıp gerekli hazırlıkların yapılmasının ardından "Türk asıllı Afgan mültecileri" şeklinde tanımlanan ve isimleri tespit edilen aileler birkaç gün Ravalpindi'deki bir kampta bekletilmiştir. Orada Türkiye'den gelen heyetler son kontrollerini yapmış ve hazırlıklarını tamamlamıştır. 3 Ağustos 1982 tarihinde içinde Abdülkerim Mahdum'un da bulunduğu ilk kabile, İslamabad havalimanından havalanan THY uçağıyla hareket etmiş ve öğleden sonra Adana'ya inmiştir⁵⁰. Gelen bu kabileyi, içlerinde İçişleri Bakanı Selahattin Çetiner, Adana valisi Hayri Kozakçıoğlu ve 6. Kolordu ve Sıkıyönetim Komutanı Korgeneral Bülent Türker'in bulunduğu heyet ve çoğunluğu Adana halkından oluşan kalabalık bir grup gösterilerle karşılamıştır⁵¹. Uçaktan gözyaşları içerisinde inen Türk mülteciler, merdivenden iner inmez vatan toprağını öpmüştür. Kabile Adana Sabancı İmam Hatip Lisesi yurdunda bir müddet ağırlandıktan sonra geçici iskân bölgelerine yerleştirilmiştir. Sonraki günlerde geri kalan mülteciler de yurda getirilmiş, belirlenen illere götürülüp geçici iskân yerlerine yerleştirilmiştir.

47 Danışma Meclisi Tutanak Dergisi 10 Mart 1982, 65. Birleşim

48 Emrullah Öztürk, a.g.t., s. 85.

49 Seracettin Mahdum, Mülakat, 09 Ağustos 2022.

50 "İlk Afgan Göçmen Kafilesi Adana'ya Geldi", *Milliyet*, 4 Ağustos 1982, s. 1.

51 "Soydaşlarımızın Lideri Abdülkerim Mahdum'la Mülakat", *Yeni Düşünce*, sayı 45 (13 Ağustos 1982), s. 11; *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1982, s. 1.

Daha sonra gelen mültecilerin ilk kabule yetişemeyip geride kalan aile fertleri veya yakın akrabaları tespit edilmiş ve yaklaşık bir sene sonra ikinci bir kabile halinde Türkiye'ye getirilmiştir. Pakistan'dan hava yoluyla kabileler halinde mültecilerin getirilmesi 1983 yılına kadar sürmüştür. Bu kabilelerde toplam 4163⁵² Türk soylu göçmen getirilmiştir. Türkmenlerden 195 aile (858 kişi) Tokat Merkez ve Yeşilyurt ilçesine; Özbeklerden 349 aile (1905 kişi) Gaziantep Merkez, Şanlıurfa Ceylanpınar ve Hatay Horlak'a; Kırgızlardan 298 aile (1130 kişi) Van Erciş'e ve Kazaklardan 64 aile (270 kişi) Kayseri'ye yerleştirilmiştir⁵³.

Afganistan'dan gelen Türk soylu mülteciler yalnızca iskân edilmekle kalmamış, onların ülkeye uyum sağlaması, ekonomiye katkıda bulunması için bazı faaliyet ve girişimlerde bulunulmuştur. Bunlar Türkçe okuma-yazma kurslarının, dokuma, dikiş-nakış ve taş-ağaç oyma kurslarının verilmesi ve kamu kuruluşlarında veya özel sektörde istihdam sağlanması şeklinde olmuştur⁵⁴.

III. Afganistan Türkmenleri'nin Tokat'a İskânı

Umumiyetle tarım, hayvancılık ve dokumacılıkla uğraşan Türkmenlerin Tokat'a yerleştirilmesine, astragan kürk yapımında kullanılan Karakul koyunlarının yetiştirilmeleri için en uygun iklim şartlarının burada olacağını tespiti ile karar verilmiştir⁵⁵. Oysa Türkmenlerin yaşadığı coğrafyanın iklimiyle Tokat'ta hâkim olan iklim pek benzerlik göstermemektedir. Karakul koyunları denilen koyun cinsinin kuzusunun derisi astragan ismiyle tanınmaktadır. Bu koyunlar gerek Afganistan gerekse Türkmenistan ve Özbekistan coğrafyası içinde karasal iklimde yetişen koyun cinsidir. Türkiye'de bu koyunlar beslenip yetiştirilecekse bunun için Türkmenlerin buraya taşınmasına ihtiyaç yoktur. Bu koyunların nasıl yetiştirilmesi gerektiği herkesçe öğrenilerek yapılabilir. Ayrıca Türkmenler aslı yerlerine iskân edildikten sonra hayvancılıkla uğraşmamışlardır. Bu sebeple bahsi geçen koyunlar da kendilerine verilmemiştir⁵⁶.

52 Toplam sayı 4179 olarak da verilmiştir. Bkz. Fahri Türk, Taner Karakuzu, a.g.m., s. 10.

53 Emrullah Öztürk, a.g.t., s. 102.

54 Emrullah Öztürk, a.g.t., s. 109-112, 117-118.

55 Emrullah Öztürk, a.g.t., s. 103, MGK Tutanak Dergisi, 17 Mart 1982, 99. Birleşim, s. 438-439. Burada 4. oturumda görüşülen mevzubahis kanun tasarıları için yapılan konuşmalarda, Karakul koyunları için uygun olan iklimin tespiti üzerinde çalışmaların devam ettiği belirtilmektedir.

56 Gelen Türkmen mültecilerin çoğunun bu konudan haberleri dahi yoktur.

Tokat'a yerleştirilme sebebi olarak, o dönemde Niksar'da halı faaliyetlerinin yapılması ve dokumacılıkla iştiğal eden Türkmenlere iplik temininin kolay olabilmesi de söylenmektedir. Yine sonradan Yeşilyurt Belediye Başkanı olan Mehmet Halis Şener'in Türkmenlerin Yeşilyurt'a iskân edilmesini teklif ettiği bilinmektedir⁵⁷.

Kırşehir Çiçekdağı, Sivas Ulaş, Tokat Merkez ve Tokat Artova'da geçici iskân bölgelerinde birkaç sene yaşayan Türkmenler Yeşilyurt ilçesindeki ve Tokat Merkez'deki evlerin yapımının tamamlanmasıyla kesin iskân bölgelerine yerleştirilmiştir. Mültecilerin istekleri doğrultusunda Merkez'e veya Yeşilyurt'a yerleştirilme yapılmıştır. Üretici duruma getirilmelerinde de bu faktör etkili olmuş, Yeşilyurt'a yerleştirilenler için bina edilen evlerin planları hayvancılıkla uğraşılması düşünülerek alt katları ahır olacak şekilde tasarlanmıştır⁵⁸. Yeşilyurt'a iskân edilenlerin tarım ve Tokat Merkez'e iskân edilenlerin ise kent iskânına tabi tutulduğu ifade edilmiştir. 1984 yılında Merkez'deki; 1986 yılında Yeşilyurt'taki evlerin inşası tamamlanmış ve sahiplerine teslim edilmiştir.

Tarımsal ve kentsel olarak kaydedilen mültecilerden tarımsal gruba dâhil edilenler "Yaşadıkları bölgenin yakınlarında devlete ait arazi bulunmadığı" gerekçesiyle tarımla da iştiğal edememişlerdir. Bu mültecilere dokumacılık ve dericilikle uğraşmalarında kolaylık sağlaması için bir miktar kredi verilmesi teklif olunmuştur. Dinî hassasiyete sahip olan bazı aileler kredi almak istememişler fakat verilecek kredide faizin olmadığı, fazladan alınacak olan meblağın kırtasiye ve memur masrafları olduğu söylenilerek bu kimseler ikna edilmiştir⁵⁹.

Halıcılıktan gelen kârın az olması sebebiyle dericilikle uğraşanların sayısı artmıştır. Devletin istihdam sağladığı mültecilerden bazıları çeşitli sebeplerle çalıştıkları işleri bırakarak dericilik işine girmişlerdir. Dericiliğin revaç kazanmasıyla Türkmenlerin, Yeşilyurt halkına da iş vermeye başladığı ifade edilmektedir⁶⁰.

Tokat'a yerleştirilen Türkmenler dericilik ve dokumacılık dışında umumiyetle tekstil, ticaret ve hayvancılıkla uğraşmışlardır. Bunlar arasından dokumacılık ve dericilik az da olsa günümüzde de devam etmektedir.

57 Mehmet Halis Şener, Türkmenlerden bazı isimleri de davet ettiği yemekli bir toplantıda, onların Yeşilyurt ilçesine yerleştirilmesini kendisinin istediğini söylemiştir. Bkz. Lütfullah Mahdum, Mülakat, 3 Eylül 2022.

Halis Şener'in Türkmenler hakkında bilgi sahibi olduğu ve Yeşilyurt'un gelişmesini istediği için Türkmenleri istediği söylenmektedir. Bkz. Mollaverdi Sadakat, Mülakat, 26 Eylül 2022.

58 Türkmenlerin hayvancılıkla uğraşmak istememeleri üzerine ev planlarında da değişiklik yapılmıştır.

59 Mollaverdi Sadakat, Mülakat, 26 Eylül 2022.

60 Mollaverdi Sadakat, Mülakat, 26 Eylül 2022.

Tokat'a yerleştirilen Türkmenler -zellikle Yeşilyurt ilçesine yerleştirilenler- Şehrin gelişimine katkıda bulunmuştur. Nitekim Artova ilçesine bağlı bir belde olan Yeşilyurt (eski adıyla Arabacı Musa⁶¹ 4 Temmuz 1987 tarihinde ilçe statüsüne kavuřmuřtur⁶². Bunda bölgeye yerleştirilen Türkmenlerin nüfusu, beldeye yapılan yeni okullar, beldenin gelişmesi ve ahalinin ileri gelenlerinin gayretleri etkili olmuřtur⁶³.

Sonraki dönemde Türkmenlerden bazıları Tokat'ta kalmayı tercih etmiş, bazıları ise büyük Şehirlere göç etmiştir. BykŐehirlerden hususiyetle İstanbul'a g 1987-88 yıllarında başlamıştır.⁶⁴

Tokat'a yerleştirilen Türkmenler emniyet içinde yeni hayatlarına devam ederken doğdukları yeri, anavatanlarını unutmamış ve Türkistan'la gönül bağlarını koparmamışlardır. Afganistan'daki hadiseler her zaman büyük bir alakayla takip edilmiştir.

IV. Afganistan Türkmenlerinin Dil ve Kültürü

Hazar tesi Türkmenleri diye de adlandırılan Orta Asya Türkmenleri, malum olduğu üzere Selçukluların geniş topraklara yayılan bir devlet kurması ile Anadolu'ya ve diğer coğrafyalara doğru göç eden Oğuz Türklerinin ata topraklarında kalan bakiyesidir. Bugün Türkmenistan Cumhuriyeti halkı, Rus işgali sonrasında yurdunu terk edip muhaceret edemeyen Türkmenler iken; Afganistan ve İran'da yaşayan Türkmenler ise öteden beri o topraklarda yerleşmiş olanların yanında bu işgal sırasında hicret etmeyi seenlerden oluşmaktadır.

Orta Asya Türkmenlerinin dili ve edebiyatı bir noktaya kadar Anadolu Türkleri ile aynıdır. Ancak araya mesafelerin girmesi ve evre topluluklarından etkilenme ile yavaş yavaş dilde bazı farklılıkların ortaya çıkmaya başladığı görülür. Yine de Orta Asya Türklüğü, zellikle Türkmenler ile Anadolu arasında hep bir irtibatın devam ettiği de bilinmektedir. Karacaoğlan'ın Şiirleri çok az farkla bugün dahi Orta Asya Türkmenleri arasında söylenmektedir. Köroğlu destanı yine aynı canlılıkla Türkmenler arasında yaşamaktadır. Âşık Garip hikâyesi, Sayat Hemrah, Tahir ile Zhre gibi Anadolu'da benzerini veya çok yakın bir varyantını bula-

61 Beldenin Yeşilyurt adını almasına dair bkz. *Resmî Gazete*, 16 Ağustos 1983.

62 *Resmî Gazete*, 4 Temmuz 1987.

63 <http://www.tokat.gov.tr/yesilyurt>; Mollaverdi Sadakat, Mülakat, 26 Eylül 2022.

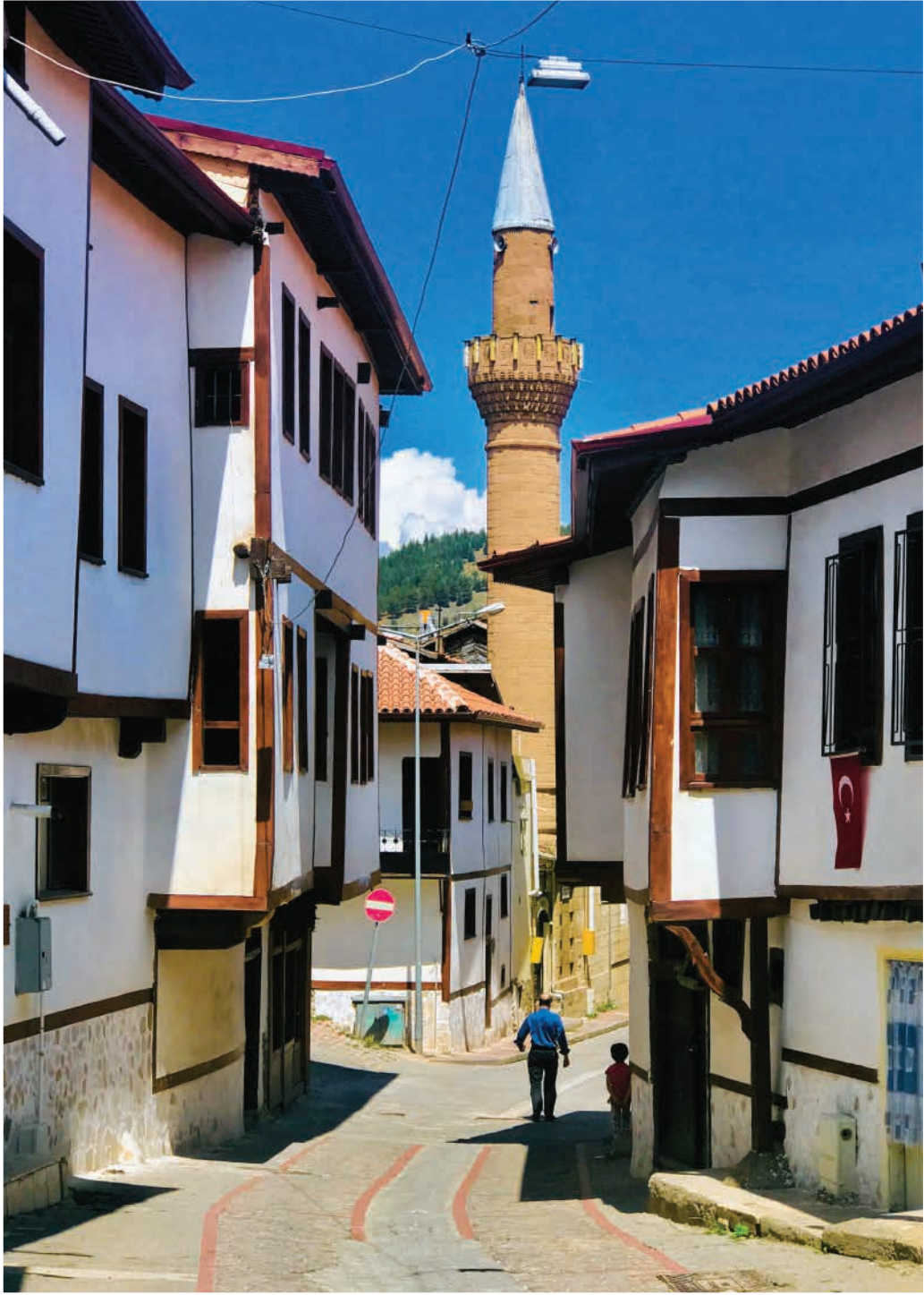
64 İstanbul'a g 1984 gibi daha erken tarihte başlamıştır. Ancak bu yıllarda Türkmenler aileleriyle değil fert olarak İstanbul'a göç etmiş, burada kazandıkları parayı Tokat'a aile ve yakınlarına göndermiştir. Bkz. Lütfullah Mahdum, Mülakat, 3 Eylül 2022.

bileceğimiz pek çok halk hikâyesi Türkmenler arasında da yaşar. Dede Korkut hikâyelerinin yeni bir nüshası yakın zamanda İran Türkmenleri arasında bulunmuştur. Şecere-i *Terâkime* gibi bir yönü ile tarihi ilgilendiren kitaplar halk arasında bilinir ve okunur. Atasözleri, deyimler, masallar, ninniler gerek manzum gerek mensur pek çok anonim dil ve edebiyat malzemesi, dil, duygu ve muhteva bakımından Orta Asya Türkmenleri ile Anadolu Türkleri arasındaki ortaklığı, aynılığı, birliği ve beraberliği gösteren delillerle doludur.

Bununla beraber Orta Asya Türkmenlerinin dilinin Suriye ve Irak Türkmenlerine göre Türkiye Türkçesine biraz uzak olmasının zaman zaman yanlış yorumlandığı görülmektedir. Unutulmamalıdır ki Suriye ve Irak Türkmenleri çok yakın zamana kadar Osmanlı devletinin tebaası idi. Yani devletin vatandaşı idiler. Orta Asya Türkmenleri ise uzak mesafenin getirdiği tesirler yanında siyasi yönetimlerin teşkil ettiği engeller ile Anadolu Türklerinden asırlarca uzak kalmışlardır. Buna rağmen 16. yüzyılda Safevî devletinin kuruluşuna kadar Türkmenler ile Anadolu ve diğer Oğuz unsurlar arasında sıkı bir irtibatın devam ettiği bilinmektedir. Bu sıkı irtibatın mesafe ve diğer etkenlerin getirdiği uzaklaştırıcı tesirleri büyük ölçüde izale ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim miladi 1464-1465 yıllarında şair Vefâyî tarafından yazılan *Revnaku'l-İslâm* isimli manzum ilmihal kitabının dili, otorite dilciler tarafından Türkmen Türkçesi olarak kabul edilmektedir. Türkmenlere zaruri ilmihal bilgilerini öğretmek üzere yazılan Hanefî fıkıh kitabı olan bu eserin dili, eski Anadolu Türkçesi ile yazılan eserlerin dilinden çok az farklıdır. Hatta çok dikkat edilmezse Anadolu sahasında yazıldığı düşünülebilir. Bu eserin 2010 yılında tenkitli neşri yapılmıştır⁶⁵. Eserin dili ve diğer özellikleriyle ilgili bilgi ve değerlendirmeler için bu neşre müracaat edilebilir. Buradan hareketle o zamanlarda Orta Asya Türkmenlerinin konuştuğu dilin Anadolu Türkçesiyle neredeyse aynı olduğu anlaşılabilir. Bu sebeple, 16. yüzyıl öncesinde Oğuz Türkçesi ile yazılan eserler, Orta Asya Türkmenlerinin de okuduğu, istifade ettiği ortak eserler sayılabilir.

16. yüzyılda Şia itikadı taassubuna sıkı sıkıya bağlı olan ve bu itikadı yayma gayesi taşıyan Safevî devleti kurulunca Orta Asya Türkmenleri ile Anadolu Türkleri ve hatta dışarıda kalan bütün Oğuz coğrafyasıyla irtibat tam manasıyla kesilmiştir. Bu muhalefet, mezhep ayrılığına dayalı olduğu için devamlı olmuş ve günümü-

65 Vefâyî, *Revnaku'l-İslâm*, haz. Abid Nazar Mahdum, İstanbul 2010.

(Hasan Erdem
Arşivi)

ze kadar süregelmiştir. Safevîlerin Osmanlı devleti ile olduğu gibi Türkistan'da Timurluların yerine kurulan Şeybânîler ve çevredeki diğer Sünnî halklarla da savaşları ve siyasi mücadeleleri çok uzun zaman devam etmiştir. Gerek Safevîler gerekse onlardan sonra İran'da kurulan devletler ile Türkistan Şeybânî devleti ve sonrasında kurulan Türk hanlıkları ile savaşlar yapılmıştır. Hatta Türkistan'ın İran önündeki ilk engel Sünnî Türkmen coğrafyası olduğu için son asırlara kadar Türkmenlerin İran ile çarpışmaları süregelmiştir. İşte bu uzun süren savaş ve kargaşa ortamı Türkmenleri çok yönlü olarak zayıflatmıştır. Nüfusları azalmış, iktisadi durumları, kültürel ve edebî gelişmeleri darbe yemiştir. Aslında bu durum bütün Türkistan coğrafyası için geçerlidir. Safevî devleti ve devamcıları ile yapılan savaş ve mücadeleler neticesinde Türkistan'da, hatta Orta Doğu'da güçlü bir Türk İslam devleti kurulamadığı gibi bu durum, çöküşe giden yolun başlangıcı olmuştur. İran bu coğrafi konumu ile Osmanlı'nın Orta Asya'ya ulaşmasına da mâni olmuştur. Babürlülerle daha uzak bir coğrafyaya taşınan muktedir devlet gücü de Türkistan'da birlik sağlamaya yetmemiştir. Türkmenler ile Anadolu Türklüğü arasında ortaya çıkan bu irtibat zorluğunun yavaş yavaş dilde farklılaşmayı da beraberinde getirdiği söylenebilir. Bölgedeki diğer Türk zümreleriyle yakın temas halinde yaşayan Türkmenlerin bunların lehçelerinden de etkilenecek kelime alışverişinde bulunmaları kaçınılmaz olmuştur. Ayrıca Çağatay Türkçesinin Orta Asya bölgesinde resmî yazı dili hüviyetinde olması Türkmen lehçesi ekseninde eser veren şairlerin, Çağatayca unsurları da kullanmalarına sebep olmuştur. Böylece Oğuzca unsurlara Çağatayca dil unsurlarının girmesi daha da yaygınlık kazanmıştır. Türkmenler arasında çocuklara mekteplerde Çağatayca metinler okutulagelmiştir. İran Türkmenleri arasında da yukarıda bahsi geçen *Revnaku'l-İslâm*'ın yanında Sûfî Allâhyâr'ın *Sebâtü'l-âcizin* isimli eserinin de ilk mektepte çocuklara okutulduğu nakledilmiştir⁶⁶. Bütün bunlar Orta Asya Türkmenlerinin dilinde Anadolu Türkçesinden nispî bir farklılaşma yaşanmasının sebeplerini izah eder. Safevî devleti ve devamcılarının, sadece Türkmenleri değil, bütün Orta Asya Türklerini Osmanlı'dan ve Anadolu Türklerinden asırlarca uzak tutmak suretiyle Türk dil ve kültür birliğine büyük darbe vurduğunu ise ayrıca değerlendirmek gerekir.

Elbette Türkiye Türkçesinde dil tasfiyeciliği sürecinde üretilen yeni kelimeler, Latin harflerine geçilmesinin sebep olduğu bazı telaffuz farkları ve özellikle Avrupaî dillerden alınma kelimelerin Türkçe'ye girmesi gibi etkenleri de fark-

66 Sufî Allâhyâr, *Sebâtü'l-âcizin*, Tahran, h. 1408, s. 1.

lılaşmayı getiren sebepler olarak gözden ırak tutmamak gerekir. Bütün bunlara rağmen Türkmen Türkçesi, eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanılan bazı yapıları da muhafaza etmiş olduğu gibi yine de Türkiye Türkçesine en yakın Türk lehçelerinden biri olma özelliğini korumaktadır. Türkmen Türkçesinin Anadolu ağızlarıyla büyük benzerlikler taşıdığını da ifade etmek gerekir.

Tokat'a yerleştirilen Türkmenler ise daha çok Ersarı boyuna mensupturlar. Ersarı şivesinin bugün Türkmenistan'da yazı dili olarak kabul edilen Teke şivesine göre daha fasih olduğu ve anlaşılır telaffuz özellikleri taşıdığı kabul edilmektedir. Mesela Türkmenistan'da olduğu gibi s harfinin peltek söylenmediği, bazı ek ve kelimelerde harf düşmesi ve benzeşmelerle kelimelerin anlaşılabilirliğinin azaltılmadığı bilinmektedir. En azından yazı dilinde bunu açık şekilde görmek mümkündür. Yine Ersarı şivesi ağızlarının çoğunda şimdiki zaman eki, -yor şeklindedir. Türkmenistan'da ise -yar şeklinde kullanıldığı malumdur. Afganistan Türkmenlerinin konuştuğu şive, Rus tesirinden tamamen uzakta kalmıştır. Ancak Farsça'nın tesiri, kelime ve cümle seviyesinde çokça görülür. Son zamanlarda Türkmenistan resmi yazı dilinden de etkilenmeler az da olsa gözlenmektedir. Ayşe İlker, Afganistan'dan Türkiye'ye göç eden Ersarı Türkmenlerinin şivesi üzerine yüksek lisans tezi yapmıştır.⁶⁷ Kültür Bakanlığında uzmanlar, Tokat'a yerleştirilen Türkmenlerin yanına gelerek atasözleri, deyimler, fıkralar ve masallar gibi anonim kültürel malzemeler üzerinde derlemeler yapmış, üniversitelerden hocalar ve öğrenciler Tokat'a gelip çeşitli araştırma ve incelemelerde bulunmuşlardır.

V. Sonuç

Yüzyıllarca çeşitli Türk hanedanlar tarafından idare edilen Afganistan toprakları özellikle 20. yüzyılda pek çok siyasî hadiseye şahitlik etmiştir. Bu hadiselerden biri, günümüz Afganistan'ındaki gelişmelerin dahi sebebi olan 1978 yılında sosyalist idarenin yönetimi ele geçirmesi olmuştur. Bu dönemde diğer sosyalist devletlerde yaşanan baskı ve zulmün benzeri Afganistan'da da yaşanmıştır. Halk, yapılan kötü muamele karşısında idareye karşı çıkarak teşkilatlanmak gibi birtakım yollara başvurmuştur. Bu hadiseleri Sovyetler Birliği'nin işgali takip etmiştir. İşgal öncesinde başlayan cihat hareketi işgal sonrasında güçlenmiş ve bunun yanında milyonlarca

67 Bahsettiğimiz tezin künyesi şöyledir: Ayşe İlker, *Türkmen Şivesi Ersarı Uruğu Uludepe Ağzı*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1985.

Afganistan vatandaşı yurdunu terk etmek mecburiyetinde kalmıştır. Yurtlarından ayrılarak komşu ülkelere sığınanların içerisinde Türk aileler de bulunmaktadır.

Türkler, vatanlarından ayrı kalmanın verdiği zorlukları en ağır şekilde yaşayanlardan olmuştur. Zira onlar bir dönem mülteci kamplarına kabul edilmemiş ve Afgan mülteciler için yapılan her türlü yardımdan büyük ölçüde mahrum kalmışlardır. Maruz kaldıkları bu ayrımcılıklar ve zor hayat şartları onları derinden etkilemiştir. İşte böyle bir devrede dönemin cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Abdülkerim Mahdum'un iltica talebini kabul etmesi, Pakistan'daki Türk göçmenler için bir umut kaynağı olmuştur.

Türk devleti, büyük devlet olmanın verdiği sorumluluğa uygun şekilde, zulüm ile yurtlarından edilen ve sonrasında da ayrımcılıklara uğrayarak çok zor şartlarda başka bir ülkede mülteci olarak yaşamaya mecbur kalan aynı dil ve kültüre sahip, aynı inancı paylaşan kardeşlerine el uzatmış ve eşi az görülecek bir şekilde onları ana vatana yerleştirmiştir. Türk devleti bu sahip çıkışla Türk milletini toparlayacak, gerektiğinde elinden tutacak şuurda bir muktedir gücün hâlâ ayakta olduğu mesajını hem Türk zümrelerine hem de bütün dünyaya duyurmuştur.

Tokat'a gelen Türkmenler ilk günden itibaren Türk milletinin teveccüh ve iltifatlarıyla karşılaşmıştır. Türkiye Türkçesiyle konuşmaya hemen alışan ve birkaç günde rahat anlaşacak seviyede Türkçe konuşabilen Türkmen mülteciler, pazara, çarşıya çıktıklarında Türk halkının sıcak ve güler yüzlü tavırlarıyla karşılaşmışlardır. Halkın tanışma ve sohbet etme gayesiyle çay ve yemek ikram etme teklifleri gibi alicenap davranışları görünce, kardeşlerinin yanına geldiğini hissederek minnet duygularıyla dolmuşlardır. Tokat'a yerleştirilen Türkmenler, tarihin çeşitli dönemlerinden muhaceret ve mübadelelere alışık olan bölge halkıyla anlaşmakta ve bölgeye uyum sağlamakta zorluk çekmemiştir.

Türkmen mülteciler, Türkiye'de doğup büyüyen bir Türk'ten farksız olarak Türk devletini, bayrağını, tarihini, dilini ve kültürünü derin duygularla benimsemiş, bu ve benzeri değerlere hürmet ve bağlılıkla sarılmıştır. Yani Türkiye'de yaşayan ve aynı ve mezhebe mensup olan kardeşleriyle aynı DNA yapısında olduklarını hâl ve tavırlarıyla göstermişlerdir. Günümüzde dahi kırk yıl önce vuku bulan bu göç sebebiyle Türkiye devletine karşı hissedilen minnet duygusu hâlâ devam etmektedir.

Bunun yanında Türkmen muhacirlerin farklı kültürler içerisinde yaşayarak elde ettikleri bazı zenginlikleri de beraberlerinde taşıdıkları unutulmamalıdır. Bunlardan birisi Türkmenlerin yediden yetmişe uğraştıkları bir iş alanı olan halıcılıktır.

Halıcılık, Türkmen muhacirler arasında unutulmaya doğru gitmektedir. Türk devleti bazı ekonomik projelerle halıcılık sanatını Tokat'ta Türkmen muhacirler merkezinde canlandırıp yaygınlık kazandırabilir. Koronavirüs salgını sürecinde evde çalışmanın yolları aranmış, bu istikamette projeler uygulanmaya çalışılmıştır. Bunun da verdiği ilhamla Türk devleti, özellikle Yeşilyurt'ta halı dokumak için evleri müsait olan Türkmenlerin evlerinde çalışıp ürettikleri halılar için malzeme temin etme ve pazarlama hususunda yardımcı olabilir. Yani devlet, bir yandan vatandaşına iş imkanı sağlarken diğer taraftan da yaptığı aracılık sebebiyle kendi hissesini alarak küçük de olsa Türk ekonomisine katkı sağlayabilir. Devlet denetiminde olan bir sistem ile belediye veya kaymakamlıklar gözetiminde halının metre karesi üzerinden ücret verme veya satın alma yönünde bir proje üretilebilir. Bu gerçekleşirse hem Türkmenlerin büyük şehirlere göçünü engellemek hem de ev hanımlarını ekonomiye katkı sağlayacak üreticiliğe yönlendirilmek mümkün olacaktır. Ayrıca evde çalışma sistemi, bu iş için devletin bir mekan tahsis etme lüzumunu ortadan kaldıracak, metre kare üzerinden ücretlendirme sistemi de projeye âtil değil canlı ve devamlı üretim sağlayan bir görünüm kazandıracaktır. Bu proje, Tokat'a iskan edilen Türkmenlerle sınırlı kalmayıp zamanla genişletilerek bütün bölge halkı bundan istifade edebilir. Böylece "Tokat Türkmen halıları" gibi bir isimin doğması sağlanarak bölgeye yeni bir özellik de kazandırılabilir.

Son olarak bu bildiriye de fırsat bilerek artık Türkiye'de doğup büyüyen yeni bir neslin ekseriyetini teşkil etmeye başladığı Türkmenlerin, Türk devlet yetkililerinin bazı bakış açıları sebebiyle sitem ettiklerini dile getirmek isteriz. Şöyle ki bu sene, yani 2022 yılının hicrî Muharrem ayında son dönemde mevcudiyetleri artan Afgan sığınmacılardan Hazara ismiyle bilinen Şii itikadına sahip bir grup, Tokat şehri içinde yerleştirilen Türkmenlerin camiini matem töreni icra etmek için kullanılmak istemişlerdir. Tokat Müftülüğünün matem törenini bu camide yapabileceklerine dair yazı verdiğini söylemeleri üzerine Sünnî ve Hanefî mezhebinden olan Türkmenler bu duruma muhalefet göstermişlerse de, bir devlet kurumunun emrine karşı gelmemek için büyük ölçüde tepki gösterememiştir. Hazaralar ise caminin içerisine girerek kendilerini dövmek suretiyle matem merasimlerini gerçekleştirmişlerdir. Tokat'taki Türkmenler cami içinde hâlâ kan lekelerinin durmakta olduğunu söyleyerek rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir. Türkmenler, bu tür uygulamalar noktasında yetkililerin daha hassas davranmalarını ve kendilerini daha iyi tanımalarını ummaktadırlar.

USKUDAR
BELEDİYESİ